53

ساڵیادی ڕۆژی کەلار

یادی کەلار

بڵاوکراوەیەکی تایبەتە بە ساڵیادی بەقەزابوونی کەلار

ژمارە (٧)ـی شوباتی ٢٠٢٣

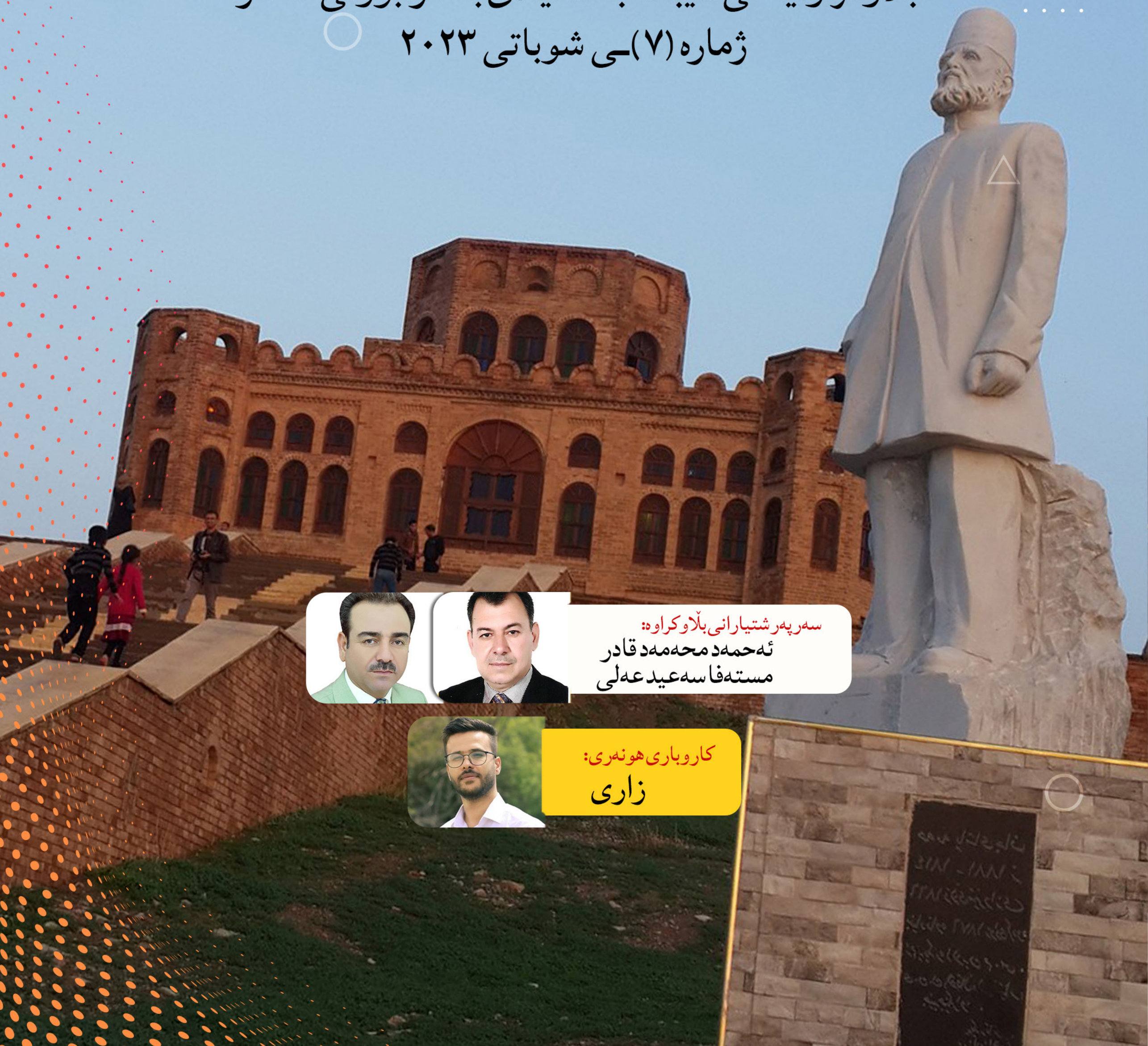

سەرپەرشتیارانی بڵاوکراوە:

ئەحمەد محەمەد قادر

مستەفا سەعید عەلی

کاروباری هونەری:

زاری

پێڕست

کەلار لە ٥٣ ساڵەی بەشاربوونیدا
شەهاب حاجی ئەحمەد
٥

زمانی شیعریی مینە جاف
پرۆفیسۆر. د. فرهاد قادر کریم
اکرم عباس خورشید
٩

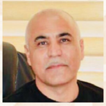

دەرکەوتنی یەکەمین تەکیە و خانەقاکان لە گەرمیاندا
پ.ی. خالد مەحمود کەریم
٤٣

چیرۆک و بەسەرهاتەکانی کەلار و دەوروبەری لە ....
پ .د. دارا حەمید محەمەد
٤٩

کەلار لەدیدی کۆچبەرێکەوە
پگاە صیدی
٦٥

کەلار قەزا قوڕینەکەی دوێنێ و ناوەندی کارگێڕی ئەمڕۆی گەرمیان
هۆمەر محەمەد
٧٥

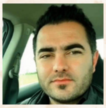

وێنەی هەستیی و ژیریی لە شیعری (مینە جاف)دا
د. مەریوان حەمەکەریم ئەحمەد
١٤٥

ئایا کەلار شارە ؟
میقداد شاکەلی
١٧١

بایەخی پلانسازی بۆ گەشانەوەی کەلار ١٥٧

ئاریان رەئوف

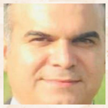

هۆکارەکانی زۆربوونی ڕێژەی تەڵاق و چارەسەرکردنی ١٩١

گۆران حسێن (مامۆستای زانکۆ)- دیلان ئەحمەد (پارێزەر)

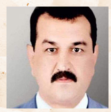

تاکەی قەزاکانی (چەمچەماڵ، کەلار، کفری و خورماتوو) ٢٥٥

رزگار حاجی حەمید

یەکەمەکانی کەلار ٢٦٥

مستەفا سەعید عەلی

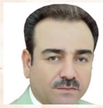

فاکتەرەکانی دەوڵەتداری ، بووژانەوەی لادێ (نشاة الریفیة)، ٣٢٧

ئەحمەد محەمەد قادر

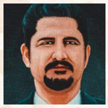

کەلار... لانکەی شیعری هایکو ٣٦١

ملکۆ ئەحمەد

ئاوڕدانەوەیەک لە مێژووی کەڵەکەوانی لە کەلار ٣٨٩

هیدایەت ئەحمەد

کەلار، لە یادەوەریمدا ٤٠٧

دلێر کەریم

هەنگەوانی لە گەرمیاندا ٤١٧

دکتۆر مریوان موسی محمد

مێژووی هەنگەوانی لە گەرمیان
سالح محمد امین
٤٣٥

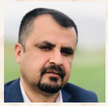
پەرەسەندنە سیاسییەکان لە کەلار
سەباح عەلی جاف
٤٤٥

سابیر و فجیلە و چل ساڵ عیشق و دابڕان
مەلا ئیدریس ژاڵەیی
٤٨٣

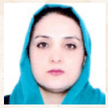
خوێندنی کچان لە لادێوە تا دوا قۆناغی گەشەی شار لە کەلار
بەیان حەمە طاهر فقێ محمد
٤٨٧

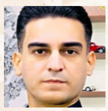
بەڕێوەبەرایەتی هاتووچۆی گەرمیان
عبدالرحمن زەهاوی
٥٠١

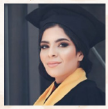
ئەو «بیانوانەی» خەڵکی کەلار بۆ پێکەوەبوون بەکاریدەهێنن
ژیوار حسین علی
٥١١

مێژوو و جوگرافیای گوندی تازەدێ
گۆران محەمەد سالەح
٥٣٥

بیرەوەرییە وەرزشیەکانی ژیانم
کاوە احمد شریف
٥٧١

من و کاری میدیایی
بریار جاف
٥٨١

سەروتار

کەلار
لە ٥٣ ساڵەی بەشاربوونیدا

شەهاب حاجی ئەحمەد
قایمقامی کەلار

کەلار مێژوویەکی دووری نیە، بەڵام شارێکی گەشەکردوو و زیندووە ، کەلار پێگە جوگرافی وئابووری وکۆمەڵایەتی و رۆشنبیری وسیاسیەکەی گرنگە،بەئازایەتی خەڵکەکەشی ناسراوە، کەلار خاڵی هێزی زۆری هەیە،بە مەرزی ، بەنەوتی سەوز و ڕەشی ، بە هەڵکەوتەی جوگرافی ، بەسەروەتی سەر ئەرز و بن ئەرزی ، بە ڕووباری ، بەزەوی بەپیتی ، بەگیانی پێشمەرگانە و ئازایەتی گەنجەکانی ، بەڕەسەنایەتی وهونەری سادە وجوانی ، بەپاکی ومیهرەبانی و غەریبدۆستی خەڵکەکەی ، کەلار شارێکە بەشی وڵاتێك خاڵی هێز و جیاکەرەوەی هەیە، پڕە لە مرۆڤی خاکی وخۆبەخش و خێرخواز کە لەهەموو پرۆسەیەکی بەهاناوەچووندا شوێندەستیان دیارە، پڕە لە ڕێکخراوی خۆبەخشی کاریگەر، پڕە لە رۆژنامەنووسی ئازا وشارەزا، کەلار هێڵی تەماسی ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ تیرۆریستان و داگیرکەران وبەم ڕێگایەدا سەدان شەهید وکەمئەندامی سەنگەری بەخشیوە، کەلار شاری زانکۆ وسەدان ئەکادیمی لێهاتوو و شاری ئەدیبان و ڕووناکبیران و شاری شیعر وعیرفانە، کەلار هاوکات شاریماریفەت وپەیوەندیە کۆمەڵایەتیە بەهێز و ڕەسەنەکانە .

ئەوە دەبێتە ٣٥ ساڵ کە شارەکە لە زەمانی حکومەتی عیراقدا کراوەتە قەزا ، بەڵام ئەو پارچە شوێنەواریانەی چەندساڵ پێش لە سەنتەری شارەکەدا دۆزرایەوە ، دەریخست مێژووی کەلار دەگەڕێتەوە بۆ(دوو هەزار ساڵ) پێشتر و ئێستا ئەو نموونانە لە (بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان) پارێزراوە و لە ژێر لێکۆڵینەوەی شوێنەوار ناساندایە.

ئەوە بۆحەوتەم ساڵی لەسەر یەکە چەند چالاکوان و رۆژنامەنووس و رۆشنبیر و ئەکادیمی و هونەرمەندێك بەپاڵپشتی و هاوکاری ئێمە لە ئیدارەی شارەکە یادی رۆژی کەلار بەبڵاوکردنەوەی گۆڤارێکی وەرزی سەنگین و چالاکی جۆراوجۆر دەکەنەوە، بڵاوکراوەی یادی کەلار لە حەوت ساڵی ڕابردودا بۆتە ئەرشیف و ئینسایکلۆپیدیایەکی نایاب بۆ هەرچی کە پەیوەندی بە کەلار و کەلاریەکانەوە هە یە .

لەپەیوەندی بە شارەکەشدا دووای ٣٥ ساڵ کەلار کە کاتی خۆی بەناچاری و لەدۆخێکی ناسروشتیدا گەورە بووە ، ئێستاش سەرەڕای گەشەی خێرا هێشتا بە ڕێگای بوژاندنەوە و سەرپێکەوتندایە ،شارەکە بە بەراورد بە ٧ ساڵ پێشتر گەشەی خێرای کردووە، بەتایبەت لەڕووی پرۆژەی نیشتەجێبوونەوە، پێشتر تەنیا دوو پرۆژەی نیشتەجێبوون لێرە هەبوون»گوندی ڕووناکی وکەلاری نوێ»بەڵام لە ئێستادا لەسنووری شارەوانی کەلار جگە لەناحیەی ڕزگاری نزیکەی ٠١ هەزار یەکەی نیشتەجێبوون لە پرۆژەکانی «لانە سیتی، بان سیتی، مامۆستایان، گاردینیا، قەڵای شێروانە،سەرمە، نۆژەن سیتی کەناری سیروان ودووهەزار یەکەی ستوونی» لە قۆناغی جێبەجێکردندان و ٧ پرۆژەی تریش مۆڵەتی وەرگرتنی دراوەتێ کە لە ٠٠٥٧ یەکە پێکدێن، ئەمە لەپاڵ پرۆژەکانی سێکتەرەکانی بازرگانی،پیشەسازی،کشتوکاڵ،تەندروستی، پەروزەردەیدا کە بەهەموویان دەبنە ٢٤ پرۆژە.

هاوکات پرۆژەی گەورەی گەشت وگوزاری وبازرگانی بە ٥ قۆناغ لەسەر ڕووباری سیروان دروست دەکرێت، بەوەش کەلار لەڕووی گەشتیاری وبازرگانیەوە بە کەوتنە کەناری سیروان گەشەی گەورە وبەرچاو دەکات .

ئێمـــە لە ئیدارەی شـــارەکەوتیمی حکومەتـــی خۆجێی گەرمیان بەهـــاوکاری بەڕێز سەرپەرشتیاری ئیدارەی گەرمیان کاك شـــێخ جەلال و هەموو دام ودەزگا حکومیەکانی گەرمیان وکەلار لـــە هەوڵی بەردەوامداین بۆ بووژاندنـــەوە و ئاوەدانکردنەوەی هەرچی زیاتـــری کەلار و کردنـــی بەناوەنـــدی پارێزگای گەرمیـــان لە داهاتوودا، ســـەرەڕای ڕێگریـــە جیاجیاکانـــی قەیرانی دارایـــی و نەبوونی پـــارەی نەختینە بـــۆ تەواوکردنی پـــرۆژەکان و ململانێی خراپی سیاســـی نێوان حیزبـــەکان، بەڵام ئێمە نەوەســـتاوین و بەپشـــتیوانی خوا و پاڵپشـــتی دڵســـۆزان وخەمخۆرانی کەلار لە ئیدارەی گەرمیان و بەڕێوەبەرایەتی وبەڕێوەبەرایەتە گشـــتیەکان و ڕێکخـــراوەکان وگروپەخێرخوازیەکان وخاوەن ســـەرمایە نیشـــتیهان پەروەرەکان و خەڵکە چاك وپاك و دڵســـۆزەکەی کەلار شـــارەکەمان گەیاندە ئەم ئاســـت وقۆناغە لە ئاوەدانی و بەردەوامیـــش دەبین، ئێمەش لە ســـاڵانی ڕابردودا و لە ئیدارەدانی شـــارەکەدا ســـەرەڕای جۆرەها بارودۆخی نالەبار وکێشـــە وکۆســـپ وئاســـتەنگی زۆر، بەڵام هەوڵی زۆرمان بـــۆ دەربازکردنی کەلار لە ڕەوشـــە ناهەمـــوار وســـەختەکاندا دا و بەهـــەوڵ وهیممەتی هەموو دڵســـۆزان لە فەرمانگەکانـــی کەلار و ئیـــدارەی گەرمیـــان و بەڕێوەبەرایەتیەکانـــی و خەڵکە پاك وچاکەکـــەی کەلاریش شـــارەکەمان گەیانـــدە ئـــەم ڕۆژە و ئەم حاڵە کە شـــارێکی زیندوو و پڕ جموجوڵ وبوژاوە و ئاوەدانە و ئاســـۆی ئایندەشـــی پشـــت بەخوا ڕۆشنە، بـــەڵام وەك لیژنـــەی باڵای یادی کەلار ســـاڵانە لەپـــاڵ خســـتنە ڕووی خاڵە گەش و ڕۆشـــنەکانی شـــارەکەدا داخوازی وپێداویســـتیەکانی شـــارەکەش دەخەینە ڕوو بە ئومێدی گەیشـــتنی بە لایەنـــە پەیوەندیدارەکان لـــە حکومەتی هەرێمی کوردســـتان وجێبەجێکردنیان:

١.خەرجکردنـــی نەختینـــەی تەواوکردنی ڕێگای کەلار_ســـلێمانی کـــە٣٦٪ تەواو بووە .

٢. تەواوکردنـــی پرۆژە ڕاگیراوەکانـــی ناوکەلار و ناحیەکانـــی دەوروبەری کە(٣٢) پرۆژەن.

٣.تەواوکردنی بەنداوی باوەنور کەکارکردن تیایدا ڕاگیراوە .

٤.دروستکردنی بەنداوی (کەلار) بەردەسووری کۆن

٥.دیاری کردنی بەشـــی کـــەلار لە پترۆدۆلار بـــۆ تەواوکردنی پـــرۆژە ڕاگیراوەکان وچاککردنی ڕێگاوبانەکان .

٦.دروستکردنی ئەکواپارکێك بۆ کەلار .

٧. تەواوکردنی نەخۆشخانەی ١٠٠ قەرەوێڵەیی کەلار .

٨. دروســـتکردنی ناوچەی بازرگانی»بازاڕی ئازاد» کە گەشـــەی ئابـــووری باش بە کەلار ئەدات .

٩.قیرتاوکردنی ئەو گەڕەکانەی کە قیرتاو نەکراون .

زمانی شیعریی مینه جاف

پرۆفیسۆر. د. فرهاد قادر کریم [١]

اکرم عباس خورشید [٢]

کلیله وشه‌کان (زمان، شاعیر، ئه‌ده‌ب، مینه، لادان)

کورته‌یه‌ک له ژیانی شاعیر :

محه‌مه‌د ئه‌مین به‌گ(مینه جاف) کوڕی((که‌ریم به‌گ کوڕی فه‌تاح به‌گ کوڕی حه‌مه پاشای سه‌رۆکی هۆزی جافه... له ساڵی (١٩١١) له که‌لار له‌دایکبووه و ... له ساڵی (١٩٦٥) له به‌غدا کۆچی دوایی کردووه و له گۆڕستانی گوندی (سه‌ید خه‌لیل) به‌خاکسپێردراوه)) (نه‌ریمان، ١٩٩٠ :٣). شاعیر ((دایکی ته‌رخانی و ژنیشی هه‌ر له کچی سه‌رکرده‌کانی ته‌رخانی هێناوه.)) (نه‌ریمان ، ٢٠٠٧ :٩٧). ئه‌گه‌ر چی (هه‌تاو) خانی کچی شاعیر ده‌ڵێت : (باوکم له ماوه‌ی ژیانیدا دوو جار هاوسه‌رگیری کردووه، جاری یه‌که‌میان له‌گه‌ل کچێکی ئامۆزای خۆیدا بووه به ناوی (ئامینه)، که ته‌نها نزیکه‌ی سێ مانگ پێکه‌وه بوونه، دواتر به هۆی ئه‌وه‌ی، که پێکه‌وه نه‌گونجاون، له‌یه‌کتر جیابوونه‌ته‌وه، جاری دووه‌میشیان له‌گه‌ل (مه‌لیحه) خانی دایکمدا ژیانی هاوسه‌رگیری پێکهێناوه و زۆربه‌ی شیعره دڵدارێکانی بۆ ئه‌و نووسیوه.) (جاف١، ٢٠٢٢/٥/٢٣ :چاوپێکه‌وتن).

---

(١)پرۆفیسۆر، به‌شی زمانی کوردی، کۆلێجی په‌روه‌رده‌ی بنه‌ڕه‌ت، زانکۆی گه‌رمیان، ئیداره‌ی گه‌رمیان، هه‌رێمی کوردستان. krd.edu.garmian@qadir.farhad

(٢) مامۆستای بێنازناو له به‌شی زمانی کوردی ، کۆلێجی په‌روه‌رده‌ی بنه‌ڕه‌ت، زانکۆی گه‌رمیان، ئیداره‌ی گه‌رمیان، هه‌رێمی کوردستان. krd.edu.garmian@abbas.akram

(مینە جاف) کەسـێکی سـادە و قسـە لە ڕوو بـووە، هەروەها زۆر ئـازا و مەرد بووە، لەگەل ئەوشـدا زۆر لە خـوا ترس بـووە هەرگیز ڕێگەی بە خـۆی نەداوە، کە کارێک ئەنجـام بدات پێچەوانـەی شـەرع و تێڕوانینی ئاینیی ئیسـلامی پیرۆز و دابونەریتی کۆمەڵگای کوردیمان بێت ((پیاوێکی هوشـیار و جەسـوور و خواپەرست بووە، تا بڵێیی دەروون سـاف و دەسـپاک و یـەک ڕوو و بێ ڕیا و ئارایشـت بووە))(نەریمان،١٩٩٠ :٣). بەڵام لەگەل ئەوەشـدا شـاعیرێکی هەست ناسکی زۆر بە سۆز بووە، هەرچەندە خۆی نیشـتەجێی دەڤەری گەرمیـان بووە، بەڵام لە هەر گۆشـەیەکی ئەم نیشـتمانە کارەسـاتێکی نەخوازراو ڕوویدابێت هەسـت و ویژدانی جوڵاندووە و کاری تێکردووە (وەکو ڕوداوی (٦) ئەیلولی سـاڵی (١٩٣٠) سـلێمانی و لافاوەکەی سـاڵی (١٩٥٧)ی شـاری سـلێمانی و لافاوەکەی (قزرەبات) و بومەلەرزەکەی کوردسـتانی ئێران ...هتـد) (نەریـمان،١٩٩٠: ١٠).وە زۆر جار ئەو کارەسـات و ڕووداوانە بوونەتە هەوێنی لـە دایکبوونی پارچە شـیعرێک هـەر وەکو ئـەم پارچە شـیعرەی، کە بۆ هێنانەوەی تەرمی (شـێخ مەحمودی نەمر) نووسـیویەتی:

ئینجا ڕێکەوتین بە (کزی) حـاڵۆ
لە سولەیمانی لە چەمچەمـاڵۆ
لە ڕێـی خورماتوو، لە بەیاتـەوە
بڕۆین، وا تەرمی شێخمـان هاتـەوە
(نەریمان،١٩٩٠ :٩)

هەروەها شـاعیر خاوەنی هەسـتێکی نەتەوایـەتی بتەو بـووە، زۆر بیروباوەڕی بە بزووتنەوەی ئـازادی خـوازی گەلەکەی هەبووە، بۆیـە ئەم هەسـتە نەتەوایەتییەی هۆکارێک بـووە بۆ ئـەوەی ببێت بـە جەنگاوەرێکـی بزوتنەوەی ئـازادی خوازی گەلـەکەی ((لە لاویدا هاوکارێکی شـێخ مەحموودی حەفید بوە وبەشـداری شەڕی ئاوباریکی کردوووە.)) (سـاڵح؛ ئەوانی تر ،٢٠١٦ :٨٢١٥). (شـەڕی ئاوباریک دوا شەڕ شـێخ مەحمود بـووە دژ بە سـوپای ئینگلیز، کە لـە ٥ ئاوریلی ١٩٣١ لـە مەڵبەندی کفریـدا ڕووی داوە.) (کۆچیـرا،١٣٦٩ :١٨٧).

دواتریـش هەر لـە پێناوی ئـەم بیروباوەڕەیدا (بـووە بە ئەندامی لقـی (کەلار)ی پارتی (هیـوا) و لە هاوینی سـاڵی (١٩٤٤)دا بەشـداری کۆنفرانسی پـارتی هیوای

کــردووە لەکــەلار.) (ســلێمان ،٢٠٢١ : ٥٣و٥٦). و ئەم پارتە سیاســییەی بە هۆکارێک زانیــوە بــۆ ڕزگاری نەتەوەکەی، هەروەها بــە هۆی هەڵوێســتی کوردانەیەوە، توشی دەربــەدەری و ماڵوێرانی بــووە و زیــانی زۆری کــردووە، ((خاوەنی هەڵوێســتی کوردایەتییەکــی زۆر بووە و بۆ چەند جارێکیش ماڵەکەی ســووتاوە،گەلێ شــیعری لــەو ڕووداوانەدا تیاچــووە.)) (هــەلاج ،٢٠١٣ : ٢١٩). ئــەم هەســتە نەتەوایەتی و کوردایەتییــەی شــاعیر هۆکارێک بــووە بۆ ئەوەی لە دوا ســاڵەکانی تەمەنیشــدا چەکی پێشــمەرگایەتی لە شــانبکات (حەمە ئەمیــن کوردێکی خاوێن بوو لە ســاڵی (١٩٦٣)، کــە من بووم بە پێشــمەرگە، ئەویش پێشــمەرگە بوو، بــەڵام لەبەر ئەوەی پیربــوو نەیدەتوانی بە پیــادە لەگەل پێشــمەرگەکاندا دێهاتــەکان بگەڕێت بۆیە بە ســواری ئەســپێکەوە دەگەڕا.) (جاف٢،٢٠٢٢/٦/٤:پ.ت).

لە ڕووی ڕۆشنبیریشەوە شــاعیر پشــتیوانی ماددی و مەعنەوی بواری ڕۆشنبیریی گەلەکــەی بــووە ، بۆیە ســەرەڕای ئــەوەی وەکــو بەگزادەیەکی جــاف کۆمەکی ماددی یانەی ســەرکەتنی کردووە، لە لاپەڕە (٨٤)ی دیوانەکەشــیدا شیعرێکیشــی بە ناونیشــانی (بۆ یانەی ســەرکەوتن) نووســیوە، لەم بارەیــەوە (بــاوەڕ) دەڵێت : ((لە ناوچەی گەرمیــان کەلاری ئەو کاتــەوە مینە جاف (١٩١١ـ١٩٦٥) لە پارچە شــیعری (بۆ یانەی ســەرکەوتن)دا کەوتۆتە ستایشــکردنی و وەک لە بەشــێکیدا دەڵێت : (بژی ئەی یانەی ســەرکەوتن و ســەربەرزی کوردان ... بەدایم شــاد و ســەربەرز بی هەتا دەوران ئــەکات دەوران) و لە هەمانکاتیشــدا مینە جاف بــڕی (١٠) دیناری تەواویشی لە ســاڵی (١٩٤٣) دا وەک یارمەتییەک بە یانەی ســەرکەوتنی کوردان بەخشــیوە.)) (باوەڕ،٢٠٢١ :١٠٦).

زمانی شیعریی شاعیر:

زمان بە شــێوەیەکی گشــتی ڕایەڵێکە بــۆ لە یەکترتێگەیشــتنی مرۆڤەکان، و ((ئاوێنــەی بیری مرۆڤــە.))(ئەحمــەد ،٢٠١٧ :١٢٦). یــان ((کەرەســەی دەربڕینە بەلای مرۆڤی ئاســاییەوە.)) (کــەلاری، ٢٠١١ :٥٧). هەروەها ڕەگەزێکی ســەرەکی لە دایکبــوونی دەقی ئەدەبییە بە هەردوو بە شــەکەیەوە و ((وەکــو دیاردەیەکی هونەری ڕۆڵــی کاریگەر و بنیاتنــەر دەگێڕێ لە هەیکەلی شــیعردا)) (ســعدون، ٢٠٠٦ :١٨٣).

و زمـــان خاوەن تایبەتمەندییەکە، کە هەمیشـــە لـــە نوێبوونەوەدایـــەوە و ئەو بەرگەی ئەمـــڕۆ لەبەریدایە لە داهاتـــوودا بە پێی تێپەڕبوونی کات و پێویســـتی فڕێی دەدات و بەرگی نوێـــتر لە بەر دەکات، ((هەمیشـــە بە هەموو نەوەیەک ڕێـــگا دراوە و ڕێگاش ئـــەدرێ کە بە پـــێ ی سروشـــتی گیانی ســـەردەم وشـــە داڕێژێ، هـــەروەک چۆن دارســـتان هەموو ســـاڵێک گەڵاکانی دەگـــۆڕێ .)) (هـــۆراس، ١٩٧٩ :١٨). کەوا بوو زمانی شـــیعریش بە بەردەوام لە گەشـــەکردن و بەرەو پێشـــچووندایە، لەم ڕووەشەوە هەمـــان تایبەتمەندی ســـیمای شـــیعریی وەرگرتووە، کـــە بەردەوام لە پێشـــکەوتن و گۆڕانکاریدایـــە، بەڵگەشـــمان بۆ ئەم ڕاســـتییە ئەو قاڵـــب وزمانە شـــیعرییەیە، کە شـــیعری کلاســـیکمانی پێ نووسراوەتـــەوە، کە قاڵـــب و زمانێکی جیـــاوازی هەیە لە قاڵب و زمانی شـــیعری نوێمان.

خاڵـــی هاوبەشی نێـــوان زمـــان و زمانی شـــیعریی بریتییـــە لـــە ئەرکەکانیان، کە هەردووکیـــان هەمان ئەرکیـــان هەیە، کە ئەویـــش دەربڕینە، بەڵام ئـــەوەی، کە زمانی شـــیعری لە زمانی ئاســـایی جیا دەکاتـــەوە جـــۆری دەربڕینەکەیە، کـــە دەربڕینێکی قورســـترە، و شـــاعیر لە بەکارهێنانی زمانی شـــیعریدا (دەتوانێت واتـــای جۆراوجۆر بەخشـــێتە واژە و دەربڕینەکان بۆ گوزارشـــت کـــردن لە تاقیکردنەوە شـــیعرێکەی.) (توفیـــق،١٩٧٨ :٢٩٧). بۆیە دەبینین شـــاعیر هەموو جارێ وشـــە و زارەوەکان بە هەمان واتـــای ئاســـایی خۆیان بـــەکار ناهێنـــێ، بەڵکو بەپێی پێویســـتی دەقەکـــە یاری بە وشـــەکان دەکات، بۆیە لێـــرەدا ئەرکی زمانی شـــیعری گرانتر دەبێـــت، چونکە لە پاڵ ئەرکی دەربڕینـــدا، ئەرکێکی تری ئەکەوێتە ئەســـتۆ، کە ئەویش ورژاندنی هەســـت و ســـۆزی پەیاموەرگرەکەیـــە لە ڕێگـــەی دەربڕینی جوداوە.

هەڵکەوتەی شـــوێنی جۆگـــرافی کوردســـتان و بارودۆخی ڕامیـــاری وئابووری و ئایینیەکـــەی لـــە لایەک، لـــە لایەکی ترەوە شـــێوازی ژیـــانی کومەڵـــگای کوردی و هـــۆزی جـــاف بە تایبـــەتی، هۆکارێک بـــووە بۆ ئـــەوەی (مینە جـــاف) وەکو هەر شـــاعیرێکی تری کلاســـیکی، شـــیعرەکانی بـــەدەر نەبێـــت لـــە کاریگەریی زمانی نەتەوەکانی دراوســـێ و زارەکانی تری زمـــانی کوردی، بۆیە چەندین وشـــەی زمانی عەرەبی و فـــارسی، لە شـــیعرەکانیدا دەبینرێت، ســـەرەڕای ئەمەش چەندین شـــیعری بـــە زاری گۆرانی نوســـیووە، وە ((ئەگـــەر کاریگەری زمانی عەرەبی لەســـەر زمانی کـــوردی بە هۆکاری ئاینی ئیســـلام بێت، ئـــەوا ئەتوانین کاریگـــەری زمانی فارسی

بە هۆکاری ئەدەبی نــاو ببەین.)) (حســین،٢٠٠٥ :٨٤). چونکە لەو ســەردەمەدا (زمان و ئــەدەبی فــارسی لەگەل قورئان و زانســتە دینی یــەکان دا لە هەمــوو مزگەوت و قوتابخانــە دینی یەکانی کوردســتان دا دەخوێنرا، لەو قۆناغەدا ئــەدەبی فارسی کاری کردووەتە ســەر هەموو شــاعیرە کوردەکان و لە بەرهەمەکانیاندا ڕوون و ئاشــکرایە.) (نوری،١٩٧٤ :٧٥).

ســەبارەت بــە کاریگــەری زاری گــۆران لە ســەر (مینە جــاف) دەکرێت چەنــد هۆکارێکــی هەبێت، لەوانــەش هۆکاری ئابــووری، چونکە هــۆزی جاف لەو ســەردەمەدا بە دوای بژێوی ژیاندا گەرمیان و کوێســتانیان کــردووە، یان بە هۆکاری کۆمەڵایەتییــەوە بووبێــت، ئەمەش بە هــۆی مانەوەیان لە کوێســتان یاخود ناوچەی هەورامان و تێــکڵاو بوونیان لەگــەل خەڵکی ناوچەکــە، کەوتبنە ژێــر کاریگەری ئــەو زارەوە، یان بە هــۆی کاریگەریی شــاعیرانی هەورامییەوە بووبێــت بەهەر حاڵ هۆکارەکان هەرچییەک بن کاریگەرێکان ڕوون و ئاشــکران لە ســەر زمانی شــیعریی شا عیر .

زمانی شــیعریی شــاعیر لە چوار چێوەی ئەدەبی کلاســیکی کوردی بــە دەر نییە، و لە زۆر ڕووەوە پەیــڕەوی هەمان مەرج و بنەماکانی قۆتابخانەی کلاســیکی کوردی کــردووە، بۆ نمونە لــە ڕووی بەکار هێنانی وشــەی زمانەکانی ترەوە، وشــەی زمانی نەتەوەکانی دراوســێی بەکارهێناوە وەکو وشــەی زمانی فارسی و عــەرەبی، کە هەر یەکەیان لە جێگای پێویســتدا بە وردی دەربــارەی ئەدوێین.

شــاعیر ســەرەڕای ئــەوەی گرنگییەکی زۆری داوە بە زمانە شــیعرییەکەی، هەر لــەم پێنــاوەدا گرنگییەکی زۆریــشی بە خودی وشــەی (زمان)یــش داوە ، چ وەکــو گۆکــردن، چ وەک ئامــرازی دەربڕیــن، بۆ نمونــە وەکو گۆکردنی وشــەی زمان، شــاعیر لە دوتوێــی دیوانەکەیدا (٣١) جــار وشــە (زوان)ی بەکارهێناوە، کە وشــەیەکی گەرمیــانی پەتییە، (١١) جاریش (زوبــان)ی بەکارهێناوە، کە فارســییە، بەڵام وەکــو دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاســت لە تــەواوی دیوانەکەیــدا تەنها(٢) جار وشــەی (زمــان)ی بەکارهێناوە ، دیــارە ئەمەش بۆ خزمــەت گەیاندن بــووە بە زمانە شــیعرییەکەی و گرنگیــدان بە وشــەی گەرمیانانەی پــەتی بووە، ئەمــە لەلایەک لەلایەکی ترەوە، شــاعیر ژیرانە هەســتی بــە گرنگی زمان کردووە، وەکــو ئامرازێکی

زانیـــوە بۆ گەیانـــدنی پەیامە شـــیعرییەکەی، بۆیە لـــە دێڕە شـــیعرێکدا دەڵێت:

چونکە ئەم زوانەی کە مەدحی تۆ ئەکا مەسنووعی تۆس
وا دروســـــــــــت کریاوە هەرگیز حەللی بۆ من ناکرێ

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٢)

وەکـــو دەبینین شـــاعیر لـــەم دێڕە شـــیعرەیدا هەســـت بـــەوە دەکات، کـــە وەکو بەندەیەکـــی خـــودا توانایەکـــی دیاریکـــراوی هەیە لـــە دەربڕیندا، بەم هۆیەشـــەوە ناتوانێت خۆشەویســـتی ناخی بۆ خوا، وەکو پێویســـت لە ڕێگەی زمانـــەوە دەربڕێت، بۆیە دەستەوەســـتان دەوەســـتێت لە وەســـفکردنی خوادا، ئەمەش ئەوە دەگەێنێت، کە مـــەرج نییە هەمـــوو جارێک مـــرۆڤ بتوانێت لە ڕێگەی زمانەوە وەســـفی شـــتێک بـــکات، یان گوزارشـــت لە بیرێک بـــکات، هەر بۆیـــە لەبەر هەمان هـــۆکار گۆرانی شـــاعیرش دەڵێت:

هەرچەن ئەکەم، ئەو خەیاڵەی پێی مەستم
بۆم ناخرێتە ناو چوارچێوەی هەڵبەســـــتم

(مەلا کریم،١٩٨٠ :١٢١)

شـــاعیر لە دێڕە شـــیعرێکی تـــردا لایەنێکی تـــری بەکارهێنانی زمـــان دەخاتەڕوو، کـــە ئەویش شـــێوازی لالانەوە، یـــان پاڕانەوە و نزاکردنـــە، بۆیە دەبینیـــن کاتێ نزای چاکبونـــەوە دەکات لـــە مەزاری (عثـــمان برندە) بە شـــێوازێکی زمانیـــی تایبەت ئەو داواکارییـــەی دەکات و دەڵێت:

ئیدەن وە دەرگـــــــــات پەنام ئاوەردەن
ڕووی لاڵەم وە لای شا عثمان کەردەن
لای خەیلێ مەردان مـن ئەی لاڵەم کەرد
هەرچەن لاڵیام جـــــــە دەرگای مەردان

(نەریمان،١٩٩٠: ٤٣)

هەروەهـــا لـــە چەندین دەقی شـــیعری تـــردا وشـــەی (زوان)ی بـــۆ ئاماژەکردن بە نەتەوەی کـــورد بەکارهێنـــاوە، بۆ نمونـــە لەم بارەیـــوە دەڵێت:

ناوم شانشین قەومـــی کوردان بوو
شاهم حاکمی گشت کوردزوان بوو

(نەریمان،١٩٩٠ : ٨٦)

بــۆ قووڵبوونــەوەی زیاتــر لە زمانی شــیعریی شــاعیر، وا پێویســت دەکات بە شــێوە جودا باس لــە تایبەتمەندییەکانی زمانی شــیعریی شــاعیر بکەیــن لە ڕووی بەکارهێنــانی هــەردوو زاری (کرمانجی ناوەڕاســت) و (گۆران)ەوە.

أ/ زاری کرمانجی ناوەڕاست:

شــاعیر وەکو کەســێکی دانیشــتووی ناوچــەی گەرمیــان بەشی هــەرە زۆری شــیعرەکانی بە زاری کرمانجی ناوەڕاســت نووسیوە، لەگەڵ ئەوەشــدا شیعرەکانی بە ڕوونی شــەقڵی تایبەتی ناوچەی گەرمیــانی پێوە دیارە و بەدەگمەن شــیعرێکی بەر چاو دەکەوێت، کە وشــەیەک یــان زارەوەیەکی گەرمیانیانەی تێدا بــەکار نەهێنابێت، یان ناوی شــوێن و کەســایەتییەکی گەرمیانی نەبردبێت، وە بە شــێوەیەکی گشتیش زمانی شــیعریی شــاعیر چەند تایبەتمەندییەکی خــۆی هەیە، چونکــە مامەڵەیەکی زیرەکانــەی لەگەڵ زماندا کــردووە، ئەمەش ((ڕێگــە بۆ ئەوە خۆش دەکات شــاعیر ببێتە خاوەنی شــێوازی تایبەتی خۆی.)) (کریــم،٢٠٠٦ :١٢٤). بۆیــە دەکرێ هەندێ لە شــیعرەکانی لە ڕێگەی ئــەو تایبەتمەندیانەوە بناســینەوە لەوانەش:

١/ شــیعرەکانی (مینە جاف) ســادە و ئاســانن و دوورن لە ئاڵــۆزی و تا ڕادەیەک نزیکن لە شــیعری میللییەوە، بــۆ نموونە :

کۆرپەم گوێ بگرە لە دەنگی دایە
بــــە دڵی خوێنین بۆت ئەکەم لایە

(نەریمان،١٩٩٠ :١٦٣)

٢/ زمانی شــیعری شاعیر زمانێکی ســادەی چینی گشــتی کۆمەڵگایەوە بە زۆریی پشــتی بە وشەکانی شــێوە زاری گەرمیان بەســتووە. هەرچەندە وشــەی عەرەبی و فارســیشی بەکار هێناوە، بەڵام ئەو وشــانە زۆر نامۆ نیین لای خەڵکــی ناوچەکەوە، بۆ نموونە :

ئەی خوا یاخی و خەجاڵەت بارم
ڕوو سیــــای قاپی پەروەردگارم

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٤)

یان، کە دەڵێت:

ئەوا من مـــــردم مچە چـــاوەکەم
وەسیەت بـــــێ بۆ تۆ برا لاوەکەم
....
لە ئینتقام خـــــــــــۆت غافڵ نەکەی
بۆ پارە و تەمـــــاع حەق باتڵ نەکەی
حوببی حەق سەندن هەر لە بیرت بێ
ویردی زوان و دەرســــــی بەرت بێ
(نەریمان،١٩٩٠: ١٢٥)

دەبینین شـــاعیر وشـــەکانی وەکو (وەســـیەت، ئینتقام، غافڵ، تەمـــاع، حەق، باتڵ) ی بـــە کار هێناوە کە وشـــەی زمـــانی عەربیـــن و نامۆنین بە دانیشـــتوانی ناوچەکە، هەروەها وشـــەکانی (زوان ، قاپی) بـــەکار هێناوە، کە تایبەتن بـــە ناوچەی گەرمیان، و وشەی (ســـیا)ی بەکار هێناوە کە وشـــەیەکی فارسییە، بەڵام دیســـان وشەیەکی نامۆ نییە بە خەڵکـــی گەرمیان.

٣/ بەکار هێنانی هەندێ وشـــە و دەســـتەواژەی پەیوەســـت بە بارودخـــی ڕامیاری ئەو ســـەردەمەی کوردســـتان وەکـــو(شەســـت تیر،تۆپ،تەیارە،بۆمبا،دەبابە،بڕناو،تفەنگ، فیـــدا، زیندان،خوێنمژ،تیرباران،قەیصەر،تۆڵەی خوێن،حەق ســـێن،حەپس،کۆت، زنجیر،ئەســـیر،قەنارە، ســـێدارە.... هتـــد) بـــۆ نمونە لە بـــەکار هێنـــانی هەندێ لەو وشـــانەدا دەڵێت:

کوڕم تۆ بێژیت تا ئاخر زەمـــــــــــان
هەر حەبس و بێ بەش بوون کوردزوان
پەتی سێدارە و بەنـــــــــــــــــی قەنارە
بوو بێتە ئیرســـــــــــی کوردی بێچارە
تۆپ و تەیـــــارە وزرێلی و شەصت تیر
بۆمبا و دەبابـــــــــــە و بڕناو وشمشێر
بۆ قەتـــــــــــــــڵ وعامی ئێمە کریا بێ
(نەریمان،١٩٩٠ :١٦١)

٤/ بـــەکار هێنانی وشـــە و زاراوەی تایبەت بـــە گەرمیان، وەکو وشـــەکانی : (لێل ـ لەگەل، دەســـوزێت ـ دەســـوتێت، تەپاوتـــل ـ تلانەوە، لەتەکیـــا ـ لەگەڵیدا، بەرزۆکە ـ بڵندکـــە، فانۆز ـ چـــرا، تێت ـ دێت، بـــێ ـ وەرە ، ئەوســـاکە ـ ئەو ســـەردەمە، زوان ـ زمان، نەردەوان ـ پەیژە، قاپی ـ دەرگا، گەییە ـ گەیشـــتە، بێژە ـ بڵێ، وێســـا ـ ڕاوەســـتا، کوژیـــاو ـ کوژراو، بیخ ـ بن، سەراســـێ ـ سەرئێشـــە، جـــاڕس ـ وەڕەس، گل ئەکات ـ ســـووربوون و خورانی چاو، گەرەک ـ ویســـت ،دای ـ لێیدا، حەپـــس ـ بەندکردن، گوم ـ ون، دۆس ـ دۆســـت، هـــاوردە، هێناوە، دەســـا ـ کەواتە بۆ نمونە دەســـا بـــا بڕۆین ـ کەواتە بـــا بڕۆین، تاوایەوە ـ توایەوە، چت ـ شـــت، گەمە ـ یاری، تـــۆ ـ نێوان، پا ـ پێ، کریاوە ـ کـــراوە، وەها ـ بەم شـــێوە، هالە ـ تێدایە ، توو ـــــ تۆ...هتد.)

لەم بارەیـــەوە چەند نمونەیەک دەخەینـــە ڕوو بۆ ســـەلماندنی بەکارهێنان و هەبوونی وشـــە و زاراوەی ناوچەی گەرمیان لە شـــیعرەکانی شاعیردا:

ئێشی کوردستان تۆ لە تۆی دڵتە

بۆیە بـــــــــــەم شەوە تەپاوتلتە

(نەریمان،١٩٩٠ :٦٥)

دەبینیـــن لـــەم دێڕە شـــیعرەدا شـــاعیر هەردوو وشـــەی (تـــۆ) و (تەپاوتل)ی بەکارهێنـــاوە کە دوو وشـــەی ناوچـــەی گەرمیانـــن و یەکەمیان بە واتـــای (نێوان ـ دووتـــوێ) دێـــت و دووەمیان بـــە واتای (تلانـــەوە) دێت .

هەر لەم بارەیەوە لە دێڕە شیعرێکی دیکەدا دەڵێت:

حســـابی قەومیەت لێل من مەکە تۆ

ئەزانم قەومی کورد تەونێکە بێ پۆ

(نەریمان،١٩٩٠ :١٣٢)

لەم شـــیعرەدا، لە نیـــوە دێڕی یەکەمدا وشـــەی (لێل)ی بەکارهێناوە لە بڕی وشـــەی (لەگەل)، کە وەشـــەیەکی تایبەتـــە بە گەرمیان.

هەروەهـــا لە دێڕە شـــیعرێکی دیکەدا دیســـان بەزاراوەی زێـــدی لەدایکبوونی شـــیعرەکەی دەڕازێنێتەوە و دەڵێت:

ئەوساكە هەتـــا دونیا دونیا بوو
نەگبەت وڵاتـــی دانـــەپۆشا بوو
(نەریمان،١٩٩٠ :٤٨)

دەبینیـــن لێرەدا شـــاعیر وشـــەی (ئەوســـاكە)ی بەكار هێنـــاوە ، كە وشـــەیەكی گەرمیانییـــە، بەرامبـــەر بـــە وشـــەی (ئەوكاتە) یـــان (ئەوســـەردەمە) دێت.

٥/ لـــە دووبارەكردنەوەی وشـــەدا (مینە جاف)، چ لە ئاســـتی یەك شـــیعردا و چ لە ئاســـتی تەواوی شـــیعرەكانیدا گرنگییەكی زۆری بە دووبارە كردنـــەوە داوە، دووبارە كردنـــەوەش بریتییە لەوەی، كە((قســـەكەر وشـــەیەك بـــە هەمان دەربڕیـــن و واتا پاتبكاتەوە.)) (مســـتەفا، ٢٠١١: ٢٤٥). لەم بارەیەوە شـــاعیر هەندێ وشـــەی لە ئاســـتی تاكـــە شـــیعرێكدا زۆر بەكار هێنـــاوە و دوبـــارەی كردووتەوە وەكو (ئـــەی دڵ ، لایە لایە، ڕۆ،كاكە.... هتد) بۆنمونە لە ئاســـتی تاكە شـــیعردا لە لاپـــەڕەكانی (١٦٥ـ١٦٧) دیوانەكەیدا، شـــیعرێك بۆ شـــێوەنی كوڕ وكچەكەی نووســـیوە، كە تێـــدا (٢٦) جار وشـــەی (ڕۆ) ی تێدا دووبـــارە كردووەتەوە، بۆیـــە دەكرێت ئەم زۆر بـــەكار هێنانەی وشـــەیەك یان دەســـتەواژەیەك ببێتە هۆی ناسینی شـــاعیر لە ڕێگەی شیعرەكەیەوە، چونكە ئـــەم زۆر دووبارەكردنـــەوە ((وەك زەنگێك یان كلیلێك وایـــە هەر بە بینینی یان بیســـتنی هەســـت دەكەیت هی كێیە.)) (ســـعید، ٢٠١٧ :٢٨٤).

لە سەرئاســـتی دیوانەكەیدا شـــاعیر چەندین وشـــەی زۆر بەكار هێناوە و دوبارەیانی كردۆتـــەوە، بەڵام بۆ ئـــەوەی زۆر درێژەی پێنەدەین لـــە بابەتەكەدا تەنها چوار وشـــە لەو وشـــانەمان هەڵبژاردووە، كە شـــاعیر بەڕێژەیەكی بەرچاو دووبارەی كردوونەتەوە ئەو وشـــانەش ئەمانەی لای خوارەوەن:

أ/ وشـــەی (قاپی)، كە وشـــەیەكی گەرمیانە و مۆركی تایبەتی ئـــەم ناوچەیەی پێوە دیـــارە و لە كرمانجـــی ناوەڕاســـتدا بەرامبەر بە ئەم وشـــەیە زیاتر وشـــەی (دەرگا) بەكاردەهێنرێـــت، شـــاعیر لە شـــیعرەكانیدا گرنگییەكـــی زۆری پێـــداوە و (٣٧) جار بەكاریهێناوە لە لاپـــەڕەكانی (١٩، ٢٤، ٢٧، ٢٩، ٣١، ٣٤، ٣٧، ٣٨، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٤٣، ٤٧، ٥٠،٦٢، ٧٧، ١١٧، ١١٩، ١٢٤، ١٣٥،١٤٠،١٤٦، ١٤٨، ١٤٩، ١٥١، ١٥٢، ١٩٣، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٩٣، ٢٩٧) دیوانەكەیـــدا، بەمـــەش لـــە ڕووی دووبارەكردنەوە ئەم وشـــەیە زۆرترین ڕێژەی بەكارهێنـــانی هەیە، لە كۆی ئەم چوار وەشـــەیەی، كە دەســـتەبژێرمان كردووە.

ب/ وشـــەی (زوان) کە دیسان وشـــەیەکی گەرمیانیانەی پەتییە، شـــاعیر (٣١)جار بەکاریهێناوە لـــە لاپـــەڕەکانی(٢٢، ٤٥، ٦٤، ٦٩، ٧٢، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٩١، ٩٤، ١٢١، ١٢٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨، ١٤٣، ١٤٥، ١٥٩،١٦١، ١٦٨، ١٨٤، ١٩٠، ١٩٢، ١٩٧، ٢٦٠، ٢٧١، ٢٩٧) ی دیوانەکەیدا.

پ/ وشەی (جان)، کە وشـــەیەکی فارســـیە و لای کوردیش زیاتر لە زاری کرمانجی ژووروودا بەکار دێت، شـــاعیر (٢٤)جار بەکارهێناوە، لە لاپـــەڕەکانی (٢٠٠، ٢١٠ ،٢٣٧ ،٢٤٧، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٦٠، ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٦٨، ٢٧٢، ٢٧٥، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٨٠، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٦، ٣٠٤، ٣٠٥)ی دیوانەکەیدا.

ت/ وشـــەی (لێـــل)، کـــە وشـــەیەکی تایبەتە بـــە گەرمیـــان، شـــاعیر (١٧)جار بەکاریهێناوە لە لاپـــەڕەکانی (٣٥، ٦١، ٧٧، ٧٨، ٨٩، ١٠٤، ١١٢، ١١٨، ١٢٣، ١٣٢، ١٤٧، ١٦٦، ١٦٨، ١٧٥، ١٨٣، ١٩٥، ٢٥٥، ٢٧٣، ٢٩٤)ی دیوانەکەیـــدا.

ســـەرەڕای ئەمانەش وشـــە ودەســـتەواژەکانی وەکو (بووگە، هەس ، ســـەگی بەر قاپـــی، نیگارا، توبـــا، ئاهو، قەقنـــەس ... هتد) بـــە ڕێژەیەکی زۆر بـــەکار هێناوە.

٦ /ئەنجام دانی لادانی ڕێزمانی و وشەیی و دەنگی:

أ/ لادانی ڕێزمانی:

شـــاعیر لە ئاســـتی ڕستەســـازیدا بە چەند شـــێوەیەک لادانی ڕێزمانی ئەنجامداوە لەوانەش:

١/ پاش و پێشکردنی وشە (القلب):

شـــێوازێکە لە شـــێوازەکانی شـــیعر نووســـین، کە لە ڕێگەیەوە شـــاعیر لە ئاستی ڕستەســـازیدا جێگۆڕکێ بـــە وشـــەکان دەکات، وە ئەم ((جێگۆڕکـــێ و پاش و پێش خســـتنی ڕیزبوونی کەرەســـتەکانی ناو ڕســـتە دەبنە هۆی لادانی ڕێزمـــانی.)) (کوهن، ١٩٨٦ :١٨٠). بـــەڵام چ پاش و پێشـــکردنێک؟، پاش و پێشـــکردنێک، کـــە کار نەکاتە ســـەر گۆڕینی ئەرکی کەرســـتە پێکهێنەرەکانی ناو ڕســـتە، بە واتایەکی تر دەتوانین بڵێین ئـــەم جێگۆڕکێی کەرەســـتەکانی ناو ڕســـتە نەبووبێتە هـــۆی گۆڕینی ئەرکی ڕێزمانی دانـــە پێکهێنەرەکانی ناو ڕســـتە بۆ نمونە بکـــەر نەکات بە بـــەرکار وە یان بە پێچەوانەوە،

ئەوەی ڕوون و ئاشــکرایە هەر زمانێک یاســای تایبەت بە خــۆی هەیە لە ڕیزکردنی کەرەســتەکانی ڕســتەدا، بۆنمونە ((سینتاکسی ڕســتەی کوردی بەم شــێوەیە ڕیز دەکرێــت (s.o.v) ، واتا بکەر.بــەرکار.کار)) (ســعید، ٢٠١٧ :٣٢٨) وە هەر ڕیزکردنێکی دانــە پێکهێنەرەکانی ڕســتە بەدەر لەو ڕیزکردنــە دەتوانیین بــە لادان ناوی ببەین.

(مینــە جــاف) وەکو کەســێکی شــارەزای بــواری ڕستەســازی لادانی زمانی ئەنجامداوە و یاری بە شــوێنی کەرەســتەکانی ڕســتە کردووە، بە بــێ ئەوەی ئەرکی کەرەســتە پێکهێنــەرەکانی ناو ڕســتە تێکبدات، چونکــە ئــەم جێگۆڕکیپێکردنەی کەرەســتەکانی ڕســتە بۆ گۆڕینی ئەرکی ڕێزمانی وشــەکان نییە، بەڵکو هەندێ جار شــاعیر لەپێناوی ئاوازی شــیعریی یا بۆ دەرخســتنی شــێوازی تایبەتی خۆی ڕوو لە بەکار هێنانی کەرەســتەکانی ڕســتە دەکات بە شــێوەیەکی نا ڕێزمانی، کە ئەمەش بە لادان ناودەبرێــت و (لادانیش، لەلایەکەوە بریتییە لە پێشــێلکردنی یاســا ڕێزمانێکانی زمان، و لەلایەکــی ترەوە بریتییە لە دەربڕینی شــێوازی ناوێزە و دەگمەن.) (المســدي ، نییە :١٠٣). هەندێ جاریش شــاعیر بەمەبەســتی جوانکاری پەنــای بردۆتەبەر.

شاعیر لە ئاستی ڕســتە ســازیدا بە شــێوەیەکی بەربڵاو لادانی زمانی ئەنجامداوە و یاری بە شــوێنی کەرەســتەکانی ڕســتە کردووە، کــە لای خــوارەوە گرنگترینیان دەخەینەڕوو:

أ/ پاش و پێشکردنی کار و تەواو کەرەکەی :

شاعیر بۆ ڕازاندنەوەی زمانە شیعرێکەی لە دێڕە شیعرێکدا دەڵێت:

ئەی قەڵای پاشا قەصری سەر سیروان
توخــــــــــوا پێم بڵێ بۆچ بووی وێران
(نەریمان،١٩٩٠ :١٩٢)

شــاعیر لەم دێڕە شــیعرەیدا پاش و پێشی بە دوو کەرەســتەی ڕســتە کردووە، کە ئەوانیــش کاری ناتــەواوی (بــوو) و تەواوکەرەکەیەتی،کە (وێران)ــە، کە دەبوو بە پێی یاســای ڕێزمــانی ڕیزبوونی کەرســتەکانی ڕســتە بیگوتایە (وێــران بوویت)، نــەک (بوویت وێــران) واتا تەواوکــەری لە پێش کار بوایە، بەڵام شــاعیر یاســای

ڕێزمانی زمـــانی کوردیی شـــکاندووە کارە ناتەواوەکەی پێش تەواوکەر خســـتووە بە بێ ئەوەی گۆڕینی واتایی دروســـت بێت، بێگومان ســـەروای شـــیعری لـــەم کارەدا ڕۆڵی ســـەرەکی بینیووە.

لەلایەکـــی دیکـــەوە تەواو کـــەری پاش کاری تەواو خســـتووە بـــۆ نمونە لە شـــیعرێکیدا هاتووە :

دوور نی یە ڕۆحم دەرێ موژدە دەری سوبحی سەحەر
بمدەرێ موژدە ئەزانـــــــــــــی دڵستانم وا لـــە کوێ
(نەریمان،١٩٩٠ :٢٥٥)

لەکاتێکدا دەبوو بیگوتایە (موژدەم بدەرێ) نەک (بمدرێ موژدە).

ب/پاش و پێش کردنی بکەر و کردار:

ئاشـــکرایە لە یاسای ڕیزبوونی کەرەســـتەکانی ڕســـتەی زمانی کوردیدا یەکەم جار بکـــەر دێت و ئەنجـــا بەدوایدا بـــەرکار و کار دێت، بەڵام شـــاعیر ئـــەم ڕێچکەیەشی شـــکاندووە و کاری پێش هەموو کەرســـتە پێکهێنەرەکانی ڕســـتە خستووە و بکەری پاش هەموویان خســـتووە، لەم بارەیەوە نووســـیویەتی:

قەت مەکەن مەنعم دەسوتێم گەر وەکو پەروانە من
یا وەکو قومری دەڵێم ســـــەروی جینانم وا لە کوێ
(نەریمان،١٩٩٠ :٢٥٦)

لێرەدا بە پێی یاســـای ڕیزبوونی کەرەســـتەکانی ڕســـتە دەبـــوو بیگوتایە (من گـــەر وەکو پەروانـــە دەســـوتێم.))واتا جێناوی (مـــن)، کە ئەرکی بکـــەری بینیووە لە ســـەرەتای ڕســـتەکەوە بهاتایە وکرداری (دەســـوتێم) یشی لە کۆتایی ڕســـتەکەوە دابنایـــە نەک شـــوێنەکانیانی پاش و پێـــش بکردایە وەکو ئـــەوەی کردوویەتی.

پ/ پاش وپێش کردن بە کردار و ئاوەڵکردار:

لە شـــیعرێکی تریدا شـــوێن گۆڕکێ بـــە ئەم دوو کەرســـتە ڕێزمانیەش دەکات و دەڵێت:

با بـــە وەصڵ وکەیف و شادی تێپەڕێنین ئەم شەوە
شـــەق بەرێ بمرێ لە داخانا ڕەقیبی سەگ نەسەب
(نەریمان،١٩٩٠ :٢٤٧)

لێرەدا شـــاعیر جێگۆڕكێی كردووە بە دوو كەرســـتەی ڕێزمانی، كــە ئەوانیش كاری (تێپەڕێنین)ـــە كە پێـــش خراوە و ئاوەڵكاری كاتیی (ئەم شـــەوە) یە كــە پاش خراوە، كە دەبوو بیگوتایە (ئەم شـــەوە تێپەڕێنین) و كەرەســـتەكانی ڕســـتەی بە پێی یاسای ڕێزمـــانی ڕیز بكردایە.

شاعیر لە شیعرێكی تردا ئاوەڵكاریی شوێنی دەخاتە پاش كار و دەڵێت:

قەهقەهی كەو تـێ لە كێو و دەنگی قومری تێ لە باغ
ناڵە ناڵـــــــــــــــی بولبولــە وا عالەمی داغ كردووە
(نەریان، ١٩٩٠ :٢٥٣)

دەبوو بیگوتایە (لە كێو قەهقەهەی كەو دێت، لە باغ دەنگی قومری دێت.)

ت/ پاش و پێش كردنی بەركار وكردار:

لەم بارەیەوە دەڵێت:

لە سوب سەحـــــەردا لەسەر شەتاوێ
مـــن دیم جەیرانێ ، شۆخی لاولاوێ
(نەریهان،١٩٩٠ :٢٨٤)

لێـــرەدا دەبـــوو بیگوتایـــە (مـــن جەیرانێ دیم) یـــان (من جەیرانێكـــم بینی)، چونكـــە (جەیران) لەم ڕســـتەیەدا وەكو ناوێـــك ئەركی بەركاری بینیـــوە، بۆیە دەبوو پێـــش كردارەكە بكەوتایـــە، نەك پـــاش، بەڵام شـــاعیر جێگۆڕكێی بە شـــوێنەكەی كردووە و لـــە دوای كردارەكەوە داینـــاوە و كردارەكەی پێش خســـتووە.

ج/ پاش و پێشكردنی دەرخراو و دەرخەر:

لە زمـــانی كوردیدا بـــەزۆری دەرخـــراو لە پێش دەرخـــەردا دێت، بـــەو پێیەی كە دەرخـــەر تەواوكـــەری واتایی دەرخراوە، بەڵام شـــاعیر لە شـــیعرێكیدا لـــەم بارەیەوە دە ڵێت :

ڕۆژێ وە ڕەزۆك چووم بۆ كەركوك شار
تووشم بوو وە تووش شۆخی شـــەدە لار
(نەریهان،١٩٩٠ :٣٠٧)

دەبینیـــن لێرەدا وشـــەی (شـــار) دەرخـــراوە، بەڵام پێش وشـــەی (کەرکوک) کەوتـــووە کە دەرخەرە، بەم پێیە شـــاعیر شـــوێنگۆڕکێی کردووە بە هەردوو وشـــەکە، کە دەبوو بیگوتایە (شـــاری کەرکـــوک) نەک (کەرکوک شـــار).

چ/ پاش و پێشکردنی ڕیزبوونی وشە بە پێی بڕگە:

وەکو ئاشـــکرایە لە زمـــانی کوردیدا لە کاتی دەربڕینی چەند وشـــەیەکدا ســـەرەتا بەو وشـــەیە دەســـت پێدەکەین، کە کەمترین بڕگە لە خۆ دەگرێت و دواتر وشـــەکانی تر بەدوایدا بـــە پێی زۆری ژمـــارەی بڕگـــەکان دەردەبڕین، بۆ نمونـــە دەگوترێ (ماڵ و منـــداڵ) و ناوترێـــت (منداڵ و مـــاڵ) ، چونکە وشـــەی (ماڵ) یـــەک بڕگەیە بۆیە پێش وشـــەی (منداڵ) خـــراوە کە لە دوو بڕگـــە پێکهاتووە، هەروەها بـــۆ (ژن و منداڵ، عێـــل و عـــەشرەت، ....هتد)، بەڵام شـــاعیر لێرەشـــدا لادانی زمانی ئەنجامـــداوە و بە پێچەوانەوە وشـــەکانی ڕیز کـــردووە و لەم بارەیـــەوە دەڵێت:

بولبول و من هەردو هـــاودەردین لە زاری و شیوەنا
ئەو زەدەی ڕەنگـــی گوڵ و من شێتی لەعلی ئاڵی تووم
(نەریمان،١٩٩٠ :٢٨٥)

لێـــرەدا بە پێـــی ژمارەی بڕگەی وشـــەکان دەبـــوو بیگوتایە (مـــن و بولبول) نەک (بولبـــول و من) چونکـــە (من) یەک بڕگەیـــە و (بولبول) دوو بڕگەیە، ئەمە ســـەرەڕای ئـــەوەی، کە بـــە پێی یاســـای ڕێزمانی کـــوردی زۆربـــەی کات قســـەکەر کاتێک کـــە باسی ســـیفەتێک یـــان کارێکی هاوبـــەش بکات لەگەل کەســـێکی تـــردا ئەوا وەکو کەســـی یەکـــەم، کە قســـەکەرە یەکەم جار نـــاوی خۆی دەهێنێـــت ئینجا ناوی هاوبەشـــەکەی بـــۆ نمونە دەڵێیـــن (من و ئـــازاد دەخوێنیـــن) و ناڵێین (ئـــازاد و من دەخوێنین).

لێرەشـــدا شـــاعیر خۆی قســـەکەرە بۆیە دەبێت پێشی بولبول بکەوێت، وە بولبول کە هاوبەشـــە لەگەل شـــاعیردا لە ڕووی زار و شـــێوەندا دەبێت پاش قســـەکەر بکەوێت، کە جێناوی (من) ــــە.

٢/ بەکار هێنانی ئەلەمۆرف بە هۆکاری دیالێکتی:

شـــاعیر لە دێڕە شـــیعرێکی تریدا بـــۆ ئەوەی مۆرکێکـــی گەرمیانانە ببەخشـــێت بە مۆرفیمی ســـەربەخۆی(تۆ)، کە چێناوی ســـەربەخۆی کەسی دووەمی تاکە، هەڵســـاوە ئەلەمۆرفـــی (توو) لـــە جێگەی بەکار هێناوە بـــێ ئەوەی کار لە گۆڕینـــی واتا بکات، لەم بارەیـــەوە دەڵێت:

مردنم ژینم وەکو یەک تێتە پێش چـــــــاو ڕۆحـــەکەم
ئەو سەعـــاتەی دوور لە توو بم دولبەرا بەدحاڵی تووم

(نەریمان، ١٩٩٠ :٣١٦)

ئـــەم ((بەکار هێنانەی ئەلەمۆرفە بـــە هۆکارێکی دیالێکتی هاتووەتـــە ئاراوە، چونکە ئـــەو ئەلەمۆرفانەی بە هۆی هەمەچەشـــنی شـــێوەزارەکانی زمانێک دروســـت دەبن، جیاوازی شـــێواز، یان جۆرە چیاوازەکانی زمـــان لەڕووی دەنگەوە، پیشـــان دەدات.)) (خۆشناو،٢٠١٦ :٦١).

هەر لەم بارەیەوە لە دێڕە شیعرێکی تردا دەڵێت:

بۆ یەکێکـــــی تر وەکـو (مینە) لە ژێر ساتا نەبوو!
جەرگی سووتابێ بە کسپەی ئاگری سووزانی توو

(نەریمان، ١٩٩٠ :١١٠)

شـــاعیر لـــە چەندیـــن نمونەی شـــیعری تـــردا بەهەمان هـــۆکاری دیالێکتی ئەلەمـــۆرفی بەکار هێنـــاوە، لەبارەیەوە، ئەگەر ســـەیرێکی وشـــەکانی وەکو (بووگە، هاوردگـــە، دووریاگـــە، خەوتگە،... هتد) بکەین دەبینین شـــاعیر هەڵســـاوە بە لابردنی مۆرفیمـــی ئەرکـــی (وو)، یان نیشـــانەی (وو)ی ڕێزمانی، کە دەچێتـــە کۆتایی قەدەوە و دەیگۆڕێت بـــۆ کاری ڕابردووی تەواو، دانانی نیشـــانەی (گ) لە شـــوێنی، بەمەش بەرگێکـــی گەرمیانانـــەی کردووە بە بەری وشـــەکەدا، لـــە کاتێکدا ((کەرەســـتەی بنەڕەتیـــی فۆرمـــی ڕابردووی تـــەواو بریتی یە لە قـــەدی کردار و نیشـــانەی (وو) و جێنـــاوی لکاو.)) (حاجـــی مـــارف، ٢٠٠٠: ٢٠٥). بۆنمونە لەم باریـــەوە دەڵێت:

پەنام هاوردگە وە شای گەیلانی
دەبێ پەنـــام دەی تو وە ئاسانی

(نەریمان،١٩٩٠ :٥٣)

شـــاعیر لە وشـــەی (هاوردگە)دا نیشـــانەی (گ)ی بەکارهێناوە بۆ دروســـت کردنی کاری ڕابـــردووی تەواو لە بڕی نیشـــانەی (وو)، کە دەبوو بیگوتایـــە (هاوردووە)نەک (هاوردگە)، بەڵام شـــاعیر مەبەســـتی بووە بە شـــێوەزاری گەرمیانانـــە بدوێت، بۆیە بەرگێکـــی نوێی بە بەر وشـــە و زاراوەکانـــدا کردووە.

هەر لەم بارەیەوە لە شیعرێکی تریدا دەڵێت:

ڕۆژێ لە ناکا سەیرم کرد جارێ
وەک کـەڵ خەوتگە لەبر قەتارێ

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٧٣)

دیسان شـــاعیر لە وشـــەی (خەوتگە)دا ئەلەمۆرفی ئەرکی (گ)، یان نیشانەی (گ)ی بەکارهێناوە بۆ دروســـتکردنی کاری ڕابـــردووی تەواو لە بڕی نیشـــانەی (وو)، کە دەبـــوو بیگوتایە (خەوتووە)نـــەک (خەوتگە). بەمەش ڕێچکە شـــکێنییەکی بەرچاوی کردووە لە یاســـاکانی ڕێزمـــانی کوردیدا بۆ ئـــەوەی مۆرکێکـــی گەرمیانانە و (جاف)انە ببەخشێتە وشەکانی.

لەم بارەیـــەوە ماوەتەوە ئەوە بڵێین، کە ئەم نیشـــانەی (گ) بە زیاتـــر لەو ناوچانەی گەرمیانـــدا بەکار دێت، کە هۆزی (جاف)ی تێدا نیشـــتەجێیە.

هـــەر لە بـــارەی بەکارهێنانی ئەلەمـــۆرفی دیالێکتییـــەوە، یان گۆڕینی نیشـــانەی ڕێزمانییـــەوە، شـــاعیر جارێکـــی تر بەهرەی خـــۆی پیشـــانداوە، بـــەوەی، کە وەکو قســـەپێکەرێکی شـــێوەزارێ گەرمیان یاســـای ڕێزمانی دابڕێژێت بە شـــێوەیەک، کە شـــەقڵی زمانی دایکی پێوە دیار بێت، بۆیـــە دەبینین جارێکی تر لـــە جیاتی مۆرفیمی ئەرکی (ەوە)ی دووپاتکردنەوە، یان نیشـــانەی (ەوە)ی دووپاتکردنەوە، نیشـــانەی (ۆ)ی بەکار هێنـــاوە و لەم بارەیـــەوە دەڵێت:

ئەو شتەی صـــــاف و ڕەوان ئەڕواتۆ
ئەو مەوجەی بە شەوق لە ڕووت ئەداتۆ

(نەریمان،١٩٩٠ :١٠٨)

وەکو دیارە شـــاعیر لە بڕی ئەوەی بڵێت (ئەڕواتەوە) و (ئەداتـــەوە) دەبینین وتویەتی (ئەڕواتـــۆ) و (ئەدواتۆ) بەم شـــێوەیە مۆرفیمـــی ئەرکـــی (ەوە)ی دووپاتکردنەوە، یان

نیشـــانەی (ەوە)ی دووپاتکردنەوەی لابردووە و ئەلەمۆرفێکـــی دیالێکتکی لە جێگەی دانـــاوە، بەمەش دیســـان لادانی ڕێزمانی ئەنجامـــداوە، بە بێ ئەوەی کار بکاتە ســـەر گۆڕینی واتاکەی، ســـەرەڕای ئەمـــەش بەرگێکی شـــێوەزاری گەرمیانانـــەی بەبەر وشەکەدا کردووە.

هەر لـــەم ڕووەوە شـــاعیر جارێکی تـــر بەهرەمەندیی خـــۆی پیشـــانداوە، بەوەی، کە وەکو قســـەپێکەرێکی شـــێوەزاری گەرمیان وشـــەکان ســـفت چنیـــن بکات بە شـــێوەیەک، کە شـــەقڵی زمـــانی دایکی پێوە دیـــار بێـــت، لـــەم ڕووەوە دەبینین لە جیـــاتی مۆرفیمی ئەرکی(بـــە...وە)و (لە... وە)ی ســـەرچاوە، ، ئەلەمۆرفـــی دیالێکتی (بە...ۆ)و(لـــە..ۆ)ی بەکار هێنـــاوە و لەم بارەیـــەوە دەڵێت:

ئینجا ڕێکەوین بە کزی حاڵۆ
لە سولیمـــانی و چەمچەماڵۆ

(نەریمان،١٩٩٠: ٦٦)

دەبینیـــن لێرەشـــدا لە جیـــاتی ئەوەی بڵێـــت (بە کزی حاڵـــەوە) و (لە ســـلێمانی و چەمچەماڵـــەوە) وتویـــەتی (بەکـــزی حاڵۆ) و (لـــە ســـلێمانی و چەمچەماڵۆ).بەمەش دیســـان ئەلەمۆرفێکی ئەرکـــی گەرمیانانەی بـــەکار هێناوە.

هەروەهـــا مۆرفۆفۆنیمـــی (س)ی لە جێگـــەی مۆرفیمـــی (یە) بەکار هێنـــاوە، بەم پێیەش بەرگێکـــی گەرمیانیانەی کردووە بە بـــەری دەربڕینەکانیدا، بـــۆ نمونە لە دێڕە شیعرێکدا دەڵێت:

چونکە ئەم زوانەی کە مەدحی تۆ ئەکا مەسنووعی تۆس
وا دروســـــــــــت کریاوە هەرگیز حەللی بۆ من ناکرێ

(نەریمان،١٩٩٠: ٢٢)

وەکو دەبینین شـــاعیر لەم دێڕە شـــیعرەدا لە بـــڕی ئەوەی بڵێت (مەســـنووعی تۆیە) وتویەتی (مەســـنووعی تۆس)، چونکە بە هـــۆکاری دیالێکتـــی ((مۆرفۆفۆنیمی (س) لە هەمو کەســـەکانی داڕشـــتنی کرداری بـــونی هەبون بـــۆ ئێســـتا دەردەکەوێت.)) (برزۆ،٢٠١١ :٥٧).

هەر لەم بارەیەوە لە دێڕە شیعرێکی تردا دەڵێت:

فەقەت بـــــەم موژدە دڵشادم شەهیدی عەشقی تۆم
ئومێدم هەس لە مەحشەردا حسابم لێل شەهیدان بێ
(نەریمان،١٩٩٠ :٢٧٣)

بە هەمـــان شـــێوەی نمونە پێشـــوو مینە جاف دیســـان لـــە نیوە دێـــڕی دووەمی شـــیعرەکەیدا وشـــەی (هەس)ی لە جیـــاتی وشـــەی (هەیە) بـــەکار هێناوە.

٣/ بـــەکار هێنانی یەک ئەلەمۆرفـــی ئەرکی لە جیاتی چەنـــد مۆرفیمێکی ئەرکی جیاواز:

لـــەم بارەیەوە شـــاعیر ئەلەمۆرفی ئەرکیی (ئە)ی ناوچەیـــی، لە جیاتی چەندین مۆرفیمی ئەرکیی جیاواز بـــەکار هێناوە، لەوانەش:

یەکەم/ بەکارهێنانی (ئە) لە جیاتی (لە) وەکو:

ڕوو ئە قاپیی تۆ ئەکەم، هەر تۆی ڕجام ، تۆ بۆم بکەی
تۆ ڕجام گەر بۆ نەکەی ، ئیتر هەواڵەی کـوێم ئەکـــــەی
(نەریمان،١٩٩٠ :١٥٩)

لێـــرەدا دەبینین شـــاعیر ئەلەمۆرفی (ئە) ی لـــە جیاتی مۆرفیمی (لـــە) بەکارهێناوە و لـــە بڕی ئـــەوەی بڵێـــت (ڕوو لە قاپیی تـــۆ ئەکەم) وتویـــەتی (ڕوو ئـــە قاپیی تۆ ئە کە م).

دووەم/ بەکار هێنانی (ئە) لە جیاتی (بۆ): لەم بارەیەوە دەڵێت:

زوڵفی وەک زوننارە ئاڵاوە لە دەوری شەمسی ڕووی
ئەی مـــەلا ئێوە و خوا کـــــافر ئە جەنەت کەی چوە
(نەریمان،١٩٩٠ :٢١٣)

وەکـــو دیارە شـــاعیر لێـــرەدا لە بڕی ئـــەوەی بڵێت (کافـــر بۆ جەنەت کـــەی چوە) وتویەتی (کافـــر ئە جەنەت کەی چوە) بەمـــەش لە جیاتی مۆرفیمی (بـــە) ئەلەمۆرفی (ئە)ی داناوە.

سێیەم/ بەكار هێنانی (ئە) لە جیاتی (بە) وەكو:

گشت بە سەرهاتی بەغدا ڕائەخا
پەروێز و جەمشید ئە بیر ئەخاتۆ
(نەریمان،١٩٩٠ :١٠٨)

لەم دێڕە شیعرەشـدا شـاعیر لە جیـاتی ئەوەی بڵێـت (بە بیر ئەخاتـەوە) وتویەتی (ئە بیـر ئەخاتۆ) بەمەش لە بـڕی مۆرفیمی ئەركـی (بە) ئەلەمۆرفی (ئـە)ی داناوە.

چوارەم/ بەكار هێنانی (ئە) لە جیاتی (تا) وەك:

بۆ لێل هەموو كەس شەرت و قەول ئەكەی
لـەگەڵ هیـــــچ كەسێ ئە سەری نابەی
(نەریمان، ١٩٩٠ :١١٢)

شـاعیر لەم دێـڕە شـیعردا ئەلەمۆرفی (ئـە) ی لە جیـاتی مۆرفیمی (تـا) بەكار هێنـاوە، و لە بڕی ئـەوەی بڵێت (تا سـەری نابـەی) وتویەتی (ئە سـەری نابەی).

ب/ ئەنجامدانی لادانی وشەیی :

شـاعیر لە ئاستی وشەسازیشـدا یاری بە ڕۆنانی وشـە كردووە و لەم ڕووەوە بەچەند شـێوەیەك دەستكاری ڕۆنانی وشـەی كردووە لەوانەش:

١/قرتاندن:

وەكو هونەرێكی زمانی شـیعریی شـاعیر لە شـیعرەكانیدا بە چەند شێوەیەكی جـودا پەنای بـۆ قرتاندنـی پیـت و بڕگە بـردووە ، ئیتر ئـەم كارەی بـە هۆكاری ناوچەیی بێـت یان بە هۆكاری سـەروای شـیعریی، ئەگەر چی((ئەو جـۆرە قرتاندن و كلۆركردنـە كـە تایبەتی یە بـە ناوچەیەك، نابێ لـە زمانی ئەدەبی و نووسـیندا ڕەنـگ بداتەوە.)) (حاجی مـارف، ١٩٨٦ :١١٧). هەرچەندە زۆرینەی سـیماكانی دووبارە كردنـەوە و قرتانـدن لە زمانی شـیعریی شـاعیردا لـە بازنەی یاسـاكانی زمانی كوردیدا سـوڕاونەتەوە، لەگەل ئەوەشـدا هەر بـەر ڕەخنە كەوتووە و لـەم بارەیەوە (ج.ب.ڕۆژبەیانـی) ڕەخنەی لە شـیعرێكی (مینە جـاف) دەگرێت، كە لـە ژێر ناوی ((نیشـتمانی))دا (جـاف، ١٩٤٤ :٣١) لە گۆڤـاری گەلاوێژ بڵاویكردوەتـەوە ودەڵێت :

((پێویســـتە، کە شـــاعرە بەنرخەکان ئەم قاڵبە بە چەشـــنی دامەزرینن فـــرە بی خەوش و جـــوان و بێ خـــوارو خیچ بـــێ، بۆ ئەوەی پیویســـت بەمشـــت و مـــاڵ و رەندە و خرتەک نەبێ.)) (ڕۆژبەیـــانی،١٩٤٤ : ٥١).

شـــاعیر لە قرتاندندا، لەلایەکـــەوە پیتی قرتاندووە و لەلایەکـــی ترەوە بڕگە، بەم شێوانەی لای خوارەوە :

أ/ قرتاندنی (پیت):

وەکـــو لای خـــوارەوەدا دەردەکەوێت شـــاعیر لە قرتاندنی پیتـــدا، چەندین پیتی قرتاندووە لەوانەش :

١/ قرتاندنی پیتی (ئ):

لە بارەی قرتاندنی ئەم پیتەدا شاعیر لە دێڕە شیعرێکیدا دەڵێت:

جوانی یوسف بوو زوڵەیخای ساوا
جێی هێلا شاهـــی موڵکی خۆراوا

(نەریمان،١٩٩٠ :٣١٤)

وەکـــو دەبینرێت شـــاعیر لە کۆتا وشـــەی نیـــوە دێـــڕی دووەمدا لە بـــڕی ئەوەی بڵێت (خورئاوا) وتویـــەتی (خۆراوا).بەمەش پیتی (ئـ)ی قرتانـــدووە. لێرەدا قرتاندنەکە لە پێناوی هاوســـەنگی کێشـــیدا بووە.

٢/ قرتاندنی پیتی (ب):

شـــاعیر لە شـــیعرەکانیدا ئەم پیتەشـــی قرتاندووە وەکو لە وشـــەکانی (دانێت، دەســـتکەوێت، کوردان وو، تۆ ووم ...هتد).

بۆ نمونە لە شیعرێکدا دەڵێت:

خۆ سلێمـــــــــــانی فەخری کوردان وو
ئامان جێی هیوای گشت کوردزوان وو

(نەریمان،١٩٩٠ :٩٤)

لێرەدا شـــاعیر لە کۆتا وشـــەی هـــەردوو نیوە دێڕەکـــەدا پیتـــی (ب)ی قرتاندووە، کـــە ئەویش هەردوو وشـــەی (کوردان وو) و (کوردزوان وو)ـــە کە دەبـــوو بیگوتایە

(کوردان بوو) و (کوردزوان بوو).ئەمەش کاریگەریی ناوچەییە بە تایبەتی ناو هۆزی (جاف)دا.

٣/ قرتاندنی پیتی (ت):

شاعیر ئەم پیتەی لە هەموو پیتەکانی تر زیاتر قرتاندووە، هەروەکو لە وشەکانی (بچێ، ڕائەخا،ئەقرچێنێ، بزانێ، بێ، نەکەی، نەفرۆشی، تێکۆشی، ناسێنرێ، ئەتچەوسێنێ، نامێنێ، خەڵەفاوی، نایە، ڕاس، دەس، مەس، کوردسان، هێسر ... هتد) دەردەکەوێت، کە شاعیر تێیاندا ئەم پیتەی قرتاندووە بۆ نمونە لە دێرە شیعرێکیدا دەڵێت:

ساقی لەو بادە خومار ئەشکێنێ
ڕیشەی وەسواسەی خەم لەبن دێنێ
(نەریمان،١٩٩٠ :١٠٨)

لێرەدا قرتاندنەکە لە پێناوی سووککردن و خۆشکردنی ئاواز و مۆسیقایە.

٤/ قرتاندنی پیتی (د):

شاعیر پیتی (د)ی هاوشێوەی پیتەکانی دیکە قرتاندووە وەک لە وشەکانی:(دڵتا،وەختێکا، تاریخا، منا،دەربەن، پەن، خۆشیانا، دووریتا،چەن ...هتد). لەم بارییەوە دەڵێت:

چەند ئەدیب و چەن شەریفێ بۆ خوا سا ڕا پەڕێن
هەر وەکو (مینە) بە شوێن ئەم غایەوو بیراگەڕێن
(نەریمان،١٩٩٠ :٦١)

دەبینین شاعیر لە نیوە دێڕی یەکەمی شیعرەکەیدا دوو جار وشەی (چەند) ی بۆ هەمان مەبەست و واتا بەکار هێناوە، بەڵام بە دوو فۆرمی جیاواز، و لە جاری یەکەمدا بەبێ قرتاندنی پیتی (د) و لە دووەمیشدا بە قرتاندنی پیتی (د) بە بێ ئەوەی ببێتە هۆی گۆڕینی واتا.

یان، کە دەڵێت:

ئەی بتخانەکەی لای دەربەنی خان
بینای وێرانی سەرچەمی سیروان
(ڕۆستەم،٢٠٠٧ :١٥)

وەکــو دیــارە لــە نێو دێــڕی یەکەمی شــیعرەکەدا لــە بڕی ئــەوەی بڵێت (دەربەندیخــان) وتوویــەتی (دەربــەنی خان) بەم شــێوەیە لە وشــەکەدا پیتی (د)ی قرتاندووە.

٥/ قرتاندی پیتی (ر):

هاوشــێوەی پیتەکانــی دیکە شــاعیر پیتــی (ر)یشی قرتاندووە، بــۆ نمونە لە دێڕە شــیعرێکیدا دەڵێت :

چی بە ئازایی و مەردی و دەمڕاسی
خورشید لــە مێژوو نووسیاوە باسی

(نەریمان،١٩٩٠ :٣١٤)

دەبینیــن لە نیــووە دێڕی دووەمی شــیعرەکەدا شــاعیر لــە جیاتی ئــەوەی بڵێت (نووسریــاوە) وتویــەتی (نووســیاوە)، هەوەها پیتــی (ت)ی لە وشــەی (دەمڕاسی) قرتانــدووە، کە دەبــوو بیگوتایە (دەمڕاســتی).

٦/ قرتاندنی پیتی (ک) :

لــەم ڕووەوە تێبینــی ئەوە دەکرێت، کــە تەنها پیتــی (ک)ی کۆتایی ئامرازی نەناسراوی (ێــک) قرتاندووە، بــۆ نمونە لە شــیعرێکیدا دەڵێت:

گەر لە صەد یەکێ نەبێ دەسایەت
لای خواو وڕســوول بەرزبکا پایەت
....
نە ژن نە برا نە مــاڵ نە ســــەروەت
لــــەو شوێنە نایــــــکا پولێ قیمەت

(نەریمان،١٩٩٠ :١٤٤)

وەکو دەبینین شــاعیر لەو دوو دێڕە شــیعرەدا لــە هەردوو وشــەی (یەکێ ، پولێ) دا (ک)ی ئامــرازی نەناسراوێکی (ێــک)ی قرتاندووە، کە دەبــوو بیگوتایە (یەکێک، پولێک)، بەڵام لــە پێناوی کێش و ســەروادا، ئەم قرتاندنــەی ئەنجام داوە.

وەیان، کە دەڵێت:

ڕۆژێ لە ناکا سەیرم کرد جارێ
وەک کـــەڵ خەوتگە لەبر قەتارێ

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٧٣)

٧/ قرتاندنی پیتی(گ):

لەم نمونەی لای خوارەوەدا شـاعیر لە وشـەی (ئاگر)دا دەنگـی (گ)ی قرتاندووە و کردویـەتی بە (ئار) لـەم ڕووەوە دەڵێت:

وەکــو(مینە) لە دووریتا بە ئاری جەرگ و دڵ سووتان
خواوەندا بە لوتفی خۆت لە گەڵ ئەو شۆخە بێت حەشرم

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٧٧)

ب/ قرتاندنی بڕگە:

شـاعیر سـەرەڕای قرتاندنی پیـت، لەبەر پێویسـتی کێش و ئاوازی شـیعریی لە هەندێ شـیعریدا پەنـای بۆ ئەوە بـردووە، کە (بڕگـە)ش بقرتێنێت، لـەم بارەیەوە لە دێڕە شـیعرێکدا دەڵێت :

گیانە وا دەرچوو بەدەن سووتاوە قاصد وەعدەیە
بمــــدرێ تۆ بی خووا گەر پێتە ساتۆ موژدەیە

(نەریمان،١٩٩٠ :٢١١)

وەکـو دیارە شـاعیر لەم دێڕە شـیعرەدا لە وشـەی (ئەگـەر) دا بڕگەی (ئە)ی سـەرەتای وشـەکەی قرتاندووە و کردوویەتی بە (گەر).

هەروەهـا لە وشـەی (مەگەر) یشـدا بڕگەی (گە)ی ناوەڕاسـتی وشـەکەی قرتانـدووە و لـە بڕی ئەوەی بڵێـت (مەگەر) دەڵێـت (مەر) هـەر وەک لەم نمونەی لای خـوارەوەدا دەردەکەوێت:

وەختێ مەر سارێژ ببێ (مـینە) برینی جەرگەکەم
پێم بڵێن ئـەو شۆخە بۆ سەر مەیتەکەت وا هاتووە

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٦٦)

هــەر بە هــۆی کاریگەریی دیالێکتـــی و ناوچەییـــەوە، لە هەندێ نمونـــەی تردا لە پاش قرتانـــدنی بڕگەی وشـــەکان جارێکی تریـــش گۆڕانکاری لە فۆرمی وشـــەکاندا کردووە و ســـیما و دەربڕێنێکی گەرمیانانەی پێیان بەخشـــیووە، لـــەم ڕووەوە (بە ئەو) ی کـــردووە بە (بەو) و پاشـــان بـــە (وەو)، کە بەکارهێنـــانی لە گەرمیانـــدا زۆر باوە وەکو لـــە دێڕە شـــیعرێکدا دەڵێت:

کە ئەو وەو ڕەنگە لە من عەدای کرد
وا دڵ وەک (مینە) لە ئەو حاشی کرد

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٧٥)

دەبینین شـــاعیر لە جیاتی ئەوەی بڵێـــت (بە ئەو ڕەنگە یان ، بەو ڕەنگە) وتویـــەتی (وەو ڕەنگە) بەم شـــێوەیە بەرگێکی گەرمیانیانەی کردووە بە بەری وشـــەکەدا.

٢/ بچوککردنەوەی ناو :

بچوککردنـــەوەی ناو بۆ هەردوو مەبەســـتی خۆشەویســـتی و بەکـــەم زانیین بەکار دەهێنرێـــت، ((کە واتا بـــۆ بڕیاردان و تێگەیشـــتن لـــە واتای وشـــە بچوککراوەکە، پێویســـتە بۆنەی وتن، کات و شـــوێنی قســـە کردن،تەمەن، ئاوازی دەنگ و پەیوەندی نیوان قســـەکەر وگوێگر....هتد بەهەنـــد وەربگیرێت)) (ســـعید،٢٠١٣ :٦٥). وە بە پێی ڕەچاوکردنی ئـــەو تایبەتمەندیانـــەی بچوککردنەوەی نـــاو ئەومان بـــۆ دەردەکەوێت، کە شـــاعیر بچوککردنەوەی ناوی تەنها بۆ مەبەســـتی خۆشەویســـتی بـــەکار هێناوە، چونکـــە شـــاعیر لـــە کاتی ئامۆژگاریکـــردنی (محمـــد)ی جوانە مەرگـــی کوڕیدا و (مصطفی بەگ)ی برایدا وەکو خۆشەویســـتیەک بۆیان ناوەکانیـــانی بچوککردوەتەوە و(محمـــد) بە (حەمـــە) ناوبردووە و (مصطفـــی)ی بە (مچـــە) بۆیە دەڵێت:

ڕۆڵە حەمە گیان وەرە گوێ شل کە
بزان چی ئەڵێم هـــەمووی لە دڵ کە

(نەریمان،١٩٩٠ :١٦٦)

وە یان دەڵێت:

ئاوا من مـــردم مچە چاوەکەم
وەسێت بێت بۆ تۆ برا لاوەکەم

(نەریمان،١٩٩٠ :١٢٥)

هەروەها لەم بارەیەوە دەڵێت:

ئیمانی نی یە قەتعەن ویجدانی نی یە حاشا
کافر بەچەیە ئەصـڵا ئەو چونکە ژنە جافە

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٨٢)

پ/ ئەنجامدانی لادانی دەنگی:

(مینە جاف) سـەرەڕای ئەنجامدانی لادانی سـینتاکسی و مۆرفۆلۆژی لە ئاسـتی دەنـگ سازیشـدا لادانی ئەنجامـداوە، لـەم بارەیەوە شـاعیر بۆ ئـەوەی مۆرکی گەرمیانی بە وشـەکانی ببەخشـێت زۆر جـار گۆڕینی دەنگی ئەنجامـداوە ولە بڕی دەنگێـک دەنگێکـی تری دانـاوە بە بێ ئـەوەی گۆڕینـی واتایی دروسـت ببێت، کـە ئەمەش لـە چوارچێوەی یاسـا دەنگێکانی زمانی کـوردی بەدەر نییـە و دەچێتە پۆلێنی ((یاسـای دەنگ گۆڕکێوە، کە لـە ئاخاوتنی هەندێ کەسـدا و لە چوارچێوەی شـێوەزارێک ڕوو دەدات.)) (فتاح،١٩٩٠ :١١٨ ـ١١٩). وەک لەم نمونانەی لای خوارەوە بۆمان دەردەکەوێت:

١/ بەکارهێنانی دەنگی (ش) لە جیاتی (ژ):

وەکو وشـەکانی (دوشـمن، دشـوار) ، کە لەم نمونانەی لای خوارەوەدا دەیانخەینە ڕوو:

بووین بە جێ تانەی حەسوود و خۆش دەماغیی دوشمانان
بەختە هەلسە وەختی ڕەحمـــــــە تاکو کەی ئەم زەحمەتە

(نەریمان،١٩٩٠ :٥٨)

دەبینین شـاعیر لە وشـەی (دوشـمنان)دا پیتی (ش)ی لە جیاتـی پیتی (ژ) بەکارهێنـاوە کە دەبوو بیگوتایـە (دوژمنان).

هەروەها دەڵێت:

لە سێ چت وام لە حیرەتدا ئەوەن دشوارە تەحلیلی
نزیکە تیک بچێ میشکم بـە لەنجەی بم بە دیوانە

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٩٥)

وەکو دیارە شاعیرە لە جیاتی ئەوەی بڵێت (دژوارە) وتوویەتی (دشوارە) بەمەش بڕی پیتی (ژ) پیتی (ش)ی بەکارهێناوە بە بێ ئەوەی کاریگەری هەبێت لە سەر گۆڕینی واتا.

٢/ بەکار هێنانی دەنگی (ش) لە جیاتی (چ) :

شـاعیر لـەم بارەیەشـەوە هەوڵی خۆی خسـتووەتە گڕ لە پێناوی دروسـت کردنی وشـەی گەرمیانانـەدا ،لەم باریـەوە دەڵێت:

لە سێ چت وام لە حیرەتدا ئەوەن دشوارە تەحلیلی
نزیـکە تیک بچێ میشکم بە لەنجەی بم بە دیوانە

(نەریمان،١٩٩٠ :٢٩٥)

وەکو دیارە شـاعیر لـە نیوە دێڕی یەکەمی شـیعرەکەیدا لە بڕی وشـەی (شـت) وشـە (چت)ی بـەکار هێناوە، کە تێـدا دەنگـی (ش)ی گۆڕیووە بـۆ دەنگی (چ) و وشـەیەکی بە هەمـان واتاووە دروسـت کردووە، بـەڵام لە ڕووی فۆرمـە جیاوازە.

٣/ بەکار هێنانی دەنگی (ز) لە جیاتیی (ت) :

(مینەجـاف) لە دێڕە شـیعرێکی تریدا بۆ ئـەوەی بە زمانی دایـک بدوێت دەنگی (ز)ی لـە جیاتی دەنگـی (ت) بـەکار دەهێنێت و دیسـان بەرگێکـی گەرمیانانە لە بـەری وشـەکە دەکات بە بـێ ئەوەی کار لـە گۆڕینی واتـا بکات، لـەم بارەیەوە

دە ڵێت :

ئاگری تێ چووگە (مینە) چی ئەکا ناکوژێتەوە
شیت و عەوداڵە دەسوزێت وا لەکێو هەردەکان
(نەریمان،١٩٩٠ ٢٩٧)

دەبینین لێرەدا شاعیر لە نیوە دێڕی دووەمی شیعرەکەیدا وشەی (دەسوزێت) ی بەکارهێناوە کە تییێدا دەنگی (س)ی لە بڕی دەنگی (ت) بەکارهێناوە و بەمەش دیسان مۆرکی گەرمیانانەی بەخشیووە بە وشەکە و ئاوازێکی جوانی بە دەربڕینی وشەکە بە خشیووە، وشەکەش هەرچەندە فۆرمێکی نوێی وەرگرتووە، بەڵام لە ناوەڕۆکدا گۆڕانکاری واتایی تێیدا درووست نەبووە، کۆڕینەکەش بە هۆکاری ناوچەیی بووە.

ب/ زاری گۆران (هەورامی):

وەکو پێشتر ئاماژەی بۆکرا شاعیر بە شێوە زاری هەورامیش شیعری نووسیوە، وە زمانە شیعرییەکەی بەم شێوە زارە چەند تایبەتمەندیەکی هەیە، کە زۆر جیاواز نییە لەو زمانە شیعرییەی کە بە دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست گوزارشتی لێکردووە، بە شێوەیەکی گشتیش زمانی شیعریی شاعیر بەم شێوە زارە خاوەنی چەند تایبەتمەندییەکە، کە لەم خاڵانەی لای خوارەوەدا دەیانخەینە ڕوو:

١/ بە شێوە زاری هەورامی پەتی شیعرەکانی نەنووسیووە، بەڵکو چەندین وشەی دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست و زمانی فارسی و عەرەبی تێهەڵکێش کردووە بۆ نمونە وشەکانی وەک (خوێن ، چاو) سەر بە زاری کرمانجی ناوەڕستی بەکار هێناوە، لە بەکارهێنانی وشەی زمانی فارسیشدا وشەکانی وەکو (خەیلی،زینگانی، بەدکار، زێبا) بەکار هێناوە، هەروەها لە زمانی عەرەبیشدا وشەکانی وەک (اعتزاز، معلوم، عومر، ، ،عیلاج، ، حەیات، زەوق، شەوق،نار...هتد) بەکار هێناوە لەم باریەوە دەڵێت:

ئەر بی دیدەکەم فەرمابیت وە ناز

خەیلــــــی فراوان گلە و ئیعتزاز

(نەریمان،١٩٩٠ :٢١٤)

٢ / زۆربــەی هــەرە زۆری زمانی شــیعریی ئــەو شــیعرانەی کە بــە هەورامی نووســیویەتی لە ڕووی دەربڕینەوە جۆرێک لــە پاڕانەوە و تــکا و گلەییکردن لە خۆ دەگرێت و داوای ســۆز و بە زەیی لە خۆشەویســتەکەی دەکات ، هەوەها گوزارشــت لە حاڵی پەریشــانی خــۆی دەکات ،بۆ نمونــە لەم بارەیــەوە دەڵێت:

بکــــــــــرۆ دەوای زام داریی دڵ

(مینە) وەی ئێشۆ یانەش بوو وە گڵ

(نەریمان،١٩٩٠ :٢١٧)

یان، کە دەڵێت:

ڕەحمێ کەر وە حاڵ ئیش زامانم

وە ناڵەی وە سۆز نیوە شــەوانم

(نەریمان،١٩٩٠ :٢١٧)

٣/ نــاوی زۆرێک لە گوڵــەکانی هێناوە وەک (وەنەشــە، نەسرین،نێرگز،شــەهلا ، گوڵە باخ ، گوڵــی ئاڵ،ڕەعنا، شــەوبۆ...هتد)

٤/ دووبارەکردنــەوەی هەندێ وشــە وەکو (ئەبــرۆ، گــوڵ باخ،جەیران،ئاهو، کەو، وێــڵ، زام، دڵ،جگەر،ئەگریجە ، ناڵــە ،زاری ....هتد.)

٥/ زۆربــەی هــەرەزۆری ئەم شــیعرانەی کە بــە هەورامی نــووسراون لە ڕووی دەربڕینــەوە دوورن لە وشــەی زبر و کاردانەوە و تۆڵە ســەندنەوە ، و لایەنی ســۆزی تێــدا زۆر زۆر زاڵــە ، هــۆکاری ئەمەش بۆ ئــەوە دەگەڕێتەوە ، کە زۆربەی شــیعرە هەورامێکانی مەبەســتی خۆشەویســتی لە پاڵ بــووە، بۆیە هەســتێکی ڕۆمانتیکی تێیاندا بــە دیدەکرێت و بەڕای ئێمە لە نووســینی شــیعردا بــە زاری هەورامی زۆر ســەرکەوتوو تر بووە.

ئەنجام :

لە کۆتایی توێژینەوەکەدا، گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی لای خوارەوە:

١/ (مینە جاف) یەکێکە لە دەنگە شیعرییەکانی گەرمیان لە سەدەی بیستەمدا، کە تایبەتمەندی بەرهەمە شیعرییەکانی بەشێکی دانەبڕاوە لە مێژووی شیعری کوردیی قۆناغەکەی.

٢/ ژیان و ژینگە و سەردەم، سێ ڕەگەزی دیارن، کە ڕۆڵیان لە باڵاکردنی شاعیرییەت و زمانی شیعریی شاعیردا هەبووە.

٣/ ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی و شیعری شاعیرانی کلاسیک و نوێی کوردی لەپاڵ سەرچاوەی شیعری فارسیدا سەرچاوە گەلێکی شیعریی بوون بۆ دەوڵەمەندکردنی زمانی شیعریی شاعیر.

٥/ سەردەمی ژیان و نووسینی شیعری (مینە جاف) ڕۆڵی هەبووە لەوەی سیمای شیعرەکانی ڕەنگپێدەرەوەی گۆڕانکارییەکانی سیمای شیعری کوردی بن، لەڕووی زمانەوە تێکەڵاو لە وشەی (عەرەبی و فارسی)، کە سیمایەکی دیاری شیعری کلاسیکی کوردییە بەکاریهێناوە، بەڵام لەپاڵ ئەمەشدا وشە و زاراوەی گەرمیانی زۆر بەکارهێناوە، کە ئەمە بەیەکێک لە تایبەتمەندییەکانی زمانی شیعری دەزانین، هەندێ جاریش بەشێوازی هەورامی لە ژێر کاریگەری ژینگە و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا شیعری نووسیوە.

٦/ لە ڕووی لادانەوە لە هەر سێ ئاستی (ڕستەسازی، وشەسازی، دەنگسازی) دا لادانی ئەنجامداوە، بەڵام لەگەڵ ئەوشدا لادانەکانی لە بازنەی یاسا ڕێزمانێکانی کوردییاندا بووە.

٧/ زمانە شیعرییەکەی سەرەڕای ئەوەی، کە مۆرکێکی گەرمیانیانەی پێوە دیارە، لەگەڵ ئەوشدا مۆرکێکی زمانی ناوچەیی هۆزی (جاف)یشی پێوە دیارە .

٨/ بەکار هێنانی ئەلەمۆرفی ئەرکی (ئە) لە جیاتی چەند مۆرفیمێکی ئەرکی جیاواز، یەکێکە لە سیما دیارەکانی زمانی شاعیریی شاعیر.

سەرچاوەکان:

ـ کتێبە کوردییەکان:

١/ بـاوەڕ، ئەحمـەد (٢٠٢١)،**ڕۆژنامـەی کوردسـتان و شـوێنی گەرمیـان لە مێـژووی ڕۆژنامەگەریی کوردیـدا (١٨٩٨ـ١٩٦٨)**، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانـەی زانکۆی سـەلاحەددین، هەولێر.

٢/ حاجی مـارف، ئەوڕەحمان (١٩٨٦)، **نووسـینی کوردی بـە ئەلفوبێی عەرەبی**، لە چاپکـراوەکانی ئەمینداریێتی گشـتی ڕۆشـنبیری و لاوانی ناوچەی کوردسـتان، چاپخانەی عـلاء، بغداد.

٣/ حاجی مارف، ئەوڕەحمان،(٢٠٠٠)**ڕێزمانی کوردی (وشـە سـازی)**،بەشی پێنجەم (کردار)،چاپـی یەکـەم، بەرگی یەکـەم، زنجیرە کتێبـی دەزگای چـاپ و پەخشی سـەردەم، سلێمانی.

٤/ خۆشناو، شیروان حوسـێن(٢٠١٦)، **توانای مۆرفیمـی بەند لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنـگ و ڕاپەڕانـدنی ئەرکـی سینتاکسـیدا**، چاپی یەکـەم، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، هەولێر.

٥/ سـاڵح، سـدیق ؛ ئەوانی تر (٢٠١٦)، **گۆڤاری گەلاوێژ**، بەرگـی یازدەیەم، بەشی یەکـەم، ژیاننامە و پێرسـت، لە بڵاوکـراوەکانی بنکەی ژین، چاپخانـەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

٦/ سـعید، سـازان زاهیر(٢٠١٣)، **پێزی مۆرفیمـە داڕێـژەکانی بچوککردنەوە و ناسـکی لە سـازکردنی وشـەی نوێـدا** ، چاپخانەی حاجی هاشـم، هەولێر.

٧/ سـعید، ناز احمد(٢٠١٧)، **دەنگی مسـتەفا بەگی کوردی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا(لێکۆڵینەوەیەکی شـیکاری وەسـفی یە)**، چاپی یەکـەم، چاپخانەی گەنج سلێمانی ـ سابوونکەران.

٨/ فتاح، محمد معروف(١٩٩٠)، **زمانەوانی**، چاپخانەی دار الحکمة، هەولێر.

٩/ کەلاری، حسـین محمود (٢٠١١)، **شـێواز لـە هۆنراوەکانی فەرهاد شـاکەلی دا**،چاپـی یەکەم، چاپخانەی یاد، سـلێمانی.

١٠/ کۆچیــرا، کریس(١٣٦٩ک.هــ)، **مێــژووی کــورد لــە ســەدەی ١٩-٢٠ دا**، وەرگێڕانی:(محمــد ریــانی)، چاپــی یەکــەم،
١١/ مســتەفا، ادریس عبدالله(٢٠١١)، **لایەنە ڕەوانبێژێکان لە شـیعری کلاسیکی کوردیـدا** (بە نمونــەی حەمــدی و حاجی قادری کۆیــی)، چاپخانەی حاجی هاشــم، ،هەولێر.
١٢/ مەلا کریم، محمــد (١٩٨٠)، **دیوانی گۆران** ،بەرگی یەکــەم ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بغداد.
١٣/ نەریمان، مستەفا(١٩٩٠)،**دیوانی مینە جاف**، چاپخانەی جاحظ، بغداد.
١٤/ نەریــمان، مســتەفا(٢٠٠٧)، **ئەدیب و نووســەرانی کفری و دەوروپشــتی** ، دەزگای ڕۆشــنبیری و بڵاوکردنــەوەی کوردی،زنجیرەی ژمــارە (٢٥)، بغداد.
١٥/ هەلاج ،ســالح(٢٠١٣)، **مێژووی شــیعر و شــاعیرانی گەرمیان**، چاپی دووەم، چاپخانەی گەنج، ســلێمانی.
١٦/ هۆراس(١٩٧٩)، **هونەری شــیعر**،وەرگێڕانی: (حمید عزیــز) چاپخانەی (الزمان) ، بغداد.

ـ کتێبی عەرەبی:

١٧/ توفيق، عباس(١٩٧٨)، **نقد الشــعر العــربي الحديث في العــراق من (١٩٢٠-١٩٥٨)** ، دار الرســالة للطباعة، بغداد.
١٨/ كوهــن، جــان(١٩٨٦)، **بنية اللغــة الشــعرية**، ترجمة: (محمد الــولي ؛ محمد العمــري) الطبعة الأولى، مكتبــة الأدب المغربي ، صور بصيغــة (pdf) ٢٠١٥ ، المغرب - دار البيضاء .
١٩/ المســدي، عبدالسلام(دون ســنة النشر)، **الأسلوبية والاســلوب**، الطبعة الثالثة، دار العربية للكتب،طرابلس - الجماهيرية العربية الليبية الشــعبية الاشــتراكية.

ـ گۆڤار و ڕۆژنامەکان:

٢٠/ برزۆ، ئومێد بــەرزان(٢٠١١)، **مۆرفۆفۆنیمی (س) لە شــێوەزاری خانەقیدا**، گۆڤاری زانکۆی کۆیــە، ژمارە (٢٠).

٢١/ جـاف، محمـد امین کریـم بـەگ(١٩٤٤)، **نیشـتیمانی** (شـیعر)، گۆڤاری گەلاوێـژ، ژمـارە (٢)ی سـاڵی پێنجەم.

٢٢/ ڕۆژبەیـانی، ج.ب (١٩٤٤)، **محمـد امیـن بەگـی جاف و تەرازوی شـیعر**، گۆڤـاری گەلاوێژ، ژمـارە (٣)ی سـاڵی پێنجەم.

٢٣/ ڕۆسـتەم، سـەرکۆ محمد(٢٠٠٧)، **مینە جاف و قانع لە بەراوردێکدا**.گۆڤاری گزنگ، ژمارە (٤٨)، گۆڤاری یەکێتی نووسـەرانی کـورد لقی کەرکوک.

٢٤/ نـوری، محمـد محمد(١٩٧٤)، **تەئسـیری زمـان و ئەدەبی فارسی لەسـەر ئەدەبی کـوردی**، گۆڤاری کۆلێجـی ئەدەبیات، ژمـارە (١٨).

ــ نامەی ئەکادیمی:

ماستەرنامە:

٢٥/ ئەحمـەد، دیلمان قـادر(٢٠١٧)، **چەمکی داهێنـان لە تێڕوانینی شـاعیرانی کـوردا ، کرمانجـی خـواروو (١٩٢٠ ـ ١٩٧٠)** ، نامەی ماسـتەر، زانکۆی سـلێمانی، کۆلێجی زمـان، بەشی زمـانی کوردی.

٢٦/ حسـین، جبار احمد(٢٠٠٥)، **ئیستاتیکادەقی شـیعری کوردی ـ کوردستانی عێراق (١٩٥٠ـ١٩٧٠)**، نامەی ماسـتەر، زانکۆی صـەلاح الدین/کۆلێجی پەروەردە.

٢٧/ سـلێمان، سـەباح عـەلی (٢٠٢١)، **کـەلار (١٩٢٧ ـــ ١٩٧٥) لێکۆڵینەوەیەک لـە بارودۆخـی سیاسـی، کارگێـڕی، ڕۆشـنبیری**، نامـەی ماسـتەر، زانکۆی سـەلاحەددین،کۆلێجی ئـاداب، بـەشی مێژوو.

٢٨/ سـعدون، سـامان عیززەدین(٢٠٠٦)، **بنیاتی هونەری لە شـیعرەکانی لەتیف هەڵمەتـدا**، نامەی ماسـتەر، زانکـۆی بەغدا، کۆلێجـی پەروەردە ــ ئیبن ڕوشـد، بەشی زمـانی کوردی.

٢٩/ کریم، فرهاد قـادر(٢٠٠٦)، **ڕێبازی شـیعری کاکەی فەلاح**، نامەی ماسـتەر، زانکۆی سـلێمانی/کولێجی زمان.

ــ ئەنجامدانی چاوپێکەوتن و پەیوەندی تلیفۆنی:

ئەنجامدانی چاوپێکەوتن لەگەل:

٣٠/ جاف١، هەتاو محمد امین کریم بەگ(٢٠٢٢/٥/٢٣)،**ئەنجامدانی چاوپێکەوتن لەگەل کچی شاعیر**، لە ڕۆژی دووشەممە، کاتژمێری (١٤ : ٥)ی ئێوارە لە ماڵی خۆیان لە شاری کەلار.

ئەنجامدانی پەیوەندی تیلیفۆنی لەگەل:

٣١/ جاف٢، خسرەو (٢٠٢٢/٦/٤)، **ئەنجامدانی پەیوەندی تلیفۆنی، لە کاتژمێری (٣٥ : ٧)ی شەوی یەک شەممە.**

---

*تێبینی : ئەم توێژینەوەیە تەوەرێکە لە ماستەرنامەیەک بە ناونیشانی (ئەزموونی شیعریی مینە جاف) ، کە لە لایەن (اکرم عباس خورشید) ەوە بەسەرپەرشتی بەڕێز (د.فرهاد قادر کریم) پێشکەش بە بەشی زمانی کوردی کۆلێجی پەروەردەی بنەڕەتی زانکۆی گەرمیان کراوە و لە ڕێکەوتی (٢٠٢٢/١٠/٢٧) بەسەرکەوتوویی گفتوگۆی ئەنجامدراوە و بە پلەی (زۆرباشی باڵا) وەرگیراوە.

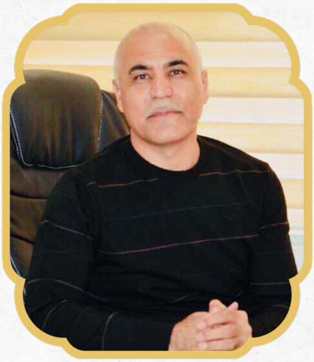

دەرکەوتنی یەکەمین تەکیە و خانەقاکان لە گەرمیاندا

پ.ی. خالد مەحمود کەریم
زانکۆی گەرمیان-کۆلێجی پەروەردەی بنەڕەت
بەشی زانستە کۆمەلایەتییەکان

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی تەریقەتی قادری و نەقشبەندی لە کوردستاندا، تەکیە(١) و خانەقاکان(٢) وەك دەزگایەکی ئاینی و خەڵوەتگەیەك بۆ دەروێش و سۆفی و ئەنجامدانی سروتە سۆفیگەرییەکان، بەرە بەرە لە گەلێك مەڵبەند و شوێنی ناوچەکە دامەزران. وێڕای ڕۆڵی ئەم دەزگا ئاینییانە وەك شوێنێك بۆ سازدانی کۆڕی زیکر و ئیرشاد و خەتمە و سروتە ئاینییەکانی تر و ڕۆڵە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکەی، کە خۆی لە جێبەجێکردن و پاراستنی داب و نەریتە کۆمەڵایەتییەکاندا دەبینێتەوە، هەروەها بوون بە پێداویستییەکی سیاسیش، لە میانەی ئەو پەیوەستەگییە ئۆرگانییەی لەنێوان سیاسەت و سۆفیگەریدا هاتەکایەوە لە سەردەمی عوسمانیی، هەروەها لە میانەی ڕاکێشان و مسۆگەرکردنی مەیل و سۆزی خەڵکی ئاسایی بۆ سوڵتانەکان، لەوێشەوە پتەوکردنی پایەکانی دەوڵەت.

لە پاش نەمانی دەسەڵاتی ناوخۆیی میرایەتییە کوردییەکان (سۆران -١٨٣٦ز، بادینان -١٨٤٢ز، بابان -١٨٥٠ز)، بۆشاییەکی سیاسی و سایکۆلۆژی گەورە لە باشووری کوردستان هاتەکایەوە. ئەگەرچی سەرانی تەریقەتە سۆفیگەرییەکان لە سەردەمی دەسەڵاتی میرایەتییەکاندا زیاتر پەیامهەڵگری ڕووە ڕۆحیەکەی ناو فەزای عەشیرەتی کوردبوون، بەڵام لەگەڵ نەمانی ئەو دەسەڵاتەدا، بەرە بەرە ئەو بۆشاییە سیاسی و سایکۆلۆژییەی ناوچەکەیان پڕکردەوە، کە عوسمانییەکان نەیانتوانی چالاکانە پڕی بکەنەوە. بەتایبەتیش

لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمەوە، كە تەواوی ناوچەكە بە ڕایەڵێكی سۆفیگەرییەوە تەنراو لە ناوەندی شار و شارۆچكە و گەلێك لە گوندەكاندا تەكیە و خانەقاكان، كە دام و دەزگایەكی سەر بە تەریقەتەكان بوون دەستبەكاربوون، كە سەرباری ئەوەی بوونە سەنتەری ئیرشاد و شوێنی سروتە ئاینی و سۆفیگەرییەكان، هەروەها ڕۆڵێكی سیاسی و كۆمەڵایەتی و كولتووریشیان گێڕا. بێ گومان گێڕانی ئەو هەموو ڕۆڵە بەتەنها پەیوەندی بەو پێگە و تایبەتمەندییە ئاینیانەوە نەبوو، كە شێخەكان هەیانبوو. بەڵكو لە ئاكامی ئەو بۆشاییەوە، كە نەمانی میرەكان لە ناوچەكەدا پێكیهێنابوو، نەبوونی سەركردەیەكی دونیایی، كە بتوانێت ئەو بۆشاییەی دەسەڵاتە پڕبكاتەوە. ئەوەبوو خەڵكێكی زۆر (دەروێش یان سۆفی)، بەپەرۆشییەوە ڕوویان لە شێخەكان كرد و كردیانن بەڕێبەر و سیمبولی ئاینیی و دونیایی خۆیان و تەكیە و خانەقاكانیان ئاوەدان كردەوە.

ناوچەكانی گەرمیانیش وەكو ناوچەكانی دیكەی كوردستان، بەتایبەتی لە كۆتاییەكانی سەدەی نۆزدەهەم بەدواوە بووەتە شوێنی چالاكی شێخەكانی قادری و نەقشبەندی و ئەم دەزگا ئاینییانەیان تێدا دامەزراوە.

بەگوێرەی سەرچاوە مێژووییەكان، لە سەردەمی شێخ عەبدولڕەحمانی تاڵەبانیدا(١٧٩٧-١٨٧٨ز)، پاش ئەوەی ناوو ناوبانگی تەكیەی تاڵەبانی لە كەركووك سنووری ناوچەیی تێپەڕاندووە، بووەتە سەرچاوە بۆ گەلێك تەكیەی ناوچەیی تر. بەگوێرەی ڕاپۆرتەكەی خورشید پاشا كە لە ناوەڕاستەكانی سەدەی نۆزدەهەم هاتووەتە ناوچەكە، تەكییەی تاڵەبانی لقی لە خانەقین و حاجی قەرە و عەلی ئاباد و قزلڕەبات و دەرتەنگ دا هەبووە و دەروێشەكانی شێخ عەبدولڕەحمان تیایدا دەستبەكاربوون. هەروەها یەكێك لە خەلیفەكانی شێخ عەلی كوڕی شێخ عەبدولڕەحمان بەناوی (خەلیفە مەعروف) لقێكی تەكیەی تاڵەبانی بردووەتە شارۆچكەی مەندەلی.

بەگوێرەی بەڵگەنامەیەكی عوسمانی كە لە (٢٤ی كانوونی یەكەمی ساڵی ١٨٩٢ز.) دەرچووە تەكیەی قادری لە هەردوو گوندی شێروانە(٣) و شاكەل، كە لەو ڕۆژگارەدا سەر بە قەزای سەلاحیە (كفری)ی سانجەقی شارەزوور

بـوون دامـەزراوە و لەلایـەن یەکێـک لـە سـەیدەکانی بەرزنجـەوە بەنـاوی (شـێخ محەمـەد سـەعید ئەفەنـدی)(٤) بەڕێوەبـراوە. وەک لـە ناوەڕۆکـی بەڵگەنامەکـەدا ڕووندەبێتـەوە شـێخی نێوبـراو داوای لـە کاربەدەسـتانی ناوچەکـە کـردووە وەقفێـک یـان بڕێـک پـارە بـۆ خۆراکـی ئـەم تەکیانـە دابینبکرێـت، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش نـوسراو لـە ئەنجومـەنی کارگێـڕی ویلایەتـەوە بەرزکراوەتـەوە، تێیـدا ئـەوە ڕونکراوەتـەوە کـە شـێخ محەمـەد سـەعید ئەفەنـدی شـایەنی میهرەبـانی و ڕێزگرتنـە، بـە تێڕوانیـن لـە بابەتەکـەی هیمـەت بکرێـت و داخوازییەکـەی جێبەجێبکرێـت.

پـاش ژیاندنـەوەی تەریقـەتی نەقشـبەندی لەنـاو خاکـی کوردسـتان، لەلایـەن مەولانـا خالیـدی نەقشـبەندییەوە، لـە ماوەیەکـی کورتـدا دەیـان مـەلای ئاینـی لـە شـوێنی جیاجیـاوە بوونـە خەلیفـەی و توانیـان بناغـەی چەندیـن خانەقـا لەناوچەکـەدا بونیادبنێـن و بـە هەزارەهـا سـۆفی و موریـد لـە دەوری خۆیـان کۆبکەنـەوە.

شـێخ عومـەر زیائەدیـن (١٨٣٠-١٩٠٠ز)ی کـوڕی شـێخ عوسـمان سـیراجەدین، دامەزرێنـەری خانەقـای بیـارە (١٨٨٩ز)، کـە تـا سـاڵی (١٨٨٣ز) لـە تەوێڵـە لـە خزمەتـی محەمـەد بەهائەدینـی برایـدا بـووە، پیـش ئـەوەی خانەقـای بیـارە دابمەزرێنێـت، سـەردانی ناوچـەی گەرمیانـی کـردووە و خانەقـای لـە هـەر یـەك لـە خانەقیـن (١٨٨٣ز)و قزرەبـات (١٨٨٥ز)و کفـری (١٨٨٨ز) کردووەتـەوە. خانەقاکـەی خانەقیـن، کـە دواجـار وەك مزگـەوت و خانەقـای نەقشـبەندی دەناسرێـت، بـە کۆمـەك و هـاوکاری خەڵکـی خانەقیـن دامەزرانـدووە و مـەلا محەمـەد جوانـڕۆی کراوەتـە مامۆسـتا و گوتاربێـژی، کـە قوتابـی مـەلا قـادری بیارەیـی بـووە. مزگـەوت و خانەقاکـەی کفری-یـش، کـە لای خەڵکـی بـە خانەقـا و لـە نـوسراوە فەرمییەکانـدا بـە مزگـەوت و خانەقـای خالدییـە نـاسراوە، لەسـەر موڵکێکـی مەجیـد پاشـای بابـان، کـە بـە خۆڕایـی پێـی بەخشـیوە و بـە هـاوکاری کاربەدەسـتان و کۆمـەك و هـەرەوەزی خەڵکـی کفـری لـە سـاڵی (١٨٨٨ز) بونیادنـراوە. وەک بەڵگەنامەیەکـی عوسـمانی کـە لـە (٢١ی تشرینـی یەکەمـی سـاڵی ١٨٩٣ز.) لەلایـەن نـازری خەزینـەی تایبـەتی دەرچـووە هاتـووە:

مزگـــەوت و خانەقـــای خالدییـــە و قوتابخانەکـــەی لـــە کفـــری، کـــە هێشـــتا تەواونەکراوە پێویستـی بـە تەواوکـردن و نۆژەنکردنـەوە هەیـە، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش پێویسـتی بـە بـڕی (٢٤,٩٨٣) قـوروش هەیـە(٥)، وەک لـە نووسراوەکـەدا هاتـووە: ئـەم بـڕە پارەیـە کـە پێشـەکی ڕەزامەنـدی لەسـەر دراوە خـەرج بکرێـت، ئـەوەشی ڕونکردووەتـەوە کـە لـە نـووسراوی قۆمیسـیۆنی ئەملاکـی هۆمایـۆنی موسـڵ دەرکەوتـووە، لـە بـڕە پـارەی مـاوە کـە (٤٠٠٠) قوروشـە، دوای هێنانـە خـوارەوە بـە پێویسـت زانـراوە (٢٠,٩٨٣) قـوروش خـەرج بکرێـت. لـە نوسراوێکـی تـردا کـە لـە (٨ی کانـوونی یەکەمـی سـاڵی ١٨٩٤ز.)، لەلایـەن نـازری خەزینـەی تایبەتیـەوە دەرچـووە، ئـەوە ڕووندەبێتـەوە کـە دەوروبـەری ئـەم خانەقایـە و قوتابخانەکـەی کـە هیـچ وەقفێکیـان نەبـووە، پێویسـتی بـە نۆژەنکردنـەوە هەبـووە، لـە کاتی دەرخسـتە ئـەوە دەرکەوتـووە نوێکردنـەوەی پێویسـتی بـە (٧٣٤) قوروشـە.

خانەقای کفری پاش نۆژەنکردنەوە

جێـی ئاماژەیـە مزگـەوتی خانەقـا لەلایـەن خەڵکـی شـاری کفری-یـەوە بەتایبـەتی تورکمانـەکان پێـی دەوتـرا مزگەوتـە نەخشـێنراوەکە (ناقشـلی جامـع) ، چونکـە ڕووی مەنارەکـەی لـە کاشی ڕەنگاوڕەنـگ ڕازێنرابـووەوە. لـە سـاڵی (٢٠١٠ز)یـش لەلایـەن وەزارەتـی ئەوقـاف و کاروبـاری ئاینـی حکومـەتی هەرێمـی کوردسـتان مزگەوتەکـەی نۆژەنکـردەوە.

پەراوێزەکان:

(١) تەکیـە: وشـەیەکی تەمومژاویـە و ڕاڤـەی جۆراوجـۆری بـۆ کـراوە. بەگوێـرەی هەنـدێ سـەرچاوە عوسـمانییەکان لـە دوای هێرشـەکانیان بـۆ سـەر ڕۆمەکانـی ڕۆژهـەڵات، بـۆ هێماکـردن بـۆ ئـەو خانەقـا و خەڵوەتگانـەی پێـش دەرکەوتنـی ئـەوان هەبـووە، وشـەی (تەکیە)یـان بەکارهێنـاوە و دواتـر لـە شـوێنەکانی دیکـە بووەتـە بـاو. وشـەکەش لـە ڕووی زمانەوانییـەوە دەچێتـەوە سـەر کـرداری عەرەبـی»وکأ-أتـکأ»، کـە مانـای پاڵـدان بـە شـوێنێکەوە دەبەخشـێت. مانـا تورکییەکـەی تەکیـەش هەمـان مانـای پاڵـدان بـە شـوێنێکەوە بـۆ پشـوودان دەگەیەنێـت. پێدەچێـت ڕیشـەی دامەزراوەکـە، بچێتـەوە سـەر ئـەو قولـە و قـەڵا سـەربازیانەی لەگـەڵ دەسـتپێکی جەنـگ لـە سـنوور و کەوشـەنەکانی ئیسـلامدا سـەریهەڵدا و بـە ڕەبـت دەنـاسرا، کـە مەبەسـت لێـی ئـەو قولـە و قەڵایانـە بـوو کـە بـۆ موجاهیـدەکان بونیاددەنـرا، ئەوانـەی داکۆکیـان لـە دونیـای ئیسـلام دەکـرد.

(٢) خانەقـا: وشـەیەکی لێکـدراوی فارسـییە (خانـگاه، خانـەگاە، خوانـگاە)، ڕاڤـەی جیـاوازی بـۆ وشـەی خانەقـا کـراوە زیاتریـش پێدەچێـت لـە وشـەی «خانـگاە»وە وەرگیرابـێ، کـە بـە شـوێنی مانـەوە یـان مـاڵ... لێکدراوەتـەوە، وەک دەستەواژەیەکی بـەو شـوێنە دەوترێـت کـە سـۆفییەکان تیایـدا پشـوودەدەن و خۆیـان بـە کاری خوداپەرسـتیەوە خەریکدەکـەن. هەندێـك پێیانوایـە لـە بنچینـەدا مانـای خـوان یـا ئـەو شـوێنەیە، کـە پاشـا شـیوی تێداخـواردووە. دواتـر بـەو ماڵانـە وتـراوە کـە پاشـاو میـرە دڵگەرمـەکان بـۆ ئایـن بونیادیـان نـاوە. لـەم سـونگەوە بەشـێك لـە مێژوونووسـان ڕیشـەی خانەقـا دەبەنـەوە سـەر چالاکییـە ئاینییـەکانی بودایـی هەروەهـا مانـی لـە ئێرانـی کۆنـدا، گوایـە لـە قۆنـاغ و سـەردەمە جیاوازەکانـدا گۆڕانـکاری بەسـەردا هاتـووە و لـە کولتـووری سـۆفیزمدا جێگیربـووە.

(٣) شـێروانە: نـاوە دێرینەکـەی کـەلار، کۆنتریـن ئاماژەیەکیـش بـۆ ئـەم نـاوە لـە سـەرچاوە مێژووییەکانـدا، هێنـدەی زانیارییەکانـی ئێمـە، دەگەڕێتـەوە بـۆ سـاڵی ١٨٠٦.

(٤) شـێخ محەمـەد(؟-١٩١٩ز): کـوڕی شـێخ سـەعیدی شـاکەلی باپیـرە گـەورەی شـاکەلییەکان و باوکـی شـێخ ئەحمـەد شـاکەلییە، کـە یەکێـک بـوو لـە شـاعیرە دیـارەکانی گەرمیـان.

(٥) قـوروش: دراوێکـی زیـوی عوسـمانی بـوو، بـۆ یەکـەم جـار لـە ڕۆژگاری سـوڵتان سـلێمانی دووەم (١٦٨٧-١٦٩١ز) لێـدراوە، سـەرەتا کێشـەکەی شـەش درهـەم و نزیکـەی سـێ گـرام دەبـوو، بـەڵام لـە قۆناغـەکانی دواتـردا گۆڕانـکاری زۆری بەسـەردا هاتـووە.

چیرۆک و بەسەرهاتەکانی کەلار و دەوروبەری لە (ڕشتەی مرواری) عەلائەددین سەجادیدا

پ .د. دارا حەمید محەممەد

پێشەکی

پەند و قسەی نەستەق و چیرۆك و ئەفسانە...تد سەرچاوەیەکی گرنگی ئاوەزمەندی کۆمەڵانن، ئەمە گەر بۆمیللەتان بە گشتی ڕاست بێت، ئەوا بۆ میللەتی کورد زۆر ڕاستتر دەبێت، هۆکارەکەشی کەمی بەڵگەنامە و دیۆکۆمێنت و سەرچاوەی کۆنمانە، کە ببێتە ژێدەر و بەڵگەی دونیابینی و ئاوەزمەندی پێشینانمان و مێژو و شانازی ئەمڕۆمان، هەربۆیە بۆ ساخکردنەوەی لانی کەم بەشێك لە ڕاستییەکانی مێژو و شارستانییەت و دابونەریت و کەلتوورمان پەنا دەبرێتەبەر: وتەی بەنرخ ، پەند و قسەی نەستەق ، چیرۆك و سەربوردە و بەسەرهاتی پێشینانمان. لەمڕووەوە بەهای کتێبی (ڕشتەی مرواری) مامۆستا عەلائەدین سەجادی دەردەکەوێت وەك یەکێك لە کتێبە دانسقەکانی کتێبخانەی کوردی ، کە وەك خۆی ئاماژەی بۆدەکات، لەگەڵ دەستکردن بە ئیش و کارەکان ئەوجا بۆیدەرکەوتوە، کە ئێمە چەند بێباکین بەرانبەر بەرهەمی پێشینانمان. وەك دەڵێت(کە چوومە بنج و بنەوانی کارەوە، دەستمکرد بە خوێندنەوەی شتیتر، تەماشامکرد تەنها قەومی کورد نەبێ، قەومەکانیتر بە هەردوو دەستەوە چوونەتە ژێر ئەدەبیات، هەرجۆرە شتێکیان هەبووبێ خێرا لاپەڕەی کتێبیانیان پێپڕکردووەتەوە و نەیانهێشتووە ون ببێت) (ڕشتەی مرواری، ل٤) .

ئــەم باســەش لــەو ســۆنگە و پەرۆشــییەوە ســەرچاوە دەگرێت، كە پێویســتە بەرهەمــی پێشــینانمان بپارێزیــن، بەتایبەتــی لــە ئەمــڕۆدا و لەســایەی تەكنۆلۆجیای پێشــكەوتودا كارئاســانی زۆر بەدەســتە، پێویستە بێســڵەمینەوە كار لەســەر بەرهەمــە ئەدەبییــە تەنــز و ڕەخنــە ئامێزەكانمــان بكەین لە هــەر فۆرم و بــە هەرشــێواز و دەربڕینێــك داڕێژرابــن . مامۆســتا عەلائەددین ســەجادی بۆ كۆكردنەوەی بەشــەكانی ڕشــتەی مــرواری كە هەشــت بەرگە و زیاتــر لە ٢٥٠٠ گێرانەوە و پەند و قســەی نەســتەق لە خۆدەگرێــت زۆر گەڕاوە، لە گەشــتەكانیدا زۆرجاری ســەردانی كــەلار وەدەوروبــەری و ئاوایــی دەكەی كــردووە. هەربۆیە ئەوەی مەبەســتی ئەم باســە بێت، بەشــێك لە سەرگوزشــتە و چیرۆكەكانی كەلار و دەوروبەرییەتــی، كــە مامۆســتا عەلائەددیــن ســەجادی لە كتێبی (ڕشــتەی مــرواری) تۆماریكردوون، دوای كۆكردنەوەیان شــیكاری ســیمانتیكی ڕەخنە ئامێز بۆ هەندێكیــان كراوە و بەشێكیشــیان تەنها خســتۆتەڕوو، بەمەبەســتی ئاشــنابوونی نــەوەی نوێــی میللەتەكەمان بــە كەلتــور و كــۆڕ و دیوەخــان و چۆنییەتی كات بەســەربردنی باب و باپیرانمــان، پێویستیشــە ئاماژە بۆ ئــەوە بكەیــن ، لەبەر ناو نەزڕاندن هەنــدێ لە ناوی تایبــەت و تیرە و هۆزمــان لابردووە بــەڵام زۆر بەكەمی .

باســەكەمان لــەم پێشــەكییە و دوو بەش پێكدێت، بەشــی یەكــەم پوختەیەكی لێكدانــەوەی ســیمانتیكیی بۆ چەنــد چیرۆك و بەســەرهاتیكی ناو كتێبی ڕشــتەی مــرواری لەخۆدەگرێــت . كــە بەخۆشــحاڵییەوە بەشــێكم لــە توێژینەوەیەكدا لە كۆنفرانســی عەلائەدین ســەجاددی كە ناوەندی ڕۆشــنبیری ئەدیبان و نووســەرانی كەلار بە هاوبەشــی لەگــەڵ زانكــۆی گەرمیان لــە ڕۆژانــی ٢٠-٢١/٦/ ٢٠٢٢ لە كــەلار بەڕێوەیانــبرد پێشكەشــكرد، بەشــی دوومیــش ژمارەیــەك لــە چیرۆك و بەســەرهات و گێرانەوەكانــە، كــە زیاتــر تایبەتە بــە گەرمیان و لە گەرمیانیشــدا كــەلار و دەوروبەری .

بەشی یەکەم: ڕاڤەکردنی سێمانتیکی چەند گێڕانەوەیەك

دەربڕینەکان کۆگا و گەنجینەی تێڕوانین و دونیابینی و ئاوەزمەندی تاك و کۆمەڵن، دەکەونە ژێر هەژموونی کەلتور و بیر و باوەڕ و دیدگای خەڵك بۆ دیاردەکۆمەڵایەتییەکانی وەك دابونەریت ، ڕۆشنبیری و پێکهاتەی کەلتور بەگشتی، کاریگەری ئەو دیاردانە لەسەر دەربڕینەکان هۆکارێکی گەشەکردنی زمان و هەنگاونانییەتی لەگەڵ ڕەوتی گۆڕانکاری و گەشەکردن یان پاشەکشەکردنی ژیانی کۆمەڵ (الوافی»١٩٧١ :٨) .

ئاخاوتن چالاکییەکی تاکەکەسییە بەپێی دەوروبەرەجیاوازەکان ئەنجام دەدرێت((دەربڕین چالاکییەکی قسەییە، تاکەکانی کۆمەڵگا لەنێوان خۆیاندا پیادەی دەکەن، جۆرێکە لە جۆرەکانی کارلێکە زارەکییەکان، کە لە ژیانی ڕۆژانەماندا پەنای بۆ دەبەین))(عەلی، ٢٠١٥: ٢٨) . پەیوەست بە بنەماکانی هاریکاری لای گرایس ئەوە دەسەلمێت ، مەبەستی قسەکەر هەمیشە هاریکاری گوێگرە دواتر گرایس ئەم بنەمایانەی لەشێوەی چەند بنەمایەکی وردتردا خستە ڕوو ، کە بریتین لە : ١-بنەمای چەندایەتی ٢-بنەمای چۆنییەتی ٣-بنەمای پەیوەندی ٤-بنەمای شێواز. بەڵام مەرج نییە قسەکەر هەمیشە پابەندی ئەو بنەمایانە بێت(فەتاح، ٢٠١١: ٢١٥)ئەوەش دەبێتە سەرچاوەی فەراهەمبوونی واتای شاراوە وبەخشکەیی دەربڕین و لێکەوتەی ئاخاوتەیی. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە(قادر،٢٠١٢: ٢٦٣). لێکەوتەی ئاخاوتەییش بریتییە : لەو واتا سەربارەی کە قسەکەر لەبۆتەی گوتنەکانیدا بەمەبەستی هاریکاری بەگوێگری دەگەیەنێت، گوێگریش لەمەبەستی قسەکەردەگات و دەتوانێت، لەو واتا زیادەیە بگات، لەڕێی هەڵهێنجاندنییەوە لەوتنەکانی قسەکەردا . لەمڕووەوە چیرۆکەکانی ڕشتەی مرواری مەبەست و واتای سەرباری زۆر لە خۆدەگرن وەك نموونهی ١:

نمونەی ١- ڕەزا بەگی فتاح بەگ نیوەڕۆ بوو لە ئاوایی (کەلار) ڕاکشابوو. (حسە) کوڕە مسکێنێکی دوانزەساڵان بوو؛ بۆ ئەوەی باوەشێنی کا تا خەوی لێ ئەکەوێ لە ژوور سەریەوە دانیشتبوو. چەند منالێکی تریش

لەو لاوە دەنگە دەنگیان دەهات، نەیانئەهێشت خەوی لێ بکەوێ. ڕەزا بەگ تووڕە بوو، سەری بەرز کردەوە و وتی (منالان! وەڵلا جووکە بکەن هەستم جووکەتان ئەبرم).

منالەکان بێدەنگ بوون وخەوی لێ کەوت. حەسەش هەر باوەشێنی ئەکا. کە زانی وا خەوی لێ کەوتووە بە سەبری سەری بردە بناگوێیەوە و بانگی کرد: (ڕەزابەگ، ڕەزابەگ). ڕەزا بەگ چاوی بەرز کردەوە وتی ها ئەمیش وتی (ڕەزابەگ جووك، ڕەزابەگ جووك. ئابزانم چۆن جووکە جوکم ئەبڕی؟) ئەمەی وت هەستا باوەشێنی فڕێدا و بۆی دەرچوو! ڕشتەی مرواری ل ٥٨ .

لە نمونەی (١)دا کۆمەڵێ واتای سەربار و پراگماتیکی بەدیدەکرێت، کە پەیوەستن بە ژیانی کۆمەڵایەتی و دەسەڵات و پەروەردەی منداڵ و....تد لەکەلاردا .

لە ئاخاوتندا دیاردەی بەشاراوەی(پەنهانی ، بەخشکەیی)دەربڕین (دەرکەوتەیەکی پراگماتیکییە، لەپرۆسەی دەرخستنی واتای شاراوەدا بەکاردەهێنرێت)(مەحمود»٢٠٠٩: ٦٩)، دەکریت بەخشکەیی دەربڕین لە ڕستە و دەقیشدا بێت، هەربۆیە دەکریت بوترێت ((بریتییە لە بەخشکەیی دەربڕینی واتای جیاواز بەیەك ڕستە))(قادر»٢٠١٢: ٢٧٢) پەیوەست بە بەخشکەیی دەربڕین لڤنسن لە ١٩٨٣ تیۆریی بەخشکەیی دەربڕینی ئاخاوتنی گشتگیر پێشنیازدەکات. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە(ئەحمەد،٢٠١٣: ٧٤) بەبۆچوونی لیفنسون بەخشکەیی دەربڕین بریتییە لەو واتایەی ڕستە و دەربڕینەکان ، کە دەوروبەر و بارودۆخی ئاخاوتنەکە ڕۆڵی سەرەکییان لە فەراهەمبوونیدا هەیە ، ئەمەش خاڵی سەرەکی جیاکردنەوەی واتای شاراوەیە ، لەواتای ئاشکرا . واتای شاراوە هەرگیز لە واتای سیمانتیکی کەرەستە پێکهێنەرەکانی وتنەکانەوە تێبینی ناکرێت ، بەڵکو بریتییە لە (کارڕاپەراندن بەپێی بارودۆخی قسەکردنەکە، دەشێت بەپێی ئەو بارودۆخە بگۆڕێت و بۆگەیاندنی واتای (ئاگادارکردنەوە یان بەڵێندان ، یان پرسیارکردن .... تد) بەکاربێت(محەمەد»٢٠١٢: ٦٥) .وەك نمونەی٢

نمونەی٢- شـێخ محەمەدی شـێتە هەبـوو، بۆ حــەج ئەچوو: ژنێکـی هەبوو (گوڵبــاخ)ی ناوبــوو، گوڵبــاخ پێــی وت: زوو وەرەوە ئاگات لــە دوای خۆت بێ، شـێخ محەمەدیـش پێـی وت: من ئـاگام لـەدوای خـۆم ئەبێ تـۆش ئاگات لەبەری خــۆت بێ .

لە نمونـــەی(٢)دا قسـەکەر و گوێگر و دوای ڕۆڵگۆڕینەوەشــیان بەناڕاســتەوخۆ داوا لــە یەکــتر دەکەن، کــە ئاگایان لەخۆیــان بێــت و خیانەت نەکــەن . ڕەخنەی کەلتــوری لــە ٤ب دا جۆرێکیــتر لە واتــا دەخاتەڕوو کــە بەهەژموونــی کەلتور شــاراوەتەوە ئەویــش شــاردنەوەی نەنگی دەســەڵاتدارانە، چونکە ئەوان شــێخن و خاوەنــی دەســەلاتی کۆمەڵایەتــی بەهێــزن ، کەچی ســەرباری نەبوونــی متمانە بەیەکــتری لە نێوانیانــدا، کە خاڵێکی زۆر ناشــیرینی نێــوان ژن و پیــاوە بەڵام بە حوکمــی کەلتوور بــۆ ئــەوان لای خەڵکــی بەئاســایی وەردەگیرێت، بگــرە هەر باســیش ناکرێت، بەڵکو ئەو کەســانە هــەر بەپیــرۆزی لەناوکۆمەڵــدا دەمێننەوە .

بــە خشــکەیی دەربڕیــن، دەکرێــت وابەســتەبێت بــە ڕەخنــەی کەلتورییەوە، سەرچاوەکەیشــی واتــا شــاراوەکانی پشــت دەربڕینــە ئێســتاتیکاییەکانی دەق بێــت(بەخشــکەیی دەربڕیــن، هەمــوو واتایەکــی ڕێکبەنــدی شــاراوە و بــە ئێســتاتیکا داپۆشراو بەمەبەســتی چاندنــی دیاردە نــا ئێســتاتیکییەکانی کەلتور دەگرێتەوە(صیـاد،٢٠١٧: ٢٠). بەمــەش بەخشــکەیی دەربڕیــن هەوڵی چاندنــی دیاریدە ناشــیرینەکان دەدات لەڕێــی کەلتــورەوە. وەك نمونــە(٦)

نموونــەی(٣) قازی خدروەیـس لەئالی بەگ، پیاوێکی دانابووە، لێی دەپرســن: شاســوار کوڕی تۆیە؟ ئەویش ئەڵێ: مــن باوکی ئەوم. ڕشــتەی مرواری ل٩ .

لــە(٣)دا واتایەکــی بەخشــکەیی دەربڕاوەهەیــە، کــە کەلتــور ســەپاندوویەتی ئەویــش شــانازیکردنە بــە کەســانیترەوە، بنەماڵــە، خێڵ..تد و ســڕینەوەی خودی تاکــە، لەکاتێکــدا ئاوەزمەنــدی و دونیابینــی میللەتــان لەڕێی گوتــن و پەند و ئیدیەمەکانیانــەوە ئەوەیــان ســەلماندووە، کــە مرۆڤ دەبێــت شــانازی بەخۆیەوە بکات، نەك کەســانیتر گەر کەســانی هەرەنزیکیشــی بن، وەك عــەرەب وتەیەکیان هەیــە دەڵێت (لیــس الفتی مــن یقــول کان ابي ولکن الفتــی من یقول هــا انا ذا)

هەربۆیە قـــازی خدروەیس درك بـــەو واتایـــە دەكات و ڕەتی دەكاتەوە، كە شـــانازی بەكوڕەكەیـــەوە بـــكات بەڵكو شـــانازی بەخۆیـــەوەدەكات كە باوكـــی ئەوكوڕەیە .

كاریگـــەری كەلتـــور لـــە دەق و گوتـــاردا تا ئـــەو ئەنـــدازە ڕۆیشـــتووە، كە دەق بزردەبێـــت و شـــاعیر دەردەكەوێـــت، باشـــترین نموونەی ئـــەو جۆرە لە شـــاعیران، شـــاعیرانی دەربـــارن، چونكـــە بەشـــان و باڵـــی دەســـەڵاتدارەكاندا هەڵـــدەدەن، بۆیـــە ناوبانـــگ دەردەكـــەن، وەك: كەڵەشـــاعیر ، شـــاعیری نەتەوەیی، شـــاعیری ناودار....تـــد) لەكاتێكدا ڕاســـت وایە شـــاعیر لەڕێـــی دەقەكانییـــەوە بناسرێت نەك بەپێچەوانەوە((چـــی شـــتێك لـــەوە جوانـــتر دەبێت لای دەســـەڵاتدار، كـــە لەڕێی شـــیعرەوە لەســـەر كورســـی شـــەرەفمەندی دانیشـــێت وەك چۆن لەســـەر كورسی دەســـەڵات دانیشـــتووە؟ ئەوە شـــیعرە ئەو ئارەزووەی بۆ بەدیدەهێنێت، ئەوە شـــیعری پیاهەڵدانـــە تێكەڵەیەكـــی كەلتـــوری لـــە ڕەوانبێـــژی و درۆی ڕازاوە بنیاتدەنێت، كەتێیـــدا پیاهەڵـــدەر و پیاهەڵـــدراو دەردەكەون، زێـــڕ و زیو دەبەخشرێـــت، ئەویان ئـــازا و خۆنەویســـت و بەخشـــندەیە و ئەمیـــان كەڵە شـــاعیری پیاهەڵدانـــە، ئەمە بووەتە هۆی كەوتنی شـــیعر و دەركەوتنـــی شـــاعیر)(الغدامي،٢٠٠٥ : ١٠٠) .وەك نمونەی ٤

٤- پوختـــەی چیرۆكێكی ل ٧٤٤ڕشـــتەی مرواریيە ، جارێكیان مەحمود پاشـــای جاف زۆری برســـی دەبێ، دۆینـــە بەدۆكولێـــوەوەی بۆ دێنن دەیخـــوا و چونكە زۆری برســـی دەبێـــت بەلایـــەوە زۆر بەتـــام دەبێـــت، هەربۆیـــە (قادری ســـان ئەحمـــەد) پیاوی پاشـــا دەبێت كـــە دەبینێت پاشـــا بەلایەوە بەلەزەتە بەشـــان و باڵـــی دۆینـــە و دۆكولێودا هەڵـــدەدا زۆردەڵێ:

دۆكولێوی شای سەر سینی   قەند و نەوات و دارچینی

ئێژی بەهەشت ناردگیەسی   هەتا بیخۆی هەر هەی برسی

دیـــارە پاشـــا نەختـــێ زۆری لێخوردووە پێـــی تێكئەچـــێ و بە قـــادر دەڵێ وەڵا نەبوونـــی باشـــترە، بۆیە كوڕی ســـان ئەحمەد ئەمجـــارە دەكەوێتە داشـــۆرینی دۆكولێـــو و دەڵێ:

دۆکوڵیوە ترشە پیسەکە   هەردۆخەواس لە کیسەکە

خۆی لێکردگین وەپیاو ماقوڵ   ئێژی تەرسە و لەبانی تووڵ

پاشـاش پێی دەڵـێ ئەمە چییە کوڕی ئەحمەد سـان تۆ ئێسـتا بەشـان و باڵی دۆکوڵیوتـا هەڵـدەدا، کەچـی هەر ئێسـتاش واهاتیتـەوە سـەروگوێلاکیدا ؟ قـادری ئەحمەد سـان دەڵـێ قوربان میـرم من شـتێ ئەڵێم تۆ پێت خۆشـوێ نەك دۆکوڵیو.

لـە (٤)دا ڕەفتـار و ئاکاری شـاعیرانی دەربـار دەردەکەوێـت. چیرۆکێکە نەختێ دورودرێـژە ئێمـە ناوەرۆکەکیـان وەرگـرت، لەیـەك کاتدا، کە پاشـا وەسـفی خواردنەکـە دەکات، پیاوەکـەی بەشـان و باڵیدا هەڵـدەدات و کە زەمـی دەکات پیاوەکەی ڕاسـتەوخۆ دەسـت بـە زەمکردنـی خواردنەکـە دەکات، بەشـێوەیەك تەنانەت خودی پاشـا پێی سـەیر دەبێـت بۆیە دەپرسـێت ئـەو گۆڕانکارییە چییە؟ پیاوەکەشـی چونکـە پیـاوی دەربـارە بێ سـێودوو دەڵێـت، من ئەو شـتەدەڵێم کە پاشـا دەیەوێـت. ئەمـە حاڵی هەمـوو شـاعیرانی دەربـارن، بۆیە هەمیشـە خەڵاتکـراون و ناوبانگیـان دەرکـردووە و ڕەخنـەی کەلتوریش ڕەتیـان دەکاتەوە .

سـەرچاوەی گوتـاری ڕەخنەیـی لـە هەنـدێ دەقـدا ڕەخنـەی کەلتورییـە، کە مەبەسـتێکی شـاراوەی درکـی پێنەکـراوی لەپشـتەوەیە. ڕەخنەیـە لە شـوێنە ئاینییـەکان، دامـودەزگاکان، پاشـاو میرو...تد.وەك نموونـەی(٥) .

نموونەی ٥- دەگێڕنەوە ((کابرایەك ئەوێ دەروێشـی شـێخ عەبدولکریم ئەوێ-ڕۆحـم وە فیـدای وێ- ڕۆژێك کابـرا ئەچێ بۆ خزمەتی شـێخ و دەسـتی ماچ ئەکا» شـێخ لـەو کاتەدا تـۆزێ تووڕەئەبـێ لەبەر هەنـدێ پـەژارەی خۆی کە لەدڵیا ئـەوێ، بە دەروێشـەکە ئەڵـی : بڕۆ لاچۆ دەسـتم ماچ مەکە من شـێخ نیـم. دەروێش تۆزێ لێـی مۆڕئەبێتەوە و پێـی ئەڵێ: گووت خوارد دەسـا وەڵا شێخیت.ڕشتەی مرواری ل٧٣٦ .

لــە(٥)دا چەنــد واتایەکــی بە کەلتــور داپۆشراو هەیــە، واتاکان پەیوەســتن بە بیروباوەڕ و ئایینەوە، شــێخ و تەکیە ودەروێشــی بەشــێکن لــەو واتایانە .

لەگێڕانەوەکانــدا زۆرجــار گەڵــێ نــاو دەهینرێن بەپێــی پێگــەی کۆمەڵایەتی و دەســەڵات و پیشــە، ئایین...تد بۆنموونە لەڕوانگــەی ئایینەوە، بەشــێك لەناوەکان وادەردەکــەون، ئان وا لــەلای خەڵــك وێنادەکرێن، کە ئایــن و بەهــای ئایین تەنها لەڕێی ئەوانــەوە دەردەکەوێــت و بەبێئــەوان هیچ بەهایــەك بۆ ئاییــن نامێنیتەوە، وەك(شــێخ ، باوە ، ســەید) . وەك نموونەی(٦):

نموونــەی ٦- کابرایەکــی هەبــوو (گونە)ەیــان پێئــەوت، ڕۆژێــك تووشــی کابرایەکــی خێڵەکــەی خۆیانبــوو پێــی وت: ئــەوە بــۆ کــوێ ئەچــی؟ وتی: ئەچــم بۆ خزمەتــی شــێخ. وتی(بم وەســاقەت، پێی بێــژە نووشــتەیەکم بۆ بنێــڕی، روحم وە فیدای وێ، لەو نوشــتانە، کــە خوا وە زەمیلە بۆی ناردگەســە خوارەوە. ڕشــتەی مــرواری ل ٣٩٦ .

هەمەچەشــنی واتــا یەکێکــە لــە ســیماکانی گوتــار بەتایبەتی گوتــاری ڕەخنە ئامێــز. هەربۆیــە دەکرێــت گوتــاری ڕەخنەیــی خاوەنــی مەبەســت و واتایەکی شاراوەبێت(عبدالحسین،٢٠١٨: ١٩). لێــرەوە مێتا گوتــار دێتە ئاراوە، کە تێیدا شــاعیر یان قســەکەر بابەتێکــی نوێ لەبەرڕۆشــنایی گۆتارێکیــتردا فەراهەمــدەکات ئەویش لەڕێــی ڕەخنــەوە: وەك نموونەی (٧)

نموونــەی ٧- خلکــی مســتەفای پیروەیس کــوڕی زۆربــوو، لێیانپرســی خاڵە خلــك کوڕەکانــت کامیــان باشــن؟ وتــی: ((ئەوەیــان کەنەیەتــە دیوەخان و مەجلیســەوە)). وتیــان: ئــەی ئەگــەر هەموویــان هاتــن؟ وتی:((ئەوەیان کە قســەنەکا)) . ڕشــتەی مرواری٦٤٥

لــە(٧)دا دیارە گوتارێکی ڕەخنەیی لە گوتارێکی پرســیارئامێزەوە ســەرچاوەیگرتووە، گوتــارە ڕەخنەییەکــە بارودۆخــی نالەبــاری کوڕانــی خلــك دەخاتــەڕوو لەڕێی خودی خلکــەوە . هەروەها ئامــاژە بۆ ئەوە دەکات، کە ســەرباری ئــەوەی کوڕەکان

خراپــن بــەڵام باوکیان واتــە خلــك دونیابینە چونکە بەســوربوونی خەڵك لەســەر لەئەگــەری هاتنــی هەموویاندا بــۆ دیوەخان ئــەو وەڵامێکی زۆر ژیرانــە دەداتەوە کــە قســەنەکردنیانە ، چونکە واتای قســەنەکردن ژیرییــە، کە بەڵگــەی دونیابینی باوکــە و خراپــی کوڕەکانە، ئەمــەش لە کەلتــوری کوردیــدا هەیە، کــە زۆرجار پیــاوی باش منداڵــی خراپی دەبێــت، زۆرجاریش بەوکەســانە وتراوە وجــاخ کوێر.

بەشی دووەم :

لەمبەشــەدا تەنهــا گێرانەوەکانــی تایبەت بە کــەلار و دەوروبەریهان لە خشــتەی مــرواری وەرگرتــووە و بە هەنــدێ ڕوونکردنــەوە یــان وتەیەکی کورتــەوە گەر بەپێویســتهان زانیبێت، نووســیومانەتەوە .

(حەســەن کەنۆش) شــاعیرێکی کوردی نەخوێنــدەوار و خەڵکی ئــەم گەرمیانەبوو، ئەم شــاعیرە باوکی کچە شــاعیری بەتوانا و بوێــر(پیرۆزە)بووە، کە شەڕەشــیعری لەگــەل شــێخ ڕەزای تاڵەبانیــدا کردووە . حەســەن کەنۆش بەم شــیعرانە باســی یارەکــەی خۆی کردووە و مامۆســتا ســەجادیش لەلاپــەڕە ٥٢ ی بەرگــی یەکەمی ڕشــتەی مرواریدا تۆماریکردووە:

١- جە بەیانەوە، جە بەیانەوە — خاڵی دیم وە بەین دوو بەیانەوە

چون نەجم مەدرەوشۆ وەبەیانەوە — حکاکانی دەور گشت بەیانەوە

کێ دیەن مەغرب وە بەیانەوە؟ — تاحەسەن وە خاك سەر مەنیانەوە

هەر ها وە حەسرەت ئەو بەیانەوە!

دەقــی وەرگیراوی کۆن پێویســتە وەك خــۆی بپارێزرێت، لەمڕووەوە بەپێویســتی دەزانیــن ئامــاژە بۆ ئــەوە بکەیــن، کــە دەســتکاری نووســینی گێرانەوەکانمان

نەكـــردووە، چونكـــە بەهـــای زمانەوانیـــی نووســـینەكان لەوەدایـــە، وەك خـــۆی بپارێزرێـــت، بۆیە گەر لەگەڵ ئێســـتای نووســـین و زمانەوانی كوردیشـــدا هەندێك جیاوازبێـــت ئەوە دۆخێكـــی زۆر ئاســـاییە، بەڕەچاوكردنی مێژووی نووســـینی كتێبی ڕشـــتەی مرواری، كە لە ســـاڵی ١٩٥٧ ەوە دەســـتپێدەكات تا ســـاڵی ١٩٨٢ بەردەوام دەبێـــت و لەوســـاڵەدا بەرگی هەشـــتەم كـــە دوابەرگـــە چاپدەكرێت .

٢- ســـاڵێك لالەســـەرحەدی ڕوغزایـــی ماڵیان لـــە (پێـــواز) ئەبێ، تەماشـــا ئەكا لە دوورەوە كاروانێـــك ڕەت ئەبـــێ كوڕگەلیـــش هەر كە لـــە ماڵی خۆی دانیشـــتووە، هیچی ناچـــێ بـــۆ ڕاووروت. بانگ ئەكا:

(ئایـــەی هەتیـــوەل! خۆ من تـــەوەم كردگە ئێوە بۆ وادانییشـــتگن؟ تەماشـــا كەن ئەو كاروانە، بەخـــوا ڕەنگ وێ كوتاڵ و وشكەكروشـــتی خاســـیان پـــێ وێ). كوڕگەل لەگـــەڵ ئەمەیان بیســـت بە جـــارێ تاویـــان دایە ســـەر كاروان . لالە ســـەرحەدیش تەزبیحەكـــەی بە دەســـتەوە بوو هـــەر زكـــری ئەكرد و چاویشـــی لـــە كاروانەكە بـــوو كوڕگـــەل گەیشـــتنە كاروان، هەندێ قســـەیان كـــرد؛ ئیتر بە بێ ئـــەوەی هیچ بێنن ڕاســـت گەڕانەوە. لالە ســـەرحەد هاتە پیریانەوە پرســـی ئەوە چی بـــوو، بۆ چی هـــەر وا گەڕانەوە؟ وتیان بەخـــوا لالە چوویـــن ڕووتیان بكەینەوە كەچی ســـوێندیان خـــوارد وتیـــان خەڵكی (قرەچێـــوار) ین و پیاوی شـــێخین. ئێمەش لە ترســـی ئەوەی نەوەك شـــێخ تووشـــی مۆجیزەیەكمان بـــكات ئیتر وازمان لـــێ هێنان. لالـــە وتی: (بڕۆن بـــڕۆن هەی عەمرتـــان نەمێنـــێ! هەتیوێ ئەوەنـــدە بێ فەڕ وێ بپرســـێ ئەرێ زوارەكـــە لە كوێـــوە دێن؟ بـــۆ كوێ ئەچـــن؟ پیاوی كێـــن؟ هەڵـــوەت ئەوانیش ێژن پیاوی شـــێخین روحـــم وەفـــای وێ جارێكی كە وەم جـــۆرە وە حیزی بچـــن و بێنەوە ، وەســـەری ئەو شـــێخی قەرەچێـــوارە لێتـــان قوێڵ ناكـــەم و هەر چی خـــراوە پێتان بێژم!) ڕشـــتەی مرواری ل٦٣

باشـــتر وایـــە بەڵێـــن بەجێبهێنرێـــت، گەرنـــا دەكرێـــت كاری نەخـــوازراوی بـــەدوادا بێـــت:

٣- كابرایـــەك وازی لـــە گەرمیان كوێســـتان هێنـــا و وتی بۆ خـــۆم جووت و گا ئەكـــەم. یەك دوســـاڵ كردی شـــتێكی وای دەســـت نەكـــەوت؛ ســـاڵێكیان وتی: ئەمســـاڵ لەگەڵ خـــودا ئەبم بە شـــەریك. بەو نیازەوە دەســـتی دایـــە، وەردی بڕی و

تــۆوی چاند. گەنم دەســـتی هێنا بە خۆیـــا و زۆر باشـــی هێنابوو، کابـــرا هەموو جار لەگـــەڵ هاوماڵەکانیـــا ئەچوون بۆ ســـەیری دەغـــڵ و هاوماڵ پێیان ئەوت ماشـــەڵڵا دەغڵەکـــەت خاســـی هاوردگە. ئەویـــش ئەیـــوت: بۆ گەمەیـــە؟ من لەگـــەڵ خودا بووم وە شـــەریك.

گەنـــم هاتـــە وەختـــی دروێنە؛ دروێنـــەی کرد و خەرمان ســـوور بوو. هاتنە ســـەر بەشـــکردن رووی کردە خـــوا و وتی: (ئەی تۆ هەقی ســـەپانی و وەرزێـــری و بنەتۆو نادەی؟ ئەبـــێ بیدەی!) هێنـــای هۆڕێکی بۆخۆی جیاکـــردەوە و هۆڕێك بۆ ســـەپان و بنەتـــۆو هۆڕێکیـــش لەولاوە بۆ خـــوا. هی خۆی و ســـەپان و بنەتۆوی گواســـتەوە بۆ ماڵەوە. هی خواش لەو دەشـــتە مایەوە، شـــەوی بەســـەرا هات. وتی بەخـــوا وا چاکە تا خـــوا نەهاتووە بەشـــەکەی خـــۆی بگوێزێتەوە بچـــم لێی بدزم.

هەســـتا چوو بـــە بێدەنگـــی گایەکی دایە پێـــش خۆی و چـــوو بۆ گەنم. لـــە ڕێگەدا گاکـــە نەڕۆشـــت، ئەمیش چوو بە ئەســـپایی ســـەری نـــاوە بناگوێـــی گاوە چپانی بـــە گوێچکەیەوە وتـــی: (دەویـــت باوك! مـــن ئالیکـــت ئەدەمێ و کەچـــی لە خوا ئەترســـی بۆیە ڕێ ناکەی؟ خۆ ئێســـتە دەســـم بەســـەریاگە ئەگەر ڕۆژم لـــێ بووەوە تـــۆوی حەجێکت پـــێ ئەکەم).

بە هـــەر جۆر بـــو گەیاندیە ســـەر گەنـــم و هـــەر بەو شـــەوە گەنمی گواســـتەوە. بەیانی چووە ســـەر شـــوێنی خەرمانەکـــە و وەکوو کەســـێ نەیزانیبـــێ ڕووی کردە خـــوا و وتـــی(ها بـــرا! برا خێـــرا گەنمەکەت بـــەم شـــەوە گواســـتەوە وات ئەزانی ئەگـــەر شـــەوێك بمێنێتەوە لێت ئـــەدزم).

ئەو ســـاڵە بەســـەر چوو، ســـاڵی دوای دیســـان ڕووی کردە خوا و وتی: (با ئیمساڵیش بوینـــەوە وە شـــەریك) . هێنای وەردی بـــڕی و تۆوی چانـــد و گەنم دەســـتی هێنا بە خۆیـــا . قەفی کـــرد و دانی گـــرت و پێگەشـــت و دوریـــەوە، کوتای و ســـوور بوو. خەرمان گەلـــێ لە هی پـــار زۆرتر بـــوو. ئێوارە وەختێـــك بوو وتی با ئیمشـــەویش بـــڕوا، جا بەیانـــی بەشـــی ئەکەین.

بەشـــێکی شـــەو رۆیشـــت و نەرۆیشـــت هەورەچڵکنێکی هێنـــا و کردی بـــە باران. بارانێکـــی زۆر قورس و لێزمـــە، کابرا ئۆقرەی لێ برا، هەر بەو شـــەوە چوو بۆ ســـەر

خەرمانەکە، سـەیری کـرد دەنکی نەمـاوە هەمووی لافـاو بردوویەتـی، کتوپڕ لەو وەختەدا بروسـکەیەکی هاوێشـت، کابراسـەری بەرز کردەوە بۆ ئاسـمان بۆلای خوا وتـی: (چرای چـی هەڵئەکەی، مەگـەر گووی تیامەگـە؟ گوو وە ڕیـش باوك ئەو کەسـە لەگەڵ توا ئەوێ وە شـەریك!). ڕشـتەی مـرواری ل٧٦ .

یەکێـك لـە پێوەرەکانـی زیرەکـی خێرایـی درکپێکـردن و وەڵامدانەوەیـە

٤- (شـێخ محەمەدی شـێخ وەسـمان) لە دێـی (دەکـە) لەگەڵ (شـێخ عومەر) ئەکەونـە قسـەکردن. ڕوو ئەکاتـە شـێخ و عومـەر ئەڵـێ: (لە خەومـا لەگەڵ سـەگا بووم!) مەبەسـتی شـیخ عومـەر ئەبێ. شـێخ عومەریـش خێـرا ئەڵێ: (فڵانـی منیش لـە خەوما لەگـەڵ سـەگا بـووم و دەوری یەکانەیەکـان دابوو!). مرۆڤ ئەو شوێنەی لا خۆشە کە تێیدا ئاسودەبێت

٥- شـێخ عومەری دەکە هاتـە لام، هەر وا قسـەما ئەکرد وتـی: (فڵانی بەخوا مـن ئەگەر بچمـە بەهەشـتیش ناحەسـێمەوە، تەنها لـە ماڵەکەی خۆمـان نەبێ). منیـش وتـم:(فڵانی، بەخـوا منیش تەنانـەت لـە جەحەنمیش هەر ئەحەسـێمەوە تەنهـا لە ماڵەکـەی خۆما نەبێ). ڕشـتەی مـرواری ل ١١٧

٦- ئەم شتانەی ئەم شوێنە بەناوبانگن

مانـگای (مالوان)، ماکەری(سـابڵاخ)، نێرەکەری (ژاوەڕۆ)، قاتـری (هەوارمان)، بزنی (دێلێرژە)، گامێشـی (موکریان)، ڕەوە ماینـی (جافان)، مەڕی (لاجـان)، بزنەمەڕەزی (بانـە)، شـەگەلی (مەرگـەوڕ)، کەڵەشـێری (کرماشـان)، توتکـی (دێبوکری)، سـەگی (هەوشـار)، ڕێویی (کوێسـتان)، گورگی (هۆبەتوو)،دوپشـکی (عەربەت)، عەلەشیشـی (موکریـان)، چەقـە چەقی سـەگی (کونەماسـی)، چونکـە ئەرکی (جرتاوا)شـیان لە سەرە. ڕشـتەی مرواری ل١٤٢

ژیانـی سـادە و دوور لـە جەنجاڵـی دەروونـی سـادە و بێگـەرد برهـەم دەهێنێـت

٧- لە ئـاوای (سەرشـاتە) زەماوەند بـوو. کابرایەکی کورد ڕانەکـەی بردبوو بۆ گوێ سـیروان. لەو بەری سـیروانەوە شـوانێکی بەرچاو کەوت. کە سـەیری کرد فەتـەی عەولەیە وتـی: (هۆ، هۆ، هۆ فەتـە! ئەوە تـۆ نەچووگیتـە زەماوەنەکەوە؟) ئەویـش وتـی: (ناوەڵـڵا نەچووگم. لە کوێیـە؟) وتی: (لە ئاوای سـەر شـاتەیە). وتـی بارکە کێی لێ وو؟ وتـی: (کوچکت لێ نـەواریێ! چی کێی لـێ وو؛ ئامەیە و خەجەیـە و مەجەیـە!).

ئینجـا فەتـە گـوێ فەرەنجیەکەی خـۆی گـرت و هەڵی ئەسـووڕان و بـە تاقی تەنیـا لەوبـەر ئاوەکـەوە هـەڵ ئەپـەڕی و ئەیوت:

ئامە و خەجە و مەجالەیە   شایی و بووکی فەتالەیە

ئەم کابراکەی تریش لەم بەر ئاوەکەوە بۆی ئەسەندەوە.

ڕشتەی مرواری ل ١٦٣

هەندێ ڕووداو مرۆڤ خراپ شەرمەزاردەکەن

٨- کابرایـەك هەبـوو لـەو دەشـتی (قوڵەودەکە) یـە فەتحوڵڵای ناو بـوو؛ خەڵك پێیـان ئـەوت : (فەتـە). کابرایەکی تریـش هەبوو ناوی مـارف بوو. ئـەم دوانە هەردووکیـان پیـاوی یەکێ لـە بەگزادەکانی جاف بـوون. مارف بە درێژایی سـاڵ فەتـەی کردبوو بـە گاڵتەچی خۆی و هـەر ئەویـش فەتحوڵڵای کردبوو بـە فەتە. ڕۆژێك پێکـەوە دائەنیشـن، کوتوپڕ مـارف تڕێکی ناقـۆڵا ئەکەنـێ! زۆر تەریق ئەبێتـەوە و فەتـەش نایخاتـە ڕووی. ئیتر لـەو وەختە بـە دواوە هەر بـە دەوری فەتـەدا ئەهـات و هەموو جارێ قسـەی خۆشـی لەگەڵ ئەکـرد و لە نـاو خەڵکا و لە هەمـوو لایەك هەر بـە فەتحوڵـڵا و فەتحوڵڵا گیان قسـەی لەگـەڵ ئەکرد و بانگـی ئەکـرد! خەڵکیش لەمە زۆر سـەریان سـووڕ ئەمـا بە جۆرێـك وا ئەمجا نـاوی (فەتحوڵـڵا گیان) بووبـوو بە گاڵتە بـۆ فەتە.

ڕۆژێك لـە کۆڕێـکا دائەنیشـن، مارف دیسـان بە فەتحولـڵا و فەتحولـڵا گیان بەدەوریـا دێـت. ئـەم ماستاوەشـی هەمـوو بۆ ئـەوە ئەکـرد کە فەتە باسـی ترەکـەی نەگێڕێتـەوە. فەتە ئیتر گەیشـتە تینی و وتـی : (مارف! کـەم فەتە بکە بە فەتحولڵا. بەشـم لە هـەر چوار مـەزەو بـڕاوێ، عەمینـی عێلەڕووتێکت کوتا بـە زەویا، دە ئیتر واز بێرە). ڕشـتەی مـرواری ل ٢٥٩

کەلتوری جیاوازی دێهاتەکان

٩- سـاڵێك (کوێخانامق) هەبوو، تیلەکۆیی بوو. لەو دەشـتی گوێی شـێروانە خسـتبوویان . کوڕێکی خوشـکەزای هەبوو تەڵاقـی خواردبوو. بۆ ئەم مەسـەلەیە هاتنـە لام لـە بەغـدا. منیـش کوڕێکی تـرم لابـوو، ئەمانە کـە لە شـێروانەوە خسـتبوویان ، بەرەجووتێـك لە ئـاوای (کـەلارە)وە دوور بوون، لە پاش پرسـیار و وەڵامێکـی زۆر کوێخـا نامـق وتی: (بێـژم چی؟ ئەم کـوڕە نەگوەتییەسـی. هەر ماڵمان تـۆزێ لەولاترەوە بوایە لـە ئاوای کەلار هـەزار تەڵاقی وا بوایـە قنچکێکی نەئەکـەوت؛ کەچی ئێسـتا بـە ناچاری کەوتمە شـوێنی وە وڵاتانـاو یەکێکیش جواوێکی ڕاسـتم نادا بە دەسـتەوە!) ڕشـتەی مرواری ل٢٨٢ .

سەرەتاکانی هاتنی تەکنۆلۆژیا

١٠ (میمکەپانـێ) هەبـوو باشـکی و لـە عەشـیرەتی جـاف بوو، کوڕێکی هەبـوو (مەلا سـەعید)ی ناو بـوو. مەلا سـەعید لە بنکـەی (بنەبەراز) لەو دیـوی هەردەوە بوو بـە لای پێـوازەوە. ئەم مـەلا سـەعیدە ڕادیۆیەکی پاتری ئەبـێ، ڕۆژێـك میمکەپانـێ ئەچێ بـۆ لای مەلا سـەعیدی کـوڕی. ڕادیۆکەش لەسـەر ئیسـتگە کوردییەکەیـە و گۆرانی کـوردی ئەڵـێ. هەڵ ئەسـتێ ئەچێ بـۆ دەرەوە ڕادیۆکـە داناخا ئـەوا ڕادیـۆ گۆرانی ئەڵـێ و میمکەپانێ بـە لایەوە دانیشتووە .

زۆری پـێ ناخـێ میمکەپانـێ تاقەتی ئەچـێ و ڕوو ئەکاتـە ڕادیۆکـە و ئەڵێ: (باوکـم مەلا سـەعید چۆتـە دەرەوە و منیـش پیر بـووم ئەوەندە تاقەتم لـە گۆرانی نییـە. ئەگەر بـە زەحمەتی نازانی بیـوڕەوە!)

ڕادیـۆ دیـارە هەر گۆرانی خـۆی ئەڵێ. دیسـان میمکەپانـێ پێی ئەڵـێ: (برام پێم وتیت مەلا سـەعید لـە ماڵـەوە نییە و منیـش گۆرانیم گـەرەك نییە، بیـوڕەوە!)

هەر کەڵکـــی نابێ و ڕادێـــو هەر ئەیڵـــێ، ڕووی تێ ئەکاتـــەوە و ئەڵـــێ: (کابرا تۆ چەنەبـــاز وچەقاوەســـویت. من ئێـــژم گەرەکم نییە تـــۆ هـــەر وە زۆر دەنگی خۆت ئەفرۆشـــیت.) ئەمـــە ئەڵێ و هەڵئەســـتێ هـــەچ نوێنێکیـــان ئەبێت ئەیهێنـــێ ئەیخا بە ســـەر ڕادیۆکەدا و ئەڵـــێ: (وە کەلام ئێســـتە خەفـــەت ئەکەم!)

ڕادیۆ هـــەر دەنگی دێـــت ئینجـــا ئەڵێ : (دەویـــت باوك! تـــۆ دیارە ئێژیـــت بەچکە دۆمیـــت تا لێت نـــەدەم ئاقڵ ناویـــت). پەلاماری گالۆکێـــك ئەدات دێنـــێ نوێنەکان لا ئـــەدا و ڕادیـــۆ ئەداتە بـــەر گالۆك و وردوخاشـــی ئـــەکا ئەمجا کە ئەشـــکێ ئیتر بێدەنـــگ ئەبـــێ. ئەڵـــێ: (دەویت بـــاوك! تا خۆتـــت وەلێـــدان نەدا لـــە چەنەبازی نەکەوتیـــت!)

پـــاش ئەوە مەلا ســـەعیدی کـــوڕی دێتەوە ئەڵـــێ: دایە ئـــەوە کوا ڕادیۆکـــە؟ ئەڵێ: ڕۆڵـــە ئەم کاورایـــە زۆر بێ فـــەڕ و چەنـــەوازە؛ هەرچەنـــد پێم وت بـــرام من حەز وە گۆرانـــی ناکەم ئـــەو هەر وازی نەهـــاورد. لە ئاخـــرا دامە بەر تێـــڵا و ئەو وەختە بێدەنـــگ بـــوو. زانیم بەچکـــە دۆمە تا لێـــدان نەخـــوا بێدەنگ ناوێ! مەلا ســـەعید کـــە ئەچێتە ســـەر ڕادیۆ ســـەیر ئـــەکا وردوخـــاش بووە بەســـەر یەکا. ئەڵـــێ: خوا بتگرێ دایە بۆ ئیشـــێ کردت. ڕشـــتەی مـــرواری ل ٣٩٩

بەزمی پاشا و گریانی پیاوێکی

١٠- مســـتەفا بەگـــی کەریـــم بەگـــی جـــاف و مەحموبەگی ڕەزابـــەگ – کە خزمی یـــەك بوون- هەر بـــە ترۆمبیلێك لە کـــەلارەوە دێن بۆ خانەقین. پیاوێکیشـــیان لەگەڵیـــان ئەبێ خـــوڕ خوڕ ئاو بـــە چاویـــا دێتـــە خـــوارەوە. مەحموبەگیش هەر ئەڵێ: مســـتەفابەگ بەســـیە بیوڕەوە! مســـتەفابەگیش هەر نایبڕێتەوە. لـــە ئەنجاما مەحموبـــەگ ئەڵـــێ: (مســـتەفابەگ تۆ ڕەنگبـــێ گریانی ئـــەم کابرایە دەســـتی بڕیبێـــت و وا بزانی لەبەر دەنگخۆشـــی تۆ دەســـتی کـــردووە بە گریـــان؟ وانییە، بەو ســـەی خەلیلە لەبـــەر ئـــەوە ئەگری ئێـــژێ جا ئەمـــە هەر لێـــرەوە هەتـــا خانەقین گوێـــم لەم دەنگە ناخۆشـــە بێ خـــۆ پێسەکەشـــم ناچێتـــە خانەقین). ئیتر مســـتەفا بەگ بێدەنگ دەبێ. ڕشـــتەی مـــرواری ل ٤١٠

هەندێك ڕۆژوو لەبەر خەڵك دەکەن نەك خوا

١١-	مەحووبەگـــی ڕەزا بـــەگ ئەیـــوت: ڕەزا بـــەگ – بـــە ڕەحمەت بـــێ- كە ئەكەوتـــە ڕەمەزان بـــە ڕۆژو ئەبـــوو، بـــەڵام نوێژی نەئەكـــرد. لێیان پرســـی: میرم بـــۆچ نوێژ ناكـــەی؟ ئەویـــش ئەیوت: (نـــەوەك فێـــر ببم!)

١٢-	لەڕاســـتیدا لـــە كـــەلار بـــە ڕەمەزانـــان، ڕۆژوو بـــە نوێـــژەوە باوێكی زۆری هەیـــە. نوێـــژ و ڕۆژووەكـــەی كـــەلار كابرای قاورمەفرۆشـــی ســـولەیمانی بیرئەخســـتمەوە. ئەوەش ئـــەوە بوو كـــە : كابرایەك هەبـــوو لە ســـولەیمانی بەیانیان قاورمـــەی نۆكی ئەفرۆشـــت بە دەنگـــە زوڵاڵەكەی بانگـــی ئەكـــرد(قاورمەی نئك بە نانی جوانـــەوە). كەواتە لـــە كەلاریش نوێژ بـــە ڕۆژووی ڕەمەزانەوە! ڕشـــتەی مرواری ل ٤٤

بۆ ئامادەكردنی ئەم بابەتە سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١-ئەحمـــەد، تریفـــە عومـــەر(٢٠١٣) پراگماتیكـــی فەرهەنگـــی و پێكداچوونی پێكهاتـــەكان، نامەی دكتۆرا ، زانكۆی ســـلێمانی .

٢-فەتاح، محەمەد مەعروف(٢٠١١) زمانەوانی، هەولێر .

٣-قادر، كاروان عومەر(٢٠١٢) فۆرمی لۆجیكی لە زمانی كوردیدا، سلێمانی .

٤-سەجادی،عەلائەددین(٢٠١٠)ڕشتەی مرواری ، تەواوی بەرگەگان .

٥-عەلـــی، بەدرخـــان ســـلێمان(٢٠١٥) لێكەوتەی ئاخاوتەیـــی لە ڕۆمانـــی كوردیدا، نامـــەی دكتۆرا، ســـكوڵی زمان، زانكۆی سلێمانی.

٦-محەمـــەد، دارا حەمید(٢٠١٢) شـــیكاری ڕســـتەی ئاڵـــۆز لە ڕوانگـــەی پراگماتیكـــەوە، زانكۆی سلێمانی ..

٧-محمود، ئاڤێســـتا كەمـــال(٢٠٠٩) پراگماتیكی ڕســـتەی پرســـیار و فەرمـــان لە زمانـــی كوردیدا، نامەی ماســـتەر، زانكۆی ســـلێمانی .

٨-الغذامـــي، عبداللة،٢٠٠٥)النقـــد الثقافي، قراءة في الانســـاق الثقافية العربية، المركـــز الثقافي العربي، بیروت.

٩-الوافي، علي عبدالواحد(١٩٧١) اللغة والمجتمع،دار النهضة، القاهرة، مصر .

١٠-صیاد، عادل(٢٠١٧)الانســـاق المضمرة في روایة قواعد العشـــق الاربعون(روایـــه عن جلال الرومي) لالیف شـــافاق، جامعة العـــربي التبسي، الجزائر.

١١-عبدالحسین»عقیل(٢٠١٨)تحلیل الخطاب و المركزیة النقدیة . دار اسامة ، الاردن .

کەلار لەدیدی کۆچبەرێکەوە

نووسینی : پگاه صیدی
مامۆستای زانکۆی گەرمیان
لە فارسییەوە: مستەفا سەعید

کاتێك لەسالّی ٢٠١٣ ئاگاداربووم زانکۆی گەرمیان لەهەرێمی کوردستان، پێویستی بە مامۆستای دەروونناسی هەیە، هەرچەندە زمانی کوردیم باش نەدەزانی، بەڵام ئەم هەواڵە منی یەکجار دڵخۆشکرد. ئەو ساڵانەی هاورێگەلێکی زۆرم هەبوون، کەدوای تەواوکردنی خوێندن سەری خۆیان بەرەو ئەوروپا هەڵدەگرت وبەقسەی خۆیان سەری خۆیانیان لەگێچەڵ وبێ سەروبەری رۆژهەڵاتی ناوەراست قوتارکردووە.

هەرچەندە منیش چوون بۆ ئەوروپا بەهۆی ئەزموونی کارو ئەوخوێندنەی کە کردبووم بۆم ئاسان و فەراهەم بوو، بەڵام کوردستانم هەڵبژارد ، بۆئەوەی بەو زانست وزانیارییەی بەدەستم هێناوە خزمەتێکی خەڵکەکەی بکەم . بەتایبەت دەمزانی ئەو هەموو ساڵانی جەنگ وئاوارەیی وئەنفالە، تووشی چ کێشەیەکی دەروونی سەخت بوونەتەوە.

هاتنی یەکەمجارم بۆ کەلار، یەکجار شۆك هێنەرو نائومێدکەربوو، پێش هاتنم بۆ کەلار ئەزموونی سەردان وسەفەرم بۆ هەولێروسلێمانی ودهۆك هەبوو، وام وێنا دەکرد، کەلاریش شارێکی هاوشێوەی سلێمانی بێت بەڵام بچووکتر بێت.

بەڵام ئەوەی بینیم زۆر جیاوازبوو، ئەو بینایەی سەردانیم کرد بۆ شوێنی کارەکەم لەنێو سەنتەری شارو تەنیشت گەراجی شەهیدان بوو، کەمێکی

نەبێــت هەرچی جــادەو كۆڵانەكانی هەبــوون خاكــی وچەوڕێژبوون.

دوكانە بچــووك وقەرەباڵغەكانی بۆمبایــی دەهێنایەوە یاد, ئاســمانی لەبەر زۆری خۆڵ وتــۆز بەجوانی نەدەهاتە بەرچــاو, ئەو وایەروكێبڵانەی لەســتوونی كارەباكان بەســترابوون, دیمەنێكی ناشرینی دروســتكردبوو , عەرەبانەكانــی پێش گەراجەكە كەمیــوەو ســەوزەیان دەفرۆشــت بەدەنگی بــەرز هاواریــان دەكرد, بــۆ ئەوەی ســەرنجی كڕیارەكان بەلای خۆیاندا ڕاكێشــن.

بەم هەموو سەرســوڕمانەوە, چوومە نێــو بینای كۆلێــژەوە, دوای گفتوگۆو پرس وڕا تێگەیشتم بەشــی دەروونناسانی – كەدەبوو ســەردانی ئەوان بكەم, لەشوێنێكی تری شــارن لەســەر جادەی كفری , لەو بینایەی كە ئێســتا ســەرۆكایەتی زانكۆیە. كــە گەیشــتمە ئەوێ دیــد و وێناكردنــم هەندێك باشــتربوو, هــەم بینایەكی رێك وپێك تر هــەم بەهــۆی هەڵكەوتــەی لەنزیك گونــدی (دریم لاند) كــە وێنایەكی جوانــتری بەشــاردابوو. قۆناغەكانــی ناســین وچاوپێكەوتن خێراتر بــوو لەوەی پێشــبینیم دەكرد, هەمان ڕۆژ وەڵامی ئەرێنــی درامەوە بۆ قبوڵكردن وگرێبەســتیان لەگەڵدا واژۆكردم.

بەپێچەوانــەی دیمەنی ڕوكەشــی شــار كەتەواو تێكــەڵ وناڕێــك وپێك بوو, گروپی دەروونناســان كەلەو كاتەدا لەژێر سەرپەرشــتی دكتــۆر (مناضل عباس) دا بوو دڵخۆشــكەر بــوو, نیگاو ڕەفتــارە گەرم وگوڕ وپــڕ لــە میهرەبانییان , ئەو ســاردو ســۆڵیەی هەمبوو بەرامبەر ئەم شــارە لە دڵ دەرهێنام.

لەگەڕانەوەمــدا قوتابخانەیەكی ســەرەتا یــم بینی كە دەرگاكــەی داخرابوو , من كوڕێكــی پێنج ســاڵم هەبــوو , بڕیاربوو لەگەڵ خۆمــدا بیهێنمە كــەلار , بۆیە بە پێویســتم زانی ســەرێك بكێشــمە گۆڕەپانی قوتابخانەكــە تابزانم بەو شــێوەیەیە , ئومێــد بەخش بێت كــە كوڕەكەم لەگــەڵ منداڵەكانــی تردا ســەرقاڵی خوێندن وفێربــوون بێــت . یەكەمین شــتێك كەســەرنجی ڕاكێشــام ئێرە بــە پێچەوانەی ئێرانــە, كچانی منــداڵ ناچار ناكرێت سەرپۆشــی بــدەن, هەرچەندە هەنــد ێكیانم بینی سەرپۆشــیان بەســەرەوە بوو , بــەڵام بەگشــتی دیاربوو ئەوەیــان كارێكی كەســییەو هیچ یاســایەك نییە بە زۆر سەرپۆشــی بە منــداڵان بدات.

ویـــڕای تێکەڵی کچـــان وکوڕان لە قوتابخانــــە کە خاڵێکی تـــری ئەرێنی بوو, من وەك دەرونناســـێك , زیانەکانی ڕەگەزپەرســـتی سێکســـیم دەزانی و دەمزانی تێکەڵ بـــوون لەگەڵ ڕەگەزی جیـــاواز لـــە منداڵیدا دەتوانێت ســـاڕێژبێت بـــۆ زۆرێك لە کێشـــەکان لەســـەردەمی مێرد منداڵیدا. هەروەها ڕەفتارێکی ناشایســـتەو توندوتیژی یەکێك لـــە مامۆســـتایان لەگـــەڵ یەکێك لـــە کوڕەکانـــدا منی یەکجار شـــۆك و سەرســـوڕهێنەر کـــرد, بە جۆرێك بـــە زەحمەت توانیـــم خۆم بگرم وقســـە نەکەم.

شـــارێکی پڕ دژبەیەکتربوو, ئۆتۆمبێلـــەکان مۆدێل بەرزبوون, بـــەڵام فەرهەنگی لێخۆڕیـــن یەکجار نـــزم بـــوو, قوتابخانـــەکان مۆدێرن وتـــازە بـــەڵام میتۆدەکانی پەروەردەیـــی کۆن ولەپـــاش , بیناو باڵەخانەکان ناســـتاندارد بـــەڵام بەڕێوبەرانێکی شارەزاودڵســـۆز !ئەم دژبەیەکانـــە وای کردبـــوو دووچاری سەرلێشـــێوان ببم , ئەم هەمـــوو دژبەیەکانە لەگەڕانەوەمدا تا گەیشـــتمەوە کرماشـــان ســـەرقاڵی کردبووم. بەدرێژایـــی ڕێگاکە هەوڵمدەدا حەواســـی خۆم کۆکەمەوە لایەنە باشـــی وخراپەکانی ئەم دژبەیەکانـــە لێکبدەمەوە..

دواجار بڕیـــاری خۆمدا , بە خۆمم وت: یەك دوو ســـاڵ دەمێنمـــەوە , ئەو کاتەی ئاریـــا بڕیارە بچێتـــە قوتابخانە یان دەچم بـــۆ ئەوروپا یان دەگەڕێمەوە بۆ کرماشـــان.

مانگـــی ١٠ ســـاڵی ٢٠١٣ بـــوو کەبەفەرمی لە کۆلێـــژی پـــەروەردەی زانکۆی گەرمیان و لەهەردوو بەشـــی جوگرافیاو دەرونناسی دەســـت بەکاربووم , ڕۆژانێکی ســـەخت بوو, جیاوازی زار مـــن (کەلهوڕی) و بەشـــێوەزاری خەڵکی (ســـۆرانی وجافـــی) هەندێـــك جار دەبـــوو بە باعیســـی ئـــەوەی بەرێك وپێکی ودروســـتی پەیوەنـــدی لەگەڵ ئەوانی تردا دروســـت نەبێت , تەنانەت لەگەڵ ئەو مامۆســـتایانەی زمانـــی ئینگلیزییـــان بە باشـــی دەزانی بـــە زمانی ئینگلیزی قســـەم دەکـــرد! ئەو پەیوەندییە کەم وســـنووردارە هەستی نزیك نەبوونەوە وهەســـتێکی نامۆیی وغەریبی ســـەیری لەمندا دروســـت کردبوو, ویـــڕای ئەوەی لـــە زانکۆ کەســـانێك هەبوون لە بوونـــی ئێمـــەی ڕۆژهەڵاتی کە دەســـتەواژەیەك بوو بـــۆ ئێمەی ئێرانـــی بەکاریان دەهێنـــا, ڕازی نەبـــوون , نەك تەنها لـــە ڕوومەتیانـــدا دیاربوو, بەڵکو ڕاشـــکاوانە بـــە گوفتاریـــش دەریاندەبڕی , بۆ شـــکاندن ورەنجاندنـــی ئێمە ســـڵیان نەدەکردەوە

, ئەمانــە بوونــە هۆی ئەوەی زۆر شـــەو لەگەڵ كـــوڕە بچووكەكەمـــدا بەگریانەوە بچینە نێـــو پێخەفی نوســـتن , یان ســـبەینێ بە گریانـــەوە لە خەو هەســـتین! بەڵام هەندێك خاڵی دڵخۆشـــكەریش هەبوون, كـــە خەڵكی لە بەرامبەرمانـــدا دەیاننواند و ســـەبوری وئارامی بە ئێمە دەبەخشـــی.

بـــۆ نموونە : مـــاوەی كاری مـــن لەماوەی چوونـــە باخچەی منداڵانـــی كوڕەكەم بـــوو, هەرچەنـــدە ئەو ڕۆژانـــە یەك یـــان دوو كاتژمێـــر زووتر لەمـــن دەگەڕایەوە ماڵەوە, بەڵام (دادە ســـورەت) ی دراوســـێمان هەمیشـــە بە میهرەبانی وســـۆزەوە لە باوەشـــی دەگـــرت وچاودێریی دەكرد, تـــا من لـــە كار دەگەڕامەوە! یـــان یەكێك لە باجییەكانـــی زانكـــۆ هەر كاتێـــك دەیبینم باســـی چایەكەی خەڵكی پـــاوەی دەكرد, كـــە چۆن لەســـەردەمی ئاوارەبوونی (كـــۆڕەوی – ســـاڵی ١٩٩١) دا بەرامبەر خۆی وخێزانەكەیـــدا نواند ویانە.

چەند ین جار شـــەكری كـــولاو, نانی كـــوردی وبریانی بۆ هێنـــاوم و هەرجارەی كـــە چایی بۆ دەهێنام تـــا چەند خولەكێك پێداگری دەكرد, هەرچیم پێویســـتە شـــەرم نەكـــەم و هەرچیم بوێـــت هاوكاریم بكات.

هەر لـــەو ڕۆژانەدا كە بۆ وەرگرتنـــی كارتی مانەوە چوینە فەرمانگەی نیشـــینگە, كچێكـــی گەنجـــم بینی كە باوكی قســـەی بۆ كەســـێكی تر دەكرد كـــەدوای ئەوەی ڕووداوی هاتووچـــۆی كـــردووەوە, دایكـــی مردوە, ئیـــتر لەو كاتەوە كچەكەشـــی لە زمـــان كەوتـــووە و ناتوانێت وچەند ســـاڵە بەو شـــێوەیەو قســـە نـــاكات, دەرمان ودكتـــۆر نەك تەنهـــا نەیانتوانـــی بیهێننە زمان بە ڵكو كێشـــەو گرفتـــاری زیاتریان بۆ قســـەنەكردنەكەی زیاد كرد.

ئـــەم كچـــە تووشـــی حاڵەتێك بوو كـــە ئێمە لـــە دەروناســـیدا پێـــی دەڵێین (تەنگـــەژەی پاش زەبـــری دەروونـــی) , لێـــی نزیك بوومـــەوە پێمگوت: تائێســـتا كچەكـــەت بردۆتـــە لای دەرووناس؟

وتی: نەخێر كچەكەی من دەروونی نیە! دوای ڕووداوەكە زمانی بەستراوە.

پێمگـــوت: بابەگیـــان ئـــەم حاڵەتە ڕیشـــەیی دەروونـــی هەیە, دەبێـــت لە ژێر چاودێـــری دەروناســـێکدا چارەســـەر بکرێت , ئـــەم حاڵەتە چـــارە دەبێت.

کەمێك بە سەرسوڕمان وباوەڕنەکردنەوە وتی باشە! ولێم دوورکەوتەوە.

لەگەڕانەوە پرســـیارم کرد کەلـــە نێو شـــاردا ناوەندێکی ڕاوێـــژکاری پەیدابکەم هەیە یـــان نە , بـــەڵام وەڵامەکـــە گێژی کـــردم , نەخێر ئـــەم شـــارە ناوەندێکی بۆ ڕاوێـــژکاری وخزمەتگـــوزاری دەروناســـی نیە! تەنها لە نەخۆشـــخانەی گشـــتی بەیانیـــان ناوەندێك هەبـــوو کەیەك پزیشـــکی دەروونی, چەند ڕۆژێـــك لەهەفتەدا نەخۆشـــەکانیان دەبینـــی وڕاوێژیان لەگـــەڵ دەکردن.

چۆن دەبێت شـــارێك کە زۆرینـــەی خەڵکەکـــەی گرفتاری جەنـــگ و ئاوارەیی و ئەنفالن, شـــارێك هاوســـنورە لەگەڵ عـــەرەب وئێران ناوەندێکی دەروناســـی تێدا نە بێت !

باشـــە ئەم خەڵکە دەبێت چـــی بکەن؟ لـــە هاوڕێیانم لـــە زانکۆ پرســـیارمکرد, وەڵامیان ئـــەوە بوو کێشـــەی دەروونی لای مەلاکان بە دوعاو نوشـــتە چارەســـەر دەکرێن!!

بەدواداچوونـــەکان زیاتـــر بێئومێدکەربوون, لە تـــەواوی زانکۆکانـــی هەرێمی کوردســـتاندا تەنانەت یەك ناوەندی ڕاوێـــژکاری بوونی نەبوو! ئەمە لـــە حاڵەتێکدا کەلە هەموو شـــوێنێکی دونیـــا زانکۆکان ناوەندی تەندروســـتی تایبـــەت بەخۆیان هەیە و دەروناســـەکان تێیـــدا کاردەکەن.

بڕیارمدا لەشـــاردا ناوەندێکی ڕاوێـــژکاری دابمەزرێنم لەگەڵ دۆســـت وهاوکارم «نـــازدار» لەو بارەوە گفتوگـــۆم کرد , ئەو دەیگوت لەم شـــارەدا کێشـــەی دەروونی بـــوون هێندە عەیب وشـــەرمهێنەرە , ئەگەر ســـەنتەرێکی واش بوونی هەبێت خەڵکی ســـەردانی ناکەن , دەیگوت لای خەڵکی زۆر ئاســـانترە ئەگەر بڵێت باوکم تووشـــی شـــێرپەنجە بووە وەك لەوەی بڵێ باوکم تووشـــی نەخۆشـــی خەمۆکـــی بووە! دوای ئەو گفتوگـــۆو لێکۆڵینەوەیـــە لەخەرج وتێچوونـــی وفەرهەنگی خەڵکی ســـەردانی ناوەندێکـــی وانەکـــەن, وازم لە کردنـــەوەی ســـەنتەرێکی وا لەشـــاردا هێنا, بەڵام

لەگەڵ هاوكارانم لە گروپی دەروونناسی پێشنیارم كرد, لەنێو زانكۆی گەرمیاندا سەنتەرێك دامەزرێنین و خزمەتگوزاری بە خۆڕایی بە خوێندكاران وسایت وكارمەندانمان بدەین.

سەرۆكی بەش دكتۆر فاچل پێشوازی لە پێشنیارەكە كردو لەماوەی یەك هەفتەدا پەیكەری ئیداری وپرۆپۆزڵی تایبەت بە سەنتەرەكە ئامادەكرا.

هەر لەوكاتەشدا بینای زانكۆ لە كابینەكانەوە گواسترایەوە بۆ باڵەخانە تازەكانی ! وردە وردە ڕەنگ وڕووی ژینگەیەكی ئەكادیمی بەخۆیەوە دەگرت, چەند ڕۆژێك دوای ئامادەكاری پروپۆزڵەكە هەواڵ گەیشت كە دكتۆر فاچل لەسەرۆكی بەش نەماوە و ئەوان لەبەشێكی تردا دەست بەكاربوون , سەرۆكی تازەی بەشەكە, پێی ڕاگەیاندم كە بەداخەوە پرۆپۆزڵەكە وەرنەگیراوە.

ئەو ساڵە بەو جۆرە تەواو بوو , من لە پۆلەكاندا هەمیشە باسی گرنگی وتەندروستی دەروونی وناسینی ونیشانەكانی و گرنگی وەرگرتنی هاوكاری لەكەسانی پسپۆڕ وخراپییەكانی فەرهەنگی باوم دەكرد. لە ژوورە بچوكەكەی خۆم لە زانكۆ هەمیشە خزمەتگوزاری وچارەسەری بە خۆڕایم بە خوێندكارەكانم دەدا.

لە ساڵی ٢٠١٤ كەسێكی تازە هاتە بەشەكەوە كە تازە بڕوانامەی ماستەری لەزانكۆی لیستەری بەریتانیا تەواو كردبوو, بەناوی مامۆستا «كریم مدحت» كەسێكی یەكجار چالاك پڕ وزە بوو وهیوای ئەوەم لەسەر هەڵچنی كە گۆڕانێك لە زانكۆدا بكات جارێكی تر بابەتی سەنتەرەكەم لەگەڵ ئەویشدا هێنایە بەرباس, مامۆستا كەریم پێشوازییەكی گەرمی لە پێشنیارەكەم كردو بە پێكەنینێكی پڕ لە ئومێدەوە

وتی: پرۆپۆزڵەكە خۆم ئامادەی دەكەم وكەس حەقی بەسەریەوە نەبێت , بەجۆرێك ئامادەی دەكەم كەهیچ كەس ڕەتی نەكاتەوە, تا ئەوكاتەی تۆ وەك بێگانەیەك سەیربكرێت بێگومان دژی بۆچوون وپێشنیارەكانتن ئەگەر كارێكی باشیش بێت.

ســاڵی ٢٠١٤ لەگــەڵ ســەرهەڵدانی داعــش , پێویســتی زیاتــری خەڵکی بە خزمەتگوزاری چارەســەری دەروونی , بەهاوکاری مامۆســتا (کریم مدحت) وچوار کەسی تر لە مامۆستایانی بەشــی دەروون ناســی, بۆیەکەمجار ناوەندی ڕاوێژکاری زانکۆ وەك یەکەمین ناوەندی ڕاوێژکاری زانکۆیی لەهەرێمی کوردســتاندا دەســتی بەکارەکانی کرد, ســەرەتایەکی ســەخت ودژوار بەڵام شــیرین و بەچێــژ, هەرچەندە ئامانجــی ئێمــە پێشکەشــکردنی خزمەتگوزاری بــوو , بەڵام ئامانجەکــەی ترمان ســەرەتا لــە زانکۆو ودوای ئــەوە لەنێــو کۆمەڵگــەدا ڕەواجدان بوو بــەوەی کە خەڵکی ســەردانی دەرونناســان بکەن. زۆرترین کەیسەکان کێشــەکانی پەیوەست بە تاقیکردنــەوەکان یــان تێکچوونە ســەرپێیەکان بوون وزۆرترین کەســەکانیش ســەردانی من و مامۆســتا کەریم یان دەکرد.

ســەرەتا هەفتەی دوو یان ســێ کــەس ســەردانیان دەکردین , بــەڵام وردە وردە ژمــارەی ســەردانیکەران زیادی کــردو گەیشــتە نزیکــەی زیاتر لــە کەیس بۆ هــەر یەکەمــان. هەفتەکانی یەکەم کەســەکان ئامادەنەبوون بێنــە ژووری ناوەندی ڕاوێــژکاری پێداگریــان دەکرد کــە دەبێت لــە ژوورە تایبەتەکەی خــۆم دا بیانبینم چون حەزیــان نەدەکرد لەکاتی ســەردانیکردن بۆ لای ئێمە کەســێك بیانبینێت ! ئەم شــەرم وخۆپارێزیە لەهەموو قۆناغەکانی خوێندن ولای هەمــوو خوێندکارەکاندا وەك یەك بوو.

لەگــەڵ بەهێزبوونی داعــش , ونائارامی ناوچەکــە وقەیرانی دارایــی وئایندەی نادیــاری کوردســتان, ئامــاری ســەردانەکان زیاترو زیاتــر دەبوون, تــا ئەوەی هەفتەی لەســێ چوار کەیســەوە بەرزبووەوە بۆ (دە)کەیس و شــێوەی کێشەکانیش لەبابەتــی پەیوەســت بەدەرس وتاقیکردنەوەکانەوە ســەری کێشــا بــۆ تێکچوونی میــزاج , وردە وردە خوێندکاران وکارمەندان کەس وکارو ئەندامانی خێزانەکانیشــیان بۆ چارەســەرو بۆ ڕاوێژ لەگەڵ خۆدا دەهێنا بۆ زانکۆو حەساســیەت و هەســتیاری بەرامبــەر بەناوی ســەنتەری چارەســەر کاڵتر بووەوە.

کاتێك هەســتمان کرد خەڵکی لەو بــارەوە بەرەو پێش چوونێکیــان بەخۆیانەوە بینیوە, ودیدێکی تریان لا دروســت بووە, لە ســاڵی ٢٠١٧ لەنێو ســەنتەری شــار

لەگەڵ (هێمن خورشـــید) تەنیا پزیشـــكی دەروننناسی لەگەرمیان , ســـەنتەرێكمان لە (كۆمەڵگەی پزیشـــكی بەخشـــین) كردەوە, بەو جۆرە هەردوو ســـەنتەر بەشێوەیەكی ڕێك وپێـــك كاری خۆیان دەكرد , ســـەیرمان كرد وردە وردە ژمارەی ســـەردانیكەران لـــە زیادبوون دابـــوون, تەنانەت ئەو كەسانەشـــی كـــە درەنگ فریای چارەســـەری خۆیـــان كەوتبـــوون, تەنانەت كەســـانێكی دەروون ســـاغیش بۆ دڵنیایـــی خۆیان یان زیاتـــر ڕازی بوون لە ژیان ســـەردانیان دەكردیـــن , ئەوان هیچ نەخۆشـــیەكیان نەبـــوو تەنها بۆ ئەوەبـــوو كە دڵنیاببنـــەوە لە لایەنـــی دەروونی خۆیـــان. ڕووداوە سروشـــتی وكۆمەڵایەتییەكان وەك بوومەلەرزەكەی شـــاری (ســـەرپێلی زەهاو) كە كاریگەرییان گەیشـــتبووە گەرمیانیش , لەگەڵ هەوڵەكانی ئێمەدا بۆ دروســـتكردنی فەرهەنگی دەروونناســـی , خەڵكێكـــی زیاتری هێنایە ســـەنتەرەكەی ئێمە.

تا ســـاڵی ٢٠١٩ بـــەرەو پێـــش چوونی فەرهەنگ ســـازی زۆر لەســـەرخۆ بەرەو پێـــش دەچوو.

بـــەڵام لەهەمان ســـاڵدا یەكێـــك لـــە بابەتەكانم كـــە دەربارەی هەمان پرۆســـە نوســـیبووم, لەســـیمپۆزمی ســـاڵانە براوە بوو گرنگی كارەكەمی زیاتـــر بۆ خەڵكی ڕوونكـــردەوە, ئاهەنگی بـــەرەو پێش چوون وئاشـــناكردنی لەگەڵ ئەم پســـپۆڕییەدا خێراتر كرد.

لەمـــاوەی ئەو ســـاڵانە لـــە ڕێگـــەی ســـیمینارو ۆرك شـــۆپ و چاوپێكەوتنی تەلەفزیۆنـــی وبەرنامـــەی ڕادیۆو , لـــە هوڵی بەفەرهەنـــگ كردنیدا بـــووم لەنێو خەڵكـــی گەرمیانـــدا, دوای هاتنی ڤایرۆســـی كۆرۆنـــا لەنـــاكاو گۆڕانێكی بەرچاو لەژیانـــەی خەڵكیـــدا ڕویـــدا, خودی خـــۆم ڕۆژانە زیاتر لە دەكەیســـم بەشـــێوەی ئۆنلایـــن دەبینـــی و بەرنامـــەی هەفتانـــەم بـــۆ كۆنترۆڵكردنـــی كاریگەرییەكانی كەرەنتینە بۆیان دادەنا. لەپاڵ ئەمەشـــدا هەوڵم دەدا خوێندكارانی بەشـــی دەرونناسی ئامادەدەكـــەم بۆ گەیاندنـــی خزمەتگـــوزاری بە موراجیعـــەكان. شـــاهیدی ئەوەم كەســـانێك كە خوێندەوارییەكی زۆر باشـــیان نەبوو چۆن بەشـــداری بەرنامەكانی ئۆنلاینیـــان دەكرد وپرســـیاری خۆیان دەكـــرد. كۆی ئەو هەوڵانە بـــوو بەهۆی ئەوەی

گروپێك لە دۆستان لەهاوكار یان خوێند كار بوون نازناوی (دایكی دەروونناسی لەگەرمیان) بەمن بدەن.

لەوكاتەوە تائێستا كە دەساڵ زیاتری تێپەڕاند ووە, بەختەوەرم بە هەوڵەكانم كارێكم كردوە خەڵكی ئەم ناوچەیە لە پاڵ گەورەبوون و بەرفراوانبوونی شاردا, وەكو پێویست هزروفیكروفەرهەنگیشیان بەرەو پێش بچێت و سوودیان لە خزمەتگوزارییەكانی دەروونناسی پەیدا كردبێت.

ولە گرنگی ئەو خزمەتگوزارییانە تێبگەن كەلەكەسانی پسپۆڕی دەروونناسی پێشكەشیانی دەكەن .

لەو ساڵانەی دوایی كەچالاكییەكانی من زیاتر هاوكاری بووە بەسەنتەرەكانی وەك (نەخۆشخانەی پزیشكی گەرمیان) و(نەخۆشخانەی لایف) وەك شایەتحاڵێك دەتوانم بڵێم لەماوەی دەساڵی ڕابردوودا سەردانی پزیشكی دەروونی چەند بەرامبەر زیادی كردووە, پێچەوانەی ڕابردوو كەتەنها كەسانی نەخۆش سەردانی منیان دەكرد . ئەمڕۆ كەسانی ساغ وتەندروست بۆ بەرگریكردن لە كێشەكانی دەروونناسی یان باشتربوونی كارەكانیان سەردانم دەكەن. لەساڵانی ڕابردوودا ئەوانەی سەردانیان دەكردم بۆ چارەسەری تێكچوونی باری دەروونی وخەمۆكی وترۆمابوو, بەڵام ئێستا ئەوانەی سەردانم دەكەن خوێندكاران وقوتابیانن كە هیچ نەخۆشیەكیان نیە وبەدوای پلانی ستانداردا دەگەڕێن. یان داوای ڕێنمایی دەكەن بۆ ئەو پەیوەندییە سۆزدارییەی لەگەڵ ڕەگەزی بەرامبەردا هەیانە, یان دایك وباوكانێكن بۆ باشتركردنی پەروەردەكردنی منداڵەكانیان سەردانم دەكەن, ئەمەش مانای ئەوەیە فەرهەنگ سازییەكە بەدروستی ئەنجام دراوە!

لەپاڵ ئەو دەساڵە زەحمەتەی لەكەلار بەسەرم برد كەهەندێكی پەیوەندی بەژیانی تایبەتیمەوە هەیە , زۆرێكیشی پەیوەندی بە ڕق وكینەی كەسانێكەوە هەیە كە بەبێ بەڵگە لە دژم دەوەستانەوە وهەرچی هەوڵیان ئەوەبوو كارەكانی من سەر نەگرێت , لەپاڵیاندا كەسانێكی شەریف وخانەدانیش لەم شارەدا هەبوون , كە بەجوانترین شێوە پشتیوان وهاوكارم بوون, تا بەباشترین شێوە خزمەتكاری ئەم خەڵكە ڕەنجكێشە بم.

لەسـیهای دە ساڵدا پێشـكەوتنێكی باشی لەشـاردا دەبینم, ئەو شـارە بچووكەی لەسـەرەتای هاتنمدا بۆی زۆر منی ترسـاند بەڵام ئێسـتا بە جۆرێك منـی لە ئامێز گرتووە, لەبری دووسـاڵ وادەسـاڵە لێی نیشـتەجێم و كـەلارم زۆر خۆش دەوێت , جێی شـانازیە بۆ مـن كە توانیومـە ئەگەر كەمیش بێت پشـكم لەبـەرەو پێش بـردن وئاوەدان كردنـەوەی وڵاتی دووەمم (كـەلار) دا هەبێت.

کەلار
قەزا قوڕینەکەی دوێنێ و ناوەندی کارگێڕی ئەمڕۆی گەرمیان

هۆمەر محەمەد
سەرنوسەری گۆڤاری ئەنفالستان

پێشەکی

ئەم لێکۆڵینەویە دەربارەی شاری کەلار تەنها ئاوڕدانەوەیەکە لە ڕابووردوی ئەم شارەو هەڵوەستەیەکە لەئێستا، دەنا لەگەرمیان زۆر شوێنی ترهەن کەپەنجە بۆڕۆڵی گرنگیان لە بواری ئەدەب و هونەرو کلتورو تراژیدیای ئەنفال رابکێشین، دەتوانم بڵێم لەپێشترو گرنگترینیان شاری مێژوویی کفرییە کە هەرگیز نابێت لەیاد بگرێت، بەڵام لەبەرئەوەی لێکۆڵینەوەکەم لەسەر داوای رۆشنبیرانی شارەکەیە بەبۆنەی ڕۆژی بەقەزابوونیەوە ناچارم پابەندبم بەداواکەیانەوەو تەنها لەسەر شاری کەلارو گوندەکانی بووەستم نەک هەڵوەستە لەسەر کۆی ناوچەی گەرمیان.

ئەگەرچی لەماوەی کاردنمدا لەدۆسیێی ئەنفالدا لەتەواوی هەرێمی کوردستاندا زۆرترین گەشتەکانم بۆ کەلارو گەرمیان بووە، بۆیە زانیارییەکی زۆرم دەربارەی شارەکەو خەڵکەکەی و دابونەریت و کلتوریان پەیداکردووەو زۆربەی خەڵکەکەی دەناسم و زۆربەیان دەمناسن، هەمیشە دڵخۆشیان کردووم بەوەی پێشوازیان لەگۆڤاری ئەنفالستان کردووەو لەسیمنارەکانم ئامادەبوون و رێزم گرتوون و رێزیان گرتووم.

بۆیەکەم جار کەگۆڤاری ئەنفالستانم بردە شاری کەلار زۆر دڵخۆش بووم بەوەی ژمارەیەک گەنجی کەلار هاتبوونە بەردەسور بۆپێشوازیم ئەوە یەکەمین پابەندی رۆحی بەوشارەوە بۆ دروستکردم، هەر لەو گەشتەمدا کارێکی کەلارییەکان دڵخۆش وسەرسامی کردم کە بینیم بلاپاڵی گردێکەوە بەخەتێکی

جـــوان و بەبەرد کەبۆیەی رەش وســـور نوسرا بـــوو (٤/١٤ ڕۆژی ئەنفـــال) . لەدوای ژمارە ١ی گۆڤاری ئەنفالســـتانەوە دۆســـتایەتی من و گەرمیانیەکان زۆر پەرەی سەند، ئەگەر کەمیش بووبێـــت بەردەوام دەســـتیان پێمەوە بووەو هاوکارییـــان کردووم، یان هاوکاریـــی دەرچونـــی گۆڤارەکەیان کـــردووە، نابێت هەرگیز رۆڵی (پشـــکۆ محەمەد رۆســـتەم، سمکۆســـابیر، محەمەد ســـابیر، جەمیل محەمەد ئیبراهیم لەبیربکەم) هەقە لـــەم دەرفەتەدا ڕۆڵی ئـــەو بەرێزانـــەی دەرەوەی کەلاریش لە گەرمیـــان لەیاد نەکەم لەوانـــە عاســـی فرود مامۆســـتا داود محەمەـــەدو کامـــەران محەمەد کە بـــێ ئەوەی داوایان لێبکـــەم بۆدەرچونـــی گۆڤارەکە کۆمەکیـــان کۆدەکردەوەو شـــایەتحاڵیان بۆ دەدۆزیمـــەوەو پەیوەندییەکانیان بۆ ڕێک دەخســـت و زۆربەی جارانیش هاوســـەفەرو یاوەرم   بوون.

خوێنـــەری بەرێـــز ئەم بابەتـــەی بەردەســـتت بەمیتودێکـــی زیانســـتی یان وەک توێژینەوەیەکی زانســـتی ناخەمە بەردەســـتتان بـــەڵام رێگەش بەخۆم نـــادەم کارێکی نازانســـتی بخەمە بەردەســـت خوێنەرانـــی بەرێز چونکە دواجار نوســـین زانســـتی-ئەکادیمـــی بێت یان نـــا هەر بەرپرســـیارێتیەو مێـــژوو لەکەس خـــۆش نابێت. بۆیە هەرگیـــز خوێنەرەکانم بەگیل نازانم هەتا نوســـینێکیان بخەمە بەردەســـت کە شـــایان بەخوێندنـــەوە نەبێت، نوســـەر کاتێک دەنوســـێ هەرچەندە پڕزانیـــاری بێت یان کەم زانیـــاری ئەرکێتـــی ڕێز لەخـــۆی و قەڵەمەکەی بگـــرێ بۆئـــەوەی خوێنەریش رێزی بگـــرێ و بەرێـــزەوە مامەڵە لەگـــەڵ بابەتەکەیـــدا بـــکات. بۆیە تـــکام وایە وەک توێژەرێکی ئەکادیمـــی ئەم بابەتەم لێوەرمەگـــرە بەڵام لەهەڵەو کەموکوڕییەکانیشـــم خۆش مەبە، چونکە بەشـــبەحاڵی خۆم ڕەخنە بەباشـــترین هۆکاری پێشـــکەوتنی نوسەر دەزانـــم و بەرێزەوە پێشـــوازی لەهەر ســـەرنج و تێبنی و رەخنەیـــەک دەکەم.

لـــەم بابەتەمدا هەوڵـــدەدەم هەتا بۆم دەکـــرێ بەقوڵی بچمە ناو مێژووی شـــارەکەو ئەو ناحێ وگوندانەی ســـەربەم قەزایـــەن، چونکە کەلار وەک پێگەیەکی ســـتراتیژی و گرنگـــی ناوچەی گەرمیان بەگشـــتی دەهێنێ کنەو پشـــکنینێکی باشـــترو وردتری دەربـــارە بکرێـــت، هەتابڵێی بـــوار هەیە لە مێژووی کـــەلارو گەرمیـــان بکۆڵیتەوەو لەنێو شوناســـی کلتـــوری دانیشـــتوانەکەیدا جوانـــی بدۆزیتەوەو ئایندەی لەســـەر بونیاتبنێتـــەوە، بەتایبەتیش ئاوڕدانەوە لە روداوەکانی ســـەدەی ڕابوردوی کوردســـتان بەگشـــتی و گەرمیان بەتایبەتی، لەناویشـــیاندا شـــاری کەلارو هەڵوەســـتە لەســـەر

تاوانی ئەنفال[1] و دۆزینەوەو تۆمارکردنی ئەو هەموو چیرۆکە تراژیدیەی لەئەنجامی ئەوتاوانەدا کەوتنەوە، وا بۆ نیوسەدە دەچێت لەم دەڤەرەو گوندەکانی سەربەم مەڵبەندە بەجێماون .. لەزۆر شوێن و بۆنەی تردا وتوومە کورد لەگەڵ مردنی هەر مرۆڤێکیدا چیرۆکێکیشی دەمرێ، چونکە رەنگە هەرکەسێک جگەلە بەسەرهاتی خۆی چیرۆکی زۆرکەسی تریشی لەلابێت و فریا نەکەوتین تۆماریان بکەین. ئەگەر لەساڵی ١٩٨٨ ەوە بەلای کەمەوە لەدوای ڕاپەرینی ساڵی ١٩٩١ ەوە چیرۆکی ئەنفالکراوانمان تۆمار بکردایە ئێستا خاوەنی خەرمانێک لەچیرۆک دەبووین. ئێستا کە شاری کەلار مەڵبەندی کارگێریی گەرمیانە دەتوانێ لە ئێستاو ئایندەدا رۆڵێکی زۆر گرنگ بگێڕێ لە دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی بەهێزو شایان بەکورد بەتایبەتیش لەمەڕ دۆسیێی ئەنفال لەناو دامەزراوەکانی ئەم شارەدا زانکۆی گەرمیان و ناوەندە رۆشنبیری و کارگێڕییەکەی دەتوانن داینەمۆی ئەو هێزەبن کە وەرچەرخانێکی گرنگ لەسەرخانی کۆمەڵایەتیدا بگێرن و کلتورسازی و مرۆڤسازی بکەن و ڕۆڵێکی گرنگ لەدروستکردنی یادەوەریدا بگێرن.

ئەگەرچی گەلی کوردستان و تاکی کورد ئەزمونێکی دوورودرێژی هەیە لەگەڵ ئازاردان و ڕاوەدونان و لەناوبردندا، بەڵام هیچ کام لەو ستەمکاریانەی پێش ئەنفال نەگەیشتبوونە ئاستی کۆمەڵکوژی ئاشکرا بەپێشچاوی دونیاو ئەنجومەنی ئاسایش و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە، ئەو تاوانەی ساڵی ١٩٨٨ دەرهەق بەکورد و دانیشتوانی گەرمیان و گوندەکانی دەوروبەری کەلار کرا «دڕندامەترین پەلاماری دژ بەمرۆڤایەتی بوو کە دەوڵەتی عێراق و بەعسیەکان پیادەیان کرد، کەبووەهۆی لەناوبردنی زیاترلە(١٨٢)هەزار مرۆڤی بێ تاوانی کوردستان»([2]). خۆ وەنەبێت پێش ئەنفالیش ستەم لەکورد نەکرابێ و کۆمەڵکوژی نەکرابێ نا دەسەڵاتەکانی تری پێش بەعسیش وەک هاوڵاتی مامەڵەیان لەگەڵ کورددا نەکردووە، بەدرێژای مێژوی دەوڵەتی عێراق و حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی گەلی کورد چەوسێندراوەتەوەو ستەمی لێکراوە راستە حکومەتەکان لەگەڵ هەموو

١- ئەنفال ناوی سورەتی هەشتەمە لەقورئان کە پێك هاتووە لە (٧٥) ئایەتی مەدەنی، لەمانگی ڕەمەزانی ساڵی دووەمی کۆچی لەشەڕی بەدری گەورە دابەزیوە، دوای ئەوەی موسڵمانەکان سەرکەوتن ودەسکەوتێکی زۆریان بەدەستهێنا() . ژمارەی کافرەکان زیاتر بوون، بەگشتی ئەم سورەتە(الانفال) وەسفی شەڕەکە دەکات ئەم شەڕەش بە(یوم الفرقان)، واتا ڕۆژی جیاکردنەوە ناونراوە هەروەك خوای گەورە دەفەرمێ(وما انزلناعلی عبدنایوم الفرقان یوم التقی الجمعان) ئەمەش وادەگەیەنێ کەلەم ڕۆژەدا ڕاستی وچەوتی یاخود هەق وناهەق لەیەکتر چیادەکرێتەوە.

٢ -زهیر کاڤم عبود،محکمەالانفال، گ الاولی،مگ،ئاراس/اربیل،٢٠٠٨،ص٣٦-٣٧

عێراقیەکاندا ستەمکاربوون بەڵام کورد» پشکی شێری بەرکەوتووە لە نەهامەتی و کوشتن وبڕین» وەک شۆرش حاجی دەڵێت: ئەم نەهامەتیانە لەگەڵ گەیشتنی دەسەڵاتی بەعس لە عێراق گەیشتەلوتکە، حزبی بەعس هەوڵی داوە پشتێنێکی تەواوی عەرەبی لەدەوروبەری بەغداد وکەرکوك وموسڵ دروست بکات، هەروەها هەوڵی گۆڕینی دیموگرافیای ناوچەکەشی داوە، تەنها لەشاری بەغداد لە نێوان ساڵەکانی١٩٦٨-١٩٨٢نزیکەی(٢٢٠)هەزارکوردی فەیلی دەرکرد[٣].

بەهیوام ژیان دەرفەتم بداو لێکۆڵینەوەیەکی تر بۆ سەرجەم گەرمیان بکەم وبە سنوری شاری کەلارو گوندەکانی دەوروبەریەوە نەوەستم و بواری ئەوەی هەبێت پەلبهاوێ بۆ وردودرشتی هەموو ئەوتاوانانەی دەرهەق بەکورد کراون لەم دەڤەرەدا. بەهیوام کارێکی شایان بەخوێنەرانم کردبێ و شایان بەخەڵکی کەلارو ئەو هەموو رەنج و خوێنە بێت کەلەم دەڤەرە داویانە.

هۆمەر محەمەد
٢٠٢٣/١/٢٧- سلێمانی

٣ -شۆڕش حاجی ڕەسوڵ، ئەنفال کوردو دەوڵەتی عێراق، چاپی دووەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٣،ل٢٧

کورتەیەکی مێژوویی و جوگرافی

کەلار هەتا سەرەتای حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو شارنەبووە، بەڵکو گوندێکی گەورەو قەرەباڵغ هەبوو بەناوی کەلار، کە لەدوای دروست بوونی شارەکە پێیدەڵێن کەلاری کۆن، ئێستا گەڕەکێکی باکوری ڕۆژئاوای شارەکەیە، لەسەرەتای سییەکانی سەدەی ڕابوردوو کەلار ناوەندی ناحیەی قەڵای شێروانە بووە. لەڕۆژی ٢٨ی شوباتی ساڵی ١٩٧٠ بەمەرسومێکی کۆماری کراوەتە قەزاو لەوکاتەدا سەربەپارێزگای کەرکوک بووەو دواتر بەبڕیارێک خراوەتە سەرپارێزگای سلێمانی . ئێستاش ناوەندی ئیدارەی گەرمیانە.

لەکۆتایی حەفتاکاندا ژمارەی دانیشتوانی شارەکە بەشێوەیەکی ناسروشتی بەرزدەبێتەوە بۆ ١٠٠٠٠ کەس، ئەمەش هۆکاری سیاسی لەپشتەوە بوو، لە ناوەراستی حەفتاکان بەدواوە، بەهۆی تەعریب و کۆچی زۆرملێ و سیاسەتی ڕاگواستنەوە ڕێژەی دانیشتوانی بەرەوهەڵکشان دەچێت. لە کۆتایی هەشتاکانیشدا بەهۆی پەلاماری ئەنفال و وێرانکردنی گوندەکان و ڕاگواستنەوە ژمارەی دانیشتوانی کەلار زیاتر هەڵکشا بۆ نزیکەی ٢٥ هەزار کەس. ئێستا بەیەکێک لە قەزا گەورەکانی هەرێمی کوردستان و عێراق دادەنرێت. بەپێی ئامارە نارەسمییەکان ئێستا ژمارەی دانیشتووانی شاری کەلار بە ٢٢٦٠٠٠ کەس دەخەمڵێنرێت. هەتا ساڵی (٢٠٠٩) ژمارەی دانیشتووانی ٢٢٦٥٠٠ کەس بووە، بەدڵنیاییەوە لەماوەی ئەم دە دوانزەساڵەی رابوردودا ژمارەکە هەڵکشاوە. لەبەرئەوەی هیچ ئامارێکی نوێم لەبەردەستدا نەبوو بۆیە هەرپشتم بەوسەرچاوانە بەستووە کەبڵاوکراونەتەوە.

چەندین شوێنەواری مێژویی و کلتوری لەم شارەدا هەیە، گرنگترین شوێنەوارە مێژووییەکانی شاری کەلار و دەوروبەری، دیارترینیان، کە وەک خۆی مابێتەوە قەڵای شێروانەیە، هەرئەم قەڵایەو شوێنەوارەکانی دەوروبەری ئاماژەو بەڵگەی ئەو ڕاستییەن کەئەم ناوچەیە لە دێرزەمانەوە ئاوەدان بووەو مرۆڤی تێدا ژیاوە. خەڵکی ئەم شارە سەرباری گەشەی ناسروشتی و کۆبوونەوەی خەڵکی دیهاتنشینی جیاواز خاوەن فەرهەنگ و کەلتوری خۆیەتی، دانیشتوانەکەی بەزمانی کوردی سۆرانی دەدوێن و بەزۆری ئایینیان موسڵمانە و کەمینەیەکیش خەڵکی جیاوازی وەک (کاکەیی و شیعەمەزهەب و مەسیحی) لێ نیشتەجێن.

جوگرافیای شار

لە ڕووی جوگرافییەوە کەوتوەتە ناوچەی نیمچە شاخاوی لە هەرێمی کوردستان، لە کەناری ڕووباری سیروان، لەناوچەی بان وگردەکانی کەرکوك دایە، دەکەوێتە بەشی باکوری عێراق و باشووری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستانەوە، لە ئێستادا ناوەندی ئیدارەی گەرمیانە، ماوەی ١٨٠کم لەبەغدای پایتەختی عێراق و (٢٦٠ کم) لە هەولێری پایتەختی هەرێمی کوردستان و(١٧٣ کم) لە شاری (کەرکوك) و(١٤٤ کم) لەشاری سلێمانییەوە دوورە.[٤] دەکەوێتە نێوان بازنەی پانی٤٥- ٣٥- ٣٤ -٥٠- ٣٨-٣٤ باکوور، بۆ ١٠ -١٦-٤٥ -١٨-٢١-٤٥ پلەی خۆرهەڵات لەبەشی باشوری هەرێمی کوردستانی عێراق»دەربازمحمەد ل٢٢١ هەروەها ٣٠٠ تا ٣٥٥ مەتر لە ئاستی ڕووی زەریاوە بەرزە. ناوچەکە دەشتایی و تەپۆڵکەو جەوەڵی زۆرە.

کەشوهەوای شارەکە لە هەردوک وەرزی زستان و هاویندا تاقەت پروکێنە، زستانی سارد و وشکەو هاوینی گەرمە، لەزستاندا هەندێک شەو پلەی سەرما دەگاتە سەرو ٥٠ پلەی سەدییەوە لە هاویندیشدا هەندێک ڕۆژ پلەی گەرمای لەسەرووی ٤٥ پلەی سەدییەوە دەبێت.

ناوی کەلار

سەبارەت بەناوی شارەکە، هێشتا بە تەواوی ڕوون نییە لە چییەوەو لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە، لەڕاستیدا ساغکردنەوەشی ئاسان نییە، ئەوەی لەبارەیەوە دەوترێت هەندێک خەمڵ و بۆچوونن، نەک سەرچاوەیەکی مێژوویی باوەرپێکراو، بەڵام هەندێکیشیان بەدواداچونی زانستین. نوسەرولێکۆڵیاری جێ متمانە، جەمال بابان چەند ڕاوبۆچونێکی هەیە، لەوانە کەلار لە «کەلا ـ ڕێ« وە هاتبێت واتە گوندێکی دوورە دەست، چونکە ئەوسا کەلار لەسەر ڕێگای بەغداد -سلێمانی نەبووە، یاخود ئەو ڕێگانوێیانەی نەبووە. لەلایەکی ترەوە دەڵێ لەوانەیە «کەڵ ـ یار» ەوە هاتبێ، واتە وڵات یان نیشتیمانی ئاسک، چونکە تاوەکو ئێستا ئاسکێکی زۆر لەناوچەکە دەژین. دیسان ئەم نوسەرە ڕایەکی دیکەش دەردەبڕێ و دەڵێت «لەوانەیە وشەی کەلار لە بنەڕەتدا لە «کەڵات یان قەڵات» ەوە گۆڕابێت بۆ کەلار هەرئەو دەڵێت : لەوانەیە لە «کەلاوە» وە هاتبێت، چونکە پێش ئاوەدانکردنەوەی کەلاوە بووە.

٤ - رزگار حاجی حەمید – کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو..ل٣٢

ڕایەکی دیکـــەش هەیە، کەوا ئـــەو بنەماڵەیەی کـــە کەلاریـــان ئاوەدانکردۆتەوە، لە عەشـــیرەتی گێژن و لـــە ڕۆژهەڵاتی کوردســـتانەوە کۆچیان کردووە بـــۆ گەرمیان، بەتایبەت لەناوچەکانی دەوروبەری کرماشـــان کەهەتا ئێستا بەشـــێوەزاری کەڵهوڕی دەدوێـــن و ســـەدان ســـاڵە تێکەڵی خێڵەکانـــی گەرمیان بـــوون. بەڵام من ئـــەم ڕایە بەراســـت نازانـــم چونکە زۆربـــەی گێـــژەکان لەگوندێکی نزیک ســـەرقەڵای کفری نیشـــتەجێن بەناوی یارەوڵـــی ئەگـــەر وابوایە دەبـــوو ئەوانیش لەکـــەلاری کۆندا بوونایـــە! ئـــەم بنەماڵەیـــە لەزێدی ڕەســـەنیدا، نیشـــتەجێی گوندی «کەلار دەشـــت بوون» یـــان لێوەی نزیک بـــوون، بۆیە ئـــەم ناوەیان بەســـەر ئەم گونـــدەدا دابڕیوە. ئەم ڕایـــەی دواییان لە ڕاســـتیەوە نزیکە، چونکـــە هەمووان لەســـەر ئەوەکۆکن، کە ئـــەو بنەماڵەییەی کـــەلاری ئاوەدانکردۆتەوە. کەواتە هەر ئەوانیـــش ناوێکی لێدەنێن، گوندێکیـــش هەیە بەناوی «کەلار» ەوە لە دەوروبەری کرماشـــان، کە زێدی پێشـــووی ئەو بنەماڵەیە بووە. مامۆســـتا جەعفەر دەڵێت : تەنها لەهیندســـتان (٣٦٠) شـــاروگوند بەنـــاوی کەلارەوە هەیـــە! هەر ئەو دەڵێـــت لەزەهاو گوندی کەلارە هەیـــەو لەتارانیش بەهەمان ناو گونـــد هەیە.[٥]

گەڕەکەکانی شاری کەلار

کـــەلاری کۆن، بنگـــرد، شـــێروانە، دووگەڕەکی بەناوی شـــۆڕش تێدایە، شـــۆڕش یەک و شـــۆڕس دوو، ڕاپەڕین، ســـیروان، ســـەد ماڵەکە

پەنجـــا ماڵەکـــە، ســـەرکەوتن (حەمـــەی کەریـــم)، بەردەســـوور، فەرمانبەران، مامۆســـتایان، پۆلیـــس (حەی شـــورتە)، خەبات (ناسراوە بە شـــەهیدان) شـــەهیدان، کوڵەجۆییـــەکان، ئازادی (گازینۆ)، نـــەورۆز، حەمرین (مەتارەکـــە)، گۆران (گازینۆی ئەمبـــەر)، ئەندازیاران، نەورۆز (بەردەســـووری ئەوبەر / بەری ســـیروان)، ئاوارەکان، ڕووناکـــی (گەڕەکێکی نوێیەلە بەردەســـوور)

٥ - دەرباز محەمەد کەلار لەلادێوە بۆشار چاپی دووەم -٢٠١٠ -ل ٢٦

ناحیەكان

ناوەندی قەزای شـــاری كـــەلار: كە لە ٥ ناحیـــە و ٣١٠ گوند پێكدێـــت. كە بریتین لە :

پێباز (باوەنوور)، ڕزگاری (سموود)، شێخ تەویل. مەیدان، قۆرەتوو.

جێگەی ئاماژیـــە هەردوو ناحێی رزگاری – صمورد و شـــێخ تەویل دەرهاویشـــتەی ئەنفالن، لەســـەردەمی ئەنفالدا شـــوێنێک نەبوو بەنـــاوی صمود، بەڵام شـــێخ تەویل گوندێک بوو. لەبەرئەوەی لەپرۆســـەی ئەنفالـــدا هەموو گونـــدو ناحێكانی گەرمیان راگوێزران، بۆیـــە وەک ئەڵتەرناتیڤی كارگێـــڕی كاروباری زۆربەی ئـــەو ناحێیانەی لەســـنوری ئـــەم قەزایەدا بـــوون، بەســـترانەوە بەناحێی صمـــودەوە. ئـــەم كۆمەڵگا زۆررملێیـــە لـــە ڕۆژی ١٩٨٨/٣/١٦ بەبریارێـــک كرایـــە ناحێـــی، دوای ڕاپەرینیش كە چـــاوەروان دەكـــرا وەک بەرپەرچدانەوەی سیاســـەتی بەعس، ئـــەم كۆمەڵگایەو ئەوانـــەی تریـــش هەڵبوەشـــێندرێنەوە، بـــەڵام بەداخەوە نـــەک ئەوە نەكـــرا بەڵكو بەشانازییەوە لەلایەن بەرپرســـانەوە باسی فراوانبوون و ماســـتەرپلانی گەشەپێدانیان دەكـــرا، بۆیە صمودیـــش تەنها ناوەكـــەی گۆڕدرا بـــۆ ڕزگاری، دەنا هەر لەشـــوێنی خۆیدامایـــەوەو ئێســـتاش گەورەترین ناحێی ســـەربەو قەزایەیە، هەتا ســـاڵی ٢٠٠٢ ژمارەی دانیشـــتوانی گەیشـــتە ٢٢٠٠٠ كەس و ڕێـــژی ١٥،٦٪ دانیشـــتوانی قەزای كەلار پێكدەهێنـــێ، ئەگەرچی لـــە دوای ڕاپەڕیـــن دەبوایە بەلای كەمـــەوە هەردوو كۆمەڵگای رزگاری – صمود لەكەلارو شـــۆرش لەچەمچەماڵ هەڵبوەشـــێندرانایەتەوەو خەڵكەكەی بگەڕێنەوە ســـەر زێدی خۆیان و شـــوێنەكانیان بكرابایەتەوە بەگەنم وجۆ. بەڵام ئەفســـوس وانەبـــوو، بەهەرحاڵ واقعیەكـــە بەمجۆرەبوو، یاخود بەمشـــێوەیەیە كەئێســـتا دەیبینین، كەواتە ئێســـتا شـــاری كەلار خـــاوەن ٦ ناحێیە بەم شـــێوەیەی خوارەوە

١- ناحێی ڕزگاری (سمود) لە ٧٢ گوند پیکهاتووە.
٢- باوەنور- پێباز لە (٣١) گوند پێكهاتووە
٣- شێخ تەویل لە (٤٤) گوند پێكهاتووە
٤- مەیدان لە (٤٤) گوند پێكهاتووە
٥- قۆرەتوو (٧٣) گوند پێكهاتووە .

له پاشکۆی ئەم نوسینەدا بڕوانە پاشکۆکان کە پێکهاتەی ناحیەکان و ناوی گوندەکانیان تێدا ڕیزبەندکراوە.

هەڵوەستە لەسەرناوی گوندەکان:

گوندەکانی ئەم دەڤەرەو سەربەم شارە، بۆمن جێگەی تێڕامانن، چونکە زۆربەیان ناوی کوردی پەتی و ڕەسەنن، بە پێچەوانەی زۆربەی ناوچەکان کە ناوی تورکی وەک ئاسەواری سەڵتداری عوسمانیەکان ماونەتەوە (وەک قەرەگۆل، گۆپتەپە، قەرەداغ ...هتد) بۆیە ناوی گوندەکانی گەرمیان شوناسێکی نەتەوەییان چەسپاندووەو بەگەڕانەوە بۆمێژوو بەڵگەیەکی ڕونی سیاسەتی بەعەرەب کردنن، بۆنمونە گوندی تولەبی، بانەبۆر سەنگەرەکان (سەنگەری ناوەراست وخوارو چوارکڵاوەکان سەروخوارو، تازەدێ، چواردارن، هەوارە لارە، هەوارە بەرزە، کیژۆک، زەردەکان و چەندین ناوی تری کوردی ئەوڕاستییەمان بۆ دەسەلمێنن کەئەم گوندانە کوردین و شوێنی ژیان و رازی کوردەکان بووەو جگەلە جیاوازی شێوەزاریان زمانێکی پاراوو دەوڵەمەندیشیان هەبووە. ئەوەش بەڵگەیەکی گرنگی شوناسی کلتوریی کوردن و لەرووداوە سیاسی و تراژیدیاکاندا بوونیان بەرگرییەکی فەرهەنگی بووە لەکوردبوون.

شوێنەوارەکانی کەلار

مێژووی ئەم ناوچەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمە کۆنەکان ژمارەیەك گرد و شوێنەواری تیادایە، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی سامەڕا و حلف و ئەریدۆ و سەردەمی کۆیلەکان و سەردەمی ئاشووری و پێش ئیسلام و سەردەمی ئیسلامیش، لە دێر زەمانەوە ئاوەدان بووە.[٦] ئەگەرچی کەلار وەک شارێکی نوێ دەبیندرێت بەڵام لەناوچەیەکدا دروستکراوە کە شوێنەواری دێرینی زۆرە پێدەچێت شارەکە لەشوێن شارستانییەتێکی دێرین بنیاتنرابێت، لەروی شوێنەوارییەوە ئەوەی دیارو بەرچاوە قەڵای شیروانەیە، کە گرنگترین شوێنەوارە مێژووییەکانی ئەم شارەیەو بووەتە شوناسی شارەکەش، بەڵام بەکەمێک وردبوونەوە بەدەوربەری کەلاردا هەتا ئەمڕۆش چەندین گردو قوڵلەی پاسەوانی دەبینین کەهەموویان خاڵی

٦- رزگار حاجی حەمید – کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو..ل٢٦

چاودێری سەردەمی عوسمانییەکانن لەسەر ڕۆخی ڕۆژئاوای سیروان دانراون و هێشتا ئاسەواریان ماوەو هەندێکیشیان بەچاو بەدی دەکرێن بەتایبەتی لەنزیکی باوەنور.

قەڵای شێروانە

دەکەوێتە بەشی باشوری شارەکە «ئەم قەڵایە بەماوەی هەشت ساڵ دروستکراوە، لەدوای دروستکردنییەوە تائێستا سێ جار نۆژەنکراوەتەوە، سەبارەت بەچۆنییەتی دروستکردن و مێژووی قەڵاکە، جیهاد دەلۆیی خاوەنی کتێبی قەڵای شێروانە، بۆ ڕۆژنیوز دەدوێت و زانیاریی دەخاتەڕوو.»[7] بە وتەی بەشێک لە مێژوونوسان و شوێنەوارناسان، قەڵای شێروانە لە ساڵی ١٨٦٦ – ١٨٧٤ز، لەلایەن حەمە پاشای جاف لەسەر گردی شێروانە دروستکراوە، بەڵام هەندێکی تر دەیگێڕنەوە بۆسەردەمی ساسانییەکان» هەتا ئێستا دەزگایەکی زانستی ڕاستی ئەم دوو بۆچونەی ساغ نەکردووەتەوە» دەرباز محەمەد- ل٣٤ ڕایەکی تریش هەیە دەڵێت : ئەم گردە دروستبوونی دەگەڕێتەوە بۆسەردەمی کاشییەکان و ساسانییەکان. ساڵح محەمەد، بەڕێوەبەری شوێنەوار و کەلەپووری گەرمیان دەربارەی ئەو گردەی قەڵاکەی لەسەر بنیاتنراوە یان ئەو تەپۆڵکەیە دەڵێت : بەپێی ئەو پشکنینانەی ئەنجامان داوە پاشماوەکانی سەردەمی کاشی و ئەشکانی و ساسانی تیایدا هەیە و دۆزراوەتەوە، کەواتە تەپۆڵکەکە هەر وەک قەڵا شوێنێکی ئاسەوارییە و مێژووی دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە ٣ هەزار ساڵ پێش ئێستا“.[8]

جگە لەقەڵای شێروانە چەندین شوێنەواری تری وەکو (قەڵای پاشا و گردەگۆزینە و ئاشەکۆنەکان) لەم ساڵانەی دوایدا شوێنەواری شارێکی کۆن لە نزیك گۆڕستانی (شێخ عەبدولڕەحمان) دۆزرایەوە بەرامبەر قەڵای شێروانە، بەڵام وەك پێویست کنە و پشکنینی بۆ نەکراوە، سەرەڕای ئەو لق و جۆگانەی بۆ ناو گوندی (گردە گۆزینە) بە قوڵایی چەند مەتر لە ژێرەوەی زەوییەوە ڕاکێشراوە، ئەو پردە کۆنەی لە سەرووی پردەکەی ئێستای (گردە گۆزینە) کە بۆ هاتوچۆی ئەمبەر و ئەوبەری ڕووباری سیروان درووستکرا بوو.[9]

لەکتێبەکەیدا رزگاری حاجی حەمید باسی مۆرێک دەکات کە لەم ساڵانەی دوایدا لە گەرەکی (کەلاری کۆن) دۆزراوەتەوە، کە (حەمە ساڵح حەمە فرج)

٧- ڕۆژنیوس ماڵپەر ڕۆژی هەینی، ٦ یول ٢٠١٨ – ٠٧:٣٠ – بۆتان گەرمیانی.
٨- باس نیوز – ڕۆژی ٢٠٢٢/٧/١٧
٩- رزگار حاجی حەمید – کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو ل ٤٨

ی زەڕەنگەر پاراستوویەتی وپێشکەش بەمۆزەخانەی سلێمانی کردووە، سەردەمی مۆرەکە دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی (٣٠٠٠) سێ هەزار ساڵ پێش ئێستا، کەهی سەردەمی ساسانییەکانە.

تازەترین دۆزینەوەی شوێنەوار لەکەلاردا ئەوەیە کە لەناو بازاڕەکەیدا لەکاتی نۆژەنکردنەوەی چەند دوکانێکدا دۆزراوەتەوە، تیمەکانی کنەوپشکنین چەندین پارچەی گۆزەو چەند گۆڕێکیان دۆزیوەتەوە، محەمەد داود، کریکارێکە لەگەڵ تیمەکەدا خەریکی هەڵکەندنی زەویە، دەڵێت ئەوە چەند ساڵێکە کاری تێدا دەکەین، شارەزایانی شوێنەوار باس لەوە دەکەن کە مێژووی ئەم شوێنەوارە بۆ٢٠٠٠ ساڵ دەگەڕێتەوەو شوێنەوارێکی دێرینی ئەشکانییەکانە، محەممەد عەلی شوێنەوارناس دەڵێت : بەشێکی شوێنەوارەکە بەوپێیەی دوو گۆڕی تێدا دۆزراوەتەوە شوێنی ژیان بووە، چونکە هەم دیوارو هەم کۆمەڵێک گۆزەو سواڵەتن کە ئەمانە هەمووی ئاماژەن بۆئەوەی ئێرە شوێنی نیشتەجێ بوونی مرۆڤ بووە، شوێنەوار ناسەکە دەڵێت مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆسەدەی یەکەمی پێش زاین ئەم فەترە مێژوویییەش بەسەردەمی ئەشکانیەکان ناسراوە، وەک لەڤیدیۆکەدا دەردەکەوێ کریکارەکان بەوردی کاری تێدا دەکەن پێناچێت بەم زووانە کاری کنەو پشکنینی تیمەکە تەواو بێت، بەلام گومانەکانی شوێنەوارناسانی چڕتر کردووەتەوە، بەوەی بازاری ئێستای کەلار لەسەر ناوچەیەکی شوێنەواری بونیاتنرابێ و ژێر ئەم بازارە پڕبێت لەئاسەواری ژیان و شوێنەواری مرۆڤی سەردەمانی ئەشکانیەکان، محەمەد عەلی شوێنەوارناس لەبەرێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان دەڵێت لەئێستادا کەبازاری کەلارو کۆمەڵێک جادەوبان و دام ودەزگا لەسەرچەند گردێکی شوێنەواری دروست بوون و بەتایبەتی گەرەکی فەرمانبەران بۆلەمەودوا رەزامەندی و مۆڵەت بەهیچ پرۆژەیەک نادەین هەتا کنەو پشکنینی تێدا نەکەین. دۆزینەوەی ئەم شوێنەوارە کەبۆیەکەمجارە دەدۆزرێتەوە بۆساغ کردنەوەی بوونی ئەشکانیەکان لەم ناوچەیەدا زۆرگرنگە.[١٠]

بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیان لە ساڵی (٢٠١٢) لە (گردی ڕەحیم) نزیک کۆمەڵگای ڕزگاری چەندین پاشماوەی شوێنەواری دۆزیوەتەوە کەبریتی بوون لە گڵێنەی جۆراوجۆر و بیناسازی، بەقسەی شوێنەوارناسانی ئەو بەرێوەبەرایەتیەو

١٠ بۆ زانیاری زیاتر بروانە ئەم لینکە گرنگە بۆ باسەکە دەربارەی دۆزینەوەی شوێنەرواری ئەشکانیەکان لەشاری کەلار html.٥٧٧٩٠١٤/a/com.dengiamerika.www//:https

توێژەرانـــی ناوچەکە ئەو پارچـــەی شـــوێنەوارانە تایبەتن بە چاخـــی (حەلەف) جگە لـــە گرنگی دەرکەوتنی بیناسـازی تایبەت بـــە چاخی (حەلـــەف)، جگەلەوانە چەندین شێوەی نەخشـــی ڕەنگاوڕەنگ لەســـەر گۆڕەکان دۆزراونەتەوە.

جۆگەی گاوری

جۆگەی گاورو گۆڕســـتانی گاور مایەی تێڕامانـــە، ئەوەئاماژەیە، کە پێش فتوحات و گەیشـــتنی ســـوپای ئیســـلام ناوچەکە ئاوەدان بووە، ڕەنگە لەئەنجامی شەڕوکوشتاردا گۆرســـتانێک بۆئەوانە جیاکرابێتەوە کە لەدژی لەشـــکری ئیســـلام جەنـــگاون بۆیە دەســـتەواژەی (گاور)ی بەسەردا ســـەپێنراوەو جۆگاکەش دەبێت پێش لەشکرکێشیەکە دروســـتکرابێت. چونکە لەوێنەکاندا بەڕونی دەســـت و هێزی هونـــەری و ئەندازیاری پێـــوە دیارە، مایەی ســـەرنجە کەلەو ســـەردەمەدا جۆگـــەی گاور پڕۆژەیەکی ئاودێری بـــووە، کە لە ڕووباری ســـیروانەوە ئـــاوی هەڵگرتووە بـــۆ زەوییە کشـــتوکاڵیەکانی دەشتی شـــێروانە و هەتا ئێســـتاش ئاســـەواری جۆگەکە بەدیدەکرێت.[11] کەجۆگەیەکی ســـەرداپۆشراوە ! چەند هۆکارێک یارمەتیدەربووە، کەئەم ناوچەیە لانکەی ئاســـەواری مێـــژووی کۆن بێـــت و هەرلەدێر زمانەوە ژیـــان وئاوەدانی تێیدابـــووە، گرنگترین ئەو هۆکارانـــە پێگـــە جوگرافیەکەیەتـــی لەنێـــوان هەردوو شـــاری مێـــژووی کۆندا کە ئەوانیش کفـــری و خانەقینن.

فاکتەرەکانی بەقەزابوون

یەکێک لە هۆکارەکانی بەقەزابوونی کەلارە سیاســـیە، بەڵام هۆیەکیشـــی جیاوازی گونـــدی کەلار بـــووە، لەگەرمیانی ئەو ســـەردەمەدا، وەک بونـــی قوتابخانەو بنکەی پۆلیس لە ســـییەکاندا و لە ســـالی ١٩٥٢ بەدالەیەکی تەلەفۆنێکی ٣٦ هێڵی و لەساڵی ١٩٥٥یشـــدا کارەبای بـــۆ راکێـــشراوە. **دەربازمحەمـــەد ل٤٥** لەعێراقـــدا فاکتەری سیاســـی لە ئابـــوری بە هێزترو لەپێشـــترە بـــۆ دروســـت بوونی شـــار، چونکە هەر فاکتەری سیاســـی بـــوو کە گونـــدی عۆجەی زێدی ســـەدامی کردە پارێـــزگاو ناوی تکریتـــی لێنرا. ئـــەوەی لەکەلاریـــش ڕویدا هەر سیاســـی بوو، بـــەڵام بەپێچەوانەی عۆجـــەوە لەبری خێروبەرەکەتی ســـەرۆک نەفرەتـــی بەرکەوتبوو.

١١- رزگار حاجی حەمید – کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو..ل٤٦

ئامانج لــە بەقەزابوونـــی کــەلار ئارایشـــتدانێکی تەعریبـــی ناوچەکوردیەکانی گەرمیـــان بـــوو، لەگەڵ ئـــەوەدا کـــە دەوڵەت لەگـــەڵ کـــورد لەگفتوگـــۆدا بووە، بەڵام پلانـــی بۆ ئەگـــەری ڕێکنەکەوتنیش هەبـــووە، ڕۆژی ٢٨ی شـــوباتی ١٩٧٠ بە مەرســـومی کۆماری ژماری ١٣٧ لـــە ١٩٧٠/٢/٢٨ وەک قەزایەکی ســـەربەپارێزگای کەرکـــوک بڕیـــاری بەقەزابوونی کـــەلاردرا، بـــەڵام دوای بەیاننامـــەی ١١ی ئازارو شکســـتی ڕێککەوتنەکەی دەوڵەت و مەلا مســـتەفا بارزانی. لەســـەر سنوری ناوچەی ئۆتۆنۆمی و هەڵگیرســـانەوی شـــەڕو ڕێککەوتنامەی جەزائیر، ئاڵوگۆرێکی دیمۆگرافی مەترســـیداری بەدوای خۆیـــدا هێنا ســـەرۆکایەتی کۆماری عێـــراق، بەخێرایی چەند بڕیارێک بۆ دابڕینی شـــارۆچکە کوردنشـــینەکان لە پارێزگای کەرکووک، دەردەکات، لـــە دوای ڕێککەوتنامـــەی جەزائیـــر بە مەرســـومێکی تری کۆماری ژمـــارە ٦٠٨ لە ١٩٧٥/١١/٦ حکومەتـــی بەعس کـــەلاری لـــەڕووی ئیدارییـــەوە لەکەرکوک دابڕی و خســـتییە ســـەر پارێزگای ســـلێمانی. ئیدی لێرەوە سیاســـەتی بەهەنگوین خنکاندن دەردەکـــەوێ چونکـــە کەس لاری لـــەوە نییە، کە دەوڵـــەت ڕەگەزو خەســـڵەتەکانی بـــوون بەشـــار بۆگوندێک دابیـــن بکات، بـــەڵام دواتـــر دەردەکەوت کـــە ئامانجی ئەوەنەبـــووە کوردەکان لەروی شارســـتانی وکارگێڕییەوە پێشـــبکەون بەڵکو ئامانجی ئەوەبـــووە لە بەقەزابوونـــی چەمچەماڵ وکـــەلاردا کەرکوک و کفـــری و گوندەکانی دەوروبەریـــان لە کوردســـتان دابڕێ !

ب- ڕاگواستن بەمەبەســـتی تەعریب ڕاســـتە ڕاگواســـتن، ڕۆڵـــی کاریگەری هەبووە لەســـەر زۆربوونی ژمارەی دانیشـــتوانی شـــاری کەلارو بەهۆیـــەوە بازارو ئاڵوگۆڕی کاڵا پەیدابوون بـــەڵام بەهەڵەداچوونە یان کورت بینییە وابزانین گەشـــەیان کردووە، بەپێچەوانەوە ئامانجی بەعس گەشـــەکردنیی کۆمەڵگاو بونیاتنانی شـــارێکی کوردســـتان نەبووە، چونکە ئەگەر وابوایـــە بەهەموو پێوەرێک دەبـــوو قەزای کفری گەشـــەی پێبدرایەو هەموو مافە سیاســـی و مەدەنی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکانی کوردیـــش دانی پێدا بنرایە. بەپێچەوانەوە ڕاگواســـتنی زۆرە ملێ و سیاســـەتی بەعس ئەوە بووە دورتر لەســـنوری ناوچە عەرەبییەکە شـــارێک لەکورد بســـەنێ و گوندێکی بۆبـــکات بەشـــار، ئەو خەڵکانـــەی بـــۆ ڕابگوێزێ کـــە دەوڵەت پلانی بـــۆ تەعریب کردنی هەبـــووە. هـــۆکاری بەقەزابوونی کەلار لەراســـتیدا لەبەرئەوەبـــووە کەکفری لەکوردســـتان دابڕێ و بەهیواشـــی شوناسە کوردییەکەشـــی لێوەربگرێتەوە. بەڵگەش

ئەوەیە كە گوندەكانی ناوچەی خانەقی بۆ كەلار رادەگواست نەك بۆكفری، یاخود ریگای گشتی سلێمانی – بەغدای بەكەلارو دیالەدا لێداو كفری نەختە سەر ئەو شارێیە.

كۆچی ئارەزومەندانەی خەڵك لەشوێنێكەوە بۆ شوێنێكی تر بەمەبەستی پێشخستنی باری ئابوری و كۆمەڵایەتی، نەك قابیلی تانە لێدان نییە، بەڵكو مافێكی كەسی و رێزلێگیراوە، كۆچی ئارەزوومەندانە لەلادێوە بۆشار ئابروی دەوڵەت نابات بەڵكو ئاماژەیە بۆ هەوڵدانێكی گەشەكردو. بەپێچەوانەوە كۆچی زۆرەملێ و هەڵاواردن و دەركردن دژی مافی نیشتەجێ بوونی هاوڵاتیانەو پێشێلكاری مافی مرۆڤ و مافەنەتەوایەتیەكانە نیازو ئامانجەكانی دەوڵەتدار هەرچییەك بن نامرۆڤانەن، دەنا خێرە دەوڵەت ڕۆحی قەزایەكی دێرینی گەرمیان (كفری) دەكوژێ و رۆح دەكات بەبەری گوندێكداو دەیگۆڕێ بۆ شار؟ راگواستنی زۆرەملێ قەرەباڵغی دروست دەكات بەڵام شارستانیەتی لێ پەیدانابێت.

لەبەرئەوەی لەگوندەوە بەزۆر راگوێزراون و بەشێك لەزەوق وسەلیقەیان كوشتوون نابنە هۆی پێشخستنی شار بەڵكو بۆخۆیان دەبنەكۆسپ لەبەردەم گەشەكردنی فەرهەنگ و كلتوری شاردا. چونكە خەڵكی گوندیش خاوەن كلتوری خۆیانن و بەئاسانی دەستبەرداری نابن. دەبێت دان بەو راستییەدا بنێین كە راگوێزراوەكانی گوندەكان و كۆكردنەوەیان لە كۆمەڵگاكانداو دانەمەزراندن و نەرەخساندنی هەلیكار بۆیان، زۆریانی ناچاری كردووە ببن بەچەكداری دەوڵەت، ئەمە نەك هەر لەكەلار بەڵكو لەهەموو شارەكاندا هەمیشە ئەو كۆمەڵگایانە پێگەومۆڵگەی جاش بوون، چونكە دەوڵەت زەمینەی كاروژیان و گەشەسەندنی بۆ نەرەخساندوون، بەڵكو رۆحی كوشتوون، ئەمە تایبەت نەبووە بەو گوندانەی راگوێزراون بۆ كۆمەڵگاكان و گەرەكە تازەكانی شاری كەلار، بەڵكو لەهەموو قەزاكانی تری كوردستان هەروابووە، بەوانەی نزیك سەنتەری شارەكانیشەوە، بۆ نمونە هەردو كۆمەڵگای قادسیەو تاسڵوجە لە نزیك شاری سلێمانی پێگەی چەندین سەرۆك جاش بوون، لەوسەردەمەدا. لەگەڵ ئەودیوە نێگەتیڤەشی دیوەباشەكەی ئەوەبووە كۆی ئەمانە خوڵقێنەری شارێك بوون لەسەر رۆخێی زێی سیروان كە ئێستا كەلاری گەورەو فراوان و جوانی لێپەیدابووە.

راگواستنی گوندەكانی خانەقی و كاكەییەكان و بەشێكی گوندەكانی زەندئاباد لە حەفتاكانی سەدەی رابوردودا بۆ كەلار نە لەبەرخاتری خۆشگوزەرانی

کوردە گوندنشـــینەکان بوو، هەتا لەکەلاردا پێشـــبکەون و بەئارامی وخۆشـــگوزەرانی بەشـــکۆو شـــانازییەوە بژیـــن، نەلەبەر خاتری پێشخســـتن و پێگەیشـــتنی شـــاری کەلاربوو، بەڵکو سیاســـەتێک بوو بـــۆ دەرکردنی کوردەکان و دانانـــی ماڵی عەرەب لـــە جێگەیان . بۆئـــەوە بوو کـــوردەکان لەپارێـــزگای کەرکوک و دیالـــە دەربکەن و بیانخەنە ســـەر ناوچـــەی (ئۆتۆنۆمی) ئەمـــەش ئەوکاتە دەرکەوت کـــە دوای بڕیاری بەقەزابوونـــی کـــەلار زۆری نەخایاند بەبڕیارێـــک لەکەرکوک ســـەندرایەوەو خرایە ســـەر پارێزگای سلێمانی.

ئەوەی کـــە گوندی کەلاریـــان (لەرواڵەتدا کرد بەشـــار) لەراســـتیدا سیاســـەتی بەشـــیرینی خنکانـــدن بـــوو، ئامانجیـــان کەمکردنەوەی کـــورد بـــوو لەناوچەکانی کەرکوک و شـــێواندن و گۆڕینی دیمۆگرافیاو شـــێواندنی حەقیقـــەتی بوونی نەتەوەی کورد، بـــۆ تەعریبکردنی بەشـــێکی فـــراوان لە خاکەکـــەی، ڕاگواســـتنی زۆرەملێی دانیشـــتوانەکەی بەبیانوو و پاســـاوی پـــوچ، هـــەروەک ئەنفال و ڕاگواستنیشـــیان لەســـاڵی ١٩٨٧ دا ناونابوو هەڵمەتی پێشخســـتنی ناوچەی باکور، سیاســـەتی دەوڵەتی عێراق بەوشـــێوەیە بووە کە بەزمـــان و فۆرمی جیـــاواز کوردەکان (لەخشـــتەبەرێ، بیانکـــوژێ، وڵات بەدەریان بـــکات) هەتا ماڵی عەرەب لە جێگایان نیشـــتەجێ بکات، دەیان ڕێکاروشـــێوازی جیاوازی بە عەرەبکـــردنی پیادە کـــردووە دیارترینیان (تەرحیل، تەعریـــب، تەبعیس) بـــووە ئەمە ســـتەمکارییەکی زەق بوو پێش قۆناغی ئەنفـــال وکیمیاباران ..خۆ وەنەبێت بەعســـیەکان تەنها کوشـــتن و ئەشـــکەنجەیان هەبووبێت، نا سیاسەتی گۆڕینی شوناســـی نەتەوەیی کە بەعســـییەکان ناویان نابـــوو ڕاســـتکردنەوەی نەتەوە(تصحیح قومیة) مەترســـیدارترین جـــۆری لە کورد خســـتن بـــوو، بەتایبەتی بـــۆ ئەوکوردانەی لە موســـڵ و کەرکوک وخانەقی و شـــەنگال و ناوچەکانـــی دەرەوەی ئۆتۆنۆمی دەژیـــان، بەڵگەکان زۆرن.

کاتیـــک کـــەلار بەبڕیاری حکومـــەت بوو بەقەزا هێشـــتا گوندێکی گـــەورە بوو، هیچ ســـیمایەکی شـــاری پێوەنەبوو بەتایبەتـــی خانووەکانی کەلاری کـــۆن هەموویان قوڕبـــوون بۆیە لەحەفتاکان و ســـەرەتای هەشـــتاکانیش وەک تانـــەدان لەبڕیارەکەی دەوڵـــەت و گاڵتەجاڕییـــەک بەکەلاریان دەگـــوت (قەزاقوڕینـــە) دەربازمحەمەد ل ١٦٦ هەرئەوکاتـــەش هەندێک لەســـەرۆک هـــۆزو تیـــرەکان ببونە داردەســـت و جاش و چەکـــداری حکومـــەت ئەمە نەک هـــەر لەوانـــەی ڕاگوێزرابووون بەڵکـــو لەوانەی خەڵکی شـــارەکەو گوندەکۆنەکەش بـــوون. بۆیە کەلار لەوســـاڵانەدا هێندەی مۆرکی ئۆردوگایـــەک و گوندێکـــی گـــەورەی پێـــوە دیاربوو هێنـــدە مۆرکی شـــاری پێوە

نەبـــوو، شـــار بريتی نييە لـــە قەرەباڵغـــی و خانـــوی زۆر، بەڵكو جگەلـــە فەرمانگە خزمەتگوزاريەكان و پۆســـت و پۆليس بريتيە لەكلتورو داب ونەريتێك ســـنوری داب ونەريتـــی گوندو خێڵی بەزاندبـــێ، كۆڵان و خانـــوی جوان ، ڕێگاوبانەكانی ســـيمای شاربدەن، هۆتيل وچێشـــتخانەی جياوازو باڕوباخچەو هۆڵی شـــانۆو سينەماو دەزگای رۆشـــنبيری بەشـــێك بن لەشوناســـی كلتوری شـــارو نيشـــتمانەكە. بەڵام ئێستاشی لەگەڵدابێـــت نەك لەكەلار ئەم ســـيمبولانەی شارســـتانيەت بەپايتەختـــی عێراق و هەرێمی كوردستانيشـــەوە نين.

لـــە كۆتايی ســـاڵی حەفتاكانی ســـەدەی ڕابوردودا چـــوار كۆمەڵگا لەناو شـــاری كـــەلاردا بۆ ڕاگوێزراوەكان درووســـتكراون، ئـــەو خێزانانەی بۆ ئـــەم كۆمەڵگايانەی كەلار راگوێـــزران ژمارەيان ١٦٠٠ خێـــزان و (٩٨٢٠) كەس بووە، كـــە لە گوندەكانی خانەقـــی و ناحيەكانەوە بەمەبەســـتی تەعريب كردنـــی ناوچەكانيـــان لەزێدی خۆيان دەكـــراون، كـــە بەزۆری لـــە ناوچـــەكانی زەند ئابـــاد و شـــێخ بـــاوە و گوندەكانی دەوروبەری كـــەلار كۆچيان پێكـــراوە بۆ ناو شـــارەكە.[12]

لـــەروی پێگـــە جوگرافيەكەيەوە كـــەلار بـــۆ كاروبـــاری دەوڵەتـــداری جاهەر حكومەتێك لەســـەركاربێت شـــوێنێكی گونجاوە. بەتايبەتيش كە قـــەزای كفری پێگە ئابـــوری و بازرگانييەكەی لێســـەندرايەوە، راكێشـــانی هەردوك رێگای ســـەرەكی (بەغداد-دياله- ســـلێمانی و ڕێـــگای كەركوك -دوز- بەغداد) كفريان خســـتە پەراوێزەوە چونكە هيچ كام لەو ڕێگا ســـەرەكيانە بەكفريـــدا تێپەڕ نابن – دەربازمحەمـــەد -ل٣٤-٣٥.

شوناسی كلتوری

بەهـــۆی بارودۆخی سياســـييەوە كەلار بـــەردەوام لەبەردەم گەشـــەو قەيراندا بووە، ئەگەرچـــی برياری بەقەزابوونيشـــی هەرسياســـی بووە، بەڵام ســـەرباری سياســـەتە شـــۆڤێنيەكانی بەعســـيش تاڕادەيەك كەلار گەشـــەكردنی بەخۆيەوە ديوە، بەتايبەت لەماوەی ســـاڵانی ١٩٧٧ هەتا ١٩٨٧ بەهۆی راگواســـتنەوە بەرزترين ڕێژەی زيادبوونی ســـاڵانەی دانيشـــتووانی تۆماركردووە. بەڵام لەگەڵ ئەو ئاوێتە بوونەشدا پێشكەوتنی كلتـــوری بەخۆيەوە ديووە، بەتايبەتيـــش لەبواری رۆشـــنبيری و هونەرييدا، لەكاتێكدا دانيشـــتوانەكەی بەشوناســـی كلتورييان داكۆكيان لەكوردبوون كـــردووە، كە بەعس

١٢- رزگار حاجی حەميد شێخ باوە سەرگوزەشتەی ناوچەيەك -٢٠٢٢

سەرقاڵی کۆمەڵکوژی کورد بوو، کاتێک هونەرمەندانی کەلار شێوەکاران وشانۆکاران تابلۆو شانۆییان نمایش دەکرد کەبەعس خەریکی کۆمەڵکوژی کوردبوو لەگەرمیاندا.

ڕۆشنبیری

کەلار گرنگترین شارەکانی گەرمیانە، شارێکی ستراتیژی نێوان هەرێم و عێراق وئێرانە بەتایبەتی لەڕوی بازرگانییەوە پێگەیەکی گرنگی هەیە، بە پێی هەندێک سەرچاوە ئاوەدان کردنەوەی کەلار دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی هەژدەی زاینی، بەگزادەکانی جاف گرنگیان بە گوندی کەلارداوەو گەشەی کردووە، هەرئەوەشە بنەمای دروستبوونی شارەکە. لەساڵی ١٩٣٧ گوندی کەلار پێگەیەکی گرنگی حزبی هیوابووە، تەنانەت لەساڵی ١٩٤٤ یەکەم کۆنفرانسی هیوا لەگوندی کەلار بەستراوە.[١٣] سەرەتای ساڵانی هەشتاکانی سەدەی رابوردوو، پێشکەوتنێکی هەمەلایەنی فەرهەنگی بەخۆیەوە دیت، بەتایبەتیش لەروی کلتوری وفەرهەنگییەوە، هونەری شانۆو شێوەکاریی کەلاریان کردە ناوەندێکی رۆشنبیری باش بۆ ناوچەکە، بەڵام پەلامارەکانی ئەنفال و ئەوتاوانەی دەرهەق بەخەڵکی کوردستان و گەرمیان بەتایبەتی کرا، کاریگەرییەکی خراپی لەسەر کۆی شارەکانی هەرێمی کوردستان (کە ئەوسا لە ئەدەبیاتی بەعسدا بەناوچەی ئۆتۆنۆمی ناوزەد دەکرا) هەبوو، گوندەکان نەمان و شارەکانی گۆڕی بەگوند هەلبەت ئەم کاریگەرییە لەسەر شارێکی وەک کەلار زۆر زیاتر بووە.

لەساڵی ١٩٣١ یەکەم قوتابخانەی سەرەتایی تێدا کراوەتەوەو حەمەبەگ ماڵەکەی خۆی پێشکەش بەقوتابخانەکە کردووە، یەکەم پۆل ٢٨ قوتابی وەرگیراون، بەڵام لەوە گرنگتر لەوسەردەمەدا کەپرۆسەی خوێندن نامۆ بووە، (٤) کچ لەکەلاردا خراونەتە بەرخوێندن بەناوەکانی ئەختەر محەمەد بەگ و ڕەعنا حەیدەرو قەدرییە وەستا حەمید و وەفیقە توفیق»[١٤] تەنانەت لەکەلار دەرسی شەوان خوێندراوە [١٥]، لەدوای بوون بەقەزای قوتابخانەی ترو ناوەندی تێداکراوەتەوە هەتا چەند

١٣- کەلار لەلادێوە بۆشار دەرباز محمەد چاپی دووەم -٢٠١٠ ل ٤٢

١٤- کەلار لەلادێوە بۆشار دەرباز محمەد چاپی دووەم -٢٠١٠ ل ٤٤

١٥- محەمەدی حاجی وەلی لە بیرەوەرییەکانیدا دەڵێت : بەهۆی بەگزادەکانی جافەوە کاتی خۆی مەکتەب کرایەوە، تەنانەت دەرسی نەهێشتنی نەخوێندەواریشی تێدا بوو، من خۆم قەید کرد بەڵام هەر سێ شەوخوێندم ئیتر دەرچووم بۆپێشمەرگایەتی- بروانە پشکم لەکوردایەتیدا- چاپی دووەم ٢٠٢١-ل٦ ناوی

ساڵێکیش دوای دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان، کەلار هیچ زانکۆو پەیمانگایەکی تێدا نەبوو، بۆخوێندنی زانکۆو پەیمانگا دەرچوانی ئامادەییەکان دەبوو روبکەنە شارەکانی بەغداوسلێمانی و هەولێر. ساڵی ١٩٩٥ پەیمانگای مامۆستایانی کەلار کراوەتەوەو٢٠١٠/٤/١٤ کە یادی ئەنفال بوو، سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان بەردی بناغەی زانکۆی گەرمیانی دانا. پەیمانگایەکی تەکنیکی و پەیمانگای زانستی کۆمپیوتەر، پێشتریش پەیمانگای مەڵبەندی مامۆستایانی هەبووە دواتر گۆڕدرا بۆ کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی، جگەلەم ناوەندە رۆشنبیری و زانستیانە کتێبخانەیەکی گشتیشی هەیە، کە جگەلە ناوەندێکی بۆ خوێندنەوەی کتێب کۆڕوسیمناریشی تێدا دەگیرێ، هەروەها لەناحیێی رزگاریش کتێبخانەیەکی گشتی هەیە، بەشبەحاڵی خۆم چەندین جار لەو کتێبخانە گشتیانەدا پێشوازی کراوم و سیمنارم بۆسازکراوە.

ئاین

خەڵکی شاری کەلار بەرێژەی (٩٩ ٪) موسڵمانی سوننەمەزهەبن. لە (٠,٥٥ ٪) پەیڕەوی ئاینی کاکەیی دەکەن و ئایندارانی مەسیحیش (٠,٤٥ ٪) موسڵمانەکان بەزۆری سەربە رێبازی شافعین و کەمینەیەکیشیان شیعەمەزهەبن ئەوەش لەئەنجامی کۆچی خەڵکانی دەرەوەی شاری کەلارن جا ئەوکوردانەن کەلە خانەقی و مەندەلییەوە لەحەفتاکانەوە لەوێ نیشتەجێ بوون یان ئەو عەرەبە شیعە مەزهەبانەی لەم ساڵانەی دوایی لەشارەکانی ناوەراستی عێراقەوە هاتوون. ئایینی کاکەیی ئاینێکی رەسەن و دێرینی کۆمەڵگای کوردیە، کاکەییەکان لە دێر زەمانەوە پەیرەوی ئاینەکەیان دەکەن و هەتا ئێستادا بەرێژەی بەرچاوماون و سەر بە ئاینی کۆنی کوردن، «زۆر خاڵی هاوبەشیان لەگەڵ یەزیدییەکان و هیند و ئەوروپاییەکاندا هەیە، بۆ نموونە مردوو شۆردن، بەپیرۆز زانینی حەوت فریشتەکە»[١٦] خاڵێکی گرنگ لەم ئاینەدا هەیە ئەویش پەیرەوکردنی ئاینەکەیان بەزمانی شیرینی کوردی ئەنجام دەدەن هەرچی بنەماو خەڵەتی شوناسی کلتوری بەهاداری نەتەوەییە لەئاینەکەیاندا هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا بەردەوام لەبەردەم هێرش و سوکایەتی پێکردن و شکاندنەوەدا بوون، بەڵام شوناسی ئاینی و کلتوری خۆیان

چاپخانەی لەسەرنیە.
١٦- رزگار حاجی حەمید – کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو- ل ٣٠٧

بەهێمنی وبێ توندوتیژی پاراستووە. شوناس وپەیرەی ئاینیان بریتیە لە (پاکی ، ڕاستی ، لێبوردەیی) ئەوە بنەمای پەیرەوی ئاینی هەموو کاکەییەکەلەهەرکوێ بن. ئەوانیش وەک هەرکوردێکی هەڵەبجەیی و گەرمیانی و خانەقی بەرنەفرەتی بەعسیەکان و داعش کەوتوون. لەساڵی ١٩٨٨ هەم بەچەکی کیمیایی شەهیدبوون و بریندازبوون هەم زۆریان بەرپەلاماری ئەنفال کەوتن و هەندێکیشیان لەنوگرەسەلمان بەکەنەفتی گەڕانەوەو ژمارەیەکیشان لەوێ مردوون. دوای روخانی رژێم و پەیدابوونی گروپەچەکدارە توندرەوە سوننەکان پەلاماردراون و ئەزییەتدراون و بەناهەق کوژراون. لەناوشاری کەلاریشدا خەڵکێکی سەلامەت و کاسب و بێ گێچە ڵن .

زمان

بەوپێیەی زمان یەکێکە لەرەگەزە هەرە گرنگەکانی شوناس، کورد بەگشتی بەزمانەکەی توانیوێتی بەرگەی ستەمکاری و هەوڵە دڕندانەکانی سرینەوەی شوناسی نەتەوەیی بگرێت، گەرمیانیەکانیش لەوانە دانیشتوانی کەلاریش بەوپێیەی نزیک بوون لەناوچە عەرەبیەکەی عێراق، زووتر بەریەککەوتنیان لەگەڵ سیاسەتی بەعەرەب کردن دەبوو، سیاسەتی دەوڵەت بەشێوەیەک بوو، هێندەی هەوڵی بەعەرەب کردنی ناوچەنەوتیەکانی دەدا هێندە پەلی نەدەهاویشت بۆ شارەکانی سلێمانی و هەولێرو دهۆک. بۆیە گەرمیانیەکانیش بەدەرنین لەم کاریگەرییە بەڵام ئەوشانازییەشیان بەردەکەوێت، کە هەمیشە بە شوناسی کلتوری ونەتەوەییان (زمان و جل وبەرگ و داب ونەریت)ی خۆیان داکۆکییان لەشوناسی نەتەوەیی خۆیان دەکرد. نزیکەی ٩٨٪ دانیشتوانی کەلار کوردن وبەزمانی کوردی دەدوێن و دەنوسن و چالاکی هونەری ئەنجام دەدەن.

هونەر لە شاری کەلار دا

سەرباری ئەوەی کەلار لەناوداب ونەریتی خێڵ وفۆرمەکانی گونددا مابووەوە، سەرباری ئەوەی بەهۆی سیاسەتی راگواستن و تەعریبەوە دەوڵەت کێشەی بۆ ناوەتەوە، بەڵام لەدونیای فەرهەنگی و کلتوریدا نەوەستاوەو لەرەوتی جوڵانەوە هونەرییەکە دوانەکەوتووە، چەندین شاعیرو نوسەرو هونەرمەندی ناوداری تێدا هەڵکەوتووە. تیپی شانۆوموزیکی تێدابووە لەهەشتاکانی سەدەی رابوردودا ئەم تیپە هونەریانە چالاکیان هەبووەو لەدواتریش کۆمەڵەی هونەرەجوانەکان و لەدواتریش چەندین تیپی شانۆیی تیایدا هاتوونەتە مەیدان و هونەرمەندەکانی شاری کەلار لەشارەکانی تریش بەشدارییان هەبووەو خۆیان وهونەرەکەیان ناساندووەو خەڵاتیان بردووە. بەدەیان گەنجیان لەزانکۆو پەیمانگەو کۆلیژی هونەر لەبەغداوسلێمانی بروانامەیان بەدەستهێناوەو هونەرمەندی باشیان لێ پەیدابووەو شارەکەیان لەداهێنانی هونەری بێ بەش نەکردووە. ئێستاش لەسەر ئاستی هەرێم چەندین ئاکتەرو دەرهێنەرو نوسەری خەڵکی ئەم شارە ئەگەر ئەستێرەش نەبن ناوی دیاروناسراون.

لەبواری وەرزشیشدا کەلار خاوەن چەندین تیپ ویاریزانە لەبوارە جیاوازەکاندا. لەسەوختی رژێمدا بەعسیەکان مۆڵەتی دامەزراندنی تیپییان بەیاریزانانی ئەم شارەنەداوە بەڵام لەدوای ڕاپەرین یانەی وەرزشی شێروانە لەساڵی ١٩٩٢دامەزراوە

چەندین تیــپ لەبواری جیــاوازدا کۆکردووەتــەوە، لەوانە (تۆپی پێ، تۆپی دەســت، بالە، باســکە، گۆڕەپان و مەیــدان و کاراتی.)

تیپی تۆپی پێی یانەی شـێروانە لەســاڵانی نەوەدەکانی ســەدەی رابردوو، یەکێک بوو لەیانە بەهێزەکانی هەرێمی کوردســتان هەمیشــە یانەیەکــی ڕکابەری بەهێزبووەو لەڕیزبەندی ســەرەوەی خولەکانــدا بووە. لەوەرزی ٢٠١٠-٢٠١١بــووە پاڵەوانی خولی پلە یەکی کوردســتان و جاریکی تــر گەڕایەوە خولی نایابی کوردســتان.

تیپی باڵــەی یانەکەو گۆڕەپان و مەیــدان و کارتی یانەکە، لە ســاڵانی نەوەدکان تا پێش ســاڵی ٢٠٠٣ یەکێک بوون لە تیپە ڕکابەرە بەهێزەکان لەســەرجەم نازناوەکاندا. بــەڵام بەهۆی هاوکاری نەکردنی یانەکە و کێشــەی کارگێڕییــەوە، زۆربەی یاریزانانی ئــەو تیپانەش پەرتەوازە بــوون، بەجۆرێک تیپــی نایابی باڵەی یانەی پێشــمەرگەی ســلێمانی کە بــووە یەکەمی عێــراق لە کــۆی شــەش یاریزانی ســەرەکی پێنجیان خەڵکی کەلاربوون.

هونەری شانۆ

بەرلەوەی بچمە ســەر باســی هونەری شــانۆ لەم شــارەدا دەمەوێت لێرەدا هەمان ئەو هەســتەم بۆ هونەرمەندانــی کەلار نیشــانبدەمەوە کە لەژمارە چــواری گۆڤاری ئەنفالســتاندا بۆم نوسین:

بەحوزنێکــی زۆرەوە سوپاســی هونەرمەندانی گەرمیان دەکەم کە ســاڵی رابوردوو لــە ســالیادی ئەنفالدا نمایشــی گوڵە ســورەکەی عەرعەریــان لە شــاری خانەقین پێشــکەش کرد، هەناســە هونەرییەکەی خۆیان پێشکەشــی من کردو گوڵە سورەکەی عەرعەریــان دا لەیەخــەی من..بۆیــە دەڵێم بە حوزنەوە سوپاســیان دەکــەم.. لەبری ئەوەی شــاری خانەقیــن بخەنە پێکەنین خســتیانە گریــان، خۆزگــە ڕۆژی ٤/١٤ ڕۆژێکی ئاســایمان بوایە، نەڕۆژی خۆشــی ونە ناخۆشــی تیدا نەبوایە..خۆزگە خاوەنی ئــەو هەمــوو قوربانیــە زۆرە نەبووینایەو ئەو نمایشــەش لە دایــك نەبوایە..خۆزگە خۆشەویســتی من وگەرمیانیەکان لەســۆنگەی ئەنفالەوە نەبوایە..خۆزگە کۆمەڵگەی کــوردی دوای ئەنفــال وەکو من وگەرمیانیــەکان یەکتریان خۆش دەویســت، خۆزگە گەرمیانیەکان وەکو دڵیان ســپیە بەختیــان رەش نەدەبوو.. خۆزگە ئەنفــال نەبوایە بۆ ئەوەی من خەریکــی هونەربوومایەو گەرمیانیەکانیش ئەنفالســتانیان نەناســیبا.

هونەر

لەسەرەتای هەشتاکانەوە جوڵانەوەیەکی هونەری لەشاری کەلاردا هەبوو بەتایبەتی لەساڵی ۱۹۸٦ ەوە بەرەو پێشچونێکی چۆنایەتی بەخۆیەوە بینی، هۆکاریش ئەوەبوو زۆر لەگەنجەکان کە قۆناغی ئامادەییان تەواو دەکرد ناچار بۆخوێندن لە زانکۆو پەیمانگاکان دەبوو بچنە شارە گەورەکان، بەتایبەتیش لە کۆلێژی هونەرو زمان و ئەدەب و خوێندنی هونەر لەپەیمانگەی هونەرەجوانەکانی سلێمانی. ئێستاش شاری کەلار چەندین هونەرمەندی دیارو چالاکی لە هەردوک بواری هونەری شێوەکاری و شانۆ تێدایە، بەرهەمەکانیان نەک هەر لەشاری کەلار بەڵکو لەشارەکانی تری کوردستان و عێراق و بگرە دەرەوەی عێراقیش نمایش کراون. ئەگەرچی پێش هەشتاکانیش ئەم شارە چالاکی وجوڵانەوەی هونەری تێدا بووە، (لە کەلاریش وەک زۆر جێگەی تری کوردستان لە قوتابخانەوە دەست پێ دەکات و زۆر تر شانۆ لەم سنورە بۆ نیوەی سەدەی رابردوو دەگەڕێتەوە و لە پەنجاکاندا لە هەر یەکە لە کفری و خانەقی و کەلار شانۆگەری کوردی بەمانای میللی پێشکەش کراوە بەڵام ڕێکخراو نەبووە هەتا ساڵی ۱۹۸٦ تیپی شانۆیی و مۆزیکی سەر بەکۆمەڵەی هونەرەجوانەکانی لقی کەلاری تێدا دادەمەزرێ.[١٧]).
سەباح -۲۰۱۷

شانۆکارانی کەلار سەرباری ئەو سەختیانەی ڕۆژگاری بەعس، بەڵام گوڕوتینێکی باشیان دایە رەوتی هونەر تاڕادەیەک بەشێوەی سیستماتیک ترو بەئاستی بەرزتر کارە هونەرییەکانیان پێشکەش دەکرد. ئاستەنگ وئاڵەنگارییەکانی بەردەمیان ئاسان نەبوون، بە قۆناغی جیاوازو سەختدا تێپەڕین، هەرچەندە دوای ڕاپەڕین سانسۆر نەما بەڵام خەمی نان هێزوبڕستی لەمرۆڤ بری بوو، خۆئەوە ئاستەنگی دارایی و ئاستی هوشیاری کۆمەڵایەتی وسەلامەتی کار لەهەموویان سەختتر بوو. کەهەمیشە سیخورەکانی رژێم و دەزگاکانی ئاسایش چاودێری کردوون و لێپرسینەوەی لەگەڵدا کردوون. ئەمە جگەلەنەبوونی هۆڵ وئامێری گونجاوی هاوچەرخ بۆئەوەی باشتر دەنگ ورەنگیان بگاتە بینەران. نوسەری بیبلۆگرافیای شانۆی کەلار سەباح عەلی جاف یەکەمین جوڵەو نمایشی سەرەتایی شانۆ لەکەلار دەگێڕێتەوە بۆ مانگی ئازاری ساڵی ۱۹٤٥ بەڵام دەتوانین ئەوە

١٧- شانۆی کوردی لەکەلار- سەباح عەلی جاف -٢٠١٧ ناوەندی ناوەندی باڵای گەرمیانی – یەکێتی لاوانی دیموکراتی کوردستان.

ناوبنێین جوڵەیەکی هونەری کە بەشداری مامۆستایان و قوتابیانی ئەوسەردەمەی کەلار لە ئاهەنگی نەورۆزدا سازکراوەو بەکردنەوەی ئاگری نەورۆز قوتابیان سرودی نەورۆزیان ووتوەتەوە.راستە ئەمە هەم نمایشەو هەم جوڵەیەکی هونەرییە بەڵام ناتوانین وەک شانۆناوی بەرین. ئەم جوڵەی نمایشە هەتا ناوەراستی پەنجاکانی سەدەی رابورد بەسستی ئامادەبووە، بەتایبەتیش لەبۆنە نیشتمانیەکاندا هەرلە کتێبەکەیدا سەباح عەلی جاف خاڵێکی گرنگ دەخاتەرو کە لەساڵی ١٩٥٧ شانۆگەری (کاوەو زوحاک) لەکەلار نمایشکراوە.

بەردەوامی ئەم جوڵە هونەرییە لە(کەلاری گوند)دا، دەبێتە بنەمای ئەو هێزە هونەرییەی لە (کەلاری شار)دا باشترو رونتر خۆی دەردەخات، هەڵبەت بەقەزابوونیسی بەزەمینەی هونەری خوڵقاندووە، چونکە کۆچ لە گوندەوە بۆشار دەستپێدەکاو رۆژبە رۆژ رێژەی دانیشتوان زۆرترو روبەری شار فراوانتر دەبێت، ئیدی دەزگای هونەریی و خزمەتگوزاری دەردەکەون و هێزدەدەن بەهزری مرۆڤ، کردنەوەی قوتابخانەی زیاترو ناوەندی و دواناوەندی لەشارەدا، خوێندکارانی گوندەکانی پەلکێش دەکاتە ناوخۆیەوەو بەریەک کەوتنێکی کلتوری دروست دەکات جگەلە خوێندنگەکان نەخۆشخانەو پۆلیس و زیندان و دەزگای لێپرسینەوەو بازرگانی و بەکرێکارکردن، هەموو ئەوانە رەگەزی ململانێی کۆمەڵایەتی و جۆرە هوشیارییەکی چینایەتیش دەخەنەوە، هەمووشیان دەبنە هەوێنی چیرۆک و رەگەزی هونەری، ئەمە جگەلەوستەمە نەتەوەییەی لەسەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە هەبوو، بۆیە لە حەفتاکان بەدواوە بزووتنەوەی شانۆیی لەکەلاردا دەچێتە قۆناغێکی ترەوە بەتایبەتیش لەقوتابخانەکاندا وەک لەکتێبەکەیدا سەباح عەلی جاف ئاماژەی پێداوە و دەنوسێت لەدوای حەفتاکانەوە « گروپێک پێک هات لەسەر بنەمای شانۆی میللی، بە تایبەت پاش ئەوەی دۆخی کورد لە پاش شۆڕشی ئەیلول باشتر بوو، چالاکیە ئەدەبی و هونەریەکان زۆر تربوون بە تایبەت چالاکی قوتابخانە بە هاوکاری یەکێتی قوتابیان لە شاری کەلار گروپێک پێک هات کە چالاکیی رۆشنبیریان ئەنجام دەدا بە تایبەت شانۆ» بروانە شانۆی کوردی لەکەلار ل ٢٩ بەشێوەیەکی گشتی لەناوەراستی ساڵی ١٩٧٦ بەدواوە جموجۆڵێکی زیاتر و نمایشی شانۆیی بەردەوام بووە و لەپەرەسەندندا بووە، بەتایبەتی لەساڵی ١٩٧٨ چەند شانۆییەک نمایش کراون کە بەکۆمێدیا کێشەی کۆمەڵایەتیان خستووەتەڕوو، بەم شێوەیە گەشەی کردووە، بێگومان دەبێت هەر ئەوەش

بووبێت کە لە ناوەراستی هەشتاکاندا چەند گەنجێکی کەلار دەچنە بەشی شانۆی پەیمانگەی هونەرەجوانەکانی سلێمانی و لەوێ جگەلەوەی بەزانستی هونەری شانۆ دەخوێنن بەشداری چەندین کاری شانۆیی لەسەرئاستی شاری سلێمانی و تیپە شانۆییەکانی شاریش دەکەن. بەپێی نزیکی وهاوڕێیەتیم لەگەڵیاندا دەزانم کە نەک هەر بەشدارییان هەبوو بەڵکو رۆڵی کاریگەریشیان هەبوو، ئیدی متمانەی ئەوە بەدەست دەهێنن لەگەڕانەوەیاندا بۆکەلار بەهێزێکی نوێ و بڕوا بەخۆبونێکی باشەوە بەرێگای زانستی نمایشی شانۆییەکانیان لەکەلاردا بکەن. ئەوەی کە یادوەریم هاوکاربێت لەو خوێندکارانەی لەکەلارو گوندەکانی دەوروبەرەوە هاتبوون (شەهید محەمەد جاوەر، ستار فەرەج، کەریم حسێن) لەگوندی کوڵەجۆوەوە هاتبوون (سەربەست ئەحمەدو محمەد حەسەن و ئەحمەد حەسەن و دواتریش خالد سلێمان) لەکەلارەوە هاتبوون، کە دواتر زۆربەیان رۆڵی گرنگیان لە کاری نواندن ودەرهێناندا گێڕا. بەداخەوە لە ساڵی ١٩٨٧ محەمەد جاوەر لەپێشمەرگایەتیدا شەهید بوو، لەدوای ڕاپەرینیش کۆمەڵێکی گەنجی بەتواناو بەدیدیکی نوێوە پەیەدابوون و هونەرمەندی دیاروناسراویان لێ هەڵکەوتووە لەوانە (گۆران نامیق و هونەرحەسن) ئەکتەرو شانۆکاری باش و بەئەزموونن. هەر لەدوای ڕاپەرینەوە چیرۆک و تراژیدیای ئەنفال لەکارە هونەرییەکانی هونەرمەندانی ئەم شارەدا بەشێوەیەکی بەرچاو رەنگی دایەوە، بەتایبەتی لە یادی ئەنفالدا هونەرمەندانی کەلار بەگشتی و شانۆکارانیان چالاکی هونەرییان دەنواند، تەنانەت لەدوای روخانی رژێم یەکەم کاری شانۆیی سەرشەقام لەیادی ئەنفالدا هونەرمەندانی شاری کەلار شانۆییەکیان لەناوەڕاستی شاردا نمایش کردو خەڵکیکی زۆرتیایدا ئامادەبوون.

هونەری شێوەکاری

بەهاوشانی هونەری شانۆ، هونەری شێوەکاریش لەشاری کەلار ئامادە بووەو بڕەوی هەبووە، چەند هونەرمەندێکی دیار لەم شارەدا ئامادەن، کە زۆریان لەپەیمانگەو کۆلیژی هونەر بروانامەی زانستی و ئاکادیمیان لەبواری هونەری شێوەکاریدا بەدەستهێناوە . بۆیە ئێستاش هونەری شێوەکاری لەکەلاردا ئامادەیی هەیە، هەمیشە هونەرمەندانی کەلار لە پێشانگاکاندا ئامادەییان هەبووە، بەتایبەتی

لەڤیستفال و کەرنەڤاڵی هونەری و بۆنە نیشتمانیەکاندا، لەدوای ڕاپەڕینیشەوە هونەرمەندانی شێوەکاری لەشاری کەلار هەمیشە، پێشانگەی تایبەتی و هاوبەشیان لەشارەکەدا کردووەتەوەو بەشداری پێشانگای شارەکانی تریان کردووە، هونەرمەندانی شێوەکاری کەلار هەمیشە لەیادی ئەنفالدا پێشانگایان ئامادەبووە، هەندێک جاریش هونەرمەندێکی شێوەکاری بەتەنها پێشانگای تابلۆکانی کردووەتەوە. هونەرمەندی پەیکەرساز بەیان مانی نەک هەرلەکوردستان لەسەرئاستی هەرێم ناسراوەو لەشارەکانی کوردستان پەیکەری ئامادەیە.

ڕاگەیاندن لەشاری کەلار

هەر لەدوای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١ ەوە جگەلە دەزگای ڕاگەیاندنی حزبەکانی کوردستان (بیستراو، بینراو نوسراو) لەشاری کەلار چەند ناوەندێکی ڕاگەیاندنی ناوخۆییان هەبوو، لەوانە ڕادیۆی دەنگی گەرمیان، ڕادیوی تەوار، ڕادیوی حزبی شیوعی و ڕادیۆیەیەکی یەکگرتوو. لەم دواییانەشدا ڕادیوی دەنگی ئازاد هەبوو. جگەلەو ڕادیۆیانە تەلەفزیونی ئایندەش پەخشی هەبوو، کەیەکێتی نیشتمانی کوردستان سپۆنسەری دەکرد، یان هەر سەربەو حزبە بوو. هەرچۆنێک بووە هەریەک لەو دەزگا ڕاگەیاندنانە بەپێی بەرنامەی خۆیان کاریان دەکرد.

یەکەم ڕادیۆ لە سنوری گەرمیان (دەنگی گەرمیان) بوو کە ڕۆژی ١ی حوزەیرانی ١٩٩٣ دامەزرا، دامەزرێنەرانی بریتی بوون لە: (موشیرعارف و سەربەست ئەحمەدو جەمیل محەمەد ئیبراهیم و مەجید ساڵح و ئەمین ساڵح و مامۆستا ئەحمەدو مامۆستا قادری سەعاتچی و مامۆستا ئەحمەد ئیزاعە و ئیبراهیم باجەڵان کەبەڕێوبەری بوو) دواتریش سوبیە عوسمان وخالیدە مەجید ساڵح و بەناز خالد، کاریان تێداکرد. مامۆستا ئەحمەد لەبارەی ڕادیۆکەوە دەڵێت: ئەگەر نەڵێم یەکەم ڕادیوی هەرێم بوو، ئەوا بەدڵنیاییەوە یەکەم ڕادیۆی سنوری گەرمیان بوو. کە ڕۆڵێکی باشی بینی و بۆماوەی ٢٠ساڵی ڕەبەق بێ وەستان کاری کرد. منیش ماوەی ٧ ساڵێک بەڕێوەبەری بووم، هیچ ڕێکخراوێک نەبوو لەو ڕادیویەدا بەرنامەی نەبووبێ، بەهەوڵی لێبراوەی کارمەندەکانی ڕادیۆکە هەورازونشێوی زۆری بڕی تەنانەت لەڕوداوە ناخۆشەکانی ٣١ی ئابیشدا ڕادیۆکەمان بردە ئێران و هەرلەکاردا بوو، کەگەڕاینەوە دیسانەوە خستمانەوە کار، مامۆستا ئەحمەد وتی بڕوا

بکە تاقە کورسییەک چیە نەمانبوو ئامێرەکانمان لەسەر بلۆک دانابوو، میوانمان بانگ دەکرد بۆ بەرنامە لەسەر بلۆک دامان دەنیشاند، بۆخۆم بەرنامەم هەبوو میوانەکەم لەسەر بلۆکێک وخۆشم لەسەر بلۆکێک دانیشتبووین و بەرنامەکەمان پێشکەش دەکرد هەتا وردە روردە کەوتینەوە سەرپێی خۆمان بەڵام لەچالاکی نەوەستاین، بائەوەش بڵێم هەتا ساڵی ٢٠٠٣ بەزمانی عەرەبیش بەرنامەمان هەبوو چونکە هەتا سنوری چیای حەمرین دەڕۆیشت، بەداخەوە دوای ئەوەی منیان بەدڵ نەبوو، رادیۆکەشیان بردە ناوتەلەفزیونی ئایندەو بەناوی رادیۆمەشخەڵانەوە پەخشی دەکرد، شەقیان لەبیست ساڵی خەبات وتێکۆشان و ئەرشیفی رادیۆکەش هەڵدا) دواتر رادیوێیەکی حزبی شیوعیش کرایەوە، بریارجاف بەرێوەی دەبرد ودوای ئەوانیش ڕادیویەکی یەکگرتووی ئیسلامی لەکەلارکرایەوە. بەڵام ئەوەندەی من سەردانی ناوچەکەم کردبێ و بزانم کاریگەرترین و پڕ گوێگرترین رادیۆ لەگەرمیاندا رادیۆی دەنگی گەرمیان بوو، ئەوشایەتیەش دەدەم کە لەنێو ڕادیوکانی هەرێمی کوردستاندا ئەوەندەی بۆ پرسی ئەنفال بیرورام وەرگیرابێ و لێدوانم لێوەرگیرابێت هەرئەم رادێویە بوو. یەکەم بیرۆکەی خۆمم دەربارەی بەکلتورکردنی (ڕۆژێک بۆ سەرنەبڕین)م هەرلەم رادیۆیەوە بوو. بەداخەوە ئێستا ئەوڕادیویەو تەلەفزیونی ئایندەش بەهۆی ئەوەی تەنها بوونە دەنگی حزبەکەیان رۆڵ وبینەروگوێگرێکی وایان نەماوە.

میوانداری

یەکێکی تر لەشوناسی کلتوری کەلارییەکان میواندۆستی و خوڵقی میوانە، توشی هەرکەسێکی ناسیاو یان کەسێکی بێگانە بن یەکەم قسەی دوای هەواڵپرسینیان ئەوەیە بەگەرمی و جەخت لێکردنەوە داوای میوانداریت لێدەکەن و دەڵێن : مێوانی منیت. من بۆخۆم ئەزمونێکی زۆرم لەم بارەیەوە هەیەو ئاشنایەتی زۆریشم لەگەڵ کەلارییەکاندا هەیەو لەزۆر ماڵیاندا میوان بووم، هەتا ئەو رادەیەی کە زۆرجار لەسەردانەکانمدا خۆم لەدۆست وناسیاوەکانم شاردووەتەوەو خۆم ئاشکرا نەکردووە، چونکە من بۆ کارێک دەچووم کە لەهەموو شتێک بەلامەوە گرنگتر بوو، بەدواداچونی ئەنفال و تۆمارکردنی چیرۆکی کەسەکان ئاسان نییە، منیش تەنها ئەوکاتانە دەچووم کە لەپشوی خۆمدا بووم، بۆیە دەبێت

خەڵکی کەلار ئەوەم قسەیەم وەک شانازی بۆخۆیان لێوەربگرن کە (کاتێکی زۆرم بە میوانداری و خوڵقی کەلارییەکانەوە لەدەست چووە) بەبێ زیادەڕۆیی دەیڵێم ئەگەر میوانداری ئەوان لێگەڕابا ئەو دیداروچاوپێکەوتنانەی لەگەرمیان کردوومە و ئێستا چاپ کراون، زۆر زیاتر دەبوون لەوەی هەتا ئێستا ئەنجامم داون، بەڵام نابێت ئەوەش لەیاد بکەین کە خولقی میوانداری و میوان دۆستی تەنها هی کەلارییەکان نیە، بەڵکو شوناسی کلتوری هەموو گەرمیانە. لەماوەی کاردنمدا چوبمە هەر ناوچەیەک هەمیشە ترسم ئەوەبووە چۆن بتوانین خۆمان لەمیوانداری گەرمیانیەکان رزگاربکەین و چیرۆکێک یاخود ژانی کەسێکی گوێ لێنەگیراو تۆمار بکەین.. گەرمیانیەکان هەمیشە سفرەوخوانیان ئاوەدان بێت.

پاسەکەی حاجی حەسەن و جێبەکان

دیارترین شوناسی کلتوری کەلەو شارەدا جێگەی گرتبێت، جێبەکانی بوون، هەلبەت پێش ئەم جێبانە تەنیا پاسێک لەنێوان کەلاری کۆن و سەید خەلیل و گەندەکاندا هاتوچۆی دەکرد پاسەکەی حاجی حەسەن بووە، بەڵام دواتر جیبەکان جێگەیان بەو پاسە لێژکردووە، ئەو ئۆتۆمبیلانە بەرێژەیەک بڵاوبوونەوە، کە ناوی کەلاریان پێوەنراوە بۆنمونە کەم رێک دەکەوێت بووترێت (جێبی روسی یاخود جیب واز) و ناوەکانیان بووترێت، بەڵکو دەوترا جێبی کەلار یاخود جێبە روبعی بەو پێیەی کە بۆکاری گواستنەوە بەکارهاتوون بەروبعە دینارێک نەفەریان گواستووەتەوە، تاوای لێهات هەرکەسێک لەو شارەدا یاخود لەگوندەکاندا دەستی ڕۆیشتبێ جێبێکی بۆکاروباری ماڵی خۆی کڕیوە، سەرباری ئەوەی لەدوای روخانی رژێم و بەلێشاوهێنانی ئۆتۆمبیلی مۆدیل بەرزیش، بەڵام هەتا ئێستاش نەیانتوانیوە بەتەواوی جێگە بەو جێبانە لێژبکەن و بەتەواوی لەشارەکەدا نەمێنن.

ئەنفال

ڕژێمی بەعس لە ٢٩ ئازاری ساڵی ١٩٨٧دا کۆبووەوە بڕیاری ١٦٠ی ئەنجومەنی سەرکردایەتی بەناو شۆرشی بۆچارەسەری «کێشە»ی ناوچەی باکور دەرکرد، بەپێی ئەو بڕیارە عەلی حەسەن مەجیدی ئامۆزای سەدام حسێن، کە توندڕەفتارترین کارەکتەری بەعسی بوو، کرایە بەرپرسی نوسینگەی باکوری حزبی بەعس و بڕیار بەدەستی بێ ڕکابەر لەناوچەی باکوردا بەشێوەیەک کە دەسەڵاتەکانی هاوتای

دەســەڵاتی ســەرۆک بوو، بڕیارەکــە هەموو هێزەکانی ســوپاو ئەمــن و هەواڵگری و هێزەکانــی ناوخۆی خســتەژێر دەســتی و دەبــوو پابەندبــن بەبڕیارەکانییەوە. ئەم پیاوە توندرەفتارە هــەر زوو کەوتە پلان دانــان بۆ جێبەجێکردنی هەمــوو بەندەکانی بریارەکــە کە لــە ٧ خاڵی وێرانکەر پێکهاتبــوون. لە١٩٨٧/٣/٢٩ دا صدام حســێن کە ســەرۆکی کۆمارو ســەرۆکی هەموو هێزەچەکدارەکان بوو بەبڕیــاری ژمارە(١٦٠) هەموو دەســەڵاتێکی خۆی بەخشیە (علی حســن مجید) ئەویش لە١٩٨٧/٣/٣٠ کەوتە پلان دانان و ســەرئەنجام هێزەکانی ســوپاو ئاســایش و ناوخۆ ملکەچــی بڕیارەکانی بوون، تاوانــی گەورەیان ئەنجامدا و جینۆســایدکردن بەتایبەتیش لەپرۆســەی ئەنفال دا عێراق و کوردســتانی کردەکوشــتارگای مرۆڤ و گــۆڕی بەکۆمەڵ.

بــۆ شــێواندن وتێکدانــی دیموگرافیــای دانیشــتوان و سروشــتی ناوچەکە لەم بارەیەوە(علــی حســن مجید)کاتێ کۆرپەیەکی ســاوای کورد دەســتگیر دەکات وبە دەبابەیەکی دادەدا هاوار دەکات ودەڵێ (ئابەم شــێوەیە ڕیشەکێشــتان دەکەم کوردینە).[18]

لــە پلانــی یەکەمیــدا ناوبــراو نەخشــەی ١٢ کۆمەڵــگای زۆرە ملێــی بۆنیشــتەجێکردنەوەی گوندنشــینەکان دارشــت و بەخێرایی کەوتە جێبەجێکردنیان، هێشــتا هیچ نەخشــەیەک بۆ کۆمەڵگاکان دانەنرابوو کە بانگــەوازی گەڕانەوەی بۆ ڕیزی نیشــتمانی گوندنیشــینەکان بڵاوکردەوەو داوای لە خەڵک کــرد بێنەوە بن باڵی حکومــەت هەتا بەئایدۆلۆژیای بەعــس پەروەردەیان بکات، دواتــر هەموو گوندەکانی ســەر ڕێگا گشــتییەکانی راگواســتە ناو ئۆردوگا زۆرە ملێکانەوەو هێزەکانی ســوپا دەگەیشــتنە هەر گوندێک، دەبــوو خەڵک بەخێرایــی ماڵەکانی خۆیــان بەجێبهێڵن و بەنابەدڵــی لەئۆردوگاکاندا ســەرلەنوێ خانووو دروســت بکەنــەوە، یەکێک لەو کۆمەڵگایانە نزیک شــاری کەلاربــوو، بەناوی (صمــود) واتا خۆڕاگــری ! ئەمەش وەک شــەڕێکی ســایکۆلۆژی وابوو دەرهەق بەخەڵکی کوردســتان، صمودیش وەک زۆربــەی کۆمەڵــگاکان ناوێکی بەعســیانەی بۆ داتــاشرا بۆنمونــە هەڵەبجەی تازە ناونرابوو (حلبجــە صدامیة!) ئەمە دوای ئەوەی هەڵەبجــە بەگازخنکێنرابوو، لەناوچەی شــارەزوور دوو کۆمەڵگا دروســتکران بەناوەکانی (النصر و الاخوة) لەچەمچەماڵیش ناونرابوو شــاری شــۆرش! (مدینة الثورە) شــۆرش مەبەســت لێی شۆرشــی ١٤ی تمــوز. هەموو ئەوناوانــە لەئەدەبیــات و راگەیاندنی بەعس زۆر دوبــارە دەبوونەوە.

١٨- -گۆڤاری هەشتاوهەشت،سەرکەوت شەریف ئیسماعیل،ژمارە(٥-٦)ساڵی٢٠٠٦،ل١٤

دوای وادەی بانگەوازەکە ڕۆژی ٢٢ی حوزەیرانی ١٩٨٧ بەواژۆی عەلی حەسەن مەجید نوسراوی ژمارە (٤٠٠٨)ی نوسینگەی باکور بەسەر هەردو فەیلەقی یەک و دوو دەزگاکانی ئەمن و هەواڵگریدا گشتێنراو رای گەیاند کە لەمرۆ بەدواوە ئەو گوندانەی نەهاتوونەتەوە ریزی نیشتمانی بەناوچەی قەدەغەکراو ئەژمار دەکرێن و ئەوانەی لەو ناوچانە دەژین وەک خائین و بەکرێگیراوی ئێرانی ئەژماردەکرێن و تەقەکردن بەشەوو بەڕۆژ تێیاندا ئازادە بەجۆرێک زۆرترین کەس بکوژرێن.

لەدوای ئەم راگەیاندنەوە هێزەکانی سوپاو هەواڵگری کەوتنە دانانی نەخشەی پەلاماردانی ناوچەکان لەسەرانسەری کوردستانداو لەمیانەی هشت قۆناغدا هێرشی سوپا کرایە سەر تەواوی کوردستان و لە ناوچەی جیاوازدا دەستیان کرد بە پەلاماردان و بەسەدان هەزار کوردی بێتاوان کەوتنە دەست هێزەکانی سوپاو بەبێ ئەوەی هیچ دەسەلاتێکیان هەبێت لە شەڕی نێوان حزبەکانی کوردستان و دەسەڵاتی دەوڵەتدا، کەچی هەر کەوتنە بەر غەزەبی ئەفسەرانی سوپاو بوونە قوربانی مەرامە گڵاوەکانی عەلی حەسەن کە ئەوسا نوێنەرایەتی رأیمی بەعسی دەکرد. کەئەتوانین بڵێین ئەنفال لەپاش ڕووداوەکانی جەنگی دووەمی جیهانی گەورەترین تاوانی دژ بەمرۆڤایەتیە، کەڕژێمی بەعس لەباشوری کوردستان لەساڵی١٩٨٨-١٩٨٩ئەنجامیدا، بەبێ ئەوەی تاوانەکە ڕای جیهانی بهەژێنێ وکاردانەوەی لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایش و نەتەوەیەکگرتووەکان هەبێت.

سەرئەنجام لەماوەی نێوان ١٩٨٨/٢/٢٢هەتا١٩٨٨/٩/٦ فەیلەقی یەك و فەیلەقی پێنجی سوپاوتەواوی هێزە سەربازیەکان هێرشەکانیان دەستپێکرد و پرۆسەی جێنۆسایدی کوردیان ئەنجامدا.

پەلامارەکانی ئەنفال لەسەر گەرمیان بەگشتی و گوندەکانی هەرسێک قەزای کەلاروکفری و خورماتوو بەتایبەتی، بەئەندازەیەک کاریگەربوو کە نەک هەرلە کوردستان بەڵکو لەسەرانسەری دونیا، کاتێک باس لە ئەنفال دەکرێت لەپێشەوە باسی ئەنفال و زیانەکانی گەرمیان دەکرێت، بەشێوەیەک کە لەزەینی هەندێک کەسدا وادەزانن کە تاوانە گەورەکەی ئەنفال تەنها گەرمیانی گرتووەتەوە، ئەگەرچی هێشتا هیچ ئامارێکی وردو جێگەی بروا لەبەردەستدا نییە، بەڵام ژمارەی ئەو مرۆڤانەی لەگەرمیاندا بوونە قوربانی و شوێن بزرکران بە نزیکەی ٢٥٠٠٠ بیست وپێنج هەزار کەس دەخەملێندرێن. هەندێک سەرچاوە دەڵێن تەنها لەگوندی مللەسورەی قەزای کەلار ٢٠٠٠٠ کەس رەوانەی قۆرەتوو کراون.

هەڵبەت ئەوەژمارەیە تەنها خەمڵ ومەزندەیە دەنا دورنیە بەهەندێک وردەکارییەوە ژمارەکە بەرەوسەرەوەش هەڵکشێ. بۆیە لەکۆی دەربازبوانی ناوکۆمەڵکوژییەکەو ئەوانەی لەژێر تەرم و خوێن و لەناوچاڵەکانی مەرگ رزگاریان بوو، ئەوانەی هەتا ئێستا پێزانراون وساغ کراونەتەوە ٧ کەسیان خەڵکی گەرمیان بوون.

گرنگی قەزای کەلار لەپرۆسەی ئەنفالدا

لەکاتی پرۆسە سەربازییەکەی ئەنفالی دوی قەرەداغ و سێی گەرمیاندا بۆ رژێمی بەعس قەزای کەلار، ناوەندێکی گرنگی پرۆسە سەربازیی وهەواڵگرییەکەی ئەنفال بووە، لەبەرئەوەی هەم لقێکی هەواڵگری ڕۆژهەڵاتی حزبی بەعس و هەم للیوایەکی سوپاو هەم دام ودەزگای حزبی بەعس و یاریدەدرێتی ئاسایش و چەند فەوجێکی جاشی تێدابوون، وەک لەهەندێک بەڵگەدا دەردەکەون رەتلی کەلارو پێباز رۆڵێکی گرنگ و یەکلایی کەرەوەیان لەپرۆسەی ئەنفالدا هەبووە، هاوکات هێزەکانی هەواڵگریش بەردەوام لەمەیدانی جەنگ وناوچەی شەڕو لەبارەگای هەواڵگری ڕۆژهەڵاتەوە بروسکەی سات بەساتی روداوەکانیان ئاراستەی سەروی خۆیان کردووە. لەم بارەیەوە میدیل ئێست وۆچ لەراپۆرتە مەیدانییە گرنگەکەیاندا نوسیویانە: نیاز و مەرامی پرۆسەکە زۆر ڕوون نەبوو، بەڵام دەبوو تەواوی شوێنەواری نیشتەجێبوونی بنیادەم بسڕێتەوە. گەلێ لە ڕاپۆرتە مەیدانیەکانی ئیستیخبارات ئەم مەسەلەیە بە ئاشکرا باسدەکەن» تەواوی ئەو گوندانەی هێزەکانیان پێدا تێپەڕی تێکدران و سووتێنران و ئێستا زۆربەی ئەوگوندانە «لە سەر نەخشە سڕاونەتەوە». ڕەتلی کەلار لە ١٣ی نیساندا ئەم ڕاپۆرتەی داوە.[19] لەبەشێکی تری راپۆرتەکەیاندا خالێکی تەواو گرنگ و جێگەسەرنجیان نوسیووە، لەنیازو پلانی هێزەکانی سوپاو هەواڵگری بۆئەوەی خەڵکەکە بخەنە داوەوەو وەک کردیان، بۆنمونە کۆکردنەوەی خەڵک لەگوندی مللەسورەو دواتر گواستنەوەیان بۆ قۆرەتوو[٢٠].

١٩- میدیل ئیست وۆچ – جینۆساید لەعێراق پەلاماری ئەنفال بۆسەرکورد- وەرگێرانی محەمەد حەمەساڵح توفیق -٢٠٠٤ خانەی وەرگێران – چاپی دووەم ل ١٩٢

٢٠- لەسەردەمی ئەنفالدا بارەگای تیپی ٢١ی سوپا بوو، شوێنی کۆکردنەوەی ئەنفالکراوان بوو، قەڵایەکی گەورە بوو لەقۆرەتوو کە دەکەوێتە ئەوبەڕی زێی سیروان، ئەوسا سەر بەقەزای خانەقین بوو، جێگەی ئاماژەیە کە لە ساڵی ١٩٧٥ دانیشتوانەکەی ڕاگوێزران بۆ قەزای کەلارو باشورو ناوەڕاستی عێراق، لەجێگەیاندا عەرەبی هاوردە نیشتەجێ کران.

لەم بارەیەوە ئەگەرچی ناوی مللەسورە نەهاتووە بەڵام بەرونی سیاسەتەکەی بەعسی خستووەتە رو « لە لای باشووری ئەوپەڕی گەرمیانەوە کە هاوسنوورە لە گەڵ ناوچە بە عەرەبکراوەکانی دیالەدا، ڕەتڵی یەکەمی هێزەکان لە شارۆچکەی کفرییەوە کاتژمێر ٣٠ :٦ ی سەرلەبەیانیی ٩ی نیسان کەوتەڕێ. هەر لە هەمان بەیانیدا ڕەتڵەکانی تر لە پێگەکانیانەوە لە کەلار و پێباز و پوونگڵەوە کەوتنە پێشرەوی، ستراتیجیەتی سەرەکیشیان هەمان ئەوەی باکووری گەرمیان بوو کە بریتیبوو لە پرۆسەی ئابڵووقەدانێکی گەورە و فراوان لە چەندین لاوە لە یەك کاتدا و دەستکردن بە ڕەشبگیری تەواوی ئەو خەڵکە مەدەنییەی گەمارۆیان داون و ڕووخاندنی گوندەکانیان و کۆزە کردنیان بۆ سەر ڕێگاوبانە سەرەکیەکان، یان شوێنە پێشتر دانراوەکانی کۆکردنەوە. هەروەها پاشماوەی پێشمەرگەش ناچار بکەن بەرەو شوێنە داخراوەکان برۆن و ڕێی دەربازبوونیان لێبگیرێت. بە هەرحاڵ، هەنگاوی یەکەم دەبوو بنکە و سەنگەرە دیارەکانی PUK تێکبشکێنن.»[21]

بە پێی ڕاپۆرتەکانی هەواڵگریی سوپا ڕەتڵەکەی کەلار لە کاتژمێر یانزە و چارەکی پێش نیوەڕۆی ١٣ی نیساندا گەیشتووەتە کوڵەجۆ. بەڵام بە ماوەیەکی کەم پێش ئەوەی بگەنە گوندی تەپە سەوز بەرگرییەکی کەمخایەن بوون «بەمجۆرە ئەو گوندە وێرانکرا و ڕووخێنرا و دەست بە سەر چوار تفەنگدا گیرا، ئەمە بەپێی برووسکەی ئیستیخباراتی کەلار بۆ دەزگای ئیستیخباراتی ناوچەی ڕۆژهەڵات، نێردراوە بە ژمارە ١٠٦٨٧ لە١٣ی نیسانی ١٩٨٨دا..[22] دەربازبوویەکی گوندی تەپەسەوەزم دواندووەو دیدارێکی درێژم لەگەڵدا ئەنجام داوە، سەردارقادری گوندی تەپەسەوز باوکی دوو هاوسەری هەبوو لەبەرەی دایکی ئەم هیچ کەسیان دەربازنەبوون، بەڵکو جگەلە باوکی کەلەنوگرەسەلمان رزگاری بووە ١١ کەسیان بێ سەروشوێنن. سەردار یەکێکە لەودەربازبوانەی ماوەیەکی زۆر لەوماڵانەی خزم وناسیاوەکانی خۆی داڵدەداوەو بەهۆی ئەوانەوە دەربازی بووە، لەودیدارەماندا بەدرێژی باسی مەینەتی خۆی و بەسەرهاتی خۆی دەگێڕێتەوە.[23] یەکەم ئامانجی ئەو یەکانەی سوپا کە سەرلەبەیانیی ٩ ی نیسان بە فەرماندەیی ڕائید منژر ابراهیم یاسین لە کەلارەوە دەرچوون جووتە ئاوایی تیلەکۆی

٢١- میدیل ئیست وۆچ – جینۆساید لەعێراق پەلاماری ئەنفال بۆسەرکورد- وەرگێرانی محەمەد حەمەساڵح توفیق -٢٠٠٤ خانەی وەرگێران – چاپی دووەم ل ٢٠٧

٢٢- هەمان سەرچاوە ل ٢١١-٢١٢

٢٣- بروانە ئەفالستان ژمارە ٨ – ٢٠١١ ل ١٢١- یاخود گەشتەکانی ئەنفالستان – عومەر محەمەد بەرگی دووەم ل

ژوورنگ و خوارنگ بوو لە ناوچەی چالاکیی مەڵبەندی یەکی یەکێتی- سەرچاوەکە بەئینگلیزی نوسیویێتی PUK)، کە لە پاش تێکشکانەکەی قەرەداخ لێرە خۆی گرتبووەوە[24][37]. پێشڕەویی هێزەکان تاڕادەیەك بێ سەرئێشە بوو و لە بەیانیی زووی ١١ی نیساندا هەردوو تیلەکۆ ڕووخێنران، دوای شەڕە تەقەیەکی کەمخایەن کە تەنها چوار سەربازی تێدا برینداربوو. ئەم ناوچەیە جێنشینی تیرەی ڕۆغزایی هۆزی جاف بوو و نەخشەیەکی ئەوتۆ وردی نەبوو و پێویستی دەکرد هەلیکۆپتەر هێز بۆ ئەو ناوچانە بگوێزێتەوە چوونکە ڕێگە وبانی تێدا نەبوو. هێزەکانی ڕائید یاسین بە سەر چەندین گونددا گوزەریانکرد کە بوون و شوێنیان بە ڕەسمیی هەر تۆمار نەکرابوو بەڵام بێگوێدانە هیچ شتێك گشتیان ڕووخاندن.[25] دیسانەوە نوسیویانە لە١٥ی نیساندا، ڕەتڵێکی هێزەکانی سوپا لە کەلار دەرچون و گەیشتنە شوێنی دیاریکراویان لەوێ گوندی قولیجانی نزیك چەمی ئاوەسپییان وێرانکرد و سووتاندیان.[26] لە ئاخروئۆخری پەلامارە سەربازییەکەی ئەنفالی گەرمیاندا ڕاپۆرتەکانی هەواڵگری کەلاردا هەواڵ دەدەن کە گوندی هەوارە بەرەزیان سوتاندووە، میدیل ئیست وۆچ لەپەراویزدا دەربارەی ئەم بروسکەیە نوسیوێتی : سوپا کاتێکی ڕێك و تەواوی بۆسووتاندنی گوندی هەوارەبەرزە تۆمار کردووە کاتژمێر ١٧:٢٧ی ڕۆژی ١٧ی نیسان. برووسکەی ئیستیخباراتی کەلار بۆ دەزگای ئیستیخباراتی ناوچەی ڕۆژهەڵات ژمارە ١١١٨٠ لە ١٩ی نیسانی ١٩٨٨دا. ل ٢١٣.

کوشتاری بەکۆمەڵ لەکوردستانی باشوردا لەپێش ئەنفالیشەوە هەبووە، هەم کۆمەڵکوژی کوردانی فەیلی و هەم کۆمەڵکوژی بارزانییەکان بەلای کەمەوە ٥ ساڵ پێش ئەنفال بوون، هەروەها پێش کیمیابارانکردنی هەڵەبجەش کۆمەڵکوژی هەردوگوندی بالیسان و شێخ وەسان بەگازی کیمیاویی لە ١٦ی نیسانی ١٩٨٧ دابووە. بەڵام هیچ کام لەو تاوانانە هێندەی ئەنفال زیانی گیانی و ماڵی و ژینگەیی و کلتورییان بەکورد نەگەیاندبوو. هەندێک بەروانامەی زانستیشەوە کەوتوونەتە هەڵەی یاسایی و ڕاقەی نابەرپرسیارانە بۆ نمونە هەڵەیەکی زەقە لە پێناسەکردنی جینۆسایدا بڵێین (ئەنفال پرۆسەیەك بوو بۆقڕکردنی کورد لە

٢٤-[37] ناوی ئەفسەرەکە لە برووسکەی ژمارە ١٠٢١٢ ی ٩ی نیسانی ١٩٨٨دا هاتووە کە لە لایەن ئیستیخباراتی کەلارەوە ئاڕاستەی دەزگای ئیستیخباراتی ناچەی ڕۆژهەڵات کراوە.

٢٥- میدیل ئیست وۆچ – جینۆساید لەعێراق پەلاماری ئەنفال بۆسەرکورد- وەرگێرانی محەمەد حەمەساڵح توفیق -٢٠٠٤ خانەی وەرگێران – چاپی دووەم ل ٢١٠

٢٦- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ٢١٣

هەرێمی کوردستان،)[27] ئەمە پێناسەیەکی تەواو ناراستە ئەنفال هەڵمەتێکی ئامانجداربووە بۆ سرینەوەی شوێنەواری کورد لە کوردستان و بۆ کۆمەڵکوژی و ریشەکێشکردنی کورد لە بەشێکی دیاری کراو (ناوچە قەدەغەکراوەکان) دەنا ئەنفال لەسەر بنچینەی کوردبوونیان، نەبووە ئەگەر وابوایە کەلارو شارەکانی تریش نەدەمان و بەعس لەوەدا نەمابوو سڵ لەکەس بکاتەوە ! تەنانەت عەلی حەسەن مەجید لەکۆبوونەوەیەکدا دەڵێت : من بەموستەشارەکانم وتووە دەبێت گوندەکانتان چۆڵ بکەن، ناتوانم لەگوندەکەت گەڕێم نا بەچەکی کیمیایی لێدەدەم کێ قسە دەکات ؟ کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ؟ لەکۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بەم و لەوانەش گوێیان لێدەگرن «[28]

ئەو گوندانەی سنوری هەردوو قەزای کەلارو کفری کە لە سالانی (١٩٨٨-١٩٨٧) ڕوخێندران ژمارەیان (٢٧٣) گوندە لە هەردوو قەزای کەلار و - دانیشتوانیش (٥٩٧٤٤) کەسە، تەنها لە سالانی (١٩٨٧کفری ژمارەی گوندە ڕووخاوەکان دەکاتە (٢٧٣) گوند، هەروەها ژمارەی خێزانەکانیش دەکاتە (٩٧٧٧) خێزان و ژمارەی دانیشتوانیش گەیشتۆتە (٥٩٧٤٤) کەس کە ١٨٦گوندی سەر بە قەزای کەلارە و تەنها (٨٧) گوندی سەر بە یەکە کارگێڕییەکانی قەزای کفرییە.[29]

کەلاریی فریاد رەس

خۆ وەنەبێ کەلار هەربۆ دەوڵەت و هێزەکانی ئەنفال گرنگ بوویێت، نا، بە دیوێکی تردا ببینین ئەم شارە وەک مەڵبەندێک بۆخەڵکە لێقەوماوەکەش هەرگرنگ بووە، ئەگەرچی ئەوسا ناوبانگی ئەمشارە بەجاشەکانیەوە کەوتبووە ژێرپرسیارەوە، چونکە هەم چەند فەوج وسرییەکی جاش و خراپەکاری تێدا بوو، بەڵام نابێت ئەوەش لەیادبکەین کە لەهەندێک شوێندا جاشەکان هاوکاری خەڵکیان کردووەو چاوپپۆشیان لەدەربازبووەکانیش کردووە، خەڵکی کەلار سەرباری مەترسییەکی زۆریش لە ماڵەکانیاندا داڵدەی چەندین کەس وخانەوادەیان کردووە کەلەناوچە قەدەغەکراوەکانەوە هەڵاتوون و بەهەرشێوەیەک بووە خۆیان گەیاندووەتە ناوشاری کەلاریان ئۆردوگا زۆرە ملێکەی صمودی ئەوسا. بۆخۆم چەندین کەسم دواندووەو

٢٧- گۆڤاری هەشتاوهەشت،سەرکەوت شەریف ئیسماعیل،ژمارە(٥-٦)ساڵی٢٠٠٦،ل١٤
٢٨- کاسێتەکانی عەلی حەسەن مەجید کۆبوونەوە لەگەڵ بەرپرسانی پارێزگاکان
٢٩- رزگار حاجی حەمید – کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو..ل٢٢٧

دیدارم لەگەڵدا کردون یان بەسەرهاتی خەڵکی ترم خوێندووەتەوەو بیستوومە کە ماڵەکانی کەلارو صمود لەگیانی خۆیان بووراون و ئامێزیان بۆئەو خەڵکە لێقەوماوە کردووەتەوەو لەتەنور وکورەی کلّپەکردوی ئەنفال رزگاریان کردوون.[٣٠] ئەمە جگەلەوەی هەندێک کەسی تری ئەم شارە خۆیان خستووەتە مەترسییەوەو هەرچۆنێک بۆیان لوابێت خۆیان خستووەتە مەترسییەوەو بەهانای ئەو خەڵکەوە چوون و هێناویاننەوە بۆ ناوشارو دابەشیان کردوون بەسەر خزم و کەسوکاریاندا.[٣١] لەبارەی ئەم هەڵوێستەی خەڵکی شاری کەلاردا کەدیارە سیخورەکانیان هەواڵی هەڵوێست و نارەزایەتی خەڵکی ئەم شارەیان گەیاندووەتە دەزگا سیخورییەکان لەدوای ئەنفال و لەمانگی مایسدا تێروانینی بەعسیەکان رون دەکاتەوە بۆڕاستی ئەمەش بروسکەیەکی تۆمارکراو لەبەردەستدایە لەپەراوێزی ژمارە (٥١)ی لاپەرە ٢٢٠دا میدیل ئێست وۆچ نوسیوێتی : [(٥١)] نووسراوی ٢ی مایسی ١٩٨٨، کە ئاماژە بە نووسراوی ژمارە ل.ش.د/٣٩٧ ی (نهێنی و شەخسی) دەکات لە سکرتێری ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەییەوە « مجلس الامن القومی» بۆ وەزارەتی ناوخۆ، مەکتەبی وەزیر، لە گەڵ وێنەیدا بۆ لیژنەی کاروباری باکووری سەر بە ئەنجومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش و بەڕێوەبەرێتیی ئاسایشی گشتی. ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی دەستەیەکی باڵای ڕاوێژکارە و خودی سەرۆك سەدام حوسێن خۆی سەرکردایەتیی دەکات. هەروەها نووسراوەکە ئاگاداریی ئەوەش ڕادەگەیەنێ کەوا «شانە نهێنیەکانی PUK» ڕەنگە خۆپیشاندانێك دژ بە حوکومەت ڕێك بخات لە کەلار بۆ نارەزایی دەربڕین لە سەرئەوەی کە « ئەو تێکدەرانەی لەگەڵ خێزانەکانیاندا گەڕاونەتەوە ڕیزی نیشتمانی» بەندکراون. «گەڕانەوە بۆ ڕیزی نیشتمانی» بەردەوام لە بەڵگەنامەکانی سوپادا دەردەکەون کەوا باس لەگرتنی خەڵکی مەدەنی دەکەن لە سەروەختی عەمەلیاتی ئەنفالدا. ئاگاداریەکەی ٢ی مایسی

٣٠- ئەوشایەتحاڵانەی دیدارم لەگەڵدا کردوون زۆرن کەدوای ئەوەی خۆیان لەناوچەی ئەنفال رزگارکردووە خۆیان گەیاندووەتە ناوشاری کەلار، بێگومان رەنگە چیرۆکی پێچەوانەش هەبێت کە دەستنراوە بەرویانەوەو جێگەنەکراونەتەوە یاخود بەروویەکی خۆشەوە دەرگایان بەرودانەکراوەتەوە، بەڵام ئەوەی من دۆکیومێنتم کردووەو بەزۆری ئەوانەن کە باسی ئەوەدەکەن بەئازایانە داڵدەی خەڵکیان داوە. یان بەهانای خەڵکەوە چوون و خەڵکیان رزگارکردووە.

٣١- یەکێک لەوپیاوانەی بەم کارە هەستاوەو ئیستا لەژیاندا نەماوە حەمەسوری خەڵکی کەلاری کۆنە کە لەدیدارێکی نێوانماندا دەڵێت لەهەموو هۆزوتیرەکان خەڵکم رزگارکردووەو پارەم داوەتە جاشەکان رێگەیان داوم چوم بەهانای خەڵکەوە.

ئەنجومەنی ئاسایشـــی نەتەوەیـــی وایدەگەیەنـــێ کە گوندنشـــینە کوردەکان کەوتوونەتـــە گومانـــەوە و وایدادەنێن کە مەســـەلەکە پەردەپۆشـــێك بێت بۆ نیازێکی خراپ.

کاتێك دانیشـــتوانی گوندەکانی ناوچەی گەرمیان بەگشـــتی کەوتنـــە تەنگانەوەو لەبەردەمـــی مان ونەمانـــدا تروســـکایی ئومێدی ژیـــان کزبوو، هـــەر لەگوندەکانی باوەنـــورەوە هەتـــا داودی وبنـــاری گل و نەوجـــول بەرپەلاماری ئەنفـــال کەوتن و گواســـترانەوە بۆ ســـەنتەری شـــاری کەلارو لە للیوارەشـــەکەدا کۆکرانەوەو ماوەی چەند ڕۆژێك لـــەوێ دەستبەســـەربوون، خەڵکی شـــاری کەلار بەشـــێوازی جیاواز هەوڵـــی ڕزگارکردنی خەڵکیـــان دەدا بەڵام رزگارکردنیش ئاســـان نەبـــوو، هەرچەندە هەرچـــی لە توانایدابـــوو کردیان و بـــە هەموو شـــێوەیەك یارمەتی ئـــەو خەڵکەیاندا هەرلەناردنـــی خۆراکەوە هەتـــا فراندن وشـــاردنەوەیان، لەم بارەیەوە پشـــکۆ محەمەد ڕۆســـتەم دەڵێـــت : (کابرایەکمان لە للیوارەشـــەکەی کەلار رزگارکـــرد، ناوی مەلیک بوو بردمانـــەوە بۆماڵی خۆمان نانی خواردو خۆی شـــۆرد، دوای ئەوەی پشـــوویەکیدا ئینجا وتی دەرۆمەوە بۆللیوارەشـــەکە، زۆر هەوڵماندا نەرواتەوە، بـــەڵام ئەو قەناعەتی نەکـــرد کەئەوهەمـــوو خەڵکە بکوژرێـــن وتی: دەرۆمـــەوە، دەڵێن حکومـــەت خانوو زەوی دەدات بەوخەڵکە خۆهەمـــووی هەرناکوژن.

شـــایەتحاڵێک کە ئێســـتاش لەژیانداماوەو لەکەلار دادەنیشـــێ بەناوی ســـیروان ســـلێمان کوری شـــەهید مام ســـلێمانی گوندی تەپەســـپی، کەبەوتەی خـــۆی باوکی یەکەمین شـــەهیدی بەرگریکردنـــە لە گونـــدەکان لەکاتی پەلاماری ئەنفالدا، ئەوســـا تەمەنی هەشـــت ســـاڵان بووە، لە ژمارە (١٠) لاپەرە ١٣١-١٣٢ی گۆڤاری ئەنفالستاندا بەســـەرهاتی خۆیـــان دەگێڕێتەوەو دەنوســـێت : دوای ئـــەوە چوین بۆ شـــاری کەلار بۆئـــەوەی حکومەت شـــوێنمان نەزانێت وئەنفالمـــان نەکات، بەهەمـــوو جۆرێك خۆمان دەشـــاردەوە، تا بارودخ بکەویتە لایکدا، حکومەت دەســـتی کردە ماڵگـــەڕان بۆئەوەی کەســـوکاری ئەنفـــال بدۆزێتـــەوە، ئیتر دونیامـــان لێ تاریـــك بوو، ئێمـــە لە ماڵی پیاوێکی قەومـــی خۆمان (خزمـــی خۆمان) بوین بەڕاســـتی زۆر زیـــرەك بوو،ووتی: خەمتان نەبێت، خۆم چارەســـەری دەکـــەم، ئێمەی بردە ناو (کاوەنێـــك پڕلە کا) لەبنەوە خۆمان شـــاردەوە هەموومان خۆمانکردووە بـــن باڵی دایکم لەترســـی پیاوەکانی ڕژێم، ئەو شـــوێنە ئێمەی تێ چووین شوێنی (پشـــیلەیەك) بوو، ڕۆیشـــتبوو،بۆ مووشەکردن بـــۆ بێچووەکانی لە پڕێـــکادا گەڕایەوە،لەتـــاو بێچووەکانی خەریك بـــوو، هەموومان

بەچڕنوك كوێربــكات! ئێمەیــش لەترســی چڵكاوخۆرەكانی صدام هەمــوو گیانمان دەلەرزی،دایكــم لەوی مەولویەكــی قەراردا بۆئــەوەی ڕزگارمان بێت، ئەو پشــیلە خەریكبوو،شــوێنمان ئاشــكرا بكات، بەهەرحاڵ ئەفســەرەكە هاتەماڵەوە (مام فەتاح) بەخــۆی هەویەكانیەوە، ڕۆیشــتە پیــری یەوە، ووتــی: قوربان ئێمە ســێ نەفەرین، كەســی ترلامان نی یە؟ یەكسەر ئەفســەرەكە گەڕایەوە ئیتر ســەربازەكان گەڕانەوە، لە ناو كاوەنەكەوە پۆســتاڵی ســەربازەكان دیاربوو، خەریكبوو لەترســان هەموومان بمرین، بەراســتی ئەوە هەرگیز بیرناچیتــەوە! لەوێ ماینەوە ئەوقەومانە هەندێ شــت ومەكیــان پێداین بۆ ئــەوەی پێی بژین.

شــایەتحاڵێكی تر بەناوی ئیســماعیلی حاجی حەســەن خەڵكی گوندی مەســۆیی قــەرەداغ لەدیدارێكیــدا بۆ ئەنفالســتانی ژمــارە ١٠ لەلاپــەڕە ١٨٤ دا دەڵێت : ئێمە لەقەراخ ئــەم دووگوندە عەلیاوامەســۆیی ئەنفالمــان زۆرە. لەمەســۆیی بەهەمووی (٥٠) كەســمان شــەهیدەو ٤٧كەسیشــمان ئەنفالكراوە. ئێمەش كە ڕزگاربووین چوینە گەرمیــان لــەوێ خۆمان شــاردەوە، یەكــدو ماڵێكمان لە كــەلار خۆمــان پەنادا لە ماڵــی خزمەكانمان لــەوێ خزممان هەبوو داڵدەیــان داین، حاجی حەســەنیش لەهەمان ژمــارەدا جەخــت دەكاتەوە كە خۆیــان گەیاندووەتــە گەرمیان و لە صمــودو كەلار لەماڵــی خزمەكانیان خۆیــان شــاردووەتەوەو رزگاریان بووە.

ســەباح نەجمەدین تاقانــە دەربازبــووی خانەوادەكەی خەڵكی گونــدی كونەكۆتر. كەبەلای رانــە مەرەوە بوون كەســێك لەكــەلارەوە بەنــاوی محمد صالــح هاتووە بەهانایانەوە و ڕێنیشــاندەری كردوون، هەتا گەیاندونییە ســەرجادەی گشــتی لە نیوان ســەرقەڵاو وەلی هەیەرەوە لە نێوان ڕەبایەیەكی جاشــەوە دەری كــردوون و چوونەتە ســەرجادەی گشــتی لەوێ پیاو چاكێك بەفریایــان كەوتووەو نــان و خواردنی بەفریا خســتوون ســەباح دەلێت لەبەرئەوەی ئەو نانەی بــە خۆمان بوو كــۆن ببوو كەروی كردبــوو، كــە (حاجی عەلــی) پیاوێكــی زۆربەرێز بوو، نانی ســپی و مریشــكی بۆهیناویــن هەرلەوێ دوونانی ســپیم خوارد ئێســتاش تامەكــەی والەدەممدایە. ئیتر ســەباح لەگــەڵ عەتای مامــەی و خاڵۆی چوونەتە كــەلاری كۆن و لــە ماڵی محمد ســالح گیرســاونەتەوە، بەڵام مامەی و خاڵۆی (بەناوەكانی عەتاو جــەلال) چونەتەوە بــۆ ئاوایی لەو كاتەدا ســەباح قاچی لەجێ چــووە دەنا ئەویــش لەگەڵیاندا دەرۆی و ئەویش ئەنفالدەكــرا، لەوكاتەدا كــە چووبوونەوە بۆ گوندەكەیان شــێخ ئەمین ناوێك جەیشــی بردووەتە ناوچەكە، گوایە چاوســاغی كــردوون بۆئــەوەی هەندێك چەك و

تفاقی پێشـــمەرگەیان پیشـانبدات، زۆر گـــەراون نەیاندۆزیوەتەوە ســەباح دەڵێت (رەنگە هەر پیشـــانی نەدابن) ئەو جەیشـــە مامــەم عەتاو خاڵۆم جەلالیشـــیان گرتوو ئیـــتر ئەنفالکران خۆئەگـــەر منیش قاچم جەمـــان نەبوایە لەگەلیان دەچـــووم و ئەنفال دەکـــرام، دوای ئـــەوە ســـەباح لەگازینۆیەکی ناو شـــاری کەلاردا دەمێنێتـــەوەو لەم بارەیـــەوە دەڵێـــت : لەوچێشـــتخانەیە مانگی بە(٤٠) دینار ئیشـــم دەکرد شـــەویش لە گازینۆیەك دەخەوتم مەگەر هەرخۆم بزانم چیم بەســـەرهاتووە باســـی ناخۆشـــیەکانی ناکرێت، بۆدرێژەی چیرۆکی ســـەباح بروانە ئەنفالســـتان ژمارە ٩ لاپـــەرە ٣٧-٤١ یاخود گەشـــتەکانی ئەنفالســـتان عومەرمحەمەد بەرگـــی دووەم . دەزگای چاپ وپەخشـــی سەردەم.

محەمەد حمە ڕەشـــید کاکەبرا لە دایکبووی ســـاڵی ١٩٦٤خەڵکی گوندی گۆمەتانی ســـەربەناحێی ســـەنگاو لە ئەنفالســـتانی ژمارە ٩دا لەلاپەرە ١٩١دا دەڵێت: منیش پیاو چاکێـــك فریام کەوت

لەپەلامارەکانی ئەنفالی ســـێدا، (٢٩) کەسیشـــیان گیران وئەنفالکران و ئیتر جارێکی تر نەبینرانەوە. هاوکات هەمووســـەروەت و ســـامانیان بەتاڵانبرا و خانووەکانیان لەگەڵ زەوی تەختکرا

لەکاتـــی ئەنفالدا هەر لەگونـــدی گۆمەتان بوون کە (٣٠) کم لـــە ناحێکەوە دورە، لە ١٧ مانگی نیســـانی ســـاڵی ١٩٨٨ پەلاماری ئەنفال گەیشتە ســـەریان و بەهۆی توندی پەلاماری جـــاش و جەیشـــەوە نەیانتوانی خۆیان پەنابـــدەن، بۆیە ناچاربـــوون خۆیان ڕادەســـت بکەن، ئیتر تـــەواوی خانەوادەکەی کەوتنە دەســـتی پیاوانـــی دەولەتەوە و هەموویان ئەنفالکران.

محمـــد لـــەو ســـاتەوەختەوە چـــاوی بەخێزانەکـــەی و منداڵەکانـــی نەکەوتەوەو خۆی بەتەنهـــا مایەوە، هەرلـــەو ماوەیەدا خزمێکـــی خۆی بەنـــاوی (عومەرمحەمەد عەبدالرحمـــن) بەهانایـــەوە چووەو بردوویەتی بـــۆ کەلارو مـــاوەی ٨ مانگ داڵدەیان داوەو شاردویانەتەوە.

هەرلەکـــەلاری کـــۆن کاک محەمەد ئەحمەد ســـەمین و جـــەلال حەمەئەمین کەلە گۆڤـــاری ئەنفالســـتاندا دیداریـــان لەگەڵـــدا ســـازکراوە، ڕۆڵێکی گرنگیـــان دیوە لەرزگارکـــردن و داڵدەدانـــی خەڵکـــدا، کاک محەمەد ســـەمین پڕکێشـــی دەکات و دەچێـــت لەخورماتوو چەند کچێـــک رزگار دەکات و دەیانهێنێتـــەوە بۆماڵەکەی خۆی و داڵدەدیـــان دەدات، تەنانەت بەســـەرهاتێکی خۆشـــیش دەگێڕێتـــەوە کاتێک جەلال

مەسۆیی و پێشـــمەرگەیەکی تر لەماڵیاندا خۆیان شـــاردووەتەوە پیاوێک دەچێتەماڵیان بەنـــاوی رەئیس، جـــەلال محەمەد ئەمیشـــنیش وەک حەمەسوری کـــەلاری کۆن دەڵێت : جاشـــەکان لەبەرانبـــەر چەند ســـەرمەرێکدا رێگەیاندابن بچین بە ســـۆراغی ئەوخەڵکانـــەوە، کەلەوجەوەلانە گیریـــان خواردبوو.

کـــەلار جگەلـــە تاقانەکانـــی تـــر کەســـەر بەگوندەکانی قـــەزای کـــەلار بوون، داڵـــدەدەری چەندین تاقانـــەی تربووە، کەهەندێکیان هەتا ئێســـتاش هەو لەوشـــارەدا دەژین .

گرنگترین ڕوداوەکانی ئەنفال لە گەرمیاندا.

ئەگەرچـــی لێکۆڵینەوەکـــە دەربـــارەی شـــاری کەلارە، بـــەڵام لە باســـی ئەنفالدا گەرمیـــان خۆی دەســـەپێنێ و دەبێت باس بکرێـــت دەنا بەبێ باســـی ئەنفالی گەرمیان هەرناتـــەواو دەردەچێت، کەلاریـــش وەک ناوەندی کارگێری لە هەرێمی کوردســـتاندا کە ناوەندی کارگێـــڕی هەموو گەرمیانـــە، نابێتە نەنگیەکی زانســـتی.

گەرمیان لەدۆســـێی ئەنفالدا دەچێتە چەقـــی روداوەکانەوە، هـــەم زیانە مادییەکانی زۆرن و هـــەم زیانی گیانـــی، بەوپێیەی ناوچەیەکـــی فراوانەو سنوریشـــی بەناوچە عەرەبیەکـــەی عێراقەوەیـــە لەئەنفالدا بووە ئامانجـــی کۆمەڵکوژییەکـــە و زۆرترین ڕوداوو زۆرتریـــن زیانـــی گیانی و ماڵی بەرکـــەوت، بۆیە دەتوانیـــن بڵێن: گرنگترین ڕوداوەکانی ئەنفـــال و زۆرترین تراژیدیـــاو زۆرترین دەرهاویشـــتەو کاریگەریەکانی لەگەرمیاندا بوون.

وادەردەکـــەوێ کـــە بەعســـیەکان بەمەبەســـت دەســـتی زیاتریان لە کوشـــتاری گەرمیانیـــەکان داگرتووە، ئەمـــەش رمڵێدان وخەمـــڵ نییە بەڵکـــو دەرئەنجامە، کە لـــە لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونی بەردەواممدا، هەندێک ســـەرەداوو بەڵگەم بەردەســـت کەوتوون کـــە گەیاندیانمە ســـەر ئەو بروایـــەی کۆمەڵکوژی گەرمیانیـــەکان لەلای بەعس ســـەرنجێکی زیاتـــرو وردتـــری لەســـەربووە، پێدەچێت لـــە کۆمەڵکوژی و پاکتاوکردنـــی ئەنفالدا لـــە ناوکەمپەکانی کۆکردنەوەشـــدا هەم لە تکریـــت و هەم لە تۆپزاواو تەنانەت لە دوبزیش چاوی زیاتر لەســـەر شـــوێنی نیشـــتەجێ بوون بووبێ و دەستپێشـــخەرییەکی زۆرو ئامانجدار بۆ خەڵکی گەرمیان کـــراوە، بۆئەوەی بەزوویی

بەلای کەمەوە گەنجە نێرینەکانیان لە کۆڵبکەنەوە و پاکتاویان بکەن، بەلای کەمەوە پیاوەکانیان بەدەست وبرد بکوژن. ئامانجی بەعس لە کوشتنی زیاتری گەرمیانیەکاندا، هەر رقێکی فاشیانە نییە بەڵکو سیاسەتێکی پلان بۆ دارێژراوە ئەویش تەعریبی ناوچەکەیە چونکە هەم دەوڵەمەندە بەنەوت و هەم هێزوپێگەی هەموو جوڵانەوەیەکی سیاسی و چەکداری بووە لەکوردستان دژی دەوڵەت . ئەم قەناعەتەم هەم لەچیرۆکی عاسی مستەفاو هەم لە گێرانەوەو بەسەرهاتی حەمە عەلی عالیان و هەم لەهی تەیمور عەبدوڵاو هەم لەدانپێدانانی وەفیق سامەرایش هەڵهێنجراوە. بۆیە لێرەدا بۆهەریەکێکیان هەڵوەستەیەک دەکەین و تیشکێک دەخەینەسەریان بەمەبەستی ئەوەی ئامانجەکە رونتربکەینەوە.

یەکەم بەرگری و چۆک دانەدان

١. لەدوای تەواوبوونی پەلامارە سەربازییەکەی قۆناغی سێهەمی ئەنفال، کە هەموو هێزی پێشمەرگەی ناچەکە بەقەرەداغیشەوە پاشەکشەیان کرد بۆسەرسنور، چەند فەرماندەو پێشمەرگەیەک بڕیاریاندا لەگەرمیانی چۆڵکراوو ئەنفالکراودا بمێننەوەو لەو هەلومەرجە سەختەدا چۆکیان دانەدا. فەرماندەی ئەو پێشمەرگانە ئەحمەد کەلاری بوو، پاشئەوەی پێشمەرگە لە یەکەم پەلاماری ئەنفالی گەرمیاندا بەتایبەتی لە شەڕی تازەشارو باشتەپە دوای بەرگرییەکی زۆر شکستیان هێنا ئینجا لە ئۆمەربل و شێخ تەویل بەرگرییان کردو لەوێش نەیانتوانی هەتا سەرکەوتن بەرگری بکەن بەڵکو شکستیان هێنا، لەو راستیە گەیشتن کە چیتر بەو چەک و تفاقە کەمەی بەدەستیانەوەیە ناتوانن بەربەو هێزە زۆرو پڕچەکە بگرن، ئیدی بریاری پاشەکشەیاندا بۆ ئەو ناوچانەی هێشتا ئەنفالی پێنەگەیشتبوو. لەو دۆخەدا چەند فەرماندەیەکی پێشمەرگە بریاریاندا ناوچەکە چۆڵنەکەن و بەهەر نرخێک بووە دەمێننەوە. دوای ئەو بریارە کەوتنە گەران و کۆکردنەوەی خواردەمەنی بەجێهاوی گوندنشینەکان بەتایبەتی لەژێر داروپەردووی خانووە روخاوەکان و لەناو جەوەڵ و شیوودۆڵ و ئەشکەوتەکان، کە پێشتر گوندنشینەکان بەنیازی گەرانەوەیان بۆ ناو گوندەکانیان شاردبوویاننەوە یان خۆیان تێدا حەشاردابوو لێیان بەجێهابوو.

لەوەها حاڵێکی قەیراناویدا بوو کە ئەو دەستەیەی پێشمەرگەی گەرمیان بە فەرماندەیی «مەلا ئەحمەد کەلاریی» بریاریاندا لە گەرمیاندا بمێننەوەو ئەشکەوتی

داری خلەیان وەک یەکێک لەحەشارگەکانیان بۆ شوێنی حەوانەوەیان دەستنیشانکرد، بەڵام بەداخەوە روداوی داتەپینی ئەشکەوتەکەی بەدواداهات وو شەهیدبوون، ئەو دوو پێشمەرگانەش کەرزگاریان بوو «سەید محەمەد و حەمەسۆران غازیی» بوون کە ئێستا حەمە تەنها حەمە سۆران لە ژیاندا ماوەو لە کەلارنیشتەجێیە. لەلاپەڕەکانی دواتردا بەدرێژی باسی روداوەکە دەکەم.

٢. ئەو پیاوەی بریاری سەدامی رەتکردەوەو تاقە کەس بوو وتی (نا) شێخ حسێنی هەزارکانی خەڵکی گوندێکی گەرمیانی سەر بەقەزای کفری بوو. دوای ئەوەی بریاری ئازادبوونی خۆی ژن و منداڵەکانی لەلایەن سەدامەوە دەردەچێت ئەو داوا دەکات یان هەموو ئەو خەڵکەی لەگەڵدا ئازاد بکەن یان ئەم بەتەنیا ئازادی ناوێ و بریارەکەی سەدام رەت دەکاتەوە بۆ درێژەی ئەم بەسەرهاتەی شێخ حوسێنی هەزارکانی بروانە کتێبی (شێخ حوسێنی هەزارکانی) بریاری مەرگ و رەتکردنەوەی بریاری سەدام لەئەنفالدا- دۆکیومێنتاری و بەدواداچوون. سمکۆسابیر شەریف چاپی یەکەم ٢٠١٩

دووەم: قوربانیدان و چیرۆکی تراژیدی

ئامارکردن و دۆزینەوەی چیرۆکی سەرجەم قوربانیدان و زیانەکانی گەرمیان، کارێک نییە لە توانای تاقە کەسێکدابێت، زیانە گیانی وماڵییەکانی ئەم دەڤەرە لەئەنفالدا هێندە زۆرن رەنگە زیادەرۆیی نەبێت ئەگەر بڵێم سەنتەرێکی تایبەتیش لەوێزەی نایات، من کەلە میانەی گەشتەکانمداو لەچاپکردنی بۆکسێکی سێ بەرگیدا کەبەلای کەمەوە دوو گەشتیان تایبەتن بەئەنفالی گەرمیان و سەدان چیرۆکم لێ تۆمارکردوون هێشتا هەست دەکەم دەستم بە دڵۆپێک لەدەریای ئەو خوێنە گەیشتووە. بۆیە ئەوەی لێرەدا دەیخەمە روو تەنها ئەو چیرۆکە راچڵەکێنەرانەن کە دەهێنێت ببنە هەوێنی بەدواداچونێکی قوڵترو بەرپرسیارانە تر. کەبەم شێوەیە ریزبەندیان دەکەم:

١. لە کۆی کۆمەڵکوژی ئەنفال لەبیاندا تەنها ٧ کەس دەربازبوون (منداڵێک و ٦ پیاو) کە لەشوێنی جیاوازو لە گۆڕی بەکۆمەڵدا ڕزگاریان بوو، ئەوانیش هەموویان خەڵکی گوندەکانی گەرمیانن؟! کە دوانیان خەڵکی گوندەکانی سەربەقەزای کەلارو ئەوانی تر هی ناوچەی قادرکەرمن (تەیمور –

کوڵەجۆ- کـــەلار- حەمە عەلـــی عەلیان- تیلەکو- کـــەلار) فەرەج محەمـــەد عەزیز – تۆپخانە- عوزێر- خـــدر ڕێحان- ڕەمەزان عەلـــی -خدر ڕێحان- ئەنـــوەر محەمەد ڕەز- چەمســـورخاو) ئەمانیش هەموویـــان ســـەربەگوندەکانی قادرکەرمن.

٢. لەکۆی ٣٠٠ تاقانەی ئەنفالدا لە هەموو هەرێمی کوردســـتاندا ١٩٥ کەســـیان خەڵکی گەرمیانن.

٣. ڕوداوە تراژیدیەکەی داتەپینی ئەشـــکەوتی داری خلە کەبووە هۆی شـــەهید بوونـــی ٧ پێشـــمەرگە، فەرماندەکەیـــان ئەحمەد کـــەلاری بوو. ســـاڵی ١٩٩١ دوای دەرهێنانەوەی ڕوفاتەکانیان ئێســـتا لەکـــەلار نێژراونەتەوە.

٤. ئەو پیاوەی ســـەربازی ســـوپای عێـــراق بوو لـــە جەنگی عێـــراق -ئێراندا لەبـــەرەی شـــەڕدا لەکەرتی شـــوش لە دوای ٩ ســـاڵی دیلـــی کە گەرایـــەوە ژن و منداڵەکـــەی ئەنفالکرابوون، ئەویش هەرخەڵکـــی گوندی زینانەی گەرمیانە! ڕاســـتە گوندەکەیـــان ســـەربە قەزای کەلار نەبـــوو، بەڵام مـــادام ســـەربەئیدارەی گەرمیانە بەشـــایانی ئەوەم زانی لێرەدا تیشـــکێکی بخەینە ســـەر. عاســـی مســـتەفا کە دوای ڕاپەڕیـــن بووە یەکێـــک لەگرنگترین شـــایەتیەکانی جینۆســـایدی کـــوردو مێدیای جیهانـــی گرنگی پێدا خەڵکی گوندی زینانەی گەرمیانە. عاســـی دوای ئەوەی ٩ ســـاڵ بە دیلی لـــە ئێران ڕاگیـــرا، دوای ئەوەی لە پرۆســـەی دیل گۆڕینـــەوەدا ئازادکرا، کە هاتەوەو لەسەرسـنور خاکی نیشـتمانی عێراقی ماچ کردو ســـوجدەی بـــۆ وێنەکەی ســـەدام حوســـێن برد، هەرئەوەنـــدەی خۆش بوو کە گەیشـــتەوە زێدی خـــۆی چونکە بەســـەرهەواری خاڵیدا هاتەوە بۆنیشـــتمان ! ئەو پیـــاوە نەماڵی مابوو نـــەژن ومنداڵ، عەزیمـــەی خێزانی و هەموو منداڵەکانی ســـوپای عێراق و ســـەدام حوســـێن ئەنفالی کردبـــوون ! ئەو کەهێشـــتا نەیدەزانـــی ئەنفال واتـــای چییە نامەیەکی پڕلەســـکاڵای بۆ ســـەرۆک کۆماری ئەوســـای عێراق ســـەدام حوســـێن نارد، بەڵام لەبری ســـەدام کەســـێک لەدیوانی ســـەرۆکایەتی وەڵامی دابووەوە وەڵامیش چۆن ؟ ساردوســـڕ وەک ئـــەوەی تراژیدیایـــەک ڕوی نەدابـــێ و ژن ومنداڵەکانی لەلای عاســـی هێندە بەهایان نەبێ بۆیە تەنها بەیەک دێڕی ســـاردوبێ ڕێزو بێ هەســـت نوسراوە (ســـکاڵانامەکەت لە٤ی تشرینـــی یەکەم دا، ژنەکـــەت ومنداڵەکانت لەعەمەلیاتی ئەنفالـــی پاڵەوانانەدا وون بوون، کەوا ســـاڵی ١٩٨٨ لەناوچەی باکـــور ئەنجام درا. بڕوانـــە دەقی نامەکەی سەرۆکی دیوان:

بەناوی خوای مەزن ودلۆڤان

كۆماری عێراق

دیوانی سەرۆكایەتی

ژمارە:ش ع/ب/٤/١٦٥٦٥

ڕۆژ٢٩/تشرینی یەكەمی١٩٩٠

بەڕێز/عاسی مستەفا ئەحمەد

پارێزگای سلێمانی/ قەزای چەمچەماڵ/ گەڕەكی بێكەس/ مزگەوتی حاجی ئیبراهیم

ئاماژە بەبەزەیی نامەكەت لە٤ی تشرینی یەكەم دا، ژنەكەت ومنداڵەكانت لەسەردەمی عەمەلیاتی ئەنفالدا كەوا ساڵی ١٩٨٨ لەناوچەی باكور ئەنجام درا، ون بوون .

دڵسۆزتان

ئیمزا

سەعدون علوان مصلح

سەرۆكی دیوانی سەرۆكایەتی كۆمار[٣٢]

ئەم وەڵامەی سەرۆكی دیوان چ ئەوساو چ بۆمێژووش گرنگترین بەڵگەو سەرەداوی بەچارەنوسی خەڵكی مەدەنی بێتاوانە كە گیرابوون و ئەنفالكران، وەڵامەكە هەم نیازو هەم ئامانجی دەوڵەتی عێراق و حكومەتی بەعس دەخاتە ڕوو لەپەلامارەكانی ئەنفالدا.

جێگەی داخە رۆژی ٧ی ئایاری ساڵی ٢٠٢٢ عاسی دوای نەخۆشییەكی زۆر كۆچی دوایی كرد.

---

٣٢ - ئەم بەڵگەنامەیەی سەرۆكی دیوان و هەم نامەكەی عاسی مستەفاش لەزۆر شوێن بڵاوكراوەتەوەو نوسخەیەكیشی لەبەردەستە، بەڵام بە پێویستم نەزانی لێرەدا نامە دورودرێژەكەی عاسی مستەفا بڵاوبكەمەوە، بەڵام جێگەی ئاماژەیە راپۆرتە گرنگەكەی میدیل ئێست وۆچ كە مامۆستا محەمەد توفیق چاپ وبڵاوی كردەوە بەناوی جێنۆساید لەعێراق و پەلاماری ئەنفال بۆسەركورد لە دوای رونكردنەوەی وەرگێر لە لاپەڕە (١٤)دا بڵاویان كردووەتەوە.

ڕوداوە تراژیدیەکەی داری خلە

ئەنفال هەزاران ڕوداوی و چیرۆکی تراژیدی تێدایە، هەندێکیان بیستراون و تۆمارکراون و زۆریشیان ڕەنگە رۆژگار دەریان بخات و کەسی خۆیان بۆپەیدا ببێت و بنوسرێتەوە.

یەکێک لەڕوداوە تراژیدیەکانی دوای ئۆپەراسیونەکانی ئەنفال داڕوخانی ئەشکەوتی داری خلەیە بەسەر ٨ پێشمەرگەی پارتیزاندا.

ئەشکەوتی داری خلە[٣٣] دەکەوێتە دامێنی زنجیرە بەرزاییەکانی ڕۆژهەڵاتی گوندی زاوت، ئەم گوندە سەربەناحیەی باوەنوری قەزای کەلارە، باوەنور (پیباز)یشی پێدەڵێن، داری خلە ئەشکەوت نەبوو، بەڵکو شوێنێک بوو کە دەستەیەک پێشمەرگەی پارتیزان لەدوای ئەنفال بۆخۆیان چاکیان کردبوو هەتا وەک ئەشکەوتێک و حەشارگەیەک سودی لێ ببینن، بەشان وبازوی خۆیان وایان کردبوو، جێگەی ١٠ هەتا ١٥ کەسێکی تیدا ببێتەوە.

هەرچەندە ئەم ڕوداوە لەگەرمەی هێرش وپەلامارەکانی ئەنفالدا نەبووە بەڵام یەکێك لە چیرۆکە تراژیدی و سەرنجڕاکێشەکانی ئەنفال، روخانی ئەشکەوتی داری خلەو گیانلەدەستدانی ٨ پێشمەرگەی پارتیزان، لەو بارودۆخەدا هەق نییە نادیدە بگیرێ، کە بەداخەوە نەمیدیای کوردی و نە ڕێکخراوەکانی بواری ئەنفالیش وەک روداوێک لەئەنفال نایبینن و باوەرناکەم قوربانیەکانیشیان وەک ئەنفال تەماشا بکرێن» ئەوەش کورت بینینی ڕوداوەکانی ئەنفالە !

دەستەیەک پێشمەرگەی پارتیزان کەبڕیاری مانەوەیان لەگەرمیاندا بوو، بیریان لەوە کردبووەوە بۆ شوێنی حەوانەوەیان نوایەک چاک بکەن، بەڵام بەداخەوە

---

٣٣ داری خلە درەختی بەرووەو هێشتا رون نیە ئەو دارە سروشتی خۆی رواوە یاخود کەسێک رواندوویەتی بەناوی خدر یان خالید یان خەلیل بەلام لەبەرنامەیەکی کەی ئێن ئێن دا کە گەرمیان حەمەی پور ئامادەی کردبوو حەوتەمین نەوەی ئەو پیاوەی دواند کە دارەکەی ناشتووە بەناوی ئاوارەو دەڵێت تەمەنی ئەو دارە٢٠٠ بۆ ٢٥٠ سال دەبێت و لەلایەن باپیرە گەورەی ئێمەوە نێژراوە ناوی خلکی ئەلک بووە یان خدری عەلی یەکێک بووە لە کورەکانی یوسوجانی سەر خێڵی وێس وجانی کە لە پوقەو شۆراواو کەواچەرموو نیشتەجێ بوون و لە کاتی گەرمیان و کویستاندا کاروانیان کردووە بۆ شارەزوروئێران لەژێر ئەم دارەدا بەیەک گەیشتوون و پشوویانداوە . خەسرەوجاف لەکتێبەکەیدا مێژووی هۆزی جافدا دەنوسێت داری خلە کە دەکەوێتە ملەی سیدارەو شوێنی تێپەڕینی ویسوجانی بووە لە گەرمیانەوە بەرەو کوێستان . خلک لە رۆژهەڵاتی کوردستان مردووەو هەر لەوێش نێژراوە نەوەکەی خلک دەڵێت لە رۆژهەڵاتیش گۆرەکەی وەک دارەکەی خلە بە گۆری خلە بەناوبانگە

گوێیـــان بەلایەنی زەوی ناســی نـــەداوە، خۆ رەنگە بەشێكیشـــی ناچـــاری بوویێت. ئەودەســـتە پارتیزانە (مەلا ئەحمـــەد) كـــەلاری سەرپەرشـــتیارو فەرماندەیان بوو.

هەربـــە سەرپەرشـــتی ئەویـــش شـــوێنەكە گەورەكـــراوە، بەشـــێوەیەك كـــە بۆحەوانەوەیان دەســـت بدات، سروشـــتی زەبیەكـــە زیخەڵانە، پارتیزانـــەكان بەچەند چینە بەردێكی گـــەورە بەردەمەكەیـــان هەڵچنیـــوەو دیوارێكیان لێدروســـتكردووە، دیـــارە زەوییەكـــە لـــە ئەنجامـــی ئـــەو گۆڕانكاریانـــە كەلێنێكی بـــۆ داڕوخان لێ پەیدابـــووە، هەرچۆنێک بـــووە جێـــگای ١٠ هەتا ١٥ كەســـی تێـــدا كراوەتەوە«.

پەلامـــارە ســـەربازییەكانی ئەنفـــال نەک هـــەر لەگەرمیان بەڵكو لەسەراســـەری كوردســـتان توانی بنكەو بارەگاكانی پێشـــمەرگە تێكبشـــكێنێ و گوندەكان بروخێنێ و ئاوەدانیـــان تێدا نەهێڵێ، هەر لەســـۆنگەی ئەو پەلامارانەوە بـــوو كۆمەڵكوژییەكی ترســـناک ئەنجامدرا، بەڵام هەرگیز نەیتوانی شكســـت بە ئیرادەی پێشـــمەرگە بهێنێ بەتایبەتـــی ئەو پارتیزانانەی ســـێ ســـاڵی تەواوی پرمەترســـی و ئاڵـــۆزی و تەنگانە تێپەڕێنن و لە نـــاو بنكە بچوكەكانیاندا بمێننەوەو شكســـت بە نیـــازی رژێمی بەعس بهێنن كە ئامانجی بـــوو بەیەكجاری كۆتایـــی بەكورد بهێنێ لە باشـــور، هەلومەرجی دوای ئەنفـــال بەئەندازەیەک قـــورس و گران بـــوو، تەنانەت بیركردنـــەوە لە روخانی رژێمـــی بەعس خەون بـــوو، چ جـــای رزگار بوونی هەرێمی كوردســـتان لەدەســـت بەعسیەكان.

چیرۆكەكە لەزاری شایەتحاڵەوە:

ســـۆران غازی كە بە حەمە ســـۆران نـــاسراوە دەگێڕێتـــەوە: ڕۆژی ١٩ شـــوباتی ١٩٨٩ وەختـــی ســـەرە جیهازبـــوو، دوای ئـــەوەی كاری پاســـەوانی هاوڕێكانـــی بەڕێـــدەكات، جیهازەكـــە هەڵدەگرێـــت و لەگـــەڵ ســـەید محەمـــەد بەبـــێ چەک دەچن هەتـــا لەبەرزاییەكـــەوە پەیوەنـــدی لەگەڵ دەســـتە پارتیزانەكانـــی تر بگرن، ئەوســـا پارتیزانەكان كاتی پەیوەنـــدی كردنیـــان دیاریكراوبـــووە، «دوای تەواوبونی پەیوەندییەكەیان، ســـەیدو حەمە ســـۆران دەگەڕێنـــەوە بۆ لای هاوســـەنگەرەكانیان لەناو ئەشـــكەوتەكە، بەڵام لەپـــڕ دەنگێكی زۆر بەهێـــز رایان دەچڵەكێنـــێ و بەپەلە دەگەڕێنەوە بۆلای هاوڕێكانیان، ئەفســـوس دەبینن شـــوێنی بنكەكەیـــان بەتەواوەتی ڕوخـــاوەو گڵێكـــی زۆر بەســـەریاندا داتەپیـــوە، ئـــەوان هـــەر چەند بـــە دەوری ئەشـــكەوتەكەدا دێن ودەچن بێچـــارە دەمێننەوە، نـــە دەنگی هاوڕێكانیان دەبیســـتن،

نەهیچیــان لەدەســت دێت، بەخەمبــاری بەدیار روداوەکــەوە دەمێننەوە، ئەو شــەوە خراپ لێیــان دەقەومێ، تەنانــەت بەبێ چەک دەمێننەوەو دەشــزانن کــە هیچیان لە دەســتنایات و هیچیان بۆ بــۆ هاورێکانیــان پێناکرێت، چونکە هیچ پێداویســتیەکی ئەوتۆیــان لەبەردەســتدا نەبــوو». لــەو روداوەدا هەر حــەوت پێشــمەرگەکە کە لەناوەوە بــوون گیان لەدەســتدەدەن !

حەمە ســۆران دەڵێت « کە گوێم لە دەنگەکــە بوو زۆر بەهێز بــوو وامزانی دەنگی تۆپــەو بۆردومان کراویــن، بەڵام کە هاتــم برادەرەکانم ئاگادار بکەم لــە رووداوەکە، ســەیرەکەم ئەشــکەوتەکە داڕووخاوەو بواری گەرانەوەم بۆناوی نەماوە».

عوســمانی حاجی مەحمود کــە فەرماندەیەکی ئەوســاو پارتیزانێکی ئــازای دوای ئەنفالــە، ئەویش وەک فەماندەیەکی پارتزانەکان هەمیشــە لەگەرمیاندا مایەوە باســی ئــەم ڕوداوە تراژیدیــە دەگێڕێتەوەو بــەم شــێوەیە چیرۆکی روخانــی داری خلە بۆ رۆژنامەی ئاوێنە دەنوســێت:

رۆژی ١٩٨٩/٢/١٩ کاك ســەید محەمــەدو کاك مــەلا ئەحمــەدو ٧ پێشــمەرگە لەئەشــکەوتەکە بــون، پێــش ســاتەوەختی روخانی ئەشــکەوتەکە، کــە کاتژمێر ٥:٢٠-٥:٣٠ی ســەر لەئێــوارەی ١٩ لەســەر ١٩٨٩/٢/٢٠ بو، کاك ســەید محەمەدو کاك ســۆران غــازی، دوقۆڵــی لەئەشــکەوتەکە دەردەچــن و هەتــا بەجیهــاز پەیوەنــدی لەگەڵ دەســتەکانی تر بکــەن. (ئەوکاتــە ٢٤ کاتژمێر جارێــك بەهۆی جیهــازی بچــوك وەکــو تلفونکن و پی ئاڕ ســی، ســەر لە ئێــواران یان شــەوان پەیوەندیــان لەگەڵ یەکــتر دەکرد)» «بــۆ ڕۆژی دوەم ئێــوارەی ١٩٨٩/٢/٢٠، لەکاتی پەیوەندیــدا، کاك ســەید محەمــەد لەروداوەکە ئــاگاداری کردیــن، هەریەکە لای خۆمانــەوە بەڕێکەوتین و پــاش نیــوەڕۆی ١٩٨٩/٢/٢١ لەگەڵ شــەهید حەمە ڕەش و کاك شــێخ کەریــم گەیشــتینە لای ئەشــکەوتەکە، بــەڵام بەهۆی ئەو ســەدان تــەن گڵو خــۆڵو بــەردەی بەســەر ئەشــکەوتەکەدا داڕوخــا بــوو، نەبونی هیچ جــۆرە پێداویســتیەك، دەسەوســان بویــن، بۆیــە نەماندەتوانی هەوڵــی دەرهێنانی تەرمەکانیــان بدەین، بەو شــێوەیە مانەوە. پــاش ڕاپەڕین لــەڕۆژی ١٩٩١/١٠/٣١دا تەرمــی شــەهیدەکانمان دەرهێنــاو لــەڕۆژی ١٩٩١/١١/١دا لەمەراســیمێکی جەمــاوەری گــەورەدا، هــەر حەوتیــان بەیەکــەوە لەگۆڕســتانی کــەلاری کۆن نێژران».

پێشبینی ڕوداو :

حەمە سۆران ئەوە دەگێریتەوە (پێشتر باس کراوە تەنانەت باسی ئەوەشکراوە کە ئەم ئەشکەوتە بروخێ بەملادا ئەوا لاکەی تر دەیگرێتەوە و بەسەریاندا ناتەپێ، ئەمە مامۆستا حسێن وتووەیەتی.)

کەسانی جیۆلۆجی – زەوی ناس دەزانن، خاکی ئەو ناوچەیە فشۆڵە، کە روخا هەمووی بەسەریەکدا دادەتەپێ، بەڵام بەداخەوە پێشمەرگەکان زانیاری ئەوەیان نەبووە، یان هەیانبووەو کەمتەرخەمییان کردووە. سۆران ئەوەش دەگێڕێتەوە کە فەرماندەکەیان مەلائەحمەد کەلاری باسی لە روداوێکی هاوشێوەی ئەشکەوتەکەی داری خلە لەشوێنی ترکردووە باسی کەسێکی کردووە بەناوی مەحمود کڵاشینکۆف کە لەبارەگاکەیاندا لەقەرەداغ بەرد هەرەسی کردووەو بەسەریانداو شەهید بوون .

لە کاتی دەرهێنانەوەی ڕوفاتەکانیشیاندا شایەتحاڵێک بۆی گێڕامەوە کە: پێشمەرگەیەک دەستی لەبن سەری بوو، یەکێکیان جامێک ئاو لە نزیک دەمییەوەبووو وا دیاربوو کە لەو کاتەدا خەریکی ئاوخوارنەوە بووە، مەلا ئەحمەد کەلاریش کەخاڵی شایەتحالەکەیە لەسەر قەرەوێڵەکەی راکشاوەو دەستێکی لەبن سەری بووە.

حەمەسۆران پێشتر لە یادەوەرییەکانی خۆیدا نوسیویەتی : پێشئەوەی بچن بۆ پەیوەندی کردن مەلا ئەحمەد لەسەر قەرەوێلەکەی ڕاکشاوەو گوێی لەڕادیۆ گرتووە، دوای ئەوەی ئێزگەی دەنگی گەلی کوردستان تەواو بووە بە کاک سەیدی گوتووە ناچی جیهاز بکەیت ؟ ئێمە بەو شێوەیە بەجێمان هێشت. شایەتحاڵەکان باس لەوە دەکەن ئەشکەوتی داری خلە نسرم بووەو خۆر لێی نەداوە بۆیە تەرمەکانیشیان لەماوەی ئەو سێ ساڵەدا تێک نەچوون .

کەلوپەلەکانیان دۆزرانەوە :

هاولاتیەکی گوندێکی سنورەکەیەو ئامۆزای یەکێک لەشەهیدەکانە هەتا ئێستاش کە باران دەبارێ دێمەوە بۆ دەمی ئەشکەوتەکەو دەگەرێم بۆ کەلوپەلەکانیان، هەتا ئێستا چەندین پارچە چەک و قولینگ ونوێل وبێلم لێرە دۆزیوەتەوە هەموویم رادەستی کاک محمود کردووە. لەوانە چەکی (B.K.C) یەکەیان فەردەیەک فیشەکی بیکەیسی و کلاشینکۆفێکم دۆزیوەتەوە کەببووە دولەتەوە، (بڕوانە پاشکۆی وێنەکان) لەگەڵ بەرمیلێکی پرلە کتێب کە هەموویان باران خراپی کردوون. پێشتر حەمە سۆران باسی ئەو بەرمیلەی کردووە کە ئەشکەوتەکەدا پری بووە لەکتێب.

ناوی شەهیدەکان:

١- ئەحمەد محەمەد ئەمین (شەهید مەلا ئەحمەد)

٢- دارا قادر سەمین عەزیز (دارا نارێنی)

٣- سەلام محەمەد حسێن ساڵح (سەلام نارێنی) سەلامی مامە عانەشی پێدەڵێن .

٤- نوری قادرخورشید (پۆڵا نارێنی) - نارێن دوا گوندی کوردە لەبناری زنجیرە چیای حەمرین.

٥- حەمید قادر(حاجی حەمید)، ئەم شەهیدە هاوسەرو کچ و کوڕێکی ئەنفال کراون.

٦- حەیدەر حەمید سەلیم (حەیدەر شۆراوەیی)

٧- رەحیم رەشید ئەحمەد (رەحیم کەلاری)

زیانەكانی ئەنفال لە گەرمیان و قەزای كەلاردا:

یەكێک لەگرفتەكانی دۆسیێی ئەنفال نەبوونی توێژینەوەو ئاماری جێگە متمانەیە، چونكە خەمڵ و گۆترەكاری نەدەچنە خانەی داتاوە و نەوەک پێویستیش خزمەتی مێژوو دەكەن ئەوەی لەخوارەوە دەربارەی ئاماری گەرمیان خراوەتە ڕوو لەبەرئەوەی سەرچاوەیەكی دیاری كراوویان نیە هەردەتوانین وەک خەمڵ وەری بگرین بەڵام ئەوەی بەریز رزگاری حاجی حەمید دەربارەی زیان و قوربانیەكانی كەلاركردوویەتی كارێكی باش و جێگەی برایە بۆیە منیش بەئامانەتەوە بڵاوی دەكەمەوە.

زیانەكانی ئەنفال لەهەموو ڕوویەكەوە زۆرن هەم لەروی زیانی گیانییەوە و هەم لەروی ماڵی و فەرهەنگییەوە، ئەگەرچی هەتا ئێستا نەک سەنتەری باش بۆ توێژینەوەو بەدواداچوون دروست نەبووە، بەڵكو بە شێوەیەكی پوخت ژمارەی قوربانیەكانیش نەزانراوە، چونكە پەلامارەكانی ئەنفال لەگەرمیاندا بەگشتی هەموو ناوچەكەی گرتەوەو كۆمەڵكوژییەكی فراوانی لێكەوتەوە بەشێوەیەک چەندین خێزان هیچ نەوەیەكیان نەماون یان تاقە كەسێكیان دەربازبوون، كە ئێستا بەتاقانەكانی ئەنفال ناسراون و ژمارەیەكی بەرچاویان لەم شارەو ناحێی رزگاری و كفری وخورماتوو نیشتەجێن. بەڵام لەگەڵ ئەو هەموو زیانەشدا دیدێكی تەواو نییە وابزانین و وای ببینین كەوا ئەنفال تەنها گوندروخاندن و كۆمەلكوژی لێكەوتووەتەوە، نا بەدڵنیایی هەزاران كێشەی كۆمەڵایەتی و دەرونی و سیاسی لێكەوتەوە.

بەڵامی ئەوەی لێرەدا تیشكی دەخەینەسەر بەگشتی زیانە مادیی و مرۆیەكانن كە زۆربەی سەرچاوەكان بەم شێوەیەی خوارەوە زیانەكانی پەلاماری ئەنفالی گەرمیان دەخەمڵێنن:

١- (٤٥، ٧٧٧) خێزان ئاوارەو بەندو بێ سەروشوێن كراون.

٢- (٧٨١) گوند و (٦) ناوەند (مركز)ی ناحیە سوتێنراون وخاپووركراون.

٣- (٣٩١٧٨)خانووبەرە،(٣٨) قوتابخانە، (٦٥٧) مزگەوت، (٦٩) نەخۆشخانە وێران كراون.

٤- (٥٢) عەمـــاراوو ماتـــۆڕی ئاو، (٤٧) مەكینـــەی ئاش، (١٣٥) كارێزو ئەســـتێل تەقێنراونەتەوە.

٥- (١٥٧) تەكیەوخانەقاو مەرقەدو شوێنی ئاینی وێران كراون.

٦- (١٤٣٥) ڕەزوبـــاخ ســـوتێنراون، (٥٧٠) هەزارتەن گەنم وجـــۆو دانەوێڵە فەوتاون وســـوتێنراون وبەتاڵان براون.

٧- (١٧٢٢٠) تراكتۆر (مەكینە)ی جۆراوجۆرسوتێنراون و بەتاڵان براون.

٨- (٤٧٢٧٧٠) سەرمەڕو بزن، (١٥) هەزار ڕەشەوڵاخ بەتاڵان براون ولەناوجوون[٣٤].

٩- بێســـەرو شـــوێن كردنی زیاتر لە (٨٠) هـــەزار هاوڵاتی كورد لـــەژن مناڵ وپیرو گەنج.

ژمارەی قوربانیانی پەلامارەكانی ئەنفال لەقەزای كەلار.[٣٥]

تەنها لـــە گوندو ناحیێكانی ســـەربە قـــەزای كـــەلاردا لەپەلاماری ئەنفالی ســـێدا كە ســـەرجەم گەرمیانی گرتەوەو زیانێكـــی ماڵی و گیانـــی زۆری لێكەوتەوە، بەپێی بەدواداچـــون و توێژینەوەی نوســـەرێكی خەڵكی كـــەلار ئەم زیانە ماڵـــی و گیانیانە هەن :

١٧٤ گوند ئەمە جگەلەو گوندانەی لەسەر نەخشەی عێراقدا نەبوون.

٤٦٠٦ خانوو روخێندراون و سوتێندراون و لەگەڵ زەوی تەختكراون

٥٢٨٠ خێزان ئەنفالكراون و بێسەروشوێنكراون

١٦ قوتابخانە و ٣خەســـتەخانە (جێگـــەی تێڕامانە لەكـــۆی ١٧٤ گوندی قەزایەكی گـــەورەی وەک كەلار تەنها ١٦ قوتابخانە و ٣ خەســـتەخانەیان هەبـــووە، هەر ئەوەندە بەســـە بۆئەوەی بزانین دەوڵەتی عێـــراق چۆن جیاكاری كردووە لەنیـــوان نەتەوەكاندا)

٢٦١٥٠ سەرجەمی دانیشتوانەكەی بووە.

١٢٦٦٨ كەس بەزۆری ژن و منداڵ و پیربوون ئەنفال بوون.

٣٤-() جاسم محمد محمد علی، ئەنفالی گەرمیـان لێكۆڵینەوەیـەك لـە هۆكارەكانـی زۆری بێسـەرو شـوێن كردنـی خەڵكـی گەرمیـان، چاپـی یەكـەم، چاپخانـەی زانسـت، سـلێمانی، ٢٠٠٢، ل٣٧-٣٨.

٣٥- دەربازمحەمەد كەلار لەلادێوە بۆشار ل ١٥٧ خشتەی ژمارە (١٤)

ئەنفالی گەرمیان و هۆكارەكانی زۆری ژمارەی قوربانیەكانی

پەلامارەكانی ئەنفال بە گەورەترین تاوانەكانی سەدەی بیستەم دەژمێردرێت، لەناویشیدا پەلامارەكانی ئەنفالی گەرمیان گەورەترین زەبر بوو بەر خەڵک و ژینگەی گەرمیان كەوت هێرشی هێزەكانی ڕژێم لەم ناوچەیەدا لەهەموو قۆناغەكانی تری ئەنفال بەهێزترو زیانە گیانی و ماڵییەكانیشی لەهەموو قۆناغەكان زیاتر بوو، بە ڕادەیەك « (٤٠٪) زیانەكان بە تایبەتی لەڕووی مرۆییەوە بەر ناوچەی گەرمیان كەوت» زۆری ئەو ڕێژەیەش دەگەڕێتەوە بۆچەند هۆكارێك لەوانە:

١- **هۆكاری سیاسی:** جگەلەوەی گەرمیان بەسنوری ناوچەعەرەبییەكەوەیە، ناوچەیەكی بەپیتیشە لەروی ئابورییەوە، هەم سەر زوی و هەم ژێر زەوی ناوچەكە بۆ دەوڵەت جێگەی چاوتێبڕین بووە، لەسەر زەوی، بەهۆی تێپەڕبوونی ئاوی سیروان بەناوچەكەدا زەوییە كشتوكاڵیەكان و دێمەكانیشی بەپیت بوون، لەبەرانبەریشدا، هەر جوڵانەوەیەكی سیاسی و چەكداری لە كوردستان بووبێت خەڵكی گەرمیان پشتیوانی بوون، چالاكی هێزی پێشمەرگەو لایەنە سیاسیەكانە لە ناوچەی گەرمیان بەگشتی وئەو ناوچانەی بەر پەلامارەكە كەوتن بەتایبەتی، هۆیەكی بەرچاون دوای پەرەسەندنی ریزەكانی پێشمەرگە، دەسەڵاتیان لەتەواوی ناوچەكە هەتا نزیكی خورماتوو رۆیشتبوو هەژمونیان بەسەر ناوچەكەدابوو. كەم رۆژ هەبوو تیپەكانی گەرمیان گورز لە هێزەكانی سوپای عێراق و دامودەزگاكانی ئەمن و هێزەكانی ناوخۆ نەوەشێنن و زیانی زۆریان لێنەدەن. زۆرجاریش لەناوچەی هەستیارو ستراتیژی هێزی پێشمەرگە چالاكییان ئەنجام دەدا، بەتایبەتیش كاتێک چالاكییەكانیان گەیشتنە كەركوك ودووزخورماتوو وخانەقین وكەلار، ترس جدی لەسەر بەعسیەكان دروست بوو، ئەفسەرو فەرماندەكانی ئەمن و هێزە سەربازیەكانی عێراق نیگەران و تورەبوون، زۆرجاریش سنوریان دەبەزاندو كاردانەوەی توندیان بەرامبەر خەڵكی سڤیلی گەرمیان دەبوو، گوندەكانیان بۆردومان دەكردو خەڵكی سیڤیلیان دەكوشت چونكە ئەو خەڵكەیان بەپشت وپەنای پێشمەرگە دەزانی، ئەم توندرەوییە لەپەلامارەكانی ئەنفالدا زیاتر دەركەوت تەنانەت لەپاكتاوكردنیشدا دەستوبردیان لەكوشتنی گەرمیانیەكاندا

کــرد. بۆیە بەشــێکی زۆری خەڵکی گەرمیانیـــان لەگوندەکانیـــان دەرپەڕێندران و لەســـەر رێـــگاکان و لەکەمپەکانی کۆکردنـــەوەدا گیران و دواتر بێسەروشـــوێنیان کردن، ئەمـــە تەنها رق نەبـــوو بەڵکو سیاســـەتێک بوو، بـــۆ بنەبڕکردنی یەکجاری کـــورد لەناوچەکەدا، وەک دواتر دەرکـــەوت لە تاوانی ئەنفالـــدا جیاوازییان لەنێوان چەکـــدارو بێچەکدا نەکـــرد تەنانەت جیاوازیـــان لەنێوان منداڵ و گـــەورەدا نەکرد هیـــچ گرنگ نەبووە ئـــەوەی دەگیرێ یان دەکوژرێ پێشـــمەرگەیان خەڵکی ســـڤیل ، ئەمەش هۆیەکە کـــە ناوچەکانی گەرمیانیـــان زۆرترین خەڵکی تێـــدا کوژاران و بێسەروشـــوێنکران و تەواوی گوندەکانیان وێران وتاڵان کردوو هەرچی ئاســـەواری ژیان بوو تیایاندا نەهێشـــت.

٢- **هـــۆکاری جوگرافـــی:** ناچـــەی گەرمیـــان تەخت و پێدەشـــتی زیاتـــرە لەچاو کوێســـتانەکان کە چیاو ئەشـــکەوت و رێگایان بـــۆ هێزەکانی رژێم ئاســـان نەبوو، ئەگەرچـــی گەرمیانیش بەرزونزمـــی زۆری تێدایە بـــەڵام گردوجەوەڵەکانیان رێگر نەبوون لـــەو هێزە پڕچەکانەی بەماشـــێنی مۆدێـــرن و فرۆکـــەوە کەوتبوونە هێرش وپەلامار، جەوەڵ و بەرزو نزمی زەوی لەشـــەڕی ئەنفالدا زیاتـــر بەقازانجی دەوڵەت بـــوو نەک پێشـــمەرگە چونکە هـــەم هێزەکانیان کـــەم بوون و هەم چـــەک وتفاقی جەنگـــی و هەم ماندوی چەنـــد رۆژی گەرانەوەیان بوون لەدوای ئـــەوەی لەئەنفالی یەکـــەم و دووەمدا شـــکابوون. هەرچەندە پێشـــمەرگە توانییان لەچەند شـــوێنێک بەرگری ئازایانـــە بکەن و قوربانـــی زۆر بدەن بـــەڵام ســـەرئەنجام نەیانتوانی بەو چەکـــەی بەدەســـتیانەوەیە بەرەنگاری ئەو ســـوپا بەژمـــارە زۆرو پڕچەکە بکەن کە ئەزمونی ٨ ســـاڵ جەنگی لەگەڵ ئێرانـــدا هەبوو. هەرچەندە لەتەواوی کوردســـتاندا بـــۆ ماوەی چەنـــد مانگێـــك، بەرگریـــان کرد بـــەڵام لـــە ناوچەکانـــی گەرمیاندا نەیانتوانی بەڵکو دوای چەند شـــەرێک لە تازەشـــار، باشـــتەپە، هۆمەربل و وارانی و شـــێخ تەویل دوای (٧-١٠) ڕۆژ لە تـــەواوی لەگەرمیانـــدا بەرگریی کۆتایی هات و پێشـــمەرگە پاشەکشـــەیان کرد ئـــەو خەڵکەش کـــە لەگوندەکانـــدا مابوون یان ســـوپاوجاش دەیگرتن و رەوانـــەی کەمپەکانـــی کۆکردنەوەی دەکـــردن یان خۆیان دەرۆیشـــتن بۆ گوندی مللەســـورە لەوێ ڕۆژی ١٩٨٨/٤/١٤ ئەوخەڵکەی کۆبووەوە رەوانـــەی قەڵای قۆرەتویـــان بکەن، کە بەپێـــی خەمل و مەزندەیەکـــی ئامارنەکراو خـــۆی لە٢٠ هەتـــا ٢٥ هـــەزار مـــرۆڤ دەدات. ناوچەکانی گەرمیان هاوســـنوورە لەگـــەڵ ناوچـــە بەعەرەبیەکەی عێـــراق لە ئاغجەلـــەرو مەیدانەوە هەتـــا حەمرین

بەناوچەی گەرمیان دەژمێردرێت ئەگەر بەووردی سەرنجی ناوچەی ئەنفالی گەرمیان بدەین دەبینین زیاتر لە ٦٥٪ سنووری ئەنفالی گەرمیان لەلای باشوور ورۆژهەڵات ورۆژئاواوە هاوسنوورە لەگەڵ ناوچە عەرەبیەکە راسترە بڵێین ناوچە کوردییە بەعەرەب کراوەکان، چونکە سنوری نێوان کوردستان و عەرەبستان چیای حەمرینە بەڵام حکومەتی عێراق بەتایبەتیش بەعسیەکان ناوچەکەیان لەکورد داماڵیووە « هەمیشە هەوڵیان داوە دانیشتوانە ڕەسەنەکەی بگوازێتەوە و عەرەب لەشوێنیاندا نیشتەجێ بکات، ئەم سیاسەتە هەتا روخانی بەعس هەر بەردەوام بوو لەکاتی ئەنفالیشدا بەسیستماتیکتر کاری بۆدەکرا، بۆ ئەم مەبەستەش عەلی حەسەن مەجید دەڵێت: (لەهاوینی داهاتووەوە لێرەولەوێ هیچ گوندێك نامێنێت، تەنیا ئۆردووگا نەبێت، لەئۆردووگاکان وەك چۆن مریشك جوجەڵەکانی دەخاتە ژێر باڵییەوە، ئەوا لە ژێر رکێفی خۆماندا دەبێت، ئێمە خەڵك دەخەینە ئەو ئۆردووگایانەوەو لەژێرچاودێری خۆماندا دەبن، ناهێڵم چیتر لە گوندەکاندا وەك کەر بژین، تێکدەران بچنە ناویانەوەو سەردانیان بکەن، کۆچی گوندنشینەکان بۆ شار لەباکوری عێراقدا زۆر پێویستە.لە ئێستاوە چیترئارد، شەکر، سووتەمەنی، ئاوو کارەبا نادەم بەگوندنشینەکان. وایان لێدەکەم لێم نزیك ببنەوەوگوێم لێبگرن، ئەو شتانەیان پێدەڵێم کە بروام پێەتی و لەرووی ئایدۆلۆژیی، پەروەردەییو گیانی هاوبەش پێویستمان پێیەتی. چۆن دەیهێڵم لەگوندەکاندا بژین و وەکو کەر هیچ نەزانن؟ بۆ گەنم؟ ئەو گەنمەی ئەوانم ناوێت، ئێمە لە ماوەی ٢٠ساڵی رابردوودا گەنمان لە دەرەوە کڕیوە، با بۆ پێنج ساڵی تریش بیکرین. **کاسیتەکانی عەلی حەسەن مەجید – کۆبوونەوەی ١٥ی نیسانی ١٩٨٨.** هەرسەبارەت بە عەرەب کردن لەهەمان کۆبوونەوەدا دەڵێت : حەز دەکەم لەبارەی دوو خاڵەوە قسە بکەم: یەکەم، بەعەرەبکردن و دووەم ئەو شوێنانەی هاوبەشن لە نێوان ناوچە عەرەبنشینەکانو ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا، ئەو خاڵەی قسەی لەسەر دەکەین کەرکوکە، کاتێك من هاتم عەرەب و تورکمان ٥١٪ی سەرجەم دانیشتوانی کەرکوك زیاتر نەبوون، وێرای هەموو شتێك من ٦٠ملیۆن دینارم خەرج کردووە تا گەیشتووینەتە ئەم بارەی ئێستا، حاڵی حازر مەسەلەکە ڕوونە و بۆ زانیاریتان ئەو عەرەبانەی کە هێنراون بۆ کەرکوك رێژەکەیان بۆ ٦٠٪ یش بەرزنەکردەوە. پاشان تەعلیماتمان دەرکردو نەمهێشت کورد لەکەرکوك، لەونزیکانەو گوندەکانی

دەوروبەریداو لـــەدەرەوەی ئاوچـــەی ئۆتۆنۆمی کاربکەن، کەرکـــوك تێکەڵەیەکی نەتـــەوەو ئایـــن و مەزهەبـــە، ئەوخەڵکانەی کە ئێمە لـــە ٢١ی مایســـەوە بۆ ٢١ی حوزەیران رامانگواســـتوون، یەك کەســـیان لـــە ناوچـــە قەدەغەکراوەکاندانەبوون، بەڵام لـــە ژێر کۆنترۆڵـــی تێکدەراندا بـــوون، جا ئیـــتر لایەنگرانی ئـــەوان بووبن یان دژیان. **کاســـێتەکان- کۆبوونەوەی پێشـــوازی لەحەســـەن عەلی ئەلعامری ،١٥ی نیســـانی ١٩٨٩** ســـنووری ئەنفالی گەرمیان لە گەڵ ناوچـــە بەعەرەبکراوەکان کە دەســـەڵاتی ســـەربازی وسیاســـی حکومەتی عێراقـــی تێدا زۆر زاڵـــە، لە دوو ڕووەوە بووە هۆی ئەوەی ســـووپا بتوانـــن ژمارەیەکی زۆری خەڵکـــی گەرمیان بێ سەروشـــوێن بکەن، ئەمەش دوو هۆکاری هەبـــوو یەکەم خەڵکەکـــە نەیاندەتوانی بـــەو ســـنوورانەدا دەربازبـــن، چونکـــە دڵنیـــا نەبـــوون عەرەبەکان هـــاوکاری دەربازبوونیـــان دەکەن یان نا، لـــەو ناوچانەش بەهۆی نەشـــارەزاییانەوە ئاســـانتر دەســـگیردەکران. دووەم خەڵکی ئـــەم ناوچانە وەک ئەنفالی یەک ســـنووریان لەگەڵ ئێران نەبـــوو هەتا بۆی بپەڕنـــەوە، یاخـــو وەک خەڵکی قەرەداغ خۆیـــان بگەیەننە کۆمەڵگاکانـــی نەسرو برایەتی و شـــاری ســـلێمانی . هەتا خۆیـــان دەربازبکەن، بۆ نمونە لـــە ئەنفالـــی قۆناغی چوارەمیشـــدا چونکە ســـنوریان بەئیـــران و تورکیاوە نەبـــوو ژمارەی قوربانیەکانیـــان زیاترن.

٣- **هـــۆکاری ئابـــووری:** یەکێکە لەگرنگترین هۆیەکانی ئەنفال لەپێشـــتر باســـمان کرد کـــە یەکێک بووە لەفاکتەرە ســـەرەکییەکانی ڕاگواســـتنی گوندەکانی خانەقی و کەرکـــوک و بەعـــەرەب کردنیـــان، ڕاســـتە ئەم سیاســـەتە لەهەموویـــان زیاتر بەعســـیەکان پیادەیان کـــردو پێیان لەســـەرداگرت، بەڵام تایبەت نییە بەسیاســـەتی بەعســـیەکان بەڵکو لەســـەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقەوە کە لەســـۆنگەی ڕێککەوتنامەی لۆزان و بەســـتنەوەی باشـــووری کوردســـتان بەعێراقـــەوە هەموو حکومەتەکانـــی عێـــراق، کاریـــان لەســـەر بێ مافی کـــورد کردووەو ســـەروەت وســـامانی ســـەر زەوی و ژێر زەوی کوردســـتانیان بـــردووەو ناوچـــە کوردیەکان، توشـــی گێڵ کردووەو دەســـتیان بە ســـەر داهاتەکـــەی داگرتـــووەو کەمیان داوە بەخەڵکەکەی هەربەوەندەشـــەوە نەوەســـتاون بەڵکو ئەوەندەی دەستیان ڕۆیشتبێ و بۆیان لوابێـــت کوردەکانیان دەرکردووەو عەرەبیان لەشـــوێنیان نیشـــتەجێ کردووە، تەنانەت لـــەدوای پەیماننامـــەی جەزائیری عەرەبی مەڕدار گەیشـــتنە ســـلێمانی و ناوچە عاســـێ و شـــاخاوییەکانیش، ئەو عەرەبانەش کە دەهاتـــوون خۆیان بەخاوەنی

هەموو شتێک دەزانی تەنها یەک ڕەوایەتی زەبروزەنگی دەوڵەتیان هەبوو دەنا هیچ هۆیەک و پاساوێکی ڕەوا نەبوو بچنە سەر موڵک و ماڵ ولەوەرگای جوتیاران و دەستیان بەسەردا بگرن ئەم دیاردەی ستەمکاری و ملهوڕیی دەوڵەت و عەرەبە عێراقییەکان لەتەواوی ئەو ناوچانەدا بەرێژەی جیاواز و لەکات و شوێنی جیاوازدا هەبوو، کە کوردی زۆر لێ نیشتەجێیە[٣٦]

دەوڵەت و بەعسیەکان لەدوای ڕێکەوتنی جەزائیرو شکستی بزوتنەوە چەکدارییەکەی باشور بەسەرکردایەتی مەلامستەفای بارزان هەوڵیان دەدا بەشێنەیی کوردستان بەعەرەب بکەن ئەوان بروایان نەدەکرد بەو خێراییە جارێکی تر لەچیاکانەوە پێشمەرگە دروست ببێتەوە (دارخورما لەچیا بڕوێ جارێکی تر پێشمەرگە لەچیاکان دروست نابێتەوە) ئەمە قسەی ئەحمەد حەسەن بەکربوو، بۆیە پلانیان هەبوو زۆر لەسەرخۆ کوردستان بەعەرەب بکەن بەڵام کاتێک بینیان ساڵێک دوای شکست جوڵانەوەیەکی نوێی سیاسی و چەکداری هەیە، ئەمجارە زیاتر هێڵی سنوریان تۆخ دەکردەوە باسی ناوچەی حوکمی زاتی زیاتر دەکراو پرۆسەی تەعریبیشیان خێراترکرد بە تایبەتیش ئەو ناوچانەی کە پێگەیەکی گرنگیان لە داهاتی عێراق دا هەیە، شاری کەرکوك بووە یەکەم ئامانجی ئەم پلانە مەترسیدارەی بەعسیەکان، لەبەرئەوەی جگەلە بیرەنەوتە ئاشکراکانی بابەگوڕگوڕ چەندین بیری تری پێزانراوو ڕانەگەیەندراو لەناوچەکەدا هەبوون، بەنەوتی تەق تەق و کۆرۆمۆریشەوە، بەداخەوە ئەو هەموو خوێنەی لەبەرکوردو عێراقیەکان ڕۆیشتووە، بەتایبەتیش لە پەلاماری ئەنفالدا یەکێک لەهۆکارەکانی بوونی زۆری نەوت بوو، بێگومان جگەلەم سامانە گەرمیان و کەرکوک چەندین سەرچاوەی سامان و داهاتی تریشیان تێدایە بەڵام کەرکوک و ناوچەکانی ئەنفالی گەرمیان (ئەنفالی ٣ و ٤) بە یەکێك لەگرنگترین ناوچەکانی عێراق وکوردستان دادەنرێن لە ڕووی ئابووریەوە بەم شێوەیەی خوارەوە:

٣٦- من بۆخۆم شاهیدی هاتنی ئەو عەرەبە مەڕدارانەم کە لەناوچەکەمان ئەوەی بیرم بێت لەنزیک کارێزی سەعید خوار قەڵای سوسێ چادریان هەڵدابوو، ڕۆژانە شوانەکانیان بەسوارێکی کەرێک و بەکڵاشینکۆف یان برنەوێکەوە مەرەکانیان دەبردە هەرشوێنێک کە لەوەڕی لێیە بیرم نایات شەڕو کێشەی قورسی کۆمەڵایەتیان لەگەڵ خەڵکی ناوچەکەدا بووبێ، بەڵام بۆخۆم کە چوومە دەشت و دەر شوانی عەرەب، جنێوی پێداوم و هەڕەشەی لێکردوم کە لێیان نزیک نەبمەوە. هەتا دەستەی بچوکی پێشمەرگە دروست بوونەوەو شەوچووبوونە سەریان و داوایان لێکردبوون بەبێ کێشە ناوچەکە چۆڵ بکەن ئەو عەرەبانە لە ناوچەکەماندا مانەوە.

آ- نەوت: بەهادارترین سـامانی جیهانە، لەناویشـیاندا نەوتی عێراق و کوردسـتان بەباشـترین جۆری نەوت دادەنرێت. کەرکوک گوندەکانـی دەوروبەری کە کەلاریش پێش سیاسـەتی دیمۆگرافی سـەربەو پارێزگایە بوو، لەچاو ناوچەکانی تری کوردستان دەوڵەمەندن بەنەوت، بۆیە بۆئەوەی ناوچەیەکی سـەلامەت بـۆ دەرهێنان و وەبەرهێنان دابین بـکات حکومەتی عێراق هەوڵیـداوە کوردەکان لەوناوچانە ریشـەکێش بکات جا چ بەخۆشـی بێت یان بەترشـی لەپێشـەوە هەوڵیـداوە دوریانبخاتـەوە، ئەگەرنا بیانکوژێت ئـەوەی لەئەنفالی گەرمیانـدا لەهەردووک قۆناغەکەدا لەسـێ و چواردا روی دا هۆکارەکـەی ئەوەبوو بۆیـە زۆرترین رێژەی قوربانی و بێ سەروشـوێنکردن، لەقەزای کـەلارو کفـری وچەمچەماڵ کۆیەدایـە، چونکە بەشـێکی زۆری ئەنفالی چوار دەکەوێتە قەزای چەمچەماڵەوە، بەشـی باشـوری کۆیـەش گوندەکانی ناحێی تەق تـەق دەکەونە ناو قەزای کۆیەوەو پێشـتریش سـەربە بەپارێـزگای کەرکوک بـوون. پێدەچێت دەسـتگیرکراوانی ئـەم دوو قۆناغـەی ئەنفـال (٣ و ٤) درندەترین ئەفسـەرو هێزیان بۆ کۆزەکـردن و گرتنیان راسـپاردبێت (عمید رکن بـارق عەبدوڵا حـاج حنتە بەنمونـە) هەوالگریـش کاری وردتریـان دەربارەکردب بۆیـە هەردوک ناوچەکـە زۆرتریـن ئەنفالکراوو بـێ سەروشـوێنکراویان هەیە، ئەمـە جگەلەوەی خاڵێک هەمیشـە بۆمـن جێگـەی تێڕامانە بۆچی گەنجـەکان بەخێرایـی کوژراون و پیـرەکان درەنگـتر ؟ بۆچی ئـەوەی بەرلێبوردن کەوتـن تەنها پیرەمێـردو پیرەژن وهەندێک ژن و منداڵ بوون ؟ بۆچی عەشـیرەتەکانی (جـاف، جەباری، زەنگەنە، داودە، گل) زۆرتریـن پیاویان کـوژرا ؟ بێگومان وەڵامی ئەم پرسـیارە وەفیق سـامەرایی دەیداتـەوە کەدواتر دێمەوە سـەری بەڵام وەڵامە راسـتەکەی هەرئەوەیـە کە بەهۆی نزیکیان لـە ناوچە عەرەبیەکـەو لەوەش گرنگـتر نزیکیان لە کێڵگـە نەوتییەکان . (وەفیق سـامەڕایی) کۆنە ئەفسـەری پایە بڵندی هەواڵگریی سـەربازی کە ئەوسـا لە سـەروەختی جەنگی ئێران- عێـراق و پەلامارەکانی ئەنفالدا بەڕێوەبەری گشـتیی ئەو دەزگا هەسـتیارە بـوو. هێڵتەرمان لـە کتێبەکەیدا لە زاری وەفیق سـامەڕاییەوە مەبەسـتەکانی سـەدام حسـێن لە ئەنفالدا ڕووندەکاتەوە، گرنگترین خاڵ لە قسەکانی سامەڕائیدا ئەوە ئاشـکرا دەکات کە کۆمەڵکوژی و کوشـتاری زۆری گەرمیانیەکان لە ئەنفالـدا پێوەندییەکی ڕاسـتەوخۆی بە بوونی نـەوت و تەعریبکردنی کەرکوکەوە هەیـە، هەروەك سـامەڕائی بە ڕاشـکاوی پێ لەو ڕاسـتیە دەنێ کـە ئەگەربێت و لـە کەرکـوك ٥٠٠٠٠ پەنجاهەزار پیاوی کـورد بکوژرێت ئەوا کێشـەی کەرکوك و

تەعریــب کۆتایی پێدێت بەڵام ئەگەر لەسـلێمانی و هەولێر ٥٠٠٠٠٠ پێنج سـەدهەزار کوردیش بکوژرێن ئەو شـارانە هەر بە کوردسـتانی دەمێننەوە.[37] بـەڵام بەپێچەوانەی ئەم رایـەی وەفیق سـامەڕاییەوە مامۆسـتا جەعفـەر دەڵێت : بەڵگەم لایە، سـاڵی ١٩٩٠ رژێم بەنیازبـووە کەلار ڕابگوێزی و لەگەڵ خاک یەکسـانی بـکات. **دەرباز محەمەد -ل ٢٥**

ئامانجـی بەعس و قسـەکەی سـامەڕایش رونـە ئەگـەر پیـاوەکان کوژران ژنـەکان بێ پیاو دەمێننـەوە ناچار دەبن خویـان و کچەکانیان هاوسـەرگیری لەگەڵ عەرەبەکانـدا بکـەن، نابنەوە بەخاوەنی هیچ شـتێک لەو ناوچانە، خۆ ئەوانەشـی کە رزگاربوون یان بەهۆیـەک لەهۆیەکان بەرپەلامارەکە نەکەوتـوون ناتوانن بگەڕێنەوە بۆناوچەکانیان. «بەم شـێوەیە حکومـەت هەوڵی داوە پشـتێنەیەکی ئەمنی بە دەوری شـاری کەرکوکدا دروسـت بکات بۆ پاراسـتنی چاڵە نەوتییەکان وزۆر مەبەسـتی دیکە وەك شـێواندنی ڕەوشـی دیموگرافی، ئابـووری وکۆمەڵایەتـی ئەوناوچانەی مەبەسـت بوو لەپەلامارەکانی ئەنفالی سـێ[38].

ب- **کشـتوکاڵ وئاژەڵـداری:** گوندو ناوچەکانی گەرمیـان جگەلە زەوییەکی بەپیت بۆ بـۆ داچاندنی دانەوێڵەو کشـتوکاڵی هەمە جۆر، لەوەڕگای سروشـتی زۆریشـی هەیـە، بەتایبەتیش بـۆ بەخێوکردنـی بزن و مـەڕ، ئەگەرچی ناوچەکە گەرمەسـێرە بـەڵام لەوەرزی باران بارینـدا رێژەیەکی زۆری باران دەبارێـت و کەوتووەتە ناوچەی بارانـی (٢٥٠-٦٠٠)ملم، بەم هۆیـەوە زۆربەی زۆری گوندەکانـی گەرمیان خەریکی ئاژەڵداری بـوون، نابێت ئەوەش لەیـاد بکەین کە رێژەیەک کەسـیش بەهۆی ئەوەی لەگـەڵ مەروماڵاتدا بـوون کاتێک بـەرەو کەلارو صمـود یان هەر شـارێکی تر رۆیشـتوون نەگیراون و دواتـر خۆیان شـاردووەتەوە ئامانجیش لـەوەی نەگیراون ئەوەبـووە مەروماڵەتەکانیـان بگەیەننـە گوندی ملەسـورە یان کـەلار دواتر لەوێ گرتن و دەسـت بەسـەرداگرتنیان ئاسـانترو بێ سەرئێشـەترە. بۆیە لە کاتی ئەنفالی گەرمیاندا هەمیشـە باسـی بەتاڵان بردنـی مەرومـاڵات وئاژەڵێـش دەکرێت، لەم بارەیەوە د.یوسـف دزەیی لەکتێبەکەیدا دەنوسـێت لەگەرمیانـدا نزیکەی (٧٧٠٧٤٢)

---

٣٧ بروانە یوست هێڵتەرمان کارێکیی ژەهراوی ئەمریکاو عێراق و گازبارانی هەڵەبجە

٣٨() کامـەران عەزیـز، هۆکارەکانـی دروسـت نەبوونـی دەوڵەتـی کـوردی، گۆڤـاری مێـژوو ژ (٣)، ٢٠٠٧، ل٤٧-٤٨.

ســەر مەڕوبزن لــە ناو چــوون و بەتاڵان بــران، خســتنە ڕووی ئەم ژمــارە زۆرەی ســەرەوە ئاماژەیەکی ڕوونە بۆ بایەخ وگرنگی ناوچەکە لەڕووی ســەروەت وســامانی ئــاژەڵ بەخێوکردنەوە، ئەمــە جگەلە جاندنــی بەروبومی کشــتوکاڵی وەك گەنم وجۆ ونــۆك و...هتد، لێرەوە بۆمــان دەردەکەوێت گرنگی ناوچەکە لــە ڕووی بەرهەمهێنانی کشــتوکاڵییەوە پاڵنەرێکــی دیکــەی ئابووری بووە کــە حکومەتــی عێراقی چاوی تێبڕیووە[٣٩]. ســەبارەت بەوانەشــی بەهۆی شــوانی و مەردارییــەوە رزگاریان بووە زۆرن ئەوانــەی دیدارم لەگەڵدا ســازکردون، لەوانەش هەندێکیــان تاقانە دەربازبووی خانەوادەکانیان لەئەنفالدا لەناویاندا ســەباح نەجمەدین، حەســن عەلی فەرەج، ســاڵح گونــدی گلال کەوە، ئەســعەد گونــدی توکن، ســامان عەزیز عەبدوڵــلای گوندی کەڵۆشــی قەرەداغ لوقمان مەجید ســەعیدی و محەمەد حوســێن لــە گوندی عەزیز قــادرو زۆری تریش.

هێنانەوەی روفات

رۆژی ١٢ی نیســانی ٢٠٠٩ روفاتــی روفاتــی کۆمەڵێــک ئەنفالکــراو لــە هەولێری پایتەختــی هەرێمی کوردســتانەوە بەڕێکرانەوە بــۆ گەرمیان قۆناغ بەقۆناغ لــە هەولێرەوە بۆ شــاری کەرکوک و لەوێشــەوە بۆ چەمچەماڵ و دواتریش بۆشــاری ســلێمانی لەهەموو شــارەکانەوە پێشــوازی گەرم لە روفاتەکان کراو بەشــاری ســلێمانیدا تێپەڕین و شەوی ١٤\١٣ لەناحیێی باوەنور مانەوەو رۆژی ١٤ی نیســان لەشــاری کەلار پێشــوازییان لێکرا.

دوای ٥ ســاڵ پۆلێکی تر روفاتی تری ئەنفالکراوان کە ژمارەیان (١٥٨) کەســی گەرمیان بوون، لە گۆڕێکی بەکۆمەڵــی زنجیرە چیای حەمرین دۆزرانەوە، کــە هەموویان ژن ومنداڵ بوون، دوای هەڵدانەوەی گۆرەکەو پشــکنین و شیکاری پزیشــکی دادوەری لە ٢٠١٢/١٢/١٣ لــە مــەزاری ئەنفالکراوانی دێینــەی ناحیــی رزگاری قــەزای کەلار بەرێورەســمێکی تایبەتــی بە خاک ســپێردرانەوە. لەوە بەدوا ئەو ژمارە زۆرەی بێسەروشــوێنکردنە هێشــتا چارەنوســیان بەنادیــاری ماوەتەوە، وەنەبــی ناوچەکانی تــر لەسیاســەتی کۆمەڵکوژی بەدەربووبــن، نەخێر لۆجیکی ئەنفــال لەپۆلێنکردن و لەکۆڵکردنەوەدا بەوە نەبوو کەســەکە شــوێنی لە دایکبوونی کوێیە، بەڵکــو ئەو ناوچەیە بوو کــە تێیدا دەســتگیر دەکرا. وەکو ئەو کەســانەی لەقەرەداغــەوە هەڵهاتبــوون و رویان لــە گوندەکانی گەرمیــان کردبوو

٣٩- ()ئەنفــال کارەســات، ئەنجام ورەهەندەکانــی، یوســف دزەیــی، چاپــی یەکــەم، چاپخانــەی وزارەتــی پــەروەردە، هەولێــر، ٢٠٠١ ل ١١٣.

وەک هەرکەسێک لەناوچەی پەلامارەکانی ئەنفالی سێدا گیرابوون هەمان مامەڵەی گەرمیانیانیەکانیان لەگەڵداکراوەو بەزۆری چارەنوسیان مردنبووە.

پەلامارەکانی ئەنفالی گەرمیان لە چاو پەلامارەکانی تری ئەنفال لە تەواویی ناوچەکانی تری کوردستان، لەهەموو روویەکەوە زەرەرمەندتر بوو. چونکە لۆژیکی ئەنفال لەگەرمیاندا بە شێوەیەك بوو تەواوی ناوچەکەی وێران کرد، کە بەئاسانی کاریگەرییەکانی کەم نابنەوە رەنگە بۆماوەی چەندین سەدە کاریگەری لەسەر ناوچەکە بەجێبهێڵێ، بە تایبەتیش کاریگەری لە بیرو هزری ئەو کەسانەدا کە لە ناو پەلامارەکە دابوون وبە راستەوخۆ بوونە قوربانی .

ئەمە جگەلەوەی تاوانی بەکۆمەڵکوشتنی منداڵ وژن پیاوو ژنی کورد لەروی ئابرومەندییەوە تەواوی عێراقیش لێی زەرەرمەندبووەو ئەگەر بەخێرایی قەرەبووی ئەوتاوانە نەکاتەوە ئەوا بۆهەتاهەتایە ئەولەکەیەی پێوەدەمێنێ و کاریگەری لەسەر سەروەری دەبێت.

کەمتەرخەمی و بێباکی

شاری کەلار وەک گرنگترین ناوەندی گەرمیان دەیتوانی باشترو چالاکترو بەرچاورونتر لە کوردستان دەربارەی تراژیدیای ئەنفال کاری گرنگی بکردایە، هەلبەت ئەمە بەو واتایە نییە بڵێم لەبواری رۆشنبیری و فەرهەنگییەوە هیچ بۆ ئەنفال نەکراوە، نا بەو واتایەی دەبوو بەشێوەیەک دەربکەوتایە، کەشایان بەو هەموو رەنج و خوێنە بێت کە گەرمیانیەکان داویانە، بەتایبەتش کە ئێستا کەلار بووەتە ناوەندی کارگێڕی ناوچەکە. جگەلە ژمارەیەکی باش هونەمەرمەندو ڕاگەیاندنکار «دەیان مامۆستای زانکۆو سەدان مامۆستای بوارە جیاجیاکان دەژین»[40] دەنا ئەو ئەرکە لەئەستۆی شاری کفریش بوو، وەک چۆن هەق بوو هەڵەبجە وەک گرنگترین ناوەند دەربارەی تاوانی کیمیاباران دەربکەوتایە و رۆڵی گرنگی بگێڕایە لەناساندنی تاوانەکە. دەبوو شاری کەلاریش وەک ناوەندێکی گرنگی توێژینەوەو بەدۆکیومێنتکردن دەربکەوتایەو خەڵک لەناوەوەو دەرەوە ڕوویان تێبکردایە بۆلێکۆڵینەوەو توێژینەوە، نەک هەرلەسەر ئاستی هەرێم بەڵکو لەسەرئاستی عێراق و ناوچەکەش بەتایبەتی دوای ئەوەی زانکۆی گەرمیانی لێدامەزرا دەربکەوتایەو ئێستا خاوەن گرنگترین ناوەندی توێژینەوەوەو بەدواداچون

٤٠- دەرباز محەمەد کەلار لەلادێوە بۆشار -چاپی دووەم کانونی دووەمی ٢٠١٠ -ل٩

بوایە. بـەڵام بەداخەوە ئەوەش وەک زۆر پێداویسـتی گرنگ لـە ژیانی کۆمەڵایەتی ورۆشـنبیری و سیاسـی بووەتە خۆزگـە و داری خۆزگەش ڕواوەو بـەری نەگرتووە.

بەپێی شـارەزایی و ئاگاییم لە دۆسـێی ئەنفـال هەر زوو کۆمەڵێک کەسـایەتی لەگەرمیان هاتن و وەک توێژێکی هۆشـیار و جدی لەکۆمەڵگەی کوردی، لە سـاڵانی ڕابـردوو بەتایبەتی لـەدوای ڕاپەڕینی بەهـاری ١٩٩١ بۆتێگەیشـتن و دۆکیومێنت کردنـی ئەم تاوانـە دەرکەوتـن، تارادەیەک یارمەتیـدەر بوون هەتا دەسـەڵاتداران بخەنە سـەر ڕێگەیـەک بۆ ڕیفۆرم لـە ژیانـی کۆمەڵایەتی و ئابوری کەسـوکاری قوربانیـەکان، بـەڵام ئەوانیش زوو مانـدوو بوون یـان بەمەرامـی تایبەتی خۆیان گەیشـتن و بێدەنگ و بێـکار مانەوە لەم توێژە بترازێ خەڵکی شـارەکە سـەرباری گۆڕانکارییـە ئابـوری و کۆمەڵایەتیەکانیش « بـێ باکە » بەرامبەر بـەم تراژیدیایە و وەکـو زۆربەی پرسـەکانیتری سیاسـەت، ئەنفالیشـی بۆ نوخبەیـەک و حیزبە سیاسـیەکان و دواتریش بۆ حکومەت بەجێهێشـتووە.

ئەو نوخبەیەش هێندە بەقوڵی ڕۆنەچونە دۆسـێکەوەو زوو سـاردبوونەوەو ئێسـتا مەگەرچۆنهـا دەنا ئەنفال بۆئەوانیش مەسـەلەیەک نییە، سـەرەتا گۆڤـاری (ئەنفال) یان دەردەکرد کـە تارادەیەکی باش جێگـەی ئومێد بوو، چونکـە هەنگاوێکی گرنگ و دەسـتپێکێکی باش بوو، بـەڵام بەداخەوە سـەرباری ئەوەی لەلایـەن حکومەتی هەرێمـەوە هـاوکاری مادیش دەکـرا بەهەر هۆیەکـەوە بێت، زوو وەسـتاو تەنها ٦ ژمـارەی لێ دەرچوو، دواتر گۆڤاری هەشـتاو هەشـت دەرکەوت، ئەویش سـەرباری ئەوەی پارەیەکی باشـی بۆتەرخانکرا بـەڵام دوای چەند ژمارەیەک وەسـتاو بەردەوام نەبـوو، ئەگەرچی هەتا ئێسـتاش ناوبەناو بڵاوکـراوە لەیـادەکان دەردەچن بەڵام زوو لەبیردەچنـەوەو جێگەیەک ناگرن .

بـەڵام خۆ کارکـردن بـۆ دۆسـێیەکی وەک ئەنفال تایبـەت نییـە بەنوخبەیەکی دیارکـراو، بەڵکو ئەرکی ڕۆشـنبیران بەگشـتی و زانکـۆکان و خوێندکارانی کۆلێژە جیاوازەکانیشـە، کەدەبـوو لەماوەی ٢٠ سـاڵی ڕابـوردوودا بەدەیـان توێژینەوەی زانسـتی و نامەی ماسـتەرو دکتۆرا دەربارە بنوسرایە، بێگومان ئەم بەرپرسـیارێتیە لەخوێندەوارو ڕۆشـنبیرانی شـاری کەلارە کە هێنـدە پەرێزیان دیارنییە سـەرنجی دەرەوەی خۆیـان ڕابکێشـن، چونکـە ئەوان بزانـن یـان نەزانن بەرپرسـیارێتی مێژوویی بروانامەو شوناسـی ڕۆشـنبیری شـارەکەیان لـە ئەسـتۆیە. بەتایبەتیش لەمەر شـیکاری و توێژینەوەو تۆمارکردنی ئەم شـارەو ڕوداوەکانی و گەشـەکردن و

کۆســـپەکانی بەردەم گەشـــەکردنی دیزاین و بیناســـازی وکلتورو روداوەکانی خۆشی وناخۆشـــییەکانی، هەمووی ئەرکـــی رۆشـــنبیرانی بوارەجیاوازەکانی هەرشـــارێکە. خۆهەموو کەموکوڕییەکان لەئەســـتۆی دەسەڵاتداران نین بەشـــێکی زۆری لەئەستۆی رۆشنبیرانیشـــە. دەنا خۆ هـــەر لەکـــەلار للیوارەشـــەکە نۆژەنکرایەوە بـــەو نیازەی بکرێتە ناوەنـــدی لێکۆڵینەوەو توێژینـــەوەو بەدۆکیومێنتکردنی ئەنفـــال، بەڵام بەهەر هۆیەکـــەوە بـــووە ئەویش هیچی لێ شـــین نەبوو. ئێســـتاش کە ســـەنتەری مریەم لە ناحێـــی رزگاری کراوەتەوە، مایەی دڵخۆشـــییە کە بەپشـــتیوانی رێکخراوی هاوکاری ئەڵمانـــی کراوەتـــەوەو چەند گەنجێکـــی ناوچەکە بەڕێـــوەی دەبەن و سەرپەرشـــتی دەکـــەن. ئەگەرچی دەســـەڵاتی سیاســـی لەکوردســـتان بەئەرکی خۆی هەڵنەســـتاوە، بـــەڵام چ دەبوو ئەگـــەر دەکارەکتەری چـــالاک دەربکەوتنایەو قۆڵیـــان لێهەبماڵیایەو دەســـتیان بەنوســـینەوەو تۆمارکردنی چیرۆکەکانی ئەنفال بکردایە..؟ بێگومان کارێکی باش دەبـــوو، بەداخـــەوە تاکی ئەم شـــارەش وەک ئەوەی پێویســـت بـــوو بەئەرکی خۆیـــان هەڵنەســـتاون لەبەرانبـــەردا دەبینیـــن، گرنگتریـــن کتێب دەربـــارەی ئەنفال لەلایەن رێکخراوێکـــی بیانییەوە نوسراوە، (جێنۆســـاید لەعێـــراق و پەلاماری ئەنفال بۆســـەرکورد) ئەگەرچی وەرگێـــڕی کتێبەکە مامۆســـتا محەمەد حەمەســـاڵح توفیق گەرمیانـــە، بەڵام دەبـــوو هەتا ئیســـتا گەرمیان خاوەنـــی دەیان نوســـەرو لێکۆڵیارو توێـــژەری جێگەمتمانـــە بوایە بـــۆ نوســـینەوەو دۆکیومێنتکردنی وردودرشـــتی ئەو تاوانە، لەڕوی هونەریشـــەوە باشـــترین فیلم دەربارەی ئەنفال (کۆشـــکی میرولەکان، هەزارویەک ســـێوو من بەکرێگیراوی ســـپیم) کە لەمەر ئەنفال دروســـتکراون نەک هونەرمەندانی ئەوشـــارەو ئەم بەشـــەی کوردســـتان نین بەڵکو خەڵکـــی ڕۆژهەڵاتی کوردســـتانن. (توفیـــق ئامانی و تەهاکەریمـــی جوانەمەرگ) دروســـتیان کردوون.

لەدوای ئەنفال دەبوو شـــاری کەلار ســـەربڵند بوایـــە، بەکاری نـــاوازەو بایەخدار بۆئەنفـــال، وەک ئەنفـــال بووەتە شوناســـی مەزڵومییەتیـــان لەتوانادابـــوو بیگۆڕن شوناســـی هێزی گەرمیانیـــەکان، دەبوو ئەم شـــارەبەجۆرێک ئامێزی بۆ پێشـــکەوتن و پێگەیشـــتن بکردایـــەوە، ببوایە بەســـیمبولی مافی مـــرۆڤ و ئامێزێکـــی گەرم بۆ قوربانیانـــی ئەنفال، بـــەڵام بەداخەوە ئەمـــە روی نەدا، بەڵکو لەگـــەڵ هەموو جوانیی و میواندۆســـتییەکانیەوە بەگەشـــەی ئابوری و کۆمەڵایەتیەکەشـــیەوە، هێشتا کەلار عەیبدارە   بە:

١-عەییداره بەوەی وەک ناوەندێکی گرنگ ئەتراژیدیای ئەنفال تیایدا رویداوە کەچی هێشتا ناوەندێکی تێدانیە بۆتوێژینەوە لەوتاوانە.
٢- زیندوکردنەوەی داب ونەریتی عەشایەری و خێڵگەرایی و نمایشی داوەت و کۆبوونەوەی سەرک خێڵەکان، عەییداره بە کوشتنی کاوەگەرمیانی و کێشەی کۆمەڵایەتی و کوشتنی حەمەنوری و ئاسۆعەلی کە هەردوکیان کەسوکاری ئەنفال بوون. عەییداره بەشەڕی ناوخۆو لەمیانەیدا شەهید بوونی حەمەعەلی عالیان کەگرنگترین شایەتحاڵی دۆسێی ئەنفال بوو.
٣- عەییداره بە هێشتنەوەی کۆمەڵگای صمود وەک ناوەندێکی نیشتەجێ بوون ! لەکاتێکدا جوانترو باشتر دەبوو ئەگەر ئەو کۆمەڵگا زۆرە ملێ قێزەونە هەڵبوەشێندرێتەوەو لەشوێنیدا گەنم و جۆو کشتوکاڵی تێدابەرهەم بهێندرایە.
٤- عەییداره بەوەی هەتا ئێستاش خراپترین و مەتریسدارترین رێگاوبانی هەیە. بۆئەم مەبەستە کۆمەڵێک گەنج لەبەردەم نوسینگەی پەرلەمانی عێراق بۆماوەی ١٠-رۆژمانیان گرت ئەوەندەی من ئاگاداریان بووم ئەوەی سەردانی دەکردن خەڵکی سلێمانی بوون، نەک کەلار.
٥- مەزاری ئەنفالکراوان لەقەزای کەلاردایە بەڵام وەک پێویست گرنگی پێ نەدراوە.

پاشكۆكان

ناوی گوندوناحێكانی سەربەقەزای كەلا

ز	مەیدان (٤٤) گوند	ز	شێخ تەویل (٤٧) گوند
١	گۆرگنۆش	١	كوردەمیری ئەحمەد
2	جەبراوا	2	قەلاڕەویلە
٣	زەلكە	٣	كەڵەشێرەی سەروو
٤	خەلیفەئەحمەد	٤	كەڵەشێرەی خواروو
5	خورخورەی سەروو	5	قەلاتۆپزان
6	خورخورەی خواروو	6	كەڵەشێرەی حەمەی زۆراب
7	عەلی پەكان	7	ترشاكەی سەروو
8	قەرەچەم	8	ترشاكەی خواروو
9	ناوماچک	9	گردەرەش
١٠	حاجیلەری سەروو	١٠	مراوە
١١	حاجیلەری خواروو	١١	چەمی شۆراو
١2	كانی بۆرەكە	١2	بێستانە
١٣	تازەدێ	١٣	بەكربایف
١٤	دێ سوتک	١٤	دارەونكە
١5	چیارەزا	١5	بەرگەل
١6	باق و بەرە	١6	پسكان
١7	هۆمەرمل	١7	چرچەقەلا
١8	ئازادی	١8	زەردەلیكاو
١9	حەسار	١9	تەپەگاڕووس
2٠	كانی كرمانج	2٠	قەڵای تەپەگاڕووس
2١	بێلولە	2١	تم تەمە
22	باخەهەنارە	22	گۆڕی ئەسپ
2٣	شاوازی	2٣	گوڵەكەوە
2٤	هۆرێن	2٤	كانی گوڵی سەروو
25	مێشاوا	25	كانی گوڵی خواروو
26	كەمتەران	26	تالەوان
27	خەركەنی	27	تازەدێی ئیمام محەمەد
28	قەسلان	28	ئیمام محەمەد
29	دارئیمام	29	توركە
٣٠	تۆڤگە	٣٠	چیاچەرمک
٣١	كەوزەناڵی	٣١	تورەجاڕ

٣2	کونەقەل	٣2	عومەرئاغاجان علی حسێن
٣٣	سۆڵاو	٣٣	کوردەمیری بارام
٣٤	شمشێرکول	٣٤	کوردەمیری حەمەی سلێمان
٣5	سەراو	٣5	کوردەمیری حاجی حەمەئەمین
٣6	ژاڵەناو	٣6	براوەگەڵ
٣7	ئاوبارە	٣7	تیلەکۆی قەلەندەر
٣8	گەرمک	٣8	سەبیێخان
٣9	ناودێ	٣9	کوردەمیری مارف سەیداد
٤٠	کوێرەک	٤٠	زەینەڵ
٤١	بانی بی	٤١	کوردەمیری قەڵوەزولوقمان
٤2	دەربەندبێلولە	٤2	چاڵەرەشی رۆغزایی
٤٣	سەرتەک	٤٣	بەردەکونار
٤٤	کانی ژاڵە	٤٤	تاڵەبان
		٤5	شێخی کاکەرەش
		٤6	پونگاڵا
		٤7	کارێزە بچووک

ز	قۆرەتوو (٧٣) گوند	ز	رزگاری (سمود) ٧٢ گوند
١	موساعوسمان	١	سماقە
2	کەلای میری	2	فەرەج وەیسی حەمەرەووف
٣	دارەخورمای مەلاحەسەن	٣	فەرەج وەیسی رۆستەم
٤	دارەخورمای محمەدسالم	٤	فەرەج وەیسی مەحمود
5	دارەخورمای سەیدغەریب	5	ژاڵان و رۆبیتان
6	سەوزبلاخی گەورە	6	قەلارێویلەی خواروو
7	سەوزبلاخی بچووک	7	قەلارێویلەی سەروو
8	قەڵەمە	8	تیلەکۆی بچوک
9	چەم چەقەڵ	9	تیلەکۆی گەورە
١٠	گەرەپوولە	١٠	سەرکەلی مارف
١١	دۆلی بەگزاد	١١	سەرکەلی خەسرەو
12	حەوش کوری	12	سەرکەلی عەزیز
١٣	گەرمک قەیسەر	١٣	ژاڵان رۆغزایی
١٤	مەرکەزحدود	١٤	هەزارکانی
15	مەرکەزشێخ	15	کونەکۆتر

١٦	هەنجیرەی کاکەیی	١٦	پیازەجار
١٧	هەنجیرەی کوێخاشامراد	١٧	ملەسور
١٨	خدری گەورە	١٨	قەڵاقوچاڵی
١٩	ئاوای شێخ غەریب	١٩	سێ خران
٢٠	ئاوای گەورە	٢٠	گامەخەڵ
٢١	حاجی خەلیل	٢١	گۆمەزەردی خواروو
22	کانی ماسی	22	گۆمەزەردی سەروو
٢٣	تازەشار	٢٣	سێگردان
٢٤	تۆپ عەسکەر	٢٤	تەپەسەوز
25	پشت پەنگ	25	گۆڕمسقاڵ
26	شێرەوەن	26	گوڵەجۆ
27	کاکۆڵی	27	توڵەبی
28	سیاوڵەی شێخ نەجم	28	هەوارەبەرزە
29	غەیدان	29	تەییانە
٣٠	کانی زەرد	٣٠	زەردی مەحمود
٣١	سیاوڵەی ڕەشید	٣١	زەردی قادر
٣2	سەید سیخی	٣2	زەردی حەمە
٣٣	ساڵەح ئاغا	٣٣	خەڵوە
٣٤	قادرئاغا	٣٤	ئەحمەدئاوای شاتری
٣5	وەلی ئاغا	٣5	ئەحمەدئاوای ڕۆغزایی
٣6	خەیاڵ	٣6	ناوە
٣7	باریکە	٣7	سەرناوە
٣٨	دەورە	٣٨	هەوارە لارە
٣٩	بانزەمینی سەید محەمەد	٣٩	پەڵەوشک
٤٠	بانزەمینی مەلا سلێمان	٤٠	تورانی شێخ سەعید
٤١	بانزەمینی سەیدکەریم	٤١	تورانی شێخ سەلام
٤2	سبحان ئاوا	٤2	تورانی بابارەسول
٤٣	حەمید ئاوا	٤٣	قەبری مەلا
٤٤	سەرقزڵ	٤٤	زەڕێن
٤5	گورەشەل	٤5	بوقە
٤6	تازەدێی گورەشەل	٤6	شۆراو
٤7	ئەلی خاڵە	٤7	دووخران
٤٨	چوارکڵاوی سەروو	٤٨	کانی زەرد
٤٩	چوارکڵاوی خواروو	٤٩	مەنسورئەلکان

5٠	چوارکڵاوی کوێخا	5٠	بووەکە
5١	مەحمودقەجەر	5١	سەیدخدر
52	ئەلی میر	52	حەمەی مەحمود
5٣	پەروێزخان	5٣	کیژۆک
5٤	مەجیدسالار	5٤	کانی چایلەی سەروو
55	عەلی ئاغا	55	کانی چایلەی خواروو
56	سەید کەوەن	56	تواقووت
57	بەردەعەلی سەروو	57	دوومەڵانی سەروو
58	بەردەعەلی خواروو	58	دومەڵانی خواروو
59	ڕەزوار	59	حاجی قازی
6٠	کانی پەموو	6٠	دەنگەوەران
6١	چیاسەوز	6١	گەرمکی شاتری
62	کانی شیرینە	62	میوەکەی سەروو
6٣	ئیدارە	6٣	میوەکەی خواروو
6٤	شێخ فەیزوڵا	6٤	حەسەن ئەمنە
65	قەڵاتەپەی سەروو	65	خاڵەبەگ
66	قەڵاتەپەی خواروو	66	بنەبەراز
67	بانەبۆر	67	کانی کەوە
68	سێ خران	68	گڵاڵ کەوەی حاجی نامیق
69	تەنوەر	69	کارێزی حەمەی کەیفە
7٠	سەیدمستەفا	7٠	کەواچەرمۆ
7١	سەنگەری سەروو	7١	قرژاڵەی سەروو
72	سەنگەری ناوەڕاست	72	قرژاڵەی خواروو
7٣	سەنگەری خواروو		

وێنەو بەڵگەنامەکان

جۆگەی گاوری

5 10'91

KNN
CHANNEL

سەرچاوەکان

کتێبەکان

١. شـێخ حوسـێنی هەزارکانی) بڕیاری مەرگ و ڕەتکردنەوەی بڕیاری سـەدام لەئەنفالدا- دۆکیومێنتاری و بەدواداچوون. سمکۆسـابیر شـەریف چاپی یەکەم ٢٠١٩

٢. میدیـل ئیسـت وۆچ – جینۆسـاید لەعێـراق پەلاماری ئەنفـال بۆسـەرکورد- وەرگێرانی محەمەد حەمەسـاڵح توفیـق -٢٠٠٤ خانـەی وەرگێران – چاپـی دووەم.

٣. شانۆی کوردی لەکەلار- سەباح عەلی جاف -٢٠١٧ ناوەندی ناوەندی باڵای گەرمیانی – یەکێتی لاوانی دیموکراتی کوردستان.

٤. دەرباز محەمەد کەلار لەلادێوە بۆشار چاپی دووەم -٢٠١٠ -ل ٢٦

٥. محەمەدی حاجی وەلی - پشـکم لەکوردایەتیـدا- چاپی دووەم ٢٠٢١-ل٦ نـاوی چاپخانەی لەسەرنیە.

٦. زهير كاظم عبود،محكمەالانفال،ط الاولى،مگ،ئاراس/اربيل،٢٠٠٨،ص٣٦-٣٧

٧. شـۆڕش حاجی ڕەسـوڵ، ئەنفال کوردو دەوڵەتی عێـراق، چاپی دووەم، چاپخانەی شـڤان، سلێمانی، ٢٠٠٣،

٨. رزگار حاجی حەمید – کەلار مێژوویەکی دێرین و جوگرافیای شارێکی زیندوو.

٩. مەحمود سەنگاوی,جاش وجینۆساید,چاپی یەکەم,سلێمانی,٢٠٠٧,ل١٥

ماڵپەرەکان

١. ڕۆژنیوس ماڵپەر ڕۆژی هەینی، ٦ یول ٢٠١٨ – ٠٧:٣٠ – بۆتان گەرمیانی.

٢. باس نیوز – ڕۆژی ٢٠٢٢/٧/١٧

٣. دەنگی ئەمریکا https://www.dengiamerika.com/a/5779014.html

٤. کاسێتەکانی عەلی حەسەن مەجید کۆبوونەوە لەگەڵ بەرپرسانی پارێزگاکان

٥. ماڵپەری زەمەن- سالار مەحمود- تەعریب لە کەرکوک و خانەقین بەفەرمی و بەلێشاو دەستی پێکردوە

گۆڤارەکان

١. گۆڤاری هەشتاوهەشت،سەرکەوت شەریف ئیسماعیل،ژمارە(٥-٦)ساڵی٢٠٠٦،ل١٤

٢. بروانـــە ئەفالســـتان ژمـــارە ٨ – ٢٠١١ ل ١٢١- یاخود گەشـــتەکانی ئەنفالســـتان – عومەر محەمەد بەرگـــی دووەم.

٣. گۆڤاری ئەنفال،د.ئەمیرحسن پوور،جینۆساید لەکوردستان،ژمارە(١)ی ساڵی ٢٠٠٠،ل١٦

٤. گۆڤاری هەشتاوهەشت،سەرکەوت شەریف ئیسماعیل،ژمارە(٥-٦)ساڵی٢٠٠٦،ل١٤

٥. یوســـف أبوالفـــوز, الانفال شـــاهد أســـبات علی جرائـــم النظـــام المقبـــوره, مجله(الانفال), العدد(٦),مـــگ, تیشك/ســـلیمانی, ســـنه,٢٠٠٥ ,ص٦٦-٦٧

ڕیزی خوارەوە لای ڕاستەوە:

عەباس عەلی، خوالێخۆشبوو عوسمان سالەح، فەرق، ڕەحمان خانی، خوالێخۆشبوو ڕەجەب، محەمەد مەجید، ئازاد ڕەشید، ئەحمەد محەمەد، خالد مەجید، بەرزان محەمەد، عەلی باوەنوری، حامید ئەحمەد، خوالێخۆشبوو عادل عەبدوڵا، مەحموود مەجید، ئامینە عوسمان، پەخشان وەلی، بەدریە حەسەن.

ڕێزی سەرەوە لای ڕاستەوە:

دڵشاد محەمەد، سالار عەلی، ئیبراهیم حەسەن، ئەنوەر کاکە عەلی، خوالێخۆشبوو عەبدوڵلا محەمەد، خالد ئەحمەد، ڕزگار عومەر، کامەران عەزیز.

خوێندکارانی ئامادەیی کەلار ١٩٨٥/٣/٢١

وێنەی هەستیی و ژیریی لە شیعری (مینە جاف)دا

د. مەریوان حەمەکەریم ئەحمەد
مامۆستا لە زانکۆی گەرمیان

بەشی یەکەم// زاراوە و چەمکی وێنەی هونەری

تەوەری یەکەم: زاراوەی وێنەی هونەری

زاراوەی وێنەی هونەری لە گەلێک بواری زانستی جیاوازدا بەکاردەهێنرێت و لە هەر یەکەیاندا مەبەستێکی تایبەتی دەدات. زاراوەکە بەو بەکارهێنانەی لە بواری شیعردا، لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەم لە ئەورووپا سەری هەڵداوە. زاراوەی (im-age) لە ڕەخنەی ڕۆژئاواییدا پەیوەندی بە زاراوەی (خەیاڵ Imagination)ەوە هەیە، وەک ئاشکرایە وشەی ئینگلیزی (Imagination) لە وشەی لاتینی (Imag-inatio)ەوە وەرگیراوە، کە لە یۆنانیدا بەرامبەرە بە وشەی (Phantasia) و لەم وشە یۆنانییەشەوە ڕاستەوخۆ وشەی ئینگلیزی (Fancy) وەرگیراوە. هەروەها هەردوو وشەی (Imagination)،(Fancy) لە ئاماژەکردن و وەرگرتنی وێنە و توانای دروستکرنی وێنەدا بە هاوواتایی مانەوە تاکو هاتنی ڕۆمانسییەکان، بە تایبەتی ئەوانەی بە فەلسەفە ئایدیالیستە ئەڵمانییەکەی (کانت) و (شیلینگ) کاریگەر بوون، ئەمەش دوای ئەوەی(کولریدج) جیاوازییە گرنگەکەی لە نێوان(ئەندێشە) و (وەهم)دا دیاری کرد، ئیدی ئەو دوو وشەیە بەتەواوەتی لێک جیاکرانەوە.

لە ڕەخنەی عەرەبیدا زاراوەکە بەم واتا نوێیەوە لەژێر کاریگەری ڕەخنەی ئەورووپی و بەتایبەتی کاریگەری ڕێبازی ڕۆمانسییەوە پێشکەوت. سەرەتای دەرکەوتنی زاراوەی وێنە (Image, Imagery) لە ڕەخنەی عەرەبی لە کۆتاییەکانی

ئەم ســـەردەمەدا بوو، جیاوازی هەبوو لە نێوان ڕەخنەگـــران و خوێنەواران و توێژەرانی نوێی عەرەبیدا، لە تێگەیشـــتن و دیاریكـــردنی واتای ڕەخنەیـــی، بەتایبەتی لە هەندێ توێژینـــەوەی نامـــەی زانكۆی وڵاتـــانی عەرەبیـــدا. زاراوەی وێنە وەكو ناونیشـــانی هەندێ نامە بە شـــیوازی جیاواز دەركـــەوت، وەكو وێنەی ئەدەبی (الصـــورة الادبیة)، وێنەی شـــیعری (الصورة الشـــعریة)، وێنەی هونـــەری (الصورة الفنیة)، لـــەو كاتەدا تێگەشـــتن لەو زاراوەیە لەســـەر ڕوانگەی تایبەتی وەســـتابوو.

ئـــەدەبی فـــارسی لە جێـــگای زاراوەی (وێنـــەی هونـــەری) زاراوەی (صور خیال) (وێنەی خەیـــاڵ) ی بەكارهێناوە، دكتۆر (محمد رضا شـــەفیعی كدكنی) لە نووســـەرە پێشـــینەكانی ئەدەبی فارســـییە كە لـــەم بارەیـــەوە دواوە وكتێبێكی بە ناونیشـــانی (صـــور خیال در شـــعر فارسی) نووســـیوە، لـــە بابـــەتی (وێنەی هونـــەری)دا بووە بە ســـەرچاوەیەكی ســـەرەكی لە ئەدەبی فارســـیدا، لەوێدا زاراوەی(صـــور خیال) ی بەكارهێنـــاوە. بەو شـــێوازە لەبەرامبـــەر زاراوەی وێنەی هونەریـــدا زاراوەی (وێنەی خەیـــاڵ) بـــووە بـــە زاراوە پڕبەكارهاتووەكەی ناو ئـــەدەبی فارسی.

لـــە ڕەخنەی ئەدەبیـــی كوردیدا، نووســـەران و ڕەخنەگران و شـــاعیران لە بەرامبەر زاراوەی (وێنـــەی هونـــەری)دا زاراوەی جیاوازیـــان بەكارهێنـــاوە، بـــەڵام لەگـــەڵ ئەوەشـــدا زۆرینەیان بـــۆ یەك مەبەســـت و یەك مانـــا بەكارهێـــنراون، كە ئەویش وێنـــەی هونەرییە لـــە شـــیعردا. هەروەها زۆربەی ئـــەو نامە ئەكادیمیانەی لە بەشـــە كوردییەكانی زانكۆكانی كوردســـتان، لە خوێندنی باڵادا پێشـــكەش كـــراون، زاراوەی (وێنـــەی هونـــەری، وێنەی شـــیعری)یان بەكارهێناوە، بـــەڵام گومانی تێـــدا نییە، لە ڕەخنەی ئەدەبی كوردیـــدا، لەبەرامبەر زاراوەی (وێنەی هونـــەری) زۆر لە زاراوەكانی (ســـورەتی ئەدەبی، وێنەی هونەری، نیگارخانـــەی خەیاڵ، خەیاڵ وێنـــە، وێنەی فەنی، وێنەی هۆنراوەیی، وێنەی ئەدەبی، وێنەی شـــیعری) بەكارهێنراون، بەڵام بەشـــێوەیەكی گشـــتی لـــە هەموویان زیاتـــر زاراوەی(وێنـــەی شـــیعریی) و (وێنەی هونـــەری) لە ڕەخنـــەی ئەدەبی كوردیـــدا بەكارهێنراون.

تەوەری دووەم: چەمکی وێنەی هونەری

هەر لە کۆنەوە وێنە توێژەرانی سەرقاڵکردووە و بە بایەخەوە لێی دواون و بە یەکێک لە ئامراز و ڕەگەزە گرنگەکانی دەربڕینی هەست و سۆزیان لەقەڵەم داوە، هەر ئەم گرنگی پێدانەش وای کردووە، کە، هەندێ لە شاعیرە گەورەکان کاتێک باس لە شیعر دەکەن، وەک ئەوە وایە باسی وێنە بکەن و هەر خۆی داتاشینی بە بنکەی شیکردنەوەی هەڵبەست لە لایەن (سی. دی لویس) و ڕەخنەگرانی تری ئەم سەردەمەوە ڕاستی ئەو گرنگی پێدانە دەردەخەن.

وێنەی هونەری وەک ئامراز و پێوەرێکی ڕەخنەیی گرنگ بەکار دێت، کە ڕێگا بە ڕەخنەگر ئەدات بەناخی دەقدا تێپەڕ بکات و نهێنییەکانی جیهانی دەق ئاشکرا بکات، چونکە وێنەی هونەری پێوەری هەڵسەنگاندنە، بۆ دەستنیشانکردنی ئاستی هونەری شیعر، هەر لە ڕێگای وێنەکانییەوەیە کە دەڵێین: ئەم شیعرە لەو شیعرە چاکترە، هەر ئەمانەش هۆکاری ئەوەن، کە بتوانرێت بوترێت هیچ شیعرێک بەبێ وێنەی هونەری بوونی نییە، هەر بۆیە مەسەلەی بوونی وێنە لە شیعردا وەکو بوونی ڕۆژ وایە لە ژیاندا. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کە قسەو باسێکی زۆر لەسەر وێنە و وێنەی هونەری کراوە، کەچی هێشتا بابەتێکی ئاڵۆزە و تێگەشتن لێی ئاسان نییە، چونکە خوڵقاندنی وێنەی هونەری وەکو دیاردەیەک لە خەوبینین دەچێت و هەروەکو چۆن تائێستا دیاردەی خەوبینین بەتەواوەتی لێک نەدراوەتەوە و هەرچی وتراوە لەبارەیەوە تەنها وەسفکردنێتی لە دەرەوەی خۆیەوە، وێنەی هونەریش ناتوانرێت لێکدانەوەیەکی وردی بۆ بکرێت و ئەوانەی کە کراون تەنها وەسفی دیاردەکەن لە دەرەوەی، زەحمەتە وردەکارییەکانی ئەم دیاردەیە دەرخرێت.

وێنەی هونەری کۆڵەکەی سەرەکی شیعرە و دەتوانین بڵێین بۆ توێژەران بابەتێکی تەواو ڕوون و ئاشکرا نییە، چونکە هەروەکو دکتۆر (سعید علوش) لە کتێبی (معجم المصطلحات الادبية المعاصرة)دا، دەڵێت: لە هەناوی ئەندێشەوە سەرهەڵدەدات و هەر ئەندیشەش هێزی دروستکردنی وێنەی شتەکان و کەسەکان و هەموو شتێکە لە بوون دا. بەو مانایەی، کە وێنە گرنگترین بەرجەستەکانی خەیاڵە لە شیعردا و شیعریش، چالاکییەکی گشتی خەیاڵە، واتا لە دایکبووی خەیاڵە و ئامرازێکی شاعیرە لە هەوڵدانی بۆ دەرهێنانی ئەوەی لە دڵی و عەقڵیدایەتی و گەیاندنی بۆ کەسانی تر.

بێگومان لەگەڵ ئەوەشدا ئەندێشە تەنها بە شیعرەوە پەیوەست نییە، چونکە خەیاڵ جەوهەر و بنچینەیەکی هاوبەشە بۆ داهێنانی هەموو جۆرە هوونەرەکان. بەڵام وێنەی هونەری بە هۆی خەیاڵەوە بەدەست دێت. خەیاڵیش خۆی وەکو) د.شەفیعی کدکنی(دەڵێت: ((جەوهەر و بنچینەی نەگۆڕی شیعرە و شتێکە کە بە هۆی توانای وێناکردنەوە بەدەست دێت و ئەو توانایەش ناتوانرێت بە دیاریکراوی بناسێنرێت)) چونکە هەر وەکو (سی دی لویس) دەڵێت: ((من وای دەبینم کە هیچ هێزێکی ناوەکی ناساندنی لە وێناکردن، قورستر نییە، شیلی وێناکردنی بە خودایەک دەبینی کە پیغەمبەرەکەشی هەر خۆیەتی)) بێگومان هەر ئەو ناڕوونیانەش وایان کردووە، کە (سی. دی لویس) بڵێت: ((**وشەی (وێنە) لە پەنجا ساڵی ڕابردوودا وەکو هێزێکی ناڕوون بەکارهێنراوە**)). بەڵام ناکرێت ئەوەمان لەیاد بچێت کە وێناکردن، بە یەکێکە لە پایە گرنگەکانی جوانیناسی لە دەربریندا دادەنرێ، کە لە کۆنەوە جێگای بایەخی ئەدیب و ڕەخنەگران بووە. هەر لەبەر ئەو ناڕوونییەی لە وێنەی شیعریدا هەیە، با سەرەتا ئاورێک لە خودی وێنە بدەینەوەو لەگەڵێشیدا بەرەو وێنەی هونەری بڕۆین.

لە کتێبی (المعجم المفصل فی اللغة والادب)دا هاتووە، وێنەی شتێک (واتا کێشانی وێنەیەك و گواستنەوە و بەیانکردنی، یان بەنزیکی هاوشێوەی و لێچووی و لاسایی کردنەوە. وێنەش یان ماددییەکی هەستییە، یان ژیرییە و بەعەقڵ و خەیاڵ درك دەرکرێت). واتا هەموو شتێک لە گەردووندا وێنەیەکی هەیە، ئەو وێنەیەش (لێچوو و هاوشێوەیەکە بەرامبەر ماددەیە، چونکە هەوەکو (التونجي) دەڵێت: ((وێنە یان بەرجەستەکردنێکی ماددییە وەکو ئەو وێنەیەی کە پەیکەرسازێك یان وێنەکێشێك دروستی دەکات، یان خەیاڵێکی دەروونییە ئەدیب یان شاعیر لە نووسیندا خەیاڵی دەکات.)) هەر ئەو وێنەیەش وەکو (ولیم ڤان) دەڵێت: ((دەربڕاوێکی بارکراوە بە بارگەیەکی بەهێز و لە ڕەگەزی هەستپێکراوی وەک (هێڵ، ڕەنگ، جووڵە، سێبەر) پێک دێت، بیرێک یان سۆزێک لەگەڵ خۆیدا هەڵدەگرێ و ئاماژە بۆ واتای زیاتر لە واتا ئاشکراکەی دەکات، هەروەها ئاماژەی واتای زیاتر لە ڕەنگدانەوەی واقعی دەرەوە دەکات.)) واتا هەموو شتێک وێنەیەکی هەیە، کە ئەمەش بەهۆی هێڵ و ڕەنگ و جوڵە و سێبەر و لێکچوونی نێوان شتەکانەوە واتایەکی لە خۆیدا هەڵگرتووە، جا ئیتر

وێنەکە شـــتێکی مـــادی بێت و بەر هەســـتەکان بکەوێت یان ژێری بێـــت و لە ڕێگای عەقڵەوە درکی پــێ بکەین.

گومـــانی تێـــدا نییە هەمـــوو وێنەیـــەک دەبێت واتایـــەک بگەیەنێـــت، چونکە وێنەی هەر شـــتێک، سروشـــتەکەیەتی و هەموو شـــتە مادییـــەکانی گەردونیش لە چـــوار ڕەگەزە ســـەرەکییەکەی سروشـــت دروســـت بوونە، کـــە (بوونەتـــە بنەما بۆ دروســـتبوونی ژمارەیەکـــی زۆر لە خوازە، کە لـــە لای (ئیمپۆدۆکلیـــس) بریتی بوون لە (ئـــاو، ئاگر، خاک، هـــەوا)، هەمان ئەو ڕەگەزانـــە لە فەلســـەفەکەی (چارڤاکە) ی هنـــدی و فەلســـەفەی (ڤیدانتا) دا پێنج دانـــەن، کە ئەوانیش(ئاو، ئاگـــر، خاک، هەوا، ئەســـیر) و لە کتێبی چینی کـــۆن (شی جینغ) دا پێنـــج دانەن (ئاو، ئاگـــر، دار، خاک، مـــاددە. دواجار لەم ڕەگەزانەوە ســـەرجەمی ئەو کەرەســـتە و شـــمەکانە دروســـت بوونە، کـــە مرۆڤ لە ژیـــانی ڕۆژانەیـــدا بەکاریان دێنێـــت، مرۆڤ بـــۆ هەموو ئەو کەرەســـتانەش وشـــەیەکی داناوە، کە وشـــەکانیش دەربڕی وێنەی ئەو شـــتانەن جا بەرێکـــەوت و لەخۆوە بێت یان بەمەبەســـت بۆیـــان دانرابێت.

هەروەهـــا گومانی تێدا نییە، کە شـــاعیران ئەو کەرەســـتانە وەکـــو خۆیان بەکار ناهێننـــەوە، چونکـــە هەمیشـــە وێنەی شـــیعری تایبەتمەند کـــراوە بە هەنـــدێ تامی تایبەت یـــان چۆنێتییەک کە ســـەرنجی خوێنەری ڕاکێشـــاوە. هەر بۆیـــە (سی دی-لویـــس ١٩٠٤ – ١٩٧٢ ز) دەڵێت: ((دەکرێـــت بڵێین، وێنەی هونەری تابلۆی وشـــەیە، کە بە هەســـت و ســـۆز و خۆشەویســـتی بارگاوی کـــراوە.)) واتە وێنـــەی هونەریی وەکـــو تابلۆیـــەک پیشـــان داوە کە هەڵگری هەســـت و ســـۆز بێـــت، بێگومان ئەو پێناســـەیەی (سی دەی-لویـــس) جوانـــتر دەبوو ئەگەر بیوتایە، بە هەســـت و ســـۆز و بیـــر بارگاوی کـــراوە، ئەوەتا لـــەم بارەیەوە (د.محمـــد غنیمی هیـــلال) دەڵێت: ((لە وێنـــە هونەرییەکانـــدا ئـــەو ئامـــرازە بەدیدێت، کـــە لە ڕێگەیـــەوە شـــاعیر دەگاتە جێگیرکردنـــی ئـــەو پەیوەندییانەی، کە لـــە نێوانی شـــتەکان و بیردا، یـــان لە نێوان هەســـتپێکراو و ســـۆزدا یاخود نێوان ماددە و خەونـــدا هەیە، ئەوەش ئـــەو خەیاڵەیە، کـــە تێیدەپەڕێنێـــت و دەیانگەیەنێتە یـــەك. وێنەکان لـــە بـــەراوردکاری نێوان دوو شـــتی کەم یان زۆر لەیـــەك دوور دروســـتدەبن)).

لێـــرەدا دەگەین بـــەوەی، کـــە ئەگەرچی خەیـــاڵ ڕۆڵێکی ســـەرەکی دەبینێت لە

دووبــــارە بنیاتنانـــەوەی شــــتەکان لەناو وێنــــە شــــیعرییەکاندا، بەڵام هێشــــتا کاتێك واتا بەدیدێــــت ڕواڵەتی ماددەی وشــــە تێــــدا ڕەنگ دەداتــــەوە و لای خۆیــــەوە ئەو واتایەی وێنەکــــە دەردەکەوێت کــــە دەربــــڕاوەکان دەیدرکێنن، هەروەهــــا واتا دەبێتە نیشــــانەیەك لەســــەر دەربڕاو، چونکە هەمــــوو بالادەســــتییەکی بە ســــەر دەربڕاودا لە دەســــت دەدا. مادام خودی وشــــەکان وەکو شــــتەکان کیانێکی ســــەربەخۆن. ئەوە شــــاعیر جیاکاری ناکات لەوەی، کە وشــــەکان لە پێنــــاو واتاکانیاندا یــــان وتاکان لە پێناو وشــــەکاندا دروســــتبوون، بەمــــەش پەیوەندییەکی دوولایەن لــــە لێکچوونێکی جادوویی یــــان واتایەکی ئاڵوگۆڕکراو دروســــت دەبێــــت. واتا ئەوەی چاوی شــــاعیر کــــە وەکو کامێرایــــەک بینیوەیەتی دواجار لــــە دەروونیدا گۆڕانی بەســــەردا هاتووە و ســــۆزی تێکەڵ دەکات، دەیەوێــــت بیگەیەنێت بــــە خوێنەر و گوێگر، چونکە شــــاعیر لــــە داهینانی وێنــــە خەیاڵاویێکانیدا، بــــە گۆڕینی شــــتەکانی دەوروبــــەری بۆ وێنەی ســــۆزداری و مرۆیــــی، دەربڕینەکانی خۆی لە باری ئاســــایی فراوانتر دەکات و ســــۆز بــــە دەربڕینەکانی دەدات و ناســــاندنێکی نوێ بەو شــــتانە دەدات.

بێگومــــان لە خوڵقاندنی وێنەدا شــــاعیر دەتوانێت ســــوود لە تەواوی ئەو وشــــانەی ناو فەرهەنگــــی زمانەکەی وەربگرێت و وێنەی شــــیعریان لێ دروســــت بکات چونکە لە ئێســــتادا لە جیهاندا هیچ شــــتێکی ناشــــیعری بــــوونی نییــــە و دەتوانرێت وێنەی هونــــەری لە هەموو شــــتێک گەر شــــاعیرەکە بیەوێــــت و بتوانێــــت، بخوڵقێنێت، بەو مەرجەی خاوەنی ئەندێشــــەی بــــەرز و بەهرەی شــــاعیری قوڵ بێــــت. کەوایە وێنەی هونــــەری، کارێکن، کە زیهن بــــە لێکچوونی قابیــــلی بینین، لە ڕێگەی وشــــەوە یان دەربڕێن یان ڕســــتەی نووسراو لەلایەن شــــاعرەوە دروســــت دەکرێت، تاکو ئەزموونی درکپێکراوی ئــــەو بۆ زیهنی گوێگــــر بگوازرێتەوە.

وێنــــەی هونــــەری جەوهــــەری شــــیعرە و گرنگتریــــن ئامرازەکانــــی شــــاعیرە بۆ گواســــتنەوەی ئەزموونە شــــیعرییەکەی و دەربڕینــــی واقیع. وە چەقــــی کۆبوونەوەی ئەزموون و بیرۆکــــەکانی شــــاعیرە و ئامرازێکە دەمانگەیەنێتــــە درککردنی ئەزموونی شــــاعیر و هاوبەشــــیکردن لە هەســــت و ســــۆزەکانی، پاش ئەوەی بابــــەتی دەرەکی و بیرۆکــــە تایبەتییەکانی شــــاعیری جوانتر کــــرد و نرخی دەربڕینێکی پــــێ بەخشی کە پێشــــتر نەبوو و لەو بابەتەی، کــــە لەگەڵ ناخی شــــاعیردا ئاوێتە بووبوو لە شــــێوەی دەربڕینێکی تایبەتدا دایڕشــــتەوە.

لــە دەربڕین بــە وینەدا هەســتەکان بەرجەســتە دەکرێن و بیرۆکــەکان بەکەس دەکرێن و دیدی تایبەتی جیهانی شــاعیر دەربارەی پەیوەندییە شــاراوە و ڕاســتییەکان ئاشکرا دەبێت.

وێنــەی هونــەری ئــەو ئامرازەیە، کە شــاعیر لە ڕێگەیــەوە هەوڵــدەدات بیر و ســۆز و تێبینی خۆی بگوازێتــەوە بۆ وەرگر. بۆیــە وێنە دەربڕینێکی ناڕاســتەوخۆیە دەربارەی کەســایەتی شــاعیر، شــاعیری داهێنەر ئەوەیــە، کە شــیعرەکەی بە وێنە دەڕازێنێتەوە، چونکــە نەبوونی وێنە لە شــیعردا ڕووتــی دەکات و زۆرێك لە جوانی و ڕەســەنایەتی لە دەســتدەدات. لەبەرئــەوەی وێنــە، تاکە شــێوازی هونەرییە، کە ســۆز و بیرۆکەکانــی هونەرمەند بەرجەســتە دەکات،

وێنە ڕەگەزێکی گرنگی هەمیشــەیی و نەگۆڕی شــیعرە، کە دەکرێ وەکو ئامرازێک ئەو شــتانەی تر کە قابیل بە گۆڕانن لە ئاســتێکی ســادەتر لــە ڕوونکردنەوە بخاتە ڕوو. هەروەهــا (د. محمد غنیمی هیــلال) وێنەی هونەری بە ئامرازێــک دەزانێت، کە جەوهەری هونــەرە و دەڵێ: وێنە، ئامرازێکــی جەوهەری هونەرییە بۆ گواســتنەوەی ئەزمــوونی مرۆڤایەتی لە مانای بەشی و گشــتی، یان وێنەی هونــەری، ئامرازێکە بۆ تێگەیشــتن لە جیهان، ئەم تێگەشتنەشــان کاتێک دەســت دەکەوێت، کە لێکۆڵینەوە لــە وێنە بکەیــن. یاخود وێنەی هونــەری، ئامــرازی مەعریفەی جیهانییــە، لە کاری هونەریــدا دیاردەکە لە ڕێگەی وێنەوە پێشــکەش دەکرێت بەبێ لەدەســتدانی بەهای هونــەری. واتــا وێنــەی هونەری بــە ئامرازیــک دادەنرێــت، کە بە ســەر هەموو ئامرازەکانــدا دەســەڵاتی هەیە.

تەوەری سێیەم// تیشکێک بۆ سەر ژیانی مینە جاف

مینــە جــاف، نــاوی حەمەئەمینی کــوڕی کەریم بەگــی فەتــاح بەگی کوڕی حەمە پاشــای ســەرۆکی هۆزی جافــە، لە ســاڵی (١٩١١) زاینی لە قەڵای شــێروانە لــە کــەلار لەدایکبــووە. هەم دایکــی تەرخــانی و هــەم خۆیشی ژنی لــە کچی ســەرکردەکانی تەرخانی هێنــاوە. لەبــارەی خێزانداری شــاعیرەوە (هەتــاو) خانی کچی شــاعیر دەڵێت: باوکــم لە مــاوەی ژیانیدا دوو جــار هاوســەرگیری کردووە، جــاری یەکەم لەگــەڵ کچێکی ئامــۆزای خۆیدا بووە، کــە ناوی (ئامینــە) بووە، کە هەر نزیکەی ســێ مانگێک پێکــەوە بوونە و دواتــر بەهۆی نەگونجانیــان پێکەوە، لەیەکــتری جیابوونەتــەوە. جاریی دووەمیش لەگــەڵ مەلیحە خــانی دایکمدا ژیانی هاوســەرگیری پێکهێناوە.

لــە بــواری خوێندەواریدا شــاعیر لە فێرگــە و قوتابخانــەی ڕەســمی دەوڵەتیدا نەیخوێنــدووە، بەڵام خوێنــدنی حوجرەی لە مزگــەوتی کەلار، لە خزمەت مامۆســتا مەلا محــی الدین و مامۆســتا مەلا ئەحمــەدی کەلار دیوە. ســەرەرای ئــەوەی کە هــۆزی گەورەی جاف خــاوەنی دیوەخــان و کتێبخانــە بوونە و بەتایبــەتی (کەریم بەگ) ی باوکی شــیعر دۆســت بووە و دەستی شــیعریشی هەبووە و خاوەنی کەشکۆڵ و کتێبخانــە بووە، هەروەهــا حەمەد بــەگ و ڕەزا بەگی مامــی، دوو مرۆڤی ئەدەب دۆســت بوون، بەڵام لەگەڵ ئەوانەشــدا خــۆی ڕۆڵێکی گەورەی لــە خوێنەوارکردن و ڕۆشــنبیرکردنی خۆیدا بینیوە و بە هــەوڵ و ماندووبوونی تایبەتی خــۆی توانیویەتی زمانی فــارسی و عەرەبی تورکــی فێر ببێت. بە تایبەتی ئاشــنای شــاعیرانی ئەدەبی فارسی بووە. شــاعیر ئاگادارییەکی باشی لەســەر ڕەوتی شــیعری ئەو ســەردەمەی ئــەدەبی کوردی هەبووە و شــاعیرانی وەکو (مســتەفا بەگی کوردی، ســەید فەتاحی جەباری، ناری، حەمــە ئاغای دەربەندفەقەرە، پیرەمێرد، شــێخ ڕەزای تاڵەبانی، شــێخ ســەلام، بێکەس، ئەخــۆل، ئەحمــەد موختار جــاف) کاریگەرییان لەســەری داناوە، بەتایبــەتی لە ڕێڕەوی شــیعری نەتەوایەتیدا شــیعرەکانی (بێکــەس) زۆر کاری لێی کردووە و ڕێڕەوی ئــەوی گرتووە.

شـــاعیر بیروباوەڕێکـــی پتـــەوی بـــە دۆزی ڕەوای نەتەوەکەی هەبـــووە و وەکو لاوێک لە شـــەڕی ئاوباریکدا لە ســـاڵی (١٩٣١)دا پاڵپشـــتی لە شۆڕشـــەکەی (شێخ مەحمـــودی حەفید) کردووە. بـــەرزی هەســـتی نەتەوایەتی شـــاعیر وای لێ دەکات، کـــە ببێت بـــە ئەندامی لقی کەلاری پـــارتی (هیوا) و لـــە هاوینی ســـاڵی (١٩٤٤)دا، بەشـــداری کۆنفرانـــسی پارتی هیوای لـــە کەلار کردووە. شـــاعیر لەبەر هەڵوێســـتە نەتەوایەتییەکـــەی چەنـــد جارێـــک ماڵەکەی ســـوتاوە و گەلێک شـــیعریشی لەو ڕووداوانەدا تیا چووە. شـــاعیر لە ســـاڵی (١٩٦٥) دا لە بەغداد کۆچـــی دوایی دەکات و لە گۆڕســـتانی (ســـەید خەلیل) بە خاکســـپێردراوە.

بەشی دووەم// وێنەی هەستیی و ژیریی لە شیعرەکانی شاعیردا

هەمـــوو ئەو وێنـــە هونەرییانەی شـــاعیران دەیخوڵقێنن، یـــان ڕەنگدانەوەی مرۆڤ و گیانلەبەر و کەرەســـتە و شـــەمەکی مادییە و بە شـــێوەیەک لە شـــێوەکان کاری لە دەروونی شـــاعیر کردووە و بـــووە بە ســـەرچاوەی ئیلهامی وێنـــە هونەرییەکەی، یان ئەوەتا چەمکـــی واتایین و بوون بەهۆی خوڵقاندنی وێنە لە شـــیعری شـــاعیردا. یاخود ئەوەتا بەشـــێک لـــە وێنەکە شـــتی مادییە و بەشـــەکەی تری چەمکـــی واتاییە. لەم ڕوانگەیەوە لێرەدا ئێمە دەســـت دەبەین و لە دیوانی شـــیعری شـــاعیر (مینە جاف)ەوە نمونەگەلێـــک لە وێنەی (هەســـتیی، ژیریـــی) دەخەینە بەرباس.

تەوەری یەکەم: وێنەی هەستیی

شاعیر وەکو هەر مرۆڤێکی تر لەگەڵ بوونە ڕۆحێکەیدا بوونێکی ماددیشی هەیە، هەر بۆیە هەموو ئەو ماددانەی لە دەوروبەری شاعیرن دەبن بە هەوێنی خوڵقاندنی وێنەی هونەری، ئەمەش بێگومان دوای ئەوەی درکپێکراوەکانی شاعیر دەیگوازنەوە بۆ زیهنی و لە خەیاڵیدا گۆڕان بەسەر وێنکاندا ئەهێنێت و دووبارە دایدەڕێژێتەوە و لە شێوەی وێنەیەکی نوێ، کە کاریگەری خەیاڵ و زیهنی شاعیری بەسەرەوە بێت پیشکەشی دەکاتەوە. واتە دەتوانین بڵێین: ئەو وێنەیەیە، کە شاعیر پشت بەپێنج هەستەکەی دەبەستێت، بەپێی بیرۆکە و دیدی تایبەتی خۆی و بە پشتبەستن بە چەند لایەنێکی جیاوازی وەکوو ژیانی مرۆڤایەتی، یان سروشت، یان بوارەکانی تری ژیانی ڕۆژانە.

شاعیر هەندێکجار تەنها ئەوە نییە، کە شتگەلی ماددی لە ڕێگەی وێنە هەستییەکانییەوە پیشکەش بکات، بەڵکو توانای ئەوەی هەیە لە ڕێگەی هونەرە ڕوونبێژییەکانی چواندن و خواستن و تایبەتمەندییەکانی وەک بەکەسکردن و بەرجەستەکردن و بەتەنکردنەوە، چەمکە واتاییەکان بکات بە شتی هەستی و بە ئاسانی کاریگەری لەسەر وەرگر پێ دروست بکات. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وێنەی هەستی سەرکەوتوو نابێت و بەهای هونەری لە وێنەگرتنی جوانی و جێکردنەوەی لە دەروونەکاندا دەرناکەوێت، گەر شاعیر پشت بەیەك هەست ببەستێت. هەر بۆیە نابێت شاعیر لە وێنە هونەرییەکانیدا بایەخێکی زیاتر بەهەندێک لە هەستەکانی بدات و هەندێکی تریان پشتگوێ بخات، ئەمە سەرەڕای ئەوەی، کە ئەگەر لە هەستێک زیاتر لە پێکهێنانی وێنە هەستییەکاندا بەشداربێت، وێنەکە لەسەر دەروونی وەرگر سەرنجڕاکێش و کاریگەرتر دەبێت، لەچاو ئەو وێنە هونەرییانەی کە یەک هەست لە پێکهێنانیاندا بەشداری کردووە. لەناو هەستەکاندا هەستی بینین بەهێزترینیانە لە بەشداریکردنی لە خوڵقاندنی وێنەی هونەری لەلای شاعیر، بێگومان لەمەشدا هەستناسکی شاعیر ڕۆڵێکی گەورە دەگێڕێت، لە درکپێکردنی ئەو شتانەی، کە ڕەنگ نییە کەسانی تر بتوانن هەستی پێ بکەن. هەر لە ئاوڕدانەوەیەکی خێرا لە دیوانی (مینە جاف) هەست بەوە دەکەین، کە خاوەنی هەستێکی ورد و دنیابینییەکی تایبەتی بووە و گەلێک

وێنەی هەستی سـەرنجڕاکێش و جوانی نەخشـاندووە. وێنەی هەسـتی دابەشدەبێت بەسـەر (بینین، بیسـتن، بۆنکردن، تامکردن، بەرکەوتن)، کە لە خـوارەوە بە نموونەی شیعری شـاعیرەوە شـیکارییان بۆ دەکەین.

١ – هەستی بینین

هەسـتی بینیـن یەکێکە لـە دیارتریـن و گرنگترین هەسـتەکانی مـرۆڤ، کە کانـگای بەدیهاتنەکـەی بریتییە لە چـاو و لەم ڕێگەیـەوە پەیوەنـدی بە جیهانی دەرەوەی خۆیەوە دەکات، کاریگەرییەکان لە ڕێگەی ئەم هەسـتەوە لەسـەر شـاعیر ڕەنـگ دەدەنـەوە و دەیوروژێنن و دواجار لـە ڕێگەی پێدراوەکانـەوە دەگوازرێنەوە بـۆ ناوەوەی شـاعیر و گۆڕانیـان بەسـەردا دێت، تاکـو شـاعیرەکە بەتواناتر بێت گۆڕانکارییەکان بەسـەر بینراوەکاندا باشـتر بەدیدێنێت و وێنەی هونەری داهێنراوی لـێ دەخولقێنێـت. (مینە جاف) خـاوەنی هەسـتێکی بینینی بەهێـز و ورد بووە و لە ڕێگـەی کامێرای چاوەکانییـەوە گەلێک وێنـەی هونەری جوان و سـەرنجڕاکێشی خولقانـدووە. بـۆ نموونە لە دێڕێکـدا دەڵێت:

سەیری ئەم باڵا دەڵێی سەروی سەلارە هەڵچووە

پەرچەمی خاوی دەڵێی وا سونبولە پەخشان بووە **(نەریمان، ١٩٩٠: ٢١٣)**

لێرەدا شـاعیر لە وەسـفی دڵبەردا لەڕێگـەی کورتکردنەوەی فەرمـانی داخوازی (سـەیربکە) و گۆڕینی بە (سـەیری) یەوە، کە پەیوەستە بە هەسـتی بینینەوە، جوانی یارمـان لـە وێنەیەکی هونەریدا بـۆ نمایش دەکات. شـاعیر لە نیوەدێـڕی یەکەمدا، لەڕێگـەی سـوودوەرگرتن لـە لێکچوانـدنی درێژەی بەربـڵاوەوە بـاڵای دڵبەری چوانـدووە بە (سـەروو) لە ڕێکـی و بەرزییەکەیـدا و هەروەها لادانێکـی واتایی جوانشی لەڕێگـەی بەتەنکردنەوە، کە باڵای یاری بە درەخت پیشـان داوە، دروسـت

کردووە. لە نیوەدێڕی دووەمیشـــدا دیســـان بە ســـوودوەرگرتن لە لێکچواندنی درێژەی بەربڵاوەوە وێنەیەکی هونەری تری دروســـت کردووە و پەرچەمی دڵبەری بە ســـونبول چوانـــدووە. هەردوو وێنـــە هونەرییەکەی ئەم دێڕە شـــیعرە وێنەی دووبـــارەن و لەلای شـــاعیرانی پێش ئەم زۆر دەبینرێن.

لە دێڕیکی تردا کە بە بنزاری زاری هەورامی نووسیویەتی، دەڵێت:

باوەڕت بۆ پێم ئاهووی خەتایی

نەمگرتەن جە تۆ ڕای بێوەفایی (نەریمان، ١٩٩٠: ٢١٩)

شـــاعیر لە نیوەدێڕی یەکەمدا، لەڕێگەی ســـوودوەرگرتن لـــە (لێکچواندی ڕەوان)، دڵبەری بە ئاســـکی ناوچـــەی خەتای تورکمانســـتان چواندووە و بـــە یارەکەی دەڵێت: کە لەگەل تـــۆدا ڕێگەی بێوەفایم نەگرتووە. شـــاعیر لە نیوەدێـــڕی یەکەمدا لەڕێگەی بەکارهێنـــانی (ت) ی جێنـــاوی لـــکاو بۆ کەسی دووەمـــی تاک، کە مەبەســـت لێی دڵبەرە، چواندوویەتی بـــە ئاهووی خەتا. بەمەش وێنەیەکی هونەری بە ســـوودوەرگرتن لە هەســـتی بینین کێشـــاوە و جوانی دڵبەر و بەوەفایی خۆیی پیشـــانمان داوە. شـــاعیر لـــە دێڕێکی تردا کە هەم دیســـان بە بنـــزاری زاری هەورامی هۆنیویەتییـــەوە، دەڵێت:

پەرچەم پەرێشان وە وێنەی نەسرین

جەمین درەخشان چون نەجم پەروین (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٢٣)

لەم دێڕە شـــیعرەدا لە پەســـنی جوانی دڵبەردا شـــاعیر دوو وێنەی هونەری دروســـت کـــردووە، کـــە لـــە هەردووکیدا ســـوودی لە هەســـتی بینیـــن بینیوە. لـــە نیوەدێڕی یەکەمـــدا پەرچەمی یاری لە پەرێشـــانیدا بـــە گوڵی نەسرین چواندووە و ســـوودی لە لێکچوانـــدنی درێژەی بەربڵاو وەرگرتـــووە. لە نیوەدێڕی دووەمیشـــدا دەموچاوی یاری

لە درەوشـــانەوەدا بە ئەســـتێرەی پەروین چواندووە و لێرەشـــدا لەبەر هاتنی هەر چوار بنەڕەتەکەی لێکچواندن دیســـان ســـوودی لە چواندنی درێژەی بەربـــڵاو وەرگرتووە. لە هـــەردوو وێنە هونەرییەکەدا ســـوود لە هەســـتی بینین (چاو) وەرگیـــراوە و وێنەکەی پێ   خوڵقێنراوە.

لە دێڕێکی تردا شاعیر لە پەسنی جوانی دڵبەردا چەند وێنەیەکی هونەری پێکەوە دروست دەکات و دەڵێت:

پێم بڵێ جانا کە تۆ قەد عەرعەری یا گوڵبەنی

قامەتت توبایی جەننەت یاکو سەروی گوڵشەنی (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٥٠)

لێـــرەدا شـــاعیر دوو وێنەی هونەری دروســـت کردووە، کـــە هەردووکیان لەیەکەوە نزیکـــن، چونکـــە لێچووی هـــەردوو وێنەکە، (قـــەد) باڵای یـــارە، کە لـــە نیوەدێڕی یەکەمـــدا بە دوو شـــتی چوانـــدووە، ئەوانیش (عەرعـــەر، گوڵبەن) و لـــە نیوەدێڕی دووەمیشدا دیســـان بە دوو شـــت، کە ئەوانیش (توبای جەنەت، ســـەروی گوڵشەن). لە هـــەردوو وێنەکەدا هەم لێچـــووەکان و هـــەم لەوچووەکانیش لە ڕێگەی هەســـتی بینینەوە درکیان پـــێ دەکرێت. لە هەردوو وێنەکەدا شـــاعیر ســـوودی لە لێکچواندنی کۆ و هەســـتی بینیـــن وەرگرتووە و وێنەیەکـــی هونەری جوانی پێ دروســـت کردووە.

٢ – هەستی بیستن

بیســـتن، یەکێکە لەو هەســـتانەی کـــە ڕۆڵێکی گـــەورەی لە خوڵقانـــدنی وێنەی هونەریـــدا هەیە و شـــوێنی دروســـتبوونیشی بریتییە لـــە (گوێ) و وشـــە و هەموو جۆرە دەنگـــەکان ڕۆڵی گەورەیان لـــە خولقاندنی ئەم جـــۆرە وێنەیـــەدا هەیە. ئەگەر هەســـتی بینین پەیوەســـت بێت بە ڕووناکییەوە ئەوە هەســـتی بیســـتن لە تاریکیشدا دەتوانێـــت ڕۆڵی خـــۆی ببینێت و وێنەی هونـــەری بخوڵقێنێت. لە دیـــوانی مینە جافدا گەلێـــک وێنەی هونـــەری دەبینین، کە لە ڕێگەی بیســـتنەوە خوڵقاون و شـــاعیر ئەم

هەستە گرنگەی لە خوڵقاندنی وێنە هونەرییەکانیدا بەکارهێناوە و گەلێک وێنەی سەرنجڕاکێشی پێ هۆنیوەتەوە. ئەوەتا لە دیڕیکدا دەڵێت:

دەسووتێم هەروەکو قەقنەس دەناڵێنم وەکو قومری

دەسووڕێمۆ وەکو مەجنوون لەمە بەدتر جەزام چی بێ **(نەریمان، ١٩٩٠: ٢١١)**

لەم دیڕەدا شاعیر سێ وێنەی هونەری بە سوودوەرگرتن لە لێچواندن خوڵقاندووە. لە یەکەمیاندا، کە لە نیوەدێڕی یەکەمدایە، سوودی لە هەستی بەرکەوتن وەرگرتووە و لەڕێگەی بەکارهێنانی (م) ی جێناوی لکاو بۆ کەسی یەکەمی تاک، کە مەبەست لە خۆیەتی، بە قەقنەسی چواندووە، کە دیسان سوودی لە لێکچواندنی درێژەی بەربڵاو وەرگرتووە. لە وێنەی دووەمدا کە دیسان لە نیوەدێڕی یەکەمدایە و سوودی لە هەستی بیستن وەرگرتووە و لێرەدا ئێمە زیاتر مەبەستمان لەم وێنەیەیانە. لێرەدا دیسان لەڕێگەی بەکارهێنانی جێناوی لکاو بۆ کەسی یەکەمی تاک (م)، کە مەبەست لە خۆیەتی، چواندوویەتی بە کۆتری قومری لە ناڵەناڵکردندا، بەمەش سوودی لە هەستی بیستن و لێکچواندنی درێژەی بەربڵاو وەرگرتووە. جگە لەم وێنەیەش وێنەیەکی تر لە نیوەدێڕی دووەمدا هەیە و خۆی بە مەجنون چواندووە.

لە دێڕێکی تردا شاعیر دیسان سوودی لە هەستی بیستن وەرگرتووە و وێنەیەکی هونەری پێ خوڵقاندووە، ئەوەتا دەڵێت:

دولبەرا عەهدە لە دووریت دڵ دەناڵێت وەک ڕەباب

سەیرکە جەرگم دەسووتێ هەڵئەقرچێ وەک کەباب (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٤٧)

لێرەدا شــاعیر دوو وێنەی هونەری درووســت کردووە و کــە دەتوانین بڵێین وێنەی دووبارەن و لە داهێنانی شــاعیر خــۆی نین. لە نیوەدێڕی یەکەمدا وێنەیەکی دروســت کــردووە، کە ئێمە لێرەدا زیاتر مەبەســتمان لەمەیان، چونکە تێیدا پشــتی بە هەســتی بیستن بەســتووە. شــاعیر دڵی خۆی بە (ڕەباب) کە ئامێرێکی مۆســیقییە، چواندووە، لە ناڵەنــاڵ و هاوارکردندا لــە دووری یارەکەی، ئەمەش بــە بەکارهێنانی لێکچواندنی قولــە و بە یارمەتی هەســتی بیســتن دروســتی کردووە. لــە نیوەی دووەمیشــدا وێنەیەکی تر هەیە، کە تێیدا شــاعیر ســوودی لە هەســتی بەرکەوتن وەرگرتووە و بە یارمــەتی چواندنی قولــە (جەرگی خۆی) بە (کەبــاب) چواندووە. شــاعیر بە هەردوو وێنەکــە وێنەیەکی گشــتی دێڕەکــەی بۆ دروســت کردووین، کە بــاسی بارودۆخی خراپــی خۆی دەکات لە دووری دڵبەر. شــاعیر لە دێڕێکی تردا لە وەســفی سروشــتدا دەڵێت:

قەهقەهەی کەو تێ لە کێو و دەنگی قومری تێ لە باغ

ناڵە ناڵی بولبولە وا عالەمی داغ کردووە (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٥٣)

لێرەدا شــاعیر لەڕێگــەی بەکارهێنانی (قەهقەهەی کەو، دەنگــی قومری، ناڵە ناڵی بولبولــە)ەوە، کۆمەڵێک دەنگی هێناوە و ســوودی لە هەســتی بیســتن وەرگرتووە و لە ڕێگەی شــێوازی وەســفی ڕاســتەوخۆوە وێنەی دەنگدانەوەی دەنگی کە و قومری و بولبــولی لە ناو سروشــتی جوان و بەهاری کوردســتاندا پیشــان داوە و وێنەیەکی هونــەری دڵڕفێنی خولقاندووە.

٣ – هەستی چەشتن

چەشــتن، یەکێکــی تــرە لەو هەســتانەی، کــە ڕۆڵــی بەرچاوی لــە خولقاندنی وێنەی هەســتیدا هەیە، هەســتێکی گرنگە و شــاعیر تەواو لــە درکپێکراوەکە نزیک دەبێتــەوە، کە وێنــەی دەکێشــێت، چونکــە درکپێکراوەکە دەبێت بە هەســتەکانی بینین و دەســتلێدان و هەندێکجــار بۆنکۆدندا تێپەڕ بووبێت ئینجا دەگات بە هەســتی

چەشـــتن، کەواتە ئەو وێنەیەی هەســـتی چەشتن بۆمانی دروســـت دەکات هەستەکانی تـــر ناتوانن، چونکە دەبێت ئـــەو درکپێکراوە تاکو ســـەر زمانی شـــاعیر هاتبێت ئینجا دەتوانرێت وێنـــای بکرێت. لەم جـــۆرە وێنەیەدا جگـــە لە تەواوی تامـــەکان لە کاتی چەشـــتنیاندا، شـــاعیر تاڵی و شیرینی و ســـوێرییەکانی ســـەر ڕێگای ژیانی خۆی لە چوارچێوەی وێنەی هەســـتی چەشـــتندا دەنەخشێنێت.

شـــاعیر (مینـــە جاف) کوڕی ســـەرۆک هۆزی جافـــە، کە ماڵباتێکـــی خانەدان و خـــاوەنی دیوەخانن، ئەمە لـــە لایەک لەلایەکی تـــر خۆی خاوەنی هەســـتێکی بەرزی نەتەوەیی بـــووە، ئەم دوو هـــۆکارە وایان کردووە هەم شـــیرینی و خـــۆشی لە ژیانیدا هەبێـــت، هەم بە هـــۆی خراپـــی بارودۆخی نەتەوەکەیـــەوە، کە خەمی گـــەورەی ئەو بـــووە، ناخۆشی و تاڵی و ســـوێری زۆر بێتە ســـەر ڕێـــگای ژیانی، دواجـــار هەموو ئەمانـــەش لە خوڵقاندنی وێنـــە هونەرییەکانیـــدا ڕەنگی داوەتەوە. ئەوەتـــا لە دێڕێکدا دەڵێت:

لەزەتی ماچی دەمی تۆ کەی ئەدەن لای (مینە) جاف

شەربەتی ئەسکەنجەبین و پرتەقاڵ یا ئاو عیناب (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٤٨)

لێرەدا لە ســـەرەتای نیوەدێڕی یەکەمدا شـــاعیر وشـــەی (لـــەزەت) ی بەکارهێناوە، کـــە تام و چەشـــتنە، دواتریـــش ئەو تامەی خســـتووەتە پـــاڵ ماچی دەمی یـــار و بە شـــێوەیەکی ناراســـتەوخۆ لەزەتی ماچـــی دەمی یاری چواندووە بە ســـێ شـــت، کە ئەوانیش (شـــەربەتی ئەســـکەنجەبین، پرتەقـــاڵ، ئاوی تـــرێ) بەڵام لێرەدا شـــاعیر چواندنی پەســـەندیدەی بەکارهێناوە و (ماچی دەمی یار)، کە (لێچوو)ـــە، پەســـەندتر پیشـــان داوە لە (شـــەربەتی ئەســـکەنجەبین، پرتەقاڵ، ئاوی ترێ)، کـــە (لەوچوو)ن. لە خولقاندنی وێنە هونەرییەکەشـــدا هەســـتی چەشـــتن و بەرکەوتـــن بەکارهاتووە. لە دێڕێکی تردا شـــاعیر لە پەســـنی مەمکی دڵبـــەردا دەڵێت:

دوو مەمە و دوو سێوە یا دوو پرتەقاڵی خۆشمەزەن

یا دوو گۆی زیوە و لە ناو زیوایە جێگە و مەسکەنی (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٥٠)

لێرەدا شاعیر وەسفی مەمکی یار دەکات و دەیکات بە (لێچوو) و هەر جارێک بە شتێکی دەچوێنێت، لە نیوەدێڕی یەکەمدا جارێک بە دوو سێو و جارێکی تر بە دوو پرتەقاڵی خۆشمەزەی دەچوێنێت، لە دەربڕینی پرتەقاڵی خۆشمەزەدا هەستی چەشتن ئامادەییەکی بەرچاوی هەیە. دواتر لە نوەدێڕی دووەمیشدا دەیچوێنێت بە دوو زیو. لە وێنەی گشتی دێڕە شیعرەکەدا سوود لە هەستی بینین و چەشتن وەرگیراوە و بە یارمەتی لێکچواندنی کۆ وێنەیەکی هونەری سەرنجڕاکێشی دروست کردووە. لە دێڕێکی تردا شاعیر وەسفی باری خراپی خۆی لە دووری یاردا دەکات و دەڵێت:

لەو دەمەی چەشتوویە زەهری ماری دووری ڕۆحەکەم

داڕزاوە دڵ تەبیبی میهرەبانم وا لە کوێ (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٥٦)

لێرەدا شاعیر لە نیوەدێڕی یەکەمدا (دووری) کە چەمکێکی واتاییە، شاعیر بۆ ئاسانکردنی تێگەشتنی گوێگر لە خراپی ئەو دوورییە لە دڵبەرەوە چواندوویەتی بە (زەهری مار) کە تاڵە و بەر هەستی چەشتن دەکەوێت. پیشاندانی دووری لە یار بە زەهری مار دەلیلی کوشتنی یارە، چونکە زەهر مەدلولی مردنی تێدایە، بەمەش شاعیر بە سوودوەرگرتن لە هەستی چەشتن و بەیارمەتی لێکچواندنی ڕەوان وێنەیەکی هونەری زۆر جوانی دروست کردووە، کە ئەگەرچی وێنەکە نوێ نییە بەڵام لێرەدا شاعیر ڕۆحێکی نوێی بەبەردا کردووە.

٤ – هەستی بۆنکردن

هەستی بۆنکردن، یەکێکی ترە لە هەستەکان، کە دیسان بەشداری لە خوڵقاندنی وێنەی هەستیدا دەکات. وێنەی خوڵقاوی ئەم هەستە لە وێنەی هەستەکانی تر ناچێت و پێویستی بە سەلیقەی بەرزی شاعیر هەیە، کە سوود لە (بۆن)ەکان وەر بگرێت و لە رێگەی لوتەوە وەهای پیشان بدات بۆ گوێگر، کە وینەی هونەری بخوڵقێنێت. لە دیوانی مینە جافدا زۆرتر بۆنی میشک و عەتر و زوڵفی یار و هەندێکجار خواردن هۆکاری خوڵقاندنی وێنەی هەستیی بۆنکردنن. لێرەدا هەوڵ دەدەین چەند نمونەیەکی شیعری شاعیر شیکار بکەین. لە دێڕێکدا لە پەسنی (سەبا) بای بەیاندا دەڵێت:

بۆنی عەطری ئابی تازەی خونچەیی پشکوتووە

یا وەکو عەطری هەناسە و زوڵفی یارە ئەی سەبا (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٤٨)

لە سەرەتای نیوەدێڕی یەکەم وشەی (بۆن) هاتووە، کە سەر بە هەستی بۆنکردنە، لە سەبا دەپرسێت: ئایە ئەم بۆنەی هەڵت گرتووە، بۆنی خونچەی تازە پشکوتووە ؟ دواتر لە نیوەدێڕی دووەمدا، یان ئەم بۆنەی هەڵت گرتووە هین هەناسەی یارە؟ یان بۆنی زوڵفی یارە؟ دەتوانین بڵێین: شاعیر بۆنی بای سەبای بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بە سێ شت چواندووە، کە ئەوانیش (بۆنی خونچەی تازە پشکوتوو، بۆنی هەناسەی یار، بۆنی زوڵفی یار) بەمەش سوودی لە لێکچواندنی کۆ وەرگرتووە. لە نیوەدێڕی دووەمدا گرێی ناوی (عەتری هەناسە) هاتووە، لێرەدا شاعیر (هەناسە)، کە (لێچوو)ە، چواندوویەتی بە (عەطر) کە (لەوچوو)ە، بەمەش بەمەش بەهۆی هەستی بۆنکردن و بەیارمەتی لێکچواندنی ڕەوان، وێنەیەکی هونەری دروست کردووە. هەموو ئەو وێنانەی، کە باسمان کرد بەهۆی هەستی بۆنکردنەوە خوڵقاون. لە دێڕێکی تردا شاعیر دەڵێت:

زوڵف وەکو سونبول پەشێو و خاڵ وەکو موشکی خەتا

مەم هەناری گوڵ بەدەم دێژێ نگارم هاتەوە (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٥٩)

لێرەدا شاعیر لە وەسفی جوانی یاردا چەند وێنەیەکی هونەری دروست کردووە، لە نیوەدێڕی یەکەمدا زوڵفی یاری بە سونبول لە جوانی و بۆنخۆشیدا چواندووە، دواتر خاڵی یاری بە موشک (میسک)ـی ئاسکی ناوچەی خەتا چواندووە، ئەم چواندنەی خال بە موشک نامۆیە و زیاتر زوڵف گونجاوترە تا بە میسک بچوێنرێت، لە هەردوو وێنەکەدا هەستی بۆنکردن ئامادەیی هەیە و لە یەکەمیاندا چواندنی درێژەی بەربڵاو و لە دووەمیاندا قولە بەکار هاتووە. لە نیوەدێڕی دووەمیشدا شاعیر (مەمک)ـی یاری بە (هەناری گوڵبەدەم) چواندووە.

لە دێڕێکی تردا شاعیر لە پەسنی زوڵفی یاردا وێنەیەکی جوانی دروست کردووە و دەڵێت:

ئەگەر ئەمرت هەیە فەرموو لە عەتری زوڵفی عەمبەربۆت

ئیجازەم دە هەتا بیبەم شەمیمێ بۆ دەوا ئیمشەو (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٦٦)

لە نیوەدێڕی یەکەمدا شاعیر (زوڵف)ـی یاری بە (عەمبەر) چواندووە لە بۆنخۆشیدا، وشەی عەتری خستووەتە پاڵیان، بەمەش سوودی لە هەستی بۆنکردن وەرگرتووە و بە یارمەتی چواندنی ڕەوان وێنەیەکی هونەری جوانی خوڵقاندووە، کە تێیدا داوا لە سەبا دەکات هەر ئەمشەو بۆنی زوڵفی یاری وەکو دەوایەک بۆ چارەی دەردی بۆ بهێنێت.

٥ – هەستی بەرکەوتن

بەرکەوتن یەکێکی ترە لەو هەستانەی لە خوڵقاندنی وێنەی هەستیدا بەشداری دەکات. لەم جۆرە وێنەیەدا دەستلێدان و بەرکەوتن و ساردی و گەرمی و شێ و نەرمی و زبری و ڕەقی و تیژی و شێ، هۆکاری سەرەکین لە خولقاندنی وێنە هونەرییەکەدا، بەمەش دەتوانرێت بە باشی هەست بە جوانی شتەکان بکرێت، چونکە هیچ مەودایەک لە نێوان شاعیر و درکپێکراوەکەدا نامێنێت. لە دیوانی مینە جافدا گەلێک وێنەی هونەری نایاب دەبینرێت، کە بەهۆی هەستی بەرکەوتنەوە خوڵقاوە، لێرەدا ئێمە ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین. شاعیر لە دێڕێکدا دەڵێت:

بڵێسەی ئاگری دووری گڕەی بەردایە ناو جەرگم

سەراپا قەقنەسم ئاخۆ عیلاجی ڕۆحەکەم کەی بێ (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٢٨)

شاعیر لە نیوەدێڕی یەکەمدا، چەمکی (دووری) لە دڵبەری بە (ئاگر) چواندووە و دەرخستووە، دواتریش دەڵێت: ئەو ئاگرە گڕی لە ناو جەرگم بەرداوە. بەمەش بە یارمەتی لێکچواندنی ڕەوان و بەهۆی هەستی بەرکەوتنەوە وێنەیەکی جوانی خوڵقاندووە. لە نیوەدێڕی دووەمیشدا لەسەر دڵنیاکردنەوە لە وێنەی یەکەم و بە بەکارهێنانی جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاک (م)، خۆی بە (قەقنەس)، کە باڵندەیەکی ئەفسانەیە و لە پاش سووتانی لە خۆڵەمێشی خۆیەوە دووبارە سەرهەڵدەداتەوە، چواندووە. بەمەش لە دوایدا لە شێوەی پرسیارێکدا لە هاتنی یارەکەی دەپرسێت.

لە دێڕێکی تردا شاعیر دەڵێت:

کەوتمە تۆڕداو سیاپەرچەمێ

گیرۆدەی خاڵی چەناگە و دەمێ (نەریان، ١٩٩٠: ٢٤٦)

لێرەدا شاعیر لە نیوەدێڕی یەکەمدا بە بەکارهێنانی لێکچواندنی ڕەوان و بە سوودوەرگرتن لە هەستی بەرکەوتن وێنەیەکی هونەری ئەگەرچی وێنەیەکی نوێ نییە، بەڵام سەرنجڕاکێش و جوانە. لە وێنەکەدا شاعیر پەرچەمی ڕەشی دڵبەری بە (تۆڕی داو) چواندووە، دەڵێت: کەوتوومەتە ناوی و گرتوومییەتی و لە نیوەدێڕی دووەمیشدا بۆ تەئکیدکرنەوە لە بەندبوونی شاعیر باس لە گیرۆدەبوونی خۆی دەکات بەدەستی خاڵی لای چەناگە و دەمی یارەوە. بەمەش شاعیر زۆر جوان سوودی لە هەستی بەرکەوتن وەرگرتووە و وێنەیەکی هەستی بەرکەوتنی جوانی پێ دروستکردووە.

لە دێڕێکی تردا شاعیر وێنەیەکی زۆر جوانی دروست کردووە و دەڵێت:

چینی ئەگریجەت نەسیم پەخشی دەکا کاتێ لە ڕووت

هەر دەڵێی هەوری سیایە و دائەپۆشێ ئافتاب (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٤٧)

لێرەدا شاعیر لە نیوەدێڕی یەکەمدا وینەیەکی جوانی کێشاوە، ئەویش: پرچی دڵبەر کاتێک بەهۆی (نەسیم) بای بەیانیانەوە، لەسەر ڕوومەتی یار پەخش ئەبێت. (لێرەدا سوود لە هەستی بەرکەوتن وەرگیراوە) ئەم وێنەیە چوێنراوە بە وێنەیەکی تر، کە لە نیوەدێڕی دووەمدا هاتوو، کە ئەویش: کاتێک هەوا هەروی ڕەش دێنێت و هەورەکە ڕووی خۆر دائەپۆشێت. لەم دێڕەدا وێنەی نیوەدێڕی یەکەم دەبێت بە (لێچوو) و وێنەی نیوەدێڕی دووەمیش دەبێت بە (لەوچوو). وێنەی ئەم دێڕە بەهۆی هەستی بەرکەوتن و بە یارمەتی لێکچواندنی وێنەیی، دروست کراوە و وێنەیەکەی هونەری جوانی خولقاندووە. شاعیر لە دێڕێکی تردا لە پەسنی سروشت و بەهاری جوانی کوردستاندا دەڵێت:

وا کەوای سەوزی لەبەرکرد سەروی جۆباری لە باغ

گوڵبەنەوشە بۆنی عەتری بۆ گوڵان ئیفشا ئەبێ (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٥١)

وێنـــەی دێڕەکـــە وەســـفی جوانی کوردســـتانە، لـــە نیوەدێـــڕی یەکەمدا وشـــەی (لەبەرکـــرد) هاتووە، کـــە ســـوودوەرگرتنە لە هەســـتی بەرکەوتن، درەختی ســـەروو هاتووە (کەوای ســـەوز)ی (لەبەرکرد)ووە، بەمەش ســـەروو (بۆخواســـتراو)ە و (یار) یش (لێ خواســـتراو)ە و نەهاتووە. بەم شـــێوەیە شـــاعیر بە یارمەتی هەستی بەرکەوتن و لەڕێگـــەی خواســـتنی درکاوەوە وێنەیەکی هونـــەری گەلێک جـــوانی خوڵقاندووە.

تەوەری دووەم: وێنەی ژیریی

هەندێکجار شـــاعیر لـــە خوڵقاندنی وێنە هونەرییەکەدا، نیوەی وێنەکەی شـــتگەلی هەســـتییە و نیوەکـــەی تـــری ژیرییـــە، یان گـــەر بەشـــێوەیەکی تر بڵێین، شـــاعیر لە پیشـــاندانی چەمکـــە ژیرییەکاندا شـــتگەلی هەســـتی بەکارهێنـــاوە، ئەمەش بۆ ئاســـانکردنی ئەوەی کە ویســـتوویەتی بەشـــێوەیەکی ڕوونتر چەمکـــە واتاییەکان بە گوێگـــر بگەیەنێـــت. ئەوەتا لەم دێڕە شـــیعرەدا شـــاعیر دەڵێت:

قیبلەکەم حوورم ئیمانم دینم

مایە و دەسمایەی دوکانچەی ژینم **(نەریمان، ١٩٩٠: ٢١٦)**

لـــە نیوەدێڕی دووەمدا، شـــاعیر ژین (ژیـــان)، کە چەمکێکـــی واتاییە و لەڕێگەی ژیرییـــەوە دەتوانین لێـــی تێبگەین، هێناویەتی بە ســـوودوەرگرتن لـــە چواندنی ڕەوان بـــە (دوکانچە) ی چواندووە، دەبینین شـــاعیر پاشـــگری (چە) ی بە نـــاوی (دوکان)ی داوە، بـــەو مەبەســـتەی بە دڵبەر بڵێـــت: لەم ژیانـــەدا کە وەکـــو دوکانێکی بچووک وایە، تۆ هەموو شـــتێکی کـــە من هەمە. بەمەش شـــاعیر وێنەیەکـــی هونەری جوانی خولقانـــدووە، کە نیـــوەی ژیرییـــە و نیوەکەی تری هەســـتییە. ئەمە جگـــە لەوەی لە دیڕەکـــەدا لەڕێگەی ســـوودوەرگرتن لە چواندنی کۆ، شـــاعیر یاری بە چەند شـــتێک

چوانــدووە، کــە ئەوانیـــش (قیبلە، حــۆری، ئیمان، دەســتمایە)یە و بەمــەش لەگەڵ وێنەکەی پێشــوودا وێنەی گشــتی دێڕە شیعرەکەی دروســت کردووە.

لــە دێڕێکــی تردا شــاعیر لــە پەســنی بارودۆخی خراپــی خۆیــدا دوو وێنەی هونەری دروســت کردووە، کە لــە هەر یەکەیانــدا لێچووەکانیــان چەمکی ژیرین و لەوچووەکانیان شــتگەلی هەســتین، ئەوەتــا دەڵێت:

لە هەوری ڕەحمەت و لوتفت ببارێنی خوا تاوێ

بەسەر کوورەی دەروونمدا کە سارديکاتەوە ئەمشەو (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٦٢)

لــە نیوەدێڕی یەکەمــدا (ڕەحمەت و لوتفی خــودا)، کە چەمکی واتایــن و لەڕێگەی ژیرییـــەوە دەتوانیـــن لێـــی تێبگەین، شــاعیر هاتووە بـــە (هەور)ی چوانــدووە، کە شتێکی هەســتییە، لە نوەدێڕی دووەمیشــدا (دەروون)، کە دیســان چەمکی واتاییە، چوێنراوە بە (کوورە) کە شــتێکی هەســتییە، لە هەردوو وێنەکەدا پشــت بە چواندنی ڕەوان بەســتراوە. بەو شــێوەیە وێنــە هونەرییەکانی ناو ئــەم دێڕە شــیعرە نیوەیان هەســتین و نیوەکــەی تریان ژیرین. لــە دێڕێکی تردا شــاعیر دەڵێت:

تا دەستی دێوی ڕەقیبی بەدخوو

بیتەنێ پەردەی تەلیسم و جادوو (نەریمان، ١٩٩٠: ٢٦٤)

لــەم دێڕەدا لە نیوەی یەکەمدا وشــەی (دێــو) کە چەمکێکی واتاییــە و لەڕێگەی عەقــڵ و زیهنــەوە دەتوانین لێــی تێبگەین، هاتــووە، لە نیوەی دووەمدا وشــەکانی (تەلیســم و جادوو) هاتوون، کە دیســان چەمکــی ژیرین، لە نیوەی یەکەمدا شــاعیر (ڕەقیب)ـــی بــە (دێو) و لــە نیوەی دووەمیشــدا (تەلیســم، جادوو)ی بــە (پەردە) چواندووە. واتە بە ســوودوەرگرتن لە چەمکــی ژیریی و بە یارمــەتی چواندنی ڕەوان دوو وێنــەی هونەری جوانی دروســت کردووە.

لە نووسینی ئەم وتارەدا سوود لەم سەرچاوانەی لای خوارەوە وەرگیراوە:

١/ كوردی

١ - امیـــن، عبدالقـــادر(٢٠٠٠)، وێنەی شـــیعری لە ڕێبـــازی ڕۆمانتیكی كوردیـــدا. كۆلێژی زمان، زانكۆی ســـلێمانی، ســـلێمانی

٢ – احمـــد، د. مەریـــوان حمەكریم (٢٠٢٢)، بنیاتی وێنەی هونەری لە شـــیعری ســـالمدا، نامەی دكتۆرا، كۆلێجی زمان، زانكۆی ســـلێمانی.

٣ - حســـین، عطـــا(٢٠١٢)، بنیاتی دەق لە درامـــای كوردیـــدا ١٩٧٠-١٩٩١(ڕاپەڕین)، نامەی دكتۆرا، زانكۆی ســـلێمانی، فاكەڵتی پـــەروەردە/ كەلار.

٤ - حەســـەن گەردی، د. ســـەردار(٢٠٠٤)، بنیاتی وێنەی هونەری لە شـــیعری كوردیدا(١٩٧٠-١٩٩١)، چاپی یەكەم، ســـلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.
٥ - خورشـــید، اكرم عباس (٢٠٢٢)، ئەزموونی شـــیعری مینە جاف، نامەی ماســـتەر، كۆلێجی پەروەردەی بنـــەڕەت، زانكۆی گەرمیان.
٦ - عەبدوڕەحمان، عەبدولســـەلام (٢٠٠٦)، وێنەی هونەری لە شـــیعری (شـــێخ نوری شـــێخ ســـاڵح) دا. نامەی دكتـــۆرا، زانكۆی ســـلێمانی كۆلیژی زمان.

٧ - عەبدوڕەحـــمان، عەبدولســـەلام (٢٠٠٦)، وێنەی هونەری لە شـــیعری (شـــێخ نوری شـــێخ ســـاڵح) دا، نامەی دكتـــۆرا، زانكۆی ســـلێمانی كۆلیژی زمان.

٨ - عـــەلی، د.دڵشـــاد (١٩٩٨)، بنیاتی هەڵبەســـت لە هۆنـــراوەی كوردی دا، چاپـــی یەكەم، ســـلیمانی، چاپخانەی ڕەنج.

٩ - نەریمان، مستەفا (١٩٩٠)، دیوانی مینە جاف، چاپخانەی جاحظ، بغداد.
١٠ - هەلاج، ســـاڵەح (٢٠١٣)، مێژوویی شیعر و شـــاعیرانی گەرمیان، چاپی دووەم، چاپخانەی گەنج، سلێمانی.

٢/ عەرەبی

١١ - أحمد الملكي، سلمى (٢٠٠٦)، الصورة الفنية في شعر الراعي النميري(دراسة تحليلية نقدية)، رسالة الماجستير، جامعة أم درمان الاسلامية كلية الدراسات العليا، كلية اللغة العربية.

١٢ - اطيمش، د.محسن (١٩٨٢)، دير الملاك، دراسة النقدية للظواهر الفنية فى الشعر العراقى المعاصر، بغداد، دار الرشيد للنشر.

١٣ - التونجي، د. محمد (١٩٩٩)، العجم المفصل في الادب، الجزء الاول، ط ٢، بيروت، دار الكتب العلمية.

١٤ - سى _دي لويس (١٩٨٢)، الصورة الشعرية، ترجمة: أحمد نصيف جنابي، مالك ميري، سلمان حسن ابراهيم، بغداد، دار الرشيد للنشر. منشورات وزارت الثقافة والاعلام.

١٥ - عصفور، د.جابر (١٩٩٢)، الصورة الفنية فى التراث النقدي والبلاغي عند العرب، ط ٣، بيروت، المركز الثقافي العربي.

١٦ - علوش، د.سعيد (١٩٨٥)، معجم المصطلحات الادبية المعاصرة (عرض و تقديم و ترجمة)، ط ١، بيروت، الدار البيضاء.

١٧ - على الصغير، د.محمد (١٩٨١)، الصورة الفنية في المثل القرأني، بغداد ، دار الرشيد للنشر.

١٨ - غزوان، د.عناد (١٩٩٤)، مستقبل الشعر وقضايا نقدية، ط ١، بغداد، دار الشؤون الثقافية عامة.

١٩ - هلال، د.محمد (١٩٩٧)، النقد الادبى الحديث، القاهره، دار نهضة مصر للطباعة و النشر و التوزيع.

٢٠ - يعقوب ، د. اميل، عاصي، د.ميشال (١٩٨٧)، المعجم المفصل فى اللغة والادب، المجلد الاول، الطبعة الاولى، بيروت، دار العلم للملايين.

٢١ - الطرابولى، د.محمد ساير (٢٠٠٥)، المكان فى الشعر الاندلسى (من عصر المرابطين حتى نهاية الحكم العربى ٤٨٤هـ – ٨٩٧ هـ)، ط ١، الناشر(مكتبة الثقافة الدينية)، القاهرة.

۳/ فارسی

۲۲ شــفیعی كدكنــی ، د.محمد (۱۳۷۵)، صور خیال در شــعر فارسی، چاپ ششــم. تهران، مؤسسه انتشارات أگاه.

۲۳ عصمتی(مینــا صــدری)، حســین (۱۳۹۸)، ترجــمان تصویری صور خیال ادبی در شــش نگاره شــاهنامه تهماســبی، فصلنامه علمی نگــره، شــماره ۵۲، ص (۲۵ – ۳۷).

٤/ ڕووسی

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ В). 1935(Андрей ,Бертельс 24-Восточная» .(Слово, изображение) .ИСКУССТВЕ ИРАНА IX-XV веков .Москва .литература» РАН

Сергун, Яна (2014). ОБРАЗЫ НАСЕКОМЫХ В ПОЭЗИИ XIX ВЕКА. - 25 Дипломная работа. Бийск. (Алтайская государственная академия .(образования имени В.М. Шукшина

Серикова, Т. Ю. (2010). ПРОБЛЕМА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА 26-В ИСКУССТВОЗНАНИИ. ВЕСТНИК Челябинской государственной .(академии культуры и искусств. 4 (24). С (95 – 98

٥/ ئینگلیزی

Lewis, C. Day (1961). The Poetic image. Tenth impression. London . 27-.The AIDEN Press

ئایا کەلار شارە ؟

میقداد شاکەلی*

خوێندکاری دکتۆرا لە بواری
جوگرافیاو پلاندانانی شار - شاری تەورێز

شار چیە؟ چۆن پێناسە دەکرێت ؟

شار بە یەکێك لە دیاردەکانی دەستی مرۆڤ دێتە هەژماردن، کە ساڵەهای ساڵە بۆی تێکۆشاوەو بەری ڕەنجی خۆی چنیوەتەوە و دروستی کردووە، لەنێو ژینگەیەکدا بۆ مەبەستی حەسانەوەو تیامانەوەو فەراهەم کردنی گوزەران و کارو باری ڕۆژانەو وەڕێکردنی ژیانیان، هەروەها بەرپابوون و وەگەڕخستنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی و ئابوری وەکو بەشێك لە سیستەمی ئەو ژینگەیە، ئەوە هەمووشی نیە، بەڵکو مرۆڤ ژینگەو پانتاییەکی ئاوهای بنیاتناوە بۆ نیشتەجێبوونی خۆی کە بەردەوام تێئەکۆشێ بۆ پتر گەشەکردنی ژیانێکی شایستەترو باشتر، وە تا دێت هەنگاوەکانی بەرەو ڕەوتی پێشکەوتن خێراتر و چالاکتر دەنێت. پەلە قاژێ کردن بۆ دابین کردنی پێداویستی و شمەك و تەقەلاکردن بۆ مەیسەر بوونی سەقامگیری ژیان و گوزەرانی ڕۆژانە پێکەوە، بووەتە پاڵنەری سەرەکی ئارامگرتنیان لە شوێنێك و نیشتەجێبوونیان، ئەوانە مرۆڤی ناچار کردووە کە دەست و پەنجەی لەگەڵ ژینگەی سروشتی ناوچەکەدا نەرم بکات و خۆی ڕابهێنێت لەگەڵ هەموو دیاردە مۆرفۆلۆجیەکانی ناو شاردا.

لادێ نشین و شارنشین دوو بەشی گرنگی ژیانی مرۆڤن، کە سەرجەم ئیش و کارەکانیان بەیەکەوە پەیوەستن و بێ یەکتری ئیشەکانیان خوارو خێچە، ئەم دوو شوێنە، کە ناوەندی سەقامگیری و ئارامی مرۆڤە لە دوو ژینگەی لێك جودادا، بە

دوو پایـــەی بنەڕەتی و گرنگی مـــرۆڤ دێنە هەژماردن.

بەچەشـنێ ســادەتر، ئەتوانین بڵێین شـار بریتیــە لە یەكەیەكـی كۆمەڵایەتی و سیاسـی، یاخود شــوێنێكی پڕ لە چالاكی و جموجوڵی دانیشـتوانە، بە شـێوەیەكی بەربڵاوتر، شـار بریتیە لە تێكـەڵ بوونی خەڵك لــە ناوچەیەك كە تێدا ســەقامگیر بوونەو خجڵـن بە كارو بـاری خۆیانەوە، هەروەهـا ئەتوانین بڵێین شـار پێكهاتووە لــە كۆمەڵێك فاكتــەری سروشــتی و كۆمەڵایەتــی و پانتاییەك كە لەنێویــدا بیناو باڵەخانــەو ڕێگاو بــان و دونیایــەك دامــەزراوەی تر، كــە بنیات نــراون لەلایەن مرۆڤەوە. دانیشــتوانی ئەو شــارە بۆ خۆیان بوون بەخاوەنی كۆمەڵێــك لە فەرهەنگ و داب و نەریــت و ئاكار، كــە زۆر جار لە شــوێنەكانی تری جیادەكاتــەوە، لەگەڵ ئەوەشــدا زۆر جار دانیشــتوانی ئەم شــارە بەشـێوەیەكی جودا كارو پیشەیان وەڕێ دەكــەن، بەڵام بــۆ وەدەســت هێنانی ســەرچاوەی وزەو خــۆراك و شــتگەلی ترەوە پەیوەســتن بە چوار دەوری خۆیانــەوە، بەتایبەتی بــە لادێكانەوە.

لەبــارەی شــارەوە، واتە ئەو دیاردەیــەی كە زۆربەمــان لەگەڵیدا ئاشــنایەتیمان پێی هەیە، پێناســەی زۆری لەبارەوە نــووسراوە، لــە دیارترینیان وەكو :

- لە زۆربەی ئەو پێناســانەی كە لەبارەی شــارەوە نووسراون، زیاتر تیشــك دەخرێتە ســەر دوو فاكتــەری گرنگ كــە (بازرگانــی و خزمەتگــوزاری) یەو بــە بنەمای ســەرەكی پێشــكەوتنی شــارەكان دادەنرێت، هەر لەم دیدگاوە ژمارەی دانیشــتوان نەبووەتە بابەتی ســەرەكی باس و خواســتەكە، واتــە ئەولەویەتی پێناســەكە نیە.

- مەبەســت لەشــار، ناوچەیەكی گرنگە كە پانتاییەك لە شــوێنێكی جوگرافی بۆخۆی بــردووە و خاوەنــی ژمارەیەكی دیاری كراوە لە دانیشــتوان و چڕی دانیشــتوانەكەی لەهەندێ جێگای شــار بەرزە و خەڵكەكەی بەكارو باری جۆراو جۆرەوە ســەرگەرمن، جگە لە پیشــەی كشتوكاڵكردن.

- شــارەكان ژینگەیەكــی پێكهێنراوە، كــە جۆرەها چالاكــی و كارو وەزیفەی جۆراو جــۆری تێدا ئەنجــام ئەدرێت وەكــو (ناوەنــدە كۆمەڵایەتیــەكان - بازرگانیەكان - فەرهەنگیەكان - سیاســیەكان). لەهەمان كاتدا شــوێنەكانی تــری وەك چوار دەوری شار، لێی ســوودمەند دەبن.

لە ڕاستیدا ئەگەر تەواوی شارەکانی دونیا ببینین و بخوێنینەوە، هێشتا هەر ناتوانین بگەین کە بەیەك چەمك و تێگەیشتن و پێناسە، بەڵام بەگشتی کاتێ لەبارەی شارەوە ئەدوێین، خۆشبەختانە بەو ئەنجامە ئەگەین کە دیاردەو وێنەیەك لەبیرماندا شێوە دەگرێ و ئەوەمان لا ڕوون دەبێتەوە کە جگە لەو شتانەی لە شاردا هەن لەلادێکاندا بوونیان نیە، بە پێچەوانەش هەر ڕاستە.

- شارەکان بە شێوەیەکی گشتی پێکهاتوون لە بیناو باڵەخانە و خەڵك، بوونی شەقام و ناوەندە بازرگانییەکان و باڵەخانەی هەوربڕی بەرز و پارکی گەورەو شاری یاری و جەنجاڵی بازاڕ و ئۆتۆمبێل و دەزگای خزمەتگوزاری جۆراو جۆر و ... تاد، کە لە دێهات و ئاواییەکانی جیادەکاتەوە، پێداویستی خۆشگوزەرانی و ناوەندە فێرکاری و ئامرازەکانی گواستنەوە و گەیاندن و زۆری دیکە، نیشانە گەلێکن کە تەنیا لە شارەکاندا هەن.

لە شارستانیە کۆنەکاندا، شوێنی قەرەباڵغی و دانیشتوانی زۆر هەبووە و بەگشتی لە شارەکاندا کۆبوونەتەوە، هەر بۆیە بۆ ناسین و لەیەکتر جیاکردنەوەی شارو لادێ، پشتیان بە ژمارەی دانیشتوان و جۆری ئیش و کارەکانیان دەبەست. بۆ نموونە ڕۆمانییەکان وشەی (ویبس) یان بەکار دەهێنا کە مەبەستیان لادێ بوو، وە سەردەمانێك ئەم وشەیان بۆ خەڵکی لادێ نیشین بەکاردەهێنا، بۆ ئەوانەی کە شێوەی ژیان و ئیش و کاریان لەگەڵ کەسانێك کە لە شاردا دەژیان جیاوازبوو.

پێناسەی شار لە ڕوانگەی ژمارەوە :

ئەم جۆرە پێناسەیە ئاسانترین جۆریانە کە لەبارەی شارەوە نووسراوە، چونکە یەکێ لە باشترین شێوەکانە بۆ جیاکردنەوەی نێوان شارو لادێ، کە پشت بە ژمارەی دانیشتوان ئەبەستێت. لە ژێر ڕۆشنایی ژمارەدا ئەتوانرێت شار بەو جۆرە پێناسە بکرێت :

شوێنی کۆبوونەوەی خەڵك لە ناوەندێکدا، کە لە ئەنجامدا چڕییەکی دانیشتوان پێکدەهێنێت، لەسەر ئەساسی ئەم ستاندارده کە لە هەندێك لە وڵاتانی دونیا لەسەری کۆکن، ژمارەی دانیشتوان لە شار نابێ کەمتر بێت لە (٢٥٠٠) کەس،

بـــۆ وەبیرهێنانەوە ژمارەی ڕیزبەندی شـــارەکان بۆ ناســـینیان چ لـــە ڕووی کات و چ لـــە ڕووی شـــوێنەوە لەیەکتر جیـــاوازن، لەوەش گرنگـــتر ئەوەیە لە هـــەر وڵاتێکدا بە پشـــت بەســـتوو بە یاســـاو بنەمای شـــوێنی جوگرافی تایبەت، دیســـان جیاوازی دەکرێـــت لە دەستنیشـــان کردنی ژمارەی دانیشـــتوان ســـەبارەت بە شـــار. بۆ نموونە لە وڵاتی فەرەنســـا پێوەری ناســـینی شـــار دەبێ ژمـــارەی دانیشـــتوانی کەمتر لە (٢٠٠٠) کـــەس نەبێت، لە وڵاتی ئەڵمانیـــا و تورکیا هەر (٢٠٠٠) کەســـە، لە ئەمریکا و مەکســـیك (٢٥٠٠) کەس دیاری کراوەو لـــە هۆڵەندا و یۆنـــان و ئێرانیش (٥٠٠٠) کەســـە، لە ئێرلەنداش تەنیـــا (١٥٠٠) کەس دیـــاری کراوە. هەندێ لە شـــارەزایان باوەڕیـــان وایە بەهۆی ئەوەی کە شـــارەکان بەردەوام لە فراوانبـــوون و گەورەبووندان، ناتوانرێـــت وەکو جـــاران لە چوار چێـــوەی دیوارێکدا قەتیس بکرێن. پێناســـەی ئامار و داتـــاو ژمارەیی هەرچەندە ئاســـانتر و لەبەرچاو ڕوونترە، بەڵام لەڕووی زانســـتیەوە ناتوانرێت بە پێناســـەیەکی تەواو باوەڕ پێکراو و گشـــتی دابنرێت، چونکە کۆمەڵێکی تر فاکتـــەر هەن لەم نێوەنـــدەدا ڕۆڵـــی بەرچاویان هەیە.

پێناسەی شار لە ڕوانگەی مێژووەوە :

هەنـــدێ لە شـــارەزایان باوەڕیان وایە کە ئەو شـــوێنانەی لە کۆنـــدا پێیان دەگوترا شـــار و ناسراوبـــوون، واتە شـــوێنی بڕیـــاردان و جموجوڵـــی بازرگانـــی و مانەوەی خەڵك و کڕین و فرۆشـــتن و زۆر شـــتی تر، لەڕاســـتیدا بەهۆی لایەنـــی مێژوویی و قەدرلێگرتنیـــان، لە ئێستاشـــدا هەر بە شـــار نـــاوی دەهێنرێت.

پێناسەی شار لە ڕوانگەی یاساییەوە :

جۆرێکـــی تر لە پێناســـەی شـــار، دنیا بینی لایەنـــی یاســـای و ئیداریەکەیەتی. لە کۆندا شـــارەکان خاوەنی کۆمەڵێك تایبەتمەنـــدی و جیاکاری بوون، کـــە لە لادێکاندا بوونیـــان نەبوو، وەکـــو ئەوەی کە لە زۆربەی شـــارەکانی ســـەدەکانی ناوەڕاســـتدا مافیـــان هەبوو بۆ خۆیـــان خاوەنی بـــازاڕ و جموجوڵی بازرگانی بن، یاخـــود پەیوەندی بکەن بە ســـلکی ســـەربازی و دەوڵەتییـــەوە (جۆرێك لـــە دامەزرانـــدن)، ئەمە لە

حاڵەتێکـــدا لە لادێکان ئـــەم ئیمتیازە بوونـــی نەبوو، یان ڕێگـــەی پێنەدەدرا.

پێناسـەی شـار لـە بـوارە جیاوازەکانـی تریشـەوە باسـی لێـوە کـراوە، وەکـو :

١. لـــە ڕوانگـــەی ئابورییەوە : شـــار بریتیـــە لەو شـــوێنەی کە زۆربـــەی چالاکیە پیشەســـازی و بازرگانـــی و ئابـــوری و خزمەتگوزاریەکانـــی تێدا ئەنجـــام ئەدرێت.

٢. لە ڕوانگەی دانیشـــتوانەوە : لەســـەر ئەساســـی ســـتانداردی جیهانی، دانیشتوانی شـــارەکان لە وڵاتەکانـــدا وەك یەك نیە، ژمارەکـــە ئەگۆڕێت.

٣. لـــە ڕوانگەی پانتایـــی و ڕووبەرەوە : هەندێ لە شـــارە گەورەکان بـــە هۆی بوونی پانتایـــی و گەورەییەوە، پێناســـەی بۆ دەکرێـــت، بەتایبەتی ئەو شـــارانەی کە ژمارەی دانیشـــتوانی لە ســـەروی ملیۆن کەسەوەیە.

٤. لـــە ڕوانگەی دامەزراوە ئیداری و سیاســـییەکانەوە : لە لادێکانـــدا ئەو دامەزراوانە بوونیان نیـــە، بەڵکو هەموو کەوتۆتە نێو شـــارەکان.

٥. لـــە ڕوانگەی مۆرفۆلۆجیەوە : شـــارەکان هەریەکەیان جۆرێك لە دیزاین و شـــێوەی تایبەتـــی مۆرفۆلۆجی خۆیان هەیە، کە زۆرجار لەگەڵ شـــارەکانی تـــردا جیاوازن.

٦. لـــە ڕوانگـــەی تەکنۆلۆژییـــەوە : پێوەرێکـــە کـــە لـــەو ڕوانگەوە شـــارەکانی پێئەناسرێتەوە، واتە هەر شـــارێك لە بـــواری تەکنۆلۆژی زۆر پێشـــکەوتوو بوو، ئەوا دەبێتە شوناســـی.

٧. لە ڕوانگـــەی ژینگەوە : شـــار بەرهەمـــی نەسرەوتنی مرۆڤە، کـــە زیانی گەورەی دا لە شـــوێنە سروشـــتیەکان، بۆیە پێویســـتە قەرەبووی ئـــەو شـــوێنانە بکرێتەوە، بە ناشـــتنی نەمام و دروستکردنی ســـەوزایی و پارك.

٨. لە ڕوانگەی کۆمەڵناســـیەوە : شـــار شـــوێنی کار و ڕەوتی کۆمەڵایەتیـــە لە بوارە جیاوازەکاندا.

٩. شـــار لە ڕوانگەی جوگرافـــی مرۆییەوە : دیمەنگەلێکی دروســـتکراوی دەســـتی مرۆڤـــە، کە پێکهاتـــووە لە شـــەقام و باڵەخانەو پـــارك و باخچەو بازاڕ و ڕۆشـــنایی ســـەر شـــەقام و ماڵان و ئامرازەکانـــی گواســـتنەوە و گەیاندن، لەهەمـــووی گرنگتر خـــودی دانیشـــتوانە، کە ڕەونەق و ژیان دۆســـتی بە شـــارەکان دەبەخشـــێت.

پێناسەی شار لە ڕوانگەی تێورستانەوە :

پرۆفیسۆر هۆڤەر، شار بەم شێوەیە پێناسە دەکات، بۆ شەش لایەن دابەشی کردووە :

١. پێکهاتەی ئابوری : جۆراو جۆرێتی لە کار و چالاکی کار.

٢. پێکهاتەی کۆمەڵایەتی : جیاوازی چینەکانی ناو کۆمەڵگە.

٣. پێکهاتەی مۆرفۆلۆجی : چۆنێتی بیناو باڵەخانەو شەقامەکان.

٤. شوێن و هەڵکەوتەی جوگرافی.

٥. لایەنی یاسایی (یاسایی بنەڕەتی ـ دامەزراوە یاساییەکان ـ گەڕەکەکان).

٦. پێکهاتەی سیاسی.

ئەمانەی خوارەوەش لەبارەی شارەوە گوتوویانە :

١. لۆبز ۆرس : شـــارەکان شوێنی ســـەقامگیری و نیشتەجێبوونی هەمیشـــەیی و تاکو ڕادەیەك گەورەیە، بۆ ئەوانەی کە لـــە ڕوانگەی کۆمەڵایەتییـــەوە وەك یەك نین.

٢. ئەمیل دور کیم : شـــار شـــوێنی فـــراوان بـــوون و گەشەســـەندنی زانیاریە لـــە ناوچەیەکی دیاری کراودا.

٣. ژان رومـــی : شـــار خاوەنی سیســـتەم و پێکـــەوە بوونی فەرهەنگـــی جودایە لەگەڵ پەرەســـەندنی تازەگەری و پێشـــکەوتندا.

٤. قوتابخانەی شـــیکاگۆ : شـــار وەکو ئەندامێکی زیندوو هەروەها کۆمەڵایەتیە، شوێنی نیشتەجێبوونی مرۆڤەکانە بۆ پێشـــکەوتن و شارستانیەت.

شارنیشینی و گۆڕانکاری لە شێوەی ژیانیان :

لــە هەر شــوێنێك شارســتانیەت هاتە گــۆڕێ، ئەوا شــار زۆر بە خێــرا بارگەو بنـەی ڕائەخاو ئاوەدانی دەکاتەوە، لەمەشــەوە بەدوا شــارەکان بوونە شــوێنی کارو کەســابەتی مرۆڤ و لەســەرجەم شــوێنەکانی تری ژیان باشــتر دەبێت بۆ گوزەران و پێشــکەوتنی چۆنێتــی ژیانیان. شــار ناوەندێکی گرنگی بریاری ئابوری ـ سیاســی ـ کۆمەڵایەتیــە، بە هیچ شــێوەیەك بەبێ ئەو ســیانە ڕێــی تێنەدەچوو شــارەکان بە چەشــنە گەشە بکەن. شار لە چەشــنی موگناتیسە، پێویســتی و ناپێویستیەکان بەرەو لای خۆی ڕادەکێشــێ و زۆر بە زەحمەت دەتوانرێت لەو ڕاســتیە خــۆ پارێزی بکەی.

زۆربــەی جوگرافیاناســان، باوەڕیان وایە بۆ دۆزینەوەی ئەوەی کە بۆچی شــارەکان لەســەرووترەوەن، پێویســتە بە دوای کۆمەڵێــك لایەن و چەمك و بەهــەرەدا بگەڕێی کە تەنها لــە نێو خودی شــارەکاندا پەیدا دەبێــت، وەکو کۆبوونــەوەو چڕبوونەوەی کارگەو پیشەســازی، هەر لــەم ڕوانگەوە پێیــان وایە، کە هەر شــارێك کۆبوونەوەو چڕبوونەوەی پیشەســازی تێدا زۆر بێت، ئەوا بە مســۆگەری و بــێ دڕدۆنگی ژمارەی دانیشــتوانی زۆرترو لەپێشــترە بە بەراورد لەگەڵ ئەو شــارانەی کە ئەم سێکتەرەی تێدا نیە یــان لاوازە، بەڵگەی ئەمەش زۆر ڕۆشــن و دیارە، پیشەســازی و کارگەکان ژمارەیەکــی زۆرتــر لە مرۆڤ بــۆ کارکردن لــەو ســێکتەرە لــە دەوری خۆی کۆ دەکاتەوە و ســەرقاڵیان دەکات، چونکە داهاتیان زۆرە.

لــە ڕاســتیدا گونجاو نیە کە شــارو شارنیشــینی بــە یەکرا بڵێین بە چەشــنێ بووبێتە شــوێنی ڕاکێشــانی خەڵکی جۆراو جۆر بۆ ناوچەیەکی دیــاری کراو، چونکە شارنیشــینی هۆکار گەلێکی کاریگەری هەیە لەســەر خودی شــار، کە ڕەنگە لێرەدا نەتوانرێــت بەوردی لێی بکوڵینــەوە، بەڵام لەوەدا گومانێك هەڵناگرێ کە شارنیشــینی تەنهــا شــوێنی گۆڕینــی ژیان نیە لــە گوندەوە بــۆ شــار، بەڵکــو گۆڕانکاریە لە شــێوەی ژیان و شێوەی کارو کەســابەت و هەڵســوکەوت و زۆر لایەنی تری ڕۆژانە. شارنیشــینی بە پێوەری ژمارەی دانیشــتوان نیە لەم بــوارە، بەڵکو بــە گۆڕانکاریە لە شــێوەی بیرکردنەوەو ئاســتی هوشــیاری و بڕوانامەو ئەزموون و چۆنێتی ئاخاوتن

و ڕێزگرتنـــی بەرامبەر و هەڵســـوکەوت و جل و بەرگ و ئازادی لـــە مافی بەرامبەردا. هــەر بۆیە لــەم ڕوانگەوە زیاتــر ئەتوانرێت جیــاوازی بکرێ لە نێــوان کۆمەڵگەی شارنیشـــین لەگەڵ لادێ نیشـــین دا (ئەڵبەتە بەو مانایەی نە کە لادێ نیشـــین بچێتە قاڵبی کەم زانینـــەوە، کە ئەمەیـــان شرۆڤەیەکی ترە).

لــە نێوان شــارەکاندا لــە ڕوانگەی چۆنێتی و جۆرێتی ناســیەوە جیــاوازی زۆر هەیە، ڕونکردنــەوەی ئــەم جیاوازیانەش لە یەك پێناســەی ڕون و وردی زانســتیدا کارێکــی نەکردەنیە، چونکە شــارێك کە پیشەســازی تێدا باڵا دەســتە لــە بواری کۆمەڵایەتیــدا، لەگەڵ شــارێکی کانــزاو کانزاکاری یان شــارێکی سیاســی یاخود شــارێکی گەشــت و گوزاری یان شــارێکی لێواری دەریــاو ڕاوشــکار، تەنانەت شــارێکی زانســت و زانکۆ، جیــاوازی گــەورەو بنەڕەتــی هەیە و وەك یــەك نین. تەنانــەت دانیشــتوانی نێو شــارێکیش لە گــەڕەك و ناوچەیەکەوە بۆ ئــەوی تریان لــە زۆربــەی لایەنەکاندا وەك یــەك نین و جیاوازیان لــە نێوانیاندا هەیە. شــارێکی کۆن لــە ڕووی مێژوویــەوە لەگەڵ شــارێکی تازەدا لێــك جودان لــە زۆر بواری فەرهەنگی و کۆمەڵایەتــی و کەلتووری و ئابوری و داب و نەریت دا، تاکو ئێســتاش هیچ کۆمەڵناســێك بــە ڕێکوپێکی نەیتوانیوە پێناســەیەکی تەواو بــێ کەم و کوڕی بکات لەبابەت ئەوانەی ســەرەوە کە تیشــکمان خســتە ســەری، بابەتی ســەرەکی کۆمەڵناســی شــار، دۆزینەوەی کردارو کاردانــەوەی دامــەزراوە کۆمەڵایەتیەکانی تایبەت بە شــوێنی نیشــتەجێبوونی تاکو ڕادەیەك چڕو لێکنەچووە، لــە لایەکی ترەوە شارنیشــینی و شارســتانی لەو شــوێنانەی کە تایبەتمەندی جیاوازیان تێدایە، ڕوونتر دەردەکەوێت کــە هەرچەندە ژمارەی دانیشــتوان چڕ ترو کۆمەڵگاکــەی لێکنەچووتر بێت، تایبەتمەندی شارنیشــینی ســەختر و پێویســتی بە لێکۆڵینــەوەی وردتر هەیە.

هەڵســوکەوتی خەڵکی شار، پیشەی، چۆنێتی ژیان و ئاســتی فەرهەنگ و تەنانەت شــێوازی بیرکردنەوەو ئاســتی خوێندەواری، جل و بەرگ، زۆری تــر، ڕەنگاو ڕەنگ و هەمەچەشــنە ترە لەو کــەس و مەردمانەی کە لــە لادێکاندا ئەژین. هــەر ئەم جۆراو جۆری و لێکنەچوانەی ناو شــار، دەبێتە هۆی هەڵوەشــانەوەی ئــەوەی پێی دەوترێت عەشــیرەتگەری و ناوچەگەرێتی و هۆز و ڕەگەز پەرســتی، تەنانەت ئاوهاشی لێدێت

که هیـــچ کەس پەیوەندی بەوی ترەوە نیە وهەریەکەو ســـەری خســـتۆتە ســـەر کارو کەســـایەتی خۆیەوە، ئەمەش لـــە ڕووی کۆمەڵایەتی و ئابوریەوە جیـــاوازی یەگجار زۆر پەیـــدا دەبێـــت. بابەتێك کـــە زۆرتر لەنـــاو کۆمەڵگەی لادێ نیشـــین دا بەرچاو دەکـــەوێ، ئەویش خزمایەتی و دۆســـتایەتی و ســـیلەی ڕەحمە بـــە کوردیەکەی، ئەم دیاردەیـــە لەناو کۆمەڵگەی شارنیشـــیندا بەهۆی قەرەباڵغی و ســـەرقاڵی و شـــێوازی ژیانیـــان زۆر بەکەمی دەردەکەوێ.

زۆربوونـــی خەڵك لەنـــاو جەنجاڵی و ئیـــش و کاری جیـــاوازدا (وەزیفەی جۆراو جـــۆر لە شـــار)، بە جۆرێك کـــە بەرکەوتـــن و بینینی کەســـەکان لەگـــەڵ یەکتردا زۆر دەگمەنـــەو کاراکتەری کەســـەکان ئاوهـــا وەك لادێ نیشـــینەکان ناناسرێتەوە، هۆکارەکەشـــی بۆ دوو لایـــەن دەگەڕێتەوە :

١. زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان (خەڵك).

٢. پەرتبوونی پەیوەندی کۆمەڵایەتی لەناو شاردا.

دانیشـــتوانی شـــار بە بـــەراورد لەگـــەڵ لادێ نیشـــینەکاندا، بەرکەوتنیان لەگەڵ ژمارەیەکـــی زۆرتر لـــە خەڵکیدا دەبێـــت، بـــەڵام ژمارەیەکی کەمیـــان نەبێت ئیدی ئەوانی دیکە ناناســـن، ئەوانەشـــی کـــە ناسراون مـــەرج نیە پەیوەنـــدی کۆمەڵایەتی و هاتوچـــۆ هەبێت لـــە نێوانیاندا، بە پێچەوانـــەوە دیاردەی پەیوەنـــدی کۆمەڵایەتی و هاتوچـــۆو میوانداری کردن لـــە لادێ نیشـــینەکاندا زۆر توندەو هەمووشـــیان یەکتر ئەناســـن. بوونـــی کارو وەزیفەی جۆراو جۆر لـــە نێو گروپی فراوانی خەڵکی شـــاردا، کەســـایەتی زۆری دروســـتکردووە، کە شـــیاوی لێکۆڵینەوەی زانستی وردە.

بـــەم پێیە بـــە بـــەراورد لەگەڵ کۆمەڵگەی پێشـــووتری شـــاردا، ئێســـتا چین و پێکهاتـــەی زۆر جیاوازتر لەناو کۆمەڵگەی شارنیشـــیندا پەیدابووە، پێداویســـتی زۆر و جوڵـــەی بێ ئەنـــدازەی خەڵك و زیـــاد بوونی پەیوەنـــدی، بووەتە هـــۆی ئەوەی کە خەڵك لە پێگەی جیاوازەوە لەنـــاو کۆمەڵگەیەکی ناچوونیەك و جیاواز بگیرســـێنەوە. ئەتوانرێت شارنیشـــینی بە ناونیشـــانی شـــێوەیەکی تایبـــەت بە چۆنێتـــی ژیانیان لە شـــاردا، بە ســـێ ڕێگای ئەزموونی بەیەکەوە ببەســـترێنەوە، کـــە ئەمانەن :

١. وەك یەك پێكهاتـــەی فیزیكی و خاوەن دانیشـــتوان، یان تەكنۆلۆژیاو سیســـتەمی ژینگەیەكی تایبەت.

٢. وەك یەك سیســـتەمی كۆمەڵایەتی تایبـــەت و خاوەن پێكهاتەیەكـــی كۆمەڵایەتی گـــەورە و ژمارەیەكـــی زۆر لە دامـــەزراوەو پەیوەندی جۆراو جـــۆری كۆمەڵایەتی.

٣. وەك یـــەك دەســـتە لە ئینتیـــماو مەیل، لەگەڵ سیســـتەمێكی جودا لـــە كاراكتەرو كەســـایەتی جۆراو جۆر، كە لە هەڵســـوكەوتی گشـــتیدا بەشـــداری دەكەن و ڕۆڵی گرنگیان هەیـــە لە كۆنترۆڵ كردنـــی كارو ڕەوتـــە كۆمەڵایەتیەكاندا.

شاری كەلار:

مێژووەكـــەی تازەیە و بەگشـــتی زۆر كەس هێشـــتا هەن كە ئەم شـــوێنەیان لەبیرە تەنیا چەند گوندێك بوو، بۆیە پێویســـت نـــاكات بڕۆینە نێو بابەتـــی مێژوویەوە. بەڵام لە دوای ســـاڵی (٢٠٠٣) وە ئەم شـــارە چووە قۆناغێكی تر، گەشـــەیەكی بەرچاوی كرد و ئەو گەشـــە كردنەشـــی تاكو ئێســـتاش كەمو زیاد بەردەوامە. ئەوانەی لەســـەرەوە دەربارەی شـــار وتوومانە، ئایـــا كەلار لە كوێی ئەو هاوكێشـــەیەدایە؟

شـــاری كەلار وەكو ڕووبەرو بیناو شـــەقام و ترافیك لایت و پـــارك و دام و دەزگاو بازاڕ و زۆر شـــتی تر، شـــارێكی تەواوە، بەڵام لە ڕووی گەشـــەی فكر و هەڵسوكەوت و ئاســـتی هوشـــیاری و ئاخاوتـــن و زۆر لایەنی تری مەعنەوی هێشـــتا لـــە دواوەیە، بەو مەبەســـتەی كە هێشـــتا قۆناغی لادێ نیشـــینی بۆ شارنیشـــینی تێنەپەڕاندووە، ئەمەش پێویســـتی بە كاتـــە و هیمەتـــی دەزگا پەیوەندیدارەكان. واتـــە ئەتوانین بڵێین كە شـــاری كەلار لەم قۆناغـــەدا زیاتر بووەتـــە ناوەندێكی وەدەســـت هێنانی لایەنی ماددی، چونكە لە ڕاســـتیدا شـــوێنێكی گرنگی كارو كەســـابەتە، هـــەم خەڵكەكەی ئەهلـــی ئیش و ســـەوداو مامەڵەن، هـــەم شـــوێنی هەڵكەوتـــەی جوگرافیەكەی زۆر لەبـــارە بۆ گەشـــەی ماددی ئەو شـــارە و دەورووبـــەری. لە خوارەوە تیشـــك دەخەینە

سـەر کۆمەڵێك خاڵ و شـوێن، کە کاریگەری ڕاسـتەوخۆی هەیە لە بە شـاربوونی کەلار، لەوانەش :

یەکەم : هەبوونی ماستەر پلانی شار :

شـار بێ بوونی پلانێك بۆ داهاتوو، وێل و سەرلێشـێواو دەبێـت، بەرچاوی نارۆون و ڕەنـج بە خەسـار دەبێت، بۆیە پێویسـتە هەرچی زووە ماسـتەر پلانی ئەم شـارە دابنرێـت، پێش ئەوەی دەسـت بکەن بە جێبەجـێ کردنی قۆناغەکانی فـراوان بوونی ئەم شـارە بەهەردوو لایەنـی (ژێرخان و سـەرخان). خودا تەمەن بـدات بۆ ژمارەی داهاتـووی ئەم گۆڤارە، بە تێرو تەسـەل لەسـەر ئەم بابەتـە ئەدوێین.

دووەم : ئیدارەی گەرمیان :

ئەرکی سـەرەکی و بێ یەکو دووی ئیدارەی گەرمیان و سـەرجەم دام و دەزگاکانی تری شـاری کەلارە، کـە بەهەمـوو توانایانەوە کار بـۆ جوانکردن و بە شـاربوونی کەلار بە مانا سـتانداردەکەی بکەن، ڕێگـە بگرن لە زیادەڕۆیی و ئەوەشـی کە هەیە لاییـدەن و قەرەبـووی خاوەنەکانیان بکەنـەوە، چونکە زیادە ڕۆیی یەکێکە لە سـیما ناشرینەکانی شـارو زۆر کێشـەو گرفتی تـری خزمەتگوزاری بـەدواوە ئەبێت. جگە لەوەش ئەرکـی گەورەی ئیـدارەی گەرمیانە، کـە کارێك بکات ناوچـەی گەرمیان بە گشـتی و شـاری کەلار بەتایبەتی پشـکی هەبێت لەو خێرو بێرەی لـە ناوچەکەدا هەیـە، وەك نەوت و غاز. ئێمـەی گەرمیانی بە خەڵك و حکومـەت و حیزبەوە، ئەبێت ببیـن بە خاوەنی شـارێك کـە گەرمیانیانە بێـت و کاریگەری گـەورەی هەبێت لە ناوەندی بڕیاری سیاسـی و ئیـداری و ڕۆشـنبیری و ئابوری، نابێـت وەلائمان جگە لە گەرمیان بۆ هیچ شـارێکی تـر هەبێت، بە چەشـنێ تر، پێویسـتە هەموومان کار بکەین بۆ ئەوەی شـاری کەلار ببێتە شـارێك بەهەموو واتایـەك کاریگەری هەبێت. بەداخەوە بەشـێکی ڕۆشـنبیرەکانی گەرمیـان خۆیان بە پاشـکۆی شـارەکانی تر

دائەنێـــن، زۆرجار من ئەو خـــۆ بەكەم زانینە بەنێـــو چاویانەوە و لەكاتـــی گفتوگۆدا ئە بینم !

سێیەم : زانكۆی گەرمیان ـ پەیمانگەكان :

زانكـــۆو پەیمانگاكانـــی دونیـــا لەهەر شـــوێنێكدا بـــن، ئیدی ئەو شـــوێنە ئەبێ ببوژێتـــەوە، ئەبێ جوانتر بكرێـــت، ئەبێ عەدالەتـــی تێدا بەرقەرار بێت، ئەو شـــوێنە ئەبـــێ دەنگـــی زوڵاڵ بێـــت، چونكە خاوەنـــی كۆمەڵێـــك دەزگایە كە بـــە تروپكی ڕۆشـــنبیری و زانســـتی دادەنرێت، ئەویش زانكۆ و پەیمانگەكانـــە. زانكۆی گەرمیان و پەیمانگەكانـــی ناو شـــاری كەلار زۆر بێ ڕۆڵـــن، زۆر كزۆڵن، دەنگی دەســـتیان نایە، لەســـوری متبووندان! لەڕاســـتیدا زانكۆی گەرمیـــان بەهەموو بەشـــەكانیەوە، ئەبێت تیمێكـــی لێكۆڵـــەری بەهێزی هەبێت، تەنیا دەســـت بخاتە ســـەر برینەكانی شـــاری كـــەلار، بۆ داهاتـــوو رۆئیایان هەبێـــت، ئەبێ نەهێڵـــن بەردێك بنرێتە ســـەر بەردێك بێئەوەی نەزانن ســـوودو زیانی بۆ شـــارەكە چیە! پێویســـتە خاوەنی پرۆژەی زانستی وكۆنفراســـی قەبەو دانانی نەخشەی ئاوەدانی شـــار بن، ئەبێ لە پرۆســـەی بڕیاردانا بەشـــدارێكی چالاك بن.

ئایا زانكۆی گەرمیان و پەیمانگەكان ئاوهان؟

چوارەم : ڕووبەری سەوزایی : لە ژمارەی پێشوودا بە تەفاسیل باسمان كردووە.

پێنجەم : ڕێگە گرتن لە دیاردەی عەشیرەت گەری و هۆز چێتی :

لـــە ڕاســـتیدا دیاردەیەكی زۆر ناشارســـتانی و دواكەوتوویيە، هیـــچ كاتێك لەگەڵ ڕەوتـــی پێشـــكەوتن و تەكنۆلۆژیا و زانیـــاری دا ناگونجێ، وە بـــە پێچەوانەوە لەهەر شـــوێنێكدا تەشـــەنەی ســـەند، ئیدی كاریگەری خراپ لەسەر پرۆســـەی بەشاربوون دائەنێـــت، بە جۆرێـــك لە جۆرەكان شـــار ئەگەڕێنێتـــەوە بۆ لادێ! خۆی لە ڕاســـتیدا

شـــاری کەلار ئـــەم دیاردەیـــەی زۆر تێـــدا زاڵە، وە کاریگەریشـــی لەســـەر داناوە، لەهەموو ناوچەکانی تری کوردســـتان زیاتر مەســـائیلی عەشـــیرەت بـــازی لە کەلاردا تەشـــەنەی کـــردووە، خەڵکی تێگەیشـــتوو دونیا دیـــدە و خوێنەوار خۆی لەم شـــتانە وەدورئەخـــات، بـــە پێچەوانـــەوە ئەم دیاردەیـــە زۆرتر ئەبـــێ لە لادێکانـــدا هەبێت، کەچی لەناو شـــاری کەلاردا بنکەو بارەگایـــان بۆ دانراوە. پێویســـتە لەلایەن خەڵکی ڕۆشـــنبیرو دام و دەزگای حکومەت و خودی زانکۆی گەرمیـــان، کار بۆ کاڵبوونەوەی ئـــەم دیاردەیە بکەن.

بۆ نووسینی ئەم بابەتە سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە :

١. ابعـاد شـهر پایـدار، مایـك جنگـز و کولیـن جونـز، ترجمـه مجتبـی رفیعیـان و هانیـه هودسـنی، چـاپ سـوم، انتشـارات دانشـگاه تربیـت مـدرس، ١٣٩٨.

٢. شـهر و انسـان، لئواشـتراوس، ترجمـه رسـول نمـازی، چـاپ سـوم، انتشـارات فرهنـگ بـان، ١٣٩٨.

٣. شـهر خـلاق، چارلـز لنـدری، ترجمـه محمـود عبدالله زاده، چـاپ اول، دفتر پژوهشـهای فرهنگی، ١٣٩٤.

٤. مدیریـت عمـران شـهری، محمـد تقـی رچویـان ، چـاپ دوم، انتشـارات پیونـد نـو، ١٣٨٩.

٥. دیدگاههـای نـو در جغرافیـای شـهری، جلـد اول، حسـین شـکوئی، چـاپ اول، سـازمان مگالعـه و تدویـن کتـب علـوم انسـانی، ١٣٩٦.

٦. جغرافیـای اجتماعـی شـهرها، حسـین شـکوئی، چـاپ نـوم، سـازمان انتشـارات جهـاد دانشـگاهی، ١٣٩٤.

٧. مدیریـت و برنامەریـزی اوقـات فراغـت، عبـاس اردکانیـان و عبـاس حسـنی، چـاپ اول، انتشـارات مهکامـه، ١٣٩٨.

٨. جامعـه شناسـی شـهری، مایـك سـاوج و الـن وارد و کویـن وارد، ترجمـه ابـو القاسـم پـور رچـا، چـاپ اول، سـازمان مگالعـه و تدویـن کتـب علـوم انسـانی، ١٣٩٦.

٩. شـهر سـبز خانه‌هـای پایـدار و حومه‌هـای پایـدار، نیـکلاس لاو، برنـدان گلیسـون و همکارانـش، ترجمـه کرامـت اللـه زیـاری و علـی سـامانی مجـد و همکارانـش، چـاپ اول،انتشـارات مهکامـه، ١٤٠٠.

٠١. جغرافیـای کـوچ نشـینی، سـید رحیـم مشـیری، چـاپ دوم، انتشـارات دانشـگاه پیـام نور، ١٣٩٠.

بایەخی پلانسازی بۆ گەشانەوەی کەلار

ئاریان رەئوف

کەلار شـــارێکی گەشە ســـەندوو ئاوەدانترە لەچاو شارو شـــاروچکەکانی دەرووبەری، چ ئەوانـــی کورد نشـــینن یاخـــود عەرەب نشـــینن، لە لایەکی تریشـــەوە شـــارێکی دەوڵەمەندە و ســـەرمایەیەکی زۆر لەو شـــارەدا جوڵـــەی بازرگانی پـــێ دەکرێت، بە دەر لـــەوەش پێگـــە جوگرافیایەکەی وەهای لێکـــردوە کە ببێتە رێرەوێکـــی بازرگانی و گەشـــتوگوزاری بۆ شـــاروو ناوچەکانـــی تری هەرێمـــی کوردســـتان. هەموو ئەم ســـیفەتانەی کە لەم شـــارەدا هەن کەمتر توانراوە ســـودی لێببینرێت بـــە هۆی نەبوونی پلانـــی روون بـــۆ تەوزیفکردنیـــان لە پێنـــاو بەکارهێنانی بـــۆ گەشـــانەوەی زیاتر، لەم باســـەدا هـــەوڵ دەدەین تیشـــک بخەینە ســـەر ئەو هـــەل و دەرفەتانـــەی کە لە بەردەســـتان هەن و کە دەکرێت بە پلانســـازی لـــە ئاڵەنگاریەوە بکرێنـــە هەلی زیاتر بۆ گەشانەوە.

گرنگی پلانسازی

پلانســـازی گرنگیەکـــی گەورەی هەیـــە لە ژیانـــی مرۆڤایەتیـــدا جا چ لە ئاســـتی تاکەکەســـیدا بێت یاخـــود گروپ یاخود لە ئاســـتی بەرێوەبردنی کاروبـــاری دامەزاوە حکومـــی و ناحکومییـــەکان. شـــاریش وەک پێگەیەکـــی ژیاری بـــە دەر نیە لەوەی پلانســـازی گرنگی گـــەورەی هەیە بـــۆی، گرینگی پلانســـازی بۆ شـــار زیاتر دەبێ لەگـــەڵ گەورەبـــون وفراوانیدا، لەکاتـــی نەبوونی پـــلان و نەبوونـــی هەماهەنگی

لەنێوان دامەزراوە خزمەتگوزاریەكان وئیدارەی شاردا كارەكان بەشێوەیەكی هەڕەمەكی بەڕێوەدەچێت كە ئەمەش دەبێتە هۆی بەفیڕۆچونی تواناكان.

پلاندانان پەیوەندی هەیە بۆ پێشبینی بۆ داهاتوو كە كرداری پێشبینی كردن ئەنجام دەدرێت بە ڕێگای زانستی گونجاو نەوەك بەڕێگای گریمانەكردن لەبەر ئەوە پێویستە پشت بە كۆكردنەوەی شێوازی زانستی ببەستین بۆ گەیشتن بەوئامانجانەی كە هەوڵی بۆ دەدەیین .

لە سادەترین پێناسەدا پلانسازی بریتیە لە پێشبینی بەوەی لە داهاتوو دا چی ڕوودەدات لەگەل ئامادەكردنی ڕێوشوێنی پێشوەختە بۆ ئەو پێشبینە.

لەم پێناسانەی سەرەوەدا بۆ مان ڕووندەبێتەوە كە پلاندانان گرینگی دەدات بە داهاتوو، وە پێشبینی كردن بەشێوازی زانستی لەوەی لەدوارۆژدا چی ڕوودەدات وە ئامادەباشی و گرینگیدان بە دابینكردنی ئامار وداتا . وەهەروەها پلاندانان بەكۆڵەكەی هەموو قۆناغەكانی بەڕێوەبردن دادەنرێت كەگشت پێكهاتەكانی تری كرداری بەڕێوەبردن پشتی پێدەبەستێت لە ڕێكخستن و چاودێری و ئاراستەكردن ، بەمەبەستی بەدیهێنانی ئامانجەكانی دامو دەزگاكان .

كەواتە چەمكی پلانسازی شار ئەو چالاكییە كە تێیدا كاربەدەستانی كارگیری و خزمەتگوزاری شار بریار لە سە ر ئە و كارانە دەدات كە دەیەوێت لە ئایندەدا ئەنجامیان بدات وچی بكات وچۆن و كەی لەكوی لەلایەن كێ ئەنجامی بدات، و سە رچاوە پێویستەكان كامانەن بۆ ئە نجامدانی ئەم كارە. لایەنێكی تر كە گرنگە لەپلانسازیەكە رەچاو بكرێت راوێژكردن وهاوبەشكردنی ئۆرگانە ناحكومییەكان (ڕێكخراوەكان، شارەزایان، بازرگان، .... هتد) .

هەروەها جۆرەكانی ئەو پلانسازیەش گرنگە چونكە ئەو پێشبینیەی كە دەكرێت پێویستی بە جۆری پلانی جیاواز دەبێت چ پلانی كورت خایەن (یەك ساڵ كەمتر) یان پلانی مامناوەند (١-٣ ساڵ) یان پلانی درێژ خایەن بێت (٣ ساڵ زیاتر).

لە پێناو گەشانەوەی زیاتری شاری كەلار و فەراهیمكردنی هەل و دەرفەتی كاری زیاتر ئەم باسە نوسراوە، هەوڵ ئەدەین ئەو دەرفەت و ئاڵەنگاریانە بخەینە روو، كە

دەکرێت بە پلانسازی سوودی گەورە بگەیەنن، ئەگەرچی ئەم کارە پسپۆری وردی ئێمە نین بەڵام وەک ئەرکێک لێمان روانی کە بینەخنە روو دەکرێت لەدوای ئەم نوسینەوە بیکەین بە خەمی گشتی و شارەزایانی بوارەکە بایەخی زیاتری پێ بدەن.

یەکەم / هەل و دەرفەت لە شاری کەلار

ئەگەر هەل و دەرفەت لە بەردەستدا نەبن، رەنگە پلانسازی سوودێکی ئەوتۆی نەبێت ، بە پێچەوانەشەوە خۆ ئەگەر هەل و دەرفەت لە بەردەستدا بن بەڵام پلانسازی نەبێت، ئەوا بەشێکی ئەو هەل و دەرفەتانە رەنگە ببنە ئاڵەنگاری. ئەم تێروانینە بۆشاری کەلار دروستە هەربۆیە گرنگە ئەوە هەل و دەرفەتانە بخەینە روو کە گرنگە پلانسازیشیان بۆ بکرێت.

- چالاکیە خزمەتگوزاری و بازرگانییەکان لە ئێستاد کەلار

لەم ماوەی رابردوودا لەلایەن ئیدارە و سەرمایەداران لە کەلار کۆمەڵێک چالاکی خزمەتگوزاری گشتی و بازرگانی لە بوارە جیاوازەکان خراونەتە گەر، کە دەتوانین بەم شێوەی لای خوارەوە پۆلینیان بکەین :

- لە بوارای دروستکردنی باخچەی گشتی : شارەوانی کەلار چەند باخچەیەکی گشتی لە نێو گەرەکەکانی کەلار دروست کردوە کە سیمایەکی جوانتری بە بازار و گەرەکەکان بەخشیوە. وەک ئامەژەی پێدراوە لە ناو بازاری کەلاریش وا بریارە چەند شوێنێک لابرێت و بکرێتە باخچە لە ئایندەدا. هەموو ئەمانەش فاکتەری دەرفەتن بۆ کەلار لە رووی زیاکردنی گەشتیارەوە.

- لە بواری دروستکردنی پرۆژەی بازرگانی: دروستکردنی بازاری نوێ وچێشتخانەی نوێ ریستۆرانتی نوێ و هەروەها کردنەوەی بازاری جل و بەرگی براندی دلخوازی خەڵک. دەرفەتی باشن بۆ زیادکردنی گەشتیاری شارەکانی دەوروبەری کەلار بۆ ناو شاری کەلار.

- دروستکردنی شارە نوێیەکان (ستیەکان) : یەکێکی ترە لەو چالاکیە ئاوەدانیانە کە لە کەلاردا لە ئێستادا بوەتە مایەی جوڵەیەکی نوێ وسیمایەکی نوێ بە شارەکە

ئـــەدات و ئاوەدانـــتری ئەکاتەوە لە چـــاو شـــارەکانی دەوروبەری ئەو شـــارە نوێیانە (ســـیتیەکان) کە چەند دانەیەکیان تەواوبون و ئێســـتادا خەڵـــک گوزەرانی تیا ئەکات و هەنێکیشـــیان لە ئاینـــدە ئەکرێنەوە. هەموو ئەمانەش فاکتەری باشـــن بـــۆ ژیانەوەی زیاتری شارەکەو ســـەرنج راکیشـــکردنی زیاتری گەشتیار.

دووەم / ئاڵەنگاری چۆن بکەین بە دەرفەت لە کەلار

هەمـــوو ئەو خاڵانەی لە چالاکییـــە خزمەتگوزارییەکاندا و بازرگانییـــەکان، وایان کردوە گەشـــتیاری زیاتر لـــە چاو ســـاڵانی پێشـــوتردا روو لە کـــەلار بکەن لە شـــارەکانی دەوروبـــەر و نزیکی کـــەلار. بەڵام هەندێک لایەنـــی تر کە دەتوانن گەشـــتیاری زیاتر بۆ شـــارەکە زیاد بکەن بـــە هەند وەرنەگیراون یاخـــود جێی بایەخ نەبوون، لە ئێســـتادا دەکرێـــت وەك ئاڵەنگاری تەماش بکرێـــن لەکاتێکدا خۆیـــان دەرفەتن لەوانەش:

- قەڵای شـــیروانە کە ســـیمایەکی جوان و مێژوویی بە شارەکە بەخشـــیوە تاکو ئێستا بە باشـــی بەکار نەهێنراوە پێوســـتی بە خزمەتگوزاری باش هەیە کە جوڵەی گەشـــتیاری بخاتـــە دەوروبـــەری قەڵای شـــێروانە ، بۆ نمونە ئـــەو روو بەرەی لـــە بەردەمیدا هەیە، لە ســـەر شـــەقامی دوو ســـایدی کەوە بە هەردوو بینای مۆزەخانە و تاکوو بەســـتەنەکە فەزایەکـــی کراوەن دەکرێت بکرێنـــە باخچەو و نافورەو چاخانەی فۆلکلۆری لە شـــیوەی مەچکۆی هەولێری لێ دروســـت بکرێت، کۆشـــکی خواردەمەنی بچوکـــی لێ دابنرێت کە بێ گومـــان وا دەکات ســـیمایەکی جوانـــتر و ئاوەدانتر بە شـــارەکە ببەخشـــیت و سەرنجی گەشـــتیاران زیاتر بۆ رابکێشیت.

- رۆخی ســـیروان، کە دەکرێت چەندین پرۆژەی گەشـــتیاری باشـــی بۆ مانەوەی میوان و کات بەســـەربردنی گەشـــتیاران تیادا ئەنجام بدرێت، ئەگەر چی چـــەن پرۆژەیەک لەو بـــوارە راگەیەنراون، بـــەڵام بە سســـتی کارەکان دەرۆن بەرێوە ، دەکرێت بەشـــێک لەو بازرگانانـــەی کە زەوی وەبەرهێنانیان پـــێ دەدرێت ناچار بکرێـــن خزمەتگوزاری بۆ ئەو ناوچانە ببـــەن بۆ ئەوەی بە زووی پرۆژە گەشـــتیاریەکانیان بخرنە خزمەتی گەشـــتیار.

- چالاکی هونەری و فستڤاڵ :

یەکێک لـــەو دەرفەتانەی تر کە کەمتر بۆ زیادکرنی گەشـــتیار کەم ســـودی لێ بینراوە یاخـــود بێ پلان ئەنجـــام ئەدرێن ، ئەنجامدانی فســـتڤاڵی هونەری و چالاکـــی ئەدەبیە ،

ئەمە لــە کاتێکدا ســەرچاوەی باش لەم بــوارە لە شــارەکەدا هەن دەکرێت ســودیان لێببینرێــت بە تایبــەت لــەو وەرزانەی کە کــەش و هەوای شــارەکە فێنکــترە. لەو چالاکیانــەش (ئەدەبی و هونەری و فۆلکلۆری و بازرگانی و ، ئەســپ ســواری.....هتد)

- گەشتی سەرکێشی و هەردەوانی

یەکێــک لەو چالاکیــە گرنگانەی کــە ماوەی چەند ســاڵیکە کۆمەڵێــک خەڵکێک هێناویانەتــە ناوچەکــە چالاکــی هەردەوانی و سەرکێشــیە بۆ ناوچەکانــی کەلار و دەوروبەری، ئــەم چالاکیە گرنگە نەتوانــرەوە وە چالاکیەک بۆ زیاکردنی گەشــتیار بۆ شــارەکە ســودی لێببینرێت بە هۆی بی پلانی ئەمە لە کاتێکدا دەکرێــت لەو وەرزانەی کە کەش و هەوای کەلار فێنکە گەشــتیاری (بەتایبەت گەشــتیاری عــەرەب) پێ زیاد بکرێــت و ببێتە ســەرچاوەی داهات بــۆ چەندین خێزان.

- ناوچە گەشتیارییەکان

ژمارەیــەک ناوچەی گەشــتیاری لــە دەوروبەری کەلار هــەن، ئەگەر چی ســاڵانە ژمارەیــەی زۆر گەشــتیاری کە زۆرینەیان گەشــتیاری عەرەبن، بەڵام بــە هۆی خراپی رێــگا و بان و کەمی خزمەتگوزارییەکان باشــتر بکرێن ، دەبنــە فاکتەرێکی زۆر بەهێز بۆ زیادکردنی گەشــتیار.

- خراپی رێگاوبان

خراپــی رێگاو بانی نێوان کــەلار -دەربەندیخان- ســلیمانی یەکێکە لــەو ئاڵەنگاری و رێگریانەی کە ئاســتەنگی بۆ هاتوچۆی گەشــتیار بە ناوشــاری کەلار بۆ دەربەندیخان و ناوچە گەشــتیاریەکانی هەڵەبجەو سلیمانی دروســتکردوە، بەڵام خۆ رەنگە تا ٣ ساڵی ئاینــدە ئەو رێگایە تــەواو ببێت لە ئاڵەنگاریــەوە ببێتە دەرفەتی هەرەبــاش و وا بکات دە بە هێندەی ژمارەی ئێســتای گەشــتیار لە شــارەکانی بەغداد و تەنانەت باشــوری عێراق ئەو رێگەیە بکەنە رێگەی ســەرەکیان بۆ ســلیمانی و هەڵەبجــە، هەربۆیە ئەگەر کەلار پلانســازی بــۆ ئەوە بــکات بێگومان دەرفەتێکــی باش ئەبێت بــۆ بوژانەوەی شارەکە.

- پرسی ریکلام

یەکێکی تر لەو هەنگاوانەی کە گرنگن بگرێنە بەر ئامرازی ریکلامە، بە تایبەت ئەوانەی ئیستا (یوتیوبەرەکان) ئەنجامی ئەدەن لە دەرخستنی شوێن و ناوچەکان کە رۆڵێکی گەورەی ئەبێت لە هێنانی گەشتیار زیاتر بۆ شارەکە هەر بۆیە دەبێت زۆر بایەخ بەم لایەن بدرێت.

ئەگەر سەرنج بدەین لەو دەرفەتانەی هەن بۆ هێنانی زیاتری گەشتیار بۆشارە زۆر و باشن پێویستی بە پلان و رێکخستن هەیە، ئەگەر تاکو ئێستا ئەم کارە نەکراوە گرنگە لە لایەن کاربەدەستانی ئیداری شارەکە ئەو دەرفەتانە بقۆزنەوە بە لایەنی کەم پلانی (مامناوەندی) بۆ دابنێن، چونکە لە سێ ساڵی ئایندەدا بەشێکی زۆر لەو پرۆژە بازرگانی و خزمەتگوزاریانەی کە هەن تەواو دەبن ئەگەر لە ئێستاوە پلانسازی و بەرنامە رێژی بۆ نەکرێت ئەو دەرفەتانەی هەن کەمتر سودیان لێ ئەبینرێت.

پرسیارە لێرەدا ئەوەیە بۆچی جەخت لە هێنانی گەشتیار بۆ شارەکە دەکەمەوە ؟ وەڵامەکە ئەوەیە وەک لە سەرەتا ئاماژەم پێکرد بە هۆی ئاوەدانی و گەشانەوەی شاری کەلار لە چاو شارو شارۆچکەکانی دەوروبەری و نزیکی لە شارەکانی بعقوبە و شارەبان و خانەقین و جەلەولا کە ژمارەی دانیشتوانیان لە دەوروبەری (یەک ملیۆن و پێنج سەد هەزار کەسە) کە بەشێکی زۆر گەشتیاری ئەو شارانە بۆ بەسەربردنی کاتی خۆش رودەکەنە شوێنە گەشتیاریەکانی دەوروبەری کەلار وهەروەها رێگاشیانە بۆ سلێمانی و شوێنە گەشتیاریەکانی پارێزگای هەڵەبجە، ئەگەر گەشانەوەی زیاتر لە کەلاردا هەبێت ئەو گەشتیارانە لە وەرزە جیاکاندا لە کەلار دەمێننەوە، تایبەتمەندی گەشتیاریش ئەوەیە کە خەرج دەکات لەو ناوچانەی کە سەردانی ئەکەن، ئەوکات جوڵەی بازرگانی زیاتر لە شارەکە روئەدات وهەلی کار بۆ سەدان گەنج فەراهیم دەبێت.

لە کۆتایدا ئەتوانین ئەوە بڵێین شاری کەلار وەک ناوەندی ئیدارەی گەرمیان هەر گەشانەوەیەکی زیاتری هەبێت کاریگەری لە سەر شارەکانی تری دەوروبەریشی دەبێت. هەربۆیە گرنگە لە ئێستاوە کاربەدەستانی ئیدارەی گەرمیان پلانسازی مام ناوەند دابرێژن و ئاوەدانکردنەوەی زیاتر بە شارەکە بدەن لە روی خزمەتگوزاری گەشتیاری کە بێگومان سودی گشتی بە هەموو چینەکانی ئیدارەکە ئەبێت. زۆر پرسی تر هەند کە ناتوانرێت لە باسێکی وەها جێگەی بکرێتەوە هەربۆیە دەکرێت بۆ ئەمە پێشنیار دەکەم بۆ کاربەدەستانی ئیدارەکە بە گشتی کۆنفراسی کردەی بۆ شارەزایان ساز بدەن بۆ ئەو پلانسازیە مامناوەندە لە پێناو گەشانەوەی زیاتر و ئامادەسازی بۆ گۆرینی ئاڵەنگاری بۆ دەرفەت.

هۆکارەکانی زۆربوونی ڕێژەی تەڵاق و چارەسەرکردنی

گۆران حسێن (مامۆستای زانکۆ)
دیلان ئەحمەد (پارێزەر)

ئەگەر لەمێژووی مرۆڤایەتی وورد ببینەوە, دەبینین جیاوازییەکی زۆرهەیە لەنێوان ڕەوشی مافەکانی ژن و مێرد لە ئێستاو ڕابردوودا, بۆمان روون دەبێتەوە قۆناغ بەقۆناغی گۆڕانی ژیانی مرۆڤایەتیدا گۆرانکاری بنەرەتی بەخۆیەوەبینیووە. دەستەبەرکردنی سەقامگیری و ئارامی خێزان هۆکارێکی سەرەکیە بۆ بەدیهێنانی کۆمەڵگەیەکی هۆشیارو پێشکەوتوو, بۆیەهەرکۆمەڵگایەک بیەوێت داهاتوویەکی گەش و پرشنگداری هەبێت پیویستە کار بۆ پێشخستنی رەوشی ژیان و گوزەرانی خێزانەکان بکات, باشترین و گونجاوترین خزمەتگوزارییان بۆدابینبکات, ئەگەر بڕوانیینە ڕێککەوتننامە نیودەوڵەتیەکان تایبەت بەپاراستنی مافی ژن و پیاو دەبینین دابینکردنی یەکسانی و دادپەروەری کردوەتە بەشێک لە ئەجیند و ئامانجەکانی.. ئەوەی ئێستا دەبینرێت لەژیانی خێزانی کۆمەڵگە پێشکەوتووەکانی جیهاندا وەک ئەمریکا, بێگومان دوای گۆڕانکارییەکی سیاسی,ئابووری و کۆمەڵایەتی بەرجەستەبووە و هاتووەتەکایەوە, لەو بوارەشدا پلان و دیراسەتی زانستییان هەبووە, ئەو پلان و بەرنامەیش وایکردووە کاتێک هاوڵاتییەکی ئەو کۆمەڵگەیە دەبینین توشی سەرسوڕمان دەبین لەڕادەی بیرکردنەوە و توانای فکرییان,چونکە لە بنەرەتدا بایەخێکی زۆریانداوە بەپێشخستنی رەوشی خێزان ویەکسانی نیوان ژن و مێرد و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری پێویست بە ئەندامانی خێزانەکان و ئێستاش بوونەتە خاوەن کۆمەڵگەیەکی هۆشیارو تەندروست.

لەپرنسیپەکانی مافی مرۆڤدا لەماددەی (٧)دا هاتووە, (هەموو مرۆڤ لەبەردەم یاسادا یەکسانن و مافی ئەوەیان هەیە بەیەکسانی بەبێی جیاوازی بپارێزرێن...),بایەتەکانی مافی مرۆڤدا باسی ڕێزگرتن و تیگەیشتنی کەسی سەرکەوتوو دەکات لە بونیادنانی خێزانێکی سەرکەوتوو,بەپێچەوانەی فێرنەبوون کەگرفت بۆکۆمەڵگا دروست دەکات, لەڕاستیدا تێگەیشتن و تێڕوانینی گونجاو بۆ پێکهینانی خیزانێکی تەندروست ڕۆڵیکی کاریگەری هەیە لە نێوکۆمەڵگەدا,هەروەها هەلێکی گونجاو دەرەخسێنێ بۆدەستگیرکردنی گەشەپێدانی مرۆیی وبەهێزکردنی کۆمەڵگەی مەدەنی. تویژینەوەکان جەختدەکەنەوە لەسەرگرنگی گەشەپێدانی کۆمەڵایەتی لەبواری پەروەردەدا کە بنەڕەتی دروستکردنی خێزانێکی سەرکەوتووە, هیچ کۆمەڵگەیەک ناتوانێت نەوەیەکی گونجاو دروستبکات و ئامانجەکانی بەدەست بهێنیت تاوەکو پرۆژە کۆمەڵایەتییەکان روون و بەرنامە بۆداڕیژراونەبن, پێویستە لەسەر خوێندنگەکان دەورێکی باڵا ببینن لەبەرنامە رێژی بۆپێگەیاندنی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵگە بەرەوە دیموکراسی, یەکسانی, پێشکەوتن ببەن و ببێتەتاکە فاکتەرێکی گرنگ و کاریگەر لەدروستکردنی خیزانیکی گونجاو لەنێو رۆخی کۆمەڵگەدا, ئەفلاتوون: دەڵێ(بۆ ئازادبوون لەو کۆت و زنجیرانە و دەرچوون بۆ جیهانی دەرەوە، پەروەدە و فێرکردنێکی باش هاوکاریمان دەکات، بەداخەوە هەمووشمان لەمەدا هەژارین). هیچ کۆمەڵگەیەک بە پێی یاسا سەقامگیرنابێت و بەرەوە پێشەوە ناڕوات, یاسا دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیەو لەناو کۆمەڵگاوە سەری هەڵداوە و سەرچاوەی گرتووە لەبەرئەمەش یاسادانەر هەستاوە بەدیاریکردنی ماف وئەرکەکانی خێزان و چارەسەری گونجاو بۆکێشەی خێزانیی دۆزیوەتەوە.

تەڵاق

تەڵاق کۆتایی بەهەموو پیرۆزییەکانی ژن و مێردایەتی دەهێنیت,بەپێی یاسای باری کەسێتی ژمارە (١٨٨)ساڵی ١٩٥٩هەموارکراو لەماددەکانی (٣٤-٥٧) بۆتەڵاق و جیابوونەوە تەرخانکراوە لێردا دەتوانین پێناسەی بکەین بەم شێوەی لای خوارەوە:

تەڵاق لەرووی یاساییەوە:

بریتیه لەهەڵگرتنی کۆتی هاوسەرگیری بەشێوەیەکی ڕاشکاوانە کەشەرع و یاسا گۆزارشتی لێدەکات بە بێ بەستنەوەی بەشێوازێکی دیاریکراو یان زمانیکی دیاریکراو بەکەوتنی لەلاین مێرد یاخود ژنەوە,ئەگەر یەکێکی کردە بریکار بۆئەوە یاخودسەرپشکی کرد یان لەدادوەرەوە بێت.

تەڵاق لەڕووی زمانەوانیەوە:

هەڵگرتنی کۆتی هاوسەرگیریە بەشێوەیەکی ڕەها. یان ووشەی (الطلاق) لەزماندا واتە ووێڵکردنە,ئەگەر بەرەڵای بکەیت بۆهەرکوێ بۆخۆی دەچێت.

تەڵاق لەڕووی فقهیەوە:

هەڵگرتنی کۆدی هاوسەرگیری درووستە لەسەرکەسەکان و سامان ,تەڵاق هەڵسوکەوتێکی شەرعییە کە لەپییاوەوە دەردەچێت, یاخود ئەوکەسەی لەجیاتی ئەو پەیوەندی هاوسەرێتی کۆتایی بەکۆتا دێنیت.

هۆکارەکانی تەڵاق:

پاش بیرکردنەوە و پرس و ڕاوێژ لەگەڵ کەسانی پسپۆر لەوبوارەدا گەیشتینە ئەوئەنجامەی کەهۆکاری زۆربوونی ڕێژەی تەڵاق دەگەڕێتەوە بۆ:

١-دووری خێزانەکان و پابەند نەبوونیان بەڕینماییەکانی ئاینی پیرۆزی ئیسلام.

یەکێکە لەگرنگترین هۆکارەکان لەم ڕۆژگارەدا, ژن و پیاو پابەند نین بەئەحکامەکانی شەریعەتی ئیسلامەوە هەر لەسەرەتای دەستپێکردنی پرۆسەکەوە تاوەکو دەگاتە کۆتای, چونکە زۆربەی ئەوانەی ژیانی هاوسەرگیری پێکدەهێنن لەبەرجوانی ئەوکچەی هەڵبژاردووە یان لەبەرئەوەیە لەڕووی داراییەوە ئاستی زۆرباشە یان لەبەر ناوداری خیزان و بنەماڵەکەیتی یان لەبەردینەکەیتی بۆیە پێغمبەری خودا صلی علیەوسلم دەفەرمویت (تُنكَحُ المرأةُ لأربعٍ: لمالِها ولحسَبها ولجَمالِها ولدينها، فاظْفَرْ بذاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يداك). بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ «فاظْفَرْ بذاتِ الدِّينِ « کچی دیندار هەڵبژێرە. چونکە زەرەر لەو هاوسەرگیرییە ناکەیت. هەروەها بۆ ئافرەتانیش «» إذا جاءَكُم مَن ترضَونَ دينَه وخُلُقَه فأنكِحوهُ « هەر کوڕێك هات بۆ داوای ژن لێتان ئەگەر دیندار و خاوەن ڕەوشت بوو ئەوە ژنی بدەنێ.

٢- نەبوونی پەروەردەیەکی دروست:

فێرکردن دەرەفەتێکە بۆپەرەپێدان, گەشـــەپیدانی مرۆیی و بەهێزکردنی کۆمەڵگەی مـــەدەنی, هیچ کۆمەڵگەیەک ناتوانێـــت نەوەیەکی نوێ دروســـتبکات و ئامانجەکانی بەدەســـت بهینیت لەبواری پەروەردەکردنـــدا تاوەکو پـــرۆژە کۆمەڵایەتییەکانی روون و بەرنامـــە دارێژاو نەبـــن, دەستنیشـــانی کێشـــەو گیرفتتەکانی نەکات,پێویســـتە لەســـەرخوێندنگەکان دەورێکی باڵابیینـــن لەبەرنامە رێـــژی بۆپیگەیاندنی کۆمەڵایتی و کۆمەڵگە بەرەو دیموکراســـی و یەکســـانی و پێشـــکەوتن. خێزان یەکەی پێکهێنان و دروســـت بوونـــی کۆمەڵگەیە،هەر بۆیـــە کاتێک نارێکـــی و ناتەندروســـتی لەم کایەیـــەدا دروســـت دەبێت, کاریگـــەری دەبێـــت لەتێکچوونی کۆمەڵـــگادا و بردنی بەئاقارێکـــی خراپدا،هەندێک لەتاکەکان لەبـــەر ئەوەی لەخێزانێکـــدا پەروەردەبوون کە پڕ بوە لەکێشـــەو توندوتیژی و ســـوکایەتی پێکـــردن ...هتد لەئەنجامی ئەمەشـــدا تاکێکـــی توندوتیژو پەروەردەی نادروســـت بەرهـــەم دێنێت و لەکۆتاییـــدا لە ژیانی هاوســـەرگیریدا چەندان کێشەی لێدەکەوێتەوەو سەردەکێشـــێت بۆجیابوونەوەو تەڵاق.

٣-نەبوونی رۆشنبیری وهۆشیاری و هەستنەکردن بە بەرپرسیارێتی:

گومـــانی تێدا نیە هۆشـــیاری و رۆشـــنبیری پەیوەســـتە بەژینگـــەی بارودۆخی کۆمەڵگەوە, ڕاوبۆچوونی رۆشـــنبیری و فەلســـەفە و کەلتوری کۆمەڵگە ڕەنگدانەوەی خۆی لەســـەر پرۆســـەی ژیانی هاوســـەرگیری هەیە. زۆرجار ناهۆشـــیاری کەسەکان کاریگەری لەســـەر ژیانی هاوســـەرێتی هەیە یان هەســـتنەکردن بەبەرپرســـیاریتی کاریگەری تـــەواوی دەبێت لەســـەر ژیـــانی هاوســـەرگیری چونکە زۆرجـــار پیاو ژنەکەی ئیهـــاڵ دەکات و پێداویســـتی رۆژانەی بۆدابین نـــاکات, و رێزی حەزەکانی یەکتر ناگرن و بەشـــداری لەحەزو خۆشـــی و ناخۆشـــیەکانی یەکتردا ناکەن, هەســـت بەوە ناکـــەن لەیەک ماڵـــدا دەژین پیکـــەوە, پیاو نابێـــت ئافرەت خامـــۆش بکەن و هەوڵبدات هەمیشە خۆشەویســـتی و سۆزو ئارامی پیببەخشـــێت, لەکاتی گفتوگۆکردن دەبێت گـــوێ لەئافرەت بگیرێت تاوەکو هەســـت بـــە کەمی نەکات, هەڵبدە هەمیشـــە جێگای گەورەتریـــن متمانە ژن بیـــت و ئیهمالی مەکەو لەدەســـتی مەدە.

٤-- خیانەتی زەوجی:

بەهۆی زۆربوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان وئاسانبوونی تێکەڵاوی هەردوو ڕەگەز خیانەتی هاوسەرگیری تەشەنەی کردووە, هەرچەندە کاتێک کێشەکان دەبەنە بەردەم دادگا زۆربەیان باس لەڕاستی گرفتەکە ناکەن, بەڵام دوای کۆتای هاتنی دۆسیەکانیان لەدادگا هەردوولایان یەکتر تاوانباردەکەن بەوەی ناپاک بووە. ئەو تێکەڵاوییەی کە لە سەردانە خێزانی یەکاندا دەکرێت، لە بازاڕەکاندا دەکرێت، لە بۆنە و سەیرانگەکاندا دەکرێت، لە ناوەندەکانی خوێندن و فەرمانگە حکومی یەکاندا دەکرێت، ئەم تێکەڵاوییانەش یەکێکە لە هۆکارەکانی زیادبوونی ڕێژەی تەڵاق و جیابوونەوە، چونکە پیاوێك کە خاوەن خێزانە بەیەکێك لەو هۆکارانەی سەرەوە تێکەڵاوی ئافرەتانی نامەحرەم دەبێت و سەرسام و کاریگەر دەبێت بە ئافرەتێك جا ئەو کاریگەر بوونە یان بەجوانی دیمەن و ڕوخساریەتی یان بە شێوەی دەربڕین و هەڵس و کەوتیەتی وەك ڕون و ئاشکرایە لای هەموان کە لەسەردەمی ئێستادا تەلەفۆن و هاوشێوەکانی ڕێگای ئەنجامدانی خراپە و خراپەکاری زۆر ئاسان کردووە بەهۆی ئەم هۆکارەوە, پیاوان بەردەوام لەگەڵ کچ و ژنی خەڵکیدا لەپەیوەندیدان و خێزانەکانی خۆیان لەبەرچاو دەکەوێ چونکە هەر ڕۆژەی لەگەڵ ئافرەتێکدایە. بەپێی ماددەی (٤٠) لەیاسایی باری کەسێتی ژمارە ١٨٨ ساڵی ١٩٥٩ هەموارکراو بەتەواوی ڕوونکراوەتەوە.

٥-نەزۆكی:

نەبوونی توانای منداڵ هێنان, یەكێكی ترە لەهۆكارەكانی تەڵاق, ڕەنگە بەهێزی لایەنی ئابووری بتوانێ ئەو كێشەیە چارەسەر بكات, لەم حاڵەتدا هەندێك لەئەندامانی خێزان چاوەڕوانی چارەسەری گونجاو ناكەن بەڵكو دوای ماوەیەكی كەم بە هۆی ناهۆشیاری و نارۆشنبیرییانەوە كێشە لەسەر ئەو بابەتە دروستدەكەن و بیر لەتەڵاقدان و جیابوونەوە دەكەنەوە, بەلام لەدوای بێ هیوا بوون لەمنداڵ, پێویستە لەسەر پیاو ئەگەرو وویستی ژنی دووەم بهێنێت دەبێت ڕەزامەندی ژنی یەكەم وەربگرێت نەك ڕاستەوخۆ پەنا بۆدادگا ببەن كێشەكەیان بە تەڵاق و جیابوونەوە چارەسەربكەن. بەپێ ماددەی (٤٣) لەیاسایی باری كەسێتی ژمارە ١٨٨ ساڵی ١٩٥٩ هەمواركراو بەتەواوەتی روونكراوەتەوە.

٦-نەخۆشی جەستەیی درێژخایەن:

كاتێك یەكێك لەهاوسەرەكان توشی نەخۆشی درێژخایان دەبێت و هیچ ئومێدیك بۆچارەسەر نیە, دواتر یەكیك لەهاوسەرەكان بیر لەڕیگایەكی تردەكاتەوە و وەك چارەسەر دەیبێنێت, ڕاستەوخۆ داوای جیابوونەوە دەكات یان پیاوەكە دەیەوێت ژنەكەی تەڵاق بدات. بەپێ ماددەی (٤٣) لەیاسایی باری كەسێتی ژمارە ١٨٨ ساڵی ١٩٥٩ هەمواركراو بەتەواوەتی روونكراوەتەوە.

٧-كەمی تەمەن و پێنەگەیشتنی توانی عقلی.

یەكێكی ترلەهۆكارەكانی زۆربوونی ڕێژەی تەڵاق كەم تەمەنی و دانەمەزراوی كچ و كوڕە لەڕووی عەقڵ و بیركردنەوە و تێگەشتنەوە و زاڵ بونیان بەسەر ئارەزووەكانیاندا. لەماددەی (٤٠ بڕگەی ٣) هەمان یاسا بەتەواوی روونكراوەتەوە.

٨- قەیرانی دارایی و هەژاری و بێكاری .

لایەنی ئابووری بوەتەهۆكارێك لەهۆیەكانی تەڵاق لەڕۆژگاری ئەمرۆماندا, بەتایبەت ئەوپرۆسەی هاوسەرگیریە لەسەر بنەمای ماددی و ئابووری بنیاد دەنرێت, ژیانی نێوانیان دەكاتە بەرژەوەندییەكی ماددی و دوور لەسۆزوخۆشەویستی. زۆرجار لایەنی ئابووری دەبیتە هۆی ساردبوونەوەی پەیوەندی نیوان هاوسەرەكان و سەردەكیشێ بۆ كێشەو گیروگرفت و دابیننەكردنی ئەو پیداویستیانەی پیویستە

بۆ ژیانیان,ئازاردانی ئابووری خۆی لەوەوە دەبینیتەوە و ڕێگە نەدان بەبوونی هەژماری بانکی, دابیننەکردنی پارەی پێویست بۆخیزانەکەی, پێنەدانی زانیاری دروست سەبارەت بە پارەو سەروەتی دارایی. هەندێ کەس لەکاتی پرۆسەی هاوسەرگیری بۆ مەبەستی ژیانی تایبەتی ئەو پرۆسەیە ئەنجامدەدات, بەمەبەستی بازرگانی و گەیشتن بە پلەو پایەکی دیاریکراو یان بەهۆی پلەیەکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە زەواج دەکات.

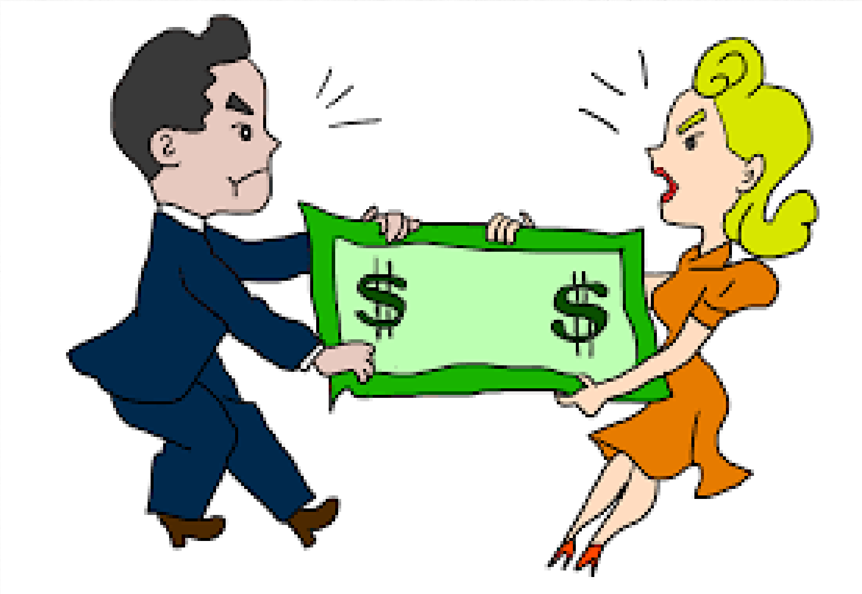

٩-نەبوونی سۆز وبەزەیی لەنێو ژن و مێردا:

ئەگەر دۆستایەتی و خۆشەویستی و ڕەحم و بەزەیی لەنێوان ژن و مێردا نەبوو, سەر ئەنجامی تەڵاق و جیابونەوە دەبێت، خوای گەورە دەفەرمووێ: (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا) یەکێك لە نیشانەکانی دەسەڵاتی خوا ئەوەیە کە لە خودی خۆتان خێزانی بۆ دروست کردون، بۆ؟ (لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا) بۆ ئەوەی لە پاڵیا ئارام بگرن. بۆیە پێویستە هاوسەران ببنە هۆکاری ئارامی و حەوانەوە بۆیەکترنەك لەکاتی گەڕانەوەی پیاوی ماندو بۆماڵەوە ژن سەرقاڵی فلم و تەلەفۆن و ... هتد بێت! پیاو لەپاڵ ئەم جۆرە ئافرەتەدا ناحەوێتەوە بۆیە ئاژاوە دروست دەبێت! یان بە پێچەوانەوە پیاو هیچ سۆز بەزییەکی بەئافرەتدا

نەیەتــەوە. [وَجَعَــلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً] خوا دۆســتایەتی و خۆشەویســتی و ڕەحم و بەزەیی خســتۆتە نێوان ژن و مێردەوە. ئەگەر ئەم دۆســتایەتی و خۆشەویســتییە نەما بەردەوام شــەڕ و ئاژاوەیــە تادەگاتە تەڵاق و جیابونەوە. پێویســتە نێــوان ژن و مێرد (مَوَدَّةً) خۆشەویســتی تێدا بێت.

١٠-هاوسەرگیری بەزۆر:

یەكێكی ترلەهۆكارەكانی تەڵاق كاتێك ژیانێكی پێكەوەی بەزۆر دروست دەبێت یان لەسەرهیچ بنەماییەكی خۆشەویستی ڕێز و یەكسانی دروستنابێت، ئەنجامەكەی دەبێتە هۆی تەڵاق و جیابوونەوە، یان هەندێ جار بەهۆی داب و نەریتی كۆمەڵایەتییەوە دواكەوتووە وە ئاكامی ئەوجۆرە هاوسەرگیریە هەر هەلوەشانەوەی خیزانە لەبەرئەوەی كوڕو كچ بەئارەزووی خۆیان هاوسەرگیریان نەكردووە، بەڵكو لەژێر فشارو زەختێكی زۆردا بڕیاریان لەژیانی خۆیانداوە، بۆنموونە ژن بەژن یان گەورە و بچوك، لێرەدا جیاوازیەكی زۆر لەتەمەن و بواری دەروونی ئەو دوو كەسەدا هەیە یان ئافرەت دەدرێت لەجیاتی خوێنبایی بەمەش بەچاوی ڕق و كینەوە سەیردەكرێت، هیچ ڕیزێكی ناگیرێت وكاریگەری دەبێت لەسەر خیزان و ئەنجامەكەی بە تەڵاق و جیابوونەوە كۆتای دێت. بەپێی ماددەی (٩) لەیاسایی باری كەسێتی ژمارە ١٨٨ ساڵی ١٩٥٩ هەمواركراو بەتەواوەتی ڕوونكراوەتەوە.

١١-ڕەفتارو هەڵسوكەوتی خراپ:

كاتێك پیاو ئالوودەی قومارو دەرمان و خواردنەوەی مەی دەبێت لەهەندێ حالاتدا و سەرقاڵی بازرگانیكردن یان خواردنی مادده هۆشبەرەكانە، بەردەوام كێشەو گرفت و شەڕو ئاژاوە بۆخیزانەكانیان دەهێننەوە و بێگومان چارەنووسی خیزان و منداڵەكانیان دەكەونە مەترسییەوە لەژیانێكی نائارامدا دەژین، زۆرجار ئەومادە هۆشبەرانە دەبێتە هۆی تێكچوونی باری دەروونی هاوسەران و دەرئەنجامەكەی بریتی دەبێت لە تەڵاق و جیابوونەوە.

١٢-پشتگوێخستنی هاوسەران لە نیوان یەکتردا:

زۆربـــەی ژنان بەهۆی ســـەرقاڵییان بەژیانی ڕۆژانـــەوە لەماڵـــەوە و دەرەوە, یان پیاو بەهـــۆی ئیـــش و کارو یـــان دەرچوونی زیـــاد لەپێویســـت لەگەڵ هاوڕی یـــان زیاد بەکارهینانی تەکنەلۆژیای ســـەردەم بەتایبـــەت کۆمپیوتەرو ئینتەرنیـــت, دەبنە هۆی دوورکەوتنـــەوەو بێزرابوونی هاوســـەران لە یەکـــتر و دواتر بەجیابوونـــەوە و تەڵاق کۆتای دێت.

١٣-تێگەیشتنی هەڵە بۆئازادی:

ئـــەو گۆرانکارییانەی لەکۆمەڵگەی کوردیدا لەماوەی رابـــردوودا روویدا لەرووی کرانەوەی بـــەرووی ئازادییە کەســـێیەکان و ڕێزگرتن لەمافەکانی مـــرۆڤ, لەلایەکی ترەوە دەرچوونی چەند یاســـایەک کەدەســـتەبەری پاراســـتنی یاســـایی وکۆمەڵایتی وئابـــووری تارادەیەک بـــۆ ئافرەتانکرد لـــەدژی توند و تیژی خێـــزانی و کۆمەڵایەتی, بـــەڵام هەندێک ئازادی وادەبیـــن دەربرینـــی ڕا و بیروبۆچوونە بەبێی گوێدانە یاســـا, ڕێنمایـــی, داب ونەریتـــە کۆمەڵایەتییـــەکان, ئەمەش دەبێتە ســـەرچاوەی کێشـــەو لەکۆتایدا بە تـــەڵاق و جیابوونـــەوە کۆتایی دێت.

١٤-بەجێنەهینانی ئەرکی ژن و مێردایەتی:

پیـــاو ناتوانێت مافـــی خێزانەکەی بـــدات و خێزانیش ناتوانێت مافـــی مێردەکەی بدات، ئەم هۆکارە زیاتر پەیوەســـتە بـــە پیاوانەوە, چونکە ئەوەنـــدەی نییە کە بتوانێت بژێـــوی ژیانی خێـــزان و منداڵەکانی دابین بـــکات، ناتوانێت خانویەکـــی گونجاویان بۆ دابین بکات و ســـەرجەم پێداویســـتیەکانیان بۆدابین بکات ,ناچـــار دەبێت داوای تـــەڵاق و جیابونەوە بـــکات, بەتایبەتی ئەوانـــەی کەماڵی جیایان بـــۆ ناکرێت. کەلەم ســـەردەمەدا جیانەکردنەوەی ماڵ گەورەتریـــن هۆکارە بۆ تـــەڵاق و جیابونەوە, چونکە کـــە ماڵی جیای بۆ ناکرێـــت و هەموو ئازادییەکـــی لـــێ زەوت دەکات, بەتاییەت ئەو پیاوانەی کە کەم دەســـتن یـــان خوێنـــدکارن، ئەم ئافرەتـــەش تەماشـــای دەوروبەر دەکات لە ژیانێکی خۆشـــدا دەژین کەچی ئـــەم ناتوانێ وەك ئەوان بـــژی ناچار داوای جیابونـــەوە و تەڵاق دەکات.

١٦-سیحرو جادوو:

یەكیكی ترە لەهۆكارەنی تەڵاق و جیابوونەوە, كەسێكی ناحەز دەچێت سیحر و جادوی جیاكردنەوە لە پیاوێك دەكات و خێزانەكەی لە پێش چاو ڕەش دەكات, وای لێدێت ئەو پیاوە ناتوانێت خێزانەكەی خۆی خۆش بوویت، یان ئەم جادووە بەرامبەر بە ئافرەت دەكرێت بە شێوەیەك كە ناتوانێت مێردەكەی ببینێت.، زیكر و قورئان خوێندن قەڵای پارێزەرە بۆ موسڵمان بەڵام بەداخەوە زۆربەی موسڵمانان ئاگایان لەو زیكرانە نیە و ئیهمالی دەكەن ، وەكو زیكری بەیانیان و ئێواران و پێش خەوتن و لەماڵ دەرچوون و ...وەهەروەها قورئان خوێندن لە ماڵدا بەتایبەت سورەتی بەقەرە .. خوای گەروە لە قورئانی پیرۆز لەسورەتی البقرە لەئایەتی (٢٠١) دەفەرمووێ: (وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ ☒ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ ☒ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ☒ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ☒ وَمَا هُم بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ☒ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ ☒ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ☒ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ ☒ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ).

١٧- زۆربوونی پەیوەندی هاوڕێتی لەنیوكۆمەڵگەدا:

زۆرجار بەهۆی فراونبوونی پەیوەندی هاوڕیەتییەوە كێشە و گیروگرفت دروست دەبیت بۆ خیزانەكان و هاوسەران, چونكە تاوەكو تێكەلاوی زیاتربكرێت سەرئەنجام كات زۆر نامێنێتەوە بۆ ئەوەی هاوسەران بەیەكتری ببەخن یان سۆزو خۆشەویستی نیوان نامینێت, لەرووی كاتەوە هاوسەران ناتوانن كاتی پیویست بەیەكتر ببەخشن, لەرووی داراییەوە بەشێک لە سەرچاوە داراییەكانیان بۆ هاوڕییەكانیان دەروات, هاوڕییان لەرووی پەروەردەیەوە كاریگەرتەواویان لەسەر یەكتر دەبێت و هەڵگری پەروەردەو رەوشتی یەكتردەبن بەباشی و خراپی, زۆرجار هاوسەران لەدەروە دەبن و ناتوانن لەمالەوە بمێننەوە, دەرەئەنجامەكەی دەبیتە هۆی تەڵاق و جیابوونەوە...

١٨-هەڵەکردن لەهەڵبژاردن و دەستنیاشانکردنی هاوسەرێتی:

یەکێکـــی تـــر لەهـــۆکارەکانی تـــەڵاق بریتیە لـــە هەلنەبژاردنی کەســێکی شــیاو لەژیاندا, زۆرجار هاوســەران کاتێک شــەریکی ژیانیــان هەلدەبژێــرن ناتوانن بەو مەرجــەی خۆیان دەیانــەوێ هەڵیبژێرن چونکــە گرنگی زیات بە شــتە لاوەکییەکان دەدەن, وەک ئۆتومبێل و شــوینی نیشــتە جیبــوون... بەڵام گرنگی بــە عقڵ , ژیری, توانســتی ,پرۆفێشــناڵی و لیهاتــووی یەکــتر نــادەن. کاتێک لەژیاندا کەســیک هەڵدەبەژێــرن بەزۆری ڕاو بیــرو بۆچوونی خۆیانی تێدا نیە بەڵکو لەلایەن کەســێکی تــرەوە دۆزراوەتەوە هەڵبژێــراوە ئەوەش لە ژێــر کاریگەری خزمایــەتی, هاوڕیەتی, دەراوســێتی, ئابــووری, بڕوانامە....لەکۆتایــدا دوای ماوەیــەک ژیانکــردن بۆیان ڕووندەبێتەوە ئەو کەســە نیــە کە خۆیان وویســتیانەوەو سەردەکێشــێ بۆ تەڵاق و جیابوونەوە.

١٩-هاتنی بەلێشاوی تەکنەلۆجیا بۆ بەرنامەیی لەبەکارهێنانی:

هاتنی بەلێشــاوی تەکنەلۆژیا بۆنێو کۆمەڵگایەکی دابڕاو لەجیهانێکی پێشــکەوتوو, کاریگــەری تــەواوی کردۆتــە سەرشــیرازەی پیکەوەژیانی کۆمەڵگــەی کوردی و یەکێکە لەهــۆکارەکانی تــەڵاق و جیابوونەوە لەنێوان هاوســەراندا.. پێشــکەووتنە خێرایەکانی جیهان و بڵاوبوونــەوەی جۆرەها ئامێروبەرنامەی پێشــکەووتوو لەڕووی تەکنەلۆجیــاوە وەگەیشــتنی بەئاســانی بەهەمــوو کۆمەلگەکان خزمەتێکی باشــی بەمرۆڤایەتــی گەیاندووە بەڵام لــە هەمان کاتــدا, کاریگەری خراپی کــردووە, لەم ســەردەمەی ئێســتادا چ زیانێکی گەیاندووە بە خێزانەکان, دەبێتە هۆی گۆشــەگیری هاوســەران و واتا تێکــەل بەکەس ناکەن و حــەز بەتەنیا و جودایــی دەکەن بۆ زیاتر کات بەســەربردنەکان پشــت بە ئامێرەکان دەبەستن, ئەمەش ئاســتەنگیان بۆ دروست دەبێــت لەخۆگونجاندن لــە گــەل دەوروبەرەکەیــان ، یەکێکی تــر لەکاریگەریە خراپەکانــی, کاریگەری لە ســەر بیرەوەریەکانی مێشــک هەیە بــۆ ماوەیەکی درێژ چونکــە دەبێتە هۆی تەمبەڵی مێشــک.

٢٠-تێڕوانینی هەڵە بۆ ئافرەتان:

تائیستا ڕۆشـــنبیری كۆمەڵگای كوردی وای پێشـــانداوە بەچاوێك لە خێزانەكیانیان دەڕوانن كە پێداویســـتی خۆیـــانی پێی جێەجێبكـــەن و هیچ مافیكیان نیـــە و تەنها ئەوەندەیـــە كە پیـــاو پییاندەبەخشـــێت لەژیـــانی ڕۆژانەیاندا,بە پێـــی بۆچوونی ئەو پیاوانـــە ئافـــرەت لاوازەو بیـــرو بۆچوونی تـــەواو نیە, دەبێـــت لەلایـــەن پیاوانەوە ئاراســـتە بكرێت, چونكە كاتێـــك ئافرەت رایی هاوســـەكەی وەرنەگـــرت ئیتر پیاو دەســـتدەكات بە جنێو و قســـەی ناشـــیرین, لەهەمان كاتدا لەبڕیاری رۆژانەی ژیانیان هیچ پرس و ڕایەكی وەرناگیرێت, بەشـــداری لەپرۆســـەی بەرێوەبـــردنی خێزانداریيان ناكات چونكە پیاوەكەی هەموو دەرگاییەكی لەســـەر داخســـتووە دووری خســـتوەتە لە هەموو شـــتەكانی ژیان.

٢١- دەست وەردانی خزم و كەس و كار لەكاروباری خێزان:

كاتێك كێشـــەیەك دروســـت دەبێت لەنیـــوان هاوســـەرەكاندا و كەســـایەتیەكی لاوازییـــان هەیە لەچارەســـەركردنیدا لەبچوكترین گرفتەكانیاندا پەنـــا دەبەن بۆ دەرەوە بۆ چارەســـەركردنی, بەم ڕێگایەش دەرەفـــەت و دەرگا دەكرێتەوە تاوەكو كەســـانی تر دەســـت وەربدەنە نێو ژیانی خێزانداریيانـــەوەو بەرەو هەڵوەشـــاندنەوەی ببەن, چونكە چەندەهـــا بیروبۆچوونی جیاواز تیكەلاو دەبەن و هەركەســـەو بەئاراســـتەیەكی جیاواز شرۆڤەی بۆدەكات, بۆیە پیوســـتە ژن و مێرد ڕیگا و دەرگا نەكەنەوە بۆ كەســـانی تر,تا دەســـت وەربدەنە ژیانیانەوە و هەوڵبدەن كێشـــەكان بەشـــێوەیەكی ئاشـــتی چارەسەر بكەن, ئەگـــەر هاوســـەرەكان توانســـتی ئەوەیان هەبیـــت گیروگرفتیان بەدانشـــتن وبیروبۆچـــوونی جیاواز چارەســـەر بكەن پێویســـتیان بەچارەســـەری دەرەكی نەبێت دەكرێـــت ببیتە هۆی پیكەو ژیـــان, بەپیچەوانـــە دەبیتە هۆی تـــەڵاق و جیابوونەوە...

٢٢-كەمی ماوەی دەزگیرانداری:

لـــەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا كەســـانێك هـــەن زۆر بەپەلە بەبێ بیركردنەوەی پێویســـت هاوســـەری ژیانیـــان هەلدەبژێـــرن و لـــەدوای ماوەیەكـــی زۆر كـــورت ئاهەنگـــی هاوســـەرگیری دەگێـــڕن, بێگومان ئەمە خاڵیكی پەســـەند نیە, لەژیانـــدا چونكە خاڵی لاواز و بەهیـــزی یەكترنازانـــن و دوو بیروبۆچـــوونی جیاواز پیكـــەوە گرێدەدرێت و ئاراســـتەی ژیانیـــان پێێ بەڕیوەدەبرێـــت, ڕەنگە ئـــەو بۆچوونانە لەنێو هاوســـەراندا

وەک یەک نەبێت و جیاواز بێت, دەبێتە کۆسپ لەبەردەم ژیانی هاوسەریاندا, کاتێک گەیشتنە ئەو بڕوایەی کەبەتەواو لێکەتیگەیشتوون وتوانستی بەڕێوەبردنی ژیانیان هەیە, ئەوکاتە دەتوانن بڕیاری گواستنەوە بدەن, بەپێچەوانەوە کاتیک بیروبۆچوونیان ئاڵوگۆر نەکردووە لایەن باشیەکان و خراپیەکانی ژیانیان نازانن ئەمەش دەبێتە هۆکاری تەڵاق و جیابوونەوە.

٢٣-جیاوازی تەمەن:

ئەم کێشانە تەنها لەنێو چینی هەژارەکاندا روونادات بەڵکو لە نێوچینی دەوڵەمەندەکانش بەدیی دەکرێت, چونکە هاوسەران لەم جیاوازی تەمەنەدا لەسەر لایەنی ماددی و ئابووری کێشە وگیرو گرفت دروست دەکەن, زۆرجا هاوسەرگیری ئەنجام دەدرێت لەجیاوازی تەمەنێکی زۆرەوە ئەوەش تەنها لە بەرسامان و پارەکەیەتی واتە بیریان لەلایەنی خۆشەویستی و ڕیز و یەکسانی نیوانیان نەکردۆتەوە, لەبەرئەوەی زۆربەی گەنجەکانی ئەمرۆمان بیر لەلایەنی ئابووری ناکەنەوە کاتێک پرۆسەی هاوسەرگیری ئەنجام دەدەن,بینینی حەزو خەون و هیوایان هەیە بەڵام بەهۆی لاوازی ئابووری بیرو رای جیاواز و جیاوازی تەمەنی نیوانییانەوە ناتوانن بە ئاواتی خۆیانبگەن, ئەمەش سەردەکێشێت بۆتەڵاق و جیابوونەوە. چەندین هۆکاری تر وەک هاوسەرگیری لەتەمەنی منداڵیدا, دراما دۆبلاژکراوەکان و تەلەفزیۆنی. ئیسلام تەلاقی وەک چارەسەرێک داناوە بۆکۆتای هینانی ژیانی هاوسەرێتی لە نیوان ژن و پیاوەکاندا کاتێک بەتەواوی کێشەکان زاڵدەبێت بەسەریانداو هیچ هیوایەک بۆژیان نامینیت.

بۆ تەواوی ئەو ئایەتانەی لەسورەتەکانی (البقرة,الاحزاب,الطلاق و التحريم) هەیە دەیخەینە روو:

لا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (٢٢٥)

[لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ] خوای گەورە لۆمەتان ناکات و سزاتان نادات کە سوێندێکتان خواردبێ سوێندەکە بەدەمتاندا هاتبێ لەغو بووبێ و لە دڵەوە دانەمەزرابێ, کەفارەتی لەسەر نیە وەکو ئەوەی کەسێك لە تورەبووندا سوێندی خواردبێت، یان بڵێ: نا واللە بەڵێ واللە، یان سوێند بخوات وا گومان

بەرێت وایەو وانەبێت [وَلَكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ] بەڵام لۆمە ئەكرێن وە سزاتان لەسەرە كە سوێندێك بخۆن لە دڵتانەوە دامەزرابێ و پاشان بیشكێنن ئەمە كەفارەتی لەسەرە [وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (٢٢٥)] وە خوای گەورە زۆر لێ خۆشبوو بەحیلم و لەسەرخۆیە و پەلە ناكات كە سزادانی بەندەكانی.

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِن فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ(٦٢٢).

[لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ] ئەوانەی كە (إیلاء) ئەكەن لە خێزانەكانیان، واتە: سوێند ئەخۆن كە جیماع لەگەڵ خێزانەكانیاندا نەكەن ئەوە تا چوار مانگ ئەتوانن چاوەڕێ بكەن ئەمە ئەوپەڕیەتی لەوە زیاتر بۆیان نیە لە خێزانەكانیان دووربكەونەوە دەبێت یان تەڵاقی بدات یان بچێتەوە لای [فَإِنْ فَاءُوا] ئەگەر لەو سوێندەیان گەڕانەوە كە سوێندی خواردووە جیماع لەگەڵ خێزانەكەی نەكات و سوێندەكەی بشكێنێ وە بچێتەوە لای خێزانی و كەفارەتی سوێندەكەی بدات ئەوە باشترە [فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٢٦)] وە بەدڵنیایی خوای گەورە زۆر لێخۆشبوو و بەڕەحم و بەزەییە.

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٢٧)

[وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ] وە ئەگەر ویستیشیان لای قازی تەڵاقی بدەن [فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٢٧)] ئەوە خوای گەورە هەموو شتێك ئەبیستێ وە زانایە بەهەموو شتێك واتە: ئەگەر هەر نەچووە لای خێزانەكەی دوای چوار مانگەكە ئافرەتەكە بۆی هەیە لای قازی داوای تەڵاق بكات.

الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَن يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٢٢٩)

{ هەندێك لە ئەحكامەكانی تەڵاق} [الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ] ئەو تەڵاقەی كە (ڕەجعی-یەو) پیاو ئەتوانێ خێزانەكەی خۆی بێنێتەوە دوو جارە كە عیدەی تەواو نەبوو بێت، بەڵام عیددەی تەواو بوو ئەوا پێویستی بە مارەبڕین و دانانی مارەیی تازەو ڕەزامەندی ئافرەتەكەو وەلی ئەمرەكەی هەیە، بەڵام لەدوای سێیەم تەڵاق بۆ هەمیشەیی لێی حەرام ئەبێت [فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ] ئەگەر تەڵاقەكە (ڕەجعی)

بوو یان ئەوەتا خێزانەکەی خۆی بێنێتەوە بەڵام بەچاکەو حەق و مافی بدات [أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ] یان بەیەکجاریش وازی لێ بێنێ بەڵام دیسانەوە بەچاکە واتە: ئەگەر تەڵاقیشی دا هەر بەچاکە تەڵاقی بدات و مافەکانی بدات [وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا] وە بۆیشتان نیە کە ئەو مارەییانەی بە ئافرەتتان داوە بەزۆر لێیان بسەننەوە [إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ] ئیلا ئەگەر لەوە ترسان کە سنووری خوای گەورە جێبەجێ نەکەن ئەوکاتە [فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ] وە ئەگەر ترستان هەبوو ئەمانە سنووری خوای گەورە جێبەجێ ناکەن ئەوە هیچ تاوانێکیان لەسەر نیە ئەگەر هاتوو ئەو ئافرەتە مارەییەکەی بۆ پیاوەکە گەڕاندەوە، واتە: داوای (خولع) و تەڵاقی کرد ئەوکاتە مارەییەکە بۆ پیاوەکە ئەگەڕێنێتەوە [تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا] ئەمە سنووری خوای گەورەیە مەیبەزێنن [وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٢٢٩)] وە هەر کەسێك سنووری خوای گەورە ببەزێنێ ئەوانە بەڕاستی زاڵم و ستەمکارن.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا □ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِ □ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٣١)

[وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ] وە ئەگەر هاتوو ئێوە خێزانتان تەڵاقدا وە نزیك بوو بگاتە کۆتایی عیددەکەیان [فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ] ئەگەر ویستان لێ بوو ئەوە بیانگەڕێننەوەو بیانهێننەوە بەڵام بەچاکەو زیانیان پێ مەگەیەنن [أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ] یاخود ئەگەر وازیشتان لێیان هێنا ئەوە هەر بە چاکە وازیان لێ بێنن و دەستبەرداریان بن [وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا] بەڵام نەکەن لای خۆتان بیانهێڵنەوە بۆ ئەوەی کە زەرەرو زیانیان لێ بدەن بەوەی کە عیددەکەیان درێژ بکاتەوە چاوەڕێ بن بۆ ئەوەی زیان بە خێزانەکانتان بگەینن و زوڵمیان لێ بکەن [وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ] هەر کەسێك وا بکات بە دڵنیایی ئەوە زوڵمی لە خۆی کردووەو خۆی ڕووبەڕووی سزای خوای گەورە کردۆتەوە [وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا] وە ئێوە ئایەتەکانی خوای گەورە مەکەن بە گاڵتەجاڕی وە خوای گەورە ئەو ئایەتانەی بۆ گاڵتە دانەبەزاندووە بەڵکو بە جددی وەری بگرن [وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ] وە یادی ئەو نیعمەتەی خوای

گـەورە بکەنـەوە بەسـەرتان کـە ئیسـلام و ئـەو شـەریعەتە جوانەیـە کـە پێشـتر ئێـوە لەنـاو نەزانـی و نەفامـی و تاریکیـدا بـوون [وَمَـا أَنْـزَلَ عَلَيْكُـمْ مِـنَ الْكِتَـابِ وَالْحِكْمَـةِ] وە ئـەو قورئانـە پیـرۆزەو سـوننەتی بۆتـان دابەزانـدووە، حیکمـەت واتـە: سـوننەت [يَعِظُكُـمْ بِـهِ] خـوای گـەورە فێرتـان ئـەکات و ئامۆژگاریتـان ئـەکات [وَاتَّقُـوا اللَّـهَ وَاعْلَمُـوا أَنَّ اللَّـهَ بِـكُلِّ شَيْءٍ عَلِيـمٌ (٢٣١)] وەتەقـوای خـوای گـەورە بکـەن و لـە خـوا بترسـێن وە بزانـن خـوای گـەورە زۆر زانایـە بەهەمـوو شـتێك.

وَإِذَا طَلَّقْتُـمُ النِّسَـاءَ فَبَلَغْـنَ أَجَلَهُـنَّ فَـلَا تَعْضُلُوهُـنَّ أَن يَنكِحْـنَ أَزْوَاجَهُـنَّ إِذَا تَرَاضَـوْا بَيْنَهُـم بِالْمَعْـرُوفِ ذَٰلِـكَ يُوعَـظُ بِـهِ مَـن كَانَ مِنكُـمْ يُؤْمِـنُ بِاللَّـهِ وَالْيَـوْمِ الْآخِـرِ ذَٰلِكُـمْ أَزْكَىٰ لَكُـمْ وَأَطْهَـرُ وَاللَّـهُ يَعْلَـمُ وَأَنتُـمْ لَا تَعْلَمُـونَ (٢٣٢)

[وَإِذَا طَلَّقْتُـمُ النِّسَـاءَ فَبَلَغْـنَ أَجَلَهُـنَّ فَـلَا تَعْضُلُوهُـنَّ أَنْ يَنْكِحْـنَ أَزْوَاجَهُـنَّ] وە ئەگـەر هاتـوو خێزانـی خۆتـان تەڵاقـدا وە کاتـی عیددەیـان تـەواو بـوو ئـەوە ڕێگریـان لـێ مەکـەن کـە بـۆ خۆیـان شـوو بکەنـەوە، هەیـە کـە ژنەکەشـی تـەڵاق دا دواتـر نایەلێـت شـوو بکاتـەوە، حەرامـەو وازی لـێ بێنـەو ڕێگـری لـێ مەکـە بـا بـۆ خـۆی شـوو بکاتـەوە، یاخـود تەڵاقەکـە ڕەجعـی یـە باوکـی ئافرەتەکـە یاخـود براکانـی نەیەلـن بگەڕێتـەوە بـۆ لای مێردەکـەی خـۆی حەرامـەو تاوانبـار دەبـن، ئـەم ئایەتـە لەسـەر (مەعقیلـی کـوڕی یەسـار) دابـەزی کـە خوشـکەکەی تـەڵاق دراو عیـددەی تـەواو بـوو رازی نەبـوو بیداتـەوە بـە مێردەکـەی، بـەڵام کـە ئایەتەکـە دابـەزی رازی بـوو [إِذَا تَرَاضَـوْا بَيْنَهُـمْ بِالْمَعْـرُوفِ] کـە ئـەوان بـە ڕەزامەنـدی هەردووکیـان بەیەکـتری ڕازی بـوون بەچاکـە [ذَلِـكَ يُوعَـظُ بِـهِ] خـوای گـەورە ئامۆژگاریتـان ئـەکات وەفەرمانتـان پـێ دەکات بەمـە [مَـنْ كَانَ مِنْكُـمْ يُؤْمِـنُ بِاللَّـهِ وَالْيَـوْمِ الْآخِـرِ] بـۆ هـەر کەسـێك لـە ئێـوە کـە ئیمانـی بەخـواو بـەڕۆژی دوایـی هەبێـت [ذَلِكُـمْ أَزْكَى لَكُـمْ وَأَطْهَـرُ] ئەمـە بۆتـان باشـترو پاکـترە [وَاللَّـهُ يَعْلَـمُ وَأَنْتُـمْ لَا تَعْلَمُـونَ (٢٣٢)] خـوای گـەورە خـۆی باشـتر ئەزانـێ کـە چـی بـۆ ئێـوە باشـە وە ئێـوە نایزانـن.

وَالَّذِيـنَ يُتَوَفَّـوْنَ مِنكُـمْ وَيَـذَرُونَ أَزْوَاجًـا يَتَرَبَّصْـنَ بِأَنفُسِـهِنَّ أَرْبَعَـةَ أَشْـهُرٍ وَعَـشْرًا فَـإِذَا بَلَغْـنَ أَجَلَهُـنَّ فَـلَا جُنَـاحَ عَلَيْكُـمْ فِيـمَا فَعَلْـنَ فِي أَنفُسِـهِنَّ بِالْمَعْـرُوفِ وَاللَّـهُ بِمَـا تَعْمَلُـونَ خَبِـيرٌ (٢٣٤)

{عیددەی ئافرەتی مێرد مردوو} [وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا] وە ئەگەر هاتوو پیاوێك لە ئێوە مرد وە خێزانی بەجێهێشت ئەوە عیددەکەیان چوار مانگ و دە ڕۆژە لەبەر ئەوەی چوار مانگ ئەوە دروست بوونی مناڵ و کۆرپەیە وە دە ڕۆژیش ئیحتیاتە [فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ] وە ئەگەر ئافرەت کاتی خۆی و عیددەکەی تەواو بوو ئەو کاتە دروستە خۆی برازێنێتەوە وە خۆی ئامادە بکات بۆ ئەوەی کە شوو بکات بەڵام بەچاکە شتێك نەکات کە پێچەوانەی شەرع بێت یان پێچەوانەی داب و نەریتی جوان بێت [وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (٢٣٤)] وە خوای گەورە زۆر زانایە بە کردەوەکانی ئێوە.

لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (٢٣٦).

[لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ] دیسان گوناهبار نابن ئەگەر هاتوو خێزانتان تەڵاق دا کە هێشتا جیماعتان لەگەڵدا نەکردووەو نەتانگواستۆتەوە [أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً] یان هێشتا مارەییەکەتان پێی نەداوە ئەوکاتە ئەگەر مارەیی دیاری نەکرابوو مارەیی ئافرەتانی هاوشێوەی خۆی پێ ئەدرێ [وَمَتِّعُوهُنَّ] وەجگە لە مارەیی بۆ دڵدانەوەیان پۆشاك و شتومەکیان پێ بدەن [عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ] کەسێك کە دەوڵەمەندەو حاڵی باشە با زیاتر بدات [وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ] وە ئەوەی کە کەمتر دەستی ئەڕوات کەمتر بدات بەچاکە ئەوەی کە لە عورف و داب و نەریتدا بە چاکە ناوبرا بێت [حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (٢٣٦)] وە حەقە لەسەر چاکەکاران.

وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَن يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَن تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢٣٧)

{مارەیی ئافرەتی تەڵاقدراو پێش گواستنەوەی} [وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً] وە ئەگەر هاتوو خێزانەکانتان تەڵاق دا پێش ئەوەی کە بیانگوازنەوەو جیماعیان لەگەڵدا بکەن وە مارەییەکەتان دیاری کردبوو [فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ] ئەوە ئەبێ نیوەی مارەییەکەیان

بدەنێ، کەسێك ژنەکەی تەڵاق بدات پێش ئەوەی بیگوازێتەوە ئەبێ نیوەی مارەییەکەی بداتێ لە پێشەکی و پاشەکی [إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ] ئیلا ئەگەر هاتوو ئافرەتەکە وتی: هیچم ناوێ و بە دڵی خۆی و بە ڕەزامەندی خۆی لێی خۆشبوو [أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ] یان ئەگەر هاتوو پیاوەکە کە عەقدی مارەبڕین و هەڵوەشاندنەوەی بەدەستە لە ژنەکە خۆشبوو وتی: مارەییەکە هەموویت ئەدەمێ ئەوە ئاساییە [وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى] وە ئەگەر لێ بووردەبن بەرامبەر یەکتری ئەوە نزیکترە لە تەقواوە [وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ] وە ئەو فەزڵ و چاکەیەی کە لە نێوانتاندا هەبووە بیری مەکەن [إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢٣٧)] بە دڵنیایی خوای گەورە زۆر بینایە بە کردەوەکانی ئێوە.

سورة الاحزاب:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (٤٩)

{عیددەی ئافرەتی تەڵاقدراو پێش گواستنەوە} [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ] ئەی باوەڕداران ئەگەر هاتوو ئافرەتانی باوەڕدارتان مارە کرد [ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ] پاشان تەڵاقتان دان پێش ئەوەی کە بیانگوازنەوەو جیاعیان لەگەڵدا بکەن [فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا] ئەوە هیچ عیددەیەکیان لەسەر نیە بەڵکو دوای ئەوەی کە تەڵاقدرا ڕاستەوخۆ ئەتوانێ شوو بکاتەوە، بەڵام ئەگەر هاتوو پێش گواستنەوە مێردەکەی مرد ئەوە وەك دوای گواستنەوە وایەو جیاوازی نیەو دەبێت چوار مانگ و دە ڕۆژ چاوەڕێ بکات پاشان دەتوانێت شو بکاتەوە [فَمَتِّعُوهُنَّ] کە ئافرەتتان تەڵاق دا ئەوە مارەیی خۆیان بدەنێ، یان جگە لە مارەیی هەر شتێکی بدەنێ وەکو هەدیەو دیاریەك، (ئافرەت پێش گواستنەوە تەڵاق بدرێت نیوەی مارەییەکەی دەکەوێت لە پێشەکی و پاشەکی، وە دوای گواستنەوە تەڵاق بدرێت هەموو مارەییەکەی دەکەوێت لە پێشەکی و پاشەکی، بەڵام خۆی داوای تەڵاق بکات هیچی ناکەوێت و دەبێت مارەییەکە بگەڕێنێتەوە بۆ پیاوەکە ئیتر پێش گواستنەوە بێت یان دوای گواستنەوە جیاوازی نیە) [وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (٤٩)

] وه دەستبەرداريان بن دەستبەرداريێكی جوان بەوەی كە هيچ ئازاريێكی نەدەيت وه مافەكانی بەتەواوی پێ بدەی.

سورة الطلاق:

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِن بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَن يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَٰلِكَ أَمْرًا (١)

سوورەتی (¬تەڵاق) (واتە: جيابوونەوەی ژن و پياو لەيەكتری) سوورەتێكی مەدەنی يەو (١٢) ئايەتە بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ {تەڵاقی سوننی و تەڵاقی بيدعی} [يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ] ئەی پێغەمبەری خوا - صلی الله عليه وسلم - وه باوەڕدارانيش ئەگەر ويستتان خێزانەكانتان تەڵاق بدەن ئەوە تەڵاقيان بدەن لە كاتی عيددەی خۆياندا، كاتی عيددەی ئافرەت ئەوەيە كە تەڵاقی سوننی بێ، واتە: كاتێك كە ويستت تەڵاقی بدەی لە حەيزو سووڕی مانگانە نەبێ، وه لە پاكێتيەكدا نەبێ كە جيماعت لەگەڵدا كردبێ، وه نەشزانی ئايا حەملی هەيە يان نا، تەڵاق بەو شێوازانە بوو ئەوا بيدعييەو گوناهبار دەبيت، وه زانايان بۆچونيان جياوازە ئايا ئەو تەڵاقە بيدعييە دەكەوێت يان نا؟ تەواوتر ئەوەيە دەكەوێت، بەڵام ئەگەر وانەبوو لە پاكێتيەكدا بوو كە جيماعت لەگەڵ نەكردبوو، يان حەملەكەی دەركەوتبوو ئەو كاتە تەڵاقەكە سوننيەو بەم شێوازانە تەڵاقيان بدەن، تەڵاقێكی تر هەيە نە سوننيەو نە بيدعييەو دروستە هەر كاتێك ئافرەت تەڵاق بدەيت ئەمەيش بۆ ئەو ئافرەتانەی نەكەوتونەتە سوڕی مانگانەوە لە بچوكيدا، وه ئەوانەی لە سوڕی مانگانە كەوتونە لە گەورەييدا، وه ئافرەتێك كە پێش گواستنەوە تەڵاق بدرێت، پێغەمبەری خوا - صلی الله عليه وسلم - (حەفصە)ی تەڵاقدا، جبريل هات فەرمووی بيگەڕێنەوە چونكە بەرۆژ زۆر بەرۆژوو دەبێت، وه بەشەويش زۆر شەونوێژ دەكات، وه ئەو لەبەهەشتيشدا خێزانتە، پێغەمبەری خوايش - صلی الله عليه وسلم - گەڕاندييەوە، وه (ئيبنو عومەر) خێزانەكەی تەڵاقدا لەكاتی سوڕی مانگانەدا بوو، (ئيمامی

عومەر) بە پێغەمبەری خوای - صلی الله علیه وسلم - وت: ئەویش فەرمووی: (پێی بڵێ با بیگەڕێنێتەوە پاشان بیهێڵێتەوە تا پاك دەبێتەوە، پاشان دەكەوێتەوە سوڕی مانگانە، پاشان پاك دەبێتەوە، ئەگەر ویستی تەڵاقی بدات ئەوا با لە كاتی پاكی تەڵاقی بدات كە جیماعی لەگەڵ نەكردبێت، ئەمە ئەو عیددەیەیە كە خوای گەورە فەرمانی پێ كردووە ئافرەتی تێدا تەڵاق بدرێت، پاشان پێغەمبەری خوا - صلی الله علیه وسلم - ئەم ئایەتەی خوێندەوە) [وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ] وە كاتەكەیشی بژمێرن وە بزانن كەی تەڵاقتان داوە بۆ ئەوەی عیددەكە دیاریكراو بێ، كە ئافرەت تەڵاق درا عیددەكەی سێ (قورئە) واتە: سێ حەیزە سێ جار بكەوێتە سووڕی مانگانەوە [وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ] وە تەقوای خوای گەورە بكەن و سەرپێچی مەكەن {لە تەلآقی رەجعی نابێت ژن لە ماڵ دەربكرێت} [لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ] وە كە ئافرەتتان تەڵاق دا تەڵاقی (رەجعی) بوو (واتە: تەڵاقی یەكەم یان دووەم بوو) لە ماڵەكانیان دەریان مەكەن با لە ماڵەكانیاندا بمێننەوە، (ماڵەكانی داوەتە پاڵ ئافرەتان بۆ ئەوەی كە بزان شایانی ئەوەن لە ماڵ بمێننەوەو دەریاننەكەن، حیكمەتیش ئەوەیە كە هەردووكیان پێكەوە لە ماڵ بن و لێك نزیك بن نزیكترە كە رێكبكەون، بە تایبەتی ئافرەتی ژیر زیاتر گرنگی بە پیاوەكەی دەدات و داوای لێبوردنی لێدەكات و بایەخ بە خۆی دەدات تا بیگەڕێنێتەوە) [وَلَا يَخْرُجْنَ] وە با ئافرەتانیش خۆیشیان نەڕۆن و ماڵ بەجێنەهێڵن [إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ] ئیلا ئەگەر ئەو ئافرەتە فاحیشەو كارێكی خراپی كردو پیاو لەبەر ئەوە تەڵاقیدا وەكو زیناكردن یان زماندرێژی و دەمدرێژی و جوێن دان و قسەكردن بە پیاوەكە یان بە كەسوكاری پیاوەكە ئەو كاتە بۆی هەیە بینێرێتەوە ماڵی باوكی [وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ] وە ئەمە شەرع و سنووری خوای گەورەیەو بۆی دیاری كردوون و ئەم سنوورانە مەبەزێنن [وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ] وە هەر كەسێك شەرع و سنووری خوای گەورە ببەزێنێ ئەوە زوڵم و ستەمی لە خۆی كردووە لەبەر ئەوەی تووشی سزای خوای گەورە ئەبێ [لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا (١)] تۆ نازانی لەوانەیە كە تەڵاقی یەكەم یان دووەمت داو ئەو ماوەی عیددەیە كە سێ مانگە لە ماڵەوە هێشتتەوە لەوانەیە ئەو ژن

و پیـاوە ڕێكبكـەون و پیاوەكـە خێزانەكـەی خـۆی بگەڕێنێتـەوەو پەشـیمان بێتـەوە لـەو تەڵاقـەی كـە داوێتـی.

فَـإِذَا بَلَغْـنَ أَجَلَهُـنَّ فَأَمْسِـكُوهُنَّ بِمَعْـرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُـنَّ بِمَعْـرُوفٍ وَأَشْـهِدُوا ذَوَيْ عَـدْلٍ مِّنكُمْ وَأَقِيمُـوا الشَّـهَادَةَ لِلَّـهِ ذَٰلِكُمْ يُوعَـظُ بِـهِ مَـن كَانَ يُؤْمِـنُ بِاللَّـهِ وَالْيَـوْمِ الْآخِـرِ وَمَـن يَتَّـقِ اللَّـهَ يَجْعَـل لَّـهُ مَخْرَجًـا (٢)

[فَـإِذَا بَلَغْـنَ أَجَلَهُـنَّ] وە كاتێـك كـە ئافرەتـان نزیـك بـوو عیددەكەیـان تـەواو بێـت و سـێ جـار كەوتنـە سـووڕی مانگانـەوە [فَأَمْسِـكُوهُنَّ بِمَعْـرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْـرُوفٍ] یـان ئەوەتـا بیانگەڕێننـەوە بـەڵام بـە چاكـە بەبـێ ئـەوەی كـە زیانـی پـێ بگەیەنـی، یـان ئەگـەر ویسـتت هـەر بەیەكجـاری لێـی جیابیتـەوە ئـەوە بـە چاكـە لێـی جیابـەرەوە بـەوەی كـە مافەكانـی هەمـووی پـێ بـدەی، نـەك بگاتـە كۆتایـی ئـەوەی كـە عیددەكـەی تـەواو بـێ دیسـان بیهێنیتـەوە بـۆ ئـەوەی كـە زەرەرو زیانـی پـێ بگەیەنـی، یـان دەسـتی لـێ هەڵگریـت و ئـازاری بدەیـت و جوێنـی پێبدەیـت، یـان مافەكانـی پـێ نـەدەی ئەمانـە حەرامـە { تەڵاقـدان و هێنانـەوە پێویسـتی بـە دوو شـایەتە} [وَأَشْـهِدُوا ذَوَيْ عَـدْلٍ مِنْكُـمْ] وە كاتێـك كـە خێزانتـان تەڵاقـدا بـا دوو كەسـی دادپـەروەر شـایەت بـن، وە كـە هێناشـتانەوەو موراجەعەشـتان كـردن بـا دوو كـەسی دادپـەروەر شـایەت بـن [وَأَقِيمُـوا الشَّـهَادَةَ لِلَّـهِ] وە شـایەتەكانیش بـا لەبـەر خـوای گـەورە ئـەو شـایەتییە چۆنـە بـە حـەق و دادپـەروەری شـایەتییەكە بـدەن [ذَلِكُـمْ يُوعَـظُ بِـهِ مَـنْ كَانَ يُؤْمِـنُ بِاللَّـهِ وَالْيَـوْمِ الْآخِـرِ] بـەم شـێوازە خـوای گـەورە ئامـۆژگاری ئەو كەسـانە ئـەكات كـە باوەڕیـان بەخـواو بـەڕۆژی دوایـی هەیـە [وَمَـنْ يَتَّـقِ اللَّـهَ] وە هـەر كەسـێك تەقـوای خـوای گـەورە بـكات بـەوەی كـە سـنووری خـوای گـەورە نەبەزێنـێ و تـاوان و سـەرپێچی نـەكات وە خێزانەكـەی تەڵاقـدا لەسـەر سـوننەت تەڵاقـی بـدات، وە گەڕاندنییـەوە لەسـەر سـوننەت بیگەڕێنێتـەوە، وە شـایەت دابنـێ [يَجْعَـلْ لَـهُ مَخْرَجًـا (٢)] ئـەوە خـوای گـەورە دەرووی خێـری لـێ ئەكاتـەوە لـەو كێشـەیەی كـە كەوتۆتـە نـاوی و ڕزگاری ئـەكات، وە لـە ناخۆشـییەكانی دونیـاو قیامـەت ڕزگاری دەكات، یاخـود كەوتـە نـاو هـەر شـوبهەو گومانێـك لـە دینـدا خـوای گـەورە دەرووی لـێ ئەكاتـەوەو

ڕزگاری ئـەكات، یاخـود لەسـەرەمەرگدا لـە ناخۆشـییەكانی سـەرەمەرگ ڕزگاری ئـەكات، (ئیبنـو مەسـعود) دەفەرمێـت: (گەورەتریـن ئایـەت لـە قورئانـدا كـە كردنـەوەی دەروی خێـری تێـدا بێـت ئـەم ئایەتەیـە).

وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا (٣).

[وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ] وە هـەر كەسـێك سـنووری خـوا نەبەزێنـێ و تەڵاقـدان و گەڕاندنـەوەی لەسـەر سـوننەت بـێ خـوای گـەورە ڕزق و ڕۆزی ئـەدات بـە شـێوازێك كـە بـە خەیاڵیـدا نەهاتـووە، بـەڵام كەسـێك كـە تەقـوای خـوای گـەورە نـەكات یـان تەڵاقـدان و گەڕاندنـەوەی لەسـەر سـوننەت نەبـوو لەسـەر بیدعـە بـوو ئـەو كاتـە تەسـكی و تەنگـی لەسـەر ئـەو كەسـانەیە كـە سـەرپێچی ئەحكامەكانـی خـوای گـەورە ئەكـەن وە تەقـوای خـوای گـەورە ناكـەن [وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ] وە هـەر كەسـێك كارەكانی بـە خـوای گـەورە بسـپێرێ و تەوەكـوڵ بكاتـە سـەر خـوای گـەورەو متمانـەی بـە خـوای گـەورە بێـت ئـەوە خـوای گـەورەی بەسـە بـەوەی كـە كارەكانـی بـۆ جێبەجـێ بـكات [إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ] بـە دڵنیایـی خـوای گـەورە كاری خـۆی ئەباتـە سـەرو جێبەجێـی دەكات و هیـچ كەسـێك ناتوانـێ ڕێگـری لـە خـوای گـەورە بـكات، یـان خـوای گـەورە بـێ دەسـەڵات بـكات [قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا (٣)] خـوای گـەورە بـۆ هەمـوو شـتێك كاتـی دیـاری كـردووەو تەسـكی و تەنگانـە كاتـی خـۆی هەیـەو كۆتایـی دێـت، وە خۆشـیش كاتـی خـۆی هەیـەو كۆتایـی دێـت، یاخـود بـۆ كەوتنـە سـووڕی مانگانـەو عیـددەو ئەوانـە هەمـووی خـوای گـەورە كاتـی دیـاری كـردووە.

وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِن نِّسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا (٤)

{عیـددەی ئـەو ئافرەتانـەی ناكەونـە سـوڕی مانگانـەوە} [وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ] (ئوبـەی كـوڕی كەعـب) فەرمـووی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا - صلـى اللـه علیـه وسـلم - عیـددەی چەنـد ئافرەتێـك لـە قورئانـدا بـاس نەكـراوە وەكـو ئەوانـەی

کـەم تەمەنــن و نەکەوتونەتــە ســوڕی مانگانــەوە، وە ئەوانــەی تەمەنیان گەورەیــەو لەســوڕی مانگانــە کەوتوونــە، وە ئەوانــەی دووگیانــن، خــوای گــەورە ئــەم ئایەتــەی دابەزانــد: وە ئــەو ئافرەتانــەی کــە بــێ ئومێــد بوونــە لــە کەوتنــە ســووڕی مانگانــە لەبــەر گەورەیــی تەمەنیــان، وە ئەوانەیشــی کــە هێشــتا کــەم تەمەنــن و نەکەوتوونەتــە ســووڕی مانگانــەوە، وە ئێــوە گومانتــان هەبــوو لــە عیددەکەیــان و نەتانزانــی عیددەیــان چەنــدە ئــەوە عیــددەی ئەوانــە ســێ مانگــە {عیــددەی ئافــرەتی دووگیــان دانــانی حەملەکەیــەتی} [وَأُولَاتُ الْأَحْــمَالِ أَجَلُهُــنَّ أَنْ يَضَعْــنَ حَمْلَهُــنَّ] بــەڵام ئەگــەر ئافــرەت تەڵاقــدرا یــان مێردەکــەی مــردو دووگیــان بــوون ئــەو کاتــە عیددەیــان بریتییــە لــە دانانــی حەملەکەیــان، هــەر کاتێــك حەملەکەیــان دانــا ئــەوە عیددەکەیــان کۆتایــی هاتــووە ئەگــەر تەنهــا رۆژێکیــش بێــت [وَمَــنْ يَتَّــقِ اللَّــهَ يَجْعَــلْ لَــهُ مِــنْ أَمْرِهِ يُــسْرًا (٤)] وە هــەر کەســێك تەقــوای خــوای گــەورە بــکات و خــۆی لــە تــاوان بپارێــزێ ئــەوا خــوای گــەورە کاروبــاری لــە دونیــاو قیامەتــدا بــۆ ئاســان ئــەکات، یــان تەڵاقــدان و گەڕاندنــەوەو هێنانــەوەی خێزانەکــەی لەســەر ســوننەت بــێ خــوای گــەورە کاروبارەکانــی بــۆ ئاســان ئــەکات.

سورة التحريم:

يا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (١)

ســوورەتی (تەحریــم) (واتــە: حەرامکــردن) ســوورەتێکی مــەدەنی یــەو (١٢) ئایەتــە بِسْــمِ اللَّــهِ الرَّحْمَــنِ الرَّحِيمِ حــەڵاڵ لــە خۆتــان حــەرام مەکــەن [يَــا أَيُّهَــا النَّبِــيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ] ئــەی پێغەمبــەری خــوا - صلــى اللــه عليــه وســلم - بــۆ شــتانێك لەســەر خــۆت حــەرام دەکــەی کــە خــوای گــەورە بــۆی حــەڵاڵ کــردووی مەبەســتت بەدەســت هێنانــی ڕەزامەنــدی خێزانەکانتــە، کاری وا مەکــە [وَاللَّــهُ غَفُــورٌ رَحِيــمٌ (١)] وە خــوای گــەورە زۆر لێخۆشــبوو بەبەزەییــە، هــۆی هاتنــە خــوارەوەی ئــەم ئایەتــە ئــەوە بــوو پێغەمبــەری خــوا - صلــى اللــه عليــه وســلم - لــەلای (زەینــەب)ی خێزانــی هەنگوینــی خــوارد (عائیشــەو حەفصــە)ی خێزانــی ڕێــك کەوتــن کــە ئەگــەر پێغەمبــەر - صلــى اللــه عليــه وســلم - هاتــە لامــان ئەڵێیــن: ئــەی پێغەمبــەری

خـوا - صلـی اللـه علیـه وسـلم - بۆنـی دەمـت دێـت لەبـەر ئـەوەی پێغەمبـەر - صلـی اللـه علیـه وسـلم - پێـی ناخـۆش بـووە دەمـی بۆنـی ناخـۆشـی لـێ بێـت، كاتێـك كـە چـووە لایـان هـەر یـەك لـەوان ئەوەیـان پـێ وت، پێغەمبـەری خـوا - صلـی اللـه علیـه وسـلم - هەنگوینـی لەسـەر خـۆی حـەرام كـرد، ڕیوایەتێكـی تـر كـە ئەویـش هـەر صەحیحـە پێغەمبـەری خـوا - صلـی اللـه علیـه وسـلم - لەگـەڵ جارییەكـەی كـە (ماریـەی قیبتـی) بـووە دایكـی ئیبراهیمـی كـوڕی لـە ماڵـی (حەفصـە)دا كۆبۆتـەوە (حەفصە)یـش (غیـرە) گرتوویەتـی پێـی ناخـۆش بـووەو وتوویەتـی: ئـەی پێغەمبـەر - صلـی اللـه علیـه وسـلم - لـە ماڵـی مـن و لـە ڕۆژی مـن و لـە سەرەی منـدا؟! پێغەمبـەری خـوا - صلـی اللـه علیـه وسـلم - (ماریـەی قیبتـی) لـە خـۆی حـەرام كـردووە، خـوای گـەورە ئـەم ئایەتـەی دابەزانـد: ئـەی پێغەمبـەری خـوا - صلـی اللـه علیـه وسـلم - بـۆ شـتێك لەسـەر خـۆت حـەرام ئەكـەی كـە خـوا بـۆی حـەڵاڵ كـردووی، مەبەسـتت بەدەسـت هێنانـی ڕەزامەنـدی خێزانەكانتـە، وە كەفارەتـی بـۆی دانـاوە كـە ئەفەرمـووێ:

وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَن بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنبَأَكَ هَٰذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ (٣)

[وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا] پێغەمبـەری خـوا - صلـی اللـه علیـه وسـلم - بـە نهێنـی قسـەی لای یەكێـك لـە خێزانەكانـی كـرد كـە (حەفصـە) بـوو وتـی: ئـەوە (ماریيـە) م لـە خـۆم حـەرام كـردووە، یـان لای (زەینـەب) بـوو كـە وتـی: هەنگوینـم لـە خـۆم حـەرام كـردووە، بـەڵام بـە كـەس نەڵێـی [فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ] بـەڵام ئـەو خێزانـە (حەفصـە یـان زەینـەب) لای عائیشـە باسـیان كـرد [وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ] وە خـوای گـەورە بـە پێغەمبـەری - صلـی اللـه علیـه وسـلم - وت و بـۆی ئاشـكرا كـرد كـە ئـەو خێزانـە بەوانـی تـری وتـووە [عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ] هەندێكـی بـە حەفصـە وت وە هەندێكیشـی پێـی نـەووت وەكـو ڕێزلێنـان [فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ] كاتێـك كـە پێـی وت كـە ئـەم شـتەت بـڵاو كردۆتـەوە [قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا] (حەفصە)یـش وتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا - صلـی اللـه علیـه وسـلم - كـێ ئـەم هەواڵـەی بـە تـۆ ڕاگەیانـد كـە مـن بـڵاوم كردۆتـەوە؟ [قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ (٣)] پێغەمبـەری خـوا - صلـی

الله علیە وسلم - فەرمووی: خـوای گـەورە بـە منـی ڕاگەیانـدووەو هەواڵـی پـێ داوم کـە خوایەکـە زۆر زانایــە وە زانیاریەکـی زۆر وردی هەیــەو هیــچ شـتێك لـە خـوای گـەورە ناشـاردرێتەوە.

ئـــامـــاری ڕێـــژی تـــەڵاق لـــەدادگـــاکـــانی گـــەرمیـــان		
ساڵ	تەڵاق	ڕێژەی سەدی
2022	797	%29
2021	1093	٤٨٪
2020	578	%23
2019	761	%30
2018	548	٢٨٪
2017	542	%25
2016	436	%30
2015	1176	%31
2014	1238	%22
2013	72	4%
2012	197	3%
2011	555	%9
2010	645	%23

لەیاسـای بـاری کەسـێتی ژمـارە(١٨٨) سـاڵی(١٩٥٩)ی هەموارکـراو بەچەندین ماددەی یاسـاکەدا بـەروونی باسـی تـەڵاق و جیابوونـەوە دەکات,بـۆ شـیکردنەوە زیاتـری دەقـە یاسـاییەکان و جێبەجیکردنیـان لەدادگاکانـدا بیروبۆچـوونی هەنـدێ لەبەڕیـزان دادوەر و داواکاری گشـتی وەرگرتـووە:

دادوەر/ حسێن محێدین تەهماس
- دادوەر لە دادگای سلێمانی
-١٩٦٧

بە تێگەیشتنی من بە گشتی دوو هۆکاری سەرەکی هەن بۆ دیاردەی تەڵاق. یەکەمیان؛ ئەو جیاوازیە بایۆلۆجی و دەروونیەیە لە نێوان ڕەگەزی نێر و ڕەگەزی مێ کە خوای گەورە هەر یەکێکیانی جیاوازتر لەوی تریان خولقاندووە، جیاوازە بایۆلوجی و جەستەییەکان، بەرجەستە و بینراون، بەڵام جیاوازییە دەروونیەکان، شاراوە و نادیارن. ئەو دوو جیاوازیە لەگەڵ ئەوەی مایەی یەک ویستن و هۆگر بوونی یەکترە، لە بەرامبەریشدا هەندێک جار مایەی ناتەبا بوون و لێک دوور کەوتنەوەیە. مێینە بوونەوەرێکە بەهەستی پێش هزری، نێریش بە هزر و دواتر بەهەست هەنگاو دەنێ و ژیان دەکات. ئەم جیاوازیە بایۆلۆجی و دەروونیە، سەرەکیترین هۆکارە لە کۆن و ئێستا و لە داهاتویشدا، لە نێو هەموو ئاین و گەل و ناوچەیەکدا. دووەمیان؛ هۆکار گەلێکن پەیوەستن بە شوێن و زەمەن و ئەو دیاردانەی چوار دەوورەی مرۆڤیان داوە لە هۆکارەکانی ئابوری، کەلتوری، تەکنیکەکانی ژیان، فرە ڕەهەند بوون و ئاڵۆز بوونی خودی ژیان کردنەکە. جا ئەگەر بە تەنها هۆکاری لێک جیابوونەوە هۆکارەکانی ژینگەیی و زەمەن ببوایە، خوای گەورە لەئایینە ئاسمانیەکانی خۆیدا باسی تەڵاقی نەئەکرد و حوکمی لەسەر نەدەدا، چونکە ژینگەکان و زەمەنەکان لە یەکتر جیاوازن و یەک حوکمیان بەسەردا ناسەپێ. هەر ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەیە هۆکاری تەڵاق پەیوەستە بە خولقەتەوە، هەروەکو چۆن تاوان و باشە لە مرۆڤدا خولقاوە (فالهمها فجورها و تقواها).

بەهەمان پێودانکیش پێکەوە ژیان و جودا بوونەوەیش لە دەروونی مرۆڤدا خولقاوە و خنەی ناخ ئەدات. هۆکارەکانی تەڵاق لە ڕابردوودا و لە ئێستادا سەرباری جیاوازیە جەستەیی و دەروونیەکان پەیوەستە بەژینگە و دەووروبەر و زەمەن و ڕوشدی کۆمەڵگاوە. هەندێک هۆکار کەجاران مایەی تەڵاق بوون، ئەشێ لە ئێستادا بوونیان نەما بێ. هەندێک هۆکاریش کە لە ئەمڕۆدا زادە و هۆکاری تەڵاقن پێشتر هەربەخەیاڵی گرۆهی مرۆییدا نەهاتوون، هەربۆنموونە

لەئێستادا خراپ بەکارهێنانی تۆڕەکانی پەیوەندی هۆکاری لە پێش و سەرەکین بۆ تەلاق، کەچی لە پێش بیست سی ساڵێک ئەو هۆکارە هەربوونیشی نەبووە. ویستەکانی ژن لە ئێستادا هەمان ویستەکانی نەبووە لە پێشدا، ئاگاهی ژن لە ئێستادا، ئابووری سەربەخۆی ژن لەئێستادا جیاوازە لە ئاگایی و ئابووری ژن لەچل پەنجا ساڵی ڕابردوودا، ئەشی ئەمانە هۆکاری دیار و بەهێزبن بۆتەلاق لە ئێستادا، بەڵام پێشتر هۆکارێکی لاواز و لاوەکی بووبن. بەم تێگەیشتنە ئەوە سەیرنیە کەتەڵاق هەبێ و دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی بێ، بەڵکو سەیر ئەوەیە ئەگەر تەڵاق نە بێ .

بۆیە هەمیشە قسە لەسەر ڕێژەی تەڵاقە، نەک بوونی تەڵاقە خۆی. نەبوونی تەڵاق مانای (سالم) بوونی کۆمەڵگا نابەخشێ، بەپێچەوانەوە (سفر) بوونی دیاردەی تەڵاق لە هەرکۆمەڵگایەک ئاماژەیە بۆ(ناسالم) بوونی ئەو کۆمەڵگایە، چونکە خوای گەورە بە هێندەی ئەوەی دەروونەکانی بە جۆر و تەباخولقاندووە، بەهەمان هێند بە ناجۆر و ناتەبا بوون خولقاندوونی. کەواتە تەڵاق دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، کۆمەڵگەی بێ تەڵاق نابێ هەبێ، هێندەی کە تەڵاق مایەی کێشەی کۆمەڵایەتییە بەڕێژەیەک لەوە کەمتر نەبوونیشی مایەی نائارامی و بە دۆزەخ بوونی ژیانە لە نێوان دوو هاوسەردا.هێندەی ئێمە بەڕەواڵەت لە دوورەوە ماڵی ئارام و هێمن و داسەکناو دەبینین، بەڕێژەیەکی نەبینراویش نائارامی و ناتەبایی وکێشەی کپکراوی هەندێک خێزان ژیلەمۆی خۆسوتان و خۆخنکاندنن.

د.قاسم اسماعیل علي

دادوەری یەکەم لەدادگای بەرایی کەلار.

بەڕایی بەڕێزیان فاکتەری کۆمەڵایەتییە,واتە زۆرجار ئەو کچ وکوڕە کەدەڕۆنە پرۆسەی هاوسەرگیریەوە لەرووی کۆمەڵایەتیەوە تەواو پێنەگەیشتوون,وەکو پێویست ئەزموونی ئەوەیان نیە کە لەژیانی هاوسەرگیریە چۆن مامەڵە لەگەڵ یەکتر بکەن, ئەم دوو کەسە لەدوو ژینگەی جیاوازەوە ئەڕۆن بۆماوەی هاوسەرگیری ئیتر بەڕاستی مەفروزە کەپێشوەخت ئەگەر سەنتەرهەبێت وەکو چۆن لەووڵاتان هەیە سەنتەری تایبەت هەیە بە تاهیل کردنی کچ وکوڕبۆئەوەی

بتوانن لەژیانی هاوســەرگیریە موەفەق بن ئەوە هەبێت شــتیكی زۆرباشــە, وە لایەنی دەســت تیوەردان لەلایــەنی كەس و كارییانەوە بۆ ئەو كێشــەو گیــرو گرفتانەی كە لەســاڵی یەكەمە رووبەروویان دەبێتــەوە دەوری ئیجابی ناگێڕن ودەوری ســەرپێی دەگێــرن ئەمە وادەكات كــە ئەو كچ و كوڕە بیــر لەجیابوونەوە بكەنــەوەو وە تەمەن هاوســەرگیرێكەیان زۆرنەبێــت, ئەمە وەكو لایــەنی كۆمەڵایەتی.

فاكتــەری ئابــووری دەورێكــی ئێجگار گــەورەی هەیە, ئــەم وواڵتەی ئێمە كۆمەڵێــك تەنگــەژەی دارایــی و ئابــووری تیدایــە, ئــەم كچ و كــورە كاتیك هاوســەرگیری ئەكــەن رەنگە وەكو پێویســت شــوینیان نەبێت بۆمانــەوە زۆرجار پەنادەبەنــە بەركرێ گرتنی ئەوشــوێنە, ئیتر ئەم كرێ گرتنــەش نەفەقات خۆی دەوێ و بەڕیكردنی مەسروفــی ڕۆژانەی ماڵ ئەمــەش بۆخۆی هۆكارێكی ترە لــەو هۆكارانە تــر وادەكات ئــەم ژن و پیاوە لەیەك بێزارببنن نەتوانن زاڵبن بەســەر كیشــەو گیرو گرفتــەكان, بۆیە مفروزە لایــەنی پەیوەندیدار بیر لەوەبكاتەوە یەكەی نیشــتەجێبوون بۆئەوكچ و كوڕە دابینبكات كە دەچنە پرســەی هاوســەرگیریەوە بیانداتێ بەقســەتی درێژخایــان لێیانوەربگرێتەوە.

, هۆكارێكــی تــر بەڕاییــی مــن بریتیــە لــەو پێشــكەوتنە معلوماتیــە ئــەوەی كــە پێدوەترێــت (الثـوره المعلوماتیـه) كــە روویــداوە لەبــوارەكانی نیتــۆرك و ئینتەرنێــت و موبایلــی هۆشــمەند و ئەوانــەی كەهاتوونەتــە ئاراوە بەڕاســتی ئەمــە بۆخــۆی دەورێكــی زۆر كاریگــەری هەیــە و وە كاریگەرێكەیــشی سـلبیە وادەكات كــە ئــەم كــچ و كــوڕە زۆرجــار ســەیردەكەیت ناپاكــی لەیەكتردەكــەن و ســۆزداری لەگــەڵ خەلكــی غەرییــدا دروســتدەكەن, ئەمــەش دەبێتــە هــۆی ئــەوەی متمانەیــان بەیەكــرت نەمینــی و لەیەكتر جیاببنــەوە, بۆیــە بەڕاســتی وەكــوو چــۆن ئێســتا لەووڵاتــان مســائیلی ئینتەرنێــت فلتەریــن دەكرێــت مەفــروزە لاینــی پەیوەندیــدا ئیــش لەســەر ئەوەبــكات پاكێجــەكان ببیتــە پاكێجــی عائیلــی واتــە (Family) بۆئــەوەی نەتوانرێــت بەئاسـانی دەسـت ببرێـت بۆئەوســایتانەی كــەوا ســایتی خراپــن و ئەبێتــە مایــەی ئالوودەبــوونی ژن وپیــاوەكان یــان خــراپ بــوونی هەڵســو كــەوتی ڕۆژانەییــان.

خاڵیكــی ترلەخاڵەكان گرنگی دانــە بەتوێژەری دەروونی یان كۆمەڵایەتی بەڕاســتی ئەوبەڕیزانــە دەوریان لــەدادگاكانی باری كەســێتی بووە بەدەورێكی شــكلی, واتە ئــەو كێشــانەی دەڕواتــە بەردەســتیان راپۆرتێكی كــرچ و كاڵ دەنووســن و هیچ

هەوڵێک نادەن بۆئەوەی ئەم ژن و پیاوە بەخۆیانە بچنەوەو هەوڵی اصلاح بدات لەنێوانیانە بەڕاتی ئەوەش گرنگە چونکە توێژەری کۆمەڵایەتی و دەروونی دەتوانێ ئیش لەسەر دەروونی و لایەنە کۆمەڵایەتییەکان بکات, بتوانرێ قایلی ئەو ژن و پیاوەبکات لەسەر ئەوەی لە بڕیاری جیابوونەوە پاشگەزببنەوە, ئەمەش بەڕایی من هۆکارێکی ترە لەو هۆکارانەی کەوا وایکردوە ڕێژەی تەڵاق زیاتربوو بێت.

دادوەر/ گۆران علی محمد

دادوەر لە دادگای بەرایی کەلار.

ڕەئی بەڕێزیان وایە کەهۆکار زۆرە بۆجیابونەوە و تەڵاق بەڵام جگە لەهۆکارە تەقلیدی و دیار و باوەکان هۆکاری سەرەکی دەگەڕێنێتەوە بۆئەو جۆرە یاسایانەی کەدادوەران مامەڵەی لەگەڵ دەکەن لە دادگاکاندا. چۆن یاسا دەوری هەیە لەخراپ کردن وەتێکدانی شیرازەی خێزان ؟؟ ئەمەهۆکارێکی سەرەکییە بۆنموونە ئەو یاسایانەی کەئێمە هەمانە لەکوردستان بەتایبەت ئەوانەی کەتایبەتە بە یاسای باری کەسێتییەوە و ئەوانەی کە هەموارکرایەوە وەکو هەموارکردنی یاسای باری کەسێتی ژمارە (١٥ ی ساڵی ٢٠٠٨) کە هەستا بەهەموار کردنەوەی یاسای باری کەسێتی ژمارە ١٨٨ی ساڵی ١٩٥٩ یاخوو ئەو بڕیارانەی کەدەردەکرا لەو لایەنانەی کەلایەنی مەعنین هەموو ئەمهەموار کردن ودەرچواندنی ئەم یاسایانە بەڕاستەوخۆ یاخود ناڕاستەوخۆ ڕۆڵی خراپی هەبووە لەوەی ئاراستەی خێزانەکان بەرەو تێکچوون وخراپی ببات, لەجیاتی ئەوەی کەواکاربکات خێزانەکان تۆکمەتر بکات و لێکترنزیک بکاتەوەو کێشەکان کەمتر بکات, بەداخەوە خراپترکرا،چونکە ئەویاسایانە بەنەزعەیەک داڕێژرا وەبەنەزعەیەک هەموار کرانەوە کەدژ بوون لەگەڵ یەکتر, بەومانایەی کەسەنگەر لێگرتن بوو بۆئەوەی وەکو هاوکاری یەکتر پیشان بدرێن.

ئەم دوکەسەی کە خێزان پێک دێنن هۆکارەکەشی ئەوەیە ئەو یاسایانەی لەکوردستان دەردەکرێن و یاخود هەموار دەکرێنەوە دەرئەنجامی توێژینەوە یاخود ڕاپرسییەکی دروست نیە چونکە ساڵانە داتاکانی مارەبڕین و تەڵاق لەدادگاکاندا دەخرێنەڕوو وە ڕێژەی تەڵاق لەبەرزبونەوەدایە و زەواج ڕوو لەکەمبوون دەکات، نایەن لەسەر ئەم داتایانە ئیش بکەن و بڵێن هۆکاری ئەم تەڵاقانە چیە وەکاتێک ورد دەبنەوە لەوڕێژانە سەیردەکەن بۆنمونە زۆرترین تەڵاق لەنێوان

تەمەنی(١٧)ساڵ یاخود(٢٠) ساڵ بۆ (٣٠)ساڵ دایە،وە کاتێک هۆکارەکە یاخود خەلەلەکە دەست نیشان کرا, ئەبێت لەسەرچوارچێوەی ئەو خەلەلە بڕیاربدەن بەهەموارکرنەوەی یاساکان نەک لەسەرداوای لایەنێک یان بۆ ڕاکێشانی سۆزی لایەنێک یان بۆ ڕازیکردنی لایەنێکی تر بێن هەمواری مادەیەک یاخود یاسایەک بکەنەوە، وەڕوونە لای یاساناسان کاتێک بابەتێک دەستی بۆدەبرێت ئایا کێشە بێت یاخود بابەتی یاسایی ئەوا یاسا تەعامل لەگەڵ حاڵەتدا ناکات بەڵکو لەگەڵ دیاردە تعامل دەکات، چۆن؟؟ کاتێک دەبینرێت لەکۆمەڵگەیەکدا وەک کۆمەڵگەی کوردستان کەفرەژنی نەبوو بەدیاردە بەڵکو تەنها حاڵەت بوو وەئێمە کە پێشتر لەدادگاکاندا دەمانبینی پێش ئەوەی یاسای باری کەسێتی لەساڵی ٢٠٠٨ هەموار بکرێتەوە فرەژنی حاڵەت بوو دیاردە نەبوو کەچی ئەوەندە زەق کرایەوەو یاساکە هەموارکرایەوە،هەر بۆیە دەمەوێ بڵێم کە تشخیص کردنی ئەوخەلەلانەی کە لەخێزانەکاندا هەیە زۆر گرنگە بۆئەوەی بتوانین لەچوارچێوەی ئەو خەلەلانە یاساکانمان دابنێین یاخود دایانبڕێژین و هەموار بکەینەوە، من زۆرجارئەم نمونەیە دەهێنمەوە کاتێک کەسێک ناساغ دەبێت دەچێتە لایکەسێکی پسپۆر ئەوپزیشکە ئەگەر پزیشکێکی سەرکەوتوو و باش بێت لەخۆیەوە چارەسەر نانوسێت هەتا نەینێرێت کۆمەڵێک پشکنین نەکات بە دەقیقی بۆ ئەوەی بزانێت نەخۆشیەکەی چ نەخۆشیەکە لەو دەرئەنجامەی کە پێی دەگات چارەسەرەکەی بۆ ئەنوسێت بەهەمان شێوە هیچ جیاوازیەکی نیە بۆ یاساکان کەکۆمەڵگە وەکو جەستەیەک وایە کاتێک کەکێشەیەکی هەیە, واتە نەخۆشییەکی هەیە ئێمە لەخۆمانەوە یاسایەکی بۆ دەربکەین وەکو ئەوە وایە تۆ هەرلەخۆتەوە چارەسەرێکی بۆ بنوسیت بەڵکو دەبێت توێژینەوەیەکی مەیدانی بکرێت و ڕەئی لایەنە پەیوەندیدارەکان وەربگیرێت بزانرێت هۆی کێشەکان چیە هۆی زیادبوونی ڕێژەی تەڵاق چیە کەکێشەکان زانرا ئەوکات لەچوارچێوەی ئەوەدا یاسای بۆ دا ئەڕێژی.

بۆنمونە کاتێک ئەبینی زۆربەی زۆری کێشەکان پەیوەندی بەوەوە هەیەکە تدخلات هەیە لەلایەن کەسوکاری هەردوولایەنەوە ئەوە ئەوکات تۆ ئەبێ بیرلەوەبکەیتەوە کە کێشەی ئێمە نەبوونی ماڵی سەربەخۆیە وە ئەوکات دێی یاسایەک دەردەکەیت لەیاساکە پاڵپشتی گەنجان دەکەیت کەزەواج کراسلفەیان پێ بدرێ هاوکاری بکرێن بۆئەوەی لەماڵی سەربەخۆیابن لەم کاتەدا

تۆکێشـــەت کەم کردەوە،وەکاتێک دەبینی کێشـــەکە لەتەمەندایە ئەبێ دەســـکاری تەمەنەکـــە بکەیت،وەکاتێـــک دەبینی کێشـــەکە لەڕاگەیاندنەکاندایـــە کەکۆمەڵگە بەئاڕاســـتەیەکی خراپدا ئەبـــات ئەبێ تۆ ڕێگـــری لەمەبکەی، کەواتـــە کاتێک تۆ دەستنیشـــانی کێشـــەت کرد ئەوکات بێگومان چارەســـەرەکەی دەقیق و ئاســـانترو چاکتر ئەبێت بـــەڵام کە ئەمە نەکـــرا بەداخەوە کـــە ئەبینین ڕۆژ بەڕۆژ یاســـاکان هەموار دەکرێنەوە یاســـای تـــر دەردەکرێن بەڵام لەبەرامبەردا ئەبینی کێشـــەکان زیاد دەکات هۆکارەکەشـــی ئەوەیە ئێمە دانیشـــتووین چارەســـەرێکی هەڵە بەنەخۆشێک ئەدەیـــن لەجیاتی ئەوەی چارەســـەرەکە چاکـــی بکات بەڵکو خراپـــتری دەکات.

بەقەناعەتـــی مـــن ئەبێت هەنـــگاوی یەکەمان ئەوەبێت ئەویاســـانەی تایبەتە بەخێـــزان دەبێت دەرئەنجـــام و بەرمەبنای دراســـەتێکی ووردبێـــت ، خاڵێکی ترئەبێ پـــرس بەئـــەو لایەنانـــە بکرێـــت کەگرنگن،هیچ کاتێـــک ڕۆژێک لـــەڕۆژان نەم بینیوە بەڕاســـتەوخۆبێ یاخود ناڕاســـتەوخۆ پرس بەدادگاکان بکرێـــت کەگۆڕەپانی یەکلاکردنەوەی کێشـــەخێزانیەکانە، بەڵام ئەبینی دەزگایەکی وەکو یاســـادانان(بەبێ کەمکردنەوەی ڕۆڵیـــان) کەخۆی لەپەرلەماندا دەبینێتەوە ڕەنگە کەســـانێک لەبابەتی خێزانیـــدا قســـەبکەن کە شـــارەزاییەکی ئەوتۆیان نەبێ لەســـەر ئـــەم بابەتە یاخود بەلایەنی کەمەوە شـــارەزاییەکی عەمەلییان نیەبۆیە کەیاســـا هاتووە ئەم شـــتانەش یەکلاکردۆتـــەوە ئێمە لەهەرێمی کوردســـتان یاســـای مجلســـی شـــورامان هەیە کە ئـــەو مافەی هەیـــە کە پڕۆژە یاســـاکان لەڕێگای ئەوانـــەوە بگا بـــە پەرلەمان بۆیان هەیە پێشنیار پێشـــکەش بکەن وە بەهەمانشـــێوە دادگاکان و دادوەرەکان وە کاتێک پێشـــێل و تجاوزی ئەمانە دەکرێت و یاســـایەک هەموارەدەکرێتەوە یاخوددەردەکرێت ئـــەوە ئەنجامەکەیەتـــی کەئێســـتا دەیبینیـــن ڕۆژانـــە بەداخەوە کێشـــەکان ڕوو لەزیادبونە.

بەبۆچونی بەڕێزیان لایەنێكی تر, لەولایەنانەی كە پێویستە گوێیان لێ بگیرێت لەدارشتنی یاساكاندا شارەزایانی بواری یاساو بواری فقەی ئیسلامیە، ئێمە بمانەوێ یان نەمانەوێ بەشانازیەوە كۆمەڵگای ئێمە كۆمەڵگایەكی ئیسلامیەو موسڵمانین وەرەنگدانەوەی تەواوی لەسەر پەیوەندیە كۆمەڵایەتییەكان و خێزان و عقدی زواج و لەسەرهەموو بابەتەكان هەیە بەتایبەتیش بابەتە خێزانیەكان، بۆیەناكرێت تۆ بێیت یاسایەك دەربكەیت كە پێچەوانە بێت لەگەڵ پرەنسیپە نەگۆڕەكانی شەریعەتی ئیسلامدا و لەهەمان كاتدا پرس بەلایەنێكی شارەزا لەو بوارەدا نەكرێت چونكە دەرئەنجامەكەی ئەوە دەبێت كە دژ دەبێت لەگەڵ قەناعەت و بیرو بۆچون و ئاینی ئەو كۆمەڵگایە وە لە نەتیجەشدا كۆمەڵگا تەقەبولی ئەوەناكات بۆیە ئەبینین كێشەكان زیاد دەكات لەو ڕووەوە .

وەدواهەمین هۆكار دەگەڕێنمەوە بۆ دادگای اتحادی لە بەغداد بەبڕیاری ژمارە(٢٣٠) كە لە بەرواری ٣٠/١١/٢٠٢٢ دەرچوو پشت بەست بە دەستووری عێراقی ساڵی(٢٠٠٥)كەلەمادەی(٩٤)دا هاتووە بڕیاری داوە كەوا ئەم هەمواركردنەوەیەی كە پەیوەندیدارە بەیاسای باری كەسێتیەوە بەنسبەت ئەوەی كە پەیوەندی بە فرە ژنیەوە هەیە بە دیاریكراوی (تحدید) ئەوەی باس كردووە بەنادەستووری داناوە، وەكو ڕوونیشە مادەی(٩٤)لەدەستوری عێراقیدا ئەڵێ هەر

بڕیارێـک لـەدادگای اتحادیـەوە دەربچێـت بڕیارێـکی بنبڕە و هیـچ تانـە لێدانێـکی نیـە و واجبـە بـۆ سـەر هەمـوو لایەنـەکان و ئـەوەی داوای کـردووە و ئەوەشـی کـەداوای نەکـردووە کەواتـە ئـەو بڕیـارەی کەلـەو دادگایـەوە هاتـووە ناچارکـەرە بۆهەمـوو کەسـێک بۆلەمـەودوا یاخـود دادگاکانـی بـاری کەسـێتی کاری پێنەکـەن هەرچەنـد دادگای پێداچوونـەوەی هەرێمـی کوردستان/دەسـتەی بـاری کەسـێتی پێـش ئـەم بڕیـارەی دادگای اتحـادی، چەندیـن بڕیـاری هەبـووە کـە لـەم هەمـوار کردنەوەیـەی یاسـای بـاری کەسـێتی ژمـارە (١٥ ی سـاڵی ٢٠٠٨)دا هاتـوە پێـی وەرنەگرتـوە بەتایبـەت لەبابەتـی تەڵاقـی رجعیـدا وەلەبابەتـی تەڵاقـی خلعیـدا کۆمەڵـێ بابەتمـان هەیـە پێـی نەبـردوە، بـەوەی کـە پێجەوانـەی بنەمـا نەگۆڕەکانـی شـەریعەتی ئیسلامە،وەلەکۆتایشـدا دەتوانـم بڵێـم ئـەو کێشـانەی کـە لەناوخەڵکـدا بـاس دەکرێـت وەکـو بـاری ئابوری،کۆمەڵایەتـی...

ڕاسـتە ئەمانـەش هـۆکارن بـۆ تەڵاق بـەڵام بەڕەئی من ئەمانـە ئەوەندەی بەدەرئەنجامیـان دەبینـم بەهۆکاریان نابینم وە ئەمانە پێویسـتە بەیاسـا چارەسـەر بکرێـن وە کاتێـک یاسـاکەت لەهەنـدێ ڕووەوە لەجیاتـی ئەوەی کـە خوودی یاسـاکەت هۆکارێـک بێت بۆچارەسـەری کێشـەکان بەداخەوە ببێتـە هۆکارێک بـۆ تەشـەنەکردنی کێشـەکان وەلێرەدا ئەمـە خەلەلەکەیەو پێویسـتە چارەسـەر بکرێت وە پێگومان پێویسـتە پشـت بەڕەئی کەسـانی شارەزاو پسـپۆر ببەسترێت، کەبەداخەوە لەڕێـڕەوی دەرکردنی یاسـاکانماندا هەنگاوێکی هەڵەیـە کەهەنگاوێکە بەرەو ئاڕاسـتەیەکی خـراپ ئەمانبا، وەڕەنگە قسـەکردن لەسـەر ئـەم بابەتە ئاوا ئاسـان بێت بەڵام خـۆ دەرئەنجامەکان دیـارە و دەیبینیـن وەئەبێ لێرەدا بوەسـتین و پرسـیاری ئەوەبکەین کە بۆچـی ڕۆژ لـەدوای ڕۆژ لەگەڵ دەرکردنـی ئەو هەمو یاسـاو هەمواری یاسـایانە کێشـە خێزانیەکان ڕوو لەزیاد بوونـە و ئاڵۆزتر دەبێت، وە سـادەترین وەڵام بۆئەمە ئەوەیە کەئێمەخەریکین چارەسـەری هەڵە بەئەم نەخۆشـە دەدەین کـە کۆمەڵگایـە و ئەبێ چارەسـەرەکەی بگۆڕین.

دادوەر/ برهان احمد محمود

ئەندامی داواکاری گشتی

لەدایکبووی ١٩٦٨

بەناوی خودای بەخشندەی میهرەبان،بەنسبەت یاسای باری كەسێتی عێراقیەوە كەلەماددەكانی (٣٩,٣٨) باسی لەشێوازی تەڵاق كردووە وە لەماددەكانی(٤٣,٤٢,٤١,٤٠) باسی كۆمەڵێك هۆكاری كردووە بۆ جیابوونەوە لەوانە مادده (٤٠)كە باسی لە هۆكاری زەرەر كردوە واتە گەر ژن یان پیاو زەرەر بەیەكتر بگەیەنن ئەوا بۆیان هەیە دعوای جیابوونەوە بكەنەوە كە ئەمە حاڵەتێكی هاوبەشە حەقی جیابوونەوەی داوە بەهەر یەكەیان وەكۆمەڵێك حاڵەتی باس كردوە وەكو نموونە باسی دەكات كەبەزەرەر دادەنرێت و هەریەكەیان دەتوانن داوای جیابوونەوەی لەسەر بكەن،ماددە(٤١)یش باسی خیلاف و شیقاقی كردوە واتە كاتێك ناكۆكی لەنێوانی ژن و پیاودا هەبێت وە بسەلمێنردێت وە دواتر دادگا حەكەم دادەنات پاشان زەرەرەكە دیاری دەكرێت و وەكامیان هۆكاری زەرەرەكەن و دادگا بڕیاری جیابونەوەكە دەدات، وە ماددەی ٤٣كۆمەڵێك هۆكاری ترباس دەكات كەحەق بە ژن دەدات كەداوای جیابونەوەبكات بۆنمونە نەزۆكی كە پیاوەكە نەزۆك بێت وە بەڕاپۆرتی پزیشكی بسەلمێت، یاخود ناپاكی هاوسەری لەماڵدا كە پیاوەكە ئەنجامی دەدات،یاخود هاوسەرگیری بەزۆر، یاخود حاڵەتی هجر كەئەوپیاوە دو ساڵ ئەو ژنەی هجركرد بامەسرەفیشی هەبێت ئەوژنە ئەتوانێ داوای جیابونەوەبكات،وە ئەگەر پیاو عەنین بوو كە ئەوەش هۆكاری عضوی یاخود نفسی هەیە،وەحاڵەتێكی ترگەر پیاونەفەقەی خێزانی نەكێشا،ئەمانەكۆمەڵێك هۆكارن كەیاسای باری كەسێتی دیاری كردوون وەلەم ڕۆژگارەدا هۆكاری تر سەری هەڵداون و زۆرن وەناتوانرێ هۆكارەكانی تەڵاق حصر بكرێت لەكۆمەڵێك خاڵدا و قانون وەكو نمونە باسی كردوون.

یەكێكی ترلەو هۆكارانە لەئێستایا هەیە لاوازی هۆشیاری هاوسەرگیریە بۆنمونە لە ڕێگەی تۆڕە كۆمەڵایەتیەكان علاقە دەبەستن و دواتر بێ ئەوەی یەكتر بناسن و خێزانی یەكتر بناسن یاخود تەبیعەتی یەكتر بناسن و شارەزابن زەواج دەكەن و دواتر زواجەكە فەشەل دێنێت چونكە ورد نەبوون لەهەڵبژاردن و پەلەیان كردووە، وەهۆكارێكی تر هێنانی ژنی دووەمە كەلەكۆمەڵگەی كوردەواریدا ژنی یەكەم تقبلی ئەوەناكەت وە ئەچێت لەدادگای لێكۆڵینەوەی توندوتیژی داوا ئەكات

وە پیاوەکـــەی توقیـــف دەکرێت وە ئەویش کـــە توقیف دەکرێت تحملـــی ئەوەناکات و خێزانەکـــەی تـــەڵاق دەدات،وەهۆکارێکـــی تر خـــراپ بەکارهێنانـــی تەکنەلۆژیا کەهۆکارێکی گرنگە بۆنمونە ژن هەســـت دەکات پیاوەکـــەی پەیوەندی لەگەڵ ئافرەتی ترەوە هەیە لـــە تۆرە کۆمەڵایەتیـــەکان وە دەڕواتماڵی باوکی ئـــاگادار دەکاتەوە یان بەپێچەوانـــەوە ژنەکە نامەیەکی بۆ دێت یان نامە بۆکەســـێک دەنێرێـــت و پیاوەکەی چاودێـــری دەکات و تقبلـــی ئەوەناکات و تەڵاقـــی دەدات،وە هۆکارێکیـــتر ئەوەیە کە کۆمەڵێـــک دابونەریت و فەتـــوا هەیە کەلـــەدەرەوەی دادگا مـــارەی ژن دەبڕن وەیان دەربـــارەی تەڵاق لەدەرەوەی دادگا کە ســـێ بەســـێ یەو بـــەڵام لەدادگاکاندا بە یەک تـــەڵاق دەکەوێت،وەهـــۆکاری ئابـــووری یەکێکی تـــرە لەهۆکارەکان جـــاری واهەیە ئیشـــی هەیە و ئیشـــەکەی نامێنێت و ناتوانێت بژێـــوی خێزانەکـــەی دابین بکات و وەناتوانێـــت ماڵی بۆجیابکاتـــەوە و ئەمەش دەبێتە کێشـــەو پیاوەکە لێـــی دەدات و توندوتیـــژی لێ دەکەوێتـــەوەو دەبێتـــە هۆکارێک بۆ تـــەڵاق یاخود جـــاری واهەیە ژن دەڵێـــت پیاوەکەم بـــەدڵ نیە ئیتر ئایـــا ئەو بەدڵ نەبونە ســـلوکیە کـــە ڕەفتاری بـــەدڵ نیە یان خلقیـــە کە دیمەنی بەدڵ نیـــە وە هەروەها ژن و پیاویش بەهەمان شـــێوە جـــاری واهەیە ڕەنگـــە هۆکارەکە باس نەکـــەن و دێت تەنها دەڵێت مـــن تەڵاقی دەدەم و زۆر جار هـــۆکارەکان نادیارن .

وەخۆی لەڕاســـتیدا ڕەنگە ســـەبەب هەبێت بەڵام لەوانەیە بترســـن لەباســـکردنی کە ئاســـەواری خراپی لـــێ بکەوێتەوە ئیـــتر چ بەتۆڵە ســـەندنەوە بێت یـــان پەرچە کـــردار بێت یاخود ڕەنگـــە هۆکارەکە مەســـائلی ئەخلاقی بێت کـــە زۆر جار لەمحاکم بـــاس ناکرێـــت وە زۆرجار ڕەنگە ئـــەم ژنە ڕووگیـــر بکرێت کەمەســـائلی خزمایەتیە ئامۆزایـــە یان خاڵۆزایە ئەدرێت بەشـــوو ڕەنگە دواتر ئەو ژنە پەیوەندی ســـاردو ســـڕ بێت بەرامبەرهاوســـەرەکەی یاخود ڕەنگـــە پێش زەواج علاقەیەکـــی هەبوبێت لەگەڵ کەســـێک و وەدوای زەواجیش ئەم علاقەیـــە بەردەوام بێت و مێردەکـــەی پێی بزانێت و ســـەری لەتەڵاقەوە دەربچێـــت وە هۆکارەکان زۆر و هەمەجـــۆرن بەڕەئی ئێمە ئەمانە دیارترین هۆکارەکانن.

دادوەرە/ نوری سعید محمد

ئەندامی داواکاری گشتی

لەدایکبووی ١٩٥٩

بــەڕای بەڕێزیان بەحوکمــی کارکردنم لەدادگای باری کەســایەتی کــەلار بەتایبەت لەبواری تەڵاق و جیابوونەوە(بەگشــت شــێوەکانی) پێم باشــبوو ئــەم خاڵانە بخەمە پێشــچاوی بەڕێزتان بۆئومێدی ئەوەم ڕێــگا چارەیەک گونجاو بــۆ قڵاچو کردنی یان لای کــەم بۆ کەمکردنــەوەی ئەم دیاردە ترســانەکە کــە بەرۆکر ئــەم کۆمەڵگایەی گرتوە.

یەکەم / هۆکارە کردارییەکانی جیابوونەوە و بەگشتی(تەڵاق).

١/هۆکاری ســەرەکی و دیــاری یەکەم بۆجیابونــەوە لە دادگاکان نــەداری پیاوە؟بێ توانەمایــی بۆ دابێــن کردنی خەجــی ڕۆژانەی مــاڵ و خێزان بــەڵام لەکاتی جوڵان ســکاڵای ژنەکە ئەم پیاوە زۆر(ڕەزیلە) بەبێ یاســاو شــەرع پیاو بەرپرســە لەدابین کردنی هەمــوو خەرجەکانی ژن.

٢/هـۆکای سـەرەکی دوهـەم داوای مـاڵ جیایـی بەبـێ یاسـا ژن ئەتوانێت ئەمـە بکاتـە هۆکارێـک وە لەسـەر ئـەم بنەمـا جیادەبێتـەوە ئەگـەر مێردەکـەی نەیتوانـی ماڵـی جیای بۆدابیـن بـکات لەمەیشـەوە کێشـەکانی(دایکی وتـی براکـەی وتـی خوشـکەکەی یـان بوکەکـەی وتـی) سـەرهەڵدەدات کەلـە ٪٩٠ مشـتومڕی دادگاکانـە لەکاتـی بینینـی ئـەم داوایانـە. ٣/بـە پێـی یاسـا ژن هێنانـی دەرەکـی تاوانـە بـەڵام تـەڵاق دانـێ دەرەکـی (پیاوەتیـە غیرەتـە توانەمایـە) یاسـایش بەرامبـەری بـێ دەسـەڵاتە (القـول قـول الرجـل) ولا یسـتطیع القاضـی منعـە.

٤/نەمانــی ڕێزلێنان(پیرۆزی)پەیوەنــدی ژن و پیــاو نەمانــی شــەرم و بێبەهــای لەوشــەی(تەڵاق) و ئاسەوارەکانی چی لەســەر پیاو چی لەســەر ژن واتاعەیبە نەما.

٥/زنجیـرە دراماکانـی تیڤـی یوتیـوب وئاسـەوارە نەرێنییەکانـی کەبەپێـی دوا ئامـاری زانـا سـایکۆلۆجێکان ئەگاتـە ٪٩٠ لەسـەر بینـەرو بیسـەری ئـەم جـۆرە درامانـە (کەتیانـدا بونـی دۆسـت -گێـل فرێند-زەواجـی مثلی-خۆشەویسـتی منـی خـاوەن مێرد-ئـاوس بـوون پێش زەواج-سەرخۆشـی ژن-ڕۆیشـتن بـۆ نایـت کلـەب بـێ پرسـی مێرد....هتـد ئەمانـەو زۆر شـتی تـر قەناعەتـی لای زۆربـەی کچـان و ژنـان کـە وەک مـاف یـان ئـازادی سـەیربکرێت کـە نەکـەن لـە ٪٨٠ هۆکارەکانـی تـەڵاق دان لـەم

کۆمەڵگا(کەلتـووری و ئارنـــی و خێڵەکەیـدا).

٦/ئەگـــەر ئەو خاڵی ســــەرەوە ماف بن ئـــەوە زۆری و خراپی بەکارهێنانی سۆشـــیال میدیا باشـــترین و ئاسانترین ســـەرچاوەن بۆ گەیشـــتن بەو مافانە وەلە ٥٠٪ کێشەکان و تەڵاق دان لەدادگاکان بەمـــەدەس پێدەکەن (وێنە-نامە-فەیسبوک-هاک-هەرەشــــە).. هتد.

٧/نەبونـــی هیچ ســـەرچاوەیەک بۆ پاراســـتنی بەهـــا کۆمەڵایەتییـــەکان بەتایبەت لەبـــواری دیاریکردنی ســـنوری مافی پیاو یـــان مافی ژن وە ســـنوورو گوێرایەڵی ژن بۆ پیـــاو ئەرکەکانـــی پیاوبەرامبەر ژن.

٨/زیادبونی ئاڵودەبوون بەهۆی زۆری و ئاســـان دەســـتکەوتنی ماددە هۆشـــبەرەکان و تێوەگلانی پیـــاوان و ژنانـــی خێزاندار بـــەم دەردە, بەتایبەت پیاو و ئەرکی قورســـی دارایـــی ئەم بابەتە لەســـەر قوتی خێزان پاشـــان مانەوەیان لـــە گرتووخانەکان (حبس) خانەکان بۆماوەیەکی درێـــژ پاش گرتنیان لەلایەن دەزگا ئاسایشـــەوە.

٩-جیاوازی ئاســـتی ڕۆشـــنبیری ئاســـتی کۆمەڵایەتی ئاســـتی بیرکردنـــەوەی ژن و پیاو(عـــدم الکفـــاءة) دەرکەوتنی ئـــەو جیاوازیانـــەی بەزەقی پاش گواســـتنەوە.

١٠/زەواجی پێـــش وەختـــی دەرەوەی دادگاکان و کۆتـــای هاتنـــی بە(جیابوونەوە)و ناچارکردنـــی دادگاکان وەک(أمـــر واقع)بۆســـاغ کردنەوەی ئەم جۆرە زەواجە پاشـــان جیاکردنەوەیـــان. ئەم جـــۆرە بابەتانە ڕۆژانە بـــە فعلی روبـــەرووی دادگاکان دەبنەوە بۆیە پێمباشـــە چـــەن خاڵێک بخەمە روو لایەنـــی کەم بۆ چارەســـەرکردنی هەندێکیان یان لای کەم بـــۆ کەمکردنـــەوەی هەندێکیان.

١١/کێشـــەی شـــوکردن بۆ دەرەوەی وڵات و ئەوکێشـــە گەورانە کەتوشـــی پرۆسەی گواســـتنەوەیان بۆ وڵاتـــی نشـــتەجێبوونی کورەکە یـــان کچەکە دەبێـــت, بەتایبەت کێشـــە(فیزە،تێچووی ماددی،تەندروســـتی، خەیاڵ پڵاوی درێژ خایەنی ئەو پرۆســـە.

ئـەم پێشـنیارانە بـە بـاش دەزانـم بـۆ لای کـەم کـەم کردنـەوەی ئـەم کێشـانە :

١/دارِشـــتنی چەند یاســـایەکی کاریگـــەرو تازە بۆ چارە ســـەرکردنی ئـــەم بابەتانەی ســـەرەوە بۆنمونـــە (زەواج) خارجی تاوانـــە ، تەڵاق خارجـــی تاوان نیە بـــۆ ؟ لەژنی دوهەمـــدا پیاو تاوان بـــارە ژن بێـــی تاوانە ؟؟؟ هیـــچ چاودێری و موراقەبـــەك نیە بۆ تیڤـــی و دراما دەرە کێـــکان بۆ ؟ ماڵ جیایی کێشـــەکانی چارە ســـەرکردنی ئەو بابەتە بەیاســـا پێش پرۆسەکە ، چارەســـەرکردنی کێشـــەی موبایل و فەیس بوک بە یاسایەکی رون و قابل تفســـیر و تەئویـــل نەبێت بۆ نمونە ئایـــە مافی ژنە شـــەو کاتژمێر ١ و ٢ شـــەو لە ژوری نوســـتنەوە مۆبایلەکەی بەکار بهێنێت بڵێت لەگەڵ برادەرەکانم قســـە دەکـــەم؟ یان پاســـۆردەکەی نەدا بە مێردەکـــەی بۆ ئەوەی نەزانێ کـــەی و لەگەڵ کێ قســـەی کردوە یان دەکات؟!. پێویســـتە ئەم بابەتانە کە ئاماژەم پێکردوە بە یاســـایەکی وردو ڕون چارەســـەر بکرێـــت ماف و ڕادەی گـــوێ ڕایەڵی ژن دیـــاری بکرێت لەگەڵ دیاری کردنی ســـنوری دەســـەڵاتی پیاو مافە یاسای و شـــەر عیکانی بەرامبەر بەژن.

٢/جەختکـــردن لەســـەر جێبەجێکردنی دەقە یاســـایەکان وەک خـــۆی دور لە بۆچون یـــان ئاین یـــان مەزهەبی دادوەران بـــە تایبەت ئـــەو بابەتانە کە پەیوەنـــدی بە (حل و حرمە)وە هەیە.

٣/بـــەرکار کردنی ڕۆڵی دادوەرانی داواکاری گشـــتی لە ڕێرەوی داواکان لە ئێســـتادا ڕۆڵیان زۆر هامشـــیە (تحســـیل حاســـل) بە تایبەت ناتوانن لە هەموو دانشـــتنەکاندا ئامـــادە بن ، ناتوانن لایەنەکانـــی داواکان ببینن لەبەر نەبونی شـــوێنی تایبەت بەخۆیان لەودادگایانـــە یان نەبونی کاتی پێویســـت بۆ ئەم مەبەســـتە.

٤/کارا کردنـــی ڕۆڵی توێـــژەری کۆمەڵایەتی ، زیـــاد کردنی ژمارەیان لـــە دادگاکان و پاڵپشـــت بکرێن لەگەڵ دابین کردنی فەرمانبەر و کەرەســـتەی پێویســـت بە کارەکەیان وە ناچـــار بکرێـــن ڕای رون و یەکلاکەرەوەیـــان هەبێـــت لە کێشـــەکاندا دەرماڵەی تایبەتیـــان بۆ دابین بکرێت و گەرانی زیاتر بەدوای ناوەڕۆکی ڕاســـتەقینە کێشـــەکان چۆنێتی چارەســـەر یان بـــە هەماهەنگی لەگەڵ دادگاو داواکاری گشـــتی.

٥/کارا کردنی ڕۆڵی (تەحکیم) و دەرکردنی لە کێشـــەی دوو پارێزەر ڕێژەیەکی ســـەدی دیاری کــراو چونکە ئـــەو بەڕێزانە لە گشـــت حاڵێکــدا هیلاکی خۆیـــان وەرگرتوە, مەبەســـتیانە کێشـــەکە بەزوتریـــن کات بگاتە ئەنجـــام, بەتایبەت لـــەو کاتانەدا کە ناتوانـــن لایەنەکانی داواکان بەیەکـــەوە کۆبکەنەوە لەبەر هـــەر هۆکارێک تەکنیکی یـــان کۆمەڵایەتی یـــان نەبونی کات یـــان ســـەرقاڵبونیان بە حکمەت لـــە (تەحکیم) ئاشـــتکردنەوە بێت نـــەک جیاکردنەوە دیـــاری کردنی ڕێژەی ســـەدی بۆ خەتا.

دادوەر/دلێرنەریمان سبحان

ئەندامی داواکاری گشتی لەگەرمیان

لەدای بووی١٩٧٧

هۆکارەکان دوو بەشـــن لای من هۆکاری کۆمەڵایەتی هۆکاری ئـــابووری هۆکارە کۆمەڵایەتیـــەکان دەســـت تێوەردانی خزم وکـــەس وکاری ژن و مێرد, تێنەگەیشـــتنی هەردوولا لە ڕۆڵ و ئـــەرکی هاوسەرایەتی بەهۆی لاوازی ئـــاستی ڕۆشنبیری لەسەر پرۆســـەی هاوســـەرگیری، ئـــامێرەکانی پەیوەندیکردن کاریگەری بەرچـــاوی هەیە و بۆتە ئـــامرازێک بۆ بەلارێدابردنی زۆر لەهاوســـەران، جیاوازی تەمـــەن، ڕۆڵ گێڕانی خراپی هەندێک لایەن و ڕێکخراو تایبەت بەبڵاوکردنەوەی ڕۆشـــنبیری ناتەندروســـت, هۆکاری ئـــابووری, نەبوونی داهات یـــان کەمی داهات نەبوونی خانووی نیشـــتەجێ بـــوون و بێکاری, زۆری داواکاری ژن لەمێـــرد و لەبەرچاونەگرتنی توانای دارایی مێرد.

پرۆفیسۆر د. فرهاد قادر کەریم

سەرۆکی زانکۆی گەرمیان

لەدایکبوو /١٩٧٧

لەڕاســـتیدا ئـــەو پرســـیارە پێم وایـــە لەمـــاوەی ڕابـــردودا کۆمەڵێک ڕاپرســـی و توێژینەوە کراوە لەبوارەکەدا چ کۆمەڵناســـەکان و دەرونناســـەکان وە چ ئەوانەشـــی کە لەبواری یاســـادا کار دەکەن ، ئـــەوەی کە من خوێندوومەتەوە و ئـــەوەی کە کۆمەڵێ زانیاریشـــم وەرگرتوە لـــەو برادەرانەی کـــە لەدادگاکاندا کاردەکەن, بـــە دادوەر و بە

پارێزەرەكانیشەوە، بەدەرەجە یەک تۆڕە كۆمەڵایەتییەكان و خراپ بەكارهێنانی, یەكێكە لەهۆكارەكانی یان بابڵێین هۆكارێكی سەرەكییە بۆ هەڵوەشاندەوەی شیرازەی خێزان و زیادبوونی ڕێژەی جیابونەوە،هۆكاری دووەم لایەنی داراییە, وەک دەزانن بەتایبەت لەم چەن ساڵەیی دوایدا بارودۆخی دارایی كارێكی زۆری كردۆتە سەر خێزانەكان, كە بەشێكی هۆكارە سەرەكییە بابڵێین داراییە وەبەشەكەی تریشی ئەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی هاوسەنگی ڕادەی ڕۆشنبیری ودارایی ژن و مێردەكە،یان با بڵێین نەبونی قەناعەت و تێگەشتنیان بۆ پێكەوەژیان بەو دۆخە داراییە دیاری كراوەی كەهەیانە، وەخاڵی سێیەمیان ئەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی ئاستی ڕۆشنبیری واتە سەبەبی یەكەم خراپ بەكار هێنانی تۆڕەكۆمەڵایەتییەكان و زۆربوونی ڕێژەی خیانەتی زەوجی یەكێكەلەهۆكارەكانی جیابوونەوە, دووەم دۆخی دارایی و سێییەم جیاوازی ئاستی ڕۆشنبیری لەنێوانیاندا یان ئاستی تەمەن و تێگەشتن لەژیان، پێم وایە ئەم سێ هۆكارە هۆكاری سەرەكین بۆزیادبوونی ڕێژەی تەڵاق و جیابوونەوە لەكۆمەڵگای كوردی ,بەداخەوە.

پرۆفیسۆری یاریدەدەر دكتۆر یادگار محمود

جێگیری سەرۆكی زانكۆ بۆكاروباری زانستی.

دەمەوێت ئەوە بخەمە ڕوو كەلەڕابردوودا ڕەنگە زیاتر كێشەی كۆمەڵایەتی یان تدخلی بنەماڵەكان هۆكاری سەرەكی بووبن بۆ جیابوونەوەی خێزانەكان ئەویش بەو شێوەی كە كەلتورو عادات و تەقالیدی كۆمەڵگا بەو شێوازە بووە كە ژن و مێرد سەربەخۆ نەبوون لە بڕیاردان وە پابەندیان هەبوە بەهەندێ عادات و تەقالیدی كۆمەڵایەتییەوە, یەكێكی تر لەهۆكارەكان بە ڕەئی من مەسائلی ناپاكی هاوسەری بووە ،ڕاستە ئەمە بەتەواوی نەتوانراوە بسەلمێندرێ بەهۆی ئەوەی كە وەسائلی تەكنەلۆژیا وەكو ئێستا نەبووە ڕەنگە كەمتر ئەو حاڵەتە هەبووبێت یاخود زۆرجار لەبەر عادات و تقالید ئەو بابەتانە كپكراون وە زۆرنەخراونەتە ڕوو.

وەهۆكارێكی تر كە دەبوو سەرەكی بێت من پێم وایە لەڕابردوو دا زۆر بەهاند وەرنەگیراوە ئەویش نەگونجانی هاوسەرەكانبووە پێكەوە كەئەمە كێشە ڕاستەقینەكەیە دیسانەوە بەهۆی ئەو كەلتورەو نەبونی ئازادی بیركردنەوە و بڕیاردانی سەربەخۆ لەلایەن هاوسەرەكانەوە ڕەنگە زۆر قورس بوبێت بتوانن بڕیار لەسەر ئەوەبدەن كەتەنها لەسەر ئەوەی كە لەگەڵ هاوسەرەكەی ناگونجێ

بتوانـــێ لێی جیابێتەوە،وەڕەنگە ئەو هـــۆکارە لاواز بوبێت لەڕابـــردودا وەبۆیە زۆرجار هاوســـەرەکان پێکـــەوە ماونەتەوە هەرچەندە کـــە پێکەوە نەگونجاون بـــەڵام درێژەیان بە ژیانی هاوســـەرێتی داوە. وەبەنســـبەت ئێســـتاوە پێـــم وایە هۆکاری ســـەرەکی ناپاکی هاوســـەرێتی بێت ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ مەســـائلی تەکنەلۆژیـــا و کرانەوەی کۆمەڵگا،وەبەداخـــەوە زەواجـــی پێـــش وەخـــت کەزۆرجـــار ڕوو دەدەن لەتەمەنێکی زۆرگەنجیـــدا کە ئەمانە هێشـــتا تەکمیلەی ژیانی خۆیان نەکردوە وەپێداویســـتیەکانی خێزانداریان دەســـتەبەر نەکردوە وەتێگەیشـــتنی تەواویان بۆ وەزیفـــە وفەرمانەکانی هاوســـەرنیە بۆیەزۆرجـــار توشـــی جیابونـــەوە دەبن. وەپاشـــان ئێمەئەگـــەر وەکو ڕیزبەندیش ســـەیری بکەین بڕوام وایەکە ناپاکی هاوســـەرێتی لەسەرووی هۆکارەکانی ترەوەبێـــت وە نەگونجانی هاوســـەرەکان لەڕابردودا وەکو باســـمکرد ڕەنگە زۆربووبێت بەڵام لەبەر عـــادات و تقالید نەیانتوانیوە جیاببنەوە، بەڵام ئێســـتا ڕەنگەهاوســـەرەکان ئاســـتی ڕۆشـــنبیریان زیادی کردبێت وە عادات و تقالید کەمتر بۆتـــەوە بۆیە زۆرجار هاوســـەرەکان خۆیان بڕیار لەســـەر ژیانی خۆیان دەدەن وەجیادەبنـــەوە. وەهۆکارێکی تر مەوزوعی کێشـــە کۆمەڵایەتیەکانە لەنێـــوان بنەماڵەکان یاخـــود لەنێوان خۆیانا وە تەدخولات دروســـت دەبێـــت و جیابونەوەی لـــێ دەکەوێتەوە ڕەنگە ئەمە لەئێســـتادا ڕێژەکـــەی کەمتربێت بـــەڵام هەریەکێکە لەهـــۆکارەکان. وە ڕاســـتە زۆربونی ڕێژەی تەڵاق لەئێســـتادا لایەنـــی نەرێنی زۆرە بەتایبـــەت گەر منـــداڵ لەنێواندا هەبێت.

پرۆفیسۆری یاریدەدەر د.چیامحمد حسن

لەدایک بووی ١٩٧٧

زیادبوونـــی ڕێـــژە ئەبێـــت دیراســـە بکرێـــت, ئایـــە ڕێژەکـــە چەنـــد زیـــادی کـــردوە و ژمـــارەی دانیشـــتوان چەنـــد زیـــادی کـــردوە ئەمـــەش بابەتێکـــە لـــەڕووی توێژینـــەوەوە ناکرێـــت بـــەراوردی ئەمـــڕۆی گەرمیـــان بـــۆ نمونـــە ســـاڵی ٢٠٢٣ بـــەراوردی ٢٠١٣ی بکەیـــن چوونکـــە ئەکـــرێ بۆنمونـــە ژمـــارە دانیشـــتوان ڕەنگـــە ٢٠٠ هـــەزار کـــەس بێـــت حەتمـــەن دەســـاڵێک پێـــش ئێســـتا ١٥٠ هـــەزار کـــەس بـــوە ,ئەگـــەر بـــەراوردی ئەمـــە بکەی مـــادام ژمـــارەی دانیشـــتوان زیادیکـــردوە لـــە گەرمیـــان نـــەک ڕێژەی دانیشـــتوانە ئەســـڵێکە زیادیکـــردووە بەڵکـــوو خەڵکـــی تریشـــمان بۆهاتـــوە لەشـــارەکانی دیکـــەوە بەحوکمـــی شـــەڕ و خەڵکانـــی خـــواروی عێـــراق یـــان هەرهۆکارێکـــی دیکـــە بێـــت کەهاتوونەتـــە گەرمیانـــەوە کـــە ژمـــارەی دانیشـــتوان زیـــادی کـــرد, ئـــەوا ڕێژەکەش لـــە زۆربـــەی شـــتەکاندازیاد دەکات

وەک بێکاری و تەڵاق و دزیکردن بێت ئەبینی زیاد دەکات یەکێکە لەبابەتەکان ئەکرێت دیراسە بکرێت, بەراوردی ئەوەبکرێت کەزیادیش بکا حاڵەتێکی ئاسایە چونکە ڕێژەی دانیشتوان لەگەڵیدا زیادی کردوە,ئەمە یەکێکە لەبابەتەکان دەکرێت دیراسەت بکرێت.

وەبابەتی سەردەمی ئێستا بەراورد بەچەند ساڵی پێشووتر, بیست ساڵێ پێش ئێستا بۆنمونە پرۆسەی هاوسەرگیری ئێستا ئاسان تربووە جاران پرۆسەی هاوسەرگیری زۆرقورس بوو, ساڵانی رابردوو پرۆسەی هاوسەرگیری زۆر قورس بوو ئێستا بەحوکمی پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا و کرانەوەی کۆمەڵگا بۆنمونە ئەگەر کەسێک کچێکی بویستایە بەچەند قۆناخێک تێپەڕی ئەکرد وەک پرسیار کردن و هتد زۆری پێدەچووتا پرۆسەکە سەرکەوتو ئەبوو, بەڵام ئێستا پرۆسەکە وادیارە خێراترە وە زوو سەردەگرێت یەکێک لەهۆکارەکان ئەوەیە کە شتەکە بەئاسانی بەدەست ئەهێنرێت ئەمسەری خێرایە وە ئەوسەریشی خێرایە وە کۆتایەکەشی بەئاسانی دەستبەرداری دەبێت, جاران پرۆسەی هاوسەرگیری قورس بوو نەوعەنما ئێستا خێراترە.

بابەتی تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان بەداخەوە زۆرجار بەزەرەر لەو پرۆسەیە شکاوەتەوە یاخود ئاسەواری سلبی لەسەر تەڵاق دروستکردوە وەک دیارە ئێستا کچان و کوڕان زۆرجار لەشتەکان ناکۆڵنەوە هەرلەڕێگەی تۆڕەکانەوە ئەم پەیوەندیە دروست دەکەن وەپەیوەندیەکی تۆکمە نابێت وە ئەبێتەهۆی کۆتای هێنان بەپرۆسەی هاوسەرگیری و بەتەڵاق کۆتای دێت

کەشتێک زۆر بوو ئەبێت بەمۆدێل و باو لە ئەئێستاشدا پێی دەوترێت مۆد, واتا گەر جاران عەیبەیەک بوایە بۆنمونە کەسێک ژنی تەڵاق بدایە یان کوڕێک ژنی تەڵاق بدایە لەوەدەچێت لەناوکۆمەڵگەی خۆماندا کە کۆمەڵگەیەکی داخراوین عەیبەیەک بوایە بەڵام ئێستا شتەکە ئاسای بوەتەوە بەڕووی دنیا ئێمە کراوینەتەوە وە شتەکان ئاسای سەیردەکرێت بابەتی زەواج و تەڵاق گەر کەسەکە ژنێک یان دوان تەڵاق بدات یان کچەکە جارێک یان دوان پرۆسەکە ئەنجام بدات تەبیعی بێت جاران وانەبوو جاران وەک عەیبەیەک سەیردەکرا بۆیە کە شتەکەش زۆربوو ئەبێتە ئاسایی.

بـــاری دارایي خەڵک بەهەمان شـێوە لەبەرئەوەی ئێســـتا بـــاری دارایي خەڵک باشـــترە لەپێش چەند ســـاڵێک بۆیە کەبـــاری داری خەڵک باش بوو ئاســـایە و زۆر نابێت بەکێشـــە وەلەو پرۆســـە فەشـــەلی هێنا دەتوانێ جیابێتەوە و لەپرۆســـەیەکی دیکـــەدا خۆی ببینێتـــەوە وە گوزەرانی خەڵـــک و داراییان دەوردەبینێـــت وە زۆربەی ئـــەو کەیســـانەی کەبوونەتە هـــۆی لێکجیابوونەوە, تـــەڵاق لە دادگاکاندا کەســـانی دەســـت کورتن کەجیابونەتەوە یان کەســـانی دەســـت رۆشـــتوون لـــەڕوی مادیەوە بۆیـــە دەکرێت ئەمـــەش بابەتێک بێت بۆخـــۆی ،وە ناوچەی گەرمیانیـــش لەزۆربەی ناوچەکان بەباشـــتر دەبینێرت لـــەڕووی داراییەوە.

پ.ی.د.خالد فائق پالآنی

مامۆستای زانکۆ

لەدایکبوو:١٩٧٦

بـــەڕای من هـــۆکاری ســـەرەکی جیابونەوەی خێزانی لەکوردســـتان بەگشـــتی ولەگەرمیـــان بەتایبەتـــی ئەگەڕێتـــەوە بـــۆ گۆڕینی نەریتـــی خێـــزان لەناوچەکە, پـــاش ڕاپەرینـــی ١٩٩١ بەهۆیـــەوە کۆمەڵگەمـــان دوورکەوتـــەوە لەنەریتـــی ڕۆژهەڵاتـــی و ڕوویکـــردە کۆمەڵگـــەی ڕۆژئاوایـــی, لەئەنجامـــدا ڕۆڵـــی پیاو و ژن تێکەڵبـــوو لـــە ئیدارەدانـــی ژیـــان, وەکاریگەری دەرکـــەوت لە تەندروســـتی جەســـتەیی ودەروونی ئافرەتـــان بە تایبەتـــی، بەشـــێوەیەك ناتوانـــن بەرگری بکەن لەنزیکتریـــن قەیرانی ئابـــووری یاخـــود کۆمەڵایەتـــی بێت.

ئەنوەر عبداللە ئەنۆر

بەکالۆریوس لەیاسا

جێگیری پێشووی سەرپەرشتیاری ئیدارەی گەرمیان

لەدایک بووی ١٩٥٤

بەڕایـــی بەڕێزیان زۆربوونی تـــەڵاق و جیابوونە دەگەڕێتـــەوە بۆهەندێک هۆکار لەوانـــە ناهاوتای لەنێـــوان هاوســـەرەکاندا و وەکرانەوەی جیهان بـــەرووی هەمواندا هەروەها بۆجیـــاوازی زۆری تەمـــەن لەنیوانیانداو هاوســـەرگیریکردن لەتەمەنی زۆر منداڵیدا وەباری ئابووری وەئاســـتی ڕۆشـــنبیری.

د. ئەبوبكر محمد ئەمین پێنجوێنی
دكتۆرا لە دارایی و مامەڵەداراییەكاندا نوسەرو وەرگێڕ: خاوەنی زیاتر لە ١٠ كتێبی چاپكراوە
لە دایكبووی پێنجوێن ١٩٦٨.
پێشنوێژو وتارخوێن

هاوسەرگیری پرۆسەیەكی پیرۆزو میساقێكی گەورەیە لە نێوان ژن و مێرددا، دەبێت بە گیانی بەرپرسیارێتی و بەرچاو روونی و هۆشیارییەوە هەنگاوی بۆ بنرێت و لەسەر بنەمای چاكەكاری و فەزیلەت دابمەزرێنرێت(فضل و إحسان)، رەچاوی هاوكوفی بكرێت و گیانی خۆشەویستی و لێبوردەیی بكرێتە بنەمای ژیانی خێزانی و ئەرك و مافەكان لەبەرچاوبگیرێن و رۆشنبیری لە بارەی رشتەبەندی خێزانەوە گرنگی پێبدرێت. بەداخەوە لە سەردەمی ئێستاماندا ناتەبایی و لێكترازان بووەتە دیاردەی بەشێكی زۆری خێزانەكان و بە گشتی خێزان لەبەردەمی مەترسی لەبەریەك هەڵوەشاندایە، ئەمەش چەندین هۆكاری بابەتی و دەرەكی هەیە، لەوانە:

- نەبوونی رۆشنبیری ئاینی و پەروەردەی دینی.

- لاوازی هەستی خۆشەویستی و گیانی بەرپرسیارێتی.

- هەژاریی لە رووی فیكری و بژێوی و گوزەرانی داراییەوە.

- نەبوونی گیانی لێبوردەیی و روحی یەكترقەبوڵكردن. - هەڵپەی زوو گەیشتن بە دەستكەوتە مادییەكانی وەك ئاڵتون و خانوو و سەیارەو ماڵ و ناوماڵ و خەرجی و پارەی بەردەست.

- خۆهەڵقورتاندنی دەوروبەرو دەخاڵەتی لایەنی سێیەم لە نێوان ژن و مێردو هاندانیان بۆ ئەوەی هیچ شتێك لە یەكتر قەبوڵنەكەن. - دەخاڵەتی دەرەكی و دەستتێوەردانی رێكخراوە دەرەكی و ناوخۆیی و جیهانییەكان بە مەبەستی لەبەر یەكهەڵوەشاندنی خێزان.

- بێــکاری و ئالودەبوونــی یەکێــك لــەو دوو هاوســەرە بــە هەرکام لــە دەردو نەخۆشــییەباوەکانی ســەردەم. وێڕای هەموو ئــەو هۆکارانە دەبێت ئەو راســتییەش نادیدەنەگریــن کە هەندێك جار و بــۆ هەندێك کەس تەڵاق و جیابوونەوە چارەســەرەو بەشــێکە لە دەروی خێرو کرانــەوەی دەرگای رەحمەتە بە رووی ئەو دوو هاوســەرەدا تــا بتوانــن دەرفەتێکی تــری ژیانیــان پێبدرێت بــۆ بنیاتنانەوەی خۆیــان لە بواری ژیانــی خێزانیدا.

پرۆفیسۆری یاریدەدە, د.هۆشمەند علی کریم

گرنگترین هۆکارەکانی جیابونەوەو تەڵاق لەهەرێمی.

١-نەبوونــێ تێڕوانني دروســت بۆ ژیان ، و سروشــتی کێشــمە کێــش و تەنگ و چەڵەمــە و گرفتەکانی بە گشــتی و یەکترقبوڵ نەکردن و نەبوونــی حیوار و گفتوگۆی بنیــات نەرو ڕاشــکاو لەنێوان هاوســەراندا بە تایبەت.

٢-ئەنجامدانی پرۆســەی هاوســەرگیری لــە تەمەنێکی کەمدا کــەوادەکات زۆربەی جار ئەرکەکان و بەرپرســیارییەتی قۆناغە نوێیەکە هەڵنەگرن،وەلەماناو مەبەستەکانی زەواج و ڕەهەندەجیاجیاکانــی وەکــو پێویســت تێنەگەشــتوون،وەکورت کردنەوەی پرۆســەکە تەنها لەیەک شــت دا کە ئەویــش (چێژە) ە.

٣-خــراپ بەکارهێنانی ئامێــرە نوێیــە ئەلکترۆنیەکانی ســەردەم و پەیوەندیکردن، کە دواجــار متمانە نامێنێــت لەنێوانیاندا،وەهەنــدێ جار بەخشــینەوەی تۆمەت و یەکتر لەکەدارکــردن بەهۆیانەوە.

٤-بەکەم ســەیرکردنی پرۆســەی هاوســەرگیری ودروســت کردنی خێزان، وەبەهەند وەرنەگرتنی ڕێنماییەکانی شــەریعەت ســەبارەت بە خودی پرۆســەکە کــە بە (میثاق غلیظ)پەیماننامــەی مــەزن و گرنگ ناوبراوە لــە قورئانی پیــرۆزدا، وەهەروەها حاڵی نەبوونی دروســت لە (حقوقە)و(واجبــات)ی هەردولا.

٥-قەیرانــە داراییــەکان لە هەرێمی کوردســتان بە گشــتی ،وقــورس بوونی بژێوی باری سەرشــانی هاوســەران و خێزانــەکان بەتایبەتــی . وەک وتراوە : (کاســەی پڕ ئاشــتی ماڵە).

٦-بایـــەخ نەدانی میدیـــا و دەزگا پەیوەندیدارەكان و پیشـــاننەدانی دەیان و ســـەدان نمونـــەی ســـەركەوتووی خێزانـــی بەختەوەر لـــە هەرێمـــی كوردستان،وەپیشـــان نەدانـــی چیرۆكی پێكەوە ژیانیـــان وئاســـودەبون وتۆكمەی خێزانەكانیان ســـەرەرای ئاڵنگەرییەكانـــی ســـەردەم، كەدەكرێت وەك وپێشـــەنگ ســـودیان لـــێ ببینرێت.

٧- بەگرنگ ســـەیرنەكردنی خـــول و چالاكییانەكەی كە ســـەنتەرەكان و رێكخراوەكان دەیكەنـــەوە بۆ پاراســـتنی خێزان و هۆشـــیاریان و چارەســـەری كێشـــە خێزانییەكان لەســـەر بنەما دروســـتە قورئانییـــەكان كە دانراوە بەشـــێوەی پلە بەنـــدی و قۆناغ بە قۆناغ كە خـــۆی دەبینێتەوە كە لە (هەشـــت رێـــگا و هەنگاو) ئەمەش بە مەبەســـتی هەڵنەوەشـــاندنەوەی خێان بەپەلە ونادروســـت، كە بەداخەوە بەشـــداری نەكردن لەو خولانە وئاشـــنا نەبوون بـــەو رێـــگا چارەیانە كە پســـپۆڕان دەیخەنـــە ڕوو،زۆرجار بڕیاری هەڵەی هاوســـەران دەرەنجامـــی خراپی لێ دەكەوێتـــەوە ، بێگومان كاریگەری نێگەتیڤـــی دراما و نمایشـــی ئەڵقـــە دۆبلاژكراوە بیانـــی یە كانیشـــە، ڕۆڵی خراپ دەبینن لـــەم بوارەدا.

پرۆفیسۆری یاریدەدەر د. كەریم ئەحمەد عزیز

لەدایك بووی:

بەڕای بەڕێزیان هۆكارەكانی تەلاق لە هەرێمی كوردستان

- جیاوازی ئاســـتی ڕۆشنبیری نێوان هاوسەران لەڕووی پیشـــە و پێگەی كۆمەڵایەتی و كارگێڕی و ڕامیاری .

- گرفتی نیشتەجێبوون .

- دەستێوەردانی خانەوادەی هاوسەران لە چۆنێتی ژیانكردنیان .

- بەكارهێنانی ئامڕازەكانی تەكنەلۆژیا بەتایبەت سۆشیال میدیا .

- تێگەیشتنی هەڵە لە یەكتر .

- دەستەبەرنەبوو.

سروە محمد ڕەشید

ئەندام پەرلەمانی عێراق

١٩٨١

بابەتی تەڵاق لە ئێستادا لەهەرێمی کوردستان خەریکە ئەبێتە دیاردە ئەگەر بگەرێنەوە بۆ ساڵی نەوەدەکان تاوەکو ئێستاکە ئەمەش گەلێک هۆکاری هەیە لەمەوزوعی تەڵاقداندا بێگومان بەشێکی زۆری تەڵاق دان دەگەرێتەوە کەئەوکچ و کوڕە پێش ئەوەی بچنە هاوسەرگیریەوە زانیایەرییەکی ئەوتۆیان نیە لەسەر پرۆسەی هاوسەرگیری و ئەرکەکان و بەرپرسیاریەتیەکان بەرامبەر هاوسەرگیری بۆیە ئەمەش ئەگەریتەوە بۆ ئەوەی پێویستە لەسەرجەم دادگاکاندا دادوەر پێش ئەوەی ئەو کچ و کوڕە مارە بکات ئەبێت مەعهدێک یان شوێنێک هەبێت بۆماوەیەکی زۆر یاخود بۆماوەی مانگێکیش بێت چەند ڕاوێژکارێک هەبێت کۆمەڵی رێنوێنی بدات بەو کچ و کورە لەسەر هاوسەرگیری هەروەها لەسەر مەسولیاتەکانی هاوسەرگیری لەسەرئەرک و مافەکانی هاوسەرگیری ، یەکێک لەهۆکارەکانی تریش ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئێمە وردە وردە کارێکی زۆرمان کرد لەسەر ئەوەی کۆمەڵێ عورف وعادەتی نێوکۆمەڵگە هەبوو بەرەونەمان ئەچوو لەهەرێمی کوردستان بەتایبەتی گەورە بەبچوک و هەموومان ئەزانین جگەلەوەی ژن بەژن ئێستاکە لەجیاتی ئەوەی ئەو عورف و عادەتی ژن بەژن و گەورە بەبچوکە نەمێنێ وردە وردە عورف وعادەتی تردێتە ناوەوە بەتایبەتی لەدوای ٢٠١٤وە بەشێیکی ئەوکچانەی کەوا ئەدرینە شوو تەمەنێکی زۆر مناڵیان هەیە, نازانن ئەرک و بەرپرسیارێتی زەواج چیە, ناتوانن ئەومەسولیاتەی کە لەسەر شانیانە بیهێننە جێ، لایەنێکی تری کێشەکان ئەگەرێتەوە بۆ ئەوەی کە ئێستاکە مەوزوعی هاوسەرگیری خێزانەکان وای لێهاتووە داوای شتێکی زۆر ئەکەن لەتەرەفی بەرامبەر چی لە زێر بێ یان لەماڵ وخانوو بێت ئەمەش هۆکارێکە کەئەبینین لەسەرەتای دەستپێکردنی ژیانەوە ئەرکێکی زۆر ئەخرێتە سەر شانی پیاوەکە ئەم ئەرکە زۆرەش وادەکات ئەوپیاوە وای لێدێت ئەبێتە هۆکارێک کەئەو ئەرکە زۆرە خراوەتە سەری زەختێکی زۆری لەسەر بکەوێت دەبینین لەداهاتوا شتێک لەدڵی دادروست ئەبێت کەئەم هەموو شتەکراوە یان قەرز ئەکات لەماڵی باوکی پارە وەردەگرێت بۆئەوەی بتوانێت ئەو مەسولیاتە لەسەر شانی هەڵبگرێت .

لایەنێکی دیکەی ئەگەڕێنەوە بۆئەوەی کەوابەشێکی زۆری ئەوخێزانانەی لەوڵاتی ئێمەدا بەتایبەتی کچ وکوڕ کەدەچنە هاوسەرگیریەوە یاخود ماڵێک دروستدەکەن هەمیشە ئەیانەوێت وەهەروەها تۆڕەکۆمەڵایەتیەکان ئەبێتە هۆکارێک کەوا دەرئەنجامی زۆر خراپی هەیە لەسەر دڵ و دەروونی کچەکە یاخود کوڕەکە هەمیشە پێیان وایە ئەگەر بڕۆنە هاوسەرگیریەوە هەروەها ماڵێک دروستبکەن ئەبێ وەک و ئەو فلمانەی کەلێدەدرێت یاخود وەک و تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان ژیان وائەبێ بەڵام دوای ئەوەی کەئەچنە ژیانی هاوسەرگیرییەوە ئەبینن بەشێکی زۆری ئەوانەی کە تموحیان هەبووە لەتۆڕەکۆمەڵایەتییکان یاخود ئەو فیلمانەی لەڕێگەی بەشێکی زۆری کەناڵەکانەوە پەخش دەکرێت , دەبینی پێچەوانەی ئەوەیە بۆیە دەبینین کێشەکان وردە وردە سەرهەڵدەدات و دەبێتەهۆی جیابوونەوەی هاوسەران، گەلێک هۆکاری دیکە هەن لەوانەش لایەنە ئابوورییەکە کەبەشێکی زۆری ئەوخێزانانەی کەخێزان پێک دەهێنن بەتایبەتی کەکوڕەکە ئیعتمادی تەواوی ئەکاتە سەر ماڵەباوکی یان کچەکە بەهەمان شێوە لەکاتێکا ماڵی هەردوولا ئەو ئیعتمادە دەبڕن یان کەمی ئەکەنەوە, بەشێکی زۆری ئەوکێشانەش دەبێتە هۆکاری ئابووری، بۆیە دەیان کێشەی دیکەهەن دەبێتە هۆکاری جیابونەوەی خێزانەکان بۆیە ئومێد دەکەم گەر تیشکێکی کەمیش بوبێت بیخەمە سەر مەوزوعی جیابونەوە وە جگە لەوەش هۆکارێکی تریش هەیە کە دەبینین دادگاکان ئێستا وەک و جاران نەماون, زۆر بەئاسانی جیابونەوە روودە دات لەدادگاکاندا کاتی خۆی لەدادگاکاندا, هەمیشە ئەگەر داوایەکی جیابونەوەش بکرایە دەمان بینی سێ بۆ شەش مانگی پێچوو تاوەکو جیابونەوەیەک بکرایە هەمیشە فرسەتێکی زۆر ئەدرا بەکچ و کوڕەکە بۆئەوەی بەخۆیاندا بچنەوە یاخود تەڕەفی سێیەم بێتە ناوکێشەی ئەو کچ و کوڕەوە بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە لای یەک, ئێستاکەش یەکێک لەکێشە زۆر گەورەکان کە دروستدەبێت دادگاکان زۆر بەزووی بڕیار دەدەن لەجیابونەوە بۆیە دەبینین هۆکار زۆرن کەدەبنە هۆکاری جیابونەوەو زیادبونی تەڵاق کەلە ئێستادا بەتایبەتی لەکوردستانی خۆمان بەرەو دیاردە دەڕوات, ئەمەش دەبێتە هۆکارێک بێگومان خێزانەکانیش کەجیادەبنەوە تەنها ئاسەوارەکەی لەسەر ژن و پیاوەکە نابێت. دەبینی منداڵ لەنێوان یان هەیە ئەومنداڵانە هەمیشە باجی جیابوونەوە دەدەن لەنێوان خێزانەکان چی لەلایەن ژنەوە بێت یان پیاوەکە, ئەمەش بێگومان ئەبینین ئێمە لەکۆمەڵگەدا ئەوکاتە ئەومندالانە کەدروست دەبن بەبێنازی

دایکی یـــان باوکی دەبێتـــە هۆکارێک کۆمەڵگەیەکی ناتەندروســـت لەچەند ســـاڵی داهاتودا دروســـت دەبێت بێگومان دروســـتکردنی کۆمەڵگەیەکی بەوجۆرە لەداهاتودا کاریگەریەکـــی زۆری ئەبێت لەســـەر نـــەوەی داهاتوو پـــەروەردەی داهاتوو ئەمەش بۆخـــۆی کێشـــەیەکی زۆر گەورەیە, بۆیـــە پێویســـتیمان بەوەیە پرۆژە یاســـای تازە دەربکرێت پێویســـتیمان بەوەیە کێشـــەکان دوبارە چارەســـەر بکرێتەوە, پێویســـتمان بەوەیـــە یاســـای توندوتیژی خێزانـــی هەموار بکرێتـــەوە ئەم دیاردانـــەی کەوا ئێمە باســـیان دەکەین جێبکرێتەوە لەیاســـای توندوتیژی خێزانیدا هەروەهـــا دوبارە دادگاکان و هەروەهـــا کۆمەڵگـــە هەموولایـــە نە کانـــی تر و حکومەت بەشـــدار بـــن لەوەی بەرنامـــەی دیکەی توندوتـــوڵ تر دابنرێت بۆ ئـــەوەی دیاردەی جیابونـــەوە کەمبێتەوە لەهەرێمی کوردســـتان.

محمد عمر/ خوێندکاری دکتۆرا لەوولاتی مالیزیا

مامۆستا لەزانکۆی گەرمیان/بەشی یاسا.

١- پێـــش زەواج/ کـــوڕ یـــان کچ پەلـــە دەکات لـــە هەڵبژاردنی هاوســـەرەکەی و شـــەریکی ژیانی،ڕەنگـــە لەبەر ئەوە بێـــت کە لەداخـــی فـــڵان زەواج دەکات یان لە ترســـی قســـەی فیســـار دەیکات بۆ ئەوەی پێی نەڵێـــن قەیرە یان کورەکـــە ناتوانێت ژن بـبـــات بەڕێوە. ئەم شـــتانە زۆر کۆمیـــدی - تراژیدین. یان لەبـــەر چاولێکەری لە ئەنجامدانـــی زەواج کەفیســـار زەواج دەکات با ئەمیش بیکات و تـــا بزانێ چۆنە،بەبێ ئەوەی بە باشـــی بیری لە نەتیجەی کارەکەی کردبێتەوە،چونکە زەواج بەرپرســـیارێتیە بەرامبەر،خوا،دین،خودی هاوســـەر،خێزان،بنەماڵە پاشـــان کۆمەڵـــگا، چونکە دەکرێت خێزانێکـــی باش، کۆمەڵگایەکـــی باش دروســـتبکات یان با بڵێیـــن کۆمەڵگایەک لە ژێر چەتری خێزانێکی باشـــدا بحەســـێنەوە.

یەکێکـــی تر لەهۆکارەکانـــی تەلاق لە پێش ئەنجامدانی پرۆســـەی زەواج, بریتیە لـــە جیاوازی ئاســـتی تەمەن (بە نســـبی نـــەک ڕەهایی)کە زۆر منداڵن وپرۆســـەکە ئەنجام دەدەن.هۆکارێ تریش لە جیاوازی ئاســـتی چینایەتی (بنەماڵە،ســـەرمایە،هەندێ جاریـــش بڕوانامە کاریگـــەری هەیـــە). یەکێکی تر لـــە هۆکارەکانی تـــەلا لەپێش پرۆســـەی زەواج بریتیە لـــە زۆری داواکاری کچەکە کە کورەکـــە دوچاری قەر دەبێت

و دواتریـــش دەیەوێت بـــە دوو ڕۆژ هەمووقەرزەكە بداتەوە كە ئەمـــەش ممكن نییە. هۆكاری تریـــش زۆرن لە پێـــش ئەنجامدانی پرۆســـەی زەواجـــن... ٢- دوای زەواج/ یەكێك لـــە هۆكارەكانی تـــەلاق لـــەدوای زەواج بریتیە لەڕادەی لێک تێنەگەشـــتن لەنێـــوان ژن و پیاو،نازانن مـــاف و ئەركیان چیـــە لەژیانی هاوســـەرگیریدا. هۆكاری تربریتیە لە تەداخولی كەســـی ســـێیەم،جا خزمی ژنەكـــە بێ یان پیاوەكـــە. هۆكاری تربریتیە لە ئاڵودەبـــوون بە تەكنەلۆژیـــا و دەرەوە و لەبیركردنی یەكتر وقســـەنەكردن لەگـــەڵ یەک. هـــۆكاری تر بریتیـــە لە ئاســـایی بونەوە خـــودی تەلاق و بـــە پیرۆز ســـەیرنەكردنی زەواج كـــە(میثاقـــا غلیظا) یە هەمـــوو ئەم هۆكارانـــە دەكرێت بڵێین پەیوەندی بە ڕادەی هۆشـــیاری تاكە وەهەیـــە، دەبێ كچ و كوڕ زۆر لەوە هۆشـــیار تر بن كە بڕیاری هەرشـــتێک بـــدەن بیر لە هەمـــوو لایەنەكانی بكەنـــەوە چ جای بگات بە زەواج (بەس زۆریـــش بیرنەكەنەوە نـــەوەک قەت زەواج نەكەن) پێشـــنیار دەكەم بەخوێندنەوەی كتێبـــی ژن و مێردی ئیســـلامیی بەختەوەر لەنوســـینی محمود مهدی ئەســـتەنبولی،وەرگێرانی نەوا محمد ســـعید بۆ هەمووكەسێک..

بیستون عەبدولكەریم صدیق

خوێندكاری دكتورا لەزانكۆی تەهران

لەدایكبوو/١٩٨٩

هۆكارەكانی تەڵاق:

١-لاوازی هۆشـــیاریی دەربـــارەی هاوســـەرگیریی، نەبوونـــی تێگەیشـــتنی قووڵ و پێویســـت لەســـەر كەســـایەتی و شوناســـی تاكەكەســـیی، كە بنەمایەكی سەرەكیی بنیاتنانی پرۆســـەی هاوســـەرگیرییە.

٢- لەبەرچاونەگرتنـــی پێوەرەكانی هاوســـەرگیرییەكی ســـەركەوتوو و نموونەیی، كە خۆی لە هاوچەشـــنیی و لێكچوونـــی ڕۆشـــنبیریی، كەلتووریی، ئابـــوری و خێزانیی دەبینێتەوە.

٣- زاڵبوونی هـــۆكاری مـــادی و دەوڵەمەندیی و ناوبانگ و پشتگوێخســـتنی لایەنی ســـۆزداری و خۆشەویستی.

٤- كامڵنەبوونی تەمەنی كوڕان و كچان بۆ هاوسەرگیری و زوو شوكردن.

٥- دەســـتوەردانی کەســـانی دەوروبەر و لێپرسراوانی هەردوو لایەن لە ژیانی تایبەتیی کوڕان و کچان.

٦- خیانەتی هاوســـەرگیریی و پابەنەبوونی بە پەیمان و گرێبەســـتی خۆشەویســـتی نێوان دوو کەســـەکە.

عەدنان مەلا ساڵح
دادمووسی یەکەمی ڕزگاری
ماستەر لەیاسای گشتی
لەدای بووی ١٩٨٥

تـەڵاق و جیابوونـەوە یەکێکـە لـەو ڕێگەچارانـەی کـە پیـاو یـان ژن هەردووکیـان بـە ڕێکەوتـن پەنـای بـۆ دەبـەن، تـەڵاق و جیابوونـەوە چـی لـە شـەرع و چـی لـە یاسـادا ڕێگـەی پێـدراوە، ئەمـەش کاتێـک ئەبێـت کـە هاوسـەران پێیـان وایـە کـە ناکۆکیەکانیـان گەشـتووەتە لووتکـەو بنبەسـت و قابیلـی چارەسـەرنین،لە قورئانـی پیـرۆزدا لەچەندیـن ئایەتـدا باسـی(تەڵاق) کـراوە، لەیاسـای بـاری کەسـێتی عێراقـی ژمـارە (١٨٨)ی ساڵی(١٩٥٩)شـدا بـەوردی باسـی ڕێکارەکانـی تـەڵاق و ڕێکارەکانـی لێکجیاکردنـەوەی هاوسـەران بەبڕیـاری دادوەرکـراوە. بـەڵام وەک دەردەکەوێـت لەشـەرعدا بـە (ابغـض الحـلال) واتـە بیزراوتریـن حـەڵاڵ نـاراوە و لەیاساشـدا بـە ڕێگـەی چـارەی کۆتایـی دادەنرێـت. لـەدادگاکان بـۆ جیابوونـەوەی هاوسـەران زیاتـر یـان پشـت بـە مـاددەی(٤٠)ی یاسـاکە لەسـەر بنەمـای ژیـان یان پشـت بـە مـاددەی(٤١) لەسـەر بنەمـای ناکۆکـی دەبەسـترێت کەهەریـەک لەوانەکۆمەڵێـک دادکاری تایبەتـی هەیـە و پێویسـتی بـە دانیشـتن و دادبینـی تایبـەت هەیـە. گـەر باسـی هۆکارەکانـی تـەڵاق و جیابوونـەوەی هاوسـەران لەیەکتری بکەین،دەگەینـە ئـەوەی کەوا هـۆکارەکان فرەجۆرن،بەبـەراورد بـە ڕابـردوو گۆڕانکارییەکانی سـەردەم تـا ڕادەیـەک هۆکارەکانیش گۆڕاون،گـەر لەڕابـردوودا هۆکارەکانیـش گۆڕاون،گـەر لەڕابـردوودا هـۆکارەکان زیاتـر بریتـی بووبێـتن لەنەگونجانـی هاوسـەران لەگـەڵ یەکتری ئـەوا ئەمـرۆ بەهـۆی

گۆڕانکارییـەکان و بچـووک بوونـەوەی جیهـان بـە هـۆی پێشـکەوتنەکانی سـەردەم و تەکنەلۆجیـا لەلایـەک و زیادبوونـی خواسـت و چاوەڕوانیـەکان لەیەکـتر و لەلایەکـی تـرەوە بوونەتـە هۆکارێکـی دیـاری لەیەکـتر جیابوونـەوەی هاوسـەران، لەڕاسـتیدا گـەر بگەڕێینـەوە بـۆ دوو دەیـە بەرلەئێسـتا بەدەگمـەن دەمانبینـی جیابوونـەوە بەهـۆی خـراپ بەکارهێنانـی ئامێرەکانـی پەیوەنـدی کـردن ڕوودەدات یـان هـەر نەبـوو.

بەڵام بەداخەوە لە ئێسـتادا ناپاکی هاوسـەری بەهۆی ئەو ئامێرانەوە تەشـەنەی سـەندووە بووتە هـۆکاری ئـەوەی دەرئەنجام جیابوونـەوەی بەدوادابێـت و ڕەفەی دۆسـیەکانی دادگاش پڕبێـت لەو جۆرە کەیسـانە. لەپاڵ ئەو هۆکارانـە هەریەک لە هۆکارەکانی بارگرانـی ئابووری و بژێوی و دەسـتێوەردانی خێزانی و هاوسـەرگیری پێشـوەخت لەهـۆکارە دیارەکانـی جیابوونـەوەی هاوسـەرانن لەیەکـتر، ئەرکی خێزانـە پەروەردەیەکـی باشـی منداڵەکانیان بکـەن بەشـێوەیەک کەتەنها خۆیان تەرخان نەکـەن بۆ بەخێوکردنـی منداڵەکانیـان لەدابینکردنی خـۆراک و کەلوپەل وپێداویسـتی،بەڵکوو دەبێت لەپاڵ بەخێوکردن کەسـایەتیەکی باشـیان لێ دروست بکەن پشـت بەسـتن بە بنەماکانی ئاینی ئیسـلام و کەلتووری جوانـی کوردەواری فێـری خۆڕاگری و چۆنێتی وەسـتانەوە بەرامبەری کێشـەو ئاریشـەکانیان بکەن و کلیلـی چارەسـەرکردنی گرفتەکانیان پـێ بڵێن. لەئێسـتادا زۆرجار هاوسـەرانیش سـەردەمی داواکردن و دەزگیرانـداری زۆر بە هەڵە تێدەپەڕێنن ئەسـڵەن هەرچیەک لەیـەک داوابکەن هـەر بەڵێ بۆ یـەک دەکـەن و ڕازی دەبن بەقسـەکانی یەکتر، وشـەی نەخێـر و نـا زۆر بەکەمی بەرامبـەر یـەک بەکاردەهێنن لە کەشـێکدان سـۆز و دڵگەرمیان زاڵدەبێت بەسـەر عەقـڵ و ئاوەزیاندا، بەڵام لەبری ئەوە باشـتر وایە لەسـەردەمی داواکردن و دەستنیشـان کـردن و کوڕ و کچ تەواوی یاسـاکانی ژیانیـان بەیەکـتر بڵێن وشـەی نەخێر و نـا بەکاربهێنن لەو شـتنەی کـە بەدڵیان نیـە بۆ ئەوەی کـە چوونە ژیانی هاوسـەرگیریەوە ئەو ووشـانە یـان لا نامۆنەبێت, چونکـە گەر وانەبێـت ئافرەتێک کە پێش گواسـتنەوەی هەرچی وتبێت هاوسـەری پێویسـتبێت وباشـە بەسـەرچاو ئەوا دەسـتپێکی ناکۆکیەکانیان ئەوکاتە دەبێت کە مێردەکەی لەشـتێکدا کـە بەدڵی نیـە پێیدەڵێت نەخێـر ڕەنگە ئەمـە نەبێتە هۆی لێـت جیابوونەوەیان بەڵام دەبێتە هەوێنێک کە وردە وردە سەربکێشـێت بۆ کێشـەی گەورەتـر و تا کاردەگاتـە لێکجیابوونەوە.

بـە پێچەوانـەوە ڕاسـتە ئافرەتیـش دەبێـت یاسـاکانی ژیانـی خـۆی پێـش هاوسـەرگیری رابگەیەنێـت بەوکەسـەی کـە داخـوازی کـردووە. پێغەمبـەری خـوا درودی خـوای لێبێـت دەفەرموویـت «تنکـح المـراة لاربـع :لمالهـا و لحسـبها و لجمالهـا ولدينها،فاظفـز بـذات الديـن تربـت يـداك» واتـە پیـاوان لەبـەر چـوار هـۆکار ژنێـک مـارە دەکـەن، یـان لەبـەر جوانـی ئەوکچـەی هەڵبـژاردووە یـان لەبـەر ئەوەیـە خـاوەن پارەیـەو مووچـە وەردەگرێـت، یـان لەبـەر نـاوداری بنەماڵەکەیەتـی، یـان لەبـەر دینەکەیەتـی لەکۆتایشـدا دەفەرموویـت کچـی دینـدار هەڵبژێـرە چونکـە زەرەر لـەو هاوسـەرگیرییە ناکەیـت. هەروەهـا بـۆ ئافرەتیـش دەفەرموویـت «اذا جاءكـم مـن ترضـون دينـه وخلقـه فانكحـوه» واتـە هەرکوڕێـک هـات بـۆداوای ژن لێتـان ئەگـەر دینـدار و خـاوەن ڕەوشـت بـوو ئـەوا ژنـی بدەنـێ. بەکورتـی دەمەوێـت بڵێـم پابەنـد نەبـوون بـە ئاینـی ئیسـلامەوە یەکێکـی تـرە لەهۆکارەکانـی زیادبوونـی تـەڵاق بەگشـتی گـەر لـە سـنووری دادگای تـێ هەڵچونـەوەی ناوچـەی کەرکـوك گەرمیـان بروانیـن دەبینیـن تەنهـا لەساڵـی ٢٠٢٢ دا لەکـۆی ٢٧٤٦ هاوسـەرگیری ٧٩٦ حاڵەتـی جیابونـەوەو تـەڵاق تۆمارکـراوە, ئـەوەش ئـەوە دەگەیەنێـت کـە ڕێـژەی جیابونـەوە ٢٩٪ ی حاڵەتەکانـی مـارە بریـن و هاوسـەرگیری پێکدێنێـت. بـە ئومێـدی ئـەوەی کـە لـە پێـش پرۆسـەی هاوسـەرگیری هەریـەک لـە کـور و کـچ تەنهـا بیریـان لای ئـەوە نەبێـت هاوسـەرگیری بکـەن و بچنـە نـاو ژیانـی هاوسـەرگیری بەڵکـو بیریـان لای ئـەوە بێـت کـە لەگـەڵ کـێ هاوسـەرگیری دەکـەن لـە پێنـاو خێزانێکـی بەختـەوەر و پەروەردەیەکـی بـاش نەوەکانـی داهاتـوو بـۆ ئەمـەش دەبێـت دان بـەوەدا بنێـن کـە بریـاردان لـە هاوسـەر گیـری ئاسـان نیـە بـەڵام بریـار نـەدان لـە هاوسـەرگیری لەگـەڵ کەسـێك باشـترە لەوەی کـە هاوسـەرگیری بکەیـت و پـاش گواسـتنەوە بـۆت دەربکەوێـت کـە کەوتویتەتـە نـاو هەڵەیەکـی گـەورەوە . ئەمـەش پێویسـتی بەوەیـە کـە کـوڕ و کـچ پێـش هاوسـەرگیری بەباشـی لەیـەک تێبگـەن و ئامادەبـن لـە هەڵسـوکەوت و ڕەفتـاری یەکـتر بـاش یەکـتر بناسـن ، بەپێـی توانـا باسـی سروشـت و ڕێسـاکانی خۆیـان بـۆ یەکـتر بکـەن .

کاوە لطیف علی
پارێزەری راوێژکار
لەدایکبووی/ ١٩٨٤

سەبارەت بەزیاد بوونی رێژەی تەڵاق و جیابوونەوەی هاوسەران, بۆچەندین هۆکاری جیاواز دەگەڕێتەوە لە پێش هەموویانەوە دەبێت ئەوە بزانین کە زیادبوونی رێژەی دانیشتووان بە شێوەیەکی نا ئاسایی لە شاری کەلار هۆکارێکە بۆ زیادکردنی ئەو رێژەیە لە دادگاکان بە تایبەت بە هۆی هاتنی ژمارەیەکی زۆری ئاوارە بۆ شاری کەلار کە گومانی تیا نیە هەتا رێژەی دانشتووان زیاد بکات کێشەی کۆمەڵایەتی زیاتر دەبێت سەرەڕای ئەوەش ئاسایی بوونەوەی شەرمکردن لە تەڵاق جیابوونەوە هۆکارێکی ترە کە لە رۆژگاری ئەمرۆمان دا تەڵاق دەر یان تەڵاق دراو وەکو جاران بە چاوی کەم لە کۆمەڵگا سەیر ناکرێن ئەمەش دەبێتە هۆێ ئەوەی هاوسەران لە جیاتی ئەوەی بەرگەی سەختیەکانی ژیان بگرن و گیانی یەکتر قبووڵکردن و لێبوردەیان هەبێت پەنا بۆ جیابوونەوە دەبەن،هەروەها لەیەکتر نەگەشتن و کەمی تەمەنی هاوسەران و دەستێوەردانی کەس و کاری هاوسەران لە ژیانی تایبەتیان هۆکاری دیکەن بۆ زیادبوونی رێژەی جیابوونەوە هەروەها دروستنەکردنی لێکەوتەی ئابووری زۆر لە سەر هاوسەران و بەتایبەت لاوازی یاسای جێبەجێکردن بێ باکی لای هاوسەران دروست دەکات بە تایبەت پیاوان کە بریاری جیابوونەوە بەلایەنەوە ئاسان بێت و بە قستێکی کەمی مانگانە دەربازیان لە لێکەوتە دارایەکانی جیابوونەوە دەبێت.

سۆران محمد غریب
مقدەمی پۆلیس
ئەفسەر لەپۆلیسی گەرمیان
لەدایک بووی:١٩٧٧

هۆکارەکانی جیابوونەوە تەڵاق بەپێی ئەزموون و کۆمەڵایەتی و کارکردنم وەک ئەفسەری بنکەی پۆلیس, پێموایە دیارترین هۆکارەکانی جیابوونەوە تەڵاق ئەمانەن:

١-بەشێکی زۆری خیزانەکان, دایک و باوکان مێردنەکردنی کچەکانیان و مانەوە بەعەیبەو هەڵە دەزانن بۆیە ناچار بەهەرشتێک رازی بێت کچەکانیان دەدەن بە

شـــوو و تێگەیشـــتنی تەواویان نەبێت بۆژیـــان و مانای هاوســـەرێتی نیە لەرووی کۆمەڵایەتی و یاســـایی و ئاینیەوە هەروەها ئامادەکاری تەواویان بۆبەدەستەبەرنەرکاوە لەرووی ئابووری و خانەی هاوســـەرێتیەوە.

٢-پەلە کـــردنی کوڕان و کچـــانی گەنج بۆبەیەکگەیشـــتنی بەهۆکاری ســـۆزداری و هەڵچـــوونی گەنجانەوە بەبـــێ ئەوەی خۆئامادەکـــردن و تێگەیشـــتنی تەواویان هەبێ بۆپێکهینانی خیـــزان و ژیانی هاوســـەرێتی کەئەمانە دواتر دەبنە هۆی ســـەرهەڵدانی کێشـــەو روودانی جیابوونەوە.

٣-دەستخستنەنێو ژیانی هاوسەرانەوە لەلایەن کەس و کارەوە.

٤-هەندێک لەهاوســـەران لەئاســـتی بەرپرســـیاریتی ژیانی هاســـەریدا نین و کەم و کورتی لەئاســـت یەکتردا دەنوێنـــن و توانـــای ئەمەکداریان بەرامبـــەر یەکترنیە.

٥-خیانەتی هاوسەرێتی هۆکارێکی تری جیابوونەی هاوسەرانە (ژن یان پیاو).

٦-نەبـــوونی گیانی لێبوردەی لەنێوان هاوســـەران و قبوڵنەکردن و دانەپۆشـــینی کەم و کوری   یەکتر.

٧-داواکردن و خواســـتی ناپێویســـت لەهاوســـەران زیاتر لەتوانای هاوسەریدا لەرووی دارایی و گوزەرانی و توانای جەســـتەی.

٨-شاردنەوەی هەندێگ نهینی و نەخۆشی و رووداوی پێش هاوسەرگیری.

٩-کەم ســـەبری وهەڵچوون,کەلەرەقـــی وپەلەکردن لەجیابوونەوە لەســـەربنەمای پووچ بێ بنەما و لەخۆڕاگەورەکردنی کیشـــەکان کەچارەســـەرکردنیان زۆر ئاسانە.

أحمد عبدالرحمن سمين
لێکۆڵەری پۆلیس
مواليد/١٩٧٣

هۆكارەكانی تەڵاق: زۆربەی جار بۆئەو تەمەنانەی كەوا لەخوارەوەی هەژدەساڵەوەیە بۆ هاوسەرگیری وەهۆكارێكی ترلەلایەنی تۆڕە كۆمەڵایەتیەكانە ئەنجام دەدرێت, بەبێ ئەوەی لەڕاوبۆچونی یەكتر تێبگەن وەزۆر بەی كات دەگەرێتەوە بۆئەو دووكەسە هاوسەرگیری ئەنجام دەدەن لەیەك تەمەندان, چونكە دوو ڕاوبۆچونی جیاوازیان هەیە زۆر بەی كات لەسەر ئەو بیرو بۆچونانە ڕێک ناكەون كەوالەنێوانیاندا ئەنجامی دەدەن, وەهەروەها [ناپاكی هاوسەرێتی] یەكێكی ترەلەهۆكارەكانی جیابونەوەی خێزان لەلایەنی هاوسەرەكانەوە ئەنجام دەدرێت وەزۆر بەی كات دەگەرێتەوە بۆ بێ متمانەی لەنێوانیاندا دروست دەبێت دەگەرێتەوە بۆ ئەوكاتانەی كەواپێش زەواج ئەنجامیان داوە ئەبێتە هۆی جیابونەوەیان, وەزۆربەی ئەوزەواجانەی كەهەڵدەوەشێتەوە سەرناگرێت دەگەرێتەوە بۆ ئەو هاوسەرانەی كەبەخۆشەویستی هاوسەرگیری دەكەن.زۆربەی كات دەگەرێتەوە بۆ (مناقەشەكردنی زۆر) لەماڵدا كەدەبێتە هۆی بێڕیزی بەرام بەر یەكتر ئەو خۆشەویستیە لەدەست دەدەن كەلەنێوانیادایە وەزۆربەیكات دەگەرێتەوە بۆ (باری ئابوری) ئەبێتە هۆكار بۆ جیابونەوەی ئەو دووهاوسەرە زۆربەی كات دەگەرێتەوە بۆ مادەی هۆشبەرەكان درەنگ گەرانەوە بۆ ماڵەوە, بێئاگابون لە ماڵ و منداڵ وخێزان, ئەبێتەهۆی جیابونەوەی نێوانیان.

كچێكی گەورەی ماڵ كە هاوسەرگیری نەكردووە موالید ١٩٧٥ دنیا بیایە پرس منیان بكردایە ،ئەوە ئەوسا ئەزانی بۆ تەڵاق نەوی؟ ئەچوینە داوای ژن، ژنیان ئەداوە دەس یەكێ وەك منۆ پڕ عەقڵ و قەت تەڵاق نەئەدریا ئێستا ئەیدەنە دەس كوڕێ (.....) گوایە ئێژێ وەدڵمی و دڵ هەر ڕۆژێ و ئەچێتە سەر یەكێ ، چۆن ئەوێ بدرێتە دەس پیاو،ژن ئەوێ بدرێتە دەس ژنێ باشۆ و وتی من كەفیل ئەم ژنەم و ئەیوەم و گەورەیانۆ كرد و وتیان ئەیدەینە دەس تووە هەتا ماوە لەدنیا چاوی وەتەڵاق ناكەوێ، لەو بوارەیا هەر ژن دەوری هەیە كە ژن بدرێتە دەسیوە، چونكە ماڵ بژێوی ژیان ژن هالێل ژنا، لێل پیاوانیە پیاو ئەڕوا ،ئەو مناڵە ئەدرێتە دەس ژنێكۆ،ئیسا من بدرێمە هەركەسێ نایەمۆ بەس مناڵ ئەتێتۆ، مناڵ ئەوێ بدرێتە دەس ژن و، ژن ماڵ ئەواتەڕێوە پیاو ماڵ وەڕێوەناوا، تەمسیلیە كوردیەكە ناسكە خان بەرامبەر باوكێ گەورەی گرت وتی ماڵ و ژن وتی ماڵ و پیاو، وتی ماڵ و ژن دایە زەخەڵێ ،زەخەڵەكەی كردە پیاوێ لەناو گشت دنیایا

دەنگی داوۆ،من بچمەداوای ژن گەرێ بدرێتە دەس منۆ نەک بدرێتەدەس پیاوۆ و تەڵاق هیچ هۆکار تری نیە هەر ئەوەیە هۆکارەکەی ئەوێ بدرێتە دەس ژنێ عاقڵۆ من پیرێژن هەزار ساڵە قسەی بۆم کردە ئەزانم دنیا چیە.

لەهەشتاکان لێل پیرەژنێکا دانشتم لە دوز خورماتوو وتم جاران ژن ئەهات ،ژن چۆن ئەدریاوە ژن و ژن چۆن سەری لێ نەئەشێویا ،وتی من ژنیان داوە دەس منۆ وتیان ئەمە ئیتر ئەیدەینە دەس تووە ، توو ئەم ژنە ئەوەیتەڕێوە ئەیکەیتە ژن ،مناڵ بیویە ئیتر ئەمەنە مناڵ بیویە وەکەڵک شوویش نەهاتە دایانەتە دەسیوە وتی هاوردمان واڵەوەیهان بۆی ئەکرد ڕامان ئەگرت تا ڕانەکا وەو شێوە کردیانە ژن بیویە ژنێ عالەم خوا سوێنی وەسەری ئەخوارد کاتێ گەورەبیو پیر بی وتیان ئەو ژنەتا والەژێر دەس ئێمەوە بیەتە ئەو ژنە کاتێ هاتە وەبوکی مناڵ محەلە بیویە ئەگەر ژنێ وا عاقڵ نەیگەردوێ ڕایەکرد ئیسە هەرچی ژن هەیە ئەدرێتە دەس پیاوۆ لەو دوورە خۆی و خوای چۆن ئیدارە ئەکا ئمڕۆ کێ ئەتوانێ ئاوا ژنێ بداتە دەس مناڵ و نەزان و نەفامۆ لەو دویرە وەتەق تەینا داینا ،ئەوێ ژن مناڵ بدەیتە دەس ژن باشۆ، ژن مناڵ ناوێ بیدەیتە دەس کوڕێ خۆی ئەو مناڵ و ئەومناڵ و لەو دویرەش داینا هەزارو یەک کێشە تێتە سەریا ئیتر هەزار عالەم قسە بکا لەوەتێناگەیە

بەهار ئەحمەد

بەرپرسی لیژنەی کلاری ڕێکخراوی ئافرەتانی کوردستان

لەدایک بووی ١٩٨٠

ڕەنگە زۆرجار ئەو قسەیەمان بیستبێت کە جیابوونوە وەک چارەسەردانراوە ئەگەر هاتوو کێشە دوو هاوسەر نەتوانرا چارەسەر بکرێت, بەڵام بەداخەوە لە ڕۆژگاری ئەمرۆدا جیابوونەوەی هاوسەران بووە بەکێشە نەک چارەسەر ناکرێت ڕۆژ بەڕۆژ ڕێژەی تەڵاق و جیابوونەوە لەزیادبووندایە:

هۆکارەکانی جیابوونەوە تەڵاقی هاوسەران زۆرن, لەوانە:

١-وەک دەزانین چەند ساڵێکە قەیرانی دارایی تەنگی بەژیان و خێزانی کورد هەڵچینووە, دوابەدوای قەیرانی دارایی و سۆشیال میدیا.

٢-قەیــرانی دارایی بوەتە هــۆی جیابوونەی خێزانــەکان ئەوەش دەگەڕیتــەوە بۆئەو کێشــە لەنیوان هاوســەران دروســت دەبێت, زۆرجار خانمان خۆیان بــەراورد دەکەن بەکەســانێک کە ئاســتی داراییان زۆر بەرزە.

٣-بەداخــەوە سۆشــیاڵ میدیا لــەرۆژگاری ئەمــڕۆدا بووەتە مۆتەکــەی ناوخیزان, بەداخەوە ئاســتی ڕۆشــنبیری و تاکی ئێمــە زۆر لاوازە چی لــەرووی بەکارهینانی سۆشــیال میدیــا یاخــود ئەگــەر هەڵەیــک رووبــدات یەکســەر پەنادەبەنە بەر جیابوونــەوە نەک چارەســەر کــردنی گرفتەکان.

٤-هاوســەرگیری لەتەمەنی منداڵیــدا ئەمەش هۆکارێکە بۆجیابوونــەوە, چونکە کچ و کۆڕ نەگەیشتوونەتە ئاستێک بەرپرســیارێتی هەڵبگرن.

٥-باش پــەروەردە نەکردن هەندێ ســیفاتی خــراپ لەکۆڕ یان کچ دروســت دەبێت, بۆنموونە رەزیلی, دڵپیســی و ئالوودەبوون بەمــاددە کحولیەکان.

٦-دەستیوردانی خیزان لەلایەن چواردەورە.

٧-نەگونجــانی کۆمەڵایەتی , نەبــوونی متمانە,فــرەژنی, نەبوونی متمانــە و لێدان و ئە شکە نجە .

هۆکارەکانی تەڵاق لەئەزموونی ژنێکی ماڵەوە

لەدایکبووی ١٩٧٧

کچــی ئــەم زەمانــە نەبوونــەی قبــوڵ نــاکات دەیەوێــت هەمیشــە هەبــون بێــت چاولێکردنــی سۆشــیاڵ میدیــاو فیلــم و ئەنتەرنێــت, درۆکانــی پیــش زەواج کەمێشــکی کچەکــە تێــک دەدات کەتەمەنێکــی منداڵــی هەیــەو قوتابخانــەی تــەواو نەکــردوە, ئەوجۆرانــە لەکــوێ و ئــەم جۆرانــە لەکــوێ کەکچەکــە ٢٥ ســاڵ بێــت خوێندنــی تــەواو کردبــێ زەواج بــکات کاتێــک کچێــک و کوڕێــک قوتابخانەیــان تــەواو نەکردبــێ هیــچ لەزەواجیــش تێناگــەن لەلایەکــی تــرەوە ١٨ ســاڵیش زوە بــۆزەواج چونکــە جــارێ مێشــکیان کامــڵ نەبــوە, لــە ٢٠ بــەرەو ســەرەوە مێشــکیان وردە وردە کامــڵ دەبێــت, لەماڵــی باوکیشــیدا شــەو ڕۆژ خەریکــی ئەنتەرنێتــەو لەگــەڵ هاوڕێــدا قســە دەکات

هیچ کارێک ناکات ئەمەیش پیاو و خەسو ئەم جۆرانە قبوڵ ناکەن هەندێ جار دەگەڕێتەوە بۆ قبوڵ نەکردنی غەڵەت, قسەیەک هەیە ئەڵێت (یەکتر مەسڕنەوە لەبەر هەڵەیەک بەڵکو هەڵەکان بسڕنەوە لەبەر یەکتر) هەندێ جار دەگەڕێتەوە بۆ دڵپیسی لەیەکتری چونکە ئەمەشە جیابونەوەی لێدەکەوێتەوە.

شنۆ حسێن ئەحمەد

مامۆستا لەقۆناغی بنەڕەتی

لەدایک بووی ١٩٨٢

دیاریدەی تەڵاق و هەرەس هێنانی خێزان بەکێشەیەکی کۆمەڵایەتی دادەنرێت، تەڵاق دیاریدەکەی بەربڵاوە لە زۆربەی کۆمەڵگەکاندا، لە کۆمەڵگەی کوردیش دەستی بە بڵاوبوونەوە کردووەخۆشەویستی وشەیەکە کە دەربڕین بۆی ئاسان نییە جوانترین شتە لە ژیاندا، وە زۆر لەوە گەورەترە کە ئێمە ڕوانینمان بۆی هەیە یارمەتی مرۆڤەکان دەدات بۆ ژیانێک پڕ لە سۆز و جوانی و سادەیی لەم نووسراوانە دەمەوێت دەست بخەمە سەر برینەکانی هاوسەران و ئاگاداریان بکەمەوە لەو هۆکارانە -زۆرکردن لە کوڕ و کچ بۆ زەواج بە کەسێک کە نایانەوێت,باش هەڵنەبژاردن لە سەرەتاوە چ کچ بێت یاخود کوڕ,جیاوازی زۆری تەمەن لە نێوان کچ و کوڕدا.,خێراکردن لە بڕیاردان و گوێنەدان بە ویستی خێزانەکەی -ئارام نەگرتن لەسەر باری هەژاری,جیاوازی بیر و ڕا لە نێوان هەردوولادا -تەداخوولی کەس و کاری ژن و مێرد لە ژیانیان ,جیاوازی ئاستی ڕۆشنبیری ژن و مێرد کاتێک ژن و مێرد ئاستی ڕۆشنبیری لەوی تریان زیاترە یەکێکیان هەوڵی زانینی زیاتر لەوی تریان دەدات و دەبێتە کێشە لەنێوانیان,جیاوازی لە پەروەردەکردنی منداڵ، هەندێ کات بەهۆی لەیەنگری توندی منداڵ کێشە دروستدەبێت. بەوهۆیەوە ململانێ دێتە کایەوە و سەر ئەنجام جیابوونەوە ڕوەدات,گومان و غیرەی زیاد لە پێویست لە نێوان هاوسەران دا,هاوسەرگیری کوڕ و کچ لە دەرەوەی خێزان ئەم کارە شتێکی نەگوونجاوە نەشیاوە لە نەریتی کۆمەڵگەی ئێمەدا و هەر چەندە هەندێ جار ئەم دەکرێت لە نێوان کوڕ و کچدا لە کۆتایدا بەهۆی هەڵنەگرتنی بەرپرسیارێتی جیابوونەوە ڕوودەدات. لە کۆتایدا هیوای بەختەوەری بۆ هاوسەران و ئەوانەی دەیانەوێت بچنە ژیانی هاوسەرییەوە.

کچێکی گەورەی ماڵ کەهاوسەرگیری نەکردووە

موالید ١٩٧٥

بەبۆچونی من هۆکارەکانی تەڵاق دەگەڕێتەو بۆ ئەم دووخاڵە:

١-لەکۆندا لەدوای ئەنجامدانی پرۆسەی هاوسەرگیری, ژن ئەدرایە دەست ئافرەتێکی تێگەیشتوو و پێگەیشتوو, بەپێچەوانەی ئێستاوە ژن دەدرێتە دەست کوڕێکی هەرزەکارو کەم ئەزموون.

٢-پێویستە بەشوودانی کچ لەلایەن پیاوەوە ڕێکبخرێت وسەرپەرشتی بکرێت.

دەرەئەنجام

لەمێژووی شارستانی مرۆڤایەتیەوە, تەڵاق بوونی هەبووە جێەجیدەکرێت, هەندێک جار لەیاسا و شەرعدا بۆکۆتای هینانی کێشەو گیروگرفتێک لەنێوان هاوسەرەکاندا وەکو چارەسەردانراوە, بەشێوەیەکی گشتی ناتوانرێت بەئاسانی لێکەوتە دەئەرئەنجامەکانی تەڵاق دەستنیشانبکرێت, ئەستەمە ڕێژەی زیانەکان بەخیزان و کۆمەڵگا دەکات دیاری بکرێت و دەبێتە هۆی لەدەستدانی ئارامی, خۆشەویستی و بارگرانی لەسەر ئەوکەسانەی منالەکان دەگرنە ئەستۆ توشی لەدەستدانی چاودێریکردن دەبنەوە, ژیان قورسیەکی ترە بۆئەو ئافرەتەی جیابووەتەوە, چونکە سەرچاوە داراییەکەی نامێنێت وکۆتایی پێدێت, هەروەها لەکۆمەڵگەیەکی داخراودا هەمیشە ئافرەتەکە سەرزەنش دەکرێت بەهۆی ئەوەی لەمێردەکەی جیابووەتە. هەندێ جار ئافرەتەکە تووشی گرفتی دەروونی دەبێت, چونکە نازانێت چۆن خۆی بگونجینێ لەگەل بارودۆخی دوای جیابوونەوەکەی لەناو کۆمەڵگادا, زۆر جار بەچاوێکی کەم سەیر دەکریت هەست بەنەبوونی خۆی دەکات, هەندێ جار سەردەکێشێ بۆ کیشەی کۆمەڵایەتی گەورە لەنیوان هەردوو بنەماڵەی ژن و پیاوەکەدا,تەڵاق جکەلوەی شیرازەی خێزان تێکدەدات داوتریش کاریگەری تەواوی لەسەر کۆمەلگا دەبێت , لەرووی شەرع و یاساوە ڕیگە پێدراوە لەڕیگەی تەڵاقەوە جیابوونەوە هەبێت چونکە زۆرجار وەک چارەسەرێک دادەنرێت بۆئەوەی هەردوولا ژیانێکە نوێ دروست بکەنەوە..

سەرچاوەکان

عەرەبی:

١-محمد بن الحسن الحر العاملي ، وسائل الشيعة ،دار الكتب العلمية ، ج ٢٢ ص ٢٢٤.

٢-محمد بن الطيب أبو بكر الباقلني ،التمهيد ، المكتبة الشرقية بيرو ١٩٧٥ ،ج ١٥ ،ص ٦٧.

٣-سورة ألالحزاب .

٤-سورة البقرة

٥-سورة لاطلاق

٦-پرۆفیسۆری یاردەدەر, فاروق عبدالكريم, الوسيط في شرح قانون الاحوال الشخصية العراقيه, السليمانية ٢٠٠٤.

٧-البرۆفيسۆر د مصطفى الزلمى, طلاق الغضبان و السكران المكرة في الفقة الماقارن ,اربيل, الطبعة الاولى

٢٠١١.

٨-المحامى جمعه سعدون الربيعى, المرشد الى احكام النفقه شرعا وقانونا وقضاء و دراسة مقارنمعززة بقرارات محكمة التمييز, الطبعة الثانية, ٢٠١١.

٩-التكلفه الاجتماعية للطلاق,د.هدى زكريا,مركز قضايا المراة المصرية, الطبعة الاولى ٢٠٠٩.

١٠-انحلال الرابطة الزوجية في التشريع العراقي,دراسة المقارنة.

١١-یاسای باری کەسی هەموارکراو لەهەرێمی کوردستان-عێراق.

١٢-گۆڤاری پارێزەر ژمارە (٢٤) ساڵی ٢٠١٢.

١٣-دکتۆر طارق كمال النعيمى, سایکۆلۆژیای پیاو و ژن, چاپی یەکەم, ٢٠١٣.

١٤-د.مصطفى الزلمى,الطلاق مرتان في تفاسير القران, الطبعة الثانية ,اربيل, ٢٠١٠.

١٥-يوسف سليمان جبر، الزواج والطلاق في صدر الإسلام/دراسة تاريخية في الأبعاد الاجتماعية والاقتصادية والسياسية(الحجاز نموذجا)، أطروحة دكتوراه غير منشورة في التاريخ الإسلامي، جامعة الموصل، ٢٠٠٤ ، .٢١١.

١٦ -مصطفى الخشاب، دراسات في علم الاجتماع العائلي،ط١،مطبعة البيان العربي، القاهرة ، .١٥٤ص،١٩٥٧ .
١٧-محمود حسن، الأسرة ومشكلاتها، دار المعارف، الإسكندرية، ١٩٩٧،ص١٠٨
. ١٨ -مصطفى الزلمي، الطلاق في شريعة السماء وقانون الأرض خلال أربعة ألاف سنة، ج١،ط١ ،مطبعة العاني، بغداد، ١٩٨٤ ،ص.١٦٧.
١٩- عائدة سالم الجنابي، المتغيرات الاجتماعية والثقافية لظاهرة الطلاق /دراسة ميدانية لظاهرة الطلاق في مدينة بغداد، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٣ ،ص١٥
٢٠-وسيلة عاصم الباشا، الطلاق أسبابه وآثاره الاجتماعية /دراسة ميدا نية لظاهرة الطلاق في مدينة بغداد، رسالة ماجستير غير منشورة في علم الاجتماع، جامعة بغداد، ١٩٨٢ ،ص٢٢
٢١-احمد الغندور، الطلاق في الشريعة الإسلامية والقانون، ط٢ ،دار المعارف، القاهرة، ١٩٦٧ ،ص٣١

ENGLISH

References

22-Al Gharaibeh F, Bromfield N. An analysis of divorce cases in the United Arab Emirates: A rising trend. Journal of Divorce & Remarriage. 2012;53(6):436–452. doi:

23-Allen ES, Atkins DC, Baucom DH, Snyder DK, Gordon KC, Glass SP. Intrapersonal, interpersonal, and contextual factors in engaging in and responding to extramarital involvement. Clinical Psychology: Science and Practice. 2005;12(2):101–130.

24-Amato PR. The consequences of divorce for adults and children. Journal of Marriage & the Family. 2000;62(4):1269–1287.

25-Amato PR, Previti D. People's reasons for divorcing: Gender, social class, the life course, and adjustment. Journal of Family Issues. 2003;24(5):602–626. Doi.

26-Antle BF, Karam E, Christensen DN, Barbee AP, Sar BK. An evaluation of healthy relationship education to reduce intimate partner violence. Journal of Family Social Work.

27-Bloom BL, Niles RL, Tatcher MA. Sources of marital dissatisfaction among newly separated persons. Journal of Family Issues.

28-Doss BD, Rhoades GK, Stanley SM, Markman HJ. Marital therapy, retreats, and books: The who, what, when, and why of relationship help-seeking. Journal of Marital and

Family Therapy. 2009.

29-Frisco ML, Muller C, Frank K. Parents' union dissolution and adolescents' school performance: Comparing methodological approaches. Journal of Marriage and Family. 2007.

30-Gigy L, Kelly JB. Reasons for divorce: Perspectives of divorcing men and women. Journal Of Divorce & Remarriage. 1992;

31-Johnson CA, Stanley SM, Glenn ND, Amato PR, Nock SL, Markman HJ, et al. Marriage in Oklahoma: 2001 Baseline Statewide Survey on Marriage and Divorce: OSU Bureau for Social Research. Oklahoma State University; 2001.

32-Johnson MP. Patriarchal terrorism and common couple violence: Two forms of violence against women. Journal of Marriage and the Family. 1995;57:283–294.

33-Markman HJ, Stanley SM, Blumberg SL. Fighting for your marriage: A deluxe revised edition of the classic best-seller for enhancing marriage and preventing divorce. San Francisco, CA: Jossey-Bass; 2010.

34-Stanley SM, Amato PR, Johnson CA, Markman HJ. Premarital education, marital quality, and marital stability: Findings from a large, random household survey. Journal of Family Psychology. 2006.

35-Bahr, S.J., Howe, J.D., Mann, M.M., and M. Bahr. (1994). "Trends in Child Custody Awards: Has the Removal of Maternal Preference Made a Difference". Family Law Quarterly. 28 (2), 247-267.

36-Barber, B.L. and J.S. Eccles. (1992). "Long-term Influence of Divorce and Single Parenting on Adolescent Family- and Work-related Values, Behaviors, and Aspirations". Psychological Bulletin, 111 (1), 108-126.

37-Bishop, S. and G.Ingersoll. (1989). "Effects of Marital Conflict and Family Structure on the Self-Concept of Pre- and Early Adolescents". Journal of Youth and Adolescence, 18 (1), 25-38

38-Bourque, D.M. (1995). "Reconstructing" the Patriarchal Nuclear Family: Recent Developments in Child Custody and Access in Canada. Canadian Journal of Law & Society, 10 (1), 1-24

39-Brown, C. (1993, May). The impact of divorce on families: The Australian experience. Paper presented at the Association of Family and Conciliation Courts 30th Annual Conference, New Orleans, Louisiana.

40-Buchanan, C.M., Maccoby, E.E., and S.M. Dornbusch. (1992). "Adolescents and their Families after Divorce: Three Residential Arrangements Compared". Journal of Research on Adolescence, 2 (3), 261-291.

41-Buchanan, C.M., Maccoby, E.E., and S.M. Dornbusch. (1991). "Caught Between Parents: Adolescents' Experience in Divorced Homes". Child Development, 62, 1008-29.

42-Buehler, C., and B.B. Trotter. (1990). "Nonresidential and Residential Parents' Perceptions of the Former Spouse Relationship and Children's Social Competence Following Marital Separation: Theory and Programmed Intervention". Family Relations, 39 (4), 395-404.

43-Bureau of Review (1990). Evaluation of the Divorce Act. Department of Justice Canada.

44-Carbone, June. (1992). "Equality and Difference: Reclaiming Motherhood as a Central Focus of Family Law". Law and Social Inquiry, 17 (3), 471-490.

45-Cockett, M. and J. Tripp. (1994). "Children Living in Re-ordered Families". Social Policy Research Findings, 45, 45-48.

46-Cochran, R.F. and P.C. Vitz. (1983). "Child Protective Divorce Laws: A Response to the Effects of Parental Separation on Children". Family Law Quarterly, 17 (3), 327-363.

47-Demo, D.H. and A.C. Acock. (1988). "The Impact of Divorce on Children". Journal of Marriage and the Family, 50, 619-648.

48-Dillan, Peter A. and Robert E. Emergy. (1996). "Divorce Mediation and Resolution of Child Custody Disputes: Long-term Effects". Journal of Orthopsychiatry, 66 (1), 131-140.

49-Dronkers, J. (1996). "The Effects of Parental Conflicts and Divorce on the Average Well-being of Pupils in Secondary Education". American Sociological Ass.

50-Dumas, J. and Y. Péron. (1992). Marriage and Conjugal Life in Canada: Current Demographic Analysis. Statistics Canada Catalogue,91-534E.

51-Duryee, M. (1991). "Mandatory Court Mediation: Demographic Summary and Consumer Evaluation of One Court Service". Family and Conciliation Courts Review, 30 (2), 260-267.

52-Ellis, J.W. (1990). "Plans, Protections, and Professional Intervention: Innovations in Divorce Custody Reform and the Role of Legal Professionals". University of Michigan Journal of Law Reform, 24 (1), 65-188.

53-Farber, S., Primavera, J. and R.D. Felner. (1983). "Older Adolescents and Parental Divorce: Adjustment Problems and Mediators of Coping". Journal of Divorce, 7 (2), 59-75.

تاکەی قەزاکانی (چەمچەماڵ، کەلار، کفری و خورماتوو) ناگەڕێنەوە بۆ کەرکوک؟

رزگار حاجی حەمید

لەوەتەی ئەم دەوڵەتە دامەزراوە، کۆی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکان بە ئێستاشەوە بەشێوەیەکی ڕێژەیی درێژە بە سیاسەتی (تەعریب و تەرحیل) دەدەن، هەرچەندە سیاسەتی ڕاگواستن مێژوویەکی کۆنتری هەیە دەگەڕێتەوە بۆ پێش دامەزراندنی دەوڵەتی عیراق و سەردەمی داگیرکاری و ململانێی زلهێزان لەو ساتەوەختەوە درێژەی هەیە بە ئێستاشەوە هەوڵی گۆڕینی باری دیمۆگرافی دەدەن، هەمیشە ویستویانە مێژوو و جوگرافیا و حەقیقەتی ناوچەکانی کەرکوك و دەوروبەری بشێوێنن، هاوکات خۆیان لە حەقیەتی کوردستانی بوونی ئەم شارە گێل دەکەن ئەگەرنا خۆیانیش ئەو ڕاستییە باش دەزانن، هەربۆیە بەردەوام بۆ زیادکرنی دانیشتوانی عەرەب لەو ناوچانە و کەمکردنەوەی ڕێژەی دانیشتوانی کورد و نەتەوەکانیتر بە بەرنامە و پلان کاریان کردووە، لەگەڵ ئەوەشدا پلانی دابڕینی ئەو یەکە کارگێڕییانەی (چەمچەماڵ و کەلار، کفری و خورماتوو) پارێزگای کەرکوك کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردن و لکاندنیان بە پارێزگاکانی دەوروبەرییەوە، ئەمیش بەپێی سەردەم و دەسەڵات لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکیتر جیاوازی هەیە، هەرچەندە تێکڕای ئەو حکومەتانە و ئەمەی ئەم دوایەش، کە نزیکەی بیست ساڵە حوکمڕانن یەك ئامانج و هەمان تێڕوانیان هەیە لەمەڕ ئەو ناوچانە و بۆیان بلوێ هەمان سیاسەت پەیڕەو دەکەن، لە سەردەمی دەسەڵاتی بەعسدا پرۆسیسی (تەعریب و تەرحیل) چڕتر کاری لەسەرکرا بەتایبەت لەو ناوچە کوردیانەی کە نەتەوەیتری تێدا دەژیا، عەرەبێکی زۆریان هێناوەتە ئەو شار و شارۆچکانە و نیشتەجێیان کردوون و ئیمتیازێکی زۆریان پێ بەخشیوون، هەر بەوەش نەوەستاون کوردەکانیان لە زێدی باوباپیریان دەرکردووە.

ئەوەی مەبەستە لێرەدا چارەنووسی ئەو ناوچانەیە کەواتە لەبەر هۆکاری سیاسی و بچووك کردنەوەی ڕووبەری جوگرافیای کارگێڕی کەرکوك و کەمکردنەوەی ڕێژەی دانیشتوانی کورد لەو پارێزگایە، هەربۆیە لە پاڵ سیاسەتی بەعەرەبکردن و ڕاگواستندا زۆرترین گۆڕانکاری کارگێڕیی ئەنجامدراوە، هەروەك بەیەك مەرسومی کۆماری قەزاکانی (کەلار و چەمچەماڵ) خرانە سەر پارێزگای سلێمانی و دواتریش قەزاکانی کفری و خورماتوو لە ڕووی ئیدارییەوە بۆ هەردوو پارێزگای (دیالە و سەلاحەدین) گوێزرانەوە، کە ئەمە حەقیقەتێکە هەموو کەس دەیزانێ و لەچەندین بەڵگەنامەی فەرمی دەوڵەتدا هاتوون و ئەوانەش تا ئێستا ماون، پێویست بوو ئەم ناوچانە بەبێ قسە لەسەرکردن بگەڕێنرایەتەوە بۆسەر پارێزگای کەرکوك و بەهیچ شێوەیەك نەخرایەتە چوارچێوەی مادەی (١٤٠)ەوە، گەر سەیری ئەو چوار قەزایە بکەین لە ڕووی سنوور و بایەخی ستراتیژیی و پێکهاتەی نەتەوەییەوە جیاوازیان هەیە، گەر سەرنج بدەین قەزاکانی (کەلار و چەمچەماڵ) لە ئۆتۆنۆمییە کارتۆنییەکەی حکومەتی بەعسدا، کە بەپێی یاسای ئۆتۆنۆمی ژ (٣٣)ی لە (١٩٧٤/٣/١١) ڕاگەیەندرا، کەوتنە سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمییەوە، ئەم جیاکردنەوەش سەرەتایەك بوو بۆئەوەی لە پارێزگای کەرکوك دایانبڕن، کە بەپێی فەرمانی کۆماری ژمارە (٦٠٨) لە (١٩٧٥/١١/٦)دا قەزاکانی کەلار و چەمچەماڵ نەخشەی کارگێڕی لە پارێزگای کەرکوك هەڵوەشێنرایەوە، تەنانەت ئەحمەد حەسەن بەکر لە خوتبەکەی دا لە (١١)ی ئازاری (١٩٧٤) وای وت:

(گلنا یابە کرکوك ادارە مشترکە وتابعە للمرکز مارڤوا، گلنا لهم ننگیکم کلار- جمجمال و کرکوك ادارە مشترکە و تابعە للمرکز هم مارڤوا یابە اشتردون)، کەواتە تا ناوەڕاستی حەفتاکان قەزاکانی کەلار و چەمچەماڵ سەر بە پارێزگای کەرکوك بوون، ساڵێك پێش ئەوەی بخرێنە سەر پارێزگای سلێمانی لە چوارچێوەی ئەو ناوچە ئۆتۆنۆمییەوەدا بوون، ئەگەرچی قەزاکانی (چەمچەماڵ و کەلار) لەڕووی کارگێڕییەوە سەربە پارێزگای کەرکوك بوون، بەڵام خرانە سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمییەوە، ئەمەش باشترین بەڵگەیە کە ئەودەمە حکومەتی ناوەند پلانی هەبووە ئەم دوو قەزایە لە ڕووی کارگێڕییەوە لەسەر پارێزگای کەرکوك نەهێڵێت، هەربۆیە دوای دوو ساڵ ئەمەی جێبەجێکردوو خرانە سەر پارێزگای سلێمانی، ئەمەش هۆکارەکەی دیارە بۆ کەمکردنەوەی ڕێژەی دانیشتوانی کوردە، دواتریش قەزاکانی

کفری و دوزخورماتوو نەخشەی کارگێڕیان لە پارێزگای کەرکوك هەڵوەشێنرایەوە، هەمان فەرمان و ژمارە و ڕۆژ و ساڵدا قەزای کفری خراونەتە سەر پارێزگای دیالە، دواتریش بەپێی فەرمانی کۆماری ژمارە (٤١) کە لە (١٩٧٦/١/٢٩) دا دەرچوو قەزای خورماتوو خرایە سەر پارێزگای تازە درووستکراوی (صلاح الدین)، سەیری نەخشەی ژمارە (١) بکە:

نەخشەی ژمارە (١)

پارێزگای کەرکوك لە ڕووی کارگێڕییەوە پێش دابەشکردن

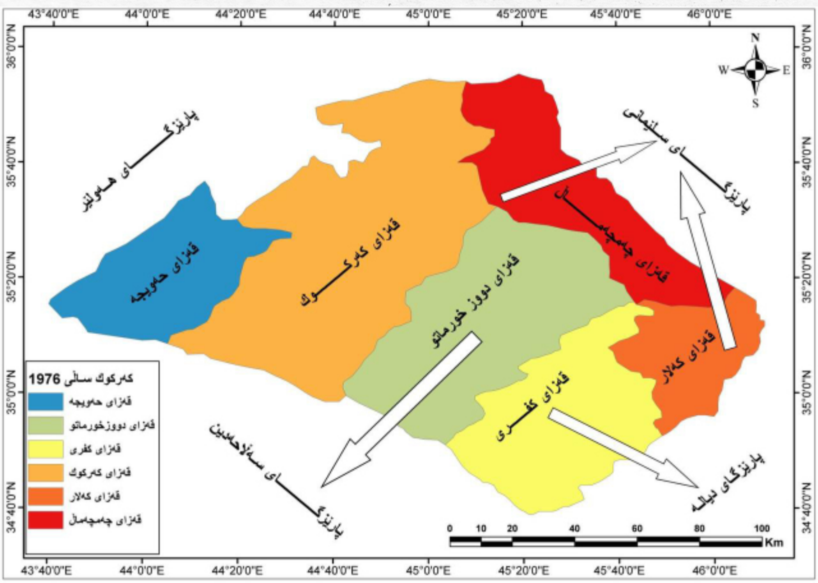

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی (Arc Gis١٠,٨,١)

بە هەمان مەرسومی کۆماری ناوی کەرکوك گۆڕدرا بۆ (التامیم و صلاح الدین) یش کرایە پارێزگا، قەزاکانی کفری و خورماتوو مێژوویەکی دێرینیان هەیە لە ڕووی کارگێڕییەوە لە سەردەمی عوسمانییەوە سەربە ویلایەتی شارەزوور و لیوای کەرکوك بوون، لە زۆرێك لە ڕووداوە سیاسی و مێژووییەکاندا ناویان هاتووە، لە ڕووی سنوورەوە بایەخێکی گرنگیان هەیە بۆ باشووری کوردستان و بەتایبەت کەرکوك، تاڕادەیەك لە ڕووی پێکهاتەی نەتەوەییەوە جیاوازیان هەیە، ئەمان پێشووتر بەر شاڵاوی تەعریب کەوتن و هەروەها لە ڕاگواستندا ئەمانیش تووشی ڕاگواستن هاتن بەتایبەت لە سنووری ناحیەکانیاندا، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەوانەی

تەرحیل دەکران لەو ناوچانەوەی دەرەوەی سنووری ئۆتۆنۆمییەوە لە (کەلار و چەمچەماڵ) نیشتەجێ دەبوون، پێشتریش لە کۆتایی بیستەکاندا و بە دیاریکراوی لە سەرژمێری ساڵی (١٩٢٧)دا، کە دەرکەوت ڕێژەی دانیشتوانی کورد لە لیواکەدا زۆر بەرزە، بە ڕاشکاوی باسیان لەوەکردووە بۆ هاوسەنگی دیمۆگرافی پێویستە ئەم ناوچانە بخرێنە سەر سلێمانی، کە هەردوو حکومەتی شانشینی عیراق و بەریتانیا لە کۆتایی بیستەکاندا ئەم بەرنامەیان هەبووە، ئەوەدەمە جێبەجێنەکرا، وەك لەم بەڵگەنامەی بەریتانیادا هاتووە:

لەگەڵ ئەوەشدا کورد لە لیواکەدا زۆرینە پێکدەهێنێت، بەڵام سەرنج بدەی لە زۆر ناوچەدا تورکمان و عەرەبیش هەن، دەکرێ پشتێنەی کوردی پوخت لە قەڵاسێوکە و چەمچەماڵ و سەنگاو وەکو پێشووتر ببەسترێتەوە بە لیوای سلێمانییەوە، بەمەش کورد نزیکەی (١٩٩٥٠)کەس لە ژمارەی دانیشتوانی لیواکەدا کەم دەبێتەوە، هەروەها ئەم گۆڕانکارییە ئیدارییە لە کەرکوك لێکەوتەی نەرێنی مەترسیداری بۆ کەرکوك نابێت، دەتوانین پشتێنەیەکیتری کوردی بەرەو ئاراستەی گردۆلکەکانی باشووری ڕۆژئاوا جیا بکەینەوە، ئەمەش ناوچەی شوان و بەشێك لە (قەرەحەسەن و ناحیەی گل و بەشێك لە کفری دەگرێتەوە (کە ئێستا ناحیەیەکی جیایە بەناوی شێروانە)، کە نزیکەی (٢٢) هەزار کورد تێیدا دەژین، جگە لە (١٥٠٠) کوردی کۆچەری جاف، کە لە وەرزی زستاندا دەگەڕێنەوە ناحیەکە، ئەگەر ئەو دوو پشتێنە کوردییەی ئاماژەیان پێکرا جیا بکەینەوە، ئەوا هێڵێکی تاڕادەیەك تەسك لەناو لیواکەدا دەمێنێتەوە و هاوسەنگی دانیشتوان لە نێوان نەتەوەکانی کورد و تورکمان و عەرەبدا درووست دەبێت، بەڵام جیاکردنەوەی پشتێنەی دووەم لەڕووی ئیدارییەوە کارێکی کردەیی و درووست نییە، بۆیە پێویستە ئەم پشتێنە لە کەرکوك و کفریەوە بەڕێوەببرێت چونکە ناتوانرێ لە سلێمانییەوە ئیدارە بدرێ، هەروەها لەبەرئەوەی ئەو ناوچەیە کێڵگە نەوتییە گرنگەکانی تێدایە ناکرێ لە سلێمانیەوە سەرپەرشتی بکرێت، ڕوودانی هەر گۆڕانکارییەکی ئیداریی نەشیاو کە دەبێتە هۆی دروستبوونی لاوازی و ئاژاوە لە ناوچەکەدا، کە گرنگترین سەرچاوەی سامانی عیراق لەخۆدەگرێت، ئەمە بە هەڵەیەکی کوشندە دادەنرێت.

بەمشێوە دەتوانین بڵێین دەسەڵاتی بەعس هەمان پلانی جێبەجێکرد و پارێزگای کەرکوکی بچووکردەوە، هاوکات لەڕووی کارگێڕییەوە تەنها قەزای ناوەندی

کەرکـوك و قـەزای حەویجـەی لەسـەر مایـەوە، کەواتـە (٤) قەزاکـە زۆرینەیـان یـان هەموویـان کوردبـوون لەسـەر پارێـزگای کەرکـوك گواسـترانەوە، ئـەوەی کەمایـەوە لـە سـنووری کارگێڕیـی پارێـزگای کەرکـوك تەنیـا قەزاکانـی ناوەنـدی کەرکـوك و قـەزای حەویجە بـوو، دواتریـش بـە هەنـدێ گۆڕانکارییـەوە لـە (١٥ی شـوباتی ١٩٧٦) دا بەپێـی مەرسـومی کۆمـاری ژمـارە (٢٤٥) ناحیـەی دووبـز کرایـە قـەزا وەك لـە نەخشـەی ژمـارە (٢)دا هاتـووە:

نەخشەی ژمارە (٢)

پارێزگای کەرکوك لە ڕووی کارگێڕییەوە لە کۆتاییی ١٩٧٦ دا

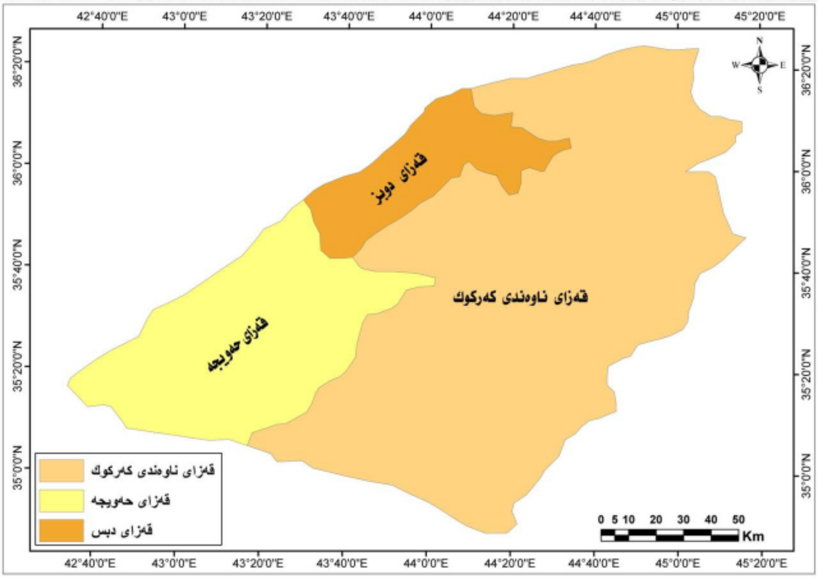

سەرچاوە: کاری توێژەر بە بەکارهێنانی (Arc Gis١٠,٨,١)

ئـەم یەکـە کارگێڕییانـەش وەك خۆیـان مانـەوە تـا سـاڵی (١٩٨٧) کـە پارێزگاکـە پێکهاتبـوو لـە قەزاکانـی (ناوەنـدی کەرکـوك و حەویجـە و دووبز)، پاشـان قـەزای دووبز بەپێـی مەرسـومی کۆمـاری ژمـارە (٤٣٤) کـە لـە (١٩٨٩/٩/١١)دا هەڵوەشـاوەتەوە، بەهەمـان مەرسـوم و لـە هەمـان ڕۆژدا داقـوق بووەتـە قـەزا، دیسـانەوە ناحیـەی دووبـز بەپێـی مەرسـومی کۆمـاری ژمـارە (٢٤٥) کـە لـە (٢٠٠٠/١٠/٢٥) دەرچـووە دەکرێتـەوە

قـەزا، کەواتـە زۆرتریـن گۆڕانـکاری کارگێـڕی لـە سنووری ئـەم پارێزگایـەدا ئەنجام دراوە، ئەویـش هۆکارەکانـی دیـارن.

لـەدوای ڕاپەڕیـن و دامەزراندنـی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتان پارێـزگای کەرکوك لـە ناوچـە ڕزگارکـراوەکان دروسـتکرا کـە ناوەندەکـەی لـە دەربندیخـان بـوو، ئـەم دۆخـە بـەم شـێوەیە درێـژەی هەبـووە تـا ڕووخاندنـی ڕژێمـی بەعـس لەلایـەن ئەمریـکا و هاوپەیمانەکانییـەوە لـە سـاڵی (٢٠٠٣)دا، لـە پرۆسـەی ڕزگاری عیراقـدا جارێکیـتر ناوچەکانـی (کـەلار و کفـری و چەمچەمـاڵ و خورماتـوو) مانەوە، چارەنووسـیان بەسـترا بـە مـادەی (١٤٠)ەوە دیسـانەوە بۆشـاییەکی ئیـداری لـە ناوچەکـەدا دروسـتبوو، لەلایـەن ئەنجومەنـی وەزیرانـی حکومەتـی هەرێمـی کوردسـتانەوە بـە فەرمانێکـی وەزاری کـە تیایـدا هاتـووە، ئاماژە بـە نـووسراوی سـەرۆکایەتی ئەنجومەنـی وەزیـران، سـەرۆکایەتی دیـوان، ئەنجومەنـی ژمـارە، ٢٢٤٢ لـە ٢٠٠٦/٨/٦ بڕیـاردرا :

١ - هەڵوەشاندنەوەی پارێزگای کەرکوك لە دەربەندیخان.

٢- درووسـتکردنی ئیدارەیەکـی تایبـەت بـۆ ئـەو قـەزا و ناحیانـەی کـە پێشـتر لـە سـنووری ئیـدارەی گەرمیـان و پارێـزگای کەرکـوك ڕێکخرابـوون و مەرکەزەکەیـان بەشـێوەیەکی کاتـی لـە دەربەندیخـان بـووە بـە نـاوی ئیـدارەی گەرمیـان .

٣ - ئەم فەرمانە جێبەجێ دەکرێت لە بەرواری (٢٠٠٢/٨/٦)ەوە.

بـە فەرمانـی وەزاری لـە (٢٠٠٧/٢/١٢) کـە تیایـدا هاتـووە، بڕیارمانـدا بـە گواسـتنەوەی ئیـدارەی گەرمیـان لـە قـەزای دەربەندیخـان بـۆ قـەزای کـەلار کـە ئـەو دەمـە ئیـدارەی گەرمیـان پێکهاتبـوو لـە (٤) قـەزا و (١٨) ناحیـە کـە (٣) ناحیـەی سـەربە قـەزای خانەقیـن بـوو، دواتریـش ناحیـەی بەمـۆ خرایـە سـەر پارێـزگای هەڵەبجە، لەسـەرەتادا قـەزای دەربەندیخـان گەڕاییـەوە سـنووری پارێـزگای سـلێمانی و دواتریـش قـەزای (چەمچەمـاڵ) چـووە سـەر هەمـان پارێـزگا، لەگـەڵ ئەوەشـدا ئەمریکییـەکان هەمـان سـنووری سـاڵانی (١٩٩١-٢٠٠٣)ی نێـوان هەرێمـی کوردسـتان و حکومەتـی بەعسـیان دانـا بـە سـنووری نێـوان ئیـدارەی کوردسـتان و ئیـدارەی ئەمریکـی، سـەرکردایەتی کـورد بـێ هیـچ نارەزایەتییـەك ئەمەیـان قبوڵکـرد، بێگومـان ئەمـە هەڵەیەکـی گەورەبوو، دەبـوو هیـچ نەبێـت پێیـان دابگرتایـە لەسـەر هێنانـەوەی ناوچـە کوردسـتانییەکان، کـە

بەعسییەکانیش بەو هەموو شۆڤێنێتی و ڕەگەزپەرستییەوە، بە ناوچەی کوردیان دادەنان، بەتایبەتی شوێنانی وەکو خانەقین و شێخان و مەخمور و شەنگار... نوێنەرایەتی کورد لە (مەجلیسی حوکم)دا بەم هەڵە سیاسی و مێژوویەدا، لەکاتی نووسین و واژۆکردنی (قانونی ئیداری دەوڵەتی عیراق)دا، سێ هەڵەی تێکەڵاو لە بابەتی سیاسی و قانونی و کارگێڕی و مێژوویی کرد:

هەڵەی یەکەم-ئەو سنوورەی ئێستایان لە یاساکەدا سەلماند، هەموو ئەو ناوچە کوردستانییەکانی دەرەوەی ئەم هەرێمە ئێستایان بە ناوچەی ناکۆك (متنازع عليها) قبوڵکرد، وەکو لە مادەی (٥٣) یاساکەدا نووسراوە.

أ-دان دەنرێ بەحکومەتی هەرێمی کوردستاندا، کە حکومەتی ڕەسمی ئەو ناوچانەیە کە لەلایەن ئەو حکومەتەوە لە (١٩ی ئازاری ٢٠٠٣)دا بەڕێوە دەبرا، لە پارێزگاکانی (دهۆك و هەولێر و سلێمانی و کەرکوك و دیالە و نەینەوا) .

ب-سنووری هەر (١٨) پارێزگاکە لەماوەی گواستنەوەدا بێ گۆڕین دەمێنێتەوە.

هەڵەی دووەم-بە لاداخستنی چارەنووسی هەموو ئەو ناوچانەیان هەواڵەی سەرژمێرییەکی دیاری نەکراو و ڕیفراندۆمێکی ئەنجام نەزانراو کرد.

هەڵەی سێیەم-چارەسەری کێشە ئەرزییەکانی کوردیان بەست بەکێشەی زەوییەکانی شیعەی عیراقەوە، کێشەکەیان زیاتر ئاڵۆزکرد بەوەی ئەنجومەنی سەرۆکایەتی عیراق و ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانیشیان تێکەڵاو کرد وەك لەماددەی (٥٨)دا بڕگەی (ب) نووسراوە.

هەروەها لە سەرەتاوە دەبوو ئەو گۆڕانکارییە کارگێڕییانەی کە بەعس لە پارێزگای کەرکوکدا ئەنجامیدا هەڵیان بووەشانایەتەوە، ئەو ناوچانە بەبێ مشتومڕ بگەڕێنرایەتەوە بۆسەر پارێزگای کەرکوك، لە کاتێکدا وەك باسکرا واژۆیان لەسەر ئەم خاڵەش کردووە (سنووری هەر (١٨) پارێزگاکە لەماوەی گواستنەوەدا بێ گۆڕین دەمێنێتەوە)، لەگەڵ ئەوەشدا قەزاکانی (چەمچەماڵ، کفری، کەلار) لەدوای ڕاپەڕینی بەهاری (١٩٩١)ەوە لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمدان و دانیشتواکەیشی هەموو کوردە جگە لە ناحیەکانی جەبارە و قەرەتەپە، قەزای

خورماتـوو ناحیەكانـی قـادر كـەرەم نەوجـول هەمـوو كـوردن، كـە ئـەوەش نەكـرا پێویسـتە لـە ئێسـتادا ئـەم هەنگاوانـە بنرێـت:

١- دەنگـی دەنگەدەرانـی قەزاكانـی (چەمچەمـاڵ، دووز، كفـری، كـەلار) بخرێتـە سـەر پارێـزگای كەركـوك و مەخمـوور لەسـەر هەولێـر .... هتـد، هەروەكـو جەختـی لەسـەر دەكرێـت.

٢-هەمـوو دەنگـدەرە كوردسـتانییەكانی پارێـزگای كەركـوك لـە هەركـوێ بـن دەنگەكانیـان لەسـەر پارێـزگای كەركـوك بژمێردرێـت.

٣-هەمـوو دەنگـدەرە تەعریبچییەكانـی كوردسـتان، دەنگەكانیـان لەسـەر ئـەو پارێزگانـە بژمێردرێـت كـە كاتـی خـۆی لێـی هاتـوون بەوانەشـیان كـە لـە كەركـوك و ناوچـە بـە عەربكراوەكانـدا لـە دایكبـوون.

دەبـوو مـاددەی (١٤٠) لـە (٢٠٠٧)دا دوا قۆناغـی جێبەجـێ بكرایـە، تائێسـتا نـەوەك خۆیـان دەدزنـەوە لـە جێبەجێكردنـی، كـە مادەیەكـی دەسـتوورییە، بەڵكـو دەڵێـن ماددەكـە بەسـەرچووە، تەنانـەت هەندێـك لـە نوێنـەران وەك بانگێشـەی هەڵبـژاردن دەیـان وت نەمـان هێشـت مـاددەی (١٤٠) جێبەجـێ بكرێـت، لـە چ وڵاتێكـدا دەژیـن! پاڵێـوراو و نوێنـەران ئـەم غـەدرە بەشـانازییەوە بـاس بكـەن و دەنگدەرانیـش وەك دەسـكەوت وەریبگریـن، لـە كاتێكـدا مادەیەكـی دەسـتوورییە و هـەر كەسـێك دژایەتـی بـكات پێوسـتە لەلایـەن دادگای فیدراڵییـەوە سـزا بدرێـت، ئەمـەش باشـترین بەڵگەیـە كـە تـا پێیـان بكرێـت مـادەی (١٤٠) هـەروا دەمێنێتـەوە تـا ئـەو دەمـەی دڵنیادەبـن لـەوەی قۆناغەكانـی (سـەرژمێری و ڕاپرسـی)دا بـە قازانجـی عـەرەب دەشـكێتەوە.

هەربۆیـە ئـەو قەزایانـەی كـە زۆربـەی دانیشـتوانی كوردبـوون لـە ڕووی كارگێڕییـەوە دوور خرانـەوە، ئێسـتاش چارەنووسـیان گرێـدراوە بـە مـادەی (١٤٠)ەوە، پێویسـتە لەسـەر كـۆی ئەوانـەی لەئێسـتادا بەرپرسـن چ لەنـاو حكومـەت و نوێنەرانـی كوردیـش لەپەرلەمانـی عیـراق ئـەم خاڵـە بخرێتـە بـواری جێبەجێكردنـەوە، بكرێتـە پـرۆژەی كار و پێداگـری لەسـەر بكرێـت، هـاوكات داوای لیژنـەی لێكۆڵینـەوە بكـەن و لیژنـەی پەیوەندیـدار بدرێتـە دادگای فیدراڵـی یـان نوێنەرانـی كـورد یاداشـتێك بدەنـە نەتـەوە یەكگرتـووەكان، كـە پەیوەنـدی بـە چارەنووسـی گەلێكـەوە هەیـە كـە لـە پێنـاو ئـەو

ناوچانـەدا دەریایـەك خوێنـی ڕشـتووە و دانیشـتوانی ئـەو ناوچانـە گەلـێ زیانیـان بەرکەوتـووە تەنیـا لەبەرئـەوەی کـوردن، بـە ئێستاشـەوە باجـی کوردبـوون دەدەن، کـە نیـوەی دانیشـتوانی باشـووری کوردسـتان دەگرێتـەوە، هەروەهـا چارەنووسـی ئـەم قەزایانـە یەکلایـی بکرێتـەوە کـە لـەدوای (٢٠٠٣)ەوە بـە هەڵپسـێراوی ماوەتـەوە لـە نێـوان حکومەتـی هەرێـم و ناوەنـدا، یـان دەکـرێ بپرسـین ئایـە کـەی کێشـەی ئـەم قەزایانـە و ناوچـە کوردسـتانییەکانی دەرەوەی هەرێمـی کوردسـتان چارەسـەر دەکرێت؟.

سەرچاوە:

١- نەوشێروان مستەفا، ئێمە و ئەوان، چاپخانەی زەرگەتە ، چ٣، سلێمانی ٢٠٠٩

٢- د .عپـمان علـی، الکـورد فـی الوپائـق البریتانیـە، مؤسسـە موکریانـی للبحـوپ، والنـشر، گ١، اربیـل ٢٠٠٨

٣-عەبدوڵـڵا غەفـور، پێکهاتـەی ئیـداری لـە هەرێمـی کوردسـتاندا (١٩٩١-٢٠٠٨) هەولێـر ٢٠٠٨ چاپـی یەکـەم چاپخانـەی خانـی ، دهـۆك

٤- المراسیم الجمهوریە ، ١٩٦٨-١٩٧٧

٥- جوهـەر ناميـق سـالم، ئایـا فیدراڵییـەت وەك خیارێکـی سیاسـی لـە عیـراق پیـادە دەکرێـت، بڵاوکردنـەوەی ئـاراس، چ٢، هەولێـر- ٢٠٠٨

التشـكيلات الادارية

رقـم ٦٠٨

بسم الله الرحمن الرحيم

مرسوم جمهوري

استنادا الى المادة الخامسة من قانون المحافظات رقم ١٥٩ لسنة ١٩٦٩ المعدل وبناء على ماعرضه وزير الداخلية

رسمنا بما هو آت :ـ

١ ـ فك ارتباط قضائي جمجمال وكلار من محافظة كركوك والحاقهما بمحـــافظة السليمانية •

٢ ـ فك ارتباط قضاء كفري من محافظة كركوك والحاقه بمحافظة ديالى •

على وزير الداخلية تنفيذ هذا المرســـوم

كتب ببغداد في اليوم الثاني من شهر ذي القعدة لسنة ١٣٩٥هـ المصـــادف لليوم السادس من شهر تشرين الثاني لسنة ١٩٧٥م •

احمد حسن البكر
رئيس الجمهوريـة

رزگار حاجی حمید

یەکەمەکانی کەلار

(بەشی یەکەم)

مستەفا سەعید عەلی

بیرۆکەی یەکەمەکان

لە ٢٠١٤/١٢/١٧ نەشتەرگەرییەکی قورسم بۆ کرا لە بڕبەی پشتدا، بەهۆیە (١٠٣) ڕۆژ لەسەر جێگا مامەوە، لەو ماوەیەدا هاوڕێ و خزم و دۆستانێکی زۆر سەردانیان کردم، زۆربەیان ئەو پرسیارەیا دەکرد:

-چۆن کاتەکانت بەسەر دەبەیت؟

منیش دەمگوت ئەوەندەی لە خزمەت میوانانداام و کتێب دەخوێنمەوە و سەیری تەلفەزیۆن دەکەم. جارێکیان کۆمەڵێك هاوڕێ هاتنە سەردانم یەکێکیان کاك ساڵح هەلاج بوو، هەمان پرسیار و هەمان وەڵام:

کاك ساڵح هەلاج وتی ئەی فەیسبووك؟

وتم: تا ئێستا فەیسبووکم نییە، چونکە لە ڕاستیدا هەتا ئێستا سەروسەودایەکی ئەوتۆم لەگەڵ تەکنەلۆجیای نوێدا نییە.

کاك ساڵح وتی: نابێت تۆ فەیسبووکت نەبێت، دەبێت هەر ئەمڕۆ فەیسبووکێك دانێیت. هەر ئەو ڕۆژە فەیسبووکم دانا. کە چوومە سەر فەیسبووکی هاوڕێکانم و بابەتەکانیانم خوێندەوە، حەزم کرد بە جۆرێکی تر سوود لەو تۆڕە کۆمەڵایەتییە وەرگرم، سەرەتا هەندێك وردە بابەت و بیرەوەرییەکانی خۆمم بڵاوکردەوە، کە چاك بوومەوە و کەوتمەوە سەر پێ. پێم باش بوو چاوپێکەوتنێك لەگەڵ مامۆستای سەردەمی ناوەندم مامۆستا «انور حسن شاواز» بکەم. ئەوە بوو تەلەفۆنم بۆ کرد و بە سوپاسەوە داواکارییەکەمی قبوڵ کرد. کات و شوێن بۆ چاوپێکەوتنەکە دانرا.

لەكاتی ئەنجامدانی چاوپێكەوتنەكەدا كە پرسیار و وەڵام و باسوخواس بوو لەسەر مێژووی پەروەردە و بەتایبەت خوێندنگەی ناوەندیی كەلار مامۆستا ئەنوەر لە یەكێك لە قسەكانیدا وتی: مامۆستا پاكیزەی خێزانم یەكەم كچ بووە بووەتە بەڕێوەبەری قوتابخانە لە كەلاردا. ئەم قسەیە بۆ من گەلێك گرنگ بوو هەورەها بە سادەیی بەسەریدا تێنەپەڕیم و وەرچەرخانێكی لە دیدی مندا دروست كرد، هەرلەوێدا بە مامۆستا پاكیزە كە خۆی لەوێدا ئامادە بوو، پێم وت: مامۆستا ئەگەر قبوڵی بكەیت پێم خۆشە چاوپێكەوتنێكیش لەبارەی بوونت بە بەڕێوەبەری قوتابخانە وەك یەكەم كچ لەگەڵ تۆدا ساز بكەم، بە سوپاسەوە مامۆستا پاكیزەش داواكارییەكەی قبوڵ كرد، ئیتر لەدوای ئەوەوە كەوتمە هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی یەكەمەكانی كەلار، پێویست بوو بۆ ئەو مەبەستە كەلار دابەش بكەم بۆ سێ قۆناغ:

١- قۆناغی دروستبوونی كەلار تاوەكو ساڵی ١٩٧٠ تا ئەوكاتەی كەلار دەكرێتە قەزا و ئیدارەی تێدەهێنرێت.

٢- لە ساڵی١٩٧٠ – ١٩٩١ تا ڕاپەڕین دەكرێت و حكومەتی عێراق لە كوردستاندا بوونی نامێنێت و دامودەزگاكانی سفر دەبنەوە و شتێكی تێدا نامێنێت بە ناوی ئیدارە و فەرمانگەكان.

٣- لە ١٩٩١ تا ئێستا كە حكومەتی هەرێمی كوردستان دروست دەبێت و جارێكی تر دام و دەزگا ئیدارییەكان دروست دەكرێنەوە و بنیاد دەنرێنەوە.

ئەم سێ قۆناغە هەریەكە و تایبەتمەندبی خۆی هەیە.

لە هەریەكێكیاندا كۆمەڵێك كەس یەكەم كەس بوونە لە بوارێكدا و گۆشەیەكی ئەم شارەیان بنیات ناوە، بۆیە واپێویست دەكات بەڕێزەوە ناویان بخرێتە سەر لاپەڕەكانی مێژووی ئەم شارە. بۆ ئەم ژمارەیەی یادی كەلار دەتوانین وەك بەشی یەكەم ناوی بەشێكیان بڵاو بكەینەوە و بە پەنای خوا ئەگەر تەمەنمان مابێ ئەوا لە ژمارەی دادێدا ئەوانی تریش دەخەینە بە ڕووناكی مێژوو.

هەر لێرەوەش داوا لە خوێنەرانی بەڕێز دەكەم ئەگەر زانیاریتان لەسەر هەر یەكەمێكی كەلار هەیە ئاگادارم بكەنەوە سوپاستان دەكەم. لەگەڵ ڕێزدا.

مستەفا سەعید عەلی

یەکەمین پەرلەمانتاری کەلاری

حەمە بەگی فەتاح بەگی
حەمە پاشای جاف

لـە سـاڵی ١٩٠٤ لـە دایکبـووە و سـێهەمین کـوڕی فەتـاح بەگـی جـاف بـووە . کەسـیکی خوینـدەوار و داسـتانی نوسـیووە

لـە سـاڵی ١٩٢٩ بـووە بـە ئەندامـی پەرلەمـانی عـیراق بـە نوینەرایـەتی لیـوای کەرکـوك ,لـە شـاری بەغـداد پەیوەنـدی پتـەوی لەگـەڵ خوینـدەوارانی کـوردی ئـەو دەمـەدا پەیـدا دەکات .

لەگـەڵ چەنـد کەسـێکدا یاداشـتیك دەنووسـن بـۆ (عصبـە الامـم) و داوای حوکمـی فیدراڵـی بـۆ گـەلی کـورد دەکـەن. کاتیـك محسـن السـعدون سـەرۆکی وەزیـرانی عـیراق بـووە یاداشـتێك لەلایـەن ئـەو بەریزانـەی خـوارەوە پـي دەگەیەنـن و داوای جیبەجیکـردنی حوکمـی زاتی بـۆ کوردسـتان دەکـەن

١.محمد بەگی جاف / نوینەری کەرکوك

٢.عبدالله محمد موفتی / نوینەری لیوای موسڵ

٣. جەمال بابان / نوینەری لیوای هەولیر

٤. محمد سعید حاجی حسینی / نوینەری کەرکوك

٥. سەیفوڵڵا خەندان /نوینەری سلیمانی

٦.سەیری عەلی ئاغا / نوینەری سلیمانی

هەروەهـا یەکـەم کـەس بـووە کـە لـە سـاڵی ١٩٣١ قوتابخانـەی هێناوەتـە کـەلار و ماڵەکـەی خـۆی کردووەتـە قوتابخانـە.

حەمـە بەگـی جـاف لـە ١٩٣٤/٥/١ ز لـە تەمـەنی سی سـاڵیدا بـە خوینرێـژی میشـك کۆچـی دوایـی دەکات.

سەرچاوە: هۆزی چاف، خوسرەوجاف

یەکەم بەڕێوەبەری کتێبخانەی گشتی لە کەلار

شێخ سەعید شاکەلی

کە چووین بۆ چاوپێکەوتنی شێخ سەعید شاکەلی، خاوەنی بیرۆکە و دامەزرێنەری کتێبخانەی گشتی کەلار لە (گوندی سەعداوا) خەریکی کارکردن بوو لە باخەکەیدا، کە بینیهان بەخێری هێناین و بۆ خۆی ئاوی بۆ هێناین. وتمان کات درەنگە و دەمانەوێت سەردانێکی کاك شێخ محەممەد یش بکەینوتی با چایەک بخۆینەوە ئەوجا دەست بە قسە و باسی خۆمان دەکەین.

دوای نوێژکردن و چا خواردنەوە ئەو جا ڕۆیشتینە کتێبخانەکەی شێخ ئەحمەدی شاکەلی و وردە وردە دەستهان بە قسە و باسەکان کرد. پێم گوت شێخ سەعیدی شاکەلی کێیە؟

وتی شێخ سەعیدی کوڕی شێخ ئەحمەد کوڕی شێخ محەمەدی شاکەلی، لە ساڵی ١٩٥٥ لە گوندی سەیدەی ناوچەی شاکەل لە دایک بوومە.

لە شەش ساڵی خراومەتە بەر خوێندن تا پۆلی سێیەمی سەرەتاییم لە سەییدە تەواو کردووە، دوای ئەوە لەبەر بارودۆخی خراپی سیاسی پۆلەکانی تری سەرەتاییم لە ناحیەی سەرقەڵا تەواو کرد

ناوەندی و دواناوەندیم لە کفری تەواو کرد و لەگەڵ ڕەحمەتی کاک (ئەنوەر)ی برامدا خانوویەکهان بە کرێ گرتبوو. کە ئەو شەشی ئامادەیی تەواو کرد من چوومە ماڵە خزمێکهان بە ناوی (عەلی جەیران) دواساڵی خوێندنی ئامادەیم لە خانەقین تەواو کرد وە لە کۆلێژی بەڕێوبردنی زانکۆی سلێمانی وەرگیرام و ساڵی ١٩٨٠-١٩٨١ تەواوم کرد. دوای ئەوە بە فەرمانبەر لە (ئیدارە محەلی) سلێمانی دادەمەزرێم و دەکرێم بە بەرپرسی بەشی خۆراکی قوتابخانەی (التغذیی المدلاسە) لە کەلار، بەڵام سەرەتای جەنگی عێراق-ئێران ئەم بەشە دادەخرێت و هەڵدەوەشێنرێتە.

پرسیارم کرد چۆن بیرت لە دامەزراندنی کتێبخانەی گشتی کەلار کردەوە ؟

لە وەڵام دا وتی: کە ئەو بەشەیان داخست و بە حوکمی ئەو باکگراوەندە

ڕۆشنبیرییەی لە ماڵی ئێمە دا هەبوو بیرم کردەوە دامەزراندنی کتێبخانەیەکی گشتی بۆ کەلار پێویستە بۆیە داواکارییەکم پێشکەش بە مامۆستا (حەمە ساڵح دیلان) کە بەڕێوەبەری کتێبخانەی گشتی سلێمانی بوو کرد. ئەویش زۆری پێ خۆش بوو بۆیە یارمەتییەکی زۆری دام و کەوتە کتێب کۆکردنەوە لە کتێبخانەی گشتیی سلێمانی و هەڵەبجە و چەند کتێبخانەیەکی تر، بە گشتی نزیکەی٢٠٠٠ کتێبێکی بۆمان پەیدا کرد لەگەڵ چەند کەرەستەیەکی تر لە مێز و کورسی و دۆڵاب و ڕەفە. ڕۆژی کردنەوەی خۆشی لەگەڵمان داهات بۆ کەلار و کاک (حەمەی مەکتەبە)ش یەک حەفتە لام مایەوە تا فێری تەسنیف و فەهرەستی کردم.

دەڵێت: هەروەها خەڵکانی ڕۆشنبیری کەلاریش کتێبی زۆریان بە دیاری دایە کتێبخانە، بیرمە مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی و حەمە سەعید بەگی جاف و دار الثقافە و نشر الكردیيە ش یارمەتییان داین بە کتێب.

شێخ لە درێژەی باسەکەیدا دەڵێت مامۆستا (ئیبراهیم باجەڵان) لە ڕۆژنامەی العراق شتێکی لەسەر کردنەوەی کتێبخانەکە نووسی بوو. ڕۆژنامەکە لەسەر مێزەکەم بوو، (بارق عبدالله الحاج حنطە) کە ئامر لیوای ٤٤٤ پیادە بوو لە کەلار، هاتە ژوورەوە و لام دانیشت و ڕۆژنامەکەی هەڵگرت و خوێندییەوە، کە چاوی بە بابەتەکە کەت وتی شێخ دەتهەوێت شۆڕشی سەقافی بکەیت؟ ئێمە لە قەڵەمی ڕۆشنبیران زیاتر دەترسین تاوەکوو پێشمەرگە. چونکە پێشمەرگە یان سەربازەکانمان دەکوژن یان دەبابەکانمان دەشکێنن بەڵام هەم نەوتمان زۆرە دەبابەی پێ بکڕین و هەم عەرەبی معیدی شمان زۆرە بیان خەینە شوێنی کوژراوەکان، بەڵام ئەوەی ئێوە دەیکەن بۆ ئێمە مەترسی زۆرترە. کە بینی ڕەفەکانی کتێبخانەکە شەق و شەڕن ٣٠٠ دیناریشی پێشکەش کردین.

شێخ ١٩٨٦/٩/١٨ دەگیرێت و لە ١٩٨٧/٩/٢٣ ئازاد دەبێت، لەبەر ئەوەی هیچی لەسەر ساغ نابێتەوە بۆیە دەیگەڕێننەوە سەر کارەکەی.

یەکەم پیشانگەی کتێب و یەکەم پێشانگەی هونەری کە مامۆستا (مەحموودی زەخرەفە) کردوویەتییەوە لە کتێبخانەی گشتی کەلار کراوەتەوە و چەندین کۆڕەشیدا گێڕدراوە، تا ساڵی ٢٠٠٨ شێخ وەک بەڕێوەبەری کتێبخانەی گشتی کەلار دەمێنێتەوە تا ئەو کاتەی بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان دادەمەزرێت.

یەکەم دەرمانخانە لە کەلار

فرقد عبدالنبي موسى

لە ساڵی ١٩٨٩ لە لایەن پزیشکی دەرمانساز (فرقد عبدالنبي موسى) وە دانراوە, کە خێزانی دکتور (حیدر طه علوش), عەرەب و خەڵکی شاری بابل بوونە. دکتر حیدر عەیادەی داناوە و دکتۆرە فرقدیش دەرمانخانەکەی بردۆتە ڕێوە بە ناوی (دەرمانخانەی نەرجس) کە بە ناوی کچەکەیەوە ناوی ناوە .

شوێنەکەی لە بەرامبەر بینای شارەوانی کۆن و یەکێتی مامۆستایانی ئێستا بووە, هەردوو یاریدەدەری پزیشك (ئازاد حمزە عبدالحمید و ئامینە اسماعیل عیسی) لە گەڵیدا کاریان کردووە, تا ساڵی ١٩٩١ بەردەوام بووە، بەڵام دوای کۆڕەوەکەی ١٩٩١, دکتۆر حیدر و خێزانەکەی چونەتە ئێران و ئیتر نەگەڕاونەتەوە بۆیە دەرمانخانەکە داخراوە.

جگە لە خەڵکی کەلار, خەڵکی رزگاری و سەرقەڵا و باوەنور و کفری و سوودمەندبوونە لەم دەرمانخانەیە.

یەکەم کەس سەتەلایتی هێنایە کەلار

علاءالدین نجم الدینی فەقێ محمد

ناوی سیانی :علاءالدين نجم الدينی فەقێ محمد .
له دایکبووی ١٩٦٤/٦/١ کفری
١٩٨٤ هاتۆنەته کەلار
هەندێـك كێشـه و نارەحەتییـان بەسـەرهات بـۆ ئـەوەی لـەو كەئابـه و غەمۆكیـه رزگاریـان بێـت, لـه دوای ئـەو كارەسـاتەی بەسـەریاندا هاتـووە و كـەشی ماڵیـان زۆر خـراپ بـووە بـۆ ئـەوەی ئـەو كـەشی خراپـه بگۆڕێت, چـووە بـۆ سـلێمانی بـۆ ئـەوەی سـەتەلایت بكرێـت, لەوێـوە نێـردراوە بـۆ رانیـه و لـه مانگـی ١٩٩٤/١ بـه بەرازیلیـەكی هاورێـی كـه بـه (٥٠٠) دینـار كرێیكردبـوو بـۆ رانیـه و لـه رانیـه بـه ٣٨,٠٠٠ دینـاری سـویسری كریوویـەتی و چـوە لـه هەولێـر ئۆلۆمبیەكـەی بـه ٣٥٠٠ دینـار كرِیـوە . سـەتەلایتەكه لـَه دەسـتی دوو لـه مـاڵآن كرِیـوە. بـه هەمـووی ٤٢,٠٠٠ هـەزاری تێچـووە .

علاءالدیـن خـۆی لـه هەولێـر زانیـاری وەرگرتـووە و هێناویەتییـەوە و بـه خـۆی بەسـتویەتی سـەرەتا لـه چایخانەیـەك داینـاوە لـه نێـو بـازار و محمـد و عطـوف ی بـرای لـه سـەري كاریـان كـرووە و خەڵكێـكی زۆری شـار هاتوونەتـە سـەیركردنی زیاتـر بـۆ بینینـی یارییـەكان. لـەو كافتریایـەدا شـیر و قـاوە و نیسـكافه و پاقـلاوە فـرۆشراوە .
بەڵام دوای مانگێك بردویانەته ماڵەوە .
جۆرەكەی (سێرڤی ١٠٠٠) ی یابانی بووە .
لـه لایـەن هەندێـك كەسـەوە تـوشی رِەخنـه بوونەتـەوە ,بـەڵام لـه ئەنجامـی سـەردانی زۆری دەر و دراوسـێكان و بینینـی بەرنامـەكان ئەوانیـش لایـان ئاسـایي بووەتـەوە.
لەگـەڵ هـەر گۆرانكارییـەك لـه سـتەلایەت ئەمانیـش سـەتەلایتەكان گۆڕیـوە .
دوای رِوخـانی رژێمـی بەعـس لـه سـاڵی ٢٠٠٣ داویانەتـه ماڵـی خوشـكەزایەكی لـه شـاری جەلـەولا.

یەکەم پزیشکی کەلاری

د.علی جاف

د. علی عبدالرحمن فتاح حەمە پاشا، ناسراوە بە د.علی جاف لە ساڵی ١٩٤٠ لە دێی حسن محە لە دایکبووە. لە ١٩٤٦ ئەچێتە خانەقین بۆ خوێندن و قوناغی سەرەتایی و ناوەندی لە خانەقین تەواوکردووە، لە ١٩٥٦ دەچێتە بەغداد بۆ تەواو کردنی قۆناغی ئامادەیی. لە ١٩٦٠ بە نمرەیەکی بەرز لە کۆلیژی پزیشکی سەربازی وەرگیراوە لە بەشی تیشك، لە دوایدا رویکردۆتە لەندەنی پایتەختی بەریتانیا بۆ تەواوکردنی ماجستێر لە بەشی تیشك و بە سەرکەوتوویی تەواوی کردووە، و پسپۆریی وەرگرتووە، یەکێکە لە دکتۆرە بەناوبانگەکانی عیراق لە بەشي تیشک و سۆنار. لە دوای ساڵی ٢٠٠٣-٢٠٠٤ بۆتە نەقیبی سەندیکای پزیشکانی عیراق بە هەڵبژاردن. لە ٢٠١٦/١٢/١٩ لە عەمان پایتەختی ئوردن لە تەمەنی ٧٦ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە لە گۆرستانی کەلاری کۆن بە خاك سپیردراوە.

یەکەم یاریدەدەری پزیشک

حلمی نوری مختار

ناوی تەواوی: حلمی نوری مختار
لەدایکبووی: ١٩٤٧ جەلەولا
دەرچووی پەیمانگەی تەندروستی باڵا، ساڵی ١٩٦٩ بەغداد لە ١٨ ی ١١ ی ١٩٧٠ دامەزراوە لە موستەوسفی جمهوری کەلار، کە ئەوکات لە کەلاری کۆن بووە.
بەمجۆرە باسی دۆخی تەندرووستی ئەو سەردەمەی کرد:
ئەو کاتە کەلار گوندێکی بچووک بوو تەنها چەند مانگێک بوو بووە قەزا هێشتا بینای ئیداراتی لێدرووست نەکرابوو, قایمقام کە جلال بلال بوو لە نێو بنکەی پۆلیسدا دەوامی دەکرد بڕیار وابوو فەرمانگەکان لە کەلاری کۆن درووست بکرێن, بەڵام بەهۆی جادەی کەلار - سلێمانی و نزیکیی لە ڕووباری سیروانەوە قایمقام گواستییەوە بۆ ئەم شوێنەی کە ئێستا سەنتەری قەزایە.
کە باسی ڕەوشی بنکەی تەندرووستی ئەو کاتەی کەلارم لێپرسی وتی: ئێمە چوارکەس لە بنکەکە دەوامان دەکرد:
دکتۆر ناجی وەک پزیشک، خەڵکی خانەقین بوو.
حلمی نوری مختار، یاریدەدەری پزیشک.
احمد علی، برینپێچ.
حمە محمد علی، کارگوزار.
دەڵێت بەشەکانی ئەو کاتەی مەڵبەندی تەندرووستی کەلاری کۆن تەنها سێ بەش بووە, پزیشک و دەرمانخانە و برینپێچی. دەڵێت ئەو کات باوترین نەخۆشی لە کەلاردا نەخۆشی تەدەڕون بوو کە لە ئەنجامی شوێنی نا تەندرووستەوە دروستدەبێت. سەبارەت بە سەردانکرنی خەڵکی گوندەکان بۆ بنکەکەیان وتی: بەهۆی نەبوونی هۆیەکانی هاتووچۆوە خەڵکی گوندەکان زۆر بە کەمی سەردانیان دەکردین.
لە ساڵی ١٩٧٢ کە بینای ریعایەکە تەواو دەبێت لە کەلاری کۆنەوە دەگوازنەوە بۆ بینای ریعایەکە کە ئێستا (مەڵبەندی تەندرووستی شێروانەیە).
لە ساڵی ١٩٧٣ دەوامی ئێوارانیش لە بنکەکەیان دەکەنەوە لە بەرامبەر پارەیەکی کەمدا کە لە نەخۆشی وەردەگرن. کاک حلمی پاش چل ساڵ خزمەت بە خەڵکی ئەم شارە لە ساڵی ٢٠١٠ خانەنیشین دەکرێت.

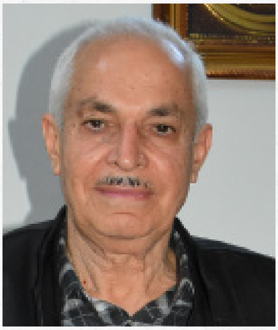

یەکەم سەرپەرشتیاری نەهێشتنی نەخوێندەواری

شکور محمد غفور

ناوی سیانی: شکور محمد غفور
لە دایکبووی: ١٩٥٠ کفری
قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە شاری کفری تەواو کردووە. پەیمانگای مامۆستایانیشی لە کەرکوک.
لە ڕۆژی ٣١ی ١ی ١٩٧١ وەک مامۆستا لە قوتابخانەی کەلاری سەرەتایی دەستبەکار بووە. و هەمان ساڵ لە ١٥ی ١٠ی ١٩٧١ کراوەتە بەڕێوەبەری قوتابخانەی کەلاری سەرەتایی. ئەوکات قەزای کەلار سەر بە پارێزگای کەرکوک بووە. ئەم مامۆستایانە وەک سەرپەرشتیار سەردانی قوتابخانەکەیان کردووە، ئەنوەر قۆجە قەساب، عزت محمد امین، ابراهیم کریم عزیز،
ساڵی ١٩٧٦ کەلار خراوەتە سەر سلێمانی ئیتر دۆخێکی تازە هاتۆتە پێش وەک مامۆستا خۆی وتی: سەرپەرشتیارانی سلێمانی هەم چالاکتر بوون هەمیش سلێمانی نزیکتربوو بۆ ئێمە.
ساڵی ١٩٧٦ - ١٩٧٧ عێراق هەڵمەتێکی گەورەی نەهێشتنی نەخوێندەواری دەست پێدەکات مامۆستا شکور وەک سەرکردە بەشداری دەکات لە خولی سەرکردەکانی عێراقدا لە شاری بەغداد و دوای ئەوە کە دێتەوە چەند خولێک بۆ مامۆستایانی نەهێشتنی نەخوێندەواری دەکاتەوە کە لەبەر کەمی مامۆستا، ڕاهێنان بە فەرمانبەرانیش کراوە تا وەک مامۆستا لەو هەڵمەتەدا وانە بە فێرخوازانی نەخوێندەوار بڵێنەوە.
کە لە ١ی ١٢ی ١٩٧٨ هەڵمەتەکە دەست پێدەکات و مامۆستا دەکرێتە سەرپەرشتیار، بەوەش دەبێتە یەکەم سەرپەرشتیاری نەهێشتنی نەخوێندەواری لە کەلار.

یەکەم نوسینگەی شۆفیری

عدنان ستار احمد سلیم

ناوی سیانی: عدنان ستار احمد سلیم
لەدایکبووی: ١٩٦٣ کفری
ساڵی ١٩٨٤ هاتۆتە کەلار
مانگی ٨ ی ٢٠٠٤ کاتێك بەریوەبەرایەتی هاتوچۆی گەرمیان گواستراوەتەوە بۆ کەلار .
لیوا حسین منصور کە ئەو کاتە بەرێوەبەری هاتوچۆی گەرمیان بوو . پێشنیاری بۆ جمعە مجید احمد ناسراو بە جمعەی مجید داویە کرد (کە دەکاتە ئامۆزای عدنان) کە گۆرەپانێک بۆ تەرایی دروست بکرێت ,بۆ ئەوەی ئیتر لە کەلار مۆڵەت دەربکرێت ئەوە بوو لە صالح ئاغا گۆڕەپانیکیان دروست کرد لەسەر زەوییەکی ٢٥٠٠ مەتری کە بە ١٢٠٠٠ دۆلار کرییان بە دیزاینێکی ئەندازەیی کە بەرێوبەرایەتی هاتوچۆی گەرمیان پێی دابوون .ئەمان تەنها کاری پراکتیکیان ئەنجام دەدا و لایەنی بیردۆزەیی لای بەرێوەبەرایەتی بووە لە هۆڵێکی پەیمانگەی تەکنیکی کەلار .
ئەو کاتە تەنها دوو ئۆتۆمبیلیان هەبووە یەکێکیان مازدا و ئەویتریان پریەر .
لە بەرامبەر هەر تەراییەکدا (١٠٠٠) دیناری سویسریان وەرگرتووە نوسینگەکە ناوی (نوسینگەی خانەقین) بووە .
٢٠٠٥/٦/٢١سیستەمیکی دانیهارکییان هێناوە
لەو ماوەیەدا چەندین روداوی سەیر و سەمەرە لە لایەن فێرخوازانەوە رویداوە . لەوانە لە تەراییەکەدا کچێك کە ئەفسەرەکە پێی دەڵێت دەر نەچوویت یەکسەر لە ئوتۆمبیل دادەبەزێت بیئەوەی بیداتە بریك بۆیە ئەفسەرەکەش کە دەزانێت چی روودەدات یەکسەر دادەبەزێت کچەکە ئستۆپ دەکات بۆ ئەوەی پارك بکات قایش دەکاتەوە لە ئۆتۆمبیل دێتە خوارەوە بۆیە ئۆتۆمبیل دەروات تا دەکەویتە چاڵێکەوە .

یەکەم پزیشک لە کەلار لە هۆڵی نەشتەرگەریدا نەشتەرگەریی کردووە

جەبار عەبدول نەریمان

ناوی چواری : جەبار عەبدول نەریمان
لە دایكبووی :١٩٥٥ كەركوك
خوێندنی سەرەتایی و ناوەنی و ئامادەیی لە كەركوك تەواوكردووە .
لە ساڵی ١٩٧٦-١٩٧٧ لە كۆلێژی پزیشكی زانكۆی بەسرە وەرگیراوە وە لە ساڵی ١٩٨٢-١٩٨٣ تەواوی كردووە .
ساڵی ١٩٨٤ وەك پزیشكی موقیم لە پارێزگایی السماوە دانراوە .
ساڵی ١٩٨٥ بۆتە پێشمەرگە تا ساڵی ١٩٩١ گەڕاوەتەوە .
لە ساڵی ١٩٩١ تا ١٩٩٤ لە هەولێر مقیم ئەقدەمی نەشتەرگەری گشتیی بووە .
ساڵی ١٩٩٤ هاتۆتە كەلار و دوای ٧ مانگ توانیویەتی هۆڵی نەشتەرگەری و ستافێكی باش لەگەڵ خۆی پێكبهێنێت بۆ ئەنجامدانی نەشتەرگەری، ستافەكەی پێكهاتوون لە ی. پ سید قاسم سید حسینی – ی .پ كریم بابان – ی . پ رحمان رحیم كەریم چراخ.
یەكەم نەشتەرگەری لە ١٩٩٤/٧/١٨ لە نەخۆشخانەی گشتی كەلار بۆ كوڕێكی تەمەن ١٢ ساڵ كراوە، كە نەشتەرگەری فتق بووە .
ستافەكەی پێكهاتون لە :

د.كاسۆ چالاك	پزیشكی بیهۆش كاری
قاسم حسین محمود	یاریدەدەری پزیشكی بێهۆش كاری
ماجد محمد امین	یاریدەدەری پزیشكی بیهۆش كاری
ئازاد حمزە عبدالحمید	یاریدەدەری پزیشكی نەشتەرگەری لێپرسراوی هۆڵی نەشتەرگەری
كەریم مەحمود بەهرام	یاریدەدەری پزیشكی نەشتەرگەری
فاتیح محمد عەلی حاجی	یاریدەدەری پزیشكی نەشتەرگەری
نسار جەلال حەمە غەریب	بڕین پێچ /یاریدەدەری نەشتەرگەری

یەکەم نۆکاو فرۆش لە کەلار

نامق تقی طاهر ظاهر

ناوی تەواوی: نامق تقی طاهر ظاهر ناسراو بە (لالە حەمە)

لە دایکبووی ساڵی: ١٩٢٢ گوندی دوازدە ئیمام، کفری.

لالە حەمە دوای ئەوە لە گوندەکەی خۆیان باری کردووە چۆتە گوندی شێخ بابا و ماوەیەک تیایدا نیشتەجێ بووە، لە ساڵی ١٩٧٥ لەوێش لە لایەن حکومەتەوە تەرحیلکراوە بۆ (رومادی) و لەوێ کاری کرێکاری کردووە، ساڵی ١٩٧٧ گەڕاوەتە بۆ کەلار و لە گەڵ خوالێخۆشبوو (مام برایمدا) بەشەریکی نۆکاویان فرۆشتووە، بەڵام دوای چەند ساڵێک لە یەکتر جیا بوونەتەوە.

نۆکاوی لالە حەمە لە کەلار بەناوبانگە، و نهێنیی تام و لەزەتی نۆکاوەکەی بەنهێنی لای خۆیان ماوەتەوە و بەکەسیان نەوتووە، لالە حەمە پیاوێکی بەڕێز و قسەخۆشبووە و هەمیشە رێزی لە خەڵک گرتووە، زۆرجار خەڵکی نۆکاویان لای خواردووە و پارەیان نەداوە و لێیانداوە رۆیشتوون، بەڵام ئەم نەیشکاندوونەتەوە و داوای پارەی لێیان نەکردووە، دەڵێن: چەند جارێک کابرایەک دێتە لای و نۆکاو دەخوات پێی دەڵێت: لالە حەمە (٢٥) (دینارم دایتێ باقیم بدەرەوە، ئەمیش باقی دەداتەوە، جارێکی تر دێتە لای و نۆکاو دەخوات و دەڵێت (١٠)دینارم دایتێ باقیم بدەرەوە، ئەمیش هەرچەند دەزانێت وانیە، بەڵام باقیی دەداتەوە، ئەمجا دێت و دەڵێت (١٠)دینارم دایتێ ، ئەمجارەش باقیی دەداتەوە، کەچوارەم جار کابرا دێت، کە لالە حەمە دەیبینێت، هەموو پارەکانی لە گیرفانی دەردەکات و دەیخاتە ناو عەلاگەیەکەوە و دەیخاتە نێو عەرەبانەکەی، کە کابرا نۆکاوەکەی دەخوات دەڵێت دە دینارم دایتێ باقیم بدەرەوە، لالە حەمە دەڵێت: برا وەرە هەموو گیرفانەکانم بگەڕێ ئەگەر فلسێکی تیابوو ئەوکات باقیت دەدەمەوە. ئیتر کابرا تەریق دەبێتەوە و دەڵێت: بەخوا لەبەر ئەوەی پارەم نەبووە بۆیە ئەو چەند جارە وام لەگەڵا کردی.

لەسەرەمەرگدا لالە حمە ئەم وەسیەتەی بۆ(فریق) ی كوڕی كردووە:(كوڕم ئەگەر ڕۆژی یەک قاپ نۆكیشت فرۆشتووە واز لە پیشەكەی بابت مەهێنە) بۆیە فریق ی كوڕی ئێستا لەسەر پیشەكەی باوكی بەردەوامە و گووتی: منیش دوو كوڕم هەیە یەكێكیان دەكەم بە نۆكاو فرۆش، چونكە نۆكاو فرۆشی بۆتە ناسنامەی خێزانەكەمان.

لالە حەمە لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا لە ٢٠٠٥/٤/١ كۆچی دوایی كردووە و لە گۆڕستانی گوندی (سەیدە)بەخاک سپێردراوە.

یەکەم نوسینگەی فرۆشتنی خانوو بەرە و زەوی و زار لە کەلار

جمال سعيد احمد عبدالله

ناوی چواری: جمال سعيد احمد عبدالله .
لەدایکبووی ساڵی: ١٩٦٥ ، گوندی شێرەوەن، خانەقین.

- کاک جمال لەو کاتی گرانی و قەیران و تەنگدەستییەدا چۆن بیرت لە کارێکی وا کردەوە؟

- من لە کۆتایی هەشتاکاندا هەر خەریکی زەوی و خانو کڕین و فرۆشتن بووم. جا لەبەر ئەوەی لە کەلاردا نووسینگە نەبوو خەڵکی هەر بە وەرەقەیەکی سادە گرێبەستەکانیان دەکرد یان هەر نەیاندەکرد، بۆیە زۆرێکیان توشی کێشە دەبوون، بۆیە منیش لە دوای راپەڕینەوە داوامکرد نووسینگەیەک بۆ فرۆشتنی زەوی و زار لە کەلاردا بکەمەوە بۆ ئەوەی کارەکانی خەڵکی بەشێوەیەکی یاسایی رایی ببن، چونکە پێشبینیم دەکرد کەلار لە ئایندەدا ببێتە شارێکی گەورەو هەرواش دەرچوو.

- سەرەتا کە نووسینگەت دانا پێشوازی خەڵک چۆن بوو بۆی؟

- لە ساڵی ١٩٩٣ بەژمارە مۆڵەتی (٢٥٦) کە لە (ژووری بازرگانی سلێمانی) دەرچوە(نووسینگەی هۆگر) م دانا لەبەر ئەوەش ناوم نا (هۆگر) چونکە ئەوکاتە مامۆستا بووم لە قوتابخانەی (هۆگری سەرەتایی) و لە خۆشەویستی قوتابخانەکەمدا ناوی هۆگرم لێنا، بەڵام تا دووساڵ کەس نەدەهات بەلاماندا و خەڵکی هەر لەدەرەوە بۆخۆیان رێکدەکەوتن و گرێبەستی خۆیان دەکرد چونکە لەکارەکەی ئێمە نەدەگەیشتن و ئەو برەپارەیەشیان بۆ دەمایەوە کە ئێمە لێمان وەردەگرتن. تا وردە وردە زانییان ئەو گرێبەستانەی ئێمە لە رووی یاساییەوە چەندە گرنگە و کێشەکانیان بۆ یەکلایی دەکاتەوە ئەوجا روویان لە ئێمە کرد.

- تۆ کە مامۆستا بووی چۆن توانیت، نووسینگەیەکی وا دانێیت، کە لەرووی یاساییەوە رێگە پێدراو نیە بۆ تۆ؟

- مۆڵەتەکە بەناوی کەسێکی ترەوە بوو (ناوی نەهێنا) بەڵام خۆم کارم لەسەر دەکرد.

- دابەشکردنی زەوی لەکەلاردا چ گرنگییەکی بۆ ئێوە هەبو و چ وەرچەرخانێکی بۆ دروستکردن؟

- گرنگی زۆری هەبوو، هەر کە زەوی دابەشکرا، ئێمە نەخشەکانیمان هێنا و خەڵکی کە دەیانویست زەوییەک بکڕن دەهاتن لە شوێنەکەیان دەپرسی، بۆیە کارە گەورەکەی ئێمە ئا لێرەوە دەستی پێکرد.

- ئەو گرێبەستانەی کە دەیکەن دەبێت تا چەند ساڵ لای ئێوە بمێنێتەوە؟

- لە رووی یاساییەوە دەبێت تا ٥ ساڵ بمێنێتەوە، بەڵام من لەیەکەم گرێبەستەوە تا ئێستا هەموو ئەو گرێبەستانەی کردوومە هەمووم لای خۆم پاراستووە و چەند کێشەیەکیش کە لە نێوان کڕیار و فرۆشیاردا ڕویداوە بە گەڕانەوە بۆ گرێبەستەکانی لای من چارەسەر بووە.

یەکەم وەستای چاککەرەوەی مەکینەی درووман لە کەلار

محمد پیروەلی موراد

ناوی سیانی: محمد پیروەلی موراد.

له دایکبووی ساڵی: ١٩٥١ خانەقین، گوندی تۆڵەفرۆش.

- مامۆستا لای کێ فێری ئەم پیشەیە بووی؟

- هەر بە منداڵی خولیای کاری میکانیکی بووم، باوکم لە خانەقین دوکانی کوتاڵفرۆشیی هەبوو، بۆیە مەکینەی درومانمان هەبوو لە ماڵدا و پاسکیلیشم هەبوو. بۆیە هەمیشە خەریکیان بووم و هەڵیانم دەوەشاندەوە و دروستم دەکردنەوە، ئەوە بوو لە ساڵی ١٩٧٤ چوینە ئێران لەوێ چەند برادەرێکم هەبوو مەکینەی درومانیان دەکڕی و هەر کامی خراپ بوایە دەیانهێنا من بۆیانم چاکدەکردەوە بۆیە لەوێدا زیاتر شارەزابووم لە چاککردنەوەی مەکینەی دروماندا هەروەها لە ئۆردوگای (ئەنزەڵ) چەند خەیاتێک هەبوون وەک (حسین حمە مراد، حاجی محمود، کاکە خەیات، محمود کوردی، حسن محی الدین). ئیشی چاککردنەوەم بۆ ئەوانیش دەکرد زیاتر ئیشەکەم لەوێدا کردە پیشە.

- لە ئێران هەوڵت نەدا سوود لە وەستایەک ببینی؟

لە ئوردوکا نیمچە دوکانێکم دانا و دەچووم لە کرماشان لای پیاوێک بەناوی (اسد الله پاوەیی)، کە بریکاری مارکەی سنگر بوو کەلوپەلی مەکینەی درومانم دەکڕی هەموو جارێک دوو، سێ ڕۆژ لە کرماشان دەمامەوە بۆ ئەوەی زیاتر فێری پیشەکە ببم،بەراستی سوودی زۆرم لەو پیاوە بینی.

- ئەی کە لە ١٩٧٥ گەڕایتەوە بۆ عێراق؟

- کە لە ١٩٧٥ گەڕامەوە بۆ عێراق ڕەوانەی ناحیەی (الفجر) کرام لە پارێزگای (ناسرییە) هەندێک پیشە لەو کاتەدا لەو شارە عەیب بوو، وەک نانەوایی، خەیاتی، مریشک فرۆشی و هیتر.

- بۆچی ئەو ئیشانە لەو شارەدا عەیب بوو؟

- دەیانگووت ئەو کارانە ئیشی ژنە نابێت پیاو بیکات بۆیە بەعەیبیان دەزانی. ئەوە بوو من یەکەم دوکانی چاککردنەوەی مەکینەی درومانم دانا و مەکینەیەکم بۆیان چاککردەوە وەی پیاوێک بوو بەناوی (هلال قماش) ئیتر لەوەوە ناسرام و هەرچی کاری چاککردنەوەی مەکینەی ئەو شارەو دەورووبەری دەیانهێنا بۆلای من. تا گەڕاینەوە بۆ کوردستان لە ساڵی ١٩٧٧ هاتینە شاری کەلار و لە کەلاریش دوکانێکم دانا لە دوکانەکانی خوالێخۆشبوو (عبدالمحمد) نزیک بازاڕەکەی مەلاسعید مەلا وەهاب، دوای ئەوە گواستمەوە بۆ یەکێک لە دوکانەکانی خوالێخۆشبوو حسین عباس بەرامبەر سەرتاشخانەکەی (کاوەی احمد حلاق)، دوای ئەوەش گواستمەوە بۆ یەکێک لە دوکانەکانی مەلا سعید و ئەمجا دوکانەکانی (احسان ی میرزا رحیم)، تا ئێستا دوکانەکەمان هەر لەوێ ماوە و منداڵەکان کاری لەسەر دەکەن.

یەکەم دوکانی پێڵاوفرۆشی لە کەلار

حاجی محەمەدی ئایش

ناوی چواری: محمد احمد محمد حەبیب ناسراو بە (حاجی محەمەدی ئایش).

لەدایکبووی ساڵی: ١٩٤٠ گوندی سەنگەر، ناحیەی قۆرەتو، قەزای خانەقین.

- کاک حاجی چۆن بیرت کردەوە دوکانی پێڵاو فرۆشی دابنێیت؟

- حەزدەکەم بەر لەوە باسێکی خۆمت بۆبکەم. من بەمنداڵی باوکم مردووە، بۆیە بەناوی دایکمەوە ناسراوم،هەر بە منداڵی ملم لەکار ناوە و چەندین جۆر کارم کردووە، ساڵی ١٩٧٥ کە چوینە ئۆردوگای) ئەنزەڵ(لە نزیای شاری سەرپێڵی زەهاو دوکانێکی فەرش فرۆشیم داناو دەچوم لە کرماشان فەرشم دەهێنا، کە گەڕاینەوە بۆ عێراق ئێمە زووتر لەخەڵکی گەڕاینەوە، بۆیە نەبراینە باشوری عێراق و من لە گوندی (قولە سووتاو) نیشتەجێ بووم. بەڵام لە ساڵی ١٩٧٦ بارمکرد بۆ کەلار و کە بینیم کەلار دوکانی پێڵاو فرۆشی تێدا نیە ئەوە بوو یەکەم دوکانی پێڵاو فرۆشیم لە کەلاردانا، لە یەکێ لە (١٦) دوکانەکەی شارەوانی کە بەشێوەی موزایەدە درایە کرێ بە ساڵانەی (٩٠) دینار.

- تەنها پێلاوی پیاوانەت تیادا دەفرۆشت؟

- نەخێر، پێڵاوی ژنانە و منداڵان و پیاوانەشم دەفرۆشت، چونکە دوکانداری تر نەبوو پێڵاوی ژنان و منداڵان بفرۆشێت.

- لە کوێ پێڵاوت دەهێنا؟

- پێشتر بەهۆی کاسبییەوە بەغداد شارەزابووم، بۆیە رۆیشتم لە بەغداد لە ناوچەی (باب الشرجی لە سوق الصفافیر) لە گەڵ کارخانەیەکدا رێکەوتم پێڵاوم بۆ دروستکەن، سەرەتا خۆم دەچووم پێڵاوەکانم دەهێنایەوە، بەڵام کە (نقلیات) دروستبوو لە نێوان کەلار و بەغداد بە نقلیات پێڵاوەکانیان بۆ دەناردمەوە.

- گەورەترین ژمارەی پێڵاو هێنابێتێت چەند بوو؟

- هەندێک پیاو لە کەلاردا هەبوون، پێیان زۆر گەورەبوو بۆیە دەبوو ژمارەی

تایبەتیـان بـۆ بدەمەدروسـتكردن، تـا ژمـارە ٥١ م بۆیـان دەهێنـان.
- نرخی ئەو پێڵاوانە جیاوازتر بوو؟
- بەڵێ.
- ئەی كلاشت دەفرۆشت؟
- بەڵـێ دووجـۆر كڵاشـان دەفرۆشـت. جۆرێكـی) كڵاشـی هەورامـی و كڵاشـێك كـە كارگـە دروسـتی دەكـرد(بـەڵام بەهـۆی ئـەوەی كڵاشـی مەعمەلەكـە نرخـی هـەرزان بـوو رەواجـی لـە هەورامییەكـە باشـتر بـوو.
- ئەی پێلاوی لاستیک؟
- كارم لێی نەدەكرد.
- جۆرێ پێڵاو هەبوو پێیان دەگوت (باتا)
پێڵاوی باتا جۆرێكی زۆر موعتەبەر بوو كارگەكەی حكومی بوو باتاشمان دەهێنا.
شتێكی خۆش شایانی باسكردن بێت.
- سـاڵێكیان كابرایەكـی لادێـی جوتێـک پێـڵاوی لێكرێـم تومـەز تـاک بەتـاک بـووە، یەكێكیـان ژێرەكـەی بـەرز و ئەویتریـان ژێرەكـەی نـزم بـووە، سـێ رۆژ لـە پێـی كردبوو دوای سـێ رۆژ هێنایـەوە وتـی كاكـە تـۆ جوتێـک پێـڵاوی تاكبەتكـت داومەتـێ، چییكـەم بۆیـم گـۆڕایـەوە.
- لەم حاڵەتە تۆ دوو جوت پێڵاوت زیانكردووە.
- ئەرێ وەڵا بەڵام چییكەین ئێمە كاسب بوین دەبوو ئەوشتانەش قبوڵكەین.

یەکەم فەلافل فرۆش

کریم محمد محمود حسن

ناوی چواری: کریم محمد محمود حسن.
لەدایکبووی: ١٩٦٦ شێخان، مەیدان، خانەقین.
- کاک کریم بەر لەم کارە کاری چیت دەکرد؟
- کەماڵمان لە دەربەدیخان بوو کاری نانەواییم دەکرد، بەر لە ساڵی ١٩٨٢ سەردانی برادەرێکمم کرد لە بەغداد، یەکێک لەو شوێنانەی سەردانیم کرد شەقامی الرشید بوو دەبینم جەماعەتێکی مصری خەریکی فەلافل و لەفە فرۆشتنن، بۆیە هەندێک پرسیاری کارەکەیان و چۆنێتی دروستکردنی فەلافلم لێکردن، ئەوانیش پێیان وتم. ئەوە بوو کە ساڵی ١٩٨٢ هاتمە کەلار عەرەبانەیەکم کڕی و دەستمکردە فرۆشتنی لەفەی فەلافل.
- دەزانی مانای وشەی فەلافل چیە؟
- نەوەڵا نازانم.
- خەڵکی یەکەمجار چۆن پێشوازییان لەم خواردنە تازەیەکرد؟
- سەرەتا زۆرباشنەبوو، بەڵام وردە وردە لەگەڵیدا راهاتن.
- سەمونتان بەکار دەهێنا یان نان؟
- کوڕێکی مصری لە کەلار سەمونی دەفرۆشت لەو سەموونم دەکڕی. لە پیاوێکی کەلاریش ناوی (ابو علی) بوو
- ئەی ئەو لای کێ دەیکڕی؟
- مصرییەکە لە سەمونخانەکەی حاجی علی دەیکڕی. بەڵام ابو علی سەمونی لە بعقوبەوە دەهێنا.
- شتێکی خۆش کە لەو ماوەیەی کارکردنتدا رویدابێت.
سەرەتا کە هەویری فەلافلم دروستدەکرد سەلاجەمان نەبوو هەویرەکەم برد لە سەلاجەی ماڵی خزمێکمان دامنا، وایزانیبوو دۆینەی تەڕە بۆیە تێری لێی خواردبوو بەڵام دوای کە زانیبوی دۆینە نیە هات بۆڵام وتی بۆ خاتری خوا ئەمە چی بوو.
- دەبینم ئێستا گۆشت دەفرۆشی بۆ؟
- ساڵی ٢٠٠٤ لەبەر ئەوەی فەلافل فرۆش زۆر بوون، ئیتر وازم لە فەلافل هێناو

کردمـە گۆشـت.
- لە گرانییەکە وەزعی فرۆشتان چۆن بوو؟
- زۆر بـاش بـوو لەبـەر ئـەوەی فەلافـل هەرزانـتر بـوو لـە خواردنـی چێشـتخانەکان بۆیـە خەڵکـی زیاتـر روویـان لەئێمـە دەکـرد.

یەکەم دوکانی گەص .
ناوی سیانی: محمد علی محمد محمود .
لەدایکبووی: ١٩٦٥
- کاک محمد چۆن بیرت کردەوە دوکانی گەص دابنێیت؟
- پێشـتر چێشـتخانەی صـلاح الدیـن هەبـوو لای گەراجـی بەغـداد کـە هـی کاک محمـود عبدالعزیـز بـوو. برادەرێکـم بەنـاوی (جەمـال) هـات بـۆلام و وتـی بـا بڕۆیـن لـە چێشـتخانەی صـلاح الدیـن ئیـش بکەیـن، ئەوەبـوو چـوم یەکسـەر بیـرم کـردەوە دوکانی گـەص دانێـم وئەوەبـوو لـە گـەڵ کاک محمـود قسـەم کـردو ئەویـش پەسـەندی کـردوو بـە شـەریکی هـەر لـە دوکانێکـی تەنیشـت چێشـتخلنەکە دوکانێکـی گەصـمان دانـا.
- ئەمە ساڵی چەند بوو؟
- مانگی ٤ ی ١٩٨٧ بوو.
- کەرەستەکانتان لەکوێ هێنا؟
- کاک محمود رۆیشت لە بەغداد هێنای.
- جگە لە خۆت کێی تر لەگەڵت ئیشی دەکرد؟
- کاک مەلا غازی شاگردم بوو.
- نانتان بە کار دەهێنا یان سەمون؟
- سـەمونمان لـە سـەمونخانەکەی وەسـتا عەلـی دەکـڕی کـە سـەموونی کارەبایـی دەردەکـرد وەسـتا عەلـی کابرایەکـی خەڵکـی سلێمانی بـوو، بـەڵام خێزانەکـەی خەڵکـی کفـری بـوو بۆیـە هاتبـوو لـە کـەلار فڕنـی دانابـوو، گۆشـتی ساغیشـمان بـەکار دەهێنـا.
- لە گرانییەکە وەزعی فرۆشتان چۆن بوو؟
- کاتـی داگیرکردنـی کوەیـت وەزع تێکچـوو و گرانـی داکـەوت سـەمون بە ئیسـتراحەت دەسـت نەدەکـەوت بۆیـە دەچـووم لـە جەلـەولا سـەموونم دەهێنـا، و نرخـی یـەک گـەص لـە (٤٠٠) فلسـەوە بـوو بـە یـەک دینار.بـەڵام دوای راپەڕیـن ئیـتر وازم هێنـاو تـا سـاڵی ١٩٩١ جارێکـی تـر دەسـتم پێکـردەوە و تـا ئێسـتا بەردەوامـم.

یەکەم موزەمیدی بەیتەری لە کەلار

یاسین عبدالله رشید محمد امین

ناوی چواری: یاسین عبدالله رشید محمد امین. ناسراو بە (سید یاسین)
لەدایکبووی: ١٩٥٠ بەغداد.
دەرچووی: معهد الصحة الحیوانیة، بغداد، ١٩٧٠.
- کاک یاسین باسی گواستنەوەی خۆتم بۆ بکە بۆ کەلار.
- کە تەخەڕوجم کرد، لە ٢ی ١ ی ١٩٧١لە بەڕێوەبەرایەتی نەخۆشخانەی بەیتەری کەرکوک دامەزرام و دوای دوومانگ گواسترامەوە بۆ قەرەتەپە و ٤ مانگ مامەوە پاشان بە فەرمانی راستەوخۆی پارێزگاری ئەوکاتەی کەرکوك (شکری الحدیثی) وەک سزایەکی سیاسی گواسترامەوە بۆ کەلار بەو پێیەی کەلار شوێنێکی دوورەدەست بوو، لە رۆژی، ١ ی ٦ ی ١٩٧١ لە کەرکوکەوە پڕی ئۆتومبیلێک کەلوپەل و دەرمانی ئاژەڵمان هێنا و لە گەڵ سەرۆکی نەخۆشخانەی بەیتەری کەرکوك (سامح هدایت ارسلان) هاتین بۆ کەلار و بە ئامادەبوونی قایمقامی ئەوکاتەی کەلار (عبدالستار طاهر شریف) هەستاین بە کردنەوەی مستەوسفی بەیتەری کەلار، لە یەکێک لە ژوورەکانی بنکەی پۆلیسی کەلاردا شوێنی کارکردن و خەوتنیشم هەر لەو ژوورەدابوو.
- خەڵکی گوندەکان چۆن زانییان ئەو مستەوسفە کراوەتەوە؟
- -نامەم نووسی بۆ گوندەکان و لە رێکەی بنکەی پۆلیسەوە و ئەوانیش لەڕێگەی پۆلیسەکانیانەوە کە بە ئەسپ دەچوون بۆ گوندەکان خەڵکی گوندەکان ئاگادارکرانەوە و ئەوە بوو ئەوانیش دەستیانکرد بەهێنانی ئاژەڵە نەخۆشەکانیان بۆ چارەسەرکردن.
- -باشە کاک یاسین، ئاژەڵە نەخۆشەکانیان دەهێنایە ناو بنکەی پۆلیسەوە و لە ناو مەرکەزەکە چارەسەردەکرا؟

- «نەخێر لەدەرەوە تەلبەندێکم کردبوو لە بەرامبەر مەرکەزی پۆلیس ئاژەڵەکانیان دەهێنا لەوێ چارەسەرم بۆدەکرد.
- کەسی ترت لەگەڵ نەبوو؟
- لە ساڵی ١٩٧٢ داوامکرد کارگوزارێکم بۆ دامەزرێنن، ئەوە بوو خوالێخۆشبوو (عبدالرحمن رحيم محمد) کە خەڵکی عەلی پەکان بوو بۆ دامەزراندم بە مانگی ٦ دینار و نیو.

- تاکەی لەناو مەرکەزی پۆلیسدا مانەوە؟
- ساڵی ١٩٧٢ بینایەکیان بۆدروستکرا ئەو بینایەی ئێستا کەوتۆتە نیوان بارەگای حزبی شیوعی و لقی کشتوکاڵی کەلار ، بەڵێندەرەکەشی (عەزیزی حەمەی خەنان) بوو گواستیانەوە ئەوێ و کشتوکاڵی کەلاریش هاتنە بەشێك لە بیناکە چونکە ئێمەش ئەوکاتە سەر بە وەزارەتی کشتوکاڵ بووین.
- یەعنی تەنها یەك ساڵ لە نێو مەرکەزی پۆلیسدا مانەوە؟
- بەڵێ.
- بەڕێوەبەری ئەوکاتەی پۆلیسی کەلار کێ بوو؟
- باوەڕت بێ نازانم هێندە بێ عیلاقە بووم لەگەڵیان.
- جگە لە چارەسەری ئاژەڵان کاری تری ئێوە چی بوو؟
- ئەوکاتە تەنها دوو قەساب لە کەلاردا هەبوو، بکر حسن خدر لە کەلاری کۆن و خلیل عبد الله امین لە بازاڕ دەبوو هەموو رۆژێک بچومایە سەیری ئەو گۆشتەیانم بکردایە کە دەیانفرۆشت و مۆرم لێبدابایە.

یەکەم کارگەی بلۆکی کارەبایی لە کەلار

علی وحید نجم عبداللّٰه

ناوی تەواوی: علی وحید نجم عبداللّٰه.
لەدایکبووی: ١٩٣٣ السعدية، ديالى.
سـەرەتای ژیانـی بـە کرێـکاری دەسـتپێکردووە، دوای لەسـەر دەسـتی (حاجـی نصیـف) ناوێـک بۆتـە وسـتای دیـوار. لـە سـاڵی ١٩٦٥ وازی لـە کرێـکاری هێنـاوە و خەریکـی کاری بەڵێندەرایەتـی بـووە. تـا سـاڵی ١٩٧٥ لـەم کارەی بـەردەوام بـووە. وەکـو خـۆی وتـی: توانیویەتـی لـەو ماوەیـەدا (١٦٠٠٠) دینـاری عێراقـی کۆبکاتـەوە.
دوای ئـەوە بیـری کردۆتـەوە کارگەیەکـی بلـۆک دابنێـت بۆیـە چۆتـە بەغـداد و لەگـەڵ وەکیلـی کۆمپانیـای (لۆریـف) ی ئیتالـی گرێبەسـتی کـردووە . ئەوانیـش داوای کارگەیەکیـان لـە ئیتالیـاوە بـۆ کـردووە و دوای سـاڵێک لـە معامـلات کارگەکـە گەیشـتووە، بـەڵام حکومـەت ئـەو مەرجـەی بۆدانـاوە کـە لە سنوری ناوچـەی ئۆتۆنۆمی کارگەکـەی دابنێـت، ئەمیـش کـەلاری بـە نزیکتریـن شـوێن لـە سـعدییەوە زانیـوە بۆیـە کارگەکـەی هێناوەتـە کـەلارو لەسـەر رووبـەی ٣ دۆنـم زەوی لـە سـاڵی ١٩٧٩ کارگەکـە گەیشـتۆتە کـەلار ئـەو کاتـە بـڕی ٤٠٠٠٠ دینـاری سویسـری تێچـووە، بـەڵام بەشـێوەی قسـتی هێنامـان.
ماوەیـەکی زۆر چـاوەڕوانی ئەندازیـاری ئیتاڵـی کـردووە کـە بێـن بـۆی دایمەزرێنـن بـەڵام بـە هـۆی دروسـتبوونی جەنگـی عێـراق – ئێرانـەوە ئیتاڵییـەکان نەهاتـوون , تـا ناچـار خـۆی و صـلاح ی کـوڕی بەهەردووکیانـەوە کارگەکەیـان بەسـتووە و لـە مانگـی ٦ ی ١٩٨١ خسـتویانەتە کار وسایلۆکانیشـی (صـلاح حداد) کەخەڵکـی خانەقیـن بـووە بۆیانـی درووسـتکرد. نـاوی کارگەکـەش (الاتحـاد) بـوو، لـە فلوجـەوە چـوار کرێـکاری برایـان بـۆ هێنـاوە بەناوەکانـی (احمـد مولـود، محمـد مولـود، علـی مولـود، محمـود مولـود). صـلاح ی کوریشـی کاری سـایق شـۆفلی کـردووە و حەرەسەکەشـیان نـاوی (احمـد، ابـو شـهاب) بـووە.

بەرهەمی رۆژانەیان ٣٠٠٠ تا ٤٠٠٠ بلۆک بووە.
چەو لمیشیان لە غسالەکانی (شوکت جوهر بەگ و احمد دێوانە و حمەی ولی) یەوە هێناوە
بۆی، چیمەنتۆشی لە کارگەی چیمەنتۆی سەرچنارەوە بە سایلۆ هێناوە. مام علی دەڵێت: ساڵی
١٩٨٨ بەرپرسێکی شار بارێک چیمەنتۆی گرتم و خۆشمی دوو رۆژ زیندانی کرد، بە ناحەق،
بۆیە هەر لە زیندانەوە خەبەرم نارد بۆ صلاح ی کوڕم کە ئیتر کارگەکە بفرۆشێت و چیتر
کاری لەسەر ناکەم، ئەوەبوو کارگەکەمان بە ١٢٠٠٠٠هەزار دیناری سویسری فرۆشت بە(مجید کریم حسن) ناسراو بە (مجید قەدری).

فرۆکەوانە یەکەمەکەی سەر ئاستی شانیشینی بەریتانیا

دڵشاد ستار محمد عبدالله

ناوی تەواوی: دڵشاد ستار محمد عبدالله
لەدایکبووی: ١٩٩٠/١١/٢٥ گەڕەکی بەردەسو، کەلار.
قۆناغی سەرەتایی لە قوتابخانەی پێشەنگ ی بنەڕەتی و ناوەندیی لە ناوەندی بەردەسوور و ئامادەیی لە ئامادەیی کوردستانی نوێ تەواو کردووە، لە ساڵی ٢٠٠٩-٢٠١٠ لە کۆلیژی شەریعەی (زانستە ئیسلامییەکان) ی زانکۆی صلاح الدين وەرگیراوە. بەڵام دوای دوومانگ لە دەوام کردن وازی هێناوە و چۆتە تاقیکردنەوەی پەیوەندیکردن بە هێزی ئاسمانی عێراقەوە، تاقیکردنەوەکەی بەسەرکەوتویی بڕیوە. دوای ئەوە ٩ مانگ لە (الرستمية) ی بغداد خولی (١٠١) کۆلیژی سەربازی خوێندووە.
دوای دامەزراندنی هێزی ئاسمانی عێراق لە ساڵی ٢٠١٠، چۆتە خولی (٧٦) ی کۆلیژی فڕۆکەوانی لەتکریت و لە ٢٠١٢/١٠/٢٣ بەسەرکەوتویی خولەکەی تەواو کردووە، بەڵام وانەکانیان تەنها نەزەری بووە و بۆیەکجاریش لەو ماوەیەدا فڕۆکەی لێنەخوڕیوە.
دوای ئەوە براونەتە (التاجی) ولەوێش ماوەی چەند مانگێک خولی بینیوە، تا ڕۆژێکیان لیژنەیەک لە شارەزایانی هێزی ئاسمانی بەریتانیا هاتوونەتە کۆلیژەکەیان و پاش تاقیکردنەوەیان شەش کەسیان لێهەڵبژاردوون کە بیانبەنە بەریتانیا بۆخوێندن، کە ئەم یەکێکیان بووە، پاش تاقیکردنەوەیان لە وەزارەتی بەرگری عێراق، لەسەر هەر شەش کەسەکە یەکەم بووەو نێردراوە بۆ کۆلیژی فڕۆکەوانی شاهانەی بەریتانیا.
کە بەرزترین کۆلیژی فڕۆکەوانی بەریتانیاییە و خوێندکارانی هەموو جیهان تیایدا دەخوێنن.

لـە مانگـی ٢٠١٢/١٢ لـەو کۆلیـژە بۆتـە خوێنـدکار و کـە بـۆ هـەر یـەک کـەس لـەو کۆلیـژە ببێتـە فڕۆکـەوان زیاتـر لـە یـەک ملیـۆن پاوەنـی تێدەچێـت. کـە تێچوونـی ئـەم (یـەک ملیـۆن و ٣٤ هـەزار پـاوەن) بـووە .

لەسـەر ئـەو کۆلیـژە لـە ٢٠١٤/٩/٢٧ کـە ژمـارەی خوێندکارەکانـی (١٥٠) خوێنـدکار بـووە و لـە (٢٤) وڵاتـی جیهانـەوە هاتـوون، بەیەکـەم دەرچـووە و وەک خوێنـدکاری یەکـەم وێنـەی هەڵـواسراوە لـە نێـو کۆلیژەکـەدا و بـۆ هەتـا هەتایـەش ئـەو وێنەیـە دەمێنێـت، کـە ئەمـەش خەڵاتێکـی گەورەیـە بـۆ یەکەمـەکان. و خەڵاتـی شـاژنی یەکەمـی بەریتانیاشـی وەرگرتـوو.

(کاپـتن دڵشـاد لەگـەڵ vice-Marshal Stringer ی جێگـری هێـزی ئاسـمانی بەریتانیالەکاتـی خەڵاتکردنیـدا).

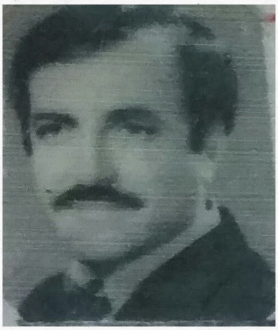

یەکەم قایمقامی کەلار دوای راپەڕینی ١٩٩١:

سرتیپ محمدامین کریم فتاح جاف

ناوی تەواوی: سرتیپ محمدامین کریم فتاح جاف (کوڕی شاعیر مینە جافە)
لەدایکبوی: ١٩٤٦/٩/٩ گوندی گۆبان، کەلار
سەرەتای خوێندنی لای مامۆستا مەلا محمودی مەلا امین ی گۆبان بووە، کە قورئانی پیرۆزوهەندێک وردە کتێبی تری خوێندووە.
ساڵی ١٩٥٣ خراوەتە بەر خوێندن لە قوتابخانەی گۆبان، و تا پێنجەمی سەرەتایی لە گوندی گۆبان بووە، مامۆستاکانی بریتی بوونە لە (محمدی بلە سوور، و کریم سەرسپی ناسراو بە (کریم کۆیی یان کەریم شێخانی)، و حمە علی حسین عباس هەڵەبجەیی).
دوای ساڵی ١٩٥٨ هاتۆتە کەلاری کۆن و پۆلی شەشەمی سەرەتایی لەکەلاری کۆن خوێندووە، ناوەندی و ئامادەیی لە خانەقین و کفری خوێندوە و پۆلی پێنجەمی ئامادەییشی لە بەغداد تەواو کردووە، بەڵام نەچۆتە زانکۆ و دەستی لەخوێندن هەڵگرتووەو بەسەر کاروباری ماڵدا راگەیشتووە.
لەساڵی ١٩٧٠ هاوسەرگیری کردووە و ساڵی ١٩٧٦ کراوەبە بەڕێوەبەری شارەوانی (سیدصادق) دوای ئەوە گواستراوەتەوە و کراوەتە بەڕێوەبەری شارەوانی دەربەندیخان، ساڵی ١٩٧٩ کراوەتە بەڕێوەبەری ئاوی کەلار تا ساڵی ١٩٨٨ وازی لە وەزیفە هێناوە و بۆتە بەڕێوەبەری کۆمپانیای راکێشانی کارەبای١٣٢ .k v
لە ساڵی ١٩٩٣ بۆتە یەکەم قایمقامی دوای راپەڕین و ١٣ هەمین قایمقامی کەلار. تا ساڵی١٩٩٦ قایمقامی کەلار بووە. دوای ئەوەش چەند مانگێک کراوە بەجێگری پارێزگاری کەرکوک. دوای ئەوە خانەنیشین کراوە.
لە پاش ماوەیەکی زۆر لە نەخۆشی لە رۆژی ٢٠٠٦/٦/١٣ لە وڵاتی ئوردن کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی لە گۆڕستانی گوندی (سەید خلیل) کە گۆڕستانی بنەماڵەکەیانە بەخاک سپێردراوە.

یەکەم پۆلیسی هاتوچۆ لە کەلار

محمود حمه امین قادر فتاح

ناوی تەواوی: محمود حمه امین قادر فتاح، ناسراو بە (عریف محمود).
لەدایکبووی: ١٩٤٧ دەربەندیخان، سلێمانی.
بڕوانامە: دەرچووی پۆلی سێیەمی ناوەندی بە خوێندنی ئێواران. لە بغداد ساڵی ١٩٧١ - ١٩٧٢.
دوای ئەوەی باوك و دایکی کۆچی دواییانکردووە، خۆی و برایەکی و خوشکێکی لەساڵی ١٩٦٨ چونەتە لای پورێکی لە بەغداد.
دوای تەواوکردنی سەربازی لە رێگەی برادەریەکییەوە لە ١٩٧١/١١/٢٥ بە پۆلیسی هاتوچۆ دامەزراوە.
لەساڵی ١٩٧٩ خۆی گواستۆتەوە بۆ سلێمانی. و ماڵەکەشی هێناوەتە دەربەندیخان، دوای مانگ و نیوێک
لەگواستنەوەی بۆ سلێمانی لە ١٩٧٩/١٥/١٠ گواستراوەتەوە بۆ کەلار .
بەمجۆرە باسی گواستنەوەکەی خۆیی کرد بۆ کەلار:
لەرۆژی ١٩٧٩/١٠/١٥ گواسترامەوە بۆ کەلار، هەرکە هاتمە کەلار یەکسەر چوومە بنکەی پۆلیس
ئەوکات (ملازمێکی دوو ئەستێرە مفەوەزی پۆلیس بوو بەناوی عبدالقادر الشبو) هەرکە چوومەلای و خۆم ناساند و نوسراوەکەم دایە، یەکسەرتەلەفونی بۆ قایمقام کرد و پێی ووت: گەورەم ئەمڕۆ قەزاکەمان بوو بە شار. قایمقام وتی: چۆن؟ وتی: لەبەر ئەوەی پۆلیسی هاتوچۆمان بۆهات. ئەورۆژە مۆڵەتی دامێ و وتی: سبەینێ وەرەوە، سبەینێ کە چوومەوە بەیەکەوە رۆیشتین بۆ نێو جێبەکان کە گەراجەکەیان لەبەردەم دوکانەکانی سۆندە فرۆشەکانی ئێستادا بوو، شۆفێرەکانی کۆکردەوە و منی پێناساندن و باسی ئەرک و ئیشەکانی منی بۆکردن. دوای ئەوەی

ئـەو ڕۆیشـت خۆمیـش هەندێـک قسـەم بـۆ کـردن و داوام لێیانکـرد هەرکەسـێکیان مۆڵەتـی نیـە مۆڵـەت دەربکات, یەکەمجـار جێبەکانـی (حمـەی کریـم) م ڕێکخسـت لەبـەر ئـەوەی لەسـەر جـادەی گشـتی بەغـداد - سـلێمانی بـوون و قەرەباڵغییەکـی زۆریـان دروسـتکردبوو.

لـە درێـژەی قسـەکانیدا وتـی: نـە دەمانچـەم پێبـو نـە وەسـڵی غەرامـە، و هەرشـۆفێرێکم غەرامـە بکردایـە، سـەیارەکەم حجـز دەکـرد لـە بنکـەی پۆلیـس و لـە پۆلیسـەوە نوسراویـان بۆدەکـرد بـۆ حاکـم و حاکـم غەرامـەی دەکـرد، بـەڵام حجـز کردنـی سیارە لـە دەسـەڵاتی هاتوچۆدابـوو. وتـی: نـاوی سـیانی ەکـە و ژمـارەی ئۆتۆمبیلەکەیـم بـە جیهـازی بنکـەی پۆلیسـی کـەلار دەدایـە هاتوچـۆی سـلێمانی و ئەوجا ئەوانیـش مـاوەی حجزەکەیـان دیاریدەکـرد. هەمـوو

ڕۆژێـک هاتوچـۆی کـردووە و شـەوان لەکـەلار نەماوەتـەوە. تـا لـە ١٩٨٠/١٠/١٥ جارێکیـتر گواسـتراوەتەوە بـۆ سـلێمانی، بـەڵام کـە چۆتـەوە بـۆ سـلێمانی لـە پۆلیسـی هاتووچـۆوە گواسـتراوەتەوە بـۆ پۆلیسـی محەلـی. و لـە سـلکی هاتووچـۆ نەمـاوە. (بۆیە ناسراوە بەعریف محمود، چونکە بە پلەی عەریفی هاتۆتە کەلار).

یەکەم کەس کە لە تاقیگەی شیکاری نەخۆشییەکان لە عیادەی ئەهلی کاری کردووە لە کەلار

رەحیم عەبدوڵا کاکە ئەحمەد

ناوی تەواوی: رحیم عبدالله کاکە احمد محمد، ناسراو بە (ابو چۆمان)
لە دایکبووی ساڵی: ١٩٦٦ گوندی مەحمود قەجەر، خانەقین.
ساڵی ١٩٧٢ چۆتە قوتابخانە لە گوندەکەی خۆیان و پۆلی سێیەمی لە مەحمود قەجەر تەواوکردووە، ساڵی ١٩٧٥ ئاوارەی ئێران بوونە، هەمان ساڵ گەڕاوەتەوە بۆ عێراق و دورخراوەتەوە بۆ شاری فەلوجە، سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە شاری فەلوجە تەواو کردووە، ساڵی ١٩٨٤ لە پەیمانگای پزیشکی بەغداد بەشی شیکارییەکان وەرگیراوە، هەمان ساڵ باریان کردووە بۆ کەلار، لە ١٩٨٩/٦/١ خوێندنی تەواو کردووە.
رۆژێک باوکی نەخۆشبووە و بردوویەتی بۆ نەخۆشخانەی کەلار، و بردوویەتییە لای دکتۆر محمد امین میرزا، کە قسەی لە گەڵ دکتۆر محمد کردووە و وتوویەتی پەیمانگای پزیشکیم تەواو کردووە، یەکسەر ئەویش داوای لێکردووە کە بچێت لە عیادەکەی کار بکات، کە لە نێو هۆتێلی شێروانەدا بووە، ئەویش هەمان ڕۆژ لە عیادەکەی دکتۆر محمد دەست بەکار بووە.
کاک رحیم وتی: نەخۆشییە باوەکانی ئەو سەردەمە زیاتر مەلاریا و بەلهارزیا بوون بە هۆی ئەو هەموو زەلکاووەوە کە لەشاردا هەبوو چونکە کەلار زێرابی نەبوو.
تا ڕاپەڕین کاری لەو تاقیگەیە کردووە، دوای ئەوە ئیتر دکتۆر محمد عیادەکەی هەڵگرتووە, لە ساڵی ٢٠٠٦ یش بۆ یەکەمجار (تاقیگەیەکی مەرکەزی) بە ناوی) تاقیگەی سەردەم) بەخۆی داناوە.

یەکەم بەڕێوەبەری فەرمانگەی ئاوی کەلار

انور احمد محمد

ناوی تەواوی: انور احمد محمد،» ناسراو بە (انوری احمد بەگی بێسەڵمێنی)

لە دایکبووی: ١٩٥٦ دەربەندیخان، قۆناغی سەرەتایی لە هەڵەبجە و ناوەندی و تا پۆلی پێنجەمی ئامادەیی لە دەربەندیخان خوێندووە و دوای ئەوە درێژەی بەخوێندن نەداوە.

لە ١٩٧٧/٢/٥ وەک فەرمانبەر لە فەرمانگەی ئاوی بیارە دامەزراوە، ساڵی ١٩٧٨ گواستراوەتەوە بۆ شارەوانی دەربەندیخان، هەمان ساڵ گواستراوەتەوە بۆ شارەدێ ی باوەنور، کە سەرەتای ساڵی ١٩٧٩ فەرمانگەی ئاو لە شارەوانی جیاکراوەتەوە، کراوەتە بەڕێوەبەری فەرمانگەی ئاوی باوەنور و کەلار، وەک خۆی وتی: رۆژانە تا سەعات نۆ و نیو لە باوەنور دەوامی کردووە و پاشان هاتووە بۆ کەلار.

سەرەتا فەرمانگەی ئاوی کەلار لە یەکێک لە خانووەکانی ٥٠٠ ماڵەکە (گەڕەکی شۆڕشی ئێستا) بووە، ئەو کاتە گەڕەکەکانی کەلار زیاتر سوودیان لە ئاوی بیری ئیرتیوازی بینیوە، ئەم کرێکارانەش وەک یەکەمین کرێکار، کاریان لە گەڵیدا کردووە (حەمە بۆری، علی حسین، قالەی حەلاو، مهدی ...... ، مجید فرج گوڵە. ابراهیم باجەڵان).

لە ئەنجامی هەڵگیرسانی جەنگی عێراق - ئێران لە ٩ی ٢ ی ١٩٨٠ کراوە بە سەرباز و جیابوونەوەی کردووە وەک یەکەم سەرۆکی فەرمانگەی ئاوی کەلار.

یەكەم وەستای پاسكیلچی لە كەلار

مولود محمود قادر علی

ناوی تەواوی: مولود محمود قادر علی
لەدایكبووی: ١٩٣٠ گوندی حەوش كوڕو، خانەقین.
تا تەمەنی ١٩ ساڵی لە گوندەكەی خۆی خەریكی كاری كشتوكاڵی و ئاژەڵداری بووە، لە ساڵی ١٩٤٩ بۆتە پۆلیس لە گوندەكانی ناحیەی قۆرەتو و قەزای خانەقین، دوای ئەوە بە پۆلیسی گواستراوەتەوە بۆ بەغداد و بەسرەو كەركوك و بەشداری شۆڕشی ساڵی ١٩٥٩ ی (الشواف) ی كردووە لە كەركوك.
دووبارە ساڵی ١٩٧٠ گواستراوەتەوە بۆ قەزای خانەقین و لە ساڵی ١٩٧٥ ئاوارەی ئێران بووە. هەمان ساڵ گەڕاوەتەوە بۆ عێراق و دوور خراوەتەوە بۆ قەزای (الشطرة) لە پارێزگای (الناصرية). لەبەرئەوەی عەرەبیی زانیوە، بۆیە هەر زوو لەگەڵ خەڵكانێكدا لە الشطرة ناسیاوی پەیدا كردووە یەكێك لەوانە پاسكیلچییەك بووە كە رۆژانە چووە لە دوكانەكەی دانیشتووە و وردە وردە فێری پیشەی پاسكیلچێتی بووە.، ساڵی ١٩٧٧ گەڕاوەتەوە بۆ كەلار و دوای ماوەیەكی زۆركورت دوكانێكی پاسكیل چاككردنەوەی داناوە. دوای ئەوەش محمود عباس لە گەڵیدا بۆتە شەریك بەڵام ماوەیەك و لە یەكتر جیا بوونەتەوە.
لە گەڵ كاری پاسكیلچێتیدا كاری چاككردنەوەی پەرەمێز و سۆپا و لەحیمكردنی تانكیی كردووە، لە پاڵ كارەكەیدا پاسكیل فرۆشیشی كردووە كە بەزۆری لای (سلێمانی عەبەكە) لە سلێمانی هێناویەتی.
لەسەر كارەكەی بەردەوام بووە تا چەند رۆژێك بەر لەكۆچی دوایی لە ٢٠٠٧/١١/١٧، و لە گۆرستانی شێخ ئەوڕەحمان بەخاك سپێردراوە.

یەکەم کارمەندی ئاو لە کەلار

رشید احمد محمد صالح

ناوی چواری: رشید احمد محمد صالح.
لەدایکبووی: ١٩٥٠ کەلار.

- کاك رشید ساڵی چەند دامەزرایت و چۆن دامەزرایت؟

- بیرە کۆنەکەی بازاڕ هەر لە ساڵی شەستەکانەوە هەیە، ئەوسا پەمپێکی دەستی لەسەری بوو، خەلکی هەرکەسەو دەچوو بەو پەمپە ئاوی لێهەڵدەگۆزی بۆ ماڵی خۆی، تا رۆژێک ژنێک بەناوی(رەعنا محمد سید حسین) لەکاتی لێدانی پەمپەکەدا پەمپەکەی لێکەوتەخوارەوە و کەوتە نێو بیرەکەوە، ئیتر بیرەکە بە پەککەوتوویی مایەوە تا کەلار بوو بە قەزا.

- ئەی ئەو ماوەیە خەڵکی لەکوێ ئاویان دەهێنا؟

- ماڵان هەموویان بیری خۆیان هەبوو.

- ئەی کە کەلار بوو بە قەزا؟

- ئەوە بوو بیرەکەیان چاککردەوە و ماتۆڕێکی گازیان لەسەر دانا ئەمە ساڵی ١٩٧٣ بوو، قایمقام داوای لە کاکم (امین موختار) کردبوو، کەسێکی پێ بڵێت کەلەسەر ئەو بیرە ئیش بکات ، ئەوەبوو کاکم ناوی منی دابوو. منیش هەستام عەریزەیەکم دایە قایمقام خۆیان بردیان بۆ کەرکوک و فەرمانی دامەزراندم بۆ دەرچوو.

- سەر بە چ فەرمانگەیەک بوویت؟
- سەر بە فەرمانگەی ئاوی ژێر زەوی کەرکوک بووم.
- مووچەکەت چەند بوو؟
- مانگی ١٦ دینار و نیوم وەردەگرت.
- کێ بوون ئەوانەی سودیان لەو بیرە ئاوە وەردەگرت؟
- وەکـو فەرمانگـە حکومییـەکان تەنهـا بنکـەی پۆلیـس و قایمقامییـە و هەندێـک لـە ماڵانبیـش
- رۆژانە چەند سەعات کارت پێدەکرد؟
- تا تانکییەکە پڕ دەبوو، ئیتر بەسەعات نەبوو.
- ئەوکات کەلار بەنزینخانەی تێدا نەبوو ئەی گاز و ڕۆنتان لە کوێوە دەهێنا؟
- مانگانە لە کەرکوکەوە بە تەنکەرێک بۆیان دەناردین.
- هەر بەتەنها مایتەوە تا کارمەندی تریشت لە گەڵ بوو؟
- لـە هەشـتاکان کاک (حمـە میـن محمـود فتـاح) یشـیان لەگـەڵ دامەزرانـدم، ئیـتر کارکردنمـان کـردە رۆژێـک ئـەو و رۆژێـک مـن.

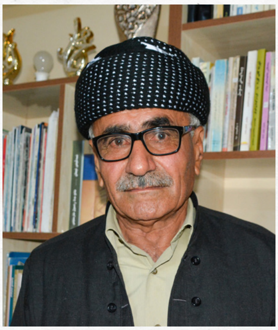

یەکەم کۆنەفرۆشی جوملەی پێڵاوەکۆن و فافۆن وخوری لە کەلار.

محمود حاجی شریف غنی

ناوی تەواوی: محمود حاجی شریف غنی
لە دایک بووی: ١٩٤٨ کەلار
منداڵیی لە گوندی (سەید خەلیلی گڵاڵییەکان) بووە لە قەزای کەلار، لە ساڵی ١٩٦٠ قوتابخانە هاتۆتە گوندەکەیان ئەو کات تەمەنی ئەم لە ڕێگەی قوتابخانەدا نەبووە، بۆیە نەیخوێندووە بەڵام لە ڕێگەی هاوڕێکانییەوە کە لەخۆی منداڵ تر بوونە فێری خوێندەواری بووە و بە خۆی پەرەی بە خوێندەوارییەکەی داوە و لە ئێستادا خاوەنی کتێبخانەیەکی دەوڵەمەندەو ئەزمونێکی باشی لە گەڵ خوێندنەوەدا هەیە و ئێستاشی لە گەڵدا بێت خوێنەرێکی باشە.
لە ساڵی ١٩٧٦ ماڵی هاتۆتە کەلار و دوکانێکی عەتاری داناوە، پاشان گۆڕیویەتی بۆ جوملە فرۆشی (پاتەکۆن و فافۆن و خوری).
ناوی زۆرێک لەوانەی هێنا کە کاتی خۆی پاتە کۆنیان بۆهێناوە و ئەم لێیانی کڕیوە، کاک محمود دەڵێت: ئەو کاتە کیلۆیەک پاتەم دەکڕی بە ٢٠٠ فلس و دەمبرد لە بەغداد دەمفرۆشت بە کیلۆی ٥٠٠ فلس کە بۆ ئەوکاتە قازانجێکی زۆر بوو. لە ماوەی جەنگی عێراق - ئێران لەسەربازی هەڵدێت و بۆ ماوەی ٤ ساڵ (١٩٨١ تا ١٩٨٤) دەبێتە پێشمەرگە، دوای ئەوە دێتەوە، ئەمجارەش لە خزمەتی سەربازی هەڵدێت ودەچێتەوە سەر دوکانەکەی بۆ ئەوەی نەیگرن جل و بەرگی دوو ڕەنگە و پێڵاوی دوو ڕەنگ لەپێ دەکات، بەوەش ڕزگاری دەبێت لە پیاوانی ڕژێم.

کاک محمــود دەڵێت: لـە دوای ئەنفـال بەهـۆی روخانـی گوندەکانـەوە کارەکـەی منیـش وەکـو جـاران نەمـا بـە تایبـەت خـوری . لـە دوای راپەڕینیـش هـەر لـە سـەر کارەکـەی بـەردەوام بـووە بـەڵام ئەمجارەیـان پاتـە و خـوری و فافۆنـەکان دەفرۆشرانـە ئێـران لـە نـەک بەغـداد .

کاک محمــود زۆرێـک لـەو شـتە کەلـە پوریيانـە کـە لـە نێـو ئـەو فافۆنانـەی بـۆی هێـنراون بـە درێژایـی ئـەو چەنـد سـاڵە لای خۆیـی گلداوەتـەوە و دەڵێـت:

بەداخـەوە زۆر شتیشـم فرۆشـت کـە زۆر گرانبەهابـوون، لـە دەسـتم دەرچـون. و ئێسـتا خـاوەن مۆزەیەکـی دەوڵەمەنـدە لـەو کەرەسـتە کەلەپوریيانـە.

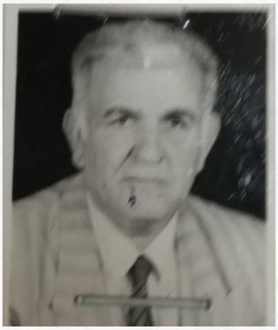

دامەزراندن و یەکەم بەڕێوەبەری فەرمانگەی ئاگر کوژێنەوەی کەلار

طاهر احمد فتاح

فەرمانگـەی ئاگـر کوژێنـەوەی کـەلار لـە ١٩٨٣/٨/٢٠ دامەزراوە،خەڵکێکـی زۆر داوای پێشکەشـکردووە بـۆ دامەزرانـدن تەنهـا ١٥ کەسـیان دامـەزراون کـە بریتـی بوونـە لەمانـەی خـوارەوە ١- طاهـر احمـد فتـاح جاف ٢- نعمت علـی جمعـة ٣- ابراهیـم سرحـان وادی ٤- جـمال فتـاح عبداللـە ٥- حسـن محمـد عزیـز ٦- عثـمان علـی عبدالرحمـن ٧ -عثـمان حمـە امیـن ابراهیـم -٨ فیصـل جلیـل عبداللـە -٩ حسـین کریـم فتـاح ١٠ - طالـب عزیزئاغـا ١١- جبـار عبدالقـادر علـی ١٢- علـی صوفـی صالـح ١٣- نجـم محمـود عبداللـە١٤- جـلال کاکەیـی ١٥- مکـرم سـتار عـول.

ئـەم کارمەندانـە لـە هەولێـر چاوپێکەوتنیـان لەگەڵکـراوە و پاشـان لەسـلێمانی یـەک حەفتـە خولێکیـان بۆکراوەتـەوە لەسـەر ئاگـرو جۆرەکانـی ئاگرکوژاندنـەوە، دوای ئـەوە ئۆتۆمبێلێکـی ئاگرکوژێنـەوە ی جـۆری فیـات و هەندێـک کەرسـتەی ئاگرکوژاندنەوەیان پێـدراوەو هاتوونەتـەوە بۆکـەلار.

یەکەمجـار بـە فەرمانـی قایمقـام لـە دائیـرەی کارەبـا ژورێکیـان دراوەتـێ، لەبـەر ئەوەی هاویـن بـووە کارمەنـدەکان شـوێنی خەوتنیـان نەبـووە، هەموویـان لـەدەرەوە خەوتـوون. تەنهـا چـوار رۆژلـەوێ ماونەتـەوە ئەمجـا گواسـتوویانەتەوە بـۆ دائیـرەی ئـاوو لەوێـش تەنهـا یـەك ژوریـان دراوەتـێ، لەبـەر ئـەوەی کاتبیـان نەبـووە نووسراوەکانیـان لەلایـەن فەرمانگـەی ئـاوەوە بۆکـراوە. لەبەربێشـوێنی کارمەنـدەکان هەرلـەدەرەوە بوونـە. بەڕێوەبەریـش لـە لای فەرمانبەرەکانـی فەرمانگـەی ئـاو دانیشـتووە.

یەکـەم بەڕێوەبـەری فەرمانگـەی ئاگرکوژێنـەوەی کـەلار- طاهـر احمـد فتـاح - بـووە لەسـاڵی١٩٤٣ لـە کـەلار لەدایـک بـووە، دەرچـووی کۆلیـژی ئـاداب زانکـۆی تـاران ە لـە سـاڵی١٩٧٦. لـە ٢٠/ ٨ / ١٩٨٣ کراوەتـە بەڕێوەبـەری فەرمانگـەی ئاگرکوژێنـەوەی کـەلار، لـە سـالی ٢٠٠٦ خانەنیشـین کـراوە و لـە بـەرواری ٦ \ ٢ \ ٢٠٢١ کۆچـی دوایـی کـردووە و لـە گۆرسـتانی کـەلاری کـۆن بـە خـاك سـپێردراوە.

يەكەم مەئمور بەريدی كەلار

ئەكرەم عەلي بەكر ئەلخالدي

ئەكرەم عەلی بەكر ئەلخالدی
سالي ١٩٢٨ لە ئالتون كۆپري لە دايكبووە
پـۆلي پينجەمـي ئـەدەبی تەواوكـردوە ,زمانـەكاني كـوردی , عـەرەبی , توركـمانی , ئينگليـزی بەبـاشی زانيـوە
لـە سـاڵی ١٩٥٣ لەگـەل هێنـانی يەكـەم بەدالـە هاتۆتـە كـەلار, بـووە بـە يەكـەم مەئمـوری بەدالـەی كـەلار
لـە سـالي ١٩٥٦ لـە كـەلار لەگـەل عاصمـەی كچـی شـيخ حەسـەنی قەرەداغـی ژيـاني خێـزانی پيكهينـاوە و بەرهەمەكـەی دوو كـور بـووە بـە نـاوەكانی ئوميـد و ئەيـاد.
لـە سـاڵی ١٩٥٩ لـە شـاري كەركـوك بەهـۆی تـەزووی كارەبـاوە لـە تەمـەني ٣١ سـاڵيدا كۆچـی دوايـی كـردووە و لـە گۆڕسـتانی گـەورەی شـاری كەركـوك بـە خـاك سـپێردراوە

یەکەم دوکانی ئوتوی هەڵم لە کەلار

ولي محمد علي احمد

یەکـەم کـەس (ولي محمد علي احمد) دوکانی کەویی لـە کـەلار دانـاوە ولي محمد عـلي لـە دایکبـووی سـاڵی ١٩٢٧ گونـدی کانی شـیرینە - خانەقـین , لە کۆمپانیای دروستکردنی بەنداو و تونێلەکەی دەربەندیخان کاری کردووە .

سـاڵی ١٩٦٢ چۆتـە خانەقـین و لەگـەڵ (محمـد مـراد عـلي) بـە هاوبـەشی دوکانێکـی ئوتـوی هەڵمیـان دانـاوە .

لە ساڵی ١٩٧٥ دوورخراوەتەوە بۆ باشووری عیراق .

سـاڵی ١٩٧٩ گەڕاوەتـەوە بـۆ کـەلار و وەك یەکـەم کـەس دوکانی ئوتـوی هەڵمـی دانـاوە.

لـە ١٩٩٩٢/٢/١٥ لـە تەمـەني (٧٥) سـاڵیدا کۆچـی دوایـی کـردووە و لـە گۆڕسـتانی شـێخ ئەوڕەحـمان بـە خـاک سـپێردراوە.

یەكەم دوو نانەوا لە کەلار

بكر حسن خدر
عوسمان محمد امین نریمان

١- بكر حسن خدر، لەدایكبووی ١٩٣٧ کەلار
٢- عوسمان محمد امین نریمان. لە دایكبووی ١٩٥٣ کەلار.

كەسەردانی مام بەكرم كرد بەهۆی هەڵكشانی تەمەنیەوە زۆرێ لە شتەكانی لە بیرنەمابوو بەڵام كە قسەكانی كاك عوسمانم بۆی دەگێڕایەوە جارە نەجارێك دەیگوت راستدەكات وابوو، بۆیە زیاتر دەقی چاوپێكەوتنەكەی كاك عوسمان بڵاو دەكەمەوە.

- كاك عوسمان چۆن بوو بیرتان كردەوە نانەوایی دانێن؟

- لەبەر ئەوەی باوكم لە خانەقین نانەوابوو منیش كاری نانەواییم كردبوو لە بەردەستی باوكمدا، ئەوەبوو ساڵی ١٩٧٢ لە خزمەتی سەربازی هەڵهاتم و هاتم بۆ كەلار، لەگەڵ كاڵ بەكردا ڕێكەوتین لە دوكانەكانی ئێستای شێخ جعفر دوكانێكمان بە كرێ گرت و نانەواییەكەمان دانا، بەلام مۆڵەتەكەی بە ناوی مام بەكرەوە بوو، ئەوە بوو هەردووكمان كارمان لە سەری دەركردوو هەندێ جاریش شاگرد دەهاتنەلامان كاریان دەكرد بەڵام زۆر نەدەمانەوە.

- تەنوورەكەتان لە كوێ دەكڕی؟

- یەكەمجارچوین لە كەركواك تەنوور و كەرەستەكانمان كڕی بەڵام لەمەو دوا تەنورمان لە بەغدا دەهێنا.

- كێ بوون ئەوانەی نانیان لاتان دەكڕی؟

- پۆلیسەكانی مەركەزی پۆلیسی كەلار، قایمقام و فەرمانبەرەكانی و فەرمانبەرانی تری فەرمانگەكان و هەندێک لە ماڵانیش.

- بەر لەوەی ئێوە نانەوایی دانێن ئەو پۆلیس و فەرمانبەرانە لە كوێ نانیان دەهێنا؟

- دیارە كەسێ بە پارە نانی بۆیان كردووە یان خۆیان نانەوایان هەبووە.

- لەوە زیاتر زانیارت لەسەر نیە کەبزانیت کێ بووە نانی بۆیان کردووە؟
- هیچ زانیاریەکمان نیە لەو بارەیەوە.
- بەچـی کارتـان دەکـرد، مەبەسـتم گەرمکردنـی تەنـوورەکان بـە دار گەرمتـان دەکـرد یـان بـە نـەوت؟
- بەنـەوت، کارمـان دەکـرد نـەوت لـە کـەلار هەبـوو بـۆ فرۆشـتن بـە بەرمیـل دەمانکڕی و ئیشـمان پێدەکرد.
- ئەی ئاردتان لە کوێ دەکڕی؟
- لـە بـەر ئـەوەی مۆڵەتـی رەسـمیمان هەبـوو، حکومـەت، هەمـوو مانگێـک ٣٠ فـەردە ئـاردی لـە ئیعاشـەی کفری وەکـو بەشـی خۆمـان دەدایـنێ.
- یەعنی بۆ هەر یەک رۆژ یە فەردە ئارد؟
- بەڵێ، هەموو رۆژێ یەك فەرد ئاردی ٨٠ کیلۆییمان دەکردە کار.
- ئەو کاتە لیژنەی پشکنین هەبوو، بۆ چاودێری کردنی کارەکەتان ؟
- بەڵـی رۆژانـە یـان دوو، سـێ رۆژ جارێـک (عبدالوهـاب) هەبـوو لـە قایمقامییـە، دەهـات پشـکنینی بۆشـتەکانمان دەکـرد، زیاتـر بـۆ ئـەوە بـوو بزانێـت گونکەکانمـان سـوك نیـن .
- تاکەی ئەم نانەواییە مایەوە؟
- -تـا کۆتایـی سـاڵی ١٩٧٨، ئـەوە بـوو مـن لـە دائیـرەی کارەبـا دامـەزرام، ئیـتر وازم لـە نانەوایـی هێنـاو لـە گـەڵ منـدا مـام بەکریـش وازی هێنـا.

یەکەم ژنە بەڕێوەبەری قوتابخانە لەکەلار

پاكیزە حسین حسن رجب

ناوی چواری: پاكیزە حسین حسن رجب.
لە دایكبووی: ١٩٤٩/٧/١ كفری
دەرچووی كۆلیژی ئاداب زانكۆی بەغداد، بەشی زمانی كوردی ساڵی ١٩٧٢ - ١٩٧٣

- مامۆستا ساڵی چەند دامەزرای؟

- لە ١٩٧٣/١١/١ لەسەر پەروەردەی كەركوك دامەزرام ، چونكە ئەوكاتە كەلار سەر بە پارێزگای كەركوك بوو و گواسترامەوە بۆ كەلار و هەمان رۆژ لە قوتابخانەی (كلار الجدیدة) وەك بەڕێوەبەر دەستبەكار بووم.

- تۆ خۆت ئەو قوتابخانەیەت كردەوە؟

- بەڵێ، منیان كردە بەڕێوەبەر و وتیان ناوێكی بۆ هەڵبژێرە، لەبەر ئەوەی (كلارالقدیمة) هەبوو بۆیە ناوم نا (كلار الجدیدة).

- بە تەنیا بویت؟

- نەخێر مامۆستا(گوڵتان حسن عباس) یشم لە گەڵ بوو هەردووكمان دەرچووی یەك زانكۆ و یەك بەش و یەك ساڵ بووین، بەڵام بۆیە من كرامە بەڕێوەبەر لەبەر ئەوەی تەمەنم لە مامۆستا گوڵتان گەورەتربوو.

- ئەی دوای ئەوە؟

- بۆ رۆژی دوایی واتە ٢ ی ١١ خەبەرم نارد بۆ ماڵەكان كە منداڵی خۆیان بنێرنە قوتابخانە و ئەوانیش بەدەم داواكەمانەوە هاتن و لە گردەگۆزینە و بنگرد و كەلاری كۆنیشەوە قوتابیان بۆهات كە نزیكەی ٧٣ قوتابی بوون لە ٤ پۆلدا.

- ئەی چۆن بە دوو مامۆستاوە,پۆلتان بەڕێوەدەبرد؟

- سـێ مامۆسـتای ترمـان بۆهـات کـە ئەوانیـش مامۆسـتا (بـاری ئیسـتیفان یەڵـدا و نجیبـە حمیـد و سـهیلە احمـد) بـوون کـە هـەر سـێکیان خەڵکـی کەرکـوک بـوون.

- ئەی کە قوتابخانەکەتان گەورە بووەوە پاشکۆیەکتان بۆکردەوە؟

- یەکەمجـار ناوەنـدی کـەلار دەوامـی دووەمـمان بـوو، بـەڵام کـە لـە سـاڵی ١٩٧٧ خەڵکـی لـە باشـوری عێراقـەوە گەڕانـەوە بـۆ کـەلار قوتابیـمان زۆر بـوون و پۆلەکانمـان زیادیانکـرد، بۆیـە ناوەندییەکـە گواسـتیانەوە و ئێمـەش پاشـکۆیەکمان کـردەوە، کـە پۆلـی پێنجـەم و شەشـەمی لەخـۆ دەگـرت.

- چەند ساڵ بەڕێوەبەری کلار الجدیدة بوویت؟

- تا ساڵی ١٩٨٦.

مامۆستا پاکیزە دوای ٤٠ ساڵ خزمەت لە ٢٠١٢/٧/١ خانەنشین کرا.

یەکەم وێنەگر لە کەلاردا

عبدالخالق حکمت تقی الدین عباس

ئاوی تەواوی : عبدالخالق حکمت تقی الدین عباس.
لەدایکبووی سالی ، ١٩٤٠ کەرکوك
- کاك عبد الخالق چۆن بوو کەوتیتە کەلار؟
- ساڵی ١٩٦٩ لە کەلار ژنم هێنا، بەڵام لە بەغداد دادەنیشتم، لە ساڵی ١٩٧٥ هاتم لە کەلار دامەزرام لە شارەوانی کە ئەوسا پێیان دەگوت (الادارة المحلية) سەر بە بەشی (تحریری قایمقامیەت) بوو، چونکە کەلار شارەوانی تێدا نەبوو بۆیە ئێمە رۆڵی شارەوانیمان دەبینی، بەرپرسی بەشەکەشمان کورێك بوو ناوی (عبدالوهاب)، بەڵام قایمقام رۆڵی سەرۆکی شارەوانیشی دەبینی.
- ساڵی چەند دەستتکرد بە کاری وێنەگری؟
- هەمان ساڵی ١٩٧٥.
- چۆن بوو دەستت دایە کاری وێنەگری؟
- لە راستیدا دوای دەوام کاری سەرتاشیم دەکرد لە گەڵیدا دەستمکردە کاری وێنەگری شەمسیش، چونکە ئەو ساڵانەی لە بەغداد بووم لای ئامۆزایەکەم کە ناوی (تحسین فائق) بوو فێری کاری وێنەگری بووم.
- تەنها لە وێنەی شەمسی کارت دەکرد؟
- نەخێر وێنەی کامیراشمان هەبوو، وەک پۆسکارت بەڵام ئەمەیان لە ماڵدا, ستۆدیۆیەکی بچوکم هەبوو وێنەکانم لە ماڵدا دەشۆردەوە.
- ستۆدیۆکەت لە کوێ بوو و ناوی چی بوو؟
- لە راستە شەقامی ناو بازاڕ بوو و ناوی حلاقییەکەم و ستۆدیۆکەشم (شێروانە) بوو.
- لە کوێ مۆڵەتت وەرگرت؟

- قایمقامیــەت مۆڵەتــی دەدامــێ و هەمــوو ســاڵێکیش هــەر قایمقامیــەت بۆیــان تــازە دەکردمــەوە.

- شاگردت هەبوو؟

- دوو شاگردم هەبوون (حسین علی قادر) و (عمر محمد ادریس).

- کەرەستەکانت لە کوێ کڕین؟

- چوم لـە کەرکـوک کڕیـم، ئـەوەی شـایانی باسـە بیڵێـم حەفتانـە دوو ڕۆژ بـە ماتـۆڕ دەچـووم بـە گوندەکانـدا دەگـەڕام و وێنـەی خەڵکـی گوندەکانـم دەگـرت. بـۆ جـاری داهاتــوو کــە دەچوومــەوە وێنەکانــم بۆیــان دەبــردەوە.

- پێشوازی خەڵکی گوندەکـان لە ئێوە چۆن بوو ؟

- زۆریان پێ خۆشبوو.

- وێنەتان بە چەند دەگرت؟

- وێنەی شەمسی بە ١٠٠ فلس و پۆسکارت بە ١٥٠ فلس.

- یەعنی ئەوەی بۆ خەڵکی گوندەکانتان دەگرت بە ١٥٠ بوو؟

- بەڵـێ، خەڵکـی گونـدەکان وایـان لێهاتبـوو هەرکـە ئێمەیـان دەبینـی بـە ماتۆڕەکـەوە خۆمـان دەکـرد بـە گوندەکەیانـدا یەکسـەر دەیانگـوت، ئـەرە وەڵا (چـرک و سـێ پەنجایی هات).

- تاکـەی لـەم کارەت بـەردەوام بویـت؟ لـە ١٩٧٨/١٢/١٢ ئـەو شـەوەی لافاوەکـەی کـەلار هـات، ئـەوە بـوو ئێمـە خانووەکەمـان قوڕبـوو، لافـاو ماڵەکەمانـی روخانـدو کەرەســتەکانی وێنــە گرتنەکەشــی بــرد و ئــەو کات لــە کــەلاردا خەڵکانێکــی تریــش دەســتیان دابــووە کاری وێنەگــری بۆیــە مــن ئیتــر وازم لــەکاری وێنەگــری هێنــا.

یەکەم دوو کارمەندی سەر ئامێری MRI و CT scan لە کەلار

ئاسۆ سلیمان حسن
جلیل محمود صالح

ناو: ئاسۆ سلیمان حسن. ١٩٨٠ کەلار،
ناو: جلیل محمود صالح . ١٩٨١ فلوجە.
هەردوکیان دەرچووی پەیمانگای تەکنیکی سلێمانی، بەشی تیشکن، ساڵی(٢٠٠٢ -٢٠٠٣)
هەردووکیان بەمجۆرە باسی بەشەکەیان بۆ کردم:
بۆ یەکەمجار لە ساڵی ٢٠٠٦ ئامێری CT scan لە لایەن وەزارەتی تەندروستی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە بۆ نەخۆشخانەی گشتی کەلار دابین کرا، کە بۆ ئەو کاتە ئامێرێکی زۆر گرنگ بوو و ئەشیعەی هەموو بەشەکانی لەشی مرۆڤی دەگرت. ئەوەبوو هەردوکمان نێردراین بۆ خولێک لەسەر بەکار هێنانی ئەم ئامێرە لە سلێمانی .
دوای ئەوە دکتۆر فرهاد طاهر باجەلان ئامێرێکی MRI هێنایە کەلار و لەسەر ئەو ئامێرەش هەر ئێمە هەردوکمان کارمان کرد.
تا الە ٢٠٠٩/١٢/٢٠ وەزارەتی تەندروستی عێراق گرێبەستێکی لە گەڵ کۆمپانیای سمنس ی ئەڵمانیدا بەست بۆ دابینکردنی ١٦ ئامێری MRI جۆری ١،٥ Tesla Avanto بۆ هەموو عێراق، کە نرخی هەر یەکێکیان نزیکەی ٢،٠٠٠،٠٠٠ $ بوو ، خۆشبەختانە یەکێکی بەر گەرمیان کەوت. و لە ساڵی ٢٠١٣ ئامێرەکە گەیشتە کەلار و لەلایەن ئەندازیارانی کۆمپانیاکەوە دوای نزیکەی مانگێک لە کارکردن تیایدا کەوتە بواری کار کردنەوە، یەکەم کەس کە بەم ئامێرە نوێیە پشکنینی بۆکراوە (ئازاد عبداللطیف عبدالکریم) بووە، کە خەڵکی شاری کەلارە.
هەردوو(کاک ئاسۆ و کاک جلیل) لەسەر ئەم ئامێرەش بۆماوەی ٢٠ رۆژ خولی ڕاهێنانیان بینیوە لە نەخۆشخانەی شەهید ئاسۆ لە سلێمانی .

یەکەم دوکانی شیرینی و ساردەمەنی لەکەلار.

ئەڵوەن محمد عبدالله امام

ناوی چواریی: ئەڵوەن محمد عبدالله امام.
لەدایکبووی ساڵی ١٩٦٢ کفری - ئیهام محمد.

- کاک ئەڵوەن باسی ئەوەمان بۆ بکە چۆن بیرتان لە کارێکی وا کردەوە لە کەلار؟

- ئێمە ماڵمان لە کفری بوو، باوکم(١٩٣٢-٢٠٠٣) کاری جامبازی (بزگیر) ی و قەسابی دەکرد و ئاژەڵی دەبرد بۆ بەغداد دەیفرۆشت، لەوێ بوو بە ناسیاوی کەسێک بە ناوی (ابو حیدر) کە کاری شیرینیی دەکرد، بۆیە رۆژێ بە باوکمی وتبوو بۆچی واز لەو کارەی خۆت ناهێنیت و بێیت کاری شیرینی بکەیت، ئەوە بوو باوکیشم بیرۆکەکەی چوو بە دڵا و قبوڵی کرد، لە ساڵی ١٩٧٤ باوکم وازی لە قەسابی هێنا و ابو حیدر کوڕێکی بەناوی (باسم) نارد بۆ کفری یەک مانگ لە گەڵمان بوو تا فێری شیرینی دروستکردنی کردین .

- پێش ئێوە لە کفری کەسی تر ئەم کارەی کردبوو؟

- نەخێر ئێمە یەکەم کەس بووین لە کفری و کەلار دوکانی شیرینیمان دانا.

- لەو کاتەدا پێشوازی خەڵک لەو کارەی ئێوە چۆن بوو؟

- زۆر باشبوو، بەڵام خەڵکەکە هەژار بوون، هەمووی نەیدەتوانی شیرینی بکڕێت.

- دیارە گران بووە؟

- تا ساڵی ١٩٧٦ یش کیلۆی باقلەوامان دەدا بە ١٢٥٠ فلس .

- چۆن بوو بیرتان کردەوە بێن بۆ کەلار؟

- دوکانەکەی کفریمان تا ساڵی نەوەدەکانیش بەردەوام بوو. بەڵام لە ساڵی ١٩٧٨ ئەو دوکانەی ئێستامان کە (شیرینی ئەڵوەن) ە لە قالە سایەق کڕی بە (١٥٠٠٠) دیناری سویسری، و کردمانە دوکانی شیرینی، لە کفری شیرینەکەمان دروست دەکرد و رۆژانە بە ئۆتۆمبیل دەمانهێنا بۆ کەلار، دوکانەکەی کەلارمان پورزایەکم بە ناوی محمد احمد کاری لە سەر دەکرد.

- بەراوردی کەلار بە کفری کامیان بۆ ئێوە فرۆشی زیاتر بوو؟

- ئیشی کەلارمان زۆر زۆر باشبوو.
- هەولتاننەدا پەرە بەکارەکەتان بدەن؟ یەعنی شتی تری بۆزیاد کەن؟
- بەڵێ، ساڵی ١٩٧٩ یان ١٩٨٠ بوو باوکم چوو بۆ بەغداد فێری دروستکردنی کاستەر و محەڵەبی بوو. هاتەوە لە کەلار شاگردەکانی فێرکرد، بۆیە کاری ئێمە هێندەی تر باشتربوو، ئیتر لەو کاتەوە تێکەڵەی باقلاواو محەلەبی و کاستەر هاتە کەلارەوە.
- کەرەستەکانتان لەکوێ دەکڕی؟
- باوکم لە ساڵی ١٩٨١ وەکالەتێکی نێودەوڵەتی دەرکرد، واتە ئەگەر مەوادەکان لە عێراق دەستنەکەوتنایە دەیتوانی بچێت لە دەرەوە هاوردەی بکات، ئەو مۆڵەتە بۆ ئێمە زۆر گرنگ بوو، لەسەری حکومەت مەوادی دەدایـنێ و دەبوو بچین لە بەعقوبە وەریبگرین.
- کە دوکانەکەتان فراوانکرد شاگردی ترتان بۆ نەگرت؟
- بەڵێ. ساڵی ١٩٨٠ کە دەستمان کردە کاستەر و محەلەبی کەسێکی تری خزمی خۆمان هێنایە سەر دوکانەکەمان بە ناوی (حسن علی احمد).
- بیستوومە کوڕێکی مصریش کاری بۆتان کردووە.
- بەڵێ ناوی (سید زکی) بوو ساڵەکانی ١٩٨٦ و ١٩٨٧ بەسینی (داتلی) بۆ دروست دەکردین. بۆ دروستکردنی هەر یە سینی دینار و روبعێکمان دەدایە. ئیتر رۆژانە (١٥ – ٢٠) سینییی بۆ دروستدەکردین.
- ئەوەی ئێوە زۆر پێی ناسراون (مۆتەی ئەڵوەن) ە. باسێکی ئەمەشمان بۆ بکە.
- کە لە ساڵی ١٩٨٠ حکومەت مەوادی داینێ، باوکم چووەوە بۆ لای (ابو حیدر) مەکینەیەکی بچوکی مۆتە دروستکردنمان لاهێنا، ئەڵبەت هێنامانە کفری دامانناو، مۆتەمان بەتەنەکە و لە تەپەدۆردا دەنارد بۆ کەلار و لە هەمان کاتدا بە ماتۆڕیش دەماننارد بۆ گوندەکان. رۆژانە نزیکەی ١٥ - ١٠ ماتۆڕسوار دەهاتن مۆتەیان لامان دەبرد بۆ گوندەکان دەیانفرۆشت.
- دەڵێن دایکت زۆر رۆڵێ هەبووە لە پێشخستنی ئەم کارەی ئێوەدا؟
- هەموومان قەرزداری دایکمانین بەڕاستی دەتوانم بڵێم زۆربەی کارەکان ئەو ئەنجامی دەدا.

یەکەم هۆتێل لە کەلار

ساڵەح رۆستەم حەسەن

مامۆستا ساڵەحم تەنها لە دوورەوە دەناسی، بەڵام دەمزانی یەکەم کەسە کە هۆتێلی لە کەلاردا کردۆتەوە. کە داوام لێکرد دەمەوێت چاوپێکەتنی لە گەڵ بکەم دەربارەی باسی کردنەوەی یەکەم ئوتێل، یەکسەر بە بێ دوودڵی خۆشحاڵی دەربڕی و بە مەوعیدێک یەکترمان بینی و ئەم گفتوگۆیەی لێهاتە بەرهەم.

مامۆستا ساڵەح رۆستەم حەسەن، ساڵی ١٩٥١ لە گوندی (وەلی ئاغا) لە دایک بووە. ساڵی ١٩٥٧ پۆلی یەکەمی سەرەتایی لە گوندی وەلی ئاغا تەواو کردووە و ساڵی ١٩٥٨ باوکی لە تونێلەکەی دەربەندیخان کاری کردووە، بۆیە گواستوویانەتەوە بۆ کەلار، لە پۆلی دووەمی لە کەلاری کۆن خوێندووە.

وتی:

بنگرد ئەوکاتە گوندێکی (٣٠) ماڵی بوو. کە بەمبەرو بەوبەری شەقامەکەدا بڵاوبوبوونەوە.

ساڵی ١٩٦٥ وەزعی ناوچەکە تێکدەچێت و باردەکەن بۆ شارۆچکەی جەلەولا و ناوەندی و ئامادەیی لە جەلەولا تەواو دەکات و پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی بەغدادیش لە ساڵی ١٩٧٥ - ١٩٧٤ تەواو دەکات.

پێم گووت باسی دروستکردنی ئوتێلەکەم بۆ بکە.

بەمجۆرە باسیکرد:

ئەو شوێنەی کە ئێستا هۆتێلەکەیە، زەوییەکی چۆڵ بوو خەڵکی گوند زبڵ و خاشاکیان تێدەکرد بۆیە منیش لە ساڵی ١٩٧٠ بە دیواری قوڕ دەوریمداو خانوویەکم تیایدا دروستکرد، خانوەکەم دا بە کرێ بە (محمد البیاتی)کە کاتب نفوسی کەلار بوو، بە مانگی ٢ دینار.

بەو وەزعە مایەوە تا ساڵی ١٩٨٠، كەلاریش تادەهات گەورەتر دەبوو پێویستی دەكرد شار هۆتێلێكی تێدابێت. بۆیە بیرم كردەوە لەسەر ئەو پارچە زەوییە هۆتێلێك دروستكەم. ئەوە بو لە ساڵی ١٩٨٠ دەستمپێكرد و لە ساڵی ١٩٨٣ تەواو بوو، بە ناوی هۆتێل شێروانە، لە ژێرەوە ١٨ دوكانم لێدروست كردوو سەرەوەشم كردە هۆتێلێك كە پێكهاتبوو لە ١٠ ژوور و ٢ حەمام و ٢ تەوالێت.

- كێ بوون ئەوانەی لە ئوتێلەكەدا دادەبەزین؟

- شەش مامۆستای میسری كە لە كەلار مامۆستا بوون لە گەڵ ٤ مامۆستای موسڵاوی، لە گەڵ ٤ مامۆستای مەندەلاوی، لە گەڵ ئەو كەسانەی كە سەربازی فیرار بوون و هاتبوونە لە كەلاربووبوونە جاش و نەیاندەتوانی لە كاتی ئیجازەشدا بگەڕێنەوە بۆ ناوچەكانی خانقین و جەلەولا.

ووتی: مانگانە ٢٠ دینار بوو بۆ ئەوانەی كە بەردەوام دەمانەوە، ئەوانە بۆ شەوی یەك دینار بوو.

- كێبوون ئەوانەی كاریان لە هۆتێلەكەدا دەكرد:

- كاتبێكمان هەبوو ناوی (یوسف ابراهیم) بوو خەڵكی جەلەولا بوو، بە مانگی ١٥٠ دینار. سێ كەسیش بە خۆڕایی كاریان تێدا دەكرد بەس بەوەی جێیان بكەینەوە

- ناویانت لە بیرماوە؟

- بەڵی، یەكێكیان ناوی حەسەن و دوانەكەی تریش ناویان جمعة جراد و مدحت جمیلە بوو.

- ئەی كێشەتان لە گەڵ ئەمن و پۆلیسدا؟

- ئەوانەی شەوان دەمانەوە دەبوو بە سێ نەسخە ناویان بنوسین و هەموو بەیانییەك نوسخەیەكی ناوەكان بدەینە ئەمن و نوسخەیەكی بدەینە پۆلیس و نوسخەیەكیشی لای خۆمان بمێنێتەوە.

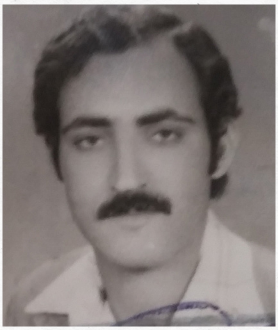

یەکەم بەڕێوەبەری ئامادەیی پیشەیی لە کەلار

داود شێرزاد محمد علی

ناوی چواری: داود شێرزاد محمد علی
لە دایکبووی: ١٩٥٠ خانەقین
سەرەتایی لە قوتابخانەی گوندی (بانمیل) و ناوەندی و ئامادەیی لە خانەقین تەواو کردووە، ساڵی ١٩٦٩ – ١٩٧٠ لە کۆلیژی ئاداب، بەشی زمانی کوردی زانکۆی بەغداد وەرگیراوە، ساڵی ١٩٧٣- ١٩٧٤ زانکۆی تەواو کردووە.
لە ساڵی ١٩٧٦ لە یەکێک لە ناوەندییەکانی پارێزگار (بەسرە) دامەزراوە، دوای دوو ساڵ گواستراوەتەوە بۆ ناوەندی (الامدنیة) لە پارێزگای (النجف)،
ساڵی ١٩٨٥ گواستراوەتەوە بۆ ناوەندی (پێباز) و سالی ١٩٨٧ بۆ ئامادەیی (الثورة) لە کەلار و سەرپەرشتی بەشی (بازرگانی) کردووە.
لە سەردانێکی صلاح الدین رفیق، جێگری بەڕێوەبەری گشتی پەروەردەی سلێمانی لە ساڵی ١٩٨٧ بۆ ئامادەیی پیشەیی دەربەندیخان مامۆستا (انور محمد مراد) ناسراو بە (انور چاوشین) کە ئەوکات مامۆستا دەبێت لە ئامادەیی پیشەیی دەربەندیخان، پێشنیار دەکات ئامادەییەکی پیشەیی لە کەلار بکرێتەوە، پێشنیارەکەی وەردەگیرێت. و لە ١٩٨٨/١٠/١ ئامادیی پیشەی کەلار کرایەوە و مامۆستا داود کرایە بەڕێوەبەری، ژمارەی خوێندکارەکانی یەکەم ساڵ نزیکەی (٤٠٠) خوێندکار بووە و پێکهاتووە لە سێ بەش:
- بەشی کارەبا کە مامۆستا علی حسین سەرۆکی بووە، بەشی کانزا مامۆستا عباس حسین عبدعلی سەرۆکی بووە. بەشی بازرگانی مامۆستا محمد جبار سەرۆکی بووە. هەر یەکەم ساڵ چەندخوێندکارێکی پیشەیی کەلار لە هەموو بەشەکانی توانییان لەسەر ئاستی عێراق یەکەم ببن و لە پەیمانگە و زانکۆکان وەربگیرێن.
مامۆستا داود شێرزاد لە ٢٠٠٣/١٠/١٤ کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی (خدر زندە) لە خانەقین بەخاک سپێردراوە.

یەکەم داوەری تۆپی پێی پلەیەکی عێراق لە کەلار

طلعت سعدالله حسن حسين

ناوی تەواوی: طلعت سعدالله حسن حسين
لەدایکبوی: ١٩٦٧ خانەقین
لە ساڵی ١٩٧٣ چۆتە پۆلی یەکەم لە قوتابخانەی گوندی سەوزبڵاخ، ساڵی ١٩٧٥ راگوێزراون بۆ کەلار. قۆناغی سەرەتایی لە قوتابخانەی (كلار الجديدة) و ناوەندیی لە (ناوەندی کەلار) تەواو کردووە. ساڵی ١٩٨٦ - ١٩٨٧ ئامادەیی پیشەیی ١٧ تەموزی لە سلێمانی تەواو کردووە.

ساڵی ٢٠٠٤ - ٢٠٠٥ پەیمانگای مامۆستایانی خانەقینی تەواوکردووە دوای ئەوەش کۆلیژی وەرزشی زانکۆی (الرافدين) ە لە دیالی.

لە قۆناغی سەرەتایی لە ساڵی ١٩٧٨ دەستی بە وەرزش کردووە لەسەر دەستی مامۆستا (ابراهيم خليل). دوای ئەوە چۆتە تیپە میللییەکانی کەلار و لە تیپەکانی (ناوشاخان و مهاباد و کوردستان) یاریی کردووە، لەو قۆناغەدا مامۆستایان خوالێخۆشبو (خلیل ولی، و ڕزە مەشەیی، و تحسين عبدالكريم، و حیدر یاوەر) هاوکارو ڕێپیشاندەری بوونە، بەڵام دەرکەوتنی راستەقینەی لە وەرزشدا لە ئامادەیی پیشەیی بووە لەسلێمانی کە بۆ یانەکانی (الوطن ١٩٨٥) و (یانەی نەورۆز ١٩٨٧) یاریکردووە لە هەردوو وەرزشی (تۆپی پێ و گۆڕەپان و مەیدان) دا هەروەها بۆ تیپی پەروەردەی سلێمانی یاری کردووە و پلەی سێیەمی لەسەر ئاستی عێراق بەدەستهێناوە، لە سلێمانی ئەم مامۆستایانە خزمەتی زۆریان پێکردووە (ئازاد وهاب، مامۆستا جعفر، عاصی فاتح، کمال نوری، حمەی عەبۆل).

تا راپەڕین لە یانەی سلێمانی یاریی کردووە، لە ١٩٩٢/٢/٤ کە یانەی وەرزشی شێروانە دامەزراوە، یەکێک بووە لەوانەی یانەی وەرزشی شێروانەی دامەزراندووە، تا ساڵی ١٩٩٦ لە یانەی شێروانە یاریی کردووە، لە ساله ١٩٩٥ چۆتە خولێکی داوەری کەلەسەر دەستی (صلاح محمد كريم)لە شاری کفری کراوەتەوە. دوای ئەوە بۆتە ناوبژیوانی پلە سێی عێراق.

لە ساڵی ٢٠١١ داوەری کردووە لە خولی نایابی عێراق و کوردستان. لەساڵی ٢٠١٢ بووە بە ئەندامی یەکێتی ناوەندی تۆپی پێی کوردستان.

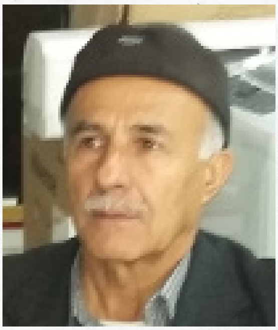

یەکەم چاککەرەوەی رادیۆ و تەلەفزیۆن لە کەلار

جمال علی صالح شریف

ناوی تەواوی : جمال علی صالح شریف (جمال مەلا علی)
لە دایکبووی: ١٩٥٢ کفری.
تا پۆلی سێیەمی ناوەندی خوێندوە.
سەرەتا لای باوکی دەرسی خوێندووە، لە ساڵی ١٩٦٣ - ١٩٦٤تاقیکردنەوەیەکی ئاستییان بۆکردوە و لە پۆلی سێیەمی سەرەتایی وەرگیراوە لە قوتابخانەی الشروق لە کفری.

هەر بە منداڵی حەزی لەکاری الکترۆنات کردووە و رۆژانە بە ناو قەیسەری کفریدا رۆیشتووە بۆ قوتابخانە و سەیری دەستی (وەستا مەمەند دارتاش) ی کردوە و لێیەوە فێری کاری دارتاشی بووە، کە رادیۆ داهاتووە و رادیۆ هاتۆتە رادیۆیەکی کڕیوە و جارێکیان رادیۆکەی خراپ بووە و بردویەتی بۆلای (وەستا سعود) بۆی چاککاتەوە کە چاکی کردۆتەوە ئەمیش سەیری دەستیکردووە و ئیتر ئەوە سەرەتای فێربوون و کارکردنی بووە لە چاککردنەوەی رادیۆدا.

لە ساڵی ١٩٦٩ بەحوکمی پیشەکەی باوکی کە مەلا بووە، باردەکەن بۆ گوندی (شێخ لەنگەر). لەو ساڵەدا دەبێتە پێشمەرگە تا ساڵی ١٩٧٥ لە ماوەی پێشمەرگایەتیدا هەمیشە کەرەستەی چاککردنەوەی رادیۆی لە گیرفاندا دەبێت، لەبەر ئەوەی زیاتر لە گوندی قولیجان دادەنیشێت بۆیە بە (وەستاکەی قولیجان) دەناسرێت و خەڵکی گوندەکان رادیۆکانیان دەهێنن بۆ قولیجان تا بۆیانی چاکبکاتەوە. (دەڵێت: جارێکیان لە گوندێک چوومە ماڵێک دەبینم رادیۆکەیان خراپە و کارناکات، وتم: بیهێنن بابۆتانی چاکبکەمەوە، وتیان بەخوا نایدەین بە تۆ دەیبەین بۆ وەستاکەی قولیجان بۆمانی چاککاتەوە، دەڵێت: تاوەکو وتم من وەستاکەی قولیجانم ئەوجا قەناعەتیانکرد).

لە ساڵی ١٩٧٥ ئاوارەی ئێران بووە، سەرەتا لە شاری کرماشان بووە، دواتر براوەتە شاری جهرم و لەسەر دەستی ئەندازیارێکی ئێرانی بەناوی (نوروزی), خولێکی

چاككردنـەوەی رادیـۆ و تەلەفزیۆنـی بینیـوە، ماوەیەكیـش لـە شـاری شـیراز ژیـاوە، سـاڵی ١٩٧٦ گەڕاوەتـە بـۆ عێـراق و لـە شـاری كـەلار نیشـتەجێ بـووە، لـە یەكێـك لـە ١٦ دوكانەكانـی شـارەوانی دوكانێكـی چاككردنـەوەی رادیـۆ و مسـەجەلی دانـاوە، بـە نـاوی (وەرشـەی كەركـوك). تـا سـاڵی ١٩٨٣ تیایـدا كاریكـردووە، ماوەیـەك چۆتـە دەرەوە و وەك سـەربازێكی هەڵاتـوو رووی لـە گونـدە ئازادكـراوەكان كـردووە.

كـە گەڕاوەتـەوە جارێكـی تـر چۆتـە سـەركارەكەی و دەڵێـت: ئـەوكات زیاتـر تەلەفزیۆنـی (رەش و سـپی) هەبـوو، كـە خـراپ دەبـوو خەڵكـی زیاتـر دەیانـبرد لـە بەغـداد چاكیاندەكـردەوە، تـا وردە وردە هاتـوون لای ئـەم چاكیانكردۆتـەوە. وەسـتا جـمال دەڵێـت: یەكـەم كەسیشـم لـە كـەلاردا سـەلاجەم چاككردۆتـەوە. هـەر لـەو ماوەیـەدا خولێكـی (الشركـة الافریقیـة) ی بینیـوە لـە سـلێمانی.

تـا سـاڵی ٢٠٠٠ بـەردەوام بـووە لـە پیشـەكەی، بەڵام بەهـۆی دانیشـتنی زۆرەوە تووشـی نەخۆشـی (پشـت ئێشـە و سسـتی گورچیلـەكان بـووە) بۆیـە دكتـۆر ئامـۆژگاری كردووە واز لـەوكارە بێنێـت و كارێـك بـكات كـە جووڵـەی زۆری تیـا بێـت، بۆیـە دوای ئـەوە كارگەیەكـی ئەلەمنیۆمـی دانـاوە و وەك خـۆی دەڵێـت لـەو سـاكەوە لـەو كارگەیـە كاردەكات و دەجوڵێـت تەندروسـتیی زۆر باشـە

یەکەم بەڕێوەبەری شارەوانی کەلار

برزان محمد نجم مصطفی تاڵەبانی

ناوی چواری: برزان محمد نجم مصطفی تاڵەبانی

لەدایکبووی ساڵی: ١٩٤٧/٧/١ گوندی سەوزبڵاغ، قۆرەتو، خانەقین.

تا پۆلی سێیەمی ناوەندی خوێندووە، بەهۆی بارودۆخی سیاسییەوە نەیتوانیوە درێژەبەخوێندن بدات و بۆتە پێشمەرگە، ساڵی ١٩٧٥ ئاوارەی ئێران بووە و لەشاری (روانسەر) نیشتەجێ بووە، ساڵی ١٩٧٦ چۆتە بەریتانیا، لەبەریتانیاوە گەڕاوەتەوە بۆ عێراق و لە سلێمانی نیشتەجێ بووە،

لە ١٩٧٦/٢/٠ کراوە بە بەڕێوەبەری شارەوانی (چوارقورنە), بەڵام ئەوکاتە منداڵەکانی ئاوارەی خواروی عێراق بوونە لە پارێزگای (المثنی).

لە١٩٧٨/٢/١٩ بە فەرمانی تەنفیزی ژمارە ٢٢٣١ کراوەتە بەڕێوەبەری شارەوانی کەلار. و فەرمانگەکەشیان لەناو بینای قایمقامییەتدا بووە. بەڵام ئالیات و شتێکی ئەوتۆیان نەبووە، تەنها چەند کۆڵانێکیان چەوڕێژکردووەو لە ناوبازاڕیش هەندێک قیرتاوی سەرنەکەوتوویان کردووە.

لەسەردەمی ئەمدا وەک خۆی وتی: ٣٥٠٠ پارچە زەوی دابەشکراوە، لە بەرواری ١٩٨٠/١٢/٣١ بە فەرمانی ژمارە ١٠٤٥ گواستراوەتەوەو کراوە بە بەڕێوەبەری شارەوانی دەربەندیخان. و هەر بەو فەرمانە (محمد مجید قادر) قایمقامی ئەوکاتەی کەلار کراوە بە بەڕێوەبەری شارەوانی کەلار بە وەکالەت.

یەکەم نووسینگەی حەج و عومرە لە کەلار

کمال مصطفی عباس سمین گێژ

ناوی تەواوی: کمال مصطفی عباس سمین گێژ.
لەدایکبووی: ١٩٧٩ کەلار.
بڕوانامە: بکالۆریۆس لە زانستە ئیسلامییەکان .
حاجی کمال بەمجۆرە باسی کردنەوەی نووسینگەکەی بۆکردم:
کە لە ساڵی ٢٠٠٢-٢٠٠٣ پەیمانگای زانستە ئیسلامییەکانی سلێمانیم تەواوکرد، ساڵی دواتر لە کۆلیژی زانستە ئیسلامییەکانی بەغداد وەرگیرام و دوای تاقیکردنەوەم لە قۆناغی سێیەم قبوڵکرام. ساڵی ٢٠٠٤ بوو، ڕۆژێکیان لە زانکۆوە دەهاتمەوە بۆ شوقەکەم لە ڕێگادا چاوم بە تابلۆی نووسینگەیەکی (حج و عومرە) کەوت، بۆیە یەکسەر ڕۆیشتم و ناوی خۆمم نووسی بۆ عەمرە، کە گەڕامەوە بۆ کەلار لای برادەران باسمکردو ئەوە بوو سێ کەسی تر ئامادەیی خۆیان دەربڕی بۆ هاتنە عومرە کە بریتی بوون لە (شێرزاد قادر سعید و حاجی حسین حسن و پیاوێکی خەڵکی رزگاری کە ناویم لەبیرنەماوە ئەوە بوو لە ڕێگەی دیمەشقەوە چوینە عومرە، و ئەوچوارکەسە یەکەم وەجبەی عەمرەکار بووین لە کەلارەوە سەفەری ماڵی خوامانکردبێت .
دوای ئەوەی گەڕاینەوە حەزمکرد جارێکیتر لە رەمەزاندا بچمەوە عومرە ئەوەبوو ئەمجارەیان واتە جاری دووەم لە گەڵ سیامند حمید محمد و عبدالرحمن رشید و احمد رشید و جمال بوریچی دا پێکەوە ڕۆیشتین.
ساڵی ٢٠٠٦ عومرەکاران زۆر بون. برادەران پێشنیازییانکرد نووسینگەیەکی (حەج و عومرە) دانێم، منیش داواکاریم پێشکەش بە وەزارەتی گواستنەوە و گەیاندن کرد و لە ٢٠٠٧/٨/١٥ مۆڵەتی ژمارە (٢٢١) م وەرگرت و ناوی نووسینگەکەشم (فردوس) بوو.

بەڵام لە ساڵی٢٠١٣ خراینە سەر بەڕێوەبەرایەتی گەشتوگوزار و نووسینگەکەشیان پێیان کردە کۆمپانیا و منیش ناوی کۆمپانیاکەم کردە (کۆمپانیای گێژی) چونکە وتیان گۆمپانیایەکی تر هەیە بەناوی کۆمپانیای فیردەوس.
سەرەتا کە کۆمپانیا کەمکردەوە کاک شێخ نجم الدین نوری صالح و شهابی حاجی احمد و سەرهەنگ علی عبدالرحمن هاوکارم بوون. یەکەم وەجبەی نووسینگەکەم لە ساڵی (٢٠٠٧) (٢٠٠) کەس لە کەلارو دەوروبەرییەوە چوونە عومرە .
سەبارەت بە کردنەوەی فرۆکەخانەی نێودەوڵەتی سلێمانی وتی: گۆڕانکاری و ئاسانکارییەکەی زۆر گەورەوگرنگ بوو بۆمان و ئەو ڕێگەدوورودرێژەی بەغداد و سوریای لەکۆڵکردینەوە.
تێبینی: گێژ، ناوی عەشیرەتەکەی کاک حاجی کماله.

(یەکەم کێڵگەی پەلەوەر - حقل الدواجن - لە کەلار)

بکر علی سلیمان امین

ناوی تەواوی: بکر علی سلیمان امین.
لەدایکبووی: ١٩٥٠ قادرکرم، خورماتوو.
دەرچووی ئامادەیی کشتوکاڵی بەغداد ١٩٧١ -١٩٧٢.
لە ساڵی ١٩٧٥ بە سەرپەرشتیاری کشتوکاڵی (مرشد الزراعی) دامەزراوە و گواستراوەتەوە بۆ کەلار.
ساڵی ١٩٧٧ لەکەلار بۆ یەکەم جار ئەو کێڵگەی پەلەوەرە دروستکراوە کە ئێستا دەکەوێتە بەرانبەر شاری یاری کەلار، و کێڵگەکە حکومی بووە و لەلایەن فەرمانگەی کشتوکاڵی کەلارەوە سەرپەرشتیکراوە. لە لایەن دوو فەرمانبەری کشتوکاڵەوە کە (بکرعلی سلیمان و نوری حاجی سعید) بوونە سەرپەرشتی کراوە، لەگەڵ (٨) کرێکاری کشتوکاڵ کەکاریان تێدا کردووە. ئەو دکتۆری ڤیرتێرنێریەی سەرپەرشتییانی کردووە ناوی (انور) بووە. لە لوبنانەوە جوجکەیان بۆ هێناوە و توانای دواجنەکەش (٤٥٠٠) مریشک بووە بۆ هەر وەجبەیەک. تیایدا مریشکیان بە تاک و کۆ فرۆشتووە، ئەو سەردەمە مریشک بە دانە فرۆشراوە نەک بە کیلۆ.
حکومەت ئەم کێڵگەیەی وەک ئەزمونی کردۆتەوە تا ساڵی ١٩٨١ کە سەرکەوتنی بەدەست هێناوە ئەوجا مۆڵەتی دروستکردنی کێڵگەی داوە و (مام بکر) یەکەم کەس بووە لە کەلاردا کێڵگەی پەلەوەری داناوە لە ساڵی١٩٨١ .
ئەم کێڵگەیە لەسەردەمی شەشەم قایمقامی قەزای کەلار (معاذ اسماعیل حقی) دروستکراوە و بەڵێندەرەکەشی (فوزی ئەورەحمان بەگی دەلۆ) بووە و کاری تەختە بەستنی سەقفەکەشی وستا (حمە دێوانە) بووە کە لە دەربەندیخانەوە هاتووە. ئەم حەقلە لە سەرەتای هەشتاکان ئیتر جوجکی تێنەکراوە و بە چۆڵی ماوەتەوە. لە دوای راپەڕین هەندێک مالی تێچووە و تا ئێستاش چەندماڵێکی تێدا دەژین.

یەکەم دکتۆر نۆرینگەی لە کەلار داناوە

محمد امین غفور سعید

ناوی تەواوی: محمد امین غفور سعید
لە دایکبووی: ١٩٤٩ هەڵەبجە، سلێمانی.
ساڵی ١٩٥٥-١٩٥٦ لە هەڵەبجە چۆتە قوتابخانە، ساڵی ١٩٦١ گەڕاونەتە بۆسلێمانی، ناوەندی و ئامادەیی لەساڵی ١٩٦٩ - ١٩٧٠- تەواو کردووە وە لە کۆلیژی پزیشکی زانکۆی موسڵ وەرگیراوە و ساڵی ١٩٧٦ -١٩٧٧ زانکۆی تەواو کردووە، لە ١٩٧٧/٨/٢٨ دامەزراوە و وەک پزیشکی موقیم نێردرراوەتە پارێزگای (السماوە).
ساڵی ١٩٨١ گوازراوەتەوە بۆ سلێمانی و لە ساڵی ١٩٨٣ بووە بە بەڕێوەبەری مەڵبەندی خۆپاراستنی سلێمانی (نەخۆشخانەی شیرەکە) بۆیە پێیان وتووە نەخۆشخانەی شیرەکە چونکە لەو نەخۆشخانەیە شیری منداڵیان دابەشکردووە. لە ١٩٨٩/٧/٢٦ وەک بەڕێوەبەری نەخۆشخانەی گشتی کەلار، گوازراوەتەوە بۆ کەلار، لەبەر ئەوەی پێشتر لە سلێمانی عیادەی هەبووەو لەبەر نەبونی عیادە لە کەلاردا وەک یەکەم کەس نۆرینگەی داناوە ئەم کەسانەش لە عنۆرینگەکەیدا کاریان کردووە (حلمی نوری مختار) دەرمانخانە، (رحیم عبداللە و طە یاسر و محمد عبداللە) تاقیگە، (محسن حسین سالم)، کارگوزار) . لە ساڵی ١٩٩١ تا ١٩٩٤ وازی لەکاری پزیشکی هێناوە و چۆتە بەغداد و کاری بازرگانی کردووە. لەساڵی ١٩٩٤ جارێکی تر گەڕاوەتەوە بۆ کەلار و دامەزراوەتەوە و دەستی کردۆتەوە بە کاری پزیشکی لە مەڵبەندی تەندروستی شێروانە. یەکەم دکتۆر بووە (پزیشکی دادوەری - الطب العدلی) لە ٢٠٠٦/٦/٤ لە کەلار داناوە. بە فەرمانی ئەنجومەنی وەزیران ماوەی خزمەتی ٣ ساڵ درێژکراوەتەوە و لە ٢٠١٥/٩/٤ خانەنیشین کراوە. و لە بەرواری ٢٨ی ٦ی ٢٠٢٠ کۆچی دوایی کردوەو لە گۆڕستانی گوندی بەرلوت بەخاک سپێردراوە.

سوپاس بۆ ئەم هاوڕێیانەم كە لەم چاوپێكەوتنانەدا هاوكارم بوون:

* زاكرۆس احمد ولی
* كۆسرەت برهان
*سامان محمود
* طه سعید
*حیدر نادر
*ئاسۆ احمد جاف
*ئاكۆ جوهرعلی
*ئارام شێخ رەئوف
*اسماعیل حاجی عباس
*هاوار بەرزنجی
*نعمت علی جمعه
*ازاد عبداللطیف عبدالكریم
*ئومێد اكرم علی
*ئاسۆ محمد رشید
*رشید حاجی حمید ڕیشه
*ڕۆژنامەنووس سۆران كریم
*جەلالی حاجی محمودی گڵاڵی

هەموو ئەو خێزانە بەڕێزانەی سەردانمان كردن و زانیارییان داینێ لەسەر پیشەو كارەكانیان.

فاکتەرەکانی دەوڵەتداری ، بووژانەوەی لادێ(نشاة الريفية)، گردەگۆزینە وەک نموونە.

ئەحمەد محەمەد قادر

سروشتی دانوستانە، چەکەکان وەلا دەنرێن و زمانی ئاخاوتن دێنە گۆ، بەیانی(١١ی ئازاری سالّی ١٩٧٠ز)ی نێوان حکومەتی عێراق و بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد هاتنە گۆڕێ، لە کاتێکدا (بەدانپێدانانی خۆیان)، سوپای عێراق لەوپەڕی لاوازیدابوو، بەتایبەت لەڕووی لۆجستیەوە.

چوار سالّی دانوستان وەک داری زڕ، هیچی لێبەرهەم نەهات، (کەرکوک) دایکی گرێکوێرەکانبوو، سالّی(١٩٧٤ز)حکومەتی عێراقی لە چوارچێوەی٣ پارێزگادا ناوچەی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد یەک لایەنە ڕاگەیاند، جیاواز لەو مافانەی کە لە دانوستانەکانی سالّی(١٩٧٠ز) چووبوە نێوان شاندی دانوستانکاری هەردوولا.

لە پشتی چوار سالّی گفتوگۆوە حکومەتی عیراق سەرگەرمی تەونی جالّجالّۆکەیی جەزائیر بوو، کە لە(٦ی ئازاری ١٩٧٥ز)ی نێوان جێگری سەرۆککۆماری عێراق(سەدام حسێن-١٩٣٧-٢٠٠٦ز)و شای ئێران(محەمەد ڕەزا پەهلەوی-١٨٧٨-١٩٤٤ز) بە چاودێری سەرۆکی جەزائیری ئەوکات(هواری بۆمدین-١٩٣٢-١٩٧٨ز) لە جەزائیرواژوی لەسەرکرا، کە تیایدا شۆڕشی کورد کۆتایی پێهێنراو سێکوچکەی(ترحيل, تعريب, تبعيث) بە چڕی دەستیپێکرد، لە ئێستای دوای ڕوخانی رژێمی(بەعس) بە ناوچەی (کێشەلەسەر)لە دەستووری نوێی عێراقدا جێگیرکراوە، لە کۆتاییەکانی شەڕی داعش و بەتایبەت(١٦ی ئوکتۆبەر)ەوە، لە سەردەمی ڕژێمی بەعس چڕوپڕتر، پرۆسەی داگیرکردن و بەعەربکردن بەڕێوە دەچێت.!

مانگـــی حوزەیرانـــی ســـاڵی (١٩٧٢ ز)حكومەتی عێـــراق (نـــەوت)ی خۆماڵیكردو دەســـتی وڵاتانـــی بێگانەی لە تاڵان و بڕەوی ســـامانی سروشـــتی عێـــراق بڕی، هەر ئەمـــەش بـــووە ســـەراتایەك بۆ بونیـــادی ژێرخانـــی ئابـــووری عێراق لە گشـــت سـێكتەرە جیاوازەكاندا.

دوای دەسـتكراوەیی ڕژێمـی بەعس، بـۆ ڕازیكردن و سـەرنج ڕاكێشـانی گەلی عێراق بەگشـتی و بەتایبەتـتر گەلی كـورد، كۆمەڵێـك پـرۆژەی: پەروەردەیی، ڕۆشـنبیریی، كشـتوكاڵی، باخداری، هونەری و وەرزشیی.. دەسـتپێكرد. لە ڕاستیدا ئـەم هەنگاوانـە بـۆ هەمـوو گـەل و نەتـەوەو بونیـادی دەوڵەتدار درووسـت و پێویسـتە، چونكـە تەنهـا سـەرچاوەیەكی ئابـوری كـە هەروڵاتێك پشـتی پێببەسـتێت بەتایبەت(نـەوت) ئەسـتەمە گـرەوی بەردەوامی و خۆشـگوزەرانی كۆمەڵگەی لەسـەر بونیـاد بنرێت، وەك كـورد دەڵێ: یاخـوا تەنها نـان لە خوانی كەسـدا نەبێت، ئەگـەر چی ئـەم پەندە بـۆ خێـزان وتراوە.

لـە ڕووی سیاسـی وپەیوەنـدی نیودەوڵەتیشـەوە تەنهـا یەك دۆسـت و یەك سـەرچاوە هەمان ئەگـەری نەرێنی چاوەڕێـی دەكات وەك چۆن لە شۆرشـی كورد لە سـاڵی(١٩٧٥ز) بەسـەرماندا هات.

لە ناوەراسـتی سـاڵانی (١٩٧٥ز)بـەدوا كۆمەڵێـك كارو چالاكـی جۆراوجۆر لە سـنووری كەلارو بەتایبـەت گوندی(گردەگۆزینـە) بەڕێوەچـوون، ئەوەندەی چاوی قەڵەمـان بڕبكات بەشـێك لـەو كارو پرۆژانە ڕۆشـناییان دەخەینە سـەر:

بواری پەروەردە:

پاش سـەرژمێری دەركەوت كـە نزیكەی(١١)ملیـۆن نەخوێندەوارلـە عێراقدا هەن، بۆیە یاسـای ژمارە(١٥٣)ی سـاڵی (١٩٧١ز)دەركراو لـە بەڵگەنامەكانـی عێراقیدا ڕۆژی (٣٠-١١-١٩٧١ز) بڵاوكرایـەوە، دەسـتەیەكی بـاڵای زانسـتی نەهێشـتنی نەخوێنـدەواری سەرپەرشـتییان دەكـرد، بـۆ هەرپارێزگایـەك لێژنەیەكـی تایبەتـی دانرابوون، ئەوانەی كە پرۆسـەی نەهێشـتنی نەخوێنـدەواری دەیگرتنەوە، ئەوكەسـانەبوون كـە تەمەنیـان لـە نێـوان(١٥-٤٥) سـاڵیەو لـەو تەمەنـدا نەخراونەتـە بەر هیـچ جـۆرە خوێندنێك.

مامۆسـتا(شـكورمحەمەد غەفور ١٩٤٨ز)خانەنشینی ئێستاو مامۆسـتاو وانەبێژی

سـالّی حەفتاکان بۆیگێڕامەوە:
ئەم خوێندنە لـە ڕێکەوتـی:(١-١٢-١٩٧٩ز) لە عێراق چووە بـواری جێبەجێکردنەوە، بریتـی بوو لە دوو قۆناغی خوێنـدن، قۆناغی بنەڕەت و تەواوکاریی(اسـاس, تکمیل) بـوون، بابەتەکانـی قۆناغی بنەڕەت (٣) کتێـب بوون: کوردی، بیـرکاری، وانەیەکی دیکەیـان هەبـوو لـە چەشـنی زانسـت، ئەمەیـان مامۆسـتا خـۆی دایدەنـاو ئامادەیدەکـرد، قۆناغـی تەواوکاریش هەمـان بابەت بـوون، مـاوەی تەواوکردنی ئـەم دووقۆناغە(١٤)مانگ بوو، هـەر خوێندکارێک ئەم دوو قۆناغـەی بخوێندایە بە خوێندەوار لـە قەڵـەم دەدرا، واتە پۆلی (سـێیەمی سـەرەتایی) تەواودەکرد.
لە سـەر داوای خەڵکی بـوار درا هـەر خوێندکارێک ئەم دوو قۆناغـە تەواو بکات، بخرێنە سـەر ڕێچکەی خوێندن و زیاتر بخوێنـن بۆ ئەوەی ئارەزوومەنـدان بەردەوام بن و ببنە خـاوەن بڕوانامـە. وەزارەتی پەروەردە خوێندنی (شـەعبی) بـۆ کردنەوە، دەرچوانی ئـەم دوو قۆناغە چوونـە پۆلی(چوارەم) دوای (٣) سـاڵی خوێندن دەرچوان دەچوونـە قۆناغی ناوەنـدی و ئیتر بـەردەوام دەبوون لەسـەر پرۆسـەی خویندنی ئاسـایی وبەشـداری تاقیکردنەوەی وزاری(بکالۆریا)یان دەکرد و بـۆ قۆناغی زانکۆ و زیاتر بـەردەوام دەبوون.
ئەم جۆرە لە پرۆسـەی پەروەردەو خوێندن بـەردەوام بوو تا سـاڵی(١٩٨٧ز)، چونکە دواتر پرۆسـەی خوێندنی(ئیلزامی) دەستپێکرد.
لـە دوای ڕاپەڕینی بەهـاری سـاڵی(١٩٩١ز)ی خەڵکی کوردسـتان، پێشـنیارکرا ئەم جۆرە خولانـە دووبارە دەسـتپێبکەنەوە چونکـە بە هۆی شۆڕشـەوە خەڵکێکی زۆر نەخراونەتـە بەر خوێنـدن بەتایبەت لە لادێ دوورە دەسـتەکان، ئەم پێشـنیارە درایە ڕێکخـروی نێونەتەوەیی تایبەت بە بـواری پەروەردەو فێرکردن(یونسـیف)، تا ئێسـتاش ئەم جۆرە خوێندنـە بەردەوامەو سـەربە وەزارەتی پـەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردسـتانە.لە ئێسـتادا(٢٠٢٣ز)، لە سـنووری ئیدارەی پەروەردەی کەلار لەم شـارو شـارۆچکانەدا(کـەلار، ناحیـەی رزگاری، ناحیـەی پێباز، شـارەدێی گردەگۆزینـە). (٩) بنکـەی خوێندنی گەوران هـەن(٢) بۆ ژنان و (٧) بـۆ پیاوان لە خوێندنی ئاسـایی و خوێندنی ئێواران.

نەهێشــتنی نەخوێنــدەواری لە گونــدی گردەگۆزینە (محوالامیــة)،(٨-٣-١٩٨٠ز)

ســاڵی(١٩٧٦ ز)قوتابخانە لــە گردەگۆزینە کرایــەوە، هەرماڵێک قوتابــی بۆ پۆلی یەکەمــی ســەرەتایی ناونوســکردبوو ئیجبــاری بوو (٢٠٠)خشــتی قــوڕ ببرێت و بێگوێزێتــەوە شــوێن قوتابخانەکە، ئــەو ســاڵە دووژووریان دروســتکرد بۆ پۆلی یەک و ئیدارەی مامۆســتایان.

لە ڕێــی پەروەردەوە، ئیــدارەی قوتابخانە ئاگادارکرایەوە،ئەوانیــش لە ڕێی موختار و مزگەوتەوە پەیــام و بانگەوازی(زۆرەملــێ)ی خویندن بڵاوکرایــەوە، ڕێکخراوەکانی بەعســی عەرەبی(منظمة) ڕاســتەوخۆ بەشــداری سەرخســتنی ئەم بڕیــارە بوون، بۆیــە بە هەڕەشــە و چاوســوورکردنەوە خەڵکیان بەشــداری پێدەکــرد، خەڵکیش بە هۆی ئیــش و کاری ڕۆژانەو ســەرقاڵی بــە بژێوی خێزانــەوە خۆیــان لێدەدزیەوە، لە ڕوویەکــی دیکــەوە هەموو جــۆرە پــرۆژەو بریارێکی(بەعس)بــۆ خەڵک جێی گومان و مایەی ســڵ لێکرنــەوەو بوو.

خوێنــدن و خوێنــدەواری پرۆســەیەکی درێژخایــەن و زەحمەتبوو تا ببێتــە مایەیی ســەرچاوەی ئابــووری و بخرێتــە خزمــەت بژێــوی خێزانــەوە، هــەر ئەمــەش وایکردبووچوونــە بەرخوێند کەم بایەخبگیرێت و تا ئاســتێک بۆ ژنــان جۆرێک بێت لە(عەیبــە)، نەخــوازەڵا خوێندنی زۆرەملێ کــە تایبەت بوو بــە تەمەندارەکانەوە(١٤ بۆ ٤٥).

لەبیرمــە ژنــان لەوپــەڕی ئاواییەوە بە کەنــاری جادەکــەدا تاک تــاک و جووت جــووت دەچوون بــۆ قوتابخانە لە ناوەڕاســتی دێ، ئەمــان وەک منــاڵ و خوێندنی ئاســایی نەبوون، کــورد دەڵێ: (کەســێک بە مناڵی فێــری نانخــواردن نەکرێت، بە گەورەیی دەســت دەبــات بۆ لای گوێچکــەی)، ئەم ژنــە ئاخرخێرانــە نەدەکرا وەک منــاڵ جانتــا هەڵگــرن و کتێبەکانیانی تێبئاخنــن، بۆیە هــەر بە دەســتیانەوە بوو، نەیاندەزانــی چۆن پێــوەی ڕێبکــەن، بەتایبەت لە چــەن جێگایەکــی گوێجادەکەدا پیــاوان و گەنجان دەوەســتان، چوونــی گەوران بــۆ خوێندن زیاتر ئەو وێســتگەی وەســتانەی قەرەباڵغترکردبــوو، بۆیــە ژنــان زیاتر شــەرمیان دەکرد، تــا تیدەپەڕین کتێــب یان چمکــی لەچکیان دەدا بــە لایەکی ڕوویانــدا و لە ژێــرەوە بزەدەیگرتن و پێیان هەڵدەکەوت، وەســتانی پیــاوان و گەنجان و شــەرمی ژنان وایکــرد ناڕەزایی

درووســـت ببێـــت وپیاوانی(بەعـــس) بکەونە چاودێـــری و قەدەغەکردنی وەســـتانی پیاوان لـــە کەناری جادەو ڕێـــڕەوی هاموشـــۆی ژناندا..

قۆناغی یەکەم(اساس و تکمیل):

ناوی ئـــەو فێرخوازانەی کـــە لە قۆناغی یەکەم،(اســـاس و تکمیـــل)دا بوون(پیاوان)، بە پێی تۆماری گشـــتی خوێندنگـــە، لقی(ئەلف)، ژمارەیـــان(٣٢) فێرخوازن:

١-علي احمد مصطفى.............١٩٦٣ز
٢-اسماعیل صالح مال اللة.......١٩٣٩ز (کۆچی دواییکردووە)
٣-حسین محمد قادر...............١٩٦١ز (کۆچی واییکردووە)
٤-جبار محمد خان محمد علي...١٩٤٣ز (کۆچی دواییکردووە)
٥-حسن عزیز کریم..............١٩٦٥ز
٦-مولود کریم حسن.............١٩٦٤
٧-حکیم کریم حسن.............١٩٦٦
٨-محمد احمد فتاح.............١٩٥٥ (کۆچی دواییکردووە)
٩-عزیز مصطفى قادر........١٩٣٨ (کۆچی بواییکردووە)
١٠-حمید حسین حسن.....١٩٥٤
١١-رشید حسین حسن.....١٩٦٢
١٢-یاسین صالح مال اللة......١٩٣٥ (کۆچی دواییکردووە)
١٣-عزیز علي صالح........١٩٤٨ (کۆچی دواییکردووە)
١٤-عبدالرحن علیان علي...١٩٣٤ (کۆچی دواییکردووە)
١٥-ولي عبدالرحمن فتاح...١٩٤٩ (کۆچی دواییکردووە)
١٦-علي حمید محمد.......١٩٥٥
١٧-ابراهیم عزیز غني....١٩٥١
١٨-کریم احمد فتاح.......١٩٦٣ (کۆچی دواییکردووە)
١٩-کریم محمد شکر....١٩٥٤ (کۆچی بواییکردووە)
٢٠-محمود عبد محمود..١٩٣٧ (
٢١-احمد غفور عزیز.....١٩٦٧
٢٢-عزالدین احمد عزیز...١٩٥٥

٢٣-صلاح عمر رستم....١٩٥٩

٢٤-مجيد كريم علي......١٩٤٩ (کۆچی دواییکردووە)

٢٥-كريم انور محمد.....١٩٦٣

٢٦-علي عبرالرحمن فتاح...١٩٥٣

٢٧-عثمان عبدالرحمن كريم...١٩٤٣

٢٨-كريم محمد امين حسين...١٩٦٧

٢٩-مريوان ياسين صالح....١٩٦٨

٣٠-سيروان عزيز مجيد....١٩٦٧

٣١-عثمان علي رحيم.....١٩٥٦

٣٢-محمود خليل اسماعيل...١٩٤٠ (کۆچی دواییکردووە)

ناوی ئەو مامۆستایانەی کە وانەیان بە (محوالامیة- پیاوان) دەوتەوە، هاوکات مامۆستای قوتابخانەکەش بوون:

١-عبدالحميد جمشير...بەڕێوەبەر

٢-خليل اسماعيل...یاریدەدەر

٣-هاشم رەفعەت-١٩٥٠-١٩٨٩ز

٤-حەسەن رەئوف-کفری

٥-کەماڵ-لە ئێستادا لە رزگاری- کەلاردادەنیشێت.

٦-حەسەن

لە خوێندنی (اساس و تکامل) تەنها تۆماری گشتی ئەم فێرخوازانەمان دەستکەوت، هاوکات بەشی دووەمی خوێندنیان کە لە ژێرناونیشانی(المدارس الشعبية)بوو تۆماری گشتییان نەمابوون. ئەم تۆمارانە کە بەردەستن مامۆستا(حسێن حاجی عەلی)پاراستوونی کە هێشتا لە ژیانەو خانەنشینکراوە، ئەوەندەم بەس بوو کە پرسیاری تۆماری گشتی قوتابخانەکەمکرد، لە داخدا قسەی بۆ نەدەهات ئەوەی نەشێ بە (کورد)ی کرد پێش هەمووی خۆی، کە رێز لە ئەرشیفی خۆیان ناگرن، سوپاس بۆمامۆستا حسێن کە ئەرکێکی گرنگی کێشابوو،سوپاس بۆ مامۆستا نەوزاد عەلی کە بەسەخاوەتەوە ئەوەی هەبوولە تۆماری گشتی خوێندنی(محوالامیە) بە ئەمانەت بەردەستی خستین!!

لــه ڕووپەڕەی تۆمــاری هــەر فێرخوازێکدا ئەمانــەی لای خوارەوە نووسرابوون:

-نــاوی فێرخـــوازو تیــرە، وێنەیەکی ڕەشوســـپی فێرخـــواز، ڕۆژی لەدایـــک بوون، شــوێنی لەدایـــک بوون، ناونیشـــانی نیشـــتەجێبوون، پیشـــە، ڕەگــەز، ڕەگەزنامە، بــاری خێــزان، باری تەندروســتی، ژمــارەی خێــزان، چەندکــەس لــە خێزانی لە خوێندنی(ئاســایی و محوالامیە)دان، پێگــەی لە نێوخێزاندا: (دایــک، باوک، کوڕی گەورە،کوڕ، کــچ...)، ئەوکارانــەی لە کاتی پشــودا دەیــکات، پەیوەنــدی لە گەڵ ڕێکخراوەکاندا، کێشــەی فێرخـــواز(وەک تێبینی لە هەندێکیانــدا نووسرابوو:(عاطل احیانــا) یــان نووسرابوو(قابلیــة ضعیفــة في التعلیم).لــە خشــتەیەکدا نمرەکانی خوێنــدکار نووسرابوون کە هــی(٣) وانەبوون:(١-اللغة العربیة ٢-الحســاب ٣-الثقافة العامة)،نمرەکان لەســەر(١٠) لــە دووخشــتەدا نووسرابوون واتە بــۆ هەروانەیەک دوو نمــرە هەبوون:(اســاس +تکمیل).

نارنج محەمەد قادر-١٩٦٢ز، یەکێک بوو لە فێرخوازە یەکەمەکان وتی:

خوێندنمان بە زمانی کوردی بوو(کاوە کاردەکات ، ناســک کاردەکات...)، من و ســعاد عومەر رۆســتەم یەکەمی ســەر پۆلەکەمان بوویــن، لە مەراســیمێکی خنجیلانەدا خەڵاتکرایــن، بــۆ هەریەکەمان(١٢) قاپی شووشــەی گــوڵ شــینیان(فخفوری)یان داینێ، لــە (ئــۆرزدی باکی-خانەقی) کڕیبویان، ناوی(٤) مامۆســتای ژنــم لەبیرە کە وانەیــان پێدەوتینــەوە، خەڵکــی خانەقی بوون:

١-وداد رشید عبدالقادر

٢-اختر ناظم عمر

٣-عفاورشــید سعید..(مامۆســتاکانی هاوڕێــی لە جوانــی و خۆشەویســتیدا پێیان دەوت: عەفیفــە.!

٤- الهام....

(الهــام مارەبڕبوو، هەتابڵێیت جوان و ســەلار بــوو، لەم ماوەیەدا هەفتەی دووســێ ڕۆژ مۆڵەتــی وەردەگــرت، وانەکانی بە (من و ســعادت عمر روســتم) دەســپارد، بە ژنەکانــی دەووت : من ســوو نێتێم ئەڕا مەکتەب موجازم، نارنج و ســعاد لە شــوین

مـــن دەرس وەپیتان ئیوشـــن، لە جـــی منن، گـــویَ لەلیانبگـــرن. ژنـــەکان ئەمەیان پێخـــۆش نەبـــوو، گوێڕایەڵی ئێمـــە نەدەبوون.
هەرکـــە مامۆســـتا (الهام) دەیووت:ســـوو مـــن نێتێم، ژنـــەکان دەبـــووە مقۆمقۆیان و دەیانـــووت دەچێت بـــۆ لای دەزگیرانەکـــەی، ئەوە چـــۆن کەســـوکاری نایکوژ و قبوڵیانە.!

لە ڕووپەڕەی تۆماری هەرخوێندکارێکدا، ئەوەی بووە جێی سەرنجم:

١-هەرچەنـــدە تۆمارەکـــە چەنـــد لاپەڕەیەکی بـــە بەرگـــی ســـەرەتاکەیەوە نەمابوو، لەســـەر ڕووپەڕەی هەرخوێندکارێکـــدا ناوی هیچ مامۆســـتایەکی لەســـەرنەبوو:نە بەڕێوەبەر نـــە چاودێر نە مامۆســـتا.!
٢-هیـــچ (واژوو)یـــەک لەســـەر ڕووپەڕەکانـــی تۆمار نەبـــوون، تەنانەت لە ســـەر وێنە کا نیش .
٣-هیـــچ مێژوویەک(ڕێکـــەوت)ی لەســـەر نەبـــوو، نەدەزانـــرا ئەم تۆمـــارە هی چ سا لێکە !
٤-تەواوی تۆمارەکان بە دەسســـتووخەتی خۆشنووســـێک نووسرابـــوون، دواترلەبەری گیرابووەوە(کۆپیکرابوو).

قۆناغی دووەمی خوێندن لە ژێر ناوی (مدارس الشعبیة) :

ئـــەم قۆناغە پۆلەکانی(چوار و پێنج و شـــەش)ی دەگرتەوە. تۆماری گشـــتی خوێندنی (پیاوان)مـــان بەردەســـت نەبوو، ئـــەوەی لەم قۆناغە مابـــووە، خوێندنـــی (ژنان)بوو، لە(٣) تۆماری گشـــتیدا نـــاو و نمرەو زانیاری تـــەواوی فێرخوازانـــی لەخۆگرتبوو، لە گەڵ نـــاو و واژووی (٢) مامۆســـتای ژن بە ناوەکانی:
١- وداد رشید عبدالقادر(بەڕێوەبەر).
٢- اختر ناظم عمر.
خوێندنی (شـــەعبی) لـــە گونـــدی گردەگۆزینـــە، بۆقۆناغەکانی(٤+٥+٦) بـــۆ ژنان، لە(٣) ســـجلی تۆماردا(١٤٠)فێرخوازی لەخۆگرتـــووە بە(ناوو وێنەو نمـــرە)وە، کە لە

ڕێکەوتی(٨-٣-١٩٨٠)دا پەڕاوی تۆماریان بۆ کراوەتەوە، لای ڕاستی سەرەوەی تۆمارەکە بە عەرەبی نووسرابوو: (وزارة التربية, المجلس الاعلى للحملة الوطنية الشاملة, لمحوالامية الالزامي), وانەکانیان کە دەخوێنران بریتیبوون لە:

١- التربية الدينية:

٢- اللغة الكردية:

٣- الرياضيات:

٤- التربية الاجتماعية و القومية:

٥- العلوم والتربية الصحية:

ناوی سیانی و ساڵی لەدایک بوونی فێرخوازەکان، لیستی ژمارە(١):

١- اسكة رضا علي.....١٩٥٥ز (کۆچی دواییکردووە)

٢-سهيلة عثمان محمد.....١٩٥٣

٣-نسرين كريم نادر.....١٩٦٢

٤-فاطمة رشيد مجيد.....١٩٧٠

٥-بفراو عبدالكريم ولي.....١٩٦٩

٦-بهية عثمان بابارسول.....١٩٦٦

٧-نسرين محمد امين.......١٩٧٤

٨-سرگل محمد عبدالرحمن......

٩-بهار عبدالله باوةخان.....١٩٦٦

١٠-سورية حسين محمد.....١٩٦٢

١١-صبيحة محمود فرج.....١٩٦٢

١٢-فهيمة محمد كريم........١٩٤٥

١٣-رحمة حميد احمد.........١٩٦٨

١٤-زينة عزيز علي.........١٩٦٨

١٥-سهامة احمد سليمان.....١٩٦٥

١٦-لطيفة محمود عبدالرحمن...١٩٥٤

١٧-قدم نادر قادر.........١٩٤٩

١٨-بيان انور محمد.......١٩٦٥
١٩-پرشنگ عبيد محمد.....١٩٤٧ (کۆچی دواییکردووە)
٢٠-قمرناس علي حسين......١٩٦٤
٢١-رابيعة علي عبدالكريم...١٩٦٠
٢٢-تابان غريب حكيم.......١٩٥٦ (کۆچی دواییکردووە)
٢٣-نشميلة احمد سليمان....١٩٦٦
٢٤-اختر حميد احمد.......١٩٦٢
٢٥-رابعة مجيد امين.....١٩٦١
٢٦-گلاوێژ محمد صالح......١٩٦٣
٢٧-رسمية محمود حسن.....١٩٥٤
٢٨-اختر علي فرج........١٩٥٢ (کۆچی دواییکردووە)
٢٩-سورية حميد محمد...
٣٠-كشمير احمد سليمان....١٩٦٣
٣١-شونم قادر حكيم.....١٩٦٥
٣٢-خالدة اكبر احمد.....١٩٦٣
٣٣-هنار نامق حسن.....١٩٥٩
٣٤-افتاو كريم علي.......١٩٥٣
٣٥-گوڵباخ كريم علي......١٩٦٦
٣٦-نازدار نامق حسن.....١٩٦٥
٣٧-هنار كريم علي........١٩٦٨
٣٨-عالية ميرزا مراد.........١٩٥١ (کۆچی دواییکردووە)
٣٩-گلاوێژ عبدالقادر محمد...١٩٤٩
٤٠-جوانة محمود جبار..١٩٦٦(بەیەکەم دەرچووە)
٤١-حليمة محمد رحيم....١٩٧٠
٤٢-نسرة محمد غريب.......١٩٥٧
٤٣-امنة مصطفى صالح....١٩٧٠
٤٤-رعنة علي كريم........١٩٦٣
٤٥-نجاة عبداللة محمد....١٩٦٣
٤٦-مريم عبدالقادر كريم....١٩٦٤
٤٧-فضلة حميد محمد....١٩٥٧
٤٨-فاطمة محمد حسن...١٩٥١
٤٩-گلناز علي حسين...١٩٦٢
٥٠-غريبة محمود محمد...١٩٧٠
ليستی تۆماری ژمارە(٢):
٥١-طليعة طاهر محمد شريف..١٩٥٤
٥٢-سعدية عمر روستم....١٩٥٦
٥٣-شكرية ابراهيم سمين...١٩٥١ (کۆچی دواییکردووە)
٥٤-امينة محمد علي...١٩٥٩
٥٥-رسمية احمد قادر...١٩٦٨
٥٦-صبيحة محمد رحيم...١٩٦٨
٥٧-قمرنازعلي ابراهيم...١٩٦٦
٥٨-رسمية علي فرج...١٩٦٨
٥٩-امنة حسن بندر.....١٩٥٩
٦٠-ليلى سمين كاكة امين....١٩٦٦
٦١-رێژاو عبدالجبار عليان.....١٩٦٣
٦٢-نسرين عيسى محمود...١٩٤٦
٦٣-سوريه سمين كاكه امين....١٩٥٥
٦٤-دلبر محى الدين عبدالرحمن..١٩٦٧
٦٥-كشور سعيد مامەخان.........١٩٥٥
٦٦-پروين محمد امين حسين....١٩٧٣
٦٧-بديعة طاهر محمد شريف..١٩٦١
٦٨-گوڵزار محمد كريم.......١٩٦٣

٦٩-رعنة غريب حكيم......١٩٤٩
٧٠-سوبية كريم نادر........١٩٥٦
٧١-زينب محمود عزيز......١٩٦٤
٧٢-سهيلة محمد رووف.......١٩٦٨
٧٣-زينب حسام الدين مصطفى..١٩٦٩
٧٤-حلاوة عبدالحمن عليان...١٩٦٦
٧٥-نزيرة ابراهيم سمين.....١٩٦٠
٧٦-شمة مجيد احمد.........١٩٦٥
٧٧-عائشة محمود عزيز...١٩٦٨
٧٨-كلستان محمد احمد...١٩٥٣
٧٩-عفاو احمد تمر........١٩٦٦
٨٠-مريم عبدالقادر رحمان...١٩٧٣
٨١-چيمن ياسين صاڵح....١٩٦٥
٨٢-غريبه مجيد مراد...١٩٦٦
٨٣-سحر احمد غنى....١٩٦٤
٨٤-گلزار نامق حسن...١٩٦٢
٨٥-عائشه سمين شير محمد...١٩٥٠ (کۆچی دواییکردووه)
٨٦-عائشه ستار كريم...١٩٦٨
٨٧-وجيهه فرج رضا.....١٩٥٣
٨٨-رحمه محمد عواد...١٩٤٨
٨٩-شوشه محمود عزيز...١٩٥٦
٩٠-نسرين عبدالكريم عبدالرحمن...١٩٦٨
٩١-دلبر احمد غنى....١٩٦٢
٩٢-جميله عبد محمود...١٩٥١
٩٣-سعديه حسام الدين عزيز...١٩٦٨
٩٤-صبيحه محمد غريب....١٩٦١
٩٥-قدريه جواد عواد...١٩٥٦
٩٦-نزيره محمد امين...١٩٥٩

٩٧-ژيان اسماعيل صالح....١٩٦٧
٩٨-گلاوێژ عبداللة باوةخان...١٩٦٩
٩٩-پێنجگوڵ على فرج....١٩٦٠
١٠٠-سعاد ابراهيم شكر....١٩٦٤
١٠١-فجيله يوسف عبدالرحيم...١٩٥٥ (کۆچی دواییکردووه)
١٠٢-دلبر على وەلى...١٩٦٢
١٠٣-حبيه على وەلى...١٩٦٦
١٠٤-خوله على سليمان....١٩٦٨

ليستى تۆمارى ژماره(٣):

١٠٥-جيران على ابراهيم....١٩٥٣ (کۆچی دواییکردووه)
١٠٦-طوبا عزيز مصطفى....١٩٦٤
١٠٧-توبا عبدالكريم محمد...١٩٦٤
١٠٨-اوات فرج سعيد....١٩٥١
١٠٩-اسكة محمد عبدالرحمن...١٩٦٢
١١٠-دلبر نامق علي....
١١١-شكرية سيد احمد...١٩٤٩
١١٢-جميلة روستم فتاح...
١١٣-كرجية مجيد محمد.....
١١٤-شكر كاكة مند....
١١٥-محبوبة مولود اسماعيل..١٩٥١
١١٦-عسيلة مجيد حميد.....١٩٤٨
١١٧-وضحة سليمان...
١١٨-طيبة عبدالقادر كريم...١٩٤٤
١١٩-خولة سعيد فارس...(کۆچی دواییکردووه)
١٢٠-مليحة عبداللة رشيد....
١٢١-محبوبة محمد شريف...١٩٤٣

١٢٢-حباو عبدالقادر كريم...١٩٥٤
١٢٣-خاتون احمد مجيد..
١٢٤-دلبر محمد موسى..
١٢٥-سهام سمين كاكة امين..
١٢٦-سلمى احمد محمد علي..١٩٥٥
١٢٧-صولة محمد علي...١٩٥٤
١٢٨-سهام حميد توفيق...
١٢٩-فاطمة صالح كريم...١٩٦٠
١٣٠-بدرية صفر امين..١٩٤٧
١٣١-صبرية حمةخان..
١٣٢-نزيرة عبدالكريم محمد...١٩٦٢
١٣٣-كافية محمود فرج...١٩٥٢
١٣٤نسرين محمود جبار...١٩٦٢
١٣٥-جهان حميد فرج...١٩٦٦
١٣٦-لطيفة حسين محمود...١٩٦٤ (کۆچی دواییکردووە)
١٣٧-محتبر احمد محمد...
١٣٨-كتانة كريم علي...١٩٥٧
١٣٩-سعدية بابارسول عبدالله...١٩٤٩
١٤٠-بيان حميد فرج...١٩٦٧

قسەو حیکایەتە خۆشەکانی ناو پۆل:

*مامۆستا خەلیل خانەقینی،(اسماعیل ساڵەح- سمایل خەمینە-١٩٣٩ز)ی لە وانەی بیرکاری هەڵساندبووە سەرتەختەڕەش، داوای لێکردبوو هێمای ژمارە(٤) بکێشێت، ئەویش تەباشیرەکەی لەسەر تەختەڕەش دانابوو پێچاوپێچی ژمارە چواری وەک مار بەرەوخواری تەختەکە درێژکردبووەو هەر نەوەستابوو، مامۆستا خەلیل بە پێکەنینەوەو بە شێوەزاری خانەقینی پێیگوتبوو: خالۆ سمایل ئەیە چەکەی؟! وتیووی ئەی مەگەر چوار وەک مارەکەی(پەچاڕەش)[1] نییە؟!

١- پەچاڕەش: دەشتێکی سەیل ماڵ و تەختی نێوان هەردوو خڕی (پونگڵەو خڕەشێت)ە، دەشتێکی بەپیتە، چونکە بە هۆی گژوگیاکەیەوە بووبووە جێی لەوەڕگەو پەچەی مەڕوماڵاتی ناوچەکە، بۆیە ناوی(پەچاڕەش)ی لێنرابوو.

*عەبدرەحـــمان عەلیـــان(١٩٣٤ز) پیاوێکی قسەخۆشـــبوو کورد دەڵێ: ســـەربەقوڕی دەهێنایە پێکەنین، جارێکیان لـــە تاقیکردنەوەدا (دە) لە (دە)ی هێنابوو، مامۆســـتاکەی وتبـــووی چەپڵەیەکـــی بۆ لێـــدەن؟ ئەویـــش دەڵـــێ: توخـــوا مامۆســـتا چەپڵەم بۆ لێمـــەدەن (دە)کەم بۆ بکـــەرە یازدە.

*مامۆســـتا(ن) گێڕایەوە خاتـــوو(س)ی خزمـــم، دوای ئەوەی کە مامۆســـتایەکی ژن بۆ وتنـــەوەی وانەیـــەک دێتـــە ژوورەوە، پێی دەڵێت: مامۆســـتا دەم و چـــاوت هاوە تەباشـــیرۆ؟ مامۆســـتا لە مەبەســـتی تێـــدەگات، بەلام خـــۆی کـــەڕدەکات، کەچی خاتـــوو(س) دووبارەی دەکاتەوەوە دەڵێ:مامۆســـتا دەموچاوت هاوە تەباشـــیرچەرمی و لێوت هاوە سویرۆ؟!مامۆســـتاش بە توڕەیـــەوە دەڵێ: دەزانـــم دایەگیان..دەزانم..!ئەی ئەزانـــی بۆ پاکـــی ناکەیتۆ؟ ئاخر خۆم کردمەســـەی! ئـــەی بۆ وای پێئەکەی؟! ئیســـە ئـــەڕا وازنایەری، وەلـــی ئەمرمی؟!

*کەســـێک بە ناوی(ع.ف) نەیدەهێـــڵا کچەکانی بچنـــە خوێندنی(محـــو الامیە)، لە منەزمـــەی بەعســـەوە چەن بەعســـیەک بـــە ســـەیارەیەکەوە هاتـــن و بەتوڕەییەوە پێیان وت، ئەمری ســـەید ڕەیســـە دەبێـــت کچ و ژنتـــان بچن بخوێنـــن،(ع.ف) وتی: خـــوا قبـــوڵ ناکا کچ بچـــێ بۆ مەکتـــەب، ئەوانیـــش بە توڕەییـــەوە وتیـــان بۆ خوا قبوڵ نـــاکات؟ ئەویش وتی: پـــڕ چنگێ (مەمک)یان کـــردووە چۆن خواقبـــوڵ ئەکا.!

* عەلـــی حەمیـــد خورشـــید-(١٩٥٥ز)، تەکســـیەکی هەبـــوو، مامۆســـتایانی قوتابخانـــەی گردەگۆزینـــە کە زۆربەیـــان خەڵکـــی خانەقی بوون، ئـــەم هاتوو چۆی پێدەکردن، بـــەم هۆیەوە چاویـــان لێکلاکردبوو، لـــە خوێندن بەخشـــیبوویان، خەڵکی ئاوایـــی شـــکاتیان لێکردبوو،(عەلـــی) وتـــی: لەکاتـــی هاتووچۆدا ئەوەنـــدە باس دەرس و شـــیعرەکانیان لـــە ناوســـەیارەکەمدا کردبـــوو، منیش زۆربەی دەرســـەکانم لەبەرکردبـــوو، وتیـــان شـــکاتت لێکراوە، ســـبەی جەماعـــەت مونەزەمـــە دێن بڵێ خوێنەواریـــم هەیـــە، ئێمـــەش هەڵتدەســـێنین و ئـــەم پرســـیارانەت لێدەکەین(چەن کۆپلە شـــیعرێک بوو)، ئـــەوڕۆژەی کەهاتن هەڵمیانســـان و منیش شـــیعرەکانم وەک بولبـــول خوێند، ســـەریان ســـووڕما، بەمجۆرە قوتـــارم بوو.

بوژانەوەی لادێ(نشاة الريفية ١٩٧٧-١٩٧٨ز)

حکومەتی عێراقی لە ژێر ناونیشانی(ارشادی زراعی) دەستەیەکی لە کەلار دامەزراند بنکەکەی لە سەروی گەڕەکی حەمەی کەریم بوو دواتر کرایە بنکەیەکی هەواڵگری سەربازیی فەوجی(١)ی سوپای عێراق و لە پاش ڕاپەڕین کرایە بنکەی ئاسایشی کەلار و بە بینارەشەکە ناودەبرێت.

ئەم دەستەیە کۆمەڵێک پرۆژەی هوشیاری جۆراوجۆری لە سنوورەکە خستە چوارچێوەی کاری خۆیەوە، بۆ ئەوەی وردترو وەک شاهید حاڵێک ڕۆشنایی بخەمە سەر کاروچالاکییەکانی ئەم دەستەیە، هەوڵدەدەم بە کورتی قسەلەسەر وردە پرۆژەکانی سنووری شارەدێی ئێستای(گردەگۆزینە)بکەم، لە سەروبەندی ساڵانی(١٩٧٧-١٩٧٨ز).

١-وەرزشی: سەرەتا خانوویەکی گڵینیان لە گردەگۆزینە درووستکرد، لە ڕووبەری نزیکەی(٣ونیو بە ١٠م)، بە دووری (١٠٠) متر لە دووری پردی کۆنکریتی سەر خڕە شێت، بە دووریی نزیکەی(١٠) مەتر لە دەستەڕاستی شەقامی (کەلار- جەلەولا)وە.

هەریەک لە: نامق عەلی-(نامق عەلی شوان) و محەمەد شەریف خدر-(حەمەدێز-١٩١٢-١٩٩١ز) کران بە پاسەوانی ئەم بنکەیە، چونکە فەرمانبەری کشتوکاڵی کەلار بوون.

دوو کەسیان وەک ڕاهێنەربۆ ناردین، ئەوکات تەمەنیان لە نزیکەی (٢٠)ساڵ و زیاتردەبوون، هەموو پێداویستییەکانی یاری(تۆپی پێ) یان بۆ هێنابووین، لەو تەنها ژوورەدا کۆبونەوەکانمان دەکردوو بە زارەکی باسی هونەری ئەم یارییەیان بۆ دەکردین، پاشان لە شوێنی ئێستای بنکەی تەندروستی گردەگۆزینە گۆڕەپانێکی گڵینمان هەبوو بە کردەیی ڕاهێنان و یاریمان تێدا دەکرد، یارییەکان زیاتر هوشیاری و فێرکاری بوون، بەسەر دوو تیپدا دابەشیاندەکردین و لە گەڵ یاریەکەدا ڕێنماییان دەداینێ، ئەوکات هۆکاری ڕەنگرێژکردن(تخطیط) ی گۆڕەپانەکە(گەچ) وەک پێویست نەبوو، بۆدیاریکردنی ناوچەی سزا و چواردەوری یاریگاکە زەوییەکەمان هەڵکۆڵیبوو.

ئەو دووکەسەی کە سەرپەرشتیان دەکردین و ڕایاندەهێنایین مرۆڤی بە حەوسەڵەو پەروەردەکاری ژیرو میهرەبان بوون، بیرمە یەکێکیان گەنجێکی

باڵابــەرزو توندو تۆڵ بــوو قژێکی پڕو لولی هەبــوو، ئەوی دیکەیان لەشــولارێکی لاوازو قــژی بــەلادا دەدا و هێمن و کەمجوڵەتربــوو، ئەو ماوەیەی لــە گەڵمان بوون، بناغەیەکی هونەری باشــی وەرزشــیان پێدایــن ناویان:

١-شکرمحمد اسماعیل-لەدایک بووی ساڵی(پەنجاکان)بوو، کۆچیدواییکردووە.

٢- کەمال عبدالحکیم، (سەربە بەڕێوەبەرێتی جوتیارانی سلێمانی بوو).

ئــەو فێرخوازانــەی کە لەم تیپــە وەرزشــییە وەرگیرابووین قوتابی پۆلــی(چوارەم، پێنجەم و شەشــەم)ی ســەرەتایی بوویــن، لــە هەفتەیەکــدا دووڕۆژ ڕاهێنەرەکان دەهاتنە ســەردانمان، پێــش هاتنی ئەمــان بە تۆپی(لاســتیک) یاریــمان دەکرد و بە تۆپی (چــەرم) دەمانووت تۆپــی قەدەم.

ناوی یاریزانەکان:

١-حەمە عزیز حەمید حەسەن(تەمەنی گەورەتربوو چاودێربوو).

٢-جمال احمد عزیز-١٩٦٢-١٩٨١ز(لەشەڕی عێراق-ئێران شەهیدبوو)

٣- عدنان علی سعید-١٩٦٣-١٩٨٥ز(لە شەری عێراق- ئێران شەهیدبوو).

٤- احمد عبدرحمان عەلیان-١٩٦٥

٥-رەشید عزیزمجید-١٩٦٨-١٩٧٩ (لە ئاوی سیروان خنکا)

٦-احمد محمد قادر-١٩٦٦ز

٧-کامران عزیز مصطفی- ١٩٦٨ز

٨-مریوان عزیز مصطفی-١٩٧٠ز

٩-اسماعیل ابراهیم سمین-١٩٦٧-١٩٩١ز(کۆچیدوایکردووە)

١٠-عادل ابراهیم سەمین-١٩٧٠ز

١١-کماڵ نامق علی- ١٨٦٨ز

١٢-سالم اکبر احمد-١٩٦٧ز

١٣-کریم قادراحمد -١٩٧٠ز

١٤-علی محمد غریب- ١٩٦٧ز

١٥-لقمان بابارسول- ١٩٦٨ز

١٦-احمد محمد محموود- ١٩٦٦ز

١٦-بکرعبدلله فارس ١٩٦٦-٢٠٢٢ز(کۆچیدوایکردووە)

(ئەگەر کەسێکم بیرچووبێت، بە گەورەیتان بمبەخشن..)

لە ناوەراستی هەشتاکان تیپی وەرزشیی گردەگۆزینە بوو بە یەکێک لە تیپە میللییەکانی سنووری قەزای کەلار کە(١٣) تیپ بوون، لە ئێستاشدا(٢٠٢٣ز) زیاتر لە(١٥) تیپی تێدایە(١٠)تیپیان پلە یەکن، (٥)یان پلە دوون، ئەم تیپانە لە لایەن لیژنەی تیپە میللییەکانی گردەگۆزینەوە بەڕێوە دەبرێن و ئەم لیژنەیەش سەربە لیژنەی باڵای تیپە میللییەکانی گەرمیانن. خاوەنی گۆڕەپانی چیمەنکراون، ساڵانە بەشداری خولەکانی سنوورەکە دەکەن.

٢-پەلەوەر:هەر لە چوارچێوەی کاروچالاکییەکانی ئەم دەستەیە، چۆنیەتی بەخێوکردنی پەلەوەر(مریشکی سوور)بوو، گروپێکی جیاوازی حکومەت سەرپەرشتی ئەم کارەیان دەکرد، شارەزای بواری پەلەوەرو باخداری بوون، ناوو سیمای کەسێکیانم لە بیربوو بۆ روونکردنەوەی زیاتر پەیوەندیم بە بەڕێوەبەری پێشوی کشتوکاڵی کەلار(جەلال کاکە عبدللە عزیز- ١٩٥٣ز-خانەنشین)کرد، پێی وتم کە ناوی تەواوی(ابراهیم عەلی مەلەک-خانەقی)بوو، مامۆستاو شارەزایەکی باشی بواری پەلەوەرو باخداری بوو، کەسێکی قسەخۆش و پەیامەکانی بە جوانی و ژیرانە پێدەگەیاندین، پیاوێکی باڵابەرزوڕێک پۆشبوو. ابراهیم عەلی، لە کۆبونەوەیەکدا لە گەڵ ئەندامانی کارو چالاکیەکانی ئەم گوندەدا کۆبووەوە، پێشنیاری بەخێوکردنی مریشکی کرد، داوایکرد خانوویەک لە ماڵێکدا دابین بکەین و لە لایەن خاوان ماڵەکەوە سەرپەرشتی بکەن، لیژنەکەی حکومەت مریشک و پێداویستیەکانی بۆ دابین بکات و بەرهەمی مریشک(هێلکە)کەی بۆ خاوەن ماڵ و بنکەکە، هەرکە ماوەی کارو چالاکی ئێمەش تەواوبوو، ئەوکات مریشکەکان بۆ خاوەن ماڵەکە دەمێنێتەوە.

لە ماڵ(حاجی حەمە ساڵەح) کە موختاری ئاوایی بوو، خانویەکی گڵینمان دابینکرد(محەمەد حاجی حەمەساڵەح- حەمەڕێگر) سەرپەرشتی و خزمەتی دەکردن، ئالیک وکۆلی ئالیک و دەبەی ئاویان دابینکرد، هەروەها لە ماڵ(کەریم عبدرحمان فتاح شرف-١٩٣٨-١٩٩١ز)شوێنێک دابینکرا(٢٢) مریشیان پێدان بە پێداویستیەکانییانەوە، کەتا ئەوکاتە بەم شێوەیە لە هیچ ماڵێکدا بەمشێوازە زانستی و پێشکەوتووە مریشک بەخێونەدەکرا، هەفتانە تیمێک بە سەرپەرشتی مامۆستا برایم دەهاتنە سەردانمان و کارو پرۆژەکانیان بەسەردەکردەوە، چاودێری نەخۆشی و مردنی مریشکەکانی دەکردو هەرجارەی ڕێنمایی نوێی پێدەداین و پێداویستییەکانی دابین دەکردن.

ئـــەم پرۆژەیـــە نزیکەی یەک ســـاڵ مایـــەوە و بەرهەمی باشـــی (هێلکـــە)ی هەبوو، ئـــەوەی ئێمە لێیگەیشـــتین ئـــەم ئەزموونی بـــە خێوکردنە ســـەرکەوتووبوو.

٣- باخداری:

مامۆســـتا(ابراهیم علـــی مەلـــەک) لە گـــەڵ چەند کەســـێکدا لە بەشـــی باخداری، ســـەردانیانکردین، لـــە کۆبونەوەیەکـــدا وتـــی: چەنـــد کەســـێکمان پێویســـتە کە خـــاوەن بـــاخ بـــن، ژمارەیـــەک داری موتوربەکراو(ئەکلەمـــە) پرتەقـــاڵ دێنین و لە دێراوەکانـــدا دەیانڕوێنیـــن، ئەم کارەمان بـــۆ تاقیکردنەوەیە دەمانەوێـــت بزانین خاکی ئـــەم ناوچەیە تا چ ئاســـتێک گونجاوە بـــۆ داری (مزرەمەنی)، مانگـــی چەند جارێک دێینە ســـەردانیی و چاودێری نەخۆشـــی و گەشـــەو بەریـــان دەکەیـــن، هەرکە کاتی پرۆژەکـــە تەواوبوو ئـــەوکات هەمووی بـــۆ خـــاوەن زەوی و باخەکـــە جێدەهێڵین.

ئەوکەســـانەی کـــە هـــاوکاری تیمەکانـــی حکومـــەت بوویـــن، بـــە زۆری تیپە وەرزشـــیەکە بوویـــن، ئـــەم پێشـــنیارەمان بۆ هـــەر خـــاوەن باخێک دەکرد، ســـڵی دەکـــردەوە، چونکـــە حکومەتی عێـــراق نەبووبووە جێـــی بڕوای خەڵکی و دەترســـان لـــەم ڕێگەیـــەو دەســـت بگـــرن بەســـەر زەوی و باخیاندا، تەنهـــا(جەبـــار جواد و حاجی حەمەســـاڵح موختار) ڕەزامەندیان نیشـــاندا، مامۆســـتا برایـــم و تیمەکەی لە گەڵ چەند لاوێکی ســـەر بـــە تیپی(تۆی پـــێ)، نزیکـــەی(٥٠) داری موتوربەکراوی پرتەقاڵـــمان بـــردو لـــە باخەکـــەی(جەبـــار جواد عـــواد) بە شـــێوەیەکی زانســـتی ناشـــتمان، باخەکە دەکەوتـــە بەرامبە زەویەکی خۆمـــان بـــە دووری (١٠م)، لە بەری کارێـــزە بـــوو، نزیکەی(١کم) زیاتـــر خوار قەڵای شـــێروانە.

هـــاوکات(٣٠٠) داری پرتەقاڵـــمان لە باخی نـــاو ئاوایی(حاجی حەمەســـاڵح موختار) ناشـــت لە ڕۆخی ســـیروان بوو، خەڵکـــی ئاوایی زۆریان بـــۆ ئەم دوو خـــاوەن باخە دەخوێنـــد گوایـــە حکومـــەت فێڵیان لـــە گـــەڵ دەکات و هەر ڕۆژێک بێت دەســـت بەســـەر باخەکانیانـــدا دەگرێـــت، بـــەم هۆیـــەوە (جەبـــار جواد)لە ترســـا دارەکانی باخەکەی وشـــککردەوە.!

بـــۆ بەدواداچـــوون و ســـۆراخی (٣٠٠) دارەکـــەی باخی(حاجی حەمەســـاڵح) دوای نزیکەی (٤٥)ســـاڵ، پرســـیارم لە (کامەران حاجی حەمەســـاڵح)کرد، وتی: تائێستاش ماون و باشـــترین و خۆشـــترین جۆری پرتەقاڵ دەگـــرن، ســـاڵانێک بەرهەمەکەیم بە پیکاب دەبردە ســـلێمانی بۆ فرۆشـــتن لە ئـــەرزی نەدەدا.!

مـن و خوالێخۆشـبوو(عبدالرحمن فتـاح شرف- گلاڵـی-١٩١٧-١٩٧٨ز):

مامۆسـتا برایـم پێی وتم: بۆ سـبەی لـە باخێكدا چـەن باخەوانێـك كۆكەنەوە، موزەخـەی دەرمـان رشـێن دێنیـن و لـە باخێكـدا چۆنیەتـی دەرمانـی دارو نەخۆشـییەكانی داری بەرداریـان بـۆ باسـدەكەین، پێشـترجەند كەسـێكمانی ڕاهینابـوو، لـە باخەكـەی حاجـی ئەوڕەحـمان چەنـد باخەوانێكمان كۆكـردەوە، مامۆسـتا برایـم بەمنـی وت: ئەحمـەد چۆنیەتی گرتنـەوەی دەرمان و ڕەشـكردن و كۆكردنـەوەی پاشـەڕو هەڵگرتنی موزەخـەو خۆپاراسـتن لە زیانـی دەرمانیان بۆ بـاس بكـە، هەڵـە نەبـم پۆلی(شەشـەمی سـەرەتایی بـووم)، باخەوانەكان گەورەبـوون بەتایبەت(عبدالرحمن فتاح ١٩١٧-١٩٧٨ز) كاتێك بەشـێوەی زانسـتی وەك فێركرابووم بۆم باسـدەكردن، حاجـی لێم هاتە پێش و سـەرنجی وردی دام وتی: بێسە..بێسـە تۆ كـوڕ (حەمـەی ئایش)نیت؟! وتم بەڵـێ. بە سـوعبەتەوە وتی: بڕو دەرس باوكـت بدە من عومـرم لەم چـەم و باخـە تەواوكرد.!

نارنج خوشـكم لە زاری(سـەلمە)ی خێزانی(حاجی ئەوڕەحـمان)ەوە گێڕایەوە: حاجی لە ناوبـاخ مار پێوەیدا،لاشـەی دنگای دنگ هاتبوو(ئاوسـابوو)، ئـەو كەلوپەلانەی كە لەبـەری بوو، بردمـان لەشـوێنی پێوەدانەكـەی دامانـاو پیاو بە تاپـڕەوە بە دیاریەوە دانیشـتن، مارەكە هاتبـوە لای كەلوپەلەكان و كوشـتیان. دوای ماوەیەك بـە نەخۆشـی دڵ لە(بغداد- مدینـة طب)كۆچی دواییكـرد، ڕەنگە هـەر كاریگەری ژەهری مارەكـە بوویێت.

بیرۆكەی ئـەم پرۆژەی باخدارییە بۆ ئـەوە دەگەڕێنمەوە كە لەم سـنووورە باخداری بەگشـتی و داری مزرەمەنـی بەتایبـەت لە ڕێـژەی نەبووندا بوو، هۆكارەكەیشـی بۆ ئەم خاڵانـە دەگەڕێنمەوە:

١- تەنهـا دوو كـەرت بووبوونە سـەرچاوەی بژێـوی ژیانی خەڵكی: كشـتوكاڵ و ئاژەڵداری.

٢- كەمـی زەوی بـەراو، ئەگەرچی لـە ژووری ئاوایی و لە بن گـردی گردەگۆزینە و كەناری سـیروان هەندێك زەوی(شـاطي) هەبـوون، ئەویش تـوڕك و زەل و قەڕەم و قامیش داگیـری كردبوون و بووبوونـە لان و جێی بەراز، لافاوو ئاوی سـیروانیش

متمانەی باخـداری بۆ باخەوان و جوتیارەکان نەهێشــتبوو.
٣-داری مزرەمەنــی ئەزمــوون نەکرابــوو، خۆمــان باخــمان هەبوو تاقــە دارێکی مزرەمەنــی تێدانەبــوو، بــە دەگمــەن لــە دەوروبەریشــماندا هەبوون، ئــەوەی بە کەمــی هەبوون: چنــار، بی، هەنار، قــۆخ، زەردەلو(قەیســی)، تــریێ..)، داری چنارو بی بــۆ ســەرگرتن و دارەڕای خانووی گڵیــن بــوو، باقــی داری میوەکانیش هێندە نەبــوون بەرهەمەکانیــان بخرێنە بــازاڕەوە.
٤- باخــداری خزمەتــی بەردەوامی دەویســت، نان و خــوان بە قولەی قافــەوە بوون، ئەم ســاڵ بــۆ ئەوســاڵ بەدیار چــوار قەوشــەری بــەری دارەوە کە بــۆ پێخۆری ڕۆژانە ئەساســی نەبون، ئەمانەو زۆریتر بایــەخ و گرنگی باخــداری کاڵکردبوەوە.
هەرچەنــدە لە باســەکەم هەندێــک دوور دەکەومــەوە، بە پێویســتی دەزانم لە تای تــەرازووی (پرتەقاڵ)دا باســێکی داری(خورما)ش بکەم، هێنــدە کەم و دەگمەن بووئــەم حەقیقەتانەی لە بــارەوە دەڵێن:
١- تەنهــا تاقە دارێک لــە ســنووری گردەگۆزینە هەبــوو، دەکەوتــە ژوور ئاوایی بە دووری نزیکەی(١٠٠م) لە خوار پردی ئاســنینی ســەر پشــتی ســیروانی ئێستا، لە نێــو گەڕەکــی کوڵەجۆییەکان، ئــەم تەنها دارە بووبــووە ناونیشــان(نقطة دالة).
٢-لە یەکێک لــە قوتابخانەکان مامۆســتایەک لە خوێندکارێکی پرســیبوو: زۆرترین دارخورمــا دەکەوێتــە چ ناوچەیەکــەوە؟ ئەویش بــێ دوودڵی وتبووی: مامۆســتا بەرلــووت.(بەرلووت گوندێکە لە ســنووری قەزای کەلار، لەســەر جــادەی کەلار- باوەنــوور)، تەنها دوو دارخورمــای تێدایە.

٣- (شــێخ محەمــەد شــاکەلی) لە ئێســتادا وەزیــری خانەنشــینە لــە حکومەتی هەرێمــی کوردســتان، کەســایەتیەکی سیاســی و ڕۆشــنبیرو بنەماڵەیەکــی دیــاری ناوچەکــەن، گێڕایــەوە لە ســەردەمی شــۆرش و لــە ســاڵی حەفتاکاندا، مەفرەزەیەکیــان نــاردە خــوارەوە کــە خۆم یەکێــک بووم لــەوان، بۆ ســوتاندن و لەناوبردنــی دووســێ دارخورمــا کە لــە چەمی گونــدی وەلــی هەیەربوون.!لە ئێســتادا(٢٠٢٣ز) بەخواهێشــت و بــە هــەزاران داری خورما لە ســنووری ئیدارەی گەرمیانــدا ڕوێنــدراون و بونەتــە ســەرچاوەیەکی باشــی ئابــووری و خۆراکی.
٤- بەهــۆی شــەڕی داعش و بــوون و خۆحەشــاردانیان لە بژوێن و چەمــی ناوچەی

شێخ باوە، کەناسراوە بە (شێخ باوەی هەزاردار)[٢]، حکومەتی عێراق بریاریدا کە هەرچی دارو قەڕەم و قامیش و بژوێن هەیە لەو سنوورە بە داری بەردارو خۆرسکەوە ببڕێنەوە و تەختکرێن، جگە لە داری خورما.!

٤- شانۆ و سینەما:

شانۆ و سینەما دووهونەری گرنگ و کاریگەری بواری هوشیاریی هەر کۆمەڵگەیەکن، بەتایبەت کۆمەڵگەی تازەپێگەیشتوو یان ئەوانەی کە دوورەدەست و تازە قوتاربووی ژێر دەسەڵاتە داگیرکەرو تۆتالیتارییەکانن. دەمی عەسرو خۆرئاوا خەڵکیان ئاگادارکردەوە کە دوای نوێژی عیشا زراعەی کەلار، لە چایخانەکەی (عەلی فەرەج) نمایشی شانۆ(تەمسیلی) دەکەن و گەورەوبچوکی ئاوای دەتوانن بێن بۆ تەماشاکردن، چەند ئەکتەرێک لە بەردەرگای چایخانەکە بە چیخ و حەسیرو جاجم خەریکی دروستکردنی تەختەی شانۆ بوون، تەختەیەک لەوپەڕی سادەیی و هەژاریدا.! جێگایەک بۆ دانیشتن نەبوو، هێشتا خەڵک بە گومانەوە دەچوون بە دەنگی هەربانگەوازێکی پیاوانی حکومەتەوە، ئەگەر بەرمالیشیان تەوزیع بکردایە، شانۆکارەکان ژمارەیەکی کەم بوون لە نێوان(٤-٥) کەسدا، لە پاڵ پاڵان و تەنگەتسکێدا زۆرێکمان نە نمایشمان باش دەبینی و بە دەگمەن گوێمان لە دەقەکان دەبوو، مایک نەبوو، تەکنیک لەوپەڕی لاوازیدابوو.!

شانۆکارەکان یەک ژنیان تیابوو، ناوەڕۆکی دەق خستنەڕووی کێشەی جوتیار و دەرەبەگ بوو، پەیام و ئامانجی دەق، هوشیارکردنەوەی جوتیاران بوو بۆ بە گژاچونەوەی ناعەدالەتی.

٢- شێخ باوە: نەزرگەیەکە لە کۆنەوە تا کۆتایی ساڵی هەشتاکانیش خەڵکی ناوچەکە بۆ گەشت و سەیران دەچوونە سەری، دەکەوێتە نێوان جەلەولاو قەزای کەلارەوە، غابات و دارو درەختی بێشوماری هەیە، سەرچاوەیەکی کانی گەورەی تێدابوو، پڕ چەمێک ئاوی لێهەڵدەقوڵا بە هەزاران داری لێڕوابوو بۆیە پێیان دەوت: شێخ باوەی هەزار دار.
وەک دەڵێن شێخ باوە کەسایەتیەکی دیاری باوەکانی یارسان(کاکەیی) بووە، لە شەڕی(فتوحات)دا کوژراوە، هەروەک باوەکانی: خانەقی و کفری(باوەمحموود ، باوەشاسوار).

ئەگەر بیرم هـــاوکارم بێــت: شـــانۆکارە ژنەکــە ناوی(مەهابـــاد) بوو،کابانی ماڵ و هاوســـەرەکەی جوتیاربوو، تـــا جوتیـــار دەهاتەوە ئاغـــاو پیاوەکانیـــان دەرگایان بە ماڵــی جوتیار دەگـــرت و بێریزی و ســـوکایەتیان پێدەکردن و رســـتەی: لـــە ژێردارداا پشـــتتان دەشـــکێنین، وەکو ســـەگ پیاوەکەت دەبەســـتم بە دەمی ئەســـپەکەمەوە.. هتد ئێـــوارێ هیلاک و هەڵەکـــەت جوتیار دەگەشـــتە ماڵ و لەگەڵ ســـەلامدانەوەی نوێـــژدا دەیگـــوت: دەنگوباســـی ئاوایـــی؟! ژنیش بە کۆڵێـــک خەمەوە، بـــە چپەوە، قســـەتاڵ و خۆســـورکردنەوەی پیاوانـــی ئاغای بـــۆ دەگێڕایەوە، ئەویش هەر ســـەری بـــۆ دەلەقانـــدو ئێ..ئێی..بـــۆ دەکـــردوو لە گـــەڵ تاڵی و قســـە ســـاردەکاندا زیاتر چاوەکانـــی پڕ دەبوون لـــە غەزەب و تەگـــی دەدایە بـــەرەوە و لێوەکانـــی دەگەزی! لەوپـــەڕی بێدەســـەلاتیدا دڵـــی یەکتریـــان دەدایـــەوە، جوتیـــار چیرۆکی ســـوڵتان محمـــود و حەبیبـــی نەجاڕی بۆ ژنەکـــەی دەگێرایەوە! درەنگانی شـــەو ســـەری پڕ لە پەژارەیان دەخســـتە ســـەر ســـەرینی شـــەرەفمەندی و لە ژێـــر لێفەیەکدا ســـەریان دەکرد بـــە ژێر باڵیانەوە، لە گەڵ نیســـکی خـــۆردا جوتیار بە ســـواری گوێدرێژەکەی دەبـــوو گونـــدی جێدەهێشـــت و بـــە ژنەکـــەی دەوت: بێناموســـن ئەگـــەر هاتنەوە وەڵامیـــان مـــەدەرەو دەم مەنـــەرە دەمیان، خـــوا کەریمە بەســـەریانەوە نـــاڕوا.! ژن جامێ ئـــاوی ڕوونی بە دوایـــدا هەڵدەداو ئیتر لـــە غایلەی دەنگـــی دەرگادابوو، کەی تولەوتانجییەکانـــی ئاغـــا بێنەوە.!

ئـــەم چیرۆکە چەندیـــن جار دووبـــارە دەبوونـــەوە، وەک دەڵێن: پەتـــی زۆرداریی لە ئەســـتووریدا دەپچڕێـــت! ڕۆژێک دێت هوشـــیاری و یـــەک دەنگی چینـــی هەژاران بە گشـــتی دەبێتە مەنجەڵی ســـەر گـــری دار بـــەڕوو کۆتایی بە زوڵم ســـتەم دێت، کۆتایی شـــانۆکەش هـــەر ئاوەهابوو.!

ئیـــتر تا چەنـــد ڕۆژێک جوڵـــەی شـــانۆکارەکان و ڕســـتەکانی ناو شـــانۆگەریەکە دەبوونە وێردی ســـەر زمانی منالانـــی ئاوایی.

خەڵکـــی کەمتر بـــە ڕووی کاری هونـــەری و خوێندنەوەدا کرابووەوە، هەرشـــتێک لە شاشـــەوە پێشـــان دەدرا، بە ســـینەمامان دەزانی، بـــە تەمەنی منالی خـــۆم بیرمە لە نـــاو ســـالی(١٩٧٧-١٩٧٨ز)دووجار کارێکی هونـــەری لەم گوندە پێشـــاندران، کە لە چوارچێـــوەی پرۆژەی بوژاندنەوەی لادێکاندا(نشـــاة الریفي) پێشکەشـــدەکران.

شـــەوێکیان بانگهێشـــتی خەڵکیانکرد بـــۆلای ماڵ (حاجی حەمەســـاڵەح)، پشـــتی خانوویەکیـــان لە نـــاو کۆڵانەکەدا بـــوو، پارچەخامێکـــی گەورەیان بـــە دیوارەکەدا

هەڵواســی و بەئامێرێکــی تیشکدەر(ســلاید) ڕۆشــناییەکیان لە پارچــە خامەکە دەدا، لــە ڕێی فلاشــمیمۆریەوە بابەتی: کشــتوکاڵ، ئاژەڵداری، پەلــەوەر، باخداری، پاکوخاوێنــی و خۆپاراســتن لە نەخۆشــی و هاریکاری نێــوان ژن و پیــاو لە پێناو دروســتکردنی بەختــەوەری خێزانیداو بایەخدان بــە خوێندن..پێشــکەش دەکران.

بەهەمــان شــێوە، جارێکیدیکــە، لە بــەر ماڵــی خاڵۆ(مەجیــد حەمیــد هاجەر) خەڵکیــان کۆکردەوەونمایشــی ســینەماییان دەدا لــە پشــتی دیــواری ماڵ(کەریم عبدالرحمــن فتاح شرف)، ئەوەی کە پێشکەشــیان دەکرد، جیاوازی (٥٠)ســاڵ زیاتری لە گەڵ بینیــن و تێگەیشــتنی ئەوکاتەی ئێمەدا هەبوو، تەنانەت لە ئاســتی گشــت عێراقیشــدا، دیاربوو عێراق لــە ڕووی کرانەوەدا بەڕووی دونیای پێشــکەوتودا خوی ئامادەکردبــوو بکەوێتــە تەک ڕەوتــی گەلانی پێشــکەوتوو، بۆیە ســەرەتا لە ڕێی نمایش و هوشــیارکردنەوەی خەڵکیەوە دەســتیپێکرد.

ئەوەی لەم شــەوەدا نمایشــکرا، چۆنیەتی بەخێوکردن و پێشــاندانی کێڵگەی (مانگا و گوێرەکــە) بوولە وڵاتە پێشــکەوتووەکاندا، شــوێن و جێگای تایبەتیــان بۆ کردبوون و تێکەڵــی نێو دەســت و دەمی مرۆڤەکان نەدەکــران، چونکە هۆکاری نەخۆشــین بۆ مرۆڤ، کردنەوەی بەشــی ڤێتەرنەری بۆپشــکنین و چارەســەری نەخۆشــی ئاژەڵان.، تەنانەت تــۆوی ئاژەڵیان بە شــێوەیەکی زانســتی و لــە ڕێی دەرزییەوە دەخســتە کۆئەندامــی زاوزێی مانــگاوە بۆ ئــەوەی بێچوویــان ســوودبەخش وتایبەتبن، لە کاتێکدا لێرە مرۆڤیش وەک پێویســت ســەردانی نەخۆشــخانەی پێنەدەکــراو زیاتر بایەخیان بە ئەزموونی کەســی شــارەزاو دەواودەرمانــی گیایــی دەدا، بینیمە دایکم هەوکردنــی لەوزەتێنی بــە پەنجە لە گــەروی منداڵــدا تەقاندوە، کەســێک لە پڕدا بە هــۆی نەخۆشــییەکانی دڵ یــان ڕێخۆڵەکوێرەوە دەمــرد دەیانــووت برکیکردووە ، ئــازاری بڕبڕەی پشــت(فەقــەرات) شــوێنی ئــازارەکان لەبان تاخــوار لەلایەن کەســی شــارەزاوە بە پلیتــەی ئاگریــن داخدەکران، میــزی مانگایان دەکردە ســەر ددانی کلۆروبە ئازار، پاشــەڕۆی مرۆڤ(پیســی)یان شــەوڕۆژێک خســتۆتە سەر دوومەڵــی لاملی منــاڵ(ئەمانەو زیاتــرم بە چاوی خــۆم بینیوە).

یەکێــک لــە چیرۆکەکانی خۆمتــان بــۆ دەگێڕمــەوە، چونکە نزیکەی(١٥)ســاڵ گیرۆدەی حەساســیەتی چاوبــووم، دوازدەمانگە هەردوو چــاوم وەک کۆلی خوێنبوو، زۆر دکتــۆرو شــتی کوردەواریم تاقیکردەوە،بێ ســوودبوو، جارێکیــان وتیان چاوت ئەگــەری کرمی هەیە، لە گەڵ دایکــم چوینە لای هاوڕێیێکی(خوالێخۆشــبوو:ن.خ)،پڕ

کەوچــک چاییەک تــۆوی گیــای (غەرەبەنگ)ی لــە هێنــدەی گردەکانێک ڕۆنی کــوردی ئالاند، قوڵخەیەکی چێشــتی گەرم گەرم کرد تا ســوور بــووەوە، پەڕۆیەکی ڕەشــی کردە ســەیوانێکی بچووک و نــزم بە سەرســەرمەوە، قاپێک ئــاوی لە ژێر دەم و چاومــدا ڕاگــرت، قوڵخەکــەی بە گەرمــی هێناو لــە ژێــر پارچەپەڕۆکەوە ڕۆن و غەرەبەنگەکــەی کــردە ســەر قوڵخەکــە بە هــۆی گەرمیــەوە دوکەڵێکی تاڵ چەشــنی ژەهری مــار دەچوو بــە ســەروچاوما و ژنەکــەش لەســەرخۆ دەیدا بە ســەرمدا وەک تەکانــدن و دەیــووت چاوەکانــت بکــەرەوە، دوای نزیکەی(٣) خولەک زیاتــرو ڕەواندنــەوەی دوکەڵەکــە پەڕۆکەی لاداو تەماشــای ســەر قاپە ئاوەکەمانکــرد ســەدان کرمی ســپی ســەر ڕەش،باریــک وەک مــوو کەوتبووە ســەر ئاوەکــە،(دایکــم و ن.خ)چاویان بــە کرم کەوت حەپەســان و بــۆ حاڵی من ئەیڕۆیــان دەکــردو و دڵتەنــگ بــوون، منیش ئــەم حاڵەم بــە ڕاســت نەئەزانی و پێم وتــن: ناکرێت ئەم هەمــوو کرمە لە چــاوی مندابــن! ئەوانیش وتیــان: ئەمەیە مناڵی ئــەم زەمانە شــتەکە بەچــاوی خۆیــان دەبینــن و باوەڕناکــەن! منیش وتم: دووبــارەی بکەنــەوەو ســەروچاوی منــی مەخەنە ژێربــزان چۆن دەبێــت، هەمان کاریــان دوبارەکردەوە بێ ئەوەی ســەری مــن بخەنە ژێــر پەڕۆکە، هەمــان هێندە کرم کەوتەوە ســەر ئاوەکــە! دایکم و هاوڕێکــەی تەماشــایەکی یەکتریانکردوو بە بێدەنگی لەمنیــان ڕوانی!هەســتمکرد هەردووکیــان پێیان ناخۆش بــوو بەتایبەت ژنەکــە چونکە چەند ســاڵ بوو ئــەوەکارەی دەکرد، پێــم وتن پێدەچێت ئــەو کرمانە ناوکــی تۆوەکــە بووبێت، بە هــۆی گەرمییەکــەوە دەتەقێت و دێتــەدەرەوە، دواجار دەرکــەوت هەروابوو!

لــە دوای ڕاپەڕیــن چەندیــن ڕێکخــراوی جیهانــی جۆراوجــۆرو (n.g.o)، هاتنە هەرێــم و عێــراق بــۆ خزمەتکــردن، مەبەســتیان زیاتــر هوشــیارکردنەوەبوو لە بــوارە جیاوازەکانــدا، تەنانــەت: مریشــکی هێلکەکــەرو مەڕیان دەدایــە خەڵکی نــەدارو بێــوەژن، بە مەرجێــک خانــووی جیاوازیان بۆ درووســت بکــەن، دوور لــە ناوەدەســتودەمی خێزانــەکان و تەنانــەت ئاوەدەســت(w.c)یان لــە لادێکانــدا درووســتدەکرد، بە ســەدان مزگەوتیان درووســتکرد. کەواتە ئەم ڕێکخراوە مرۆیانە مێژوویەکیــان لــە ســەرزەمیندا هەیە.

بەشــی دووەمی نمایشــەکە تایبەت بوو بە کشــتوکاڵ، ئەوانەی پێشــاندران، دوای نزیکەی(٤٥) ســاڵ واتــازە گەیشــتونەتە هەرێــم و عێــراق، بۆ نموونــە: ئامێری

تۆوکردن(تابیعە)،کــە پێکــەوە گەنم و کیمیایـــی دەچێنێت، دروێنەکردن(دەراســـە)ی گەنم و جۆ و گەنمەشـــامی و مـــەرەزە، ئامێـــری بڕین و بەســـتن(معلب)ی گژوگیا بۆ خـــۆراک و ئالیکی ئـــاژەڵ و پەلەوەر.

٥- پرۆژەی ئاودێری:

کـــورد دەڵێ: ئـــاوو ئاوەدانی، یان بـــە حەسرەتەوە دەڵێ: لەوشـــوێنەی ئـــاو هەیە بێڵ نییە، لەو شـــوێنەی بێڵ هەیـــە ئـــاو نییە.!کەواتە ئاوەدانـــی بێ ئاو نایەتـــە بوون و (بێڵ)یـــش ئاماژەیە بۆ خـــاک، خاکی بێ ئاویـــش هیچی لەبەر شـــین نابێت.

لـــەم وڵاتـــەی ئێمەدا هـــەم خاکی پیـــرۆزو هەمیش ئاوی شـــیرین هەن، ئـــەوەی کە ڕێگربـــووە، نەبوونـــی دەوڵـــەت و ژێر چەکمـــەی داگیرکـــەران بـــووە، هەرچەندە خۆمـــان نەمانتوانیـــوە خۆمان لە ژێر دەســـتەیی بڕســـکێنین و هەمیـــش داگیرکەران لێنەگـــەڕاون هەناســـەیەکمان بەبەردابێـــت، خـــۆ قســـەی خۆشـــمانە کـــە: ئازادی دەســـەنرێت نادرێت.!

لە ســـەروبەندی(١٩٧٧-١٩٧٨ز)، لـــە چوارچێوەی پرۆژەکانـــی(بووژانەوەی لادێکان) دا، لـــە (٣) شـــوێنی جیاوازەوە، پـــرۆژەی ئاویـــان دامەزراند، هەرســـێکیان ئاویان لە ڕێـی جـــووت ماتۆری گـــەورەوە، لە رووباری ســـیروانەوە هەڵدەدایە دەشـــتی کەلار، لەم جێگایانەوە:

١- گردەگۆزینە:

لە نێـــوان هەریـــەک لە ماڵی(حەســـەن برایـــم عوزرە و حەســـەن محمـــود نەنکە)، ئـــەوکات پـــەڕی ئاوایی بـــوو، دوو ماتـــۆڕی گـــەورەی ئاویـــان بە شـــێوەیەکی ئەندازەیـــی دابەزاندبـــووە نێـــو ئـــاوی ســـیروان، هەریەکە(٣٥ســـم) تیرەیی بۆری ئاوەکەبـــووە، بە گاز کاریـــان دەکـــرد، پرۆژەکە ســـەربە وەزارەتـــی (الری)عێراقی بـــوو، چونکـــە ئـــەو تەختـــە زەوییە بە دیـــوی ســـیرواندا لێژبـــوو، بۆیـــە بە خۆڵ جۆگەلەیەکیـــان هەڵبەســـت نزیکـــەی (٤)م بەرزبـــوو، تاوەکـــو ڕێـــڕەوی ئاوەکە پێچەوانەبکەنەوە،(ئێســـتاش بـــەو کۆڵانـــە دەوترێت: کۆڵان ســـەدەکە) بـــە بەردەم ماڵـــی ئێســـتای ئەنوەرمحەمەد(ئەنـــوەر چـــەورە) کە ئـــەوکات پـــەڕی دێ بوو، لە

کۆپریەکــەوە ئاوەکەیــان پەڕانــدەوە،(لــە کاتێکــدا ئەوکۆپریە بــۆ پەڕاندنەوەی ئــاوی ســەیل و لافــاوی پێچەوانەبوو)، بۆ ئــەوەی ئاوەکــە مەودایەکــی فراوانتر بەراوبــکات، بــە کەنــار جادەکــەدا بــەرەوژوور تــا ژوور مزگەوتــی گەورەی گوندەکــە بە خــۆڵ جۆگەلەیــان بۆ هەڵبەســت،(کورد دەڵــێ: ئــاوی زۆردار بەرەو ژوور دەڕوات) ئەودەشــتەی کــە ئێســتا ســەدان مــاڵ و مزگــەوت و قوتابخانەو نەخۆشــخانەو باخچــەو گۆڕەپانــی تۆپــی پێی لــە دروســتکراوە بەزیــادەوە تا نزیک(دۆڵەدرێژ)کرایــە بــەراوو چەڵتوکیــان لێتۆمکــرد، باوکم(محەمــەد قادر)کە ئێســتا نزیکەی (٩٠)ســاڵ تەمەنیەتی وتــی داوایانلێکردم (قۆخڵ یــان کۆخڵ)[٣]یان بــۆ بکەم، بــە هۆی ســەرقاڵیمەوە بــۆم نەکــرا، ئــەم کارە حاجی حەمە ســاڵەح و چەند کەســێکی دیکــە ســەرۆکاریان دەکرد.

٢-پرۆژێی ئاوی ناوبازاڕی کەلار(مەشروعەکە):

جوتێــک مەکینــەی گــەورەی ئاویان لە نــاو چەقی بازاری ئێســتای کــەلارو لە نێوان ماڵی (میکائیل قادر-مکایل شــەلەقالە و حســێن بەهە)ســاڵی (١٩٧٧-١٩٧٨ز) دامەزرانــد، هــەر ماتۆڕێک(٣٥ســم)تیرەکەی بوو، ئەســتووری گشــت بووریەکە لە دەرەوە(١١٥ســم)بووە، ســەر بــە فەرمانگــەی ئاودێری(رەی)بووە، لــە گەڕەکی بەردەســوورەوە کــە ناوچەی(کونــا کونــا)[٤] ی پێدەڵێــن، جۆگەیان بە کەنار ســێ گەڕەکــدا (عەلەومەحەی گلاڵییــەکان، گازینۆ، حەمــەی کەریم) بۆ هەڵبەســتبوو،

٣- قۆخــڵ: بــەو کەســە دەوترێــت کــە پــاش ســەرو بــن بەســتنی مــەرەزە کاری چاودێــری مــەرەزە دەکات تــا کاتــی دروێنــە، بەرامبــەر بــە پشــکێک مــەرەزە، دەکرێــت قۆخــڵ لــە دەرەوەی ئــەو گروپەبێــت کــە پێکــەوە مەرەزەیانکــردووە، یــان هاوبەشــیان بێــت.

٤- کوناکونا:جێگایەکــە لــە ســەرووی گەڕەکــی بەردەســوور، لــە بــەری ماڵی(عەبــدوڵای مەلانوری-ئەنــدام پەرلەمان)،بــە ناوەکەیــەوە دیــارە قەدپاڵــی کەنەکــە چەنــد کونێکــی تێدایــە لــە ئێســتادا لــە ئاســتی ڕووی ســیروانەوە (٥-٦) م بــەرزە، بــە هــۆی داکەوتنــی ئــاوی ســیروان لــە ئەنجامــی بردنــی تێکەڵــەی چەمــی ســیروان بــۆ کاری بیناسازی(غەســاله). لــەم کونانــەوە ئــاوی ســیروان بــە کارێز(تونێــل) بــە ژێــر زەویــدا بــراوە بــۆ خــواروی کــەلار و دەشــتی زاندئابــاد، ئــەم کارێزانــە لــە ئەنجامــی داروخانــی زەوی و کاری بیناســازی و هتــد لــە چەنــد شــوێنێکدا دەرکەوتــووە، بەتایبــەت لــە گەڕەکی(عەلەومەحــە، گەڕەکــی ئەندازیــاران، ناوچەقــی بــازاری کەلار،لــە نــاو گونــدی گردەگۆزینــە، خڕەشــێت..)، وەک دەڵێــن ئــەم تونێلانــە بــۆ ســەردەمی ساســانییەکان دەگەڕێتــەوە.

ئاویــان لە ســیروانەوە بۆ ترازانــد، پێدەچێت ئەم ســەرچاوەی بوخازە تــا مەکینەی ئــاوەکان(١٥٠٠)م دووربێــت، لــە کۆپریەکەوە کە ئــاوی لافاو و ســەیلی بۆ دیوی ســیروان پیادەچــوو، ئەمان بــە پێچەوانەوە ئــاوی پرۆژەکەیــان پێــدا تێدەپەڕاند، لێرەوە بــە کونکرێــت جۆگەیان بۆ هەڵبەســت بەنزیکــی (١مەترونیــو زیاتر پان و ١ مــتر زیاتر قــوڵ)، بەنێو چەقــی بازارو نــاو گەڕەکەکانــدا تا لە جــادەی کفری پەڕاندیانــەوە، ســەری ســیفۆنەکە لــە کەنــاری شــەقامەکە بۆ ســەلامەتی بە موشــەبەکی ئاســن گیرابوو، لە کاتی پێویســتدا ماتــۆڕەکان بە جــووت بخرایەنە کار شــەپۆلی ئاو لە ســیفۆن و لێــوی مەشروعەکــەوە ســەرڕێژی دەکرد.(عەباس رۆستەم-ســلێمانی)ئەندازیاری ئــەم پرۆژەیــە بووە، حەســەن ســایەخان و ســاڵەح عەزەدین فارس-ساڵەح هەلاج وەســتای کاری کۆنکریت بوون لە ســاڵی(١٩٧٧ز)،(لە ئێســتادا ڕێڕەوی ئــەم مەشروعــە کەوتووەتــە ژێــر باڵەخانەی(شــێخ جەعفەر) ەوە و زۆریشــی پڕکرایــەوەو دوکانی تەنەکەی لە ســەر دروســتکراوە، ئێســتاش پێــی دەڵێــن: دووکانەکانی ســەر مەشروعەکــە)، ئــەم پرۆژەیە بە هــەزاران دۆنم زەوی بەپیتــی بەراودەکرد: ســنووری بورج(تقویە)ی کەلار، دەشــتی ســەیل ماڵی رۆژئــاوای قەبرســتانی شــێخ ئەورەحمان تــا دەگاتە تەختــە زەوی نێــوان هەردوو خڕ(خڕە شــێت و خڕە پونگڵە). بیرمە ســاڵێک، کشــتوکاڵی کەلار بــە دەیان دۆنمیان لێکردە شــوتی ســپی، پێــم وابێت بــۆ ئەزموونکردنــی زەویەکە بوو بۆ شــوتی، بە لــۆری بەرهەمیــان لێباردەکرد، بــەری زۆربوو بــەلام هەڵکەوتوونەبــوو، زۆرێک لە شــوتییەکان بــە برکەکەیــەوە تەقیبوون، لــە خوار بەســتەنەکەوە تا ســنوری مــاڵ(حەســەن چەلەبــی) ئێســتا،پانتاییەکی فراوانیــان لێکردە شــووتی. (باوکم -١٩٣٨زو مــراد عەلی) فەرمانبــەری دائیرەی کشــتوکاڵی کەلار بوون پاســەوانی بــوون بەتایبەت بــە شــەو، چونکە لــە چــەم گردەگۆزینــەوە تەنهــا جادەکەیان نێــوان بــوو، بەرازیش لە کاتی شــیلەدا عاشــقی گەنمە شــامیەو لــە هەرکوێبێت ســەری خۆی بــۆ هەڵدەگرێت.!(پرســیاری شەوپاســی گەمنمەشــامیم لــە باوکم کــرد بەدەســت بــەرازەوە وتــی: زوڕات (چەقەچناوە)یە، ئەم وشــەیە ســەرنجی ڕاکێشــام، واتــە کاتێک بــەراز دەهاتەناوی قرچەو تەقەی شــکانەوەی ســاقەکەی و ســەلکەکەی دەهــات بە قەپــاڵ دەیبڕی و بــە کەڵپەی دەیشــێلا، ئەمــە بۆ ئێمە ئاگادارکردنەوەبــوو)، هەر لەوســاڵانە (٥) جۆر داری قۆخی توکنــی موتربەکراویان لــە دەرەوەی عێراق(وڵاتــی فەرەنســا)بۆ هێناو لە ناوســیاجی بەســتەنەی ئێســتا

ناشـــتیان، دارەکان بــە شـــێوەیەکی ئەندازەیـــی نێژرابوون، لە ســـەرەوە ســـەرقرپ کرابـــوون و بەرێکـــی جـــوان و زۆروبەتامـــی هەبـــوو، بـــۆ ئەوکاتانـــە دەگمەن و جیاوازبوو،(فایـــەق رەشـــید-ئەندازیار) وتـــی: ژمـــارە بـــەری قۆخ لـــە گەڵاکانی زۆرتربـــوو، ئەندازیارێکی فەلەســـتینی سەرپەرشـــتی دەکرد، بیرمە باوکی مامۆســـتا سەردارحەرەســـی بـــوو بـــە ماتۆڕێکـــەوە، خەڵکی حەمـــەی کەریم بوودەوریشـــی تەل بەن بوو، هێشـــتا خەڵک دەســـتی بـــۆ دەبـــرد، داری قوخ چەند ســـاڵێک بەری بـــاش دەدات، ئەمیش هەروابوو. لـــە خوار قەڵای شـــێروانەو بەرامبەر گۆرســـتانی شـــێخ عەبدرەحمان(٦٥)دۆنمیـــان لێنایـــە داری زەیتـــون، ســـاڵانە بەرهەمەکانیـــان دەدایـــە کۆمپانیا بە تایبەت لە (موســـڵ)ەوە بـــۆی دەهاتن، هێشـــتا(٢٠٢٣ز) بەرێکی کەم دەدا، کۆی ئەمانەی کە باســـمکردن(شـــوتی، گەنمەشـــامی، قـــۆخ، زەیتوون..) لەم جـــووت ماتۆڕەوە ئـــاودەدران کە بە مەشروعـــی نێوبازاردا دەهـــات، ئەوەی بووە هۆی پەکخســـتنی ئەم پـــرۆژەی ئاودێرییە گەمارۆی ئابووری ســـەر عێـــراق بوو لە ســـەروبەندی شـــەڕی کەنداو(گەردەلولـــی بیابان١٩٩٠-١٩٩١ز)بە دوا.

(ئومێـــد ئەکـــرەم عەلـــی-١٩٥٨- کەلارکـــۆن)، بۆیگێڕامـــەوە: پارچـــە زەوییەکم لە تەنیشـــت بەســـتەنەی کەلار، لە ڕۆژئـــاوای گۆرستانی(شـــێخ عەبدالرحمن)هەبوو، بە پێی یاســـایەکی کشـــتوکاڵی عێراقی(تفـــرغ زراعی)هەبووە، مـــن تەفەروغمکرد، حکومەت بـــۆ ئەوەی هـــاوکاری نزیکـــە جوتیارەکانی بـــکات، لە زەوی بەســـتەنە زەوی پێدایـــن بە ئیجار، بۆ ئاودێری زەویە ئیجارەکان پێویســـت بـــوو هەر جوتیارێک یـــەک بەرمیل گاز بکاتـــە ماتۆڕەکانی بەســـتەنە لـــە گەڕەکی بنگرد، مـــن کونجیم وەشـــاندبوو. ئەوانـــەی لەوکاتە(١٩٧٧تـــا لەکارکەوتنـــی ماتـــۆڕەکان) زەویـــان لە بەســـتەنە بە ئیجـــار گرتبوو:

١-شاوازرەزا کرم- کاکەیی-١٩٢٢-٢٠١٦

٢-شوکرالیاس کاکەیی-١٩٤٢-٢٠٠٦

٣-عەلی محمود ئەحمەد-١٩٣٠-٢٠٠٠

٤- ئومێد اکرم عەلی-١٩٥٨ .

ناوبراو وتی:

ئـــەوکات (بورهـــان شـــێخ عەلـــی- تاڵەبانـــی) بەڕێوەبـــەری وێســـتگەی باخـــی کەلار(محطة بســـتنة كلار)بوو، هەرکاتێـــک گازم بۆ کارپێکردنی ماتـــۆڕەکان دەبرد، دەوەســـتام تـــا فەرمانبەرەکە ماتـــۆڕی دەخســـتەکار، مەســـفیەکەی ئاســـن بوو،

سەر و سەروێنی سێ ژنی کۆچکردوو لە تۆماری گشتی (محوالأمية) لە گردەگۆزینە ساڵی ١٩٨٠

ئەختەر عەلی فەرج

شکریە ابراهیم سمین

پرشنگ عبید محمد تاڵەبانی

گەورەبووو، نزیکەی (٢م) زیاتر لە قوڵیابوو، چونکە بەهێزو گەورەبوو جاری وابوو گونیەو نایلۆن وشتی قوت دەدا، حەوزی ماتۆڕەکان سەری بە چەوری و دەبەوقوتوو زڕوزبیل داپۆشرابوو، تەنها یەک فەرمابەردانیشتووی گەڕەکی حەمەی کەریم بوو(گوێیگرانبوو)، دەیتوانی قووت بخواتە بن حەوزەکە، بینی هێندە درێژبوو وام دەزانی خنکاوە لە پڕدا گونیەو نایلون و شتی دەهێنایە بان و سەروملی ڕەش و قوڕاوی دەبوو لە چەوری گازو پیسی حەوزەکە، بەوجۆرە مەسفییەکانی پاکدەکردەوە ئەنجا دەکوتنە کارو ئاوی سەردەخست.!

شادیە حسێن عەباس لە دایک بووی(١٩٧٧ز)، دەرچووی کۆلێژی کشتوکاڵ- زانکۆی سلێمانی ساڵی(٢٠٠١ز) لە کۆتایی هەمان ساڵ وەک ئەندازیاری وێستگەی باخی کەلار دامەزراوە، لە(٢٠١١-٢٠١٤ز)لێپرسراوی نەمامگەی باخی کەلاربووە، لە (٢٨-٥-٢٠١٥ز)بووە بە بەڕێوەبەری گشتی کشتوکاڵی گەرمیان، ئەویش لە بارەی وێستگەی باخی کەلارەوە وتی: وێستگەی باخی کەلار لە ساڵی(١٩٨٠ ز)دامەزراوە، لە رووبەری(٧٥)دۆنمدا(٧٠٠٠)حەوت هەزار داری قۆخو قەیسی لێنرا، لەوبەری جادەشەوە لە خوار قەڵای شێروانەوە(٦٥) دونمیان لێکردوەتە باخی زەیتون، بەرهەمی قۆخی ئەم وێستگەیە نێردراوە بۆ پارێزگای(بەسرە) چونکە نموونەی لە عێراقدا کەمبوو.لەو ساڵانە(١٠٠٠)یەک هەزار فەرمانبەری هەبووە ئێستا بە پاسەوانەکانەوە (١٢) فەرمانبەری هەیە، لە ساڵی(١٩٩٠ز)ەوە ئەم باخ و وێستگەیە ڕوو لە فەوتان بوو چونکە دارەکان توشی نەخۆشی(کرمی حەفار)بوون.کرمی حەفارکرمێکە وەک مۆرەقە لەدار

ده‌دات و ناوه‌ڕۆکـــی هه‌ڵده‌کۆڵێــت، له‌هـــه‌ر دارێـــک بـــدات چـــاری هه‌ڵکه‌ندن و ســـوتانه چونکه له ڕێـــی ئـــاوه‌وه ده‌گوێزرێته‌وه بـــۆ داری ته‌نیشـــتی، هه‌روه‌ها ئه‌و پرۆژه‌یه‌ی کـــه ئاوی سیروان(ســـه‌رزه‌وی)ی ده‌گه‌یانده وێســـتگه‌ی باخـــی که‌لار به هۆی شـــه‌قامی دووئاراســـته‌ی که‌لار کفریه‌وه توشـــی زیان بوو هه‌ڵوه‌شـــایه‌وه. بۆیه ناچاربووین پشـــت به ئـــاوی ژێر زه‌وی ببه‌ســـتین ئه‌مـــه‌ش ده‌ســـتی کورتکردین له فراوانکردنـــی بـــاخ و به‌رهه‌می وێســـتگه‌ی که‌لار.ئه‌وه‌ی ئێســـتا ماوه‌تـــه‌وه بینای فه‌رمانگـــه‌و شـــه‌تڵگه‌یه‌کی گه‌وره‌یه کـــه به‌نرخێکی هـــه‌رزان نه‌مامـــی مزره‌مه‌نی و خورمـــا به جوتیاران ده‌فرۆشـــین.

٣-پرۆژه‌ی ئاوی گه‌ڕه‌کی حه‌مه‌ی که‌ریم:

ئـــه‌م پرۆژه‌یه‌ش جوتێـــک ماتۆڕی ئاوبوو، بـــه گاز کاریده‌کرد، هه‌ریه‌که‌یان(٣٥ســـم) تیـــره‌ی نـــاوه‌وه‌ی بۆڕییه‌که بـــووه و لـــه ده‌ره‌وه‌ش بـــه بازنه‌یی(١١٥ســـم)بووه ، له گه‌ڕه‌کـــی حه‌مه‌ی که‌ریـــم نزیـــک به‌ماڵی (عوســـمان عه‌لـــی عه‌بـــدولا-١٩٦٥ز-کـــه ئه‌ندامـــی بنه‌ماڵه‌ی حه‌مـــه‌ی که‌ریم قوایـــه، دامه‌زرێنـــه‌ری ئـــه‌م گه‌ڕه‌که‌ن)، نرایـــه جۆگه‌له‌یه‌کی گـــه‌وره‌ی ئاو کـــه بوغازه‌که‌ی لـــه ناوچـــه‌ی (کوناکونا)بوو له ســـه‌روی گه‌ره‌کی به‌رده‌سوور(ســـه‌رووی گوندی(نوژه‌نستی)ئێســـتا٢٠٢٣ز)، سڵێمان ناوێـــک ماتۆڕه‌کانـــی کارپێده‌کرد(مشـــغل)بوو، بـــه نزیکی(١٠٠م) له خـــوار ماڵی (ســـاڵه‌ح بارام)ه‌وه بـــه کۆپریه‌کدا به‌ژێـــر جاده‌کـــه‌دا ئاوه‌که‌ی بۆ ده‌شـــتی حه‌مه‌ی که‌ریـــم و که‌لاری کـــۆن تا گۆڕه‌پانـــی یانه‌ی شـــێروانه(ملعه‌به‌که)، که له ئێســـتادا ده‌کاتـــه گه‌ڕه‌کی شـــه‌هیدان بـــه کورتی له شـــه‌قامی چه‌قـــی بازاره‌وه بـــۆ که‌لاری کۆن به‌ره‌وژوور تا ســـنوری خـــڕی گازینـــۆی به‌راوده‌کرد.

(عوسسمان عه‌لی عه‌بدولا-١٩٦٥ز)، له بنه‌ماڵه‌ی (حه‌مه‌ی که‌ریم قوا) وتی:

(ســـه‌ی هاشـــم و ســـه‌ی کامل) کـــه خه‌ڵکـــی به‌غدابـــوون، خاوه‌نی ئـــه‌م پرۆژه‌ی ئـــاوه بـــوون، به‌هۆی ئـــه‌م پرۆژه‌یـــه‌وه هامووشـــۆی خێزانیـــان په‌یدابـــوو له گه‌ڵ باوکـــم چوینه‌تـــه به‌غا بـــۆ ماڵیان، کـــه ئاوه‌کـــه ده‌گه‌یشـــته ڕۆژهه‌ڵاتـــی جاده‌ی گشـــتی که‌لار واته ســـنووری مزگه‌وتی ئیـــمام عه‌بـــاس و مزگه‌وتـــی ئه‌ندازیاران و ده‌شـــتی حه‌مـــه‌ی که‌ریم له ڕێـــی (٥) ماتـــۆڕی فه‌رعیـــه‌وه ئاوه‌کانیـــان دابه‌ش ده‌کـــرد، هه‌ر ماتۆڕێـــک(١٠٠) دۆنم زه‌وی بـــه‌راو ده‌کرد، خۆمـــان (٢٠) دۆنم زه‌ویان له‌بـــه‌ری بوو، ئـــه‌وه‌ی له‌بیرم بێت ئه‌م ســـێ که‌ســـه پاســـه‌وانی ماتـــۆڕه‌کان بوون:

(مصطفی, خـــودادا‌د, عبدالقادر)،بۆ مەوەی (٢ بۆ٣)ســـاڵ ئەم بەروبومانە لەم دەشـــتە تۆو كران و وەشـــێنران:(مەرەزە، شـــوتی، پەتاتـــە، گەنم و جۆ..).خـــۆم مناڵبووم ڕاوی (شـــەلاق)[٥]مان كردووە لـــە وەختی دروێنـــەی مەرەزەدا.

لێـــرەوە پەیوەندیـــم بـــە (فایـــەق رەشـــید تەهماس-هارونـــی-١٩٥٤ز)ەوە كـــرد كە ســـاڵی(١٩٨٣ز) لە ناحیـــەی قەرەتەپـــەوە گواســـتراوەتەوە كەلارلـــە نێوخانویەكی دائیرەی (رەی) نیشـــتەجێبووە لە تەنیشـــت ماتـــۆڕەكان وتی: مەحەتـــەی یەكەم كە دوو ماتۆڕبوون (٨٠٠م) لە وێســـتگەی دووەمـــەوە دووربووكـــە دەكەوتنە ئەوبەری جـــادە، هەرماتۆڕێک ئـــاوی دەدایە مەرەشـــەیەک كـــە درێژیەكەی(٤٥٠م)بوو،(١٦) تایـــەی مەكینـــەی عەنتـــەری لەژێردابـــوو، حكومەتـــی عێراقی ئەم پـــرۆژەی لە وزارەتـــی (رەی) وەرگرتەوەو خســـتیە ســـەر وزارەتی كشـــتوكاڵ، چونكـــە بە هۆی شـــەڕی (٨) ســـاڵەی عێراق- ئێرانـــەوە(١٩٨٠-١٩٨٨ز) وەک پێویســـت ئەندازیاری میكانیـــک بەردەســـت نەبـــوون و زۆربـــەی فەرمانبـــەران دەبـــران بـــۆ خزمەتی ســـەربازی و جەیشی شـــەعبی، دواتر لەســـەرداوای كورەگەورەی ســـەدام(عودەی-١٩٦٤-٢٠٠٣ز) (٤)ماتۆڕومورەشـــەكان گۆازرانەوە بۆتكریت.(ســـەرچاوەیەک وتی: دانەیەكیان بەر ســـەهوو كەوت، بـــرا بۆ شـــوێنێكی نادیار...چیرۆكێكـــی درێژە..!)، دوای مـــن بۆ ماوەی نزیكـــەی (٤) مانگ ئـــەم كارەی من بە ئەندازیارێک ســـپێردرا نـــاوی(عمر)بوو، من تـــا ڕاپەڕیـــن(١٩٩١ز) لە كـــەلار مامەوەو دواتـــر بارمكرد بە هەڵەبجـــە.

عوســـمان عەلی وتی: لـــە ئێســـتا(٢٠٢٣ز) (خێزانی شـــەهیدێک) لـــە خانووەكەی دائیـــرەی(رەی)ن كە (فایـــەق رەشـــید)ئەندازیاری پرۆژكەی تێدابوو، لـــەم ڕۆژانە بە حەفـــارەی ماڵ(ســـاڵەح بارام) بـــە پارەیەكـــی زۆرو بـــە زەحمەتیەكـــی پڕوكێنەر ئەســـاس و پاشـــاوەی كۆنكریت و پارچـــە ســـواوەكانی مەتۆڕەكانمـــان دەرهاورد، چونكە بووبـــووە كەلاوە.

٥- شـــەلاق :باڵدارێكـــی ڕەشـــی بچوكـــە هێنـــدەی كۆترێكـــە، كـــورت فـــڕە ،حـــەزی بـــە ژیانـــی نێـــو مەرەزەیـــە، لـــە كاتـــی دروێنـــەدا هێلانـــەی دەشـــێوێت و دەرەوەنـــی ڕاویدەكـــەن.

٤- کاوه کاردەکات:

کاوه کاردەکات، ناونیشـانی یەکـەم بابەتـی خوێندنی(ئومیـه) بـوو، سـاڵەکانی(١٩٧٧-١٩٧٨ز) لـەم گوندە(گردەگۆزینـە)، کـۆی قوتابخانەکـە تەنها یـەک ژووربوو(خانووەکـەی حاجـی عەلی حسـێن)، لـە چوارچێـوەی هەڵمەتی بوژاندنـەوەی لادێکاندا بانگـەوازی خوێندنی (خواهێشـت) واتـە ئارەزوومەندانە کـرا، بـە ژمـارەی پەنجەکانـی هەردووەدەسـت کەمتر خوێنـدەوار لـەم گوندەدا هەبـوون، کـە ئەوانیـش نەگەیشـتبوونە پۆلـی سـێیەمی ناوەنـدی، چونکـە خوێندنگـە لـەم گوندە نەبـوو، چەنـد خوێندکارێک بـۆ خوێندن بە پێ و سـواری پاسـکیل و گوێدرێژچووبوونـە کـەلاری کۆن بـۆ خوێندن.

(ئەمیـن عەبدولڕەحـمان فتاح شـەرەف-١٩٤٨) وتی: مـن و (حەمە عەلـی خەلیفە مەجیـد-١٩٤٩-٢٠٢٢) کۆلکە خوێندەواربوویـن، فەرمانبـەری حکومەتیش بووین، داوایانلێکردیـن ڕۆڵـی مامۆسـتا ببینیـن و وانه بـە فێرخوازەکانـی گوندەکەمان بڵێینـەوە، (٣٠) فێرخوازمان هەبوون، سـێ بابەتمـان هەبوون،(کـوردی، بیرکاری، بابەتێکـی گشـتی چەشـنی جوگرافیاو زانسـت)، لە بەر ڕۆشـنایی چـراو لۆکس دەمانخوێنـد، مـاوەی دیاریکـراوی خوێندنمـان تەواوکـرد، لیژنەیەکـی تایبەتی پەروەردەیـی لـە سـلیمانییەوە هاتـن، تاقیکردنەوەیـان بـە فێرخوازەکانمانکـرد هەموویـان لـە تاقیکردنەوەکـە دەرچوون.

بیرمه هەر لەم سـەروبەندەدا ئـاگاداری ماڵانیانکـردەوە کە هەر ژنێـک ئارەزووی خوێندنـی هەیـە دەتوانێت خۆی ناونـووس بکات، بـۆ هەرجارێک بڕێـک پارەیان دەدایـە بەشـداربووان، چەندجارێـک ئەوخولە هوشـیارییە کرایەوە، هـەر جارەو بابەتێکـی تایبەتیان لە لایەن مامۆسـتای پسـپۆڕەوە پێشـکەش دەکرا، مەبەسـت لـەم خولانە کرانـەوەی ژنـان بـوو بەتایبـەت چونکـە هۆکارەکانـی پەیوەندی لاوازبـوون ژیان تەنهـا دووبارەکردنەوەبوو، سـەرەڕای قورسـی و مەینەتییەکانی، شـوێنی ئـەم چەند جـارەی خولەکان سـێبەری دارەکانـی کەنـاری گەرمکەکەی ژوور ئاوایـی بوو.

ئـەم بیرۆکەیە تائێسـتاش لە هەندێک شـوێنی دونیـادا بوونیان هەیـە، وەک چۆن لەکاتـی گەمارۆی ئابـووری بە نـاوی خولی بەهێزکرنـی مامۆسـتایان و هۆکاری

جۆراوجــۆرەوە هاوكارییان پێشــكەش بە خەڵكــی هەرێمی كوردســتان دەكرد..

٥- پرۆژەی پەلەوەر(مریشك):

مریشــك لەگــەڵ ژیانــی كوردەواریــدا بونەتــە دوانــە، هەڵبەتە لــە خۆرِانیە، ســەرچاوەیەكی خوراكیەو گەشــەو زۆربونی خێرایــە، هێلكــە پێخۆرێكی گرنگی كوردبــووە بــۆ دەروودەشــت و پرِپرِۆتینە، ســەختی ژیــان زوولەخەو هەســتانی ویســتووە، بۆیــە لــە گــەڵ قوولــەی بەرەبەیانــی كەڵەبابــدا كوردەواریــش بۆ ئیــش و كار هەســتاون، بیرمــان نەچێت نیشــتەجی بوون لــە خانوی قــورِو بنەو دەوارنشــینیدا دووپشــك و هەندێك مێروی زیانبەخش خۆیان خزاندۆتە بندەســتی ژیانی مرۆڤەكانەوە وەك(دووپشــك، سیســارك، قوونتە،خشــك، هەزارپێ..) جا مریشــك باشــترین قرِكەری مێرووی زیانبەخــش و بەتایبەت:(دووپشــك).

لــەم رِوانگە ئابــووری و تەندروســتی و..هتد كەشــوهەوای لەبــاری بەخێوكردنی مریشــك ئەمانە هۆكاربوون، لەســەر ئاســتی دەوڵەتیش حكومەت بیری لێكاتەوە، بۆیــە لە ســاڵانی(١٩٧٦ز) بەدوا، لــە چوارچێــوەی وردە پرۆژەكانیــدا بەخێوكردنی (پەلەوەر)بەشــێوازێكی فراوانــترو زانســتیانەتر پــەرەی پێــدرا، یەكێــك لەو پرۆژانــەی بەخێوكردنــی پەلەوەر(مریشــك)، كێڵگە(دەواجــن)ی گردەگۆزینە بوو، لە نزیك ئــاوو ســەرچاوەی گەرمكەكە لە شــوێن كۆنە هەوارو قشــڵاخی بونیادی گوندی(گردەگۆزینــە)ی كــۆن، كە بنەماڵــەی (قوێخا حەســەن)ئاوەدانیانكردوەتەوە. دروستكرا.

ئــەم پرۆژەیــەی مریشــك بەخێوكردنە، نزیكــەی(٤٠ بــە٢٠)م بووە ، بــە بەردوو گەچ دروســتكرابوو، ســەری بە (عەگادە)گیرابــوو، مریشــكی هێلكەكەریان تیدا بــە خێودەكــرا، باپیرەم(محمەد شــەریف-حەمەدێز-١٩١٢-١٩٩١ و نامــق علی-نامیق عەلی شــوان) فەرمانبەری كشــتوكاڵی كەلار بوون وحەرەســی ئــەم پرۆژەیەبوون. لە لایەن(جمعیة شــیروانة الفلاحیــة التعاونیة) لەســەر پارچــەزەوی(١٠١)ی بنگرد دروســتكرابوو، رقم القطعة (٢ لەســەر٣)بوو، ئــەم كۆمەڵەیە(حاجــی محمود محمد الماس) ســەرۆكی بووە.

بــە هۆكاری نەزانــراو حكومەتی عێراق ئەم پرۆژەیەی خســتە مەزادی ئاشــكراوە لە رِێكەوتــی (٦-٧-١٩٨٣ز)، نجم الدین نامق حســن-١٩٥٣-١٩٨٥ز بــە برِی(٢٣,٢٥٠) بیســت و ســێ هەزارو دووســەدوو پەنجار هــەزار دیناری ســویسری وەریگرت و

لــە فەرمانگەی(دائيرة خدمــات ثــروة الحيوانية- بغــداد) بە ژمــارە(١٦٣٦) كردی بە نــاو (نصرالديــن نامق حســن-١٩٥٧ز)ی بــرای باوكيــەوە. خاوەنداريكردنی ئەم پرۆژەيــە لەلايــەن بنەماڵــەی (كوێخا حەســەن)ەوە، ســەردار بەگی جــاف قەڵس دەكات و دەكاتــە ســەريان كــە دەســتی لێهەڵگــرن، چونكە موڵكی بــەگ زادەی جافەو ئەوشــوێنە دەكاتــە خانوو و شــوێنی نيشــتەجێبوون، ئەمــان رازی نابن و دەســت لــە خاوەندارێتــی هەڵناگرن، ســەردار جاف لە ڕێــی پارێزەرەوە لــە بەغدا كاردەكات بــۆ ئەوەی بەياســايی وەريبگرێتــەوە، چونكە بنەماڵەی كوێخا حەســەن بەياســاييانكردبوو، شــوێنی بنەماڵەكەيــان بــووە لە ناوەراســتی ســەدەی نۆزدە، حكومــەت موڵكدارييەكەی بە ناوی (نصرالدين)ەوە هێشــتەوە، دواتر ســەردار جاف لە ڕێــی (فەتــاح بەگی كەريــم بەگی جــاف)ەوە كە ئــەوكات پلەی ســەربازيی لە نێو ســوپای عێراقــدا هەبــوو هــاوكات(مستشــارافواج خفيفة-٣٥-كەلار)بوو، چەكداری كردەســەر(عزالدين نامق حســن)كە ســەرۆكاری بەخێوكردنی مريشــكی دەكــرد لە كێڵگەكە(دواجــن)، بريندارياانكرد، كێشــەكەيان گەورەبــووەوە، لە ڕووی ياســاييەوە لە بەرژەوەنــدی بنەمەڵەی كوێخا حەســەن بوو، لــە ڕووی كۆمەڵايەتی و عەشايەريشــەوە(نامق محەمــەد ئەمين-ئاغــای زەنگەنــە) سەردانی(مســتەفا بەگی جــاف)ی كردبوو، كێشــێكەيان لە بەرژەوەنــدی بنەماڵەی(كوێخا حەســەن) كۆتايی پێهێنا.

لە تەنيشــت ئــەم دەواجنــە دانەيەكی ديكەيــان درووســتكردبوو، ئــەم پرۆژەيە تا ســاڵانی(١٩٩٦)كاری بەخێوكردنــی پەلەوەری تێــدا ئەنجامەدرا، لە ســەردەمێكدا نەخۆشــی پەلــەوەر بڵاوبــوو، چەند جارێــک زەرەرمەندبــوون، بۆيە دەســتيان لە بەخێوكردنــی مريشــک هەڵگرت.

گەيشــتينە ئــەو دەرئەنجامــەی، كە تەنهــا قەڵەمێــک گەلێک خوێنــدەوار دەكا، چەپكێک نەمام دارســتانێک چــێ دەكا، مريشــكێک هەزاران كێڵگــەی پەلەوەر پــڕدەكا، جۆگەلەيــەک دەشــتێک پــاراودەكا، ياريزانێــک ســەری نەتەوەيەک بەرزدەكا، شــانۆو هونەر گەل هوشــيارو كۆيلايەتی قــڕ دەكا..! لێــرەوە ئەم چەپكە دەبنە فاكتەری بونيادی نەتەوەو دەوڵەت دەبێتە خاوەن شــوناس، دەســەڵاتی سياســی لە ســەر پێكانی خۆی دەوەســتێت و ســنووری (زەوی و ئاســمان)ی ڕێزلێدەگيرێت، گەل و وڵات لــە كاروانی گەلانــی خۆشــبەخت و پێشــكەوتوو بەجێنامێنن.

وزارة التربية
المجلس الأعلى للحملة الوطنية الشاملة
لمحو الأمية الالزامي
سجل القيد العام
للمدارس الشعبية
REDMI NOTE 8 PRO
AI QUAD CAMERA

کەلار... لانکەی شیعری هایکو

ملکۆ ئەحمەد

سەرەتا:

هیچ گومانێک نییە کە هایکو فۆرمێکی شیعریی کۆنی ژاپۆنییە، ڕەگی لە قووڵایی کولتووری ژاپۆندا هەیە, و لە سەرەتای سەدەی ڕابردووەوە بەشێوەیەکی بەرچاو بە ئەمریکا و ئەوروپادا بە خێرایی بڵاوبوویەوە، گەلی کوردیش وەکو گەلێکی ئەدەبدۆست و شیعرخوا بەم دوواییانە باوەشی بۆ ئەم میوانە ڕۆحسووکە کردەوە و چەندین شاعیر لە هەردوو ڕەگەز دەستیان دایە نووسینی، جێی شانازیشە بۆ ئێمەی کەلاریی لە ڕۆژی کەلاردا باس لە هایکو و دروستبوونی یەکەم یانەی هایکوی کوردیی بکەین کە پێش شەشساڵ و لە شاری کەلاردا کیانێکی ئەدەبیی لەو جۆرە ڕابگەیەنین و بیکەینە چەتری کۆکەرەوەی هەزاران ئەندام لە هەموو جێیەکی دنیا، واتا بە ڕاگەیاندنی ئەم بزوتنەوە ئەدەبییە کەلار بووە لانکەی هایکو، جێی خۆشیەتی هەر لە سەرەتاوە سپاسی خۆم بە لیژنەی ئامادەکاریی ڕۆژی کەلار بگەیەنم، لەپای ئەو بەسەرکردنەوە جوانەیان، کە ئێمەیان وەکو داهێنەرێکی کورد ئەنجا کەلاریی لەبیر نەکرد و داوای نووسینی ئەم دێڕانەیان لێکردین.

زاراوەی هایکو:

ناوی هایکو لە دوو بڕگە پێکهاتووە: یەکەم: (های) و مانا سەرەتاییەکەی نزیکە لە چێژ و چێژبەخشین هەروەها پێکەنین و پێکەناندن، یان سیمای دەرەکی خۆت بگۆڕیت بۆ ئەوەی کەسانی دیکە دڵخۆش بکەیت، واتا نواندن، دووەم (کو) کە بە واتای: وشەیەک، بێژەیەك یان دەستەواژەیەک دێت. ئەگەر وەرگێڕانە دەقاودەقەکەی وشەی هایکو وەك خۆی وەربگێڕین، دەڵێین: دەستەواژەیەک یان وشەیەکە خۆشیی و سەرگەرمیی و پێکەنیناویە، ئەگەر یش لە ڕووی مێژووییەوە پەرەسەندنی مانای وشەکە وەربگرین، دەگەینە ئەوەی بتوانین پێی بڵێین هەستێکی گاڵتەجاڕانەی جیددیی، یان مەزاجییەتێکی جوان.(عضيمة ٢٠١٦، ١٧). دەتوانین هایکو بە پارچە شیعرێکی زۆر چڕ و سەرنجڕاکێش پێناسە بکەین, کە بە زمانێکی سادە و دوور لە خۆگوشین و زیادەڕۆیی جوانکاریی دەنووسرێت، بەڵام سادەییەك، کە توانای هەبێت لە ڕاگرتنی ئەو ساتە مرۆییانەی بە ئەستەم چنگ دەکەون. و بە مامەڵەکردن لەگەڵ مانا قووڵەکان و بابەتە باوەکان کە توخمی سروشت تیایدا ئامادەیە. لە چوارچێوەی دیدێکی جدییدا. هایکو لە بنەڕەتدا و لە زمانی ژاپۆنییدا تەنیا بە یەك دێڕ نووسراوە، یان بە ستوونی لە سەرەوە بۆ خوارەوە، یان بە ئاسۆیی لە چەپەوە بۆ ڕاست وەک نووسین بە ئینگلیزیی، و لە حەڤدە بڕگە پێکهاتووە، بەڵام کاتێک لە ژاپۆن هاتە دەرەوە و بە زمانەکانی دیکە بڵاوبووەوە، شاعیران بە سێ دێڕ نووسیویانە، بەڵام ژمارەی بڕگەکان هەر وەکو خۆی بە حەڤدە بڕگەیی مایەوە، لە دێڕی یەکەم پێنج بڕگە، لە دێڕی دووەم حەوت بڕگە، و لە دێڕی سێیەمیش پێنج بڕگە. (مرسي ٢٠١٣، ١٦)، هەر دێڕێك هێز دەبەخشێت بەوی دیکە، و پشت دەبەستێت بە چڕکردنەوە و کەمکردنەوەی زارەکی دوور لە پڕکاریی زۆر و جوانکاریی و میتافۆر بە واتا خۆڕزگارکردن لە بارگرانیی ڕوونبێژیی لەپێناو دەسخستنی گۆشەیەکی ئیستاتیکایی نوێدا. دەقی هایکویی لەسەر بنەمای خەیاڵی هزریی بنیاد نانرێت، بەڵکو لەسەر هوشیاریی و چڕکردنەوەی عەقڵ لە ژیاندا بۆ دۆزینەوەی ڕووداوێکی نوێ، کە لە ژینگەی دەوروبەرەوە وەرگیراوە و وێنەیەکی ڕوون بگرێت کە تەنیا نووسەری هایکو بەهۆی هەستەوە درکی پێ دەکات (بلاوي و محيسني ٢٠١٨, ١٢) هەر بۆیەش

ڕۆڵان بارت دەیبەستێتەوە بە سرووشی ئایینییەوە: «بۆ ئەوەی باسی هایکو بکەین، ئەبێ بە وردیی دووبارەی بکەینەوە، چونکە هایکو وەک ڕێوڕەسمێکی ناکاوی ئاییینیی یان ڕۆحی وایە، پرۆسەی دەرخستنی لەناکاوی ئەو کەتوارەیە، کە هیچ سیمایەکی دەرکەوتنی نییە. (بلعلي ٢٠١٤ ١٤٢) لەسەر بنەمای پێناسەکانی هایکو دەتوانین بەم شێوەیە پێناسەی بکەین: دەقێکی شیعریی بیانیی هاوردەیە، زۆر کورتە، لە سێ دێڕدا نوسراوە، بە هەموویەوە ڕستەیەکی بەسوود پێک دێنێت، و بە نەفەسێکی شاعیرانە گوزارشتی شیعریی لە دیمەنێک یان وێنەیەک دەکات کە تەنیا چاوی شاعیر گرتوویەتی.

دەرکەوتن:

هایکو لە فۆرمێکی شیعریی ژاپۆنیی دیکەوە هاتووەتە ئاراوە، کە لە سەردەمانێك باو بوو، ئەویش (ڕینگا) یە، کە پەند و قسەی نەستەقی لەخۆ گرتووە، هایکو کاری لەسەر ئەو هەستە کەتوارییانە کردووە کە لە ژیانی ڕۆژانەدا زاڵ بووە، لە هەمانکاتدا دوور بووە لە تەجرید و گشتاندن. هایکو بەوە جیا دەکرێتەوە کە وتەی سات بە ساتە لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا. هەروەها گوزارشتە لەو ژیانەی کە بە خێرایی نامێنێت، ڕەنگە شیعری هایکو وا دەربکەوێت ئاسانە ودەشتوانرێت بە ئاسانیی بگەیت بە واتا و دەلالەتەکانی، ئەوەش بەهۆی سادەییە ڕووکەشییەکەیەوە، بەڵام قووڵیی فەلسەفیی و ئیستاتیکییەکەی پێچەوانەی ئەوە دەسەلمێنێت. (یوتسویا ، ٦)

هایکو لە سەدەی حەڤدەیەمدا بە هەوڵەکانی مامۆستایانی هایکو (ماتسۆ باشۆ ١٦٤٤-١٦٩٤ ز) و دواتر (یوسا بۆسۆن ١٧١٦-١٧٨٣ ز)، پاشان (کوبایاشی عیسا ١٧٦٣-١٨٢٨ ز) و ئەوانی تر توانی سنووری ژاپۆن تێپەڕێنێت و بە وەرگێڕانی بۆ سەر زمانە زیندووەکانی جیهان لە سەدەی نۆزدەیەم و بیستەمدا دزە بکاتە ناو ئەدەبیات و کەلتووری نەتەوەکانی دیکەوە و ببێت بە شیعرێکی جیهانی و تا ئەو ڕادەی شیعری جۆراوجۆری نێودەوڵەتییش بکەوێتە ژێر کاریگەریی ئەم فۆرمە شیعرییەوە، ئەمە وای لە هایکو کرد ببێتە فۆرمەشیعرێکی جیهانیی سەربەخۆ،

کە بە هەزاران شاعیر لە هەموو کون و قوشبنێکی جیهاندا بیناسێ و بینووسێ و بە تایبەتی (گروپی بیتینکس) ی ئەمریکایی کە دەستیان دایە وەرگێڕانی و دواتر لاساییان کردەوە و پەرەیان پێدا و دەستیان لە مەرجە ژاپۆنییەکە هەڵگرت کە تایبەت بوو بە ژمارەی بڕگەکان، کە ڕەنگە لەگەڵ هەموو زمان و بڕگەدەنگیەکانی دیکەدا نەگونجێ. چونکە هەر زمانێک تایبەتمەندیی خۆی هەیە، دواتر دوای وەرگێڕان و گواستنەوەی ئەدەبی ژاپۆنیی بۆ سەر زمانەکانی دیکەی وەکو ئینگلیزیی و فەرەنسیی لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا هایکو لەڕێگەی وەرگێڕانەوە گەیشتە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و وڵاتانی عەرەبیی (یونس ٢٠١٩).

تایبەتمەندییەکانی هایکو:

شێعری هایکو هەڵگری تایبەتمەندیی و خەسڵەتی تایبەتیی خۆیەتی، لەوانە ڕەخنەگر ڕیو یوتسویا ئاماژەی بە پێنج لەوانە کردووە:

یەکەم: ئاسانییەکی ئاشکرایە بەڵام مانایەکی فەلسەفیی قووڵی هەیە.

دووەمیش: بریتییە لە کورتبڕیی لە زمان و چڕکردنەوەی.

سێیەم: پشت دەبەستێت بە ڕستەی ناتەواو، وەکو ژیان، نهێنییە شاراوەکانی دەرناخات، و بەزۆریی ڕستەی ناوییە و چاوگ لە خۆی دەگرێت، و بە کەمییش دەبینین ڕستەی کرداریی لەخۆ بگرێت.

چوارەم: بەکارهێنانی هەستەوەرەکانی وەك دەست لێدان و تام و بیستن و بۆن و بینین، کە لە هایکو وەک تێگەیشتنی جەستەیی لە کەتواری کۆنکریتیی بەکاردێت نەک وەک بانگکردنی ئەقڵیی. هەندێک جار شاعیری هایکو لە یەک تێکستدا زیاتر لە یەکێک لەم هەستانە دادەمەزرێت و هەندێک جار هایکو لە بۆنێک لەدایک دەبێت و دەجولێت بۆ دەستلێدان و لە هەندێک کاتدا هەموو هەستەکان لە یەک هایکودا تێکەڵ دەکات.

پێنجـەم: بريتييە لە بەكارهێنانـــی هايكو بۆ حاڵەتی كۆميديي بـــە نيازی گاڵتە و بەخشـــينی زەردەخەنە، وەک زۆرجار ســـەختيی ژيان و وردبوونەوە لـــە بيركردنەوەدا دەبێتە حاڵەتی پێكەنيناوی. (يوتســـويا ٩-٨) .

لـــە كۆندا شـــاعيری هايكو دەبوايـــە لە دەقی هايكـــودا وشـــەيەكی وەرزيی يان بە كوردييەكەی وەرزەوشـــە بـــەكار بهات، كە بـــە زاراوە جيهانييەكـــەی پێی دەوترێت (كيگـــۆ-kigo) ، ,واتا وشـــەيەک كە يەكێک لـــە وەرزەكانی ساڵ-ڕاســـتەوخۆ يان ناراســـتەوخۆ- لەخۆ بگرێت. كيگۆی ڕاســـتەوخۆ بە تايبەتيی بـــە ناوهێنانی وەرزەكە دەبێـــت، وەك (بەهار، زســـتان، هتد) لـــە كاتێكدا ناراســـتەوخۆ تەنهـــا ئاماژەدانە بە شـــتێك وەكو ئاماژەيـــەك بۆ يەكێك لـــە وەرزەكان، وەكو پەڕەســـێلكە كـــە ئاماژەيە بـــۆ وەرزی بەهار يـــان بەفر كە ئاماژەيـــە بۆ زســـتان يانيش گوڵی نێرگـــز كە ئاماژە بە بەهار دەكات.

ســـەبارەت بە كورتبڕيـــی و كەمكردنەوەی وشـــە، ئـــەم تايبەتمەندييە بـــە ئەرێنی خزمەتی شـــێعری هايكـــوی كـــردووە و وەک ئەلنەفـــەری (١٩٥٣،٥١) دەڵێت: «هەتا ديدگا فراوانتر بێت، دەســـتەواژەكە تەســـكتر دەبێـــت» هايكو شـــيعرێكی كورتە كە ديدی شـــاعير كورت دەكاتـــەوە بەبێ ئەوەی خودی خـــۆی بخزێنێتە نـــاو دەقەكەوە، لەســـەر بنيادێكی ســـادە و ســـاكار، ئاســـان و شـــەفاف دەردەكەوێت، هەروەها ئەو تێكســـتەيە كـــە «ڕەنگە لە نيـــگای يەكەمدا لە لەســـەر كاغـــەز تەنيـــا وەك دڵۆپە مەرەكەبێكـــی كاڵ يـــان پرزەبارانێـــك دەربكەوێت، بـــەڵام بە كـــرداری خوێندنەوە و تێڕامان وەك شـــيعرێكی پڕ ديمەنی نەبـــڕاوە خۆی دەربخات « (ابـــو ديب ١٩٨٦، ٤٣٦) و پاشـــان « دەقەكە وروژاندنی خۆی بـــۆ خوێنەر دەخاتـــە ڕوو و وای لێدەكات وزەی خۆی كۆ بكاتـــەوە بۆ كێشـــمەكێش لەگەڵ دەقەكـــەدا (بولحام ٢٠١٨). ســـەڵهەبی (٢٩١٥،١٥) بەم جۆرە لە شـــيعری ديكە جيای دەكاتەوە: ئەم شـــێوە شـــيعرييە كورتە، نزيكـــتر لە كەتـــوار، تۆ لە ئاســـۆی خەياڵدا نافڕيـــت وەک ئەوەی كە شـــيعری ديكە دەيـــكات، بەڵكو لە ڕێگـــەی لەقتەيەكی خێراوە دەتنووســـێنێ بە كەتـــواری خۆتەوە، يـــان ئاماژەيەكی كتوپڕ كـــە ئەزموونێكی نـــوێ و جياواز بە خوێنەر دەبەخشـــێت لە هەلومەرجگەلێكـــدا كە مرۆڤ پێشـــتر پێی ئاشـــنا بـــووە و باو نەبـــووە لای، بەڵام لـــە ڕێگەی هايكووەوە و بە شـــێواز و فۆرمێكـــی ديكە دەردەكـــەون و وا لە خوێنەری دەكات كـــە قەناعەتە كۆنەكانی خـــۆی بگۆڕێت. وەک كامێرايەک وايـــە كە ژيان لە

چەنــد ڕوویەكەوە وێنە دەگرێــت و هەر وێنەیەك ژیان و جوانیی و فەلســەفەی خۆی هەیە، چونكــە بنیادە جوانكارییەكەی پەیوەســتە بە سەرنجڕاكێشــیی زمان و گۆڕانە سەرنجڕاكێشــەكانییەوە كە لە بڵاچە و خێرایــی و چڕبوونەوەدا خــۆی دەبینێتەوە، و هەروەها لــەو وێنە نایابەكانی كە ویــژدان دوروژێنن (حاجــي ٢٠١٧، ٦٨). هەرچەندە نووســەرانی هایكو هــەن كە لــە دەقەكانیانــدا تایبەتمەندییە كۆنەكانــی هایكویان پشــتگوێ نەخســتووە، بەڵام زۆرێكیش لــە نووســەران كاریگەرن بــە قوتابخانە شــیعرییە هاوچەرخــەكان كە ڕێگەیــان داوە هەندێــك لەو خەســڵەت و مەرجانە پشــتگوێ بخرێت، كە لەگەڵ حەز و خواســتی شــاعیردا یــەك ناگرنەوە.

هایكو لە باوەشی زمانی كوردییدا:

سروشــتی زمانی كوردی وایــە كە وەك ئامرازێكــی زمانیی بۆ نووســینی چەندین ژانــری ئەدەبی دەگونجێت، چونكە لــە (٣٤) پیتی نێوان بزوێــن و نەبزوێن پێكهاتووە، هەروەهــا بەتێپەربوونــی كات مانــەوەی خــۆی پاراســتووە و پەرەی ســەندووە، بەتایبەتیــی لە پەنجا ســاڵی ڕابردوودا بووەتــە زمانی ئەدەب و فەرهەنگ، شــاعیران لــە كۆنەوە سروشــتیان كردووەتــە تێــای دەقەكانیان، و شانبەشــانی شــاعیرانی گەلانــی دیكە هەڵبەســتیان بۆ سروشــتە جوانەكەی كەردســتان وتــووە، بەڵام زۆر درەگ فۆرمی هایكویان ناســیوە، شــاعیرانی كــورد لە نیوەی دووەمی هەشــتاكانی ســەدەی ڕابردوودا ئەم هونەرە دەناســن و لــە ڕێگەی وەرگێڕانــی وتارێكی عەرەبیی ڕەخنەگــر و وەرگێــڕی عێراقیی (كازم ســەعدەدینی) بۆ وتارەكــەی (جێفری یۆناس) لەتیــف هەڵمەت یەكــەم كەس بوو كــە زاراوەی هایكــوی هێنایە نــاو جوگرافیای ئەدەبــی كوردییەوە و هەروەها تانكا و ســینریوی ژاپۆنی ناســاند و بــەردەوام بوو لە نووســینی هایكــو بە زمانــی كوردیی، ئەمــە جگە لــە وەرگێڕانی دەقــی هایكو لە زمانــی دیكەوە، بــەڵام تێكســتەكانی هەڵمەت نەبــووە جێی ســەرنجی خوێنەرانی كــوردی ئــەوكات، دوای دوو دەیە هایكــو بە دەقێكی ســەیر و نامــۆ مایەوە هیچ شــاعیرێكی كــورد گرنگیی پێنەدا، بــەم دواییانــەش هەندێك لە شــاعیرانی كورد ئەزموونــی جوانیان لــە ڕۆژهەڵات هەبــووە لەوانە ژنەشــاعیری (شــەویار گولابی ئــازەر) كە لە ســاڵی ٢٠٠٨دا یەكــەم كتێبی خۆی بڵاو كردەوە و شــاعیر (شــەماڵ ئاكرەیی) لــە هەرێمی كوردســتان لە ســاڵی ٢٠١٠ یەكەم كتێبی خــۆی چاپ كرد و

شـــاعیر (قوبـــادی جەلیزادە) لە ســـاڵی ٢٠١٧ و ئەوانـــی تر، تا ئەو کاتـــەی من وەکو دڵخوازێـــك لە کۆتایی ســـاڵی ٢٠١٧ یانەی هایکـــوی کوردییم دامەزراند و ســـەرەتا بـــە کردنـــەوەی پەیجێکـــی فەیســـبووك دەســـتم پێکرد، ئـــەوەی جێی باســـە ئەبێ ئـــەو ڕاســـتییە بخەینە ڕوو کـــە هایکـــوی کوردیی لە ڕۆژهـــەڵات (ئێـــران) لەژێر کاریگەریـــی هایکوی فارســـییدا پەرەی ســـەندووە، و لـــە هەرێمی کوردســـتانیش لەژێـــر کاریگەریی هایکـــوی عەرەبییدا گەشـــەی کردووە، فارســـەکانیش پێشـــتر لـــە زمانـــی ئەڵمانیـــی و زمانـــە ئەوروپاییەکانـــی دیکـــەوە وەرگێڕانیان کـــردووە، هەوڵیشـــیان داوە کە ڕاســـتەوخۆ لە ســـەرچاوەی ژاپۆنییەوە وەرگێڕان بکەن. توێژەر (حەســـەن فیاد) یەکەم جـــار بوو کە لـــە ڕۆژنامەکانـــی ئێران دەقـــی وەرگێڕدراوی هایکـــوی بڵاو کـــردەوە و دواتر لەگەڵ شـــاعیر ئەحمەد شـــاملو لە ســـاڵی ١٩٧٣ لە نامیلکەیەکـــدا ١٢ دەقی وەرگێـــڕدراوی بڵاوکردەوە، دوای دە ســـاڵ ئەحمەد شـــامیلۆ بە بەشـــداری (عەلی پاشـــایی) پســـپۆڕ لەهونەر و فەلســـەفەی ڕۆژهەڵات کتێبێکی بە ناونیشـــانی (هایکـــو)ەوە بڵاوکردەوە بۆیە نووســـینەکانی ئەوان بـــوون بە بنەمای کۆڵینـــەوە لـــە هایکو لە هەمـــوو ئێرانـــدا و لێرەوە هایکـــو بووە خـــاوەن پێگەیەکی دیـــار، بۆیە شـــاعیرەکانیان دڵخوازی ئەم فۆرمـــە کورتە بوون و لە ژێـــر کاریگەریی ئەو فۆرمە شـــیعرییە نوێیەدا شـــاعیر (ســـید عەلی) نـــاوی کتێبەکە نـــا (گوگوختی خەمبـــار لە شـــەوی پاییزدا) کـــە هەزار و یـــەك دەقـــی هایکوی لەخـــۆ دەگرت، و دواتـــر چەندین ناو لە بـــواری هەیکوی فارســـییدا دەرکەوتن لەوانـــە دەرهێنەری فیلم و شـــاعیری ســـۆفی (عەباس کیارۆســـتمی) و لەبەر ئەوەی نووســـەران و شاعیرانی کورد لە ئێران بە زمانی فارســـیی ئاشـــنان و لەژێر کاریگەریی ڕاســـتەوخۆی ئەدەبی فارســـییدان هەیکویان بە تامی فارســـییەوە پێگەیشـــت و ئەوانیـــش کاریگەر بوون بە بنیادی هایکـــو و قەبارە بچووکەکەی بـــۆ نموونە هێمنی شـــاعیری (١٩٢١-١٩٨٦) هەندێ لـــە دەقەکانی ناونـــا (وردەواڵە) وەك ئامـــاژە بە قەبـــارەی بچووکی دەقەکان.

دوای دامەزراندنـــی یانـــەی هایکوی کـــوردی یانەکە و ئەندامەکانی لە ســـەرەتای ڕاگەیاندنی یانەکە و بڵاوکردنەوەی تێکســـتی شـــاعیران لە پـــەڕەی یانە، ڕووبەڕووی ڕەخنەی ڕووخێنـــەری زۆر بوونەوە لەلایەن ڕەخنەگـــران و خوێنەرانەوە، بەڵام ڕەخنەکە بـــە تێپەڕبوونـــی کات کـــەم بـــووەوە، دواتر بـــە هەوڵـــی هەموو لایـــەك چەندین کۆمەڵـــەی هایکو چاپ کـــرا بـــۆ هایکونووســـەکان، هەروەها دەرچوونـــی گۆڤاری

(هایکیسـت) و دەرکەوتنـی ئـەو توێژینەوە و وتارانـەی کە ستایشـی جوانیی ئەم هونـەرە دەکەن، بووە هـۆی ئەوەی هایکو شـوێنی خۆی لـە ناو ئەدەبـی کوردییدا بکاتەوە، گرنگـتر لەوانە لە سـاڵی ٢٠١٨ یەکـەم کتێبی تیۆریی لەسـەر هایکو بە زمانـی کوردیـی دەرچوو کە کتێبـی (هایکو لە ژاپۆنـەوە تا کوردسـتان) ی بەندە. کـە ژمـارەی لاپەڕەکانی ٢٢١ لاپـەڕەی مامناوەندە و هەشـت بەشـی گرنگی لەخۆ گرتووە.

شاعیرانی کۆنی ژاپۆن

باشۆ(ماتسیو مەنفیوسا) (Matsuo Basho)

بـە مامۆسـتای شـیعری هایکـو و گەورەترین شـاعیری هایکـو و هایکای لە مێـژوودا دەناسرێت. لە تافی لاوێتییـدا یەکێك بووە لە سـامورایەکان، بەڵام لە دوای سـاڵی ١٦٦٦ز ژیانی خـۆی بۆ شـیعر تەرخانکرد، لە سـەرەتادا دەقـی تەنزئامێزی دەنـووسی، دوای سـاڵی ١٦٨٠ تێکـەڵ بە دنیای ئەدەب و فەلسـەفە دەبـێ، بەرەو تێڕامـان و بیرکردنـەوە لـە دەوروبەر هەنـگاو دەنێـت، هەربۆیە لـەو دەمەدا روو دەکاتـە (ئیدیـۆ) تۆکیۆی ئەمڕۆ، بـۆ ئەوەی بەتەنها لـە خەڵوەتگەیـەك بمێنێتەوە، بـۆ ئەنجامـدانی پەرستشـەکانی ڕێبازی(زین). ئـەو خەڵوەتگەیەش کـە لە چڵ و گـەڵای داری مۆز دروسـتدەکرێت، بە ژاپۆنی پێی ئێژن (باشـۆ-ئان)، هـەر لەوەوە نازناوی ئـەدەبی وەردەگرێ و پێـی دەناسرێتەوە.

باشـۆ، دیمەنێکی نوێـی هێنایە ناو شـیعری ژاپۆنییەوە، ئـەوەش لەڕێگەی ئەو قەسـیدانەی کەشـێکی گونجاویـان لە سـادەیی و خورسـکیی جوان و هەسـتی قووڵی پـڕ لە سـۆزەوە هەبـووە، بەرامبـەر هەریەك لـە سروشـت و مرۆڤایەتی. هەروەها لەڕێگەی ئاشـکراکردنی پەنهانـەکان و هارمۆنیای باوەوە، بۆ ئەوەی باشـۆ بتوانێت ئەو شـێوازەی خـۆی بخوڵقێنێت، کە لـە ڕێگەیـەوە دیدوبۆچوونەکانی چڕ دەکاتەوە، لەسـەر نەسـەقی یوجـین (قوڵایی روح)، ئـەم شـێوازە ئەفراندناوییە بۆ ئەوە دروسـت بـووە کە ئیسـتاتیکای ناوەکیی هونەر و سروشـت، بە شـێوەیەکی ڕەوانبێژییانـە دەربخـات. هەروەها هەوڵیداوە بۆ دەرهاویشـتنی هەسـتە بەهێزەکانی

(کانجاکو- گۆشـــەگیریی ئارام)

دواتر باشـــۆ زۆر هۆگری فەیلەســـوفی چینیی (چوانگ- تســـو) دەبێـــت، بۆیە ئەو کاریگەرییـــە وایلێـــدەکات کە وەك دەقاوێزان لە نووســـینی (هایکای)ەکانیدا ســـوود لە نووســـینەکانی مامۆســـتا چوانگ وەربگرێـــت، چوانگ گرنگییـــەکی ئەوتۆی بە زیرەکیی نـــەدەدا، هەروەهـــا جوانکاریـــی و شـــێوازگەرایی و مەبەســـتگەراییشی رەتکـــردەوە، وایدادەنـــا کە بەهـــای راســـتەقینە لەو شـــتانەدایە، کە لەڕووکەشـــدا بێکەڵـــك دەردەکـــەون، پێیـــشی وابوو ئەگـــەر ســـەرپێچی سروشـــت نەکەین ئەوا باشتر دەژین.

قاچیی ماسیگرە؛

درێژ دەکەینەوە،

کاتێك کە قاچی پۆڕی دەخەینەسەر!

(باشۆ)

ئەم شـــیعرەی باشـــۆ، پێچەوانـــەی دەقێکە لـــە کتێبەکەی مامۆســـتا چوانگ، ((کاتێـــك شـــتێکی درێـــژ دەبینـــین، نابێـــت وابیربکەینەوە کـــە زۆر لـــە پێوانەی خـــۆی درێژتـــرە، لەکاتێکدا خـــۆی درێژییەکی سروشـــتیی هەیە، قاچـــەکانی مراوی کورتن، ئەگـــەر بێت و بەزۆر بـــۆی درێژ بکەینـــەوە؛ ئەوا هـــاواردەکات، قاچەکانی مێشـــەسی درێژن، بـــەڵام ئەگەر بێـــین بەچەقۆیەك بـــۆی ببڕینەوە، ئـــەوا بەگریانەوە ناڕەزایەتیـــی دەردەبڕێت))

لێرەدا باشـــۆ لە شـــێوەی تەنز و بەئەنقەســـت، یاریـــی بە کـــردەی درێژکردنەوەی قاچـــەکانی باڵنـــدە دەکات، لەکاتێکـــدا چواگی مامۆســـتای رەتیدەکاتـــەوە، ئەوەش بەمەبەســـتی دەرخســـتنی ئەبســـۆردیزم و یوتیلێتاریزم (ســـوودخوازیی) لەزیرەکیی مرۆییدا.

شـــیعری هایکو، لای باشـــۆ بە شـــانۆ کراوە و لە ڕێگەیەوە تەنز و گۆشـــەگیریی یان نەشـــئە بە زیادەڕۆییـــەکی زۆرەوە نمایش دەکات، بەڵام گوزارشـــتە درامییەکانی تایبەتمەندیی پارادۆکسـیی هەیە.

باشـــۆ لە بیســـت ســـاڵی کۆتایـــی تەمەنیدا، هەســـتا بـــە ئەنجامـــدانی چەند گەشـــتێك، لەوێـــدا زۆربەی وێنـــە شـــیعرییەکانی هەڵێنجاند و بوو بە ســـەرچاوەی ئیلهـــام بـــۆ ئـــەو قەســـیدانەی تێڕامانئامێزبـــوون، لـــە وەســـفکردنی یەکێـــك لە گەشـــتەکانیدا لەدەقـــی (ڕێـــگای تەنگ بـــەرەو باکـــووری قـــووڵ (١٧٠٢) بڕگەی بەخشـــانیی نـــاوازەی لەخۆگرتووە.

هەڵبژاردەیەك لە شیعرەکانی باشۆ

بۆ گۆماوە کۆنەکە؛

بۆقێك بازدەدات،

شڵپەی ئاو!

ئەم هایکـــوەی باشـــۆ، بەناوبانگترین دەقێتی لـــە هەر زمانێـــکی جیهانیی زیاتر لـــە دەیانجار وەرگێڕدراوە و بەشـــێواز و واتـــای جیاواز.

ئـــەوەی جێی ســـەرنج بێ و پێویســـت بکات لەســـەری بوەســـتین؛ تێگەشـــتنە لـــەم دەقە فەلســـەفییە. ئاشـــکرایە کـــە لـــەو ســـەردەمەدا و بەتایبەت لـــە ژاپۆندا ســـەرچاوەی ئاو زۆر بـــووە، بەڵام ئەو ژینگەیـــەی کە بۆقی تیـــدا دەژی ژینگەیەکی تایبەتە، لێرەدا باشـــۆ بـــاس لە گۆمـــاو دەکات، بەڵام لـــە زمانی ئینگلیزیدا وشـــەی (pound) واتـــای زۆر دەبەخشـــێت، لـــە زمانی عەرەبییشـــدا بەهەڵـــە کراوەتە (بئر- برکـــة) کە دوو واتای جیاوازیان هەیە، وەك ئاشـــکرایە باشـــۆ ئـــەم هایکوەی لە کاتی گەشـــتەکەیدا نووســـیوە و بەتەنها بـــووە، وەك شـــوێنکەوتەیەکی ڕێبـــازی (زین)، بـــەردەوام لە تێڕاماندابـــووە بۆ تێکەڵبوون بە سروشـــت و ژینگـــەی دەوروبەر.

زۆربـــەی ئەو وەرگێڕانـــەی کە دەقەکەیان گواســـتووەتەوە بۆ ســـەر زمانەکانی تـــر، وایانزانیوە باشـــۆ لـــە دەنگی بـــازدانی بۆقەکـــە و شـــڵپەی ئاوەکەدا بـــە ئاگا هاتووەتـــەوە. ڕەخنەگـــران و توێـــژەرانی نـــوێ پێیانوایە بـــازدانی بۆقەکـــە بۆ ناو

ئاسـەواری گۆماوێکی کۆنی وشـك و بـێ ئاو بووە و پێیشـیان وایە ئـەم هایکوە لە دیـدی خـودی بۆقەکـەوە نـووسراوە، لە دیمـەنی یەکەمـدا باس لـە بوونی گۆماوێـکی کۆنی بێ ئـاو دەکات، بـەڵام بۆقەکە بـیری ئەو گۆمـاوە دەکات، کە وەك بیرەوەرییـەك لـە یادگەیـدا ماوەتـەوە و بـە یـادی جارانەوە بـە بازێکی پڕ حـەسرەت و تامەزرۆی شـادبوونەوەی بـە نیشـتمانە کۆنەکەی دەشـکێنێت، ئەو بیرکـردن و تامەزرۆییەی وای لـە بۆقەکە کرد، گۆماوە وشـکەکە وەکـو جاران بە پڕئاو و پـڕ لە ژیـان ببینێت، بۆیە لـە دیمەنێکی فەنتـازی و پڕ خەیاڵـدا بازدەداتە ناو گۆمـاوە کۆنەکـەوە، ئەوەش وامـان لێدەکات بـە گوێیەکانی خۆمان شـڵپەی بەرکەوتنـی بۆقەکـەو رووی گۆماوەکـە ببیسـتین، بەچەشـنێك وێنـەی کۆنی گۆماوەکـە، لەگەڵ وێنـەی یادگـەی بۆقەکەدا بەیەکـەوە سـینۆگرافیایەکی پڕ لە فەنتازیا دروسـتدەکەن.

ئـەم دەقە لە تێهەڵکێشـبوون و ئاوێتەبـوونی دوو دیمەن پێکهاتـووە، لە دیدی بینەرێـکی روانینـکار بـۆ دیمـەنی یەکـەم. تێڕوانین لـەم دیمەنـە دەبێتە هۆی دروسـتبوونی وێنەیەکی تر، لـە یادگەی کەسی سـەرنجدەر یان بینـەردا، بۆ ئەوەی هـەردوو دیمەنەکە کارلێـك بکەن و لـە زەمەنی تایبەتیـی بینەر یان لـە زەمەنی ئەودیوی کاتی راسـتەقینەدا بەیـەك بگەن.

بوسۆن (یۆسا بوسۆن) (Yosa Buson)

شـاعیر و وێنەکێشـێکی ژاپۆنییە، لە سـاڵی ١٧٣٧ز لەدایك بـووە، لە یەکێك لەناوچەکانی ئۆسـاکا لەدایکبووە و هەر لـە منداڵییەوە دایك و باوکی لەدەسـتداوە، دواتـر چووەتە ئیـدۆ (تۆکیۆی ئێسـتا)، شـیعری هایکو و وێنەکێشـان لە سـەر رێچکـەی باشـۆ، قوتابیـی هایانو هاجین بـووە، کـە یەکێك لە شـوێنکەوتووانی باشـۆ بووە، لـە دوای مردنی مامۆسـتاکەی، دەسـتیکرد بە گەڕان بـە هەرێمەکانی رۆژئـاوای ژاپۆنـدا، تا دواتر لە سـاڵی ١٧٥١ز لـە کیوتۆی پایتەخت گیرسـایەوە، لەبـەر دەسـتکورتی و نەداریـی هەسـتا بەکردنـەوەی شـوێنکارێك بـۆ کاری دارتاشـیی و نەخش و نیـگار و هەڵکۆڵین.

رابەرایەتیی بزوتنەوەیەکی دەکرد، بۆ گەڕانەوە بۆ ستایل و شێوازی باشۆ و داماڵینی هایکو لە ناخوڕسکی. لەساڵی ١٧٦٠ ژیانی هاوسەرگیریی پێکەوەناوە، لە ١٧٧١ لە گەڵ هاوڕێی و هاوچەرخی ئیکێ نۆ تایگە (Ike no Taiga)دا شەش تابلۆی گەورەی کێشا، بەوەش دووپاتیکردەوە کە بەناوبانگترین هونەرمەندی وێنەکێشی سەردەمی خۆیەتی، لە ساڵی ١٧٧٢ یەکەمین کۆمەڵەشیعری بڵاوبووەتەوە، شیعرەکانی بە پلەی دووەم دێت لەدوای شیعرەکانی باسهۆ لە رووی گرنگییەوە، لەکاتێکدا دەقەکانی بیسون بابەتیانەترە و شێوازیشی وێنائامێزترە لە شیعرەکانی باشۆ. گرووپەکەی هەستان بە دروستکردنی شوێنێك بۆ دیدار و کۆبوونەوەکانیان، ناویان لێنا (ماڵی باشۆ)، سەرباری ئەوەی دەستێکی باڵای لە نووسینی شیعردا هەبووە، بەڵام لەناو خەڵکدا زیاتر بە وێنەکێش دەناسرایەوە، تاوەکو دواتر لە رێگای وتارە ئەدەبییەکانی «ماساۆکا شیکی» و «هاگیوارا ساکوتار»ەوە ناوبانگی وەکوو شاعیر سەری هەڵدایەوە.

لە هایکوەکانی بوسۆن:

بۆقی گۆماوە کۆنەکە-

تەمەنی هەڵدەکشێ،

گەڵای وەریو!

لەم دەقەدا گۆماوێکی کۆن هەیە و لە قەراغیشیدا بۆقێك، لە وەرگر وایە شاعیر مەبەستی بۆقێکی چالاك و پڕ جوڵەیە، بەڵام پێچەوانەی ئەوە، شاعیر لێرەدا وەسفی بۆقێکێکی پیر دەکات، هەروەها گەڵا وەریوەکان ئاماژەیە بۆ پایز و سەرەتای زستان، چونکە بە هاتنی زستان، بۆق دەچێتە دۆخی متبوونەوە و لەژێر گەڵا وەریوەکانی نزیك گۆماوەکە خۆی حەشار دەدات.

کۆتایی بەهارە،

شاعیرەکە-

قەڵسە بە شیعری باڵا!

دێـــڕی یەکـــەم ئاماژەیەکی راســـتەوخۆیە بە وەرزەوشـــە (کیگۆ) کۆتایـــی بەهار، ئەوەش وادەکات شـــاعیر خەمباربێ و ســـەردڵی بگیرێت.

کۆلارە،
لە هەمان شوێنی خۆی-
لە ئاسمانی دوێنێدا!

دوێنێ لێرەدا،
ئەمڕۆ لێرەدا و ئەمشەویش-
قازەکان بەئاسمانەوە گۆرانی ئێژن!

ئای لەو دڵخۆشییە!
پێڵاوەکانم بەدەستمەوەیە،
کاتی پەڕینەوەی جۆگەلەیەك.

لە بیرێکی کۆندا،
باز بۆ مێشوولەیەك ئەدا-
دەنگی خەمناکی ماسی!

لەدوای هەڵوەرین،
وێنەکەی بەپێوە ماوە-
گوڵی فاوانیا!

رۆژگارە درێژەکان،
کۆ دەبنەوە-
بۆ گێڕانەوەی رۆژگاری رابردووی دوور.

نەهەنگ،
بەرەو قوڵایی قووتدەخواتەوە-

لەکاتێکدا کلکی زیاتر و زیاتر بەرزدەبێتەوە.

باڵندی قیقیداوده،
ساکار و بێ ئەزموون-
یەکەم باشترین گۆرانی ئەمساڵی.

لەوانەیە فرمێسکەکانم پیربووبێتن،
بەڵام ئێستاش؛
وەکو کانیاون!

بەدوای ئەسپێدا دەگەڕێ،
ژنی سواڵکەرەکە-
لەژێر دارئالووەکەدا.

کۆتایی ساڵە،
هەرچی خاشاکە؛
ڕۆدەبێتە رووباری ساکوراوە.

گەڵای قەڵەمتۆز دەوەرێ،
روباری بریسکەدار بێ ئاوە؛
بەرد، لێرە و لەوێ!

بیرێکی کۆن،
ماسیەك بۆ گرتنی مێشوولەیەك خۆی هەڵدەدات؛
دەنگەکە لێڵە!
ڕووناکی،
لەو شوێنەی داڵدەیان نەدام؛
ماڵ لەدوای ماڵ!

بەرەو کۆشکی ئیمپراتۆرەکان،
پێنج یان شەش سوارچاك غار دەدەن-
گەردەلوولێکی پایزە!

کۆبایاشی ئیسسا(١٧٦٣ -١٨٢٧) (Kobayashi Issa)

ئیسسا لە چوار بەناوبانگترین هایکونووسانی ژاپۆن بە پلەی سێیەم دێ، لە سەردەمی ئیدۆ ژیاوە، ناوی راستەقینەی (کوبایاشی یاتارو)ە و لە ویلایەتی کاشیوبارا شیناو لەدایکبووە، لەدوای مردنی دایکیەوە، باوەژنی بوو بە دووژمنی هەتاهەتایی، بۆ ئەوەی لەو قوتاری بێت، بەهاوکاریی باوکی لەساڵی ١٧٧٧ سەری خۆی هەڵگرتووە بەرەو ئیدۆ (تۆکیۆی ئێستا)، لەدوای ئەم مێژووەوە هیچی لەبارەوە نەزانراوە، تاوەکو ساڵی ١٧٨٧ لەو کاتەی پەیوەندیی بە قوتابخانەی کاتسۆشیاوە کردووە؛ بۆ شیعری هایکو، تا گەشتە ئەو پایەیەی کە لەدوای مردنی مامۆستاکەیەوە ببێتە شوێنگرەوەی.

دوای ماوەیەك دەست لە پیشەی مامۆستایی دەکێشێتەوە، بۆ ئەوەی گەشتێك بە باشووری رۆژئاوای ژاپۆندا بکات، تاوەکو مردنی باوکی لەساڵی ١٨٠١ز، هەر بۆیە لەگەڵ باوەژنیدا دەکەوێتە ململانێوە، لەسەر دابەشکردنی میرات، تاوەکو ساڵی ١٨١٣ز، دواتر لە کاشیوابارا جێگیردەبێت، ساڵێ دواتر ژیانی هاوسەرگیریی پێکەوە دەنێ، چوار منداڵی دەبێ و هەرچواریان بە شیرەخۆریی دەمرن، ژنەکەشی بەسەر چوارەمین منداڵەوە گیان لەدەست دەدات. یەکێك لە شاکارە بەناوبانگەکانی ئیسسا هۆنراوەی (ئورا گا هارو- ساڵی ژیانم)ە ساڵی ١٨٢٠ز کە تیایدا مردنی کچەکەی تۆماردەکات، رەخنەگران وا لێکیدەدەنەوە، کە هۆنراوەیەکە مەگەر هۆنراوەکانی باشۆ و بیسون نەبێ، هیچ هۆنراوەیەك پێیدا ناگات.

نموونەی هایکوەکانی ئیسسا:

چەند جوانە!

بەرەو ئاسمان بەرز دەبێتەوە کۆلارە؛

لە چەرداخی درۆزەکارەکەوە!

لەبەر ئەوەی ئیسسا خۆی هەژار و نەدار بووە، زووتر هەستی بەو خۆشییە کردووە کە هەژاران هەیانبووە، فڕینی کۆلارە بەسەر کوخ یان چەرداخی پیاوێکی هەژارەوە، گوزارشتە لە هەستی شاراوە و خۆزگەکانی خاوەن چەرداخەکە.

لەسەر کلکی خاکەنازەکە،

عەندەلیبێك دەنیشێتەوە و دەخوێنێ-

لە گوندی دارهەڵوژە بچووکەکاندا.

لە ئەدەبیاتی ژاپۆنیدا، پەیوەندیەکی پتەو لەنێوان باڵندەی عەندەلیب و داری هەڵوژە و گوڵەکەیدا هەیە، گوێگرتن لەدەنگی ئەم باڵندەیە و بۆنکردنی گوڵی هەڵوژە، هەستێکی خۆش بە مرۆڤ دەبەخشێت.

نەرمە بارانێکی بەهارە،
بڕوانە! جرج هەڵدەلەرزێ؛
رووباری سۆمیدا.

ئەوەتا بەفر دەتوێتەوە،
گوند بە تەواوەتی پڕبووە-
لە منداڵە دڵخۆشەکان.

سانایيەکی بێگەرد،
هێمایە بۆ هاتنی بەهار-
ئاسمانێکی شینی زەردباو!

گوایە هەمان ئەم قۆخە-
بەسەر ئاوی جۆگەلە بچووکەکەوە دێت!
وا تەمی وەرزی هاوینە.

لە بەردالآنی هەر ماڵێك،
لە گڵی سەر کۆڵەکە دارینەکان-
دیسان بەهار دەستپێدکاتەوە!

ئەی بۆقە بچکۆلەکە،
جەنگەکە مەدۆڕێنە؛
ئیسسا لێرەیە بۆ هاوکاری.

ئامۆژگاری ئاینی لە قەراغ ڕێگاکە،
بۆ من هەمووی قسەی پوچن، بەڵام بڕوانە-
چەند هێمنە!

کە من گەورەتر دەبم،
ڕۆژکارە درێژەکانیش-
بە داری پڕ بەرەوە دێن!

لەبەر ئەوەی بریکاری منە،
لە ئاوی سەری ساڵی تازەدا مەلەدەکات-
بڕوانە ئەو مانگایە!

ماساوۆکا شیکی (١٨٦٧-١٩٠٢)(Masaoka Shiki)

شیکی، بە ڕەخنەگرتن لە باشۆ هاتە جیهانی هایکووەوە، سەرەتا ڕەخنەی لە دەقە هیکیسییەکان گرت، کە بە هەڵبژاردەکانی باشۆ ناسراوە، شیکی سەرجەم کارەکانی باشۆی ڕەتنەکردەوە، بەڵکوو ڕەخنەکەی ئەوەبوو هایکوەکانی سازگاریی شیعری تێدا نییە و ڕەگەزی ڕاڤەئامێز و پەخشانی تێدایە، لە بەرامبەردا، شیکی دەبێتە لایەنگری بۆسون و دەقەکانی پەسەند دەکات، لەکاتێکدا ناوبانگیشی نەبوو، سەبارەت بە دەقەکانی دەڵێت: لە ڕووی تەکنیکەوە بێخەوش و سازگارن و گوزارشتی ڕوون بە کاریگەرییەوە دەگەیەنێت بە خوێنەر.

لەدوای ئەوەی شیکی ئاشنابوو بە فەلسەفەی ڕۆژئاوایی، پێیوابوو کە وەسفە کورتەکان سەبارەت بە شتەکان و کردارەکان زۆر کاریگەرە، لەمەڕ گوزارشتی ئەدەبیی و وێنەگەرایی، جەختیش لە شاسی (وەسفی پشتەوەی سروشت) ئەم بیرۆکەیە بەرەو وەسفی بینین دەبیا و بەرەو شێوازێکی تایبەتیش کە سادەییە.

داهێنان و ئەفراندنەکانی شیکی ناوبانگیکی زۆری لە ژاپۆن پەیدا کرد و جیهانی هایکوی زیندوو کردەوە.

لە تاریکی دارستان-
دەنکە توویەك دەكەوێتە خوارەوە؛
دەنگی ئاو.

بارانی گەرم دەبارێت،
بەسەر گژوگیا ڕووتەکاندا-
گۆماوی بەستوو.

چرۆی دارێك،
چەند خۆشە ئەم شنەبابیە!
گالیسکەیەکی بەفرینی بچووك لە ژێر باراندا.

شەپۆلی گەورە،
بەسەر درزی تاشە بەردێکەوە-
لاولاوێك.

لێك ئالآن،
لەگەڵ گوڵی گێلاسی وەریو؛
باڵی باڵندەکان.

ئەرخەوانێك،
بەرەو ڕەشبوون دەچێ-
ترێ.

لەدوای کووشتنی جاڵجاڵۆکەکە،
چەند هەست بە تەنیایی دەکەم!
لە شەوێکی ساردا.

ڕق و خۆشەویستی-
لە مێشەکە دەدەم،
پێشکەشی مێروولەی دەکەم.

گوندێکی شاخاوی،
لەژێر بەفری کەڵەکەبوودا-
دەنگی ئاو.

لە ئێوارەدا،
مانگێکی سپی وەك قەیسی!
لەسەر پەردەیەکی سپی.

بریسکە،
لەنێو دارەکان، لە دارستاندا-
ئاو دەبینن.

وردە زیخ دەبینم،
لە بنەوە تلاوتل دەکات-
لە ئاوە سازگارەکەدا.

ئاسمانی سازگاری هاوین،
لەدوای باران؛
کاروانی مێروولە.

لە پشت ئەو دارانەی؛
لە زستاندا ڕێك وەستاون-
ئاوابوونی خۆر.

زۆر ساردە،
بەڵام ساکیمان هەیە و؛
کانیاوێکی گەرم.

گەڵای لۆتس،
دەکەوێتە سەر ئاو-
باران لە حوزەیراندا.

هەرمێیەك توێك دەگرمەوە،
شیلەیەکی شیرین دەتکێ-
لە دەمی چەقۆکە.

ئەی مانگی پرشنگدار،
تۆ بڵێی بەرەو کوێ دەفڕن؛
هەورەکان؟

ژنە هایکونووسی ژاپۆنی هیساجو سوگیتا ١٨٩٠-١٩٤٦

ناوی راســـتەقینەی (ســـوگیتا هیزا)یە و لە ساڵ ١٨٩٠ لە کاگوشـــیما لەدایکبووە، لــە خێزانێك کــە بــاوکی فەرمانبەرێــکی گــەورەی وڵاتی ژاپۆن بووە، لە ســاڵی ١٩٠٩ هاوســـەرگیریی لەگـــەڵ وێنەکێش و خۆشـــنووسی بەناوبانگ ســـوگیتا ئودای کردووە، پێکەوە کاگوشـــیما بەجێدێڵن و بەرەو ئورگا(کیوشـــوی ئێســـتا) دەچن.

ســـاڵی ١٩١١ یەکەم منداڵی دەبێت, کـــە دواتر دەبێتە هایکونووس، لەســـاڵی ١٩١٦ برا گەورەکەی فێری رێســـا و تەکنیـــکی هایکوی کلاسی دەکات و هـــەر لەو کاتەوە دەبیتە عاشـــقێکی سەرســـەختی هایکو و کاروانی ئەدەبی دەســـتپێدەکات، لە ســـاڵی ١٩٢٢ خۆی و مێردەکەی دەچنە ســـەر ئاینی مەســـیحی و لە کڵێســـادا کاردەکەن.

هایکونـــووسی نـــاودار, کیـــوسی تاکاهاما بەڕێوەبـــەری گۆڤـــاری هوتوتوگیزو بەشـــێك لـــە گۆڤارەکەی تەرخـــان دەکات بـــۆ دەقـــی هایکونووســـانی ژن، بەناوی گۆرانییـــەکانی ناندین (چێشـــتخانە), تیایـــدا ژمارەیەك دەقی هایکـــوی بڵاوکرایەوە, کـــە بە هایکوی فیمینیســـت دەناسریـــت، زۆرێك لـــە هایکونووســـە بەتواناکانی ئەو ســـەردەمە دەقەکانیـــان بڵاودەکـــردەوە, وەك: کاناجـــو هوســـیجاو(١٨٨٧-١٩٦٩) و میدوریجو ئابی(١٨٨٦-١٩٨٠) و لە ناویشـــیاندا هیســـاجو ســـوگیتا (hisajo sugita) بـــوو, کە بـــە تەکنیکی نوێ و شـــێوازی جوانـــترەوە هایکـــوی دەنووسی.

دەســـتێکی باڵاشی لە هونـــەری دەســـتنووس و هایکـــودا هەبووە, بـــە یەکێك لە پشـــتگیریکەرانی رێبازی نوێگەری لە هایکودا دەستنیشـــان دەکرێـــت، بە هونەرێکی جیـــاوازەوە کـــراسی کیمۆنـــەی لەبەردەکرد و مـــۆدی تـــازەی دەخوڵقانـــد، بۆیە لە زۆرێك لـــە دەقەکانیدا بـــاسی کراسی کیمۆنـــۆ دەکات:

لە کیمۆنۆی تەنکەوە،
مانگ بەر-
پێستی رووت ئەکەوێ!

نووری بەهار،
دڵم دێتە سەما کە-
کیمۆنۆ دەپۆشم!

کیمۆنەی گوڵدار،
لەکاتی داکەندندا لێکدەئاڵێن؛
پشتێنە جیاوازەکان.

لە کۆتایی ژیانیدا، تووشی خەڵەفاوی بوو، واتریش شێت بوو، بۆیە کە مرد، لەو سەردەمەدا لە دنیای هایکودا رەتکرایەوە، سەرباری ئەوەش هەر یەکێکە لە نوێخوازکان و رزگارکەرانی هایکو، لە چنگی ئەو نوخبەیەی کە لەو سەردەمەدا دەمارگیرییان بۆ هایکوی کلاسی دەکرد.

ئەم ژنە شاعیرە، یەکێکە لەو شاعیرە نوێخوازانەی تیۆری (هۆتۆتۆگیزو تایشۆ- Hototogisu Taisho)ی هێنایە کایەوە، ئەو تیۆرەش واتە: تەکنیکی بەکارهێنانی دیدی لێچواندنییە لە رێگەی تێکەڵکردنی دیمەنی پێشەوە و پشتەوە (رووکەش و ناواخنی دیمەنێکی دیاریکراو)، ئەم راستییە دەبێتە رەتکەرەوەی رای هەندێ رەخنەگری هاوچەرخ، کە زانیارییان کەمە لە سەر هایکو، وەك مێژوو و قۆناغەکانی پەرەسەندنی، گوایە هایکو تەنها وێناکردنە و نابێتە شیعریکی وەسفی، ئەوەتا قوتابخانەی نوێی هایکوی ژاپۆنی، کە کیوشی تاکاهاما و قوتابییەکانی رابەرایەتی دەکەن، جەخت لەوە دەکاتەوە کە هایکو شیعرێکی وەسفییە و ئاساییە تەکنیکی جیاوازی وەك میتافۆر و لێچواندنی تێدا بەکاربرێت.

لە دوای مردنی ئەم خانمە شـــاعیرەوە, هایکونووس شوشی میزوهارا(١٨٩٢-١٩٨١) تیـــۆرە نوێیەکـــەی گرتەخۆی, بـــۆ ئەفراندنی دینامییـــەکی تازە و بەرەو پێشـــبردنی هایکـــو، ئەتوانـــین بیژین کار و بۆچوونەکانی هیســـاجو ســـوگیتا نمونەیەکی بەرز و گرنگن, وەك ســـەرچاوەیەك بـــۆ هایکوی نـــوێ (جینای هایکو)

هەندێ هایکوی دەگمەنی هیساجو سوگیتا:

تەنانەت پێستی ئیمپراتۆریش؛
پەڵەی پیریی تێکەوتووە,
گوڵی گێلاس!

لەم دوورگەیەدا لەدایك بوون,
لە سەر ئەم دوورگەیەش دەمرن-
مێرووله و سیسەرك.

سوپایەك ئامادەی جەنگە,
قەناسبەدەستەکە بە پەلە دێتە دەرەوە؛
لە ئاودەست!

بەفر لەسەر پەنجەرەکەیە -
ئەشیعەی؛
ئێسکە پەیکەرم لەگەڵە!

قۆناغی تەرەکانی سەگە,
نموونویەك لە چاوپۆشین-
لە سەرجادە نمایش دەکرێت.

هەنگی دنيای پێگەيشتوو,
چەقی قورساييەكە نزم دەكاتەوە-
بۆ ژنە دووگيانەكان!

پاولۆنيای گوڵبەدەم,
لە ساتێكدا-
بوو بە پيرە پياوێك!

پاييز لێرەيە -
ئەمەوێ؛
ماسی بچووكی ياقووتی بكڕم!

پەرستگايەك لە پاييزدا,
بە زەبر قژی خۆی دەڕنێ-
ژنێك دەگری!

بەيانييەكی سارد,
كە ئاگر دەكەمەوە-
ئەو منداڵەی خەبەری بوويەوە
هاتە تەنيشتم!

خراوەتە پشتێنەوە,
باريك و و ڕەقە-
باوەشێنی هاوين!

پەڕە سپييەكانی گوڵە بەيبوون,
دەنوشتێنەوە؛
لەژێر مانگدا!

ڕۆژی گوڵە بەيبوون,
كە قژم شانەدەكەم-
دڵۆپەی باران!

لە نێوان هاتن و چوونی شەپۆلەكاندا,
چەپكێك گيای دەريايی؛
وەك تير دەڕوات!

پەنجەرەيەكی ڕووناك,
لەسەر ڕێگايەكی بەفرين-
جەژنی لەدايكبوونی مەسيح.

خەرمانێـــك لـــە دەقـــی هایكـــوی كوردیـــی

١. (سۆران هانید)

شەوانی پاییز،
شەونمی سەر گۆنای گەڵا-
ڕۆندكی مەرگە!

٢. (ئاسۆی مەلا)

تەونی جاڵجاڵۆكەیە-
سەدان مەراقی دیل كردووە،
ستیانەكەی!

٣. (شەویار گولابی ئازەر)

پەردە بەسەر خۆیدا دەكێشێ
خۆی هەڵخستووە بەر باران .
گوڵ ئەستێرە!

٤. (سوهەیلا مەیهەمی)

بە بزەی تیرۆژ
جلە سپییەكەی دەگۆوشێ
بەفر

٥- (پەری عبداللە)

كلیلی ژین دەدزێ ،
هەر ساڵە و دارگایەك دادەخا –
تەمەن!

٦- (ئەكرەم هەواس)

پەڵەهەورێكی تیژ،
لەسەر سەكۆی ئاسمان
مانگی كردە دوولەتەوە!

٧- (ئەمیر ئەمین)

زەوییەكی تەختە،
پرچت دەكەوێتە سەری-
چ دارستانیكە پشتت!

٨- (سەردار قادر)

سواڵ بۆ رووناكیی خۆر دەكا،
لەبەر دەرگای خۆر دەكرۆزێتەوە؛
مانگ!

٩- (هاوسەر هەورامی)

توولەڕێیە،
تەنها ماری پەنجەی پێدا دەڕوات؛
نێوان مەمكەكانی.

١٠- (ملكۆ ئەحمەد)

سبای ساڵحانە
بە دەنووك هاتووەتە چاوی پەنجەرەیا-
تكەی باران!

١١- (قوبادی جەلیزادە)

پەپوولەكان واتێدەگەن باخچەیە،
بەسەر كراسە گوڵگوڵییەكەی دایكمدا
دەنیشنەوە.

١٢- (ڕەفیق سابیر)
لەپڕ تاریكی ڕەوییەوە
بەنێو دەریاچەكەدا مانگ
وەكو بەلەمێك پەڕییەوە.

١٣- (سمكۆ ئەحمەد)
كێڵگەی ئاسمان ،
بۆتە شوانی مێگەلە هەور .
. با . ی بەرزە فڕ !

١٤- (سامان گەردی)
بەلەمی بێ چارۆگە،
كێ بزانێ لە كوێ لەنگەر دەگرێ -
گەڵای بەجێماو !

١٥- (فاتیح عەبدوڵلا شوانی)
بەشنە ختوكەی دێ،
لەخۆشیا ئەشنێتەوە،
قەرسیل.

١٦- (مەهدی فاتیح عومەر)
گوێفیلی ئینجانەكە لووتی بوایە ،
ماڵ پڕ دەبوو لە ئیرۆتیك ،
- ژنێك وای وت -

١٧- (جەنگی حاجی)
خەمی دنیایە؛
شەن وكەوی دەكا دایكم-
دەنكە تەسبیح!

١٨- (عەلی تاهیر)
دەریا وێنەی دەگرێت،
كاتێك دەبێتە شاجوانی ئاسمان_
مانگ.

١٩- (ئیبراهیم هەورامانی)
كوكوختیەك ،
درەختێكی ڕوتەڵە
حیكایەتی من .

٢٠- (سەریاس ئەحمەد)
نوقمی دەریاری خەیاڵە،
حیكایەتخوانی ئەستێرەكانە-
مانگی دڵشكاو.

٢١- (سەرهەنگ خامۆش)
كە بزەی شەرم دایدەگرێ،
پارچە هەورێك دە كا بە لەچەك-
خۆر

٢٢- (سەردار حەمید (نۆڕێ))
سامناكیی سروشت؛
هاژەی لافاوی تاریكی,
پرسەی زەردەپەڕ!

٢٣- (صباح سەردەم)
چاوم وێنە دەچركێنێ ،
ڕۆندك ،
دەیشواتەوە !

٢٤- (روناک ئاڵتوون)

باسک و قۆڵی ژان دەکات ,
سێ ڕۆژە سەرچۆپی گرتوە .
شۆڕەبی بەردەم ڕەشەبا

٢٥- (ڕۆژ هەڵەبجەیی)

کەپێدەکەنێ شەپۆل دانەکانییەتی و
کەفیش چاڵی ڕوومەتەکانی
دەریا

٢٦- (نادیە کەریم)

مانگ دەکەن بە ئاوێنە،
ژوانی خۆیانی تیادەنەخشێنن-
دوو چۆلەکە!

٢٧- (حەمە کاکە ڕەش)

من هایکویەکی غەمگینم،
هەموو ڕۆژێک ئەمنوسێتەوە.
خۆم.

٢٨- (عەلی ئەمین)

گورزەیەك لە نیگای مانگ ،
ماچێکی لێوی یار،
بەراتی من و درەخت..!!

٢٩- (دەریا هەورامی)

هێشووە مووور،
بە زوڵفی دارەوە دەکا-
فەریکە قەزوان!

٣٠- (بیلال مستەفا)

پەنجەرەکەم شکا،
چی بیستووە لە زوڵفت با،
ئەوەندە لە من تووڕەیە!

٣١- (ناسیح ئە دیب)

هاتنەوە کۆنە هەواران،
بە قاقای پێکەنینەوە-
پەڕە سێلکەکان !

٣٢- (محمد مەلا رەحمان)

زمانی کزەبا،
بە بەژنی دار هەڵدەزەنێ .
خشەی گەلا دێ !

٣٣- (چرۆ)

تك تك،
دەبنەوە بە باران-
کلوەبەفرەکانی ناولەپم!

٣٤- (ئاریان یوسف)

بزەی لێواری پەردە ،
ئەیهێنێتە گریان -
چاوێ پەنجەرە .

٣٥- (هاوژین حەسەن)

کوانێ ئاگر
بە بنمیچەکانەوە خودکوژیی دەکەن
پرچە سپییەکانی باران

٣٦- (دیار جەبار)

دایکی خۆی نییە ،
(با) ڕایدەژەنێ .
نەمام !

٣٧- (هاڤان محمد)

بەلەمی بێ سەوڵ،
بەتەنیا دەخولێتەوە .
چیلکە دار!

٣٨- (ئارام حاجی)

خوێنی لەبەر دەڕوات
هێندە بە پێخاوسی ڕۆشتووە _
با

٣٩- (شەماڵ ئاکرەیی)

ئەزمانەکێ پڕ بێژ مان گرت ..
ئاخفتنێ ..
پاداشتەك ڕێزگرتن وەرگرت

٤٠- (سەلام بالایی)

دیواران چەند بلند بکەی
دێ من ددەرزانڕا
گوە ل هەناسا تە بیت

٤١- (تیرۆژ ئامێدی)

پۆشاکێ شە ڤینێ
ئە ز وتو ژ دە ست نادە ین
هندی چار ئاراستە یێن مە ئاگر
باران بن

٤٢- (بەهار دهۆکی)

ل پشت جامێ ڕا
من دبینی دخەندقم
ماسییا دحەودێ دا

٤٣- (ڕزگار جەباری)

گوڵەزەل
سەریان شۆڕکردووەتەوە
پاش باران

ئاوڕدانەوەیەک لە مێژووی کەڵەکەوانی لە کەلار

هیدایەت ئەحمەد
سەرپەرشتیاری پەروەردەیی خانەنشین

پێشەکی:

ئەگــەر تەماشــای کەلتــور و داب و نەریتی نەتــەوەکان بکەین بە پێــی مێژووی تۆمارکــراو لــە هــەر نەتەوەیەکــەوە بــۆ نەتەوەیەکــی تــر جیــاوازی هەیــە ، پێدەچێت چونیــەکی هەبێت لە نێوانیانــدا ، بۆ نموونە ڕووبــارەکان زۆرن لە جیهاندا بــۆ پەڕینــەوەی ئــەو ڕووبارانە لــە نەتەوەیــەك بــۆ نەتەوەیەکی تــر جیاوازی هەیە ، پێشــکەوتن و هــزری مرۆڤەکان کاریگەرییــان هەبووە لەم بــوارەدا ، ئێمەی گەرمیانــی ڕووباری ســیروانمان هەیــە، لە دەڤــەری ئێمەدا دەیان گوندنشــین هەن نزیــك لە ڕووباری ســیروان ، خۆدەبــێ بیرکردنــەوە هەبووبێ بۆ چۆنێتــی پەڕینەوە لــە ڕووبــار و پەلە ئــاوەکان ، بــە بیــرەوەری من و کەســانی دیکــەی بەتەمەن کولەکــە مــلاوی وشــکەوەکراو هۆی ســەرەکی پەڕینەوەیــان بووە لــە ڕووباری ســیروان، دیارە ئــەوە بیرکردنەوەی کەســێك بووە لە ســەرەتادا ئینجا بــڵاو بۆتەوە بۆ شــوێنەکانی تــری دەڤەری گەرمیــان ، چونکە ئەم ســیروانە کە ئێســتا زۆر کەم بۆتەوە جــاران ئاوێکــی زۆری هەبــووە مرۆڤەکان تەنهــا لە دوورەوە تەماشــایان دەکرد .

من ســەرم لەوە ســووڕ دەمێنێ کاتێ ڕوســەکان هاتوونەتە ناوچەی بنکــورە نیازیان بــووە بــەرەو خانەقی بــڕۆن ســووپایەکی تــەواو بوونــە ، ئیــدی خەڵکەکە زۆر لێیــان ترســاون ، چونکە هەڵســوکەوتیان زۆر نابەجــێ بووە ، پێش ئــەوەی بگەنە گونــدی حاجی خەلیــل و ئاوایی گــەورە خوالێخۆشــبوو (ولی ئاغا باجــەلان) بە

خزم و عەشـــیرەتی ووتـــوە من دەچمە پێشـــوازییان و تاکـــو تێ بگەم بزانـــم نیازیان چییـــە، کاتێ (وەلـــی ئاغـــای باجەلان* نزیـــك بۆتەوە لە ئەفســـەری ســـەربازەکان بینیویانـــە وەلـــی ئاغـــا جزمەیەکی قایشـــی ســـووری لەپێدا بـــووە ، ئامـــاژەی بۆ دەکەن بـــۆ داکەندنـــی جزمەکەی دواتـــر پێڵاوی دڕاوی بـــۆ فـــڕێ دەدەن ، کە ئاغا دەگەڕێتـــەوە دەبینـــن زۆر کز و خەفەتبـــارە لێی دەپرســـن وەزعەکە چیـــە؟ ئەویش لـــە وەڵامـــدا دەڵێـــت کوڕینە مـــادام جزمەکەیان لـــە پێی منـــدا داکەنـــد ئەبێت لە زوترین مـــاوەدا گوندەکـــە بەجێبهێڵیـــن ئەگینا ڕووســـەکان هەتکـــمان دەکەن ، جا ســـەر ســـوڕمانەکەی من لەوەدایە بەشـــەو و ڕۆژێ چـــۆن توانیویانە لـــە ڕووباری ســـیروان بکەنـــە ئەوبـــەرەوە ، بەتەمەنـــەکان باس لـــەوە دەکەن کە ڕووســـەکان پێیـــان دەزانن و دەچنە نـــاو گوندەکە کـــەس نابینن تۆپیـــان تێدەگـــرن ، ئەوەی من بیســـتوومەدەڵێن خێڵـــی (حمید شـــامراد) ئافرەتێکیان دەکوژرێت تائێســـتا ســـاغ نەبۆتـــەوە پەڕینەوەکەیـــان لـــە (شـــەرعا) (بـــوار) بووە تا بـــە ڕێگەیەکـــی تر ، باســـی هاتنی ڕووســـەکانم بۆ دەقـــەری بنکورە لە گۆڤـــاری گەرکوك ژمـــارە (١٨) بە وردی بـــڵاو کردۆتەوە.

هۆی پەنا بردن بۆ کەڵەك و کەڵەکەوانی :

هـــەر لە کۆنـــەوە خەڵکان بیریان لـــەوە کردبووەوە چـــۆن بتوانن ئەم بـــەر و ئەوبەر بکـــەن چونکە ئـــەم ڕووباری ســـیروانە جـــاران وەك ڕۆژگاری ئەمـــڕۆ نەبووە پێش دروســـت کردنی بەنـــداوی دەربەندیخان جـــاری واهەبـــووە بەتایبەت لە زســـتاندا ڕووبـــاری ســـیروان ئەم کەن و ئەو کـــەن هاتووە هـــاژەی ئاو بە تایبەت لە زســـتاندا بە ئاســـانی لە گوندەکانی نزیك لە ســـیروان بەشـــەو دەبیســـترا بـــۆ حاڵەتی زەرور خەڵکـــی مەلـــەوان توانیویانە بـــە کولەکە ئەم بـــەرو ئەوبەری ســـیروان بکەن ، ئەو کولەکانـــە پێیـــان دەوترا (کولەکـــە ملاوی) شـــێوەی ئامادە کردنی بەم شـــێوە بوو: لـــە مانگـــی تشرینی یەکەم بـــە تەڕی لـــە پەتەکەیان دەکـــردەوە و دایـــان دەنا تاکو باش ووشـــك دەبـــووەوە ، (کولەکە مـــلاوی) جاران بـــۆ مەبەســـتێکی تریش بەکار دەهێـــنرا لە ماڵانـــدا ســـەرە بچوکەکەیان دەبـــڕی و خوێیـــان تێدەکـــرد ، بەهەرحال لەبەرئـــەوەی بـــە درێژایـــی ڕووباری ســـیروان لە هـــەردوو دیو گونـــدی زۆر هەن بیریـــان لـــەوە کردۆتەوە بـــۆ دۆزینەوەی ڕێگـــە چارەیەك بـــۆ پەڕینەوە لە ســـیروان وەك عـــەرەب دەڵێـــت : (الغایە یبرر الوســـیلە) ، هەڵســـان جووتێ بـــە پەتێکی قایم

کولەکەیـــان دەبەســـتە یەکـــەوە دەیانبەســـت و ئیـــدی دەرگای پەڕینەوەیـــان لـــێ کرایـــەوە کەســـەکان کەلوپەلەکانیان دەبەســـت بـــە ســـەریانەوە و کولەکەکانیان دەخســـتە ژێر ســـنگیان لە ڕۆیشـــتندا هەردوو پێیـــان دەجوڵاند بۆ ئـــەوەی زیاتر لە ئاوەکـــەدا بـــەرەو پێش بروات بـــەم حاڵە مانەوە تا ســـەردەمانێکی دوایـــی بیرۆکەی کەڵەك هاتـــە کایەوە.

چۆنێتی دروست کردنی کەڵەك:

بۆ دروســـت کردنی کەڵـــەك ئەوەندە ئاســـان نەبـــووە هەرکێ هەســـتایە کەڵەکێکی دروســـت بکردایـــە چونکە ئـــاو و ئاگر ئەمانـــی نییە بۆیە ویســـتویانە بە باشـــترین کەرەســـتە دروســـتی بکەن ، شـــارەزایان هێناوە بۆ ئەنـــدازە گرتنـــی چوارچێوە و ئەو جـــۆرە نەیجـــەو دارە و ئەو بەن و پەتە شـــیاوە بۆ چنین و بەســـتنەوە ، دواتر لەســـەر ئـــەوە پێکهاتوون چوار داری ڕاســـت لانی کـــەم (٣) مەتر درێژ بێـــت، وایان بە باش زانیـــوە کەڵەکەکە لـــە پێشـــەوە مەترونیوێك بێت و لـــە پاشـــەوەش دوومەترونیو ، کەڵەکەوانـــەکان کارەکانیـــان بـــە هـــەرەوەزی بووە، بەڵام دەســـتیان نەخســـتۆتە ئیش و کاری وەســـتاکەوە ، پێش هەموو شـــتێ دارەکانیان ڕێکخســـتووەو بە حەبلی باش بەســـتویانن بـــەو دوو دارەی لـــە پێش و پاشـــەوە دادەنرێن ، بزمـــاری درێژیش بەکارهاتـــووە بۆ قایمکردنـــی دارەکان دواتر جـــۆرە نەیجەیەکیـــان بەکارهێناوە ئاوی تشرینـــی خواردبێ بـــۆ ئەوەی لە ژێرپێدا نەشـــکێت ئینجا دەســـت دەکـــەن بە چنینی تەڵـــە نەیجەکان بـــە هەرچـــوار دارەکەوە بـــە بەنێکی قایم و لەســـەر خـــۆ کاریان تێـــدا دەکرد ، دوای تـــەواو بوونی چنین ئینجـــا دەکەوتنە هۆڵی پەیدا کردنی پێســـەی (گا) چونکـــە لەو زەمەنەدا چوپ دەســـت نەکەوتووە ، بەدەســـتهێنانی پێســـەی (گا) ش بۆژێـــر کەڵەکەکە لـــە هەمـــووی زەرورتر بووە چونکـــە هەڵگـــرە، دوای ئەوەش دەبێت پێســـەی گاکـــەش چەقـــۆ بریـــنداری نەکردبێ ئەگینـــا ڕیســـەکە دەبێتەوە خوری ، واباس دەکەن خۆشـــە کردنی ئەو پێســـانە پێویســـتی بە کات و شـــارەزایی هەبـــووە، دوای بەدەســـت هێنانی پێســـەکان بە فۆ بـــە (بلول) کە لە نەیجە دروســـت کـــراوە پێســـەکان پڕ لە هەوا دەکـــەن و خۆیان دڵنیـــا دەکردەوە لە بـــێ کەم و کوڕی پێســـەکە ، دانانـــی ئەو پێســـانەش لە ژێـــر کەڵەکەکە دەگەیشـــتە پێنج بۆ شـــەش پێســـە بە لەبەرچاو گرتنـــی گـــەورە و بچووکی پێســـەکان ، حەبلێ یان گوریســـێ چـــوار مەتریش دەبەســـترایە پێشـــەوەی کەڵەکەکە بۆ ڕاکێشـــان و بەســـتنەوەی .

چۆنێتی دروستكردنی سەوڵ یان سەڵپی:

لە زۆر شوێن بە تایبەت لە گەرمیان بە سەڵپی ناو دەبرێت لە هەندێ دەڤەری تر بە سەوڵ ناوزەند كراوە ، سەوڵ یان سەڵپی بزوێنەری هەموو كەڵەكێكە دروست كردنی شارەزای خۆی هەیە و دەبێت دەست ڕەنگین بێت ئەوەی من بینیبێتم بەمشێوە بوو : دارێك بە درێژی كلكە بێڵێك باشتر وابو لە داری بی بێ ئینجار نەیجەیان دەهێناو تەڵە باشەكانیان جیا دەكردەوە بە درێژی (٥٠) پەنجا سم دەیانبڕی و ئینجا یەكەیەكە بە چەقۆیەكی تیژ دەیانتلیشاند دواتر لە سەری دارەكەوە بەشێوەیەكی گونجاو بە بەنێكی قایم دەیچنی باش بوو چەن دانەیەكی یەدەكیان ئامادە دەكرد بۆ كاتی پێویست ، هەموو كەڵەكەوانێك وەكو یەك سەوڵی لێ نەدەدا ، (حەمەی سەی حوسێن) كەسێكی كەم وێنە بوو لە هونەری سەوڵ لێداندا خۆم لە ساڵی (١٩٦٧) بینیومە كەڵەكەكە زیاتر لە (٢٠) فەردە شەكری لەسەر بووە وەكو گەنجێكی (١٨) ساڵان توانای خۆی نیشان داوە .

شێوازی دانیشتنی سەر كەڵەك:

یەكێ لە خاڵە گرنگەكانی شێوازی دانیشتنی سەر كەڵەكە ، سەركەوتن بۆ سەركەڵەك و دابەزینیش پێویستی بە وریاییە ، كەڵەكەوانەكان پێش پەڕانەوە هەموو ڕێنماییەكیان بە ڕێبوارەكان دەگەیاند ، زۆر جار هەبوو ژن و منداڵ خەڵكی بترس لە ئاو نەیانوێراوە سوار كەڵەكەكەبن ناچار گەڕاونەتەوە ماڵەوە دیارە بە دەستی خۆیان نەبووە هەركە سەیری ئاوەكەیان كردووە هەڵ هەڵە دەكات لە ڕووی دەروونیەوە تووشی حاڵەتی ترس بوونە ، زۆرجاریش هەبووە كەڵەكەوانەكان بە قسەو پێكەنین ورەی ڕێبوارەكانیان بەرز كردۆتەوە كاریگەریشی هەبووە ، یەكێك لەو ڕێگا باشانە كە كەڵەكەوانەكان پیادەیان دەكرد كە خەڵكەكەیان لەسەر كەڵەكەكە جێگیر بكردایە لەبەر هاوسەنگی خۆیان شوێنیان بۆ دیاری دەكردن ژن و منداڵیان دەخستە ناوەڕاستەوە ئینجا كەسانی قەڵەویان لە یەك شان دانەدەنا ، كەڵەكەوانەكان دڵنیا دەبوونەوە لە هاوسەنگی كەڵەكە ئینجا ناوی خوایان لێ دەهێنا ، كاتی گەیشتن بە شوێنی دیاریكراو یەكێك لە كەڵەكەوانەكان خۆی دەخستە خوارەوە و ڕاگری كەڵەكەكەی دەگرت لەسەر خۆ نەفەرەكانی دادەگرت .

چۆن شوێنی کەڵەك دیاری کراوە لە ڕووباری سیروان:

سەرەتا کەڵەکەوانەکان چۆن شوێنی کەڵەکیان دیاری کرد لە ڕووباری سیروان، دەبوو چوند ڕۆژێك بە چەمی چڕوپڕی سیرواندا پشکنین بکەن تا وەکو شوێنی گونجاو بدۆزنەوە بۆ دانانی کەڵەکەکەیان دەبوو ئەو شوێنە یەك ئاو بێت چونکە زۆر جار پەلە ئاوەکان یەکیان دەگرتەوە و یەکانگیر دەبوون و دەبوونە پەلی گەورە ، لە گەرمیان پێیان دەوت (سیروان گەورە) ،ئیدی کەڵەکەوانەکان قسەیان یەك دەخست و لە سەر یەك شوێن بڕیاریان دەدا ، ئەم کارە لە هاویندا ئەنجام دەدرا کە زستان دەهاتەوە زۆر جار ڕیسەکەیان لێ دەبوو بە خوری ، بۆ ؟ چونکە بارانی زۆری چەند ڕۆژە دەبووە هۆی تێکدانی پەلە ئاوەکان و داری بەسەر بەردەوە نەدەهێشت ، کەڵەکەوانی بەستەزمان دەبێت چاوەڕێی نیشتنەوەی ئاوی سیروانی بکردایە جارێکی تر دیسان گەڕان و پشکنین بە دوای شوێنێکی تردا بکرایا ، شایانی بە بیر هێنانەوەیە خاڵۆ (ڕەجەبی) ی کەڵەکەوان بۆ ئەم حاڵە وەکو باس دەکەن دەستەکانی بەرز دەکردەوە بۆ ئاسمان و دەیگوت : (خودایە تاکەی شوێنی کەڵەکمان تێك دەدەی)، کەڵەکەوانەکان لە ناو خەڵکدا بە چاوێکی پڕ ڕێزەوە تەماشا دەکران چونکە شارەزای پیشەیەکن و شانازییان بەخۆیانەوە دەکرد کە پێیان دەڵێن کەڵەکەوان وەك چۆن دەڵێن ئاشەوان ، کەشتیوان ، فڕۆکەوان ، کەڵەکەوانەکانیش خۆیان لە کەس بە کەمتر نەدەزانی .

سەرەتای کەڵەکوانی لە گەرمیان :

وەکو بیستوومە لە چلەکانیش کەڵەك هەبووە بە تایبەت لە سەردەمی (ڕۆستەم خان) ی گەورەی عەشیرەتی جمور لە گوندی صالحان دوای خۆی چەند گوندێکی تر دەرکەوتن بە هۆی دابەش کردنی زەوی و زارەکان لە نێو کوڕەکانیدا : (خدر بدر) بۆ صالح ئاغا بەشێکی تریش بۆ قادر و ئاغا و احمد ئاغا و تایەر ئاغا بەڵام صالح ڕۆستەم خان ناسراو بە صالح ئاغا لە هەموویان زۆردارترو دەسەڵاتدار تر بوو هەر ئەویش یەکەم جار برەوی دایە کەڵەك و کەڵەکەوانی ، پێم وابێ یەکەم کەڵەك جمورەکان دایان ناوە لە شوێنێکی کەم وێنە پێیان دەگووت (پاکۆپری) دەکەوێتە کۆتایی پردەکەی گردەگۆزینەوە

لای خاڵی پشـــکنینی ئێســـتای ئاســـایش ئەو شـــوێنە بۆیە پێی دەڵێن پاکۆپری گوایە لە ســـەردەمی کۆنـــدا پـــردی پەڕینەوە بووە بـــۆ بەســـتنەوەی ناوچـــەی بنکورە بە شـــوێنەکانی تـــری ئەمبەرەوە ، چونکـــە بنکورە لە کۆنـــەوە ئاوەدانی تێـــدا بووە هەر لەوێ خشـــتی چوارگۆشـــەی سوور دروســـت کراوە و نێردراوە بۆ شـــوێنەکانی تر بۆ بەکارهێنانیـــان لە بیناســـازیدا ، بۆ ســـەلماندنی بوونـــی پردی پاکۆپری لە ســـەردەمی کۆنـــدا لە ســـاڵی (١٩٩١) کـــە ناوچەی بنکـــورە ڕزگار بوو بە هـــۆی ڕاپەڕینەکەوە بە ڕێکـــەوت ئێمە چەنـــد پارچە زەوییەکـــمان بەرکـــەوت نزیك پاکۆپـــری لە کاتی کارکردنـــی شـــۆفڵدا چەند بـــەرێ گـــەورە دەردەکەوت کێشـــی هـــەر یەکێکیان لە (٤٠٠) کیلـــۆ کەمـــتر نەبـــوو ، بـــە هەر حـــاڵ دانانی کەڵـــەك لە پاکۆپـــری باوکم ســـەرەتای پەنجـــاکان لە گـــەڵ کۆمەڵـــێ خەڵکی ناوچەکـــە کەڵەکەوانـــی کردووە لەو شـــوێنە ، پێم باشـــە نـــاوی کەڵەکەوانـــە ناودارەکانـــی ئەو ســـەردەمە دیاری بکەم بە پشـــت بەســـتن بە زانیـــاری خەڵکـــە بـــە تەمەنەکە :

١- احمـــد کریم نادر ناسراو بـــە (ئەحمەد نەجمـــە) لە دایکبـــووی (١٩١٧) جگە لە پیشـــەی کەڵەکەوانی بە کشـــتوکاڵ کردنیشـــەوە خەریکبووە.

٢- حەمە ســـەی حوســـێن وەکو باســـی لێوە دەکرێ کەڵەکەوانێکی کـــەم وێنە بووە باکـــی نەبوە لە زۆری ئـــاو ، بۆ پشتڕاســـت کردنەوەی ئـــەو زانیارییـــە ، ڕۆژێکیان لەگـــەڵ کوڕەکـــەی ئەو چوینـــە خزمـــەت (حەمە ئاغا باجـــەڵان) وتی ئـــەم برادەرە کێیـــە لە گەڵتـــا ؟ گووتـــم ئەمە کوڕی حەمەی ســـەید حوســـێنە یەکســـەر گووتی دەســـتم شـــکاوە بۆ ئەو کەڵەکەوانە بەزات و هیمەتـــە ، گێڕایەوە ووتـــی : ئاوی ئەم کـــەن و ئەو کـــەن هاتبوو من و خزمێکـــم ســـەردانی داودبەگمان کرد ، لـــە گەڕانەوە ئـــاو زۆر هاتبـــوو نەمانزانی چیبکەین حەمەی ســـەید حوســـێنمان دۆزیـــەوە و خۆی و کەڵەکەوانێکـــی تـــر ئێمەیان خســـتە ســـەر کەڵەکەکـــەوە و ئەسپەکانیشـــیان بەســـتە دواوەی کەڵەکەکـــەوە لە گـــردە گۆزینە دەســـتیان پێکرد لە شـــێخ غەریبەوە دەرمانیـــان کـــرد بە ســـەلامەتی ، شـــایانی بەبیر هێنانەوەیـــە ئاوی ســـیروان لە پاڵ گونـــدی گردەگۆزینـــەوە تێدەپەڕی .

٣- دەرویش عومەر لە دایك بووی (١٩١٧) .

٤- عومەر ڕۆسەکەڕ خەڵکی گوندی خدری بوو .

٥- خاڵــۆ ڕەجەب: تەمەنــی لە هەمــوو کەڵەکەوانــەکان گەورەتر بــوو پیاوێکی قســە خۆش یــاران بووە مەقــام بێژێکــی دەنگ خۆشــبووە لــە وتنی ئــای ئای و قەتــاردا ، وابــاس دەکــەن هــەر کات داهاتیان زۆر بوایە دەســتی پــێ دەکرد بە گۆرانــی و مەقام.

٦- حەمــەی ڕەحیــم باوەکر: ئەمیش پیاوێکی قســەخۆش و بە ســەبر بــووە لەبەر دەســت پاکــی کردویانە بــە مادەر حەســاو واتــا داهاتی ئــەو کەڵەکــە لای ئەو دانــراوە و ماوەیە جارێ بەشــیان کــردووە لە نێــوان خۆیاندا.

٧- حەمە ســالح مســەفای براخاس : ئەڵێــن پیاوێکی بــە توانا بوو لە قســە کردن و ڕازی کردنــی بەرامبەرەکــەی ئــەم پیــاوە لــە کۆتایی شەســتەکان لــە ڕێگای قاچاغــەوە دەیــان ئێرانــی دەگەیاندە شــاری بەغداد بۆ هــەر یەکێــك (١١) یازدە دینــاری وەرگرتــووە ، دەیانگوت ئەمەنــدە پارەی زۆر بــوو لە ناو تەنەکــە دایناوە.

٨- شــێخ محی الدین : لە دایکبوی (١٩١٧) پیاوێکی بێوەی و ڕەزا ســوك بوو ئازاری بۆ هیچ کەســێك نەبوو ڕوخــۆش و ڕێزی زۆری هەبوو بــۆ بەرامبەرەکەی.

ئــەم کەڵەکەوانانــە کە نــاوم هێنــان هەموویان کۆچــی دواییان کــردووە من خۆم هەموویانــم دیوە و بە خەیــاڵ لە بــەر چاومدان .

ســاڵح ڕۆســتەم خان پشــکی خــۆی هەبــووە لــەم کەڵەکــەو پارێــزگاری لە کەڵەکەوانەکانیــش کــردووە ، کــەس نەیدەتوانــی کەســێك بپەڕێنێتــەوە لــە ســیروان ، دەبوو لــەو کەڵەکــی پاکۆپریــە تێپــەڕی بکردایە .

گرفتی کەڵەکی پێسە لە ژێر چی بوو ؟

باوکــی ڕەحمەتیــم زۆر جار گوێم لێ بووە باســی ئــەوەی کردووە چــۆن گرفتێکی کوشــندەیان بۆ دروســت بووە ، چونکــە چەند جارێ ســەگی ئاوی یان ســەگلاوی پێســەکانی ژێــر کەڵەکەکــەی دەدڕی ئیدی ئــەو کەڵەکە کێشــی ئەمــلاو ئەو لای تێــك دەچــوو ناچــار دەبوون پێســەی تازە فــوو تێبکــەن و بیخەنــە ژێری ، باوکــم گێڕایەوە ووتــی : باوکی شــێخ ابراهیم قادر کــەرەم لەم کەڵەکــەو تێپەڕی ووتی : کاتــێ دابەزی لــە کەڵەکەکــە گردمە کۆڵمەو بــۆ ئــەوەی کەلوپەلەکانی تەڕ نەبێــت ، کەڵەکەوانــەکان ســکاڵای خۆیان کردبــوو لە لای شــێخ دەربارەی ســەگلاوی ئەویش ووتبوی چــارەی لای منە ان شــاءالله بۆتانی چارەســەر دەکەم ،

دوعایەکی بۆیـــان کردبوو ووتبـــوی ببیبەســـتنە کەڵەکەکەوە و پێـــش خۆرئاوا بوون لەئاوەکـــە بیهێننە دەرەوە و بیخەنە ســـەر پشـــت واتا پێســـەکان بکەونە ســـەرەوە ، دوای ئـــەوە ڕزگاریان بوو لە گرفتی ســـەگلاوی ، کەڵەکی ئەو ســـەردەمە پێویســـتی بە تەعمیـــرات بـــووە گۆڕینـــی دارەکان یـــان نوێکردنـــەوەی نەیجـــەکان هەروەها پێسە کا نیش .

داهاتی کەڵەکەکەی پاکۆپری:

لە بـــەر ئـــەوەی ڕێگایەکی ســـەرەکی هاتووچۆ بـــووە کەڵەکەوانەکانـــی ژیاندووە، بۆ هەر زەلامێـــك (٥٠) فلس بووە لە پەڕینـــەی خێزاندا پارە لە منـــداڵ وەرنەگیراوە ، لە هەمـــان کاتدا ئـــەم کەڵەکـــی پاکۆپریە ڕێـــگای بازرگانی ئەو ســـەردەمە بووە ، یەکێـــك لـــە بازرگانەکانـــی ئـــەو کاتە (حمید شـــەفی) بـــووە خەڵکـــی مەنەلی کابرایەکـــی زۆر ووریاو چاو نەترس و شـــارەزا بـــووە، لە بڕینی ڕێـــگا دوورەکان لە تاریکـــی شـــەودا ئەم (حمید شـــەفی) یە قەرەوڵس بـــووە لە مەنەلییـــەوە بە (٣٠) تـــا (٤٠) گوێدرێژ باری جۆرەها خورمای دەبردە شـــارەزورو دەوروبەری لەو لاشـــەوە بـــە بارە توتنـــە قاچاغ دەهاتـــەوە ، باوکـــم دەیگوت کـــە دەهاتە کەڵەکـــی پاکۆپری ســـەرەتا بـــارە خورماکانمـــان دەپەڕانـــدەوە دواتر کـــەر و زەلامەکان کە لـــە گەڵیدا بوون ، بـــۆ پەڕینەوەی گوێدرێـــژەکان چوار چوار دەبەســـترا بـــە دوای کەڵەکەکەوە بە ئاســـانی دەپەڕانـــەوە ، باوکم دەیگـــوت : جاری وابـــووە چـــوون و گەڕانەوەی (حمید شـــەفی) مانگێکی پێچـــووە چونکە لە شـــارەزورەوە کە بارە توتنـــی دەهێنا بە ڕێـــگای قەرەداغدا گـــوزەری دەکـــرد دوور لە چـــاوی پۆلیس و گومرك کـــە دەهاتنە گوندەکانـــی نـــاو جـــاف تەنها بـــە شـــەو جوڵەیان کـــردووە بـــە ڕۆژیش لـــە ناو شـــیو و دۆڵەکاندا خۆیـــان مەڵاس داوە کە دەگەیشـــتنە نـــاو چەمی گـــردە گۆزینە، ئیدی لە بـــەر چـــڕی چەمەکـــە ترســـیان دەڕواوە ، دوای ڕۆژێك پشـــوودان هەر بە شـــەو توتن و کوێدرێـــژو زەلامەکانیـــان دەپەڕانـــدەوە ، جارێکیان کـــە توتنەکەمان پەڕانـــدەوە هاورێکانی لای کـــەر و توتنەکە مانـــەوە و ئێمەش خـــواردن و کاوجۆی کەرەکانمـــان بـــۆ دابینکـــردن خولکی (حمید شـــەفی) مان کـــرد ببیەینـــەوە ماڵەوە بـــەڵام خاڵۆ ڕەجەبـــی دەم نەوەســـتاو ووتـــی : هەر دەبێـــت بچینەوە ماڵـــی ئێمە لە ڕاســـتیدا لـــە ڕووی داراییەوە وەزعی بـــاش نەبوو ، حەمید شـــەفی بـــردەوە بۆ ماڵ بۆ شـــامی ئێوارە میوانـــی (ڕەجەب) بوو، کە نانیـــان دانابوو کولێـــرە جۆی نیوەڕۆ

و ماشەوایان لە بەردەمی دانابوو، ئەویش بە گەرمە خوڵکەکەی خاڵە ڕەجەب فریوی خواردبوو ، دوای تەواو نان خواردنی ماش و کولێرە جۆی ڕەق و تەق خاڵە ڕەجەب هەستابووە سەرپێ و دوو سێ جار هە وتبووی الحمدلله (حمید شەفی) یش بە خاڵۆ ڕەجەبی وتبو : چەکردی هەر دەس تیریت وەریشتا زانی چە خواردیتە (دان خەر و ماش) ، خالۆ ڕەجەب خێزانەکەی ناوێکی نامۆی هەبوو ناوی (ماە جبین) بوو بانگ دەکرا بە مایجەمین ، خاڵۆ ڕەجەب حیکایەتە دان خەرەکەی وتبوو بە کەڵەکەوانەکان ، دەیانگوت هەر کات مەقامیشی بگوتبایە دوای تەواو بوون پێیان دەگووت دەنگت زۆر خۆش بووە لەو ڕۆژەوە دان خەر دەخۆی .

هۆی نەمانی کەڵەکی پاکۆپری:

بارودۆخی سیاسی ئەو سەردەمە کاریگەری هەبوو لە سەر نەمانی ئەو کەڵەکە، سەرەتای ساڵی (١٩٦٣) بە هۆی تێکچونی باوکم (ئەحمەد نەجمە) لە گەڵ ئاغای خاوەن دەسەڵات بە شەوو ڕۆژێك لەگەڵ ماڵی خاڵۆکانمدا بە یەکجاری گوندی (خدر بدر) مان بە جێهێشت و هاتینە بنگرد کە دێیەکی (٤٣) ماڵی بوو ئێستا سەنتەری شاری کەلارە ، بنگرد لە ژێر دەسەڵاتی بەگزادەکانی جافدا بوو ئەمان جیاواز بوون لە گەڵ ئاغاکاندا ، یەکەم شیریان پاك بوو لە گەل خەڵکی خۆیاندا دووەم زوڵمیان لە کەس نەدەکرد، ئەگەر ئافرەتێك شیری بدابایەتە مناڵە بەگزادەیە تامردن دەبوونە کەس و کار بۆ ئەو ئافرەتەو بنەماڵەکەی ، ئیستاش لە کەلار کۆن زۆر بنەماڵە هەیە بەگزادەکانی جاف بە کەسی نزکی خۆیان دەزانن .

چۆنێتی دانانی کەڵەکێکی تر لە چەمی گردەگۆزینە:

کە ماڵمان هاتە (بنگرد) جگە لە ئیشی کشتوکاڵی باوکم و چەند کەسێکی کەلەکەوانی جاران وەك (حەمەی سەی حوسێن ، ئەحمەد نەجمە ، شێخ انور ، حەمە صالح مستەفای براخاس ، ڕەحیم باوەکر ، شێخ محی الدین) بڕیاریاندا شوێنێکی نوێ بدۆزنەوە بۆ دانانی کەڵەکێکی تر چەند ڕۆژێك بە جەماعەتی دەستیان بە گەڕان کرد بە دوای باشترین شوێندا ، هەموو کەڵەکەوانەکان کۆکبوون لەسەر ئەوەی لە بەرانبەر گردە گۆزینە ئاو یەك دەگرن دەبنە یەك پەلی گەورە ئیدی ناوی خودایان لێ هێناو دەستیان کرد بە دروست کردنی

كەڵەكەكەیـــان ئەمجارەیـــان پێســـە بـــاوی نەمـــا چوپیـــان بـــە كار دەهێنـــا پێیان دەگـــوت چوپـــی دەرنەپـــوڵ گـــەورە و قایم بـــوو كەرەســـتەی پەنچەریـــش دابین كرا بۆ كاتی پێویســـت ، دواتر باشـــترین كەڵەكیان دروســـت كرد دیســـانەوە ســـاڵح ئاغا پشـــكی بـــۆ تەرخان كـــرا چونكە خاوەن دەســـەڵات بـــوو ئەوبـــەری ڕووباری ســـیروان لە ژێـــر ڕكێفی خۆیـــدا بوو لە ترســـی ئەودا كـــەس نەیدەوێـــرا زەلامێك بەشـــەرعا بكاتـــە ئەو بـــەرەوە، دەبـــوو هەر لـــەم كەڵەكـــەوە تێپەڕ بـــكات، ئەم كەڵەكـــە ئەوەندە نـــاوی دەركرد شـــمەك و باری كوتـــرو (باله) لەوێـــوە تێدەپەڕی ، ڕۆژانـــە دەیان كـــەس و خێـــزان و هەمە جۆرە بـــەو كەڵەكە ئەم دیو و ئـــەو دیویان دەكـــرد ، كاتێ تیپـــی فودبۆڵی كەلاری كـــۆن كرانە ئەوبـــەرەوە بۆ (خـــدر بدر) بۆ ئەنجامدانـــی یاری تۆپێن كرێشـــیان لێ نەســـەنرا دواتـــر تیپی ناوچـــەی بنكورە كە چـــوون بۆ كەلاركـــۆن بۆ یـــاری كردن هـــەر لەوێوە تێپـــەڕ بوون .

هاتووچۆی ئێرانییەكان بەم ڕێگەیدا:

كابرایـــەك بـــە نـــاوی (فیـــض الله) هـــەر بە فەیـــزە بانگ دەكـــرا بوبـــوە دەلیلی ئێرانیـــەكان و هەر بـــە پیادە لە ســـنووری قەسر شـــیرینە لە نێوان مەركـــەز حدودو حەوشـــكوڕو بان ڕاســـایی هەر بە شـــەو دەیانیگەیانـــدە چەمی ســـیروان بەرامبەر كەلەكەكەی گـــردە گۆزینـــە ، ئەو پیـــاوەی كە ناوی فەیـــزە بوو دوو شناســـنامەی هەبـــوو عێراقـــی و ئێرانی لـــە ئاماركردندا لە هـــەردوو وڵاتدا خۆی نووســـیبوو بۆیە ئەو شناســـنامانەی وەرگرتبـــوو لە عێراق و ئێرانـــدا ئازد بوو ، فەیـــزە پیاوێكی كورتە بـــاڵای نابووت یەكـــێ بیبینایە بـــڕوای نەدەكرد بتوانـــێ بەو جۆرە كارانە هەڵســـێت ئـــەم لە ســـەرەتادا هەر بـــە پیـــادە ئێرانیەكانـــی دەبردە بەغـــدا، وەك باســـی دەكرد دەیگـــووت ڕۆشـــنایی ئاگرەكەی كەركوك دەكەمە دەســـتە راســـتم قۆنـــاغ بە قۆناغ بە هـــاوكاری چاوســـاغی تـــر دوای چەنـــد رۆژێ دەیانیگەیاندە خاڵس یـــان دێلتاوە لەوێـــوە بۆ بەغـــدا دواتر بـــاوی نەما ئینجـــا بە ئۆتۆمبێـــل كارەكە دەســـتی پێكرد ، ئەوانـــەش یەكێكیان نـــاوی (حەمـــە صاڵح مســـتەفای براخاس بـــوو) كاكە خان و عمر برا حەمـــەش ئێرانیان بە قاچـــاغ دەگەیاندە بەغـــدا دواتر فێڵی تریـــان دۆزییەوە بـــۆ گواســـتنەوەی ئێرانییەكان بـــەرەو بەغدا ، لـــۆری بەردكێشـــەكانیان تەختەبەنی دەكـــرد و ژێریان پـــڕ دەكرد لە ئێرانـــی و لە ســـەرەوەش بەردەكانیـــان دادەنا ئەمەش پێـــی زانـــرا ، دواتـــر حیلـــەو حەواڵەیە تریان كـــرد پاصـــی گەورەیان پڕ لـــە ئێرانی

دەکــرد و هەریەکــەو پەرۆیەکی ســووریان دەئاڵانــدە ملیانەوە گوایە دەروێشــی شێخی ســۆڵەن ، چوار دەروێشــی ڕاستەقینەشــیان دەخستە ناو پاســەکی یەکێ بە زرك ویەکــێ بە شمشــێر ئەو دوانەکــەی تر یەکــێ مارێکیان بە دوســتەوە بوو بە لا الــە الا الله و ســەڵاوات و زیکر کردن گوایــە دەڕۆن بۆ زیارەتی شــێخ عبدالقادر گەیلانــی هەموویانیــان دەگەیاندە شــاری بەغدا ، بردنــی هەر ئێرانیــەك بۆ بەغدا پارەکــەی (١١) دینار بــوو بەرامبەر مووچــەی فەرمانبەرێکی ئەو ســەردەمە بوو.

لــە دەم خاڵۆ کاکەخانم بیســت کــە خەڵکی شــێخ لەنگــەر بوو بــرای ڕەحمەتی حەمە ســەر بۆر ووتی نزیکەی بیســت ئێرانیم خســتە نــاو لۆریەکــەوە ووتم قاڵە قــاڵ مەکەن دوو کاتژمێــری تر هەمووتان دەخەمە (باب الشــیخ) ووتی: گەیشــتمە خاڵس پۆلیســی یەکــێ لە مەرکــەزەکان هات و ســەیری نــاو لۆرییەکــەی کرد ووتــی ئەمانــە چین و لــە کوێوە هاتوون ! زۆر ترســام هــەر ئەوەندەم پــێ ووترا (عــمال یروح للشــغل) ووتی دایانگرە دەســتم کرد بــە گیرفانمدا پێنج دینــارم دایەو ووتی جــارێ بوەســتە ئینجا پۆلیســێکی تــر هات وســەیرێکی نــاو لۆرییەکەی کــرد و ووتــی (هذولە شــنو) ئەوەندەم پێکــرا پێنج دیناریشــم دا بە ئــەو ، تومەز هــەر پۆلیســێك دەگەڕێتەوە نــاو مەرکەزەکە پۆلیســێکی تــر دەنێرێت پــارەم بە نــۆ پۆلیــس دا دوا دەنکیان هات پێــش ئەوەی بگاتــە لام پێنج دینارەکــەم بۆ حازر کــرد و دامە دەســتیەوە ئیدی بەو شــێوە هەموویانــم گەیاندە بەغــدا و جارێکی تر دووبــارەم نەکردەوە .

کەســێکی تر گوایــە داهێنانی کــردووە (١٧) ئێرانی خســتبووە نــاو تەنکەرێکەوە بە ســەلامەتی گەیشــتبوە شــاری بەغــدا لە (بــاب الشــیخ) بــان تەنکەرەکەی کردبــووەوە بــە ئێرانییەکانــی ووتبو زووبکەن شــەوە بــا کــەس نەتانبینێ کەس وەڵامــی نەدابــووەوە یەکێك لــە هاوڕێکانــی چووبوە نــاو تەنکەرەکــەوە نەوەك خەویــان لــێ کەوتبــێ ئیــتر لــە بــێ نەفەســی تانکەرەکــە هەمــوو مردبوون ئەوانیــش نەیانزانیبــوو چیبکــەن هیــچ چاریەیەکیــان نەمابــوو تانکەرەکەیــان بردبــووە نزیــك ڕووباری دیجلەو بــە پەلە فڕێیــان دابوونە نێو ڕووبــاری دیجلەوە .

ئەوەم هاتەوە یاد ســەدان ڕۆڵــەی ئێمەش لە نــاو یەختەکان چوونــە قوڵایی دەریای ئیجەوە زۆرمان لە جگەگۆشــەکان لە دەســت دا وەکــو ئێرانییەکان .

ســەیریش لەوەدایــە ئەگــەر حکومەتی عێــڕاق ئێرانــی بگرتایە یەکســەر دوای چەنــد ڕۆژێــك دەیانیبردە ســنوورەکانی ئێــران و بەرەڵایانی دەکرد ئەوەنــدە چاویان

قایـم بوو دوبـاره دەهاتنەوە هــەر لەو كەڵەكــەوە گوزەریــان دەكرد .
ئــەو ئێرانیانــەش كــە لــە بەغــداوە بگەڕانەوە بــۆ ئێــران دەهاتنە ڕێگــەی ئەم كەڵەكــەو دەپەڕینــەوە و هەریەكەیــان بــە دیناریّ دەبرانــە نزیك قەسر شــیرین .

من و عەبەی هاوڕێم چۆن ئێرانییەكمان پەڕاندەوە؟

مەبەســتم لــە عەبــە شــێخ عەبــدوڵای جێگــری سەرپەرشــتیاری گەرمیانــی پێشــوو نزیكی ســاڵی (١٩٧٦) بــوو ، باوكمان ووتیــان ئێمە ئیــش و كارمان هەیە ناتوانیــن بچینە ســەر كەڵەك تۆ و عەبدوڵا ســەرێك بــدەن ئەگــر ڕێبورێك هەبوو بیپەڕێننــەوە بێگومــان ئێمــەش دەمانتوانی ئــەو كارە بكەین چونكە مناڵی ســەر ڕووباری ســیروان بووین بڕوامان بە خۆمان هەبــوو ، وردە وردە لە ماڵەوە كەوتینە ڕێ كە گەیشــتینە ســەر كەڵەكەكە تەماشــامان كرد لە نــاو بلّوتە نەیجــەكان دوكەڵ هەیــە لەوبــەری ســیروانەوە زانیمان ئەوانــە ئێرانین ئیــدی لە خۆشــیدا نەمانزانی چیبكەین چونكــە خەرجیەكی باشــی تێدا بوو، پێــش ئەوەی بڕۆیــن بۆلایان وتمان لــە بوارەكــەوە دەیاننەینە مل ســیروان تەكبیری خۆمــان كردو كەلوپەلمــان داماڵی و بــە مەلــە كردمانە ئەوبــەری ســیروانەوە كە چوینە لایــان تێر كولیچــەو چامان خــوارد و ئەوانیــش وتیان كــوا كەڵەكــەوان وتمان ئێمــە كەڵەكەوانین ســەیری یەكتریــان دەكــرد و واقیان وڕمــا ، خۆمان نەشــكاندەوە پێمان ووتــن خۆتان ڕووت بكەنــەوە و جلەكانتــان بخەنە نــاو جانتاكانتانەوە ئەوانیش كەوتنە شــوێن قســەی دوو منــداڵ ، دوای خۆ حازركردن لە ســەر ســیروان هەموویانمان كۆكــردەوە پێمان ووتن دەبێت لێــرەوە مل بنێنە ســیروانەوە بەرەو ئەو شــوێنەی كە خۆمــان دیاریمان كــرد ووتمان نابێت شــەڕە ئاو بكەین كــە خۆمان دا بــەدەم ئاوەكەوە بــە پێنج دەقە دەگەینــە ئەوبــەری ســیروان بەبێ موناقەشــە هەر دەیانگــون باشــە ، هەموومان ڕیــز كردن بــە دوای یەكــەوە زەلامــی زل و بەهێزمان لە پێشــەوە دانا بــۆ ئەوەی باشــتر ئاوەكــە ببڕێت من لەبــەر ئەوەی كێشــم كەم بــوو خۆم هەڵواســیە یەكەم كەس و عەبەی هاوڕێشــم بــە كۆتا كەس نــاوی خودامان هێناو نامانە مل ســیروانە شــێتە گەیشــتینە ناوەڕاســت ئاوەكەو ئاو گەیشتە ســەر ســنگیان هێندەی نەمابو جانتاكانیــان لە ســەر ســەریان فڕێدەنە ئاوەكەوە ئێمــە بۆ بەرزكردنــەوەی وورەی ئێرانیــەكان دەمانگــوت ئەرەوەڵا تەواو تــەواو بە ڕەحمی خــودا و هیمەتی خۆمان بە ســەلامەتی دەربازیــان بــووە ، هێنامانن بــۆ كەپرەكــەو كرێكەیــان پێداین وتمان

ئێوە پشـــوی خۆتـــان بدەن ئێمـــە دەچینـــەوە خەبەر باوکـــمان دەدەین کە گەیشـــتینە مـــاڵ و ئەوانمان بینی وتیان شـــێرن یان ڕێوی کە ســـەفتەی دینارمان دایە دەســـتیان وتیـــان کەڵەکەکەتـــان بـــاش بەســـتەوە وتمـــان کەڵەکی چـــی لە شـــەرعاکەوە هێنامانـــە ئەمبەرەوە وتیان چـــۆن زاتتان کرد ئـــەو کارە بکەن ئێمـــەش ووتمان گەر ڕاســـتتان دەوێ ئاوان ئێمەیـــان پەڕاندەوە چونکە خۆمان هەڵواســـی بـــوو بە ئەواندا ، ئافەرینێکـــو خەرجیەکمان دەســـت کـــەوت ، من و عەبـــەی هاوڕێـــم چەندین جار باســـی ئەو ســـەرەڕۆییە دەکەیـــن کە ئەنجامـــمان دا لەگـــەڵ لۆمە کردنـــی خۆمان ، دوای کەمـــتر لە ســـاڵێك بـــە هۆی بارودۆخـــی سیاســـییەوە ئەم کەڵەکە پـــڕ خێر و بەرەکەتـــەش داخـــرا چونکـــە باڵی مەکتەبی سیاســـی بوونـــە خاوەن دەســـەڵات لە دەڤەرەکـــە ، کەڵەکەکە بەشـــی صالح ئاغـــای تێدا بـــوو بۆیە داخـــرا چونکە چەکی حکومەتـــی هێنـــا بە نـــاوی (فرســـان صـــلاح الدیـــن)ەوە شـــوێنی کەڵەکەکەیان گواســـتەوە بۆ گونـــدی (عەلەو مەحـــە) بەرامبـــەر دەورە و باریکە ،

گونـــدی (عەلـــەو مەحـــە) ئێســـتا گەڕەکێکە لـــە قەزای کـــەلار شـــوێنی نوێ بو بەختێکـــی ســـتراتیجی و بوژانـــەوەی خەڵکی کەم دەرامـــەت زیاتر لـــە کەڵەکێك دروســـت کرا بە کەرەســـتەی بـــاش و چوپی گـــەورەی دەرنەپول و داری پێویســـت ئەمجارەیـــان بەشـــەکان زۆرەوە بوون ســـەرەڕای ئـــەوەش داهاتەکەی چـــەور بوو لـــەم بەرو لەو بەری ڕووباری ســـیروانەوە ســـەدان کـــەس بوون بـــە خاوەنی کاری ڕۆژانـــە ، کۆمەڵێك بـــە گوێدرێـــژ باریان دەهـــاورد و دەبـــرد بۆ ســـەر کەڵەکەکە چونکـــە ڕێـــگای ئۆتۆمبێلی نەبـــوو ، ئەوانـــەی بە گوێدرێـــژ کاریان دەکـــرد پێیان دەوتـــرا کـــەرڕەش ، کۆمەڵـــێ خەڵکی تر لەســـەر کەڵەکەکـــە حەماڵیـــان دەکرد ، لۆرییەکانیـــش حەماڵـــی خۆیان هەبوو لـــە ڕێگەی ئـــەم کەڵەکەوە لـــە ئێرانەوە ئەم شـــتانە دەهات برنج ، فاســـۆلیا ، ســـێو ، لیمۆی شـــیرین ، لێرەشـــەوە خوری ، کوتر (بالە) و جۆرەهاشـــتی تر ، خزمێکم کەرڕەشـــی دەکرد گووتی کە ســـندووقە ســـێومان دەکێشـــا لەگەڵ پیاوێکی شـــێخدا لە ڕێـــگا ئەگەر دانـــە دانە ســـێو بکەوتایە مامە شـــیخ هەلیدەگـــرت و دەیخســـتە باغەڵیـــەوە ووتی : پێـــم ووت مامە شـــێخ گوایە حەرام نییـــە ووتی نا کـــوڕم ئەمـــە زایعەیە.

بەیانـــی یـــازدەی ئـــازاری (١٩٧٠) بارودۆخەکەی گـــۆڕا باڵی مەکتەبی سیاســـی ئیدی دەســـەڵاتی نەما لـــەم دەڤەرە کە بەڕاســـتی نەمانـــی باڵی مەکتەبی سیاســـی کاریگـــەری خراپـــی هەبوو لەســـەر وەزعـــی کۆمەڵانی خەڵکـــی ئەم دەڤـــەرە بە

شـــارەكانی خانەقیـــن و جەلـــەولا ، دوزو هەندێ شـــوێنی ترەوە .
بوونی دەســـەڵاتی باڵـــی مەكتەبی سیاســـی یانی فەراهـــەم كردنی ئـــازادی بۆ كورد لەو شـــارانەی كە كوردیان زۆرە .
چەنـــد مانگێك دوای بەیانـــی ئازاری (١٩٧٠) خەڵكی وا هەســـتی دەكـــرد كە ئیدی كـــورد خـــود موختاری دەســـت كەوتووە بۆ مـــاوەی چوار ســـاڵ دەبین بـــە دەوڵەت ســـاڵ دوای ســـاڵ ڕژێمی بەعـــس لە جیاتـــی بەڵێنەكانـــی جێبەجێ بـــكات كنەی دەكرد بـــۆ نەمانی كورد و پاشـــگەزبوونەوە لـــەو بەڵێنانەی دابویـــان ، دوای نەمانی دەســـەڵاتی باڵی مەكتەبی سیاســـی و هاتنی دەســـەڵاتی پارتی لە كوردســـتان ئیدی كەڵەكـــە پـــڕ خێـــرو بەرەكەتەكـــەی (عەلـــە ومحـــە) ڕۆژگارێ تـــەواو ئیدی بە یەكجـــاری داخرا .

كەڵەكی نێوان قولە سووتاو و گۆڕەشەلە:

بـــە هاتنی دەســـەلاتی پارتـــی دیموكـــرات بیریـــان لـــەوە كـــردوە كەڵەكێكی كەم وێنـــە لە شـــوێنێكدا دابنرێـــت و گومركیـــش ڕۆڵی خۆی ببینـــێ لـــە وەرگرتنی باج بـــۆ گەشـــەپێدانی ڕێكخراوەكانـــی حیـــزب ، ئەو شـــوێنەی بڕیـــاری لێـــدرا نێوان قولەســـووتاو و گۆڕەشـــەلە بـــوو من خـــۆم چەندین جـــار هاتووچۆم كـــردووە لەو كەڵەكـــەوە .
كەڵەكەوانەكانی ئەو كەڵەكە ئەمانە بوون:-
ئەحـــەی جەمە، حەمە صالـــح مەحمووی ســـابیر ، حكیم فـــەرەج ، نامیق حەســـەن ، رەشەی ئاهۆ .
ئەمجارەیـــان بازرگانـــەكان بارەكانیـــان لـــە قولەســـوتاو دادەگـــرن و بـــە گوێدرێژ دەگواســـترایە لای كەڵەكەكـــەو لـــەو دیویشـــەوە هەر بـــە گوێدرێـــژ دەگەیەنرایە گۆڕەشـــەلە ، ئـــەم ڕیگایە تا دەهـــات بازرگانـــی تیایـــدا فراوانتر دەبـــوو بە لۆری ســـەندوقی چـــا دەهات و لـــە قولەســـووتاو بۆ گـــۆڕە شـــەلە جگەلـــەوە خوری و شـــمەكی زۆر دەهـــات ، لەولاشـــەوە جۆرەها قوماشـــی ژنانە لـــە ئێرانـــەوە دەهاتە گـــۆڕە شـــەلە و جۆرەها شـــتی تر ، كـــە دەچویتـــە گۆڕە شـــەلە گەر نامـــۆ بوایەی لێپرســـینەوەت لێ دەكرا و پێویســـتیان بە كەفیلێـــك هەبوو ، قەرەباڵغی گۆڕەشـــەلە نـــاوی دەركردبـــوو چونكـــە بووبـــووە ســـەنتەرێكی بازرگانـــی و سیاســـی ، زیاتر لـــە (٥٠) دوكانی تێـــدا بوو قوماشـــی ئێرانیان دەفرۆشـــت ڕۆژانە ســـەدان خەڵك

دەهاتنــە گۆڕە شــەلە بۆ قوماش ســەندن مــن جاری وا هەبــوە دە بۆ پــازدە ڕۆژ لە گۆڕەشــەلە دەمامەوە چونکە ماڵــی کاکم حەمــە غەریب لــەوێ دوو دوکان هەبوو یەکــێ عێراقــی دوکانێکیش ئێرانــی هاوبەش بوو لەگەڵ شــێخ ســیروان بیرم دێت کاکــم پێی ووتــم ئەو زەلامە بــاڵا بەرزە دەناســی؟ ئــەوە ملازم جوامێــرە خەڵکی مەنەلییە ئێســتا بۆتــە پێشــمەرگە یەکێکیش دای بــە لاماندا کاکــم گووتی ئەمە عەرەبــەو پێشــمەرگەیە لە گومــرگ دانراوە کاکــم بانگێکی لێکرد و بۆ ســوعبەت پێــی گــووت: تــۆ کابرایەکی عەرەبــی لەمەتەچــی ئەویــش لە وەڵامــدا ووتی: هــەزار زۆڵــە کورد هەیــە با زۆڵــە عەرەبێکیــش هەبێت .

ئــەم گۆڕەشــەلەم بە دوو شــێوە بینــاوە کاتێــك لە هەمــوو لایەکــەوە خەڵکان ڕوویــان تێدەکرد لــە (٢٠٠٨) یش وەکو سەرپەرشــتیاری پەروەردەیی ســەردانی قوتابخانەکەیــم کــرد چەند ماڵێکــی بنەڕانی تێــدا بوو .

دیدەنی پیاوێکی بە تەمەن دەربارەی کەڵەکەوانی:

بــۆ دەوڵەمەند کردنی بابەتەکە ســەردانی (رشــید صالح رۆســتم) م کــرد ناسراو بە ڕەشــەی ســالە گەنم خەڵکی گوندی بان ئاســیاو ئێســتا دانیشــتووی شــاری کــەلارە ، دەربــارەی کەڵەکەوانــی داوای هەنــدێ زانیاریم لێ کــرد ووتی: پێش ئــەوەی هیــچ زانیارییەکت بدەمــێ دەبێ گوێــم لێبگــری بۆتی باس بکــەم چۆن مەلیــك فەیصەلــی دووەم بە نــاو بان ئاســیاودا تێپــەڕی ، ووتی بیرم دێت ســاڵی پەنجــاکان ئۆتۆمبێل کــەم بوو لەبەر ئــەوەی ڕێــگای ســەرەکی جەلەولا – کەلار بــۆ دەربەندیخــان زیخ ڕیژ بوو هێشــتا قیرتــاو نەکرابوو ئــەوکات تەمەنم نزیك چواردە ســاڵ بــوو خاڵۆیەکم ســەرباز بــوو نیــازی گەڕانــەوەی هەبوو بۆ فەوجەکــەی منیش لــە گەڵی چووم تــا لای چایخانەکــەی حاجی حوســێن توفیق لەگەڵ گەیشــتنی ئێمــە لــە دوورەوە قافڵەیەکــی ئۆتۆمبێل دەرکــەوت و کە نزیك بونــەوە لێــان خاڵۆم ووتــی : بەخــوا ئەمــە مەلیك فەیســەڵی دووەمــە کاتێ گەیشــتە لامان خاڵۆم لە شــوێنەکەی خۆیدا ســڵاوێکی ســەربازی کــرد ئەوانیش وەڵامیــان دایەوە ، ئۆتۆمبێلــەکان نزیکــەی (٢٠) دانە دەبوون جــۆری دۆج پاوەر و پیــکاب و قەمــەرەی ڕەش ، دواتر دەرکــەوت مەلیك بــۆ ماڵی حاجــی مەحمودی هارونــی چووە لە گونــدی پونگڵە.

کەڵەکەکەی بان ئاسیاو بەرامبەر چیای مرواری:

ئــەم کەڵەکــە لــە ژێــر دەســـەلاتی تاڵەبانیەکاندا بـــووە شـــوێنەکەی لــە نێوان هــەردوو گونــدی کانـــی ماســـی و قەرەبڵاغدا بـــووە بەرامبەر مـــرواری .

ئەو شـــوێنە پێیان دەگـــووت (عادیل خنکاو) ئـــەو ناوەش لەوەوە هاتـــووە کوڕێکی شـــێخ وەهاب تاڵەبانی بە نـــاوی عادیل لەو شـــوێنە کەوتۆتە ڕووباری ســـیروانەوە و خنـــکاوە بۆیە تاوەکو ئێســـتاش ئەو شـــوینە پێی دەوترێـــت عادیل خنکاو .

کەڵەکەوانەکانی ئەو کەلەکەش ئەمانە بوون:

١- مەهدی بەلبەش بە نەژاد عەرەب بوو.

٢- حمید خورشید ناسراو بە حمید خاسان .

دوای کۆچی ئەم دوو کەڵەکەوانە دوو کەسی تر هەڵسان بەو کارە :
یاسین شریف علی و کازم مهدی بەلبەش.

ڕەشید صالح چۆن باسی کەڵەك و کەلەکەوانی دەکرد:

کەڵـــەك لە دارو قامیش دروســـت دەکرا ســـەرەتا پێســـەیان دەخســـتە ژێریی و زۆر ســـەرکەوتوو نەبـــوو دواتر کردیان بـــە چووپ کارەکـــە مەحکەم و باشـــتر بوو مامە ڕەشـــید دەڵێت : ســـیروان لەو شـــوێنەدا پان و بەربڵاوبـــوو هەرجـــارێ کەڵەکەکە ئـــەم بـــەرو ئەوبـــەری بکردایـــە دەبوایـــە (٥٠٠) مەتـــر بـــە حەبل یـــان گوریس ڕاکێشـــانی دەویســـت ناچار دەخرایە ســـەر پشـــکی گوێدرێژێك بۆ ئەوەی بیهێننەوە شـــوێنی خۆی ، لە هـــەردوو دیوی ســـیروان ئەمە حاڵەکـــە بوو .

جوڵەی بازرگانی لە شوێنی ئەم کەڵەکە چۆن بووە:

مـــام ڕەشـــید دەڵێت : مـــەلا فایـــەق زەماوەنگەیـــی کادری باڵی مەکتەبی سیاســـی لـــە کۆتایی شەســـتەکاندا دووبارە هێڵـــی ئەو کەڵەکـــەی ڕێکخســـتەوە و بازرگای باشـــی تێدا دەکرا لـــە ئێرانەوە پەتاتە ،پیاز ، فاســـۆلیا ، شـــەکر دەهات و لێرەشـــەوە کوتـــر و (بالە) و خوری و شـــتی تـــر دەچوو بۆ ئێـــران لەم بەرو لەو بـــەرەوە لۆری دەهـــات و کۆلکێشـــەکان دایان دەگـــرت و ئینجا کەرڕەشـــەکان دەیانگەیاندە ســـەر کەڵەکـــە بە بۆنـــەی ئـــەو کەڵەکەکە دەیـــان کـــەس کەوتبونە ئیشـــەوەو خەرجی ماڵ و منداڵیـــان دابین دەکرد.

• بـــۆ وەرگرتنی زانیـــاری زیاتر دەربـــارەی کەڵەکەوانـــی پەیوەندیهان کـــردە بەڕێز (محمد حاجی عبدالرحمـــن) بەرلووتی،

کاك محمد دەڵێت : وەك من پێی بزانم لەم چوار شوێنە کەڵەك هەبووە:

١- ســـەنگەری خـــواروو : کەڵەکەوانەکانی ئەمانـــە بوون : حاجی صدیـــق ، ابراهم حەبـــە ، حەمەی ســـەمین تازە دێ هاوبەشـــبوو.

٢- ســـوحان: کەڵەکەوانەکانـــی ئەمانە بـــوون : کوێخـــا جەبار لەگـــەڵ کورەکانی سوحان .

٣- مـــەلا ســـلێمان : کەڵەکەوانەکانـــی ئەمانـــە بوون : حمیـــد علی فتـــاح ، محمد مڵکانـــی ، احمد علـــی فتاح .

٤- بانزەمیـــن : کەڵەکەوانەکانـــی ئەمانە بوون : رشـــید توفیق ، انور ســـید محمود ، ســـەی نوری سەی محمد .

ئـــەم ســـەی نوریيـــە مەلەوانێکـــی کـــەم وێنەیە لـــە دەڤەرەکـــە بە تایبـــەت لە گەنجێتیـــدا ، ئەگەر کەســـێك لە ڕووباری ســـیروان بخنکایە ســـەی نوریـــان دەبرد بـــۆ مینەکردنـــی لە ژێـــر ئاوەکـــەدا چونکە نەفەســـی درێـــژ بوو .

لە کۆتاییدا هیوادارم توانیبێتم مەڵۆیەك بخەمە سەر خەرمانی کەڵەکەوانی.

سوپاسی ئەم بەڕێزانە دەکەم بۆ زانیارییەکانیان

١- **رشید صالح رستم**
٢- **محمد غریب احمد کریم**
٣- **محمد حاجی عبدالرحمن**

٢٠٢٣/١/٢٧

(پەیکەری مەولەوی) یەکەم پەیکەر کە لەکەلار دانرا. لە لایەن پەیکەرساز (بەیان مانیی)یەوە
لە ١٩٩١/٨/٢٨ لە کتێبخانەی گشتی کەلار پەردەی لەسەر لادرا

کەلار، لە یادەوەریمدا

دلێر کەریم

ڕژێمی بەعس نەخشە و پلانەکانی بۆ ئەنفال و جینۆسایدکردنی گەلی کوردستان بەجۆرێك دارشتبوو، دەیویست هەم کوشتوبڕ ئەنجام بدات و هەم ئاسەوارێك لەو کوشتن و بڕینە لەدوای خۆیەوە بەجێنەهێڵێت. نەوەك ڕۆژێك لە ڕۆژان ئەو دیکۆمێنتانە لە دژی وەك بەڵگە بەکاربهێنرێتەوە. بە دڵنیاییەوە بۆ ئەو پلان و نەخشانەی تاوانی ئەنفالی پێئەنجامدا، ڕاوێژی بە کەسانی شارەزا و خاوەن ئەزموون لە قڕکردنی مرۆڤ کردبوو. خۆشبەختانە ئەوەی بۆ نەچووە سەر و هەر کە باری لاربوو، وەك تاوانبارێك لە قەفەزی دادگا بینرا و بە هەزاران کەس ئامادەبوون شایەتی لەسەر کۆی تاوانەکانی بدەن، سەرەڕای هەموو هەوڵێکی بۆ شاردنەوەی تاوانی ئەنفال، کەچی لە هەندێك وێستگەدا بە بەرچاوی گەورە و بچووکەوە وەك ئەوەی لە (کەلار) بینرا، زنجیرەی ئۆتۆمبێلەکان نمایشکران و قوربانیانی ئەنفال لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر گواسترانەوە. ئەو دیمەنانە بوونە هەوێنی ڕق و کینە و تورەبوونێکی جەماوەری کە دواتر لە ڕاپەڕیندا ڕەنگی دایەوە.

ئێمە تا ساڵی ١٩٨٧ لە کفری دەژیاین، گەڕەکی ئیمام محەمەد بەهۆی نزیکییەوە لە زنجیرە شاخەکە(قاتەکەی کفری)، بەڕۆژ بە دەستی بەعسەوە بوو، بەڵام زۆربەی شەوان پێشمەرگە بە کۆڵانەکانیدا دەسورایەوە و شەڕ و کوشتار لە نێوان پێشمەرگە و پیاوانی بەعس ڕویدەدا، دانیشتووانی ئیمام محەمەد بۆ خۆپاراستن لەکاتی ڕووبەڕووبوونەوەکاندا دەچوونە ماڵی ناسیارەکانیان لە گەڕەکەکانی ناوشار، پیاوانی بەعسیش خەڵکەکەیان دەگەڕانەوە بۆ شوێن خۆیان بۆ ئەوەی

وەك قەڵغانـــی مرۆيی بەكاريـــان بهێنن. هەر بۆيەش لە چوارچێوەی پلانی بەعســـدا بۆ ئەنجامدانـــی تاوانی ئەنفال، ســـەرەتا بـــە ڕوخاندنی ئەو گەڕەكانە شـــارەكە بووبوونە مەترســـی بۆ ســـەر دەســـەڵاتەكەی، و ئەو گوندانەی نزيك جادە گشـــتييەكانی نێوان شـــارەكان، بووبوونە مۆڵگەی مانەوەی هێزەكانی پێشـــمەرگە، ڕوخێنران. خەڵكەكەش ئاوارەی گەڕەك و شـــارەكانی تر بوون. ئێمـــەش لەو چوارچێوەيـــەدا خانووەكەمان لە كفـــری ڕوخێنرا و بـــۆ يەكەمجار گواســـتمانەوە بۆ كەلار.

كەلار ســـەرەتا وەك شـــارێكی نامۆ دەهاتە پێشـــچاومان، بەڵام دوای دوو سێ ڕۆژ گـــەڕان بە كوچە و كۆڵانەكانی ئەو شـــارەدا بۆ دەســـكەوتنی شـــوێنێك بـــۆ مانەوە، تەنيـــا يەك ژوورمـــان لە ماڵێكـــی گەڕەكی ليواكە بـــە ٣٠ دينار بە كـــرێ گرت، كە دواتر ناســـياری يەكتری دەرچووين. وردە وردە دەركەوت ژمارەی ناســـيار و خزمانمان لـــە شـــاری كەلار هيچـــی لە كفـــری كەمتر نييـــە، بەڵام بە هـــۆی دابڕانمانـــەوە لە يەكتری هەســـتمان پێنەكردبوو.

خانووەکەمـــان لـــە گەڕەکی ئیـــمام محەمەدی کفـــری بە پێش چاومانـــەوە تەختی زەوی کرا، لمۆزی شـــۆفلەکان کـــە بێڕەحمانە لـــە خانووەکەمان گیردەکـــرا، دەتگووت خانەی شـــیرپەنجەین و لە ناخماندا برین دروســـت دەکەن. نەماندەتوانی هیچ قســـەیەك بکەیـــن. تۆمەتی (مخـــرب) بوونیان بۆ هەموو ئـــەو ماڵانە هەڵدەبەســـت لەوێ بوون. بۆیـــە بە جۆرێـــك لە ناچـــاری و دڵشـــکاوی کفریمان بە جێهێـــڵا. دواتر کـــە هاتینە کـــەلار و کرێچـــی بووین، ئەوکات زیاتر هەســـتمان بـــەوە دەکرد کە مرۆڤ شـــوێنی حەوانـــەوەی خـــۆی نەبێت و ئـــاوارەی جێگەیەکی تر ببێـــت، چەند ناخۆشـــە. با ئەو شـــوێنەی بۆی دەچێت نزیکـــی بێت و خاکی خـــۆی بێت، کە بە دڵشـــکاوی لە زێدی خـــۆت هەڵکەنرایت و بـــە زۆرەملـــێ ڕووت لە جێگەیەك کـــرد، بـــە دڵنیاییەوە دڵت دەگوشرێت.

بەعس بەردەوام جێگە کردنەوەی ئەو کەســـانەی لە شـــوێنی خۆیـــان هەڵدەکەنران، بـــە تاوان دەدا لـــە قەڵەم. ئێمە کـــە دوای ڕوخانی خانووەکەمان لە کفـــری مابووینەوە و هێشـــتا نەهاتبووینە کـــەلار بە بڵندگۆ هـــاوار دەکرا، ئـــەوەی ماڵ داڵـــدە بدات و جێگەیـــان بکاتەوە ئەوانیـــش وەك ئەوان بـــە تاوانبـــار ئەژمار دەکەیـــن. بۆیە یەك دوو ماڵـــە خـــزم دەریان کردیـــن. کاتێك ســـەردانی قایمقامی کفریمان کـــرد، بۆئەوەی

بارنەکەین و هـــەر لە کفری بمێنینەوە، و درێــژە بە خوێندن بدەیـــن. قایمقام زانی ئێمە لـــە دەرکراوەکانـــی گەرەکی ئیـــمام محەمەدین و تا ئـــەو کاتە نەرۆشـــتووین بۆ هیچ شوێنێك، شـــێت و هار بوو، وتی ئێوە پێشـــمەرگەن و تێکدەرن و ئێســـتا ڕاتان دەگرم و هەواڵـــەی (ئۆمەربل)تان دەکـــەم و فڕۆکەش دەنێرم تۆپبارانتان بـــکات. چونکە ئێوە فەرمایشـــتی ئێمەتان پێشـــێل کردووە، دواتر کـــە زانی باوکم زیندانـــی ئێرانە و تەنیا دایکم و ســـێ مناڵـــی وردین و هیچ مەترســـییەکمان نەك بۆ ســـەر بەعس، بۆ ســـەر کـــەس نییە. لە هەڕەشـــەکانی پەشـــیمان بـــووەوە. دوای بێهیوا بوون لـــە خوێندن لە قوتابخانەکانـــی کفری، گواســـتمانەوە بۆ کـــەلار. قوتابخانەی زۆزگ بـــۆ ئێمە دوای دابڕانمـــان لـــە خوێندن لـــە کفـــری، ئەزموونێکی تر بـــوو، دایکم ســـەرەڕای خراپی بـــاری دارایی و کرێچێتیشـــمان، ڕێگەی نەدا لـــە خوێندن دابڕێین و هاوشـــێوەی برا گەورەکـــەم لە مەکتەب دەربچیـــن. بۆیە بەبێ یەك و دوو گەشـــتینە کەلار و نێردراین بـــۆ قوتابخانە. هەندێك لـــە ڕۆژەکان لـــە قوتابخانە کە جارجارە فڕۆکەی شـــەڕکەری ئێرانی دەهات، هەموومان دەترســـاین و مامۆســـتاکان ئامۆژگاریـــان دەکردین خۆمان لـــە گۆڕەپانەکـــە دوورخەینەوە و لە نـــاو پـــۆل و ڕاڕەوەکان بمێنینەوە. بـــۆ منداڵێك هێشـــتا ســـێ ســـاڵ بێت بخوێنێت و ســـێ قوتابخانەی جیاواز بکات و ئـــەو هەموو ترس و تۆقانـــدن و دیمەنە تراژیدییانـــە ببینێت، دەبێ چۆن برینگەلێـــگ لە هەناوماندا هەڵکوڵرا بێت؟

کەلار پڕبـــوو لە یـــادەوەری شـــیرین و تاڵ، شـــیرین بـــەو مانایـــەی هاتوچۆی خزمانمان زیاتر بوو، پێشـــتر بـــە هۆی خراپـــی بارودۆخی کفرییـــەوە کەمترین کەس ســـەردانی دەکردین. ڕەنگە بە هۆی ئەوەشـــەوە بووبێت ئاسایش لەو ســـاڵانەی دوایدا لە کفری نەمابوو. شـــەو نەبـــوو گەڕەکەکان نەبنـــە مەیدانی پێکدادانـــی چەکداری. یـــان ڕەنگە بە هۆی ئـــەوەوە بووبێت کە لە شـــوێنێك جێگیر نەبووبووین و هەمیشـــە لە هاتوچـــۆدا بووین، بـــۆ گوندەکەمان و ئەو ماڵانـــەی لە گەڕەکـــە قەرەباڵەخەکانی شـــاردا بوون. تاڵ بـــەو مانایەی کـــە ئەنفال هات و بە پێشـــچاوی ئێمەوە بەشـــێکی زۆری قوربانیانـــی ڕاپێچی مـــردن کرد. کـــە تراکتۆرەکانی گوندەکان لـــە نێو قافڵەی ئۆتۆمبێلی ســـەربازیی ڕەوانـــەی قۆرەتوو کران، ئـــەو خەڵکانەمان ناســـییەوە کە لە هاوینان و پشـــووی قوتابخانەدا، کاتـــی چوونەوەمان بۆ گوندەکەمـــان دەیانمان بینین و منداڵەکانیـــان هاوڕێمان بـــوون. لە هەمـــووی کاریگەرتر دیمەنی مامـــەم بوو، کە

تا ساڵێك پێشتر لە كفری لای ئێمە بوو، خەریكی كاسبی و وەستای لەبغ و سپیكاری بوو، بەڵام كە تەمەنەكەی زیادی كرد و لە بری عەسكەری ڕوویكردە شاخ و بوو بە پێشمەرگە و ئیتر نەماندیەوە تا ئەو كاتەی بە پێشچاومانەوە ئەو بەرەو بیابانەكان ڕاپێچكرا و ئێمەش گەڕاینەوە بۆ ماڵ. كاتێك چیرۆكەكەمان دەگێڕایەوە باوەڕیان پێنەدەكردین، دواتر بۆمان دەركەوت باوەڕیان كردووە، بەڵام لەو كاتەدا تاوانە خەڵك و پیاوانی بەعس بزانن كە خزم و كەسوكارت پێشمەرگەن و تەنانەت قوربانی ئەنفالیشن.

كاتێك لە دوای ڕاپەڕین ڕۆمانی (فاتیلە)ی مەهاباد قەرەداغیم بۆ یەكەمجار خوێندەوە، بەراوردی ئەو دیمەنانەی بینیبووم و ئەو گفتو گۆیەی نێوان شەهید دكتۆر ئاتێلا و فاتمەی دەزگیرانیم دەكرد، كاتێك ماڵی شێخ دەزانن كچەكەیان لەگەڵ دكتۆردا كەوتووەتە داوی خۆشەویستییەوە، بڕیار دەدەن فاتمە بنیرن بۆ ماڵ خزمێكیان لە كەلار. بەڵام دكتۆر زۆر بێتاقەت دەبێت بە بیستنی ئەم هەواڵە و دوعا دەكات ئەو كارە ڕوونەدات. دوای هەفتەیەك فاتیمە دەڵێت چوونم بۆ كەلار كۆتایی پێهات بە بۆنەی ئەوەی فڕۆكەكانی ئێران بۆردومانی كەلاریان كردووە و ماڵەوەمان مانەوەمیان لە بنەكە پێباشترە لە چوونم بۆ كەلار.

لە قوتابخانەی (زۆزگ)ی سەرەتایی ئەوەی كاریگەریی دەرونی زیاتر لەسەرم دروست كرد، ئەوە بوو زۆربەی منداڵە قوتابییەكانی هاوڕێم پۆشتە بوون و جلوبەرگەكانیان هی دەوڵەمەندەكان بوو، لە كاتێكدا ئێمە بارودۆخی دارایمان زۆر خراپ بوو. تەنانەت من كە برا بچووك بووم زۆربەی جار قەمیس و پانتۆڵی براكانم دوای چەند ساڵێك بە كارهێنان بۆ دەمایەوە. یان هی خزمەكانمان بوون كە پێمانیان دەبەخشی. ئێمە نان نەبوو بیخۆین، كەچی هاوڕێكانم باسیان لەوە دەكرد ئۆتۆمبێلی خۆیان هەیە و خانووەكەیان دووقاتە و پاسكیل و چەند جووتێك پێڵاویان هەیە، هەموو ئەوانە چوونە پاڵ ترس و تۆقاندنەكە و هەموویان پێكەوە بوونە شاخێك لە نەهامەتی و شەوان تا بەیان بە بیركردنەوە لەو جیاوازیانەی هەن و تا چەند ڕەوان، ڕۆژمان دەكردەوە. دواتر قوتابخانەی ئاشنا دروستكرا و گواسترایینەوە بۆ ئەوێ، كە بووە مەتەڵ لامان كە بە چوار ساڵی خوێندن چوار قوتابخانەی جیاواز ئەزموون بكەین. لەم ساڵانەی دوایدا لێدوانێكی (باراك ئۆباما)ی سەرۆكی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكام بینی كە دەڵێت: لێكۆڵینەوەكان ئەوەیان پیشانداوە، كە بەسوودترین خەرجی دەوڵەت بۆ نەوەكانمان لەوەدایە كە

باشـــترین ئاســـتی خوێندنی ســـەرەتاییان بۆ دابین بكەین. ئێمەش بەو نـــا هەمواریيە قۆناغی ســـەرەتایمان دەستپێكرد.

كفـــری شـــوێنی یادەوەرییەكانمان بـــوو، كەچی كەلار بـــە دیمەنەكانـــی زیاتر ســـەرنجی ڕادەكیشـــاین. (قەڵای شـــێروانە) و (ڕووباری ســـیروان) ئـــەو دیمەنانە بوون،كە وردە وردە جێگەی (باوەشاســـوار) و (برایم ســـەمین)یان لە ژیانمان دەگرتەوە. ئۆرزدییەكـــەی (عومەر فـــەوزی) لە كفریدا نـــاو و ناوبانگێكـــی زۆری هەبوو، تا لە كفـــری بووین بڕوامان بـــەوە نەدەكرد لە عێراقدا شـــوێنێكی لەوە گەورەتر و خۆشـــتر هەبێـــت، كـــە جارجارە لە كـــەلارەوە بـــۆ لای نەخـــۆش دەچووین بۆ كەركـــوك و لە گەڵ منداڵانی ناســـیارەكانماندا دەچووین بۆ بازاڕ و ســـەیری ســـینەما، بازاڕی گەورە گەورەمـــان دەبینی، بۆمان دەركـــەوت ئەوەی هەیـــە زۆر لەوانەی پێشـــتر دیبوومان مەزنترە، ئێمـــە نەگەڕاوین بۆیـــە بـــازاڕە لۆكاڵییەكانمان بە گەورەتریـــن دەزانی، كە لە ڕاســـتیدا لەو دیـــووی دنیابینی ئێمەوە دەشـــێ جیهانێكـــی بەرینتر هەبێت.

كـــەلار بـــۆ ئێمە لـــە شـــوێنێكی نامـــۆوە گۆڕا بـــۆ شـــوێنی ژیان. كـــە خزم و ناســـیارەكانمان دۆزییەوە و ژیانمان ئاســـایی بـــووەوە، بەرگی غەریبیـــمان فڕێدا و بە جۆرێك پەیوەســـت بوویـــن بە كـــەلارەوە، دواتر كە بـــۆ كۆتا جار كەلارمـــان بەرەو ســـمود بەجێهێـــڵا زۆر نیگەران بووین. ئاشـــنایەتی ئـــەو ماڵەی كە ئێمـــە كرێچییان بوویـــن و كرانەوەمـــان بە ڕووی كەلاردا، بەشـــێكی گـــەورەی بۆ چاكـــەی ئەو ماڵە دەگەڕێتەوە. ئەو بۆشـــاییانەیان بۆ پڕكردینەوە كە بێكەســـی بۆی دروســـتكردبووین. كاتێـــك بـــە ئۆتۆمبێل دەهاتن بـــۆ چەمەكـــەی ژووری كەلاری كۆن بـــۆ كەلوپەل و ئۆتۆمبێل شـــۆردن، ئێمەشـــیان لە گـــەڵ خۆیان دەهێنا. بۆ هەر گەشـــتێك بۆ ســـەید خەلیل و ســـەید ســـۆنە دەردەچوون، ئێمەیان لە بیـــر نەدەكرد. ئەمانـــە بوونە هەوێنی ئەوەی بـــە جۆرێك لـــەو ژیانە تازەیەمـــان ڕابێین كـــە ئەوانەی پێشـــوومان لا كاڵ ببێتـــەوە. یان ڕەنگە هاوشـــێوەی ژیـــان و مردن مـــرۆڤ لەگەڵ هەمـــوو بارودۆخێك ڕابێت. مـــن دەیگێڕمەوە بۆ شـــادییەكان، بـــەڵام دوور نییە لە ڕاســـتیدا هۆكارەكەی ڕاهاتن، یان خۆشـــی نەبێت. و حەقیقەتی سروشـــتی ژیان بێت وەك مێخێك بتبەســـێت بەو شـــوێنەوە كە شـــەو و ڕۆژی تێـــدا دەكەیتەوە.

تاوانـــی ئەنفـــال گەر بـــۆ هەندێـــك كەس تەنیـــا ڕووداوێـــك بووبێـــت، بۆ ئەو كەســـانەی لە ناویدا ژیان جیـــاواز بوو. برینەكانی ئەنفال هێندە بەســـوێن ئەســـتەمە

لە بیرمـــان بچنەوە. چونکە ئێمـــە پێش تاوانی ئەنفـــال ژیانی گوندنشـــینانمان دیبوو، کـــە زۆرینەی خەڵك دیوەخانـــدار بوون و بە ئاســـایی دەژیان، ئەو ساتانەشـــان بینی کە گواســـترانەوە بـــۆ ئەوبەری ســـیروان (قۆرەتـــوو)، ژیانێکی تـــەواو پێچەوانەی ئـــەو ڕۆژانەی لـــە گونـــددا دەیانگوزەراند. ئەوان فێـــری ئازادی بـــوون، کەچی وەك باڵندەیـــەك بە زۆر لە قەفەزێـــك ئاخێنرابوون. ڕێژەیەکی کەمی ئـــەو قوربانیانەی ئێمە بینیمانن، پێشـــمەرگە یان چەکدار بـــوون. ئەگینا زۆرینەیان ژن و منداڵ و شـــوانکارە و خەڵکانێـــك بوون، کە هیـــچ زیانێکیان نەك بـــۆ ڕژێمی بەعس و دارودەســـتەکەی، بەڵکـــو بۆ هیچ کەسـێك نەبوو. بـــە کورتی و پووختـــی ئەوەی گرنگە باســـی بکەم ئـــەوە بـــوو، ئەنفال بـــە پێشـــچاوماندا تێپـــەڕی، هەروەك چـــۆن لە پەروەردەشـــدا دەڵێت ئەوەی دەیبیســـتی کەمـــتر کاریگەریت لەســـەر جێدەهێڵێـــت وەك لەوەی کە دەیبینـــی، ئەوەی کە بـــە کردەیی ئەنجامـــی دەدەیـــت و لەنزیکەوە لێـــی ڕادەمێنیت زیاتـــر لە یادەوریتـــدا دەمێنێتـــەوە و ئەســـتەمە لەبیرچوونەوەی. لـــە ئەنفالدا کەس وەك گەرمیانییـــەکان بەرکەوتەی ڕاســـتەوخۆی لـــە گەڵ ڕووداوەکانـــدا نەبوو، بۆیە گەرمیان هەمیشـــە وەك شـــوێن و ناســـنامەی تراژیدیای ئەنفال دەمێنێتەوە.

دەنگۆیـــەك بڵاوکرایەوە کـــە خەڵکی دەستڕۆشـــتوو، ئەوانەی پـــارە و پۆلیان هەیە و دەیبەخشـــنە بەرپرس و مستەشـــارەکان، دەتوانـــن خزمەکانی خۆیان ئـــازاد بکەن. ئەو کاتـــەی لـــە ناحییەی ســـەرقەڵا ماڵی ناســـیارێك چـــوون ئەنفالکـــراوان ئازاد بکەن، وەهـــا قوربانیـــان تێگەیەنرابوون کـــە گوایە بەعـــس نایەوێت لـــەو لادێیانە بە کۆڵەمەرگـــی بژین و هەر یەکـــە و پارچەیـــەك زەوی نیشـــتەجێبوونیان پێدەدات. ئەوانیش ســـەرەڕای هـــەوڵ و تەقەلایەکی زۆر نەیانتوانی کەسـێك ئـــازاد بکەن، بە هۆی ئـــەوەی بێبەش دەبن لـــە خزمەتگوزارییەکانـــی بەعس لەکاتێکـــدا دواتر بوونە خۆراکـــی ئەژدیهای بەعـــس. ئەمەش ڕێك ئەوە دەســـەلمێنێت کە بـــە درێژایی مێژوو دەســـەڵاتە تۆتالیتارەکان بۆ کوشـــتن و بڕین و جینۆســـایدی قوربانیان بە شێوەیەکی ڕێکخـــراو کار لەســـەر بڵاوکردنەوەی دەنگۆی ناڕاســـت دەکەنەوە بۆ ئـــەوەی بتوانن بە ئاســـانترین شـــێوە مەرامە تایبەتییەکانیـــان بەدیبهێنن.

دوای ماوەیـــەك بـــرا گەورەکەم ســـەیارەی (پۆڵەنـــی) میمزاکەمی بـــەرەو لیواکە لێخوڕێ بـــوو تووشـــی ڕووداوی هاتوچۆ بـــوو، ژنێکی تێدابوو دایکی شـــەش کوڕ بوو کە لە دەزگاکانی حکومەتدا ئاســـایش بوون. ئەوەش دیســـانەوە لـــەو نەهامەتیانە

بوو کە لـەو کاتە ناسـکەدا بەرۆکـی گرتینەوە، دواتر کـە زانیان باوکـمان نییە و زیندانـی ئێرانـە لێمان خۆشـبوون. کاتێك ئەو ژنەیان برد بۆ نەخۆشـخانە بۆ شـاری سـلێمانی دایکم لەگەڵیاندا چوو، بە خۆشـحاڵییەوە تەندروستی باشـبوو. ئەوەی ئێمە لێی دەترسـاین وا نەبوو، هەسـتمان کردبوو دەسترۆیشـتووی ئەوان و ئـاوارەی ئێمە ببێتـە هەوێنی بارگرانی لە سـەر کەیسـەکە، دواتر لێـمان خۆش بوون.

دوای ژیانـی کـەلار و بنیاتنانی ئـۆردوگای صمـود ئێمەش وەك ئـەو هەزاران خەڵکە لـە کەلارەوە هاتینـە صمود و لە گەڕەکـی چوار هەزارییەکان گیرسـاینەوە، سـاڵی ١٩٩٠ بۆ ئێمە سـاڵێکی زۆر جیـاواز بوو. عێـراق و ئێـران زیندانییەکانی شـەڕی هەشـت سـاڵەیان ئاڵوگۆڕ کرد، لـە بۆنەیەکی تایبەتـدا باوکـم هاتەوە بۆ ناومـان. کاتێك ئـەو زیندانی دەبێـت براکەم منداڵێکی (٩) سـاڵ دەبێـت، کاتێك باوکم دێتەوە براکەم سـەرباز دەبێت لەو شـوێنەی لە سـەر سـنوور کە پێشـوازی لە زیندانیـان دەکات، بەڵام بـە ڕێکەوت یەکـتری نابینن.

لـەو سـاڵەدا دادام لای ئێمـە دەژیـا، جارێك بـۆ نەخۆشـی چـاوی بردمانە نەخۆشـخانەکانی کەرکـوك، ئەو ماڵـەی خانەخۆێمان بـوو کوڕێکیـان لەگەڵماندا دەهـات و چاوسـاغمان بـوو. ماڵیان لـە گەڕەکـی حوریە بـوو، ئێمـە عارەبیمان

نەدەزانـــی، ئەو هەموو کارئاســـانییەکی بـــۆ دەکردین. کە لە عەیادەکـــە گەڕاینەوە بۆ ماڵیان بـــە ڕیمەکان گەڕاینـــەوە کە لە کەرکـــوك زۆر بڵاون پێیان دەڵێن (ســـەفینە). بیرمـــە کۆڵانێـــك دوورتر لە مـــاڵ خۆیان نەفەرێك دابـــەزی و ئەویش وتـــی دابەزن. کە هەموومـــان دابەزین مـــن وامزانی بە هەڵە کۆڵانێـــك دوورتر دابەزیووە، پرسـیم خۆ ئـــەوە کۆڵانەکەی خۆتـــان نییە ئـــەوە کۆڵانەکەی تـــرە؟ وتی دەزانـــم بۆ ئەوەی شـــۆفێرەکە ماندوو نەبێـــت و ئەوەندە زۆر نەوەســـتێ و هەندێکیش بـــە پێ ڕێبکەین. لـــەو کاتەوە تا ئێســـتا من بیر لـــەو کارە دەکەمـــەوە چەنـــد مرۆڤانەبوو!

ڕاســـتە مرۆڤ لە هەر شـــوێنێك ژیا دەبێتە بەشـــێك لـــەو خاك و ئـــاوە و تێکەڵی ڕووحی دەبـــن، زۆرجـــار دەوترێت مـــرۆڤ لە هـــەر جێگەیەك دڵخۆش بـــوو ئەوێ دەبێتە نیشـــتیمانی، بـــەڵام بۆ زۆربەمـــان هەموو جێـــگاکان پڕ بوون لـــە نەهامەتی و کەچـــی هەر پێوەی پەیوەســـت بووین. لـــە دوای ڕاپەڕینەوە گەشـــەی کەلار بە شـــێوەیەك بوو هـــەر زوو ســـەرنجی هەمووانی بۆ خۆی ڕاکێشـــا. بەجۆرێك ئێســـتا ناوەندی ئیـــدارەی گەرمیانە و گەشـــەی زۆری بەخۆیەوە بینیوە. پێـــش ئەو قەزایانە کەوتووەتـــەوە کە ڕۆژانێك ئەوان شـــوێنی ژیانـــی خەڵکە پلەدارەکانـــی وەك کفری شـــاری وەزیران و خانەقینی شـــاری ڕۆشـــنبیران و کەســـایەتییەکان بوون. کەلار لە ئەمڕۆدا شـــیاوی ئەوەیە ببێتـــە پارێزگایـــەك و زۆر لەوە خۆشـــتر و دڵگیرتربێت کە هەیـــە. بوونـــی ڕووباری ســـیروان تایبەتمەندییەکی بە شـــاری کەلار بەخشـــیوە کە هاوشـــێوەی دەگمەنـــە. بەداخەوە نەتوانراوە بەپێی پێویســـت ســـوود لـــەو ڕووبارە وەربگیرێت و بکرێتە شـــارێکی هاوشـــێوەی شـــارە بەناوبانگەکانی دونیا.

• وێنەکە لای ڕاســـتەوە (شـــکور محەمـــەد هەیەر (یادی بەخێـــر) و لای چەپـــەوە کەریم محەمەد باوکی نووســـەرە ســـاڵی ١٩٧٣ لە گەڕەکـــی ئیمام محەمەدی کفـــری گیراوە.

ئاهەنگی نەورۆزی خوێندکارانی کورد لە زانکۆی بەغداد / کۆلێجی پەروەدرە
لە ساڵانی ١٩٩١ - ١٩٩٢ سازکرا

هەنگەوانی لە گەرمیاندا

دکتۆر مریوان موسی محمد

پرۆفیسۆری یاریدەدەر لەنەخۆشیە هاوبەشەکان

(زانکۆی گەرمیان، کۆلیجی پەروەردە، بەشی بایۆلۆجی)

هەنگ یەکێکە لە مێرووە سوودبەخشەکان بۆ مرۆڤ، چەندین جۆری هەیە لەسورشتدا بەڵام هەموو هەنگێک هەنگوین دروست ناکات. ئەو هەنگانەی کە هەنگوین دروستدەکەن پێیان دەوترێت مێشەهەنگوین. هەنگوین یەکێکە لە خۆراکە بە سوودەکان بۆ مرۆڤ. هەنگوین بەرهەم دێت لە ئەنجامی ئەو پەیڕەوە ناوخۆییەی کە لەناو کۆمەڵەی مێشەهەنگوین پەیڕەودەکرێت. کە بەرهەم دەهێنرێت لە ئەنجامی کۆکردنەوەی شیلەی گوڵەکان وگۆرینی لە گەدەیاندا بۆ هەنگوین پاشان لە شانەکاندا هەڵیدەگرێت. مێشەهەنگوین مێروویەکی کۆمەڵایەتیە کە بە شێوەی پوورە دەژێت، هەرپوورەیەک پێک هاتووە لە یەک شاژن وچەند سەد نێرەیەک وهەزارا کارەکەر.

بەرهەمهینانی هەنگوین لەلایەن هەنگەوە وایکردووە مرۆڤەکان لە کۆنەوە تائێستا بایەخی تەواو بە مێشەهەنگوین بدەن بۆ دەستکەوتنی هەنگوین وچەندین بەرهەمی تری ئەم مێرووە وەک مۆمی سروشتی، بەرەمێو، هەڵاڵە، تەنانەت وەک سەرچاوەی پرۆتین لە ڕێگەی خواردنی کرمۆکەکانیانەوە. زۆربەی نەتەوەکان وئاینەکان ڕێزیان دەگرن لە مێشەهەنگوین وهەموویان هاوڕان لە وەی کە مێروویەکی سوودبەخشە ودیاری خوداوەندە بۆ مرۆڤ، دەبێتە هۆی دەستەبەری ژیانی خۆش وپرچێژ

بۆیان. لەجیهان وعێراقدا، لەسەردەمی فەرمانڕەواكان وشارستانیەتە یەک لە دوای یەكەكانی عێراقدا بایەخیان داوە بە مێشهەنگوین وهەنگوین. كورد وەک هەموو نەتەوەكانی تر لە كوردستاندا ولە هەموو سەردەمەكاندا بایەخی داوە بە بە خێوكردنی مێشهەنگوین وجۆرێكی تایبەتی كە جیاوازە لە جۆرەكانی تری هەنگ لە ئۆرەپا ولآتانی تر، هۆكاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ هەڵكەوتنی سرووشتی جوانی كوردستان وكەش وهەوایەكی خۆش ولەبار بۆ ئەم هەنگە.

لە زۆر كۆنەوە هەوڵدراوە بۆ بە ماڵیكردنی ئەو جۆرەهەنگانەی كە هەنگوێنیان بەرهەمهێناوە، وماڵی بكەن وپەرەی پێبدەن وبتوانن سوودی زیاتر لە بەرهەمەكانی وەرگرن وەک سەرچاوەی خۆراک. بۆ ئەم مەبەستەش جەندین شێوازی جیاواز بەكارهاتووە بۆ پارێزگاریكردن لێان بۆ ئەوەی لەوەرزی زستاندا لەناو نەچن وبەئاسانی بیانگوازنەوە لەگەڵ خۆیاندا. ئەمش وای كردووە چەندی ڕێگا دابهێنرێت بۆ پاڕێزگاریكردن لێیان. ئەوشێوازانە كە بەكارهاتوون زۆرن، وەک دروستكردنی ژوور بە قوور، سنووقی قوور، سەبەتە بە چیلكە، سەبەتە بە قوور وچیلكە (وێنەی ١)، پاشان سنووق بە دار یان تەختە (شێوەی ٢) كە شانەی تایبەتی تێ دەكەن (وێنەی ٣) یان سنووق بە شووشە. تائێستا بەكارهێنان سەبەتەی چیلكە وقوور كە پێی دەوترێت خلێف لە كوردستاندا شانبەشانی سنووقی نوێ بەكاردێت لە ناوچە كوێستانیەكاندا.

وێنەی ١

وێنەی ٢

وێنەی ٣

لەگەرمیانــدا مێــژووی بەخێوکردنــی هەنــگ بــە تــەواوی نازانرێــت، بــەڵام بەپــێ ئەوزانیارییانــەی بەردەســتن ئەوخێزانانــەی کــە لــە کوێســتانەکانەوە هاتــوون بــۆ گەرمیــان بەمەبەســتی بەخێوکردنــی ئاژەڵەکانیــان لــە زستاندا وپاشــان گەڕاونەتــەوە بــۆ کوێســتانەکان لــە ســەرەتای هاوینــدا مێشــهەنگوینیان لەســەبەتەدا بەخێــو کــرووە بــۆ خــواردن بــۆ فرۆشــتن. بەپێــی گێڕانــەوەی هاوڵاتــی بەڕێــز کاک حســین احمــد خەڵکــی گونــدی ســەنگەر کــە ســەربەناحییە قۆرەتــووە وە ئێســتا لــە ژیانــدا مــاوە، دەگێڕێتــەوەو دەڵێــت لــە ســاڵی ١٩٨٠ کوردانــی ڕۆژئــاوا هەنگیــان هێنــاوە بــۆ ســنوری گوندەکەیــان بەمەبەســتی گەرمیــان وکوێســتان وئــەو بۆیەکــەم جــار خڵێفێکــی هەنــگ (پــوورە هەنــگ) کــە لەســەبەتەی چیلکــەو قــوڕدا بــووە لێــی کڕیــون بــە ڕێگــەی ئاڵوگــۆڕی کردنــی لەگــەڵ یــەک بزنــدا. هەروەهــا هاوڵاتــی بەڕێــز محمــود عبداللــە لــە ســاڵی ١٩٩٦ یــەک پــورە هەنگــی لــە گونــدی کانــی ســپیکە بــە دیــاری وەگرتــووە وە هێناوێتــی بــۆ باوەنــوور کــە لەنــاو ســەبەتەی قوڕدابــووە، پاشــان هەوڵــی خۆرســکانەی داوە بــۆ زۆرکردنیــان وتائێســتا لەســەر بەخێوکردنــی هەنــگ بەردەوامــە، بەشــێوەی مۆدێــرن، دەڵێــت ســەرچاوەی هەنگــەکان ئێرانــی بــووە، لــە ڕۆژئــاوای کوردســتانەوە (ئێرانــەوە) بۆیــان هاتــووە.

لــە گەرمیانــدا جۆرێکــی تــر هەنــگ هەیــە (وێنــەی ٤) کــە بەهەنگــی بــزن ناودەبرێــت (چونکــە ماڵــی ناکرێــت وحــەزی لــە شــوێنی ســێبەرو کراوەیــە) کــە هەنگێکــی وردەو زۆر هێمنــن ونزیکــەی نیــوەی قەبــارەی مێشــهەنگوێنن، توانــای بەرهــەم هێنانــی بڕێکــی کــەم هەنگوینیــان هەیــە کــە نزیکــەی ١-٢ کیلــۆ دەبێــت ســاڵانە لــە پورەیەکــدا. ئــەم جۆرەیــان مێــژووی زۆر کــۆن نیــە لــە گەرمیانــدا، تەنهــا حــەزی لەناوچــە گەرمەکانــە. پێشــتر لــە ســنووری خانەقیــن وجەلــەولا بــوون وبەرەبــەرە گەیشــتوونەتە ناوچــەی گەرمیــان وکــەلار. شــوێنی ســەرەکی ئــەم هەنگــە دەگەڕێتــەوە بــۆ ڕۆژهەڵاتــی کوردســتان لــە کرمانشــان (ئێــران). بۆیەکــەم چــار لــە عێراقــدا لــە ســاڵی ١٩٩٠ دەستنیشــان کــراوە بــە فەرمــی (ســەرچاوەی ١) بــەڵام پێــش ئەوکاتــەش بــە چەندیــن ســاڵ لەعێراقــدا بوونــی هەبــووە. ئــەم جــۆرە هەنگــە تائێســتا مرۆڤــەکان ســەرکەوتوو نەبــوون لــە ماڵــی کردنیــان وبەخێوکردنیــان لــە سنوقدا. بەشــێوەی سرووشــتی زۆردەبــن زۆر بەخێــرا لــە زۆربــەی ناوچەکانــی گەرمیانــدا دەبینرێــن لــە ســەر لقــە دار لەناوبــاخ ولەناوشــار، لەســەر دیــوار، لەســەر پەنجــەرەی مــاڵان ولەناومــاڵان.

سووڕی ژیانی مێشهەنگ

کۆمەڵەی مێشهەنگ پێکهاتووە لە سێ ئەندامی جیاواز کە ئەمانەن:

١- شاهەنگ یان شاژنە هەنگ (وێنەی ٥)، توخمی مێینەیەو سەرداری کۆمەڵەکەیە وهەر پوورەیەک تەنها یەک دانەی تێدایە، لەڕێگای مادەی فیرۆمۆنەوە کاروچالاکی ئەندامانی پوورە ڕێکدەخات. تەنها هەنگێکە کە دەتوانێت گەرای پیتێندراو نەپیتێندراو دابنێت. گەرای نەپیتێندراو دەبێت بەنێرە هەنگ (وێنەی ٦) گەرای پیتێندراو بە گشتی دەبێت بە کارەکەر (پاڵە هەنگ) (وێنەی ٧) یان بە شاهەنگ لە کاتی پێویستدا. ئەمەش بە هۆی بڕی ئەو خواردنانەی (خواردنی شاهانە) کە هەنگە پاڵەکان دروستی دەکەن ودەیدەنە کرمۆکەکان لە تەمەنی ١-٥ ڕۆژیدا. ئەگەر پاڵەکان خواردنی زۆری بدەنێ دەبێت بە شاژن وئەگەر بڕی ئاسایی بدەنێ دەبێت بە هەنگێ پاڵە. ئەم بڕەخواردنە زۆرە کەدەدرێتە کرمۆکەکان بۆ ئەوەی ببێت بە شاهەنگ، لە خانەیەکی ئاسایی کارەکەرەکاندا چێی نابێتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش **خانەکە درێژ** دەکەنەوە بۆ ئەوەی شاژن بە ئاسایی تێیدا گەشە بکات (کەلووی شاهەنگ) (وێنەی ٨). شاژن لە تاکەکانی هەموو ئەندامانی پوورە گەورەترە. هێلکەی نەپیتێنراوی شاژن تەنها دەبێت بە نێرە وە بە تەنها بۆماوەی شاژن هەڵدەگرێت. دوای دانانی گەرای تایبەت بە شاژن بە ماوەی ١٦ ڕۆژ لە خانەی خۆی دێتەدەرەوە (شاژنی پاکیزە) ولە ماوەی ٥-١٠ ڕۆژدا بە پێی بارودۆخی گونجاو، دەڕواتەدەرەوە بۆ ئەوەی جووت بێت، هەرساژنێک دەتوانێت لە ماوەی کاژمێرێکدا لە گەڵ نزیکەی ١٠-١٧ نێرە جووت ببێت، پاشان دەگەرێتەوە بۆ سنووقەکەی خۆی، لە ماوی چەند ڕۆژێکدا دەست دەکات بە دانانی هێلکە وبەم شێوەیە بەردەوم دەبێت لەدانانی هێلکە، تا ئەورۆژەی دەمرێت کە لەوانەیە نزیک ٣-٧ ساڵ بژێت، ئەمەش پشت بە بڕێ تۆوی نێرەی دەبەستێت کە لە سیکڵدانۆچکەی تۆودا هەلگیراوە لە ناو سکی شاژن. لە بەهاردا دەتوانێت لە ڕۆژێکدا ١٥٠٠ هێلکە دابنێت بەم شێوەیە کۆمەڵەکەی بە زووترین کات ولە ماوەی ٢١-٣٠ ڕۆژدا دەبێت بە چەند هێندە ژمارەی پێشوو.

وێنەی ٤

وێنەی ٥

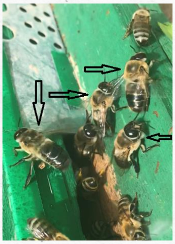
وێنەی ٦

وێنەی ٧

وێنەی ٨

وێنەی ٩

وێنەی ١٠

وێنەی ١١

وێنەی ١٢

هەروەها شاژن لە وەرزی بەهاراندا ٣٠٠-٥٠٠ گەرای نێرە دادەنێت خۆ ئامادەدەكات بۆ ئەگەری بریارِی پورەدان (دروستكردنی شاژنی نوێ وبەجێهێشتنی شوێنە كۆنەكەی وبردنی هەندێك لە ئەندامانی پورەكەی بۆ دامەزراندنی كۆمەڵەیەكی نوێ) (وێنەی ٩). ڕۆڵی سەرەكی ئەونێرانە بریتیدەبێت لە پیتاندنی شاژنی نوێ (پاكیزە) كە دێتە دەرەوە لە دوای ئەوەی شاژنی پێشوو پوورەكەی پێشوو بە جێدەهێڵێت. شوێنی گەرای نێرەكان (وێنەی ١٠) لە خانەی كارەكەرەكان (وێنەی ١١) گەورەترە بەشی سەرەوەی دەرپەڕیوە بە شێوەیەك كە درێژترە لە

خانـەی پاڵـەکان. هەروەهـا پاڵـەکان لـە چەندکاتێکـی تـردا گـەرا بەخێودەکـەن بـۆ ئـەوەی ببیـت بـە شـاژن، وە بەتایبەتـی لـە کاتـی لاوازی شـاژندا، لەکاتـی قەرەباڵخـی پـووره، ولـە کاتـی نەمانـی شـاهەنگ.

گـەرای نەپیتێنـدراو دەبێـت بـە نێـره (گـەرای شـاژن بـە بـێ بەشـداریکردنی تـۆوی نێـره وه بەتنهـا هەڵگـری توخمـی شـاژنه). نێـرەی مێشـهەنگ تەنهـا کاری چووتبوونـه وتەنانـات ناتوانێـت بـۆ خـۆی خـواردن پەیدابـکات، لـە کاتەکانـی هاویـن وزسـتاندا و لەکاتـی نەبوونـی خـۆراک لـە ناودەبرێـن لـە لایـەن پاڵـە هانگەکانـەوە. ئـەم کارەیـش ئەنجام دەدرێـت بامەبەسـتی دەسـتگرتن بـە خۆراکـەوە (هەنگویـن).

پاڵەهەنـگ دروسـت دەبێـت لـە ئەنجامـی هێلکـەی پیتێنـدراوی شـاژنەوە وتوانـای زاوزێیـان نیـە لـە بوونـی شـاژندا. ئەمـەش بـۆ دوو هـۆکار دەگەرێتـەوە کـە یەکەمیان بـۆ پێدانـی برێکـی کـەم لـە خواردنـی شـاهانە لـە ڕۆژانـی ١-٥ تەمەنـی کرمۆکـە ودووەمیـان کاریگـەری فیرۆمۆنـی شـاژن کـە دەبێتەهـۆی ناچالاککردنـی ئەندامـی زاوزێیـان. بـەڵام لـە کاتـی نەمانـی شـاژندا بۆماوەیەکـی زۆر (٢-٣ حەفتـە) ژمارەیـەک کەمیـان دەبنـەوە جێگـرەوەی شـاژن (دایکـە درۆزنـە یـان شـاژنە درۆزنـە) ودەسـت دەکـەن بـە دانانـی گـەرا (هێلکـەی نەپیتێـنراو) کـە هەڵدێـن ودەبـن بـە نێـره هەنـگ.

پاڵـەکان هەمـوو خزمەتگوزارییەکـی پوورەکـە دەگرنـە ئەسـتۆ وەک دایەنـی، بەرگـری، ئاوهێنـان، فێنککردنـەوەی پـووره، هەڵاڵـە کۆکردنـەوە، شـیلە کۆکردنـەوە وچەندیـن کاری تـر. پاڵـەکان بـە هیـچ شـێوەیەک لـە گـەڵ نێـرەدا چـووت نابێـت وکاری زاوزێ ناکـەن.

تەمەنی مێشهەنگی شاژن----- ٢-٥ ساڵ

تەمەنی مێشهەنگی نێره----- ٢-٣ مانگ

تەمەنی مێشهەنگی پاڵە----- ١ مانگ

تەمەنی مێشهەنگی پاڵە لە پایزوزستاندا ----- ٦ مانگ

قۆناغی ژیانی هەنگ	مێشهەنگی شاژن	مێشهەنگی پاڵە	مێشهەنگی نێرە
هێلکە	٣ ڕۆژ	٣ ڕۆژ	٣ ڕۆژ
کرمۆکە	٥ ڕۆژ	٦ ڕۆژ	٧ ڕۆژ
قۆزاخە	٨ ڕۆژ	١٢ ڕۆژ	١٤ ڕۆژ
لە هێلکەوە تا دەرچوون لە خانەکەی	١٦ ڕۆژ	٢١ ڕۆژ	٢٤ ڕۆژ

سوودەکانی مێشهەنگ

١- بەرهەمهێنانی هەنگوین، بەرەمێو، مێو، هەڵاڵە، ژەهری هەنگ، خۆراکی شاهانە

٢- پیتاندن وپەڕاندنی گوڵ و زۆرکردنی بەرهەمی کشتوکاڵی

سوودەکانی بەخێوکردنی هەنگ

بێجگە لەو دوو سوودەی سەرەوە باسمان کرد، هەنگەوانی ئەم سوودانەشی هەیە

١- بەرهەمهێنانی شاژن وبەکار هێنانی بۆ زۆرکردنی پورەهانگ یان فرۆشتنی شاهەنگ

٢- زۆر کردنی ژمارەی پوورە هەنگ لە ڕێگەی دابەشکردنی هەنگەوە وپاشان فرۆشتنیان

٣- بوژاندنەوەی کەرتی کشتوکاڵی وزۆرکردنی داهاتی تاک

٤- ئاڵوگۆری بازرگانی لە گەڵ وڵاتانی بیانی و لە ناوخۆدا

هەنگەوانی لە گەرمیاندا

لە ئێستادا دەیان خێزان سەرقاڵی بەخێوکردنی هەنگن بۆمەبەستی خۆراکی ڕۆژانە وەهەروەها بۆ بەدەست هێنانی داهات وبازرگانی لەگەڵ وڵاتانی تردا لە ڕێگەی

کڕین وفرۆشتنی بابەتی هەنگەوانییەوە.

لە گەرمیاندا هەنگەوانان سوود لە بەرهەمی هەنگوێنی فرە گوڵ وبەتایبەت گووڵی داری قەڵەمتۆز وەردەگرن کە دارێکی نایابە و تەنها لە سروشتی گەرمیاندا گەشدەکات. لە بەهاراند دەشتی گەرمیان دەوڵەمەندە بە چەندین جۆری گووڵ، کە زۆر بەسوودن بۆ گەشەی هەنگ وبەرهەمی هەنگوین. هەرچەند گەرمیان بەهاری کورتە وناتوانرێت پشتی پێببەستی، بەڵام لە وەرزی پایزدا تا کۆتای بەهار هەنگ بەبێ کێشە گەش دەکات. هاوینی گەرمیان گەورەترین کێشەیە بۆ هەنگەوانان، بۆیە لەم وەرزدا دەبێت هەنگ دەربکرێتە دەرەوەی سنووری گەرمیان وبەرو کوێستاناکان، ئەگینا لە وانەیە هەنگەکان زۆر لاوازبن یان لەناوبچن.

سەرچاوەی هەنگ لە کوردستاندا

لە ئێستادا بەهۆی نەبوونی خزمەت گوزاری ولاوازی کەرتی کشتوکاڵ لە کوردستاندا لە هەمووبوارەکاندا، هەنگەوانان سەرگەردانانە هەرجارەو لەسەرچاوەیەکەوە هەنگ دەکڕن ودەیهێننە کوردستانەوە. سەرچاوەکان ئەمانەن:

١- سەرەڕای بوونی جۆرێک لە هەنگ کە بە شێوازی سروشتی لە کوردستاندا هەیە (هەنگی ئاسایی یان خۆماڵی) بەڵام نەتوانراوا وەک پێویست پەرەی پێبدرێت ئەمەش لەبەرچەند هۆکارێک:

ا- نەبوونی شارەزایی پێویست لەلایەن هەنگەوانانەوە.

ب- نەبوونی کەرەستەی پێویست بۆ هەنگەوانان.

ج- نەبوونی دەرمانی پێویست بۆ قرکرنی چەندین نەخۆشی هەنگ.

د- بەکارهێنانی دژەمێرووکان بۆ باخ وپاوان وشوێنە کشتوکاڵیەکان کە بووەتە هۆی لە ناوبردنی ژمارەیەکی زۆری هەنگ.

٢- هێنانی هەنگ لە ئێرانەوە

٣- هێنانی شاهەنگ لە تورکیاوە

٤- هێنانی شاهەنگ لە سلۆڤینیاوە

٥- هێنانی شاهەنگ لە ئوسترالیاوە

٦- هێنانی شاهەنگ لە ئەڵمانیاوە

٧- هێنانی شاهەنگ لە ئەرجەنتینەوە

٨- هێنانی شاهەنگ لە بریتانیاوە

٩- هێنانی شاهەنگ لە مسرەوە

زۆربەی ئەم هەنگانە بەشێوەی قاچاخ دێتە ژوورەوە بۆ کوردستان

جۆری ئەوهەنگانەی کە هەنگەوانان لە گەرمیان سەرقاڵن بە بەخێوکردنیانەوە

١- هەنگی خۆماڵی

٢- هەنگی ئێرانی

٣- هەنگی ئیتالی

٤- هەنگی باکفاست

بۆ ئەوەی هەنەگەوانی بە سەرکەوتووی ئەنجامبدرێت، کۆمەڵێک هۆکار هەن دەبێت هەنگەوانان و وەزارەتی کشتوکاڵ ڕەچاوی بکەن.

١- هەنگەوان دەبێت شارەزایی تەواوی هەبێت لە بواری هەنگەوانیدا، هەنگەوانی زانستە ودەبێت زانیارییەکان لە هەموو ڕوویەکەوە وبە وردی بزانرێت بۆ ئەوەی ببیت بەهەنگەوان وپڕۆژەی هەنگەڵانی بە ڕێوەبەریت.

بۆ ئەم مەبەستەش وەزارەتی کشتوکاڵ دەبێت ساڵانە خولی فێربوون بکاتەوە بۆ ئەوکەسانەی خوازیاری کردنەوەی هەنگەڵانن، بۆ ئەوەی دڵنیابن هەنگەوانان شارەزایی تەواویان هەیە وتوانای بەرهەمهێنانیان هەیە وکات بە فیرۆ نادات. لە هەمان کاتدا بەبەردەوامی زانیاریان پێبدات بەمەبەستی نوێگەری وبە ئاگابوون

لـە بـوارەكـەدا.

٢- بەخێوكردنـی شـاهەنگی ڕەچەڵەكـی بـاش ونـاوازە. زۆر گرنگـە كـە هەنگـەوان پاڵپشـتی بكرێـت بـە هێنانـی شـاژن لـە ڕەچەڵەكـی پاكژكـراو وگونجـاو بۆ كەشـوهەوای كوردسـتان وناوچەكـە. هەروەهـا توانـای باشـی هەبێـت بـۆ بەرگریكـردن لـە نەخۆشـییەكان وبەرگـری كـردن لـە خـۆی دژ بـە دوژمنـە سروشـتییەكانی. زۆر گرنگـە هەنـگ توانـای گەراڕێـژی زۆر بێـت بـۆ ئـەوەی كۆمەڵـەی دانەبەزێـت لـە زسـتان وهاوینـدا وتوانـای بەرهەمهێنانـی هەنگوینـی باشـیبێت. ئـەم كارەیـش ئەركی سەرشـانی وەزارەتـی كشـتوكاڵە كـە بـە وردی چاودێـری بـكات وپشـتگیری هەنگەوانـان بـكات.

٣- بوونـی لـەوەرگای پێویسـت لەناوچەكـە، بەداخـەوە سـەرەڕای نەبوونـی لـەوەرگای پێویسـت بـۆ هەنـگ لـە گەرمیـان، هەنگەوانانـی ناوچـە شـاخاوییەكان وكوێسـتانەكان وشـارەكانی تـری كوردسـتان لـە پایـزو زسـتان وبەهـاردا، هەنگەكانیـان دەهێننـە گەرمیـان، بەتایبەتـی سـنووری كـەلار ئەمـەش بـوە بـە مەترسـی بـۆ هەنـگ لـە ناوچـەی گەرمیانـدا. ئەمـەش نـەك تەنهـا لـە بـەر كەمـی لـەوەڕ لـە ناوچەكـە، بەڵكـو لـە بەرچەندیـن هـۆكاری تـر

ا- كەمكردنـەوەی سـەرچاوەی خـۆراك ولاوازیـی هەنـگ چونكـە ڕەچـاوی دووری نێـوان هەنگـەڵان ناكـەن.

ب- دەبنـە هـۆی درەنـگ هەڵسـانەوەی هەنگـی گەرمیـان، چونكـە هەنگـی كوێسـتانەكان كۆمەڵەیـان بەهێزتـرە وژمارەیشـان زۆرترە.

ج- ڕەچـاوی ژمـارەی هەنـگ ناكـەن لـە شـوێنێكدا كـە دەبێـت لـە شـوێنێكدا لـە ٧٠ هەنـگ زیاتـری تێـدا نەبێـت.

د- دەبنە هۆی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی

ه- كێشـەی تاڵانیكردنـی هەنـگ زۆردەبێـت، بـەم شـێوەیەش هەنگـە بەهێـزەكان هەنگـە لاوازەكان لەناودەبـەن.

و- سـەرەڕای هەنگـی ناوچـە كوێسـتانییەكان، سـاڵانە هەنگێكـی زۆر لـە ئێرانـەوە بـە

شێوەی قاچاخ هاوردەی ناوچەی گەرمیان دەکرێت لە وەرزی زستاندا، نەک هەر ئەوکێشانەی کە باسمان کرد لەسەرەوە، بەڵکو نرخی هەنگ دەشکێنێت، دەبێتە هۆ تێکەڵبوونی ڕەچەڵەکیان لەگەڵ هەنگە باشەکاندا لەکاتی دروستکردنی شاهانەک لەوەرزی بەهاردا، وبەم شێوەیە ڕەچەڵەکی هەنگەکانیش تێکەڵ دەکات. جونکە نێرەی هەنگ توانای فڕینی زیاترە لە ١٥ کیلۆمەتر لە ڕۆژ ئاساییدا. هەنگی ئێرانی زەرەری ئابوور زۆر دەدات لە خەڵک وزۆربەی ئەوهانگانەی دێنە گەرمیانەوە نە سنوقیان ونە شاژنیشیان بەکەڵک دێت ولەهاویندا لەناودەچن.

٤- نەبوونی کەرەستەی پێویست بۆ پشتگیری هەنگەوانان لە سنووری گەرمیان. ئەمەش هەنگەوانان ناچاردەکات، بەتایبەت بۆ سنوق ومۆم ودەرمانی ئێرانی خراپ کە هۆکاری سەرەکین بۆ لاوازکردنی هەنگی کوردستان وگەرمیان بە تایبەتی ودابەزی بەرهەمی خۆماڵی.

٥- سسەرەڕای ئەوگرفتانەی باسمان کردن لەسەرەوە، هەنگەوانانی گەرمیان گەورەتری کێشەی ساغ کردنەوەی بەرهەمی هەنگوینیان هەیە، لە بازارەکانی گەرمیان و کوردستان. بۆ نموونە ئەوەندە بانگەشەکراوە بۆ هەنگوێنی شاخ خەڵک فێربووە وبەس وا دەزانێت هەنگوێنی شاخ هەیە کە دەڵێن هەنگوین گەرمیان یان قەڵەم تۆز هەرنازانن کە بەرهەمی وا هەیە!.

هەروەهە لە چەندین شوێن پروپاگاندەی کراوە لە لایەن هەنگەوانان وفرۆشیارانی هەنگوین لە سلێمانی کە گوایە هەنگوێن گەرمیان خراپە ودەیبەستێت، کە لەڕاستییدا وا نیە ودەکرێت پێچەوانەشبێت. هەرچەندا زۆر بەی هەنگەوانانی کوێستانەکان و کوردستان لە گەرمیان!.

هەروەها لە کاتی کردنەوەی هەربازاڕێک لە گەرمیاندا دەبێتە شوێنی فرۆشتنی هەنگوێنی ساختەو هەنگوێن بەناوی کویستانەکانەوە کە وا دەکات هەنگوێنی گەرمیان نەفرۆشرێت. بۆ نموونە هەنگەوان هەیە لە ڤیستیڤاڵی بازار لە گەرمیاندا تەنها بڕێکی کەم هەنگوین بفرۆشتوە لە ماوەی ٤ ڕۆژدا لە بەرامبەردا نزیکەی ١٠٠ هەزار یان زیاتری داوە بە شوێن. کە دەبوو بۆ ساخکردنەوەی بەرهەمی خۆماڵی بێبەرامبەربوایە.

٦- كێشـــەيەكی تـــری هەنگەوانانـــی گـەرميـــان ئەوەيـــە چەنديـــن جـــۆری هەنگوينـــی ساختە خراوەتـە بازاراكانـی گەرميانـەوە (سـوپەرماركێتەكان) بەبـێ هيـچ پشـكنێنێك وبەنرخێكـی زۆر هـەرزان. لايەنـی ئەمنـی وتەندروسـتی هيـچ لێپرسـينەوەيك ناكـەن لەوبارەيـــەوە.

قۆناغەكانی بەخێوكردنی هەنگ لە گەرمياندا

١- هەنگەوانـی لـە پايـزدا، هەموهەنگەوانانـی گەرميـان لـە پايـزدا هەنگەكانيـان دەگەڕێننـەوە بـۆ گەرميـان وبەتايبەتـی بـۆ سـنوری كـەلار، كفـری وخانەقيـن. لـەم ماوەيـە سـەرەڕای بوونـی برێكـی خۆراكـی پێويسـت لەناوچەكـەدا وەک گوڵـی كونجی، تـوودرک، كنـار، بامـێ، وگوڵـی پەتاتـەی ترشـيات (سـێوزەمينی يـان الماس) وباقلـەی سـوودانی وچەنديـن گولـی پايـزەی مـاڵان، هەنگەوانـان خواردنـی تايبـەت دەدەن (وێنـەی ١٢) بـە هەنگەكانيـان بـۆ ئـەوەی هـەم گەراڕێـژی زياتـر بـكات، وهـەم بـۆ ئـەوەی پاشـەكەوتی بكـەن بـۆ خواردنـی هەنگـەكان لـە زسـتاندا. بەمشـێوەيە ژمـارەی پێچـووی نـوێ زۆردەبێـت كـە تەمانيـان درێژتردەبێـت، وهەنگەكانيـان بـە پوورەيەكـی بەهێـز دەچنـە زسـتانەوە، وپارێـزگاری زياتـر لـە پـوورە دەكـەن لە ناوچـوون، لـە وەرزی زسـتاندا كـە يەكێكـە لـە كێشـە گەورەكانـی هەنگەوانـان.

يەكێكـی تـر لەوكارەانـەی هەنگەوانـان دەيەكـەن لـە پايـزدا بريتييـە لـە دەرمانـی قەڵاچۆكردنـی يەكێـك لـە دوژمنـە سـەرەكييەكانی هەنـگ لـە جيهـان وكوردسـتاندا. ئەويـش نەخۆشـی مشـەخۆری گەنـەی ڤاروايـە (پنـدی ڤـاروا)، ڤـاروا توانـای هەيـە هەنـگ لاوازكات بـە دووشـێوە، يەكەميـان خواردنـی شـلەو چـەوری لەشـی هەنگـە، دووەميـش گواسـتنەوەی چەنديـن ڤايرۆسـە كـە لەوانـە ڤايرۆسـی باڵەقرتەيـە كـە دەبێـت هـۆی بڕينـی باڵەكانـی بێچـووی هەنـگ ولاوازكردنيـان كـە لـە پاشـان دەمـرن.

٢- هەنگەوانـی لـە زسـتاندا، هەنگەوانـان لـە زسـتاندا كەمـتركاری هەنگەوانـی دەكات بـە حوكمـی ئـەوەی زسـتان وەرزێكـی سـاردە وهەنـگ لەكاركـردن وگەشـە دەوەسـتێت. بـەڵام ئـەوە ناگەيەنێـت كـە هەنگەوانان بێكێشـەبن لـە زسـتاندا، هەنگەوان دەبێـت هەنگەكانيـان بـە باشـترين شـێوە داپۆشـن لـە م وەرزەدا وە ڕێكيانبخاتـەوە لەسـەر كەمتريـن شـانە لەنـاو سـنوقدا ودەخرێنـە نێـوان دوو تەختـە بـۆ ئـەوەی بتوانـن

بـە ئاسانی خۆیـان ڕێکبخەنـەوە. چونکـە گـەر هەنـگ سـەرمای بێـت لـە زسـتاندا ئـەوە بڕێـک زیاتـر هەنگوێنــی پاشــە کەوتکراو دەخــوات بۆئــەوەی خۆیــان گەرمکەنــەوە، بەمشـێوەیە ئەگـەر خواردنیـان بـۆ دانەنەیـت ئـەوە ئەگـەری لەناوچونیـان زیاتـر دەبێـت. بـۆ ئـەم مەبەسـتەش هەنگـەوان دەبێـت خۆراکـی وزەبەخشـی پێویسـت بـۆ هەنگـە کان دابنێـت وبـە تایبـەت لـە مانگـی یـە ک ودوو بـۆ ئـەوەی بتونـن بـە ئاسـانی وەرزی زسـتان تێپەڕێنـن وبـە بەهێـزی بمێننـەوە تـا دە گەنـە وەرزی بەهـار.

٣- هەنگەوانی لە وەرزی بەهاردا، لـە کۆتایـی وەرزی زسـتاندا هەنگەوانی کاری زیاتـری دەبێـت بەشـێوەیەک هێنـدە سـەرقاڵی هەنـگ دەبـن، زۆربـەی کارە کانـی تـر پشـتگوێدەخەن. لەمکاتـەدا جارێکـی تـر دەرمـان گەنـەی ڤـاروا دەدرێـت لەوهەنگانـەی کـە ئـەم نەخۆشـیەیان هەیـە، خواردنـی تایبـەت بـە گرادانـان دادەنرێـت بـۆ ئـەوەی هەنـگ زوو گەراڕێـژی بـکات. کۆمەڵـەی هەنگـە لاوازە کان بـە بەچکـەی هەنگـە بەهێـزە کان بەهێـز دە کرێنـەوە. هەروەهـا لـەم وەرزەدا هەنـگ دابـەش دە کرێـت بـۆ ئـەوەی ژمـارەی پـوورە هەنگـە کان زۆرتربـن، شـاژنی نـوێ دروسـت دە کـەن، هەنگـە لاوازە کان دە گوازرێنـەوە بـۆ ناوچـە کوێسـتانییە کان بـۆ ئـەوەی لـە هاوینـدا بەهێزبـن. ئـەو هەنگانـەی لـە گەرمیـان بەجێدەهێڵرێـن بـۆ ئـەوەی هەنگوێـن بەرهـەم بێنـن ولـە مانگـی ٦ هەنگوێنەکانیـان دەردەهێندرێـن ودیسـانەوە دەیانگوازنـەوە بـۆ ناوچـە کوێسـتانییە کان وە ک پێنجوێـن و شـارباژێر، قەندیـل، قـەرەداخ، بەمـۆ وسـەرتەک.

لـە گەرمیـان هەنـگ شـیلە کۆدە کاتـەوە وهەنگویـن بەرهەمدێنێـت لـە چەندیـن جـۆری گـوڵ وە ک گوڵـی مزرەمەنییـە کان، قـۆخ، میوە کانـی تـر، گوڵـە زەردە، زەردە سـیری، درکـی عاگـوڵ، لەگـەڵ بڕێکـی زۆر لـە شـیلەی گووڵـی داری قەڵەمتـۆز. هەمـوو ئـەم گوڵانـە لـە ناوچـە شـاخاوییە کانی گەرمیـان هەیـە لـە گـەڵ چەندیـن گوڵـی جیـاواز تـر بێجگـە لـە گوڵـی دار قەڵەمتـۆز.

هەنگوێنـی هەرناوچەیـە ک جیـوازە لـە ناوچەیە کـی تـر و هەموویـان بەسـوودن وتـام ورەنـگ بۆنیـان جیـاوازە، گـەر هەنگووینـی شـە کراو نەبێـت (واتـا سـەرچاوەی خواردنی شـە کراو نەبێـت لـە کاتـی بەرهەمهێنانـی هەنگوینـدا).

٤- هەنگەوانی لە وەرزی هاویندا، گەورەترین کێشەی هەنگەوانان لە وەرزی هاویندا پلەی گەرماو نزیکی سەرچاوەی ئاوە، ودەبیت هەنگەکانیان بپارێزن لە گرەو گەرمای هاوین. یەکێکی تر لە کێشەکان دابێنکردنی ئاوە بە تایبەتی لە هەندێک شوێنی گەرمیان ولە کوێستانەکان کە لە هاوینە سەرچاوەی ئاو کەم دەکات. هەروەها لەم وەرزەدا دەبێت هەنگەوان جارێکی تر چارەسەری گەنەی ڤاروا بکات. لە کۆتای هاویندا جارێکی تر هەنگەکان دەهێنرێنەوە بۆ ناوچەی گەرمیان وبەمشێوەیەش جارێکی تر کارەکانی وەرزی پایز دەست پێدەکاتەوە. ئەو هەنگانەی لە وەرزی هاویندا هەنگوێنیان بەرهەم هێناوە وبەشێکی بۆ خۆی دەهێڵرێتەوە وبەشیکی دەردەهێندرێت بۆ فرۆشتن پێش ئەوەی هەنگەکان بگوازرێنەوە چونکە لە کاتی گواستنەوە ئەو شانانەی پڕلە لە هەنگوێن دەشکێن ودەکەون بەسەرهەنگەکاندا ولەوانەیە هەنگەکان لە ناوبچن.

ئەو بەرپرسیارییەتیەی دەکەویتە سەر وەزارەتی کشتوکاڵ وبەرێوەبەرایەتی کشتوکاڵی گەرمیان.

١- دابین کردنی کەرەستەی پێویست وپێدانی بە هەنگەوانانی گەرمیان بە نرخی پاڵپشتی بۆ ئەوەی خۆیان بە دوور بگرن لە کەرەستەی خراپ وبێ کوالێتی. ئەو کەرەستانەی گرنگن بۆ هەنگەوانان بریتین لە سنوقی ستاندارد، شانە، مۆمی ئەسڵی، چاپخانەی مۆم، دەرمانی تایبەت بە گەنەی ڤاروا لەسەرچاوەی باوەڕپێکراوەوە.

٢- دانانی میکانیزمی گونجاو بۆ دابەشکردنی هەنگی ناوچە کوێستانییەکان کە دەهێنرێن بۆ گەرمیان لەوەرزی زستاندا بە شێوەی ڕێک وپێک بە شێوەیەک کە هەر ٥٠-٧٠ هەنگ بەلایەنی کەم ٥ کیلۆمەتر دوربێت لەیەکتر. چونکە هەنگ بە ئاسانی نزیکەی ٣ کیلۆمەتر دەبرێت لە کاتی کەمی خۆراکدا. ئەم دووریە یارمەتی هەنگەکانی دوو هەنگەڵان دەدات بە ئاسانی تێکەڵی یەکتر نەبن. ئەم میکانیزمە ڕێگردەبێت لەو سەرگەردانییەی کە لە ئێستادا هەیە وبە نموونە ٢٠٢٣ وساڵانی پێشوو بەهەمان شێوەی ئەمساڵ کە لە شوێنێکدا سەدا یان هەزارا هەنگ لە یەک ناوچەدا کۆبکرێنەوە کە لە دەرئەنجامدا کەس سوودمەند نابێت.

٣- ڕیگـری کـردن لـه بڕینـی دار لـه سنوری گەرمیـان لـه ناوشـار ودەرەوەی شـار. لـه ئێسـاتدا لەهەندێـک شـوێن بـووە بـە دیاریـدە کـە هەندێـک لـە خەڵـک نارەزایەتـی دەردەبـرن لـە سـەر بوونـی هەندێـک دار وەک داری نەبـک وقەڵەمتـۆر گـە گوایـە سـوودیان نیـە. وە لـە هەندێـک شـوێنانا دەبیندرێـن دەبڕدرێنـەوە. ئـەو دارانـە سـەرەڕای سـوودێکی زۆر بـۆ دروسـتکرنی سـێبەر ودروسـتکردنی رێـژەی شـێ وسـەوزایی، کۆمەڵـە دارێکـی زێڕینـن کـە لـە گەرمیانـدا گەشـەدەکەن وپێویسـتیان بە ئاونیـەو زۆر خۆرسـکانە گەشـەدەکەن. لـە هەمـان کاتـدا دەبێـت هانـی خەڵـک بدرێـت بـۆ ناشـتنی ئـەم دارانـە وەک لـە سـاڵانی دوایـدا نەمامـی نەبـک دابـەش کـرا بەسـەر هەنگەوانانـدا. سـەرەڕای ئەمانـە ئـەم جـۆرە دارانـە زۆر بـە سـوودن بـۆ هەنگ و سـەرچاوەیەکی باشـن بـۆ هەڵاڵـەو شـیلە لـە وەرزی هاویـن وپایـزدا.

٤- دروسـتکردنی پێناسـی تایبـەت بـە هەنگەوانـان کـە تایبـەت بێـت بـە سـنووری گەرمیـان وڕێگـری کـردن لـە لەوکەسـانەی بازرگانـی دەکـەن بـە هەنگـی هـاوردە ونەخـۆش بـۆ سـنووری گەرمیـان.

٥- ڕێگـری کـردن لـە هاوردەکردنـی هەنگـی باشـوور وناوەراسـتی عێـراق لـە وەرزی بەهـاردا لەبـەر چەنـد هۆکارێـک، لـەم کاتـەدا هەنگەکانیـان بەهێـزن، نەخۆشـنی ڤاروایـان زۆرە، ژمـارەی پوورەکانیـان زۆرە، لایخۆیـان هەنگوێنیـان بڕیـوە، دێـن کێشـەش بـۆ هەنگەوانانـی گەرمیـان دروسـت دەکـەن وڕەچـاوی دووری نێـوان دوو هەنگـەڵان ناکـەن.

٦- ڕێگـری کـردن لـە ڕژاندنـی دەرمانـی قرکـەری مێـرووەکان لـە وەرزی بەهـاردا وبەتایبەتـی لـە کاتـی گوڵکردنـی داری بەریـدا چونـگ ئـەم قرکەرانـە هـەم هەنـگ لـە ناودەبـات وهـەم بەرهەمـی دارەبەریـەکان کەمـدەکات.

دووژمنە سرووشتییەکانی هەنگ لە گەرمیاندا

١- باڵنـدەی کەنەسـمە (مەلەسـەوزە) (وێنـەی ١٣)، باڵندەیەکـی کۆچەرییـە ولـەوەرزی بەهـاردا دەردەکەوێـت وبـە ملیۆنـان ڕوودەکەنـە گەرمیـان وکوردسـتان هەتـاوەک وەرزی پایـز دەمێننـەوە. دوو چار بەچکە دەکـەن ولـە هەرجارێکایـن نزیکـەی ٥ هێلکـە دادەنێـت وبـەم شـێوەیە هـەر کەنەسـمەیەک کـە دێتـە کوردسـتانەوە دەبێـت بـە لایەنـی کـەم بـە ١٠ دانـە. هەروەهـا سـەرچاوەی کۆمەڵێـک کێشـەن بـۆ هەنـگ وهەنگەوانـان.

ا- هەنگ لاواز دەکەن چونکە خواردنی سەرەکیان هەنگە

ب- دەنگیـان ناهێڵێـت هەنـگ هاتوچۆبـکات بـەم شـێوەیە ڕێگـری دەکـەن لـە کۆکردنـەوەی خـواردن وشـیلە و لەدەسـدانی خواردنـی کۆکـراوە.

ج- وەرزی بەهـار لـە گەرمیـان وەرزی شـاژن دروسـتکردنە ولەبـەر ئـەوەی ئـەم کەنەسـمانە هەنـگ ومەلیکـە دەخـۆن دەبنـە هـۆی لەدەسـتدانی ژمارەیکـی زۆر لـە شـاژنی پاکیـزەو پـوورە هەنگـە نوێـکان بـێ شـاژن دەمێننـەوە ودەبنـە دایکـە درۆزنـە.

٢- باڵنـدەی پەلەسـیرکە (خنجێرباڵـە) (وێنـەی ١٤)، زیانیـان کەمـترە لـە باڵنـدەی کەنەسـمە بـەڵام بەهەمـان شـێوە شـاژن ونێـرەی هەنـگ دەخـۆن بـەڵام نابنـە هـۆیێ ترسـاندنی هەنگـە لـە کاتـی کۆکردنـەوەی خۆراکـدا وتەنهـا بـۆ ئەوکەسـانە زیانـی هەیـە کـە شـاژن پـەروەردە دەکـەن.

٣- زەردەواڵـەکان (وێنـەی ١٥)، جەندیـن جـۆر زەردەواڵەمـان هەیە کە زۆر جار مەترسـی دروسـت دەکـەن بـۆ سـەرهەنگ، وبەتایبەتـی ئەوهەنگانـەی نزیـک چەمـن یـان نزیکـی ئاوەدانیـن، ولەناوبرنیـان هەندێـک ئەسـتەمە. دەبێـت هەنگەوانـان هەموویـان پێکـەوە دەرمانـی زەردەواڵـە بکـەن بـۆ ئـەوەی لەناوببرێـن. زەردەواڵـە بـە چەنـد شـێوازێک لـە ناودەچێـت وەک دۆزینـەوەی شـارەکانیان ولەناوبردنیـان، دانانـی گۆشـت بـە دەرمانـی قرکـەری مێـرووەکان ولەکاتـی بردنەوەیـان بـۆ نـاو شـارەکانیان هەموویـان لـە ناودەچـن، ئـەم پرۆسـە دەبێـت چەندیـن جـار دووبـارە بکرێتـەوە بـۆ بنبڕکردنیـان.

هەروەهـا تەڵـەی زەردەواڵـە هەیـە لـە شـیوازی دەبەیـەک یـان تۆڕێـک کـە هەرچوونـە

ژوورەوە بـۆ خۆراکەکـە ئیترناتوانـن بێنـە دەرەوە وپاشـان دەمـرن.

کەمکردنـەوەی زیانەکانـی دوژمنـە سـەرەکیەکانی هەنـگ لـە ڕێگـەی داینکردنـی ئامێـری کەڵدانـی دەسـتکردەوە

بـە کارهێنانـی ئامێـری کەڵدانـی دەسـتکرد بـۆ پیتاندنـی شـاژنی پاکیـزە ڕێگەیەکـی زۆر باشـە بـۆ کـەم کردنـەوەی زیانـی باڵنـدەی کەنەسـمەو پەلەسـیرکە، جونکـە لـە کاتێکـدا ئـەم باڵندانـە پەیـدا دەبێـت هەنگەوانانـی گەرمیـان خەریکـی بەرهەمهێنانـی شـاژنن و بوونـی ئـەم ئامێـرە کار ئاسـانییەکی زۆر باشـە چوونکـە ئیـتر لـە دوای کەڵدانی شـاژنی پاکیـزە شـاژنە کـەڵ خـواردووەکان هەوڵنـادەن بفـڕن وبـەم شـێوەیە کـەم تـر لـە ناودەچن. هەروەها بەکارهێننـای ئـەم ئامێـرە هەنگـی دەپارێزێـت لـە ناوچوونـی ڕەچەڵەکـی باشـی شـاژنەکان لەبەرئـەوەی تەنهـا لـەو نێرەانـە تلقیـح دەکرێـن کـە خۆمـان دەمانەوێـت وبەم شـێوەیە باشـترین جـۆری شـاژن بەرهـەم دهێنرێـت. بۆیـە پێشـنیار دەکـەم وەزارەتـی کشـتوکاڵ ئـەم ئامێـرە دابیـن بـکات بـۆ بەڕێوەبەرایەتەکانـی کشـتوکاڵ تـا بتوانرێـت سـوود بـە هەنگەوانـان بگەیەنـن.

نەخۆشییەکانی هەنگ لە گەرمیاندا

نەخۆشـییەکانی هەنـگ زۆر زۆرن وەک نەخۆشـییە کەڕوویيـەکان، مشـەخۆرییەکان، ڤایرۆسـییەکان، باکتریـاکان وتەنانـەت پەپولـەکان. بـەڵام لـە گەرمیانـدا تەنهـا دوو نەخۆشـی زۆر بـاوە لـە نـاو هەنگـدا ئەوانـەش نەخۆشـی گەنـەی ڤـاروا (وێنـەی ١٦و١٧) وڤایرۆسـی باڵەقرتەیـە (وێنـەی ١٨). ئـەم دوو نەخۆشـیە زۆر پەیوەسـتن بەیەکـەوە، ئەگـەر بتوانیـن ڤـاروا کۆنـترۆل کەیـن ئـەوە ڤایرۆسـەکەش کۆنـترۆل دەبێـت. کۆمەڵێـک دەمـان هـەن بـۆ لـە ناوبردنـی ڤـاروا بـەڵام دەبێـت سـاڵانە چەنـد چارێـک دووبارەبکرێتـەوە.

هەروەها پەپوولـەکان کـە نـاسراون بـە مـڕە (وێنـە ١٩) ومەترسـیدارن بـۆ هەنگـی لاواز چونکـە هێلکەکانیـان دەبێـت بـە کرمۆکـە (وێنـە ٢٠) کـە زیاتـر لـە سـەر مۆمـی شـانەی هەنگـی لاواز دەژێـت ودەبێتـە هـۆی لەناودانـی شـانەهەنگەکان وپاشـان لەناوبردنیان.

وێنەی ١٣ وێنەی ١٤

وێنەی ١٥ وێنەی ١٦

وێنەی ١٧ وێنەی ١٨

سەرچاوەكان

First definite record of Apis florea in Iraq, Bees for Development Journal Edition 1-
.24 - September 1992

٢- هەنگ بەخێوكردن، سەردەددین نورەدین ئەبوبەكر، ٢٠٠١

Australian Beekeeping Guide, 2014 3-

مێژووی هەنگەوانی لە گەرمیان

سالح محمد امین
بە هاوکاریی بەرێوەبەرایەتی کشتوکاڵی گشتی گەرمیان

بە ڕێژەی زۆر و هەنگەڵانی گەورە تاڕادەیەک لە ناوچەی بناری بەمۆ بەتایبەتی گووندی دەربەند بێلولە وەکو پیشەی سەرەکی خەڵکی گوند، ڕێژەیەکی زۆر هەنگ هەبووە، هەتاوەکو ساڵی ١٩٧٥، بە نزیکی ٢٥٠ تا ٣٠٠ کورە هەبوون.

ئەو کەسانەی زۆر خەریکی هەنگ بوون (محمد فرج صادق) کە ئێستەش لە گوندی دەربەند بێلولە یە و بەردەوامە لەسەر هەنگەوانیەکەی، دوبارە دوای ساڵی ١٩٩١ دەستیپێکردوەتەوە، پێش ساڵی ١٩٧٥ و ڕاگوێزانی خەڵکی ئەو ناوچەیە هاوڵاتی بەناوی (علی محمد عبداللە) هەنگەڵانێکی گەورەی هەبوە نزیک بە ٥٠ بەرەوسەر، هەروەها (محموود محمد خەسرەو) هەنگی هەبووە و هەنگەڵانی گەورەی هەبووە کە نزیک بە ٥٠ تا ٦٠ پلورە هەنگی بەخێو کردوە، بەگشتی خەڵکی گوندی دەربەند بێلولە هەنگیان بەخێو کردوە و لە گوندەکانی (بناری بەمۆ - سەرتەک - هۆرێن - هەتاوەکو ئەگاتە کەمتاران) ئەو ناوچە هەمووی هەنگەڵانی باشی لێبووە.

پاش ئەمانە لە گووندی کانی پەموو ژنێک بە ناوی (ئامینە عبدالکریم) خێزانی حاجی محمد حسەین ٥٠ بۆ ٦٠ هەنگی هەبووە و هەتاوەکو پرۆسەی ئەنفال هەنگەڵانەکەی بەردەوام بووە، لە ساڵی ١٩٧٠ ـەوە دەستی کردوە بە هەنگ بەخێو کردن. لە گوندی تاڵەبان (حاجی محمد خەلیفە عەزیز) ١٠ بۆ ١٥ پلورە هەنگی هەبووە هەتاوەکو پرۆسەی ئەنفال بەردەوام بووە لە بەخێوکردنی و لە پرۆسەی ئەنفالدا تیاچووە، لە کەڵەشێرەی سەروو (ئایشە کەریم مراد) تا پرۆسەی ئەنفال

هەنگی بەخێو کردوە، لە کەڵەشێرەی خواروو (حاجی حسین عەزیز عوسمان) تاوەکو ساڵی ١٩٨٥ هەنگی بەخێو کردوە، وە هەروەها لە کەڵەشێرەی سەروو (حاجی محەمەد عەزیز عوسمان) هەتاوەکو ساڵی ١٩٨٥ هەنگی بەخێو کردوە و هەنگەڵانی هەبووە ١٠ بۆ ١٥ هەنگ، لە قەڵاتۆپزان هەتاوەکو پرۆسەی ئەنفال هەنگ بەخێوکراوە، لە سەنتەری کەلار و لە کەلاری کۆن لە ساڵی ١٩٨٣ وە (قادر حسن امین) ناسراو بە قادری حاجی حەسەن، پلووره هەنگی لە بێستانسوور و شارەزوورەوە کڕیوە و هێناویەتی بەخێوی کردوە هەتاوەکو ساڵی ١٩٩٧ - ١٩٩٨ بەردەوام بوە لە هەنگەڵانەکەی، لە سێ پلورە هەنگەوە گەشتوەتە بیست و پێنج پلوورە هەنگ.

تەنزێک هەیە لێرەدا، لە کەلاری کۆن لەگەڵ دراوسێ و خزمێکی حاجی قادر ڕوویداوە کە: ڕۆژێک هەنگێک ئەبینێت لەسەر گوڵ و گیای باخچەکەیان بە هەرشێوازێک بێت هەنگەکە ئەگرێت، وە دەزویەکی بچکۆلە ئەبەستێت بە قاچی هەنگەکەوە و بەرەڵای ئەکات بەرەو ماڵی حاجی قادر، هەنگەکە بەرەو لای پلورە و هەنگەڵانەکە ئەگەڕێتەوە، دێت و ئەڵێ: بەخوا ئێوە هەنگتان هەیە و هەنگوینیشتان هەیە، هەنگوینم دەوێت! ئێ ئەڵێن: چۆن ئەزانی؟ ئەڵێ: واللە ی هەنگێکم دیاری کردوە و دەزوویەکم بەستوەتە قاچیەوە، هاتوە بۆ ماڵی ئێوە و ئێستە ئەزانم ئا ئەوەتە پلورە هەنگەکانتانم دۆزیوەتەوە! بۆیە هەنگوینم دەوێت و ئەوە بۆچی دەنگتان نەکردووە هەنگتان هەیە و هەنگوین ئەخۆن ئێوە؟!

بەهۆی کەمی هەنگ لە گەرمیان بەتایبەتی لە کەلاردا، هەرکەسێکی تر بەخێوی کردبێت هەوڵی داوە بیشارێتەوە، بەڵام دیارە ئەم دراوسێیە سەرێکی لە خزمایەتی لەگەڵ شارەزووردا هەبووە و هەندێک لە هەنگی زانیوە بۆیە ئەو هەنگەی دیاری کردووە و ئا بەو شێوازە هەنگوینەکەی خۆی دەستکەوتووە!

لەبەر ئەوەی ناوچەی گەرمیان ناوچەیەکی دەوڵەمەندە بە گیای جۆر بە جۆری سروشتی و لەوەڕگای سرووشتیی زۆرە، ڕووبەرێکی فراوان لە بەردەڵان و لەوەڕگای سرووشتی تێدایە، لەناو ئەمانەشدا هەندێک گیای بەتەمەن یان (معمر)

هـەن کـە لەسـەر ڕیشـە سـەوز ئەبنـەوە، گوڵـی باشـیان هەیـە و هـەر سـاڵێک بـاران هەبـێ و بارانـە سـاڵ بێـت ئـەوا لێـرە لـە گەرمیـان هەنگەڵانـەکان بەرهەمـی بـاش و گەشـەی بـاش ئـەکات.

هەنگێکـی تـر هەیـە کـە لێـرە پێـی ئەڵێـن هەنگـی بـزن، بـەڵام خـۆی بـە (نحـل القـزم البری) نـاسراوە، یانـی (هەنگـی بچوکی کێـوی) کـە بەخێوناکرێـت و بە هیچ شـێوەیەک لەگـەڵ ژینگـەی بەخێوکردنـی هەنگـەڵان دا ناگونجێـت و هـەر خـۆی خۆڕسـکانە لـە هەرکوێیەکـدا بیەوێـت لەوێـدا پلـورە درووسـت دەکات و شـانە هەڵئەبەسـتێ بـە قـەد شـاخ یـان لقـی درەختەکانـەوە.

زیاتـر لـە ١٥٠ سـاڵ پێـش ئێسـتاوە ڕیوایـەت کـراوە، کـە ئـەم هەنگـە بینـراوە، بـەڵام بـەزۆری لـە دوای ڕاپەڕینـەوە بەرچـاوی خەڵـک کەوتـوە و گەشـەی کـردوە، ئێسـتا خەڵکێکـی زۆر لـە هەنگوینـی ئـەم هەنگـە بزنـە یـان ئـەم هەنگـە کێوییـە ئیسـفادە ئەکـەن.

بـەڵام ئـەم هەنگـە هەندێـک سـیفەتی زۆر باشـی هەیـە کـە بەداخـەوە خەڵـک قـەدری نازانـن و ڕۆشـنبیری خەڵکـی بـەزۆری نەگەشـتوەتە ئاسـتێک کـە پارێـزگاری لـەم هەنگـە بکـەن، ئـەم هەنگـە بەشـێوەیەکی زۆر بێبەزەییانـە ئەبـڕن و لـە کاتێکـدا کـە ئیـتر کاتـی هیـچ خۆپێکـەوە نـان و شـیلە درووسـت کـردن و شـانە درووسـت کـردن نەمـاوە ئەیبـڕن، بۆیـە پێویسـتە لایەنەکانـی بـواری پاراسـتنی مێـرووە سوودبەخشـەکان هەوڵێـک بـدەن بـۆ ئـەوەی یاسـایەک یـان ڕێنماییـەک دەربچێت بـۆ ئـەوەی ڕاوچیەکانی هەنـگ لـە کاتـی خـۆی زیاتـر، هەروەکـوو ئـەو یاسـایەی بـۆ ماسـی دانـراوە کـە ماوەیـەک ڕاوکردنـی ماسـی ڕائەگیرێـت، و هەوڵبـدەن ماوەیەکیـش ڕاوکـردن و دەسـت بـۆ بردنـی ئـەم هەنگـە ڕابگیرێـت بـۆ ئـەوەی گەشـە بـکات و پاشـان سـوودی لـێ ببینرێـت.

ئەم هەنگە هەندێک سیفەتی بەرزی هەیە:

١- بەرگـەی گەرمـای زۆر ئەگرێـت، لـە ناوچـەی گەرمیـان دا گـڕەو گەرمـا زۆر کـەم کاری لێـدەکات.

٢- قـاروا کـە نەخۆشـیەکی بەربـڵاوی هەنگەڵانەکانـە و سەرانسـەری دونیـا پێـوەی

دەناڵێنێت ناتوانێت لەگەڵ ئەم هەنگەدا گەشە بکات.

٣- نەخۆشیەکانی تر یان دووژمنەکانی تری هەنگ وەکوو کەنەسمە یان زەردەواڵە، کاریگەرییان لەسەر ئەم هەنگە نییە و ئەم هەنگە خۆی خۆڕسکانە بەزۆری گەشەی کردوە و ئێستە لە شاخی بەمۆ بەم دیوا لە شاخی زەردە و گوڵان بەم دیوا هەتاوەکو ئاشداخ و هەتاوەکو ئەگاتەوە قادر کەرەم و ناوچەی کفری و بگرە هەتاوەکو ئەگاتەوە نزیکی جەلەولا و لە جەوەڵمرواری ئەم هەنگە بە زۆری بینراوە، ئێستا ڕاوی ئەکەن.

لە ناوچەی بناری چیای سەرقزڵ بەدیوی گەرمیاندا هەتاوەکو چوارکڵاو ئەم هەنگە زۆرە، زۆرترین ڕێژەی ئەم هەنگە لەم ساڵانەی دواییدا لە ناوچەی دەوروبەری باوەنوور هەتاوەکو دێتەوە بۆ ڕزگاری کەلار و ناحیەی تیلەکۆ ئا لەم دەوروبەرەدا لەناو کەن و کەڵبەزەکانی ئەم لاقەدپاڵ و چەم و دارەکانی ئەم ناوچەیە زۆر خەڵک ڕاوی کردوە و خەڵکیکی زۆریش سوودی لێ بینیوە، هاوڵاتی هەبووە ٥٠ کیلۆ لەو هەنگوینەی دەستکەوتووە، وە زیاتریش، بۆیە لەم ساڵانەی دواییدا خەڵکێکی زۆر ڕویانکردە هەنگ بەخێوکردن.

چەند هەنگەڵانێکی نموونەیی باش هەن لێرە لە گەرمیاندا و ئامارەکانیان لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان پارێزراوە، ئاماری کۆتایی بە نزیکی ئەکاتە ئەوەی بەرهەمی هەنگوین لە گەرمیان دا گەشتوەتە ٣١(تەن و ١٨٥ کیلۆ)، ژمارەی کورەی هەنگ ٩ هەزار و ٧٩٩ پورە، ژمارەی هەنگەوان ٤٦٨ هەنگەوان، ژمارەی ئەو گوندانەی کە هەنگیان تێدا بەخێوەدەکرێت و هەنگیان تێدایە ١٠٣ گوند.

لە کەڵەشێرەی خواروو (حاجی حسین عەزیز عوسمان) تاوەکو ساڵی 1985 هەنگی بەخێو کردوە، وە هەروەها لە کەڵەشێرەی سەروو (حاجی محەمەد عەزیز عوسمان) هەتاوەکو ساڵی 1985 هەنگی بەخێو کردوە .

هەنگ یەکێکە لە مێرووە سوود بەخشەکان کە مرۆڤایەتی لەمێژە ئاشنابووە پێی وە ئاشنابووە بە بەرهەمەکانی بەتایبەتی هەنگوین، هەروەها لە کوردەواری و ناوچەی گەرمیانیش دا لەسەردەمانێکی زووەوە هەنگداری هەبووە و کراوە،

پرۆسەی ئەنفال و ڕاگواستن کاریگەرییەکی زۆر نەرێنی لەسەر بەخێوکردنی هەنگ هەبووە لەم ناوچەیە بەتایبەتی لە ناوچەی بناری بەمۆ نزیک گوندی دەربەندبێلوولە و سەرتەک، هەنگەڵانی زۆر باش و بەڕێژەی تاوەکو ١٠٠ هەنگ لەلایەن یەک کەسەوە بەخێوکراوە، بەتایبەتی لە گوندی دەربەندبێلوولە زۆربەی زۆری ماڵەکان هەنگیان هەبووە و زیاتر لە ٢٥٠ تا ٣٠٠ پلورەی هەنگ کە لەناو پلورەی قوڕ دا بەخێوکراون هەبووە لە پێش ڕاگواستی ساڵی ١٩٧٥، بۆیە هەنگ مێرووەیەکی سوود بەخشە، ژیانی کۆمەڵایەتییە، توانایەکی زۆر باشی لە پێکەوە ژیان و بەرگری کردن هەیە لە خۆیان، هەنگ کاریگەریی لەسەر ژینگە و بەرهەمە کشتوکاڵییەکان زۆر زۆرە.

جۆرەکانی هەنگ کە هەن لێرە ئێستا وە ئەوکاتەش کە بوون: هەنگی ناوچەی زنجیرە چیای زاگرۆسیان پێ وتراوە، هەنگێکی تووکن و زۆر زیرەک لە جموجۆڵدا توانای ڕۆیشتنیان هەبووە لەکاتی با دا، سیفەتێکی بەرزی هەنگە کە بتوانێ لە کاتی تەوژمی بادا چالاکی بکات، هەندێک هاربوون و هەندێکیش شێوەیان زەرد بووە و ئێستا بەداخەوە نەماون.

بەڵام ئەو هەنگانەی ئێستە هەن بە ڕەچەڵەکەکانیاندا زیاتر زاڵە بەسەریاندا ڕەچەڵەکی ئیتالی کرمویڵی لێرە هەجین بوون لەم ناوچەیە، و هەنگی مصریش، هەندێک هاتوەتە عێراقەوە و ئێستا هەنگی خواروی عێراق کە پێی ئەڵێن هەنگی عێراقی ئەویش لە ناوچەکە هەیە، بەڵام بەزۆری خەڵک حەزی لە هەنگی هێمنە کە لە ڕەچەڵەکەکانی هەنگی کرمویڵی و کارنیکا خۆیان ئەبیننەوە.

هەنگ ئەتوانێت کاریگەریی باشی هەبێت لەسەر پیتاندنی کشتوکاڵ وە بەتایبەتی گوڵی ئەو کشتوکاڵانەی کە پیتاندنیان پێویستە، هەنگ کاریگەرییەکی زۆری هەیە لەسەری.

وتەیەکی ئەنیشتاین هەیە و ئەڵێت: لە دوای چوار ساڵ لە نەمانی هەنگ مرۆڤایەتیش لەناو دەچێت.

سەلمێندراوە کە هەنگ زۆر سوودی تری هەیە کە هێشتاکە دنیایەکی فراوانە و زانای زۆر لەو بوارەدا کار دەکات و لێکۆڵینەوە تا ئێستەش بەردەوامە، زۆربەی

وڵاتانــی دنیــا یاســا و ڕێســای تایبــەت بــە پــرۆژەی هەنگەوانــی و هەنگــەڵان و هەنگدارییـان هەیـە وەکـو بەشـی پێشـکەوتوو و دیـار لـە وەزارەتـی کشـتوکاڵەکانیاندا هەیـە، ناوچـەی گەرمیـان ناوچەیەکـی دەوڵەمەنـدە بـە گیـای جـۆر بـە جـۆر کـە لـەم ناوچەیــەدا هــەن، وە خۆڕســکی ناوچەکــە و بوونــی کێڵگــەی فــراوان یــان مەلعــای لـەوەڕگای زۆر بـۆ هەنـگ وایکـردوە کـە هەنگەڵانەکانـی ئێـرە سـەرکەوتوبن.

بـەڵام بەهـۆی بـەرزی پلـەی گەرمـا لـە هاویندا و نەبوونـی سـێبەری سروشـتی دار و درەخـت کـە هەنگـەڵان پێویسـتیەتی زۆربـەی زۆری هەنگەڵانـەکان گواسـتنەوەیان پـێ دەکرێـت لـە گەرمیانـەوە بـۆ کوێسـتان، وە هەروەهـا بـە پێچەوانەشـەوە لەکاتـی هاتنـی زسـتان و لـە وەرزی زسـتان دا هەنگەڵانەکانـی کوێسـتانیش دێـن بـۆ گەرمیـان، وە لـە زسـتاندا ناوچـەی (گەرمیـان و کـەلار و خانەقیـن و قۆرەتـوو هەتاوەکـو کفـری) ئـەم پـێ دەشـتانە پـڕ دەبـن لـە هەنگەکانـی کوێسـتان و دێنـە ئێـرە بـۆ بەخێوکـردن لەبـەر ئـەوەی زووتـر دەسـت بـە گـەرا دانـان و گـەرا ڕێـژی و زۆر بوونـی نفوزیـان دەکـەن، ژمـارەی هەنگـەکان زۆر دەبـن و زیـاد دەکـەن و پاشـان کـە وەرزی کووێسـتانەکان خـۆش دەبـێ و بەهـار دەگاتـە ئەوێـش هەنگەڵانـەکان دەگوێزنـەوە، وە زۆربـەی ئـەو کەسـانەی کـە لێـرە لـە گەرمیـان خۆیـان هەنـگ بەخێـو دەکـەن هەنگەکانیـان دووجـار دەبـڕن لـە سـاڵێکدا، لـە نێـوان ١٥ ی ٥ هەتاوەکـو ١٥ ی ٦ هەنگەکانـی گەرمیـان ئەتوانـرێ هەنگوینیـان لـێ دەربهێنـدرێ، لەبەرئـەوەی گوڵـی کالبتـۆز زۆر ڕێژەیەکـی بـاش هەنگوینـی تێدایـە و هەنگوینێکـی نـاسراوە لـە ڕووی جیهانییشـەوە، سـوودی زۆرە لـە ڕوی دەرمانیشـەوە زۆر بەسـوودە، نـاسراوە لـە ڕووی جیهانییـەوە.

هەنگوینـی کالبتـۆز، پـاش بڕینـی هەنگـەکان لـە گەرمیـان دەیانگوازنـەوە ڕاسـتەوخۆ یەکسـەر بـۆ کوێسـتان، لەوێـش ئەتوانرێـت لـە سـەرەتای مانگـی ٩ تـا کۆتایـی مانگـی ٩ هەنگـەکان دووبـارە ببڕدرێنـەوە بـە هەنگوینـی کوێسـتان، هـەر کوێسـتانەو هــەر ناوچــەو تایبەتمەنــدی خــۆی هەیــە و ڕووەکــی خــۆی زاڵــە تێیــدا، زۆربــەی هەنگەوانەکانـی کوێسـتان چاوەڕێـی هەنگوینـی گەرمیـان ناکـەن و دەگەڕێنـەوە بـۆ ئــەوێ بەڵکــو بــڕەو بــە ســوپای هەنگەکانیــان دەدەن بــۆ ئــەوەی هەنگوینــی زیاتــر بەرهـەم بێنـن لـە پایـزدا.

ئـەم کۆچـی گەرمیـان و کوێسـتانە زۆر سـوودی هەیـە بـۆ هەنگـەکان لەبەرئـەوەی

لـە سـەرمای سـەختی زسـتان ئەیپارێـزێ و هەنگەڵانەکـە لەژێـر بەفـر و کڕێـوە و سـەرماکەی کوێسـتان نامێنێتـەوە و دێتـە گەرمیـان کـە کەشـێکی خـۆش و لەبـاری هەیـە و لـە زۆربـەی کاتەکانـی زستانیشـدا دەتوانێـت چالاکـی بـکات.
وە هەروەهـا بـە پێچەوانـەوە گـڕە و گەرمـا و هـەوای وشـک و گەرمـی گەرمیـان ئەگـەر لەنـاو بـاخ و درەخـت و داری زۆر باشـدا نەبێـت پێـش چەنـد سـاڵێک دار و سـێبەری چـڕی بـۆ دروسـت نەکرابـێ ناتوانـێ ئیـدارە بـکات، بۆیـە گواسـتنەوەی بـۆ کوێسـتان کـە هـەوای فێنکـە و لـە گەرمـا و گـڕە و تیاچـوون هەنگـەکان دەپارێزێـت.
بەپێـی لێکۆڵینـەوەکان و توێژینـەوە زانسـتیەکان هەنـگ لەتوانایدایـە لـە کـەش و هـەوای لەبـاردا هەتاوەکـو ٥٢ کیلۆمەتـر بفڕێـت بـۆ پەیداکردنـی خـۆراک و سـەرچاوەی خـۆراک بـۆ خـۆی، بـەڵام ئـەوەی گرنگـە لـە مـەودای پێنـج کیلۆمەتـری بازنەییـدا دەتوانێـت چالاکییەکانـی زۆر بـکات و بـە تەواوەتـی بەسـەر ڕووەکـی ئـەو ناوچەیـەی کـە پێنـج کیلۆمەتـرە سـەیتەرە و دەسـەڵاتی هەیـە.
دەرمانـە قڕکەرەکانـی بـاخ، پەرژاندنـی باخـەکان یەکێکـە لـە کێشـەکانی هەنگەوانـان کـە ئێسـتا زۆربـەی زۆری هەنگەوانـەکان زۆر زیانـی گەورەیان لـە بەرامبەر ڕشـاندنی دەرمانـدا پێگەیشـتووە، هەروەهـا خراپـی جـۆری دەرمانـەکان و بـێ کوالێتیـان شـتێکی تـرە.
هەنگەوانـی کارێکـی گرنـگ و وردەکاری تێدایـە بۆیـە ئەوکەسـەی کـە ئەزمونـی لـە بەخێوکردنـی هەنگـدا هەیـە جیـاوازی هەیـە لەگـەڵ ئـەو کەسـەی کـە تەنهـا لـە ڕووی تیۆرییـەوە خوێندنـەوەی بـۆ بابەتـی هەنـگ و هەنگەوانـی کـردووە.
دوو قۆناغی زۆر گرنگ هەیە لە هەنگەوانیدا:
یەکـەم و بەدەرەجـەی یـەک لـە پایـزدا هەنگـەڵان بپارێـزی لـە نەخۆشـی و لـە لاوازی بـۆ ئـەوەی بتوانێـت زسـتان تێبپەڕێنێـت.
وە دووەم: لـە سـەرەتای بەهار و گەشـە سـەندنی پێویسـتە ئاسـتی هەنگەڵانەکـەت بەرز بکەیتـەوە، سـوپای هەنگەکانـت زیـاد بکـەی بـۆ ئـەوەی لەکاتـی پەیدابوونـی شـیلەدا بـە سـووپایەکی زۆرەوە بـە ژمارەیەکـی زۆرەوە لـە هەنـگ بکەویتـە کۆکردنـەوەی شـیلەکان.
چاندنـی ئـەو گـوڵ و ڕووەکانـەی کـە شـیلە و هەڵاڵەیـان هەیە بـۆ هەنـگ زۆر زەرورە لە

نزیک هەنگەڵانەکاندا هەبن، چونکە هەندێک کات هەنگ توانای دورکەوتنەوەی لە پلورە یان شارەکەی خۆی یان لە جێگاکەی خۆی نیە، لەبەر نالەباری کەش و هەوا بەتایبەتی لە کاتی گەرمای زۆر و سەرمای زۆردا، چونکە هەنگ پێویستی بە پلەی گەرمایەکە لە نێوان ٥٢ تا ٥٣ پلە باشترین پلەی گەرمایە بۆ گەشە و چالاکی هەنگ، وە هەنگ لە سەرو ٠٤ پلەوە توانای ڕۆیشتنی کەم دەبێتەوە، وە گەشتە ٥٤ بەرەو ٠٥ توانای زۆربەی زۆری نەژادەکانی هەنگ ڕادەوەستێت، جگە لە چەند نەژادێکی کەم نەبێت لە هەنگ، وە هەروەها لە خواروو ٨١ پلەش هەنگ لە چالاکی و دوور ڕۆیشتن دەوەستێت، بۆیە زۆر پێویستە هەنگەوان ئاگای لە کەش و هەوا بێت، وە لە چ بارودۆخێکدا هەنگەکانی بە چ ئاڕاستەیەک دائەنێت، وە هەنگەوانەکەی چۆن بەڕێوە دەبات.

بۆ بەرهەم هێنانی هەنگوینێکی پاک و سرووشتی و تەندروست پێویست دەکات لە سەرەتای بەخێوکردنی هەنگەکەوە کە لە سندوقی داریی پاکی شیاو بە هەنگەکە لەگەڵ شانەی تایبەتی خۆی وە لەگەڵ ئەو تەل و بزمارانەی کە بەکاردێن بۆ شانەکان هەموو جۆرێک مادەبن کە ژەنگ هەڵنەهێنن، چونکە ژەنگاوی بوونی بزمارەکان و تەلەکانی ناو شانە وائەکات لەکاتی پاڵاوتنی هەنگویندا ڕاستە هەنگ بە مێو دایدەپۆشێت و هیچ کاتێک هەتاوەکو هەنگوینەکە لە ناو شانەکەدا بێ و لە دەستی هەنگدا بێت هیچ پیسیەک ناتوانێت بچێتە ناوی، بەڵام لەکاتی پاڵاوتن و دەستکاری کردنی مرۆڤدا و دەرهێنانیدا و شکاندنی شانەکان و پاڵاوتنیدا بە ئامێری پاڵاوتن کە پێی ئەوترێ فەڕازە، ئەوە ژەنگاوی بوونی هەنگوینەکە لە ڕێگەی ژەنگی شانە و بزمارەکانەوە تێکەڵ دەبن.

پاشان ئەو دەفر و چەقۆ و ئامێرانەی کە بەکاری دێنیت بۆ کڕاندنی شانەکان و پاڵاوتنی هەنگوینەکە یان ئەو فەڕازەیەی بەکاری دێنیت بۆ هەنگوینەکە هەموو ئەمانە زۆر گرنگن کە مادەی پاکی خۆراکی بن وە پاشان هەڵگرتنی هەنگوینەکە وە پاشان فرۆشتنی هەنگوینەکە هەموو ئەمانە کاریگەرییان کەسەر هەنگوین هەیە چوونکە هەنگوین دەوڵەمەندە بە مادە کانزایی و ئەنزیمەکانی هەنگوین کار لە زۆرێک لە مادەکان دەکات، ئەگەر مادەی پارێزەری خۆراکی کواڵێتی بەرز

نەبن.

لەبەرئەوەی هەنگوین خۆراکێکی گران بەها یە، بۆیە لە لایەن زۆر کەسەوە هەوڵی ساختەکاری لەگەڵدا دراوە و ساختەشی لێ کراوە و بە هۆی ئەوەی ناسینەوەی هەنگوین زەحمەتە تەنها ڕێگەی دروست بۆ ئەوەی هەنگوینی باشت دەست بکەوێت کەسی متمانە پێکراوە و ڕاستەوخۆ لە هەنگەوان هەنگوینەکەت بسێنیت باشترە، تا ئەوەی لە بازاڕ و لە جێگاکاندا بیسێنیت، بۆیە ناسینەوەی هەنگوین بۆ هەنگەوان نەبێت زۆر زەحمەتە، هەتا هەنگەوانی زۆر شارەزا و کارامەش نەبێت ناتوانێت هەنگوین بناسێتەوە، بۆیە ناسینەوی هەنگوین بە شێوازی ڕەنگ و بۆن و تام و لینجی و ئەو شتانەدا هەرگیز نابنە پێوەری ساغی یان ساختەیی هەنگوینەکە، بۆیە کەسی کڕیار دەبێت زۆر ئاگاداری ئەوەبێت، لەبەرئەوە جیاوازییەکی زۆر هەیە لە نێوان نرخی شەکراوێکی گیراوەی بۆن تێکراو و تام تێکراو و ڕەنگ تێکراو دا لەگەڵ هەنگوینێکی سروشتیدا، زۆر جیاوازییان هەیە بۆیە زۆر کەس کە پەنا ئەبەنە ساختەکردنی و لە زۆربەی زۆری وڵاتانی دنیا ساختەکردنی هەنگوین هەیە، بەڵام پارێزگاری کردن لە کوالێتی هەنگوین دەبێ بە شێوازێکی زانستی فەحس بکرێت لە تاقیگەی تایبەتی بۆ دابمەزرێت و کوالێتی هەنگوینەکە دیاری بکرێت، وە هەر هەنگەوانێک بڕی هەنگوینەکەی ئاشکرا بکات و لە یەک خێزانی دابنێ و لایەنی بەرپرس نموونەیەک لەو هەنگوینە بە لیژنەیەک وەرئەگیرێ و فەحس دەکرێت لە کۆی بەرهەمی هەنگوینی هەنگەوانەکە و پاشان نەتیجەکەی دەردەکەوێت و ئەنجامەکەی ئاشکرا دەکرێت کە ئەم هەنگوینە لە چ ئاستێکدایە، لە ڕووی ژەهراوی بوونەوە لە ڕووی ڕادەی شێوە، لە ڕووی ڕاستەقینەیی پێنەدانی شەکرەوە بە هەنگەکە دەگاتە ئەو ئاستەی کە پەسەند بێت، هەنگوینی پەسەند لە ڕووی کوالێتییەوە دەبێت ڕادەی شێی لە نێوان ٤١ بۆ ٧١ لە سەد ڕادەی شێی تێدابێت، وە پێکهاتەکانی تریشی نابێت لە ستانداردی جیهانی بەدەربێت، هەنگوینی گەرمیان خۆشحاڵانە یەکێکە لە باشترین هەنگوینەکانی ناوچەکە لەبەرئەوە زۆر جاران لە پێشانگا نێودەوڵەتیەکاندا پلەی باش و نایابی بەدەست هێناوە، بۆیە گەشەی هەنگ و هەنگداری ئێستا لە گەرمیاندا لە ئاستێکی زۆرباش دایە وە زۆرێک لە هەنگەوانان مۆڵەتی

فەرمی هەنگەڵان و هەنگەوانییان وەرگرتوە و کۆمەڵەی هەنگەوانانی گەرمیانیش دامەزراوە و لەسەرەتای چالاک بوون و کارەکانیدایە.

بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان/بەشی پاراستنی رووەك/هۆبەی مێرووە سوودبەخشەکان
خشتەی ئاماری ژمارەی هەنگ وهەنگەوانان بۆ ساڵی (٢٠٢٢)

ژ	پارێزگا	قەزا	ناحیە	ژمارەی گوند کە پورەی هەنگی تێدایە	ژمارەی هەنگەوان	ژمارەی پورەی هەنگ	بڕی بەرهەمی یەك پورە (کغم/ساڵ)	تێکڕای بەرهەمی هەنگوین (کغم/ساڵ)
1	ئیدارەی گەرمیان	کەلار	ناوەندی کەلار	10	140	3,350	4	12,203
2	ئیدارەی گەرمیان	کەلار	پێباز	15	45	518	4	1,790
3	ئیدارەی گەرمیان	کەلار	رزگاری	3	11	299	4	1,106
کۆی گشتی سنووری بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلار				28	196	4,167	4	15,099

ژ	پارێزگا	قەزا	ناحیە	ژمارەی گوند کە پورەی هەنگی تێدایە	ژمارەی هەنگەوان	ژمارەی پورەی هەنگ	بڕی بەرهەمی یەك پورە (کغم/ساڵ)	تێکڕای بەرهەمی هەنگوین (کغم/ساڵ)
1	ئیدارەی گەرمیان	کفری	ناوەندی کفری	3	50	747	3	1,778
2	ئیدارەی گەرمیان	کفری	سەرقەلا	14	69	657	3	1,771
3	ئیدارەی گەرمیان	کفری	کۆکس	8	35	816	3	2,518
4	ئیدارەی گەرمیان	کفری	زنانە	6	19	258	3	838
کۆی گشتی سنووری بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کفری				31	173	2,478	3	6,905

ژ	پارێزگا	قەزا	ناحیە	ژمارەی گوند کە پورەی هەنگی تێدایە	ژمارەی هەنگەوان	ژمارەی پورەی هەنگ	بڕی بەرهەمی یەك پورە (کغم/ساڵ)	تێکڕای بەرهەمی هەنگوین (کغم/ساڵ)
1	ئیدارەی گەرمیان	خانەقین	ناوەندی	17	28	1,006	3	2,988
2	ئیدارەی گەرمیان	خانەقین	قورەتوو	7	19	668	3	2,002
3	ئیدارەی گەرمیان	خانەقین	مەیدان	20	52	1,390	3	4,191
کۆی گشتی سنووری بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی خانەقین				44	99	3,064	3	9,181

ژ	ناوی بەڕێوبەرایەتی	ژمارەی گوند کە پورەی هەنگی تێدایە	ژمارەی هەنگەوان	ژمارەی پورەی هەنگ	بڕی بەرهەمی یەك پورە (کغم/ساڵ)	تێکڕای بەرهەمی هەنگوین (کغم/ساڵ)
1	بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کەلار	28	196	4,167	4	15,099
2	بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی کفری	31	173	2,478	3	6,905
3	بەڕێوبەرایەتی کشتوکاڵی خانەقین	44	99	3,064	3	9,181
کۆی گشتی سنووری بەڕێوبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان		103	468	9,709	3	31,185

پەرەسەندنە سیاسییەکان لە کەلار لە ساڵانی (١٩٥٨- ١٩٦١)دا

سەباح عەلی جاف

مامۆستا لە بەشی مێژوو – کۆلێژی پەروەردە
لە زانکۆی گەرمیان

پێشەکی

کەلار و دەوروبەری لە رووداوە مێژووییەکاندا نەخش و رۆڵی هەبووە ، لەم توێژینەوەدا تیشك دەخەینە سەر بەشێك لە مێژووی ناوچەکە لە پێشهاتە سیاسییەکان لە ماوەی ساڵانی (١٩٥٨- ١٩٦١)دا، وەك ئاشکرایە لەپاش شۆڕشی (١٤ی تەمووزی ١٩٥٨), ناوچەکە گۆڕانکاری خێرای بەخۆیەوە بینی, بە تایبەت دوای ڕاگەیاندنی سیستەمی کۆماری, کە بوو بە هۆی هێنانە ئارای سەردەمێکی تازە, کەلار لەم رووەوە کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی رووداوەکان.

ئەم توێژینەوەیە لەم پێشەکییە و سێ تەوەر و ئەنجام پێکهاتووە، تەوەری یەکەم تیشك دەخاتە سەر پێشهاتە سیاسییەکان لە عیراق و کاریگەری لەسەر کەلار و دەوروبەری, کە ئەمیش بۆ سەر دوو باس دابەشکراوە، باسی یەکەم تەرخان کراوە بۆ پێشهاتەکانی پاش شۆڕشی (١٤ی تەمووز) لە کەلاردا. باسی دووەم تیشك دەخاتەسەر بەجێهێشتنی کەلار لە لایەن بنەماڵەی بەگزادەی جاف و رۆڵیان لە ئێراندا. تەوەری دووەم تایبەتکراوە بۆ باسی چالاکییەکانی حیزبی شیوعی لە کەلار لەگەڵ بزووتنەوەی ئاشتیخوازانی جیهانی لە ناوچەی شێروانەدا. هەرچی تەوەری سێیەم و کۆتاییشە, تیشکی خستوەتە سەر

پێشهاتە سیاسییەکانی پاش گەڕانەوەی مەلا مستەفای بارزانی لە سۆڤێیەت و چالاکبوونی پارتی لە سنووری کەلاردا ، پاشتر بە چەند ئەنجامێك گەیشتووین لە کۆتاییدا خراوەتەڕوو.

ئەم توێژینەوە ، پشتی بە چەندین سەرچاوەی جۆربەجۆر لە (بەڵگەنامە، کتێب، گۆڤار، ڕۆژنامە و چاوپێکەوتن) و چەندان سەرچاوەی تر بە زمانە جیاوازەکانی (کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی و فارسی) بەستوە و لە ئاستەنگ و کەموکوڕیش بەدەر نیە, بە تایبەت لەوەی کە زۆر بە کەمی لەسەر ئەم ماوە مێژووییەی کەلار نووسراوە، بەڵام بە هەرحاڵ لە کۆتاییدا بە شێوەیەکی زانستی و پشت بەستن بە میتۆدی مێژوویی, ئەم توێژینەوەیە توانیویەتی پێشهاتە سیاسییەکانی ئەم ناوچەیە, بە شێوەیەکی ورد و زانستییانە شرۆڤە بکات.

تەوەری یەکەم:
بەرپابوونی شۆڕشی (١٤ی تەمووزی ١٩٥٨) لە عێراق

گەشەکردنی ناسیۆنالیزمی عەرەبی لەپاش جەنگی دووەمی جیهانییەوە، پاشان بەرپابوونی شۆڕشی (٢٣ی تەمووزی ١٩٥٢)ی میسر بە سەرۆکایەتی جەمال عەبدولناسر (١٩١٨-١٩٧٠) و چەند هۆکارێکی تری دەرەکی هاوتەریب لەگەڵ هۆکارە ناوخۆییەکان, کە خۆی لە دۆخی خراپی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتییدا بینیووەتەوە, بوون بەهۆی بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووز (الزبيدي، ١٩٨١، ص٣٧؛ Dann, ١٩٦٩, p. ٨). بەرپابوونی شۆڕشی یۆلیۆ لە میسر, لە لایەن ئەفسەرانی ئازادیخوازەوە, بوو بەهۆی هاندانی ئەفسەرانی عێراق بۆ دامەزراندنی لێژنەی ئەفسەرانی ئازادیخواز و هەوڵدان بۆ کۆتایهێنان بە دەسەڵاتی پاشایەتی (خەیاڵی، ٢٠٢١، ل٢١٧). بەپێی بەڵگەیەکی بەریتانی, لە لایەن باڵیۆزی ئەو وڵاتەوە لە (١٤ی تەمووزی ١٩٥٨)دا, ئاڕاستەی وەزارەتی دەرەوە کراوە، تێیدا هاتووە: «لە بەرەبەیانییەوە ڕژێمی پاشایەتی ڕووخاوە و کۆماری عێراق ڕاگەیەنراوە» (الاعظمي، ١٩٨٩، ص١٣).

بە ڕاگەیاندنی سیستەمی کۆماری لە عێراق بە سەرۆکایەتی عەبدولکەریم قاسم (١٩١٤-١٩٦٣), سەردەمێکی نوێ دەستی پێکردووە. شۆڕشگێڕان کاتێك

بە دەسەڵات گەیشتوون, ڕووبەڕووی چوار ئەرکی نوێ بوونەتەوە، ئەوانیش بریتیبوون لە پاراستنی (یاسا و ئاسایش، پەیامی شۆڕش) و پێکهێنانی حوکمەتێکی نوێ و سڕینەوەی شوێنەوارەکانی ڕژێمی پێشوو (Dann, ١٩٦٩, p. ٣٣). سەرکردایەتی شۆڕش, ئەنجوومەنی سەروەری (مجلس السيادة) بە سەرۆکایەتی محەمەد نەجیب ڕوبەیعی دامەزراند, یەکێك لە ئەندامەکانی بەناوی خالید نەقشبەندی (١٩١٦-١٩٦٢) کورد بووە. پاشتر کابینەیەکی وەزاری بە سەرۆکایەتی عەبدولکەریم قاسم پێکهات و دەستووری کاتی عێراق ڕاگەیەنرا, لە دەروازەی یەکەمی ئەم دەستوورە کاتییەدا هاتبوو: «عەرەب و کورد لەم وڵاتەدا هاوبەشن و مافەکانیشیان لە چوارچێوەی عێراقدا پارێزراو دەبێت» (الوقائع العراقية، ١٩٥٨، ص٢ ؛ الزبيدي، ١٩٨١، ص٢٢٥-٢٣٣).

پارتی ئەو دەمە لە عێراقدا هەوڵەکانی بۆ بەدیهێنانی مافەکانی کورد بەگەڕخستبوو، لایەنگری زۆری لە ناوچە کوردییەکان هەبووە. کورد بە هەموو شێوەیەك کەوتە پشتیوانی لە کۆماری عێراق، ئەمەیش بەهۆی ئەوەی دەیویست لە سایەی کۆماری تازەدا بە مافەکانی بگات (Dann, ١٩٦٩, p.٤٠; سەجادی، ٢٠٠٥، ل٣٤٧). چەند شاندێکی کورد بە سەرۆکایەتی ئیبراهیم ئەحمەد لە (٢٧ی تەمووزی ١٩٥٨)دا, لەگەڵ عەبدولکەریم قاسم کۆبوونەتەوە، بە زۆری ئەندامانی ئەو شاندانەیش لەم شارانەوە بوون: سلێمانی، هەولێر، کەرکووك، ڕەواندز، چەمچەماڵ، کفری و خانەقین و کەلار (پێش کەوتن، ١٩٥٨، ل١؛ طالباني، ١٩٧٠، ص١٨١).

باسی یەکەم:
کەلار لە کاتی بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووزدا

پێش بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووز, بە هۆی سەرهەڵدانی حزبە سیاسییەکانی وەك شیوعی و پارتی لە سنووری گەرمیان و کەلاردا, هۆشیاری لە لایەن چین و توێژەکانەوە, بە تایبەت کرێکارانەوە گەشەیکردبوو. لە ساڵی (١٩٥٧)دا لە ئەنجامی ناکۆکییەك لە نێوان داوود بەگی جاف-ئەندامی ئەنجوومەنی نوێنەران و کۆمپانیای (ولیم پرێس)ی ئینگلیزی سەرپەرشتی دروستکردنی ڕێگای جەلەولا - دەربەندیخانی کردووە، لەسەر دابینکردنی

ئۆتۆمبیل بۆ ئیشوكارەكانی ئەو ڕێگایە هاتەئاراوە و سەباحی كوڕی نووری سەعیدی سەرۆك وەزیرانیش هاتووەتە ناو كێشەكەوە، ئەمەیش بوو بەهۆی ڕاگرتنی (توقیف) داوود بەگی جاف لە پۆلیسی قەزای كفریدا، سەرئەنجام مانگرتنی كرێكارانی ئەو سنوورەی لێكەوتەوە, ژمارەیەك داخوازییان هەبوو, لەوانە: زیادكردنی كرێی ڕۆژانە و دابینكردنی هۆیەكانی هاتوچۆ بۆ كرێكاران و ئازادكردنی داوود بەگ. لە ئاكامدا داوای كرێكارە مانگرتووەكان جێبەجێكرا و كرێكارانیش مانگرتنەكەیان شكاندووە و گەڕاونەتەوە سەر كارەكانیان (الطالبانی، ٢٠١٠، ص٨٦-٨٨). ئەمەیش بە یەكەم مانگرتنی كرێكاران لە سنووری كەلاردا دانراوە.

دانیشتوانی كەلار و دەوروبەی لە ڕێگای ڕادیۆوە هەواڵی ڕووخانی ڕژێمی پاشایەتی و ڕاگەیاندنی كۆماری عێراقیان زانیوە، ئەو دەمە جۆرە ڕادیۆیەك كارپێكراوە و خەڵكی سوودیان لێبینیوە و هەواڵ و زانیارییەكانیان لێوەرگرتووە, كە بە (ڕادیۆ پاتری)(١) ، یان بە زمانی ڕەمەكی خەڵك بە ڕادیۆی (كەر و جاش) ناسراوە. فایەقی حاجی محەمەدی كەماڵەیی وەك شایەتحاڵێك باسی لەوە كردووە، خەڵكی كەلار لە ڕێگای ڕادیۆوە بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووزیان زانیوە و هەواڵەكەیان پێگەیشتووە (كەماڵەیی، ٢٠٢٠، چاوپێكەوتن). هەروەها بەشێكی تری هاووڵاتیان, لە ڕێگای ڕادیۆی ماڵی عوسمانی حەسەن خدر (١٩٢٥-١٩٨٦)ەوە, گوێبیست بوونە شۆڕش ڕوویداوە و لەناو خەڵكی باس لەوە كراوە، (مەلیكە بچكۆلەكە) كە لەساڵی (١٩٥٤) دا هاتوەتە كەلار كوژراوە و خەڵكی بە شادمانییەوە هەواڵ و ڕووداوەكانیان شەنوكەو كردووە (حەمۆمین، ٢٠٢٠، چاوپێكەوتن). لە گوندەكانی دەوروبەریش، بەهەمان شێوە لە ڕێگای ڕادیۆوە كۆمەڵانی خەڵك هەواڵی بەرپابوونی شۆڕشیان زانیوە. لە گوندی ژاڵەی حاجی قادری نزیك كەلار هاووڵاتیان و ئەندام و لایەنگری حیزبی شیوعی لە ڕێگای ڕادیۆوە ئاگاداری بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووز بوون، لێرە بەدواوە شوعییەكان ترسیان نەماوە و بە ئاشكرا كەوتوونەتە دەربڕینی شادومانی و خۆشی (شاتری، ٢٠٢٠، چاوپێكەوتن). هەروەها لە گوندی شاكەلیش لە ڕێگای ڕادیۆوە گوێبیستی بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووز بوونە، وەك دەركەوتووە، خەڵك ئەو دۆخەیان پێخۆش و ئەو گۆڕانەیان پێ باش بووە، لە ڕووخسارياندا هەست بە

شـادمانی کـراوە (شـاکەلی، ١٩٩٧، ل٥٨).

کـەلار جیـاواز لـە گونـدەکانی دەوروبـەری خێـرا بـە پیـری گۆڕانکارییەکانـەوە چـووە، ئەمەیـش بەهـۆی بـوونی قوتابخانـە, کـە پێشـتر لـە سـاڵی (١٩٣١)ەوە کرابـووە و کاریگـەری لەسـەر ئاسـتی هۆشـیاریی خەڵکەکـەی هەبـووە. بـوونی بەگـزادەی جافیـش، کـە خـاوەن زەویـوزار بـوون، وایکـردووە خەڵـکی ئـەم دۆخەیـان پێخـۆش بێـت و هەوڵبـدەن خۆیـان ببنـە خـاوەن زەوی. وەك پێشـتر ئامـاژەی بـۆ کـرا، لـە خـودی کـەلار دۆسـت و لایەنگـری حیـزبی شـیوعی هەبـوون ، بـۆ نموونـە بەشـێک لـەو مامۆسـتایانەی هاتوونەتـە سـنورەکە لایەنگـر و ئەندامـی حـزبی شـوعی بوونـە ، لەوانـە بەڕێوەبـەری قوتابخانەکـە (عـەلی حسـێن ئەلبەیـاتی) لەسـەرەتای بەرپابـوونی شۆڕشـدا بەشـداری کاریگـەری هەبـووە و ووتـاری بـۆ تێگەیانـدنی ئـەو سـەردەمە نوێیـە بـۆ هاوڵاتیـان خوێندووەتـەوە (شـاکەلی ، ٢٠٢٠ ، چاوپێکەوتـن). هەمـوو ئەمانـە بـوون بەهـۆی ئـەوەی ڕۆژانـە خۆپیشـاندانی جەمـاوەری بـۆ پشـتگیری لـە شـۆڕش و عەبدولکەریـم قاسـم بکرێـت. خەڵکەکـە بـە شـێوەیەکی هەڕەمـەکی بەشـدارییان لـە خۆپیشـاندانەکان کـردووە (مەحمـوود، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن). بەڕادەیـەك ئـەم دۆخـە بەدڵـی جووتیـاران بـوو، بەشـداری خۆپیشـاندانەکانیان کـردووە، چەپڵەیـان بـۆ وەدەرنـانی دەرەبـەگ و ئاغـاکان لێـدەدا و پشـتگیریی شۆڕشـیان کـردووە (وەلی، ٢٠١٧، ل٨).

لـە سـەرەتای بەرپابـوونی شۆڕشـەوە, لـە کـەلار ڕۆژانـە ئاهەنـگ و خۆپیشـاندان ڕێکخـراوە, خۆپیشـاندان ببـووە بەشـێك لـە ژیـانی کۆمـەڵانی خەڵـك. هاووڵاتیـان لەبـەردەم مزگـەوتی کـەلار کۆدەبوونـەوە, لەوێـوە خۆپیشـاندان دەسـتی پێکـردووە و بـە کۆڵانەکانـدا چوونەتـە بـەردەم ماڵـە بەگـزادەکان. بـەم شـێوەیە ڕۆژانـە ئـەم ڕێپێـوان و خۆپیشـاندانە بەڕێـوە چـووە، زۆرجـار (ئەحمـەدی فەتاحـی ڕۆسـتەم)(٢) ئەنـدام و کادیـری حیـزبی شـیوعی، پێشـەنگ و پێشـڕەوی خۆپیشـاندەران بـووە. لـەو خۆپیشـاندانەدا ژمارەیـەك دروشـم وتراوەتـەوە، بـە شـێوەیەك کەسـێك دروشـمەکانی بـە دەنگێـکی بـەرز ئاڕاسـتە کـردووە و ئـەوانی تـر بەدوایـدا وتوویانەتـەوە، لـەو دروشـمانەی لـە خۆپیشـاندانەکاندا وتراونەتـەوە: «بـاران بـاری تەڕمـی کـرد عەبدولکەریـم سـەورەی کـرد، کـورد و عـەرەب برایـە بـۆ جمهـوری فیدایـە، بڕوخـێ دەرەبـەگ، کاکـە کەریـم بـۆ پێشـەوە ڕیشـەی ئاغـا بکێشـەوە جبهـة جبهـة وطنیـة لا اقطـاع ولا رجعیـة، ماکـو زعیـم الا کریـم، عـاش الزعیـم عبدالکریـم شـعب العـراق

شعب العظیم...» بە وتنەوەی ئەم دروشمانە خۆپیشاندانی ڕۆژانە بەردەوام بووە. هەندێک جار خەڵکی دەرەوەی کەلاریش بەشدارییان کردووە. خۆپیشاندانەکان زۆر جار گرژی تێکەوتووە و چەند دروشمێکی نابەجێ لە لایەن بەشێک لە بەشداربووانەوە وتراونەتەوە (شاکەلی، ١٩٩٧، ل٥٩-٦٠).

لە بەشێك لە گوندەکانی دەوروبەریش، بەهەمان شێوە ئاهەنگ و خۆپیشاندان بە بۆنەی بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووزەوە سازدراوە، لە گوندی (ژاڵەی حاجی قادر)ی نزیك کەلار, خەڵکی لە ڕێگای خۆپیشاندانەوە ڕۆژانە پشتیوانییان لە شۆڕشی چواردەی تەمووز کردووە، لەو گوندە بەهۆی بوونی حاجی قادری شاترییەوە, وەك دەرەبەگێك تەماشاکراوە, هاووڵاتیان چوونەتە بەردەم ماڵەکەی. لە گوندەکانی ئەم سنوورەیش ڕۆژانە ڕێپیوان کراوە و ژمارەیەك دروشم وتراونەتەوە، یەکێك لە دروشمەکان لە لایەن هاووڵاتیانەوە وتراوەتەوە: «هێزەکەمان هێزی گەلە، هێزی جووتیار و ڕەنجبەرە، ئاغا...»، لە گوندەکانی تریش، وەك: (بێڕەش، قولەبەرز، عیسایی و...هتد), بە سنووری ناحیەی باوەنوور و دەشتی پێباز ناسراوون, خۆپیشاندانی ڕۆژانەی بەخۆیەوە بینیوە و پێشەنگی ئەم خۆپیشاندانانەیش چەند کادرێکی سەر بەحزبی شیوعی بوون، وەك: مەلا سلێمانی زەماوەنگە، سۆفی عەبدولقادری قولەبەرز و حەسەنی حاجی قادری شاتری بوون (شاتری، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن).

داوود بەگی جاف و شەوکەت بەگ لە ڕۆژی بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووزدا, لە بەغداد بوون و ترسیان لە کاردانەوەکان هەبووە، هەربۆیە بۆ ڕۆژی دواتر, بە یاوەری شێخ عەتای تاڵەبانی لە بەغدادەوە هاتوونەتەوە بۆ کفری و پاشتر گەیشتوونەتەوە کەلار (طالبانی، ٢٠١٠، ص٩٠). لە کەلار ژمارەیەك کەس کاریان بۆ بنەماڵەی بەگزادە کردووە کە ئەمانە بە سەرکار (وەکیل)(٣) ناسراون، لەو وەکیلانە دەتوانین ئاماژە بە چەند کەسێك بکەین، لەوانە: شێخ ئەحمەدی شاکەل, وەکیلی کەریم بەگی جاف بووە (دەککەیی، ١٩٨٦، ل٨٤). ئەم وەکیلانە زۆرجار لە لایەن جووتیارانەوە گلەییان لێکراوە, ئەمەیش بەهۆی هەڵسوکەوتی خراپیان (نەریمان، ١٩٩٤، ل٧٩). حەمەی وەلی یەکێکی تر بووە لە وەکیلەکانی بنەماڵەی بەگزادەی جاف، لە ساڵانی (١٩٥٥-١٩٥٨)دا لە گوندەکانی دەوروبەر, سەرکاری مستەفا بەگی جاف بووە، لەپێش بەرپابوونی شۆڕشی (١٤ی تەمووز) بەگزادەکان ژمارەیەك لە هاووڵاتیان

لەگەڵیـان بـوون و کاریـان بـۆ کـردوون یـان لێیانـەوە نزیـك بـوون، بەرپابـوونی شـۆڕش لـە بەرژەوەنـدی ئەوانیـش نەبـووە (وەلی، ٢٠١٧، ل٥).

لـە کـەلار ماڵـی بەگـزادەکان زۆرتـر لـە لایـەن خۆپیشـاندەرانەوە پەلامـار دراون, چونکـە خەڵـکی ئەوانیـان بـە دەرەبـەگ و دۆسـتی بنەماڵـەی پاشـایەتی عێـراق زانیـوە، کـە خۆپیشـاندەران گەیشـتووەتە بـەردەم ماڵەکانیـان, دەرگاکانی ئەوانیـان بەردبـاران کـردووە, ئەوانـەی ئـەو کارەیـان ئەنجـام دەدا چەنـد مانـگ پێـش بەرپابـوونی شـۆڕشی چواردەی تەمـووز نەیاندەتـوانی بـە شـێوەیەکی ئـارام بچنـە بـەردەم ماڵـی بەگـزادەکان یاخـود لـە دیوەخـانی ئەوانـدا دابنیشـن. لـە لایـەن هەریـەك لـە (ئەحمـەدی فەتاحـی ڕۆسـتەم، شـێخ عەتـای تاڵەبـانی)ەوە کاتێـك خۆپیشـاندەران جارێـکی تـر گەڕاونەتـەوە بـۆ بـەردەم مزگـەوتی کـەلار، دەست بـە وتـار خوێندنـەوە کـراوە، لـە وتارەکانـدا زۆرتـر جەخـت لـە باسـکردنی شـۆڕش و بایەخـدان بـە کۆمـەڵانی خەڵـك کـراوە, ئـەو باسـانە زۆرتـر دەبوونـە هـۆی جۆشـدانی هەسـتی جەمـاوەر. هـەر لـە خۆپیشـاندانەکاندا, سروودی (عبدالکریـم قاسـم کل القلـوب تهـواك) جێگـەی سروودی (ملکنـا ملکنـا نفدیـك بـالارواح)ی گرتووەتـەوە، سروودی (هـەر بـژی کـورد و عـەرەب نیشـانەی خەبـات) یـش وتراوەتـەوە. لەنێـو منداڵانی ئـەو دەمەیشـدا, وێنـە و میدالیـای عەبدولکەریـم قاسـم و کۆتـری ئاشـتی کراوەتـە یەخـەدا و منداڵان بـەو میدالیـا و وێنانـە دڵخـۆش بوونـە (شـاکەلی، ١٩٩٧، ل٥٩-٦٠).

کـەلار وەك زۆربـەی ناوچـەکانی تـری کوردسـتان و عێـراق, خـاوەن پێگـە و دەرەبەگـی تێـدا بـووە, ئەوانیـش بەگـزادەی جافـن. بەگـزادەی جـاف خـاوەن زەویـوزاری بەشـێکی ناوچەکـە بـوون. جگـە لەمانیـش ژمارەیـەك بنەماڵـەی دیکـە لـە سـنوورەکەدا هەبـوون, کەچـی بەرپابـوونی شـۆڕشی چـواردەی تەمـووز لـە بەرژەوەنـدی ئەوانیشـدا نەبـووە، لـە سـەردەمەکانی پێشـوودا، زۆربـەی زەوییـە ڕێپێـدراوەکانی دەوروبـەری کفـری بـە تاپـۆ کەوتنـە دەسـتی سـەرۆك هـۆز و بنەماڵـەی دەوڵەمەنـد و خـاوەن پێگـەکان, لەوانـە: بەگـزادەکانی جـاف، تاڵەبـانی، بنەماڵـەی بابـان و سـەییدەکانی کفـری و شـێخەکانی شـاکەل (عزیـز، ٢٠١٥، ل٧٤). بەگـزادەکانی جـاف لەپێـش بەرپابـوونی شـۆڕشی (چـواردەی تەمـووزی)دا, وەك یەکێـك لـە گەورەتریـن خـاوەن موڵـك لـە عێـراق ناویـان هاتـووە, لەسـەر ئاسـتی هەرسـێ لیـوای (سـلێمانی، دیالـە و کەرکـووك)دا خـاوەنی (٥٣٩٣٣٣) دۆنـم زەوی موڵـك بـوون (بطاطـو، ١٩٩٥، ص٨١). بەگـزادەکانی جـاف لـە ناوچـەی گەرمیانیشـدا

لە پێش شۆڕشدا گەورەترین موڵکدار بوون، تەنها لە سنووری هەردوو ناحیەی (قەرەتەپە و شێروانە) خاوەنی (٢٠٠) هەزار دۆنم زەوی پشتاو (دەیم) و (١٢) هەزار دۆنم زەوی بەراو بوون، بەڵام پاشتر لە دوای شۆڕشی چواردەی تەمووزەوە, بەهۆی هەردوو یاسای ژمارە (٣٠)ی ساڵی (١٩٥٨) و یاسای ژمارە (١١٧)ی ساڵی (١٩٧٠) لە ٨٥٪ی زەوییەکانیان لە دەستدا, ئەوەیشی کە مابووەوە بەپێی یاسا بەکرداری بە دەستیانەوە نەما (عزیز، ٢٠١٥، ل٧٩-٨٠).

خۆپیشاندانی ڕۆژانە و کەفوکوڵی خەڵکی و شەڕەدار و شەڕەبەردی نێو هاووڵاتیان سەرئەنجام ئاڕاستەی بەرەو دوو لایەن کێشاوە، ئەوانیش ئاڕاستەی یەکەم، خۆی لە بەرەی خۆپیشاندەراندا ببینیەوە، پاشتر لە لایەن حیزبی شیوعییەوە کۆنترۆڵکران. هەروەها ئاڕاستەی دووەم بەشێکی نزیك لە بنەماڵەی بەگزادەوە بوون, لە بەرەی پارتی دیموکراتی کوردستاندا خۆیان بینیەوە. بەم شێوەیە لە ڕۆژگاری پاش شۆڕشی چواردەی تەمووزدا, هەریەك لە حیزبی شیوعی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستان, توانیان ئەندام و لایەنگری خۆیان لە کەلاردا پەیدا بکەن و ململانێ و چالاکی ئەو دوو حیزبە پەرەیسەندووە (شاکەلی، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن). لە دەرئەنجامی شۆڕشی چواردەی تەمووزدا بەگزادەکانی جاف لە کۆتایی ساڵی (١٩٥٨) و سەرەتای ساڵی (١٩٥٩)دا ناچار بوون کەلار بەجێبهێڵن, سەرەتا بەرەو شاری خانەقین و بەغداد دواتر بۆ ئێران دەستیان بە جێهێشتنی ناوچەکە کردووە (دارا داوود بەگ، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن).

باسی دووەم:
جێهێشتنی کەلار لە لایەن بەگزادەکانی جاف و پەنابردنیان بۆ ئێران

لەپێش بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووز, ژمارەیەك ماڵی بەگزادە لە کەلاردا نیشتەجێبوون، بریتیبوون لە: (خێزانی کەریم بەگ، داوود بەگ, شەوکەت بەگ, حەمەسەعید حەمەبەگ, خالد ڕەزا بەگ, مستەفا کەریم بەگ, تایەر ئەحمەد بەگ, عەلی ڕەزا بەگ, عەلی کەریم بەگ, مەحبوبەی خێزانی ڕەزا بەگ, خورشیدە خان و حەمەئەمین بەگ)، هەروەها چەند ماڵێکی تر لە دەوروبەریش هەبوون، لەوانە : عەبدولڕەحمان بەگ لە گوندی حەسەن

محـە، مەحمـودی ڕەزا بـەگ لـە گونـدی خەیاڵـی ناوچـەی بنکـورە (شـاکەلی، ٢٠١٢، ل١٧٩؛ مەحمـوود، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن).

بەگزادەکانی جـاف لـە دەرئەنجامـی بەردەوامیـی خۆپیشـاندانی هاووڵاتیـانی کـەلار و لەدەسـتچوونی بەشـێکی زۆری زەویوزارەکانیـان، هەروەهـا لەدەسـتدانی پێگـەی کۆمەڵایـەتی و سیاسـییان، ناچـار بـوون لـە سـەرەتای سـاڵی (١٩٥٩)دا دەسـت بەجێهێشـتنی سنورەکە بکـەن، سـەرەتا بـۆ شـاری خانەقـین و پاشـتر بـۆ هەریـەك لـە بەغـداد و خـاکی ئێـران، وەك دەرکەوتـووە، وڵاتـانی ڕۆژئـاوا و دراوسـێی عێـراق ترسی ئەوەیـان لێنیشـتبوو عێـراق و حکومەتەکـەی قاسـم لـە ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕسـتدا ببێتـە حکومەتێـکی سۆسالیسـتی، هەربۆیـە باڵوێزخانـەی ئەمەریـکا و ئێـران لـە بەغـداد کەوتبوونـە جموجـۆڵ، جووڵـەی ئـەو دوو دەوڵەتـە بـە شـێوەیەکی نهێنـی بـوو بەهـۆی هانـدانی سـەرۆك هـۆزەکانی کوردسـتان, بـەرەو ئێـران، عێـراق بەجێبهێڵـن، لـە ماوەیـەکی کەمـدا, ئـەم سـەرۆك هۆزانـە لـە ناوچەکـەوە چوونـە ناوخـاکی ئێـران: داوود بـەگ لـە هـۆزی جـاف لەکـەلار، شـێخ حەمـە نەجیبـی تاڵەبـانی لـە گونـدی قەرەبـڵاغ، سـاڵح ڕۆسـتەم خـانی جمـور، عوسـمان بەگـی شـەرەفبەیانی...، هەمـوو ئەمانـە لـە لایـەن ئێرانـەوە ڕێـزی زۆریـان لێنـراوە (پشـدەری، ١٩٩٢، ل١٣٢؛ جـاف، ٢٠٢١، چاوپێکەوتـن)، بارودۆخـی پـاش شـۆڕشی چـواردەی تەمـووز بـوو بەهـۆی ئـەوەی لـە (بەهـاری ١٩٥٩)دا, نزیکـەی (١٢) هـەزار کـەس بچنـە ناوخـاکی ئێـران و ببنـە پەناهەنـدە. هەریـەك لـە داوود بـەگ و سـەرانی هـۆزی شـەرەفبەیانی و تاڵەبانییـەکان چوونەتـە کرمانشـان (Arfa, ١٩٦٦, p.١٣٢).

عەبدولکەریـم قاسـم هەوڵیـداوە داوود بـەگ لـە عێـراق بمێنێتـەوە و لەگەڵیـان هـاوکار بێـت, هـەر بۆیـە لـە کەرکـووك بـۆ ئـەو مەبەسـتە دیـداری عەبدولکەریـم قاسـمی کـردووە، بـەڵام داوود بـەگ وتویـەتی: «مـن بەڵێنـم دابـووە پاشـای ووڵات و تـۆ پاشـات کوشـتووە، هـەر بۆیـە عێـراق بەجێدەهێڵـم»، پاشـان داوود بـەگ لـە ڕێـگای نووسراوێکـەوە, داوای لـە محەمـەد ڕەزاشـا (١٩١٩-١٩٨٠)ی شـای ئێـران کـردووە وەك پەناهەنـدە لـەو وڵاتـە وەری بگـرن. ناسـیاوی شـای ئێـران و داوود بـەگ بـۆ سـاڵی (١٩٥٣) گەڕاووەتـەوە, کـە شـا سـەردانی عێراقـی کـردووە وەك شـاند پێشـوازی لێکـردووە، داوانامەکـەی لـە ڕێـگای قـەسری شـیرینەوە ئاڕاسـتەی شـای ئێـران کـراوە و پـاش وەڵامدانـەوەی داوود بـەگ بڕیـاری داوە و چووەتـە ووڵاتی ئێـران (لۆلـۆ، ٢٠٢٠، ل٢١-٢٢)، لـە ڕێـگای چوونیـان بـۆ ئـەو ووڵاتـە, لەگـەڵ هێزێـکی

چەكداری بەرگریی میللی لە خانەقین تووشی شەڕ بوونە و ژمارەیەك كەس لە هەردوولا كوژراون, بەڵام بنەماڵەی بەگزادە بەبێ زیان دەرباز بوون (جاف، ٢٠١٦، ئینتەرنێت).

داوود بەگی جاف و عەلی ڕەزا بەگ و مینە جاف چوونە ئێران, لە كرمانشان وەك پەناهەندە بە ماڵەوە ماونەتەوە, بەڵام پاشتر هەریەك لە عەلی ڕەزا بەگ و مینە جاف بۆ عیراق گەڕاونەتەوە (جاف، ٢٠٢١، چاوپێكەوتن). داوود بەگ لە كرمانشان لە لایەن كەسایەتی و سەرۆك هۆزەكان و كاربەدەستانی ئێرانەوە ڕێزی لێنراوە, لەوێ ئەمیر ئیحتیشامی-سەرۆكی گۆران بووەتە دۆستی و هاوكاری و نزیكایەتی لە نێوانیاندا پەیدا بووە (لۆلۆ، ٢٠٢٠، ل١٨)، لە كرمانشان لە جافەكانی جوانرۆ و زەهاو هەریەك لە كوێخا مەحموود و كوێخا حاتەم سەردانیان كردووە، لەگەڵ بەگزادەكانی وەڵەدبەگیشدا دۆستایەتی هەبووە. هەروەها دۆستایەتی لەگەڵ كاربەدەستانی ئێرانیش لە سەرەتاوە خۆشبووە, بەڵام كە خەڵكی زۆر سەردانی ماڵەكەیانی كردووە, لە لایەن دەزگای ساواكەوە خراوەتە ژێر چاودێرییەوە, لەو ڕووەوە ئاگاداریان كردووەتەوە ماڵەكەی وەك بارەگای لێهاتووە، هۆكاری چوونی داوود بەگ بۆ كرمانشان, بۆ ئەوە گەڕاوەتەوە لە لایەك ئاگاداری ڕووداوەكانی عێراق و كوردستان، لە لایەكی تریش لە خزم و كەسەكانییەوە نزیك بێت (جاف، ٢٠١٦، ئینتەرنێت ؛ دارابەگ، ٢٠٢٠، چاوپێكەوتن).

ئەو ماوەیەی داوود جاف لە ئێران بووە، هاوكات بووە لەگەڵ گۆڕانكارییە خێراكان، چ لەسەر ئاستی كوردستان، چ لەسەر ئاستی عێراق. لە (ئەیلولی ١٩٦١)دا شۆڕشی ئەیلول لە باشووری كوردستان هەڵگیرساوە و لەم ڕووەوە مەلا مستەفای بارزانی (١٩٠٣-١٩٧٩), ویستویەتی لە ڕێگای داوود بەگەوە, بە مەبەستی هاوكاریكردنی شۆڕشی ئەیلول, پەیوەندی بە شای ئێرانەوە بكات. لە سەروبەندی شۆڕشی ئەیلولدا مەلا مستەفای بارزانی نامەیەكی بۆ داوود بەگ نووسیووە و تێیدا داوای لێكردووە بەمەبەستی یارمەتیدانی شۆڕشی كورد و دەستەبەركردنی پشتگیریی حكوومەتی ئێران پێوەندی بەشای ئەو وواڵتەوە بكات. ئەویش لە دیدارێكیدا لەگەڵ شا ئەو داواكاریەی خستووەتە بەردەستی و لێی خواستووە پاڵپشتی شۆڕشی كورد بكات، بەڵام شا بە بیانووی ئەوەی گوایە بارزانی هەواداری كۆمۆنیستە، ئەو داوایەی لاپەسەند نابێت. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو دیدارە لە قۆناغەكانی داهاتوو هاوكاری و هەماهەنگیی بەرچاوی لەنێوان

حکومەتـی ئێـران و شۆڕشـی کـورددا بەخـۆوە بینیـوە (جـاف، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن).
مـام جـەلال (١٩٣٣-٢٠١٧) بـاسی لـەوە کـردووە، بـە ماوەیـەکی کـەم کـە شـۆڕشی ئەیلـول هەڵگیرسـابوو, مـەلا مسـتەفا بـە مەبەسـتی هەماهەنگـی و هـاوکاری, پەیوەنـدی بـە ئێرانییەکانـەوە کردبـوو، بـەڵام نازانێـت ئـەو پەیوەندییـە لـە ڕێـگای کێـوە بـووە (ڕەشـید، ٢٠١٧، ل٣٠٤).
کاتێك لـە ساڵی (١٩٦٤)دا, لێکترازان و ناکۆکی لەنێـو پـارتی دیموکراتی کوردستان ڕوویـداوە و باڵـی مەکتـەبی سـیاسی پەنایـان بردووەتـە ئێـران، بەشـێکیان ڕوویـان لـە داوود بەگـی جـاف کـردووە و ماڵەکـەی وەك بـارەگای باڵـی مەکتـەبی سـیاسی لێهاتـووە. لـە سـەرکردە دیـارەکانی ئـەو باڵـە, ئیبراهیـم ئەحمـەد (١٩١٤-٢٠٠٠) وەك میـوان لـە کرمانشـان لـە ماڵەکـەی ئـەودا ماوەتـەوە, هـەر ئەمەیـش وایکـردووە لـە لایـەن دەزگای سـاواکەوە بخرێنـە ژێـر چاودێرییـەوە و ئـەو بـڕە هاوکارییـە مادديیـەی پێـی دراوە, بـۆ مـاوەی هەشـت مانـگ لێـی ببـڕن. بڕینـی ئـەو هاوکارییـە مادديیـە, بووەتـە هـۆی خراپـی بارودۆخـی ژیـانی داوود بـەگ و خانەوادەکـەی و لـە ڕووی ئابوورییـەوە کاریگەریـی لەسـەریان دانـاوە. پـاش ئـەم ڕووداوانـە, لەسـەر داوای شـای ئێـران داوود بـەگ لـە سـاڵی (١٩٦٥)ەوە, ڕوو لـە تـارانی پایتەخـت کـردووە (لۆلـۆ، ٢٠٢٠، ل٢٢).
لـە تارانیـش جارێـکی تـر ماڵەکـەی داوود بـەگ و کـوڕەکانی دەبنـە جێگـەی کۆکردنـەوەی هـاوکاری بـۆ بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورد، کـوڕەکانی پلـە و پۆسـتی باڵایـان لـە ئێرانـدا وەرگرتـووە. سـەردار جـاف (٤) لـە تـاران, دیدارێـکی لـە نێـوان مـام جـەلال و پاشـکۆی سـەربازیی باڵوێزخانـەی عێـراق سـازکردووە. لـەو دیـدارەدا, مـام جـەلال بـە نیگەرانییـەوە بـاسی هەڵوێسـتی عێراقـی کـردووە و بـە کونسـوڵەکەی وتـووە: «زینـدانی نوگـرە سـەلمانی عێـراق بـە باشـتر ئەزانـم لـەوەی لـە ئێـران بمێنمـەوە« و هەرئەمەیـش وایکـردووە, کونسـوڵەکە ئـەو هەڵوێسـتە بـە ئەوپـەڕی نیشتمانپەروەری بزانێـت (ڕەشـید، ٢٠١٧، ل٣٠٧). هـەر لـە ڕێـگای سـەردار جافـەوە مـام جـەلال توانیویـەتی لـە ئێـران ببێتـە خـاوەنی پاسـپۆرت, ئەویـش بەهـۆی باڵوێـزی عێـراق لـە کابـوڵ - جـەلال بەگـی حامـد بەگـی جـاف (١٩٢٣-٢٠٠١), پاسـپۆرتی بـۆ دەرهێـنراوە و توانیویـەتی ڕوو لـە وڵاتـانی ئەوروپـا بـکات (ڕەشـید، ٢٠١٧، ل٣٠٣).

داوود بـەگ لـە تـاران بەهـۆی نەخـۆشی لـە (٢٧ی ئایـاری ١٩٦٦)دا كۆچـی دوایكـردووە، ڕۆژنامـەی (خـاك و خـون)ی ئێـرانی بـە گرنگییـەوە لـە هەواڵـی مردنەكـەی دواوە, بـە ناونیشـانی (لەدەسـتدانی كەسـایەتییەكی بەناوبانگـی كـورد :فقـدان یـك شـخصیت بـزرك كـرد)دا لەدنیادەرچوونەكـەی بڵاوكراوەتـەوە (خـاك وخـون، ١٣٤٥، ص٣). لـە مەراسـیمێكدا پاشـتر تەرمەكـەی هێنرایـەوە بـۆ كـەلار و بەخـاك سـپێردراوە. سـالاری كـوری داوود بـەگ (١٩٤٤-١٩٧٩)، تـوانی لـە ئێـران لـە هەریـەك لـە پارتـەكانی (پـان ایرانیسـم، ایـران نویـن) ڕۆڵ بگێڕیـت و پاشـتر لـە سـاڵی (١٩٧٥)دا بـوو بـە ئەندامـی ئەنجومـەنی شـورای میللـی وەك نوێنـەری شـاری پـاوە (جـاف، ٢٠١٦، ئینتەرنێت). بـەڵام لـە (٥ی ئـاداری ١٩٧٩)دا، لەپـاش شـۆڕشی ئیسـلامی ئێـران، بـە تـاوانی كوشـتنی هاووڵاتیـان گوللەبـاران كـراوە (كیهـان، ١٣٥٧، ص٢؛ همـكاران، ١٣٩١، ص١٨)، ژمارەیـەكی تـر لـە ئەندامـانی بەگـزادەی جـاف، لـە ئێـران توانیوویانـە درێـژە بـە خوێنـدن بـدەن و لـە بـواری جۆربەجـۆردا ببنـە خـاوەنی بڕوانامـەی بـەرز، لەوانـە: سـەردار جـاف، دارای داود بـەگ، خـەسرەو جـاف... هتـد (جـاف، ٢٠٢٠، چاوپێكەوتـن).

تەوەری دووەم:
چالاكیی حیزبی شیوعی لە كەلار و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتی لە ناوچەی شێروانەدا (١٩٥٩)

لـە شـار و گونـدە گەورەكانـدا پـاش بەرپابـوونی شـۆڕشی (١٤ تەمـووزی ١٩٥٨)، دەسـتبەجێ كۆمیتـەكانی بەرگریكـردن لـە كۆمـاری تـازە, كـە بەشـەقام و كوچەكانـدا بـۆ بەرگریكـردن لـە دروشـم و بەرنامـەكانی شـۆڕش پێكهاتـووە، سـوڕاونەتەوە. لـەم كۆمیتانـەدا هەمـوو چیـن و توێـژەكان لـە كرێـكاران و جووتیـاران و ڕۆشـنبیران بەشـدارییان كـردووە و ناوچـەی كفـری بـە كەلاریشـەوە لـەم چوارچێوەیـەدا بـووە (طالبـاني، ٢٠١٠، ص٩١)، لـە ئاكامـی بەرپابـوونی شـۆڕشی چـواردەی تەمـووزدا, لـە كـەلاردا ڕۆژانـە بـەشی زۆری چیـن و توێـژەكان بەشـداری خۆپیشـاندان و ڕێپێوانیـان كـردووە, بـەشی زۆری ئـەم چالاكییانـە لـە لایـەن ئەنـدام و لایەنگـرانی حیـزبی شـیوعییەوە ئاڕاسـتەكراوە و حیـزبی شـیوعی لـە سـەرەتای بەرپابـوونی شۆڕشـەوە زۆر چالاكانـە دەسـتی بەسـەر خۆپیشـاندانەكاندا گرتـووە و بـە شـێوەیەكی بەرچـاو

کەوتوونەتـە چـالاکی و ڕابەرایـەتی بـەرەی چەپیـان لـەدژی ئاغـا و دەرەبەگـەکان کـردووە (شـاکەلی، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن).

حیـزبی شـیوعی لـە ناوچـەی کفریـدا پێـش بەرپابـوونی شـۆڕشی چـواردەی تەمـووز, بـە شـێوەیەکی نهێنـی کاری حیزبایـەتی کـردووە، بـەڵام دواتـر بـە ئاشـکرا کەوتووەتـە چالاکیـی کاری ڕێکخراوەیـی و توانیوویـەتی دەستبەسـەر بەشـێکی نارەزایەتییەکانـدا بگرێـت و ئەنـدام و لایەنگری زۆری بـۆ پەیـدا بـووە. لـە کـەلار بـەشی زۆری تـیرەی عەمەڵـە لـە هـۆزی جـاف بەهـۆی ئەحمـەد فەتـاح ڕۆسـتەمەوە لـە ڕیـزەکانی حیـزبی شـیوعیدا کەووتونەتـە چالاکی و بوونەتـە ئەنـدام و لایەنگـری ئـەو حیزبـە (فەتـاح، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن). شـێخ عەتـای تاڵەبـانی, ڕۆڵـی گرنگـی لـە ڕێکخسـتنەکانی حیـزبی شـوعیدا گێـڕاوە و کۆبوونـەوەکان و چالاکییـەکان، لـە ڕێـگای ئەحمـەد فەتـاح ڕۆسـتەمەوە ئەنجامـدراوە. لەپـاش دامرکانـەوەی نارەزاییەتیـەکان و جێگیربـوونی دۆخەکـە, ژمارەیـەك کـەس چوونەتـە ڕیـزەکانی حیـزبی شـیوعییەوە (شـاکەلی ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن).

لێژنـەی کفـری - حیـزبی شـیوعی بـە گەرمـی دەسـتیان بـە کاری ڕێکخسـتن لـە سنوورەکە کـردووە, کـە بریتیبـووە لـە کۆبوونـەوە بـە هاوولاتیـان و ئەندامەکانیـان، هەروەهـا ڕوونکردنـەوە سـەبارەت بـە بەرنامـە و پەیـڕەوی حیـزب لەگـەڵ پەخشـکردنی بڵاوکراوەکانـدا کـە لـەو ماوەیـەدا دەردەچـوون و گەیشـتوونەتە لێژنـەی ناوچـەی کفـری, بـە تایبـەت (طریـق الشـعب), لەپـاش شـۆڕشی چـواردەی تەمـووز لایەنگـر و ئەندامـی حیـزبی شـیوعی بـە شـێوەیەکی بەرچـاو زیادیکـردووە، بەپێـی پەیـڕەوی ناوخـۆی حیـزب لایەنگـران بڕێـك پارەیـان بـە نـاوی یارمـەتی بـە حـزب داوە, بـەڵام ئەنـدام بەپێـی پلەکـەی دەبـوو ئابوونـە بـدات (جەوهـەر، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن). هـەر دوای شـۆڕش، لێژنـەی ناوچـەی کفـری بـە شـێوەیەکی ئاشـکرا پێکهێـنراوە و ژمارەیـەك کـەس ڕۆڵیـان لـە کار و چالاکییـەکانی لیژنەکـەدا هەبـووە، لەوانـە: ئیبراهیـم حاجـی فەتـاح، مـەلا عەزیـز عەبدولڕەحـمان دوانـزە ئیمامـی، سـەعید جەعفـەر و حەمیـد مورتـەزا لـە قەرەتەپـە (طالبـاني، ٢٠١٠، ص٩٣).

بـەم شـێوەیە لێژنـەی کفـری حیـزبی شـیوعی لـە سنوورەکەدا دەسـتی بەکارکـردووە. توانـراوە لـە گوندەکانـدا, جووتیـاران لـە کۆمەڵـەکانی جووتیارانـدا ڕێکبخرێنـەوە و هەوڵەکانیـان زۆرتـر بـۆ شـیکردنەوە و ناسـاندنی ئامانـج و بەرنامـەکانی شـۆڕش بـووە, بـە تایبـەت یاسـای چاکسـازیی کشـتوکاڵی (طالبـاني، ٢٠١٠، ص٩٣). لـە

کەلار لە سەرەتای ساڵی (١٩٥٩)دا, بارەگای حیزبی شیوعی بە ناوی بارەگای (الشبیبە) کراوەتەوە، ئەحمەد فەتاح ڕۆستەم بەرپرسی بووە و لە لایەن شێخ عەتای تاڵەبانییەوە سەرپەرشتیکراوە، ئەو بارەگایە لە خانووی کەسێکدا بووە بە ناوی خەلیفە مەحموود (حەمۆمین، ٢٠٢٠، چاوپیکەوتن). «حیزبی شیوعی بۆ ئەوەی تەنها خۆیان فەرمانڕەوایی بکەن، توانیان دەسەڵاتی خۆیان بگەیەننە گەلێك فەرمانگەی حکومی و زۆربەی ڕێکخراوە میللی و پیشەیی و سەندیکاکان کۆنترۆڵ بکەن و بیانکەنە پاڵپشتی خۆیان، بۆیە لە دامودەزگانی تری دەوڵەتدا جێ و پایەی زۆر گرنگیان کەوتبووە دەست. لەوانە : دوو دەزگای سەربازی، یەکێکیان (بەرگری میللی – المقاومة الشعبية)، ئەوی تریش (لێژنەکانی پاراستنی کۆمار –لجان صيانة الجمهورية)»، جگە لەمانە، هەموو ڕێکخراوە سەندیکا و پیشەییەکان و دەزگاکانی ڕاگەیاندنیشیان کۆنترۆڵ کردبوو (عومەر، ٢٠١٩، ل١٩٧-١٩٨). لەم چوارچێوەیەدا شیوعییەکان لە کەلار توانیان خۆیان ڕێکبخەنەوە و دەستیان بە بانگەشەکرن کردووە بە تایبەت لەنێو چینی جووتیاراندا ڕۆڵێکی بەرچاوییان هەبووە (وەلی، ٢٠١٧، ل٨؛ محەمەد، ٢٠٢٠، بەرنامەی tv).

ئەندامانی حیزبی شیوعی دژی ئاغا و دەرەبەگ بوون, لە کەلاردا بە زۆری لە خوارووی شارەدێیەکەدا نیشتەجێبوونە، ئەمان خۆیان لە ڕیکخراوەکانی جووتیاراندا ڕێکخستووەتەوە و لەم ڕووەوە کاریان کردووە، ئەندامەکانی حزبی شیوعی لەو دەمەدا بریتیبوون لە: (ئەمین حاجی، محەمەد ئەحمەد رۆستەم، حەمەی مەحموود، فارسی ئەحمەد فەڕاش و ئەمین سەمین)، وەك ئاماژەی بۆ کرا، بە زۆری ئەمانە لە تیرەی عەمەڵە بوون (شاکەلی، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن). لە سنووری بارەگای کەلار و لێژنەی کفری حیزبی شیوعیدا کار و چالاکییەکان زیاتر خۆی لە ڕۆشنبیرکردنی جەماوەر و ناردنی شاند بۆ لای بەرپرسانی حکومی و سەرپەرشتیکردنی ناڕەزایەتییەکان و خستنەڕووی داخوازییەکانی خەڵک, بە تایبەت کێشە و داخوازییەکانی جووتیاراندا بینیووەتەوە (ئەبو کاروان، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن).

پێگەی شیوعییەکان بە شێوەیەك فراوان ببوو ژمارەیەکی زۆر لە هاووڵاتیان چووبوونە ڕیزەکانیانەوە و بنکەی جەماوەرییان ڕۆژبەرۆژ زیاتر گەشەی کردووە. بە ئامانجی زیادبوونی ئەندام و جەماوەری حیزبی شیوعی, مەرجی وەرگرتن لە

هەمـوو ناوچـەکان زۆر ئاسـان کرابـوو, ئەمەیـش لـە واقیعـدا کاریگـەری لەسـەر زیادبـوونی ئەندامـی حیـزب هەبـووە و خەڵـکی لـە دەوریـان کۆبوونەتـەوە (عومـەر، ٢٠١٩، ل١٩٦-١٩٧). بەپێـی بەڵگەنامەیـەك لـە کتێبـی بـارزانی و بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی کـورددا، ئامـاژە بـە ئەندامـانی حیـزبی شـیوعی لـە (حوزەیـرانی ١٩٥٩)دا لـە کـەلار کـراوە: (ئەحمـەد فەتـاح ڕۆسـتەم, حەمـەی ئەحمـەد ڕۆسـتەم, مەحمـوودی حاجـی محێدیـن, خولـە پەخـە, ڕەحیـم خـازە, عوسـمان حەسـەن خـدر, عـەلی مـەلا محێدیـن, عومـەر حەسـەن خـدر, حەمەسـەعید ئاغامیـر, حەسـەن قـادر نـادر, حەمـەی سـابیر, شـەفیق حاجـی مەجیـد, فەریـق حاجـی مەجیـد, مەحمـوود حەمیـد ئەحمـەد جـاف و... گەلێـکی تـر) (بـارزانی، ٢٠١٢، ل٣٦٥).

لـە گونـدەکانی دەوروبەریـش, ژمارەیـەك ئەندامـی چـالاکی حیـزبی شـیوعی هەبـوون, لـە گونـدی زەماوەنگـە لـە لایـەن مـەلا سـلێمان زەماوەنگەییـەوە (٥) لـە سـنووری ناحیـەی باوەنـوور و پێبـاز چالاکییـان نوانـدووە و لـە ڕێـگای ئـەوەوە چەنـد کەسـێك هاتوونەتـە ڕیـزی ڕێکخسـتنەکانی حیـزبی شـیوعییەوە و بەشـداری کۆبوونـەوە و چالاکییەکانیـان کـردووە، لەوانـە، لـە گونـدی زەماوەنگـە: مەحمـوود سـاڵح کاکەخـان، مەحمـوود قـادر ئەحمـەد، حەمەسـاڵحی حاجـی مەحمـوود، حەمەسـاڵحی قـادری مـوراد، حەمەسـاڵحی قـادری مرادوەیـس، لـە گونـدی خاڵەبـەگ: مەجیـد عەزیـز حەسـەن، حەمەسـاڵح محەمـەد شـاوەیس، سـۆفی ڕەحیـم محەمـەد دەروێـش، ئەمانـە لـە چالاکییەکانـدا ڕۆڵیـان گێـڕاوە و لـە ڕیـزەکانی ڕێکخـراوەکانی جووتیارانـدا ڕێکخراونەتـەوە (سـلێمان، ٢٠٢١، چاوپێکەوتـن).

لـە ناوچـەی زەنگابـاد و لـە گونـدی قەرەبڵاغـی خـوارووی کەلاریـش, ئیبراهیـم حاجـی فەتـاح (١٩٣٢-١٩٨٧) لـە ڕیـزەکانی حیـزبی شـیوعیدا کاریکـردووە و جێپەنجـەی دیـارە (ئەبـوکاروان، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن). هەروەهـا شـێخ عەتـا لـە بیرەوەرییەکانیـدا, جگـە لـە ئەندامـانی لێژنـەی کفـری و بـارەگای کـەلار نـاوی ژمارەیـەك لایەنگـر و ئەندامـی چالاکی حیـزبی شـیوعی لـە گونـدەکان تۆمارکـردووە، لەوانـە لـە شـیتەکان: حاجـی ڕەحیـم قارەمـان، لـە قەرەبـڵاغ: ئیبراهیـم حاجـی فەتـاح، لـە شـێخلەنگەر: عـەلی کەریـم جەهـان، لـە زەماوەنگـە: ئەمـین حسـێن، لـە قولەبـەرز: عەبدولقـادر ئەحمـەد محەمـەد (١٩١٨-١٩٩٣) نـاسراو بـە سـۆفی عەبدولقـادری قولەبـەرز، لـە حەسـەن محـە: ئەحمـەد محێدیـن کەریـم نەجـەف (طالبـاني، ٢٠١٠، ص١١١). لـە ژاڵەیـش هەریـەك لـە حەسـەنی حاجـی قـادری شـاتری و حسـێنی بـرای لـە ڕیـزەکانی

حیزبی شوعیدا چالاکییان نواندووە و کاریانکردووە (شاتری، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن؛ سلێمان، ٢٠٢١، چاوپێکەوتن).

حیزبی شیوعی چالاکییەکانیان زۆرتر پەیوەست بووە بە ڕووداوەکان و ساڵیادی بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووزەوە. چالاکییەکان زیاتر کۆمەڵەی جووتیاران (جمعیة الفلاحین) و بارەگای لاوان (الشبیبة) بە ئەنجامیان گەیاندووە، لە (٢١-٢٢ی حوزەیرانی ١٩٥٩)دا حیزبی شیوعی لە کەلار بەهۆی گیان لەدەستدانی پێنج جووتیار لە ناسرییە خۆپیشاندانێکیان دەستپێکردووە و لە خۆپیشاندانەکەدا ژمارەیەك دروشمیان دژی ئاغا و دەرەبەگ وتووەتەوە، هەر لەم خۆپیشاندانەدا گرژی لە نێوان ئەندام و لایەنگری حیزبی شیوعی و پارتیدا دروستبووە (بازرانی، ٢٠١٢، ل٣٦٤). جارێکی تر حیزبی شیوعی لە ناحیەی باوەنوور چالاکییان بۆ ساڵیادی بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووز لە ساڵی (١٩٥٩)دا سازداوە، بڕیار بووە لە کەلاریش چالاکی بۆ ئەو یادە سازبدرێت, بەڵام لە لایەن لایەنگر و ئەندامانی پارتییەوە ئەو چالاکییەی بڕیار بووە ڕێکبخرێت, سەری نەگرتووە و جارێکی تر گرژی کەوتووەتە نێوانیانەوە (محەمەد، ٢٠٢٠، بەرنامەی tv).

هەر لە ساڵوەگەڕی یەکەمی بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمووزدا، لە دەوروبەری کەلار چالاکی ڕێکخراوە و هاووڵاتیان, بە تایبەت جووتیاران بەشداریی بەرچاویان هەبووە. لەگوندی زەماوەنگە بە بەشداریی هاووڵاتیانی گوندەکان، ئاهەنگێکی گەورە بە سەرپەرشتی مەلا سلێمان سازکراوە. خەڵکی بە پەرۆشەوە بەشدارییان کردووە و لە لایەن ناوبراوەوە وتار و چەند پارچە شیعرێك بۆ ئامادەبووان خوێنراوەتەوە (سلێمان، ٢٠٢١، چاوپێکەوتن)، فراوانبوونی چالاکییەکانی حیزبی شیوعی لە سەرەتای بەرپابوونی شۆڕشەوە مایەی نیگەرانی بەگزادە و هێز و لایەنەکانی تر کە نەچووبوونە ڕیزەکانی حیزبی شیوعییەوە لێکەوتووەتەوە, کە پاشتر خۆیان لە ڕیزەکانی پارتیدا بینیوەتەوە (محەمەد، ٢٠٢٠، بەرنامەی tv). خەڵکی کەلار بەشدارییان لە خۆپیشاندانەکانی پایتەختیش کردووە، لە ساڵی (١٩٥٩)دا لە بەغداد لە لایەن حیزبی شیوعییەوە خۆپیشاندانیکی جەماوەری گەورە بۆ پشتگیریکردن لە هەوڵەکانی شۆڕش بۆ چاکسازی بە تایبەت لە بواری کشتوکاڵدا سازکراوە, خەڵکی ئەم سنوورەیش بەشداریی بەرچاویان کردووە (کەماڵەیی، ٢٠٢٠، چاوپیکەوتن).

لـە کـەلار لەپـاش چالاکبـوونی پـارتی دیموکـراتی کوردسـتان, ناکـۆکی و ململانـێ لەنێـو لایەنگـر و ئەندامـانی ئـەم دوو حیزبـەدا دروسـت بـووە، لـە سـەرەتاوە شـەڕە دار و بـەرد ڕوویـداوە, تـا سـەرئەنجام ململانێیـەکان لـە نێـوان هـەردوو لادا هەڵکشـاوە و گەیشـتوەتە ئاسـتی بەکارهێنـانی چـەك و برینداربـوونی لێکەوتوەتـەوە, وەك ئـەوەی لـە (حوزەیـرانی ١٩٥٩)دا حەمـەی وەلی هێـرشی کراوەتـە سـەر و بـە خەنجـەر بریندار کـراوە (وەلی، ٢٠١٧، ل١١-١٢).

بـەم شـێوەیە ململانێـی نێـوان ئەنـدام و لایەنگـرانی حیـزبی شـیوعی و پـارتی لـە ململانێـی فکرییـەوە گەیشـتوەتە ململانێـی چەکـداری، لـە کۆبوونەوەیـەکی محەللیـی کەرکـووکی حیـزبی شـیوعیدا چالاکبـوون و باڵادەسـتبوونی پـارتی لـە سـنوورەکە, وەك مەترسـییەك خراوەتـە ڕوو. هەروەهـا لـە کۆبونەوەیـەکی ئەندامـانی حیـزبی شـیوعیدا لـە کـەلار لەگـەڵ لێژنەیـەکی محەللیـی سلێمانیدا, لـە گونـدی بانیخێـڵانی نزیـك دەربەندیخـان ئـەوە خراوەتـە ڕوو, ڕێبـازی حیـزبی شـیوعی ئـەوە بـووە دژایـەتی پـارتی نەکـەن. لـە ڕێـگای ڕێکخسـتنەکانی حیـزبی شـیوعییەوە شـێخ عەتـای تاڵەبـانی لـەوە ئـاگادار کراوەتـەوە لـە کاتی گەڕانەوەیانـدا بـۆ کـەلار, پـارتی بەنیـازە هێـرش بکاتـە سـەریان و چەکەکانیـان لێوەربگرنـەوە, ئەمەیـش وایکـردووە شـێخ عەتـا نزیکـەی (٧٠) چەکـدار بـە دوو دەسـتە بەسـەر سـنوورەکەدا دابـەش بـکات, چاودێریـی وردی بارودۆخەکەیـان کـردووە، بـەڵام وەك دەرکەوتـووە هیـچ چالاکییـەکی لـەو جـۆرە لـە لایـەن پارتییـەوە ئەنجامنـەدراوە و هەواڵـەکان تەنهـا دەنگـۆ (دعایـة) بوونـە و ڕووبەڕووبونـەوەی چەکداری ڕووینـەداوە (طالبـاني، ٢٠١٠، ص١١١-١١٣).

دەرئەنجامـەکانی پـاش بەرپابـوونی شـۆڕشی چـواردەی تەمـووز، هەروەهـا چالاکبـوون و گەشـەکردنی زیاتـری کاری ڕێکخـراوەی و حیـزبی لـە نێـوان حیـزبی شـیوعی و پارتیـدا, ململانێی لەنێـو چین و توێـژەکان لـە سنووری کـەلار و کفریـدا دروسـتکردووە. لـە کفری چەنـد جارێـك کێشـە و شـەڕ لـە نێـوان ئەنـدام و لایەنگری هـەردوو لادا ڕوویـداوە، لـە سـاڵی (١٩٥٩)دا شـەڕێك لـە نێـوان وەسـتا نـووری و عەبدوڵـڵای وەسـتا عەلیـدا ڕوویـداوە و تەنانـەت کێشـەکە چووەتـە دادگا و لـەوێ یەکلاکراوەتـەوە (دەلـۆ، ٢٠١٩، ل١٥٤). لـە کەلاریـش لـە ئەنجامـی شـەڕی نێـوان لایەنگـر و ئەندامـانی هـەردوو حیزبـدا بـۆ یەکەمینجـار حکومـەت ناچاربـووە بـۆ گەڕانـەوەی ئارامـی و تەشـەنەنەکردنی زیاتـری شـەڕ و ململانێیـەکان بنکەیـەکی

پۆلیس لە ساڵی (١٩٥٩)دا بهێنێتە کەلارەوە، بەرپرسی بنکەی پۆلیسی شێروانە (سەرپۆلیس) عەریف حەسەن حەمەخان بووە، ئەم بنکەییەی پۆلیس زۆرجار رۆڵی لە کەمکردنەوەی کێشەکاندا گێڕاوە (بارزانی، ٢٠١٢، ل٣٦٤؛ شاکەلی، ٢٠١٢، ل١٧٦).

لە هەناوی ئەم کێشمەکێش و نائارامیانەدا, لە ساڵی (١٩٥٩)دا لە سنووری شێروانە و کەلاردا, ژمارەیەك کەس چوونەتە ڕیزەکانی بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتیی جیهانیەوە(٦) و داوای ئاشتی و ئارامییان بۆ ناوچەکە و جیهان کردووە. وەك ئاشکرایە بزووتنەوەی ئاشتیخوازانی جیهان لە سەرەتای پەنجاکانی سەدەی رابردوو لە بەشی زۆری ناوچەکانی کوردستان کار و چالاکی نواندووە, بە تایبەت لە شارە گەورەکانی وەك کەرکووك و هەولێر و سلێمانیدا، تەنانەت لە شارەکانی تری وەك هەڵەبجەیشدا ئەندام و پشتیوانیان هەبووە و بە زۆری لایەنگر و ئەندامی حیزبی شیوعی پشتیوانی کار و چالاکییەکانیان کردووە (قادر، ٢٠٠٨، ل١٥٣). لەپاش شۆڕشی (چواردەی تەمووز)دا بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتیی جیهانی بە ئاشکرا کەوتوەتە چالاکی و جموجۆڵ و ئەندامیان زیادیکردووە. لە (١٤-١٧ی نیسانی ١٩٥٩)دا بزووتنەوەکە بە بەشداریی (١٢٠٠) ئەندام لە بەغدادی پایتەخت دووەمین کۆنگرەی خۆی گرێداوە, ژمارەیەك کەسایەتی کورد تێیدا بەشدار بوون (الحسناوي، ٢٠١٨، ص١٢٩).

لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستان, لەپاش کۆنگرەی دووەمی بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتی جیهانی لە ساڵی (١٩٥٩)دا, کاروچالاکییەکانی بزووتنەوەکە زیادی کردووە، لە (١٥ی ئایاری ١٩٥٩)دا لە شاری هەڵەبجەدا میهرەجانی ئاشتی بەڕێوەچووە، لەو ئاهەنگەدا جووتیاران و کرێکارانی ناوچەکانی دەربەندیخان و سلێمانیش بەشداریان کردووە (الحسناوي، ٢٠١٨، ص ١٣٤)، لە ناوچەی کفری و کەلاریشدا ئەندامی ئەم بزووتنەوەیە هەبووە و لەم ڕووەوە چالاکی و هەوڵەکانیان جێگەی هەڵوێستە لەسەرکردنە.

سەبارەت بە کار و چالاکییەکانی بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتی جیهانی لە ناوچەی کفری و کەلاردا ئەوە بۆ سەرەتای بەستنی یەکەمین کۆنگرەی ئەو بزووتنەوەیە لە (نیسانی ١٩٥٤)دا گەڕاوەتەوە، بەپێی هەواڵێکی ڕۆژنامەی (صوت الاهالي) لە (١٨ی ئابی ١٩٥٤)دا، لەو ڕووەوە لە هەواڵێکدا پشتیوانی خەڵکی کفری بڵاوکراوەتەوە «لەلایەن لایەنگرانی پشتیوانانی ئاشتییەوە لە

کفرییەوە (١٩) واژوو لە لایەن ئەو کەسانەوە بۆ پشتگیری لە کۆنگرەی ناوبراو هاتووە، هەروەها هاوسۆزی خۆیان بۆ کاروبارەکانی کۆنگرە دەربڕیەوە و کارییان بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی کردووە« (صوت الاهالي، ١٩٥٤، ص٣؛ الحسناوي، ٢٠١٨، ص٢١٩) بەم شێوەیە هەر لە سەرەتای بەستنی کۆنگرەی یەکەمی ئەم بزووتنەوەیە لەم ناوچەکەوە هاوولاتیان پشتوانیان بۆ چالاکییەکانی بزووتنەوەکە دەربڕیووە.

لە کەلار لە (مایسی ١٩٥٩)دا, بە واژووی دە (١٠) کەس بە ناوی (کۆمەڵەی ئاشتیخوازانی ناوچەی شێروانە), لە ڕێگای بەیاننامەیەکەوە داوای ئاشتییان بۆ ناوچەکە و جیهان کردووە, بەیاننامەی کۆمەڵەی ئاشتیخوازانی ناوچەی شێروانە, لە ڕێگای گۆڤاری هەتاو کە لە شاری هەولێر دەرچووە لە (٣٠ی مایسی ١٩٥٩) دا بڵاوکراوەتەوە (هەتاو، ١٩٥٩، ل٥-٦). ئەم بەیاننامەیە ناوی چین و توێژە جیاجیاکانی کەلار و ناوچەی شێروانەی ئەو ڕۆژگارەی لەسەرە، خۆی لە خاوەن زەوی و مامۆستای ئایینی و جووتیار و فەرمانبەر و قوتابییدا بینیووەتەوە, وەك لێژنەی شێروانەی سەر بە بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتی جیهانی بڵاوکراوەتەوە، لێژنەی شێروانەی سەر بەم بزووتنەوەیە, لە سەرۆکێك و دەستەیەکی هەشت کەسی پێکهاتووە بە سەرۆکایەتی ئەحمەد فەتاح ڕۆستەم و ئەندامێتی هەریەك لە حەمەسەعید بەگی جاف، جوامێر عەبدولقادر، عەبدولکەریم مارف، کەریم محەمەد، فەتاح عەزیز سەیید موراد، عەلی سەلیم بەگی جاف، مەلا ئەحمەدی هۆرێنی و ڕەشیدی شێخ حەسەن. پاشتر دوو کەسایەتی تریش هاتوونەتە پاڵیان ئەوانیش هەریەك، لە: (محەمەد ساڵح عەزیز سەیید موراد، حەسەن کەریم بەگی جاف) بوون، یەکەمین هەنگاوی لێژنەی شێروانەی - بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتی جیهانی بڵاوکردنەوەی بەیاننامەیەك بووە بۆ ئەو کاتی ناوچەکە و کەلار شتێکی نوێ بووە, بە تایبەت لەو لێژنەیەدا هەموو چین و توێژەکان کۆبوونەتەوە (باوەڕ، ٢٠٢٠، ل٢).

کۆمەڵەی ئاشتیخوازانی ناوچەی شێروانە, لە (مایسی ١٩٥٩)دا لەژێر ناونیشانی (بانگی ئاشتی بۆ دانیشتوانی ناوچەی شێروانە)دا, بەیاننامەیەکیان ئاڕاستەی کەسانی سەربەست و ژنان و پیاوانی ئازادیخواز کردووە, سەرەتای بەیاننامەکەیان بەو شێوەیە دەست پێکردووە، داوایان لەو کەسانە کردووە، پڕ بەدڵ حەزیان بە ئاشتی و برایەتی کردووە و ئەوانەیشی ڕقیان لە

هەڵگیرسێنەرانی شەڕ وماڵوێرانییە، لێرەوە بە دەنگێكی بڵند بانگهێشتی ئەو كەسانەیان بۆ ئاشتی و تێكۆشان لەو پێناوەدا كردووە. هەر لە بەیاننامەكەدا ئەوەیش خراوەتەڕوو، لەم ڕێگایەوە دیموكراسییەتی كۆمارەكەمان لەدەستی دوژمنان دەپارێزرێت و زانست و خوێندەواری بەرز دەبێتەوە. بەم شێوەیە بەیاننامەكە ژمارەیەك پرسی تری وروژاندووە (هەتاو، ١٩٥٩، ل٥-٦)، نووسین و كارەكانی لێژنەكەیش كاریگەری دوو كەسایەتی خوێنەواری ئەو سەردەمەی لەسەربووە، ئەوانیش هەریەك لە حەمەسەعید بەگی جاف و مەلا ئەحمەدی هۆرێنی (١٩٠٠-١٩٧٠)بووە. ئەم بەیاننامەیە, لە دارشتن و نووسینی حەمەسەعید بەگ بووە و هەر ئەویش گەیاندوویەتییە گۆڤاری هەتاو (باوەڕ، ٢٠٢٠، ل٢).

تەوەری سێیەم: گەڕانەوەی مەلا مستەفای بارزانی لە سۆڤێیەت و چالاكبوونی پارتی دیموكراتی كوردستان لە كەلاردا

پاش شۆڕشی (چواردەی تەمووزی ١٩٥٨) و ڕاگەیاندنی سیستمی كۆماری، كورد بە ئومێدەوە لە ڕەوتی ڕووداوەكانی ڕوانیوە، پاش یەك هەفتە لە بەرپابوونی شۆڕش لە (٢٠ی تەمووز)دا, لێبوردنی گشتی بۆ زیندانیەكان دەرچووە و هەریەك لە شێخ ئەحمەدی بارزانی (١٨٩٦-١٩٦٩) و گۆرانی شاعیر و شێخ لەتیفی حەفید, بەر لێبوردن كەوتوون و ئازاد كراون. لە (٢٧ی تەمووز) دەستووری كاتی ڕاگەیەنراوە, بەپێی ماددەی سێیەمی دەستوورەكە هەریەك لە (عەرەب و كورد)ی كردوەتە هاوبەش، لە لۆگۆی فەرمیی كۆماری عێراقیشدا, خەنجەری كورد و شمشێری عەرەب یەكتریان بڕیوە، وەك هێمایەك لە كۆماری عێراقدا دانراوە. ئەمەیش لەو دەمەدا خۆی لە خۆیدا گرنگیدانی دەوڵەتی بە دۆزی كورد دەرخستووە (كۆچێرا، ٢٠٠٧، ل٢٥٧-٢٥٨).

ئیبراهیم ئەحمەد (١٩١٤-٢٠٠٠) پاش كاتژمێرێك لە ڕاگەیاندنی كۆماری عێراق, بە ناوی لێژنەی كەركووكی پارتی دیموكراتی كوردستانەوە, بروسكەی پیرۆزبایی و پشتگیری ڕاگەیاند و لە بروسكەكەدا بە هیواوە لە عێراقی نوێی ڕوانیوە، لە (١٦ی تەمووز)یش پارتی لە ڕێگای بەیاننامەیەكەوە پشتگیری لە شۆڕش كردووە. بەم جۆرە كۆماری تازە بە چەند هەنگاوێك بووە جێگەی دڵخۆشی كورد و ئەوەی زیاتر بووە جێگەی خۆشحاڵی هەمووان ، گەڕانەوەی مەلا مستەفای بارزانی و هاوڕێكانی بوون لە یەكێتیی سۆڤێیەت بۆ عێراق و كوردستان (طالباني، ١٩٧٠، ص١٧٦؛ مام خول، ٢٠١٣، ل٦٧-٧١). لە (٦ی تشرینی

یەکەمی ١٩٥٨)دا لەنێو ئاپۆڕای گەورەی جەماوەریدا مەلا مستەفای بارزانی گەیشتووەتەوە بەغداد و پێشوازی گەرمی لێکراوە. لە(نیسانی ١٩٥٩)دا بارزانییەکانی تاراوگە لە یەکێتیی سۆڤێتەوە گەیشتنەوە عێراق, ژمارەیان (٤٦٠) پیاو و ژمارەیەك ژن و منداڵ بوون و بەشێکیان بۆ کوردستان گەڕاوونەتەوە (Arfa,١٩٦٦,p.١٢٩؛ کۆچێرا، ٢٠٠٧، ل٢٦١).

لە کاتی گەڕانەوەی مەلا مستەفای بارزانی و مانەوەی لە بەغداد، لە لایەن کۆمەڵانی خەڵکەوە بە چەندین شاند بۆ بەخێرهێنانەوەی چوونەتە پایتەخت و لە لایەن بارزانییەوە پێشوازییان لێکراوە. لە ناوچەی کفری و کەلار لە (٢٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨)دا, بە مەبەستی بەخێرهاتنەوەی بارزانی شاندی ناوچەکە لە شەست کەسایەتی پێکهاتبوو چوونەتە بەغداد. لەو دیدارەدا مەلا مستەفا لەگەڵ خەڵکی سنوورەکە, باسی ژیانی پەناهەندەیی لەگەڵ سەردەمی تازەی کۆماری عێراق بۆ کردوون، هەر لەو دیدارەدا کەسایەتی سنورەکە ئەحمەدی حاجی سەمین (١٩٢٨-١٩٦٥) هەستاوەتە سەرپێ بە شێوەیەکی حەماسی وتویەتی: «رۆح و گیانم فیدای تۆ بێت ئەی بارزانی»، لە وەڵامدا بارزانی بە ئەحمەدی حاجی سەمینی وتوە: «سوپاست دەکەم کاك ئەحمەد ئاگاداری هەڵوێستەکانتم، بەڵام ئەم مەرحەلە چاکترە هێمنی و ئارامی بپارێزین»(کەریم، ٢٠١٠، ل٢٦٥، ٢٧٣).

ئیبراهیم ئەحمەد لە ڕێگای مستەفا نەریمانەوە, لەپاش شۆڕشی چواردەی تەمووز هەوڵەکانیان بۆ پتەوکردنی ڕێکخستنەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لە ناوچەی کفری و کەلاردا بەگەڕ خستووە, بۆ ئەوەی بناغەیەکی بەهێز بۆ پارتی لە سنوورەکە دابمەزرێنن. هەر بۆ هەمان مەبەست مستەفا نەریمان سەردانێکی کفری و کەلار و کنگربان و قەرەبڵاغی کردووە و دەرکەوتووە ڕای گشتی خەڵکی بەو ئاراستەیە بووە, بە شێوەیەکی گەرم بەپیری پارتییەوە چوونە. لە کفری لە ماڵی مەلا کەریم هەولێری بە مەبەستی ڕێکخستنەوەی کاروبارەکانی پارتی کۆبوونەوەیەك گرێدراوە بە ئامادەبوونی هەریەك لە: مستەفا نەریمان، عەلی حەمدی، محێدین حاجی محەمەد و سابیر حاجی فەتحوڵلا سەڵتەزەرد، هەر لە کۆبوونەوەکەدا ژمارەیەك کەسایەتیی کەلار ئامادەبوون، ئەوانیش هەریەك، لە: مستەفا بەگی جاف (١٩٢١-١٩٩٧)، عەلی سەلیم بەگی جاف(٧) ، ئەحمەد براحەمە (١٩٢٠-١٩٦٩)، شێخ ئەحمەد شاکەلی

(١٩٠٢-١٩٨٢)، ئەحمەد كـەلاری (١٩٣٥-٢٠٠٨)، دواتـر بڕیاریـان داوە عـەلی حەمـدی بكرێتـە بەرپـرسی لێژنـەی ناوچـەی كفـری (نەریمـان، ١٩٩٤، ل١٥٣-١٥٤).

لـە ناوچـەی كفـری و كـەلاردا، پـارتی دیموكـراتی كوردسـتان بـە شـێوەیەكی چالاك كاری ڕێكخراوەیـی دەسـتپێكردووە، لـە سـاڵی (١٩٥٨-١٩٦١)دا ناوچـەی كفـری لـە لایـەن عـەلی حەمدییـەوە بەڕێـوە بـراوە (كەریـم، ٢٠١٠، ل٢٤٥). بەرپـرسی ناوچـە ، ڕۆڵـی كارا و كاریگـەری لـە زیادبـوونی ئەنـدام و لایەنگـر بـۆ پـارتی لـە ناوچـەی گەرمیانـدا هەبـووە، توانیویـەتی لـە ڕێـگای خۆیـەوە گەشـە بـە ڕێكخسـتنەكانی پـارتی لەنـاو قوتابیـان و لاوان و مامۆسـتایان و ئافرەتانـدا بـدات، سـەرباری ململانێـی كاری ڕێكخـراوەی لـە نێـوان پـارتی و حیـزبی شـیوعیدا، بـەڵام نەیهێشـتوە ڕووداوی نەخـوازراوی توونـد بكەوێتـەوە (عـەلی، ٢٠١٣، ل٤٠-٤١). عـەلی حەمـدی ئەندامـی كۆمیتـەی ناوەنـدی پـارتی و بەڕێوەبـەری فەرمانگـەی تاپـۆی كفریـش بـووە، ڕۆڵـی گرنگـی هەبـوو، لـە گەشـەكردن و بەهێزبـوونی ڕێكخسـتنەكانی پـارتی لـە هەریـەك لـە كفـری و كـەلار و خورماتـوو و خانەقینـدا (شـاكەلی، ٢٠٠٣، ل٩٠). كۆبوونـەوەی جەمـاوەری بـۆ گـەنجـان بەسـتووە و لەسـەر دەسـتی ئـەو ژمارەیـەكی زۆر لـە لاوان بـوون بـە لایەنگـر و ئەندامـی پـارتی. توانیوویـەتی بیـری نەتەوایـەتی لەنـاو گونـدەكانی دەوروبـەری كفریشـدا گەشـە پێبـدات، كەسـێكی هێمـن و شـارەزایی كاری ڕێكخراوەیـی بـووە (عـەلی، ٢٠١٣، ل١٢٩-١٣٠).

لـە سـاڵی (١٩٥٩)دا لـە كـەلار بـارەگای لاوانی پـارتی بـە نـاوی (خەبـات)(٨) ەوە كراوەتـەوە، عـەلی سـەلیم بـەگ كراوەتـە بەرپـرسی ئـەم بارەگایـە و محەمـەد وەلیـش وەك جێگـری كارەكانی ڕاپەڕانـدووە، بـارەگای خەبـات سـەر بـە ناوچـەی كفـری پـارتی دیموكـراتی كوردسـتان بـووە، هەفتانـە عـەلی حەمـدی لـە ڕۆژانی پێنجشـەمەدا هاتووەتـە كـەلار و لەگـەڵ سـتافی بارەگاكـە كۆبووەتـەوە (محەمـەد، ٢٠٢٠، بەرنامـەی tv). محەمـەدی حاجـی وەلی لـە بیرەوەرییەكانیـدا، سـەبارەت بـە كردنـەوەی یەكەمیـن بـارەگای لاوانی پـارتی لـە كـەلار، باسـی لـەوە كـردووە، ئـەوان كۆمەڵێـك بـوون دژی بەرنامـەی شـوعیەكان و لەگەڵیـان نەگونجـاوون، هـەر بۆیـە لـە ڕێـگای شـێخ محەمـەدی هەرسـینەوە كـە بـۆ میوانـداری لـە كـەلار بـووە پەیوەنـدی بـە عـەلی حەمدییـەوە لـە كفریـدا كـردووە. پـاش ئـەوەی محەمـەد حاجـی وەلی چووەتـە كفـری و سـەردانی ئـەو بەرپرسـەی پـارتی كـردووە بڕیـاری كردنـەوەی بـارەگای لاوان بـە نـاوی خەباتـەوە دراوە (وەلی، ٢٠١٧، ل٩).

محەمەد حاجی وەلی کە گەڕاوەتەوە بۆ کەلار لەگەڵ ژمارەیەك کەسایەتی بارەگای پارتییان لە ساڵی (١٩٥٩)دا کردووەتەوە، ئەو کەسانەی ئەو ناویانی بردووە بریتیین لە هەریەك لە: (عەلی سەلیم بەگ، حەمە ساڵح عەزیز سەیید موراد، حەمەی رۆستەم، عومەری حەمەی قادر گوڵکوت و حاجی عەبدوڵڵای برای، حەمەی مینا، سابیری عەزیزی فارس و تاهیری برای، حسێنە سورکە)، هەر ئەو کۆمەڵە کۆبوونەتەوە بە مەبەستی کردنەوەی بارەگای لاوان و خانوویەکیان بەکرێ گرتووە, هەفتانە سەبارەت بە کاری ڕێکخراوەیی و بانگەشەکردن بۆ پارتی لە هەریەك لە کەلار و خانەقین و گوندەکانی سنووری ناحیەی قۆرەتوو تا گەیشتووەتە گوندی مەحموود قەجەر عەلی حەمدی کۆبوونەوەی پێکردوون (وەلی، ٢٠١٧، ل٩-١٠).

لەپاش کردنەوەی بارەگای پارتی لەکەلار، بۆ باشتر بەڕێوەچوون و کاری ڕێکخراوەیی بە سەرپەرشتی ئەندامەکانی دەست بە دروستکردنی خانوویەك کراوە، هەروەها وەک پێشتر ئاماژەی بۆ کرا ، حیزبی شیوعیش بارەگایەکیان بە ناوی (شبیبە) ەوە هەبووە، لە سەرەتاوە ئەوان باڵادەستتر بوون و ئەندام و لایەنگریان زیاتر بووە، بەڵام پاشتر پارسەنگی هێز بەلای پارتیدا شکاوەتەوە و خەڵکی ڕوویان لە بارەگاکانی خەبات کردووە (کەماڵەیی، ٢٠٢٠, چاوپێکەوتن؛ حەمۆمین، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن). بە چالاکبوونی ڕێکخستنەکانی پارتی لە کەلار لەگەڵ ئەندام و لایەنگری حیزبی شوعیدا گرژی و ململانێیەکان دەستیپێکردووە، سەرئەنجام بووەتە هۆی پەنابردن بۆ چەك و برینداربوونی ئەندامانی هەردوو لای لێکەووتوەتەوە، لە (حوزەیرانی ١٩٥٩)دا, چەند جارێك گرژی و ڕووبەڕووبوونەوە لە نێوانیاندا ڕوویداوە. بەپێی نووسراوێك کە ناوی هەریەك لە (محەمەد قادر ئەمین و عەلی سەلیم بەگ)ی لەسەرە, بە ناوی (ڕاپۆرتی ناوچەی خانەقین لەبارەی گیروگرفت لەگەڵ حیزبی شیوعیدا), لەم ڕاپۆرتەدا بە وردی تیشك خراوەتە سەر ململانێ و شەڕ لە نێوان ئەندامانی هەردوولا, بە پێی زانیارییەکانی نێو ڕاپۆرتەکە، لەو سەروبەندەدا لە گۆڕەپانی کاری ڕێکخراوەییدا پارتی وەك حیزبی شیوعی بەهێز نەبووە و چالاکی و ئەندام و لایەنگری حیزبی شیوعی زۆرتر بوونە (بارزانی، ٢٠٢٠، ل٣٤٦).

بەپێی بەڵگەنامەی ژمارە (٣٩) لە بەرگی دووەمی پەرتووکی (بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد)، چەند زانیارییەکی لەسەر چالاکییەکانی

(پـارتی دیموكـراتی یەكگرتـووی كوردسـتان) خسـتووەتەڕوو، سـەرەتای بەڵگەنامەكـە بـە ڕووداوی هێرشـكردنە سـەر ئەندامـانی پـارتی لـە كـەلار دەسـتی پێكـردووە, لـە شـەوی (١٨-١٩ی حوزەیرانـی ١٩٥٩)دا لـە لایـەن شـوعییەكانەوە پەلامـار دراون, ئەمەیـش لەپـاش ئـەوەی ژمارەیـەك ئەندامـی پـارتی لـە خانەقینـەوە بـەرەو كفـری گەڕاونەتـەوە و لـە كـەلار لایانـداوە، كەچـی لـە لایـەن ئەندامـانی حیـزبی شـیوعییەوە هێرشـیان كراوەتـە سـەر، هەروەهـا ئەوەیـش خراوەتـە ڕوو, بـە بەرچـاوی پۆلیسـەوە كـە ژمارەیـان (٢٢) كـەس بـووە تەقەكـراوە و پۆلیسـەكان ئاگایـان لێبـووە، ئەندامـانی حیـزبی شـیوعی لـە كـەلار بەهـۆی كـوژرانی پێنـج جووتیـار لـە ناسرییـە خۆپیشـاندانێكیان دەسـت پێكـردووە لـە (٢١-٢٢ی حوزەیـرانی ١٩٥٩)دا هێرشـیان كردوەتـە سـەر ئەندامـانی پـارتی و ژمارەیـەك كـەس لـە هـەردوولا برینـدار بـوون، دوو ئەندامـی پـارتی بـە خەنجـەر بـە نـاوەكانی (محەمـەد وەلی، محەمـەد چەتـری) برینـدار بـوون، هەروەهـا ژنێكیـش بـە نـاوی جەیـران ئەكبـەر بەهـرام (١٩٢٧-٢٠١٤) خێـزانی حەمـە چەتـری بـە گوللـە برینـدار كـراوە. هـەر بەهـۆی ئـەم ڕووداوانـەوە هەریـەك لـە محەمـەد كـەرەم ئـازاد (١٩٠٢-١٩٨٩) نـاسراو بـە چەتـری، حەمەسـەعید شـێخ حەسـەن بـە برینـداری لـە لایـەن پۆلیـسی كفرییـەوە دەسـتگیركراون (بـارزانی، ٢٠١٢، ل٣٦٤). لەپـاش ئـەم ڕووداوانـە هەریـەك لـە (محەمـەد قـادر ئەمـین، عـەلی سـەلیم بـەگ) لـە بەغـداد سـەردانی مـەلا مسـتەفای بارزانییـان كـردووە و ڕووداوەكانیـان بـۆ گێڕاوەتـەوە (محەمـەد، ٢٠٢٠، بەرنامـەی tv).

ململانـێ و گرژییـەكانی نێـوان ئەندامـان و لایەنگـرانی پـارتی و حیـزبی شـیوعی لـە كـەلار درێـژەی هەبـووە، ئەنـدام و لایەنگـرانی شـیوعی ڕۆژانـە لەگـەڵ ئەندامـانی پـارتی و پیاوماقـوڵ و ئاغـا و هەمـوو ئەوانـەی لەگەڵیـان لـە ڕێكخسـتن كاریـان نەكـردووە یـان نەبوونەتـە دۆسـت و لایەنگریـان لـە ململانێـدا بوونـە و بەشـەڕ هاتـوون (محەمـەد، ٢٠٢٠، بەرنامـەی tv). لـە (حوزەیـرانی ١٩٥٩)دا گرژییـەكی تـر لـە نێـوان هـەردوو لادا ڕوویـداوە, بـە تایبـەت لـە چایخانـەی شـێروانەدا لـە كـەلار كـە ئەنـدام و لایەنگـری هـەردوولا بـۆ بەسـەربردنی كات ڕوویـان لێكـردووە, وەك دەركەوتـووە، شـیوعییەكان بـە ئاشـكرا توانیویانـە چـەك بەكاربهێنـن, بـەڵام لایەنگـرانی پـارتی لـەم ڕووەوە بـە گلەیـی بـوون لـە سـەركردایەتی و ئەوەیـان خسـتوەتەڕوو «شـوعییەكان بـە ئاشـكرا هەمـوو جـۆرە چەكێـك هەڵدەگرن...كەچـی

ئێمە ڕێگە نادرێین خەنجەر یان تێلایش هەڵبگرین» (بارزانی، ٢٠١٢، ل٣٦٥).

کۆنگرەی چواری پارتی لە (٤-٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٥٩)دا لە بەغداد بەستراوە، یەکەمینجار بوو لەپاش دامەزراندنی پارتییەوە لە (ئابی ١٩٤٦)دا مەلا مستەفای بارزانی ئامادەی بێت و لەم کۆنگرەیەدا ناوی حیزب لە پارتی دیموکراتی یەکگرتووی کوردستان-عیراقەوە کراوەتەوە بە (پارتی دیموکراتی کوردستانی - عیراق)، ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی و لێژنەی چاودێری و پشکنینیش هەڵبژێردران (کریم، ١٩٩٨، ص٦٠-٦١؛ عمر، ٢٠٠٤، ص١٤٠-١٤١). عەلی حەمدی کە لە کۆنگرەی سێیەمدا ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی بووە, کەچی لە کۆنگرەی چوارەمدا بە ئەندامی ئەو کۆمیتەیە هەڵنەبژێردراوەتەوە (قادر، ٢٠٠٧، ل٤٨، ٥٣). پاش کۆنگرە دووبارە ئۆرگانەکانی پارتی لە ناوچە جیاجیاکان ڕێکخراونەتەوە، بە شێوەیەك عەلی حەمدی بە بەرپرسی لێژنەی کفری ماوەتەوە، لە کەلاریش هەڵبژاردن کراوە و ئەنجامەکەیش بەشێوەیەکی فەرمی بەو جۆرە کەوتووەتەوە، جارێکی تر عەلی سەلیم کراوەتە بەرپرسی بارەگای خەبات و حەمەی وەلیش بەجێگری ماوەتەوە، پێکەوە بونەتە ئەندامی لێژنەی ناوچەی کفری (وەلی، ٢٠١٧، ل١٠).

لە ساڵی (١٩٥٩)دا لە بەغداد ژمارەیەك لە هاووڵاتیانی کەلار و کفری کە ژمارەیان نزیکەی پەنجا (٥٠) کەسێك بوونە، مەلا مستەفای بارزانییان بەسەرکردوەتەوە، لەوێ کادر و ئەندامانی پارتی سکاڵایان لە ڕێکخستنەکانی حیزبی شیوعی کردووە, کە لە سنوورەکە دژایەتی زۆری ئەندام و لایەنگرانی پارتیان کردووە و زۆرجار کار گەیشتووەتە سووکایەتی پێکردنیان، مەلا مستەفایش دڵی داونەتەوە و هانیداون بەرگری لەخۆیان بکەن و ڕووبەڕوویان بینەوە (محەمەد، ٢٠٢٠، بەرنامەی tv). بەم شێوەیە لە نێوان ئەندام و لایەنگری هەردوو لایەنی پارتی و حیزبی شیوعیدا ململانێیەکان بەردەوامبووە. پارتی وەك پارتێکی نەتەوەیی ژمارەیەك لە خەڵکی لەدەور کۆببووەوە. لەبەرامبەردا شوعییەکانیش, وەك حیزبێکی چەپ و هەوڵدان بۆ یەکسانی چینایەتی. لە ناوچەکەدا کاریان کردووە (شاکەلی، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن).

بەرپابوونی بزووتنەوەی شەواف (٨ی ئاداری ١٩٥٩) لە مووسڵ و کوشتارگەکەی کەرکووك لە (١٤ی تەمووزی ١٩٥٩)، بەهۆی ئەو دوو پێشهاتەوە ژمارەیەك لە هاووڵاتیانی مووسڵ و کەرکووك کوژران و دەرئەنجامیش پەنجەی تاوانی

کوشتنی هاووڵاتیان و نەخشەی ئەو ڕووداوانە بۆ ڕێکخستنەکانی حیزبی شیوعی درێژ کرا, ئەمەیش بوو بەهۆی گرژبوونی پەیوەندییەکانی قاسم و شیوعییەکان لە عێراق (البوتاني، ٢٠٢٠، ص٣٢، ١٢١). لەپاش ئەم پێشهاتانە ڕێکخستەکانی حیزبی شیوعی لە کەلار و دەوروبەریدا, ڕووی لە کەمی کردووە و بەشێکیان چوونەتە ڕیزەکانی پارتییەوە. لەپاش ڕووداوەکانی کەرکووك, خەڵکی لە ڕێکخستەکانی حیزبی شیوعی دوورکەوتوونەتەوە، حەسەنی حاجی قادری شاتری لە ڕێگای مستەفابەگی جافەوە لە ڕیزەکانی حیزبی شیوعی وازی هێناوە و هاتوەتە ڕێکخستەکانی پارتییەوە. ئەمەیش دوای ئەوەی مستەفا بەگ لە ڕێگای موسای پیرە (١٩٢٢-١٩٨٨)ەوە نامەیەکی بۆ ناردووە واز لە ڕێکخستنەکانی حیزبی شیوعی بهێنێت. پێشهاتەکانی دوای کوشتارگاکەی کەرکووك بووەتە هۆی ئەوەی زۆرێك لە ئەندامەکانی حیزبی شیوعی هەڵوێستی سیاسیی خۆیان بگۆڕن و ڕێکخستنەکانی ئەو حیزبە تووشی شکست بوون (شاتری، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن).

لە لایەکی تریشەوە یەکێك لە دەسکەوتەکانی شۆڕشی چواردەی تەمووز، لە (کانوونی دووەمی ١٩٦٠)دا دەرکردنی یاسای کۆمەڵەکان (قانون الجمعيات) بووە، بەهۆی ئەم یاساییەوە پارتی توانی مۆڵەتی ئاشکرای کارکردن وەربگرێت و بە شێوەیەکی فەرمی کەوتووەتە چالاکی و ئەنجامدانی کاری ڕێکخراوەیی (الزبيدي، ١٩٨١، ص٢٣٥، ٢٣٩). هەر ئەمەیش بوو بەهۆی ئەوەی لە سەرەتای ساڵی (١٩٦٠)دا پارسەنگی هێز بەلای پارتیدا بشکێتەوە و ئەندام و لایەنگری زیادیکردووە. بە مەبەستی کاری ڕێکخراوەی و حیزبی لە ناوچەکەدا, هەر لە بارەگای خەباتی لاواندا, بە ئاشکرا ژمارەیەك بەرپرسی پارتی لە کفری و کەرکووکەوە هاتوونەتە کەلار و کۆبوونەوەیان بە ئەندامانیان کردووە, جگە لە عەلی حەمدی هەریەك لە مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی (١٩١٣-٢٠٠١)، عەبدوڵڵای مەلا ئیبراهیم ناسراو بە عەبدوڵڵا جاف، ئەحمەد حاجی سەمین، عەزیزی کاکەحەمە، عەبدوڵلا بابەعەلی (١٩٤١ – ٢٠١٤) لەو کەسانەبوون سەردانی ڕێکخستنەکانی پارتییان کردووە و باسیان لە کاری ڕێکخراوەیی لەنێو ڕیزەکانی ئەو حیزبەدا کردووە (حەمۆمین، ٢٠٢٠، چاوپیکەوتن). لە سەرەتای ساڵی (١٩٦٠) دا لە کەلار, عەلی حەمدی و ڕەزای قالە جاف (١٩٢٨-١٩٦٥) کۆبوونەوەیەکیان ئەنجامداوە، ئەوەیان بە ئەندامان وتووە، سەرکردایەتی حیزب, بۆ بەرگری

لـە کۆمـەڵانی خەڵـك, لـە هەوڵـدا بوونـە هێـزی چەکـدار دروسـتبکەن, کـە نـاوی لێبنێـن هێـزی (پێشـمەرگە) و بڕیـار دراوە لـە گەرمیانیـش لـەو ڕووەوە کار بکرێـت (حەمۆمـین، ٢٠٢٠، چاوپیکەوتـن).

وەك پێویسـتیەکی کاری ڕێکخراوەیـی، لـە ناحیـەی باوەنـووری نزیـك کـەلار, لـە (٨ی کانـوونی دووەمـی ١٩٦٠)دا بـارەگای خەبـات کراوەتـەوە. لـە مەراسـیمی کردنـەوەی بارەگاکـەدا ئەنـدام و لایەنگـر و بەرپرسـانی پـارتی و بەڕێوەبـەری ناحیـەی باوەنـوور - حسـێن جوندیـش ئامـادەی بـوون، ژمارەیـەك وتـار و چـالاکی لـە مەڕاسـیمی کردنـەوەی بـارەگای خەباتـدا پێشکەشـکراوە. نوێنـەری خەبـات لـە کـەلار و خانەقینـەوە ئامـادەی ئـەو مەراسـیمەبوون. مەراسـیمەکە لـە لایـەن سـەید هاشـم بەرزنجییـەوە (١٩٣٤-٢٠١١) کراوەتـەوە، پاشـتر وتـاری ناوچـەی کفـری لـە لایـەن عـەلی حەمدییـەوە خوێنراوەتـەوە، پەیامنێـری ڕۆژنامـەی خەبـات ئامـاژەی بـە ژمارەیـەك چـالاکی تـر کـردووە کـە پێشکەشـکراون، لەوانـە: وتنـەوەی سروودی ئـەی رەقیـب لـە لایـەن تیپـی خەبـات لـە کفـری، وتـاری مـەلای مزگـەوتی باوەنـوور لـە لایـەن مـەلا شـێخ ئەحمـەد، وتـاری نووسـینگەی خەبـات لـە خانەقـین لـە لایـەن ئەحمـەد کـەلاری(٩) یـەوە خوێنراووەتـەوە. شـێخ ئەحمـەدی شـاکەلی(١٠) هۆنراوەیـەکی لـەو مەراسـیمەدا پێشکەشـکردووە. هـاوکات عەزیـزی کاکـە حەمـە زەنگەنـە وتـاری کرێـکارانی خوێندوەتـەوە. جوامێـر قـادر (١٩٣٠-١٩٩٥) وتـاری کۆمەڵـەی جـافی تایبـەت بـە جووتیـارانی پیشکەشـکردووە (خەبـات، ١٩٦٠، ص٦).

لە کـەلار و ناوچـەی کفـری، جگـە لـە ڕێکخـراوەکانی لاوان و قوتابیـان و جووتیـاران، ژنانیـش ڕۆڵیـان هەبـووە, توانیویانـە لـە ڕێکخـراوی یەکێتیـی ئافرەتانـدا خۆیـان ڕێکبخەنـەوە و ڕۆڵیـان لـە هۆشـیارکردنەوەی ژنـانی سـنوورەکەدا هەبێـت و هـاوکاری ڕێکخسـتنەکان بـن. لـە کفـری هەریـەك لـە (بەشـیرە مـەلا ئەحمـەد، لەتیفـە وەسـتا محەمـەد، مەلیحـە عەبدوڵـلا چـاوش) لـەو ڕووەوە لـە ڕیـزەکانی یەکیتـی ئافرتانـدا ڕۆڵیـان هەبـووە و کاریـان کـردووە (دەلـۆ، ٢٠١٩، ل١٥١). لـە کـەلار حەبیبـە خانمـی کەریـم بەگـی جـاف(١١)، لـە ڕیـزەکانی یەکێتیـی ئافرەتانـدا کاری کـردووە، توانیویـەتی هـاوکاری ڕێکخسـتنەکانی پارتی لـە سـنوورەکەدا بێـت، لـە چوارچێـوەی بـارەگای خەبـات لـە کـەلار چالاکیـی سـیاسی و کۆمەڵایـەتی و ڕێکخراوەیـی ئەنجامـداوە (شریـف، ٢٠١٩، ل١٢٠). لـە کاتێکـدا حیلمـی عـەلی شـەریف لـە کـەلار کۆبوونـەوەی بـە ڕێکخسـتنەکانی پـارتی کـردووە, لـە ڕێگـای حەبیبـە خانـم لـە هاتنـی

سوپا بۆ گوندەکە ئاگادار کراوەتەوە، پاشتر حیلمی عەلی شەریف ڕزگاری بووە، لە کەلارەوە چووەتە بناری بەمۆ و لەوێ جیگر بووە و دەستی بە دورستکردنی ڕێکخستنی سەربازی کردووە (وەلی، ٢٠١٧، ل١٤).

کاتێك پەیوەندییەکانی قاسم و کورد بەرەو لاوازی و ئاڵۆزی چووە، لە عێراق سەردەمێکی تازە لە تیرۆر و تۆقاندن و دەستگیرکردنی ئازادیخوازان دەستپێکردووە, ئەمەیش ڕای گشتی لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە ورووژاندووە و پەیوەندییەکانی کورد و قاسم لاواز تر بوون. لە (ئاداری ١٩٦١)دا لەسەر داوای مەکتەبی سیاسیی پارتی, بارزانی بەغدای بەجێهێشت و گەڕاوەتەوە کوردستان (اخرون، جليلي جليل، ٢٠١٢، ص٢٨١). هەر لە کەلار پاش خراپبوونی پەیوەندییەکانی قاسم و کورد، بڕیاری داخستنی بارەگای لاوانی خەبات دراوە و لە لایەن بنکەی پۆلیسی شێروانەوە بیست (٢٠) ئەندام و لایەنگری پارتی دەستگیر کراون, کە لە هەوڵدابوونە ئەو بارەگایە دانەخرێت, لەنێویاندا عەلی سەلیم بەگ-بەرپرسی خەباتی تێدا بووە (پشدەری، بەرگی دوو، ٢٠٠٢، ل٥٢، ٥٥؛ کەماڵەیی، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتن). عەلی حەمدی بەرپرسی لێژنەی ناوچەی کفری پارتی و لەهەمان کاتدا بەرپرسی فەرمانگەی تاپۆیش بووە, دوور خراوەتەوە بۆ شاری شەترە لە لیوای ناسریە، لە (حوزەیرانی ١٩٦١)دا لە کاتی گەڕانەوەی بۆ کفری, بە مەبەستی سەردانی کردنی خێزانەکەی دەستگیر کرا و پاشتر لە زیندان هەڵهاتووە (عەلی، ٢٠١٣، ل٤٢-٤٣). لەسەر داوای مەکتەبی سیاسی لە ڕێگەی ڕێکخستنەکانی پارتییەوە هێنراوەتە کەلار و لێرەیشەوە براوەتە گوندی (حەوش کوڕوو)ی سەر بە ناحیەی قۆرەتوو بۆ ماوەی مانگێك حەشار درا, پاشتر خۆی دەرباز کردووە (وەلی، ٢٠١٧، ل١١).

پاشکۆکان:

١ - ڕادیـۆ پاتـری (Radio): ئـەم جـۆرە ڕادیۆیـە لـە چلەکانـدا گەیشـتووەتە کـەلار، سـەرەتا بـە پاتریـی تـەڕ کاری کـردووە و پێویسـتیان بـە بارگاویکردنـەوە هەبـووە، بۆیـە هەمـوو ماڵێـك ئـەو ڕادیۆیەیـان نەبـووە. لەسـاڵی (١٩٤٤)دا لـە کـەلار شـەوکەت بەگـی ئەحمـەد بـەگ ڕادیۆیـەکی تـەڕی هەبـوو، خەڵـکی بـۆ دەنگوبـاس شـەوانە گوێیـان لێگرتـووە (نەریمـان، ١٩٤٤، ل٧٧)، بـەدوای ئەمیشـدا خالیـد بەگـی ڕەزا بـەگ ڕادیۆیـەکی تـری هێناوەتـە کـەلار، بـەڵام کـە پاتریـی وشـك پەیـدا بـوو, بەکارهێنـانی ڕادیـۆ ئاسـانتر و زۆرتـر بـووە. ڕادیـۆ کاریگـەری زۆری لـە هۆشـیارکردنەوەی خەڵـك, لـە بـوارە جۆربەجـۆرەکانی ژیانـدا, بـە تایبـەت لـەڕووی سیاسی و ڕۆشـنبیریەوە هەبـووە (شـاکەلی، ٢٠١٢، ل١١٥- ١١٦؛ کـەلاری، ٢٠٢٠، بەرگـی یەکـەم، ل١١٦).

٢ - ئەحمـەد فەتـاح ڕۆسـتەم (١٩٢٩- ١٩٧٤): لـە کـەلار لەدایکبـووە، تاوەکـو پـۆلی سـێی سـەرەتایی خوێنـدووە، لـە سـاڵی (١٩٥٩)دا پەیوەنـدی بـە ڕیـزەکانی حیـزبی شـیوعییەوە کـردووە و مـاوەی سـاڵ و نیوێـك لـە کەرکـووك زینـدانی کـراوە، لـە سـاڵی (١٩٦٥)ەوە پەیوەنـدی بـە ڕیـزەکانی پـارتی دیموکـراتی کوردسـتان - باڵـی سـەرکردایەتی (مەلایـی) یـەوە کـردووە، لـەو پێناوەدا لـە لایـەن باڵـی مەکتـەبی سیاسییەوە (جـەلالی) تـووشی گرتـن و زینـدانی بـووە. لـە شـەڕێکدا لـە نزیـك خانەقـین کـوژراوە، هەرچەنـدە خانەوادەکـەی باسـیان لەوەکـردووە لـە (٢٤ی شـوباتی ١٩٧٥)دا بووەتـە قوربـانی، بـەڵام بـە پێـی بەڵگەنامـەی مردنەکـەی بێـت لـە (١ی تەمـووزی ١٩٧٤)دا لـە دنیـا دەرچوونەکـەی تۆمارکـراوە (فەتـاح، ٢٠٢٠، چاوپێکەوتـن؛ حجـة وفـاة، ١٩٧٨، العـدد ١٧).

٣ - سـەرکار: کاریـان کۆکردنـەوەی ئـەو باجانـە بـووە لـە جووتیـار و وەرزێـرەکان وەردەگیراوە، واتـا سـەرکار لـەکاتی دروێنـەی دانەوێڵـەدا چوونەتـە سـەر خەرمـانی جووتیـارەکان و خەمڵاندنیـان بـۆ کـردووە، لـە هـەر دە وەزنـە لـە دانەوێڵـە یـەك وەزنـەی بـۆ بەگـزادە بـووە, واتـا دە یـەك (محەمـەد، ٢٠٢٠، بەرنامـەی tv).

٤ - سـەردار جـاف (١٩٣٧- ٢٠٠٥): کـوڕە گـەورەی داوود بـەگ و لـە کـەلار لەدایکبـووە، هـەر لەوێـدا دەسـتی بـە خوێنـدن کـردووە و بـۆ ئـەو مەبەسـتە ڕووی لـە لوبنـان کـردووە، لەپـاش شـۆڕشی چـواردەی تەمـووز ڕوویـان لـە ئـیران کـردەوە و بـۆ خوێنـدن چووەتـە تـاران، لـەوێ عـەلی قـازی- کـوڕی قـازی محەمـەدی ناسـیووە، ژیـانی هاوسـەرگیری لەگـەڵ خاتـوو مریەمـی (١٩٤٥- ٢٠٢٠) کچـی قـازی محەمـەد پێکهێنـاوە، لـە سـاڵی (١٩٦٩)دا لـە تـاران ماسـتەری لـە زانسـتە سیاسـییەکاندا بەدەسـت هێنـاوە، بەپێـی فەرمـانی محەمـەد ڕەزاشـا, لـە دەربـاری شـادا کراوەتـە هاوڕێـی شـا و ڕاوێـژی پێکـراوە، پاشـتر کراوەتـە سـەرۆکی تەشریفـاتی شاهەنشـاهی بـۆ کاروبـاری ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت (جـاف، ٢٠١٢، ص٣٢٠؛

شریـف، ٢٠١٩، ل١٨٨).

٥ - مـەلا سـلێمان زەماوەنگەیـی (١٩٣٠- ٢٠٠٥): نـاوی فەقـێ سـلێمان حسـێن حەسـەنە, هەرچەنـدە نـووسراوە لـە سـاڵی (١٩٢٧) لەدایكبـووە، بـەڵام پاشـتر لەدایكبوونەكـەی ڕاستكراوەتەوە كە ساڵی (١٩٣٠) بـووە، لـە مزگـەوتی كـەلاردا دەستی بـە خوێندن كـردووە، لـە سـاڵی (١٩٥٦) بـەدواوە لـە مزگـەوتی گونـدەكانی سـەییدخەلیل و گۆبـان و زەماوەنگـە پێشـنوێژی كـردووە، لـە سـاڵی (١٩٧٧)دا لـە گونـدی زەماوەنگـەی سـەر بەقـەزای كـەلار بـە موچـەی (٢٠) دینـار وەك پێشـنوێژ و وتارخوێـن دامـەزراوە، لـە ڕێـگای مـەلا ئەحمـەدی بانیخێڵانیـەوە لـە سـاڵی (١٩٥٣) ەوە چووەتـە نێـو ڕێكخسـتنەكانی حیـزبی شـیوعییەوە و چەنـد جارێـك زینـدانی كـراوە، لـە (٥ی ئەیلـولی ٢٠٠٥) لـە كـەلار كۆچـی دوایكـردووە (جنسـیة العراقیـه، ١٩٧٨، رقـم الشـهادة ١٧٩٠٩٨؛ سـلێمان، ٢٠٢١، چاوپێكەوتـن؛ هویـة الموطفـین، ١٩٧٧، رقـم البطاقـة ٣١٩).

٦ - بزووتنـەوەی پشـتیوانانی ئاشـتی جیهـانی: لەپـاش جەنگـی جیهـانی دووەمـەوە و بـۆ ڕێگریكـردن لـە دووبـارە بەرپابـوونی جەنگێـكی تـری ماڵوێرانكـەر، لـە لایـەن زانـای فیزیایـی فەرەنـسی فریدریـك جـولی كـوری (١٩٠٠- ١٩٥٨) (Frederic Joliot- Curie)ەوە بیرۆكـەی ئـەم بزووتنەوەیـە هاتووەتـە كایـەوە، لـە ساڵی(١٩٤٨)دا لـە پۆڵەنـدە یەكەمـین كۆنگـرەی ڕۆشـنبیرانی جیهـان بـۆ بەرقەراركـردنی ئاشـتی لـە جیهانـدا بـە بەشـداری (٥٠٠) ئەنـدام گرێـدراوە، محەمـەد مەهـدی جەواهـیری (١٨٩٩- ١٩٩٧) وەك عێراقییـەك لـەو كۆنگرەیـەدا بەشـداریی كـردووە، بەپێـی بەڵگەنامەیـەكی پاشـایەتیی عێـراق، كۆمەڵەیـەك بەنـاوی كۆمەڵـەی نیشـتیمانی بـۆ داكۆكیكـردن لـە ئاشـتی وەك لقێـكی بزووتنـەوەی ناوبـراو دامـەزراوە (الحسـناوي، ٢٠١٨، ص١٠ – ١٣، ٣٣)، لـە شـاری هەولێـر لـە سـاڵی (١٩٥١)، لـە سـلێمانی لـە كۆتاییـەكانی سـاڵی (١٩٥٢)، لـە شـاری كەركووكیـش هـەر لـە سـەرەتای پەنجـاكان لێژنـەی ئاشـتیخوازانیان تێـدا دامـەزراوە (قـادر، ٢٠٠٨، ل١٥١، ١٥٥- ١٥٧).

٧ - عـەلی سـەلیم بـەگ (١٩١٨- ١٩٨٩): عـەلی سـەلیم ئەحمـەد، بەپێـی ڕەگەزنامـە عێراقیەكـەی ئـەوەی تێـدا هاتـووە، پێشـتر خـاوەنی ڕەگەزنامـەی عوسـیمانی بـووە، لـە خورمـاڵ لەدایكبـووە و لەپـاش مـردنی بـاوكی هاتووەتـە كـەلار، تـا قوناغـی ناوەنـدی خوێندوویـەتی و بـەكاری كشـتوكاڵەوە خەریكبـووە، ئەندامـی چالاكی لقـی كـەلاری پـارتی هیـوا بـووە، لـە هـەردوو شـۆڕشی ئەیلـول و نوێـدا ڕۆڵـی هەبـووە و لـەم ڕێگایـەدا چەنـد جارێـك بەنـد كـراوە، لـە كـەلار لەنـاو باخچـەی ماڵەكەیدا بۆمبێـكی بـۆ دانـراوە و پێیـدا تەقیووەتـەوە و بـەو هۆیـەوە برینـدار بـووە، لـە (١٠ی تشرینـی یەكەمـی ١٩٨٩) گیـانی لەدەسـتداوە ، لـە بەڵگەنامـەی مردنەكەیـدا نـووسراوە بەهـۆی شـكانی لاقـی چـەپ و لەكاركەوتنـی گورچیلەكانیـەوە دڵـی وەسـتاوە (جنسـیة العراقیـة، ١٩٧١، رقـم شـهادة ٢٣٦٥٨٦؛ بـەگ، ٢٠٢٠، چاوپێكەوتـن؛ قیـد وفـاة، ١٩٨٩، رقـم ١٩٩٨٤٥).

٨ - بارەگای خەبات: پێش ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان مۆڵەتی فەرمی کارکردن وەربگرێت، لە بەشی زۆری ناوچەکانی کوردستان بە ناوی ڕۆژنامەی خەباتەوە بارەگای کردووەتەوە، لە بارەگای خەبات کاری ڕێکخستن و کۆبوونەوەکانی پارتی لەگەڵ ئەنجامدانی چالاکییەکاندا کراوە، کە وتراوە بارەگای خەبات هەموو کەس زانیویەتی ئەوە بارەگای پارتییە و خەباتیش ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان بووە (ڕەشید، ٢٠١٧، ل١٩٦).

٩ - ئەحمەد کەلاری (١٩٣٥-٢٠٠٨): ئەحمەد مەحمود عەلی، لە خێزانێکی جووتیار لەدایکبووە، لە کەلار خراوەتە بەر خوێندن و لە ساڵی (١٩٤٧)دا لە ڕێگای مستەفا نەریمانەوە چووەتە نێو دنیای سیاسەتەوە، لە ساڵی (١٩٥٦)دا ماڵیان چووەتە خانەقین و لەوێ پەیوەندی بە ڕێکخستنەکانی پارتییەوە کردووە، لە ساڵی (١٩٦٠)دا بۆ ناحیەی کەحلا لە عەمارە دوورخراوەتەوە، چەند جارێك دەستگیر کراوە و لەپاش ئازادبوونی لە ساڵی (١٩٦٣)دا پەیوەندی بە هێزی بەمۆوە کردووە، جگە لە کاری سیاسی دەستی نووسین و شیعری هەبووە، لە کەلار لە (١٠ی ئاداری ٢٠٠٨)دا کۆچی دوایکردووە (کەلاری، ٢٠٠٨، ل١).

١٠ - ئەحمەد شاکەلی (١٩٠٢- ١٩٨٢): ئەحمەد محەمەد سەعید ناسراو بە شێخ ئەحمەد شاکەلی، لە ڕێگای حوجرەوە دەستی بە خوێندن کردووە، کەسێکی هۆشیار و خوێندەوار بووە, ئەمەیش وایلێکردووە بێتە ئەندامی پارتی هیوا، شیعری لە بوارەکانی (نیشتمانی، دڵداری، ئایینی...)دا نووسیوە، لە کۆتایی تەمەنیدا بە خواپەرستییەوە خەریك بووە و پەیوەندی بەتینی لەگەڵ مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسدا هەبووە، خاوەنی دیوانێکی چاپکراوە، چوار جار چاپکراوە، لە (١٤ی شوباتی ١٩٨٢)دا کۆچی دوایکردووە (کاکەیی، ٢٠٠٩، ل١٣- ١٦؛ نەریمان، ٢٠٠٧، ل١٨٢- ١٨٣).

١١ - حەبیبە کەریم بەگی جاف (١٩٢٤- ١٩٩٧): لە کەلار لەدایکبووە و لەناو خەڵکیدا بە حەبەخان ناسراوە، لە قوتابخانەی کەلار خراوەتە بەر خوێندن ، لە یەکەمین دەستەی کچان بووە لەسنوورەکە خوێندبێتی ، لە ساڵی(١٩٥٩)دا کەبارەگای خەبات کراوەتەوە، لە سنووری ئەو ڕیکخراوەدا کاریکردووە، ژیانی هاوسەرگیری لەگەڵ مەحموودی ڕەزا بەگی ئامۆزایدا پێکهێناوە، کاتێك هاوسەرەکەی چووەتە ڕیزی شۆڕشی ئەیلولەوە، ناچار بووە کەلار بەجێبهێڵێت ، لەسەر کاری ڕێکخراوەیی لەلایەن پۆلیسی ناحیەی قەرەتەپەوە لەسەر کاری نهێنی بۆ پارتی دەستگیر کراوە، حەبەخان دەستی نووسینی شیعریشی هەبووە، لە (١١ی تەمووزی ١٩٩٧) لە کەلار کۆچی دوایکردووە و لە گۆڕستانی کەلاری کۆن بەخاك سپێرداوە (کەلاری، ٢٠١٠، ل١٧؛ باوەڕ، ٢٠١٧، ل١٣٦- ١٤٣).

ئەنجام

لەپاش بەرپابوونی شۆڕشی (١٤ی تەمووزی ١٩٥٨), كە بوو بە هۆی هێنانە كایەی سیستەمی كۆماری لە عیراقدا، كەلار خێرا بەپیر گۆڕانكارییەكانەوە چوون و رۆژانە خۆپیشاندان ئەنجامدراوە, بە تایبەت لە دژی دەرەبەگ و بنەماڵەی بەگزادەی جاف. سەرمەشقی خۆپیشاندانەكانی كەلاریش ئەحمەد فەتاح رۆستەم (١٩٢٩- ١٩٧٤) بووە, كە هەندێكجار خۆپیشاندانەكان گرژی تێكەوتووە و شەڕە داروبەردی لێكەوتوەتەوە. ئەم گۆڕانكارییانە وایكردووە كە بنەماڵەی بەگزادەی جاف, بە تایبەت داوود بەگی جاف (١٩٠٥- ١٩٦٦) روو لە ئێران بكەن و لەوێش رۆڵ و كاریگەری خۆیان بگێڕن، بە تایبەت سەرداری كوڕی داوود بەگ, كە بەرپرسیارێتی باڵای لە دەرباری شاهەنشایی ئێراندا پێ سپێردراوە.

حیزبی شیوعی لەپاش دامركانەوەی كەفوكوڵی خۆپیشاندانەكانی پاش شۆڕشی (١٤ی تەموز), توانیان لە كەلار دەست بەسەر بەشێك لە نارەزاییەتیەكاندا بگرن و ئەندام و لایەنگری زۆر بۆ خۆیان كۆبكەنەوە. پێشهاتە سیاسییەكان وایكردووە حیزبی شیوعی چەندان بارەگا بۆ چین و توێژەكان, بە تایبەت جووتیاران بكاتەوە. لە كەلار بارەگای شبیبەیان كردووەتەوە, كە هەریەك لە شێخ عەتای تاڵەبانی (١٩٢٥- ٢٠٠٠) و ئەحمەد فەتاح رۆستەم رۆڵی سەرەكییان تێدا گێڕاوە و لەگەڵ پارتی كەوتوونەتە ململانێ و شەڕەوە. لە هەناوی ئەم شەڕ و ململانێیانەدا لە ناوچەی شێروانە بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتخوازانی جیهانی چالاكییان نواندووە و بانگی سەرجەم چین و توێژەكانیان كردووە بۆ ئاشتی و دوور كەوتنەوە ل ەشەڕ و ململانێیەكان.

پارتی وەك حیزبێكی نەتەوەی توانیویەتی لەپاش گەڕانەوەی مەلا مستەفای بارزانی لە سۆڤێیەت دەست بە چالاكی بكەن. لە كەلار لەپاش ساڵی (١٩٥٩), بەخێرایی رێكخستەكانی پارتی دەستیان بە گەشەكردن كردووە, هەر ئەمەیش وایكردووە لە كەلار و باوەنور بارەگاكانی خەبات بكرێنەوە, كە عەلی حەمدی (١٩١٨- ١٩٦٦) رۆڵی زۆری لە زیادبوونی ئەندام و لایەنگری ئەو حیزبەدا هەبووە. لە ساڵی (١٩٥٩) بارەگای خەبات لە كەلار دەكرێتەوە, عەلی سەلیم بەگ دەكرێتە بەرپرسی بارەگاكە. بە چالاكبوونی پارتی لەگەڵ حیزبی

شیوعی دەکەونە ململانێ و چەند شەڕێك لە نێوان هەردوو لادا روویداوە. لەپاش ئاڵۆزبوون و تێکچوونی پەیوەندییەکانی کورد و حکومەتەکەی قاسم, سەرئەنجام بەشی زۆری ئەندام و لایەنگرانی پارتی دەستگیرکراون و بارەگاکانی خەبات داخراون و سەردەمێکی تازەی شەڕ, لە نێوان هەردوو لادا لە ساڵی (١٩٦١)دا دەستپێکردووە.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم : بەڵگەنامەکان

ا – بڵاونەکراوەکان :

(١٩٧١)، الشهادة الجنسة العراقية، على سليم احمد، رقم الشهادة ٢٣٦٥٨٦، التاريخ ١٩٧١/١/٢٩ :السليمانية.

(١٩٧٧)، الدائرة ملاحضية قسم اوقاف السليمانيه، هوية الموظفين، الاسم :فقي سليمان حسين، رقم البطاقه ٣١٩، تاريخ الاصدار ١٩٧٧/٩/١ :السليمانية.

(١٩٧٨)، الجمهورية العراقية، وزارة العدل، محكمة الاحوال الشخسية في كلار، حجة وفاة :احمد فتاح روستم، العدد (١٧)، التاريخ ١٩٧٨/١/٢٢ :كلار.

(١٩٧٨)، الشهادة الجنسة العراقية، فقى سليمان حسين حسن، رقم الشهادة ١٧٩٠٩٨/ب، التاريخ ١٩٧٨/١٠/١ :السليمانية.

(١٩٨٩)، الجمهورية العراقية، وزارة الصحة وشؤون الاجتماعية-الاحصاء الصحي والحياتي، صورة قيد وفاه :علي سليم احمد، رقم الشهادة (١٩٩٨٤٥)، التاريخ ١٩٨٩/١٠/٨ :كلار.

ب – بڵاوکراوەکان :

– بەزمانی عەرەبی

الاعظمي، وليد محمد سعيد، (١٩٨٩)، ثورة ١٤ تموز وعبدالكريم قاسم في الوثائق البريطانية، الطبعة الاولى، طبع الدار العربية :بغداد.

البوتانى، عبدالفتاح علي، (٢٠٢٠)، من ارشيف جمهورية العراقية الاولى :حوادث الموصل وكركوك وتداعياتها ٨أذار ١٩٥٩ -١٤ تموز ١٩٥٩، من منشورات الاكاديمية الكردية :اربيل.

دووەم : پەرتووك بەزمانی ئینگلیزی

THE KURDS An Historical And Political Study, (١٩٦٦), Arfa ,Hassan .,OXFORD UNEVERSTY PRESS :London

١٩٥٨, IRAQ UNTER QASSEM A Political History, (١٩٦٩), Dann ,Uriel .Published in Israel by Israel Universities Press :Jerusalem , ١٩٨٣-

سێیەم :پەرتووك بەزمانی عەرەبی

بطاطـو، حنـا، (١٩٩٥)، العـراق الطبقـات الاجتماعيـة والحـركات الثوريـة مـن العهـد العثـماني حتـى قيـام الجمهوريـة، ترجمـة :عفيـف الـرزاز، الكتـاب الاول، مؤسسـة الابحـاث العربيـة :بـيروت.

الزبيـدي، ليـث عبدالحسـن، (١٩٨١)، ثـورة ١٤ تمـوز ١٩٥٨ في العـراق، الطبعـة الثانيـة، منشـورات مكتبـة اليقظـة العربيـة، بغـداد.

طالبـاني، جـلال، (١٩٧٠)، كردسـتان والحركـة القوميـه الكرديـة، الطبعـة الاولى، منشــورات الجريــده النــور :بغــداد.

علـو، سـعيد خديـدة، (٢٠٠٦)، العلاقـات العراقيـة الإيرانيـة وأثرهـا في القضيـة الكورديـة في العـراق ١٤ تمـوز ١٩٥٨ - ٨ شـباط ١٩٦٣، دار سـبيريز للطباعـة والنشر: دهـوك.

عمـر، شـيركو فتـح اللـه، (٢٠٠٤)، الحيـزب الديمقراطـي الكردسـتاني وحركـة التحـرر القومـي الكرديـة في العـراق ١٩٤٦ -١٩٧٥، الطبعـة الاولى، المديريـة العامـة للطباعـة والنـشر :السـليمانية.

كريـم، حبيـب محمـد، (١٩٩٨)، تاريـخ الحيـزب الديمقراطـي الكردسـتاني –العـراق في محطـات رئيسـة ١٩٤٦ -١٩٩٣، مطبعـة خەبـات :دهـوك.

واخـرون، جليـلي جليـل، (٢٠١٢)، الحركـة الكرديـة في العـصر الحديـث، ترجمـة : د.عبدي حاجـي، الطبعـة الثانيـة، مؤسسـة موكريـاني للبحوثوالنـشر :اربيل.

چوارەم : پەرتووك بەزمانی فارسی

همـكاران، محمـد اللهيـارى، (١٣٩١)، اطلـس راهنـما -١١ پـاوه در جنـگ باضـد انقـلاب ودفـاع مقـدس، مركـز اسـناد وتحقيقـات دفـاع مقـدس :تهـران.

پێنجەم :پەرتووك بەزمانی كوردی
بـارزانی، مسـعود، (٢٠١٢)، بـارزانی و بزووتنـەوەی رزگاریخـوازی كـورد ١٩٥٨ -١٩٦١، بەرگـی دووەم :هەولێـر.
جـاف، خوسـرەو، (٢٠١٣)، مێـژووی هـۆزی جـاف، چاپـی یەكـەم، دەزگای چـاپ وبڵاوكردنـەوەی بەدرخـان :هەولێـر.
خەیـالی، لوقـمان، (٢٠٢١)، عێـراق لەسـەردەمی پاشـایەتی هاشـمیدا ١٩٢١ -١٩٥٨ز، پێداچونـەوەی :عەدالـەت عەبـدوڵا، چاپـی یەكـەم، چاپخانـەی كارۆ :سـلێمانی.
سـەجادی، عەلائەدیـن، (٢٠٠٥)، شۆڕشـەكانی كـورد وە كـورد و كۆمـاری عێـراق، ئامادەكـردن و لەچاپدانـەوەی :ئەحمـەد موحەممـەدی، دەزگای چـاپ و بڵاوكردنـەوەی ئەتڵـەس چـاپ :تـاران.
شـاكەلی، محەمـەد، (٢٠٠٣)، گەرمیـان رابـردووی نزیـك و ئاینـدە، پێداچوونـەوەی :دلێـر مـیرزا، چاپخانـەی كارۆ :سلێمانی.
شـەریف، عومـەر عـەلی، (٢٠١٩)، ١٠٠ نـاوداری كەركـووك وگەرمیـان، چاپـی یەكـەم، چاپخانـەی كارۆ :سـلێمانی.
عزیـز، سـوهێل، (٢٠١٥)، مێـژووی ناوچـەی گەرمیـان چینـە كۆمەڵایـەتی و رێكخـراوە سیاسییەكانی نێوان ساڵانی (١٨٧٠ -١٩٧٠)، چاپـی یەكـەم، چاپخانـەی یـاد :سلێمانی.
عـەلی، م.، (٢٠١٣)، عـەلی حەمـدی.. سـمبولی كوردایـەتی، زنجیـرە كتێبـی گۆڤـاری كـۆچ :سـلێمانی.
عومـەر، سـەروەر عەبدولرەحـمان، (٢٠١٩)، حیـزبی شـوعی عێـراق ومەسـەلەی كـورد ١٩٣٤ -١٩٧٥، چاپـی یەكـەم، چاپخانـەی كارۆ، سـلێمانی.
كەریـم، عومـەر شـەریف، (٢٠١٠)، شـەڕی قاتـەكانی كفـری لەنێـوان داسـتان و قارەمانێتیـدا، چاپـی یەكـەم، لەبڵاوكـراوەكانی مەكتـەبی رۆشـنبیری وراگەیانـدنی لقـی ٢٢ی گەرمیـانی (پ.د.ك)، چاپخانـەی كوردسـتان :سـلێمانی.
كۆچێـرا، كریـس، (٢٠٠٧)، كـورد لەسـەدەی نـۆزدە و بیسـتەم دا، وەرگێـڕانی :حەمەكەریـم عـارف، چاپـی چـوارەم، خانـەی چـاپ وبڵاوكردنـەوی ئاوێـر :هەولێـر.
لۆلـۆ، جەمـال، (٢٠٢٠)، رەشـماڵ راگوزەرێـك بەنـاو كار و چـالاكی و بەڵگەنامـە و وێنـەكانی داود بەگـی فەتـاح بەگـی جـاف، چاپـی یەكـەم، چاپخانـەی پیرەمێـرد :بـێ شـوێنی چـاپ.

مام خول، رەفيق رحمان، (٢٠١٣)، مستەفا بارزانی ڕۆڵ و هەڵوێستی لە پێشهاتە سياسيەكاندا ١٩٥٨ -١٩٧٠، پێشەكی :دكتۆر كەمال مەزهەر ئەحمەد، چاپی دووەم، چاپخانەی شەهاب :هەولێر.

شەشەم : پەرتووكی يادداشت و بيرەوەری

ا – بەزمانی كوردی

پشدەری، رەفيق، (٢٠٠٢)، كورد دوژمنی خۆت بناسە، بەرگی دووەم :بێ شوێنی چاپ.
پشدەری، عبداللە احمد رەسووڵ، (١٩٩٢)، يادداشتەكانم، بەشی يەكەم، دەزگای رۆشنبيری و بڵاوكردنەوەی كوردی :بەغدا.
رەشيد، سەلاح، (٢٠١٧)، مام جەلال ديداری تەمەن –لەلاوێتيەوە بۆ كۆشكی كۆماری، بەشی يەكەم، چاپی يەكەم، چاپخانەی كارۆ :سلێمانی.
قادر، محەمەد مەلا، (٢٠٠٧)، خەباتنامە كورتە مێژووی پارتی و كلتووری بارزانی نەمر، چاپی دووەم، بڵاوكراوەی ئاراس :هەولێر.
كەلاری، حسێن، (٢٠٢٠)، ئامێتە، بەشی يەكەم، چاپی يەكەم، چاپخانەی ئاسيا :سلێمانی.
نەريمان، مصطفی، (١٩٩٤)، بيرەوەری يەكانی ژيانم، دەزگای رۆشنبيری وبڵاوكردنەوەی كوردی :بەغدا.
وەلی، محەمەدی حاجی، (٢٠١٧)، پشكم لەكوردايەتيدا، چاپخانەی بينای :سلێمانی.

ب – بەزمانی عەرەبی

طالباني، الشيخ عطا، (٢٠١٠)، ذكريات ايام النضال في كوردستان، الطبعة الاولی، مطبعە ئارا :سليمانية.

حەوتەم : نامەی ئەكاديمی (بڵاونەكراوە)

ا – ماستەر بەزمانی عەرەبی

الحسناوي، علي برزان عطار، (٢٠١٨)، حركة أنصار السلام في العراق ١٩٥٤ -١٩٦٣، رسالة تقدم إلى مجلس كلية التربية للعلوم الانسانية جامعة ذي قار -وهي جزء من متطلبات نيل شهادة الماجستير في التاريخ المعاصر : ذي قار.

هەشتەم : دەستنووس
دەککەیی، مەلا ئەحمەدی، (١٩٨٦)، کەشکۆڵی مەلا ئەحمەدی دەککەیی ١٩٢٧ -١٩٦٧، لەسەر نوسین و ئامادەکردنی :محەمەد مستەفا حەمەبۆر، ئەرشیفی :مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی :بەغداد.

نۆیەم : گۆڤارەکان
(١٩٥٩)، بانگی ئاشتی بۆ دانیشتوانی ناوچەی شێروانە، هەتاو، ژمارە (١٥٥).
باوەڕ، ئەحمەد، (٢٠١٧)، ژنە جافێك لەكەلارەوە :حەبیبە خانمی کەریم بەگی جاف ١٩٢٤ -١٩٩٧، رامان، ژمارە (٢٤٣).
دەلۆ، حسێن ئیسماعیل خان، (٢٠١٩)، ناوچەی کفری لەنێوان ساڵانی (١٩٤٥ -١٩٦٣)، کۆنفرانسی زانکۆی گەرمیان، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژمارەی تایبەت.
شاکەلی، ئەمجەد، (١٩٩٧)، خوێندنەوەیەکی نوێی ١٤ی تەموزی ١٩٥٨ی عێراق، رابوون، ژمارە (٢٢).
قادر، مهدی محمد، (٢٠٠٨)، رۆڵی کورد لەبزوتنەوەی ئاشتیخوازان لەعێراقدا ١٩٥٠ -١٩٥٨، مێژوو، ژمارە (٦).

دەیەم : رۆژنامەکان
ا – رۆژنامە بەزمانی عەرەبی
(١٩٥٤)، من كفري، صوت الاهالي، العدد (٢٦٢).
(١٩٥٨)، المراسيم الجمهورية، رقم (١)، مرسوم جمهوري، الوقائع العراقية، عدد (١).
(١٩٦٠)، احتفال رائع في باوەنور مركز ناحية بيباز بمناسبة افتتاح مكتب خەبات، مراسل خەبات في كفري، خەبات، العدد (١٥٤).
ب – رۆژنامە بەزمانی فارسی
(١٣٤٥)، فقدان يك شخصيات بزرك كرد، خاك وخون، شماره (٨٧).
(١٣٥٧)، سالار جاف از دستگيرى تا اعدام، كيهان، شماره (١٠٦٥٣).
ج – رۆژنامە بەزمانی کوردی
(١٩٥٨)، تاقمی یەکەم لەوەفدەکانی کوردستان، پێش کەوتن (التقدم)، ژمارە (٢).

باوەڕ، ئەحمەد، (٢٠٢٠)، بزووتنەوەی پشتیوانانی ئاشتی -لەناوچەی شێروانە و بڵاوکردنەوەی بەیاننامەیەك ١٩٥٩، خانەقی، ژمارە (٩١ -٩٢).
کەلاری، جوتیار، (٢٠١٠)، یادئانینەوە حەبیبەخانی شۆڕشگێڕ، خەبات، ژمارە (٣٨١٨).

یازدەیەم : بەرنامەی تەلەفیزیۆنی
محەمەد، فەیسەڵ (٢٠٢٠)، بەرنامەی رووداو و مێژوو، چاوپێکەوتن لەگەڵ محەمەد حاجی وەلی -پێشمەرگەی شۆڕشی ئەیلول لەگەرمیان، بەشی یەکەم، رۆژی پێشکەش کردن (٢٠٢٠/٩/١٣)، تەلەفزیۆنی nrt :سلێمانی.

دوازدەیەم : چاوپێکەوتن
ئەبوکاروان، هاوڕێ، (٢٠٢٠/١١/٢٨)، سلێمانی.
بەگ، حسێن عەلی، (٢٠٢٠/٩/٢٧)، کەلار
جاف، د.حەسەن ، (٢٠٢٠/٩/١٥)، هەولێر.
جاف، د.حەسەن، (٢٠٢١/١/٢٩)، هەولێر.
جەوهەر، سەعید، (٢٠٢٠/١١/٢)، کفری.
حەمۆمین، حسێن، (٢٠٢٠/١٠/١)، کەلار.
دارای داوود بەگ، (٢٠٢٠/٩/١٩)، هەولێر.
سلێمان، هەژار فەقێ، (٢٠٢١/١/٢٠)، رزگاری.
شاتری، حاجی حەسەنی حاجی قادری، (٢٠٢٠/٩/٤)، کەلار.
شاکەلی، شێخ محەمەد، (٢٠٢٠/١١/٢٥)، گوندی سەعدئاوا – رزگاری.
فەتاح، هێرش ئەحمەد، (٢٠٢٠/٩/٢٩)، کەلار.
کەماڵەیی، لالەفایەقی، (٢٠٢٠/٥/١)، کەلار.
مەحمود، مامۆستا ساڵح حاجی، (٢٠٢٠/١٠/٢)، کەلار.

سیازدەیەم : پێگەی ئەنتەرنێت
جاف، سەروەت، (٢٠١٦)، داودبەگی فەتاح بەگی جاف، /https://jafftribe.com
KU/single-jaff-leader.php، .(accessed ٢٠٢١-١-٢٩:)

سابیر و فجیلە
چل ساڵ عیشق و دابڕان
پەخشانە چیرۆکێکی ڕاستەقینە

مەلا ئیدریس ژاڵەیی

ساڵی حەفتاکان گردە گۆزینە لادێیەکی بچوک بوو لە باشوری کەلار ، کەلاریش گوندێکی ئاوەدانی پڕ لە جموجوڵ ، چالاکی سیاسی و ڕۆشنبیری دوو سیمای دیاری کەلار ی ئەو سەردەمە بوون ، چەند ماڵێکیش لە پەنای قەڵای شێروانەدا بوون، تاک و تەرا ماڵ و لۆقەنتە و دانە دانە دوکان و کەپرۆکە لەسەر جادە قیرەکە هەبوون ، جادەکەش چەند ئۆتۆمبیلێک کە دەناسرانەوە هی کێوکێیە پێیدا هاتوچۆی دەکرد و خەڵکی سنورەکەش کاتی هاتن و گەڕانەوەی پاسەکەیان دەزانی کە هاتوچۆیان پێدەکرد، گردە گۆزینەش هەر لە حەنای سەرجادە قیرەکە کەمێک ئەولاتری قەڵا بوو ، خەڵکەکەی لە ئەو سەردەمەدا زیاتر بە کشت و کاڵ و حەیوان داری و کاروکەسابەتی سەر ئاوی سیروان گوزەرانیان دەکرد، پێکهاتەی دانیشتوانەکەی زۆرینەی کورد و چەند ماڵێک عەرەب و یەک دوو ماڵێکی تورکمانیش ی تێدا نیشتەجێبون ، ماڵی تجیلە خاتون کە خاتونەکانی ئاوایی بە فجیلە بانگیان دەکرد یەکێک بوون لە خانەوادە ناسراوەکان خاوەن سەدەها سەر مەڕ و ماڵات بون ، دەوڵەمەندی ئاوایی بوون ، تجیلەش جوان و دیندار و بەماریفەت گورج گۆڵ و ئیشکەر و خاوەن هێز ، گوڕ و تینێکی زۆری هەبوو بە شێوەیەک هیچ ژنێکی گردەگۆزینەیی نەیدەتوانی خۆی بدات

لە قەرەی ئیشەکانی ئەو لە کۆکردنەوە و گلدانەوەی کۆترەی گوێچەمی سیروان و تەنات سروت کێشان و خەرمان کوتان و داس و درەویش دا ، یەکێکی تر لە خانەوادەکانی ئەم دێیە ماڵی سابیر بوو ، سابیریش تا دڵ حەزکات کوڕێکی تەواو بوو ئەوانیش بە هەمان شێوە دەوڵەمەند و خاوەن ماڵیات و ئیش و کاری خۆیان بوون، ئەم دوانە تاڕادەیەک کوڕ و کچێکی بۆ یەک گونجاو و هاوشانی یەکتر بوون، بۆیە سابیر دڵی چووە سەر فجیلە کە بیخوازێت و فجیلەش بەم مەبەستەی سابیری زانیبوو و زۆری پێ یخۆش بوو کە لەگەڵ سابیر زەماوەند بکەن ، بۆ ئەم مەبەستە سابیر زۆر ڕێگەی داخوازیکردنی گرتەبەر، چەندین جار کەسانی ماقوڵ و ناسراو لە خزمانی هەردولای نارده لای براکانی فجیلە خاتون بەڵام ئەوان ڕازی نەبون خوشکەکەیان بدەنە سابیر و هەر جارێک بە بیانویەک جوابیان دەکردن ، جارێ دەیانگوت ئەوان بنەماڵەیەکی تورکمانن و ئێمەی سەیدی عەرەب خوشکی خۆمان نادەین بە سابیر تورکمان و جارێکی تر بیانوی تریان دەهێنایەوە ، سایر و فجیلەش بەڵێنیان دابوو یا بۆ یەکتر بن یان بۆ گڵ ،

خزم و خوێش ناوی زۆر ژنیان هەڵدا بۆ سابیر کە بیخوازێت بەڵام سابیر هیچ کەسێکی تری جگە لە فجیلەی نەدەچوو بەدڵەوە ، خۆشەویستی فجیلە هەموو ژیانی داگیر کردبوو ، لەولایشەوە فجیلە خاتون بەهەمان شێوە هەرچەند داواکاری دەهات لە خزم و بێگانە لە شێخول عەرەب و خاوەن نەسەب و دەوڵەمەند بە هیچیان ڕازینەدەبوو خاوەنی بەڵێنی خۆی بوو دڵی بەکەس نەدا و تەنها سابیر لە دڵیدا بوو ، نزیکەی چل ساڵ ئەم دوو دڵدارە لە دوری یەک سوتان ، تەمەنیش وردە وردە هەڵکشا و پەلکەی ڕەشی فجیلە سپی بوو ،پشت کوڕ و چەماوە بوو ، لاوازی و نەخۆشی سەریان هەڵدا ، دەر و دراوسێ دڵیان بۆ ئەم دوانە هاتەجۆش و بڕیاریاندا ئەبێت کارێک بکەن ئەم دوو عاشقە چون سکڵ و ژیلەمۆیەکی خامۆش کە بەحاڵ نوزەیەکی گەرمایی ژیانی تێداماوە دابگیرسێننەوە ، ئەوە بوو کۆمەڵە پیاوێک ڕۆیشتنە داخوازی و پێداگریان کرد کە ئیتر مایەی قەبوڵ نیە ئەم دوو پەپولە وەک شەمع و پەروانە لە دەوری یەکتری بسوتێن ، لە دوای ماوەیەک هاتوچۆ و داواکردن ، ڕەزامەند بوون بەڵام بیانوی بڕە پارەیەکی زۆریان لێگرتن ، بێگومان ئەو ماوە دورودرێژە گۆڕانکاری زۆر ڕویاندا شتەکان وەک پێشوو

نەمابـون هیـچ لایـەک دەوڵەمەنـدی و کاروپیشـەی جارانیـان وەک خـۆی نەمابـوو بەتایبەتـی سـابیرکوڕەکەی جاران نەبـوو و خـۆری بـەرەو ئاوابـون دەڕۆیشـت و کـەم دەسـت و هـەژار بـوو بـوو ، بـە هیـچ شـێوەیەک توانـای ئـەو بڕە پـارە زۆرەی نەبـوو ، هەرچەنـد هـەوڵ درا پارەکـە کـەم بکرێتـەوە بـە شـێوەیەک سـابیر پـێ ی هەڵبسـوڕێت بـەڵام کـەس و کاری فجیلـە مکـوڕ بـوون لەسـەر داوا کاریەکەیـان و ڕازینەدەبـوون بـەو پارەیـە کەمـتر ، سـابیری سـوتاوی چـل سـاڵی دوریـی دڵخـواز ئامـادە بـوو لـە پێنـاوی گەیشـتن بـە عیشـقەکەی ئەگـەر پارەکەشـی پێهەڵنەسـوڕێت تورەکـەی سـواڵی لەمـل بـکات و دێ بـەدێ و شـار بەشـار بگەڕێـت و بەلیقـای ئازیـز بـگات ، لـە دوای ماوەیـەک بـە کۆمەکـی خـزم و کـەس و کار پارەکەیـان کۆکـردەوە و کارەکـە ڕێکخـرا و ئاواتـی دوو عاشـق بەدیهـات ، بـەڵام کـەی ، بەداخـەوە لـەدوای هێرشـی پیـری و نەخۆشـی و کـەم دەسـتی ...

دیمەنێـک سـاڵانێک پێـش ئێسـتە دوو گەنجـی عاشـق و مەعشـوق ، پـڕ لـە وزە و چالاکـی ، گـورج و گـۆڵ و بەتوانـا ، دیمەنێکـی ئێسـتەش لـە پێـش چاومـە دوای مانگێـک لـە پێکهێنانـی ژیانـی هاوسـەرگیری لەپێش کۆمەڵـەی ڕۆژ سرەیـان گرتـووە ناویـان تۆماربکـەن بـۆ وەرگرتنـی یارمەتـی و هـاوکاری پیرانـە بـۆ ئـەوەی پـێ ی بژیـن .

سـەرەڕای هەمـوو ئـەو کۆسـپانە خۆشـی بەدیـداری یەکـتر شـادبون و بەیەکگەیشـتن و خۆشەویسـتی و بـۆ یـەک ژیـان ، بەڕادەیـەک بەزمانـی خۆیـان دەریاندەبـڕی کـە لەوپـەڕی بەختەوەریـدان بـە هەمـوو حاڵێکـەوە،

بـەڵام بەداخـەوە زۆری نەبـرد و لـە دوای نزیکـەی نـۆ مانگ وەک زۆربـەی جارەکان مـەرگ بـوو بـە میوانـی ئـەم لانـە پـڕ لـە ئارامیـە و بەداخـەوە فجیلـە بـە جەڵـدە مرد ، کارەسـاتێک ئاگـری لـە دڵ و هەنـاوی سـابیر هەڵگیرسـاند ، تاکـە ئاسـودەییەک کـە سـابیر لـەم دونیایـەدا دڵـی پـێ ی دەحەسـایەوە و جێگـەی ئومێـد و هیـوا بـو بـۆی ئەویـش بارگـە و بنـەی پێچایـەوە و بـاری کـرد ، بارکردنێکـی دڵ ڕەقانـە، عەجـەب دڵـی هـات بەتەنیـا جـێ ی بهێڵێـت ، سـابیر بـە وێنـەی دارێـک ئـاوی لێبڕابێـت هەتابێـت وشـک و ڕەق هـەڵ دەگـەڕا بـەڵام عیشـقەکە هـەر لـە کڵپـەی خۆیـدا بـوو دیسـانەوە گـڕی عیشـق و سـوتان بـەڵام ئەمجارەیـان عیشـقی جاویدانـی سـابیری هەڵدەکڕوزانـد ، سـابیر دەیزانـی کـە لـەدوای سـەفەری یەکجـاری فجیلـە ناتوانـێ بـە تەنهـا بمێنێتـەوە ،

سـابیری عاشـق توانـی ماوەیەکـی دور و درێـژ بـە ئاواتـی گەیشـتن و لیقـای مەحبوبـەی بـە هیـواوە بـژی ، بـەڵام ئەمجـارە لـەدوای سـەفەری بێگەڕانـەوەی خۆشەویستەکەی بەهیـوای چیـەوە بـژی ، ئـەوان پەیمانیـان بـە یەکتری دابـوو لـە نـاو گۆڕیـش لەیەکتر دور نەکەونـەوە بۆیـە وەسـیەتی سابیر هـەر ئـەوە بـوو لـە تەنیشت گۆڕەکـەی فجیلەکەیـەوە بینێـژن .

لـەدوای ماوەیەکی کـەم لـە تاوحەسرەتـی دوری ئازیزەکـەی سابیر ژیانـی لـێ بـوو بـە ژەهـری مـار و بەرگـەی نەگـرت و مـەرگ چاکەیەکـی گـەورەی لەگـەڵ کـرد و بـە ئاواتـی دیـداری قەبروقیامـەت بەیەکچـاری چاوەکانـی لێکنـا .

ئەگـەر حـەزت کـرد بـۆ سـاتێک هـەوای عیشـقی پـاک هەڵمژیـت و بەسـەرهاتی عیشـقە جاویدانیـەکان بژنەفیـت سـەردانێکی گۆڕسـتانی گێـژەکان لـە خـواری شـارەدێ ی گـردە گۆزینـە بکـە و سـڵاوێک بکـە لـە فجیلـە و سـابی

خوێندنی کچان لە لادێوە تا دوا قۆناغی گەشەی شار لە کەلار

بەیان حەمە طاهر فقێ محمد

مامۆستا لە زانکۆی گەرمیان

شوێنی جوگرافی کەلار:

شـاری کـەلار لـە ڕووی جوگرافییـەوە کەوتووەتـە ناوچـەی نیمچـە شـاخاوی لـە هەرێمـی کوردسـتان، لـە ناوچـەی بـان و گـردەکانی کەرکوکدایـە، واتـە دەکەوێتـە باشـووری ڕۆژهـەڵاتی هەرێمـی کوردسـتانەوە، هەروەهـا لـە ڕووی کارگێڕییـەوە هاوسنورە لـە گـەڵ قـەزای کفـری لـە بـەشی ڕۆژئـاوای و قـەزای خانەقـی لـە بـەشی باشـووری ڕۆژهـەڵاتی و قـەزای دەربەندیخـان لـە بـەشی باکـوری ڕۆژهـەڵاتی و هـەردوو قـەزای قـەرەداغ و چەمچەمـاڵ لـە بـەشی باکـوری.

کـەلار کەوتوەتـە نێـوان شـاری سـلێمانی بـە دووری (١٤٥کـم) و شـاری بەعقوبـە بـە دووری (١٧٠کـم) و شـاری کرکـوک بـە دووری (١٧٥کـم) هەروەهـا لـە مـەرزی نێودەوڵـەتی پەرویزخانـەوە ٣٤کـم دوورە، هەروەهـا لـە ڕووی ئسـترۆنۆمییەوە شـاری کـەلار دەکەوێتـە نێـوان بازنـەی پـانی (٣٤,٣٩- ٣٤,٣٦) پلـەی باکـوری زەوییـەوە و نێـوان هێڵـی درێـژی ٤٥,١٧- ٤٥,٢٢ پلـەی ڕۆژهـەڵاتی زەوییـەوە.

کەلار لە ڕووی واتاییەوە:

نـاوی کـەلار لـە لایـەن زۆرێـک لـە مێـژوو نوسـان و ڕۆشـنبیران و گەڕیـدە و پیـاوە بـە تەمەنەکانـەوە بـە شـێوەی جیـاواز واتاکـەی ڕاڤـە کـراوە, بۆچونێـک دەڵێـت: نـاوی کـەلار لـە (کـەلا+ ڕێ)وە هاتـووە واتـە دێیەکـی دابـڕاو و دوورلـە ڕێـگا.

دووەم بۆچوون پێی وایە كە لە (كەڵ+یار)ەوە هاتبێت، ئەمەش بە بەڵگەی ئەوەی ناوچەی كەلار لە كۆندا شوێنی كەڵە ئاسك بووە، بە تایبەت ناوچەی شاكەلی نزیك كەلار كە بە مەنزڵگای ئاسك بە ناوبانگ بووە.

لە سەرچاوەیەكی دیكەدا وتراوە كەلار لە (كەلات)ەوە هاتووە ئەمەش بە واتای (قەڵای پەرژین)، ئاماژەش بە قەڵای شێروانە كراوە لە ناوچەكەدا.

چوارەم بۆچوون دەربارەی (كەلار) وتراوە لە (كەلاوە)وە هاتووە، واتە وێرانە (الخرابة)، ئەمەش بەو مانایەی ئەو لادێیەی لە كۆندا (كەلاری كۆن) بووە، كەلاوە و وێرانە بووە.

كەلار لە ڕووی مێژوویییەوە:

بەڕوای باو مێژووی دامەزراندنی شاری كەلارو پەرەسەندنی دەباتەوە سەر گوندی كەلاری كۆن، كە تاكو ئەمڕۆ یەكێكە لە گەڕەكەكانی باكوری ڕۆژئاوای شارەكە. تا ئێستا مێژوو نوسانی ناوچەكە پێیان وایە ئەو گوندە بوەتە بنچینەی ئەو شارەی كە ئێستا هەیەو ناوی (كەلار)ە. سەرچاوەی مێژوویی دیكە باس لەوە دەكەن ساڵی (١٨٦٠)ئاوەدان كراوەتەوە، پاش هاتنی هۆزی جاف ی مرادی لە ناوچەی جوانڕۆ بەرەو ناوچەی هۆزی جاف و بە تایبەت بنیادنانی قەڵای شێروانە لە لایەن (حەمە پاشا)ی جاف و نیشتەجێبوونی هەندێك لە بەگزادەكانی جاف لە و گوندەدا و گەیشتنی بنەماڵەی بەگزادەی جاف بۆ گوندی كەلاری كۆن ئاوەدان بوونی فراوانتر دەبێتەوە و كەلار لە چەند ماڵێكەوە دەبێتە گوندێكی گەورە.

كەلار لە ڕووی خزمەتگوزاری فێركارییەوە:

كەلار لە ڕووی خزمەتگوزاری فێركارییەوە، وەك هەر ناوچەیەكی دیكەی كوردستان، پێش ئەوەی خوێندنگە لە ناوچەكەدا بكرێتەوە، مزگەوت و حوجرە وەك دوو ناوەندی ئاینی لە بواری خوێندن و ڕۆشنبیریدا ڕۆڵی بەرچاویان بینیوە، خزمەتی خەڵكی ناوچەكەیان كردووە، لە سەر دەستی مەلا و فەقێكاندا. بە شێوەیەك لە زۆربەی ناوچەكانی كوردستاندا لە گەڵ ئاوەدانكردنەوەی هەر گوندێكدا سەرەتا مزگەوتی تێدا دروستكراوە. لە ناوچەی كفری و كەلاردا مزگەوت ئەو گرنگییەی هەبووە مێژوویەكی كۆنی هەیە، بەو پێیە كەلار سەر بە ناوەندێكی ئاوەدانی وەك قەزای كفری بووە، هەر بۆیە پێش بینا كردنی مزگەوت

لە کەلار، خەڵکی بۆ فێربوونی خوێندن و نوسین و کاروباری ئاینی ڕوویان لەو قەزایە کردووە، هەروەها دروستکردن و کرانەوەی مزگەوت لە کەلاردا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٩١١) کە لە سەر دەستی (سلیمان بەگی جاف)، بە هاوکاری خەڵکی گوندەکە مزگەوتێک دروستکراوە، پەرە بە بواری نوسین و خوێندن دراوە لەو مزگەوتەدا لە سەر دەستی (مەلا محەمەد جوانڕۆی).

هەر وەک لە سەدەکانی ڕابردوو لە تەواوی هەرێمی کوردستان خوێندن لە دواکەوتووترین قۆناغدا بووە ئەو کەسانەی کە خویندویانە لە حوجرەو لای مەلاکان بووە سەرەڕای ئەوەش ئەو کەسانەی خراونەتە بەر خوێندن زۆر کەم بوون و ناوەندی خوێندنی ئەکادیمی زۆر کەم بووە. شاری کەلاریش تا سێ دەیەی یەکەمی سەدەی بیست کە گوندێک بووە، بۆ خوێندن و نوسین سودیان لە مزگەوت و حوجرە وەرگرتووە . ئەم جۆرە خوێندنانەش تەنها بۆ ڕەگەزی نێر بووە و ڕەگەزی مێ لێی بێبەش بووە، ڕێگە نەدراوە کچان بخوێنن. لە کۆمەڵگەی کوردیدا بەگشتی بە چاوی کەم لە ڕەگەزی مێ ڕوانراوە و مافی خوێندنیان نەبووە، بەڵکو وەک خزمەتکارێکی بەخێوکردنی ماڵ و منداڵ لێیان ڕوانراوە. لە هەندێ ناوچەش خوێندنی کچان بە نەنگی بۆ سەر شانی خێزانەکان دادەنرا. وایان لێ دەڕوانی گەر کچ بخوێنێت دەست دەدەنە کاری ئابڕووبەرانە. هەر وەک موفتی پێنجوێنی لە یەکێک لە شیعرەکانیدا دەڵێت:

(جاران دەیان وت لە زەمانی زوو
گەر کچ بخوێنێ زوو دەبێ بەدخوو.
بە هۆی نوسینی نامەی پەنهانی
دێنێتە بەرهەم سەد دۆستی گیانی.

کەلاریش وەک ناوچەیەکی بچوک لە هەریمی کوردستان لەو سەردەمەدا هیچ بێ بەش نەبووە لەو بیرە دواکەوتووییە. خوێندن و خوێندەواری تەنها لە حوجرە و مزگەوتەکان بووە ئەویش تەنها تایبەت بووە بە ڕەگەزی نێر.

خوێندنگە حوکمیەکانی کەلار:

یەکەمین خوێندنگەی سەرەتایی لە کەلار:

لە تشرینی ١٩٣١ لە سەردەمی دەسەڵاتی پاشایەتی عیراقدا لە گوندی کەلاری کۆن لە سەر دەستی (محمد بەگ جاف) کە ئەوکات لە خولی دووەمی پەرلەمانی عێراقدا ئەندامی پەرلەمان بووە، یەکەمین خوێندنگەی سەرەتایی کراوەتەوە. سەرەتا بۆ ماوەیەکی کاتی لە خانویەکی دوو ژووری ماڵاندا دەستیان بە دەوام کردن کردووە ژورێکیان وەک پۆلی خوێندکاران و ژورەکەی دیکەش بۆ ئیدارەی خوێندنگەکە بەکارهێنراوە. (توفیق علی عبدالرحمن) وەک یەکەم بەڕێوەبەر دەست بەکار بووە. دواتر بە فەرمانی بەڕێوەبەری پەروەردەی کەرکوک کە ئەوکات (مدیر المعاریف کرکورک)یان پێوتووە، (محمد توفیق ئەفەندی) سەردانی کەلاری کردووەو لە گەڵ بەگزادەکانی جاف بە تایبەت (کەریم بەگ و حەمە بەگی جاف) کۆبوەتەوە دواتر بینایەکی چوار پۆلییان بۆ دروست کردووە، کە لە گڵ و دار دروست کراوەو دیواری ناوەوەی گەچکاری کراوەو تەختی زەویەکەشی چیمەنتۆ بووە، خوێندنگەکە لە دەستپێکی سالی یەکەمی خوێندنیدا (٣٣) خوێندکاری وەرگرتووە، (٢٩) خوێندکاری کوڕ بوون (٤) خوێندکاری کچ بووە ئەوانیش (ئەختەر محمد بەگ، قەدریە وەستا حمید، وفیقە توفیق افق، ڕەعنا حەیدەر). بۆ وەرگرتنی خوێندکاران تەمەن و ناسنامە پێوور نەبووە. جل و بەرگی خوێندکاران دیاری کراو نەبووە. خوێندن بە زمانی کوردی بووە، تا پۆلی چواری سەرەتایی تێدا بووە منداڵان بۆ درێژەدان بە خوێندن ڕوویان لە شاری کفری کردووە، کە ئەوانەش تەنها منداڵانی خێزانە دوڵەمەند ودەست ڕۆشتوەکانی ناوچەکە بوون ، لەگەڵ ئەوەشدا تەنها کوڕانی ئەو خێزانانە بوون کچان درێژەیان بە خوێندن نەداوە. هەرچەندە لە سەر دەرگای قوتابخانەکە نوسرابوو (مدرسە کلار الابتدائیە للبنین)، بەڵام بە پێی گێرانەوە و یادەوەری کەسە بەتەمەنەکان و بە پێی تۆماری گشتی خوێندکاران (سجل قید العام) ئەوە دەردەکەوێت کە خوێندنگەکە تەنها تایبەت نەبووە بە کوڕان، کچانیش توانیویانە تیایدا بخوێنن، هەروەها تایبەت نەبووە بە منداڵانی بەگزادە و بنەماڵە دەست ڕۆشتووەکانی ناوچەکە بەڵکو هەموو

منداڵان لە هەموو چین و توێژەکان بەبێ جیاوازی توانیویانە بڕۆنە بەر خوێندن، وە بەپێی گێڕانەوەکانی خەڵکی ناوچەکە، (محمد بگی جاف) بە زۆر منداڵانی ناوچەکەی ناردووتە بەر خوێندن، بەڵام خەڵکی ناوچەکە بە هۆی سەختی بژێوی ژیانیان و پێویستیان بە هاوکاری دەستی کاری منداڵەکانیان نەیانتوانیوە بیانێرنە بەر خوێندن.

ساڵانە خوێندن لە خوێندنگەی سەرەتایی کەلار بەردەوام بووە لە ساڵی ١٩٣٢ کە ساڵی دووەمی خوێندن بووە (٥) کچ ناویان تۆمار کراوە بەڵام دوانیان بە هۆی هەژارییەوە پەیوەندیان بە خوێندنگەوە نەکردووە. دوو لە کچە خوێندکارەکان خوێندنیان جێهێشتووە، کە لە سجل قید العام دا نوسراوە (ترک مدرسە)، دیارە ئەوانیش بەهۆی هەژارییەوە نەیانتوانیوە درێژە بە خوێندن بدەن، تەنها (پاکیزە رووف بەگ) دوای تەواوکردنی پۆلی دووی سەرەتایی بۆ درێژەدان بە خوێندن گواستراوەتەوە بۆ خوێندنگەی کچانی کفری، بەڵام هۆکاری گواستنەوەکەی ڕوون نییە.

لە تۆماری ساڵی (١٩٣٤) دا (٢٧) خوێندکار وەرگیراوە (٣) لە کچانی بەگزادە خراونەتە بەر خوێندن ئەوانیش (پەریخان محمد بەگ، سعادەت رووف حجی نوری بەگ، عفیفە رضا بەگ) کە سعادەت بۆ درێژەدان بە خوێندن گوستراوەتەوە بۆ (مدرسە بنات کرکوک).

ساڵی (١٩٣٥) لە سجل قید العام دا دوو کچە خوێندکار پەیوەندییان بە خوێندنگەوە کردووە و دواتر خوێندنیان بەجێهێشتووە ئەوانیش (مەدیحە بنت موسی بەگ) کە تورکمان بووە خەڵکی شاری کفری بووە، (بەهیە محمد بەگ).

لە تۆماری ساڵی (١٩٣٦) دا تەنها یەک کچ ناوی تۆمار کراوە کە دواتر خوێندنگەی جێهێشتووە بە ناوی (عائشە فتاح).

ساڵی (١٩٣٧) تەنها (رەعنا رضا بەگ ، حەبیە کریم بەگ) خراونەتە بەر خوێندن کە دوای دوو ساڵی خوێندن وازیان لە خوێندن هێناوە.

لە ساڵی (١٩٣٨) ناوی هیچ کچێک تۆمار نەکراوە لە خوێندنگەکەدا.

لە تۆماری ساڵی (١٩٣٩) شدا تەنها یەک کچ ناوی تۆمار کراوە ئەویش (خەدیجە رضا بەگ) بووە دواتر وازی لە خوێندن هێناوە.

لە تۆماری ساڵی ١٩٤٠ دا (٣) كچ خراونەتە بەر خوێندن و دواتریش وازیان لە خوێندن هێناوە. لە تۆماری ١٩٤١ تا ١٩٤٤هیچ كچێك ناوی تۆمار نەكراوە، لە تۆماری ١٩٤٥ (١) كچ خراوەتە بەر خوێندن، لە ساڵی ١٩٤٦ (٣) كچ خراونەتە بر خوێندن كە دوو لە كچە خوێندكارەكان درێژەیان بە خوێندن داوە تا ئاستی كۆلێژ و بەدەستهێنانی بڕوانامە ڕۆشتوون لەوانە (پەروین رضا بەگ) ئەندازیاری كشتوكاڵ (خورشیدە داود بەگ) بەكالۆریۆسی لە زانستی خۆراكدا بەدەست هێناوە، بەڵام (ثریا رضا بەگ) وازی لە خوێندن هێناوە.
لە تۆماری ساڵی ١٩٤٧-١٩٤٩ تەنها (٤) كچ خراونەتە بەر خوێندن. لە تۆماری ساڵانی خوێندنی (١٩٥٠-١٩٥٩) (٣٩) كچ خراونتە بەر خوێندن. لە سالی (١٩٦٠-١٩٦١) (١٣) كچ خراونتە بەر خوێندن.

دووەم خوێندنگەی سەرەتایی دوای بە قەزابوونی كەلار لە ساڵی ١٩٧٣ كراوەتەوە، بە ناوی (كلار جدیدە) خوێندنگەیەكی تێكەڵ بووە. جگە لە دانیشتوانی كەلار لە ناوچەكانی دەوروبەری كەلاریشەوە خوێندكاری بۆ هاتووە، پێوەر بۆ وەرگرتنی خوێندكار دیاری نەكراوە. یەكەم بەڕێوەبەری خوێندنگەكە ژن بووە بە ناوی: (پاكیزە حسین حسن) كە خەڵكی شاری كفری بووە، بە فەرمانی (مدیر معاریفی كركوك) لە كەلار بووە بە مامۆستا، هەروەها لە سەر دەستی ئەو مامۆستا ژنە خوێندنگەی كلار جدیدە دامەزراوە. خوێندن تیایدا بە زمانی كوردی بووە تا ساڵی ١٩٧٥ و دوای نسكۆی شۆڕشی ئەیلول دواتر بە بڕیاری حكومەتی ئەوكاتەی عێراق زمانی خوێندن تیایدا بووە بە زمانی عەرەبی.
لە دیمانەیەكماندا لە گەڵ مامۆستا (پاكیزە حسین حسن) یەكەم كچە مامۆستا و بەڕێوەبەر لە كەلاردا باسی یەكەم ساتەوەختەكانی هاتنی بۆ كەلار و دامەزراندنی خوێندنگەی (كلار جدیدە)ی كرد.
(مامۆستا (پاكیزە حسین حسن) سالی (١٩٤٩) لە شاری كفری لە دایكێكی توركمان و باوكێكی كورد لە دایك بووە، قۆناغەكانی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە شاری كفری تەواو كردووە، كۆلێژی ئاداب بەشی زمانی كوردی لە زانكۆی بەغداد لە شاری بەغداد تەواو كردووە.

مامۆستا پاکیزە لەو دیمانەیەدا باسی لەوە کرد کە دوای تەواو کردنی خوێندن لە مانگی ١٩٧٣/١١ بە بڕیاری بەڕێوەبەری پەروەردەی کەرکوک کە ئەوکات (مدیر المعاریف کرکوک) یان پێوتووە وەک بەڕێوەبەر نێردراوە بۆ کەلار، لەگەڵ مامۆستایەکی هاوڕێیدا بە ناوی (گویلتان حسین عباس) کە لە نەتەوەی تورکمانی شاری کفری بووە، لەگەڵ گەیشتنیان بۆ کەلار خوێندنگەی (کلار جدیدە)یان دامەزراندووە لە گەڕکی فەرمانبەران لە بینای ئێستای (قوتابخانەی شەهید هاپۆ/ ٢٠٠٣) کە تەنها بینایەکی چوار ژووری بووە و حەوشەو و گۆڕپان و دیواری نەبووە هیچ کەل وپەلێکی خوێندنگەی تیادا نەبووە، دوای دوو ڕۆژ لە گەیشتنیان خۆی و مامۆستا هاوکارەکەی ڕۆشتوون بۆ بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی کەرکوک کەلوپەلی خوێندنگەکەیان بە پاسەکەی (حاجی حسن) کە لە ڕێگەی کەلار کەرکوک کاری کردووە هێناوە. دواتر دەستیان کردووە بە تۆمارکردنی ناوی منداڵانی ناوچەکە لە یەکەم دەستپێکی ساڵی خوێندندا (١٢) خوێندکاریان لە پۆلی یەکەم وەرگرتووە کە (٨) خوێندکاری کچ بووە (٤) خوێندکار کوڕ بووە. بەڵام لە پۆلەکانی (٢،٣،٤) دا ژمارەی کچە خوێندکارەکان کەمتر بوون. بۆ وەرگرتنی خوێندکاران هیچ پێوەرێکیان نەبووە نە تەمەن و نە تەسکەرە، منداڵانی شێخ لەنگەر، گردەگۆزینە و ناو کەلاریان وەرگرتووە. مامۆستا پاکیزە وتی: (بەس لە خوامان دەویست خەڵک منداڵەکانیان بێنن بۆ ناو نوسین و بیانهێنن بۆ مەکتەب). لە درێژەی گێڕانەوەکانیدا باسی لەوە کرد خوێندنگەکە سەرەتا تا پۆلی چوارەمی تیادا بووە، چونکە منداڵانی خوێندنگەی کەلاری سەرەتای دەیانگواستەوە بۆ کلار جدیدە، ساڵەکانی دواتر پۆلی (٥-٦)ی بۆ زیاد کراوە. لە ساڵی ١٩٧٤ سێ مامۆستای کچ لە شارەکانی کفری و کەرکوک نێردراون بۆ ئەم خوێندنگەیە. بە ناوەکانی (باری ئیستیفیان یلدا، نجیبە حمید، سهیلە...)

خوێندن لەو بینای خوێندنگە بەردەوام بووە تا ساڵی ١٩٧٨- ١٩٧٩ بەڵام بەهۆی گەڕانەوەی کوردە ئاوارەکانی ئێران، کە بە هۆی نسکۆی شۆڕشی ئەیلولەوە ئاوارەی وڵاتی ئێران بووبوون، ژمارەی خوێندکاران ڕووی لە زیادبوون کردووە، لەسەر داوای ست پاکیزە بۆ بەڕێوەبەری پەروەردەی کەکوک دەوام لە خوێندگەکەدا کراوە بە دوو دەوام. ناوبراو ئاماژەی بەوەدا کە لەگەڵ زیادبوونی

ژمـارەی خوێنـدكاران ژمـارەی كچـە خوێندكارەكانیـش زیـادی كـردووە. دوای سـاڵی ١٩٧٨ یەكێـك لـە دەوامـەكانی كـەلار جدیـدە گواسـتراوەتەوە بـۆ بینـای ئێسـتای قوتابخانـەی (لەیـلا قاسـم)ی بنـەڕەتی. تـا ئـەو كاتـە واتـە ١٩٧٨ ژمـارەی خوێندنگـە سـەرەتاییەكانی كـەلار بـووە بـە (٣) خوێندنگـە. لێـرەوە ژمـارەی كچـە خوێنـدكارەكان زیادیـان كـردووە، بـەڵام ژمارەیەكـی كـەم لـەو كچانـە درێژەیـان بـە خوێنـدن داوە و ڕۆشـتونەتە قۆناغـی ناوەنـدی.

دوای گەڕانێكـی زۆر بـە نـاو خوێندنگـەكانی شـاری كـەلاردا بەداخـەوە نەمانتـوانی لـە هیـچ كام لـەو خوێندنگانـەی بـەر كنـە و پشـكنینمان كەوتـن تۆمـاری خوێنـدكارانی ئـەم خوێندنگـە بدۆزینـەوە، هیـوادارم لـە داهاتـودا بـە هەوڵـی خەمخـۆرانی ئـەم بـوارە تۆمارەكانمـان دەسـت بكەوێـت.

یەكـەم خوێندنگـەی ناوەنـدی لـە كـەلاردا لـە سـاڵی ١٩٧٠- ١٩٧١ لـە پاشـكۆی خوێندگـەی كـەلاری سـەرەتایی لـە گەڕەكـی كـەلاری كـۆن كراوەتـەوە.

بەڕێـز مامۆسـتا (عبداللـە حسـن قـادر) سەرپەرشـتیاری پەروەردەیـی لـە شـاری كـەلار، كـە یەكێـك بـووە لـە یەكـەم خوێنـدكارەكانی ناوەنـدی كـەلار و بـە هـەوڵ و ماندوبـوونی خـۆی و هـاوڕێ خوێنـدكارەكانی و بەرپرسـانی ئـەو كاتـەی حكومـەت، ناوەنـدی كـەلار كراوەتـەوە. بـەو بۆنەیـەوە دیدارێكـمان لەگـەڵ ناوبـراودا سـازدا، لـەو دیدارەدا بـاسی لـە سـەرەتای كردنـەوەی خویندنگـەی ناوەنـدی كـەلار و هـەوڵ و ماندوبونەكانیـان و ئـەو ڕوداو و بەسـەرهاتانە كـرد كـە لـەو كاتـەدا بـە سـەریان هاتووە. لێـرەدا پوختـەی دیدارەكـە دەخەینـە ڕوو.

دوای هەوڵـدانی ژمارەیـەك لـە خوێنـدكارانی كەلاركە ژمارەیان (٨) كـوڕە خوێندكاری پـۆلی دووەمـی ناوەنـدی بـووە، ئەوانیـش (عبداللـە حسـن قـادر، شـێركۆ محمـد روسـتم، حسـن علـی بـەگ، عدنـانی حمـەی مینـا، عدنـانی مامـە رەشـە، صالـح احمـد شریـف، بورهـان، یـەك خوێنـدكار نـاوی نەهاتـووە) كـە ئـەوكات بـۆ درێـژەدان بـۆ خوێنـدن روویـان لـە شـارەكانی كفـری و جەلـەولا و خانەقیـن كـردووە و بـە هـۆی سـەختی بژیوی ژیـان و نەبـوونی شـوێنی گونجـاوی مانەوەیـان، داواكارییەكیـان ئاراسـتەی یەكـەم قایمقامـی كـەلار (جـلال بیـلال) كـردووە بـە مەبەسـتی كردنـەوەی خوێندنگەیەكـی ناوەنـدی لـە كـەلاردا، ناوبراویـش بـە داواكاری خوێنـدكارەكان ڕازی بـووە نوسراوێكـی

(٥) نوسخەیی بۆ کردوون بۆ ئەوەی لە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی کەرکوک (المدیریە المعاریف کرکوک)، هەوڵی کردنەوەی خوێندنگەکەیان بۆ بدات. دوای هەوڵ و ماندوبونێکی زۆری خوێندکارەکان و لە ڕێگەی نامەیەکی (علی بەگی سلیم بەگ) و هەوڵێکی زۆری (فاتیح محمد امین) کە ئەوکات جێگری بەریوەبەری مەعاریف بووە لە سەر پشکی کورد لە ڕێکەوتنی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ لە نێوان کورد و حکومەتی عێراقیدا، فەرمانی کردنەوەی خوێندنگەی ناوەندی کەلار دەرکراوە، بەڵام لە پاشکۆی خوێندنگەی کەلاری سەرەتایی دا بووە، لە هەمان ڕۆژدا خویندکارەکان داواکارییەکیان داوە بە مدیر مەعاریف بۆ ناردنی مامۆستا بۆ خوێندنگەکە. بەڵام داواکاری مامۆستاکانیان بۆ جێبەجێ نەکردوون. بۆیە لە لایەن مامۆستایانی کەلاری سەرەتایی و (کاک حلمی یاریدەدەری پزیشکی) وانەیان پێوتراوەتەوە.

دوای ماوەیەک بڕیاری داخستنی خوێندگەکە دراوە، بە هۆی نەبوونی مامۆستاوە. بەڵام جارێکی دیکە بە هەوڵ و ماندوبوونی خوێندکارەکان هەوڵی چارەسەری کێشەکەیان داوە و چارەسەریان کردووە، لە ڕیگەی دووەم قایمقامی کەلار (شێخ ستار) کە بەڵینی پێداون کێشەکەیان بۆ چارەسەر بکات هەر بۆیەش بە خوێندکارەکانی ڕاگەیاندووە لەو ڕۆژو کاتەدا کە خۆی سەردانی مدیری مەعاریف دەکات ئەوانیش ئامادەبن، خوێندکارەکانیش بەوپەڕی ئومێد و دڵخۆشییەوە ڕۆشتوون بۆ شاری کەرکوک و سەردانی مەعاریفیان کردووە بە هەوڵی (شێخ ستار)، مامۆستای بابەتەکانی (عەرەبی، ئینگلیزی، بیرکاری و کۆمەڵایەتیان) بۆ ناردوون. ئەو ساڵەش واتە ١٩٧١- ١٩٧٢ خوێندگەکە بە پاشکۆی کەلاری سەرەتایی ماوەتەوە، دواتر لە ساڵی١٩٧٢- ١٩٧٣ خوێندنگەکە بووە بە خوێندنگەیەکی سەربەخۆ بە ناوی (متوسطە کلار) کە خوێندن بە زمانی کوردی بووە تیایدا تا پۆلی سێ یەمی ناوەندی بووە، لە بینای ئێستای خوێندنگەی (شەهید هاپۆ) بووە، بیناکە لە لایەن (اعمار شیمال)ەوە دروستکراوە، کە تایبەت بووە بە دروستکردنی قوتابخانە بۆ ناوچەی حوکمی زاتی، بیناکە لە چوار پۆل و ئیدارەیەک بە بێ گۆرەپان و حەوشە و دیوار بووە. ژمارەیەک لە خوێندکارەکان قۆناغی ناوەندییان لەو خوێندنگە تەواو کردووە و بۆ درێژەدان بە خوێندن ڕوویان لە شارەکانی

کفـری و جەلـەولا کـردووە و ژمارەیەکیشـیان دەرنەچـوون بەوهۆیـەوە ڕۆشـتوون بـۆ سـەربازی زۆرەملـێ. تـەواوی خوێنـدکارەکانی ناوەنـدی کـەلار کـوڕ بـوون، تـا ئـەو کاتـەش واتـە سـاڵی ١٩٧٣-١٩٧٤ هیـچ کچێـک نەگەشـتووەتە قۆناغـی ناوەنـدی.

بەداخـەوە بـۆ وەدەسـت خسـتنی تۆمـاری خوێنـدکارانی ئـەم خوێندنگەیـەش هیـچ سـەرچاوەیکمان بەردەسـت نەکـەوت.

ئەمـە سـەرەڕای ئـەوەی لـە قـەزای کفـری لـە سـاڵی خوێنـدنی ١٩٦٨-١٩٦٩ دا ژمـارەی خوێندنگـەکانی سنوری ئـەو قەزایـە کـە هاوسنور بـووە لـە گـەڵ کـەلاردا (٤٥) خوێندنگـە بـووە، (٣٠) خوێندنگـەی کـوڕان و (١٢) خوێندنگـەی تێکـەڵ و (٣) خوێندنگـەی تایبـەت بـە کچـان بـووە. ژمـارەی مامۆسـتایانی سـنورەکەش (٢٤١) مامۆسـتا بـووە و لـەو ژمارەیـەش (٣٥) مامۆسـتا لـە ڕەگـەزی مـێ بـوون. ژمـارەی خوێندکارانیـش (٣٦١٩) خوێنـدکار بـووە (٥٤٨) خوێنـدکار لـە ڕەگـەزی مـێ بـوون.

لـە دیدارێکمانـدا لـە گـەڵ مامۆسـتا (انـور حسـین شـاواز)دا بـاسی لـەوە کـرد، کـە دوای تـەواو کـردنی خوێنـدن لـە کۆلێـژی ئـاداب زانکـۆی بەغـداد، لـە سـەر داوای خـۆی و بـە بڕیـاری بەڕێوەبـەری پـەروەردەی کەرکـوک لـە سـاڵی ١٩٧٣- ١٩٧٤ نێـردراوە بـۆ کـەلار وەک مامۆسـتا و بەڕێوەبـەری ناوەنـدی کـەلار. لـەو دیـدارەدا ناوبـراو بـاسی لـەوە کـرد کـەوا لـەو سـاڵەدا (٧٠) خوێندکاریـان لـە هەرسـێ پۆلـەکانی (١،٢،٣) هەبـووە تەنهـا (٤) کچـە خوێنـدکار لـە پـۆلی سـێی ناوەنـدی هەبـووە. خوێنـدن لـەم خوێندگـە بـەردەوام بـووە تـا سـاڵی ١٩٧٩ ژمـارەی خوێنـدکاران سـاڵ بـە سـاڵ ڕووی لـە زیادبـوون کـردووە و مەیـلی درێـژەدان بـە خوێنـدن لای خوێندکارانیـش زیـادی کـردووە، بـەو هۆیـەوە ناوەنـدی کـەلار لـە سـاڵی ١٩٧٩-١٩٨٠ پۆلـەکانی (٤،٥،٦) ی بـۆ زیـاد کـراوە و لـە ژێـر فکـری بەعسـیزم و بـە عـەرەب کـردنی کوردسـتان ناوەکەی گـۆڕدراوە بـە (ثانویـە الثـورە) و خوێنـدن تیایـدا دەکرێـت بـە هـەردوو زمـانی عـەرەبی و کـوردی.

بـۆ دەستخسـتنی تۆمـاری ئـەم خوێندنگەیـەش تەنهـا لـە تۆماری سـالی ١٩٨٦وە دەسـت دەکەوێـت کـە ژمارەیـەکی زۆر خوێنـدکاری لـە هـەردوو ڕەگـەز وەرگرتـووە.

سـێیەم خوێندنگـەی سـەرەتایی لـە شـاری کەلارداسـاڵی ١٩٧٨بـە نـاوی (الرسـالە خالـدە) کراوەتـەوە لـە گەڕەکـی بنگـرد، کـە نـاوی ئێسـتای (لەیـلا قاسـم ی بنەڕەتییـە). یەکـەم بەڕێوەبـەری (صـلاح الدیـن مجیـد علـی) بـووە. تـا پـۆلی چوارەمـی سـەرەتایی

تیادا خوێندراوە. خوێندن تیایدا بە زمانی عەرەبی بووە. بە پێی لیستی تۆماری گشتی خوێندنگەکە (سجل قيد العام) لە دەستپێکی ساڵی یەکەمی خوێندندا (٥٥) خوێندکار لە پۆلی یەکەم وەرگیراوە (٥٤) خوێندکارکوڕ بووە و (١) خوێندکار کچ بووە. (٩٣) خوێندکار لە پۆلی دووەم وەرگیراوە کە لە خویندنگەکانی کەلاری سەرەتایی و کەلار جدیدە ڕۆشتوون (٩٠) خوێندکار کوڕ بووە و (٣) خوێندکار کچ بووە. لە پۆلی سێیەم دا (٨١) خوێندکار وەرگیراوە هەموویان کوڕ بوون، هەروەها پۆلی چوارەمیش (٣٠) خوێندکار وەرگیراوە هەموویان کوڕ بوون. ئەمەش ئەوە ڕوون دەکاتەوە تا ساڵی ١٩٧٨ ژمارەی ئەو کچانەی خراونەتە بەر خوێندن بە بەراورد بە کوڕان زۆر کەم بوون.

خوێندنگەی (طليعة ابتدائية) لە ساڵی ١٩٧٨-١٩٧٩ دامەزراوە لە دەستپێکی دامەزراندنیدا ژمارەیەکی زۆر خوێندکاری وەرگرتووە لە هەردوو ڕەگەز. دواتر ناوەکەی گۆڕدراوە بۆ(المدرسە وحدة) خوێندن تیایدا بە زمانی عەربی بووە. لە دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١ ناوەکەی گۆڕدراوە بۆ (قوتابخانەی ڕۆژهەڵات) خوێندن تیایدا کراوە بە زمانی کوردی.

خوێندنگەی زۆزکی سەرەتای تێکەڵ لە ساڵی ١٩٨٠ دامەزراوە، لە گەڕەکی ڕاپەڕین، سەرەتا لە بینایەکی ماڵاندا بووە، بۆ ماوەی کەمتر لە ساڵێک دواتر بینای ئێستای بۆ دروستکراوە، لە ساڵی یەکەمدا تەنها تا پۆلی سێیەمی تیادا خوێندراوە، لە دەستپێکی ساڵی یەکەمی خوێندنیدا لە پۆلی یەکەمدا (٦٨) خوێندکار وەرگیراوە (٤٢) خوێندکار کچ بووە (٢٦) خوێندکار کوڕ بووە. لە پۆلی دووەمدا (٧٤) خوێندکار وەرگیراوە (٣٤) خوێندکار کچ بووە. لە پۆلی سێیەمدا (١١٨) خوێندکار وەرگیراوە (٤٧) خوێندکاریان کچ بووە. لە ساڵی دووەمی خوێندنیدا واتە (١٩٨١-١٩٨٢) (٩٠) خوێندکار لە پۆلی یەکەم وەرگیراوە لەو ژمارەیە (٣٥) خوێندکار کچ بووە. لە (٢٦) خوێندکاری پۆلی پێنجەم تەنها (٥) خوێندکار کچ بووە. لێرەدا ئەوە ڕوون دەبێتەوە تا ساڵی ١٩٨٢ ڕێژەی خوێندنی کچان لە شاری کەلاردا زۆر کەم بووە.

لە ساڵی ١٩٨٨ ئامادەیی پیشەیی کەلار، لە قەزای کەلاری سەربە پارێزگای سلێمانی ئەوکات دامەزراوە، لە یەکەمین ساڵی خوێندنیدا بە پێی تۆماری گشتی

خوێنـدکاران (٤٧٣) خوێنـدکاری لـە هـەردوو ڕەگـەزی نێـر و مـێ لـە بەشـەکانی (بـازرگانی، کارەبـا) وەرگیـراوە. یەکەمیـن بەڕێوەبـەری (داود شـێرزاد محمـد) بـووە. پێـش دامەزرانـدنی ئـەم ئامادەییـە، خوێنـدکارانی کـەلار بـۆ خوێنـدنی پیشـەیی ڕویـان لـە شـارەکانی (دەربەندیخـان، کفـری، خانقـی) کـردووە. شـایانی باسـە لـە سـاڵی ١٩٨٧ بـەشی بـازرگانی لـە ئامادەیـی سـەورە (ثانویـە الثـورە) کراوەتـەوە، (١٣٣) خوێنـدکاری لـە هـەردوو ڕەگـەزی نێـر و مـێ وەرگرتـووە، سـاڵی ١٩٨٨ خوێنـدکارەکان گوازراونەتـەوە بـۆ ئامادەیـی پیشـەیی کـەلار. ئـەم ئامادەییـەش وەک هـەر یەکەمیـن دامەزراوەیەکـی دیکـەی شـارەکە هەڵگـری نـاوی شـاری کـەلار بـووە.

لـە سـاڵی ١٩٨٨-١٩٨٩ یەکەمیـن خوێندنگـەی دواناوەنـدی تایبـەت بـە کچـان لە شـاری کـەلار دامـەزراوە بـە نـاوی (ثانویـە روشـت للبنـات)، لـە گەڕەکـی فەرمانبـەران. لـە پـۆلی (١-٦) ی تێدابـووە، خوێنـدن تیایـدا بـە زمـانی عـەرەبی بـووە. لـە یەکـەم سـاڵی خوێندنـدا واتـە (١٩٨٨-١٩٨٩) (٦٤) کچـە خوێنـدکار وەرگیـراوە. لـە دووەم سـاڵی خوێندنیـدا سـاڵی (١٩٨٩-١٩٩٠) (١٢٢) کچـە خوێنـدکار وەرگیـرون. لـە سـاڵی ١٩٩١ دوای ڕاپەریـن بەهـۆی کـۆچ کـردنی خەڵکـی ناوچەکـە بـۆ وڵاتی ئێـران لـە تـرسی زوڵـم و زۆری ڕژێمـی بەعسـی عێـراق و ناجێگیـری بـاری ئاسـایشی ناوچەکـە، ژمارەی خوێنـدکاران لـەو سـاڵەدا کەمـی کـردووە بـۆ (٦٥) کچـە خوێنـدکار.

خوێندنگـەی (الایـرادە الابتدائیـە المختلطـە) یەکێکـی دیکەیـە لـە خوێندنگـەکانی شـاری کـەلار کـە لـە سـاڵی ١٩٩٠ دامـەزراوە، لـە گەڕەکـی بنگـرد. سـەر بـە بەڕێوەبەرایـەتی پـەروەردەی سـلێمانی بـووە، خوێنـدن تیایـدا بـە زمـانی عـەرەبی بـووە، لـە دوای ڕاپەڕینـی ١٩٩١ ناوەکـەی گـۆڕدراوە بـۆ قوتابخانـەی (باوەشاسـوار)ی سـەرەتایی، خوێنـدن تیایـدا بـە زمـانی کـوردی بـووە، دواتـر جارێکـی دیکـە ناوەکـەی دەگۆردرێـت بـۆ (بێکـەس)ی بنـەڕەتی، لـە سـەرەتادا لـە پـۆلی (١-٥) ی تێـدا بـووە. لـە دەسـتپێکی سـاڵی یەکەمـی خوێندنیـدا (٣٢١) خوێنـدکاری وەرگرتـووە کـە (١٧٧) خوێنـدکاری کـچ بـووە (١٤٤) خوێنـدکاری کـوڕ بـووە. بـۆ پۆلـەکانی دیکـە بـە هەمـان شـێوە ژمارەیەکـی زۆر خوێنـدکاری وەرگرتـووە کـە ژمـارەی خوێنـدکارانی کـچ بـە شـێوەیەکی بەرچـاو زیـادی کـردووە.

لێردا و لە ساڵانی خوێندنی ١٩٧٥-١٩٩٠ کاریگەری و ئاسەواری دوو هۆکار بەدی دەکرێت کە کاریگەرییان لە سەر زۆربوونی ژمارەی منداڵانی بەر خوێندن و درێژەدان بە قۆناغەکانی خوێندنی خوێندکاران بووە، ئەوانەش یەکەم هۆکار ڕاگواستنی دانیشتوانی دیهاتەکان و ناحیەکانی سنوری قەزای خانەقین لە ساڵی ١٩٧٥ کە ئاوارەی شاری کەلار بوون، حکومەتی عێراق چوار ئۆردوگای لە سنوری شاری کەلار بۆ کردنەوە لەوانە (بەردەسور، گازینۆ، حمەی کەریم، پێنج سەد ماڵەکە). بەهۆی هەل و مەرجی نا ئاسایی شاری کەلارو دیهاتەکانی دەوروبەری لە سەردەمی شۆڕشی کوردستاندا هەروەها شەڕی نێوان عێراق و ئیران کە بووە هۆی کۆچ کردنی ژمارەیەکی زۆر لە گوند نشینەکان بەرەو شاری کەلار، کۆچی بەردەوامی گوندنشینەکان بە هۆی نەبوونی خزمەتگوزاری لە گوندەکاندا. دواتریش لە ساڵی ١٩٨٨ بە هۆی شاڵاوی بەدناوی ئەنفال و ڕاگواستنی خەڵکی دیهاتەکانی کوردستان و راپێچ کردنیان بۆ ئۆردوگا زۆرەملێکان لە دەوروبەری شارەکاندا ژمارەی دانیشتوان لە شارەکاندا بە شێوەیەکی بەرچاو ڕووی لە هەڵکشان کرد، شاری کەلاریش لەو پرۆسیەدا پشکی شێری بەرکەوت، ئەوەش بووە هۆی زیادبوونی ژمارەی خوێندکاران لە ناوەندەکانی خوێندندا.

هۆکاری دووەم دەرکردنی یاسای خوێندنی زۆرەملێ (قانون التعليم الزامی) لە ساڵی (١٩٧٧-١٩٧٨) کە لەو چوارچێوەشدا خوێندنی گەورە ساڵانی گرتەوە بە هەردوو ڕەگەزەوە.

ئەو هۆکارانەی سەرەوە کاریگەری ڕاستەوخۆیان لەسەر زۆربوونی ژمارەی خوێندکاران هەبووە و حکومەتیش ناچار بووە بۆ ئەو مەبەستە خوێندنگەی زیاتر لە سنورەکەدا بکاتەوە.

دوای ڕاپەڕینی بەهاری (١٩٩١)ی گەلی کورد و دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان و زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان لە سەنتەری شاری کەلاردا، بە هۆکاری (دەستکرد و هۆکاری سروشتی) و زۆربوونی ژمارەی خوێندکاران، گرنگی زیاتر درا بە کەرتی پەروەردەو فێرکردن، ژمارەیەکی بەرچاو خوێندنگەی سەرەتایی و ناوەندی ئامادەیی کە ئێستا بە قوتابخانەی (بنەڕەتی و ئامادەیی) ناو دەبرێن و باخچەی ساوایان دامەزراون. جگە لە قوتابخانە چەندین ناوەندی خوێندنی

باڵا لە شارەکەدا دامەزراوە لەوانە پەیمانگەی تەکنیکی کەلار لە ساڵی ١٩٩٥ دامەزرا، پەیمانگەی کۆمپیوتەری کەلار لە ساڵی ٢٠٠٧ دامەزراوە، ساڵی ٢٠٠٤ کۆلێژی پەروەردەی کەلار سەربە زانکۆی سلێمانی دامەزراوە، دواتر لە ساڵی ٢٠١٠ زانکۆی گەرمیان وەک ناوەندێکی ئەکادیمی باڵا لە کەلاردا دامەزرا. لەم ناوەندانەدا ژمارەیەکی بەرچاو لە کچان درێژە بە خوێندن دەدەن. ژمارەیەکی زۆریش لە مامۆستاو فەرمانبەری کچ لەم ناوەندانەدا بونیان هەیە. هەموو ئەم ناوەندە زانستی و ئەکادیمیانە لە شاری کەلاردا ڕۆڵیکی ئێجگار بەرچاویان لە سەر ئاستی وشیاری تاکی ناوچەکە بووە. بوون بە هۆکاری ئاڵوگۆڕی کلتوری لەگەڵ شارو ناوچەکانی دیکەی کوردستاندا.

زۆر سوپاسی هەموو ئەو بەڕێزانە دەکەین کە هاوکارمان بوون بە پێدانی سەرچاوەو ڕێنمایی و هاوکاری و ئامادەبوونیان بەمەبەستی دیمانە.

بەڕێوەبەرایەتی هاتووچۆی گەرمیان

عبدالرحمن زەهاوی
عەقیدی هاتووچۆی یاسایی
لە بەڕێوەبەرایەتی هاتوچی گەرمیان

بەڕێوەبەرایەتی هاتووچۆی گەرمیان لە ڕووی جوگرافیەوە دەکەوێتە ناوەندی قەزای مەرکەزی کەلارەوە کە لە ساڵی (١٩٩٣) دامەزراوە لە ژێر ناوی (بەڕێوەبەرایەتی هاتووچۆی پارێزگای کەرکوك) لە قەزای (دەربەندیخان) دەستی بە کارەکانی کردووە لە ڕێکەوتی (٦ / ٣ / ٢٠٠٤) بە بڕیارێکی حکومەتی هەرێمی کوردستان / وەزارەتی ناوخۆ بۆ ڕێکخستنەوەی پەیکەری کارگێڕی بەڕێوەبەرایەتێکان وە بەهۆکاری فراوانبوونی سنووری قەزای کەلار ئەم بەڕێوەبەرایەتی یە خرایە سەر هاتووچۆی گشتی هەرێم وە بەناوی (بەڕێوەبەرایەتی هاتووچۆی گەرمیان) لە قەزای کەلار دەستی بە کارەکانی کرد . یەکێکە لەو بەڕێوەبەرایەتیانەی کە ڕۆژانە گیان لەسەر دەست و خۆ نەویستانە خزمەتگوزاری بە هاوڵاتیان پێشکەش دەکەن کە بریتین لە (ڕێکخستنی تۆمارکردنی سوارڕۆ ، فەراهەم کردنی هاتووچۆیەکی سەلامەت خوازانە ، ڕێگری کردن لە ڕوودانی ڕووداوی هاتووچۆ ، پێدانی مۆڵەتی شۆفێری وە چەندین خزمەتگوزاری تر . لە ماوەی رابردوودا ئەم بەڕێوەبەرایەتی یە لەبەر زۆری ئۆتۆمبیل و هاتنی گەشتیار وپێداویستی و داواکاری هاووڵاتی توانی بەشی مۆڵەتی شۆفێری بکاتەوە لە قەزای (کەلار و کفری و خانەقین) بە هەوڵ و کۆششی چەند کەسێکی دڵسۆز و غەمخۆر .

نـاوی ئـەو بەڕێوەبـەرە بەڕێزانـەی کـە ئەرکـی بەڕێوەبەردنیـان پێ سـپێردراوە :-

ز	پلە	ناو	پەیوەندی	بچڕاندن
1	مقدم	سالار عبدالله احمد	١٩٩٣/١/٢	١٩٩٤/٢/٢٨
٢	نقيب	محمد عزيز صالح	١٩٩٤/٢/٢٨	١٩٩٥/٦/١
٣	مقدم	مريوان كمال عمر	١٩٩٥/٦/١	١٩٩٩/١١/٢١
٤	ليوا	جمال كريم غفور	١٩٩٩/١١/٢١	٢٠٠٢/٩/٢
٥	عميد	حسين منصور كرم	٢٠٠٢/٩/٢	٢٠٠٥/١/١٠
٦	عميد	ئاسۆ عمر كريم	٢٠٠٥/١/١٠	٢٠٠٥/٦/٢٧
٧	مقدم	حسن عبدالله محمد	٢٠٠٥/٦/٢٧	٢٠٠٩/٥/١٣
٨	ليوا	حسين منصور كرم	٢٠٠٩/٥/١٣	٢٠٠٩/٩/٧
٩	عقيد	عبدالناصر احمد على	٢٠٠٩/٩/٧	٢٠١٨/١٠/٢٨
١٠	عميد	محسن منصور كرم	٢٠٠٨/١٠/٢٨	هەتا ئیستا ٢٠٢٣ بەردەوامە

هەروەهـا لـە سـاڵی (٢٠١٢) توانـرا بـڕی (٩ سـێت) ترافیـك لـە نـاو سـەنتەری قـەزای کـەلار جێگیـر بکرێت ئەمش لـە پێنـاو زیاتـر ڕێکخسـتنی ڕێـڕەوی ئۆتۆمبێـل و پیـادە وە هـەر وەهـا لـە سـاڵی (٢٠١٩) بەشـی تۆمـاری ئۆتۆمبیـل هەڵگـری تابلـۆی سـلێمانی کرایـەوە کـە سـوودەکانی هێجـگار زۆرن کـە خـۆی لـە (کـەم کردنـەوەی قەرەباڵغـی نێـوان ڕێـگای کـەلار و سـلێمانی وکـەم کردنـەوەی تێچـووی مامەڵـەکان و کـەم کردنـەوەی مەترسـی لەسـەر گیانـی هاوڵاتیـی و کـەم کردنـەوەی ڕۆتیـن) .

حسن عبدالله محمد

حسين منصور كرم

محسن منصور كرم

عبدالناصر احمد على

لەڕووی پەیکەری ڕێکخستنەوە پێکدێ لە :-

١ - بەشی هاتووچۆی قەزای کەلار کە بنکەی :-

- بنکەی هاتووچۆی ناحیەی رزگاری .
- بنکەی هاتووچۆی ناحیەی باوەنور .
- هۆبەی داواکان .
- هۆبەی کارگێڕی .
- هۆبەی قەپان .
- هۆبەی کاروباری مۆڵەتی شۆفێری .
- هۆبەی پێبژاردن .

- هۆبەی دەستبەسەرداگرتن .
- هۆبەی بنکەکان .

٢ – بەشی هاتووچۆی قەزای خانەقین کە بنکەی :-

- بنکەی هاتووچۆی مەرزی پەروێزخان .
- بنکەی هاتووچۆی مەیدان .
- هۆبەی داواکان .
- هۆبەی کارگێڕی .
- هۆبەی قەپان .
- هۆبەی کاروباری مۆڵەتی شۆفێری .
- هۆبەی پێبژاردن .
- هۆبەی دەستبەسەرداگرتن .
- هۆبەی بنکەکان .

٣ – بەشی هاتووچۆی قەزای کفری کە بنکەی :-

- بنکەی هاتووچۆی سەرقەلا .
- بنکەی هاتووچۆی کوڵەجۆ .
- هۆبەی داواکان .
- هۆبەی کارگێڕی .
- هۆبەی قەپان .
- هۆبەی کاروباری مۆڵەتی شۆفێری .
- هۆبەی پێبژاردن .
- هۆبەی دەستبەسەرداگرتن .
- هۆبەی بنکەکان .

لە خۆ دەگرن .

٤ - بەشی کاروباری تۆمارکردن : لەم هۆبانەی خوارەوە پێکدێت :-

- هۆبەی گواستنەوەی خاوەندارێتی .
- هۆبەی نوێ کردنەوەی ساڵنامە .
- هۆبەی OPVI .
- هۆبەی کۆمپانیا و پیشەنگەکان .
- هۆبەی تابلۆ .

٥ - بەشی مۆڵەتی شۆفێری : لەم هۆبانەی خوارەوە پێکدێت :-

- هۆبەی مۆڵەتی شۆفێری گشتی .
- هۆبەی مۆڵەتی شۆفێری تایبەت .
- هۆبەی مۆڵەتی شۆفێری بیناسازی و کشتوکاڵ .
- هۆبەی مۆڵەتی شۆفێری ماطۆڕسکیل .
- هۆبەی بەدواداچوونی نوسینگەکانی شۆفێری .
- هۆبەی کارگێڕی .

٦ - بەشی کارگێڕی و خۆیەتی : لەم هۆبانەی خوارەوە پێکدێت :-

- هۆبەی کارگێڕی ئەفسەران .
- هۆبەی کارگێڕی کارمەندان .
- هۆبەی خۆیەتی .
- هۆبەی خزمەت گوزاری پرسگە .
- هۆبەی دەرچوو و هاتوو .

٧ - بەشی راگەیاندن و وشیاری : لەم هۆبانەی خوارەوە پێکدێت :-

- هۆبەی راگەیاندن .
- هۆبەی پەیوەندیەکان وشیارکردنەوەی کۆمەڵگەیی .

٨ - بەشی I T : لەم هۆبانەی لای خوارەوە پێکدێت :-

- هۆبەی كامیرای چاودێری بارەگا .
- هۆبەی سێرڤەر و چاككردنەوە .

٩ - بەشی یاسایی : لەم هۆبانەی لای خوارەوە پێكدێت :-

- هۆبەی كاروباری یاسایی .
- هۆبەی دەستبەسەرداگرتن .
- هۆبەی داواكان .
- هۆبەی هێڵكاری رووداوەكانی هاتوچۆ .

١٠ - بەشی ژمێریاری : لەم هۆبانەی خوارەوە پێكدێت :-

- هۆبەی داهات .
- هۆبەی خەرجی .
- هۆبەی موچە .
- هۆبەی خەزنەدار .
- هۆبەی بودجە و پرۆژە .
- هۆبەی سزاكان و پێبژاردن .

١١ - بەشی میرە و ئامێرسازی : لەم هۆبانەی لای خوارەوە پێكدێت :-

- هۆبەی میرە .
- هۆبەی ئامێرسازی .
- هۆبەی بێ تەل و بگۆڕ .
- هۆبەی كۆگا .
-

١٢ - بەشی ئامار و پلان : لەم هۆبانەی لای خوارەوە پێكدێت :-

- هۆبەی بەدواداچوون .
- هۆبەی پلان .

- هۆبەی ئامار .

١٣ - بەشی تۆمارکردنی سەرپێچی هاتووچۆ : لەم هۆبانەی لای خوارەوە پێکدێت :-

- هۆبەی کامێرای چاودێری .
- هۆبەی (P.D.A) .
- هۆبەی ئامێری مەینۆشی .

١٤ - بەشی ئەندازەی هاتووچۆ : لەم هۆبانەی لای خوارەوە پێکدێت :-

- هۆبەی هێڵکاری .
- هۆبەی عەمبار .
- هۆبەی چاککردنەوە .
- هۆبەی ئەندازە و رووپێو .
- هۆبەی کارگێڕی .
- هۆبەی پێداویستیەکانی هاتووچۆ .

میکانیزمی لێپێچینەوە لەگەڵ سەرپێچیکاران و دیاری کردنی سەرپێچیەکان بەم ڕێگایانەی دیاری دەکرێت :-

١ – لە ڕێگەی دادگای تایبەتمەند .

٢ – لە ڕێگای ئەفسەر و کارمەندان بە شێوازی پسولە (پسولەی خێرا – پسولەی دواتر – پسولە ئاگادارکردنەوە) .

٣ – لە ڕێگەی کامیراکانی دیاری کردنی تیژڕەوی ئۆتۆمبیل .

٤ – لە ڕێگەی (P.D.A) ئامێری زیرەك کە لەکاتی جێ بە جێ کردنی راستەوخۆ کورتە نامەیەك لە ڕێگەی کۆمپانیاکانی پەیوەندی کردن بۆ سەرپێچی کار دەڕوات .

٥ – لە ڕێگەی بازگەکانی هاتووچۆ .

٦ – لە ڕێگەی دانانی مەفرەزەکانی هاتووچۆ .

ئەو یاسا و ڕێنمایانەی کە بەڕێوەبەرایەتیمان کاری پێ دەکات تا ئەم ساتە وەختە بریتین لە :-

- یاسای وەزەراتی ناوخۆ ژمارە (٦) ی ساڵی (٢٠٠٩) .
- یاسای هاتووچۆی ژمارە (٨٦) ی ساڵی (٢٠٠٤) .
- یاسای خزمەت و راژەی هێزەکانی ئاسایشی ناوخۆ ژمارە (١٨) ی ساڵی (٢٠١١) .
- یاسای سزادانی هێزەکانی ئاسایشی ناوخۆ ژمارە (١٤) ی ساڵی (٢٠٠٨) .
- یاسای چۆنێتی دادگایی کردنی هێزەکانی ئاسایشی ناوخۆ ژمارە (١٧) ی ساڵی (٢٠٠٨).
- ڕێنمایی ڕێکخستنی کاری نوسینگەکانی شۆفێری ژمارە (٢) ی ساڵی (٢٠٢١) .
- ڕێنمایی ڕێکخستنی کاری کۆمپانیاکانی (هاوردەکردن و گواستنەوە و فرۆشتنی ئۆتۆمبیل) و پێشانگاکانی فرۆشتنی ئۆتۆمبیل ژمارە (٣) ی ساڵ (٢٠٢١) .
- ڕێنمایی ڕێکخستنی کاری شۆفێری تەکسی لە شارەکانی هەرێمی کوردستان ژمارە (١) ی ساڵی (٢٠١٩) .
- ڕێنمایی مامەڵەکردن بە هۆکانی گواستنەوەی دەستبەسەرداگیراو و جیهێڵدراو ژمارە (١) ی ساڵی (٢٠١٦) – وە چەندین یاسا و ڕێنمایی تر .

ئەو کۆمپانیا و پێشانگایانەی ئۆتۆمبیل کە بەڕێوەبەرایەتیمان لەگەڵ بەڕێوەبەرایەتیەکانی تری پەیوەندیدار چاودێری کارەکانیان دەکرێت بریتین لە :-

١ – کۆمپانیای موجازف / بۆ بازرگانی گشتی هاوردەو بازرگانی ئۆتۆمبێل – سنووردار .
٢- کۆمپانیای ئامان کار / بۆ کڕین و فرۆشتنی ئۆتۆمبیل .
٣ – کۆمپانیای جوانی سەردەم / بۆ هاوردە و هەناردەی بازرگانی ئۆتۆمبیلی

سـنووردار .

٤ – کۆمپانیای سروشتی چیمەن / بۆ هاوردە و هەناردەی ئۆتۆمبیل .

٥ – کۆمپانیـای نەخشـاو / بـۆ هـاوردە و فرۆشـتنی ئۆتۆمبیـل ئامێـری قـورس سـنووردار .

٦ – پێشانگای کاروان جلال مجید / بۆ بازرگانی ئۆتۆمبیلی سنووردار .

٧ – پێشانگای دەروازەی دووبەی / بۆ فرۆشتنی ئۆتۆمبیل .

٨ – پێشانگای ئاسۆ / بۆ فرۆشتنی ئۆتۆمبیل .

ئـەو نوسـینگانەی خولـی فێربوونـی شـۆفێری کـە بەڕێوەبەرایەتیـان ڕاسـتەوخۆ سەرپەرشـتی و چاودێـری دەکات بریتیـن لـە :-

١ – ئەو نوسینگانەی کە دەکەونە سنووری قەزای کەلار بریتین لە :-

- نوسینگەی نوسینگەکانی گەرمیان .
- نوسینگەی شێروانە .
- نوسینگەی ئاڵا (تایبەتە بە ئافرەتان) .

٢ - ئەو نوسینگانەی کە دەکەونە سنووری قەزای کفری بریتین لە :-

- نوسینگەی هاوبەش .
- نوسینگەی کفری .

٣ - ئەو نوسینگانەی کە دەکەونە سنووری قەزای خانەقین بریتین لە :-

- نوسینگەی سیروان .

هەروەهـا ئـەم بەڕێوەبەرایەتـی یـە لـە ڕووی چەندێتیـەوە پێـك دێـت لـە (٣٣) ئەفسـەر و (٦٢٩) کارمەنـدی هەمیشـەیی و (١٥) کارمەنـدی گرێبەسـت .

هەروەهـا هێڵێكـی گـەرم بـە ژمـارە (٤١٥) بـە شـەو و بـە ڕۆژ بەردەسـتە لـە خزمەتـی هاوڵاتـی لـە ئەگـەری هـەر حاڵەتێكـی هاتووچۆیـی نەخـوازراو .

لـەڕووی ووشـیاریەوە بەڕێوەبەرایەتیـان لـە ڕێگـەی سـازدانی سـیمینار و وورك شـۆپ و وكۆبونـەوە و ووتنـەوەی وانـەی ڕۆشـنبیری هاتووچـۆ هـەر لـە (باخچـەی سـاوایانەوە و سـەرجەم ناوەندەكانـی خوێنـدن و زانكـۆ و پەیمانـگاكان و دروسـتكردنی پۆسـتەری جیـا جیـا) و ووشـیاری هاتووچـۆ پیشـكەش دەكات لـە پێنـاوی سـەلامەتی و بەرژەوەنـدی گشـتی بـۆ ئـەوی هاوڵاتیـان تووشـی زەرەر و زیانـی مـادی وگیانـی نەبـن وبەدووربـن لـە لێپێچینـەوەی یاسـایی .

لـە ڕووی مەیدانیشـەوە تیمەكانـی بەشـی ئەنـدازەی هاتووچـۆ بەهەماهەنگـی لەگـەڵ دام و دەزگا تایبەتمەندێـكان هەڵدەسـتن بـە دیزایـن كردنـی شـەقام و دیاریكردنـی شـوێنی گونجـاوی یەكـتر بـڕ و پێچكردنـەوە و سـوڕانەوە و هەروەهـا دیاریكردنـی ڕێـڕەوی ئۆتۆمبیـل و تایبـەت كردنـی هێـڵ بـۆ پەڕینـەوەی پیـادە و چاككردنـەوەی ترافیـك لایتـەكان و دانانـی تاسـە وهێماكانـی هاتووچـۆ .

هەروەهـا لـە حاڵەتـی نەخـوازراو (١٤) كارمەنـد تایبـەت كـراوە بـە كێشـانی نەخشـەو هێڵـكاری بـۆ دیـاری كردنـی لایەنـی كـەم تەرخـەم لـە ڕووداوەكـە .

لـە كۆتاییـدا سـەرجەم ئەوانـەی كـە بـاس كـران تەنهـا تیشـكێك بـوون لـە سـەر ئـەو خزمەتگوزاریانـەی كـە لـەم بەڕێوەبەرایەتیـە پێشـكەش دەكرێـت بـە هاوڵاتیـان هـەر هەمـوو ئەوانـەش لـە پێنـاوی فەراهـەم كردنـی هاتووچۆیەكـی سـەلامەتخوازانە و بەرژەوەنـدی گشـتی و سـەلامەتی هاوڵاتیـان وە ڕێگـری كـردن لـە ڕوودانـی ڕووداوی هاتووچـۆ لـە ئەنجامـدا ڕێگـر دەبێـت لـە زیانـی مـاددی و گیانـی و ڕووبـە ڕووبونـەوەی یاسـا .

ئەو «بیانوانەی» خەڵکی کەلار بۆ پێکەوەبوون بەکاریدەهێنن

ژیوار حسین علی

بەکالۆریۆس لە زمان و ئەدەبی ئینگلیزی

لە یەکەم لەنگەرگرتنی مرۆڤەوە بۆ سەر زەوی، دەرکەوت مرۆڤەکان بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتیین. «مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە» ئەم وتەیە هەر لە دێرزەمانەوە پشتاوپشت و دەستاودەست مرۆڤەکان پێناسەی خۆیانیانی پێ دەکەن. ئەگەر لە سەرەتاکانی ژیانەوە دەستپێبکەین، دەبینین مرۆڤ سەرەتا بە شێوازی گرووپی بچووک بچووک لەناو سروشتدا دەژیا. ئەم گرووپە بچووکانە بەزۆری خێزان بوون. دواتر ئەم خێزانانە خێزانی تری لێ بووەوە و وردە وردە کۆمەڵەی گەورەتریان دروستکرد و بوون بە خێڵ و تیرە و هۆز کە بەدرێژایی ساڵان بەرەوپێشچوون و هەتا کۆمەڵگاکانیان پێکهێنا. کەواتە هەر لە سەرەتاکانی ژیانەوە مرۆڤ ژیانێکی بەکۆمەڵی هەڵبژاردووە و پێکەوەبوونی پەسەند کردووە.

ئەم پێکەوەبوونە لە سەرەتادا پێویستییەکی بنەڕەتیی تاک بوو، هەتا بەزیندوویی لە ژیاندا بمێنێتەوە. وەکو هەر بوونەوەرێکی تری ئەم سەر زەوییە، مرۆڤیش هەوڵی مانەوەی داوە، بۆ ئەمەش پێویستی بە دەوروبەرەکەی بووە وەکو سروشت و بونەوەرەکانی تر. یەکەم پێویستی مرۆڤ بۆ مرۆڤێکی تر لە کاتی لەدایکبوونەوە دەست پێ دەکات؛ ئەویش ئەو کاتەی منداڵەکە بۆ ئەوەی سکی تێر بێت شیری دایکی دەخواتەوە، واتە بەهۆی مرۆڤێکی ترەوە دەژییێت. دواتر ئەم منداڵە، کە گەورە دەبێت لە ڕووی جەستەییەوە پێویستی تری بۆ پەیدا دەبێت،

پێویستی سێکسی، کە ئەم پێویستیەش لەگەڵ مرۆڤێکی تردا تەواو دەبێت. دیسان بۆ ئەوەی ڕەچەڵەکی مرۆڤ بهێڵنەوە پێویستە لەگەڵ مرۆڤێکی تردا منداڵ بخەنەوە. دوای ئەوەی مرۆڤ پێویستییە دەرەکییەکانی تەواو دەبێت، پێویستی دەروونی بۆ دروست دەبێت. هەر لە سەرەتای بوونەوە، لە ڕووی دەروونییەوە مرۆڤ بوونەوەرێکی کامڵ نییە، بە واتایەکی تر، هەمیشە وا هەستدەکات شتێکی کەمە و دەبێ بەدوایدا بگەڕێ، شتێک ئەگەر بیدۆزێتەوە دەروونی پێ تەواو و دڵی پێ خۆش دەبێت. گرنگ نییە بیانوەکە درەوە یان شەنە، یارییە یان گفتوگۆیە، سەیرکردنی فیلمە یان گوێگرتنە لە مۆسیقا، گرنگ ئەوەیە بیانویەک بێ تا بەهۆیەوە بەو پلەیە بگات. لەژێر ڕۆشنایی ئەم ڕاستیەش مرۆڤ بەردەوام لە هەوڵی ئەوەدایە خۆی کامڵ بکات. بۆیە هەموو مرۆڤەکانی سەر زەوی وەکو پارچەیەکی یاری مەتەڵ وان، کە دەبێ بە پارچەکانی ترەوە بلکێندرێن هەتاوەکو وێنەکە کامڵ بکەن.

کەواتە ئەم کامڵبوونە لە بەریەککەوتنی لەگەڵ مرۆڤەکانی تردا دێتە دی. ئەگەر درەو یان شەنە، بەهەرەوەزی دەکرێ؛ ئەگەر یارییە، لەگەڵ کەسێکی تردا دەکرێ؛ ئەگەر گفتوگۆیە، لەگەڵ کەسێکی تر دەکرێ؛ ئەگەر سەیرکردنی فیلمە، سەیرکردنی کارەکتەرەکانە لە بەرهەمی مرۆڤەکانەوە؛ ئەگەر گوێگرتن لە مۆسیقایە، دیسان گوێگرتن بۆ مۆسیقای مۆسیقارێکە. کەواتە زۆربەی زۆری بیانوەکان پەیوەندیەکان بە مرۆڤەکان خۆیانەوە هەیە. ئەم پەیوەندییە دەروونییە سەرەتا لەگەڵ ئەندامانی خێزانەوە دروست دەبێت. وەکو چۆن ئەو شیری دایک خواردنە پێویستییە بنەڕەتییەکانی منداڵەکەی دابینکرد، لە هەمان کاتدا پەیوەندییەکی ڕۆحیی نادیار پەیدا دەبێت، کە تەنانەت بە لەئامێزگرتنێکی توند و بۆنکردنیش هێشتا تاسوقیان لەیەکتر ناشکێنێت. بەم پێویستی مرۆڤە بە مرۆڤێکی تر؛ دواتر لەگەڵ گەورەبوونی منداڵەکەدا هەم پەیوەندییەکان زۆرتر دەبن و هەم پێویستی دەروونییەکانیش زیاتر دەبن. کەواتە هەر شتێک وا بکات مرۆڤەکان لە کامڵبوونەوە نزیک بکاتەوە، دەبێتە جێی دڵخۆشییەکی دەروونی. وەکو پێویستییەکی دەروونی، ئەو شتانەی وا دەکات مرۆڤ پێی دڵخۆش بێت کۆمەڵێک چالاکی، یاری، ئەزموونکردن، درککردن بە بیر و زانیاریی نوێ و

هونـەرن؛ کـە وا دەکات خـۆی پـێ کامـڵ بـکات. هەندێـک یـاری و پێشـبڕکێ و کـۆڕ و کۆبوونـەوە و بۆنـە و جـەژن و یـادن، کـە هـەر لـە سـەرەتای مرۆڤایەتییـەوە هەتـا ئێسـتا شـۆڕبوونەتەوە و سـەردەم دوای سـەردەم زیاتـر و زۆرتـر بوونـە.

"ئیمجـا لەبـەر ئـەوەی مـرۆڤ بونەوەرێکـی کۆمەڵایەتییـە بەبـێ دەوروبـەری نایکرێـت، لەبـەر ئەمـە دەبـێ هەمیشـە بیانویەکـی هەبـێ لەگـەڵ دەوروبەرەکـەی کـۆ ببێتـەوە." ئـەوە سروشـتی مرۆڤـە بەکۆمـەڵ بـژی، گـەڕان بـە دوای هۆیـەک و ئامرازێـک هەتـا ئـەم نزیکییـە بـەدی بێـت، خـۆی لـە خۆیـدا دووپاتکردنـەوەی ئـەو بۆچوونەیـە کـە دەڵێـت: مرۆڤـەکان بـە بـێ یـەک ناژیـن. لـە هەمـان کاتـدا، هەمیشـە هـەوڵ دراوە بیانوەکـە لەگـەڵ پێوەرەکانـی کۆمەڵگـە یـەک بگرێتـەوە، بـۆ نموونـە بیانـووەکان گـۆڕاون بەپێـی گۆڕانـی ژینگـەی کۆمەڵـگەکان. بـە واتایەکـی تـر، بیانـوەکان لـە شـوێنێکەوە بـۆ شـوێنێکی تـر و لـە کۆمەڵگەیەکـەوە بـۆ کۆمەڵگەیەکـی تـر و لـە کاتێکـەوە بـۆ کاتێکـی تـر جیـاوازن. [ئـارام] ئـەوەی جێـی تێڕوانینـە ئەوەیـە لـە هەمـوو کۆمەڵگەکانـی سـەر زەوی بیانـو هـەر هەیـە، بـەڵام ئەگـەر وێنەکـە بچـوک بکەینـەوە و کوردسـتان نزیـک بکەینـەوە، دەبینیـن کۆمەڵێـک خەڵـک لەنـاو دەشـتایی و بانـەکان و لـە گەرمـەی گەرمەسـێردا مـاڵ لەپـاڵ ماڵـی یـەک لـە قـەزای کـەلار پێکـەوە دەژیـن؛ لەبـەر ئـەوەی ئەمانیـش هـەر خەڵکـی زەوییـن و هەڵگـری ئـەو مەیلـی نزیکییـەن لـە مرۆڤەکانـی تـر. لـەم شـارەدا دانیشـتوانەکەی بیانویـان زۆرە بـۆ ئـەوەی لـە دەوری یـەک بمێننـەوە و گردبنـەوە و بەشـێک لـە کاتەکانیـان پێکـەوە بەسـەر ببـەن.

ناوەڕۆکـی ئـەم نووسـینە ئاشـناکردنی خوێنـەرە بـە ئەو کـۆڕ و کۆبوونـەوە کولتووریی و ئایینـی و هونەریـی و کۆمەڵایەتییانـەی، کـە خەڵکەکـە پێکـەوە گـرێ دەدات. ئـەو بیانوانـەی کـە خەڵکـی ئـەم شـارە بەکاریـان هێنـاوە و بـەکاری دەهێنـن بـۆ نزیکبوونەوە لـە چەشـنی خۆیـان، ئـەو کـۆڕ و کۆبوونـەوە و چالاکییانـەن؛ کـە لـە دیوەخانـەکان، کۆڵانـەکان، کێڵگـەکان، تەنانـەت نـاو چایخانـە، قاوەخانـە، هۆڵـە ڕۆشـنبیرییەکان و هەتـا لـە مزگـەوت و نـاو خێمەکانیـش خۆیـان دەبیننـەوە.

ئەگـەر بگەڕێینـەوە بـۆ سـەرەتای مرۆڤایەتـی ئـەم ئەزموونـی پێکەوەبوونـە بـۆ کارەکان زۆر سـادە و سـاکار بـووە وەکـو دیـاردە سروشـتییەکان. بـۆ نموونـە: کاتێـک بـاران باریـوە، مانـگ گیـراوە، خـۆر گیـراوە، یـان دەنگێـک بیسـتراوە...تاد خەڵـک هەمـوو پێکـەوە چونەتـە دەرەوە و لـەو کاتـەدا یەکتریـان لـە دەرەوە بینیـوە و بەریەککەوتـن ڕووی داوە. لەگـەڵ ئەوەشـدا، مـرۆڤ پێویسـتی بـە یەکـتر بـووە بـۆ خۆپاراسـتن لـە بوونـەوەرە دڕندەکانـی تـر و پێکەوەمانـەوە لـە ئەشـکەوتەکاندا، دواتـر بـۆ مانـەوە بەزیندوویێتـی ڕاوی بـە کۆمەڵیـان کـردووە. ئیمجا لـە دوای زسـتانە سـارد و سـەختەکان، کـە وەرزی بەهـار خاکـی سـەوزڕێژ کـردووە، ئیـتر مرۆڤـەکان وەکـو سـەرەتایەکی تـری ژیانـەوە و نەمانـی وەرزی سـەختی، هاتوونەتـە دەرەوە و بۆنـی بەهاریـان بەیەکـەوە کـردووە و دەسـتیانکردووە بـە ڕامـان بەدیـار ئـەو دیمەنـە دڵڕفێنانـەی بەهـار و وەرزی ژیانـەوەوە.

لە کوردسـتاندا بەگشـتی و لـە کـەلاری جەرگـی گەرمیـان بەتایبەتـی ئـارەزوو و پێویسـتی پێکەوەبـوون گەرمـترە، لەگـەڵ ئەوەشـدا ئەمـە ڕاسـتییەکی حاشاهەڵنەگرە؛ کـە شـاری کـەلار لـە گوندەکانـی دەوروبەریـەوە دروسـتبووە. پێـش ئـەوەی ببێـت بـە قـەزا، هـەر گوندێـک بـووە لـە گوندەکانـی گەرمیـان. گونـدی کـەلاری کـۆن هاوشـێوەی قـەڵای شـێروانە بـووە بـە قەڵایـەک بـۆ هەمـوو ئـەو خەڵکانـەی ڕوویـان لـەم شـارە کـرد و وەکـو شـوێنی ژیـان هەڵیانبـژارد. دواتـر لـە ماوەیەکـی کەمـدا ئـەم گونـدە گەشەسـەندنێکی بەرچـاوی بەخۆیـەوە بینـی، کـە هەنـگاو بـەرەو قەزابـوون بنێـت. لەبـەر ئـەوەی پێکهاتـەی سـەرەکی دانیشـتوانی قـەزای کـەلار گوندنشـینەکانی دەوروبـەری بـوون، هاوپێـچ لەگـەڵ ئاماژەکـردن بـە مێـژووی کـەلار پەیوەسـت بـە بابەتـی باسـکراوەوە، جێـی خۆیەتـی باسـی ئـەو بیانوانـەی گوندنشـینەکانی دەوروبەری کەلاریـش بکرێـت، بـۆ پێکەوەبـوون لـەدەوری یەکبـوون. بـۆ ئەم مەبەسـتەش مامۆسـتا و فەرهەنگنـووس و نووسـەری دیـاری گەرمیانـم دوانـد، بـۆ ئـەوەی باسـکردنی ژیـان و یـادگاری و زانیارییەکانـی خـۆی لەسـەر ئـەم بابەتـە لەگەڵمدا هاوبـەش بـکات. بۆیـە زانیارییەکانـی کـە لەمـەودوا دێـن بـە دەسـتکاریەکی کەمـەوە لەسـەر زاری مامۆسـتا (عبداللـە حسـن قـادر) نـووسراون.

لە گوندەکاندا لە کۆنەوە هەتا کۆتایی ساڵانی ١٩٨٠، گوندنشینان زۆر نزیکبوون لەیەکەوە و هەموو وەکو خێزانێکی گەورە مامەڵەیان لەگەڵ یەکدا دەکرد. خەڵکی بۆ شەونشینی سەردانی ماڵانیان دەکرد. کۆمەڵێ دەچوون بۆ ماڵێ، دەمەتەقەیان دەکرد. مەتەڵ دادەهێنرا، باسی ئازایەتی هەنێ خەڵکی ڕابردوو دەکرا. حیکایەتخوان هەبوو حیکایەتی سەیر و خۆشی دەگێڕایەوە. هەنێ یاری دەکران وەکو کڵاوێن و فڕی فڕی قەل فڕی، ...تاد ئەم دانیشتنانە لە شەواندا دەکران. کۆمەڵێکی تر هەبوون، پیاوانی ئاوایی لە شوێنێکی ئاواییەکە بە ڕۆژ کۆدەبوونەوە. کەس کەسی نەدەناردە شوێنی کەسدا، هەروەکو کولتوور هەموو لە شوێنێکدا دادەنیشتن و وردە وردە خەڵکی تر دەهاتن و دادەنیشتن و کۆدەبوونەوە. ئیتر باسی دەنگوباسی ڕۆژانە دەکرا: باران و بێبارانی، بەرەکەتی گەنم و جۆ، هاوسێ و لێقەوماوان، بەسەرهاتی گاڵتەئامێز و نوکتە دەگێڕدرایەوە، ڕووداوی ئەو سەردەمە...تاد. بۆ نموونە کەسێک نەخۆش بوایە پێکەوە دەچوون سەردانیان دەکردن، یان ئەگەر کەسێک پێویستی بە باربوو (یارمەتی) بوایە، یارمەتییان دەدا، یان هەرکەسەو لای خۆیەوە شتێکی بۆ نۆماڵ دەبرد، کە ڕەنگە لە توانای نۆماڵدا نەبووبێت ئەو هەموو پێداویستییە بەتەنها بۆ ماڵە نوێیەکەی دابین بکات. یەکێکی تر لەو هۆیانەی کە خەڵکەکە پێکەوە دەمانەوە ئێشکگرتن بوو. ئەویش کاتێک منداڵێک لەدایک دەبوو، حەوت ڕۆژ و حەوت شەو ئێشکیان لەسەر منداڵەکە دەگرت و لایان چۆڵ نەدەکرد و نەدەبوایە بخەوتنایە؛ واتە ئەویش بەسەرە کۆمەڵ کۆمەڵ ئێشکیان دەگرت. ئیتر لە ماوەی ئەو حەوت شەو و ڕۆژە لەگەڵ ئێشکگرتنەکەیاندا پێکەوە کاتیان بە خۆشی بەسەردەبرد. خواردن دروستدەکرا، چایی لێدەنرا، یارییان دەکرد. یەکێک لەو یارییانە، کۆمەڵێکیان دەموچاوی یەکێکیان ڕەش دەکرد و بێگومان ئەوەی دەمووچاوی ڕەش دەکرا بەخۆی نەدەزانی و نەشیدەزانی بۆچی پێدەکەنن. هەتا لە دواییدا ئاوێنەیەکیان دەدایە دەستی سەیر خۆی دەکرد؛ ئینجا بۆی دەردەکەوت چی خەبەرە و هەموو پێکەنینەکە بە دەموچاوی ئەوەوە بووە. بەم شێوەیە جگە لە کاروفرمان ئەو کاتانەیان دەبردەسەر.

لە سەردەمی کۆندا، ئیش و فرمانەکان وەرزیی بوون. وەرزی کارکردن هاوین و پاییز بوو، زستان و بەهاریش وەرزی بەکارهێنانی بەروبوومەکانی هاوین و پاییز و ڕابواردن بوون. وەکو پەندێک هەیە ئێژێ «ئەگەر باران بێ ئاشم دەگەڕێ، ئەگەر خۆشان بێ جووتم دەگەڕێ» واتە: لە هاویندا کە کەشوهەوا خۆشە (خۆش لێرەدا مانای ئەوەیە کە باران نییە) لەو کاتەدا دەبێ جووت بکات و زەویەکە پێش وەرزی زستان بۆ تۆمکردن، ئامادە بکات. لە کاتی بارانباریندا کە وەرزی زستانە دانەوێڵەکەی دەبات بۆ ئاش و هاڕین. جگە لە خەلە، لە هاویندا ئەو خەڵکانەی توانایان هەبوایە لە نزیک چەمی سیروان بەرووبوومەکانی سەوزەیان بەرهەم دەهێنا وەکو تەماتە و خەیار و لۆبێ و ماش و بیبەر و...تاد، کە دواتر وشک دەکرانەوە بۆ زستان. لەو چەمی سیروانە خەڵکەکە لەپاڵ یەکا دالێیان هەبوو. ئیتر نیوەڕوان بۆ پشوو و نانخواردن هەموو لە کەپرێکدا کۆدەبوونەوە. منیش ئەو کاتە منداڵ بووم لێرەوە لە کەلاری کۆنەوە بە سواری کەر ئەچووم بۆ ئەوێ و لەوێوە باری تەماتەم ئەهاوردەوە و ئەڕۆیشتمەوە و باری ترم ئەهاوردەوە و لەوێ نانی نیوەڕۆم دەخوارد. نیوەڕوان دە دوازدە کەس لەژێر کەپرێکی فێنکدا کۆدەبوونەوە و لەوێ لە دەوری کەپرەکەدا مەنجەڵێکی گەورە لۆبیا دەنرایە بان، لۆبیای ناو دالێکە خۆی. ئینجا هەر سەوزەی ناو دالێکە لەوانە پیاز و تەماتە و بیبەریان قاش قاش دەکرد و لۆبێ کوڵێنراوەکەیان بەو سەوزانەوە دەخوارد. ئەمە تامێکی زۆر خۆشی هەبوو. لەو سەردەمی گرانییە کەم ماڵ هەبوو بیتوانیایە ئەم جۆرە خواردنانە بخوات. زۆر ماڵ تەنها نان و دۆ یان نان و ئاویان هەبوو بیخۆن. هەرچۆنێک بێ، خەڵک لەو کاتە سەختانەدا دیسان پێکەوە دەمانەوە و ئەوەی هەیانبوو لەگەڵ یەک بەشیاندەکرد.

ژنانیش لێرەدا ڕۆڵێکی گرنگیان هەبووە، لە هاویندا بەکۆمەڵ کۆدەبوونەوە بۆ زستان خواردنیان پاشەکەوت دەکرد. دۆشاویان لە تەماتە دەگرت و بۆ زستان هەڵیاندەگرت. تەماتەکانیان لەت دەکرد و ئیمجا دەیانفلێقاند و لەبان سینی دایاندەخست و خوێیان پێوە دەکرد و لەژێر تیشکی خۆردا بە سروشتی و بە گەرمیی خۆرەکە خەست دەبووەوە و پاشان بۆ زستان هەڵدەگیرا. بە هەمان شێوە،

ڕۆژانە دۆیان دەکردە ناو مەشکەوە و تا بەرەبەرە مەشکەکە ئاوەکەی دەدەڵاند و خەستەکەی دەمایەوە. ئەوکاتە گەنمی بۆ دەکوڵێنن و دەیکەن بە دانولە. دانولەکە دەبەن بۆ ئاش و دەیکەن بە بڕوێش. دوای ئەوە چاڵێکیان دەکەند و سواقیان دەدا و بەردێکی گەورەیان دەکردە بنی و ساوەر و دۆیەکەیان تێ دەکرد و بە قاچ دەیانشێلا. ئەوەندە زۆربوون و ئەوەندە زۆریان دەکرد، بەدرێژاییی زستان دۆینەیان لێ نەدەبڕا. بەهەمان ڕێگا کەشکیش دروست دەکرا. دۆ دەکرایە تورەکەیەکی خامەوە و هەڵدەواسرا، هەتا ئاوەکە دەدەڵێنێ و خەستاوەکەی دەمێنێتەوە؛ پاشان خوێی تێدەکەن و ئەوەندە خەست دەبێتەوە کە بتوانی بە مشت بینێیتەوە و لە زستاندا دەخورا. ئەم کارانە هەندێک جار بە هەرەوەزی دەکران.

یەکێکیتر لەو بۆنانەی خەڵکی هەم ماڵەکانیان هاوبەشی پێ دەکرد، هەم پەیوەندیەکانیان پێ پتەوتر دەکرد، نۆماسانە بوو. نۆماسانە یاخود نۆماستانە ئەوەیە کاتێک ئاژەڵ دەزایێ و لە بەرهەمی شیرەکەی ماست دروستدەکرێت. ئەو ماڵەی خاوەنی ئەم ئاژەڵە وردانە بوون، خۆیان هەموویان نەدەخوارد، بەیانیان بۆ ئەو ماڵانەی ئاژەڵیان نییە، بە جامی گەورە ماستیان دەبرد. ئەوانیش جامەکەیان بە بەتاڵی نەدەگەڕاندەوە، یان خوێیان تێدەکرد یان بە یەک دوو هێلکەوە بۆ بەرەکەت، دەیاننااردەوە.

ئینجا خەرمانلۆغە هەبوو؛ ئەویش بڕی ئەو گەنم و جۆیەیە، کە خاوەن خەرمانەکە دەیداتە منداڵان. ئەویش ئەوکاتە بوو، کە خەرمان هەڵدەگیرا. بۆوێنە من خەرمانێکم هەیە کوتراوە و شەن کراوە و بووە بە گەنم و جۆی سوور (پاککراوە.) ئیتر منداڵانی ئەوناوە ئەوکاتە کراسیان لەبەردابوو دێن چاکیان دەکەنەوە و ئێژن: "هاتوین بۆ غەرمانلۆغە" منیش دانەوێڵەکە دەکەمە ناو چاکیانەوە بە گرد، ئەوانیش لە دووکان میوە یان شتی تری منداڵانی پێ دەکڕن. کەواتە، بەخشین و هاوبەشیکردن ڕەگی خۆی لەناو کولتوری جوانی کوردەواریدا داکوتاوە، کە ئەمەش دیسان پەیوەندی نێوان مرۆڤەکانی پتەوتر کردووە.

کـە بـاس هاتـە سـەر پێکەوەبـوون و کاری هـەرەوەزی، دەبێـت بـاس لـە کارە هەرەوەزییەکانـی نـاو گوندنشـینان بکرێـت. یەکێـک لەوانـە دووسـواقەیە. لەبـەر ئـەوەی خانووەکانـی ئاوایـی لـە گڵ دروسـتکراون، پێـش وەرزی زسـتان لـە دەوروبـەری مانگـی نۆ بـە دەسـتەجەمعی قوڕیـان دەشـێلا و خانووەکانیـان پـێ سـواق دەدا؛ بـۆ ئـەوەی لـە کاتـی بارانبارینـدا خانووەکانیـان تکـە نـەکات (بارانـاو دزە نەکاتـە نـاو خانووەکانـەوە.) کاری تـری هـەرەوەزی بڕینـەی ئـاژەڵ بـوو (لێکردنـەوەی خـوری ئاژەڵـەکان) لەگـەڵ ئاژەڵشـۆردن، ئەمـەش بـە مەبەسـتی پاراسـتنی ئاژەڵـەکان لـە پیسـی و نەخۆشـی. ئـەم کارانـە بـە تەنهـا قورسـن و ئـەوان بەیەکـەوە ئـەم کارانەیـان جێبەجـێ دەکـرد.

جێـی بایەخـە باسـی وەرزی کارکردنـی گوندنشـینان بکرێـت، ئەویـش سـەرەکیترین کاریـان کاروبـاری دەغـڵ و دانەوێڵەکانیـان بـوو. پـاش کێڵانـی زەویەکـە و پاشـان وەردبڕیـن و تۆمکردنـی و دانـە دەسـتی خـودای گـەورە، ئیتـر لـە کۆتایـی بەهـاردا گەنـم و جـۆ وردە وردە زەرد دەبـن و وەختـی دروویـان تـێ، خـاوەن خەڵـە دەسـتدەکرد بـە وەرزێرگرتـن بـۆ خەڵەکـەی. خـاوەن خەڵـە دەچـوو بـۆ لای ئـەو پیاوانـەی کـە زیـرەک و بەتوانـا لـە درەودا، دەیگـوت: "تـۆ ئەمسـاڵ ببـە بـە وەرزێـری مـن" ئەویـش ئـەوە نەبـوو یەکسـەر ڕازی بێـت. خـاوەن خەڵەیـش سەرداشـی دەدایـە. سـەرداش پێدانـی چەنـد دینارێکـی زیاتـرە لـە سـەروو وەرزێریەکـەی (ئـەو بەشـەی دانەوێڵـە، کـە بـەر وەرزێـر دەکەوێـت) وەکـو بەخشـیش، لەبـەر ئـەوەی ئـەو کەسـە درەوەنێکـی چاکـە، هەمووانیـش بـۆ دەغڵەکەیـان وەرزێـری چاکیـان دەوێـت. شـایانی باسـە، کاری وەرزێریـش بـە هـەرەوەزی و بـە کۆمـەڵ دەکـرا، وەرزێـران شـان بەشـانی یـەک داسـیان بـە دەسـتەوە دەگـرت و دەچەمانـەوە و ئـەو خەڵەیەیـان درەو دەکـرد. لـە کاتـی درەوکردنـدا، وەرزێـر بـە دەسـتی چەپـی چەپکێـک گەنمـی بـە دەسـتەوە دەگـرت و بـە دەسـتی ڕاسـتی کـە داسـەکەی هەڵگرتـووە درەوی دەکـرد. بـەم چەپکـە گەنمـە یـان جۆیـە دەوترێـت سـواڵە، کـە یەکجـار داسـەکە دەڕوا بـۆ نـاو گەنمەکـە و دەیهێنێتـەوە بـە دەسـتەکەی تـری دەیگرێـت؛ گەوزێـک بـەم دیـوا و گەوزێـک بـەو دیـودا ئیتـر هەرلەنـاو دەسـتی وەرزێرەکەیـا ئـەم گەوزانـە دەبـن بـە پەلکـە، بەمـەش دەوتـرێ

ملۆ. ئەگەر وەرزێر هەڵیدا هیچی ناپشکێ. زۆر جار ملۆنێر بەتایبەتی بۆ ئەم کارە دادەنرێت و بەزۆریش ئەمە دەکرێت بە ئەرکی کچان. ملۆنێر سواڵەکان دەهۆنێتەوە و دەیانکات بە ملۆ بۆ ئەوەی نەپژێت و با نەیبات بەولا و ئەولادا و لە شوێنێک هەموویان کۆ دەکاتەوە و ئەمجارە بەم کۆمەڵە ملۆیە دەوترێت: تایە یان شارا. دواتر شاراکان لە جێگایەکی تر کۆدەکرانەوە پێی دەوترێت: خەرمان. لەم کارانەدا ژنان و پیاوان لەتەک یەکەوە کاری هەرەوەزیان دەکرد و شانبەشانی یەک کاروفرمانەکانیان جێبەجێ دەکرد.

کاری درەوەنی هەتا کۆتا هەموو پێکەوە تەواویان دەکرد. ئیتر دوای ئەوەی خەڵە بوو بە خەرمان، کێشەیان دەکرد. کێشەش بگرە و بوەس بووە (خەرمان گواستنەوە بۆ شوێنێکی تر). ئەم کێشەیە بە ڕەشکە دەکرا (ڕەشکە تۆڕێکی چوارگۆشە چوارگۆشەییە لە تۆڕی ماسی گەورەترە). ئەوەی هێستری هەبوو بە هێستر کێشەکەی دەکرد، ئەوەی کەری هەبوو بە کەر دەیکرد. لە سەرەتاوە بە گا دەکرا، بەڵام لەم دواییەدا نەما. ئیمجا دووان ڕەشکەیان دادەگرت، داگرتن واتە پڕکردن. ڕەشکەکە پڕدەکرا لە قرچە (قرچە یانی گەنمەکە یان جۆکە بە سورتەکەوە، ساقی گەنم و جۆکە پێی دەوترێ سورت). ئیمجا کە بار دەکرا ئەو کەسەی کە دەیبرد دەستی پێوە دەگرت و وڵاخەکەی لێ دەخوڕی. ئەگەر باش دابگیرایە وەکو میل دەوەستا و مامەڵەی باشتر بوو؛ وە دەتتوانی هاوسەنگی بکەیت. ئیتر دەبرایە خەرمان. لەوێ ڕەنی دەڕێژرا. ڕەنیش بازنەیەک بوو بە قرچە دەکێشرا وەکو دیوارێک، بەشێکی وەکو دەروازە کراوەبوو و لەوێوە قرچەیان بۆ دەبرد. دواتر کە پڕ دەبوو، دوو وڵاخیان دەبرد گێرەیان تیا دەکرد بۆ ئەوەی بیکوتنەوە و گەنمەکە لە گوڵەکەی جیاببێتەوە، ئەوەشی دەمایەوە دەبوو بە کا (بە هەردووکی پێکەوە دەتورێت: پاخوا. ناوەکە لەوەوە هاتوە ئەگەر بە پێی پەتی بەسەریا بڕۆی، پێت دەسوێ). ئەم گێرەکردنە بەشێکی قورسی کارەکە بوو. دوای ئەوەی ئەم بەشە تەواو دەبوو، دەکرا بە تارم (تارم ئەو پاخوایەیە، کە کوترا بەیەکجاری بەشێوەیەکی درێژی ڕووی لە باشوور و بای شەماڵ ئامادە دەکرا بۆ شەنکردن). ئەگەر بای شەماڵ بهاتایە چوار بۆ پێنج شەنکەر(شەنگەر) بە جارێ پاخوایان دەکرد بە هەوادا و شەنیاندەکرد. کایەکە دەڕۆی بۆ لایەک و گەنم و

جۆکەش بۆ لایەکەی تر. بەرد یان قامیشیان لەنێوان کا و پاخواکە و گەنمەکە یان جۆکە دادەنا، کە پێی دەوترا کابڕ بۆ ئەوەی تێکەڵ نەبن. ئەم کارە هەرەوەزییانە هەر خۆی لە کارکردندا نەدەبینیەوە، بەڵکوهەندێ گۆرانیوتن و پێشبڕکێی تێدابوو بۆ بەسەربردنی کاتی کارەکە بە خۆشی. یەکێک لەوانە، بەکرەیی بوو. بەکرەیی پێشبڕکێیەک بوو لەنێوان وەرزێرەکاندا دەکرا. لەناو خۆیاندا بە یەکتریان دەوت کە ئەو لەویتر بەتواناترە، بۆ ئەوەی بیسلەمێنن کامیان بەتواناترە، مەودایەکی دووریان بڕەدا بە پانی و درێژی(قایمە) دەبوایە کە دەستیان پێکرد، پێکەوە دەستبکەن بە دروێنە و شانبەشانی یەک، کە داچەمین ئیتر پشت ڕاستنەکەنەوە هەتا تەواوی دەکەن و ئەگەر هەر کامیان پشتی ڕاستکردەوە یان وەستا و وازی هێنا؛ ئەوە ئیتر پێشبڕکێیەکەی دۆڕاندووە. یەکێکی تر لەو هۆیانەی کە وای دەکرد کاتێکی خۆش بەسەربەرن لە کاتی کاردندا، گۆرانیوتن بوو. دوای ئەوەی گەنم و جۆ پاکدەکرا نۆرەی خەرمانبڕدان دەهات. بە سێرەن و بێژەنگ و گلگێر سێ یان چوار کەس لەبەر گەنم یان جۆکە دادەنیشن، ئیتر کە پڕی دەکەن و دەیدەن بە لایەکی تردا ئێژن «یەک ناو خوایە» هەمووان لەدوایانەوە پێکەوە ئێژن «یەک ناو خوایە» بەم جۆرە بەردەوام دەبن «دوو ...» «سێ ...» بەمەبەستی بەرەکەت تێکەوتن. ئیتر بەشەکەیان جیادەکردەوە و دەیانکرد بە حەوت بەش، لە هەر حەوت بەشێک بەشێکی بۆ وەرزێرە. (هەر وەزنەیەک لە گەنم یەکسان بوو بە دە قازانەمەن و هەر وەزنەیەک لە جۆ دوازدە قازانەمەن بوو.) ئیتر بەم شێوەیە کارە هەرەوەزییەکە تەواو دەبوو و وەرزی کارکردنی پەیوەندیدار بە دانەوێڵە کۆتایی دەهات .

کاروباری خەلە و خەرمان بە دەست و بازوو کارێکی قورس و درێژخایەنە. بە دەست دەدوورایەوە و بە وڵاخ دەکوتێنرایەوە و چاوەڕێی شەماڵ دەکرا، تا شەن بکرێت. هەندێکجار بە هەفتە چاوەڕێی شەماڵ دەکرا، شەماڵ نەدەهات. جاری وا هەبووە خاوەن خەلەیەک درەوەکەی درەنگ دەکەوت و هەندێکجار خەرمان بارانی پەڵە لێیداوە. لەبەر ئەوە کورد وتویەتی: "هەر کارێک کە گرانە، بە هەرەوەزی ئاسانە" ئەم کارەیان بە هەرەوەزی ئەنجامدەدا. کەسی وا هەبووە کشتوکاڵی قورس بووە، وەرزێرەکان لە کاتی خۆیدا تەواویان نەدەکرد. خەڵکی تریش هەموو درەویان تەواو بووە و خەلەیان بردووە بۆ خەرمان. لەم کاتەدا هەرماڵێک و

لـەلای خۆیـەوە کەسـێک بـە داسـێکەوە دەهـات و پێکـەوە تەکبیریـان دەکـرد و بـە جـارێ هەمـوو پێکـەوە بـۆ یارمەتـی ئـەم ماڵـە دەهاتـن. بـۆ ئـەو ماڵـەی کـە درەوەکـەی دواکەوتـووە، بـە جـارێ دە بـۆ پـازدە کـەس درەوی دەکـرد. ئەمە پێـی دەوترا: گەلـەدرەو. واتـە لەنـاو کوردەوارییـدا، کاری هـەرەوەزی پێگەیەکـی گرنگـی هەیـە، مرۆڤـەکان لەبـەر پێویسـتیان بـە یەکـتر هـەم لـە ڕووی مـاددی و هـەم لـە ڕووی دەروونییـەوە، ئـەم کارانەیـان لەگـەڵ یەکـتردا کـردووە. کاروبـاری خەلەوخەرمـان کـە ماوەیەکـی زۆری پێچـووە، هەندێکجـار جگـە لـە ماندوویەتـی جەسـتەیی، تووشـی ماندوویەتـی دەروونـی کـردوون و ئەمانیـش بـۆ ئـەوەی خۆیـان لـەم ناخۆشـیە بەدووربگـرن، هەوڵیانـداوە پێکـەوە ئـەم کات و سـاتانە ببەنەسـەر، ئەویـش: بـە شانبەشـانی یەکـتر و دڵدانـەوەی یەکـتر و هەندێکجـار پێشـبڕکێ و گۆرانیوتـن لـە کاتـی درەو و شـەنکردندا، یاریکـردن و دەمەتەقـێ و حیکایـەت لـە پشـووەکانی نێـوان کارەکـەدا.

ئـەم زانیارییانـەی پێشـوو بەگشـتی بـۆ چەندیـن سـاڵ لەنـاو کوردانـی ئـەم ناوچەیـە ڕاسـتن. ئەگـەر بێینـەوە بۆ سـاڵانی پێش سـاڵی ١٩٩١ کۆبوونـەوە و کاتبەسـەربردنەکان دیسـان خۆیـان لـەو شـتانەی پەیوەنـدی بـە ژیانـی ڕۆژانـەوە هەبـووە دەبیننـەوە. بـۆ نموونـە لـە ئاواییـەکان و لەنـاو شاریشـدا شـەوانی درێـژی زسـتان ئەگـەر بـە دەمەتەقێ و مەتـەڵ و حیکایـەت و یـاری نەبوایـە، نەدەبڕایـەوە. زۆربـەی شـەوەکانیان بۆخـۆی شـەوچەرەیەک بـووە. بـۆ ئـەم مەبەسـتەیش یەکێـک لـەو یاریانـەی شـەوانی زسـتانی پـێ بـەڕێ دەکـرا، کڵاوێـن بـووە. یارییەکـە لەنێـوان دوو کۆمەڵـەدا دەکـرێ، نـۆ کڵاو دادەنێـن ئەڵقەیـەک لەنـاو یەکێـک لـەو کڵاوانـەدا دەشـارنەوە. کۆمەڵـەی بەرانبـەر لێـرەدا زیرەکـی و مەزنـدەی خۆیـان بەکاردەهێنـن، تـا ئەڵقەکـە بدۆزنـەوە. لەبـەر ئەمەش بۆیـان هەیـە دوو گـوڵ بگـرن و حـەوت فـت دەمێنێتـەوە. هـەر کڵاوێکیـان هەڵبـژارد و وتیـان گـوڵ، واتـە پێیانوایـە ئەڵقەکـە لەنـاو ئـەو کڵاوەدایـە، ئەگـەر وابـوو ئـەوا ئەڵقەکـە دەکەوێتـە لای ئـەوان. ئیـتر بەپێـی ژمـارەی ئـەو کڵاوانـەی هەڵدراونەتـەوە و ئەوانەشـی کـە مـاون، خـاڵ بـۆ لایەنـی بـراوە، هەژمـار دەکـرێ. خـۆ ئەگـەر هـەردوو گوڵەکەیـان بەکارهێنـا و هێشـتا ئەڵقەکەیـان نەدۆزیبێتـەوە یـان کڵاوێکیـان هەڵدایەوە و وتیـان فـت و ئەڵقەکـەی تێدابـوو، ئـەوا ئـەو خاڵانـە بـۆ ئـەو کۆمەڵەیـە هەژمـار دەکرێ؛ کـە ئەڵقەکەیـان شـاردبووەوە و ئەڵقەکـە لای خۆیـان بـۆ شـاردنەوەی دواتـر، دەمێنێتـەوە.

بـۆ ئـەم یارییـە ١٥٠ خـاڵ نیشـانە دەکرێـت. ئـەوەی بگاتـە ١٥٠ خـاڵ سـینەوپەنجا دەکات، لـە سـینەوپەنجا دەبـێ ئـەو لایەنـەی گەیشـتووەتە ١٥٠ خـاڵ ئەڵقـە بشـارێتەوە و لایەنـی بەرانبـەر دەبـێ جـارێ تەنهـا کڵاو فـت بـکات و سـێ کڵاو دەهێڵێتـەوە و دانـە دانـە دەسـتدەخاتە سـەر کڵاوەکان و دەڵێـت: "ئەمـە ٢٥ و ئەمەیـان سـینە و ئەمەشـیان مەزەنـەی تامـە، ٥٠" لایەنـی بەرانبـەر کڵاوەکـە لەنـاو هەرکامیـان بدۆزێتـەوە بەپێـی ئـەوەی دیـاری کـردووە؛ ئەوەنـدە خـاڵ لـە لایەنـی بەرانبـەر دەشـکێ و ئەڵقـە دەهێننـەوە بـۆ دەسـتی خۆیـان. بـۆ نموونـە لـە کڵاوێ ٥٠ ئەڵقـە دەدۆزێتـەوە، ئـەوا ٥٠ خـاڵ لـە لایەنـی بەرانبـەر دەشـکێت و یارییەکـە بـەردەوام دەبێـت و بـۆ ٢٥یـش بەهەمـان شـێوە، بـەڵام ئەگـەر لـە سـینە بیدۆزنـەوە تەنهـا ئەڵقـە دەگەڕێتـەوە و هیـچ خـاڵ لـە لایەنـی بەرانبـەر ناشـکێت. خـۆ ئەگـەر نەیتوانـی بیدۆزێتـەوە و کڵاوی فـت کـرد و ئەڵقـەی تیابـوو، ئـەوا یارییەکـە تـەواو دەبێـت و ئێسـتا کۆمەڵەیـەک بـراوەن و کۆمەڵەیـەک دۆڕاون. ئـەم یاریـە هـەم جـوش و خرۆشـێکی بـە خەڵکەکـە بەخشـیوە و هـەم توانیویانە زیرەکـی خۆیـان بەکاربهێنـن و هەمیـش خەڵکەکـەی لەیـەک نزیککردۆتـەوە.

خەڵکـی ئـەم ناوچەیـە چێژێکـی تایبەتـی لـەم یارییانـەدا دەبینـی، هـەر جـارە و لـەماڵێـک هەمـوو کۆبوونەتـەوە و لەنێـوان کۆمەڵـە و گـرووپ و گـەڕەک؛ جـاری وا هەبـووە لەنێـوان دوو ئاوایـی بـووە وەکـو پێشـبڕکێیەک و هەم بـۆ بەسـەربردنی کاتێکی خـۆش و هـەم بـۆ نزیکبوونـەوە لەیەکـتر. بێگومـان لـە هەمـوو ئاواییەکـدا دەنگخـۆش هەبـووە، بەتایبـەت کاتێـک لـە کاتـی یارییەکـەدا ئەڵقەکەیـان دۆزیوەتـەوە لـە خۆشـیدا دەسـتیان کـردووە بـە گۆرانیوتـن، لەگـەڵ ئەوەشـدا کونجـی و خورمـا دروسـتکراوە و لـەوێ خـوراوە. زۆر جـار و درەنگانـی شـەو هەتـا ئەمـان یارییـان کـردووە؛ ژنانیـش قـەل و قـاز و پەلـەوەری خۆماڵیـان دەنایـە بـان و درەنگانێکـی شـەو دوای یارییەکـە خواردویانـە و ئیـتر هەرکـێ و بـۆ ماڵـی خـۆی بڵاوەیـان لـێ دەکـرد.

کـە باسـی یـاری دەکرێـت، کێلەبەردینـەش شـایانی ئاماژەیـە. ئـەم یاری‌یـەش لەنێـوان دوو کۆمەڵـە دەکرێـت، چـوار چـوار پێنـج پێنـج شـەش شـەش لـە مـەودای ٢٠ مەتـردا. شـەش بـەردی شـێوە گومەتـی وەکـو چـۆن بـۆ نیشانەشـکێن دابنرێـت، دانەیەکـی لـە پێشـەوە و پێنجـی لـە ڕیـزی دواوە دادەنـرا. ئەمـەی پێشـەوە مـەلا و قـەڵا و پاشاشـی

پـێ دەگوتـرا. هـەر گرووپـە و بـەردی تێدەگـرت هەتـا نیشـانەکانی بشـکاندایە، ئەگـەر نیشـانەکەیان بپێکیایـە؛ ئـەوا بـۆ جـاری دووەم بۆیـان هەبـوو دوو بـەرد بهاوێـژن، ئەگـەر ئەمجارەش بەردێکیـان پێـکا بـۆ جـاری سـێیەم دەتوانـن سـێ بـەرد بهاوێـژن و بەهەمـان شـێوە بـۆ جارەکانـی تریـش. کۆمەڵـە یارییەکـی تریـش هەبـوو، کـە خەڵکـی کـەلار کاتـی پـێ دەبردەسـەر و خۆشـی لـێ دەبینـی. یەکێـک لـەو یارییانـە چاڵەمشـت بـوو. ئەوانـەی کـە وڵاخـە بەرزەیـان هەبـوو، بەهـاران دەیانـبردن بـۆ نـاو سـەوزایی و تەڕیاندەکردنـەوە (تەڕکرانـەوە واتـە کاوجـۆی نەدەدرایـە بەڵکـو گیـای ئـەو دەشـتەی دەدرایـە). شـوێنی ناوچـەی پیشەسـازییەکەی ئێسـتا. پێـی دەگوتـرا سـەیلماڵ، چونکـە لـە زسـتاندا سـەیل دەیگرتـەوە (سـەیل واتـە لافـاو) واتـە سـەیل دەیماڵـی. لەبـەر ئـەوەی دەهلـە و خـۆڵ و لم و قـوڕاوی لافاوەکـە دەچـووە سـەری، خاکەکـەی زۆر بەپیـت کردبوو. لـە بەهـاردا گیـای تـا پشـتوێن بـەرز دەبـوو. ئیـتر گاوانـەکان وڵاخەکەیـان دەبـردە ئەوێ و لـە شـوێنێکی گونجـاودا وڵاخەکانیـان دەبەسـتەوە. پێشـتر ئـەم وڵاخ تەڕکردنەوەیـە لـە دەشـتەکانی خـوار گردەکـەی قـەڵای شـێروانە دەکـرا، لـەم ماوەیـەی لـە تەمەنـی منـدا لـە سـەیلماڵدا تـا ئێـوارە لـەوێ دەمانـەوە لای وڵاخەکانیـان مەگـەر جـارێ دووجـار شـوێنەکیان بگواسـتایەتەوە. دوای ئـەوەی خەڵکەکـە وڵاخەکەکانیـان دەبەسـتەوە، خاوەنـی وڵاخـەکان گشـتیان کۆدەبونـەوە و جـاری وا هەبـوو پازدە، بیسـت، بیسـتوپێنج کـەس لـە شـوێنێکدا کۆدەبوونـەوە و یارییـان دەکـرد. بێگومـان خەڵکـی تریـش کـە یارییەکانیـان لـە دوورەوە دەبینـی ئەوانیـش بـۆ لایـان دەهاتـن. یارییـەکان، کـە لـەو خاکـە نـەرم و شـێدارەدا گونجاوبـوون بریتیبـوون لـە سـێباز، یەکبـاز، کڵاو فڕکێنـە، خومڵکـێ و چاڵەمشـتە. لـە کۆتـا دانەیانـەوە دەسـتپێبکەین: کەسـێک ئاڵنگارییەکـی ڕادەگەیانـد و چاڵێکیـان دەکەنـد و دەسـتی هەتـا ئاسـتی ئانیشـکی دەخسـتە نـاو چاڵەکـەوە و ئیمجـا چاڵەکەیـان پـڕ دەکـردەوە و تونـد دەیانتەپـان بزانـن دەتوانـێ دەسـتی دەربێنێتـەوە؟ بێگومـان ئـەم یارییـە قـورس بـووە و هەرکـەس بەتوانا بووایـە دەیتوانـی دەسـتی دەربێنێتـەوە. پیـاوی وا هەبـووە لـەم یارییـەدا باڵـی دەرچـووە. خومڵکێش لەنێـوان دوو کەسـدا دەکـرا. گوریسـێکیان دەهێنـا، ئەمسـەر و ئەوسـەری دەکـرا بـە ئەڵقەئاسـایەک، هـەردوولا دەیانکـرد بـە ملـی خۆیانـدا. هەردووکیـان بـە دووئاڕاسـتەی پێچەوانـە لەسـەر هـەردوو دەسـت و هـەردوو قاچیـان دەکەوتـن و هێڵێک لە ناوەڕاستی

هەردووکیان دەکێشرا. ئیتر کە یاری دەستی پێ دەکرد، هەردوولا بەهێزەوە بەرەو پێشەوە دەچوون و یەکتریان ڕادەکێشا. هەر کامیان ئەویتری بهێنایەتە ئەمدیو هێڵەکەوە؛ ئەوا ئەو کەسە براوە بوو. [عبداللە عسن قادر، ١٩٥٤] بێگومان دۆڕاو سزای بۆ دادەنرا و سزاکانیش لە بەرژەوەندی براوە کۆتایی پێ دەهات، ئەوانیش دیسان خۆشی و پێکەنینێکی دەخستە سەر لێوی هەمووان. ئیتر براوە بە دڵی خۆی سزای گاڵتەئامێزی بۆ دۆڕاو دادەنا.

کڵاوفڕکێنەش یان کڵاوڕفێنک وەکو مامۆستا عەلائەدینی سجادی لە کتێبی "کوردەواریی" باسی دەکات لەنێوان دوو کۆمەڵەدا دەکرا. بازنەیەک دەکێشرا و لە شوێنێکی دوورتری شار دادەنرێ، پاش تەڕو وشک کۆمەڵێک دەچێتە ناو بازنەکەوە و کۆمەڵەکەی تر لە دەرەوە دەبن. ئەوانەی ناوەوە یەکی کڵاوێکیان لە سەردایە لەسەر چوارچەمۆڵە دەسوڕێنەوە، ئەوانەی کە لەدەرەوەن بە دەوریانا دەخولێنەوە پەلاماریان دەدەن بۆ ئەوەی کڵاوێکیان لێ بفڕێنن. ئەوانەی ناوەوەش خۆ هەروا دەستەوئەژنۆ دانانیشن، بەڵکو هەرکەس لەوانەی دەرەوە پەلاماری دا؛ ئەمانیش شەقێک یان نوکەشەقێک دەهاون، ئەگەر بەری بکەوێت ئەوە دەستەی دەرەوە دێنە ناوەوە و دەستەی ناوەوە دەچنە دەرەوە و ئینجا ئەمان هەوڵدەدەن کڵاوەکانیان بڕفێنن. یاخود ئەگەر ئەوەی دەرەوە بۆی ڕێککەوت، بەبێ ئەوەی قاوبدرێ کڵاوێکی فڕاند دێت پێی پێوە دەنێ ڕووە شار هەڕا دەکا، دەستەکەی خۆیشی ئەوی قۆچانە لەگەڵی هەڕا دەکەن بۆ ئەوەی نەوەکو ئەو ماندوو ببێت و نەگاتە شار؛ یەکێکی ئازا کڵاوەکەی لێ وەردەگرێت و ئەو دەیبات بۆ شار. [سەجادی، ٢٠٢٠، ٣١٨-٣٢١] کۆتا یارییش سێباز و یەکبازە (ئەم یارییەش زۆر لە سێباز دەچێ) کە جێی بایەخە بگێڕدرێتەوە. ئەم یارییەش لەبەر ئەوەی بازدانی تێدایە، خاکێکی نەرم و بێ زیانی دەوێ یاریەکەی لێ دابمەزرێنرێت لەبەر سەلامەتی یاریچییەکان. لەبەر ئەمە سەیرماڵ باشترین شوێن بووە کەلارییەکان ئەم یاریەیان تێدا کردووە. دەستەی ئەم یارییە زۆرتر لە شەش کەس دەبن، پێڵاوەکانیان دادەکەنن، چاکی کەواکانیان دەکەن بە لادا، خۆیانی لێ گورج دەکەنەوە؛ یەکێکی زیرەک لەناو خۆیاندا دەکەن بە وەستا. وەستا جووتێک پێڵاو دەگرێ بە دەستەوە بە فیزێکەوە سێ بازی وەکو سێ هەنگاوی زل دەنێ، لە

سەرەتای بازی یەکەمەوە تاکێ لە پێڵاوەکانی دادەنێ، لە دوای بازی سێیەمەوە تاکە پێڵاوەکەی تریش کە هەر بەدەستیەوەیە دادەنێ. ئیمجا یەکێکی تر بە شوێن ئەودا، ئەویش سێ باز دەداتە سەر جێبازەکانی ئەو، دەستی یاریکەران هەموو بە سەرە وەکو ئەوان باز دەدەن، کە سەرە دووبارە دێتەوە سەر وەستا، ئەمجارە لەگەڵ بازەکاندا شوێنی پێڵاوی دووەم دەگۆڕدرێت بە گوێرەی شوێنی ئاخر بازدانی. ئیمجا ئەوانی تریش بە شوێن ئەودا وەکو جاری یەکەم بەسەرە باز دەدەن. هەرکەس نەگەشتەوە بە بازی وەستا و کورتی هێنا؛ ئەوە ئەو کەسە دادەبێت (دادەنەوێ). لێرەدا تاکە کەوشی یەکەم نامێنێت، چونکە شێوەی یاریەکە دەگۆڕدرێت. ئیمجا وەستا دێت لە سەرەتای شوێنی تاکەپێڵاوی یەکەمەوە بازێکی بچکۆلە دەدات و بۆ بازی دووەم هەردوو دەستی دەخاتە سەر پشتی ئەو کەسەی کە دابووە، لەو کاتەدا کە باز دەدات بەسەریدا هەردوو دەستی خستۆتە سەرپشتی دابووەکە ، هەردوو لاقی بڵاوەکاتەوە و لنگێکی بە لای سەریا و لنگێکی بە لای پاشیەوە دێنێتەوە و لەو دیوەوە دەیانهێنێتەوە یەک و بە جووت دەیاندا بە عەرزدا. کابرای دابوو لە شوێنەکەی خۆی دەگوێزرێتەوە بۆ شوێنی جووتپێی وەستا. ئیتر بەهەمان شێوەی دەستەکە هەمان شت دووبارە دەکەنەوە. دیسانەوە کە سەرە دێتەوە سەروەستا هەمان شتی جاری پێشوو دووبارە دەبێتەوە، بەڵام لەم جارەدا کەم کەس دەردەچێ. هەر کەس نەیتوانی باز بدا، ئەوا ئەو کەسە دادەبێ؛ کابرای دابووی پێشوو دەبێ بە وەستا، بەڵام سەرە بە چاو ئەوانی ترەوە تێکناچێ. [سەجادی، ٢٠٢٠، ٢٧٣-٢٧٥]. شایانی باسە، ئەم یارییەش خۆشی دەبەخشێت بە یاریکەرانی و ئامادەبووانی، هەم گورجوگۆڵی دەوێت و هەم وزەیەکی باشی تێدا دەسوتێنرێت. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم یارییانە لەگەڵ سەردەم و شوێندا خۆی گونجاندووە، بە واتایەکی تر هەلومەرج و بارودۆخی سروشتی و کاتی و ژیانی تاکەکەسی و کۆمەڵی ئەم یارییانەی بەردەست کردووە.

جگە لە کاری هەرەوەزی و یاری و کاتبەسەربردنی ڕۆژانە و شەوانە، بۆنەی نیشتیمانییش لە کۆکردنەوەی خەڵکی پێکەوە ڕۆڵێکی گرنگی هەبوو. نەورۆزان لە ڕۆژی بیستویەکی سێی هەموو ساڵێک، کوردان لەسەر چیایەک کۆدەبوونەوە و ئاگریان دەکردەوە و لە دەوریدا ڕیزێکیان پێک دەهێنا و هەڵپەڕکێی کوردییان بە

دەهۆڵ و شمشاڵ و باڵەبانەوە دەکرد. بەو شێوەیە خۆشی خۆیان دەردەبڕی وەکو ئاهەنگێڕانی جەژنی نەتەوەیی، بەڵام لە سەردەمی دەسەڵاتی بەعسدا، لەبەر ئەوەی قەدەغەبوو، وەکو بەرەنگارییەک ئەم بۆنەیە زۆر بە گەرموگوڕتر یاد دەکرایەوە.

ئیتر جگە لەمانەی کە باسکران بێگومان شتی تر هەبوون کە خەڵکی پێکەوە گرێدەدا، لەوانەش: دانیشتنی بەکۆمەڵی ژنان لەناو گەڕەک و باسکردنی ڕاز و نهێنی و دەمەتەقێیەک، مەگەر هەر ژنێک خۆی بتوانێت بیگێڕێتەوە؛ دروستکردنی خواردن و دۆشاو و کولیچە؛ چنینی بلوز و جلوبەرگ و لێفە؛ و بەسەربردنی کاتە دوورودرێژەکان پێکەوە. منداڵانیش، کە خۆیان سروشتیان وایە هەمیشە هۆکارێکیان دۆزیوەتەوە بۆ یاریکردن وچێژبینین لەگەڵ منداڵانی هاوڕێیاندا، کە حاجی لە ماڵی خوا دەگەڕایەوە سەردانکردنی خزمان و دۆستانی دەستی پێ دەکرد، حاجییش دوای پێشکەشکردنی ئاوی زەمزەم بە میوانان، دادەنیشت باسی ماڵی خوای بۆ دەکردن. چوون بۆ پرسە و ئامادەکردنی خواردن لەلایەن دراوسێ و خزمانی ماڵی لێقەوماو بۆ میوانان و سەردانیکەرانی پرسەکە، کە بۆ دڵدانەوە ڕێگایەکی دووریان دەبڕی و دەهاتن تا هاوخەمی خۆیان دەربڕن؛ ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوو لە نزیککردنەوەی خزمان و دۆستان. ئەمانە و زۆر شتی تریش، کە بۆ خەڵکی بووبوو بە بیانوویەک هەتا لە نزیکی یەک بمێننەوە و کۆببنەوە و پێکەوە کاتەکانیان بەسەرببەن و هەمیش خۆیانیانی پێ کامڵ بکەن.

لەدوای پڕۆسەی ئازادی و دەوروبەری ساڵی ١٩٩١، ئەم هۆی کۆبوونەوانە هەندێکیان وەکو خۆیان مانەوە و زۆرێکیشیان نەمانەوە و خەڵکی دەستی لێ هەڵگرتن، لەوانەش کارە هەرەوەزییەکان و یارییەکان وەکو یاری تەشیلان و سێباز و چاڵەمشتە و زۆر شتی تریش. بۆ ئەم مەبەستەیش پشتم بە زانیارییەکانی گەنجێکی ئەم شارە بەست، کە ئەزموونی ژیانی کۆتاییەکانی سەدەی بیستەم و سەدەی بیستویەکی هەتا ئێستا کردووە. کاک ئارام مەلا نوریم دواند. نووسینەکانی، کە لەمەودوا دێن بەشێکیان دەگەڕێنەوە بۆ کاک ئارام. بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و هاتنەکایەی چەندین ماشێن و بزوێنەرەوە؛ یەکەمجار

ئەرکی قورسی درەوکردن بە دەستوبازووی مرۆڤەکان خۆیانەوە، لەسەر شان نەما. چیتر پێویست نەبوو بە هێزی دەستەکانی خۆیان و بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە خەلەوە هەتاوەکو دەبێتە خەرمان ئەرکە قورسەکان جێبەجێ بکەن، بەمەش کاری هەرەوەزیی دروێنە بەرەو لاوازی چوو. دواتر بەهۆی هاتنی کۆنکرێتەوە بۆ شارەکان و بەشێک لە خانووەکانی ئێستای ئاوایییەکانیش، چیتر پێویستییان بەوە نەبوو خانوو سواقبدەن و خۆیان بۆ وەرزی سەختی زستان ئامادەبکەن. بەمەش کاری هەرەوەزیی سواقدانیش نامێنێت. دواتر چیتر زستانی شار وەکو جاران یان وەکو زستانی ئاوایی قورس نییە، هەروەها گوندنشینانیش خۆیان دەتوانن کارەکانی خۆیان بە ئاسانتر ئەنجامبدەن و پێویستیان بە یارمەتییەکی زۆر نەبێت. کاک ئارام یارییەکی بە نموونە هێنایەوە و وتی: یەکێک لەو یارییانەی لەناو چووە و ئیتر منداڵان و هەرزەکاران وازیان لێی هێناوە، تەشیلان (هەڵماتێن) بوو. لەو کاتەوەی کە خزمەتگوزارییەکانی شارەکە بەرەوپێشچوونی بەخۆیەوە دی و کۆڵانە خۆڵەکان کران بە کۆنکریت، ئیتر منداڵان نەیاندەتوانی وەکو جاران چاڵ هەڵبکەنن و یاریی تەشیلان پێکەوە بکەن. ئیتر یاریی تەشیلان لێرە بەدواوە هەنگاوی بەرەو نەمان نا.

هەروەها لەبەر ئەوەی ئەو نەوەیەی، کە پێشتر خاوەنی چەندین یاریی کۆنی کوردەواریی بوون و دانیشتوی ئاوایییەکانی دەوروبەری کەلار بوون و ڕوویان لە کەلار کرد، ئیتر لە شاردا زۆر یاری بەهۆی سەرقاڵی ژیانی شار یاخود بەهۆی نەبوونی مەرجەکانی یارییەکان نەمان. لەوە بەدوا، لەناو منداڵاندا هەندێ یاری جێی هەندێ یاریی تری گرتەوە، لەوانە: یاری قولقولان (خانە خانە)، فول فولان و چەندین یاریی تریش هاتنە کایەوە. یاریی قول قولان لەناو منداڵانی هەردوو ڕەگەز باوە، بەڵام زیاتر لەناو کچاندا. بەم شێوەیە دەکرێت: بە نوکی دار لەسەر گڵ یان بە تەباشیر لەسەر کۆنکرێت هەشت خانەی چوارگۆشە یان لاکێشەی بەدەم یەکەوە دەکێشرێت، بەشێوەیەک هەشت خانەکە دەبن بە دوو ڕیزی تەنیشت یەک و بەردێکی شێوەخەپلە بۆ یارییەکە بەکاردەهێنرێت. یارییەکە بە سەرە لەدوای یەک دەکرێت. یەکێک دەستپێدەکات؛ لەسەر یەک قاچ نوکەشەقێک لە بەردەکە دەدات و لەناو خانەی ژمارە یەکەوە

دەیباتـە ژوورەوە و لـەو سـەرەوە لـە خانـەی ژمـارە هەشـت دەیهێنێتـە دەرەوە. دەبـێ بەردەکـە لەگـەڵ خۆیـدا بـەو شـێوەیە ببـات. ئەگـەر توانـی بەسـەرکەوتوویی ئەم سـوڕە تـەواو بـکات؛ ئـەوا ئێسـتا کۆپێکـی هەیە(خاڵێـک)، بـەڵام ئەگـەر پێـش ئـەوەی ئـەم سـووڕە تـەواو بـکات و قاچـی داگرێـت بەشـێوەیەک بـەر زەویەکـە بکەوێـت، بەردەکـە لەسـەر هێـڵ بوەسـتێت یـان بچێتـە دەرەوەی خانـەکان؛ ئـەوە یارییەکـەی دۆڕانـدووە و کەسـی دوای ئـەو دەسـتپێدەکات. ئـەوەی یەکـەم کـەس یـاری کـردووە، بـە پەرۆشـەوە چـاوەڕێ دەکات تـا سرەکـە دەگاتـەوە بـە خـۆی و دیسـان بـواری دەبێـت یـاری بـکات.

یەکێکـی تـر لـە یارییـەکان فـول فـولان بـوو؛ هەتـا چەندسـاڵێک پێـش ئێسـتایش دەکـرا، بـەڵام ئێسـتا بـە کەمـی دەکرێـت. بـۆ ئـەم یارییـە گۆڕەپانێکـی بچـووک پێویسـتە، هەروەهـا پێویسـتە یاریچییـەکان ببـن بـە دوو گرووپـەوە. بـە تەڕووشـک یـان شـێروخەت بڕیـاردەدەن کـێ یەکەمجـار فولەکـە بـە دەسـتەوە بگرێـت. فـول کۆمەڵـە پارچـە و پەڕۆیەکـە لـە شـێوەی تۆپێـک (زۆرجـار گـۆرەوی بەکاردەهێـنرا و پـڕ دەکـرا لـە پـەڕۆ و نایلـۆن هەتـا کەمێـک قـورس بێـت، بـەڵام ئەوەنـدەش نـەرم بێـت، ئـازار بـە کـەس نەگەیەنێـت). دواتـر دوو کـەس لـە گرووپـی یەکـەم؛ کـە تەڕووشـکەکەیان دۆڕانـدووە ئەمسـەر و ئەوسـەری گۆڕەپانەکـە دەوەسـتن و فـول بـە دەسـتی یەکێکیانـەوە دەدرێـت. گرووپەکـەی تریـش ئەمسـەرەوە لای ئـەو کەسـە دەوەسـتن کـە فولەکـەی لا نییـە، ئیمجـا یارییەکـە دەسـتپێدەکات. کابـرای ئەوسـەر نیشـانە دەگرێتـەوە لـە یەکێـک لەوانـەی کۆمەڵـەی بەرانبـەر فـول دەتەقێنـێ، ئەگـەر پێـکای ئـەوا ئیتـر ئـەو کەسـە پێـی دەوتـرێ کـوژرا و لـە یارییەکـە دەچێتـە دەرەوە و فـول دەکەوێتـە دەسـتی کابـرای ئەمسـەر، کـە وەسـتاوە. وە نەبـێ ئـەو گرووپـە هـەر وا بوەسـتن، بەڵکـو یەکسـەر ڕادەکـەن بـۆ ئەوسـەری گۆڕەپانەکـە تـا خۆیـان بپارێـزن لـە فولەکـەی کابـرای ئەمسـەر. ئیتـر یاریچـی وا هەیـە دوادەکەوێـت و هێشـتا پشـتی لـە ئەمسـەرە، لـە ئەمسـەرەوە فولێکـی تـێ دەگیرێـت و ئەویـش دەردەچێـت، بـەڵام ئەگـەر کەسـی نەپێـکا ئـەوە یارییەکـە هـەر بـەردەوام دەبێـت. لـەم یاری‌یـەدا گورجوگۆڵـی و خێرایـی لـە سـەرکەوتنی یاریزانەکـە و مانـەوەی تـا کۆتایـی، ڕۆڵێکـی باشـی هەیـە. یاریزانـی وا هەیـە کـە فولەکـەی تێدەگیرێـت، دەیگرێتـەوە. ئەگـەر ئەمـە کـرا، ئـەوا ئەو

کەسـەی کـە فولەکـەی گرتۆتـەوە ئـەوا ئێسـتا ژیانێکـی تـری هەیـە، تەنانـەت ئەگـەر لـە جارەکانـی تریشـدا بیپێکنیـش دەڵێـت: "جـارێ نەمـردووم و فولێکـی تـرم مـاوە." ئیـتر بـەم شـێوەیە، کـە یـاری بـەردەوام دەبـێ کەمـە کەمـە هەمـووان دەردەچـن و یـەک کـەس دەمێنێتـەوە. لـە کۆتاییشـدا کـە ئەو یـەک کەسـە دەمێنێتـەوە، گرووپـی ئەملا دە فولیـان هەیـە بـۆ ئـەوەی ئـەو تاکـە یاریزانـەش بکـوژن و ئیـتر خۆیـان بێنـە نـاو مەیدان و ئـەوان فـول بـە دەسـتەوە بگـرن. ئەگـەر بێتـو نەیانتوانـی بـەو فولـە سـنوردارەی کـە هەیانـە ئـەو تاکـە یاریزانـە بکـوژن و لـە یارییەکـە دەریبکـەن، ئـەوا دیسـان هەمـان گـرووپ کـە پێشـتر لەنـاو گۆڕەپـان بـوون؛ دێنـەوە گۆڕەپـان و یـاری دووبـارە دەسـتپێدەکاتەوە. ئـەم یارییـە جۆشوخرۆشـێکی زۆر بـە یاریچییەکانـی دەبەخشـێت و هەڵکەوتـەی کۆڵانەکانـی شـاریش بـۆ ئـەم یارییـە زۆر گونجـاو بـووە. زۆر جـار بیسـت سـی منداڵ و هـەرزەکاری گەڕەکـەکان کۆدەبوونـەوە و ئـەم یارییەیـان دەکرد. ئەمانـە و چەندیـن یاریـی تریـش، کـە منـداڵان و هەندێـک جـار گەورەکانیـش بـۆ خۆشـی و کاتبەسـەربردن دەیانکـردن وەکـو: چاوشـارکێ و قـازان کڕکـڕ و هەلـوکان و ئـەو یارییانەشـی، کـە لـە ڕۆژگاری ئەمـڕۆدا منداڵانـی گـەڕەک ئەنجامـی دەدەن؛ کـە خـۆی دەبینێتـەوە لـە تۆپـی پـێ، پاسکیلسـواری، یارییـە پیلدارەکان، ئەلیکترۆنییـەکان و ڤیدۆییـەکان. بەتەمەنەکانیـش خۆیـان بـە سێڕسـکێن و نۆڕسـکێن، سـەرقاڵ دەکـەن. جیـاواز لـە یارییـەکان وهۆیەکانـی کاتبەسـەربردنی شـەوانە لـە شەونشـینیدا، لـە کەلار چایخانـەکان تەنهـا شـوێنی چا خواردنـەوە نەبوون، بەڵکو شـوێنی بینینی دۆسـت و خزمان و هـاوڕێ و هاوپیشـەکان بـوون. لـەوێ یەکتریـان دەدوانـد و دەمەتەقـێ و گفتوگۆیـان لەسـەر هـەواڵ و ژیانـی ڕۆژانـە دەکرد و پرسـە کۆمەڵایەتـی و ڕامیـاری و وەرزشـی و هونەرییەکانیـان دەوروژانـد، بـەڵام هێشـتا بـۆ هێنانەدی ئـەو کامڵییە، ئەمە بـەس نەبوو.

لەبـەر ئـەوەی وتمـان مـرۆڤ هەمیشـە بەدرێژایـی ژیانـی بـەدوای ئـەو پارچانـەوە دەگەڕێـت، کـە هەسـت دەکات نییەتـی و کەمیەتـی؛ بەمـەش بـەردەوام لـە هەوڵـی ئەوەدایـە خـۆی تـەواو و ڕێـک بـکات. بەشـێکی زۆری مرۆڤـەکان ئـەم کامڵییـە، لـە هونـەردا دەدۆزنـەوە. هـەر لـە دێرزەمانـەوە مـرۆڤ بـە مۆسـیقا و گۆرانـی و هەڵپەڕکێ و شـادی دڵخـۆش بـووە و خۆشـییەکانی بـەو هۆکارانـە دەربڕیـوە. یاخـود لـە کاتـی بێزاری

و خەم و خەفەتدا دیسان دەستی بردووە بۆ هونەر و بە گۆرانییەکی خەمگین یان نووسینی شعرێک هەستەکانی خۆی دەربڕیوە و لەو هەستە ناخۆشانە خۆی خاڵی کردۆتەوە. لە سەدەی بیستویەکدا و لە شاری کەلاریشدا خەڵکەکە هەستی بە پێویستییەک کرد بۆ بوونی کۆڕ و کۆبوونەوەی هونەریی و بیروڕاگۆڕینەوە و کایەی ڕۆشنبیریی لە شارەکەدا؛ کە هەوڵێک هەبوو، بەڵام لە ئاستی پێویستی دانیشتوانەکەیدا نەبوو. شوێنێک، یان کۆڕێک نەبوو خەڵکەکە ڕووی تێبکات و کاتێکی خۆشی تێدا بباتەسەر، هەتا گفتوگۆیەکی ڕۆشنبیریی فیکری بکەن و ڕای یەکتر بگۆڕنەوە.

لەبەر پێویستیی مرۆڤەکان بە یەکتر و هەڵنەکەوتنی دەرفەت بۆ هێنانەدی ئەم کۆبوونەوە و پێکەوەبوونە، ئیتر لە ساڵانی دووهەزارەکان و دەیەی یەکەم و دووەمی سەدەی بیستویەک، گەنجان و لاوانی کەلار هەستیان بەم بۆشاییە کرد و بە ئەرکی خۆیان دەزانی ئەم ئەرکە بگرنە ئەستۆ. بۆ ئەم پرسە کاک ئارام وتی: کە چایخانەیەکیان کردەوە بە ناوی "میللەت" هەم چای تێدا پێشکەشدەکرێت و هەم ڕێخۆشدەکرێت بۆ ئەوانەی دەیانەوێت لەگەڵ مرۆڤەکانی تردا کات ببەنەسەر و یەکتر بدوێنن و چەندیان پێخۆش بێت، لەوێ بمێننەوە. ئەو چایخانە تەنها شوێنێک نییە بۆ فرۆشتنی چای، بەڵکو بۆ هونەرمەندان بووە بە هۆڵێکی هونەریی. هەموو مرۆڤێکی بۆچوون جیاواز ڕووی تێدەکەن. خەڵکی کەلار کۆڕی شیعریی دەبەستن و بەدیار خوێندنەوەی شیعرەکانی (بەکر عەلی و مەحوی و پیرەمێرد...) گوێ لە پارچە مۆسیقایەک دەگرن. بەدەم چایخواردنەوە گوێ بۆ گۆرانیبێژان ڕادەگرن. بەتەنیشت یەکەوە شەوانی درێژی یەڵدا دەبەنە سەر. بەدەم گفتوگۆ و شیکردنەوەی یاریی تۆپی پێوە، چایی بانگ دەکەن. بەدەم گاڵتەوگەپ و ترسان و شڵەژانەوە، کڵاوێن و مشتەزەڕە دەکەن. بەدەم سێرکردنی فیلمێکەوە و لە فەزایەکی سینەماییدا؛ نازانێت چەند چای خواردۆتەوە.

ئێستا ساڵانە یادی بۆنە تایبەتەکان دەکرێتەوە؛ وەکو شەوی یەڵدا و جەژنە نەتەوەییەکان و جەژنە ئایینییەکان و بۆنە کولتوورییە هونەرییەکان. لەو

شـەوانەدا هەمـوو پێکـەوە لـە شـوێنی جیاجیـادا کـۆ دەبنـەوە و شـەوچەرە بـە شـیعر و گـۆرانـی و مۆسـیقا و گاڵتـە و نوکتـە و قسـەی خـۆش و یاریکـردن و پێشـبڕکێ دەبەنـە سـەر. هونەرمەنـدان لەنـاو هۆڵـە ڕۆشـنبیرییەکان، یـان زۆرجـار خۆیـان دێنـە نـاو شـوێنە شـەعبییەکانەوە. وەکـو چایخانـەکان و هونەریـان پێشـکەش دەکـەن لەوانـەش: نمایشـی شـانۆیی و پێشـانگای فۆتۆگرافـی و وێنەکێشـان و مۆسـیقا ژەنیـن. لـەوێ چەندیـن کـەس دەناسـن و غەریبـەکان؛ دۆسـت و بـرادەر و هاوپیشـە و هاوئامانجیـان لـێ دەردەچێـت. زۆر کـەس لەوێـوە دەبنـە هاوڕێـی یـەک و دەبینـی دواتـر پێکـەوە بەرهەمـی تـر و جوانـیی زیاتـر دەبەخشـنەوە.

جێـی ئاماژەپێکردنـە لەگـەڵ نەبوونـی هۆڵـی سـینەمایی خەڵکـی شـارەکە دەستەوەسـتان نەمـاون، بەڵکـو خۆیـان شـوێنکارەکانیان کردۆتـە سینەمائاسـایەک. هەوڵـدەدەن سـینەما لـە شـارەکەدا بـە کولتـوور بکـەن و لـە مۆرکـی جوانیـی کوردەوارییـدا، بینەخشـێنن. هـەر بۆیـە لـە ساڵی ٢٠١٨ یەکـەم پڕۆژەی سێنەمایی لە کـەلار لەلایـەن چەنـد گەنجێکـی خەمخـۆری شارەکە و خەمخـۆری هونەریـی سینەما دادەمەزرێـت. سـەرەتا لـە چایخانەیەکـەوە دەسـتپێدەکات، لەبـەر ئـەوەی چایخانەکـە ڕێ خۆشـدەکات بـۆ زۆرێـک لـە هونـەرەکان، بێگومـان دەرگای بـۆ سـینەماش والا دەکات و هەفتانـە فیلمـی سـینەمایی کـوردی لـێ پەخشـدەکرێت و هەمـووان پێکـەوە بەدیـار تەماشـاکردنی فیلمێکـەوە، دادەنیشـتن. تەنانـەت ڕێچکەیەکـی تریـش دەشـکێندرێت، ئەویـش ژنـان و کچـان دێنـە نـاو چایخانـەوە و بـەدەم سـەیرکردنی فیلمێکـی کوردییـەوە چایـەک دەخۆنـەوە. دواتـر ئـەم پڕۆژەیـە فراوانـتر دەبێـت و سـینەما لـە شـاری کـەلاردا وردەوردە بـە کولتـوور دەبێـت. لـە شـاری کـەلاردا هۆڵـی ڕۆشـنبیریی شـارەکە جارجـار تەرخاندەکرێـت بـۆ پەخشـکردنی فیلمـی تـری سـینەمایی کـوردی. لـەوێ هەمـووان پێکـەوە سـەیرکردنی فیلـم ئەزمـوون دەکـەن و لـە هەمانکاتـدا فیلمـەکان کاریگەریـی لەسـەر دەروونیـان دەکات. [ئـارام، ١٩٨٩]

دیمەنێک لە پڕۆژەی سینەماکەلتور - چیاخانەی میللەت - کانوونی یەکەمی ٢٠٢٠

ئەمە بەس نییە، لەم ڕۆژانەدا کۆڕی ئەدەبی و هونەری و ناساندنی کتێب و دیبەیت و گفتوگۆی ئەدەبی لەسەر بەرهەمە ئەدەبییەکان دەکرێت. ئێستا کتێبخانەکان پڕن لە کتێب و کافێکان پڕن لە هونەر و ئەدەبدۆستان لەوێ پێکەوە کاتێکی پڕ لە زانیاری دەبەنەسەر و پێیانوایە بەمە هەنگاوێک لە کامڵبوون نزیک دەبنەوە.

بەڵێ، ئێستا و بەشێک لە کەلارییەکان دوای ئیش و کاری ڕۆژانە، دوانیوەڕوان و شەوان کاتەکانیان بە یاری دۆمینە و کۆنکان و کڵاوێن و مشتەزەڕە و چەندین یاری تری وەک یاریە ئەلیکترۆنیەکان دەبەنەسەر. هەندێک لەم یارییانە لەبەر کراوەبوونی جیهان و کولتووره جیاوازەکان بە یەکتر و لەگەڵ تێکەڵبوونیان بە کولتوورەکانی تر، هاتۆتە کایەوە. لەوانە دۆمینە و کۆنکان و مشتەزەڕە. ئەم یارییانە پێشوازیەکی گەرمیان لێ دەکرێت. ئێستا لەنێوان گرووپەکان خولی بۆ دەکرێتەوە و لە شار و شارۆچکەکانی کوردستانەوە تەنانەت لە شارەکانی عێراقیشەوە، یاریچی بۆ یاریکردن دێن. بگرە شوێن و چایخانەی تایبەت بەم یارییانە هەیە. یەکێک لەوانە یاریی مشتەزەڕەیە. [ئارام، ١٩٨٩] ئەم یارییە لەنێوان دوو کۆمەڵەدا دەکرێت. ژمارەی ئەندامانی کۆمەڵەکان دیاری نەکراوە. زۆرجار هەر کۆمەڵەیەک پازدە بۆ بیست کەس دەبن، لە هەندێ شوێندا زیاد لەو ژمارەیەش یاریچی، یاری دەکات. شێوازی ئەنجامدانی ئەم یارییە لە یاری کڵاوێنەوە نزیکە. دوای تەڕووشک یان شێروخەت، ئەو کۆمەڵەیە هەڵدەبژێردرێت کە یەکەمجار ئەڵقە دەشارنەوە. ئەو کۆمەڵەیەی کە ئەڵقەکەی بەردەکەوێت، کەسێک دەکەن بە سەرۆک و ئەوانیتر هەموو بەتەنیشتی یەک دادەنیشن و مشتیان دەنوقێنن و دەیخەنە پشتیانەوە و چاوەڕێ دەکەن هەتا سەرۆکەکەیان دەستیان دەشارێتەوە. سەرۆک بەدڵی خۆی ئەڵقەکە دەخاتە ناو مشتی یەکێکیانەوە و پاشان دەست دەردێنن و دەستیان بە نوقاوی لەپێش کۆمەڵەی بەرانبەر دەوەستێنن. ئیمجا سەرەی کۆمەڵەی بەرانبەرە هەتا بە زیرەکی و مەزندەی خۆیانەوە دوو گوڵەکەیان بەکاربهێنن؛ هەتا بتوانن ئەڵقەکە بدۆزنەوە و بیهێنن بۆلای خۆیان و ئیمجا سەرەی

ئەوان بێت ئەڵقە بشارنەوە. ئەگەر ئەڵقە دۆزرایەوە خاڵێک دەچێتە سەر خاڵەکانی ئەو گرووپە و ئەڵقە دەچێتە لایان، ئەگەر نەیاندۆزیەوە خاڵێک بۆ ئەو گرووپەی ئەڵقەی شاردۆتەوە زیاد دەکرێت. دیاریکردنی ژمارەی خاڵ وەکو نیشانە، دەکرێت گۆڕانکاری بەسەردابێ و زۆرجار هەردوولا ڕێکدەکەون لەسەر ژمارەی نیشانە؛ یان ئەو لایەنەی خولەکە دەکاتەوە بڕیار دەدات بە چەند یاری کۆتایی پێبێت.

دیمەنێک لە یاریی مشتەزەڕە - چایخانەی چەتر - کانوونی دووەمی ٢٠٢١

هەرچەندە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە بەریەککەوتنی کەمتر بە بەراورد بە جاران ڕوودەدات ، بەڵام هێشتا ئەوانەی کە خۆشی دەبینن بە بەریەککەوتن لەگەڵ ئەوانیتردا هۆکار و بیانووی زۆر بۆ ئەم ئامانجە دەدۆزنەوە. ئەو هۆکار و بیانوانە ئێجگار زۆرن، لەوانە: پاڕک و شوێنە گشتییەکان، چایخانە و قاوەخانەکان، مزگەوت و پرسەکان، جەژن و نوێژە بەکۆمەڵەکان، یاری و پێشبڕکێ و سەیرکردنی یارییەکان لە یاریگاکان، سەیران و نمایشی ئۆتۆمبێلەکانی سەر ڕووبارەکان، قوتابخانە و زانکۆکان، شەونشینی و چوونەدەرەوەکان...تاد. هەر بۆیە لە یەکەم نیشتەجێبوونی مرۆڤ لەسەر زەوی و ڕاهاتن و گونجانی لەگەڵ سرووشتدا هەتاکو سەردەمی ئێستا و ڕۆژانی ئەمڕۆ، هەمیشە لە پێویستیدا بووە بۆ بەریەککەوتن لەگەڵ مرۆڤەکانی تردا، چی پێویستی دەری چی پێویستی دەروونی بێت. ئەوە ویستی مرۆڤەکان خۆیانن، کە چۆن و بە چی شێوەیەک کۆببنەوە. ئەوەش ویستی سەردەمە جیاوازەکانە چ بیانویەک دەخاتە بەردەم مرۆڤەکانەوە و چەندە کاتیان بۆ ئەم مەبەستە دەداتێ.

سەرچاوەکان:

١- دیدار

چاوپێکەوتن، ئارام مەلا نووری، ٢٠٢٣

چاوپێکەوتن، عبدالله حسن قادر، ٢٠٢٣

٢- کتێب

سەججادی، عەلائەددین، ٢٠٢٠، کوردەواری، دەزگای چاپ و بڵاوکەرەوەی کوردستان، سنە

٣- وێنە

دیمەنێک لە پرۆژەی سینەما کەلتور، پەڕەی ڕێکخراوی هاوکاری ئەڵمانی لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبووک، ٢٠٢٣

دیمەنێک لە یاری مشتەزەڕە، پەڕەی چایخانەی چەتر لە تۆڕی کۆمەڵاتی فەیشسبووک، ٢٠٢٣

سوپاس بۆ ئەوانەی هاوکاریان کردم و درێغیان نەکرد لە زانیارییپێدان.

مێژوو و جوگرافیای گوندی تازەدێ

گۆران محەمەد ساڵەح

مێژووی دروست بوونی گوندی تازەدێ

کۆمەڵێك ماڵ بـوون کە ژمارەیـان (١٢) دوانزە مـاڵ بوو لەباکـوری خۆرهەڵاتەوە هاتوون (لەوبەری سیروان)تاسـەرچەمی ئاوەسـپی ڕۆشـتوون و گەڕاونەتەوە بۆ ئەم ناوچەیە بەحوکمی ئـەوەی قەڵای (محمود پاشـای جاف)لێرە هەبـووە ماڵی تێدابووە بەگزادەکانی جاف سـاڵانە هاتوونەتە سـەر(کانی دنگە)یان (کانـی چەقەڵ) کەپریان بەستووەو ماونەتەوە.

هـەر هەفتەیـەك گوندێـك خزمەتی کـردوون تاکو کاتـی گەڕانەوەیـان هاتووە و گەڕاونەتـەوە بـۆ (کەلاری کـۆن) شـوێنی نیشـتەجێبونیان بووە، ئـەم ماڵانەش هاتوون پرسـیان بـە (کەریم بەگی کـوڕی فتاح بەگـی کوڕی حمەپاشـای جاف) کردووەلەڕێگـەی کاك (ئەحمـەد ئیسـماعیل)کە ناسراوەبە کاك(ئەحمـەد نەورەی)کە براگەورەو ڕیش سـپی ئـەم ماڵانە بـووە لەهەوارگـەی کانی چەقـەڵ دەچێتە لای (کەریـم بەگ)لەبەرئـەوەی ئـەم ماڵانە جـاف بوونـە کەریم بەگیـش ڕازی بووە کەبمێننـەوە، ئەم شـوێنەی پێـداون و چوونەتەقـەڵای (خان وەردە)کە شـوێنێکی سـەربازی بووە لەسـەردەمی عوسـمانیەکاندا دروسـتکراوە نزیکی (١٠٠) سـەد خانـووی بچووکی دووبـەدووی تێدابووە بەشـێوەی هوتێل وەك فەوجی سـەربازی ئێسـتا کاتێك ئەم ماڵانە چوونتە نـاوی ئاوەدانیـان کردۆتەوەو نـاوی گوندەکەیان ناو ناوە(خانـەور دەڵە)لەسـاڵی ١٩١٢زایین .

دوای ماوەی ساڵێك دێن لەخوار قەڵاكەوە خانوو و ماڵی نوێ دروستدەكەن (كەریم بەگی جاف) سەردانیان دەكات و دەبینێت خەڵكێكی باشن زۆر خۆشحاڵ دەبێت ودەست خۆشیان لێدەكات و شوێنەكەی بەلاوە جوان ودڵگیردەبێت، ناوی گوندەكە دەگۆڕێ بۆ (تازەدێ) چونكە گوندەكە تازە بووە ئەو ناوەی لێناوە كە تازەدروستكراوە لەو كاتەدا كاك ئەحمەد نەوڕەیی كوێخای یەكەمی گووندبووە تا ساڵەكانی (١٩٤٢-١٩٤٥)كاك ئەحمەد پیردەبێت و پەكی دەكەوێت كەریم بەگ، دوو پیاوی بەڕێزو كۆمەڵایەتی و خانەدانی ئەو سەردەمە كە ئەوانیش (عەبدلله محەمەد ئەحمەد و عەلی محەمەد ئەحمەد) بوون كەریم بەگ میوانداری كردن و هێنانی بۆ گوندی تازەدێ دوای (لالە كاك ئەحمەدنەوڕەی) عەبداللە محەمەد ئەحمەد كە ناسراوە بەحاجی كاكەوڵا كرا بە كوێخای ئاوایی. هەوارگەی كانی چەقەڵ كانییەكە لەباكووری خۆرهەڵاتی تازەدێ لەسەر چەمی سیروان لەو ساڵانەدا لەبەرئەوەی چەم و قامیش وبەلەگو توڕك بووە چەقەڵێكی زۆری هەبووە بۆیە ناویان لێناوە كانی چەقەڵ.

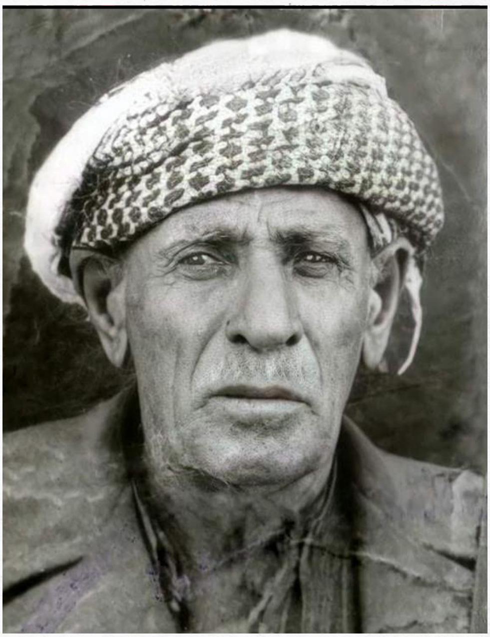

عەبداللە محەمەد ئەحمەد ناسراوە بە(حاجی كاكەوڵا)

دووەم كوێخای گوند (٥٤٩١-٤٧٩١)

مێژووی ئابووری گوندی تازەدێ :

مێژووی ئابـــووری گرنگـــی بە لێکۆڵینـــەوەی مێـــژووی واقیعی ئابـــووری دەدات ،پەیوەندیەکـــی بتـــەوەی بەمێـــژووی هـــزری ئابووری هەیـــە بەجۆریـــك هەندێك لەئابـــووری ناســـان وەك دوو ڕووی پارەیەك ســـەیری دەکـــەن( ). وەك چۆن گوندی تازە دێ هەمیشـــە ناوچەیەکی ئاوەدانی بووە لەلایەنی ئابووریشـــەوە بەهەمان شـــێوە لەناوچەکـــە خاڵێکی گرنگی ئابـــووری بەهێزبوون بـــۆ خەڵکی تازەدێـــو گوندەکانی دەوروبـــەری ،لایەنی بەهێـــزی ئابووری هـــەر جێگایەك دوو هـــۆکاری هەیە

یەکـــەم هەڵکەوتـــەی سروشـــتی و دووەم کەســـێك یـــان لایەنێك کـــە بتوانێت ئەم هەڵکەوتـــە سروشـــتیە بەکاربهێنێ و ســـوودی لێ ببینـــێ بۆ بەهێزکردنـــی ناوچەکە وەکو خاڵێکی گرنگـــی بازرگانی و ئابووری تازەدێ لـــەڕووی ئابووریەوە دەگەڕێتەوە بۆبوونـــی کەســـێکی خاوەن ســـەرمایەو خـــاوەن بیرۆکەیەکـــی بازرگانـــی بەناوی (محەمەد سەمین ئەڵماســـی)کەلەو ســـەردەمەدا توانیویەتی بازرگانی لەسەر ڕووباری ســـیروان دابمەزرێنێ کە ئەو کاتە بـــە (کەڵەك)بڕێکی زۆر لە (چایی ،نیســـك ،کوتر) کوتر وەکـــو لەنگەی ئێســـتابوو ،لەم ڕێـــگاوە دەگوازرایەوە بۆ ئەودیـــوی ڕووباری ســـیروان و لەوێشـــەوە بۆ ناوچەکانـــی ئێران بەتایبەت بۆ شـــاری (قەسری شـــیرین) ئەم شـــتومەکانە لەبەغـــداوە دەهێنرانە تازەدێ لێـــرەوە بەکوڵ وگوێدرێـــژ دەیان بردە ســـەر ســـیروان ،ئەمەش بووبوە هـــۆی ئەوەی خەڵکـــی تازەدێ بەگشـــتی و خەڵکی تـــری ناوچەکە بتوانـــن بژێوی ژیانی خۆیـــان دابین بکەن ئەو کەڵەکانـــە بەڕێوەبردنی کارێکـــی ئاســـان نەبووە پێویســـتی بەکەســـی شـــارەزاو مەلەوانی بـــاش بووە کە بتوانن بەباشـــی ئـــەو بارانە بگوازنەوە بەبـــێ زیان لەکاتی ڕووداونـــی هەر ڕوداوێك بتوانـــن خۆیان بپارێـــزن ،کۆمەڵێك پیـــاوی بەتوانا کاریـــان تێدا کـــردووە کە بریتی بوون لە (محەمەد ســـەمین ئەڵماس،خـــاوەن کارو کەڵەکـــەکان بووە،محەمەد محمود کەڵکـــەوان بووە،محەمـــەد عارف خەڵکـــی گوندی ســـەنگەر ئەویـــش کەڵەکەوان بووە، عەبدولقـــادر ئەحمەد رەحمان ئەویـــش کەڵەك وان بووە).دەســـپێکی فراوانی ئەم کارە بازرگانیـــە دەگەڕێتەوە بۆســـاڵی (١٩٦٤-١٩٦٩)بەم شـــێوەیە بـــەردەوام بووە( ) ،لەپاڵ ئەم کارە بازرگانیە گواســـتنەوەی کەرەســـتەو کەل و پەلـــی بازرگانیدا خاڵکی

تری گرنگــی ئاوەدانی و گەشــاوەی ئەم گونــدە دەگەڕێتەوە بۆبوونی ئاشــی ئاردو برنــج کەخاوەندارێتــی دەگەڕێتەوە بــۆ هەمان کــەس (محەمەد ســەمین ئەڵماس) خەڵکی تازەدی لەســاڵی ١٩٦٣دوای نەمانی ئاشــی ئاو کەلەســەر ئــاوی چەمەکان هەبوو،لەشــاری بەغداد لەناوچەی (سەید سولتان عەلی)ئاشــێکی جۆری (کوراسلی) بریتانــی کە هێزی (٥٥)ئەســپی هەبووە کڕیــووەو هێناوێتی بۆ گونــدی (تازدێ)ئەم ئاشــە بەنەوتی ڕەش کاری کردوەو ئەو نەوتەش لەشــاری جەلەولاوە دەهێنرا ،ئاشەوان و وەســتایی ئاشــەکە ناوی (میرزا حەســەن عەلــی ئەکبەر)بووە یەکەم ئاشــەوان بووە لەتەواوی ناوچەکە لەســاڵی (١٩١٧)لەشــاری (فەریدون شار)ســەربەپارێزگای ئەســفهانی ئیران لەدایــك بووەو لەهۆزی بەختیــاری لەســاڵی ١٩٤٦بەماڵەوە هاتوتە دێی گۆبــان لای بەگزادەکانــی جاف بووە و دواتــر هاتووتە تازدێ لەســاڵی ١٩٥٠. لەســاڵی ١٩٦٣ئاشــەکە دامەزراوە تاوەکو ســاڵی ١٩٦٨وەکو ســەرکار و وەستایی ئاشــەکە بووە،لەگــەڵ کاك (ســالەح ئەحمــەد رەحمان)،لەســاڵی ١٩٦٨کاك میرزا باردەکاتــەوە بــۆ گوندی گۆبــان و کاك ســالەح ئاشــەکە دەبات بەڕێــوە تاوەکو ســەرەتایی ســاڵی ١٩٨٠ئەم ئاشــە کاری کردوەوئەم ئاشــە لەزۆربــەی گوندەکانی دەوروبــەری تــازەدێ و دوورتریــش بارەکانیان هێناوەتــە تازەدێ بــۆ هاڕینی گەنم و چەڵتوکەکانیــان ئــەم ئاشــە ڕۆژانە زیاتــر لــە (٤٠)وەزنە گەنمی کــردوە بەئارد بەدرێــژای ڕۆژیش کاری کردوەو ئەگەر پێویستیشــی بکردایە بەشــەویش ئیشــی پێدەکرا بــەڵام لەو ســاڵانەدا تەنها یەك شــەو کاری کردوە ،لەبــڕی هاڕینی هەر (٢) تەنەکــە گەنم یــان جۆ یەك تەنەکــە گەنم وەرگیــراوە لەبڕی پارە و دواتــر ئەو گەنم و جۆیــان فرۆشــتووە کە وەریــان دەگرت لەبــڕی هارینەکەی.

شوێنەواره مێژوويەكانى گوندى تازەدێ:

ا-قەڵاى پاشا :

قــەڵاى مەحمود پاشــايى جــاف دەكەوێتە گونــدى تــازەدێ بــەدوورى (١٧)كم لەباكوورى ڕۆژهەڵاتى شــارى كــەلار لەلايەن (مەحمود پاشــايى كــوڕى محەمەد پاشــايى كەى خــەسرەو بەگ جافــە)وە دروســت كراوە ئــەم كۆشــكە لەڕووى بيناســازيەوە پێــك هاتووە لەبەشــێكى ســەرەكى و دووبەشــى لاوەكى ،بەشــە ســەرەكيەكەى كوشــك دەكەوێتە دۆڵێكەوە ڕووى لەڕۆژهەڵات كــردوە ،پێك هاتووە لەدوو نهــۆم كە هەشــت ژووروو دوو هــۆڵ و ديوەخانێكى گەورە لەخــۆ دەگرێت، ئەم بەشــە جگە لــە ديوەخانەكەى نهۆمــى يەكەم لــەڕووى بيناســازيەوە هەردوو نهۆمەكە هاوشــێوەن، بەشــى دووەمى كۆشــك لە ســەرتەپۆڵكەيەكى سروشــتى دروســت كراوە دەكەوێتە ڕۆژئاوايى بەشــە سەرەكيەكەى كۆشــك ڕووى لەباشوور كردووە ودەڕوانێت بەســەر ڕوبارى ســيرواندا ،پێــك هاتــووە لەژوورێكى بچووك وديوەخانێك ( ).هەرچى بەشــەكەى ترە دەكەوێتە بەرانبەر بەشــى ســەرەكى كۆشك لەديــوى ڕۆژهەڵات ،ئەم كۆشــكە نزيــك ڕوبارى ســيروانە بەدوورى چەند ســەد مەترێك لەكۆتايى ســەدەيى هەژدەم دروستكراوە لەســاڵانى (١٨٧٥-١٨٨٣) (مەحمود پاشا)وەســتايى لەئێران و موســڵەوە هێناوە.لەم كۆشــكەدا والى (بەغداد)عوســمانى سەردانى مەحمود پاشــا دەكات .

ســەبارەت بەمێژووى دروســت كردنى قەڵاكە هەندێك پيان وايە بەشــى ســەرەوەى قەڵاكە لەســەر گردەكــە (محەمەد پاشا)دروســتى كــردوە چونكە (محەمەد پاشــا) لەهەڵەبجــەو پێنجوێــن دوو مزگەوت و گەرماو و قەيســەرى و چايخانــەو هەروەها خانويەكى گەورەش لەســەر گروى شوێنەوارى (پەكراوا)دروســت كردوە لەقەرەداغ پێش كۆمەڵــێ دوكان وچايخانەيەكى دروســت كردوە ،هەروەهــا لەگەرميانيش جگە لەقەڵاى شــێروانە بەشــێك لەقەڵاى (كانى چەقەڵ)كەمەبەســت لێى قەڵاى پاشــايە دروســت كردوە بويە پيان وايە كەبەشــى كۆشــك بيناى ســەر گردەكــە دەكەوێتە لاى ڕۆژئاوى كۆشــكەوە كە محەمەد پاشــا دروســتى كردوە،ئەو مادەو كەرەستانەى

كەلە دروستكردنی كۆشكەكە بەكارهاتوون بریتیە لە قسڵ وتاوێری لمی وخیزەو بەردودارو خشت،( )

قسڵ: مادەیەكی سەرەكی پێكهاتەی بیناكەیە لەتەواوی بەشەكانی كۆشك بەكارهاتووە وەك كەرەستەیەكی هاڕاو پاشگرتنەوەی وەك (موونە)بەكارهاتووە بۆ هەڵچنینی تاوێرو بەردو خشتەكانی لەهەمان كاتیشدا لەڕووپۆشكردنی دیوارەكانیشدا بەكارهاتووە ،بەڵام لێردا هاڕاوەكە زۆرتر سوتێنراوە زیاتر وردكراوە پێدەچێت ئەم كەرەستەیە لەناوچەكانی كفری وسەرقەڵا هێنرابێت ،بەڵام هەندێك پیان وایە لەبەردەسووروە هێنراوە هەر لەلای كۆشك سوتاندویانەو بەكاریان هێناوە .تاوێری لمی:بەشێكی زۆری دیوارەكانی كۆشك بەتاوێری لمی هەڵچنراوە لەبەشی دووەمی كۆشك بەكارهاتووە بەشێوەیەكی كەمتركە پشت بەچەند تێبینەك دەبەستێت وەكو :

١-محەمەد پاشا بینا تایبەتیەكانی وەك قەڵای شێروانەو خانووی سەرگردی بەكراوا لەشوێنی بەرزدا دروست كردوە ئەمەش پێچەوانەی دووبەشەكەی تری كۆشكەكە لە دۆڵ و نزمایی بینات نراوە.

٢-بینایی سەر گردەكە جیاوازی زۆرە لەگەڵ دوو بەشەكەی تری كۆشك لەڕووی دابەشكردنی تاقەكان وئاراستەی ڕووەكەی .

٣-هاوشێوەیە لەگەڵ قەڵای شێروانەكە هەردووكیان ڕوویان لەباشوورەو لەمەش گرنگتر لەڕووی بیناسازیەوە تاقەكانیان بەشێوەی دوو ڕیزی ئاسۆیی بەسەر یەكەوە دروستكراون.

خشت: زۆربەكەمی بەكارهێنراوە تەنها تاقەكانیان پێ داخستوە یان كردوویانە بەدوو تاق ،دیوەخانی بەشی دووەمی كۆشك درێژییەكەی (٨,٣٠)مەتر و پانیەكەی یەكسانە (٣و٣٠)مەترە ،ئەستووری دیوارەكەی (١ مەتر) و سەقفەكەی(٣،٤٠مەتر) بووە.

قەڵای محمود پاشای جاف

سەبارەت بەناوی ئەم کۆشکە ئەوەی لەوگێرانەوەو سەرچاوە نوسراوەکانی مێژووی جافدا هەیە ناوی کۆشکەکە بە (هەوارگەی کانی چەقەڵ)یان قەڵای (پاشای کانی چەقەڵ)هاتووە ،پاشان خەڵکی ناوچەکە هەر بە (قەڵای پاشا) ناوی بردووە کەمەبەستیان لێی (مەحمود پاشای جاف)بووە تاکو ئێستاش لای خەڵکی ناوچەکەش هەر بەم ناوە ناسراوە لە زۆربەی سەرچاوە مێژووکاندا بە (قەڵای پاشا)ناویان بردووە بەڵام بەشێوەیەکی فەرمی لەساڵی (٢٠١٠) لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی شوێنەواری گەرمیانەوە بەکۆشکی (مەحمود پاشایی جاف) ناسێنراوە .

ب-قولەی تازەدێ:

بەدرێژایی سنووری عوسمانیەکان لەگەڵ سنووری ئەو کاتەی سەفەویەکان ژمارەیەك قولە لەکەناری ڕووباری سیروان دروست کراون ئەم قولانە لەشاری کەلارەوە دەست پێ دەکات تا دەگاتە دەربەندیخان و ڕووی قەڵاکان بەیەك ئاراستە بنیات نراوەو بەشێوەیەك کەتاکە دەرگاکانیان ڕوو لەباکوور دروست کراوە ،واتا ڕوویان لەسنووری عوسمانیە ژمارەیان (٥)قولەیە ،(قولەی بەرلووت،قولەی تازەدێ، قولەی سەید مەحمود،قولەی ئەحمەد قادر)قولەی پێنجەم دەکەوێتە سنووری هەرسێ گوندی (پوڵنگە،بساکان،بانی خێلان)لەڕووی پێك هاتەوە بەپێی ئەو

پاشماوانەی کەماون هەموو قولەکان هەمان پێکهاتەیان هەیە، پێکهاتەی دروست کردنی ئەم قولانە تەنها (بەرد،قسڵ،دار)بوون.

شێوەی گشتی قولەکان لولەکین بنکەکەیان بازنیە ئەو قولەی کە دەکەوێتە سنووری گوندی تازەدێ ڕووخاوە بەشَیکی کەمی ماوە مێژووی ئەم قولانە دەگەڕێتەوە بۆساڵەکانی (١٨٥٠-١٨٦٠)کە ئەو کات عوسمانیەکان وەك بنکەیەکی بچووکی سەربازی بەمەبەستی پاسەوانی کردن لەسنوورەکانیان لەبەرامبەر هێرشی سەفەوەیەکان دروستیان کردوە،لەڕووی ئەندازیارییەوە هەموو قولەکان یەك شێوە ئەندازەییان هەیە کەئەمەش بەڵگەیە بۆ ئەوەی کەهەموویان بۆیەك مەبەست و لەیەك سەردەمدا دروستکراون ئەم قولانە لەدوو نهۆم دروستکراون نهۆمی خوارەوەی دیوارەکە (١،١٠)مەترە وبەڵام ئەستووری سەرەوە نهۆمی سەرەوە نزیکەی (٣٥)سم وا دەردەکەوێت نهۆمی خوارەوە زیاتر بۆ هەوراز دەبێت نهۆمی سەرەوە بۆ ئێشکگرتنی سەربازی عوسمانی بێ هەرچەندە لەهەردوو نهۆمەکە کونەمەتریز (مزاغل)دروست کراوە وەك یەك کەلە نهۆمێك ژمارەیان(١٠) کونە مەتریزە.

دووەم :جیولوجیا :

بۆ تێگەشیتنی جیولۆجی هەر ناوچەیەك پێویستە باس لە جیولوجیایی ناوچەکەو جیهان بکەین وە ئەو گۆڕانکاریانە کە لەچاخە جیولوجیەکاندا ڕوویان داوە وێڕای ئەوەی وشکانی و ئاو لەکۆنترین چاخەکانی جیولوجیەوە لەسەر زەوی هەبووە ،بەڵام لەئەنجامی چەند گۆڕانکاریەك گۆڕانی بەسەردا هاتووە لەوانە جوڵەی

خشـــکەی تاوێـــرەکان چەمانەوە و شـــکان و درزو قڵیشـــەکان ســـەرەتا زەوی لەیەك کیشـــوەر پێکهاتووە (پانیجا)یان (کیشـــوەری مەزن)ناسراوە کیشـــوەری پانیجا لەدوو کیشـــوەر پێکهاتـــووە کە بریتی یە لەکیشـــوەری (کندوانە لەباشـــوور و لۆرســـیا لە باکـــوور)وە هەندێك دەریایی خۆجێی هەبـــووە کە گرنگترینان دەریایی (تیشـــس)یان ئەم دوو کیشـــوەرە لەیەك جیابوونەتەوە و دەســـتیان کرد بەشـــکاندن و دابەشبوون بۆ چەند کیشـــوەرێکی بچووك.

سێ یەم : شوێنی جوگرافی و ئەسترۆنۆمی ناوچەی لێکۆڵینەوە

گوندی تـــازەدێ دەکەوێتە باشـــوری ڕۆژهەڵاتـــی هەرێمی کوردســـتانەوە، لە ڕووی کارگێرییەوە ســـەربە ناحیەی ســـەنتەری قەزای کەلاری ناوەندی ئیـــدارەی گەرمیانە، بـــە دوری نزیکەی (١٢)کم لە باکوری ڕۆژهەڵاتی شـــاری کەلارەوە، بڕوانە نەخشـــەی ژمارە (١) لەڕووی ئەســـترۆنۆمییەوە دەکەوێتە ســـەر بازنەی پانی (٤٨ ٤٠ ٣٤°)ی باکور، نێـــوان دووهێڵی درێـــژی (٤٠ ٢٦ ٤٥°)ی ڕۆژهەڵات.

چوراەم: ئاو وهەوا

لێکۆڵینـــەوە لە جوگرافیای سروشـــتی هـــەر ناوچەیەك بەبێ لێکۆڵینـــەوە لە ئاووهەوا و ڕەگەزەکانـــی ناکریت بە لێکۆڵینەوەیەکی زانســـتیوو ســـەرکەوتوو دابنرێت، چونکە ئاووهـــەوا بەگرنگترین فاکتەرە سروشـــتیەکان دادەنریت کـــە کاریگەریەکی گەورەو فراوانی هەیە، ئاووهەوا کاریگەری ڕاســـتەوخۆی هەیە لەســـەر دروســـت بوونی لافاو ڕوودانی ئـــەم دیاردەیە لەڕێگەی کاریگـــەری ڕەگەزەکانییەوە، ناوچـــەی لێکۆڵینەوە بەپێی پۆلێنکاری کۆپن ســـەربە هەرێمـــی ئاووهەوای نیمچەوشـــکی گەرمە (BSH) ()، ئەویش بەپشـــت بەســـتن بەداتای پلـــەی گەرمی و بـــاران بارینی وێـــستگەی کەشناســـی کـــەلار، کە تێکڕای پلـــەی گەرمـــی (٩،٢١°س) یەو، بڕی بـــاران بارینی ساڵانەی (٧،٢٨٠ملم).

سەبارەت بەڕەگەزەكانی ئاووهەوا لەناوچەی لێكۆڵینەوە بەپێی وەرزەكانی ساڵ دەگۆڕێت بەم شێوەیە:

١.تیشكی خۆر:

مەبەست لە تیشكی خۆر كۆمەڵێك تیشكی زۆرە كە سەرچاوەكەی لەخۆرەوەیە كە پێك دێت لە سێ جۆری سەرەكی تیشك ئەوانیش (تیشكی سەرو وەنەوشەی، تیشكی بینراو ،تیشكی گەرمی) هەروەها تیشكی خۆر سەرچاوەی سەرەكی وزەیە لە بەرگی هەوادا كە بەژدارە لە زیاتر لە ٩٩,٩٧٪ ی وزەی بەرگە هەواو وزەی سەر ڕووی زەوی.
بڕی تیشكی خۆری گەیشتوو بۆ سەر زەوی ناوچەی لێكۆڵینەوە بەپێی وەرزەكانی ساڵ دەگۆڕێت، لەبەر ئەوەی ناوچەی لێكۆڵینەوە دەكەوێتە باكوری گۆی زەوییەوە بۆیە لە وەرزی هاویندا زۆرترین بڕی تیشكی خۆری ڕاستەقینەی پێدەگات بە بەراورد بە وەرزی زستان و دوو وەرزە ڕاگوزەرەكە بۆیە بەسەیركردنی خشتەی ژمارە(١) بۆمان دەردەكەوێت كە زۆرترین ژمارەی كاتژمێرەكانی تیشكی خۆری ڕاستەقینە لە مانگەكانی وەرزی هاویندا تۆماركراوە، كە تێكڕاكەی دەگاتە (١١،٤ كاتژمێر /ڕۆژ). بە پێچەوانەوە كەمترین كاتژمێرەكانی تیشكی خۆری ڕاستەقینەی لە مانگەكانی وەرزەی زستاندا تۆماركراوە،كە تێكڕای دەگاتە (٧،٥ كاتژمێر/ ڕۆژ) .كەواتە دەكرێت بڵێین كە بەرزترین كاتژمێرەكانی خۆر كەوتنی ڕاستەقینە دەكەویتە مانگی تەمووز (١١،٨ كاتژمێر/ ڕۆژ) ،بەڵام نزمترین خۆركەوتن دەكەوێتە مانگی كانوونی دووەم كە دەگاتە (٥،٣ كاتژمێر/ ڕۆژ) هۆكاری ئەم جیاوازییە دەگەڕێتەوە بۆ گۆشەی كەوتنی تیشكی خۆر لەگەڵ دیاردەی هەور وتەم كە ئەمانەش دەبنە هۆی زۆری وكەمی گەیشتنی تیشكی خۆر بۆ سەر ڕووی زەوی.سەبارەت بە دوو وەرزە ڕاگوزەرەكە تێیاندا ماوەی گەیشتنی تیشكی خۆر بە گشتی لە ئاستێكی مامناوەندی دایە بە بەراورد بە وەرزی هاوین و زستان،لە وەرزی بەهاردا تێكڕاكەی دەگاتە (٨،٧ كاتژمێر /ڕۆژ) وتێكڕای وەرزی پاییزیش (٦،٨ كاتژمێر/ ڕۆژ) دەبێت.تیشكی خۆری ڕاستەقینە كاریگەری دەكاتە

ســەر ڕەگەزەکانی تری ئاووهەوا، بە تایبەت پلەی گەرما زۆری گەیشـــتنی تیشـــکی خـــۆر دەبێتە هۆی بەرزبوونـــەوەی پلەی گەرمی لـــەوەرزی هاوین و بـــە پێچەوانەوە لە وەرزی زســـتاندا.

خشتەی(١) تێکڕای مانگانەو وەرزانەی تیشکی خۆری ڕاستەقینە (کاتژمێر/ ڕۆژ) لەوێستگەی کەشناسی کەلار ساڵانی (٢٠٠٠ – ٢٠١٦)

وەرز	مانگەکان	تێکڕای مانگانە	تێکڕای وەرزی
زستان	کانوونی یەکەم	٥،٦	٥،٧
	کانوونی دووەم	٥،٣	
	شوبات	٦،٣	
بەهار	ئازار	٧،١	٧،٨
	نیسان	٧،٥	
	مایس	٨،٩	
هاوین	حوزەیران	١١،١	١١،٤
	تەمموز	١١،٨	
	ئاب	١١،٤	
پاییز	ئەیلول	١٠،٧	٨،٦
	تشرینی یەکەم	٧،٩	
	تشرینی دووەم	٧،١	
تێکڕای ساڵانە		٨،٤	

سەرچاوە/وەزارەتی کشتوکاڵ و سەرچاوەکانی ئاو،بەڕێوەبەرایەتی گشتی کشتوکاڵی گەرمیان،بەشی کەشناسی، داتای بڵاونەکراوە، ٢٠١٧.

٢.پلەی گەرمی ERUTAREPMET

پلـــەی گەرمی لەســـەرجەم ڕەگەزەکانی تری وەك (پەســـتان – خێرایی بـــا – دابارین – ڕادەی شـــێ) زیاتر کاریگەری ڕاســـتەوخۆی هەیە لەســـەر ئاووهەوا.
پلەی گەرمـــا یەکێکە لە رەگەزە ســـەرەکیەکانی ئاوو هەوا،ئەو فـــا کتەرەیە،بەهۆیەوە کەروپۆشـــی رووەکی جۆری گیانداروو ژیانی ئاســـای مرۆڤ لە گشـــت گۆشەیەکی زەوی پێك دەهێنن.بەشـــێوەیەکی گشـــتی پلەی گەرمـــی کاردەکا تە ســـەر روالەتە ژمارەییەکانـــی رووی زەوی ڕەگەزەکانـــی تـــری ئـــاوو هەوا،جیـــاوازی ئاوهەوا لە جێگایەکـــەوە بـــۆ جیگایەکی تر ،لـــە ئەنجامی جیـــاوازی پلەی گەرمیـــەوە دەبێت. وە بە پـــێ چەوانەشـــەوە بەرزونزمـــی کاریگەری دەبێـــت لەســـەر دابەزینی پلەی گەرمی،بـــەو پێیەی کە هەر(١٠٠م) لەئاســـتی رووی دەریا بەرزبینـــەوە (٠،٠٦) پلەی ســـەدی لە گەرما دادەبەزێت،ئەمەش بەهۆی دورکەوتنەوەی لە ســـەرچاوەی تیشـــکی زەوی نزمبونـــەوەی پەســـتانی هەوا . ســـەبارەت بە ناوچەی لێکۆڵینەوە کە بە گشـــتی ئاووهەواکەی کیشـــوەرییە کـــە جیاوازییەکی دیـــاری لە مەودای گەرمـــی مانگانە و ســـاڵانەیدا هەیە.بەگشـــتی تێکرای پلـــەی گەرمی ســـاڵانە (٢١،٩سO) ئەمەش لە وەرزێکـــەوە بۆ وەرزێکی تر دەگۆڕێت بەتەماشـــاکردنی خشـــتەی ژمـــارە (٢) بۆمان دەردەکەوێـــت بەرزترین پلەکانی گەرمـــا دەکەوێتە مانگەکانی (حوزەیـــران، تەمموز، ئاب) واتـــە وەرزی هاویـــن، بڕوانە شـــێوەی ژمـــارە (٢)، کەتێکڕای پلـــەی گەرمی وەرزی هاوینـــی وێســـتگەی کەشناســـی کـــەلار دەکاتـــە (٩،٣٢°س)، لەبەرامبەردا نزمتریـــن پلەکانی گەرمـــا دەکەوێتە مانگەکانـــی (کانوونی دووەم، شـــوبات، ئازار) واتە وەرزی زســـتان، کە لەوێســـتگەی کەشناســـی کـــەلار تێکڕای پلـــەی گەرمی تیایـــدا دەکات (١٠،٣°س)، هەروەهـــا دوو وەرزەکـــەی تـــری ســـاڵ واتە (بەهار و پایـــز) مامناوەندە، تێکـــڕای پلەی گەرمی وەرزی بەهاری وێســـتگەی کەشناســـی کـــەلار دەکاتە (٢٠،٤°س)، و تێکـــڕای پلەی گەرمی وەرزی پاییزی وێســـتگەی یەکەم (٢٤°س)یە، بەگشـــتی تێکڕای پلەی گەرمی ســـاڵانەی وێســـتگەی کەشناسی کەلار دەکاتە (٩،٢١°س).

خشتەی(٢) تێکڕای مانگانەو ساڵانەی پلەی گەرمی (س) لەوێستگەی کەشناسی کەلار لەماوەی ساڵانی (٢٠٠٠ – ٢٠١٦)

وەرز	زستان			بەهار			هاوین			پایز			تێکڕای ساڵانە
مانگ	ک١	ک٢	شوبات	ئازار	نیسان	مایس	حوزەیران	تەمموز	ئاب	ئەیلول	ت١	ت٢	
تێکڕای	١٠،٢	٨،٤	١٢	١٥،٣	٢٠،٢	٢٤،٧	٣٠،٤	٣٣،٩	٣٢،٨	٢٩،٣	٢٤،١	١٦،٢	٢١،٩
تێکڕای	١٠،٣			٢٠،٤			٣٢،٩			٢٤			

سەرچاوە/ وەزارەتی کشتوکاڵ و سەرچاوەکانی ئاو، بەڕێوەبەرایەتی کشتی کشتوکاڵی گەرمیان، بەشی کەشناسی، داتای بڵاونەکراوە، ٢٠١٦.

شێوەی (٢) تێکڕای پلەی گەرمی مانگانە لەوێستگەی کەشناسی کەلار لەماوەی ساڵانی (٢٠٠٠ – ٢٠١٦)

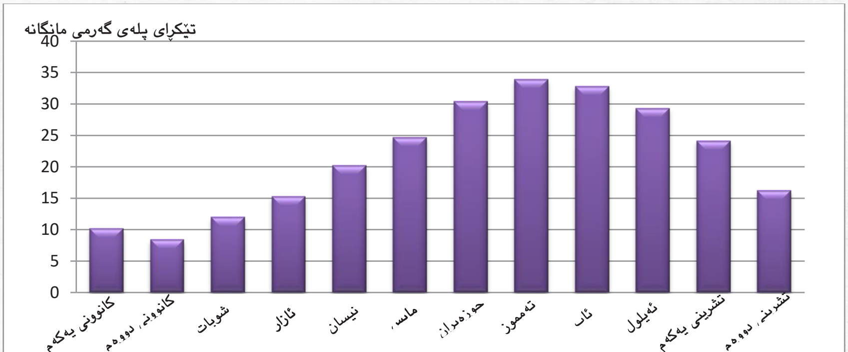

سەرچاوە/ کاری توێژەران بەپشت بەستن بە خشتەی ژمارە (١)

٣.باران (RAIN FALL)

مەبەست لەباران چڕبونەوەی هەڵمی ئاوە لەهەوادا، بەشێوەی دڵۆپەی بچووك كەتیرەكەی لەنێوان (٠،٥ – ٥ ملم)ە دادەبارێت( ). باران یەكێكە لە ڕەگەزە گرنگەكانی ئاووهەوا و شێوەیەكە لە شێوەكانی دابارین بڵاوترین شێوەكانی دابارینە،وە زۆرترینیانە لە ڕووی دوبارە بونەوەوە،چونكە تێكڕای پلەی گەرمی لە چینەكانی خوارەوەدا لە زۆربەی پارچەكانی زەوی لە سفری سەدی زیاترە. وە تایبەتمەندە بە نارێكوپێكی لە دابەشبوونی بە پێی كات و شوێن.لە عێراق هەرچەندە لە بەشی باشوور و باشووری خۆرئاوا بەرەو باكوور و باكوری خۆرهەڵات بڕۆین بڕی باران ڕوو لە زیادبوون دەكات.بارانی ناوچەی لێكۆڵینەوە بە گشتی دەكەوێتە سنوری ناوچەی بارانی نامسوگەر وەرزی باران بارینی لە مانگی ئەیلول دەست پێدەكات تا مانگی مایس بەردەوام دەبێت،بەڵام لە وەرزی هاویندا باران نابارێت، ئەمەش بەهۆی نەمانی نزمە پاڵەپەستۆ كە لە دەریای ناوڕاست دەهات لەم وەرزە دا،بەهۆی جوڵەیان بەرەو باكور ئەمەش دەبێتە هۆی كەمبوونی كاریگەری لەسەر ناوچەكە جگە لە جێگیربوونی هەوای كیشوەری گەرم و وشك .

لەخشەی ژمارە (٣)بۆمان دەردەكەوێت كۆی بارانی ساڵانەی ناوچەی لێكۆڵینەوە بە تێكڕای (٢٨٢)ملم دەبێت،زۆرترین بڕی باران لە وەرزی زستاندا دەبێت كە دەگاتە (١٤٧،٥)ملم وە لە وەرزی بەهاردا (٦٨،٧٨)ملم لە وەرزی پایزدا (٦٥،٤)ملم دەبێت، بەگشتی وەرزی هاوین وشك و بێ بارانە، ئەمەش بەهۆی كاریگەری ئەو نزمە پاڵەپەستۆیانەی هەڵدەكەنە سەری لە وەرزی باراندا،كە ژمارە و دوبارە بووەكانی جیاواز دەبێ لەوەرزی پایز و زستان و بەهار زۆرترین دووبارە بونەوەكانی لە وەرزی زستان دەبێ بەڵام لەوەرزی هاویندا وشك و بێ بارانە،چونكە لەم وەرزەدا ئەو نزمە پالە پەستۆیانە دەكشێتەوە بەرەو باكوور و كاریگەری نابێ لەسەر عێراق و ناوچەی لێكۆڵینەوە.

یەكێكی تر لە تایبەتمەندییەكانی باران لە ناوچەی لێكۆڵینەوە بریتیە لە ڕاڕایی و جیاوازی لە برەكەی لە ساڵێكەوە بۆ ساڵێكی تر جیاوازی بەپێی وەرزەكان،ئەمەش بەهۆی جیاوازی لە ژمارە و جۆر و دوبارە بوونەوەی نزمە پاڵە پەستۆكانەوە دەبێت لە ساڵێكەوە بۆ ساڵێكی تر،كە لە هەندێك ساڵدا كەمی بڕی باران دەبێتە هۆی دروست بوونی دیاردەی وشكی یان بە پێچەوانەوە كە دواتر كاریگەری دەكاتە سەر دەرامەتی ئاو و ڕووەك و خاك و چالاكی كشتوكاڵی.

-پێنجەم : خاك:

خاك تەنێكی سروشـــتی یـــە بەردەوام لەپەرەســـەندن دایـــە لە ئاكامـــی كردارەكانی كەشـــكاری و كارلێكـــە كیمیایـــی و فیزیایـــی و زیندەكیەكانـــەوە دروســـت بووە ،توێژاڵێكی تەنكـــە لەتێكەڵەیەكی وردە لەكەرســـتەی كانزایی و ئۆرگانـــی و ئاو هەوا پێكهاتووە و ناوەندێتی ڕووەك لەســـەری دەڕوێت و گەشـــە دەكات ،كۆمەڵێك فاكتەری سروشـــتی و مرۆیـــی كار لەخاك دەكەن ،خـــاك بەرەو پەرەســـەندن و بایـــی بوون یان بـــەرەو و داهەزان ز كـــەم پیتی و لەناچـــوون دەبەن.

خـــاك چینێكی تەنكـــی هەڵوشـــاویە كـــە تاوێرەكانی بەرگـــی بەردینی داپۆشـــیوەو ئەســـتوریەكەی لەنێوان چەند ســـانتیمەرێك یان چەنـــد مەتردایە خـــاك لەماوەی چەند ســـاڵێكی كەم دروســـت نابێت بەڵكوو چەندان ســـەدەی پێویســـتە بۆنمونە دروســـت بوونی (٢،٥)ســـم لەخاك پێویســـتی بە (٣٠٠-٩٠٠)ســـاڵە ،خاك یەكێكە لەو ســـەرچاوە سروشـــتیانە كە مرۆڤ پەیوەندی ڕاســـتەوخۆی لەگەڵـــدا هەیە ،چالاكیـــە ئابووری و ژیانیەكانی لەســـەر ئەنجام دەدات.(١)

مەبەســـت لە خـــاك ئەو ماددە هەڵوەشـــاوە یـــان وردو خاشـــەیە كـــە دەكەوێتە چینی ســـەرەوەی توێكڵی بەردین پێـــك دێ لەتێكەڵەیەكی ئاڵـــۆز لەمـــاددە كانزاییەكانەوە كالیســـۆم و مەكنیســـیۆم و دوانیان ماددە ئەندامییـــەكان وەك پاشـــماوەی گیانلەبەرو ڕووەكـــەكان و ســـەرچاوەی ئـــاو وهەوا.خـــاك لەئاكامـــی كارتێكردنی پلۆســـیفرۆ و ئەتمۆســـفیر و لیسۆســـفیر دروســـت دەبێت مەرجەكانی دروســـت بوونی خاك زۆرن هەندێـــك لەوانە (ئاو وهەوا،جـــۆری بەردی،ناوچەی تۆپۆگرافیـــای ڕووەكی ناوچەكە) هەروەها خـــاك تایبەتمەندیەكانـــی دەگۆڕێت لەشـــوێنێكی تر بەهۆی جیـــاوازی ئاو وهەواو جـــۆری بـــەردی ناوچەكـــەو تۆپۆگرافیایی ڕووەكـــی ناوچەكە.(٢)

-بەشـــێوەی گشـــتی ناوچەی لێكۆڵینەوە ناوچەی دەشـــت و بان وگردەوە خاكی تازەدێ دوو جۆرە:

ا-خاكی قاوەیی :ڕووبەری ئەم جۆرە خاكە(٣،٣)كم چوار گۆشەیە.

ب-خاكی قاوەیی سوورباو:ڕووبەری ئەم جۆرە خاكە (١٠،١٠،٦)چوار گۆشەیە.

ئەم گونـــدە لەباكوورەوە هاوســـنوورە لەگەڵ گونـــدی قولە ســـوتاو ولەخۆرهەڵاتەوە ڕووباری ســـیروان ولەخۆرئـــاواوە گوندی حەســـەن محـــەو لەباشـــوورەوە گوندی بەرلووت.(٣).

بەشێوەیەكی گشتی خاكی تازەدێ دەكرێت بەچەند بەشێكەوە:

١-بەشـــی ڕۆژهەڵاتـــی دەكەوێتـــە كەناری ڕووباری ســـیروان بەگشـــتی شـــێوەی

خاكەكـــەی نیشـــتەنیە زەوییەكە زۆر دەوڵەمەنـــدە بەماددەی ئەندامـــی و زۆر بەپیتە بۆ كشـــتوكاڵ كردن كـــە چەندین جۆری كشـــتوكاڵی تێدا دەكرێت وەكو كشـــتوكاڵی گەنم، جۆ، برنـــج، كونجـــی ،بستە،تەماتە،خەیار،شـــووتی،لۆبیا،كاڵەك، بامێ،باینجان ،بیبەر....هتد)بەربوومی ئەم جۆرە كشـــتوكاڵیانە ســـوودی زۆری هەیـــە بۆ گوندكە و ناوچەكانی دەوروبـــەری گوندكە.

٢-بەشـــی باكوورو باكووری خۆرئـــاواو باشـــووری خاكی دەیمین و پشـــت بەباران دەبەســـتن بروبوومەكانی وەكـــو (گەنم و جۆ)لـــێ دەڕوێنرێت ئەم خاكـــەی ماددەی ئەندامـــی كەمترە لەبەشـــی ڕۆژهەڵاتی..

شەشەم: ڕووەكی سروشتی:

ڕووەكی خوڕســـك ئەو ڕووكانـــە دەگرێتەوە كە بەشـــێوەیەكی سروشـــتی دەڕوێت بەبێ ئـــەوەی مرۆڤ دەســـتی هەبێـــت لەڕواندنیانـــدا. بەرهەمـــی كارلێككردنی ئاو وهـــەواو تۆپۆگرافیاو خاكە بـــەڵام ئا و هـــەوا لەهەممویان كاراترە بەتایبـــەت باران .

لەسنووری ناوچەی لێكۆڵینەوە دوو جۆر ڕووەكی سروشتی هەیە:

ا-دارســـتانی لێوار چەموو ڕوبـــار لەلێواری ڕوباری ســـیروان بەدرێژای ســـنووری ناوچـــەی لێكۆڵینەوە دارســـتانی لێـــوار چەموو ڕوبـــار هەن كە هـــۆكاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ســـەرچاوەی ئاوی بەردەوام بـــەردەوام كە ڕویاری ســـیروانە هەروەها چەمی تازەدێـــش، ئەمانەش هۆكارن بۆ ئـــەوەی دارو دەوەن لـــەم ناوچایە بەڕێژەیەكی بەرچاو هەن.

ب-گژوگیایـــی ســـتێپس ڕووبەرێكـــی فراوانـــی داگیركـــردوە لەناوچەكـــە چونكە ناوچەیەكی گەرمەســـێرە ڕێژەی باران بارینـــی كەمترە لەناوچە شـــاخەویەكان (٣٥٠-٤٥٠)ملم بـــاران دەبارێ ،ئەم جۆرە ڕووكانە وەرزین لەناوەڕاســـتی وەرزی زســـتان و بۆ ســـەرەتایی وەرزی هاوین ســـەوزز دەبن.

دارســـتانی لێوار چەموو ڕووبار جۆری دارەكانی (شۆڕەبی،ســـورەبی،گەز،قامیش،ق ەڕەم،تەروو،حەســـیر)وە چەندها جۆری تریـــش كەبوەتە شـــوێنی لەوەڕاندنی مانگای گوندەكەوە بۆ ســـوتاندن وە بۆ شـــوێنی سەیران و گەشـــت وگوزار گژوگیایی ستێپس ئەمەش بۆتـــە لەوەڕگایەكی باش.

درامەتی ئاو:

ناوچەی گەرمیان سێ شێوە درامەتی ئاوی هەیە ئەویش باران و بەفرو ئاوی سەرزەوی و ئاوی ژێر زەوی بڕی باران بارین وبەفری تواوەکار لەسروشتی ئاوەڕۆی سەرزەوی و ژێر زەوی دەکەن لەمەشدا پشت بەجیاوازی کات و شوێنی کەژی ساڵانەیان دەبەستن .

سەرچاوەی ئاو لەگوندی تازەدێ:

١-داباریـن (باران وبەفر)باران لەگەرمیان وەرزییە لەبڕو دابەشبوون جیاوازە ،هەتا لەباشوورەوە بەرەو باکوور و باکووری ڕۆژهەڵات بڕۆین بڕی باران زیاد دەکات ،هەروەها باران لەزستانێکەوە بۆ زستانێکی تر دەگۆڕێت واتا کەم وزیاد دەکات، گوندی تازەدێش وەکو گوندێگ دەکەوێتە باشووری ڕۆژهەڵاتی هەرێمی کوردستانەوە بەرزییەکەی نزیکەی (٢٧٥)مەتر لەئاستی ڕووی دەریاوە ئەم برە بارانە ئەگەرچی لەساڵێکەوە بۆ ساڵێکی تر گۆڕانی بەسەردا دادێت بۆ کشتوکاڵ پشت دەبەستێت بە کشتوکاڵی دەیمی بەتایبەتی بۆ کشتوکاڵی دانەوێڵە لەبارە ئەمە جگە لەوەی دەبێتە بڕێکی باش گژوگیایی بۆ سروشت بۆ لەوەڕگا. (٢)سەبارەت بەبارینی بەفر لەگوندەکەدا تێکرایی ساڵانەی لەڕۆژێك کەمترە یان هەر نیە ئەمەش بەهۆی دووری گوندی تازەدێ لەناوچە شاخەویەکاندا دەکەوێتە ناوەڕاستەوەی گەرمیانەوە بۆمان دەردەکەوێت کە باران لەگوندەکەدا سوودی لێدەبینرێت بۆ ئاودێری و زیادبوونی ئاوی سەر زەوی و ژێر زەوی .(٣)

٢-ئاوی سەرزەوی :بریتیە لەئاوی باران کە لەوەرزی زستان و بەهارو پایزدا دەبارێت ،بارانەکە زیاتر لەوەرزی زستاندایە و لەبڕو دابەشبوندا جیاوازە ڕێژەی باران بارین لەم ناوچەیەدا دەگاتە نزیکەی (٤٥٠)ملم.

٣-ئاوی ژێر زەوی :

بریتیە لەو ئاوەی کەلەژێر زەویدا هەیە بەشێوەی وەستاو یان بەشێوەی ڕۆشتوو ،ئاوی ژێر زەوی دەردەکەوێت یان بەشێوەی سروشتی وەك کانیاو یان لەڕێگەی دەست تێوەردانی مرۆڤەوە وەك بیر یان کارێز ،لەخاسیەتەکانی ئاوی ژێر زەوی شایەنی باسە بەمەبەستی خواردنەوە یان بەشێوەی کشتوکاڵ سوود لەئاوی ژێر زەوی وەردەگرین لەم ناوچەو ناوچەکانی دەوروبەری.

- ئاوی ژێر زەوی لەتازەدێ:

١- بیری ئاسایی ماڵان :ئەم جۆرە بیرانە لەلایەن خەڵکەوە هەڵدەکەنران قوڵایەکەی لەنێوان (١٢-٢٢)م دەبێت لەسەرتادا بەجەنجەڕ ئاویان لێدەردەهێنا یان بە دۆڵکە بەحەبلێك شۆڕیان دەکردەوە ناو بیرەکەو ئاویان دەردەهێنا لەدوای کانیەکان بیر سەرچاوەی ئاوی تازەدێ بووە لەڕابردوو و ئێستادا ،بەڵام ئێستا بەهۆی کارەباو ئامێرەوە بەئاسانی ئاوەکە بەردەستە بۆ دانیشتوانەکەی ،(١)

٢- بیری ئیرتیوازی ئەم گوندە یەك بیری ئیرتیوازی تێدایە کە حکومەتی هەرێمی کوردستان دروستی کردووە لەسەر خڕی تازەدێ کە قوڵیەکەی (٩٠)م و لەساڵی (١٩٩٥) دروست کراوە (١)برمیلی ئاوی بۆ دانراوەکەقولەکەی (٥)مەترە بەرزەوتەنکیەکە بڕی (١٠٠)بەرمیل ئاو دەگرێت و بەماتۆڕی گاز ئیش دەکات،پاشان لەساڵی(٢٠١٠)لەلایەن کۆمپانیایی (کفری)وە بەگۆژمەی (١٩٦،٠٠٠٠٠٠)ملیۆن دیناری ئێراقی نۆژەن کراوەتەوە بۆری کێشی بۆ کراوە و تەنکیەکان کراون بەدوان یەکێك لەتەنیکیەکان (٣٢٠)برمیل ئاو دەگرێت وە ئەوەی تریان (١٦٠)برمیل ئاو دەگرێت ،بەڵام ئیشی پێ ناکرێ ئەم ماتۆڕو ئیرتیوازیە یەکەم لەبەرئەوەی کارمەندی بۆ دانەنراوە و دووەم بەشی خەڵکی گوندەکە ناکات و ئەو بۆریانە کە دانراوە ناگاتە هەموو ماڵەکان و ئاویان پێ ناگا.

٣- ناعوور یەکێکە لەو شێوە کۆنانەی کە دانیشتوانی ناوچە جیاجیاکانی هەرێمی کوردستان بەهۆیەوە سوودیان لەسامانی ئاوی ژێر زەوی وەرگرتوە بۆ بەکارهێنانی ڕۆژانەی خۆیان یان بۆ ئاوی ئاژڵەکان وە بۆ بەربوومە کشتوکاڵیەکان ،ناعوور بریتیە لەبیرێك لەبیری ئاو گەورەترە کەمەرەکەی (١٠-١٥)م دەبێ قوڵایەکەی (١٠)م دەبێ ،گوندی تازدێ زۆربەکەمی ناعوور بەکاردێنن ژمارەی ناعوورەکانی (١٠) ناعوورن تەنها بۆ مەبەستی کشتوکاڵ کردن بەکاری دەهێنن .

٤-کانی لەگوندی تازدێ ژمارەیەك کانی تێدایە(کانی گەرمکەپان،کانی ژنان) لەسەرتایی دروست بوونی ئەم گوندەدا سەرچاوەی ژیان بوون،ئەم کانیانە بۆ خواردنەوە و خۆشۆردن و ئاژڵ بەکاردەهێنران و شوێنی کۆبوونەی ژنانی لادێ بوو،

لەسەرەتایی دروســـت بوونی ئەم گومندەدا تەنانەت لەســـەر کانیەکان خۆیان دەشۆرد چونکـــە کارەبا نەبووە شـــوێنی گەرم کردنـــی ئاو نەبـــووە و ئاوی کانیـــەکان گەرم بوون بـــۆ خۆشـــۆردن مزگەوتی گوندی تـــازەدێ کانیەکی تێدایـــە کەئاوێکی زۆری هەبـــو کرابو بە ســـێ حەوز یەکەمیـــان لەنـــاو مزگەوتەکەدابو بۆ دەســـت نوێژگرتن حـــەوزی دووەم لـــەدەرەوەی حەوشـــەی مزگەوتەکە ژنـــان ئاویـــان لێدەهێنا بەقاپ لەمەو لەســـەرکانێکە خەریکی شـــەپەلاح خـــواردن و یاری کـــردن بوون،پیاوانیش بە کوێدرێژوجەوەنـــە بـــۆ قورکاری، حەوزی ســـێ یەم کشـــتوکاڵ و ســـەوزەی لەبەردا دەکـــرا، ژنانی گوندبـــەدەر لەکانییەکان ئەو پـــردەی کەلەســـەرچەمی تازەدێیە چاوی یەکەمی کۆنکرێت کـــراوە لەوێ ئاوی لێ بـــوو لەوەرزی بەهارو ســـەرەتایی هاویندا خەریکـــی خوری شـــۆردن بوون کـــە بەکاریـــان دەهێنا بـــۆ دروســـتکردنی بەرماڵ ولەباوکەچـــەوکڵاو بەن وکلاش.

٥-کانییەکـــەی مامە قالە: ئـــەم کانییە بەنـــاوی کانییەکەی مامەقالە یـــان دارەکەی مامەقالـــە بەناوبانگـــە لەناوخەڵکـــی گونـــدا مێـــژووی ئـــەم کانییە کۆنـــە بەڵام لەبەرئـــەوەی هەر لەکۆنـــەوە (قادر ســـلیمان)بەکاری هێناوەو ئـــەم دارەی ڕواندوە بۆ ســـێبەرو دانیشـــتن زەوی لەبەر کانییەکەداهەیـــە ئاوی کانییەکـــەی بەکارهێناوە بۆ کشـــتوکاڵ بۆ یەنـــاوی لێ نـــراوە کانییەکەی مامـــە قالە.

-تایبەت مەندییە مرۆیەکانی :

١-دانیشـــتوانی گوندی تازەدێ :نیشـــتەجێبوونی دانیشـــتوانی گوند قوناغێکی گرنگە لەپێـــش کەوتنی کۆمەڵـــگای مرۆڤایەتـــی بەوەی کـــەوا کاریگەری هەیە لەســـەر دەرنجـــام و لێکەوتەکانی قوناغی داهاتووی پێشـــکەوتنی کۆمەڵـــگا مانەوەی مرۆڤ لەژینگەیەکـــدا واتایی خـــۆ گونجاندنێتـــی لەگەڵیـــدا ،هەروەها ئاراســـتەی بۆلای پابەندبوونـــی بـــەزەوی وزارەوە وەبەرهێنانی تیابکرێت هەروەها هەســـتان بەپەیوەندی کۆمەڵایەتـــی و ئابـــووری لەناوچەکـــەدا ئەگەر بێتـــوو نیشـــتەجێبوون یەکێك بێت لەپێشـــکەوتنی بنچینەیەکانی کۆمەڵگا ئەوا قۆناغەکانی ئەم پێشـــکەوتنە شـــێوازی نیشـــتەجێبوونی نوێـــی بەخـــۆوە بینیوە کـــە بگونجێ لەگـــەڵ ئەو پێشـــکەوتنەدا ،جیـــاوازی نیشـــتەجێبوونی دیارتریـــن ڕووداوەکانن کە جوگرافیـــا گرنگی پێ دەدات

چونکە لەسەر ڕووبەرێکی دباریکراو لەکاتێکی دیاریکراودا ڕوودەدات

ا-پێکهاتەی دانیشتوان:

پێکهاتەی تەمەنی دانیشتوان گرنگیەکی تایبەتی هەیە لای زۆرێك لەتوێژەران وەکو گرنگترین ڕەگەزی دیمۆگرافی بۆ دەست نیشانکردنی هێزو توانایی بەرهەم هێنانی دانیشتوان، سەرەڕای ڕوونکردنەوەی ئاراستەو ڕەگەزەکانی گۆڕانی دانیشتوان لە (لەدیکبوون ،مردن،کۆچ)هەروەها لەڕێگەی زانینی تەمەنەوە دەتوانیرێت ژمارەی ئەو ژنانەی لەتەمەنی منداڵبوون دان لەگەڵ ژمارەی ئەو منداڵانەی لەتەمەنی فێربووندان و قەبارەی هێزی کار بزانرێت پێکهاتەی تەمەنی دانیشتوان ژمارەیان یان ڕێژەی هەموو کۆمەڵێکە لەکۆمەڵگەی دانیشتواندا بەگوێرەی توێژی تەمەنە جیاوازەکان سەرباری ئەوەی تەمەنی دانیشتوان ڕاستیشە لەساڵێکی دیاریکراودا بەڵام هەمشە دەگۆڕێت (١)دانیشتوان بەگوێرەی تەمەنەکانی بۆ ئەم سێ توێژە پۆلێن دەکەین(٢)

١-توێژی منداڵان لە (٠-١٤)ساڵ.

٢-توێژی گەنجان (١٥-٦٤)

٣-توێژی بەتەمەنەکان (٦٥)ساڵ بەرەو سەرەوە.

لەخشتەی ژمارە (١)بۆمان ڕوون دەبێتەوە ،لەناوچەی توێژینەوەدا هێزی چالاك (١٥-٦٤)ساڵ لەساڵی (٢٠٢١)زاینی (٦٤,٣٪)دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوەی پێك هێناوە ،ئەمەش ڕێژەیەکی باش و گونجاوە بۆ دەستەبەرکردنی هێزی کاری پێویست بۆ چالاکیە ئابووریە جۆراوجۆرەکانی،بەڵام هەردوو گروپی ناچالاك (٠-١٤)و(٦٥)ساڵ کەناچالاکن لەڕووی ئابووریەوە بەهۆی بچووکی و گەورەیی تەمەنیانەوە لە ساڵ (٢٠٢١)زاینی لە (٣٨،٧٪)دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوەیان پێك هێناوە،کەڕێژەیەکی باشە چونکە لەگروپی هێزی کار کەمترن ونەبوونەتە بارێکی گەورە بەسەریانەوە.

ژمارەی دانیشتوانی ناوچەی توێژینەوە بەپێی تەمەنی (٢٠٢١)زاینی

ژ	گرووپ	ژمارەی دانیشتوان ٢٠٢١	ڕێژەی سەدی ٪
١	(٠-١٤	٣٠٢	٪٣٣،٨
٢	(١٥-٦٤)	٥٤٩	٪٦١،٣
٣	(٦٥+)	٤٤	٪٤،٩
کۆی گشتی		٨٩٥	١٠٠

ب-گەشەی دانیشتوان گوندی تازەدێ:

گوندی تازەدێ لەســـەرەتایی دروست بوونی دا لەســـاڵی ١٩١٢ژمارەی ماڵەکانی (١٢) ماڵ بوون ژمارەی دانیشـــتوانەکەی (٦٠)کەس بوون ،بەشـــێوەیەکی ســـادەو ســـاکار لەنزیـــك کانیەکان نیشـــتەجێبوون کەماڵەکانیان لەخانـــووە بچووکەکانی قەڵای (خان وەردە)بووە.

دانیشـــتوانی ئەم گوندە بەشـــێوەیەکی سروشـــتی زیادیان کـــردووە لەڕێگەی ژن و ژن خوازییـــەوە لەســـاڵی (١٩٤٠-١٩٤١)ژمـــارەی ماڵەکان دەبێتـــە (٣٢)ماڵ ژمارەی دانیشـــتوانەکەی (١٦٠)کـــەس بوون،ژیـــان لـــەم گوندە بـــەردەوام بووە هەمیشـــە لەگەشـــەکردندا بووە لەســـاڵی (١٩٧٤)ژمـــارەی ماڵەکانـــی دەبێتە نزیکـــی (٢٨٠) ماڵ و ژمارەی دانیشـــتوانەکەی (١٣٠٠)کـــەس بوون ،ســـاڵی (١٩٧٥-١٩٧٦)ژمارەی دانیشـــتوانەکەی بەڕێژەیەکـــی بەرچـــاو زیادی کـــرد بەهۆی ڕووخانـــی گوندەکانی ئەوبەری ســـیروان (باکـــووری خۆرهەڵات)لەلایـــەن ڕژێمی بەعس بەهـــۆی پێگەی کۆمەڵایەتـــی گیانی هـــاوکاری خەڵکی گوندی تـــازەدێ گوندەکانی (ســـەنگەر،مەلا سڵەمان،ســـەرقزڵ)وە چەندگوندێکی تریـــش هاتنە گوندی تازەدێ .ژمـــارەی ماڵەکانی بوبـــە (٣٨٠-٤٠٠)ماڵ کەیـــەك کوێخـــای هەبوو ئەویـــش کوێخا(حاجـــی محەمەد فەتاح)ژمـــارەی دانیشـــتوانەکەی (٢٢٠٠-٢٤٠٠)کـــەس بوون،ســـەرژمێرو داتایـــی تەواوەتی لەبەردەســـت نیە بەهۆی بارودۆخی سیاســـی ئەو ســـاڵانە کەهەمیشە خەڵك چەوســـێنراوەتەوە لەلایەن ڕژێمی بەعســـەوە بەبیانووی پێشـــمەرگەو شۆڕشەوە کە خەڵکـــی گوندی تازەدێ هەمیشـــە هاوکارو پشـــتیوانی پێشـــمەرگە بوون،ئەم گوندە

لەبـــەرواری ٨-٥-١٩٨٨لەلایـــەن رژێمی بەعســـی (صـــەدام حوســـین)دەرِوخێنرێت و دەســـوتێنرێت و خەڵکەکـــەی راپێچـــی ئۆردوگایـــی زۆرەملێـــی (صمود)دەکرێت تاســـاڵی (١٩٩١)بەچۆڵـــی دەمێنێتەوە پاش راپەرینـــە مەزنەکە جارێکـــی تر ئاوەدان دەکرێتەوە لەلایەن خەڵکی گوندەکەوە بەشـــێوەیەکی ناسروشـــتی بـــەڵام ئەمجارەیان وەك راگواســـتن نەبـــووە خەڵك بەئـــارەزووی خۆیـــی گەرِانەوە خەڵك بـــۆ گوندەکە ســـاڵانی نەوەدەکانی گرانـــی بوو خەڵك بۆ بژێوی ژیانیان دەســـتیان کردە کشـــتوکاڵ و ئاژڵداری ،لەســـاڵی (٢٠١٠)بەهۆی پێدانی پێشـــینەی هاوســـەرگیری و پێشینەیەك بۆ خانووبەرەبەبـــری (٢٥،٠٠٠،٠٠٠)ملیۆن بـــۆ خانوبەرەو بـــری (٥،٠٠٠،٠٠٠)ملیۆن بۆ پێشـــینەی هاوســـەرگیری بەهاوڵاتیان ســـیمایی گوندەکە گۆرِا لەخانـــووی قورِەوە بـــۆ خانووی چیمەنتـــۆو کۆنکرێت ئەمـــەش پاڵنەرێکی تربوو بـــۆ زۆربوونی ژمارەی دانیشـــتوان و ئاوەدان بوونەوەی زیاتـــری گوندکە ژمارەی ماڵەکانـــی گوندی تازەدێ لەئێســـتادا (١٧٨)ماڵە وەکۆی ژمارەی دانیشـــتوانەکەی (٨٥٠-٩٥٠)کەســـن .

ج-ئایین:

پێکهاتەی ئاینی دانیشتوانی گوندی تازەدێ ، ئایـــن و بیروبـــاوەری ئاینـــی کاریگەری زۆرو راســـتەوخۆی لەســـەر ژیانی دانیشـــتوانی هەرناوچەیەك هەیە زۆر جار دەبێتـــە رێنمایی کـــەری ژیانی کۆمەڵایەتـــی و ئابووری وسیاســـی هەردەوڵەت و هەرێم وناوچەیـــەك، هەرێمی کوردســـتان لەگەڵ ئەوەی زۆربەی دانیشـــتوانەکەی موســـڵمانن بەڵام چەندین ئایـــن و ئاینزایـــی لەدێرزەمانـــەوە تێدا دەژیـــن، وەگوندی تازەدێ وەك بەشـــێك لەهەرێمی کوردســـتان بەشـــێوەی گشـــتی ئاینی دانیشـــتوانی گوندەکـــە بریتیە لەئاینی ئیســـلام کەلەســـەر مەزهەبی ســـونین و ســـەر بەرِێبازی شـــافعین وەهەروەهاهەمودانیشـــتوانی گوندەکەموسڵمانن.

د-نەتەوە:

کۆمەڵە خەڵکێکن یـــەك نەریت و ئامانجی هاوبەشـــیان هەیە ،کۆمەڵـــە رِەگەزوبنەما کەســـایەتی نەتەوەیی پێك دەهێنن کـــە بریتین لە(یەکێتی رِەگەز ،ســـنوری جوگرافی ،زمان،ئاین،ئەدەب،کلتوری فکری،شـــێوازی ژیان،یەکێتی سیاســـی ،مێژووی هاوبەش ،نەریتـــی هاوبەش،رِۆشـــنبیری هاوبەش).نەتەوە بەکۆمەڵێك لەخەڵـــك دەوترێت کەبە هەســـتێکی خۆیی وابەستەی یەکترن ،ئەم هەســـتەش ئاشـــکرایە و بەرجەستە دەبێت

وەك زمـــان و كەلتـــورو ديـــن و داب و نەريتـــی كۆمەڵايەتی و نـــەوەی هاوبەش و مێـــژووی هاوبەش و نەژاد،يـــان زەهنی هەســـت پێنەكراو وەك جيهـــان بينی هاوبەش مەبەســـت لەپێكهاتەی نەتەوەی لەلێكۆڵينەوەی جوگرافی سياســـی دا بايەخی گرنگی هەيـــە ،هەڵكەوتەی هەرێمی كوردســـتان كەوتوتە نێوان چەنـــد نەتەوەيەكی جياواز وە (عەرەب،فارس،تورك)ئەمـــەش وای كردوە چەند نەتەوەيەك لەســـەر ئـــەم هەرێمە بژين ،دەتوانيـــن بڵێـــن گەورەترين كەمينـــە نەتەوەی لەســـەر خاكی هەرێمی كوردســـتان نەتەوەی عەرەبـــە، بەڵام گوندی تازەدێ لەســـەرەتايی دروســـت بوونيـــەوە (١٩١٢) تاوەكو نوســـينی ئـــەم توێژينەوە هيـــچ نەتەوەيـــەك لەگوندی تـــازەدێ نەژياوە جگە لەكورد .

٢-كشتوكاڵ:

زاراوەی كشـــتوكاڵ (AGRICITURE)لەدووبـــەش پێكهاتـــوە كەبريتيـــن لە (AGRI)بەواتايـــی كێڵگە ياخود خاك (CITURE)بەواتايـــی بايەخدان و چاودێری دێت ،كەواتـــە دەكرێت بڵێـــن كشـــتوكاڵ لەوانە(بايەخـــدان بەزەوی)بـــەڵام ئەمڕۆ زاراوەكە چەمكێكـــی فراوانتردەگەيەنێت چونكە كشـــتوكاڵ تەنهـــا بايەخدانی زەوی نييـــە بەڵكو ئاژڵـــداری ودارو درەختيش دەگرێتەوە و ســـەرەڕای ئەوەش بەشـــداری دەكات لەبازرگانی و ئابـــووری دەوڵەت و نێودەوڵەتيش،بۆيە وەك بنەمايی ئاسايشـــی خـــۆراك وەك لقێـــك لەئاسايشـــی نەتەوەيی ســـەيردەكرێت. زۆربەی ئـــەو خۆراكەی دەيخۆين و زۆر لەوشـــتە پێويســـتيانەی بەكاری دەهێنين ســـەرچاوەكەی كشتوكاڵە وە ناكرێـــت لەشـــوێنێكدا ســـەرجەم ڕووەكەكان بچێنرێـــت لەبەرئـــەوەی هەر جۆرە ڕووەكێك پێويســـتی بەخاك وژينگـــەو ئاو وهەوايـــی تايبەتە .

گوندی تازەدێـــش لەبەرئەوەی خـــاوەن خاكێكی بەپيت و تاڕادەيەك تەختيشـــە نزيكە لەســـەرچاوەی ئاوييـــەوە كە ڕووباری ســـيروان بەبەشـــی باكـــووری خۆرهەڵاتيدا تێدەپەڕێت كشـــتوكاڵ كـــردن بايەخ و گرنگـــی خۆيی هەيە ئەمـــەش بەهۆی ئەوەی (١٠٠)دۆنـــم زەوی ئاوی هەيـــە (بەراو)ئەمەش وايكـــردوە خەڵكەكـــەی خەريك بن بەكشـــتوكاڵكردنەوە تا ببيچتە ســـەرچاوەی باش بۆ ئابووری جووتياران و دابينكردنی بژێـــوی ژيانـــی خەڵكەكـــەی و پڕكردنـــەوەی كـــەم وكوورتيـــەكان ئەگـــەر بێتوو بەشـــێوەيەكی بـــاش و ڕێك يارمەتـــی جوتياران بدرێـــت بۆيە دەبێـــت لەگوندەكەدا چەندين جۆری كشـــتوكاڵی دەكرێت و بەرهەمێكی باشـــی هەيەو كشـــتوكاڵی هاوينەو

زستانەی لێدەکرێت جگە لەبەشی گوندەکە بەرهەمی کشتوکالیان دەنرێت بۆ کەلار ڕووبەری زەوی گوندی تازەدێ بەم شێوەیە دابەش دەبێت خڕی(حەسەن محە)(٤٤٦،٩)دۆنم،بەردەڵان (١٤،١٠)دۆنمە و ڕووبەری زەوی کشتوکاڵی (٣٤٥٤،٥) دۆنم زەوییە لەم ژمارە (١٠٠)دۆنم زەوی بەراوی هەیە دەکەوێتە بەرئاوی سیروان ئەم زوویانە لەساڵی (١٩٨٠)لەلایەن حکومەتەوە دابەشکروە بەسەر (٨٢)جوتیاردا ئەو بەروبوومانەی لەم گوندا دەچێنرێت (پاقلەمەنیەکان،لۆبیا،)هەروەها بەروبوومی دانەوێڵەش وەکو (گەنم و جۆ،برنج) .

ا-پاقلەمەنیەکان (لۆبیا):

بەروبوومێکی هاوینەیە لە ١٥-٦دەچێنرێت لەکۆتایی مانگی (٨)دێتە بەرهەم تاوەکو کۆتایی مانگی (١١)بەرهەمی دەبێت تاکو باران دەباریێ ڕۆژانە دەیڕنن جووتیارەکان ،تیچووی کەمە بەڵام ڕنینی قورسوگرانە دەستی کاری زۆری دەوێ لەبەرئەوەی لەوڵاتانی دراوسێوە نایەت جووتیارەکان سوودی لێدەبینن لەم گوندە ڕۆژانە (١٠٠٠-١٥٠٠)کیلۆ لۆبیا دەچنرێت و ڕەوانەی شاری کەلار دەکرێت لەبەرئەوەی ئاو وهەواو خاکەکەی گونجاوە بەرهەمێکی زۆر جوانی لۆبیا بەرهەم دەهێنن ،هەموو ساڵێك زەوییە بەراوەکان دەکرێتەوە بە لۆبیا .

ب-دانەوێڵە:

١-گەنم:

گەنم بەروبوومێکی زستانەیە بەشێوەیەکی فراوان لەهەرێمی کوردستان دەچێنرێت (١)یەکێکە لەو بەروبوومانەی کێڵگەکە بەشێوەیەکی فراوان لەگوندی تازەدێ دەچێنرێت ئەو ڕووبەرە زەوییەی کەبەکاردهێنرێت بۆ چاندنی گەنم لەگوندەکەدا لەهەموو بەروبوومەکانی تر زیاتر کەڕووبەرەکەی دەگاتە (٣٤٥٤,٥)دۆنم زەوی چونکە گەنم لەژیانی خەڵکیدا گەلێك گرنگە بەخۆراکی سەرەکی دانیشتوان دادەنرێت وە بڕی گەنم لە گوندکەدا لەساڵی (٢٠١٩)دا گەیشتە زیاتر لەدووهەزار تەن واتە هەموو دۆنمێك (٦٠٠)کیلۆ گرام بەرهەمی هەبووە بەشێوەیەکی گشتی (٨٢)جووتیار بەپیشەی چاندنی گەنمەوە خەریك بوون،بۆ ئاودێری کردنی گەنم پشت بەئاوی باران دەبەستێت ،گوندی تازەدێ بۆیە بەرهەمی لەسالێکەوە بۆ ساڵێکی تر دەگۆڕێت.

٢-جۆ:

یەکێـــك لەبەروبوومە زســـتانیەکان لەم گوندەدا بەشـــێوەیەکی زۆرکـــەم دەچێنرێت لەچەنـــد دۆنمێك تێپەڕنـــاکات چونکە لـــەڕووی ڕێژەنەوە ڕێژەنی کەمـــە وە لەڕووی داهاتەوە داهاتێکی کەم دەســـت جووتیـــارەکان دەکەوێت وە یەکێکـــی تر لەوخاڵانەی کەبۆتە هـــۆی نەکردنی جۆ بوونـــی ڕێژەیەکی زۆر بـــەرازە لەناوچەکـــەدا کەوێرانی دەکات و دەیخوات و لەناوی دەبات ،پێویســـتی بەپاراســـتنە ئەمـــەش بۆ جووتیارەکان کارێکی ئاســـان نییە .

٣-مەرەزە:

بەروبوومێکـــی هاوینەیـــە پێویســـتی بەئـــاوی زۆرە هەرچەندە هەرێمی کوردســـتان دەوڵەمەنـــدە بەئاوی ســـەرزەوی بەڵام ئـــەم بەرهەمە کـــەم بەرهـــەم دەهێنرێت ،برنج بەخۆراکێکی ســـەرەکی پڕ بایەخ دادەنرێـــت بۆ مرۆڤ بەهۆی پێکهاتـــەی خۆراکیەوە چونکە ڕێژەیەکی بـــاش لەوزەوپرۆتینی تێدایە هەروەها گونـــدی تازەدێش لەبەرئەوەی ڕووبەرێکـــی زەوی ئاوی هەیـــە کەســـەرچاوەکەی ڕوباری ســـیروانە بەڕۆژهەڵاتی گونەکـــەدا تێدەپەڕێـــت ،جووتیارەکانـــی گوندەکە کەمتر کێشـــەی ئاویـــان هەیە بۆ مەرەزە، وەچانـــدی مـــەرەزەش لەســـاڵەکانی ١٩٩٣وە دەکرێ لەگوندەکـــەدا چونکە لەوســـاڵانەدا پشـــتی پێ دەبەســـترا بۆ بژێوی ژیان ســـەرچاوەی داهاتی گوندەکەبوو باوتریـــن جـــۆری برنـــج (گوڵەڕووتە،نەگازە)جگە لـــەوەی بۆ خواردن بـــوو ڕەوانەی شـــارەکانی هەرێمی کوردســـتان دەکرا لەدۆنمێکـــدا (٤٠٠)کیلۆگرام مـــەرەزە بەرهەم دەهێنرا بـــەڵام لەبەرئـــەوەی مـــەرەزە ئەرکێکی گرانـــی هەیە بۆ جوتیـــارو تێچووی زۆرە ،ڕووباری ســـیروان ئاوی کەمی کردوەو بەئاســـانی ناگاتـــە زەویەکان وە بەرزای زۆربـــووە ئەم جـــۆرە دانەوێڵە کـــەم بووەلەگونەکەدا.

٢-سامانی ئاژەڵ:

لەســـنووری گوندی تازەدێـــدا لەنێو کەرتی کشـــتوکاڵیدا ســـامانی ئـــاژەڵ گرنگی تایبەتـــی هەیـــە چونکە ســـەرچاوەیەکی ســـەرەکی بژێـــوی ژمارەیەك دانیشـــتوانی گوندەکـــە پێك دێنێـــت .هەروەها ناوچەکـــەش تاڕادەیـــەك دەوڵەمەندە بەم ســـامانە ئەمـــەش لەبەربوونی لەوەرگایەکـــی سروشـــتی و تاڕادەیەك کەش وهـــەوای لەبارە لەلایـــەك وەهەوەرها باری گوزرانی ژمارەیەکی لەدانیشـــتوانی گوندەکە لەســـەر ئەم

سـامانە بەندە ،ئەو ئاژەڵانـەی كەلەم ناوچەيە بەخێودەكريت لـەو ئاژەڵانەيە كە بۆ مەبەسـتی بەروبوومەكەيی بەخێودەكرێـت لەگرنگترين جۆرەكانـی بريتين لە(مەڕو بـزن و مانگا)بەشـێوەيەكی باش بەخێودەكرێن لـەم گوندەدا هەروەهـا ئاژەڵی تريش بەخێودەكريچت وەك (پەلـەوەری ماڵی و قەل و قازو مريشـك و پەلەوەری كێلگەی) كۆی ژمارەی ئـەو ئاژڵانەی كەلەم گونـدەدا بەخێودەكرين (١٩٠٠)سـەر ئاژەڵە لەو ژمارەيەش (١٣٥٠)سـەر مەڕی تێدايە(٣٥٠)سەر بزن و (٢٠٠)سـەر مانگا تێدايە.بەم خشـتەيە زياتر دەيخەينە ڕوو.

خشتەی ژمارە (١)

ژ	جۆری ئاژەڵ	ژمارەی ئاژەڵ	ژمارەی جوتياری خاوەن ئاژەڵ
١	مەڕ	١٣٥٠	١٢
٢	بزن	٣٥٠	١٤
٣	مانگا	٢٠٠	زۆربەی ماڵەكان بەخێوی دەكەن
٤	پەلەوەر	-	-
كۆی گشتی		١٩٠٠	٢٦

تێبينـی / بەخێوكردنی مانگا لەم گونـدە زۆربەی زۆری ماڵـەكان بەخێوی دەكەن بۆ ماسـت و دۆ ،هەر ڕۆژەو ماڵيچك دەيان لەوەڕێنێ بەشـێوەی (نۆرەگاوەل)،پەلەوەريش بەهەمان شـێوە لەهەموو ماڵـەكان بەخێوی دەكرێت بۆ هێلكەو گۆشـتەكەی دەخۆن.

ا-مەڕو بزن:

لەگونـدی تـازەدێ ئاژەڵـداری بايەخێكـی گرنگی بەتايبـەت مەڕو بـزن بەهۆی نزيكی لەڕوباری سـيوان و گژوگيای سروشـتی تاڕادەيەك باشـی هەيە لەم گوندەدا ژمارەيەكـی زۆر مەڕو بـزن بەخێو دەكرێت ئەميش بووەتە هۆی ئـەوەی بژێوی ژيانی ژمارەيەك لەدانيشـتوانی گوندەكەی لەسـەربێت لەلايەكی تريشـەوە سوودی زۆری هەيـە بۆ پڕكردنـەوەی لايەنی ئابووری چونكـە لەبەرهەمەكانی (شير،ماسـت،پەنير) دروسـت دەكرێت و دەنرێن بـۆ بازەڕەكانی دەوروبەری دەفرۆشرێت ئەمەش سـوودی گرنگی زۆری هەيـە بۆ زيادبوونی بەرهەمی خۆماڵی،،ژمـارەی مەڕو بزن لەگوندەكەدا وەك لەپێش باسـمان كـرد (١٩٠٠)مەڕو بزن هەيـە ئەم ژمارەش دابەش بووە بەسـەر (١٦)خـاوەن ئاژەڵدار كە سـودێكی ئابووری باشـی هەيـە بۆخاوەنەكەيـان ئەگەر

تووشـــی نەخۆشـــی نەبن و حکومەت هاوکاریان بـــکات لەپێدانی پێداویســـتیەکانی بەخێوکردنی ئاژەڵەکانیـــان لەم گوندەدا.

ب-مانگا:

مانگاش یەکێکـــی ترە لەو ئاژەڵانەی کەلەلایەن دانیشـــتوانی گوندەکەوە بەخێودەکرێن بایەخێکـــی زۆری پێدەدرێـــت ،زۆربەی ماڵـــەکان مانگا بەخێو دەکەن بۆ(ماسـت و شـــیر) گوێرەکەکەشـــی داهاتێکی ئابـــووری هەیە ،ئەم جـــۆرە ئاژەڵـــە بەخێوکردنی ئاســـانترە لەمەڕو بزن چونکە هەموو خەڵکـــی گوند بەشـــێوەی (نۆرەگاوەل)بەخێوەی دەکـــەن وەهەروەهـــا بوونی ڕووباری ســـیروان بووەتـــە لەوەڕگایەکی بـــاش بۆ ئەم جۆرە ئاژڵە لـــەم ناوچەیەدا.

ج-پەلەوەر:

ســـەبارەت بە بەخێوکردنی پەلەوەر لەگوندی تازەدێ ڕۆڵێکی گرنگـــی هەیە لەداهاتی ئابووری نیشـــتمانی ،وە هەروەها بـــۆ خاوەنـــد کێڵگەکانیش ئەم کەرتـــە پێگەیەکی ســـەرەکی هەیە لەبواری ســـامانی ئاژەڵداری چونکە ســـەرچاوەی ســـەرەکی بەرهەم هێنانـــی گرنگترین مادەی خۆراکیە لە (گۆشـــتی شـــپی و هێلکەکـــەی) و زیادبوونی خێرایی ژمـــارەی دانیشـــتوان و داواکارین و زیادبوونی هۆشـــیاری تەندروســـتی و بەرزبوونەوەی ئاســـتی بژێـــوی ژیانی هاوەڵاتیـــان هەرزانی نرخەکـــەی بەرانبەر بە گۆشـــتی ســـوور .ئەمەش وایکردوە ئـــەم کەرتـــە گرنگیەکی تایبەتـــی خۆیی هەبێت لەســـامانی ئاژەڵدا ، وەهەروەها گوندی تـــازەدێ (٦)کێڵگـــەی بەخێوکردنی پەلەوەری تێدایە ئـــەم کێلگانـــەش (جوجك)لەیـــەك ڕۆژەوە دەکرێتـــە ناو هۆڵـــەکان لەماوەی (٤٠)ڕۆژدا دەبنـــە مریشـــك و ئامادە دەکریـــن و لەبازاڕدا دەفرۆشرێن وئەگەر توشـــی نەخۆشـــی نەبن بەشـــێوەیکی باش بەخێو بکرێن ئەو خۆراکانەی کەبـــۆ بەخێوکردنی پەلەوەری ئـــەم پرۆژانە بەکاردێـــت وەك (گەنمـــە شامی،ســـۆیا،گەنم،پرۆتین،خوێ، ئەنزیمان)هەروەهـــا ئەو مریشـــکانەی لـــەم کێلگانـــەدا بەخێودەکرێـــن وەك ئەمانەن (OSE-COBB-H٤BO)کەلەهەموو وەرزێکدا گەشـــە دەکـــەن بەتایبەتی لەوەرزی زســـتان و بەهار ،هەروەهـــا پەلەوەری ئەم کێڵگانە تووشـــی چەند نەخۆشـــیەك دەبن لەوانـــە (نیوکاســـل-گەمبورد،کارد،ئەنفلۆنزای پەلەوەر)هەروەهـــا لەگونـــدی تازەدێ پەلـــەوەری ماڵیـــش بەخێودەکرێن لەلایـــەن دانیشـــتوانی گوندەکـــەوە کەئەمانەن

(مریشك،قەل،قاز،مراوی)

د-بەخێوکردنی مێشهەنگ:

لەساڵی (٢٠٠٥)وە مێشەنگ بەخێودەکرێت لەناوچەی توێژینەوە لەسەرەتاوە کەم بوو بەڵام لەدوای ساڵی (٢٠١٠)وە هەنگەوانی تەواوی تێدایە کەتوانایی بەخێورکردنی (٢٠٠) سنوق مێشی هەیە کەئەمەش ڕێژەیەکی باشەو دەتوانێت ژیانی خۆیی پێ دابین بکات وە هەنگوینی باش و خۆماڵی چاك بخاتە بازاڕەوە کەهەر سندوقێك توانایی بەرهەم هێنانی (٤-٦)کیلۆ گرام هەنگوینی هەیە کە ڕێژەکەی دەگاتە (١٠٠٠-١٤٠٠)کیلۆ جۆری ئەو مێشانەی بەخێودەکرێن (مێشی کوردیخۆماڵی ، مێشی کانیکا،مێشی ئیتالی)ئەم مێشانەش ئەرکوماندوبوونی خۆیی هەیە بەتایبەتی لەمانگەکانی (٣-٤-٥)وە گەرمیان وکوێستانیان پێدەکەن لە (٦/١٠) دەیان بەن بۆ ناوچەی (چەمی شلێر)و مانگی (٩)دەهێنرێتەوە بۆ تازەدێ ئەو نەخۆشیە باوەی توشی ئەم پەلەوەرە دەبێتەوە (ڤاراوایە)مەترسیەکی تر جۆرێك لەباڵندەی کۆچەری هەیە بەناوی (کەنەسمە)لەمانگی (٤-٥)زۆر لەمێشەکان دەخوات هەروەها لەکاتی گەڕانەوەیان بەبەچکەکانیانەوە لەدوای (٩/١٥)خەسارێکی زۆر دەدا وەهەروەها زەردەواڵەش بەهەمان شێوە مێشنگەکان دەخوات.

٣-پیشەسازی:

پیشەسازی بەگرنگترین بنەماکانی ئابووری دادەنرێت لەهەر شوێنێکدا بێت دەبێتە هۆی بەرزبونەوەی ئاستی گوزەرانی دانیشتوان ،لەگونی تازەدێ پیشەسازی پیشەیەکی سەرەکی نیە ئەویش بەهۆی لەباری ناوچەکە بۆ کشتوکاڵ کردن و بەخێوکردنی مەڕو ماڵات وەهەروەها خەڵکەکەی دابەشبوون بەسەرکاری جۆراوجۆردا جگە لەئاژڵداری و جووتیاری خەریکی کاری شۆفێری و ئۆتۆمبیلی بارهەڵگرن لەمەرزی باشماخ و پەروێزخان ،وەرهەوەها گواستنەوەی لەکێڵگەی حەسیرەوە بۆ هەولێر ،پیشەسازی تەنها کاریەگی چەولی تێدایە لەسەر ڕووباری سیروان لەساڵی (٢٠٠٣)دامەزراوە تەنها سێ مانگ کاری کردووە دواتر داخراوە بەهۆی نەبوونی مەوادی لم و بوونی زۆری جەرمود.

-چاوپێکەوتن لەگەڵ بەڕێز سەرتیپ ئەحمەد حوسێن ،خاوەنی کارگە،٢٠٢١/٣/١٧.

٤-خزمەت گوزاریەکان:

ا-قوتابخانەی گوندە تازەدێ :

ئـەم قوتابخانە بـۆ یەکـەم جـار لەسـاڵی (١٩٧٧-١٩٧٨)دامـەزرا ،قوتابخانەکە لەسـەرەتادا پێکهاتبـوو لەدوو خانووی قوڕ و ئیدارەیەك حەوشـەی نەبوو کورسـی و مێـزو ئـاوی نەبوو منداڵانـی ئەم گونـدە پێش دروسـت بوونی ئـەم قوتابخانە دەچوون بۆ گونـدی بەرلووت دەیان خوێند لەگەڵ دروسـت بوونی ئـەم قوتابخانەیە خوێنـدکاران گەڕانـەوە و ناویان تۆمـار کرا تاپۆلـی چوارەمی تێدابـوو پۆلەکانی تـێ هەڵکێـش کرابوون خوێنـدن بەزمانی کـوردی بـوو یەکەم بەڕیوەبـەری ئەم قوتابخانەیە ناوی مامۆسـتا (ساڵەحە ساڵح) بوو یەکەم دەسـت بەکاربونی لەبەڕواری ١٩٧٧/١١/١٢بـوو لەگەڵ مامۆسـتا (ئازنیـق بەرغوس نەزەریان)بـوو لەدایك بووی سـاڵی ١٩٥٥بوو دەرچووی پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆسـتایانی هەولێر بوو لەسـاڵی (١٩٧٦-١٩٧٧)بوو ئەم دوو مامۆسـتا بەڕێزە خەڵکی شـاری خانەقیـن بوون و ئافرەت بوون ،لەوسـاڵانەدا هاتووچۆ وەك ئێسـتا ئاسـان نەبوو لەگوندی تـازەدێ دەمانەوە لەماڵی کاك جەبـار ئەحمەد رەحـمان خانوویەکی بۆ دابین کربوون بەبـێ بەرانبەر وە ڕێـزی زۆریلێدەگرتن هەمـوو خەڵکی گوند دەعۆتیانی دەکرد و خۆشەویسـت و بەڕێز بوون مامۆستایان.

ئەم قوتابخانە لەسـەرەتادا مێزو کورسی و کەرەسـتەی نەبوو خوێندکاران تەنەکەیان دەهێنا و لەسـەری دادەنیشـتن پـاش ماوەیەك پـەروەردە هەموو کەرەسـتەیەکی بـۆ دابین کـردن وەکو خۆراکـی دابین کـرد وەك شـیر و پەنیرو میـوە ،لەکۆتایی سـاڵی یەکەمی خوێندن بینایـی قوتابخانەی تازەدێ دروسـت کرا لەلایـەن ئیدارەی محەلیەوە دەوام گواسـترایەوە بۆ قوتابخانە تازەکە سـاڵی دووەمی خوێندن مامۆسـتا (یاسـین حوسـێن) بووبە بەڕیوەبەر لەبەرئەوەی مامۆسـتا سـاڵەحە هاوسەرگیری کرد .دەسـتەی مامۆسـتایان بریتی بوو لەمامۆسـتا (یاسین،ئازنیف،ویداد،سـەعیدە، بوشرا،نوورییـە ،ڤانوە ،سـومیە ،سـلوی،نجاە)ئەم مامۆسـتایانە لەخانوەکانی ئیدارە محەلـی (تعاونیەکە)دەمانەوە جگە لەمامۆسـتا (ئازنیف و ڤانوە)ی خوشـکی لەماڵی (ئەحمەد عەربەتی)یان (سـەلمە حوسـێن سـلێمان) ناسراو بە (پورە سـەلە)دەمانەوە ڕێـزو خۆسەویسـتی زۆر لەنێوانیان هەبوو،ئەم مامۆسـتا ئازنیفە تا سـاڵی (١٩٨٢) لەگوندی تازەدێ بەردەوام دواتر لەبەرئەوەی لەشـەڕی ئێراق-ئێـران برایەکی بەناوی (وان کان)شـەهید بـوو داوای گواسـتنەوەی دەکات و دەگواسـترێتەوە بۆ یەکێك

لەقوتابخانەکانــی بەغداد .

یەکـەم کارگوزاری ئـەم قوتابخانەیە ناوی (عوسـمان ئێرانی)بوو وە ئـەم قوتابخانە لەســەرەتایی کردنەوەیدا بنکەیەکیان بۆ نەهێشــتنی نەخوێندەواری کــردوە بۆ کچان و ژنانــی گوندەکە دوایی دەوامی بەیانیان تۆماری گشــتی ژمــارە (١)ی قوتابخانەکە تا لاپــەڕە (١٤)ی نەماوە لەلاپەڕە (١٥)وە دەســت پێدەکات و بەناوی قوتابی (ســعاد ئەحمــەد محەمەد)لەدایك بــووی (١٩٧٠)لەکۆتایــی مانگی ١١ی ســاڵی ١٩٨٨ئەم گوندە وەك هەموو گوندەکانی تری کوردســتان بەرشــاڵاوی ئەنفــال کەوتوە ماڵەکان و قوتابخانەکەشــی ڕوخێــنراو خەڵکەکەی ڕاپێچی ئوردوگای زۆرە ملێی ســمود کران ،بەڵام لــەدوای ڕاپەڕینــی ســالی ١٩٩١جارێکی تر گونــدەکان ئــاوەدان کرانەوەو هەر لەو ســاڵەدا قوتابخانــەی تێدا کراوەتــەوە ،ژمارەی خوێندکارانی ئێســتا (١٧٠) خوێنــدکارەو لەپۆلــی یەکەم تا پۆلــی نۆیەمی هەیە.

خشتەی ژمارە (٥)

بەڕیوەبەرەکانی قوتابخانەی تازەدێی بنەڕەتی: [١]

ژ	ناوی بەڕێوەبەرەکان	ساڵ
١	صالحە صلاح الدین ئەمین	١٩٧٩-١٩٧٧
٢	یاسین حوسێن حەسەن	١٩٨١-١٩٧٩
٣	بهزاد محمد قادر	١٩٨٧-١٩٨١
٤	محەمەد ساڵەح مجید	١٩٨٨-١٩٨٧
٥	فرید کەریم مەعروف	١٩٩٥-١٩٩١
٦	کامەران مەحمود	١٩٩٦-١٩٩٥
٧	رحیم ئەنوەر سەعید	١٩٩٩-١٩٩٦
٨	سۆیلە حوسێن رۆستم	٢٠٠٠-١٩٩٩
٩	بیاد فلیح فتاح	٢٠٠٧-٢٠٠٠
١٠	شێرکۆ عەلی عەبدوڵا	٢٠١٠-٢٠٠٧
١١	ساڵەح ئەحمەد نصرت	٢٠١٢-٢٠١٠
١٢	عەدنان عومەر ئەحمەد	٢٠١٩-٢٠١٢
١٣	ڕێبوار عەلی ئەحمەد	٢٠١٩/٢/٢ / تاکو ئێستا ٢٠٢١٣

٢-مزگەوت:

خەڵکــی گونــدی تــازەدێ وەکــو هەمــو ناوچەکانی تــری کوردســتان هەڵگری بیروباوەڕی ئیســلامن بۆیە هەر لەســەرتایی دروســت بوونیەوە لەساڵی (١٩٤٠-١٩٤١)لەســەر دەســتی (کاك ئەحمەد نــەوڕەی)مزگەوتێکی قوڕ دروســت دەکرێت و بەهــاوکاری خەڵکی گونــد یەکەم مەلای ئەم مزگەوتە ناوی (شــێخ بابە ڕەســوڵ) بووە ،شــوێنی خوێندنــی (١٢)فەقێی هەبــووە ،وە جێگای کۆبوونەوەو چارەســەری کێشــە کۆمەڵایەتیەکان بووە ئەم مزگەوتەقوڕە لەبــەرواری ١٩٨٨/٥/٨لەگەڵ هەموو ماڵەکانــی گوندەکە لەلایــەن ڕژێمی بەعســەوە روخێنرا .پاش ڕاپەڕینەکەی ســاڵی ١٩٩١کە گوندی تازەدێ ئــاوەدان کرایەوە لە ١٩٩٣/٨/٢٠لەلایەن ڕابیتەی ئیســلامی کوردســتانەوە دروســت کرایەوە بەشــێوەی بینا کۆنکرێتی .بەبڕی (١١٠،٠٠٠)هەزار دینار .

٣- دروست کردنی جۆگەی کۆنکرێتی ئاوی بۆ کشتوکاڵ:

لەساڵی (٢٠٠٨)پرۆژەیەکی کشتوکاڵی بۆ ئەم گوندە دەرچوو لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە کە کۆمپانیایی(کۆژان) هەستا بەدروستکردنی بەگوژمەی (٢٩١)ملیۆن دیناری ئێراقی کەئەویش بە کۆنکرێت کردنی جۆگەی ئاوی زەویە کشتوکاڵیەکانی گوندەکە بوو بەدرێژای (٢)کیلۆمەتر(١)کیلۆمەتری (١) مەتر بەرزەو (١)مەتر پانە وکیلۆ مەتری دووەم (١)مەتر پانەو (٨٠)سم بەرزە، لەڕوباری سیروانەوە تا سەرزەویەکان بەمەش تاڕادەیەك کێشەی هەڵکردنی ئاوی ساڵانەی بۆ جووتیارەکان چارەسەر کرد بەڵام بەتەواوەتی نە چونکە ساڵانە ئاوی چەمە وەرزێکە (خڕی تازەدێ)کە دێتە ناو جۆگەکەو پڕی دەکات لەچەو لم و بەرد وە هەروەها کەم بوونەوەی ئاوی ڕووباری سیروان کەلەجۆگەکە نزم ترەو ئاو نایەت.

وێنەی ژمارە(١٤)

٥-نەخۆشخانەی قازی محەمەد:

ئەم نەخۆشخانەیە لەساڵی (٢٠١٧)لەلایەن خەڵکی خێرخوازەوە دروستکراوە ،حکومەتی هەرێمی کوردستان کەرەستەو پێداویستیەکانی تەندروستی بۆ دابین کردوە دکتۆر و کارمەندی میلاکی هەیەو دەوامی تێدا دەکرێت .بنکەی تەندروستی سەرەکی (شەهید پێشەوا قازی محەمەد)لەتازەدێ لەسەر ئەرکی خێرخوازان و بەپاڵپشتی بەڕێوەبەرایەتی گشتی تەندروستی گەرمیان و کۆمەڵێك لەخۆبەخشان بەهاهەنگی و هاوکاری وپاڵپشتی دڵسۆزانی گەرمیان لەسەرجەم چین وتوێژەکان وتەنانەت خەڵکی دەست کورتیش بەکرێکاری و خۆبەخشی ،ئافرەتان وخوشکانیش بەئامادەکردنی چێشت ونان بۆ وەستاو کرێکارەکان وبەهەوڵ وماندبوونی هەموو لایەك هەستان بەدروست کردنی و بنیات نانی ئەم پرۆژەیە کەلەسەر ئەرکی خۆیان وخێرخوازان وچاکەکاران تەواوکراوە بەبڕی (٥٢،٢٨٢،٠٠٠)هەزار دنیارتێچووی پرۆژەکە بووە ،ڕووبەری نەخۆشخانەکە (٣٢٠)م چوارگۆشەیە بینایە ڕووبەری حەوشەکەی فراوانە (٢٩١٠)م چوارگۆشەیە دەتوانن پرۆژکە پەری پێبدەن لەئایندەدا ئەگەر پێویستی کرد لە٢٠١٦/١٢/٢٠،پرۆژەکە کارەکانی تەواو بووئەم پرۆژەیەدەوامی تێدا دەکرێت بەهۆی دابین کردنی کارمەند لەلایەن حکومەتەوە.

-لیژنەی‌سەرپەشتیار:
١-د.هۆشـــمەند علی كریم /سەرپەرشـــتیاری پرۆژە .٢-صباح حمەصالح احمد/ ئەنجومەنی گوند٣-صدیـــق محمـــد احمد./ئەندامـــی راوێژكاری پـــرۆژە -هـــەردی حمەصالح احمد/ ئەندازیاری جـــێ بەجێكاری پرۆژە
٥-كریـــم محمد قادر/ خاوەنـــی زەوی پرۆژە ٦-ســـیروان نادر محمد/ئەنـــدام .٧-علی كریم محمد/ئەندام
٨-كامەران محمـــد محمود/ئەنـــدام ٩-كامەران علـــی ولی/ئەندام . ١٠-ســـوییە ئەحمەد ملاك/ئەندام
چاوپێكەوتن لەگەل د.هۆشمەند علی كریم ،٢٠٢١/٣/١٢

٦-سەیرانگە:
لەڕووی گەشـــت و گوزارەوە گوندی تـــازەدێ وەكو هەموو ناوچەكانی تری كوردســـتان لەوەرزی بەهـــاردا جوان دڵگیرە بۆ ســـەیران و گەشـــت و گوزار، دەوڵەمەنـــدە بەكانیی و شـــوێنی جوان ئەم جوانەیەش سروشـــتیە،وەكو شـــوێنێكی گەشـــت و گـــوزار هیچی مرۆیی بۆ دروســـت نەكراوە ،بەڵام لـــەوەرزی هاویندا بەهۆی ئاوی ڕووباری ســـیروانەوە سروشـــتێكی دڵرفێنـــی هەیە بۆ گەشـــت وگـــوزار و مەلەوانـــی كەلەلایـــەن خەڵكی گەرمیانـــەوە ئەو شـــوێنە بەمۆســـكۆی كـــەلار بەناوبانگەبەهۆی ســـەوزایی و جوانی سروشـــتەكەیەوە،ئەوەی كەدەســـتی مرۆیی بێت لەم ســـەیرانگایەدا تەنها دروست كردنی ڕێگاكەیەتی ئەویش كەســـی خۆبـــەش بەناوی (محمد حمەصالح احمد)لەســـاڵی (٢٠١٣) دروستی كردوە.

٧-یاریگە:
گونـــدی تازەدێ خاوەنـــی یاریزانی چاك و باشـــە لەتۆپـــی و یاری بالەدا ،بـــەڵام بەهۆی نەبوونی یاریگاوە لەم گوندەداڕوو لەتیپەكانی شـــارەدێی پێباز و شـــاری كەلار دەكەن بۆ یاری كـــردن ،وەهەروەها هیچ زەویەك دابیـــن نەكراوە بۆ یاریگا لەڕابردوو و لەئێستاشـــدا ،لەســـاڵی (٢٠١٨/٣/٠١)مامۆستا (گۆران حمەصالح احمد) لەســـەر ئەركی خۆیی یاریگای مامۆســـتا (زانا حمەصالـــح احمد)ی دروســـت كردو تایبەتـــی كرد بەیـــاری بالە بەهۆی نەبوونی زەویـــی تەرخان كراوەوە ئـــەم یاریگەیە (٤٠٠)مەتـــر دوورە لەگوندەكەوە ،بەڵام بووتە هۆی دڵخۆشـــی گەنجان ویاریزانانی گوندەكەو كۆكردنەوەیـــان لەدەووری یەكتر و پتەوكردنی گیانـــی برایەتی و كۆمەڵایەتی.

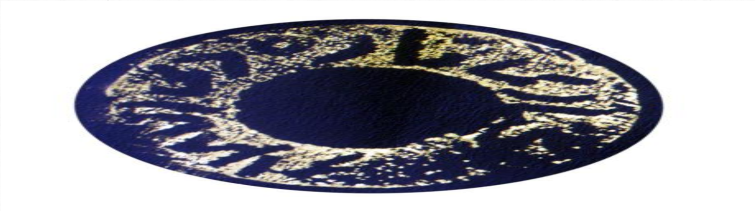

مۆری کوێخای گوند (حاجی کاکە وڵا)

قەڵای (محمود پاشایی جاف) لەنێوان ساڵەکانی (١٨٧٤-١٨٨٢) دروست کراوە

پۆلێك یاریزان لە چوارچێوەی خولێكی تۆپی پێ بۆ تیپە میللیەكانی شاری كەلار بەشداربوون
ساڵی ١٩٩٨.

بیرەوەرییە وەرزشیەکانی ژیانم

کاوە احمد شریف

هەوڵ دەدەم لە دەستپێکی بیرەوەیەکانمدا گوڵچنێکی یادەوەریەکانی وەرزشیی ژیانم ڕاڤە بکەم ، بەو ئومێدەی تۆسقاڵێک سەر گوزشتەی خۆم و مرۆڤە وونەکانی ئەو دیوی ڕوداوەکانی تۆپی پێ کە وەک مۆمێک لە کۆتایی ڕووناکیە جوان و شەرمنانەکەیدا بخمە بەر دیدی ئێوەی خۆشەویست . بێگومان گێڕانەوەی مێژووی ڕووداوەکان بە گشتی کارێکی ئاسان نیەو، ڕەنگە کەڵە پیاوەکانی ڕووداوەکان وەک خۆی حەقی پێنەدرابێ، ئەمە قەدەری مێژوو نووسان و گێرانەوەی باسەکانە چ بە بینین یان بیستن، زۆر جار نووسەر بەمەبەست یا بێ مەبەست هەندێ کارئەکتەر دەکاتە پاڵەوان و بەشی مرۆڤە غەدر لێکراوەکان دەکاتە دەست کەلای کەسانی ناشایستە. ئەمانە لە میژوودا باو بووە تائیستاش بەزەقی دەرکەوتووە من لەم گێرانەوەدا دەمەوێ تاڕادەیەکی زۆر خۆم دوورە پەرێز بکەم لەو نایەکسانییە . پشت بە یەزادانی مەزن وەک خۆی دەیخەمە سەر لاپەڕەکانی میژووی تۆپی پێ ی شارەکەم، بۆ ئەوەی بتوانم سەردێڕەکانی وەرزش بە ئێوی خۆشەویست ئاشنا بکەم، وەلە تەمەنی خۆمدا زۆر خزمەتی وەرزشم کردووە، بەو پەڕی ئامانتەوە بێ هیچ مەبەستێک. وە کاریگەری زۆرم هەبووە لە پێشکەوتنی وەرزش لەم دەڤەرەدا

بە شاهیدی ئەوانەی هاوتەمەنم بوون بە هیوای زیاتر گەشەکردنی وەرزش لەم دەڤەرە خۆشەویستە. شاری کەلار بەتایبەتی لە تۆپی پێ زۆر ترین هاندەری هەبووە لە سەر ئاستی کوردوستان وە زۆر دڵسوزو بێ سنوور بوو. جاران کەتیپەملیەکان یاریان هەبوایە وەك تیپی کوردستان و برایەتی و کەلار کۆن وحمەی کریم زۆر ترین هاندەر ئامادەی ئەو یاریە دەبوون ,کە ڕەنگە زۆر جار لە قەراغ ساحە خوڵەکەی لای مزگەوتی شێخ ابراهیم ڕیَگا نەبوو تەماشای بکەین . کاتێ یانەی شیرۆانە یاری هەبوایە لە دەرەوی شار , چەندین پاص و ئۆتۆموبیلی تایبەت هاوسەفر بوون ,لە گەڵ ئەو یانە خۆشەویستە . خۆم شاهیدی ئەو ڕاستیەم کە دەچووینە شاری هەولێرو سلیمانی و ڕانیە ژمارەیەکی زور هاندەری یانەکەمان ئامادە دەبوون کەلە شاری کەلاری خۆشەویستەوە دەهاتن . چەند تام و چیژ بەخش بوو ئەو سەردەمە سەرەتایی دەستپێکی یاری کردنم لە کەلاری کۆن وەکوو هەموو مناڵانی ئەو سەردەمە لە کۆڵانە خۆڵ و قوڕەکانەوە دەستم پێکردووە، لەسەرتایی ژیانم زۆر خولیای تۆپی پێ بووم یەکەم کەس ئەو وشە جوانە بێ بەخشیم لە قوتابخانەی شێروانەی سەرەتایی پۆلی سێهەم بوو بەڕێکەوت یاریمان دەکرد لەیاریگای قوتابخانەکە، بیرم دێ وانەی سێەم بوو زۆر بەرێز مامۆستا (علی حسین ابراهیم) وانەی زمانی عربی پێ دەووتین وانەی وەرزشی وەرگرتبوو کاتێ چوینە یاریگا یاریمان کرد دوای یاری هاتینەوە پۆل مامۆستا (علی حسین ابراهیم) منی هەڵسان و ووتی ئافەرین تۆ زۆر جوان یاری دەکەیت، ئەگەر بەردەوام بیت ئەبیتە بارشترین یاری زان ئەوە یەکەم ووشە بوو کە بیستم کە من یاریزانی باشم، لە ناو هاوەڵەکانمدا وەسالانی کۆتایی حەفتاکان بوو مامۆستا (حسن علی سلیم) سەر پەرشتی بنکەی ڕۆشنبیری دەکرد بە (ثقافە ریفی) بووە، جێگایەک بۆ کۆبونەوەی من و هاوتەمەنەکانم وەزۆر سودمان لە وبنکەیە وەرگرت، لە ڕووی ڕۆشنبیری وەرزشیەوە، مامۆستا حسن دەوری کاریگەری هەبوو وەپێش منیش ئەو بنکە هەر هەبوو وە ئامێری تەلەفزێونی لەو سەردەمە دەگەمەن بوو لە وێ تەماشایی یاریەکانی عێراقمان دەکرد، لە دەورەی خلیج عربی زۆر تام

و جێژیی هەبوو، وەبەرێز مامۆستا حسن داوای لە خوالێخشبوو حمە نجیب صالح کرد، کە تیپێکی لاوان دروست بکات، کەمن لە وتیپە خۆمم بیینەوە، بیرمە دەستەیەک فالینەی سەوز و خەت زەردی تیادا بووە وەرمان گرت، وە ئێستاش وێنەی ئەو تیپە ماوە بەو سێتە فالینەوە کەکۆمەڵێک یاریزانی خۆشەویست بووین، بە داخەوە ئێستا هەندێکیان لە ژیاندا نەماوە وهەر ئەو تیپە بووە جێگرەوەی تیپی کەلاری کۆن، لە دوای ئەوەی جیلی پێش ئێمە چونەوە دەرەوە ئەوانی تریش بە یەکجاری وازیان هێنا لە یاری کردن. ومن خوولیای وەرزشی زۆر لام جەکەرەی کردبوو، لەلایەک قوتابخانە و لاکەی تری ئەرکی ماڵەوە کەزۆر نارەحەتیم بینی بەهۆی ئەوەی ئێمە ماڵێکی گەورە بووین خاوەن ئاژەڵ و جوتیار بووین، بەرەدەوام یەکێک بوو لە ڕێگرەکانی ژیانم، وە لە نێوان قوتابخانەو ئەرکی ماڵەوە یەکێکیان هەڵبژێرم، بێ گومان وەرزش لایەکی گرنکی لە مێشکمدا داگیر کردبوو، ئەمش زۆر جار لێدانی

باش دەکــرام کە هــەر رۆژێک پشــوو بوایــە دەمویســت بچم بۆ یــاری دوو برای تــر کە لە خــۆم گەورەتــر بوون شــوان بــوون خواخوایان بــوو ڕۆژێک قوتابخانــە نەبوایــە بۆ ئــەوی ئەوان پشــوو بدەن مــن بکەن بەشــوان. چەندین جار لــە ناوەندەدا لێیان دەدام منیان ئەکردە شــوان ســەرەڕای ئــەوەی زۆر حەزم لەیــاری بــوو، وە چاریش نەبوو دەبێــت لێدانی بــاش قبوڵ بکــەم گۆچانەکەش هەڵگرم بۆ شــوانی، وەئــەو ڕۆژانە زۆر دەگریــام کە نەدەچووم بــۆ یاری لەگەڵ تیپەکــەم گەلێــک ئازار بەخش بــوو، وەتیپەکــەم زۆر پێویســتیان بەمن هەبوو چونکــە ئاســتم زۆر باش بوو وهێــرش بەر بــووم، بیرم دێ ڕۆژێــک جووین بۆ تەمریــن ڕەحمەتی حمە نجیــب ووتی بۆ نایــەی بۆ تمریــن کاک رزگاری حاجی حمیــد (وتی واللــە کاوە تەمرینیــش نەکات لەگشــتمان باشــترە) . بیرەوەرێکی تر شــەوێک لەســەر جۆکەی کــەلار جاران ئــاو لەگوندی ســید خلیــل ئەهاتە ناوکــەلاری کۆن، خەڵــک بۆ ئاو خــواردن و ئاژەڵیــش زیاتری پشــتی بەو ئاوە دەبەســت کە دەهاتە ناو کــەلارەوە شــەوێک ڕحمەتی ڕزگاری محمــود بەگ و مــن و علی برام لەســەر جۆگەکە دانیشــتبووین، کاک ڕزگار بەمەبەســتی بردنی ئاو بــۆ باخەکەیــان هاتبوو وەئێمەش بەمەبەســتی ئــەوەی ئاوەکــە بگاتە خوار ئاوایــی، ئاوەکەمان بــەش کرد علی بــرام ماوەیــەک یاریزان بوو، پرســیاری لە ڕزگار کــرد ووتی یاریزانی باش کێە؟ کاک ڕزگار ووتی هەرســێ کاوە باشــترین یاریزانــن علی ووتی کاوەی شــێخ حمــە ســعید کاوەی برام ئــەو کاوەکە کێیە؟ مەبەســتی علی محمد شاســوار بوو کــە وە ئەوکاتــە باوکی شــەهید نەبوو علی یاریزانێکــی لاوی بەتوانــا بــوو. وەمنیش بەو شــێوە دژوارە درێــژەم بە ڕێرەوی وەرزشــی خۆمدا. بیرەوەریەکــی تر ســاڵی ١٩٨٢/١٩٨٣ خوولێــک کرابووە ئەو ســەردەمە کە خوالێخشــبوو (ڕزگار مەشــەیی و محمد حاجی محمــود و حامدی حمەکریــم) سەرپەریشــتیان دەکرد بــۆ یاری کۆتایــی بیرمە چوین بۆ ســلێمانی بــۆ کڕینی خەڵاتــەکان بۆ بــراوەکان، منیان لەگــەڵ خۆیان برد بۆ حســیب صالح لــەوێ نانمان خــوارد شــوێنکی زۆر ڕاقی ودڵڕفێن بــوو، پێکــەوە خەریکی نان خواردن بوویــن لای خۆیانەوە پرســیاریان دەکرد کــێ بکەینە باشــترین یاریزان؟

منیش سەرنجیانمدا ڕەحمەتی ڕزگار مەشەیی بەچاو ئاماژەی بەمن کرد وەک ئەوەی کە من دیاری بکرێم بۆ باشترین یاریزانی خولەکە، وابوو دوایی کاسێکی بچکۆلەیان داپێم زۆر دڵ خۆش بووم. وە یەکەمجار چوینەوە دەرەوەی کەلار بۆ یاری کردن بۆ وەک هەڵبژاردەی کەلار لەگەڵ خانەقین یاریهان کرد، کاک ڕزگار ڕاهێنەر بوو لەو سەردەمە کە یاریزان بووین ئاشنابوونمان بە دنیای دەرەوەی وەرزشی کە ڕزگار مەشەیی کاریگەری زۆری هەبوو لە پێشکەوتنی وەرزش لە شاری کەلار، نابێ ڕۆڵی ڕزگار باس نەکرێت چونکە پەیوەندی لەگەڵ شوێنەکانی تردا زۆر بەهێزبوو، زۆر جار هەڵبژاردەی کەلار لە دەرەوە یاری بکردایە هەموو مەسفروفات و کرێ سیارە لە ئەستۆی خۆی بوو، ئەمە چەندین جار دووبارە دەبووە. وە لەسەرەتایی یاری کردندا هەندێ جار دەچوینە بنگرد لای مزادە کۆنەکە لەو شوێنە ساحەیەکی بچوک هەبوو لەتەنیشت مشرووعی ئاوەکە، تازە خەڵکی لادێکانی ئەوبەر ڕاگوێزرابوون، بەشێکیان هاتن بۆ کەلار هەندێ یاریزانی هاوتەمەنی خۆم لەو گەرەکە بوون، یەکێک بەردەوام سەرنجی ڕادەکێشام یارێزانێکی بالا ڕێک و جل و بەرگێکی زۆر جوانی لەبەردا بوو فالینەو و جۆراب و لابجین هەر لێ ئەهات یاریزانێکی زۆر ئاست بەرز بوو لێپرسراوی تیپەکەیش بوو کە ناوی (امیر) بوو وە بنەماڵەی بەگزادەکانی دەلۆ بوون، بەڕاستی ئێستاش وێنەی بالاو جل و بەرگەکەیم لەبەر چاووە. جونکە ئەوکاتە ئێمە مناڵ بووین. وتیپێکی تر هەبوو، هەندێ جار یاریهان دەکرد لەگەڵیان لە شوێن وێستگەی کارەبایی ئێستا بەرانبەر ماڵی مستەفا بەگ بوو، وەئەو کاتە مامۆستا ئازادم بینی لەو تیپە یاری دەکرد زۆر سەر سام بوو بەئاستی یاری کردنی من وەزۆر جار دوای یاریەکە ئەهاتە لام وەک دەربڕینی خۆشەویستی بۆ من ئەمانە کۆمەڵیک بیرەوەری مناڵی و لاویم بوون. وەهەندێ یاری خوالێخشبوو کاک بەهرۆزم بینیوە کە زۆر سەرسام بووم بەئاستی ئەو یاریزانە لە مراوغەو تۆپ گرتن و و هەندێ جار دەبڵی جوانی لێدەدا ئەگەر بواری هەبوایە دەبوو بەیەکێك لە یاریزانە باشەکانی لە ئاستی عیراقدا، یاریکردنی زۆر سەرسوڕهێنەربوو.

بیرمــە جارێک لەبەغــداد بووم بینیـــم کاک رزگار و عدنان کاکــە علی و محمود برایەتــی لەگــەڵ بــوو، دوای گفتوگۆ ووتــی تیپی لاوانــم هێناوە بــۆ بەغداد لەگەڵ تــازە پێگەیشــتوانی یانەی تەلەبــە و زەورا یاری دەکەیــن چەند رۆژێک لەوێ مانەوە بەمەبەســتی یاریکــردن، یاریزانی تریشــیان لەگەڵ بــوو بیرم نایە. لاپەرەیەکــی وون بووی یــاری زانی جوانەمەرگ , [حســن عــارەب], پرە لەگوڵ ونێرگــزی جوان کەیــاری کردنی زور ناوازە بوو وە چە وراســتی لــە یاری دا زور بەهیز بوو. ڕوخۆش وقســە خۆشــەکانی هــەردەم میوانی بــوو زور تامەزرۆیی دانیشــتن وبینینی بووین ,بــەلام ڕەوڕەوی تەمەنــی وەك زەردەی خۆری دەم کەل زوو ماڵئــاوای لیّ کردین .

زۆربــەی کاتــەکان هەڵبــژادەی کــەلار دەچوون بــۆ ســلێمانی و دەربندیخان و خانەقین بۆشــوێنی تریش باشــترین هەڵبــژاردە کەیارمان کردبێ لە شــاری موصل بوو خولێــک کرابووە بۆ بێنــج پارێزگای باکــوری عیراق (ســلێمانی و هەولێر و دهۆک و موصل و کەرکوک) بوون، وەلەســەر ئاســتی هەڵبــژاردەی پارێزگاکان بوو ئێمــە وەک هەڵبژاردەی کــەلار لە جیاتی ســلێمانی چووین بەشــداریان کرد ڕزگار مەشــیی ڕاهێنــەر بوو یاریــەکان زۆر بەهێز بــوون یــاری کۆتایی ئێمە کەوتینــە بەرانبــەر هەڵبژاردەی موصــل کە زۆربەیــان یاریزانــی یانەی موصل بوون لــە وکاتــەدا ئێمە توانیــان پلەی یەکــەم بە دەســت بهێنین کــە یاریزان (ابــو علی بــوە باشــترین یاریزانی خوولەکــە) بیرمە حــارس محمــد یاریزانی بەناوبانگــی عیراق بوو لەو ســەردەمە هاتــەلای لەگەڵیدا گفتوگــۆی کرد، داوای لێکــرد بێت بۆ شــاری بەغداد بــۆ ئەوەی لە ئاســتی عێراق یاری بــکات بەڵام بە هــۆی بارو دۆخــەوە نەیتوانی بــروات ئەمە ســاڵی ١٩٩٠ مانگی شــەش بوو. وە کاتیك باســی لێبوردەی کەســە دەگمنەکانی شــارەکەم دەکەم ناتوانــم ئاوڕێك لە هەڵوێســتی جوامیرانەی یــاری زانی کۆچ کــردوو [نەجمی قوەرتــوو] نەدەینەوە کەهەرگیز ژیــان وکاری خۆی بــۆ خزمەتی وەرزش تەرخــان کردبوو .

وە هەروەها رۆڵی گەوەری هەبوو لە پیشکەوتنی وەرزش لە شاری کەلاردا.

چۆن یانەی شێروانە دامە زرا ؟

لە دوایی ڕاپەرین کۆتایی ساڵی ١٩٩١ هەموو لێپرسراونی تیپە مللیەکانی ئەو سەردەمە کە بریتین بوون لەم تیپانە (هیوا . کەلار کۆن . برایەتی . کوردستان . حمە کریم . مجموعە نەورۆز ، هاوکاری . گردەگۆزینە) ئەوکاتە ئەم تیپەملیانە هەبوو لەشاری کەلار. کەڵکەڵەی دروست بوونی یانە هات بە مێشکماندا کە ئاواتێکی گەورەمان بوو خەونمان پێوە دەبینی شاری کەلار ببێتە خاوەن یانەیەکی وەرزشی، چەند جارێک کۆبوینەوە بۆ ئەو مەبەستە لە قوتابخانەی لیلا قاسم لە نزیک بازاڕ وەهەندێ جار دوو دڵ بووین جۆن بتوانین یانە دروست بکەین وەچۆن بەڕێوەی ببەین کێ یارمەتیمان بدات لە ڕووی دارایەوە، ئەوکاتە کوردستان لە عێراق دابرا بوو، یەکێتی تۆپی پێی عیراق عودەی سەرپەریشتی دەکرد وەدەترساین باوەڕمان پێ نەکریت هەوڵەکانمان سەرنەگرێت، بەڵام هەر سوور بوین لەسەر دروستکردنی یانە وەهیچ شارازیەکمان لە بەڕێوەبەرەبردنی یانە نەبوو. ئەوکاتە خوالێخشبوو ستار محی الدین وتی من دەچم بۆ سلێمانی ئەوکاتە ماوەیەک یاریزانی سلێمانی بوو، پەیوەندی هەبوو لە گەڵیانە وەدوایی چوونی هەندێ نووسراو بە پەرتووکی تایبەت بە دروستکردنی یانە لە گەڵ خۆیدا هێنایەوە خوالێخشبوو ستار محی الدین سەر مەشقی دروستکردنی یانەکە بوو. ولەدوایدا من توانیم بەسوود وەرگرتن لەو سەرچاوانەی وەرمان گرت توانیم پەرتووکێک بنووسم لەسەر ڕۆڵی یانەو بەرەوپێش چوونی وەرزش، دوایی چەند دانیەکمان بەشێوەی سەرتایی چاپ کرد ئەوکات پەرەی کوردستانی هەبوو پەرتوکەکانمان دابەشکرد بەسەر لایەنە کوردستانیەکاندا، ئەوە بووە هۆی ئەوەی یانەکە وەک گوڵێکی جوان چەکەرە بکات. لەو تیپەمللیەکان کۆبوینەوە ڕاوێژمان کرد بۆ سەرخستنی پرۆژەکە، لەدوایدا هەستمان کرد کارەکەمان بەروسەرکەوتن دەروات، وە بیرمان کردەوە ناوی یانەکە بنەێن چی؟ لەو کاتەدا سێ بێشنیار هەبوو بۆ ناو نانی یانەکە ئەم سێ ناوە کەوتە زاری ئێمەوە وەک لێپرسراوی

تیپەکان (گەرمیان . کەلار . شێروانە) خاوەنی بیرۆکەی گەرمیان خوالێخشبوو ستار محی الدین حەزی دەکرد بەناوی گەرمیانەوە بێت، وە مامۆستا دڵشاد و هەندێ هاوڕێیان پێیان باش بوو با ناوی بنێین کەلار، منیش بێشنیارم کرد بۆ ناوی نەنێین یانەی شێروانە، کۆمەڵێک نمونەم بوناوی شێروانە هێنایەوە وەکوو قەڵای شێروانە، ئاسکی دەشتی شێروانە، وەتیپی ٥٣ ی شێروانە هەبوو لەو سەردەمە کەلەشاخ بوون بۆیە رحمەتی کاک ستار ووتی ناوەکەی کاوە خۆشە وکاک یحیی حمەی کریم زۆر پاڵپشتی کردم، وە كاك یحیی یاریزانیکی بەهیز بوو لە لێدانی توپدا وەکاری گەری زور هەبوو لە تیپی حمەی کریم وشاری کەلاردا وەك یاری زان . . لە دوایدا هەموو هەڤاڵان ئەو ناوەیان لا پەسەند بوو هەمووومان ڕێکەوتین لەسەر ناوی یانەی شێروانە. وە سەرتایی ساڵی ١٩٩٢ یانەکە لەدایک بوو، وەکەوتینە ئەوەی کۆمەڵێک خەڵک دەنگ بکرێت ئەوانەی کەوەرزش دۆست و وەرزشەوانن بۆ هەڵبژاردنی دەستەی بەرێوەبەر. وەپێویستمان بەووتارێک هەبوو بۆ سەرتایی کۆبوونەوە، وەمنیان

دەســت نیشــان کردن بۆ نووســینی ئەو ووتارە، چونکــە لە نوســیندا تاڕدایەک شــارەزای باشــم هەبــوو، وە بیرمە شــەو چوینــە ماڵــی یاریزان حمــەی حاجی حمید شــەو لــەوێماینــەوە هەرچیهان کــرد وەرقە ســپیهان دەســت نەکەوت بۆ ئەوەی وتارەکە بنوســم، بەناچاری وێنــەی تابلۆیەک لە ژوورەکــەدا هەڵواسرابوو مناڵێکــی جــوان کیلەبوو کۆڵێــک بەپشــتیەوە بــوو، وەدامان گــردە خوارەوە پشتەکەی ســپی گەورە بوو، دەســتم بە نووســینی ووتارەکە کرد، هەندێ نمونەی جوانــم ئاخنیە ناوەڕۆکــی بابەتەکــەوە بەتایبەتــی ڕۆڵی وەرزش، بیرمە باســی ئەوەم کــرد ڕەنگە هەندێ ووڵات لەســەر ئاستی جیهــان نەنــاسراو بێت، بەڵام بەهــۆی ناوبانگــی یاریزانەکانیانــەوە بەتایبەتــی لەیاری تۆپی پێ وەکــوو بیلیە و مارادۆنــە هەمــوو دنیا دەزانــن خەڵکی چی وڵاتێکــن، بــۆ بەیانیەکەی هاتمە بازار بۆ ئەوەی بخرێتە ســەر لاپەرەی ســپی، وەلە دوکانەکەی مامۆســتا حسن علی ســلیم کــە دوکانی پــەڕاوی هەبوو لەوێ بەدەســت و خەتی بەرێــز یاریزان خۆشــناو رەفعەت کــە خەتی زۆر جــوان بوو نووســیهانەوە، وە لەکاتی دەســت پێ کردنــی کۆبونەوەکــەو هەڵبژاردنی دەســتەی بەرێوەبەر ووتیــان نابێت خۆت ووتارەکــە بخوێنیتــەوە دەبێە هۆی بانگەشــەی هەڵبــژاردن، بۆیە بــرای بەرێزو خۆشەویســتم ئەندازیار یەحیــا ووتارەکەی خوێنــدەوە، وەلەدوایدا ســەدایەکی زۆر گەورەی هەبوو کێ ئەم ووتارەی نووســیوە دەســت خۆشــیان لە کاک یحیی کــرد لەوڵامدا ووتی واللــە برا من نەم نووســیەوە کاک کاوە خۆی نوســیویەتی، لەکۆتایــدا دەســتەی بەرێوەبەردنــی یانەکە هەڵبــژدرا بەداخــەوە ناوەکانیانم لە بیر نەماوە، وەراســتەوخۆ زۆر بەرێز مامۆســتا خۆشــناو حسن دەســت نیشان کرا وەک ڕاهێنــەری یانەکە وەلەســەرتایی دروســت بوونی یانەکە لەســەر ئاســتی کوردســتان یەکێک بوو لــە یانە هەر باشــەکان، مامۆســتا خۆشــناو ماویەکی زۆر ئەرکــی ڕاهێنەرایەتی یانەکەی بەرێوە دەبرد وەئاســتی یانەکە زۆر گەشــەی کردوو ڕۆڵــی گرنکی هەبوو لەباشــتر کردنی ئاســتی یاریزانــان و یانەکە.

لەســاڵ ٢٠٠٠ وە بە یەکجاری ماڵئاویم لــە یاریگا کرد، خۆم بەسەربەســت دەزانم کەتوانیمە هەنــدێ خزمەتی وەرزش لەشــارەکەم بکەم وەهەرچەنــدە ماوەیەک لە

كۆمەڵـــەی خوێنـــدكاران و لاوان وەك لێپرسراوی لاوان دریغیـــم نەكرد لە خزمەت كردنـــی وەرزش، وەهەروەها توانیم ببمـــە خاوەنی تاكە رۆژنامەی وەرزشـــی لەو ســـەردەمە بەنـــاوی (گەرمیانی وەرزشـــی) كە مانگانـــە چەنـــد دانەیەكمان چاپ دەكـــرد كە خـــۆم خاوەنی ئمتیاز، بـــووم وە كاك ئەركان محمد رشـــید بەرێوەبەری نوســـین بـــوو، وەچەنـــد ژمارەیەكی كەوتـــە بەر دیـــدەی خوێنـــەران وەهیوادارم توانبیێتـــم هەندێ یـــادەوەری خـــوم و هاوەڵەكانم لەم نوســـینەدا تۆمـــار كردبێ.
داوای لێبـــوردن لەو بەڕێـــزان دەكەم كە ئامـــاژەم بەناویان نەكردووە خۆم ویســـتم زۆرترین كات لـــەو ئەركە دووربگرم لەبـــەر ئەوەی ناوەكان ئەوەنـــد زۆرن ڕەنگە خوێنـــەر تاقەتـــی خوێندنـــەوەی بابەتەكـــەی نەبێت بەهیـــوای ســـەركەوتن بۆ هەمووان.

من و کاری میدیایی

بریار جاف

من بریار محەمەد عەلی ,لەدایکبووی ساڵی ١٩٧٦ لە کەلاری کۆن. کە سەرەتا گوندێك بووە و وا بە چارەکە سەدەیەك دەچێ بووتەیەکێك لەگەرەکەکانی کەلار,خوێندنی سەرەتایم لەکەلاری کۆن و ناوەندیم لەقەزای کەلار تەواوکردووە لەگەڵ سالانێك خوێندن لە ئامادەیی پیشەیی بازرگانی بەڵام ئەو بەشەم تەواونەکردپاشتر پەیمانگەی مامۆستایانی خانەقینم تەواوکرد ,مێژووی کاری میدیاییم بۆ ساڵی ١٩٩٢ دەگەرێتەوە سەرباری ئەوەی لەکۆتای هەشتاکانی سەدەی رابردوو سەرقاڵی کاری رۆژنامەفرۆشی بووم.

پێش راپەرین و ئازادبوونی کوردستان لەدەستی رژێمی رووخاوی بەعس لەکۆتای هەشتاکانی سەدەی رابردوو بەتایبەت لە پاش ساڵی ١٩٨٨ لەکاتی فرۆشتنی رۆژنامەکانی ئەوکاتەی سەردەمی رژێمی بەعس عەشقێکی بەتینم هەبوو بۆکاری رۆژنامەنووسی,ئێستاش بەشێکی زۆری ئەوکەسانەم لەبیرە کە رۆژنامەکانی ئەوسەردەمیان دەکڕی مەبەستمە بلێم بەهۆی عەشقی کارەکەوە تەنانەت ئەوکەسانەم بیرە کە رۆژنامەوگۆڤارەکانی ئەوسەردەمیان دەکڕی بەڵام رەنگە بەسەرهات و کارێکی پێش هەفتەیەکم بیر نەبێت .

ئەوکاتە لە شاری کەلار تەنها کتێبخانەکانی (نیشتمان و ماردین) هەبوون و گۆڤارو رۆژنامەیان دەفرۆشت، بەڵام من لە سەر شۆستەی ناو بازار رۆژنامەم دەفرۆشت هەندێك جار بەدەست دەمبردە پێش چێشتخانەکان و گەراجی بەغداد.

ئەوکات گراجـــی بەغداد لەگەرەکی بنگردبـــوو بەرامبەر گەرەکی شـــێروانە، چونکە بەشـــێکی بەرچـــاو لەوانەی ســـەفەریان دەکـــرد، یاخود ســـەرباز یـــان فەرمانبەر دەگەڕانـــەوە بۆشـــوێنەکانی خۆیـــان لەنێـــو ئۆتۆمبیـــل ڕۆژنامەیـــان دەخوێندەوە بۆئەوەی بـــێ تاقەت نەبـــن لەبڕینی ڕێـــگای گەیشـــتن بەناوچەکانی خۆیان.

بیروەریەکـــی ڕۆژانـــی ڕۆژنامەفرۆشـــیم کـــە تەمەنم١٠ســـاڵ بـــوو ڕۆژێك زۆر برســـیم بووهیچ ڕۆژنامەیەکم نەفرۆشـــتبوو لە بـــەردەم چێشـــتخانەیەك بە هاڵاوی کەبـــاب وبۆن وبەرامـــەی چێشـــتخانەکە تەواو مەســـتی کردبـــوو دووخانەوادەی عـــەرەب لەچێشـــتخانەکەدەرچوون و چەند ڕۆژنامەیەکیان کـــڕی وتوانیم دوولەفەی پێ بکـــڕم هەرگیز ئەو دوولەفـــەم بیر ناچێتەوە چونکە زۆر برســـیم بـــوو بەجۆرێك فرۆشـــتنی ئەوکۆمەڵە ڕۆژنامـــە وەك ئەوەبووزۆرترین داهاتی دنیام دەســـتکەوتبێت بۆتێرکردنی ســـکم.بۆیە لەبیـــرەوەری ژیانم قەت بیـــرم ناچێ .

ئەوددەمە ئەوەی ســـەرنجی ڕاکێشـــام پەیوەســـت بوونی ســـەرباز و ئەندامانی هێزە ئەمنیەکان بوو بەرۆژنامەی (قادســـیە) کە ڕۆژنامەیەکی ســـەربازی ئەوســـەردەمی حکومەتـــی ڕووخاوی بەعـــس بوو کە بەدەگمەن بوو ســـەرباز هەبوولەوســـەردەمە منـــی بدیایە ئەو ڕۆژنامـــەی نەکڕایە چونکە تایبەت بوو بە پرســـە ســـەربازیەکان و وەزارەتـــی بەرگری عێراق.

لەپاش ڕاپەڕینی خەڵکی کوردســـتان پاســـۆك بڵاوکراوەیەکی هەبوو لەکۆتایی ١٩٩٢ گووتارێکم تێیدا بڵاوکـــردوە لەرێگەی ئەندامێکی ئەوپارتەوە پارتی سۆسیالیســـتی کورد واتا پاســـۆك ,پاشـــتر لـــە ١٩٩٣ دەســـتم کرد بـــە بڵاوکردنـــەوەی گووتار و نوســـین بۆرۆژنامەی ڕیـــگای کوردســـتانی زمانحاڵـــی حزبی شـــیوعی ,هاوکات کاری دابەشـــکردنی ئەو ڕۆژنامەم گرتبووە ئەســـتۆ لە ناوکەلار دا,دابەشـــکردنەکە بەو شـــێوەبو ناوی ئەوکەســـانەدەنوسرا لەســـەر ڕۆژنامەکان کەپشـــکیان هەبو یەك بەیەك لەبـــازار و گەرەکەکان دەم گەیاندەدەســـتیان.

ئەوکاتـــە ئەنجامدانـــی ڕاپـــۆرت و نووســـینی گووتـــار یاخـــود چاوپێکەوتن وەك ئێســـتا نەبوو ,چوونکەنوســـینەکانمان دەختەســـەر کاغەزو دەمان ناردوە شـــوێنی دەرچوونـــی ڕۆژنامەکـــە چونکەکۆمپیوتەرنەبوو.

دەمەوێت بلێـم ئەنجامدانـی راپـۆرت وکاری رۆژنامەوانی ئەودەمە بـە ئامانەت تر و پیشـەیی تـر بوو، هـاوکات جێگـەی متمانە بـوو، چونکـە رۆژنامەنووس بەهۆکاری پێـش نەکەوتنی تەکەنەلۆژیاوە دەچووە سـەر بابەتەکە یان کێشـەکەو کەسـانی پەیوەندی دای دەدواند و لەنزیکـەوە چاوی بە کەسـی بەرامبەردەکەوت نـەك ئێسـتا بەحوکمی پەیوەنـدی تەلەفۆنی وگواسـتنەوەی راگەیەنـراوی کۆپی کراو کارەکان ئەنجـام دەدرێن.

کاری مـن لـە رادیۆ وەك بێـژەر لـە سـاڵی ١٩٩٥ ئەزمونێکی نوێـم بوولەکاری میدیایـی، دەتوانـم بلێـم ئەو زەمەنـە نەك مـن بگرە هەمـوو ئـەو ئازیزانەی کەلەرادیۆکانـی کەلار بەهەمووحـزب ولایەنەکانەوە کارمان دەکـرد کەمتر چاومان لەسـەردەرکردنی ناوبانـگ بـوو، لەوزەمەنی کە میدیا قورسـایی خـۆی هەبوو ,بێـژەر و رۆژنامەنووس بەبەراورد بە ئێسـتا لەنێو کۆمەڵـدا پێگەیەکی زۆر بەهێز وجوانی بـوو ، قەڵەمـەکان بۆخزمەتـی کۆمـەڵ و بەرژەوەندی گشـی بوو نەك کەسـی و حزب و تاقم .

ئەوکاتـە رادیۆکانی گەرمیانی زمانحاڵی مەڵبەندی یەکێتی نیشـمانی کوردسـتان و ئـازادی زمانحاڵی حزبی شـیوعی و رادیۆی یەکگرتووی ئیسـلامی هەبوون ,جگە لەشـوانکارەو شـۆفێر چین وتوێژەکانی تـر جیاوازلە ئێسـتا هەموویـان گوێیان لەرادیۆ دەگرت.

سـەرباری ئەوەی پەخشـی رادیۆکانـی ناوکەلار تەنیـا لەناوکەلاردا دەبیسـترا بۆنمونـە رادیۆی ئـازادی پەخشـەکەی لەسـنوری کـەلار و رزگاری بووتا نزیك باوەنور ، داوای گۆرانی دەکرا و پێشـکەش بە کەسـانێك دەکـران لەدەرەوەی وڵات بون,جیاواز لە ئێسـتا کەوای لێهاتووە کەسـنێك رۆژانەبۆدەیان دەزگا قسـەدەکەن و خۆشـیان ئاگایان لەکاتـی دابەزین وچۆنێتی قسـەکانی خۆیان نیە,هەرکەسـێك تەنانـەت ناوی خۆی ببیسـتایە لـە رادیۆ نەك قسەشـی بکردایـە زۆر دڵخۆش و کامەران دەبوو.

ئـەوکات بۆ ئەنجامدانی دیـداری رۆژنامەوانی جیاوازلە ئێسـتەئامێری تۆمارکردن و شریـت بەکاردەهێنران، سـەرباری ئـەوەی گۆرانییـەکان لەسەرکاسـێت بوون مەترسـی لەناوچـوون و ڤایرۆس لەسـەر گۆرانی ودیـدار بەرنامـەو راپۆرتەکان

نەبوون، تا ناوڕاستی دووهەزارەكانیش ئەم شێوەكاركردنە تەندروست و جوانەبەردەوامی هەبوو.
ئەوددەمە وەك ئێستا نەبووكەلەرێگەی یوتووبەوە یان فەیسبوكەوەهەر گۆرانیەكەت بوویت بیدۆزیتەوەو لیی بدەیت دەبووخڵكی داوای گۆرانی لە ئێمە بكردایە گۆرانی فلان گۆرانی بێژمان بۆلێبدەن.

هەر پەیوەست بەكاری رادیۆ بیرمە بەڕێز مامۆستا ئەحمەد محەمەد قادر كە لە ئامادەی پیشەیی كەلار مامۆستام بوو لەكاتی خوێندنەوەی بابەتی كوردی لەناوقوتابیان پێی دەوتم بڕیار بخوێنەوە بەڵام وەك ئیزگە نا بۆ پێكەنین.
هەرئەوكات لەشوێنی ئێستای قوتابخانەی رەوشتی كچان لەكەلار لەگەرەكی فەرمانبەران هۆڵی هونەرمەندان هەبوو,چالاكیەكان هەمیشە جمەی دەهات لەبەشداری كردنی هاووڵاتیان ومیوانان بە وێنەگرتن و بەشداری چین وتوێژەكان بە كچان و منداڵانیشەوە.
دەركەوتنی بێژەر و رۆژنامەنووس لەسەرەتای ساڵەكانی دووهەزارەكان بۆ كەلار شتێكی نوێ بوو ,پێشتر سەتەلایت وكەناڵی ناوخۆیی هەبوو بەڵام دەركەوتنی بێژەر و رۆژنامەنووس بەشێوەی بەردەوام وەك بابەتێكی جیاوازلێی دەڕوانرا ,لە ٢٠٠٢ وكۆتای ٢٠٠٣ دەركەوتنی من لەكەناڵی ئازادی زمانحاڵی حزبی شیوعی بەلای هاووڵاتیانەوە و خۆمەوە بەریەك كەوتنێكی زۆر جیاواز و لەبیرنەكراوە، تائێستا و بگرە پاش سەدان پێشكەوتنی تری تەكەنەلۆژیا ومیدیا و پەیدابوونی دەیان میدیایی تر.
ئەوەی بووەهۆكاری پتەوكردنی پەیوەندیەكی زۆری من لەگەل خەڵك بڕگەی شەوانەی (ئاگادرییەكان) بوو لەوكەناڵە كەتایبەت بوو بەكەلار و خەڵكەكەی، چونكە ئاگاداریەكانی دام ودەزگاكانی حكومەت و بریكارەكانی خۆراك و دۆزینەوەی شمەك و وون بوون و پرسە، هەموخەڵكی لەرێگەی ئەو برگەی منەوەگوێ بیستی دەبوون، بەجۆرێك كەسی واهەبوو بەداخەوە لەرێگەی ئەو ئاگاداریانەوە بگرە هەواڵی مەرگی كەسێكی یان كەسێكی دەبیست ,جیاوازلە زەمەنی ئێستا كە بەهۆی تۆرە كۆمەڵایەتیەكان و فەیسبوكەوە هەموو هەواڵ

و بەسەرهات و ڕووداوێك بڵاودەکرێتەوە هەر کەس لەڕێگەی ئاکاونتی خۆیەوە سەرچاوەیەکی زانیاری و هەواڵە,ئەگەر هەواڵ و ئاگاداریەکەشی ڕاست ودروست نەبێ هیچ کەس لێپرسینەوەی لەگەڵ ناکرێ.

بەرنامەی ریپۆرتاژ کەتایبەت بووبەکێشەکنی خەڵك لە ڕووی خزمەتگوزاری ئەوکات لای هاوولاتیان گرنگ بوو ,دەروازیەك هەبێ بۆ گەیاندنی دەنگی ئەوان بەلایەنی پەیوەندیدار کەحکومەتە ,هەر بەهۆیەوە گۆرانکاری زۆر لەڕێگەی ئەو بەرنامەوە کرا.

تا بیست ساڵی َپێش ئێستا ئەنجامدانی بەرنامەی کۆمەڵایەتی تایبەت بەژیان وگوزەرانی هاووڵاتیان ,یاخودچیرۆکی تاڵی کەم ئەندامان و خێزانەهەژارکان کارێکی دەگمەن بوو لەکەناڵی بینراو ,بۆیەکەمجار لێرەوە ئاشکرای دەکەم تەواوی گەرەك و کۆڵانی شار بە پێی دەگەرام بۆ دزینەوەی ئەوکەسانە یاخود ئەوخێزانانە سەرەتا بەناوی (ساتێك لەگەڵ ئازارەکان) پاشتر بەناوی (چیرۆکەکانی ژیان) بەرنامەکە بۆماوەی ١٠ساڵی بەردەوامی هەبوو,ئەوکات لەپاش هەر بەرنامەیەك بەدەیان خێر خواز و مرۆڤ دۆست و لەخوا ترس فریایی خێزان و کەسە کەم ئەندام و هەژارەکان دەکەوتن و گۆڕانکاری ریشەیی لەژیان وگوزەرانیان دروست دەکرا.

دەمەوێت ئەوە بلێم کاروانی کاری میدیاییم خۆشەویستیەکی زیاد لەپێویستی خەڵکی پێ بەخشیم ئەوخۆشەویستیەی خەڵکبووە هۆکارێك هەموو ئەو ئازار و خەم و باجدانەم بیرچێتەوە کە لەوساڵانەدا بەهۆی کاری میدیاییەوە بەرۆکی گرتم و ئاستەنگی بۆدروست کردم , هاوکات عەشقی سەختی خۆم تا ئەم ساتە بۆکاری میدیایی بووەهۆکارێك لەوەی بێ دەنگ بم وکارەکە یاخود کاروانەکە جێ نەهێڵم سەرباری زۆر گرفت و کێشە و تەنگو چەڵەمە کە گرنگترینیان پاش کەوتنم لەتەواوکردنی پرۆسەی خوێندن و هاوسەرگیری ,سەرباری ئەوەی تا ئەم ساتەش بستێ زەوی وخانوویەکم بەهۆیەوە وەرنەگرتووە لەکاتێکدا هەموان دەزانین لەڕێگەی حزبەکان ومیدیاکانیانەوە دەیان نەخوێنەوارو نەشارەزا لەبواری میدیا زۆر سودمەنبوون لەدەستکەوتی کەسی و هتد.

بیرەوەری تاڵ وشـیرین و سـەرنجراکێش ولەبیـر نەکراو هەیە لەم سـالانەدا لەوانە زیاتر لەجارێـک حالەتێـک رووی دەدا کەسـێك نەمردبوو چی بۆخۆشـی بێت یان بەمەبەسـت پرسـەی کەسـانێك دەهێـنراو راماندەگەیاند کەفلان کـەس کۆچی دوای کـردوە کەچی کۆچـی دوای نەکردبوو ,پـاش ئەوەی خەڵك وحـزم دەچوونە ماڵەکە دەردەکەوت کەسـەکەماوە ئیـتر پاش ئەوە وەرگرتنی ناسـنامە کرایەمەرجی وەرگرتنی پرسـە ,هەروەهـا جارێك ئاگادارییـەك خویندرایەوە لەبـارەی جەژنێکی ئاینـی براکاکەیەکان پاشـتر کاکەیـەکان بەنیگەرانیـەوە هاتنە بـارەگای تیقی ورەتیـان کردوە کەئەوان پرسـە ئاینییەکانیـان لەمیدیاکانەوە ئاشـکرابکەن .

بۆیەکەمجـار شـتێك لێـرەوە ئاشـکرا دەکـەم وەك بیرەوەریەکـی تـاڵ و لەبیر نەکـراوی ناوکایـەی راگەیانـدن، ئەویـش روانینی کۆمـەڵ بـوو بۆئێمە وەك کافر,بەشـانازیەوەمیدیای حزبی شـیوعی قوتابخانەیەك بـووە بۆپێگەیاندنی دەیان رۆژنامەنـووس منیش یەکێك بووم لەو رۆژنامەنووسـانە سـەرباری ئەوەی رێگری نەدەکـرا لەبۆچوونـی ئاینیهان و نوێـژەم دەکـرد و رۆژم و دەگـرت و ئیلتیزاماتی حزبیشـم هەبوو ئەو روانینەی خەڵك مایـەی نیگەرانی من بووبەراسـتی تەنانەت بۆئەنجامدانی پرۆسـەی هاوسـەرگیریش کاریگـەری خۆی هەبـوو ,چونکەخەڵك ئەوسـا و ئێسـتاش لـەدوورەوە بڕیـاردەدات لەسەرکەسـەکان,بۆیە هەندێکجار بۆئەنجامدانی نوێـژ دەچوومە مزگـەوت، وا لێمیان دەڕوانی کە وەك بڵێ کەسـێك لەژێـر زەویـەوە هەڵقـوڵاوەو هاتووتەمزگەوت,لەکاتێکدا من لەمنداڵییەوەدەسـت بەرداری نوێـژ و رۆژوونەبوومە.

بیروەریەکی تـر کە جگە لەمن پەیوەندیەکی بە بەشـێکی زۆری هاوولاتیانەوەهەبوو لەکـەلار ئەویش ئەوەبووپـاش رووداوەکانی ٣١ ی ئابی ١٩٩٦ کەلەکاتی شـەڕی نەگریسـی ناوخـۆ ی پارتـی و یەکێتـی کەپارتی هاتبـووە بۆکـەلار و یەکێتی ئەودەمە لەسـەر سـنور بوو بۆراگرتنی دڵـی جەماوەری یەکێتـی زۆر جار گۆرانی ماڵ لەدوورەی شـێخ جەمالمـان لێ دەدا کەبێـژەری کەناڵی گەلی کوردسـتان بوو ,هەسـتم دەکرد خەڵکی زۆری پـێ خۆش بوو.

هەروەها رۆژێك بۆئەنجامدانی چاپێکەوتن چووینەماڵێك لەگەرەکی بەردەسوری کەلار ئەو رۆژە جیاواز لە جلی تیقی کە بۆیان باخ و قاتم لەبەردەکرد قەمیسێك و پانتۆڵێکم لەبەرکردبوو کەمێك جلەکەم نوێ نەبوو هەروەها تۆزێك لەگەل یەکێ لەهاورێکانم پێدەکەنیم ,ئافرەتێك کەهەندێك بەتەمەن بوولەوماڵە بەوپەری دڵ پاکیەوە کەنەیزانی گوزارشت لە قسەکەی بکات و بلێ لەکەناڵ جدیت ولێرە وانیت پێی ووتم بەخوا لە تەلەفزیۆن ئەوەندە بەرێز و عاقڵی.

جارێکیش لە گردەگۆزینەبووم ویستم چاوپێکەوتن لەگەڵ ئافرەتێك ئەنجام بدەم زۆر بەجوانی ووتی کاك بریار من خەڵك گردەگۆزینەم خۆت دەزانی خەڵك گردەگۆزینە نازانن قسەبکەن .

هەروەها پاش دەرکەوتنم لە تەلەفزیۆن لە کۆڵانەکانی کەلاردا منداڵ بەکۆمەڵ دەکەوتنە دوام و هاواریان دەکرد ئاگادرییەکان ,پرسە .

لەوەش خۆشتر جارەبووە بەکارێك چوومەتە ماڵان منداڵی تەمەن ٦ بۆ٧ ساڵ پاش کردنەوەی دەرگا رایکردووە بە باوك ودایکی ووتوە ئاگادرییەکان هات .

شەوێکیش برایەکی دەرهێنەر کەئاگادرییەکانی پەخش کرد هەڵەیەکی هونەری روویدا لەبری ئەوەی ئاگادرییەکان بە دانیشتنەوە پێشکەش بکەم وێنەکەبەهەڵگەراوە پەخش بوو وەك سەرم لەزەوی بێ ,بۆماوەیەکی زۆر ئەوانەی ئەودیمەنەیان بینی بێ سەیرمیان دەکرد و پێ دەکەنین.

ئەوەی نەزانراوبێت لای هاووڵاتیان لەبارەی کاروانی کاری میدیاییم لەماوەی ٣١ ساڵی رابرودا کاری من بووە لە چەندان رادیۆ و سایت و رۆژنامە و ئاژانس بەناوی خواستراوەوە کە ئەمەیان لای هاووڵاتیان نەزانراوە لەو رێگەشەوە سەتان ریپۆرتاژ و بابەت و کاری دیکۆمینتیم کردووە ئەمەشیان هەر لەبەر عەشقم بۆکارەکە بیرم لەناوبانگ نەکردوە.

بۆمێژوو بۆ پاراستنی کاری پیرۆزی رۆژنامەنووسی کەپیشەیە کی پیرۆزوجوان وگرنگە نامەوێ ستەم لەم پیشە جوانەبکەم کەنهێنیەك باس نەکەم ئەویش ئەوەیە لەزەمەنی پێشتر میدیا تاکەهۆکارێکی خزمەتکردنی کۆمەڵ بوو بەجیاوازی بیروراو بۆچوون ,هەروەها میدیاکار بەراستی کاری رۆژنامەنووسی خۆی دەکرد، بێ ئاراستەی سیاسی و سەپاندنی دەق و گۆرینی ئاراستەی هەواڵ

و راپۆرت لەسـەروی خۆی، بەداخەوە ئێسـتا راپۆرت وهـەواڵ لەمیدیایی کوردی دەبێ بەشـێوەیەك بكـرێ لەبەرژەوەندی حزب و دەسـتەوتاقم بێت نـەك وەك خۆی ئەنجـام بدرێ .

دوا گووتەشـم لەگەڵ هەڵكشـانی تەمەنم بۆ ٤٧ سـاڵ بە راشـكانەوە دەلێم تا ئەم سـاتەش بەردەوامم لەكاری رۆژنامەوانـی هەرچیم كرد نەمتوانی دەسـت بەرداری بم .

جۆگەی گاوری

ئامادەکردنی: ئەحمەد محەمەدقادر

ئەم جۆگەیە لە باکوری رۆژهەڵاتی کەلارەوە، لە سەرویی گەرەکی(عەلە و محە)، ئاوی لە رووباری سیروانەوە بۆ ترازێنراوە، بەم ناوچەیە دەوترێت(کونا کونا), چونکە لە کونێک زیاتری تێدایە، لەم شوێنەوە ئاستی سیروان بەرزە، بەخورِ دێتەخوارەوە، ئاراستەی ئاو لەوبەری سیروانەوە(قولەبرنجی و گوندی دەورە)ەوە، بە تیژی روو لەم شوێنە دەکات، تا ئێستا(٢٠٢٣)، ئاوی سیروان لەم شوێنە(کونا کونا)نەتۆراوە.

ئەم جۆگەیە بە ئاراستەی روو لە زەنگاباد و رۆژئاوای زنجیرە تەپۆڵکەکانی کەڵەشێرتەپە دەروات، لە چەند شوێنێکی ناو کەلارو دەوروبەری، لەو خڕوچەمانەی کە لافاو دروستی کردوون، دەرکەوتووەتەوە بۆ نموونە لە گەرەکی گازینۆ و خڕەشێتی سنوور شارەدێی گردەگۆزینە.

بەوپێیەی کە ئەم جۆگەیە بەشێوەی کارێزو بەژێر زەویدا هەڵکەندراوە، تاسنووری زنجیرە تەپۆڵکەکانی(کەڵەشێرتەپەو گومارو ئێڵانچی..)کە زەنگاباد لە گوندەکانی سنووری شێخلەنگەر جیادەکاتەوە نەکەوتوەتە سەر رووی زەوی، لە هەر جێگەیەک خڕو چەم و نزمە زەوی بووبێت، بەتاوێری تاشراوو قسڵ هەڵبەستراوەو بە بەردی جەوەڵ پشتێنەی سەلامەتی بۆ کراوە.

ئەم جۆگـــەی گاورییـــە، لە خڕەشـــێت کە دەکەوێتـــە نزیکـــەی دووری(٢كم) لـــە باکـــوری ڕۆژئـــاوای شـــارەدێی گردەگۆزینـــەوە، دەردەکەوێتـــەوە. پێیان دەوت(کۆکەڕەشـــە)چونکە هەرمنداڵێکی ئەم گوندە توشـــی کۆکـــە بوایە، دایکە دەیـــدا بە چاکی شـــانداو دەچوە ســـەر ئـــەم جۆگـــەو ســـیفۆنە، دوو هێلکەی دەتەقانـــدە دیواری ســـیفۆنەکەدا بـــەو مـــەرازەی منداڵەکەی لە کۆکەڕەشـــە ڕزگاربیێت.!ســـیفۆنەکە باڵەپیاوێـــک بەرزبـــوو، نیمچـــە بازنەیـــی، ٤بۆ٥متر تیرەکەی بوو، بە بەردو قســـڵ هەڵبەســـترابوو، تا(هەشتاکانی)ســـەدەی رابردوو مابوو، هێشـــتاش بنتەمەڵـــی ماوە.

فەرمانگـــەی شـــوێنەواری گەرمیـــان بەڕێز(محەمەد عەلی)وتی: ئـــەم جۆگەیە هی ســـەردەمی فەرمانڕەوایی ساســـانییەکانە،بەڵام نازانرێت کام پاشایان. هەندێ ســـەرچاوەش دەڵێن: هی ســـەردەمی کیسرا ئەنوشـــیروان یان خوسرەوی پەروێزە. شـــێوازی دروســـتکردنی کەوانییەو نوکی تیژە، لەســـەربەردە تاوێرەکانی هێمای پەهلەوی و نووسینی ساســـانی دەبینرێن..

لە ســـاڵی(٢٠٠٥)، لەلایەن فەرمانگەی شـــوێنەوارەوە تا ئاســـتێک دەستێک بە ڕەنگ و ڕوخســـاریدا هێنراوە.! بەرزی ئـــەم جۆگەیە نزیکەی ١٧٠ ســـم بەرز و ١٥٠ ســـم پانی دەبێت.

خۆزگە ئـــاوڕی جـــدی لێدەدرایەوە، چونکـــە بەڵگەی بوونی شارســـتانیەتێکی مێژوویی گرنگـــە لە کـــەلارو دەورووبەری.